

Международный научно-популярный журнал

ISSN 2073-333X

Наука и жизнь Казахстана Қазақстанның ғылымы мен өмірі

№3(58) 2018

Оңтүстік Қазақстан облысы,
Мақтаарал ауданы, Жетісай қаласындағы
«Сырдария» университетіне - 20 жыл

Құрылтайшы:
«ҚҰҚЫҚТЫҚ МИССИЯ» ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД «ПРАВОВАЯ МИССИЯ»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ

Founder:
PUBLIC FOUNDATION «LEGAL MISSION»
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN
Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
Международный научно-популярный журнал
International popular-science journal

№3(58) 2018

ПЕДАГОГИКА

Астана 2018

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдукаримов О.А., ҚР қоғам қайраткері
Асанов Ж.К., з.ғ.к., ҚР Жоғарғы сот төрағасы
Абдрасилов Б.С., б.ғ.д., профессор
Абдурасулова К.Р., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мемлекеттік заң кеңесшісі (Ташкент)
Байделдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
Байдаулет И.О., мед.ғ.д., профессор
Баулин Ю.В., з.ғ.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А., тех.ғ.д., профессор
Бородин С.В., з.ғ.к., адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н., с.ғ.д., профессор
Букалєрова Л.А., з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Гаипов З.С., с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Гриб В.В., з.ғ.д., профессор, бас ред. (Мәскеу)
Грунтов О.И., з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор
Елешов Р., -а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Есім Ғ., ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С., з.ғ.д., профессор
Жұрынов М.Ж., академик, ҚР ҰҒА Президенті
Жұмағұлов Б.Т., - т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Зарипов З.С., з.ғ.д., профессор (Рязань)
Ыдырысов Д.А., т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б., с.ғ.д., профессор
Кемел М., э.ғ.д., профессор
Коробеев А.И., з.ғ.д., профессор (Владивосток)
Құл-Мұхаммед М.А., з.ғ.д., профессор
Козаченко И.Я., з.ғ.д., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., з.ғ.д., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я., з.ғ.д., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Мухамедиұлы А., ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К., профессор, ҚазҰӨУ ректоры
Мұтанов Ғ.М., т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі
Рустамбаев М.Ю., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., ҚР Жазушылар Одағының төрағасы, ақын-драматург
Орлов В.Н., з.ғ.д., «Российский криминологический взгляд» журналының бас редакторы
Сартаев С.С., з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сагадиев К.А., э.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сәрсембаев М.А., з.ғ.д., профессор
Саломов Б., з.ғ.д., профессор, адвокат (Ташкент)
Сұлтанов Қ.С., с.ғ.д., профессор
Сыдыкова Л.Ч., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Шамурзаев Т.Т., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Шестаков Д.А., з.ғ.д., профессор, Санкт-Петербург халықаралық криминологиялық клубының президенті
Харченко В.Б., з.ғ.д., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Абдиров Н.М., з.ғ.д., профессор
Абдуллаев К.К., -а.-ш.ғ.д., профессор
Ағыбаев А.Н., з.ғ.д., профессор
Айтжанов Б.Д., вет.ғ.д., профессор
Асангазы О., тіл жанашыры
Әбішев Т.Д., з.ғ.к., профессор
Әбішев Х.А., з.ғ.д., профессор
Байменов А.М., тех.ғ.к., профессор
Бишиманов Б.М., з.ғ.д., профессор
Бектұрғанов Е.Ө., ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты
Борбат А.В., з.ғ.к., бас редактор (Мәскеу)
Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор
Данилов А.П., з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)
Жұмағұлова В.И. - ф.ғ.д., профессор
Жақып Б.Ө., филол.ғ.д., профессор
Жолдыбай К., жазушы-публицист
Иванчин А.В., з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Кәрібаев Б.Б., т.ғ.д., профессор
Кленова Т.В., з.ғ.д., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., з.ғ.к., доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., с.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
Қанжәгітов Е.Қ., вет.ғ.д., профессор
Құрманалиев К.А., ф.ғ.д., профессор
Қуаналиева Ғ.А., з.ғ.д., профессор
Лопашенко Н.А., з.ғ.д., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., МЕАТР акад.(Мәскеу)
Маткаримова Ғ.С., з.ғ.д., проф. (Ташкент)
Мельник Ғ.С., с.ғ.д., проф. (Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Омаров Б.Ж., фил.ғ.д., профессор
Саданов А.Қ., б.ғ.д., профессор
Сапиев О.С., ҚР қоғам қайраткері
Старостин С.А., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Сұлтанмұрат Е., академик
Сматлаев Б.М., з.ғ.д., профессор
Сыдыков Е.Б., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сейтжанов Ә.Ә., з.ғ.к., доцент
Рустемов Б.Т., жазушы-публицист
Турецкий Н.Н., з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т., э.ғ.д., профессор
Усманов А., п.ғ.д., профессор
Тогжанов Е.Л., з.ғ.к.
Тойлыбаев Б.А., п.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т., з.ғ.д., профессор
Рүстемова Ғ.Р., з.ғ.д., профессор
Фадеев В.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Шаукенова З.К., э.ғ.д., профессор
Усманов С.У., т.ғ.д., профессор
Челадзе Г., құқық докторы, әкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)
Нхи Think, Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдукаримов О.А., общественный деятель РК
Асанов Ж.К., к.ю.н., Председатель Верховного Суда РК
Абдрасилов Б.С., д.б.н., профессор
Абдурасулова К.Р., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., д.ю.н., профессор, государственный советник юстиции 3-класса (Ташкент)
Асангазы О., общественный деятель
Байдельдинов Д.Л., д.ю.н., профессор
Байдаулет И.О., д.мед.н., профессор
Бисенов К.А., д.т.н., профессор
Баулин Ю.В., д.ю.н., профессор (Киев)
Бородин С.В., к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н., д.п.н., профессор
Букалерева Л.А., д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н., д.ю.н., проф. (Москва)
Гаилов З.С., д.п.н., профессор
Голик Ю.В., д.ю.н., профессор (Москва)
Гриб В.В., д.ю.н., профессор, гл. ред. (Москва)
Грунтов О.И., д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор
Елешов Р., д. с-х.н., академик НАН РК
Есим Г., д.ф.н., академик НАН РК
Елюбаев Ж.С., д.ю.н., профессор
Журынов М.Ж., академик, Президент НАН РК
Жумагулов Б.Т., - д.т.н., академик НАН РК, депутат Сената Парламента РК
Зарипов З.С., д.ю.н., профессор (Рязань)
Идрисов Д.А., д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б., д.полит.н., профессор
Кемел М., д.э.н. профессор
Кул-Мухаммед М.А., д.ю.н., профессор
Коробеев А.И., д.ю.н., профессор (Владивосток)
Козаченко И.Я., д.ю.н., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., д.ю.н., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я., д.ю.н., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., д.ю.н., профессор (Москва)
Мухамедиулы А., д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К., профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М., д.т.н., профессор, академик НАН РК
Рустамбаев М.Ю., д.ю.н. профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., Председатель Союза Писателей Казахстана, поэт-драматург
Орлов В.Н., д.ю.н., гл. ред. журнала «Российский криминологический взгляд»
Сартаев С.С., д.ю.н., академик НАН РК
Сагадиев К.А., д.э.н., академик НАН РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Султанов К.С., д.пол.н., профессор
Сыдыков Е.Б., д.и.н., академик НАН РК
Сыдыкова Л.Ч., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шестаков Д.А., д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Абдиров Н.М., д.ю.н., профессор
Агыбаев А.Н., д.ю.н., профессор
Айтжанов Б.Д., д. вет.н., профессор
Абдуллаев К.К., д. с.-х.н., профессор
Абишев Т.Д., к.ю.н., профессор
Абишев Х.А., к.ю.н., доцент
Байменов А.М., к.тех.н., профессор
Бишиманов Б.М., д.ю.н., профессор
Бектұрғанов Е.У., депутат Мажилиса Парламента РК
Борбат А.В., к.ю.н., гл. редактор (Москва)
Джансараева Р.Е., д.ю.н., профессор
Данилов А.П., к.ю.н., доцент (Санкт-Петербург)
Жумагулова В.И. - д.ф.н., профессор
Жакып Б.О., д.фил.н., профессор
Жолдыбай К., писатель-публицист
Иванчин А.В., д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Масаки, профессор (Польша)
Карибаев Б.Б., д.и.н., профессор
Канжигитов Е.К., д.вет.н., профессор
Кленова Т.В., д.ю.н., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., к.ю.н. доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Курманалиев К.А., д.ф.н., профессор
Куаналиева Г.А., д.ю.н., профессор
Лопашенко Н.А., д.ю.н., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., академик МЕАТР (Москва)
Маткаримова Г.С., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Миндагулов А.Х., д.ю.н., профессор (Москва)
Омаров Б.Ж., д. фил.н., профессор
Саданов А.К., д.б.н., профессор
Сапиев О.С., общественный деятель РК
Старостин С.А., д.ю.н., профессор (Москва)
Султанмурат Е., академик
Сматлаев Б.М., д.ю.н., профессор
Сейтжанов А.А., к.ю.н., доцент
Рустемов Б.Т., писатель-публицист
Рустемова Г.Р., д.ю.н., профессор
Турецкий Н.Н., д.ю.н., профессор
Турсинов С.Т., д.э.н., профессор
Тогжанов Е.Л., к.ю.н., доцент
Тойлыбаев Б.А., д.п.н., профессор
Тургараев Б.Т., д.ю.н., профессор
Усманов А., д.п.н., профессор
Усманов С.У., д.т.н., профессор
Шаукенова З.К., д.соц.н., профессор
Фадеев В.Н., д.ю.н., профессор (Москва)
Челадзе Г., доктор права, доктор бизнес админ., профессор (Грузия)
Нхи Thinh, Председатель Ассоциации писателей во Вьетнаме (Вьетнам)
Харченко В.Б., д.ю.н., профессор (Харьков)

EDITORIAL BOARD:

Abdulkarimov O.A., public figure of the Republic of Kazakhstan
Asanov Zh. K., Dr. of Law, the Chairman of the Supreme court of Kazakhstan
Abdrasylov B.S., Dr. of biology, professor
Abdurasulova K.R., Dr. of Law, prof.(Tashkent)
Abzalov E.M., Dr. of Law, Professor, State Counselor of Justice of the 3rd class (Tashkent)
Asangazy O., public figure
Baideldinov D.L., Dr. of Law, professor
Baidaulet I.O., Dr. of medical science, prof.
Bisenov K.A., Dr. of technology, professor
Baulin U.V., Dr. of Law, prof. (Kiev)
Borodin S.V., Dr. of Law, vice president, lawyer (Voronezh)
Burhanov K.N., Dr. of polit., professor
Bukalerova L.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Vedernikova O.N., Dr. of Law, professor (Moscow)
Gayipov Z.S., Dr. of political sciences, prof.
Gollik Y.V., Dr. of Law., Professor (Moscow)
Grib V.V., Dr. of Law., Professor (Moscow)
Gruntov O.I., Dr. of Law., Professor (Minsk)
Dulatbekov N.O., Dr. of Law, professor
Eleshov R., Dr. of agricultural sciences, acad. NAS RK
Esim G., Dr. of Philology, acad. NAS RK
Elubaev G.S., Dr. of Law, professor
Zhumagulov B.T., - Dr of technical sciences, Academician of the NAS of the RK
Zhurinov M.Zh., academic, President of NAS RK
Zaripov Z.S., Dr. of Law, professor (Ryazan)
Ydyrysov D.A., Dr. of history, professor
Kasimbekov M.B., Dr. of political sciences, prof.
Kemel M., Dr. of economics, professor
Kul-Muhammed M.A., Dr.of Law, professor
Korobeev A.I., Dr. of Law, professor (Bladibostok)
Kozachenko I.Ya., Dr.of Law, professor (Ekaterinburg)
Koniyakhin B.P., of Law, prof. (Krasnodar)
Lebedov S.Y., Dr. of Law, professor (Moscow)
Lihovaya S.Y., Dr. of Law, professor (Kiev)
Matskevich I.M., Dr. of Law, professor (Moscow)
Mukhamediuly A., Dr. of philosophy., prof.
Musakhodzhayeva A.K., professor
Rustambaev M.Yu., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Orazalin N.M., Chairman of the Writers' Union, Poet, playwright
Orlov B.N., Dr. of Law, Editor-in-chief «Russian criminological view»
Sartayev S.S., Dr. of Law, acad. NAS. RK
Sagadiev K.A., Dr. of Economics, acad. NAS. RK
Sarsembaev M.A., Dr.of Law, professor
Salomov B., Dr.of Law, professor
Sultanov K.S., Dr.of political sciences, prof.
Sydykov E.B., Dr. of history, professor
Sydykova. L.Ch. Dr.of Law, professor(Bishkek)
Shamurzaev T.T., Dr.of Law, professor(Bishkek)
Shestakov D.A., Dr. of Law,professor, writer

EDITORIAL COUNCIL:

Abdirov B.D., Dr. of Law, professor
Agibaev A.N., Dr. of Law, professor
Aitganov B.D., a doctor of betener sciences is a professor
Abishev T.D., candidate of Law
Abishev H.A., Dr. of Law, professor
Abdullaev K.K., Doctor of agricultural sciences, professor
Baimenov A.M., candidate of tech, professor
Bishmanov B.M., Dr. of Law, professor
Bekturganov E.U., Member of the Parliament of Kazakhstan
Borbat A.V., Deserved Lawyer of the Russian Federation, candidate of Law (Moscow)
Jansaraeva R.E., Dr. of Law, professor
Zhumagulova V.I. - *Doctor of philological sciences, Professor, academician*
Zhakyp B.U., Dr.of philology, professor
Zholdybay K., writer, journalist
Ivona Massaki, professor (Poland)
Karibaev B.B., Dr. of hisroy, professor
Kangigitov E.K., a doctor of betener sciences
Klenova T.V., Dr.of Law,professor (Samara)
Kufleva V.N., cand.Sc. in Law, assistant professor (Krasnodar)
Korkonosenko S.G., Dr. of polit, professor (St.-Peterburg)
Kurmanaliev K.A., Dr. of philology, prof.
Kuanalyeva G.A., Dr. of Law, professor
Loopachenko N.A., Dr. of Law, prof.(Saratov)
Mazheika Kipras I., acad.PANS (Moscow)
Matkarimova G.S., Dr. of Law, professor (Tashkent)
Melnik G.S., Dr. of polit, professor
Mindagulov A.N., Dr. of Law, professor
Omarov B.Zh., Dr. of philology,professor
Sadanov A.K., Dr. of biology,professor
Sapiev O.S., The public figure of RK
Starostin S.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Sultanmurat E., academic
Smatlaev B.M., Dr. of Law, professor
Seitzhanov A.A., Ph.D., associate Professor
Rustemov B.T., writer, publicist
Rustemova G.R., Dr. of Law, professor
Turetski N.N., Dr. of Law
Tursunov C.T., Doctor of Economics, professor
Toqshanov E.L., Dr. of Law, professor
Toilybaev B.A., Dr. of pedagog., professor
Turgaraev B.T., Dr. of Law, professor
Usmanov A., Dr. of political sciences,professor
Usmanov S.U., Dr. of history, professor
Shaukenova Z.K., Dr. of soc., professor
Fadeev V.N., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Cheladze G., Dr. of Law, professor (Gruzia)
Huu Thinh, Chairman Vietnam Writer's Association, poet (Vietnam)
Harchenko B.V., Dr. of Law, prof. (Harkov)

ТМД елдеріндегі редакция өкілдігі:

Мәскеу ММУ:	проф. Матвеева А.А..	ұялы тел.: +7 (916) 526-44-29
Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	ұялы тел.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54

Представительство редакция в СНГ:

Москва МГУ:	проф. Матвеева А.А..	моб.: +7 (916) 526-44-29
Москва:	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	моб.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	моб.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	моб.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	моб.: +7 (902) 260-15-54

Веб-сайт: www.nauka-zan.kz e-mail: nauka-zan@mail.ru

Журнал редакциясының мекен жайы:

Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау, Түлкібас көш., 49 үй

Адрес редакции журнала:

г. Астана, Алматинский район, Юго-Восток, правая сторона, ул. Тулкибас, д.49.

Главный редактор: д.ю.н., профессор Алауханов Е.О. +7 701 111 8828;

Научный редактор: к.ф.н., доцент Абдиева Роза Серикбаевна, 87013323407

«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
2009 жылдан бастап жылына 6 рет шығады.

Международный научно-популярный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Периодичность издания журнала выходит 6 раз в год.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, өнертану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық авторлардың еңбектеріне міндетті түрде сілтеме берілу керек.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10» июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: **юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.**

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы. Материалы редакцией не возвращаются.

В статье обязательно сопровождение ссылок на работы отечественных авторов.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
№ 3 (58) 2018 жыл

Бас редактор:

«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

Басуға 30.03. 2018 ж. қол қойылды. Пішімі 84x108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 53 б.т. Таралымы 500 дана. Тапсырыс №47.

Редакция мекенжайы: Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау,
Түлкібас көш., 49 ұй, web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru

Аяшев О.А.

д.п.н., член корреспондент НАН РК, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет,

Ибашова А.Б.

к.п.н., Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, okmri@mail.ru

Сулейменова Л.А.

к.т.н., Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, almira_i@mail.ru

ПРИМЕНЕНИЕ ЦИФРОВОЙ ТЕХНОЛОГИИ НА ОСНОВЕ ГИС ПО ОБУЧЕНИЮ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА

***Түйін.** Мақалада Қазақстан тарихының ақпараттық ресурстары тарихи бағытталған ақпараттық жүйе ретінде қарастырылған. Сондай-ақ жаңа технологиялардың әдістемелік қамтамасыздандырулары, ресурстардың жаңа түрлері мен электронды көздерді, тарихи зерттеулерді бейімдеудің жаңа әдістері білім беруге енгізудің өзектілігі көрсетілген.*

***Summary.** In the article examined information historical resources the history of Kazakhstan, as a historical-oriented information systems (HOIS). As well as the relevance of methodological support for the introduction of new technologies, new types of resources and electronic sources, the adaptation of new methods of historical research to the content of education*

Бурное развитие компьютерных технологий последних лет (даже скорее десятилетий), кажется, к сегодняшнему дню кардинально поменяло информационный ландшафт исторического образования. Его информатизация уже уверенно состоялась. По прежнему актуальным остается вопрос методического обеспечения по внедрению новых технологий, новых видов ресурсов и электронных источников, адаптации новых методов исторических исследований к содержанию образования.

Актуальность этой проблематики, как предоставляется, будет только расти в ближайшие годы, с появлением совершенных технологий и их включением в научный инструментарий технологий преподавания.

Географические информационные системы (ГИС) сегодня нашли применение как программный инструментарий, доступный самому широкому кругу пользователей, а также являются предметом серьезного внимания со стороны ученых как естественнонаучной, так и гуманитарной специализации. Такое внимание обусловило необычайно бурный рост ГИС технологий.

Геоинформационные системы традиционно создавались как средства наглядного представления географической (пространственно-координированной) информации. Большинство из хорошо известных и широко используемых ГИС это, прежде всего, программные средства визуализации цифровых наборов географической информации.

Исходя из преимуществ цифровых технологий можно разработать программные приложения по изучению истории Казахстана используя **геоинформационную технологию**, с преимущественно применением в современном образовательном процессе учителями и преподавателями истории. Это технология интерактивного картографирования, суть которой заключается в экспонировании исторических карт в сети Интернет с сопутствующими сервисами, присущими развитым геоинформационным системам. Обращение к этой технологии позволяет пользователю посредством стандартных средств просмотра веб-страниц (веб-браузеров) работать с картами практически в том же объеме, как и с настольными и настенными геоинформационными системами, представляющими специальную программу, устанавливаемую на компьютер преподавателя для дальнейшей демонстрации обучаемым. Сам процесс формирования и развития картографических умений будущего учителя истории, а в дальнейшем и его учеников, является важным и необходимым. Использование геоинформационной технологии даёт возможность более гибкого применения карт в процессе обучения истории. В частности, эта технология позволяет быстро масштабировать нужные географические объекты, производить наложение дополнительных информационных слоёв на карту (например, схем исторических сражений), производить оперативную смену карт, передвигаться по самой карте и др.

Геоинформационная технология рассматривается Российскими методистами (А.В. Веселовским, Л.Н. Макаровой, Н.З. Хасаншиной и др.) «как комплексное средство обучения, предназначенное для

использования в учебно-воспитательном процессе в целях развития личности обучаемого и интенсификации процесса обучения». Авторы выделяют следующие образовательные функции данной технологии: информационную, развивающую, воспитывающую, а также функцию наглядности и функцию обеспечения операционной деятельности учащихся.

Использование на уроках истории геоинформационной технологии позволяет учителю проводить интегрированные уроки не только с такими учебными дисциплинами как география, биология, экология, но и с математикой и информатикой, что позволяет заинтересовать изучением истории школьников, увлечённых точными науками. В связи с этим нельзя не согласиться с А.Л. Троекашиным, который отмечает, что значение использования геоинформационной технологии велико не только в формировании и развитии специальных и общеучебных компетенций, но и в овладении профессиональной компетентностью.

В обучении истории традиционно применяются такие средства наглядности, как: исторические карты, хроники, портреты исторических личностей, схемы военных действий и т.д.. Поэтому, применительно к историческому образованию можно выделить следующие направления применения компьютерных технологий:

- сбор, хранение, систематизация и выдача учебной информации;
- моделирование исторических объектов и процессов;
- обработка текстовой и графической информации;
- оформление и презентация итогов поисковой, аналитической и системообразующей деятельности;
- самостоятельный поиск обучающимися основного и дополнительного учебного материала, с использованием поисковых систем и сайтов сети Интернет, мультимедийных энциклопедий и специальных баз данных и т.д.

В программной приложения ГИС может применяться как инструмент реконструкции для объединения исторических карт и данных, который позволяет восстанавливать археологические и исторические ландшафты, а так же исторические события и ситуации.

Программное приложения по изучению истории Казахстана состоит из наборов итоговых тематических карт, позволяющий, с одной стороны, динамично проиллюстрировать события и факты, с другой, проверить основные исторические выводы и интерпретации.

Историко-ориентированные информационные системы (ИОИС) это особый класс систем, предназначенных для хранения, организации исторической информации, обеспечения доступа к ней и ее аналитической обработки в соответствии с потребностями исторических исследований и (или) образования. Технологической основой информационных систем в большинстве случаев выступают базы данных, поэтому эти два вида ресурсов часто рассматриваются вместе. И те, и другие вводятся в научный оборот историков в 1970–1980 гг. и их появление связано с новым способом публикации и представления информации исторического источника. Сегодня возможности и назначение историко-ориентированных систем значительно расширились. Расширение ИОИС истории Казахстана рассматривается с точки зрения ГИС технологии. Педагогические методики их внедрения в учебный процесс, как правило, заложены в модели самой системы ИОИС. Разнообразие таких систем достаточно велико, среди специфического функционала могут быть предусмотрены различные траектории изучения, адаптивные механизмы, инструменты контроля и самоконтроля. Неоспоримым преимуществом информационно-образовательных систем является простота освоения с точки зрения учащегося как, так и для преподавателя. Так, учащийся получает адаптированный материал, интерфейс и контент, соответствующий возрасту, образовательным регламентирующим документам, уровню начальных знаний в предметной области. Преподаватель, как правило, получает наряду с самой системой разработанные и готовые к внедрению методики использования системы. Этот вид ресурсов обладает высоким дидактическим потенциалом для самостоятельной работы [1].

К сожалению, большинство казахстанских историко-ориентированных систем не предлагает методику их использования в образовательном процессе, хотя материал многих из них имеет высокий дидактический потенциал. Сайты с коллекциями информационных образовательных ресурсов, такие как портал «Қазақстан тарихы», сайт «Тарих», сайт «Археологическое и архитектурное наследие Южно-казахстанской области» т.д. [2-4].

В ходе исследования всех ИОИС нами разработано программное приложение по обучению истории Казахстана, вобравшее все преимущественные стороны и, в результате превосходившее по качеству всех их отдельно взятых на основе ГИС карты с базой данных.

Семантический анализ предметной области истории Казахстана потребовал немалых усилий. Для создания базы данных изучена динамика изменения пространственных явлений во времени на основе свидетельств нескольких типов источников. Это извлечения из сочинений персидских и тюркских авторов; из эпистолярного наследия казахской правящей элиты 1675-1780 гг.; сведения отчетных работ и путевых исследований царских чиновников о географии Казахстана. В связи с отсутствием письменных источников, и их малодоступности древней и средневековой истории Казахстана поисковая работа историков по созданию базы данных сильно затруднена. Об этом видный историк Казахстана, профессор ЕНУ им.Л.Гумилева Ж.Артыкбаев также заявляет: «Отсутствие источниковедческих исследований ставит историков в сложное положение, лишает их возможности создать полноценную работу. Однобокое отношение к устной степной историографии, непопулярность казахского языка среди историков заставляют усомниться в возможности создания полноценной истории Казахстана в ближайшие годы» [5]. Данная мысль высказанная в начале XXI века, на сегодняшний день подтверждается различными идеологическими нападками историков с ближнего зарубежья, называющими нашу историческую науку «мифологизаторством» [6]. Поэтому нам необходимо учитывать геополитическую роль Казахстана в мировом сообществе.

Ведя исследовательскую работу в таких сложных условиях, тем не менее, команде историков удалось создать полноценный академический историко-географический ландшафт Казахстана, в различные периоды его государственности, и его адаптация к базе данных и электронной карте.

Таким образом, семантический анализ базы данных «История Казахстана» сделана для всех уровней и реализована в программном приложении [7-8] .

В ходе разработки программного приложения “Мультимедийная программа для обучения истории Казахстана по геоинформационной технологии” нами создана тематическая карта в электронном виде. Векторные электронные карты разработаны в редакторе карт «Панорама», а для программного приложения выбрано RAD Studio [9]. Как показано в первом разделе все семантические анализы базы данных реализованы в электронной карте в виде классификаторов и отражены в векторной карте.

Рисунок 1 – Меню программного приложения

Программное приложение состоит из учебных материалов истории Казахстана, которые предложены в виде меню (рисунок 1).

Активизируя пункты меню на примере «Казахское ханство» можно получить доступ к картам представленного периода истории. В активной тематической электронной карте классификаторы имеют контенты следующего содержания по соответствующим периодам:

- а) Источники по истории Казахстана;
- б) Исследования (монографии и научные статьи);
- в) Учебные материалы (энциклопедии, справочники, учебники и хрестоматии);

- г) Демонстрационные изобразительные материалы (Картины, фото, схемы, исторические карты, картосхемы);
- д) Демонстрационные медиа материалы (аудио- и видеоматериалы) (рисунок 2-3).

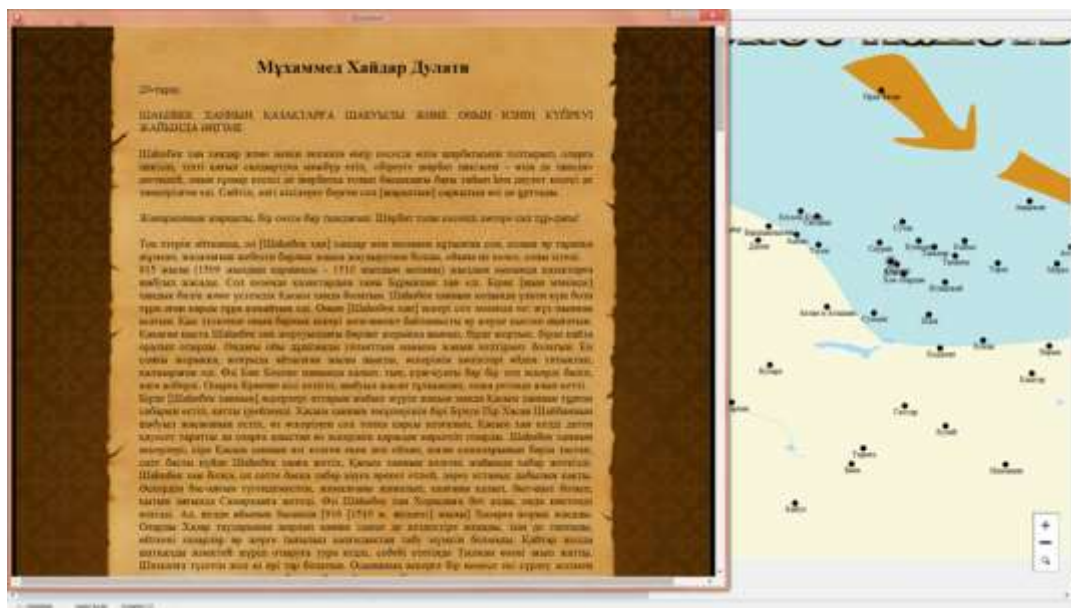

Рисунок 2 – Источники по истории Казахстана

Рисунок 3 – Учебные материалы

В программном приложении предусмотрена функция «Поиск», которая предоставляет пользователю необходимые искомые информации.

Для креативности внешнего вида дизайна программного приложения создан внешний вид пользовательского интерфейса в духе современной тенденции flat-дизайн где учитывается колорит казахской культуры и изобразительного искусства.

Программное приложение имеет возможность расширения, совершенствования. Мы предлагаем один из вариантов ИОИС по истории Казахстана, которая учитывает все преимущественные стороны вышеуказанных ИОИС, благодаря ГИС технологии.

Выводы

1. Произведен анализ существующих ИОИС по истории Казахстана в Казнете;
2. Сделана детализация исторических источников для создания единого информационного

пространства истории Казахстана для ГИС карты;

3. Сделан семантический анализ исторических источников для создания и введения базы данных ИОИС истории Казахстана

4. Получена электронная тематическая карта «История Казахстана»;

5. Получено программное приложение «История Казахстана» по обучению на всех уровнях образовательного процесса;

Литература

1. URL: http://kleio.asu.ru/2013/2/hcsj-22013_105-110.pdf

2. URL:<http://e-history.kz/ru>

3. URL:<http://www.tarih-begalinka.kz/>

4. URL:<https://www.farsah.kz/rus/about>

5. Артыкбаев Ж.О. *История Казахстана*. – Астана, 2004. – С.9

6. Грозин А.В. *Мифологизаторство истории в Казахстане: политологический аспект проблемы* // <http://rusrand.ru/analytics/mifologizatorstvo-istorii-v-kazahstane-politologicheskij-aspekt-problemy>

7. Жанысбекова Г. А., Сембиев О.З., Сулейменова Л.А., Ашим Ж.К., Тимабай Ж.Н. *Локализация на карте ГИС территорий военно-политических процессов Казахского ханства с использованием ИТ-технологии*. – Международная научная конференция «Информатика и прикладная математика» («Computers science and Applied Mathematics») Алматы, 2016

8. *Инструментарий разработчика ГИС-приложений GIS ToolKit для среды разработки Delphi, C++ Builder, RAD Studio версий XE3, XE4, XE5. Руководство программиста. Версия 12*. – Ногинск: Панорама, 1991-2014. – 246 с.// URL: www.gisinfo.ru

Barsay B.T., Bilyalova Z., Abykanova B.

Atyrau State university of H.Dosmukhamedov, bakitgul@list.ru

**FORMATION OF HISTORICAL - MATHEMATIC COMPETENCE OF FUTURE
TEACHERS OF MATHEMATICS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL
TRAINING IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTES**

***Summary:** The article considers the ways of formation of the historical and mathematical competence of future teachers of mathematics and formed model of the formation of the historical and mathematical competence of the future mathematics teacher, built on the basis of the integrated implementation of competence, modular, activity approaches, characterized by the integrity of the following components.*

***Keywords:** historical and mathematical competence, model of formation.*

At present the educational system in the Republic of Kazakhstan is in condition of modernization based on general tendencies of the world development the main purpose of which is provision of the actual quality of education on the basis of preservation of its fundamentality and correspondence to the perspective requirements of personality, society and the state. One of the ways of the education modernization is promotion of professionalism of teaching staff by means of developing and experimental approbation of the system renewal models of professional training: organization, structure, content, principles of interconnection with training practice and innovative processes in education. The main purpose of the State Program on education and science in the Republic of Kazakhstan for the period of 2016 - 2019 is improving competitiveness of education and science, developing of human capital for sustainable growth of economic. The program justifies the requirement of transition in assessment of education results from concepts «preparedness», «accomplishment», «general culture», «manner lines» to concepts of «competence», «competency» of students[1]. This all requires orientation of the educational system to the competent approach.

The main categories of the competent approach are such ideas as «competency» and «expertise». In different domestic and foreign research the following characteristics are highlighted: competency – complex of issues where this person should have knowledge, skills, demands and experience; expertise – command of competency, i.e. the crop of approaches of activities, knowledge, experience and reflexive skills which allow make conclusion on something, to fulfill successfully one activity.

About the professional excellence formation is written in inheritances of the representatives of the classic pedagogues as A. Distverg, Ya. A. Komenskiy, I. G. Pestalocci, K. D. Ushinskiy, A. S. Makarenko, A. V. Lunacharskiy, P. P. Blonskiy, N. K. Krupskayay, Kazakh amateur educators A. Kunanbayev, Y. Altynsarin, Sh. Kudayberdiev, Ch. Ualikhanov and others.

The scientists studied the basis of formation of professional-pedagogical competency in different directions:

-the scientists in the first direction (T. G. Brazhe, N. N. Lobanov, N. I. Zaprudskiy and others) professional-pedagogical competency interpreted as the system of "quality and business like manner" and considered as philosophic, psychological, cultural, social and personalized system.

-the scientists in the second direction (Yu. P. Azarov, N. V. Kuzmin, A. I. Scherbakov, L. I. Zagvyazinskiy, A. I. Mischenko, G. I. Khazyainov and others) identified the professional competency of the specialist with pedagogical skills and creative activities.

-the scientists in the third direction (E. V. Bondarevskaya, A. A. Verbitskiy, B. S. Gershunskiy, N. S. Rozov and others) the professional competency connect to educativeness, development, capability of the person, the constant striving to improvement of skills, cultural connection with people.

-the scientists in the fourth direction (N. V. Kuzmina, M. I. Lukyanova, A. K. Markova, L. I. Mitina, E. M. Pavlyutenkov and others) the professional competency consider as an activity.

Psychological and pedagogical specifics of professional competency improvement of teachers are described in the works of V. I. Andreeva, Yu. V. Vardanyan, V. I. Zagvyazinskiy, A. I. Panarina, V. A. Slastenina.

Foreign scientists as S. Appleton, L. Devies, N. Stromquist, Y. Schriewer consider the key competencies in the content of its professional - personalized significance. D. Mc. Clelland, M. Linard, B. Vfnstfeld, T. Hoffman understand the competency as internal motivation of individual to qualified implementation its professional activity.

The different meaning of the term «competency» gives M.A.Choshanov. He thinks that competence in one word expresses the meaning of traditional triads «expertise, skills and abilities» and serves as interconnection chain between its components.

The studies of terms on professional competency of the teacher show that they had significant changes. Revealing of fundamental feature of the professional competency the works of philosophers, psychologists, teachers are dedicated: I.A.Zymniya, A.K. Markova, J.Raven, A.V.Khutorskiy, V.D.Shadrikov.

In the works of S.I.Arkhangel'skiy, E.P.Belozertsev, M.N.Karapetova, L.P.Kibardina, I.A.Kolesnikova, N.V.Kuzmina, N.D.Levitova, I. Ya.Lerner, A.I.Mischenko, T.B.Rudenko, M.N.Skatkina, V.A.Slastenina and others professionally important (or professionally significant) qualities required for the teacher in practical activities where the professional competency is allocated by special place.

N.V.Kuzmina considers the professional competency of the teacher as its knowledge and credibility considered first of all to the productive formation of the personality of the other person.

The nearest term definition for the «professional competence of the teacher» is definition made by A.K.Markova where it is stated that professional competent work of the teacher where the pedagogical activity is implemented on sufficient high level is pedagogical communication where the personality of the teacher is realized. A.K.Markova determines the term of professional competence as «psychological condition permitting to act individually and with responsibility, having abilities to fulfill the certain labor functions resulted in efficiency of the work of this person» [2]. The concept «competency» the author connects to the formation of the personality and obtainment of such condition which allows to act effectively during the fulfillment of the work functions and achieve the remarkable results.

By understanding of N.D.Khmel' the professional competency of the teacher is unity of its theoretical and practical preparedness for the implementation of the pedagogical activities [3].

With the beginning of the active development of the competent approach in education the studies are carried out on separate aspects of the professional competency: the issues are studied of didactic (V.A.Slastenin), methodical (V.A.Adolf, I.E.Malova, T.E.Kocharyan, N.D.Kuchugurova), informative (L.V.Bocharova, E.M.Maschbits, I.V.Robert, O.K.Tikhomirova), language (I.L.Bim, I.A.Getmankaya, E.S.Polat, O.M.Shiyan), mathematic (O.V.Averina, A.M.Amagulov, N.V.Stestenko, N.V.Khodyreva) competencies. Thus within the frames of research of the professional competency identification and study are ongoing of its subject components.

Kazakh scientists B.T.Kenzhebekov (professional competency in the system of the high education), G.Zh.Menlibekova (social professional competency of the future teachers), S.I.Ferkho (professional competency of the teachers in use of digital educational editions), M.V.Semenova (pedagogical conditions for formation of the professional competency in high educational institutes) considered the formation of professional competency in different aspects.

B.T.Kenzhebekov gives determination as such: "professional competency – is integrated expertise, unity of human abilities and skills, important professional skills, learning of the technology on high level, culture and workmanship, preparedness to self-development" [4].

G.Zh.Menlibekova sets a stress on formation of social competence of the future teacher. She believes that social competence – is a qualified character of the person, who understands the social reality in the quality of asset, specific social expertise at management of activities, at self-revealing- personal ability at implementation of the social technology- incorporation of professionalism [5].

S.I.Ferkho in studies of the professional competency of the teachers in use of digital educational editions describes cohesion of cognitive, discipline and motivational expertise of the person [6].

M.V.Semenova understands the term «professional competency» as a specimen of the professional activity revealing the personality of the teacher in the type of gnostic, pragmatist, personalized, communicative, creative and reflexive components [7].

B.A.Turgynbaeva describes competency of the creative teacher as a vision of the problem in truth, to find the information of quick positive decision; capability to discover the main part; envisage the result; implementation of the innovation into practice; ability to analyze the activity; to be able critically and creatively assess [8].

In competence based of the specialist model the educational purposes are connected not only to implementation of the specific functions but also with integrated requirements to the result of the educational process. Considering the content and composition of the components characterizing the professional competency of the teacher the majority of authors identify three main groups of competencies: key (general and social personalized); pedagogical (base and general professional) and special (academic, discipline). Clarifying in respect to professional competency of the teacher of mathematics and identifying

the means of formation it is important to take into account possibilities of such disciplines, which are multifunctional in its impact to formation of the professional competency of the teacher.

Such multitasking functionality is a peculiarity of mathematics history. Acquirement of its content facilitates to increase the pedagogical and mathematic expertise and also forms ability to assess and creatively transform, has direct impact to development of the professional competency of the future teacher. The possibilities of the course on mathematics history in preparation of the future teacher are not only learning of the historical mathematic materials but also acquirement of the methods to work with them during the educational process. This course being a basis for formation of historical mathematic competency permits to form the preparedness and capability of the teacher to use the various types of methods, forms and methods of educational work based on history of the science and appropriate to the age peculiarities of the students. Besides of that the peculiarity of the course on mathematics history is its humanitarian, axiological component related to consideration of the scientists personalities and their activities in the context of that historical era when they lived. Thus historical and mathematic competence of the future teacher of mathematics is a condition of his preparedness to the effective decision of the tasks of pedagogical activity.

The big educational, culturological and disciplinary potential of the mathematics history points out to significance of the corresponded course in the professional training of the teacher and justifies reasonability and actuality of the research of the problem on formation of the historical mathematics competency of the future teacher on mathematics in the process of his professional training in high educational institutes.

At present the following aspects on historical mathematics competency of the future teachers are quite widely studied: humanitarian potential of the mathematics history (N.Ya.Vilenkin, B.V.Gnedenko, G.V.Dorofeev, A.I.Markushevich, V.M.Tikhomirov, I.M.Yaglom, A.D.Taimanov); implementation of humanization and humanization of mathematical education by means of mathematics history (O.A.Zhautikov, M.U.Iskakov, A.Mashanov, A.Kubesov, S.N.Nazarov); historical schoolish mathematic education (I.Akbergenov, V.A.Alekseeva, S.E.Elubayev, T.F.Nikonova, Yu.V.Romanov, O.A.Savvina, O.V.Fiskovich); the use of mathematics history in schools (Z.Atadzhanova, B.V.Bolgarskiy, A.Zakarin, A.S.Zhumadildayev, O.N.Zhuravleva, K.A.Malygin, U.K.Shermatova); improvement of educational process in secondary and high schools with the use of mathematics history (E.A.Galdina, M.F.Gilmulin, G.D.Gleizer, N.T.Danayev, K.K.Kabdykairov, L.P.Latysheva, M.Utelbayev, V.A.Oganesyan and others); working out of the content and methods of training of the teachers on mathematics with the use of the science history (B.B.Baimukhanov, S.V.Beloborodova, B.V.Gnedenko, S.S.Demidov, A.N.Kolmogorov, R.A.Maier, K.A.Rybnikov, S.E.Chaklikova and others); training of future teachers to the use of mathematics history during the educational process (Yu.A.Drobyshev, E.O.Medeuov, A.Nugusova, D.Rakhymbek, S.Polyakova and others).

The analysis of research dedicated to the issues on the use of resources of mathematics history in the school, mathematics history preparation of the future teachers demonstrates that only in the works of Yu.V.Romanova and O.V.Vitchenko the competence on mathematics history is considered. The authors state that the pointed out competence in the quality of criteria for the historical mathematics training of teachers decreases the possibilities of the potential assessment of the historical mathematics competence in the professional training of the future teachers of mathematics.

The model of formation of the historical mathematics competence of the future teachers on mathematics built on the basis of the complex realization of competence, module, activity approaches characterizing by integrity of the following components: *purposeful*, which identifies the purpose of the model of functioning consisting in formation of components of the historical mathematics competence; *theoretical*, including theoretical basis of desing of formation process of the historical mathematics competence; *meaningfully - organizational*, including planning module program of the discipline «History of Mathematics» and its technological provision; *resultative*, characterizing levels of formation of the historical mathematics competence, criteria, parameters and diagnostic methods of the results tracing.

Summation of the pedagogical conditions assisting to effective formation of the historical mathematics competence of the future teachers on history of mathematics: program - module structuring of the learning material containing historical information and organic inclusion into the content of the professional training; the use of practically oriented tasks and work allowing to form skills for the use of the historical material in educational purposes; use of complex of active methods and ways providing inclusion of future teachers into individual practically oriented activity of research character, acquirement of reflexive skills, stimulation of their personal achievements.

Summarizing the effective approaches it can be stated that the professional competence of the teacher represents itself the appropriated, reflected in the process of professional activity the system of socially significant, professionally significant and personally significant competencies. In the scientific literature the

connection of the pedagogical competence with pedagogical professionalism is outlined which from one side reflects general, objective regulatory requirements to the person of the teacher, from the other side – determines the required standard selection of psychic characters. In general the content of the analyzed category can be determined as follows: that the professional competence of the teacher – is an essential feature of the profession, which presents itself the integrative personal education based on acquirement of accumulation of competencies which witness about preparedness and capability of the teacher to implement successfully the professional pedagogical activity, mobilize the existing expertise and experience in nonstandard situation.

Having considered the professional competence the scientists identify the following types and components: general cultural (V.A.Demin, N.Kh.Rozov), methodical (V.A.Adolf, E.S.Dubinina, N.D.Kuchugurova, I.E.Malova), substantial, technologic and personalized (V.A. Adolf, G.S.Vyalikova, I.A.Getmaskaya, A.K.Markova, V.A.Testov), psychological pedagogical (V.A.Adolf), discipline (V.A.Adolf, T.S.Polyakova), special (I.A.Getmaskaya), social and individual A.K.Markova) and others.

The efficiency of the process and the quality of the professional competence formation of teacher of mathematics is defined by complex interaction of all its components. The peculiarity of historical mathematics competence is its impact to understanding of the professional activity, planning and implementation of self-education. Along with historical mathematics competence for formation of the special competence of the teacher of mathematics this competence also facilitates to formation of modern system of valuables, teachers culture and his professional behavior, increase of the range of interest, erudition, interest in learning and self-development . All this points out to the significance of historical mathematics competence as integrating element, influencing to all main components of the professional competence of the future teacher on mathematics.

The historical mathematics competence of the future teacher on mathematics is necessary to consider within the frames of professional integrity which reflects specific subject and super subject sphere of the professional activity. Along with that the historical mathematics competence is expressed through concretization of key and base competencies with regard to the education on mathematics.

Thus the historical mathematics competence of the teacher on mathematics is determined through possession of combination of the following special competencies and peculiarities of the personality:

- Understanding of the role and meaning of the use of the historical material in education on mathematics and realization of its functions;
- Availability of deep and solid knowledge on mathematics history;
- Possession of technology of arrangement of the educational process with the use of historical material;
- Ability to apply the existing knowledge in non-standard situations;
- Striving to achieve the remarkable results and qualities in pedagogical activity on the basis of the use of the historical material;
- Capacity for reflex on of the process and the results of pedagogical activity.

The historical mathematics competence assumes availability of knowledge and work experience with the historical mathematics material within the frames of the educational process, which allows to achieve the highest level in implementation of the individual activity on its basis.

Reference materials

1. *The state program of the development of education and science in the RoK2016 - 2019.*–Astana,-57page.
2. *A.K.Markova Psychology of professionalism.* – M., 1996.-308 page
3. *N.D.Khmel' Theoretical basis of the professional training for the teachers* – Almaty Gylym, 1998. – 319 page
4. *B.T.Kenzhebekov University студенттерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориясы мен практикасы (monography)*– Astana,2001.-275 б.
5. *G.Zh.Menlibekova Social competency, nature, structure and content // Kazakh High School - 2001.-№4-5 – pages 153-159.*
6. *S.I.Ferkho Formation of professional competency of the teachers on use of digital educational editions in the educational process: auto abstract ...candidate of pedagogic sciences-Almaty 2004. -24 page*
7. *M.V.Semenova Pedagogical conditions of formation of the professional competence of future teachers in high schools: thesis candidate of pedagogic sciences: 13.00.08. - Karaganda 2005-162 pages*
8. *Turgynbayeva B.A. Development of creative skills of teachers: theory and practice. - Almaty, 2005. - page174.*

ОҚУШЫЛАРДЫҢ БЕЛСЕНДІ ОҚЫЛЫМ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Түйін. Бұл мақалада қазақ тілі пәнін оқылым бөлімі бойынша оқытудың маңыздылығы айтылып, оқылым бойынша қалыптастырылатын дағдалар сипатталады. Сонымен қатар, белсенді оқылым дағдыны қалыптастыруда белсенді әдістерді қандай мақсатта, қалай қолданылуы керек әдістемесі ұсынылады.

Түйінді сөздер: белсенді оқылым, дағды, түсіну үшін оқу, егжей-тегжей оқу, мәтін түрлері, белсенді әдістер

Summary. This article describes the importance of learning in the reading. Section of the Kazakh language and describes the skills that will develop at the reading process. At the same time, the methodology of using active methods in formulating active reading skills is presented.

Key words. active reading, skills, learning objectives, reading for understanding, of text, active methods.

Қазіргі кезде табысты болу үшін оқушыларға білім қандай қажет болса, дағды да сондай қажет деген ойдың жақтастары көбейіп келеді. Бұл оқушылардың ақпаратты есте сақтап, алған білімдерін ұғынуын, түсінуін және әртүрлі салада қолдана білуін талап етеді. Білімді дәл осылай қолдану оқушыларға «XXI ғасыр дағдысы» деп жиі айтылып жүрген кең ауқымды құзыреттілікті меңгеруге мүмкіндік береді. Осы арада, XXI ғасыр дағдысы дегеніміз не? деген сауал туындайды. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы әзірлеген ұзырреттерді анықтау және іріктеу жобасының шеңберінде жасалған құрылым негізінде, құзырет «жай ғана білім мен дағдыдан анағұрлым күрделі. Ол белгілі бір жағдайларда психологиялық ресурстарды оның ішінде дағдылар мен өмірлік ұстанымдарын жұмылдыра және соған сүйене отырып, күрделі міндеттерді шеше білу қабілетін қамтиды [1.8-бет].

Жаңартылған оқу бағдарламаларында оқушылардың бойында қалыптастыру көзделетін шығармашылық және сын тұрғыдан ойлау, қарым-қатынас жасау қабілеті, өзгелердің мәдениетіне және көзқарастарына құрметпен қарау, жауапкершілік, денсаулық, достық және айналадағыларға қамқорлық көрсету, сын тұрғысынан ойлау, білімді шығармашылық тұрғысынан қабылдау қабілеті, мәселелерді шешу қабілеті, ғылыми -зерттеу дағдылары, өарым-қатынас дағдылары, жеке және топпен жұмыс жасай алу қабілеті, АКТ саласындағы дағдылар сынды құндылықтар анықталды.

Жаңартылған білім беру мазмұнындағы бағдарлама бойынша «Қазақ тілі» пәнін функционалдық-коммуникативтік тұрғыдан оқытуға назар аударылып, төрт дағдыға негізделген. Қазақ тілінде тыңдалым, оқылым, жазылым, айтылым коммуникативтік дағдыларын жағдаятқа сай дұрыс қолдана білуді дамытады.

Коммуникативтік тәсіл екі немесе одан көп адамдардың сөйлесу арқылы қарым- қатынас жасау үдерісінде ақпарат беру және хабарлау, білім, білік және дағдылармен алмасуы болып табылады. Коммуникативтік тәсілдің нәтижесі тіл арқылы қарым-қатынас жасауға қабілеттілік, яғни тілдік және сөйлеу нормаларын дұрыс пайдаланып, қарым-қатынас жағдайына сай тиімді қатынас тәртібін таңдай отырып, түрлі жағдайларда қарым-қатынас әрекетінің басқа қатысушыларымен ой бөлісу және пікір алмасуға қабілеттілік болып табылады. Коммуникативтік тәсілге сәйкес ұйымдастырылған оқу үдерісі қарым-қатынас дағдыларын және шынайы қарым-қатынас жағдайларына сәйкес жұптық, топтық жұмыстар жұмыс тәртібін қалыптастыруға ықпал ететін тапсырмаларды қамтуы тиіс [1.8-бет].

Осы орайда, Қазіргі оқу – білім алушының өз біліміне деген жауапкершілігіне негізделгенін баса айту маңызды. Белсенді оқу – оқушының мұғалімді енжар тыңдап қана қоймай, белсенді жұмысқа тартылуын көздейтін оқыту және оқу әдістерінің бірі болып табылады. Бұл тәсілдер оқу үдерісі жаттығудың алдында емес, оны орындау барысында жүзеге асырылатын құбылыс.

Бұл өзара әрекеттестіктің ерекшелігі мыналардан тұрады:

- білім субъектілерінің бір мағыналық кеңістікке келуі;
- күрделі мәселелер өрісінде шешілетін тапсырмаларды бірігіп көтеру, яғни бірыңғай шығармашылық кеңістікке қосылу;
- тапсырмаларды шешуді жүзеге асыратын әдістер мен құралдарды таңдауда келісушілік;
- жақын эмоциялық жағдайларда жағымды күйге бірге түсуі, тапсырмаларды қабылдау мен жүзеге асыруда бойда болатын үндес сезімдерді бастан кешуі.

Белсе білім беруде оқу үдерісінде барлық оқушы таным үрдісіне тартылатындай болып ұйымдастырылуы тиіс, олардың осыған байланысты не біледі, нені ойлайды түсінуге және түзетуге мүмкіндігі болуы тиіс. Таным үдерісінде оқушылардың біріккен іс-әрекеті, әркім өзінің жеке-дара үлесін қосатын, оқу материалдарын меңгеруді білдіреді, білімдерін, идеяларын, іс-әрекет тәсілдерін алмасу жүргізіледі. Яғни мейірімділік пен өзара бір-біріне қолдау көрсету аясында болады, ол тек қана жаңа білім алуға мүмкіндік беріп қоймайды, таным әрекетінің өзін де дамытады. Осы орайда, Қытайдың мына бір нақыл сөзі еріксіз ойға оралады: «Маған айтсаң – мен ұмытып қаламын; маған көрсетсең – менің есімде қалуы мүмкін; өзіме жасат – мен үйренемін».

Ал оқылымның өзі белсенді және бейтарап оқылып болып екі бөлінеді.

Бейтарап оқылым – оқушылар мәтінге сыни талдау жасауды мақсат етпей, өзінің қызығушылығын қанағаттандыру үшін оқу. Мұғалім оқушыларды өз қызығушылығын қанағаттандыру үшін бейтарап оқылымды қолдануға түрткі бола білгені дұрыс, алайда сыныпта басты назарда белсенді оқылым тұруы қажет. Белсенді оқылым – тілді оқытудың негізгі элементтерінің бірі. Мұндай оқылым барысында оқушы өзінің сыни талдау дағдыларын дамыту мен жетілдіру үшін мәтінмен жұмыс істеудің әртүрлі кезеңдерінде бірқатар әдіс-тәсілдерді қолданады. Белсенді оқылымды олар мәтінді игеру үшін, оқығанын терең түсіну үшін және сыни талдау дағдыларын жетілдіру үшін пайдалана алады. Тиімдісі мұғалім оқушылардың белсенді оқылымын дамытуға көңіл аударуы тиіс.

Оқылым әдіс-тәсілдері үш кезеңді қамтиды:

Оқылым алдындағы кезеңде – оқушылар мәтін мазмұнын терең ұғу үшін, сонымен қатар, оқылымды барынша тиімді қолдануға көмектесу үшін суреттерді, тақырып атауларын және басқа да элементтерді қалай пайдалану керектігін үйренеді. Бұл әдетте оқылым кезінде қолдау көрсетуді қажет ететін жас оқырмандар үшін оларға еске салғыш ретінде немесе оқылым дағдыларын дамытуға арналған жаттығуларды қолдануға көмектесу үшін анағұрлым маңызды. Өйткені оқушылардың дағдылары нығайып, олар бұл әдіс-тәсілдерді өз бетінше орындай бастаған сайын қолдау көрсету азайтылуы тиіс.

Оқылым барысында – оқушылар маңызды ақпаратты қажет емес бөліктерінен қалай ажырату керектігін, соның ішінде оқу жылдамдығын қалай арттырып, бейтаныс сөздердің мәнін қалай ажырату керектігін үйренеді.

Оқылымнан кейінгі кезеңде – оқушылардан қайталап оқуды, белгілі бір ақпаратты табуы және қорытындылауды сұрауға болады [1.28-бет]. Бұл олардың оқыған мәтінін шолуға, ой елегінен өткізуге және өз ойларын тұжырымдауға мүмкіндік береді. Бұны бір-бірінен тәуелсіз түрде, шағын топтарда немесе тұтас сыныппен істеуге болады.

Оқылым бөлімінің ішкі дағдылары төмендегідей болып келеді.

Мазмұнын түсіну үшін оқу немесе көз жүгіртіп оқу – мәтіндегі жалпы идеяны түсіну үшін тез оқып шығу.

Нақты ақпараттарды табу үшін оқу – мәтін ішіндегі ақпараттарды тауып алу үшін оқу, яғни ол үшін тұтас мәтінді түсініп оқу, мазмұнын білу маңызды емес. Мысалы, мәтіннен қажет пайыздық көрсеткіштерді, жылдарды немесе қажетті сөздерді тауып алу.

Егжей-тегжей түрде оқу – әрбір сөздің мағынасын түсіну үшін мәтінді сөзбе-сөз оқу. Мысалы, келісімшарттағы талаптарды немесе нұсқауларды түсіну үшін сөзбе-сөз оқимыз.

Сөз мағынасын контексттен ажырату – мәтін ішіндегі таныс емес сөздің мағынасын болжау үшін, оның айналасындағы сөздер мен сөйлемге назар аудару.

Мәтін құрылымын түсіну – Мәтін құрылымының ұйымдастырылуын түсіну. Мысалы, кіріспе бөлім, негізгі бөлім, қорытынды бөлім.

Болжай білу – оқылым тапсырмасы алдында қолданылатын тәсіл. Оқушылар мәтінді оқымас бұрын оның мазмұны мен көтеретін мәселесі жөнінде ойланып, талқылап көреді. Ол үшін олар мәтін тақырыбына, оған берілген суретке қарап болжай отырып, сол тақырыпта өз білімдерін қолданады. Бұл тәсіл мәтінді оңай түсінуге көмектеседі.

Мәтін түрлерін ажырата білу – әр мәтіннің өзіне тән ерекшелігін, ұйымдастырылуын, стилін ажырата білу. Мәтін түрлері: хат, мақала, жарнама, әңгімелер, поэма, құттықтау қағазы, ақпараттық брошюра, үнпарақ (листовка), хабарландыру, т.б.

Экстенсивті оқылым – үлкен көлемді мақала немесе шығармаларды (роман, әңгіме) оқу

Интенсивті оқылым – мәтіндегі сөйлемдердің грамматикалық құрылымын, белгілі бір тақырыпқа арналған сөздерді талқылау үшін оқу. Мұндағы мақсат оқушылардың тілді дұрыс қолдана білудегі білімін арттыру.

Осы дағдыларды қалыптастыруда қолданылатын белсенді оқылым тәсілдерін тізіп көрейін.

«Бастапқы танысу» әдісі - құрылымы мен мазмұнын түсіну үшін тақырыбын, тараушаларын, фотосуреттер берілген жазбаларды және т.б. зерделеуді көздейді.

Мысалы: мәтінді оқырдың алдында оқушыларға тақырыбын беріңіздер де, олардан ассоциация жүргізуді сұраңыз, яғни тақырыпты оқыған кезде олардың ойына не келгенін айтады. Оқушылар өздерінің ассоциацияларының негізінде мәтін не туралы болады деп ойлайтынын талқыға салады.

«Болжау» әдісі мазмұны қандай болатынын және қандай сөздік қор қолданылатынын болжау үшін тақырып, автор туралы бұған дейінгі білімдері пайдаланылады.

Мысалы: оқушылар мәтіннің бір бөлігін оқып болғаннан кейін, олардың ойларынша әрі қарай не болатынын болжайды. Оқушылар оқылған мәтінде келтірілген, өз болжамдарына негіз болған ойларға сүйене отырып, өз болжамдарын дәлелдеулері тиіс.

«Танысу үшін оқу және сканерлеу» әдісі – бұл тәсіл мәтіннің негізгі идеясын, стилі мен құрылымын анықтау үшін, мәтінді тез көз жүгіртіп оқып шығуды көздейді. Бұл тәсілді болжамдарды дәлелдеу үшін пайдалануға болады.

Мысалы: мәтінді оқырдың алдында оқушылар өздерінің қандай негізгі ақпарат іздейтіндерін анықтап алулары керек. Олар қандай тірек сөздердің мәтіндегі сол ақпаратты меңзейтініне назар аударуы тиіс. Оқушылар тірек сөздерді іздей отырып, мәтінді жылдам оқып шығады. Оларды тапқан жағдайда, өздерінің іздегені осы ақпарат па екенін тексеру үшін оқушылар тиісті бөлімді оқып шығады.

«Мәнмәтінге қарап болжам жасау» әдісі оқушылардың таныс емес сөздердің мағынасын анықтау үшін мәтіндегі ишаралар мен бұған дейінгі білімдерін пайдалануын көздейді.

Мысалы: осы тәсілді тексеру үшін мұғалім оқушыларға ойдан шығарылған сөзі бар сөйлем ұсынады, мысалы, «Гелаклаф» сынып қалғандықтан маған жолдың қалған бөлігін жаяу жүріп өтуге тура келді». Оқушылар қалған сөздерге қарап, бұл сөздің не мағына беруі мүмкін екенін анықтауға тырысады. Бұл жағдайда сөйлеп тұрған адам бұның алдында жаяу болмай, бірдені мініп келе жатқандықтан, олар мұны көліктің бір түрі деп ұйғаруы мүмкін, сондықтан бастапқыда «велосипед», «автобус» немесе «автомобиль» деген болжамдар ұсынылуы мүмкін. Барынша нақты болжам жасау үшін оқушылар мәтіндегі қосымша ақпаратқа назар аударуы тиіс.

«Басқа сөздермен айту» әдісі белгілі бір ойды бірдей уақыт өткен сайын басқа сөздермен айтуды білдіреді.

Мысалы: оқушылар өздері жаңа ғана үйренген нәрсені қорытады. Жаттығуды күрделі және қызықты етіп өткізу мақсатында оны бейімдеуге болады, мысалы, өзінің үйренгендерін екі сөйлеммен болмаса он немесе одан да аз сөзбен қорытындылау [2.104-бет].

Мұғалімдер қандай да бір тапсырманы әзірлер алдында оның мақсаты мен одан күтілетін нәтижені ескеруі тиіс, мысалы, «Сіз кітап оқу дағдыларыңды дамытасыз ба, әлде оларды тестілейсіз бе?», «Сіз қабылдау қабілетіңді немесе даму әдіс-тәсілдеріңді меңгертесіз бе?» Бұл оқушылардың дағдыларыңды дамытуға көмектесетін тиісті жаттығуға негіз болмақ.

Оқуға арналған мәтінді таңдау барысында мұғалімдер төмендегілерді ескере отырып, өздерінің оқушыларға лайықты материалдарды таңдап отырғанына сенімді болулары тиіс:

- Мазмұны: Ойлап көріңіз, зерделенетін нысан оқушылардың жасы мен тәжірибесіне сай келе ме.

- Сөздік қорды байыту: Ойлаңыз, тиісті күрделілік деңгейімен қамтамасыз еткен жағдайда, шығарма тілі сіздің оқушыларыңызға түсінікті ме. Олардың бұрыннан білетін сөздеріне қосымша бірнеше жаңа сөз ұсынатын мәтін барлық оқушылардың сөздік қорын байытатын болады.

- Ұйымдастыру: Хронологиялық мәтіндер оқушылардың ілесуіне жеңіл. Логикалық жағынан дұрыс құрылмаған мәтіннің мазмұны дұрыс

қабылданбайды, сол себепті де егер оқушылар мәтіннің мазмұнымен және онда қолданылатын сөздермен таныс болмаған жағдайда, оларға лайықсыз болуы мүмкін.

- Визуалды көмек: Суреттер мен диаграммалар бейтаныс сөздерді түсінуге көмектесетін визуалды мәнмәтін бола алады.

- Өзектілігі: Жасы кіші оқушыларға өзекті тақырыпта жазылған қысқа мәтіндерді өңдеу оңай болуы мүмкін, ал жасы үлкен оқушыларға қажет емес материал қамтылған ұзын мәтіндер пайдалы болуы мүмкін. Бұл оқушыларға өзекті және өзекті емес ақпаратты ажырату үшін өзінің оқылым дағдысын дамытуға арналған әдіс-тәсілдерді қалыптастыруға мүмкіндік береді [2.112-бет].

Нақты айтқанда, оқылымға арналаған сабақ құрылымы төмендегідей көрініс табуы тиіс.

Оқылым алдындағы тапсырма: мәтін тақырыбын ашуға бағытталған тапсырмалар, сөздердің мәнін ашу, мәтін мазмұнын болжауға байланысты сұрақтар қою.

Оқылым тапсырмасы: әртүрлі оқылым дағдыларын дамытуға арналған тапсырмалар (сұрақтар). Алғашқы тапсырмалар жалпы мазмұнын түсінуге бағытталса, кейінгі тапсырмалар нақты ақпаратты табуға арналады. .

Оқылымнан кейінгі тапсырма: мәтінде көтерілген мәселеге, ақпараттарға байланысты талқылау сұрақтары. Мұндағы сұрақтар олар үйренген жаңа сөздерді, мәтінде кездестірген сөздерді қолдана отырып, жауап бере алатындай ұйымдастырылуы қажет. Сонымен қатар, сұрақтар оқушылардың өмірлік тәжірибесімен де байланысып, өз көзқарастарын білдіруге мүмкіндік бере алатындай құрылуы керек.

Қолданылған әдебиеттер:

1. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, МАН, Астана, 2017, 60 бет.

2. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, Үлестірмелі материалдар, 2017 жыл, 294 бет

ОСМАН ИМПЕРИЯСЫ МЕН ТҮРКІСТАН ӨЛКЕСІНІҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕЛЕРІНДЕГІ САБАҚТАСТЫҚ

Түйін. Аталмыш мақалада XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басындағы Осман империясы мен Түркістан өлкесі территориясындағы білім беру салаларының даму тарихы және сол жерлерде мекендеген түркі халықтарындағы оқыту жүйелерінің өзара сабақтастығы баяндалады. Сонымен қатар, Түркістан өлкесіндегі медреселердің пайда болуы мен онда оқытылатын пәндердің мазмұны діни және ғылыми пәндер бойынша жүйеленеді және оның сонау Осман империясы білім жүйесімен сабақтастығы қатар сипатталып салыстырылады. Сол арқылы қазақ халқының Ресейге бодан болғанға дейінгі сауаттылық жағдайына деген көзқарастардың шындыққа жанаса бермейтін тұстары ашып көрсетіледі. Білім мазмұны мен оның тұлға дамуына ықпалы білім беру жүйесінің саяси бағытын айқындайтын көрінісі ретінде сипатталады.

Кілт сөздер: білім беру жүйесі, сабақтастық, Осман империясы, Түркістан өлкесі, білім мазмұны.

Резюме. В данной статье излагается история развития образовательных систем во второй половине XIX века и начале XX века на территориях Османской империи и Туркестанского края, а также взаимосвязь образовательных систем тюркских народов, населявшие эти края. Был проведен сравнительный анализ содержания образования и функции медрес, описывается влияние этого на формирование личности казахской интеллигенции.

Summary. This article deals with the history of educational systems in the half of XIXth century and beginning of XXth century on the territories of Osman Empire and Turkestan lands, and mutual succession of educational systems of Turkic people, inhabited these lands. The comparative analysis of education content and madrasah functions is held, its impact on personality formation of Kazakh intelligentsia is described.

Кіріспе. Бүгінгі таңда Орта Азия территориясында мекендеген түркі халықтарының өз егемендігін алып, тәуелсіз мемлекет ретінде дүниежүзілік қоғамдастыққа таныла бастауы тарих ғылымында күрделі де жауапты бетбұрыс жасауға мүмкіндік берді. Жаңа азаматтық қоғамның дүниеге келуі түркі халықтары тарихының жаңа мазмұн, соны сипат алуына кең жол ашып, мол мүмкіндіктер беріп отыр. Оның бір көрінісі ұзақ уақыт бойы бұрмаланып, бір жақты қаралып, ақиқаты айтылмаған тарихи құбылыстарды қайта ой елегінен өткізіп, шынайы бағасын беруге деген талпыныс жасалды. Қазіргі таңда, ұлттық сананың қайта жаңғырған тұсында туысқан халықтардың тарихын, әсіресе олардың мәдени-рухани өмірі беттерін объективті тұрғыдан зерттеудің қажеттігі арта түсуде.

Демократиялық бетбұрыс тарих ғылымы алдына көптеген мәселелер қойып отыр. Әсіресе рухани салада, оқу-ағарту ісінде түйінді әрі күрделі проблемалардың шешу жолдарын табуға талпыныстар жасалынып, оның түпкі себептері тарих қойнауында екендігіне назар аударылуда. Ал мұндай жағдай тарихшыларға үлкен жауапкершілік жүгін артатыны белгілі.

Халыққа білім беру саласының даму жолдары Түркі мемлекеттерінде осы уақытқа дейін біршама зерттелінген тақырыптардың бірі деуге болады. Алайда зерттеу үрдісінде әрдайым шыншылдық, ғылымилық, объективтілік принциптері қатаң сақталды деп айту қиын. Себебі, кезінде Түркістан өлкесі құрамында болған Орта Азия республикалары тарихы ондаған жылдар бойы жалпыодақтық тарих ғылымының құрамдас бөлігі деп табылып, соның даму арнасымен кете барған болатын. Бұл жағдай өзге де орыс емес ұлттар тарихы секілді түркі халқы тарихын екінші дәрежелі сипатта деп ұғуға, барлық прогрессивті оқиғалар мен құбылыстар тек орыс халқы арқасында болды деп түсінуге алып келгені белгілі. Бұқара санасына күштеп сіңірілген мұндай тар таптық, партиялық принциптерге құрылған, шамадан тыс идеологияландырылған тарих түркі халықтарының оқу ағарту ісін зерттеуге өз көлеңкесін түсірмей қойған жоқ.

"Өз бетінше дамуға мүмкіндігі жоқ деп танылған халықтар" қатарында Түркістандағы түркі халықтарының кете баруына олардың бірқатарларында (қазақтарда, қырғыздарда, түркімен және қарақалпақтарда) дәстүрлі көшпелі шаруашылық типі тілге тиек етіп алынып, 1917 жылы Қазан революциясына дейін 2% ғана сауаты бар бұратана елдің ұрпағы болып шыға келді. Көшпелі жұрттың әлемдік өркениетте алар орнын әрқашан жоққа шығарған және солай қарауға мәжбүр еткен кеңестік тарихнама түркі халықтарының сауаттылығы, олардың оқу үрдісі жайлы шынайы тарихты жазуға құлықсыз болды. Сөйтіп, ерте дәуірлерді былай қойғанда XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасыр басындағы өлкедегі оқу ағарту саласы тарихының "ақтандақ" беттері калындай түсті.

Кеңестік тарихнамада орыс білім беру жүйесі ғана прогрессивті деп және ол империяның шеткері аймақтарындағы жергілікті халықтардың "көзін ашқан" бірден-бір бұлақ болып қарастырылды. Ал орыс оқу жүйесінің өз кезегінде патша үкіметінің орыстандыру, шоқындыру ісінің негізгі буыны да болғаны ұмыт қалдырылды. Түркістандағы түркі халықтарының өзіндік ұлттық ерекшелігі мүлдем ескерілмеді. Өз кезегінде мұсылман оқу-орындарынан білім алғандарды сауатты да зиялы азаматтар қатарында да санамады, немесе оларды орысша білім алғандардан төмен қойып, ескі өмірді аңсаушылар қатарына еріксіз қосып көрсетті. Халыққа қажеті шамалы болса, онда неге мұсылман оқу орындары патша өкіметі қыспағына шыдас беріп, өміршендігін танытты деген сауалға жауап берілмеді. Сондай-ақ, туысқан Осман империясындағы түрік халықтарында осы тұста орын алған прогрессивті оқиғалардың Түркістан өлкесіндегі халықтар тағдырына ықпалы, бауырлас елдердің өзара түрлі салаларда, әсіресе халыққа білім беруде, ағартудағы өзара сабақтастығы мәселелері де тарих ғылымының қарауынан тыс қалды. Міне, осындай келелі мәселелерді шешу бүгінгі күннің еншісінде.

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасыр басындағы түркі халықтарының негізгі дені өмір сүрген Түркістан өлкесі мен Осман мемлекетіндегі халық-ағарту саласының даму ерекшеліктерін аймақтық материалдар негізінде ашып көрсету сол тарихи кезеңдегі түркі халықтарының мәдени-әлеуметтік өмірі мен рухани даму үрдісін, ағарту жүйесіндегі прогрессивті әдіс-тәсілдерді терең ұғынуға кең жол ашады. Сондықтан да, біз алға қойған мәселені Осман мемлекеті және Түркістан өлкесі материалдары негізінде зерттеуді басты нысанға алдық.

Негізгі бөлім.

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында түркі халықтары арасында жәдитшілдік қозғалыс барысы жандана түсті. Бастапқыда Қырым, Еділ бойы татарларының арасында қалыптасқан бұл қозғалыс кейіннен Орта Азиядағы барлық түркі халықтары арасында жалғасын тапты. Жәдитшілдіктің ірі өкілдері И.Гаспралы, Ш.Маржани, А.Ибрагимов, М.Абдурашидханов, М.Бехбуди, Ф.Ходжаев, т.б. қоғамдық өмірдегі рухани тоқыраушылықты сынға алды және өздерінің ағартушылық бағыттағы күрес барысын патша өкіметінің отарлық саясатына қарсы бағыттады. Жәдиттік қозғалыстың жандануы «жаңа әдісті» мұсылмандық медресе, мектептердің көптеп ашылуына алып келді.

XIX ғасырдың ортасында Қазақстан территориясында мұсылман мектептері мен медреселері ашыла бастады. 1870 ж. 16 наурыздағы ережеге сәйкес мұсылман оқу орындарына қатаң бақылау орнатылып, Н.И.Ильминскийдің жүйесі енгізілді. Бұл ереже бойынша мұсылмандық оқу орындарында орыс тілін оқыту міндетті болды және мектеп пен медреселерді ашуға орыс тілді мұғалімдер болған жағдайда ғана рұқсат берілді. Ашылған оқу орындарында балаларын оқытқысы келгендер оқу бөлімінен арнайы рұқсат куәліктерін алуға тиісті болды [1].

1877 жылы Халық-ағарту Министрлігі қазақ, башқұрт және татар мектептеріне тағайындалған инспекторларға қатысты жобаны бекітіп, онда оларға барлық дала өлкесіндегі мұсылман мектеп-медреселерін бақылау жүктелінді. Инспекторлар өзінің қарамағындағы әр мектеп-медреселердің оқу үрдісі жөнінде министрлікке мәлімдеме жазып, есеп беріп отыруға міндетті болды.

Патша үкіметінің қатаң бақылауына қарамастан қазақ даласында мұсылмандық білім беру жүйесі бойынша білім алып жатқандардың қатары жылдан-жылға көбейді. Мәселен, 1886 жылы Жетісу облыстық әскери-губернаторына келіп түскен толық емес материалдарға қарағанда облыста 7909 бала (6157 ұл, 1752 қыз) мұсылманша білім алған. Бұл балаларға 361 молда қызмет еткен [2, 160 б.].

Ауылды жерлердегі мектептер көшіп жүргендіктен сабақ жаз айларында киізүйлерде, ал қыста жер үйлерде оқытылған. Оқу мерзімі 5-8 жылға созылып, 8 бен 17 жас аралығындағы балалар дәріс алған. Бұл оқу орындарындағы басты пән құранды жатқа үйрету болғандықтан «Иманшарт», «Шариғатулиман» сияқты діни кітаптар оқытылды. Сонымен қатар көрсетілген мерзім аралығын дашәкірттер жазуды, оқуды, есеп шығаруды меңгеруге тиісті болды.

«Жаңа әдісті» жақтаушылар жаңа оқу бағдарламасына география, тарих, есеп, жаратылыстану, орыс тілі сияқты пәндерді енгізуді қажет деп тапты. Жалпы, жәдитшілер «еуропалық оқу жүйесін» оқытуды қалады. Бұл «еуропалық оқу жүйесінің» жобасын XIX ғасырдың соңында Санкт-Петербург университетінің Шығыстану факультетінің оқытушысы Хұсайын Файызханов ұсынған болатын. Ол жобасында татарлардың арасында бұл оқу жүйесіне қарсылық туындамас үшін шариат сабағы мен араб тілін де оқытуды қалдыру мәселесін қойды. Х.Файызхановтың жобасы бойынша медресе 10 сыныпты, бастапқы үш сыныбында барлық оқушылар түрік, парсы, араб, орыс тілдері мен қатар география, геометрия, каллиграфия мен оқу мәнері сабақтарын өтуге тиіс болды. Одан әрі бұл сыныптар екі топқа бөлініп, оның біріншісінде діни сабақтармен қоса әдебиет, дүниетаным, математика, астрономия, және медицинаны оқып, меңгерген дін қызметкерлерін, ал екінші топта

арнайы университетте оқуын жалғастыруды көздейтіндерді даярлау көзделінді. Сонымен қатар медресе қазына және жеке азаматтардың есептерінен қаржыландырылады деп көрсетілді [3, 199 б.].

Басқаруы жағынан Түркістан өлкесі құрамына кіргізілген қазақ облыстарында (Жетісу, Сырдария) халыққа білім беру екі бағытта дамыды: діни және зайырлы. Діни бағыттағы білімді ата-аналар қаржысымен жұмыс істейтін мектептер мен медреселер берді. Оларда оқыту араб әліппесімен жүргізілді. Мұсылман мектептері оқу орындарының бастапқы сатысы болып есептелді. Бастауыш мектептен білім алған балалар оқуларын медреселерде жалғастыра алды.

Ең бірінші кәсіби оқу мекемелері Түркістандық мұғалімдер семинариясы (1879 ж.), және Орынборлық қазақ мұғалімдер мектебі (1883 ж.) болды. Соңынан мұғалімдік семинариялар Ақтөбеде, Верныйда, Семейде, Оралда ашылды. Бұл оқу мекемелері қазан төңкерісіне дейін 300 қазақ мұғалімдерді дайындап шықты [4].

Қазақ зиялылары білім жүйесін дамытуда тек ішкі саяси құбылыстарды ғана емес, туысқан елдер тәжірибесін де ескеріп, ұтымды әдістерін біртіндеп ендіріп отырған. Сондықтан, туысқан түркі елдердің білім беру жүйелерінде өзара сабақтастық байқалады. Атап айтқанда, Осман империясында медреселер жалпы білім беру орны болғандықтан бұл жерге сыбян мектептерін бітіргендер мен Дарүл Хуффаждарда немесе жеке кісілердің үйлерінде арнайы білім алған, оқу-жазу білетін жасөспірімдер алынатын. Әйтсе де, қазақ даласындағыдай мұндай оқу орындарына қыздар қабылданбайтын еді. Сондай-ақ оқу-жазуды білмейтін ер балдар да медресеге алынбайтын. Оқушылар медреседе тұратын, сол жерде тамақтанатын болған. Сонымен қатар оларға стипендия берілген. Бұл істердің барлығы тегін орындалған.

Фатих Султан Мехмет дәуіріне дейін медреселерде сабақтардың қандай реттілікпен берілгені, бұл сабақтарда сынып немесе орта жүйесінің болып болмауы туралы нақты мәліметтер жоқ. Фатих Стамбул қаласын алған соң ол жерде Сахн-ы Семан медресесін құрғызған[5]. Бұл медреседе ислами ілімдерден басқа мүспет ілімдер де үйретілген. Осы тұста сабақтастық жақсы көрінеді. Фатих дәуірінде даярланған деп болжанған Канун-и талебе-и улум деп аталған жазбаша нұсқауда оқытушылардың дәрежесіне қарай оқытатын пәндеріне байланысты төмендегі нұсқаулар жазылған:

Ең төменгі дәрежеде болған мұғалімдер; шерх-и метали, шерх-и тавали, мутаввел, хаши-и тежрид, бір саты жоғары дәрежедегі мұғалімдер; мифтах, тағы бір саты жоғары дәрежедегі мұғалімдер; телвих, ең жоғары дәрежедегі мұғалімдер болса шерх-и адуд, кешшаф, кады, бейдави, және өздері таңдаған кітаптарын оқытады[6]. Басқаша айтқанда Фатих медреселерінде оқытылатын сабақтарды төмендегідей топтастыруға болады:

а- Діни білімдер: Илм-и Куран, Илм-и Хадис, Илм-и фыких, Акаид және тефсир сабақтары.

в- Жаратылыстану пәндері: Келам, Логика, Белагат, Лугат, Хахив, Геометрия, Математика, Басқарушылық, Илм-и Хикмет, Тарих және География[7].

Кануни Султан Сулейман Стамбул қаласында Мимар Синанға Сулеймание Мешіті мен күллиесін салдырды. Сулеймание медреселері деп аталатын бұл медреселерде ақыл ойға және іс қимылға негізделген пәндермен қатар мүспет ілімдері де үйретілуде еді. Кануни әскерлеріне қажет болған дәрігер, хирург және инженердерді даярлау үшін медицина медресесі және Дару-ш шифа, Риязят арнайы төрт медресе, сондай ақ Хадис бойынша жоғары білімден кейінгі (магистратура) деңгейінде оқытатын мамандандыру медресесі құрылды. Осылайша, мүспет ілімдердің оқытылуы Фатих медреселерінде оқытылып жатқан басқа пәндермен қатар оқытылып Сулеймание медреселерімен шоғырландырылған және ХҮІ ғасырға дейін өз маңыздылығын жоғалтпаған. Мысалы, Фатих дәуірінде қабылданған жоспарға сай Иптида-и Хариж медреселерінде керек болған жағдайда әліппиден бастап, оқу- жазуды үйреткеннен кейін Илмихал, Куран, Жазу, Төрт негізгі процесс оқытылатын болған. Содан кейін өздерінде және басқа да медреселерде «мукаддема-ты улум» деп аталатын Сарф (грамматика), Нахив (Ситаксис), Уағыз, Истикак-и Тесис ве Шерхи (геометрия), Есеп, Дебат, Логика секілді сабақтар; Сахн-и Семан медресесінде болса Келам, Фераиз, Ислам құқығы, Усул-и фыких, Тефсир, Әдебиет ... сияқты сабақтар; Сулеймание медреселерінде Медицина, Табиғат, Риязят, Хейет... сияқты сабақтар оқытылатын еді. Бұл сабақтар, әр қайсысы үшін негізге алынған бір немесе бір неше кітаптан түсіндіружолымен жүргізілетін. Сабақтар осы кітаптардың атымен аталатын болған. Бұл кітаптардың түрік тілінде немесе араб тілінде түсіндірмесі бар еді. Сабақтардың қарапайым білімдерді төменгі сатыда, күнделі білімдерді жоғарғы сатыда оқытылған.

Бұл кезеңдерде мамандар даярлау мектептері қазақстанда да жолға қойылған болатын. Ы.Алтынсариннің ұйымдастыруымен елімізде көптеген мұғалімдер семинариялары мен қыздар үшін құрылған оқу орындары жұмыс істеді. Қыздарға арналған мектептерді бітіргеннен кейін олар сауатты қыздар деген статуска ие болды. Олар аталмыш мектептерде құран мазмұнын зерделеумен қатар, отбасы тәрбиесінде қажет болатын мінез-құлық ережелері мен әдеп талаптарын оқып үйренді.

Сонымен қатар, мектептен тыс мектептен кейінгі медреселер де қызмет етті. Олардың қызметі мектептен кейінгі сатыда білім беру арқылы мемлекеттік қызметтер үшін басшылар мен мәдениет қайтаркерлерін, мұсылмандық заң-шариғат білгірлері-қарыларды даярлаумен айналысты. Мұнда білім алу 10 жылға дейін созылды. Мұндай мекемелерді бітерген мамандар Құранның ең күрделі деген ережелерін талқылап түсінуге қабілетті болулары керек болды.

Осман империясы мен Түркістан өлкесіндегі білім беру мекемелеріндегі оқыту әдістері де ұқсас болды. Атап айтқанда Осман империясының медреселерде қолданылған әдіс-тәсілдер дедуктивті түрде болған. Бұл әдістің негізін абырой атаққа бағыттап оқыту құраған. Бұл дедуктивті метод, алғашқы кезде жаттауға негізделген болатын. Ең алдымен Құранды жатқа білу, мүмкіндігінше аз Хадис үйренуі қажет еді [8]. Біраз уақыттан кейін жазу әдістері дами бастады. Сондықтан сабақ кезінде оқушылар мұғалімнің айналасында шеңбер құрып отырып сабақ тыңдайтын, қажет болған кезде жазып отыратын еді [9]. Жазып алу әдісі уақыт өте келе емле әдісімен бірге түсіндіру әдісі де дамыды. Медреселерде оқытылатын кітаптардың көшірмесінің көбеюі және оқушылардың қолдарына берілетін болғаннан кейін емле әдісі қолданыстан шыға бастады. Бұдан кейін мәтінді бір оқушы дауыстап оқиды, мұғалім қажетті түсіндірмелер жасайды, қателіктерін жөндейді. Сонымен қатар, мұғалім өзінің беріп отырған түсіндірмелерін оқушыларға жаздыртатын еді. Мұғалімдер кейде оқытқан сабақтары бойынша белгілі бір тақырыптарда талассөздер жүргізетін, нәтижесінде екі тараптың арасында төреші болып, өз пікірін айтатын еді [10]. Оқушылар медреседе алған білімдерін сол маңайдағы мешіттерде халыққа айтатын [11] немесе, дем алыс кездерінде өз білгендерін басқаларға айту мақсатында әлемнің төрт бұрышына таралып тәжірибеден өтетін болған [12].

Медреселерде сұрақ - жауап әдісі де қолданылған. Мұғалім сұрақ қойып оқушылардың жауап беруін күткені секілді, оқушылар да белгілі бір ережеге сай ұстазына сұрақ қоя алатын. Яғни, сабақтарда бір бірімен сұхбаттасуға орын берілетін еді. Сабақтар жалпы медресенің өзінде жүргізілгенімен мешіттерде де жүргізілуі мүмкін болып, өз қалауларымен кез келген кісі бұл сабақты сырттан тамашалап отыруы да мүмкін еді. Дерс-и аам, яғни халыққа арналған сабақтарды ең танымал ұстаздар жүргізетін. Жамағат шеңбер құрып ұстаздың айналасында отырып оны тыңдайтын еді. Бұл сабақтарға жүйелі түрде келіп қатысатын кісілер де болған. Сабақтар көбінесе аср намазынан кейін болғандықтан «аср сабағы» деп те айтылатын еді.

Жоғарыда қарастырылған Осман империясы мен Түркістан өлкесінің білім беру жүйелеріндегі сабақтастығының элементтерін төмендегі кестеден көруге болады:

№	Түркістан өлкесіндегі білім беру жүйесінің элементтері	Осман империясындағы білім беру жүйесінің элементтері
1	Қазақстанда халыққа білім беру екі бағытта дамыды: діни және зайырлы.	Фатих медреселерінде оқытылатын сабақтар екі бағытта оқытылды.: Діни білімдер: Жаратылыстану пәндері бағытында
2	Кәсіби оқу мекемелері пайда болды. Түркістандық мұғалімдер семинариясы (1879 ж.) және Орынборлық қазақ мұғалімдер мектебі (1883 ж.) болды. Соңынан мұғалімдік семинариялар Ақтөбеде, Верныйда, Семейде, Оралда ашылды. Мектептен кейінгі медреселер қызметі мектептен кейінгі сатыда білім беру арқылы мемлекеттік қызметтер үшін басшылар мен мәдениет қайтаркерлерін, мұсылмандық заң-шариғат білгірлері - қарыларды даярлады.	Кануни әскерлеріне қажет болған дәрігер, хирург және инженердерді даярлау үшін медицина медресесі және Дару-ш шифа, Риязят арнайы төрт медресе, сондай-ақ Хадис бойынша жоғары білімнен кейінгі (магистратура) деңгейінде оқытатын мамандандыру медреселері құрылды.
3	Оқу мерзімі 5-8 жылға созылып, 8 бен 17 жас аралығындағы балалар дәріс алған.	Бастауыш және орта білім жүйесінің ұзақтығы 6-10 жылға созылып, 8 бен 17 жас аралығындағы балалар дәріс алған.
4	Бұл оқу орындарындағы басты пән құранды жатқа үйрету болғандықтан «Иман шарт», «Шариғат ул иман» сияқты діни кітаптар оқытылды.	Құран оқыту және намазбен байланысты керекті мәліметтерді үйрету болды. Содан кейін барып жазу сабақтары бағдарламаға енгізілді. Сулеймание медреселері деп аталатын бұл медреселерде ақыл ойға және іс қимылға негізделген пәндермен қатар мүспет ілімдері де үйретілді.
5	Оқылатын пәндер: 1. Дін. 2. Ана тілі. 3. Есеп. 4. Орыс тілі. 5. Жағрафия. 6. Табиғат тану. 7.	Медреселерде «мукаддема-ты улум» деп аталатын Сарф (грамматика), Нахив (Ситаксис), Уағыз,

	Ұлттарихы. 8. Отантарихы. 9. Ашқалжәнерәсім. 10. Күй. 11. Гимнастика.	Истикак-и Тесис ве Шерхи (геометрия), Есеп, Дебат, Логика секілді сабақтар оқытылды. Сонымен қатар, Құран Кәрім Жазу (Калиграфия)(Kaligrafi) Фикх (Ғылым халі) Fıkh (İlmihal) Дәндер тарихы Сарф-ы Нахив Этика (Әдеп) Арифметика Aritmetik оқытылды.
6	Түркістан өлкесіндегі медреселердегі оқыту әдістері: сұрақ - жауап әдісі, жаттау, жазу әдістері, тыңдау, емле әдісі, түсіндіру әдісі, талассөздер, өз пікірін айту.	Осман империясында медреселерде қолданылған әдіс-тәсілдер сұрақ - жауап әдісі, дедуктивті, жаттауға негізделген әдіс, жазу әдістері, тыңдау, емле әдісі, түсіндіру әдісі, талассөздер жүргізу, өз пікірін айту.

Қазақстанда жадидизм идеологиясының кеңінен таралуы, Ресейлік түркі халықтар интеллигенциясы өкілдерінің қатынастарын күшейтіп, олардың қасырлар тоғысында қоғамның өркениеттік процесіне қосылуға мүмкіндік жасады. Жадидтер ұсынған мұсылмандық білім беру, дін мен тұрмысты реформалау, ұлттық мәдениетті дамыту талаптары түбінде түркі халықтарының рухани нығаюы мен идеологиялық негізіне айналды.

Қорытынды.

Жоғарыдағы Түркістан өлкесі мен Осман империясы білім беру жүйесінің сабақтастығын көре отырып, қазақ халқының зиялы ұрпақтарының бәрінің де білімінің негізіне алдымен мердреседен алған діни білімдер, кейіннен зиялылықты қалыптастыратын жаратылыстану бағытындағы ғылыми білімдердің тірек болғандығын аңғарамыз.

Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты халыққа жолдауында білім саласын дамытуға аса мән беріп, бәсекеге қабілетті, заманауи білімді, білікті маман даярлау үшін мықты рух пен терең білім қажеттігін атап көрсетеді. Алдыңғы қатарлы ұлттық білім беру жүйесін қалыптастырғанда ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды бойына сіңірген, білімді ұрпақ – мәңгілік ел тірегі болмақ [13,б.1-3]. Қазіргі жаһандану жағдайында білім мен ғылымға аса қатал талап қойылуда. Ұлттық тіл, ұлттық сана, ұлттық намыстың жоғары болуы білімді ұрпаққа байланысты. Мұны ХХ ғасыр басындағы түркі халықтарының зиялы қауымы жақсы түсіне білген және заман талабына сай қазақ жастарының зайырлы білім алуы үшін әлеуметтік маңызды өзгерістерді жүзеге асырған. Олай болса, біз де бүгінгі күні осы білім жүйесін сабақтастықта меңгеруге көңіл аударғанымыз жөн болар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР ОММ. 44-қ., 1-т., 32721-іс. 684-п
2. Қойгелдиев М. Жетісудағы Ресей билігі (XIX ғ. – 1917 ж.). – Астана, 2004.
3. Абдуллин Я.Г. Татарская просветительская мысль. – Казань, 1976.
4. Сабитов Н. Мектебы и медресе у казахов. – А., 1950.
5. Фахри Унан, Куртулушундан Гүнүмүзе Фатих Күллиесі, Түрік Тарих Қоғамы баспаханасы, Анкара 2003, 61-68 б.
6. Кенан Якупоглу, Османлы Медресе Эгитим ве Фелсефеси (Жарияланбаған докторлық диссертация), Мармара Университеті Әлеуметтік Ғылымдар Институты, Стамбул 1997, 81-82 б.
7. Фахри Унан, Куртулушундан Гүнүмүзе Фатих Күллиесі, Түрік Тарих Қоғамы баспаханасы, Анкара 2003, 337-356 б; Мехмет Сарай, Стамбул Университеті Тарихы (1453-1993), Әдебиет Факультеті баспасы, Стамбул 1996, 22-б.
8. Айқап. 1912. №7.
9. Айқап. 1912. №7.
10. Айқап. 1912. №1.
11. ҚР ОММ. 64-қ., 1-т., 3433-іс. 14, 14 артқыпарақ.
12. ҚР ОММ. 44-қ., 1-т., 24236-іс. 95,204-пп.
13. Н.Ә.Назарбаев. «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан Халқына Жолдауы. – Астана, 2014.

Ахметова М.К.

докторант PhD, Казахский университет международных отношений и мировых языков
имени Абылай хана, г. Алматы, Казахстан, e-mail: east.1970@mail.ru

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ИНОЯЗЫЧНОЙ ПОДГОТОВКЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНОГО ЦИКЛА

Резюме. В данной статье говорится об актуальности и эффективности использования компетентного подхода в профессионально-иноязычной подготовке педагогических кадров естественнонаучного цикла. При данном подходе важное значение приобретают профессиональные метаязыковая и метакогнитивная компетенции. Метаязыковая компетенция служит одним из показателей профессиональной контентно-отраслевой компетенции специалиста. Метакогнитивная компетенция подразумевает осознание собственного мышления, умение решать проблемы и предвидеть будущие результаты. Студент накапливает знания на своем родном языке, это происходит у него бессознательно, и сознательно воспроизводит эти знания на иностранном языке, происходит реконцептуализация мира личностью, через первичную концептуализацию знаний на родном языке. Компетентный подход в профессионально-иноязычной подготовке педагогических кадров естественнонаучного цикла формирует способность студентов к межкультурной коммуникации в специальных профессиональных, научных и деловых сферах, учитывая особенности профессионального когнитивного мышления.

Ключевые слова: компетентный подход, профессионально-иноязычная подготовка, метаязыковая компетенция, метакогнитивная компетенция, первичная концептуализация, реконцептуализация мира.

Түйін. Бұл мақалада жаратылыстану-ғылыми циклы бойынша педагогикалық мамандарды дайындаудағы кәсіби шеттілдік құзыреттілік тәсілдемесін қолдану өзектілігі мен тиімділігі жайында айтылады. Осы тәсілдемені қолдану арқылы кәсіби метатілді және метакогнитивті құзіреттілік аса маңызды мәнге ие болады. Метатілді құзіреттілік маманның кешенді-контентті кәсіби құзыреттілігінің көрінісі болып табылады. Метакогнитивті құзіреттілік өзіндік ой-пікірді түсіну, мәселелерді шешу мен болашақ нәтижелерді болжауды білдіреді. Студент білімді өзінің ана тілінде жинайды, бұл бейсаналық деңгейде болады, кейін саналы түрде аталған білімді шет тілінде айтады. Осылайша, ана тілінде білімді алғашқы концептуалдау арқылы тұлғаның әлемді реконцептуалдауы орын алады. Жаратылыстану-ғылыми циклы бойынша педагогикалық мамандарды дайындаудағы кәсіби шеттілдік құзыреттілік тәсілдемесі студенттердің кәсіби когнитивті ойлау ерекшеліктерін ескере отырып, арнайы кәсіби, ғылыми және іскерлік салалардағы мәдениетаралық қарым-қатынас қабілеттерін қалыптастырады.

Түйінді сөздер: құзыреттілік тәсілдеме, кәсіби шеттілдік дайындық, метатілді құзіреттілік, метакогнитивті құзіреттілік, алғашқы концептуалдау, әлемді реконцептуалдау.

Summary. This article deals with the relevance and effectiveness of the use of the competent approach in the professional foreign language training of pedagogical cadres of the natural science cycle. Professional metalanguage and metacognitive competences are very significant at this approach. Metalanguage competence is one of the indicators of the professional content and subject competence of a specialist. Metacognitive competence implies the awareness of one's own thinking, the ability to solve problems and to anticipate future results.

The student accumulates knowledge in his native language, this happens unconsciously, and consciously reproduces this knowledge in a foreign language; the reconceptualization of the world by a person takes place through the primary conceptualization of knowledge in his native language. Competent approach in the professional foreign language training of pedagogical cadres of the natural science cycle forms the students' ability to intercultural communication in special professional, scientific and business spheres, taking into account the peculiarities of professional cognitive thinking.

Keywords: competent approach, professional foreign language training, metalanguage competence, metacognitive competence, primary conceptualization, reconceptualization of the world.

В настоящее время происходит все большая глобализация всех сфер общественной жизни. Благодаря развитию экономических, культурных и политических связей Казахстана с другими странами, наша страна стала узнаваема на мировой арене. Происходят значительные изменения в системе образования после присоединения Казахстана к Болонскому процессу. Современное образование становится интернациональным, наши студенты и выпускники имеют большие возможности выбора вуза, не только отечественного, но также и зарубежного; работают программы по студенческой мобильности, в которых наши студенты могут принять непосредственное участие. Такая ситуация в системе образования, которая дает столько возможностей современному студенту,

также предъявляет серьезные требования современным отечественным вузам для подготовки компетентных специалистов, востребованных на рынке труда.

Языковая политика в Казахстане, политика трехязычия является этапом вхождения нашей страны в мировое сообщество. Многие граждане нашей страны понимают важность изучения языков, и особенное место уделяется английскому языку, как языку делового и международного общения. Таким образом, необходимо уделять огромное значение профессионально-иноязычной подготовке педагогических кадров.

Для дальнейшего развития экономических, культурных и политических связей нашей страны необходимы специалисты со знанием иностранного языка в различных сферах деятельности. С этой целью в Казахстане была разработана программа «Дорожная карта развития трехязычного образования на 2015-2020 годы», в соответствии с которой предметы естественнонаучного цикла предполагается изучать на английском языке, к ним относятся такие школьные предметы, как «Информатика», «Физика», «Биология» и «Химия» [1]. И, несомненно, для реализации данной программы необходимы компетентные специалисты.

Самым актуальным и эффективным в современной системе образования является компетентностный подход. Данный подход базируется на «гуманистической и культурно-ориентированной методологии, определяет в качестве целей и конечного результата образования систему компетенций» [2, с. 24]. Внедрение компетентностного подхода в систему высшего профессионального образования повысит конкурентоспособность выпускников на рынке труда, улучшит сотрудничество с работодателями, способствует пересмотру и обновлению целей, контента и методологии обучения. Необходимость подготовки квалифицированного компетентностного специалиста – одна из основных целей профессионального высшего образования. «Компетенции являются важными результатами образования и поэтому должны быть сформированы у всех обучающихся, пронизывать все предметы, проходить через все уровни образования и разрабатываться на высоком уровне» [3, с. 14]. При компетентностном подходе в иноязычном образовании необходим набор ключевых компетенций для формирования квалифицированного специалиста. Конечной целерезультативной категорией теории современного иноязычного образования, согласно Кунанбаевой С.С. является межкультурно-коммуникативная компетенция. Автор выделяет компонентный состав данной компетенции. В ее состав входят лингвокультурологическая, социальная, социокультурологическая, концептуальная, личностно-центрированная, когнитивная и коммуникативная субкомпетенции [4]. При этом ведущей является когнитивная субкомпетенция. Автор отмечает, что «сформированность когнитивной субкомпетенции проявляется в когнитивных структурах как ментальных образованиях, посредством которых человек воспринимает окружающий мир и взаимодействует с ним как обобщенный носитель естественного языка, отражая коллективное сознание, обусловленное социальным менталитетом социальных категорий общества. В условиях перехода на новый язык она обеспечивает осознанный процесс «вторичной концептуализации мира»» [4, с. 110]. Таким образом, при формировании профессионально-иноязычной компетенции специалистов естественнонаучного направления, нужно опираться на первичные знания в предметной области, и через когнитивное сознание посредством реконцептуализации происходит освоение полученных знаний на иностранном языке.

При обучении предметов естественнонаучного цикла на английском языке предполагается, что в старшем звене учащиеся школ уже имеют достаточный базовый уровень владения английским языком, поэтому продвинутый уровень позволяет им использовать английский язык для решения практических задач, таких как поиск определенной информации по своей специальности. Такой уровень имеет междисциплинарную и контентно-отраслевую направленность и оценивается по конечному результату. В данном случае большое значение приобретают профессиональные метаязыковая и метакогнитивная компетенции.

Метаязыковая компетенция – это один из важных показателей профессиональной контентно-отраслевой компетенции специалиста. Она предполагает аккумуляцию терминологических знаний и правильное уместное их использование. Для формирования метаязыковой компетенции необходим набор специализированных текстов отраслевой направленности и комплекс упражнений. Согласно Кулибаевой Д.Н. необходимы этапы - подготовительный к профессионально-ориентированному общению и этап профессионально-ориентированного общения. В соответствии с данными этапами происходит тематико-текстовое единство (ТТЕ) понятийно-когнитивного предметного содержания коммуникативных комплексов (КК), ТТЕ информационно-аккумулятивного предметного содержания, ТТЕ прагматико-репрезентирующего предметного содержания КК, ТТЕ контекстно-коммуникативного предметного содержания КК [5, с. 108]. Таким образом, контент имеет большое

значение, так как через специализированные тексты отраслевой направленности, является возможным сформировать метаязыковую компетенцию специалиста.

Метакогнитивная компетенция подразумевает осознание собственного мышления, умение решать проблемы и предвидеть будущие результаты, иметь способность к рефлексии личностного опыта для улучшения самообразования и саморазвития, быть готовым к адекватному восприятию всех изменений, которые происходят в мире и готовность анализировать полученную информацию с различных точек зрения и в различных контекстах. Для развития метакогнитивной компетенции студентов необходимо использовать, так называемые «метакогнитивные задачи». К ним, по мнению Н. П. Гончарук и Е. И. Хромовой, относятся следующие подгруппы:

- Задания с четким планом решения, которые содержат сведения о порядке и последовательности выполнения учебных действий и операций

- Задачи с самостоятельной целепостановкой и подцелью своей познавательной деятельности.

- Задачи, где нужно действовать по рекомендованному плану, сравнивать различные варианты решения одной задачи, составлять свой собственный план когнитивной деятельности.

- Задачи с различными алгоритмами решения тех или иных проблем

- Задачи с прогнозированием результатов своих действий.

- Задачи с последующим видением перспективы в изучении данного учебного материала [6].

Таким образом, студент накапливает знания на своем родном языке, это происходит у него бессознательно, и сознательно воспроизводит эти знания на иностранном языке, происходит реконцептуализация мира личностью, через первичную концептуализацию знаний на родном языке, через профессиональный метаязык происходит вторичная реконцептуализация отраслевого знаниевого блока, формируется вторичное когнитивное сознание и межъязыковая концептуализация. Компетентностный подход в профессионально-иноязычной подготовке педагогических кадров естественнонаучного цикла формирует способность студентов к межкультурной коммуникации в специальных профессиональных, научных и деловых сферах, учитывая особенности профессионального когнитивного мышления; он нацелен на развитие активной, креативной личности, будущего профессионала, готового успешно использовать лингвистические навыки в своей будущей профессиональной деятельности, владеющего специализированными компетенциями и готовым применять их в межкультурной коммуникации со своими будущими деловыми партнерами.

Список использованной литературы:

1. *Дорожная карта развития трехязычного образования на 2015-2020 годы от 13 ноября 2015 года № 1066*

2. *Кунанбаева С.С., Компетентностное моделирование профессионального иноязычного образования. – Алматы, 2014 – 203 с.*

3. *Вербицкий А.А., Компетентностный подход и теория контекстного обучения, Материалы к четвертому заседанию методологического семинара 16 ноября 2004 г., 92 с.*

4. *Кунанбаева С.С. Теория и практика современного иноязычного образования. – Алматы, 2010 – 344с.*

5. *Кулибаева Д.Н. Инновационная модель формирования международно-стандартных уровней владения иностранным языком в условиях школ международного типа. Алматы, 2002 – 213с.*

6. *Гончарук Н.П., Хромова Е. И. Развитие интеллектуальных компетенций в процессе обучения иностранным языкам, Журнал Вестник Казанского технологического университета, 2014, стр. 228-234*

Бекмамбетова Занипа Жумамуратовна

кандидат педагогических наук, доцент кафедры «Журналистика и переводческое дело»
университет Туран, bzanipa@mail.ru

Беркимбаева Сауле Кенжебековна

кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Казахской головной
архитектурно-строительной академии

РОЛЕВЫЕ ИГРЫ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

***Резюме.** В статье описываются основные методы использования ролевой игры в процессе преподавания иностранных языков. Ролевая игра относится к обучающим играм, поскольку она в значительной степени определяет выбор языковых средств, способствует развитию речевых навыков и умений, позволяет моделировать общение учащихся в различных речевых ситуациях.*

***Түйін.** Бұл мақалада шетел тілін оқыту үдерісінде қолданылатын рөлдік ойындардың негізгі әдістері сипатталған. Рөлдік ойындар оқыту ойындарына қатысты, өйткені ол тілдік құралдарды таңдауын анықтайды, тілдік дағдылардың жетілуіне мүмкіндік жасайды, оқушылардың әртүрлі тілдік жағдайларда сөйлесу моделін жасақтауға көмектеседі.*

***Summary.** The article describes the main methods of using role-playing game in the process of teaching foreign languages. Role-play refers to the teaching games, because it largely determines the choice of language facilities, promotes the development of speech skills and abilities, allows you to simulate the communication of students in different speech situations.*

В настоящее время в педагогике разрабатываются социодрамы как ролевые игры, назначение которых научить школьников ориентироваться в жизненных ситуациях, помочь понимать мотивы и чувства других людей, сформировать опыт социально ориентированного поведения. В университетах, колледжах, школах бизнеса и крупных промышленных компаниях широко используется имитационно-игровой подход для моделирования различных сфер профессиональной деятельности.

В работах последних лет значительное внимание уделяется типам игр, условиям их проведения, приемам организации учебно-игровых взаимодействий. Вместе с тем, необходимо подчеркнуть, что развивающие, воспитывающие обучающие функции учебных игр в полной мере еще не выявлены, а сам игровой подход к обучению зачастую оправдывается практическим эффектом, а не завершёнными дидактическими методологическими обоснованиями.

Таким образом, игра может быть не только приятным времяпровождением, но и господствующей технологией образования.

К ролевой игре методика преподавания идет уже давно. Упражнения типа «читайте по ролям», «инсценируйте диалог» занимают прочное место в арсенале методических приемов, так как в процессе драматизации происходит более полное осознание смысла текста и одновременно происходит более полное осознание смысла текста и одновременно более глубокое восприятие языкового материала. Однако в драматизации присутствуют лишь некоторые возможности ролевой игры. В настоящее время идея использования ролевого поведения получила подкрепление со стороны теории, которая получила названия «теория ролей», разработанной социологами и социопсихологами [1, 32]. Сторонники этой теории считают, что связь личности с окружающей средой проявляется в том, что личность исполняет несколько ролей: например, в семье – роль родителя, вне семьи – роль учителя, врача и так далее. Эти роли в обществе определяют речевое\неречевое поведение человека. От человека в роли родителя ожидают, что он будет принимать участие в воспитании детей, от него же в роли врача – что он будет заботиться о здоровье пациента и так далее.

Понятие социальной роли является, таким образом, элементом общественных отношений: окружающая среда выступает по отношению к человеку как первичная социализация, в ней он усваивает социальный опыт, зафиксированный в языке. Естественные социальные роли в учебных условиях сводятся к двум: учитель – ученик. Поэтому при использовании ролевой игры как средства обучения мы будем говорить о «вторичной социализации», имитирующей первую в ее самых существенных чертах. Социальные роли в рамках вторичной социализации носят неизбежно искусственный, условный характер (представь, что ты врач, продавец и так далее). Мера условности может быть различной: перевоплощение реальных людей в литературных персонажей, героев сказок и так далее. Иногда ролевая игра носит характер уподобления, то есть разыгрываются

ситуации, типичные для окружающей среды, а иногда она может быть более театрализованной: с конфликтом, кульминацией и развязкой. Но элемент условности присущ всем видам ролевой игры.

Ролевая игра – это речевая, игровая и учебная деятельности одновременно. С точки зрения учащихся, ролевая игра – это игровая деятельность в процессе которой они выступают в разных ролях. Учебный характер игры ими часто не осознается. С позиций учителя ролевую игру можно рассматривать как форму обучения диалогическому общению. Для учителя цель игры – формирование и развитие речевых навыков и умений учащихся. Ролевая игра управляема, ее учебный характер четко осознается учителем [2, 57].

Ролевая игра строится на межличностных отношениях, которые реализуются в процессе общения. Являясь моделью межличностного общения, ролевая игра вызывает потребность в общении, стимулирует интерес к участию в общении на иностранном языке, и в этом смысле она выполняет мотивационно-побудительную функцию.

Ролевую игру можно отнести к обучающим играм, поскольку она в значительной степени определяет выбор языковых средств, способствует развитию речевых навыков и умений, позволяет моделировать общение учащихся в различных речевых ситуациях. Другими словами, ролевая игра представляет собой упражнение для овладения навыками и умениями в условиях межличностного общения. В этом плане ролевая игра обеспечивает обучающую функцию. В ролевых играх воспитываются сознательная дисциплина, трудолюбие, взаимопомощь, активность, готовность включаться в разные виды деятельности, самостоятельность, умение отстаивать свою точку зрения, проявить инициативу, найти оптимальное решение в определенных условиях, то есть можно говорить о воспитательной функции ролевой игры.

Ролевая игра формирует у школьников способность сыграть роль другого человека, увидеть себя с позиции партнера по общению. Она ориентирует учащихся на планирование собственного речевого поведения и поведения собеседника, развивает умение контролировать свои поступки, давать объективную оценку поступкам других. Следовательно, ролевая игра выполняет в процессе обучения ориентирующую функцию.

Ролевая игра дает учащимся возможность выйти за рамки своего контекста деятельности и расширить его. Тем самым реализует компенсаторную функцию.

Таким образом, ролевая игра выполняет в учебном процессе по иностранному языку следующие функции: мотивационно - побудительную, воспитательную, ориентирующую и компенсаторную. Успешность обучения во многом зависит от того, как реализуются эти функции в учебном процессе.

Ролевая игра обладает большими обучающими возможностями:

- ролевую игру можно рассматривать как самую точную модель общения, так как она подражает действительности в самых существенных чертах и в ней, как и в жизни переплетается речевое и неречевое поведение партнеров;

- ролевая игра обладает большими возможностями мотивационно-побудительного плана;

- ролевая игра предполагает усиление личностной сопричастности ко всему происходящему. Ученик входит в ситуацию, хотя и не через собственное «Я», но через «Я» соответствующей роли и проявляет большую заинтересованность к персонажу, которого он играет;

- ролевая игра способствует расширению ассоциативной базы при усвоении языкового материала, так как учебная ситуация строится по типу театральных пьес, что предполагает описание обстановки, характера действующих лиц и отношений между ними. За каждой репликой мыслится отрезок смоделированной действительности;

- ролевая игра способствует формированию учебного сотрудничества и партнерства. Ведь ее исполнение предполагает охват группы учащихся, которые должны слаженно взаимодействовать, точно учитывая реакции товарищей, помогать друг другу. При этом удачно найденный жест, немое действие, если оно соответствует ситуации, поощряется всей группой. В результате учащимся с более слабой подготовкой удастся преодолеть робость, смущение и со временем полностью включиться в ролевую игру;

- ролевая игра имеет образовательное значение. Учащиеся, хотя и в элементарной форме, знакомятся с технологией театра. Учитель должен побуждать их заботиться о простом реквизите. Поощряется всякая выдумка, так как в учебных условиях возможности в этом отношении ограничены, а для изобретательности открываются новые просторы [4,77].

Само же перевоплощение способствует расширению психологического диапазона, пониманию других людей.

Ролевая игра обладает большими возможностями в практическом, образовательном и воспитательном отношениях. Она способствует расширению сферы общения. Это предполагает

предварительное усвоение языкового материала в тренировочных упражнениях и развитие соответствующих навыков, которые позволяют учащимся сосредоточиться на содержательной стороне высказывания. Поэтому ролевой игре следует отводить достойное место на всех этапах работы над темой.

Но для того, чтобы перейти к описанию методики использования ролевой игры как средства обучения, необходимо выявить ее методическую структуру. При этом отправным пунктом может служить описанная Д.Б. Элькониным [5, 21] структура детской ролевой игры, в которую входят:

- 1) роли, которые берут на себя дети;
- 2) игровые действия и поступки, посредством которых дети реализуют взятые на себя роли;
- 3) игровое употребление предметов;
- 4) реальные отношения между детьми (реплики, замечания, регулирующие игру).

По сравнению со структурой детской ролевой игры, предложенной Д.Б. Элькониным, структура обучающей ролевой игры изменяется за счет введения в нее дополнительных неигровых целей, а также проектирования и создания коммуникативных и дидактических условий, необходимых и достаточных для достижения игровых и неигровых (дидактических) целей. Следует подчеркнуть, что как ролевая игра в целом, так и ее структурные компоненты имеют различное значение для учащихся и учителей.

Например, ориентируясь, прежде всего на удовольствие, получаемое от самого процесса игры, учащиеся могут в различной степени осознавать заложенные в ролевой игре неигровые цели, хотя значимость результативного аспекта ролевой игры для учащихся младших классов, по сравнению с детьми дошкольного возраста, естественно, значительно возрастает.

Для учителей основными структурными компонентами обучающей ролевой игры являются:

- 1) игровые, а также практические, воспитательные и развивающие цели;
- 2) содержание ролевой игры, которое базируется преимущественно на учебном материале текущей разговорной темы и которое приобретает определенную сюжетную организацию и развитие;
- 3) совокупность социальных и межличностных ролей, посредством которых учащиеся реализуют значительную часть содержания конкретной ролевой игры;
- 4) коммуникативные и лингводидактические условия, то есть, прежде всего, учебно-коммуникативная ситуация, создаваемая самими учащимися под руководством учителя;
- 5) реквизит – любые предметы, которые, так или иначе, включаются в ролевую игру и приобретают знаковое, сообщающее значение [6, 45].

По поводу четвертого структурного компонента следует сделать два пояснения. Во-первых, под коммуникативными условиями подразумевается не столько учебно-коммуникативная ситуация, создаваемая именно для данной ролевой игры, сколько благоприятный психологический климат, созданный и поддерживаемый на занятиях по иностранному языку.

Благоприятная морально-психологическая атмосфера в классе предрасполагает учащихся к межличностному взаимодействию, проявлению заинтересованности и творческой инициативы в течение всей серии ролевых игр. Во-вторых, под лингводидактическими условиями подразумевается формирование у учащихся некоторого исходного (пусть даже самого минимального) уровня коммуникативной компетенции, позволяющего всем учащимся успешно участвовать в ролевых играх на иностранном языке [8, 98].

Создание этого исходного уровня коммуникативной компетенции осуществляется не только в процессе выполнения различных упражнений, предусмотренных учебно-методическим комплексом по иностранному языку, но и в ходе усвоения иноязычного речевого материала, представленного в виде диалогических единств, сгруппированных по коммуникативному намерению вокруг контактной, информационно-коммуникативной и эффективно-коммуникативной функций межличностного общения. Во временном плане ролевая игра представляет собой относительно целостный цикл управляемого взаимодействия между учителем и учащимся, который состоит из подготовки ролевой игры, проведения ролевой игры и подведения итогов ролевой игры.

По сравнению с устойчивым и четко обозначенным набором структурных компонентов временные параметры ролевой игры довольно подвижны. Это особенно характерно для периода подготовки ролевой игры. Исходя из продолжительности подготовительного периода ролевой игры (от 3-4 минут до 10-12 минут) различают «малую игру» и «большую игру».

Подготовка и проведение малой ролевой игры реализуется на одном занятии по иностранному языку. Вместе с тем некоторая часть малых ролевых игр обеспечивает подготовку больших ролевых игр.

В процессе исследования выявлены преимущества и недостатки использования ролевой игры при обучении иностранному языку.

Преимущества использования ролевой игры:

1) максимальная активность обучаемых. Все учащиеся принимают участие в игре, тесно взаимодействуя между собой, что способствует созданию благоприятного климата в межличностных отношениях между учащимися и учителем: коллективная творческая деятельность;

2) речевые партнеры определяются в игре не только по желанию преподавателя, но и произвольно;

3) учащиеся имеют возможность меняться ролями, что позволяет использовать языковой материал в более полном объеме, совершенствовать навыки и умения в общении на языке;

4) на уроке царит атмосфера интереса и дисциплины: умственная и физическая активность; сосредоточенность и интерес.

Недостатки использования ролевой игры:

1) до сих пор не существует разработанных комплексов упражнений, которые бы четко определяли:

- целевое назначение игр;

- их количество и качество;

2) использование ролевой игры в процессе обучения иностранному языку нецеленаправленно и бессистемно;

3) игра используется в основном как развлекательный момент на уроке.

Вышеизложенное подчеркивает сложность и многогранность рассматриваемой проблемы, её актуальность.

Таким образом, использование на уроках по иностранному языку игровых технологий, в частности ролевых игр, является важным методом для стимулирования мотивации учебно-познавательной деятельности школьников; участие в игре формирует у ребенка ряд психических новообразований. Это воображение и сознание, которые позволяют ему переносить свойства одних вещей на другие; формирование характера человеческих отношений, которые придают определенное значение тому или иному действию отдельного человека. У него возникает осмысленная ориентация в собственных переживаниях, ребенок стремится обобщить их.

На основе всего этого у него могут быть сформированы навыки культурного поведения, что позволяет ему эффективно включаться в коллективную и индивидуальную деятельность.

Использованная литература:

1. Соловова, Е. В. *Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций* / Е. В. Соловова – М.: Просвещение, 2005. – 239 с.

2. Гаврилова, О. В. *Ролевая игра в обучении иностранным языкам* / О. В. Гаврилова // *English*, 2008. - № 1. – р. 7-8.

3. Семенова, Т. В., Семенова, М. В. *Ролевые игры в обучении иностранным языкам* / Т. В. Семенова, М. В. Семенова // *ИЯШ*. – 2005. - №1. – С. 16-18.

4. Филатов, В. М., Лившиц, О. Л. *Ролевые игры на уроках английского языка в 6 классе* / В. М. Филатов, О. Л. Лившиц // *Иностранный язык в школе*. – 1981. - №1. – С. 38-41.

5. Эльконин, Д. Б. *Психология игры* / Д. Б. Эльконин. – М.: Просвещение, 1987. – 350 с.

6. Матвеева, Н. В. *Коллективная учебная деятельность при подготовке и проведении ролевой игры «Заключение контракта»* / Н. В. Матвеева // *Иностранный язык в школе*. – 2004. - №7. – С. 41-45.

7. Сейтешев А.П. *Психология высшей школы*. – Алматы: Ғылым, 1998

8. Узакбаева С., Айтпаева А. *Казахские народные детские игры*. — Алматы: Республ.издат.кабинет Казахской академии образования им. И.Алтынсарина, 2000. — 170 с.

Дүйсенбаев Абай Қабақбайұлы
педагогика ғылымдарының кандидаты,
Қазақ-Орыс халықаралық университетінің профессоры, adk7575@mail.ru

Шаштығарин Мұса Мұстафаұлы
педагогика ғылымдарының кандидаты,
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің доценті, shashtygarin55@mail.ru

СТУДЕНТТЕРДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШЕБЕРЛІГІН ДАМУДЫҢ ТАНЫМДЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйін. Аталған мақала жеке тұлғаның педагогикалық шеберлігін жетілдірудің танымдық аспектілеріне арналған. Сонымен қатар бүгінгі күні мұғалім шеберлігін жетілдірудің проблемалары жан-жақты талданады.

Резюме. В данной статье рассматриваются познавательные аспекты повышения педагогического мастерства личности. Вместе с тем подробно анализируются проблемы повышения квалификации учителей.

Summary. This article focuses on cognitive aspects of improvement of pedagogical skills of the individual. However problem of teacher training is analyzed in detail.

Кілт сөздер: педагогикалық шеберлік, жеке тұлға, кәсіптік білім, дағды, кәсіптік қабілет, педагогикалық әдеп.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, личность, профессиональное образование, навык, профессиональное умение, педагогическая этика.

Keywords: pedagogical skills, personality, vocational training, skills, professional skills, pedagogical ethics.

Қазіргі кезде қоғамдық әлеуметтік жағдайдың жаңаруына байланысты білім мен тәрбие берудің де жаңаша бағытта қалыптасуында жеке тұлғаның «бәсекеге» қабілетті болуына талап-міндеттер қойылуда. Мұның өзі сана-сезімі жетілген, жан-жақты, елін, жерін, Отанын қорғай білетін, мемлекеттік рәміздерді қасиет тұтатын тұлғаны тәрбиелеуді негізге алатын басым бағыттардан тұрады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев: «Елімізге бойында ата-бабамыздың ел мен жерге деген сүйіспеншілік қасиеті дамыған, егеменді елімізге аямай қызмет ететін, ой-өрісі кең, алғыр да жүректі, сауатты да салауатты азаматтар қажет», - деп, жастардың бойындағы ұлттық патриотизмді қалыптастыру ісінің ел өміріндегі маңызына айрықша көңіл бөлген болатын [1, 14].

Осыған байланысты қазіргі таңда еліміздің білім беру жүйесіндегі өзгерістер мен жаңалықтар әрбір педагог қауымының ойлауына, өткені мен бүгіні, келешегі мен болашағы жайлы толғануына, жаңа идеялармен, жаңа жүйелермен жұмыс жасауына негіз болары анық. Олай болса, білімнің сапалы да саналы түрде берілуі білім беру жүйесіндегі мұғалімдердің педагогикалық шеберлігіне байланысты. Дәстүрлі білім беру жүйесінде білікті мамандар даярлаушы кәсіби білім беретін оқу орындарының басты мақсаты – мамандықты игерту ғана болса, ал қазір әлемдік білім кеңістігіне ене отырып, бәсекеге қабілетті, өз ісінің шебер тұлғасын дайындау арқылы нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесін ұсыну – қазіргі таңда негізгі өзекті мәселелердің бірі. Ойшыл-ғұлама әл-Фараби: «Ұстаз – жаратылысынан өзіне айтылғанның бәрін жете түсінген, көрген, естіген және аңғарған нәрселердің барлығын жадында жақсы сақтайтын, бұлардың ешнәрсесін ұмытпайтын алғыр да аңғарымпаз ақыл иесі, шешен, өнер-білімге құштар, қанағатшыл, жаны асқақ және ар-намысын ардақтайтын, жақындарына да, жат адамдарына да әділ, жұрттың бәріне жақсылық пен ізеттілік көрсетіп, қорқыныш пен жасқану дегенді білмейтін батыл, ержүрек болуы керек» деп келтіреді [2, 192].

Еліміздің болашағы бүгінгі мектеп қабырғасындағы ұрпақ екені даусыз. Ертең ел тізгініне ие болар жеткіншектеріміздің ғаламдық өркениеттен қалып қоймай, білімді, тәрбиелі, жан-жақты болып қалыптасуының қамтамасыз етілуі – мемлекеттік маңызы бар іс. Бүгінгі таңда білім саласында түбегейлі өзгерістер жүріп жатыр. Осы өзгерістерді жүзеге асыру, ұстаздарымыздың біліміне, кәсіби шеберлігіне байланысты. Парасаттылықты, адалдықты шәкірттерінің бойларына жас кезінен ұялататын ұстаздар. Сондықтан да мұғалімнің еңбегіне еш баға жетпек емес. Яғни «Болмасаң да ұқсап бақ, бір ғалымды көрсеңіз!» - деп данышпан А.Құнанбайұлы айтып кеткендей, ұстаздың өзі – адам құндылықтарды терең сіңірген, рухани жаны таза адам болуы қажет, себебі қазір жаңалықтар легімен енген соны технология, технологиялық дәуір. Осыған орай қазіргі кезеңнің талабына сай өскелең ұрпақты білімді, мәдениетті, ұшқыр ойлы, халқының салт-дәстүрін қастерлей білетін, туған Отанын, жан-тәнімен сүйетін азамат дәрежесіне тәрбиелеу және осыған жетелеудің өзі педагогикалық шеберліктің нәтижесі болып табылады.

Ағартушы ақын А.Құнанбайұлы: «Ақырын жүріп анық бас, Еңбегін кетпес далаға. Ұстаздық еткен жалықпас, үйретуден балаға», - деп айтқанындай, мұғалім үшін кәсіби шеберлікке жету, өз мамандығының данышпаны болу бір күнде пайда болатын дүние еместігін біз жақсы түсінеміз және өмір бойы ізденушілікті, зерттеушілікті талап ететін мамандық екенін анық аңғарғанда ғана толық нәтижеге жетуге болады [3, 145].

Мұғалімнің әрбір сөзі мен ісі, қимылы, киімі, жүрісі, көзқарасы психологиялық және ізгілік тұрғысынан шәкірт жүрегінен үлкен орын алады.

Әрбір болашақ ұстаз үшін оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастыруда мол білімділікті, ақылдылықты, дұрыс іскерліктер мен дағдыларды қолдануды қажет етеді. Осы ретте кейбір мәселелерді жаңаша көзқараспен қарастыруды жөн деп есептей отырып, мынадай эталондарды атап өтуге жөн көрдік:

- сабаққа педагогикалық-психологиялық талдау жасау;
- дамыта оқыту жүйесінің мәні мен міндеттері;
- сабақты ұйымдастырудың педагогикалық-психологиялық негіздері;
- мұғалім жұмысының шығармашылық сипаты.

Мұғалімнің кәсіби шеберлігі, зерттеушілік қызметі өз жұмысына дайындық барысында, іс-тәжірибеде және қайта даярлау кезінде көрініс табады.

Алаш қайраткері, ағартушы Ахмет Байтұрсынов: «Білім – біліктілікке жеткізер баспалдақ, ал біліктілік – сол білімді іске асыра білу дағдысы», - деп бекер айтпаған.

Ағартушы-ғалым оқушыларға ереже жаттатудың тиімсіз екенін дәлелдеп, түсіндіру, ой-қорыту, салыстыру әдістерін қолдануды ұсынды. Сол сияқты әдебиет сабағын оқытқанда әсерлендіру, талдау, бейнелеу, тұжырымдау тәсілдерін қолдану қажет екенін «Қай әдіс жақсы» (1928) деген мақаласында айқын баяндайды. Халыққа білім беру ісі үшін халықтың ана тіліндегі жазуы, оқу құралдары болуы керек. Міне, осындай өзекті мәселелерге ерекше мән беріп, ұлттық емлені, грамматиканы ғылыми негізде жаңадан құрып, оны жүзеге асыруға басшы болды.

А.Байтұрсынұлы 1913 жылғы «Қазақша оқу жайынан» деген мақаласында: «бала оқытатын адам оған үйрететінін, оның көңіл сарайын және мұғалімдік ғылымды жақсы білу керек», - дейді [4, 187].

Олай болса, біліктілік дегеніміз, қандайда бір еңбектің түріне дайындалудың, дайындық дәрежесінің деңгейін айтады. Немесе: «Біліктілік – нақты мамандық бойынша тиісті кәсіптік қызмет түрінің шеңберінде жұмысты орындау үшін қажетті жеке қабілеттілік, кәсіптік білім, шеберлік пен дағдылар жиынтығын растау рәсімі» деп сипатталады [5, 61].

Білім сапасының арттырудың негізі педагог қолында десек, оның білімін жетілдіру басты роль атқармақ. Егер педагог мамандардың біліктілігін жүйелі арттырса, онда үлкен жетістікке қол жеткізуге болары анық. Мұғалімдердің біліктілігін жетілдіру екі бағытта жүргізілуі тиіс:

- мұғалімнің кәсіптік жұмысының мәнін үйлесімді өзгерту, яғни басты қызметтік нұсқауды орындау емес, күтетін нәтижеге жету үшін оқу үрдісін шығармашылықпен үйлестіру;
- білім беру асында мұғалімнің зерттеушілік бағыттағы қызметін күшейтуге байланысты мұғалімнен кәсіптілікті кеңейтуді талап ету;

Біліктілікті арттырудың негізгі аспектілерінен мыналарды бөліп алуға болады:

- қызметтік (мақсаты, міндеті, жұмыс мазмұны, формасы, әдістер және нәтижесі);
- мазмұндық (әдістемелік, ғылыми-теориялық білімді практикада қолдана білуге жағдай туғызу);
- басқарушылық (талдау, жоспарлау, ұйымдастыру, бақылау, танып-білу).

Осы аталған үш аспект бойынша біліктілігін жетілдірген маман өз қызметіне талап деңгейінде қарайтыны белгілі. Ұстаздар үздіксіз ізденіп, өз білімін үнемі жетілдіріп жаңа педагогикалық әдіс-тәсілдерді қолданып отырса ғана өзінің кәсіби шеберлігін арттырады. Ол туралы П.Ф.Каптеров: «Мұғалім – өзі де оқуы керек...» - деп айтқан еді [6, 138].

Болашақ мамандардың өздігінен білім алуына нақты көмек көрсету үшін, тұлғаның кәсіптік қызмет саласындағы қажеттіліктерін, сұраныстарын, мүдделерін білуі қажет. Арнайы ұйымдастырылған әдістемелік жұмыс мұғалімнің жеке мүмкіндіктерін ескеріп құрылуы тиіс. Мұндай жағдайда мұғалім біліктілікті арттырудың ұжымдық нормаларына қатыса отырып, өзін қызықтыратын мәселелерге жауап табатын болады.

Студенттардың шығармашылық қабілеті, жаңашылдық әрекеттері, біліктілігі педагогикалық кәсіптік біліммен сәйкестенеді. Жаңашылдық шығармашылық қабілеті шексіз, әрі үздіксіз қозғалыста дамиды. Бұл педагогикалық бағытта оқытушы мен оқушының өзара ықпалы, өзара дамуда, ынтымақтастықпен дамудың жоғарғы деңгейіне жетуде мәні зор. Материалистік диалектика

табиғатында үздіксіз даму, ғылыми білім мен тәжірибенің бірлігін, тұтастығын, сәйкестігін ашып көрсетеді.

Біздің ойымызша, педагогикалық шеберлік – бұл болашақ маманның кәсіби қасиеті, өйткені ол өзінің құрамына өзара тәуелді, тығыз байланысты бірліктерді, яғни білім, іскерлік, қабілет пен қасиеттерді қамтиды. Әрине, педагогикалық шеберлік күрделі құрылым болғандықтан, онын мәнін ашуды, оны түсінуге деген әртүрлі көзқарас бойынша қалыптасады. Қазіргі заман сұранысына орай, біз педагогикалық шеберліктің негізі инновациялық іс-әрекет деп тұжырымдаймыз. Тек жанашылдыққа деген талпыныс, үздіксіз ізденіс мұғалімді өз ісінің биік шыңына жетелейді. Олай болса, қазіргі таңда мұғалімнің шеберлікке қол жеткізу үшін өзін-өзі басқара алуы керек, бойында оптимизм, лидерлік қасиет, тәуекелге бел буа білу, төзімділік сияқты тұлғалық қасиеттері болуы тиіс. Аталған қасиеттер мұғалімді жанашылдыққа жетелейді, жаңаны жасауға ынталандырады. Педагогикалық шеберліктің негізгі белгілері: кәсіптік білім, біліктілік, дағды, кәсіптік қабілет, педагогикалық әдеп жатады.

Қорыта келгенде, бүгінгі күннің талабына сай мектепте білім беруді жетілдіруде – мұғалімнің мейірімділігімен, білімімен, шеберлігімен тығыз байланысты. Өз мамандығына жан-жүрегімен берілген ұстаз ғана ұстаздық этиканы да, ұстаздық шеберлікті де жақсы меңгереді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. *Өзекжарды ойлар.* – Алматы: «Мектеп» баспасы ЖАҚ, 2003. – 172 б.
2. Әбу Насыр әл-Фараби. *Таңдамалы трактаттары /Құрастырған: Ә.Нысанбаев, Ғ.Құрманғалиева, Ж.Сандыбаев.* – Алматы: «Арыс», 2009. – 656 б.
3. Құнанбайұлы А. *Шығармаларының екі томдық толық жинағы.Т.2: Өлеңдер мен аудармалар, поэмалар, қарасөздер.* – Алматы: «Жазушы», 2005. – 336 б.
4. Беркімбаева Ш.К., Қалиев С.Қ. *Қазақ тәлімінің тарихы. Оқу құралы.* – Алматы, 2005. – 187 б.
5. Дүйсенбаев А.Қ. *Педагогика және психологиядан анықтамалық сөздік.* – Алматы: «Отан», 2015. – 286 б.
6. Коджаспирова Г. М. *История образования и педагогической мысли: таблицы, схемы, опорные конспекты.* – Москва, 2003. – 290 с.

Торохтий Людмила Семеновна
Доцент, Казахский национальный университет им. аль-Фараби
г. Алматы, valtoro45@mail.ru

Дюсетаева Роза Кенесхановна
старший преподаватель, Казахский национальный университет им. аль-Фараби
e-mail: roza_dusetaeva@mail.ru

УЧЕБНЫЕ МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАНЦЕВ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

***Резюме.** В статье рассматривается учебный метод как определенное направление в учебной работе преподавателя и учащихся, а также применение различных методов при обучении иностранцев русскому языку.*

***Түйін.** Мақалада оқу әдісі оқытушы мен тіл үйренушінің оқу жұмысындағы белгілі бір бағыт ретінде, сонымен қатар шетелдіктерге орыс тілін үйретуде қолданылатын әртүрлі әдіс-тәсілдер қарастырылады.*

Метод в науке определяют как форму практического и теоретического освоения действительности, как функцию познания действительности, её освоения и преобразования, Главное назначение методов обучения - выполнение социальных целей и организация деятельности учащихся в самом широком понимании. Учебный метод – это совокупность определенных способов и средств обучения, определенное направление в работе преподавателя и учащихся, способ обучения иностранным языкам, в нашем случае русскому языку как иностранному.

Своеобразие методов обучения состоит в том, что познания учащихся совершаются не непосредственно при помощи единого метода, а опосредованно, через деятельность преподавателя, который вызывает необходимые действия учащихся и те внутренние процессы, которые с ними сопряжены. Условно в методах обучения выделяют ряд аспектов: гносеологический, логико-содержательный, психологический, педагогический. При обучении иностранных учащихся русскому языку важно использовать различные методы в их единстве и многообразии.

Комплексный подход в использовании методов при обучении русскому(казахскому) языку как иностранному можно обеспечить, только раскрывая сложные связи и зависимости между объективными (цели, содержание) и субъективными (обучаемый с его психологическим, личностным складом) сторонами учебного процесса, в котором в полной согласованности функционируют образовательные, развивающие и воспитывающие процессы.

С позиций комплексного подхода следует, что каждый метод при обучении иностранцев русскому языку не только направлен на решение определенной дидактической задачи, но и является носителем всех функций обучения (побуждает, обучает, организует, развивает, воспитывает). С этих позиций метод обучения - это не только инструмент деятельности преподавателя, но и рычаг, приводящий в действие все внешние и внутренние ресурсы учебного процесса, обеспечивающий достижение социальных целей обучения.

Ведущей в учебном процессе является обучающая функция, которая позволяет выбирать адекватный метод соответственно поставленной задачи. При обучении иностранцев русскому языку нельзя исключать и другие функции методов. Так, развивающая функция методов обеспечивает поисковое, исследовательское развитие обучаемых. Эта функция – многосторонняя, она выражается в последовательном развитии качества знаний иностранных студентов, а также в постоянном усложнении и развитии его умений, операций и способов деятельности. Не менее важна и воспитывающая функция. Метод обучения должен оказывать также и побуждающее действие, то есть обладать такими свойствами, которые опираются на потребности студентов, приводят в движение их интересы в решении поставленной задачи, укрепляет положительное отношение к учебе. Методы обучения иностранных студентов русскому языку являются сложным и действенным компонентом, направленным на решение разносторонних задач обучения.

При решении проблемы методов в иностранной аудитории следует определить основной метод, то есть концептуальное направление обучения, выявить специфическую сущность метода обучения второму языку, учитывая новейшие достижения психологии, лингвистики, дидактики, теории речевой деятельности. Необходимо четко разграничить такие понятия, как «метод», «способ», «вид», «средство», «прием», а также «пути и формы» обучения и подчинить все компоненты целостному их применению в учебном процессе.

Нельзя не согласиться с утверждением известного специалиста в области методов преподавания академика И. Д. Зверева о том, что при определении метода должна быть учтена общедидактическая его трактовка: «... он (метод) определяется как способ взаимосвязанной деятельности учителя и учащихся, направленной на достижение учебно-воспитательных задач». Организационно - методическая деятельность учителя, как известно, характеризуется приемами, формами, видами, средствами работы.

Л.В. Щерба и И.В. Зимняя считали, что главным объектом обучения является не система изучаемого языка, а речевая деятельность (РД).

В условиях обучения иностранцев русскому языку можно рассматривать метод как обобщенную модель операций взаимодействия преподавателя и иностранных учащихся, упорядоченную при помощи всей системы функционально-обусловленных общедидактических, лингводидактических, методических принципов в целом, направляющих педагогический процесс на усвоение различных видов речевой деятельности.

В методической литературе существует описание различных методов обучения, которые делятся на прямой, переводной, комбинированный, сознательно-практический.

Методы как способы работы преподавателя и иностранного студента классифицировались на протяжении времени по различным основаниям. Речевая направленность обучения второму языку иностранных учащихся и общий характер учебного процесса определяют специфику применения учебных методов и приемов в иностранной аудитории, которые не только связаны между собой, но и взаимопроникаемы.

При обучении иностранцев русскому языку как иностранному выбор преподавателем методов и приемов обучения определяется различными условиями. Из них особенно существенны: цели и задачи обучения, содержание и характер учебного материала, соотношение родного и изучаемого языков, уровень общего и речевого развития обучающихся, их возраст и этап обучения, способность учащихся к активному усвоению материала.

Так, например, при объяснении нового материала применяется объяснительно-поисковый метод. Одним из основных приемов и в то же время источником получения информации является слово преподавателя, к речи которого предъявляются очень высокие требования, она должна быть образцом. Однако на занятии преподаватель не только сообщает готовую информацию по теме, но и под руководством преподавателя студенты сами приобретают знания в процессе наблюдений и размышлений над фактами языка. При этом самостоятельный поиск учащихся направляется наводящими вопросами, инструкциями и заданиями различного характера.

Поисковый метод конкретизируется такими приемами, как вопросно-ответная беседа, решение различных познавательных задач и т.д. Нередко оба метода действуют комплексно.

Большой интерес вызывает яркое, нестандартное начало рассказа, когда преподаватель отталкивается от какого-либо жизненного факта. По ходу рассказа преподавателя учащиеся могут отвечать на обращенные к ним вопросы, решать проблемные и познавательные задачи, выполнять разного рода задания. Эти элементы поискового метода очень активизируют учащихся и оживляют урок даже в тех случаях, если основная часть знаний сообщается в готовом виде.

Большую роль в обучении русскому языку как иностранному играет работа с учебником. Общение с учебником продолжается и дома, а также при выполнении заданий по СРС. Систематическая работа с учебником очень полезна. Студенты при этом не только приобретают умения самостоятельно работать, понимать и анализировать материал, но и тренируются в так необходимой при изучении иностранного языка технике чтения на русском языке. Очень часто знания, полученные от преподавателя на занятии или из других источников, закрепляются по учебнику.

Использование на уроках объяснительного или поискового метода зависит от целого ряда условий. Среди них особенно важны специфика предмета уровень языковых знаний и развития речи на данном языке, затраты учебного времени, характер получаемой информации, соотношение русского и родного языков. Обучение русскому языку в иностранной аудитории имеет практическую направленность, поэтому рамки применения поискового метода здесь несколько уже. Можно прямо сказать, что, как правило, на уроках русского языка ставятся частные познавательные задачи, требующие минимальных затрат времени. Особенно это удобно в тех случаях, когда материал для наблюдений подготовлен заранее на доске, спроецирован на экран или дан в учебнике, на таблице, на карточках и т.д.

Большое место в иностранной аудитории занимают методы речевой тренировки, которые служат для выработки умений и навыков речи на данном языке. Отношение к этим умениям и навыкам

является основой для выделения имитационного (подражательного), оперативного и коммуникативного методов, применяемых в речевой практике.

В отличие от произвольных и целенаправленных умений, навыки предполагают произвольные действия, которые обычно не осознаются. Метод речевой имитации направлен на формирование и отработку автоматизированных речевых навыков. При имитации учащийся старается точно воспроизвести в устной речи или на письме то, что он только что услышал или увидел. К соответствующим подражательным приемам относится повторение чего-либо за преподавателем или магнитофоном, переписывание текста, упражнений без каких-либо операций над единицами языка, без решения языковых или речевых задач.

Оперативным методом, напротив, выполняются упражнения, в которых какие-либо речевые действия учащихся связаны с решением тех или иных задач, с какими-либо операциями над единицами языка. В таких упражнениях требуется что-либо подчеркнуть, выделить, вставить, дополнить, изменить, исключить и т.д.

Особое же место в преподавании русского языка как иностранного занимает коммуникативный метод, который направлен на осознание и самостоятельное образование единиц общения, а также целых сообщений и связных текстов. Назначение коммуникативного метода – формирование умения осознавать связную речь и выражать в связной форме свои мысли. И все речевые навыки в этих случаях формируются через посредство этого умения. В рамках коммуникативного метода находятся такие виды работ, как конструирование предложений, пересказы, изложения, рецензии, самостоятельное составление и продуцирование диалогов, монологов и т.д.; этому методу соответствуют приемы проведения и выполнения работ творческого характера.

В работе в иностранной аудитории преподаватели используют различные средства обучения, которые помогают управлять познавательно-практической деятельностью учащихся, решать стоящие перед ними задачи. С этой целью кроме основного учебника на занятиях широко используются учебные материалы, дополняющие учебник, словари, наглядные пособия различных типов, раздаточный материал, «рабочие тетради», различные виды учебной техники и т.д. Все эти средства обучения играют положительную роль, если применяются в системе, если учитывается их взаимосвязь и взаимообусловленность в процессе решения определенных учебных задач.

Значительно обогащает учебный процесс в иностранной аудитории использование наглядности и технических средств, позволяющих осуществлять зрительное и звуковое восприятие. Наглядный материал не только используется как средство, облегчающее усвоение грамматического материала, но и прием создания речевой ситуации, вызывает интерес к изучению неродного языка, развивает познавательную деятельность и самостоятельность, вооружает учащихся практическими навыками и умениями использовать неродной язык в различных жизненных ситуациях.

Таблицы, схемы, игровые материалы и т.д. также облегчают процесс изучения неродного языка и широко используются в иностранной аудитории при индивидуальной коллективной работе в зависимости от этапа обучения и уровня подготовленности студентов.

В активизации языкового материала, в формировании речевых навыков иностранных учащихся велика роль изобразительно-художественной наглядности, к которой относятся рисунки, картины, открытки, серии сюжетных картинок. Они значительно облегчают процесс обучения, развивают внимание, активность, наблюдательность, познавательные и творческие способности учащихся. Этот вид наглядности используется при объяснении значения новых слов, омонимов, антонимов и т.д., для выяснения значения различных частей речи, их грамматических форм, а также для развития речи. В зависимости от цели урока рисунок может быть с текстом или без него.

Действенную помощь в обучении русскому языку в иностранной аудитории оказывают экранные технические средства, широко применяется и учебное телевидение.

После устной работы можно предложить учащимся написать изложение, сочинение по просмотренной картине, что входит в задание по СРС так же как и задания, которые выполняются в лингафонном кабинете.

Звуковые средства дают возможность не только воспринимать на слух без зрительной наглядности правильно звучащую речь, но и записывать речь с последующим прослушиванием. Такая работа обеспечивает развитие таких видов речевой деятельности, как слушание, понимание и говорение, способствует выработке правильного произношения, соответствующих интонационных конструкций при определенном темпе речи, в целом - развитию речи на неродном языке. При этом звуковые средства, которые используются на занятиях в иностранной аудитории, создают дополнительную языковую среду, наиболее приближенную к реальной жизни.

В практическом овладении русским языком значительное место занимает развитие диалогической и монологической речи иностранных учащихся. В этом плане полезны упражнения, выполняемые с помощью магнитофона на слушание и воспроизведение диалогов, составление диалогов на заданную тему, произнесение их по ролям с записью на магнитофон и последующим прослушиванием, завершение начатого диалога, краткий пересказ содержания диалогов. В диалогах активно отрабатываются грамматические формы, конструкции предложений, изучаемые на уроках русского языка. С целью развития русской речи учащимся рекомендуются следующие упражнения: ответы на вопросы, воспроизводимые в звукозаписи, составление плана изложения по прослушанному с пленки тексту, пересказ с грамматической трансформацией прослушанного в звукозаписи текста.

Возможности использования наглядных и технических средств в обучении русскому языку в иностранной аудитории исключительно велики. Необходимо четко представлять все богатство этих возможностей, чтобы сознательно и целенаправленно применять их в учебном процессе.

Успех во многом зависит от того, насколько быстро творческие находки внедряются в учебный процесс.

Распространять и внедрять в практику преподавания необходимо не только опыт, содержащий в себе элементы новизны, оригинальности, но и опыт, основанный на успешном применении установленных наукой методов и приемов.

Практика показывает, что лучше всего усваивается то, что интересно. Опытный преподаватель знает, какие методические приемы делают урок занимательным. Увлечь студентов может и сам языковой материал, интересный с познавательной, коммуникативной или эстетической точек зрения.

Главное для преподавателя - найти подход к учащимся, т.е. подобрать соответствующий уровню обучения и практике учащихся метод обучения (или комплекс методов).

Литература

1. В.А. Артемов *Психология обучения иностранным языкам*. – М., 1969.
2. Б.В. Беляев *Очерки по психологии обучения иностранным языкам*. – М., 1965.
3. *Проблемы методов обучения*. М. «Педагогика» под редакцией И.Д.Зверева.
4. И.М.Пулькина. *Преподавание русского языка студентам-иностранцам: основные методические положения*. – М.,1965.
5. Г.Пальмер. *Устный метод обучения иностранным языкам*. – М., 1960.
6. Е.И. Пассов. *Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению*. – М.,1985.
7. А.Н. Щукин. *Современные интенсивные методы и технологии обучения иностранным языкам*. – М.,2008.

Ашекеева Құралай Несіпбекқызы
ф.ғ.к., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті

Аймаханова Молдир Бекболатқызы
«Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 4 курс студенті, moldir_14_97@mail.ru

ОТБАСЫНАН ӨЗ ЕРКІМЕН КЕТУГЕ БЕЙІМ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АЛДЫН – АЛУ

***Резюме:** В данной статье, рассматриваются вопросы социально-педагогической профилактики добровольного ухода детей из семьи.*

***Summary:** In this article, the issues of social and pedagogical prevention of voluntary care of children from the family are considered.*

Отбасы – адамзат қоғамының ең шағын бейнесі. Отбасы тәрбиесі қоғамдағы өзгерістермен тығыз байланысты, сондықтан ол қоғам мүддесіне қызмет етуі тиіс. Отбасы – ең алғашқы тұлғаны дамытатын әлеуметтік орта. Отбасылық тәрбие, отбасының тұрмысы қазіргі кезде тек қана ата-аналар ісі емес, жалпы мемлекеттік іс екені анық. Қоғамда отбасы екі қызмет атқарады, бірі-дүниеге ұрпақ әкелу, екіншісі-дүниеге келген сәбиді тәндік жағынан дамытуды қамтамасыз етіп, өмір бойы рухани жағынан жетілдіріп, оны тұлға ретінде қалыптастыру. Н.К.Крупская, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинский отбасындағы балалардың іс-әрекеттерін ұйымдастыруды, ондағы қарым-қатынастарды қалыптастыру мәселелерін, мектеп пен отбасының өзара әрекеттестігіне жағымды әсер жасайтын жалпы жағдайларды қарастырған. «Бала құқығы жөніндегі конвенцияда» отбасында балаға қамқорлық жасау және оның құқығын қорғау көрсетілген.

Отбасының ең маңызды қызметінің бірі – тәрбиелеушілік қызметі. Соның ішінде отбасындағы баланың қоғамдық әлеуметтенуі, құндылықтар жүйесінің қалыптасуы баланың есейген кезеңінде ортада өзін ұстай алуы сынды маңызды тұлғалық қасиеттері қалыптасатын маңызды институт болып табылады. Сол себепті де, отбасының рөлі мен функциясын, ғылыми негізде зерттелу деңгейін зерттеу өте маңызды. Оның негізгісі – баланы өмірге келтіру ғана емес, сонымен бірге, оған әлеуметтік-мәдени ортаның құндылықтарын бойына сіңіру, аға буынның тәрбиесін жас ұрпаққа жеткізу, яғни балаларын өздерін қоршаған ортаға және қоғамға пайдалы азамат етіп өсіру – ата-ананың ең басты міндеті. Отбасы мәселесі қай елдің болмасын ең орталық, маңызды мәселелерінің бірі болып табылады. Дәстүрлі психологияда отбасы мәселесімен Л.Я.Гозман, А.Н.Обозова, Ю.А.Алешина, Е.И.Шлягина, А.А.Бодалев, В.М.Дружинин С.В.Ковалев, И.В.Гребенников, М.Земска және т.б. бірқатар зерттеушілер айналысқан.

Шетел психологиясында отбасы мәселесін терең зерттеген Н.Аккерман, М.Николс, М.Уэд-делл Броуди, Элинсон, Шафер және т.б. Шетелдік ғалым Н.Аккеранның көзқарасы бойынша отбасы тарихтан ерте пайда болған күрделі құрылым. Оның пікірі бойынша, бұл әлеуметтік бірлік кез-келген елде бар. Бұл ұғымға ата-ана, баладан басқа да яғни бір шаңырақ астындағы адамдардың барлығын қосқанда үйдің мүшелері кіреді. Мұндай отбасы бірнеше адамдардан құралғандықтан шағын топты құрайды.

Отбасын ғылыми тұрғыдан зерттеу мемлекеттік әлеуметтік саясаттың өнімі үшін мықты негіз болып қызмет етеді.

Отбасы саласындағы отандық және шетелдік социологтардың шығармашылық мұрасы өте үлкен және әртүрлі, дегенмен, отбасын зерттеу ғылымы XIX ғасырдың бірінші жартысында, яғни 1861 жылы Швейцария тарихшысы Иоганн Якоб Бахофеннің өзінің барлық шындығымен таң қалдырған «Ананың құқы» кітабы жарыққа шыққаннан басталды. Бахофен отбасы тарихы бойынша тарихи қайнар көз ретінде ежелгі классикалық әдебиетке талдау жасады және ежелгі аңыздарда еркектер мен әйелдердің өзара қоғамдық қарым-қатынасынан тарихи өзгерістердің көрінетінін алғашқылардың бірі болып байқады. Бахофен өз ізденісінде отбасылық өмір өмір құрудағы бүкіл тарихи төңкерістік көзқарасты белгілейді. И.Я Бахофен аналық құқық пен қоғамдағы әйелдердің жоғары жағдайына («гинекократия») негізделген жеке неке мен отбасына бағытталған, барлық халықтар басынан өткерген, гетеризм тұжырымдамасын әзірледі. Матриархат пен отбасының тарихи даму идеясын Дж.Леббон, И. Колер, М.М. Ковалевский, Л. Штернберг, Л.Г. Морган, Ф. Энгельс қолдады.

Отбасы социологиясын зерттеуді алғаш бастаған француз социологы Фредерик Пьер Ле Пле (1806-1882 жж.) және отбасы қарым-қатынасы бойынша Америка Ұлттық Кеңесінің алғашқы президенттерінің бірі – американдық социолог Эрнест Берджест (1886-1966 жж.) болды.

Фредерик Пьер Ле Пле қоғамдық өмірді бақылады, ал бақылау ретінде бүкіл қоғамның қарапайым моделі, торы ретінде отбасын таңдады. Оның көзқарасы бойынша қоғамның барлық ерекшеліктері, оның тұрақтылығы немесе тұрақсыздығының бастауы осы отбасында қалыптасады.

Сондықтан Ле Пле отбасын қалаған әлеуметтік үдерістерге қатысы бойынша оның тәуелсіз ауысуын жасап, барлық социологиялық мүдделердің ортасына қойды. Зерттеудің эмпирикалық әдісі ретінде ол, әртүрлі отбасы өмірінің сапасын көрсету ретінде отбасының бюджетін талдауды таңдап алды. Отбасының мұндай бюджеттік зерттеулері отбасының пайда болуынан ажырағанына дейінгі топталуына сүйенді, яғни шағын топ ретінде отбасының өмір ағымы тұжырымына бағытталды. Ал отбасы мүшелерінің арасында өзара қарым-қатынас жүйесі қалыптасады. Отбасы құрылымын жүйе ретінде талдай отырып, оның құрамын зерттеуіміз керек.

Д.Олсонның көзқарасы бойынша, отбасының құрылымын сипаттауда бірнеше параметрлерді ескеруіміз керек. Олар: ауызбіршілік, иерархия, сыртқы және ішкі шектеулер, отбасының рөлдік құрылымы.

Ауызбіршілікті көп жағдайда эмоционалды байланыс ретінде қарастыруға болады, ол отбасы мүшелерінің жақындық немесе бауырмалдық сезімі негізінде көрініс береді.

Шектеулер бұл отбасы мен әлеуметтік қоршаған орта және отбасы жүйелері арасындағы өзара қатынастың сипаттамасы.

Отбасылық шектеулер белгілі бір ережелермен байланысты болып келеді. Шектеулер ішкі және сыртқы, қатаң және анық емес болып келеді. Егер сыртқы шектеулер қатаң болса, онда отбасы мен орта арасындағы алмасу қиындайды. Егер жүйе шектеулері тым әлсіз болса онда отбасы мүшелерінде қоршаған ортамен байланыс жақсарып, ал олардың өзара қарым-қатынасы нашарлайды. Мәселен ата-ана мен бала арасындағы ішкі шектеулер тым қатаң болса, онда ата-аналар өздерімен өздері жүрген тәрізді болып керінеді. Ал керісінше, ішкі шектеулер әлсіз болса, онда үлкендер көбіне ата-аналық рөлдерін атқарып, ерлі-зайыптылар ретіндегі қарым-қатынасы әлсірейді.

Отбасылық жүйенің құрылымын зерттей келе, Олсон өзінің отбасылық әсемдік моделін ұсынады. Олсон бойынша отбасындағы өзара қарым-қатынас баланың психологиялық дамуына үлкен әсер етеді. Әсіресе, ата-аналардың өзара қарым-қатынастары. Олсон төрт деңгейді бөледі: ригидті – өте төмен; құрылымдық – орташаға жақын; әсем – орташадан жоғары және кездейсоқ жүйе.

Ауызбіршіліктің орталық деңгейлері мен әсемдік біршама тепе-тең болып келеді. Бұл отбасылық жүйелер отбасындағы өзара қарым-қатынастардың тұрақты болуын қамтамасыз етеді. Ал осы деңгейлердің шектесіп орналасулары көптеген проблемалардың кездесуімен байланысты.

М. Боуэн отбасындағы қарым-қатынасты қарастырғанда үшбұрыш түсінігін қолданады. Үшбұрыш бұл үшжақты қарым-қатынасқа негізделген. Бұл үшбұрыштың әр бұрышында индивидуум немесе адамдар тобы тұрады. Негізгі отбасылық үшбұрыш әке, ана және баладан тұрады. Отбасындағы психологиялық ахуал отбасының әрбір мүшесіне тәуелді болып келеді. Осы психологиялық ахуалға байланысты баланың бойында тұлғалық қалыптасулар мен жаңа құрылымдар жүзеге асады.

Жалпы, құрылым дегеніміз бұл отбасының құрамы деп түсінуге болады. Қоғамдағы кең таралған отбасы дегеніміз бұл үлкендерден құралған отбасы. Отбасылық құрылымның өзіндік атқаратын қызметтері бар және белгілі бір қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталған.

Г. Новайтис отбасы мәселесін қарастыра отырып, отбасылық қажеттіліктердің төрт тобын бөледі:

1. өмірлік қызметті қамтамасыз ететін материалдық жағдайды қамтамасыз ету қажеттіліктері;
2. ана болумен байланысты махаббатқа деген қажеттіліктің болуы;
3. психологиялық және физикалық жақындыққа деген қажеттілік;
4. отбасылық қарым-қатынасқа деген қажеттілік.

Отбасы өзінің қажеттіліктерін қанағаттандыра отырып, қоғамдық қызмет те атқарады, өйткені отбасы қоғамның негізгі және маңызды әлеуметтік институты болып табылады. Ең алдымен, ұрпақты жалғастыру қызметін атқарады. Мұнымен қатар отбасының әр мүшесінің жеке қажеттілігін және жалпы отбасылық (топтық) қажеттіліктерді қанағаттандырады. Отбасының өз қажеттіліктерін қанағаттануы отбасылық қызметтерді жүзеге асыруға негіз болады. Осы қызметтерге тоқталсақ, олар репродуктивті, экономикалық, тәрбиелеу (немесе әлеуметтендіруші), коммуникативті, демалысты ұйымдастыру, өскелең ұрпаққа құндылықтар мен салт-дәстүрлерді беру. Аталған қызметтер арасында өзара тығыз байланыс бар. Л.И. Постовалованың жағымды отбасын анықтау сипаты келесі бейнеде: отбасының әрбір мүшесі бірге ұқсастана отырып, өзінің міндетін және толық мүше екенін сезініп, қиын жағдайларда отбасының моральды және материалды қолдауын қабылдап, өзінің де жауапкершілігін түсінеді. Отбасы – тәрбие институты ретінде маңызды, себебі бала өз өмірінің маңызды бөліктерін үйде өткізеді және тұлға ретінде қалыптасуына ықпал ету ұзақтығы жағынан басқаларға бой бермейді. Жасөспірім жасындағыларды тиісті әдебиеттерде «Қиын», «өзгерілу»,

«ауысу жастары» деп атайды. Соңғы жағдайда «ауысу жасында» жеткіншек балалық кезеңдерден ересек жасына ауысады. Бұл мәселені педогогика ғылымында арнайы ғылыми принциптерге негізделген методологиялық негіздер зерттейтін болады.

Отбасынан өз еркімен кетуге бейім баладан көп жағдайда асоциалды мінез-құлық белгілерін байқауға болады. Баланың асоциалды болмысы әртүрлі жағдайға байланысты. Соның бірден бірі, әрине, отбасылық тәрбие. Бұл жерде баламен ата-аналарының қарым-қатынасында үйлесімділік жоқтығы анық көрінеді. Біріншісі, бір жағынан отбасында баланың барлық тілегі орындалады, ата-аналары оған аса көңіл бөледі, соныме қатар, баланы түрлі конфликтілік жағдайға итермелейді, демек, үйде жақсы бол, ал, сыртта дөрекілік мінезінді көрсете бер дегендей жол көрсетеді. Екіншісі, үнемі жанжал туындайтын отбасының жағдайына байланысты, әсіресе, толық емес отбасы немесе бала басқа жерде тәрбиеленіп, үйіне оралса, сол сияқты басқа да жағдайларға байланысты. Осы жерде баланың көңіл-күйіне қатты әсер ететін толық емес отбасы типіне тоқталсақ. Бұндай отбасының пайда болуының бірнеше себебі бар: ажырасу, күйеусіз бала табу, ер азаматтардың ерте дүние салуы. Қазақстанда кейінгі жылдары ажырасу саны күрт көбейіп кетті. 2011 жылы олардың саны 44900 болды немесе 2010 жылға қарағанда 7,9 пайызға өсіп отыр. Ал, 2013 жылдың қаңтар-наурыз аралығында 34 мың адам үйленсе, 11600 ажырасу тіркелген, ол 6,4 пайызға былтырғы жылдың осы мерзіміне қарағанда көбейіп отыр. Ажырасқан уақытта бала әдетте шешесімен қалады. Толық емес отбасылардың санын көбейтетін фактор – күйеусіз баланы дүниеге келтіру, осындай отбасының саны жылдан жылға өсіп келеді. Тағы бір фактор, оны атамасқа болмайды, ол ер азаматтардың өлімінің көбеюінен толық емес отбасының санының өсуі. Қалайда болса, балаға әкесінің жоқтығы, шешесінің оның тәрбиесіне көңіл бөлінуіне уақытының аздығы, тағы басқа жағдайлар баланың көңіліне кібіртік салып, түрлі жағымсыз жағдайларға итермелеуі мүмкін. Үшіншісі, асоциалды қарым-қатынаста отбасы мүшелері ішкіш, нашакор, криминалдық психологиясы бар, зорлық-зомбылыққа жақын, балаға қатыгездікпен қарайтын болады. Осы аталған тәрбиелік стильдер балаға өмір бойы әсерін қалтырады. Бала өз білгенімен жүруге дағдыланады, кей уақытта өзін жаман екендігін, ешкім оны жақсы көрмейтініне, керек еместігіне сене бастайды. Баланың психикасы да, тәртібі де өзгеріп, ол төбелесуге, агрессияға, қатыгездікке барады. Балалардың ауытқыған мінез-құлығының пайда болуына отбасындағы кемшіліктер мен қатар араласып жүрген ортасы, сонымен қатар, БАҚ-ғы агрессиялық, өлтіру, зорлық-зомбылық көрсетілімдер, қанды кинофильмдер, криминогенді сюжеттер. Осындай жан түршіктіретін жағдайларды көріп, кейбір жасөспірімдер соларды қайталағысы келеді. Ақырында не біреуге қиянат жасайды не өзі жамандыққа душар болады.

Қазіргі заманымыздың бір қатері болып суицид саналады. Суицидтік әрекет жасағандар әдетте қатты жан кеселімен ауыратын және күйзеліс қалпында жүрген, сонымен бірге, өздері кездескен қыйыншылықтарды жеңуге жолдың жоқтығына сенген адамдар. Девиантты іс-әрекет формаларының бірі болып суицид жастар арасында жиі кездеседі. Статистика мәліметтеріне сүйенсек, әлемде жастар арасындағы суицидтік әрекеттер соңғы екі онжылдықта екі есе жиілеген. Қазақстанның Бас прокуратурасының мәліметі бойынша 2011 жылы балалар арасында 257 суицид болып, 592 суицид жасауға әрекет жасалынған. Ал, соңғы он жыл ішінде жастар арасында өзіне-өзі қол жұмсау үш есеге өскен. Әрбір осындай жағдайға өмір алдындағы қорқыныш өлім қорқынышын жеңіп кететін жеке бастың трагедиясы, тығырықтан шығар жолдың табылмауы әкеліп соғады. Жасөспірімдердің өздігінен өмірден кету себептерін анықтау бойынша тексеру мен қылмыстық істер материалдарының сараптамасына сүйенсек, суицид жасаған балалардың 62 пайызының басты себептері болып отбасындағы даулар мен сәтсіздік, ересектердің зорлық-зомбылығы алдындағы қорқыныш. Кейбір мұғалімдердің келеңсіз әрекеттері, сыныптастары мен достарымен болған қақтығыстар, айналасының қатыгездігі немесе немқұрайлы көзқарасы анықталған. Жаңа заман жаңа адамды, тәрбие ісінде жаңа қиыншылықтарды тудырады, нағыз адамды тәрбиелеу туралы ғылымды табандылықпен меңгеруді талап етеді. Зерттеуші Э.Г. Эйдемилердің пікірі бойынша бірінші орынға отбасындағы нашар қарым-қатынастар алынады, себебі бұл ұзақ уақыт ауыр әсер тигізетін фактор, екінші орынға отбасы мүшесінің біреунің қайтыс болуы, не ауруға шалдығуы, үшінші орынға материалдық қиындықтарды қойған. Отбасындағы қарым-қатынастың дұрыс болып қалыптаспауы және оның ұзақтылығы баланың психикасына ауыр әсер жасауын өмір сүру барысы дәлелдеп отыр. Қазіргі ғалымдар отбасындағы қарым-қатынасты ерлі зайыптылар арасындағы қарым-қатынас, орта буын мен аға буын арасындағы қарым-қатынас, әке-шеше мен бала арасындағы қарым-қатынас деп қарастырады.

Отбасылық мәселелерді шешуде педагог-психолог жиі араласады. Жағдайы жақсы отбасыларында да 30% жақын дау-дамайлар ата-ана мен балалар арасында кездесіп тұратынын И.Горьковская көрсеткен. Дау-дамайлар жиі болып тұратын отбасылардың бірқатары мына жағдайлармен суреттеледі: материалдық деңгейінің төмендігі, азық-түліктің жетіспеуі, жақын адамдардың

маскүнемдігі, ұрыс-керіспен күн кешу, психикалық ауруға шалдыққан туыстарымен бірге тұру т.б. Мұндай отбасындағы басты проблема-балалармен қатігез болу, ұрып-соғу. Отбасындағы бала ата-ана мейірімінен айрылып қана қоймай, бала-бақшаға, мектепке барудан бас тартады. Мұның бәрі баланың үйден қашып кетуіне себеп болады. Бұл жағдайға соқтыққан балаларда сенсорлық және әлеуметтік депривацияның белгілері, психикалық дамудың артта қалуы байқалады. Сонымен қатар олардың ми функциясының қызметі, таным әрекеті бұзылады, эмоционалдық тұрақсыздық пайда болып, өтірік айтуға, қиялға бейім екендігі байқалады. Қазіргі кезде заман өзгеріп, өмірімізге техникалық прогрестің жетілген кезінде компьютерлік ойындар өзінің теріс әсерін беруде. Ойынның жетегінде жүрегіндер-балалар, ойынға салынып сабақты да, басқаны да ұмытып, өз алдына қызыққа батады. Соңғы кездерде газет-журнал беттерінен осы мәселе жөнінде хабарларды көп естіп жүрміз. Тіпті ақша үшін ұрлық жасап, өз ата-анасына қол жұмсап жатқан жасөспірімдерді естігенде төбе шашың тік тұрады. Компьютерлік ойындар адам миын улап алатын апиындай. Осы мәселені әрбір отбасы алға тартып, тереңінен пайымдауы керек. Сонда ғана тәрбиеге қатысты бір мәселенің шешілуі мүмкін. Тағы бір айтылатын жайт, отбасының ішкі насихаты туралы. Егер отбасы мүшелері ең алдымен өзара татулыққа, сыйластыққа жақын болмаса, онда тәрбие туралы сөз қылып та қажеті жоқ. Бұл тұрғыда баланы қайта оңалту мақстанда әлеуметтік-педагогикалық әдістер жүйесін қолдану аса маңыздылыққа ие болады.

Жалпы, үйден кетуге бейім балалармен әлеуметтік-педагогикалық жұмысты кезеңге бөліп көрсетсек болады.

1-кезең: Баламен танысу кезеңі немесе. Мұнда баламен жақынырақ сырласу, онымен әңгімелесу. Бұл кезде баланы шошытып алмау қажет және баланың сеніміне кіре білу үлкен маңыздылыққа ие болады.

2-кезең: Әлеуметтік-педагогикалық диагностика кезеңі, бұл кезеңде оның қиындықтары жайында ақпарат жинау секілді қызметтер жүзеге асырылады.

3-кезең: Әлеуметтік-педагогикалық әсер ету кезеңі. Бұл кезеңде баланың қиындықтарын шешу мақстанда әлеуметтік-педагогикалық тренинтер, ойындар немесе тест түріндегі сауалнамалар секілді технологиялар жүргізіледі.

4-кезең: Әлеуметтік-педагогикалық оңалтудың эффективтілік кезеңі: Бұл кезеңде балаға жүргізілген әлеуметтік-педагогикалық диагностиканың нәтижелігін байқау шаралары орындалады.

Үйден кетуге бейім балалармен жұмыс жасаушы әлеуметтік-педагог баланың өзімен ғана емес оның достарымен және отбасы мүшелерімен де жұмыс жасайды, отбасылық терапиялық әдістер кешенін ұйымдастырады. Ата-аналарымен әлеуметтік-педагогикалық жұмыс мына бағытта жұмыс жасайды:

1. Ата-аналардың педагогикалық мәдениетін жетілдіру.
2. Отбасының өмірін ынтымақтастық негізде ұйымдастыру.
3. Талап қоюды іс- әрекет арқылы бекіту.
4. Балалардың қызығушылықтарын ескеру, оларды түсіне білу (Д. Лешли, А. Рояк, Т. Юферова, С. Якобсон).

Сонымен қорытындылай келе, үйден өз еркімен кетуге бейім балаларды қайта әлеуметтендіруде әлеуметтік-педагогикалық әдістерді дер кезінде орындаған абзал, себебі үйден кеткен баланың түрлі қауіптерге ұрынып, тіпті қайғылы оқиғаларға тап болары әбден мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі «Педагогика және психология». Алматы. Мектеп. 2002 ж.
2. Галагузова М.А., Мардахаев Х.В. Методика и технологии работы социального педагога. Москва. Академия. 2004 г.
3. Ситиш А.И., Мисько А.В. Методическая помощь социальному педагогу образовательного учреждения по ведению текущей документации. Москва. Академия. 2005 г.
4. Шентенко Н.А., Воронина Г.А. Методика и технологии работы социального педагога. Москва. Академия. 2002 г.
5. Ковалев А.Г. Психология семейного воспитания. Москва. 2009 г.
6. Чалдини Р. Психология влияния. 2011 г.

Aripzhan Gulnur Zhoyankizi

Master-teacher of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
gulnur.aripzhan@mail.ru

SPIRITUAL MODERNIZATION: MY BIRTHPLACE IS MY GOLDEN CRADLE

Түйін. Бұл мақалада жас ұрпаққа отансүйгіштік сезімін дамытудағы рухани жаңғырту бағдарламасының маңыздылығы қарастырылады.

Резюме. В этой статье рассматривается важность программы духовной модернизации в развитии чувства патриотизма в молодом поколении.

Summary. This article deals with the importance of the program Spiritual modernization in the development a sense of patriotism in young generation.

Culture and civilization are more than spirit. But spiritual civilization is indeed the most beautiful and splendid flower of all cultures and civilizations as the soul of culture and civilization. The modernization of spiritual culture of our country must integrate the outstanding achievements of the modern human civilization and be propped up by ideological system of innovative spirit of the Chinese nation to construct a common spiritual home of the Chinese nation [1].

The transition of Kazakhstan, which was formed as a state and gained international recognition, to a new stage of development is an indisputable truth. At the beginning of the year in the Address to the people of Kazakhstan, Head of State Nursultan Nazarbayev, speaking of the beginning of a new period in the country's history, announced the Third Modernization of Kazakhstan.

The program article of the Head of State "Bolashakka bagdar: ruhani jangyru" is an important historical document of the period of the Third Modernization, which opens a new space for determining the fate of the people in the space of a new epoch, contributing to determining the directions of the development of the state. President of Kazakhstan, comprehensively analyzing the features of the formation of a national state in the context of globalization, offers concrete ways of preserving and developing national consciousness in the 21st century.

Nursultan Nazarbayev especially noted the need to educate a generation, soul, heart, the way of thinking which would allow them to live in conditions of world competition. The head of state underlines: "Before our eyes, the world is starting a new, in many respects unclear, historical cycle. It is impossible to occupy a place in an advanced group, preserving the previous model of consciousness and thinking. Therefore, it is important to concentrate, change yourself and, through adaptation to changing conditions, take the best of what the new era bears in it. "

The actual issue raised by the head of the state N.A.Nazarbayev in the program article "Orientation to the future: spiritual modernization" is love for native land, love for the country. In fact, the love of the nation begins with love for the native land and native land. The pride of our nation, the great patriot Bauyrzhan Momyshuly, says: "Every nation has the ability to create great and wonderful things, every citizen should love his nation and must love and respect other nations through the deep feeling of love and pride to his nation".

Patriotism is a feeling of deep love for his homeland, which subordinates his own and group interests to the interests of the whole country, to serve it faithfully and to protect it. The Russian writer N.G. Chernyshevsky said that "a cold person to his homeland will not tolerate all mankind."

Patriotism begins with respect for the family, the birthplace, the environment, soil and nature, and the country in which he was born and grew. Only a patriot can be a person who loves his country and his land, sadness and sadness. Patriot is a conscious person who loves the nation, who respects his own language, respects his native language, promotes the tradition of his generation, and contributes to the development of national dignity. It is a noble person who can work for his native country and appreciate the rich spiritual values of his people.

Patriotism begins with love for the country, native land. To do this, it is necessary to study the history of the native land deeply. In his article "The Orientation to the Future: Spiritual Modernization", President Nursultan Nazarbayev proposed to introduce the program "Land of the native land". Place of birth is a sacred place, where everybody has come to the earth, where he has been working, and he has a place where he lives. In this regard Alash honourable figure Zhusupbek Aimautov said: "Who knows the dearest of native land if not a student who dropped the oil of his eyes by looking for science, browsing the books".

Every citizen should contribute to the implementation of the "native land" program. Our people say that "the homeland begins with family". That is to say, the foundation of the love of the homeland originates

from love to native land. Every land and herd of the native land, the mountains and the river tell us about history. In every country there are great people who are remembered by the people for their sacrifices for the prosperity and blessing of their native countries. All this must be learned by the younger generation. Therefore, the special respect for the native land, its culture and traditions is a sign of genuine patriotism. In his article the head of the state, the head of the country gave a special task to increase the number of historical books and records on the history of our country, the history of the country, and to carry out the research. Obviously, these will form patriotism of young generation.

To develop patriotism, the Head of State proposed by implementing the program "Tugan zher".

"The special attitude to the native land, its culture, customs and traditions is the most important feature of patriotism. This is the basis of the cultural and genetic code that any nation makes a nation, and not a collection of individuals," Nursultan Nazarbayev said. The President suggests instilling love for the Motherland, starting with the school bench, when teachers, telling the students about their region, their heroes, past experiences, and inspiring them with love and respect for their locality, will educate a new generation of patriots. From love to the small Motherland to the love of the country is one step. Speaking about the spiritual relics of Kazakhstan, the Head of State emphasizes: we must develop internal and external cultural tourism, which will be based on the symbolic heritage of the people. As an example, he leads Turkestan and Altai. Travelers come to see the mausoleum of Khoja Ahmed Yassawi in Turkestan not only from all parts of our great country, but also from all over the world.

To appreciate this, to look after the objects of culture and talk about the country's heritage, the President calls. The country needs new heroes. Owing to the project "100 New Persons of Kazakhstan" citizens of the republic will be able to learn the stories of specific people from different regions, different ages and nationalities who have achieved success. Such people are young people with true stories of their life, achieving success with their mind and work, causing respect for their actions. Such children should be set as an example to the younger generation, to make a role model. There is no doubt that the spiritual modernization designed by the president ensures competitiveness and pragmatism, the preservation of national identity, the cult of knowledge and the evolutionary development of the country and the openness of consciousness. They will contribute to the prosperity of the nation, the education of descendants who remember their roots, but adapted to the new world, will bring to the new stage of development the state of the Great Steppe, whose history goes back to antiquity and which today is building its future.

Every citizen should contribute to the implementation of the "native land" program. Our people say that "the homeland begins with family". That is to say, the foundation of the love of the homeland originates from love to native land. Every land and herd of the native land, the mountains and the river tell us about history.

The people of every country have only one child who has a cold in the cold, hot in the heat and whose memory is remembered by the people. All this must be learned by the younger generation. Therefore, the special respect for the native land, its culture and traditions is a sign of genuine patriotism. In his article the head of the state instructed to increase the number of historical books and records on the history of our country, the history of the country, and to carry out the research. Obviously, this forms a sense of patriotism in young generation. In conclusion, as a result of the program "Tugan zher", a new generation of Kazakhs will be born in Kazakhstan in the future to love their country, land and people.

Reference

1. Li D. (2016) *Civilization: The Modernization of Spiritual Culture. In: On Chinese Culture. Springer, Singapore.*
2. *The article of the head of the state "Orientation to the future: spiritual revival", April 12, 2017.*

PECULIARITIES OF FORMING WORDS IN ENGLISH WITH THE HELP OF CONVERSION

Түйін. Бұл мақалада конверция тәсілі арқылы ағылшын тіліндегі жасам жолдары қарастырылады

Резюме. В этой статье рассматриваются способы формирования слов на английском языке с помощью конверсии

Summary. This article deals with the ways of forming words in English with the help of conversion

Conversion, one of the principal ways of forming words in Modern English is highly productive in replenishing the English word-stock with new words. The term conversion, which some linguists find inadequate, refers to the numerous cases of phonetic identity of word-forms, primarily the so-called initial forms, of two words belonging to different parts of speech. This may be illustrated by the following cases: work — to work; love — to love; paper — to paper; brief — to brief, etc. As a rule we deal with simple words, although there are a few exceptions, e.g. wireless — to wireless [1].

Conversion, a very productive way of word formation in modern English, is considered in linguistics in different ways. Some linguists view this way of word formation as morphological, others - as a morphological-syntactic way of forming words, others consider conversion as a purely syntactic way of word formation. Luk in their work "English Letter-Phoneme Conversion by Stochastic Transducers", Luk R.W.P., Damper R.I. considered the possibility of using of stochastic transducers to model and to perform the conversion of English word spellings to phonemic equivalents [2].

The term "conversion" refers to the numerous cases of phonetic identity of word forms related to different parts of speech. The following cases of conversion are distinguished:

- 1) The formation of verbs from nouns and rarely from other parts of speech;
- 2) The formation of nouns from verbs and occasionally from other parts of speech.

Conversion has been the subject of a great many linguistic discussions since 1891 when H. Sweet first used the term in his *New English Grammar*. Various opinions have been expressed on the nature and character of conversion in the English language and different conceptions of conversion have been put forward.

Given the synchronic approach, conversion is considered a type of word formation, when the derivational correlation between two words is the basis of the conversion pair of words. Two words differ only in their paradigm, for example:

n. *fall – falls – fall's – falls'*;

v. *fall – falls – fell – fallen – falling*.

Given the diachronic approach, conversion is the way to form new words by analogy with the semantic models available in the language. Diachronically, it is necessary to distinguish between cases of conversion as such and cases of homonymy due to the disappearance of the endings in the course of the historical development of the language.

There is an opinion that conversion is a morphological-syntactic way of word formation (YA Zhlučenko), since the paradigm of the word and its syntactic function change, see: "I need some good paper for my room" and "He is papering his room". However, the syntax in this case can not be considered a word-building tool.

Purely syntactic approach considers conversion as a kind of functional change. Conversion is defined as the transition of a word from one part of speech to another, thus it is allowed that a word can simultaneously function as a different part of speech.

A.I. Smirnitsky criticizes this approach, arguing: Conversion in English is not "the use of the same word in the function of different parts of speech," since units that correspond by conversion are in relation to each other in separate, different words. But they are related to each other in the root. Consequently, we are dealing here with word formation, with the relation between words within a single word-building nest. Thus, conversion is only a special kind of word-formation, in particular, word-production (ie not word-building). Therefore, it is not necessary to define it as a "transition from one part of speech to another": this definition does not give anything, because it is completely unknown what in this case means "transition", what is the relation of this "transition" to the word formation system, to the word-formation relations in English language.

The treatment of conversion as a morphological way of forming words accepted in the present book was suggested by the late Prof. A. I. Smirnitsky in his works on the English language [3].

Other linguists sharing, on the whole, the conception of conversion as a morphological way of forming words disagree, however, as to what serves here as a word-building means. Some of them define conversion as a non-affixal way of forming words pointing out that the characteristic feature is that a certain stem is used for the formation of a different word of a different part of speech without a derivational affix being added. Others hold the view that conversion is the formation of new words with the help of a zero-morpheme.

The treatment of conversion as a non-affixal word-formation process calls forth some criticism, it can hardly be accepted as adequate, for it fails to bring out the specific means making it possible to form, for instance, a verb from a noun without adding a derivational affix to the base. Besides, the term a non-affixal word-formation process does not help to distinguish between cases of conversion and those of sound-interchange, e.g. **to sing** — **song**; **to feed** — **food**; **full** — **to fill**, etc. which lie outside the scope of word-formation in Modern English.

The conception of conversion as derivation with a zero-morpheme, however, merits attention. The profunder of this interpretation of conversion rightly refer to some points of analogy between affixation and conversion. Among them is similarity of semantic relations between a derived word and its underlying base, on the one hand, and between words within a conversion pair,

e.g. 1. action — doer of the action: **to walk** — **a walker** (*affixation*) **to tramp** — **a tramp** (*conversion*);

2. action — result of the action: **to agree** — **agreement** (*affixation*), **to find** — **a find** (*conversion*), etc.

They also argue that as the derivational complexity of a derived word involves a more complex semantic structure as compared with that of the base, it is but logical to assume that the semantic complexity of a converted word should manifest itself in its derivational structure, even though in the form of a zero derivational affix.

There are also some other arguments in favour of this interpretation of conversion, which for lack of space cannot be considered here.

If one accepts this conception of conversion, then one will have to distinguish between two types of derivation in Modern English: one effected by employing suffixes and prefixes, the other by using a zero derivational affix.

There is also a point of view on conversion as a morphological-syntactic word-building means, for it involves, as the linguists sharing this conception maintain, both a change of the paradigm and a change of the syntactic function of the word, e.g. **I need some good paper for my rooms** and **He is papering his room**. It may be argued, however, that as the creation of a word through conversion necessarily involves the formation of a new word-stem, a purely morphological unit, the syntactic factor is irrelevant to the processes of word-formation proper, including conversion.

Besides, there is also a purely syntactic approach commonly known as a functional approach to conversion. Certain linguists and lexicographers especially those in Great Britain and the USA are inclined to regard conversion in Modern English as a kind of functional change. They define conversion as a shift from one part of speech to another contending that in Modern English a word may function as two different parts of speech at the same time. If we accept this point of view, we should logically arrive at the conclusion that in Modern English we no longer distinguish between parts of speech, i.e. between noun and verb, noun and adjective, etc., for one and the same word cannot simultaneously belong to different parts of speech. It is common knowledge, however, that the English word-stock is subdivided into big word classes each having its own semantic and formal features. The distinct difference between nouns **and** verbs, for instance, as in the case of **doctor** — **to doctor** discussed above, consists in the number and character of the categories reflected in their paradigms. Thus, the functional approach to conversion cannot be justified and should be rejected as inadequate.

Conversion pairs are distinguished by the structural identity of the root and phonetic identity of the stem of each of the two words. Synchronically we deal with pairs of words related through conversion that coexist in contemporary English. The two words, e.g. **to break** and **a break**, being phonetically identical, the question arises whether they have the same or identical stems.

Conversion is not an absolutely productive way of forming words because it is restricted both semantically and morphologically.

With reference to semantic restrictions it is assumed that all verbs can be divided into two groups: a) verbs denoting processes that can be represented as a succession of isolated actions from which nouns are easily formed, e.g. **fall** *v* — **fall** *n*; **run** *v* — **run** *n*; **jump** *v* — **jump** *n*, etc.; b) verbs like **to sit**, **to lie**, **to stand** denoting processes that cannot be represented as a succession of isolated actions, thus defying conversion. However, a careful examination of modern English usage reveals that it is extremely difficult to

distinguish between these two groups. This can be exemplified in such pairs as **to invite** — **an invite**, **to take** — **a take**, **to sing** — **a sing**, **to bleed** — **a bleed**, **to win** — **a win**, etc. The possibility for the verbs to be formed from nouns through conversion seems to be illimitable.

The morphological restrictions suggested by certain linguists are found in the fact that the complexity of word-structure does not favour conversion. It is significant that in *MnE*. there are no verbs converted from nouns with the suffixes **-ing** and **-ation**. This restriction is counterbalanced, however, by innumerable occasional conversion pairs of rather complex structure, e.g. **to package**, **to holiday**, **to wireless**, **to petition**, **to reverence**, etc. Thus, it seems possible to regard conversion as a highly productive way of forming words in Modern English.

In conclusion, the English word-stock contains a great many words formed by means of conversion in different periods of its history. The individual or occasional use of conversion is also very frequent; verbs and adjectives are converted from nouns or vice versa for the sake of bringing out the meaning more vividly in a given context only. These cases of individual coinage serve the given occasion only and do not enter the word-stock of the English language.

Reference

1. Уразбаев Қ.Б. *ағылшын тілінің лексикологиясы (English Lexicology)*, Оқу құралы, Түркістан, 2016.
2. Luk R.W.P., Damper R.I. (2001) *English Letter-Phoneme Conversion by Stochastic Transducers*. In: Damper R.I. (eds) *Data-Driven Techniques in Speech Synthesis. Telecommunications Technology & Applications Series*. Springer, Boston, MA.
3. *Lecture 4. Word-formation*. www.google.kz.

Исаева Ж.И.

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор, jazirhon_79@mail.ru

Ермекбаева А.Ш.

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
PhD докторант, Түркістан қ., ayermekbayeva@mail.ru

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ МОТИВТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗІНДЕ СӨЗ ӘДЕБІН ОҚЫТУДЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Түйін: Тіл- қоғаммен бірге дамиды, өзгермелі құбылыс. Бірақ ол түбірімен өзгермейді, ұзақ уақыт бойында бірте- бірте өзгеріске ұшырайды. Оқушының тілге деген көзқарасы оның тіл туралы өзіндік пікірі, тұжырымы қалыптасқан кезде айқындала бастайды. Әрине, ондай көзқарас өзінен-өзі тумады, тек грамматикаға негізделген оқу жағдайында мүлде болмайды. Сабақта оқушыға адам өміріндегі тілдің мәні туралы ойландыратындай бағыт берілмесе, тілдік сана қалыптаспайды. Тілді әртүрлі қырынан қарастыруға болатын ерекше феномен деп тани бастағанда ғана оқушының тіл жайлы жаңа пайымдамалары пайда болады.

Бейіндік мектеп оқушысының, жеткіншектің дүниетанымы туралы айтпас бұрын, философиядағы адамның дүниетанымы деген не деген мәселенің басын ашып алу маңызды. Өйткені оқушының дүниетанымы қоршаған ортаны, айналаны, ағамды, соның ішіндегі ғылыми білімді меңгеруі арқылы қалыптасады.

Кілт сөздер: интеграция, дифференциация, философия, оқу мотивтері, дүниетаным, бейіндік мектеп, оқу-танымдық, функционалдық сауаттылық, пайымдамалар.

Резюме: Язык – изменчивое явление, развивающееся наряду с обществом. Изменения происходят не в корне, а постепенно в течении долгого времени. Восприятие учащимся язык, является его личным мнением о языке, которое определяется в процессе формирования выводов. Безусловно, такое восприятие не рождается само по себе, оно не присутствует в обучении основанном на грамматике. Языковое сознание не формируется, в том случае когда учащимся на уроках не дано направление, заставляющее задумываться о значении языка в жизни человека. Учащиеся будут воспринимать новые рассуждения о языке, в случае признания языка как особого феномена, которое можно рассматривать с разных ракурсов.

Изначально, следует раскрыть философское мировоззрение человека, прежде чем говорить о мировоззрении подростка или учащегося профильной школы. Мировоззрение учащегося формируется в процессе освоения окружающей среды, окружения, вселенной, а также научного знания.

Ключевые слова: интеграция, дифференциация, философия, мотивы обучения, мировоззрение, профильная школа, учебно-познавательный, функциональная грамотность, рассуждения.

Summary: Language – the changeable phenomenon developing along with society. Changes happen not in a root, and gradually during long time. Perception by the pupil language, is his personal opinion on language which is defined in the course of formation of conclusions. Certainly, such perception isn't born in itself, it isn't present at the training based on grammar. Language consciousness isn't formed, in that case when at lessons isn't channeled pupils, forcing to think of value of language in human life. Pupils will perceive new reasonings on language, in case of recognition of language as special phenomenon which can be considered from different foreshortenings.

Initially, it is necessary to disclose philosophical outlook of the person before speaking about outlook of the teenager or pupil of profile school. The outlook of the pupil is formed in the course of development of the environment, environment, the universe and also scientific knowledge.

Keywords: integration, differentiation, philosophy, motives of training, outlook, profile school, educational and informative, functional literacy, reasonings.

Тіл сабақтарында оқушыларға берілген білім мен қалыптастырылған дағды оқушының түрлі қабілеттерінің, ой- санасының дамуына ықпал етеді. Бұл даму үдерісінде оның тіл туралы ұғым-түсініктері бір сатыдан келесісіне, яғни біршама жетілген, күрделенген жаңа сатыға көтеріліп, ғылыми жолмен тіл туралы дүниетанымға негізделген практикалық сипаты терең құзіреттіліктерге айналады. Бұл соңында оқушының функционалдық сауаттылығының қалыптасуына әкеледі. Осындай сатылы- сабақтастық жолмен дамиды оқу үдерісінің көрсеткішін айғақтайтын бірқатар параметрлерді атауға болады: оқушының тілге деген саналы көзқарасы, өз білімін жаңа жағдайда сынауға бейімділігі, сөз жұмсаудағы жауапкершілігі, тілдік сезгірлігі мен әдепті сөйлеуге деген талғампаздығының артуы.

Тілді әртүрлі қырынан қарастыруға болатын ерекше феномен деп тани бастағанда ғана оқушының тіл жайлы жаңа пайымдамалары пайда болады. Қазақ тілі сабақтарындағы оқу-танымдық мотивтерді оята отырып, берілетін білім мен білік оқушының жас және психологиялық

ерекшеліктеріне қарай тіл мен тұлға бірлігі, тіл мен адам тағдыры жайлы мәселелермен ұштастырыла меңгертілген кезде ғана баланың дамуының, ой-пікірінің жетілуінің, өзін-өзі жетілдірудің қуатты факторына айналмақ.

Оқушының тілге деген көзқарасы, тіл туралы дүниетанымының негізі – тілді қарым- қатынас құралы, өз ойын жеткізу мен өзгенің ойын түсінудің құралы, сөйлеуге қызмет ететін, алуан түрлі мағынасы бар, құрылымы бөлекше, өзіндік пікірі мен көзқарасын жеткізуге мүмкіндік жасайтын, ең бастысы айналасындағы адамдармен салауатты, сауатты, қарым-қатынас қағидаларына негізделген сыпайы тілдесім бірліктерінен тұратын өзгеше құбылыс деп тануы.

Тіл туралы оқушының өзіндік көзқарасын дамытып, оның өмір салтына қажетті дүниетанымды құрайтын компоненттер:

біріншіден, жалпы тіл туралы, оның ішінде ана тілінің адам өміріндегі рөлі, маңызы туралы өзіндік ой- тұжырымының болуы; тілдің адам қоғамымен бірге жасайтын, жүйелі, дамушы құбылыс екендігін түйсінуі; тілді ұлттық құндылық, өмірлік мәні терең құрал; адамзатқа жаратылыстан берілген ең үлкен сый; ата- бабалардан қалған аманат ретінде түсінуі;

екіншіден, тілдің қатысымдық- мағыналық мәнін, тілдің деңгейлік сипатын; тіл бірліктері туралы құрылымдық- семантикалық жүйенің ерекшелігін ұғынуы;

үшіншіден, тілдік қатынастың ұлттық сипатының ерекшеліктерінің маңызын, себебін түйсінуі, сөйлеу тілінің функционалдық- стилистикалық сипатына сай қолдану амалдарын меңгеруі. Бұлар бірі- бірімен тығыз байланысты. Осылардың барлығы біртұтастықта қатар меңгертілсе, оқушының интеллектуалдық әлеуетінің дамуына ықпалы күшейе түседі.

Бейіндік мектеп оқушысының, жеткіншектің дүниетанымы туралы айтпас бұрын, философиядағы адамның дүниетанымы деген не деген мәселенің басын ашып алу маңызды. Өйткені оқушының дүниетанымы қоршаған ортаны, айналаны, ғаламды, соның ішіндегі ғылыми білімді меңгеруі арқылы қалыптасады. Сол білімдердің ішінде әрбір пән бойынша алатын, игеретін ұғым- түсініктердің өз орны бар. Әлемдік білім беру жүйесінде үстемдік алып отырған заманауи тенденцияларының бірі– «дүниетанымнан сауаттылыққа қарай оқыту» болуы кездейсоқ емес. Осыған дейінгі кезеңдерде білім жүйесінде әбден орныққан «сауаттылықтан дүниетанымға қарай оқыту» тенденциясы ығыстырылып келеді. Бұл үрдістің мәні- балаға берілетін білім жекелеген ұғымдар мен ережелердің бірлігі түрінде емес, ең алдымен, сол пән бойынша алған білімдердің өміртанымдық маңызы мен оның тұлға қалыптасуындағы рөлі қандай? деген сұраққа жауап іздеуді қажет етуде. Олай болса, қазақ тілі сабағында да оқушы үшін оның тіл жайлы дүниетанымын құрайтын білімдерді біріктіретін басты мәселе адам өміріндегі ең негізгі құндылық- тілдің адамзат әлеміндегі маңызын, мәнін түсінуінен құралады.

Философиялық әдебиеттерде «дүниетаным- жеке адамның, әлеуметтік топтың, таптың немесе тұтас қоғам қызметінің бағытын және шындыққа деген қатынасын айқындайтын принциптердің, көзқарастардың, мақсат- мұраттар мен сенімдердің жүйесі. Дүниетаным қалыптасуына саяси, адамгершілік және эстетикалық көзқарастар көп әсер етеді»- деп анықтама берілген [1, 52-б.]. Олай болса, оқушының тілге қатысты, сөз өнеріне байланысты, сөз мәдениеті мен сөз әдебіне қатысты дүниетанымының дұрыс қалыптасуында оқыту жүйесінің барлық кезеңдері оқушының тіл туралы толық әрі жан-жақты түсінік алуына бағытталуы тиіс. Өйткені «ғылыми білімдер дүниетаным жүйесіне ене отырып, адамның немесе бүкіл топтың қоршаған әлеуметтік және табиғат заңдылықтарын бағдарлау мақсаттарына қызмет етеді. Сонымен қатар, ғылым адамды әртүрлі адасулардан құтқарып, оның шындық болмысты ақыл- ойы арқылы тануына жағдай жасайды»[2, 67-б.]. Оқушының тілді тек қарым-қатынас құралы ғана деп емес, оны адамның өмір- тіршілігінің сәттілігінің кепілі, адамгершілік, рухани, әдеп қағидаларына негізделген адами қарым-қатынастың бастауы әрі нәтижесі екенін ұғынуы жас ұрпақтың тілге, сөйлеуге деген саналы қатынасын қалыптастырады әрі оның пәнді саналы меңгеруге ішкі талпынысы мен мотивтерін күшейтеді.

Бастауыш сатыда, одан кейінгі негізгі мектеп жүйесінде оқушылардың дүниетанымын қалыптастыру тілдің тек теориялық мәселелерін жүйелеп берумен, ол туралы жалпы көзқарастар тудырумен шектелмейді. Өйткені дүниетаным адаммен табиғатқа, жалпы құндылықтарға, моральдық ережелерге жеке тұлғаның жалпы қатынасын білдіретін негізгі сенім, қалып, таным немесе қоғам мүшелерімен ортақ көзқарас қалыптастырып, қоршаған ортамен қатынас орнатудағы негізгі өлшем болғанмен, оның өзіндік заңдылықтарға бағынатыны сөзсіз. «Дүниетаным- адамның дүниені ақиқатпен сезіп, білуі ғана емес, ол әрбір нәрсені теориялық және тәжірибелік жағынан бірлікте тану мақсатындағы рухани- тәжірибелік әдіс. Дүниетанымда тұтас адамзат әлемінің үлгісі сияқты мәдениет категорияларының жүйесі көрініс табады» [3, 124-б.]. Олай болса, оқушының дүниетанымын қалыптастыру оқушының тек ойлау қабілетін дамытуды көздемейді, сонымен қатар

оның дұрыс, көркем, мазмұнды, сыпайы, этикалық нормаларға сай сөйлеуін қамтамасыз етеді. Өйткені ойлау қабілеті артқан сайын оқушының өз ойын барынша дұрыс, әсерлі, табиғи, орнықты, сыпайы жеткізе білу дағдысы қоса қалыптасады. Өйткені оның санасында "тіл-таным құралы», «тіл-мәдени мұра», «тіл- тұлға мәдениетінің көрсеткіші», «тіл-ішкі жан дүниенің, адам санасының көрсеткіші» деген секілді дүниетанымның компоненттері қатар, бірге қалыптаса бастайды. Ғалымдардың пайымдауынша, «дүниетаным- адамның өзіне, әлемге, өзінің әлемдегі орнына деген көзқарастар жүйесі» болып саналады [4,7-б.]. Яғни біздің зерттеу нысанымызға алынып отырған бейіндік мектеп оқушысы тілді әдептік, дүниетанымдық тұрғыда түсінуі нәтижесінде тіл мен өзінің, өзі мен әлеуметтік ортаның байланысын терең ұғынады. Өзіміз тәжірибе жүргізген жоғары сынып оқушыларының осы мақсатта өткен сабақтарда өздерінің сөзіне, айналасындағы адамдардың сөзіне, жалпы білімге, оқуға, тілге деген саналы көзқарастарының дұрыс қалыптасқаны- осының дәлелі. Білім философиясы мен тіл философиясының бірлігі арқылы жүзеге асырылатын сөз әдебіне төселдіру үдерісі оқушының тұлғалық жағынан да дамуына оң әсер етті.

Қазіргі уақытта ғылымда интеграция және дифференциация үрдісі бір-бірімен тығыз байланыста жүріп жатыр. Интеграция «дүние біртұтас және оның бірлігі материалдығында» деген философиялық ұстанымды берік ұстап, дүниенің біртұтастығын дәлелдейтін оның салдарының, бөлшектерінің байламы, бір- біріне қатысты шартты әсерін зерттейтін пәнаралық байланыстың жоғарғы түрі болып табылады. Мектептегі «Қазақ тілі» пәнінің басты нысаны болып саналатын тіл де диалектикалық материализмнің табиғатына сай табиғат пен қоғамдық өмірдегі барлық қозғалыстар сияқты қозғалу, даму, өзгеру күйінде болады. Біз бұл бағытта сөз мәдениеті мен сөз әдебі нормаларына қатысты дүниетанымның бір компоненті- «тіл- тұлға мәдениетінің көрсеткіші» екенін оқушы санасына сіңіруде осы заңдылықты ұстанамыз.

Тіл- қоғаммен бірге дамитын, өзгермелі құбылыс. Бірақ ол түбірімен өзгермейді, ұзақ уақыт бойында бірте- бірте өзгеріске ұшырайды. «Тіл-қоғамдық- әлеуметтік құбылыс» болғандықтан, оның даму кезеңдері белгілі бір тарихи дәуірге сай келіп, сол кезеңдегі қарым- қатынас тілінің дәрежесін, сұранысын, қолданысын көрсетеді. Әр дәуірдің тіл мәдениеті өзінің алдындағы кезеңнің тілдік жүйесін, грамматикалық құрылымын, тіл байлығын, сөздік қорды және сөздік құрамды сақтап қабылдайды да, жаңа кезеңде өзіндік тілдік белгілерін қосады. Мұндай тұжырымдар таңдау пәнінің сөз этикетінің тарихына байланысты білімді меңгертуде қалыптастырылады. Мысалы, адамдардың бір-бірімен қарым- қатынас жасауында үлкен рөл атқаратын қаратпа сөз формулаларын оқытуда қазақ ортасында ежелден қалыптасқан қаратпа сөздер (бәйбіше, байеке, нағашыеке) мен кешегі кеңестік кезеңдегі сөз сәніне арналған қаратпа оралымдар (кұрметті жолдастар, пионерлер, комсомол жастар), қазіргі заманда сөз қорымызға еркін енген сөздер (ханымдар, мырзалар, халайық) қарым-қатынас әдебінің де заманға лайық өзгермелі сипат алатынын түсінуге мүмкіндік береді.

«Тіл- іштей өзара байланысты, бір- біріне бағынышты элементтердің жиынтығы» болып саналады [5,11-б.]. Мұндай философиялық тұжырымдар әр сынып сайын ретімен ұсынылатын тіл білімі салаларын оқыту үдерісінде үнемі қайталанып, қайталанған сайын іштей толығып, кеңейіп отыратын ой- пікірлер негізінде қалыптасады. Мысалы, тіл білімінің әрбір саласы тіл туралы толық әрі жан- жақты мағлұмат беру үшін оқытылады. Олар әртүрлі сала болып жіктелгенімен, бәрінің ортақ нысанасы- біреу, ол- қазақ тілінің ең басты құралы сөз. Фонетика сөздің дыбысталуын зерттесе, лексика оның ең басты белгісін-мағынасын қарастырады. Сөзжасам сол сөздің түрлену, өзгеру жолдарын зерттесе, морфология оның құрамы мен түрлі топтарға бірігуін, таптастырылуын зерттейді. Сол сияқты синтаксис сөздердің өзара тіркесуі мен жекелеген сөздердің бірігіп тиянақты бір ойды білдіруін, ал стилистика әрбір сөздің өз мақсаты мен талғамдық сипатына орай қолданылу аяларын зерттейді.

Әдебиеттер тізімі:

1. *Орысша-қазақша заңдық түсіндірме сөздік-анықтамалық.* -Алматы: «Жеті жарғы» баспасы, 2008. - 221 б.
2. *Саяси түсіндірме сөздік.* – Алматы, 2007. – 360 б.
3. *Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі.* -Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. – 344б.
4. *Абақан М. Тілдің мәдени философиясы.* -Алматы, «Айкос». 2000. – 165 б.
5. *Гальперин П.Я. Умственное действие как основа формирования мысли и образа // Вон Лихачев Б.Т. Педагогика. Курс лекций: Учебное пособие – М.: Прометей, 1992. - 528 с.*

1. Мухитдинов Н.Б. Теоретические проблемы советского горного права: дис. ... д-ра юрид.наук. – Алма-Ата, 1980. – 399 с.
2. Байдельдинов Д.Л. Экологическое законодательство РК. – Алматы: Жеті жарғы, 1995. – 137 с.
3. Байсалов С.Б. Водное законодательство Казахской ССР (некоторые проблемы теории и практики). – Алма-Ата: Наука, 1966. – 225 с.
4. Байдельдинов Д.Л., Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан: учеб.пособие. – Алматы: Интерлигал, 2004. – 312 с.
5. Международное публичное право / под ред. К.А. Бекяшева. – М.: Проспект, 2003. – 640 с.
6. Сарсембаев М.А. Международное право: учеб. пособие – Алматы: Ғылым, 1999. – 133 с.
7. Международное право / под ред. Ю.М. Колосова, В.И. Кузнецова. – М.: Междунар. отношения, 1998. – 624 с.
8. Тюлеубекова С.Ш. Правовое обеспечение исполнения обязательств РК по экологическим конвенциям: дис. ... канд. юрид. наук. – Алматы, 2003. – 210 с.
9. Бринчук М.М. Экологическое право (Право окружающей среды). – М.: Юристъ, 2002. – 688с.
10. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (30 июля–1 августа 1975 года). – М.: Междунар. отношения, 1985. – 80 с.
11. Шишко А.А. Международно-правовые проблемы предупреждения трансграничного загрязнения: дис. ... канд. юрид. наук. – Киев, 1985. – 170 с.
12. Эффективность юридической ответственности в охране окружающей среды. – М.: Наука, 1985. – 224 с.

Жумабекова У.Ж.
к.п.н., доцент, ayan777@mail.ru

Сиргебаева С.Т.,
ассоциированный профессор, c.sundy@mail.ru

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

***Резюме.** В настоящее время в педагогической науке идет постоянный поиск средств, способствующих активизации самостоятельной работы студентов в условиях дистанционного обучения. Одним из таких эффективных средств является образовательный портал. Дистанционное обучение позволяет учиться жителям регионов, где нет иных возможностей для профессиональной подготовки или получения качественного высшего образования, нет университета нужного профиля или преподавателей требуемого уровня квалификации.*

***Ключевые слова:** ИЯ – иностранный язык, СРС-самостоятельная работа студента, УП-учебный процесс, ДО-дистанционное обучение.*

***Түйін.** Қазіргі уақытта, педагогикалық ғылымның қашықтықтан оқыту студенттердің өзіндік жұмысын қарқындыруды үшін жәрдемдесу құралдарын тұрақты іздеу болып табылады. Осындай тиімді құралдардың бірі білім беру порталы болып табылады. Қашықтықтан оқыту студенттерге, әсіресе алыс өлке тұрғындарына, басқа мүмкіндіктер қолдана отырып, сапа жоғары білім алуға мүмкіндік береді, университет қажетті профильді дайындай отырып, қашықтықтан басқара алады. Оқытушылардың біліктілігін қажетті деңгейін жақсартып отырып осы мақсатта қолдана алады.*

***Тірек сөздер:** ШТ – шетел тілі, СӨЖ- студенттің өзіндік жұмысы, ОҮ-оқу үрдісі, АҚА-алдын-ала қашықтықтан оқыту.*

***Summary.** Currently, teaching science is a constant search for means to promote activation of independent work of students in distance learning. One such effective means is an educational portal. Distance learning allows you to learn from residents of regions where there are no other opportunities for training or to obtain quality higher education, no university desired profile and the required level of qualification of teachers.*

***Keywords:** FL – a foreign language, IWS-independent work of the student, LP-learning process, PDL-pre-distance learning.*

Перспективным направлением реформирования национальной системы образования признано дистанционное обучение (ДО), которое при определенных условиях может обеспечить доступ широких слоев населения к качественному высшему образованию независимо от места проживания и условий работы, позволяет эффективно использовать педагогический и научный потенциал вузов, экономить финансовые средства, своевременно реагировать на запросы рынка труда.

В настоящее время в педагогической науке идет постоянный поиск средств, способствующих активизации самостоятельной работы студентов в условиях дистанционного обучения. Одним из таких эффективных средств является образовательный портал.

Успешность дистанционного обучения, как показывает практика, во многом зависит от эффективной его организации и качества используемого учебно-методического обеспечения. Важным компонентом учебного процесса в системе ДО является мультимедиа – курсы, которые представляют собой единый комплекс информации, расположенной на разных носителях.

При получении иноязычного образования такое обучение, основанное на активном целенаправленном использовании современных информационных коммуникационных технологий, позволяет осуществлять многоцелевые, междисциплинарные, образовательно-профессиональные программы, доступные различным слоям населения и социальным группам.

Организация самостоятельной работы студентов, находящаяся на расстоянии от учебных заведений, зависит от создания интерактивной обратной связи и оптимального выбора средств и методов ее осуществления.

Научно-теоретические основы дистанционного обучения в настоящее время хорошо разработаны в педагогической науке и практике. Это способствовало тому, что сегодня дистанционное обучение реализуется во многих казахстанских вузах.

В связи с этим реформирования системы иноязычного образования Республики Казахстан в силу своей специфики диктует необходимость более глубокого рассмотрения вопросов его интеграции, требующей разработки соответствующей системы подготовки будущих учителей иностранных языков в области применения информационных коммуникационных технологий и дистанционного обучения. Подготовка будущих учителей в условиях дистанционного обучения

создает для них возможности осознания профессиональной самореализации в открытом информационном пространстве, осмысления сущности новых информационных технологий и обеспечивает овладение методикой их использования в образовательном процессе вуза.

Важнейшим компонентом педагогического процесса является самостоятельная работа студентов при различных видах коллективной и индивидуальной учебной деятельности, без непосредственного участия преподавателя или под его руководством, выполняемая во время аудиторных и внеаудиторных занятий или дома по заданиям. Познавательная деятельность студентов в процессе выполнения самостоятельной работы является одной из форм приобщения субъекта к творческой деятельности и характеризуется высоким уровнем активности и самостоятельности.

Подготовка и оформление студентами различных учебных работ на компьютере давно является традиционной, а следующим логическим шагом должна стать разработка и освоение других методов дистанционного обучения (например, получение заданий на учебном сервере и пересылка их результатов преподавателю по электронной почте или размещение их на учебном сервере).

Использование информационных коммуникационных технологий в процессе дистанционного обучения иностранным языкам (ДОИЯ) решает многие проблемы, которые на протяжении ряда лет были характерны для образовательных учреждений СНГ, в том числе и Республики Казахстан: отсутствие общения с носителями языка, сложность приобретения аутентичной научно-публицистической литературы на иностранном языке и т.д.

Сегодня во всем мире ощущается спрос на хорошее образование по оценкам специалистов, каждый работающий будет нуждаться в получении высшего образования. За последнее десятилетие увеличилось число обучающихся по технологии дистанционного обучения, и эта тенденция постоянно растет. Дистанционное обучение позволяет учиться жителям регионов, где нет иных возможностей для профессиональной подготовки или получения качественного высшего образования, нет университета нужного профиля или преподавателей требуемого уровня квалификации.

Технология дистанционного обучения может быть определена как дидактический процесс, спроектированный с учетом принципов и особенностей ДО, реализуемый с применением различных средств обучения и позволяющий на системной основе организовать оптимальное опосредованное взаимодействие между территориально разделенными преподавателем и обучающимся с целью достижения гарантированного результата.

В основе обучения лежит активная целенаправленная самостоятельная работа обучающихся с учебными пособиями, специальной литературой, записями на аудио- и видеокассетах, компьютеризованными курсами. В процессе обучения используются различные технические средства и средства информатизации: телевидение, видеозапись, печатные пособия, компьютерные телекоммуникации и пр.

Изучая проблемы оценки состояния обучающихся в системе дистанционного обучения, необходимо учитывать психофизиологические факторы, влияющих на восприятие, усвоение, осознание и систематизацию новой информации, а также при планировании деятельности обучающегося в процессе дистанционного обучения необходимо определить предельно допустимую для него «дозу» информации.

Важнейшее условие повышения эффективности обучения – психологическая, теоретическая и практическая готовность студентов к самостоятельной работе. Поэтому от преподавателей высшей школы требуется доучивание их методами самостоятельной работы путем формирования культуры учебного труда, что позволит будущему специалисту не только адаптироваться к ВУЗовским условиям обучения, но и создаст предпосылки постоянного профессионального роста в течение всей трудовой деятельности.

Учебный процесс при дистанционном обучении включает в себя все основные формы традиционной организации учебного процесса: лекции, семинарские и практические занятия, лабораторный практикум, систему контроля, исследовательскую, самостоятельную работу студента, различные виды практик (учебную, педагогическую, производственную, профессиональную и др), направленными на теоретическую и практическую подготовку, а также контроль знаний, умений и навыков обучающихся.

Для эффективной реализации целей обучения мы пришли к выводу о широком применении, также и нетрадиционных форм и приемов организации учебных занятий, таких как групповая полемика, дискуссии, деловые и ролевые игры, метод проектов и т.д. с целенаправленным использованием видео-, аудиоматериалов и компьютерных технологий.

Организация дистанционного обучения основывается на сочетании дистанционной и традиционной (очной) форм обучения, что позволит сохранить качество очного обучения при сокращении объема аудиторных занятий и увеличении объема самостоятельной работы. Причем при такой организации учебного процесса дистанционная форма не подменяет, а дополняет традиционную (очную) форму образования.

Самостоятельная работа студентов является одним из главных резервов повышения качества обучения и подготовки будущих специалистов. Только в процессе самостоятельной работы достигаются глубокое и всестороннее осмысление научных знаний, выработка умения применять их в разнообразных жизненных ситуациях.

Качество профессиональной подготовки студентов в процессе дистанционного обучения рассматривается как совокупность сформированных в процессе дистанционного обучения знаний, умений, навыков и личностно-профессиональных характеристик, отражающих уровень развития познавательного, личностного и профессионального потенциала студентов и соответствующих требованиям, установленным государственными общеобразовательными стандартами образования.

Исследование тенденций развития и применения технологий дистанционной технологии обучения в иноязычном образовании позволяет сделать вывод о том, что процесс дистанционного обучения иностранным языком актуален и поддерживается потребностями образовательных, производственных и коммерческих структур.

Организация дистанционного обучения будет успешной при условии, если: целенаправленно будут созданы электронные пособия для дистанционного обучения, на основе ведущих идей теории учебника, учитывающего особенности учебного предмета; системно и целостно использованы в качестве технологической основы средства новых информационных технологий и массовой телекоммуникации; обеспечена обязательная компьютерная грамотность; оптимально соединены самостоятельная работа студентов и систематический контроль за их познавательной деятельностью.

Это начало решения проблемы повышения эффективности формирования компетентности студентов в сфере самостоятельной познавательной деятельности в системе дистанционного обучения. Дальнейшие перспективы могут осуществляться в развитии дистанционного обучения с применением новых информационных технологий.

Список использованных источников:

1. Скибицкий Э.Г., Холина Л.И. *Теоретические основы дистанционного обучения: Монография.* – Новосибирск: Изд. НГПУ, 2002.-136с.
2. Джалиашивили З.О. *Средства дистанционного обучения. Методика, технология, инструментарий.* – СПб.: БХВ-Петербург, 2003.-336с.
3. Полат Е.С. *Теория и практика дистанционного обучения: Учеб.пособие.* – М.: Академия, 2001.-272с
4. Полат Е.С. *Дистанционное обучение: организованные и педагогические аспекты: ИНФО, 2005.*
- Уваров А.Ю. *Компьютерная коммуникация в учебном процессе// Педагогическая информатика, 2004, №1*

Нұржан Мағжан

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университетінің 1-курс магистранты

ҚАЗАҚ ФУТБОЛЫНЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ ХАҚЫНДА

***Түйін.** Мақалада еліміздегі жалпы спорт саласы, оның ішінде футболдың даму қарқыны қарастырылады. Қазақ футболының бүгінгі жай-күйі, аяқдоп спортының дамуына кедергі келтіретін жайттар мен оны реттеудегі амал-тәсілдер мен ұныстар келтіріледі. Мұнымен қоса, ойыншылардың өзіндік дайындығы моральдық, психологиялық, кәсіби, материалдық деңгейі тұрғысынан бағамдалады.*

***Резюме.** В статье рассматривается общая спортивная среда в стране, включая темпы развития футбола. Текущее состояние казахстанского футбола, проблемы, препятствующие развитию спорта, пути и средства его регулирования. Кроме того, самоокупаемость игроков оценивается с точки зрения морального, психологического, профессионального, материального уровня.*

***Summary.** The article considers the overall sports environment in the country, including the pace of football development. The current state of the kazakh football the issues that hinder the development of the sport and the ways and means of its regulation. In addition, players' self-readiness is assessed in terms of moral, psychological, professional, material level.*

Қазақстандық футболшылардың бүгінге дейін сәтсіз ойын көрсетуі, ең алдымен, олардың кәсіби шеберлігінің төмендігінен екендігі үнемі айтылады. Ойыншылардың физикалық, моральдық дайындығы еуропалық деңгейде өнер көрсететін футболшылардан әлдеқайда төмен екені талай жерде айтылып жүр. Аяқдоп шеберлерінің кәсіби деңгейін көтеру үшін елімізде заманауи базаны қалыптастыру қажет. Ал базаның қалыптаспауы ойынға кері әсерін тигізетіні айтпаса да түсінікті. «Біздегі қазіргі басты мәселе – ойыншылардың психологиялық тұрғыдан дұрыс іріктелмеуі. Ойынға қойылатын тактика бар, оның бәрін бапкер ойластырады. Ойыншылар соны орындауы керек. Ал біздің ойыншылардың деңгейі әлі бір-біріне сай емес. Қазақ футболының дамуы үшін ойыншыларымыз шетелдік құрамада ойнауы керек. Содан кейін еліміздегі стадиондарды түзету керек. Жалпы айтқанда, бюджетке қарап отырған командалардан үлкен нәтиже күтудің қажеті жоқ. Өйткені олардың бюджеті 5-6 жылға емес, бір жылға ғана жоспарланады. Ал әлем елдерінде ол 10 жылға әзірленеді. Сондықтан оларда нәтиже бар. Біздің құрамаға әлемдегі ең мықты бапкерді алып келіп қойсаң да, бірден жеңіске жете алмайды. Себебі, жаттықтырушы қанша білікті маман болса да, бәрі ойыншыға байланысты. Ал ойыншылардың деңгейі әлі көтерілер емес. Олардың деңгейін көтеру үшін инфрақұрылымды дамыту керек»[1], – дейді «Alaman.kz» ұлттық спорт порталының шеф-редакторы, спорт журналисі Руслан Меделбек. Сондай-ақ, футболшылар алаңда бір-бірімен түсінісе алмайтынын да жанкүйерлер үнемі байқап қалады. Осының әсерінен жасыл алаңда пас алмасу кезінде жіберілетін қателіктер жиі қылаң береді.

Кейбір ойындарда футболшының пас бергенін я болмаса қақпаға доп тепкенін ұғыну қиын. Онымен қоймай, ойыншылардың алаңда тым сылбыр қимылдайтыны тағы бар. Кейбір футболшылардың алдына келген допты ырқына бағындыра алмай әбігерге түсіп жүретіндігі де талай сөз болды. Ойыншылардың баяу қимылы мен жүйесіз әрекеттеріне жанкүйерлер жүйке жұқартады. Дәл қазір қазақ футболында тез қимылдайтын, керек жерден табыла білетін футболшылар ауадай қажет. Ал мұндай қасиеттерді әзірге ұлттық құрама ойыншыларының барлығынан бірдей байқау мүмкін болмай тұр. Футбол сүйер қауым қазақ футболына тән тағы бір кемшілікті атайды. Ол – ойыншылардың сәтті шабуыл ұйымдастыра алмауы. Қазақстандық футболшылардың жасыл алаңда ұйымдастыратын жүйесіз шабуылының нәтижесінде ала допты таппай қалып жататын кездері де болады. Тағы да бір атап айтатын осалдық – қорғаныстың әлсіздігі. Ойын соңына дейін шаршап қалатын ойыншылардың өз қақпаларын қорғай алмауы жанкүйерлерді талай жабырқатты.

Осынау футболдың дамуына кедергі болып отырған тағы бір жайтты ретінде Қазақстан ойыншылардың жалақысы бүгінгі футболдың деңгейіне сай келмейді. Еліміздің футболшылары алған жалақыны қанағат тұтып жүре береді. Олар ары қарай футбол деңгейін көтеруге талпынбайды. Біздің ойыншылардың шетелдік құрамаларда өнер көрсетпеуі де сондықтан. Қазір сыртта бір де бір қазақ футболшысы жоқ. Өйткені онда ойыншылар тер төгіп еңбектенуі қажет. Ал біздің футболшылар олай

жұмыс істегісі келмейді. Сонымен қатар, жаттықтырушылардың да жалақысы төмен. Табысы аз болғандықтан, олар жұмыс істегісі келмейді. Ендігі бір кемшілік – командалардың чемпионаттағы деңгейінің төмендігі. Сондай-ақ, футбол клубтарына шетелден бапкер шақырудың еш қажеті жоқ. Шетелдік бапкерлер тек өзінің пайдасы үшін, қалтасының қамы үшін ғана келеді. Олар шет мемлекетте жұмыссыз жүрген адамдар. Сондай жандарды бізде әулие тұтып, Қазақстанға алдырып, жағдайын жасап қояды. Олар біздің қазақстандық бапкерлерден артық ешнәрсе үйрете де алмайды. Онымен қоймай, олар өздерінің штабымен келеді. Жанына өзінің жақындарын жинап алып, Қазақстан футболын көтерудің орнына, төмен түсіреді. Олар бізге сол екі жылдың ішінде нәтиже көрсетуі керек. Ал біз ол нәтижені әлі де көре қойған жоқпыз.

Бапкерлер баптай алмай жүр ме? Футболшылардың кәсіби шеберлігін көтеру үшін не істеу керек? Әрине, әуелі футболшыларды баулитын бапкер мықты болуы керек. Ал бүгінгі қазақ футболшыларын кімдер дайындап жүр? Олардың алаңдағы ойынына жауапты бапкерлер қалай іріктеледі? Қазір отандық футбол клубтарының бас бапкерлерін шетелден шақыру әдетке айналғандай. Сонда Қазақстанда өз футболшыларымызды жаттықтыратын бапкерлердің болмағаны ма? Бұл сауалдың төңірегінде қанша ойлансақ та, жауап таба алмайтынымыз анық. Өйткені қазақ футболында қазақстандық бапкерлердің көзге түспегеніне көп жыл болды. Мәселен, ұлттық құрамаға шетелден бапкер алдырғандары дұрыс. Олардың тактикасы, футболға деген көзқарасы ерекше болады. Осы жерде айтып өтетін бір нәрсе бар. Ұлттық құраманың жаттықтырушысы қай кезде де еліміздегі барлық футбол клубтарының бапкерлерімен бірлесе жұмыс жасауы қажет. Қазір Қазақстанда 12 футбол клубы бар. Бірақ сол 12 клубтың жаттықтырушылары мен ұлттық құрама баспкерлерінің етене араласып, тығыз байланыс орнатқанына куә бола алмадық. Бапкерлер бірлесіп жұмыс істегенде ғана ұлттық құрама нәтижеге қол жеткізеді[2,6]. Десек те, қазақ бапкерлерінің орнын басқан шетелдік бапкерлердің келгенінен кеткені тез секілді. Қалай десек те, ұлттық құрамаға бапкер тұрақтамай тұр. Шетелден аттай қалап шақыртқан бапкерлердің көпшілігінен ешбір нәтиже шыға қоймады. Юрий Красножанға дейінгі бапкерлердің барлығы футболшыларға алаңда қорғануды ғана үйреткенін айта кеткеніміз жөн. Тек соңғы келген бапкер ғана ойыншыларды алаңда қарсыластардың қақпасына шабуыл жасауға үйреткендей. Алайда қазақ футболының өрісін кеңейту бір ғана бапкерлерге қарап тұрған жоқ. Ол үшін ойыншылар мықты болуы керек.

«Қазақ» атанған футболшы қазақ үшін ойнай ма? Исландия құрамасымен өткен ойында жасыл алаңда қазақ футболшыларының саны артқанын байқап, ішіміз бір жылып қалды. Футбол жанкүйерлері де соңғы уақытта Юрий Красножанның ұлттық құрама сапындағы қазақтардың санын көбейтуге баса назар аударып жүргендігін айтады. Бүгінде ұлттық құрама сапында Елдос Ахметов, Абзал Бейсебеков, Бауыржан Исламхан, Ұлан Қонысбаев, Бауыржан Жолшиев, Ермек Қуантаев сынды алаңда жақсы ойын өрнегін көрсетіп жүрген қазақ футбол мектебінің нағыз түлектері бар[3]. Қазақ азаматтарының Қазақстан құрамасында көптеп жүргені көңіл қуантады. Десек те, ұлттық құраманың қақпасын күзететін қақпашылар қатарында бірде бір қазақ азаматы жоқ.

Міне, қазақ футболының өркендеуіне кедергі келтіріп тұрған да осы мәселе, яғни, отандық футбол командаларында қазақ футболшыларының аздығы. Иә, сырттан легионерлер шақыру әлем елдерінің тәжірибесінде кездесетін үрдіс. Еуропадағы мықты футбол клубтарының барлығында да легионерлер бар. Алайда олар ұлттық құрамаға ең алдымен өз ұлтының, өз елінің азаматын қабылдайды. Еуропалық клубтар құрамдарына шетелдік ойыншыларды шақырғанымен, олар өз елінің жастарын ешқашан назардан тыс қалдырмайды. Ұлттық құраманың сапына шетелдіктерді алу үшін біздің еліміздегідей азаматтық әпермейді. Ал біздің елімізде шетелден келген легионер әп-сәтте «қазақ» атанып шыға келеді.

Қазақ футболын қазіргі қалпынан арылту үшін футбол клубтарындағы қазақтардың шоғырын көбейту керек[3]. Өйткені кез келген спорт түрінен жеңіске жету үшін ойыншының бойында ұлттық рух болуы тиіс. Ұлттық құрамадағы легионерлер қатарын Германиядан келген бапкер Бернд Шторк көбейте бастады. Әуелі қақпашы ретінде Андрей Сидельников және Михаил Рожков команда құрамына келді. Одан кейін ұлттық құрама сапын Марк Гурман мен Сергей Каримов толықтырды. Шетелдің үздік деген футболшыларына қомақты ақы төлеу арқылы ұлттық құрама қатарына қостық делік. Ал олардың ұлттық құрама үшін, қазақ футболы үшін аянбай тер төгетініне нық сенімдіміз бе? Сырттан келген футболшылар тек ақша үшін ғана ойын көрсетпесіне кім кепіл? Ақша үшін ғана жасыл алаңда өнер көрсететін ойыншылар азаймайынша, қазақ футболының көсегесі көгермейді. Шеттен келгендерді емес, өз елінің мақтаулы футболшысына айналар ойыншыларды ғана ұлттық құрама сапына енгізген жөн. Қазір шет мемлекеттен келген спортшылар Қазақстан азаматтығына да оңай қол жеткізеді. Бұл көптеген жанкүйердің талай жерде айтып жүрген уәжі.

Бір жылдары шеттен келген легионерлердің ұлттық құрама сапында өнер көрсетуіне депутаттар да ашық қарсылық білдірген. Сондықтан да шеттен легионер тасығанды доғару керек. Оның есесіне, ауыл спортын дамытуды қолға алған жөн. Соларға жұмсалатын қаржыны спорт мектептерінде жүрген қазақ балаларының жағдайын жақсартып, аяқдопқа мейлінше баулуға жұмсау қажет. Ауыл-ауылдағы балаларды әкелгенде ғана нағыз қазақ футболын көре аламыз. Сонда ғана нәтиже болады. Өз ұлдарымыз ойнамайынша, ешкім де біз үшін жанталасып, арамтер болмайды. Ешкім де қазақтың намысын қорғап жарытпайды. Сол себепті жергілікті футболшыларға көп көңіл бөлінуі керек. Ұлттық құрама сапында шетелден келген ойыншылар көбейіп барады. Олардың басты мақсаты – ақша алу, өзінің жағдайын жақсарту, халықаралық деңгейде көзге түсіп, басқа командаға тез ауысып кету. Бір сөзбен айтқанда, Қазақстанды жағдай жасайтын жолға айналдыру. Сондықтан да менің ойымша, құрама сапындағы ойыншылардың кем дегенде 70 пайызы қазақ азаматтары болуы керек. Бұл бас бапкерге қойылатын негізгі талап болуы тиіс. Себебі, қазақ футболын өрге сүйрейтін тек қазақ футболшылары ғана. Ұлттық құрамада тек өз ұлтына деген сүйіспеншілігі, патриоттық сезімі қалыптасқан өз еліміздің ұлдары ойнағанда ғана қазақ футболының болашағына сеніммен қарауға болады. Ал қазақ футболының болашағы жас футболшылардың қолында екені айтпаса да түсінікті. Сондықтан, елімізде ең алдымен жас балаларға арналған футбол алаңдарын көбейте түсу керек деп ойлаймын.

Әдебиеттер:

1. *Меделбек Р. Қазақ спорты хақында бір үзік сыр...// www.alaman.kz*
2. *Қауысов Б. Қазақ футболы сәтсіздікке әбден үйреніп алған сияқты// «Түркістан» халықаралық газеті, 27 тамыз 2017 ж. – 6 б.*
3. *Төтенәй Б. Дене тәрбиесі. Оқулық. – Алматы: Атамұра, 2001. – 160 б.*
4. *Төлеубеков Р.К. Қазіргі әлеуметтік мәдени ортаның жеке тұлғаның қалыптасуына ықпалы // Ұлағат. - 1999. - №2. - Б. 3-7.*

Абдукаримов Баймурат Усенович

Аға оқытушы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Өнер факультеті, «Дене тәрбиесі» кафедрасы

Абусейтов Бекахмет Зайнидинович

П.ғ.к., доцент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Өнер факультеті, «Дене мәдениеті» кафедрасы

ФУТБОЛШЫЛАРДЫ КҮШТІК БАҒЫТТА ДАЙЫНДАУ ӘДІСТЕМЕСІ

Түйін: Мақалада футбол ойынының өткізілген оқу-жаттығулардың өткізу әдістемелері қарастырылды. Футбол ойынының әрбір даму сатыларында футболшы азғаларының оқу-жаттығу жүйесіне бейімделуі әртүрлі жағдайларды болғаны байқалады.

Кілтті сөздер: Футбол, күш, оқу-жаттығу, бұлшық ет, шұғылдану.

Резюме: В статье обсуждается, как вести футбольную игру. На каждом этапе футбольной игры наблюдаются различные случаи адаптации футболистов к системе обучения.

Ключевые слова: Футбол, сила, обучение, мышцы, заниматься деятельностью.

Summary: The article discusses how to conduct a football game. At each stage of the football game, there are various cases of adaptation of players to the training system.

Key words: Football, strength, training, muscles, engage in activities.

Футбол алаңында ойыншы допты дұрыс қағу үшін, көзделген мақсатты дәлдеу үшін, әріптесіне допты дәл беру үшін және т.б. әрекеттерді жасау үшін күш жұмсау керек.

Күш - бұл ойыншының бұлшық ет көмегімен сыртқы кедергілерге төтеп бере алу қабілеті. Футболшы үшін негізінен аяқ күштерін дамыту қажет. Бірақ жаттығу барысында, аяқпен қатар, мойын иық, арқа, іш бұлшық еттерінің күштері дамуына назар аудару керек. Футболшы допты ұруда қағуда ұмтылыс жасауда кілт бұрылуға қажетті күштерді игеруі керек [1].

Күштің даму темпі негізінен кішкентай, және жасөспірім кездерде байқалады.

Мойын бұлшық еттерін дамытуға арналған жаттығулар

1. Бастапқы қалыптан (тұрып, немесе жатып және т.б.) басты иіп, айналдыра қозғалыс жасау. Дәл осылай, бірақ қолмен кедергі жасай отырып жасау. Мысалы ішпен жатып, қолды бастың артына қойып басты артқа, содан соң, алға мойын бұлшық еттеріне кернеу түсіре отырып жаттығу жасау.

2. Әріптеспен бір біріне қарама-қарсы тұрып, оның мойнынан ұстап, өзіне ию. Әріптесі бір аяғы алда, қарсылық жасауға ұмтылады. Содан соң рольдері алмасады.

Иық және қол бұлшық еттерін дамытуға арналған жаттығулар

1. Тірекке тұрып және жатып еңкею және шалқаю.

2. Аяқтың көмегімен және аяқтың көмегінсіз жіп бойымен өрмелеу.

3. Әріптесімен бір-біріне қарама-қарсы тұрып таяқшаны екі қолымен ұстау. Әріптесімен бірге таяқшаны ұстап бір-біріне қарсылық жасау.

4. Әріптесімен қарама-қарсы тұру. Алақандарын беттестіріп, қолдарын еңкейтіп, шалқайып кедергіге қарсы тұру.

5. Екі қолмен толтырылған допта лақтыру: төменге кеудеден, бастан асырып, арқадан, бас арқылы, алға еңкейіп аяқ арасынан.

6. Толтырылған допты қолға лақтыру.

7. Бір қолмен толтырылған допты лақтыру.

Іш бұлшық еттерін дамытуға арналған жаттығулар

1. Тірек жағдайында отырып, аяқпен түзу қайшы жағдайына келтіру.

2. Арқамен жату. Әріптесін аяғына еденге қимылдамау үшін отырғызу, денені жаймен көтеру.

3. Гимнастика қабырғасына тартылып, аяқты барынша жоғары көтеріп, жаймен төмен түсіру.

Кеуденің бұлшық еттерін дамытуға арналған жаттығулар

1. Аяқты алшақ ұстап, қолды жоғары көтеріп, үш рет солға иілу, дәл осылай оңға. Әрбір бағыт үшін 6-8 жаттығу жасау керек.

2. Тізерлеп тұрып, қолды жоғары көтеру, кеудені айналмалы қозғалысқа келтіру: оңға, солға. Әрбір бағыт үшін 6-8 рет жасау. Жаттығуды кішігірім гантель арқылы да жасауға болады.

Мойынның артына толтырылған доп, қойып, қолмен қысып, кеудені оңға солға ию.

4. Әріптесімен арқа арқылы тиіп тұрып, қолды жоғары көтеру. Қолдарымен ұстасып солға иілу, бастапқы қалыпқа келу. Дәл осылай оңға. Әрбір бағыт үшін 5-7 рет жасау.

Арқа бұлшық еттерін дамыту жаттығулары

1. Ішпен жатып, қолды жоғары көтеру. Қол мен аяқ бір мезгілде кездесетіндей етіп, артқа созу. Жаттығуды 6-8 рет жасау.

2. Ішпен жату, қол жоғары, аяқты тіреу, 5-7 рет ұмтылыс жасау.

3. Тірек түрінде жатып, қолды түзу ұстау, иілу. 5-8 рет жасау.

Аяқ бұлшық еттерін дамыту жаттығулары

1. Орташа және жоғары жылдамдықпен тауға жүгіру. Тірек аяқтарының түзу болуына ерекше назар аудару керек.

2. Құмды шұңқырда немесе терең қар, суда жүгіру.

3. Жұмсақ грунт үстінде секіру, жүгіру.

4. Аяқты түзу ұстап жүгіру. Тізе табан тіректерінің созылып, жиырылуы есебінен оң және сол аяқтарды кезекпен итеріп, жүгіру.

5. Бір аяқтап секіру. Аяқпен қуатты итерілу арқылы алға ұмтылу. Бұл кезде жүтіргендегі сияқты қолдың да жұмыс жасауын қадағалау керек. Қашықтық 15-30 м.

6. Белдің артқы бөлігіндегі бұлшық еттерді қатайту, жаттығулары. Ішпен жатып, әріптес аяғын табан тірегі арқылы ұстайды. Денені жаймен артқа иеді, жаймен басталуы қалыпқа келеді.

7. Бастапқы қалыпта тұру, қолды арқаға ұстау, отыру, тұру. 10-12 рет қайталау.

8. Бір қалыпта тұру кезекпен екі аяққа отыру 6-8 рет қайталау.

9. Отырып алға, артқа, жан-жаққа секіріс жасау.

10. Әріптесіңмен арқа арқылы қатар тұрып, барынша отыру, қолдары ұстасады. 6-8 рет қайталау.

11. Табанмен допты қысу және алға немесе жан-жақты секіру.

12. Арқамен жатып тізені кеудегі қою. Жоғарыдан лақтырылған допты аяқпен тебу. 6-8 жаттығудан кейін әріптесіңмен орын ауыстыру.

13. Негізгі тұрыстан қашықтықпен ішіне құм салынған қап, доппен жүру.

14. Аяқпен допты тебу.

15. Аяқпен допты алысқа тебу (соққы беру).

Оқытудың және жаттығудың мақсаттары. Сабактың негізгі мазмұны болып, отанды қорғауға және шығармашылық қызметке қажетті адамның жан-жақты дене дамуы мен санасының жетілуі болып саналады [2].

Бірақ футбол тәрбиесінде тәжірибесінде, жоғарғы көрсеткішті қуалып, жаттығу мен оқытудың сауықтыру бағыты шығып, тәрбиелік сипаы жоғалады. Осындай бір жақты көзқарас ереже бойынша қайғылы әрекеттерге әкеп соқтырады.

Футбол шеберлігін меңгеру тірегі болып, футболшының денсаулығының, оның жақсы дене дайындығы, жоғарғы ерік-жігер сапалары болып саналады.

Оқыту және жаттығу процесінде төмендегі талаптар шешіледі:

а) Қозғалыс дағдылары мен ерік-жігер сапалары жетіледі

б) Спортшы ағзасының функционалдық мүмкіншіліктері кеңейеді (тыныс алу, жүрек-қан тамырларының және басқа да жүйелердің)

в) Спорттық жұмыс қабілеттігін сақтау және көтеру

г) Спорт облысындағы білімін кеңейту, өзін-өзі бақылау және гигиена дағдылары бойынша сіңіру

д) Еңбек сүйгіштікке тәрбиелеу, тәртіпті сақтау, белсенділік және сезімталдылық.

Осы талаптарды жаттығу барысында ретімен шешу адам ағзасының өте кең мүмкіншілігін жоғары спорттық жетістікке жету үшін толығымен пайдалануға мүмкіншілік туғызады.

Қарсылас командалардың шеберлік деңгейінің үздіксіз өсуіп отыруы футболшы дайындығының барлық жақтарына күн сайын талапты күшейтіп отыруды қажет етеді.

Футболшылардың дайындығына қойылатын талаптардың іске асыру жолында, жаттығудың педагогикалық қағидаларын және бірінші кезекте ғылыми басқарудың заңдарын қатаң түрде сақтау арқылы іске асырылады.

Футболшылардың оқыту мен жаттығу құралдары болып дене жаттығулары, гигиеналық факторлар және табиғат күші болып саналады.

Дағдыны қалыптастыру және жетілдіру дене жаттығуларын жүйелі түрде орындау барысында іске асады. Олар көпжақы, оларды таңдау, оқыту және жаттығу процесі барысында қойылады.

Дене жаттығулары күштің көбеюіне, қозғалысты үйлестіруде, жылдамдықты, төзімділікті және ептіліктің жақсаруына септігін тигізеді. Сондай-ақ жүрек-қан тамырларының қызметі, тыныс алу және ағзаның басқа да жүйелерінің, спорттық жұмыс қабілеттің, жүктемеден кейін қайта қайта келу процесінің жылдам өтуіне де септігін тигізеді. Әрбір жаттығу көп немесе аз мөлшерде кейбір

дағдылар мен сапаларға әсерін тигізеді. Сондықтан да дене жаттығулары әсер ету жағдайына қарай таңдап алынады.

Футболшылардың жаттығуындағы барлық жаттығулар шартты түрде үш топқа бөлінеді: 1) жарыстыру, 2) арнайы дайындық, 3) жалпы дайындық.

Жарыстыру жаттығулары – бұл біртұтас қозғалыс әрекеті болмаса олардың жиынтығы, ережені сақтай отырып футбол ойынындағы қозғалыстардың тұратын қимыл қозғалыстар.

Арнайы дайындық – жаттығуларына жарыс қимылдарының элементтері кіреді, олардың нұсқалары, сондай-ақ іс-әрекеттегі қозғалыс, формасы мен сипаты жағынан айтарлықтай ұқсас байқалатын қабілеттіліктер (ойын қозғалыс және комбинациялар).

Арнайы дайындық жаттығу құрамы футбол ойының мақсаттылығына қарайды. Сондай-ақ бұл жаттығулар ойынға нақты тиісті емес. Бұл жаттығулар дағдылар мен сапалардың дамуына әсер етуіне мейлінше бағытталуын қамтамасыз етеді. Өз негізінде арнайы дайындық жаттығулары арнайы дайындық және дамыту болып бөлінеді. Дайындық жаттығулары негізінен қозғалыс техникасын меңгеруде мүмкіндік туғызады. Дамыту жаттығулары дене-күш сапаларын дамыту үшін арналған.

Жалпы дайындық жаттығулары - футболшылардың жалпы дайындығына бағытталған. Оларға әртүрлі жаттығулар өзінің әсер ету жағынан арнайы дайындық дайындық жаттығуына ұқсастай, бірақ олардан өзгеше. Жалпы дайындық жаттығуларының көмегімен дене тәрбиесінің жан-жақты мақсаттары тиімді түрде және негізгі дене сапаларын, футболшылардың қозғалыс дағдыларын шешуге болады.

Футболшылардың жаттығуында қоданылатын барлық жаттығулар негізгі және көмекші болып бөлінеді.

Негізгі жаттығуларға жататындар:

- а) Қозғалыс сапаларының арнайы дамуына және жалпы жетілуіне арналған жаттығулар
- б) Допты игеру техникасын үйрету және жетілдіру жаттығулары.
- в) Тактикалық әдістерді, комбинацияларды және ойын жүйелерін үйрету және жетілдіру жаттығулары.

Көмекші жаттығуларға жататынындар:

- а) Шартты рефлексстің жаңа жүйелерінің құрылуына септігін тигізетін жалпы жетілдіру жаттығулары, негізгі қозғалыс дағдысына ағзаның функционалды мүмкіншілігінің кеңеюі
- б) Қозғалыс дағдысының қалыптасуына және ағзаның функционалды кеңеюіне септігін тигізетін басқа спорт түрінің жаттығулары.

Табиғаттың күші және гигиеналақ факторлар жаттығушылардың ағзасына жақсы әсерін тигізуге септігін тигізеді. Сондай-ақ жүктеме мен демалыстың кезектесіп алмасып отыруы, уақтылы тамақтану, ұйқы мөлшері, тұрмыс және еңбек гигиенасы маңызды роль атқарады [3].

Оқытудың және жаттығудың әдістемесі.

Оқу мен жаттығуды құру кезінде, шұғылданушылардың ерекшеліктерінен санасын меңгеретін сабақтың мүмкіншілігін ескере отырып әр түрлі әдістерді қолдану қажет.

Оқыту және жаттығу процесінде төмендегі әдістемелік топтар бізге белгілі:

1. Көрнекілік әдісі: жаттығуларды схемада көрсету, кинограмма, жарыстар мен оқу материалдарын көрсету.

2. Сөздік әдісі: әңгімелесу, түсіндіру, нұсқалар, ескертулер, сендіру, лекция, баяндама.

3. Тәжірибелік әдістемесі: жаттығулар, олардың нұсқалары (әдістердің бастапқы оқытылуы, тұтас немесе бөлшектеп), көп рет қайталау әдістемесі, кезектесіп, аралық ойын және жарыстыру әдістемесі.

Оқыту процесінде жаттықтырушының көрсетіп және түсіндіруі әдістемесі үлкен орын алады.

Көрсету арқылы жаттығудың орындалуынан мағлұмат алады. Көрсетуге бірқатар талаптар қойылады. Көрсету кезінде жаттығу барлық шұғылданушыларға анық көрінуі тиіс, сондықтан да жаттықтырушы шұғылданушыларға ыңғайлы орыны таңдайды. Жаттығуды көрсету кезінде асықпай, анық және мазмұнды, оқушылардың назарын мейлінше маңызды элементтерге аудару қажет. Допты аяқпен екпіндеп келіп соғу кезінде тірену аяғының допқа қалай қоюын анық көрсету, допты соғатын аяқтың қозғалысына сипаттама беру қажет. Нақты көрсетілсе де, әдісті бірдей меңгеру мүмкін емес. Сондықтан да көрсету түсіндірумен байланысты болуы керек. Көрсету және түсіндіру бір-бірін толықтырып отырады. Допты табанның сыртқы үстірт жағымен алып жүруді үйрету кезінде тек қана көрсету ғана жеткілікті, өйткені бұның алдында табанның ішкі жағымен алып жүруді үйреткен болатын. Дайындығы жақсы футболшылармен шұғылданғанда, өздеріне таныс материалдарға негізделген жағдайда, жаңа техникалық және тактикалық іс-әрекеттерді түсіндірудің өзі жеткілікті.

Күштің жоғарғы деңгейі жылдам қимылда тиімді әсер етеді. Шұғылданушы оны аз уақыт ішінде көрсеткен кезде, футбол тәжірибесінде допты соғу кезінде ол анық байқалады. Көп жағдайларда бұлшық еттері жақсы дамыған футболшылар, бұлшық еттері аз мөлшерде дамыған футболшыларға карағанда допты соғу біршама әлсіз болады. Бұлай болу себебі, бұлшық-ет аралығының тепе-теңдігінің бұзылуынан. Допты соққан кезде санның артқы бұлшық еттерінің қызметі жаттығудың соңында аяқ допқа тиер кезде қосылады, бұл санның алдыңғы жағындағы бұлшық еттердің артқа сермеу қызметіне кедергі жасамау үшін жасалады.

Футболшының ойын процессіндегі әрекетінде күшті қысқа уақыт ішінде көрінуі талап етіледі. Әр түрлі секіру жаттығулары (ұзындыққа екпінді келіп және бір орнынан секіру, классикалық үш дүркін секіру, биіктікке секіру және әсіресе тереңдікке секіру, адам 70-100 см биіктіктен секіріп, лезде әлде – бір қимыл жасау) жарылғыш күштің өсуіне мейлінше тиімді құрал болып есептелінеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Джероян Г.О. Футболшының тактикалық дайындығы — М., "Д және С" 1987 ж.
2. Романов В. "Жасөспірім футболшыларды дайындау— М, "Д және С" 1979
3. Романенко М.И. Футболшының шеберлігін (жүзеге асыру негіздері) М. "Д және С" 1989.
4. Чудинов В.А. Бастаушы футболшының дене тәрбиесі М., "ДжәнеС" 1986
5. Остьянов В.Н. Гадамак И.И. Бокс. Оқу мен жаттығу. Киев, Олимпиадалық әдебиет 2001 ж.
6. Футбол. Энциклопедия. М., 1998 ж
7. Дене тәрбиесінен әдістемелік нұсқаулар (II-басылым) М "Жоғары мектеп" 1993
8. Симаков В.И. Футбол. Парные тактические комбинации. М.,1975.
9. Симаков В.И. Стандартные положения в футболе. М.: ФиС,1973.
10. Хеддсрготт К.Х. Новая футбольная школа. М., 1976
11. Чанади Арпад. Футбол. Техника. М.: ФиС, 1978.
12. Чанади Арпад. Футбол. Тренировка. М.: ФиС, 1976.
13. Футбол. Учебник для вузов. Под ред. Казакова П.Н. М.:ФиС, 1976.
14. Футбол в коллективах физкультуры. Под общ. ред. Брейкина А.Д. М.: ФиС, 1979.
15. Правила игры. М., 1979.

Алшынбаев Кулалбек Ильясович

педагогика ғылымдарының кандидаты, Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті,
Өнер және спорт факультеті, Дене шынықтыру және әлеуметтік ғылымдар кафедрасының доценті
м.а., Шымкент қ., kulalbek@mail.ru

Сейсенбеков Ерлан Кенжебайұлы

педагогика ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Сауықтыру дене мәдениеті кафедрасының доценті,
Алматы қ., Yerlan_fks@mail.ru

Алайдаров Игілік Қантөреұлы

Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті, Өнер және спорт факультеті,
Дене шынықтыру және әлеуметтік ғылымдар кафедрасының аға оқытушысы,
Шымкент қ., igilik_67@mail.ru

Беков Арын Асенович

педагогика ғылымдарының магистрі, Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті, Өнер және спорт факультеті, Дене шынықтыру және әлеуметтік ғылымдар кафедрасының аға оқытушысы, Шымкент қ., Aryn7568@gmail.com

**БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕГІ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІН
ҰЙЫМДАСТЫРУ НЕГІЗДЕРІ**

***Түйін:** аталмыш мақала Қазақстан Республикасындағы білім беру мекемелерінде «Дене шынықтыру» пәні бойынша оқу үдерісінде тәрбиелік, бұқаралық-спорттық және басқа да іс-шараларды өткізу, сапасын жоғарылату, жаңа түрлерін енгізу, сол арқылы өскелең ұрпақтың дене қасиеттерін жетілдіру жолдары туралы өзекті мәселе көтереді, балалардың дене қасиеттерін тәрбиелеумен қатар, рухани, күш-ерік, адамгершілік және т.б. қабілеттіліктерін шыңдауда зор үлесін қосады.*

***Резюме:** в данной статье поднимаются методы, пути решения острых проблем, введения новых форм, повышения и совершенствования физических качеств подрастающего поколения в учебном процессе, а также проведение воспитательных, спортивно-массовых мероприятий по предмету «Физическая культура» в учреждениях образования Республики Казахстан. Кроме того, наряду с физическими качествами, данные мероприятия совершенствуют силу и волю, морально-духовные, человеческие и другие качества подрастающего поколения.*

***Summary:** this article raises methods, ways to solve acute problems, introduce new forms, improve and improve the physical qualities of the younger generation in the learning process, and conduct educational, sports-mass activities on the subject "Physical Culture" in the educational institutions of the Republic of Kazakhstan. In addition, along with physical qualities, these activities improve the strength and will, moral and spiritual, human and other qualities of the younger generation.*

Дене тәрбиесінің мәні – мектеп оқушыларының дене тәрбиесі халықтың денсаулығы мен еңбекке қабілеттілігін арттыратын маңызды іс.

Мектеп оқушыларының дене тәрбиесі негізгі 3 шартқа тәуелді: а) оқу бағдарламасының күрделене түсуіне байланысты еңбектің қиындауы; ә) бос уақыттағы әр түрлі шаралар: сыныптағы ойындар, мәдени-шығармашылық үйірмелер; б) тұрмыстағы жаһандану. Осы шарттар оқушылардың аз қозғалысы мен отырықшы тұрғыдағы өмір салтын туғызады. Ал, дене тәрбиесі денсаулыққа оң әсер етіп, ағзаның жалпы дамуына, бұлшық еттер дамуына, тірек қимыл жүйесінің дамуына жағдай жасайды.

Спорт пен дене тәрбиесінің мектеп оқушыларының болашақтағы өмірі мен денсаулығына жағдай жасайды. Сонымен қатар, мектептен тыс әр түрлі спорттық үйірмелердің, мекемелердің де әсері мол [1]. Олар оқушылардың бос уақытын пайдалы жұмсауға, денсаулық сақтауға, зиянды қылықтар мен әдеттердің алдын алады. Қоғамдық, эстетикалық, моральдік тәрбие береді.

Дене тәрбиесінің міндеттері.

Дене тәрбиесі әр түрлі себептерге байланысты, екі жақты қарастырылады: арнайы және арнайы емес. Біріншісіне сауықтыру жаттығулары жатса, екіншісіне тәрбиелік, білім беру мәселелері жатады. Осыған сәйкес, дене тәрбиесінің міндеттері келесі топтарға жіктеледі:

Сауықтыру.

1. Денсаулықты дамыту, арқаны тік ұстау, бұлшық еттерді дамыту, тірек қимыл және жүйке жүйесін дамыту, зат алмасуды реттеу;

2. Оқушылардың өздерінің жастары мен жынысына сай, спорттық деңгейін қалыптастыру, спорттық еңбекке қабілеттілігін арттыру;

3. Денені шынықтыру, сыртқы факторға төтеп бере алу қабілетін көтеру.

Білім беру.

1. Өмірлік маңызы зор іс-әрекеттерге баулу: жүріс, жүгіру, шаңғымен жүру, аймақтың ерекшеліктеріне байланысты әрекет ету, тұрмыста және еңбекте қолданылатын қозғалыстарға біліктілікті арттыру.

2. Жаттығу техникасы мен параметрлерін білу.

3. Дененің шымыр болып, кез келген жағдайда жаттығулар орындауға қабілеттілікті арттыру.

4. Біріншіден жалпы дене тәрбиесіне, екіншіден, дене тәрбиесінің түрлері бойынша икемделуін қамтамасыз ету.

Тәрбие.

Дене тәрбиесі арқылы мектеп оқушыларының адамдық қасиеттерін дамыту, моральдік тәрбие беру, эстетикалық білім беру.

Оқушылардың дене тәрбиесі жас мөлшеріне байланысты және жалпы білім бағдарламасына сай жүргізіледі.

Дене тәрбиесін ұйымдастырудың түрлері.

Дене тәрбиесінің үнемі түрдегі сәтті нәтижесі педагогикалық ұжым мен қосымша спорт үйірмелерінің қызметкерлері, сондай-ақ, ата-аналар тарапынан көңіл бөлу нәтижесінде ғана қол жетімді болып табылады. Онда орындалатын іс-шаралар түрлерін дене шынықтыру мұғалімі ұйымдастырады [2].

Әрбір бөлімнің өзінің ерекшеліктері бар өз міндеттері болады:

Дене тәрбиесінің мектептегі бөлімі.

- аптасына 2 немесе 3 рет өткізілетін дене тәрбиесі сабақтары;

- денені шынықтыруға арналған іс-шаралар жүйесі, қоңырау кезінде және үзілістердегі дене шынықтыру мезеттері, жаттығу жұмыстары;

- қосымша дене тәрбиесі сабақтары;

- сабақтан тыс қосымша үйірмелер, топтық жарыстар, туристік серуендер; сонымен қатар, бұл мектептен тыс *спорт мектептері мен мекемелерінде* қарастырылған;

- арнайы спорт мектептері, қосымша үйірмелер, мектептер, спорттық қоғамдар, жаздық шатыржайлар, ұйымдастырылған жарыстар;

- топтық сауықтыру шаралары (таңғы гимнастика, суда жүзу, ойындар, туристік саяхаттар, т.б.), арнайы қарастырылған жаздық және қыстық шатыржайлар мен басқа да іс-шаралар;

- мәдени саябақтар мен туристік базалар ұйымдастыратын топтық ойындар, жарыстар, экскурсиялар, саяхаттар;

Отбасындағы дене тәрбиесі.

- күн тәртібіндегі жаттығулар (таңғы гимнастикалар, шынығу үдерістері);

- спорт түрлеріне байланысты арнайы жаттығулар, дене тәрбиесінен үй тапсырмаларын орындау;

- өз бетінше жүзеге асырылатын ойындар, серуендер, жанұя мүшелерімен бірге саяхаттар, демалыс күндеріндегі туристік саяхаттар;

- тұрғылықты жерде өткізіліп тұратын жанұялық жарыстар.

Дене тәрбиесімен шұғылдану екі түрде болады: міндетті және ерікті. Міндетті түрдегі дене тәрбиесіне мектептегі жоспарлы дене тәрбиесі сабағы жатады. Бұл түрлер ұйымдастырылуы жағынан мерзімді және мерзімсіз болады. Мерзімді дене тәрбиесіне мектептегі сабақтарға, біліктілігі бар ұстаздар өткізетін және өз уақыты бар арнайы үйірмелер жатады. Олардың ерекшелігі сондай, бұл сабақтар қадағаланады және бағаланады, осының арқасында сабақ әсерлі және тиімді сипат алады. Мерзімсіз дене тәрбиесі мерзімді дене тәрбиесінен уақытқа шек қойылмауы және қатысушы құрамның өзгеріп отыруына байланысты ерекшеленеді. Оған мектептегі дене шынықтыру мұғалімі мен ұжым ұйымдастырған түрлі ойындар т.б. жатады [3].

Мектептегі «дене тәрбиесі» пәні міндетті түрде бағдарламаға сай, мақсаты мен міндеттері және күтілетін нәтижелері айқындалған ретте болуы шарт. Сондай-ақ, жаттығуды топтық өткізгенімен, әр оқушыға жеке назар аударып, денсаулығына, жеке мінез-құлқына көңіл бөлінуі тиіс. Бағдарлама дәлелденген ғылыми стандартқа сай жүргізілуі керек. Мектептен тыс мекемелер осыған қосымша дене тәрбиесіне баулып, тәрбие көзіне айнала алуы қажет [4].

Дене тәрбиесінің бағдарламалары.

Дене тәрбиесі бағдарламасының тиімділігі кешендікке және жүйелілікке негізделуі тиіс. Оның әдістемесі, қызметтері тәрбие беруге және сауықтыруға, денені шынықтыруға бағытталуы керек.

Бағдарлама құруда көптеген мәселелер ескеріліп, оқушылардың жасына және контингентіне сай жаттығулар, нормативтік құжаттар бекітілген болуы қажет. Құжаттарда өткізілетін сабақтар әдістемесі анық белгіленіп, нәтижесі мен мақсаты айқындалуы қажет.

Кешенді бағдарлама.

Мектептегі дене тәрбиесінің мақсаттары мен міндеттері, күтілетін нәтижелері, күн тәртібі, ұйымдастырылуы, сауықтыруға бағытталған іс-шаралары сияқты барлық мәселелер «Жалпы орта білім беру мектептерінің I-XI сыныптарға арналған кешенді бағдарламасында» қарастырылады. Онда педагогтар оқушылардың жеке тұлға болып қалыптасуына дене тәрбиесі арқылы әсерін анықтап, оқушылардың дене тәрбиесімен шұғылдануына жасалатын жағдайларды, гигиеналық жағдайларды ойластырады [5].

Бағдарламамен дене тәрбиесі мұғалімі танысуы міндетті. Сол арқылы ол оқушыларға өткізілетін жаттығулар мен іс-шаралардың мақсат-міндеттерін біледі, арнайы ерекше жағдайларды қарастырады, жоспарлаумен, оқушылар үлгерімін бағалаумен танысады.

Кешенді бағдарлама 5 бөлімнен тұрады. Онда мектептегі міндетті сабақтан басқа, спорттық үйірмелер, арнайы топтар жаттығулары мен бағдарламалары қарастырылады.

«Сауықтыруға бағытталған дене тәрбиесінің іс-шаралары», деп аталатын бірінші бөлімі 3 топқа сәйкес жасалған: I-IV, V-VIII, IX-XI сыныптар. «Оқу гимнастикасы» мен «Ұзақ үзілістерде орындалатын жаттығулар» 3 топтың барлығына сәйкес бола береді. «Дене шынықтыру үзілістері» және «Ұзартылған күнге арналған жаттығулар» 1, 2 топтарға арналған.

«Дене тәрбиесі сабақтары», деп аталатын екінші бөлімінде он бір жылдық мектептің әр сыныбына сай жасалған бағдарлама сарамандық және теориялық түрде қарастырылған.

«Кәсіби-қолданбалы дене тәрбиесі» (3-бөлім) IX-XI сыныптарға сәйкес келеді және ол болашақ спорт мамандарына арналып немесе спорттың белгілі түріне байланысты, тереңдетілген білім беруге бағытталған. Сонымен қатар, осы бөлім келешек мамандыққа сай еңбек ауқымын белгілеп, соған сәйкес даярлық жүргізе алады (құрылысшылар, радио аппаратура жасаушылар, ауыл шаруашылық мамандары, т.б.) [6].

«Сыныптан тыс дене тәрбиесі және спортпен шұғылдану» деп аталатын 4-бөлімінде әр түрлі спорт түрлеріне спортшыларды даярлауға бағытталған (гимнастика, жеңіл атлетика, конькимен сырғанау, шаңғы, жүзу, спорттық ойындар, күрес (IX-XI сыныптар), т.б.). Бұл бөлімде әрбір спорт түріне жеке тоқталып, әрқайсысына жеке жаттығулар қарастырылған [7].

«Жалпы мектептік топтық дене тәрбиесі мен іс-шаралар» атты 5-бөлімде туристік саяхаттар, серуендер, ойындар, жарыстар, спорт мерекелері, слеттер сипатталып, жалпы мектептік және аудандық жарыстардың күнтізбелері қарастырылады.

Кешенді бағдарлама соңында екі түрлі кесте берілген. 1-кестеде 11 жылдық мектептің әр сыныбының оқушыларының қозғалыс белсенділігіне сай бағдарлама көрсетіліп, күндік, апталық, айлық, жылдық дене тәрбиесінің уақыттарының жинақталған мәліметтері ұсынылған. 2-кестеде әр сыныпқа нақты жаттығу түрлері көрсетілген (жалпы білім беретін мектептердің типтік оқу бағдарламалары кестесін қара).

Жалпы кешенді бағдарлама мектеп оқушыларының спортқа қатысуы мен дене тәрбиесімен айналысуына жағдай жасауға бағытталған:

- дене тәрбиесін тұрмыстың бір бөлшегіне айналдыру;
- оқушылардың тақырыптық білімін жоғарылату;
- сыныбы мен жасына сай жаттығулар қарастыру;
- бестік бағаның сипаттамасы, себебі, ол стандарттарға сай келуі тиіс;
- дифференциаланған талаптар.

«Дене шынықтыру» пәнінен бағдарлама.

Бұл мемлекеттік бағдарлама мектептегі бекітілген дене тәрбиесінің барлық нормаларын қарастыратын құжат болып табылады. Бағдарлама XI сыныптың өзіне сай бағдарламасын қамтиды және әр тақырыпқа сай жазылған теориялық және сарамандық бөлімдерден тұрады [8].

Жалпы білім беретін мектептердегі оқушылардың дене тәрбиесі туралы ережелері әр мектептің өзіндік жағдайлары, құрал-жабдықтары, спортзалдары және спорт алаңдары т.б. ғимараттарға байланысты ерекшеліктерімен белгіленіп, бекітіледі. Ережеде мектеп оқушыларының дене шынықтыру сабақтарында өзін-өзі алып жүру, мұғалімнің берілген тапсырмаларын орындауға, ауызша айтылған бұйрықтарын орындауға күш салу керектігі айтылады. Әр оқушы өзінің жеке

гигиенасымен қатар, жалпы гигиенаны да ұстануы керек. Берілген мектеп бағдарламасын орындау үшін, өзінің дене қуаты қасиеттерін, күшін жұмылдыра білу керек. Ережеде оқушылардың сабақтан басқа да спорттық, дене мәдениетілік іс-шараларға қатысуы туралы да айтылған. Жалпы алғанда, әрбір мектеп сондай ережені ұстануы үшін, дене шынықтыру мұғалімдері айтылған іс-шараларды өткізуге арналған оқу жылы бойы орындалатын кешендік бағдарлама жасауы керек. Ол бағдарламада мектеп оқушыларының бастауыш сыныптарынан бастап, жоғары сыныптарының оқушылары қатысатындай етіп, жас ерекшеліктерін ескеріп барып жасайды [9].

Мектептегі дене шынықтырудың түсінігі - әрбір сыныпта Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі бекіткен аптасына екі, кейінгі жағдайларда – үш рет өтетін дене мәдениеті сабақтарының өтілуінің тиістігі. Жас ерекшеліктеріне қарай, әр сыныптарда спорт түрлерінен құралған бөлімдерде – аптасына екі сағаттық сабақтар болған жағдайда – оқу жылына 68 сағат, ал аптасына үш сағаттық сабақтар болған кездерде – оқу жылына 102 сағат бөлінеді.

Сабақтардың тақырыптары спорт бөлімдеріне, жас ерекшеліктеріне, мектептің құрал-жабдықтарына байланысты жасайды. Дене шынықтыру сабақтарында жаттығуларды үйрену, спорт ойындары түрлерінің ережелерін біліп, екі жақты ойнай білу, дене мәдениетінің әліппесін білу болып саналады.

Мектептегі дене тәрбиесі – денсаулықты жақсартуды одан әрі жетілдіру үшін, дене шынықтырумен әрі қарай айналысу болып табылады. Алға қойылған міндеттерді орындауда, мысалы, оқушы өзінің дене мүсінін одан әрі жетілдіргісі келіп, жаттығудың түрлерін көбейтіп, дене мәдениеті сабақтарынан тыс қосымша айналысса немесе мектептегі спорт үйірмелеріне қатысып, өзінің денсаулығын одан әрі шынықтырса – дене тәрбиесіне жатады. Мұнда дене шынықтыру мұғалімінің осындай іс-шараларды түрлендіріп, қызықты етіп өткізуге өте ынталы болуы керек. Оқушылардың дене тәрбиесі осымен ғана шектелмейді, оған оқушының өзі қызығушылық танытып, әрі қарай жетілдіруге талпынуы тиіс, сонда ғана ол өзінің жемісін көре алады.

Сабақтардың түрлерінің барлығы кейбір жалпы заңдылықтар негізінде құралады. Оларды білу ұстазға әрбір нақтылы жағдайда білім беру және тәрбие міндеттерін дұрыс және тиімді шешуге мүмкіндік береді.

Ұстаздық тұрғыдан алғанда, жаттығулармен айналысу – сабақтардың мазмұны мен түрлерінің өзара диалектикалық байланыс сипатын айқын түсінудің маңызы зор. Оның ерекше мазмұны белсенді сарамандық қызмет болып табылады, оның өзі бірқатар дербес элементтерден тұрады: дене қимылы жаттығуларының өзі, оларды орындауға даярлық, белсенді демалыс т.б. мазмұн элементтерін белгілі дәрежеде тұрақты біріктіру әдісі жаттығу сабақтарының түрлерін құрайды. Бұған мыналар жатады: сабақ бөлімдерінің ара қатынасы, жаттығуларды орындау тәртібі, шұғылданушылардың өзара қатынасының сипаты, олардың қызметтерін ұйымдастыру әдістері т.б.

Жаттығулармен айналысу сабақтарының құрылымы белгілі дәрежеде шұғылданушылардың жұмыс қабілетінің типтік өзгерістерімен анықталады. Сабақты құру кезінде – оның үш бөлігі: даярлық, негізгі және қорытынды бөлімдерінен тұрады.

Шұғылданудың сабақтық түрлерін анықтайтын басты белгі мұнда оқу-тәрбие үдерісінің нәтижелері үшін, мемлекет пен қоғам алдында жауап беретін маман-оқытушы жетекші рөл атқарады. Сабақтар белгілі тәртіпке келтірілген кесте бойынша жүргізіледі. Сабақтық түрге шұғылданушылар құрамының және олардың жас біркелкілігінің тұрақтылығы тән.

Жаттығу сабақтары жалпы ұстаздық қағидаларға сай жүргізіледі. Олар сабаққа орай мына талаптармен нақтыланып, толықтырылады: сабақтың әсері жан-жақты: білімділік, тәрбиелік және сауықтыру міндеттеріне сай болады, оқыту мен тәрбиелеу бүкіл сабақ бойына жүзеге асырылады. Сабақтарда әдістік жасанды болмауы керек, оқу ісіне барлық шұғылданушыларды, сонымен қатар, олардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, тарту керек. Сабақтарда тек сонда ғана шешілуге тиіс нақтылы міндеттерді алға қою қажет. Сол кезде берілген білім мен үйретілген жаттығу сапалы болады.

Бағдарлама өзімен бірге оқушылардың дене қимылы дайындығы мен дене қимылы білімдерінің деңгейін, дене мәдениеті сабақтарында дене тәрбиесін ұйымдастырып, мазмұнының нормативтік талаптар жүйесін анықтайтын мемлекеттік құжат ретінде белгіленеді [10].

Осы талаптарды сапалы, тыңғылықты орындаған жағдайда оқушылардың дене дамуының жан-жақты және әсерлі болуына, жалпы дене қимылы дамуына, денсаулық негізін қалауына көп септігін тигізеді.

Бағдарлама бөлек-бөлек, өз алдына құралған, бірақ бірі-біріне мазмұны, нормативтік талаптары байланысты он бір сыныптың әрқайсысына жасалған, оқушылардың жас, жыныс ерекшеліктерін ескере дайындалған бөлімдерден, тараулардан тұрады. Әр сыныптың бағдарламасында дене

шынықтыру сабақтарын өтуге арналған оқу материалдары жасалған.

Теориялық материал деп, сабақ барысындағы теориялық мағлұматтарды айтады. Мысалы, әр сыныптың жас ерекшелігіне сай, теориялық мағлұматтардың да спорт бөлімдеріне байланысты өз қойылар талаптары әртүрлі болады. Мәселен, 1-2-3 сыныптар үшін теориялық мағлұматтарға – пайдалы жаттығуларды дұрыс орындау, гигиенасын сақтау, өтіліп жатқан тақырыптардың мәнін түсіну, жаттығуларды ажырата білу т.б. секілді болса, орта буын – 5-9 сыныптар үшін дене жаттығуларының пайдалылығы, спорт бөлімдері түрлерін ажырата білу, дене бұлшық еттерінің пайдалы өсуі, жеке бас тазалығын сақтау, темекі, наша, арақ-шараптардың денсаулыққа зияндылығы т.б. туралы әр сабақта түсіндіру керек. Жоғары буын: 10-11 сыныптар үшін, теориялық мағлұматтардың маңызы кем емес. Онда жаттығулардың орындалу техникасына, педагогикалық міндет-мақсаттарды орындауға арналған тәрбиелік жұмыстарын өткізуге т.б. қажетті мағлұматтар жасөспірімдердің дүниетанымының кеңейтіп, көптеген жаңалықтарды білуге көмектеседі.

Сарамандық материалдар әр сыныптарда жеке бөлімдерден тұрады. Онда дене қасиеттерінің дамуы, дағдылар, үйренушілік жаттығуларынан, спорт бөлімдерінен тұратын жаттығулар кешені болады. Міндетті бөлімдер ретінде жылына берілген 68, немесе қазіргі жағдайға байланысты, Үкімет қаулысы мен жергілікті органдардың шешімі бойынша – 102 сағатты шамамен, жас ерекшеліктеріне қарай бөледі. Мысалы: гимнастика – 28 (38) сағат, қозғалмалы ойындар – 24 (38) сағат, шаңғы немесе дала жарысы – 16 (26) сағат. Бұл мысал ретінде 1-3 сыныптарға арналған шамалас бөлу. 4 – сыныптан бастап 10 сағат – жеңіл атлетика бөлімі қозғалмалы ойындар немесе гимнастика бөлімі есебінен қосылады. 5 сыныптан спорттық ойындар бөлімі қосылады. Оған қозғалмалы ойындар қосымша ретінде 7 сыныпты қоса, өтіле береді де, одан кейін шамамен гимнастика – 16 (20) сағат, жеңіл атлетика – 20 (28) сағат, спорттық ойындар: футбол, волейбол, баскетбол, гандбол – 16 (34) сағат, шаңғы немесе дала жарысы – 16 (20) сағат болып бөлінеді.

Енді, мұнда айта кетер жайттар болады. Мысалы, егер де мектепте дене шынықтыру мұғалімдерінің ішінде көркем гимнастика, күрес, бокс, шығыс жекпе-жек түрлерінен мамандар болатын болса, онда 10-11 сыныптарда гимнастика, дала жарысы сабақтары есебінен ұлдарға бөлек жекпе-жек түрлері, ал қыздарға бөлек көркем гимнастика спорт бөлімдерін қосуға болады. Екінші жәйт: қанша дегенмен ауыл мектептерінде спорт залдарының, алаңдарының жоқтығы қасы. Міне, сондай жерлерде өте алмайтын спорт бөлімдерін балаларға қинап өткізбей, қолда бар құрал-жабдықтармен басқа да өзгермелі спорт бөлімдерін өткізуге бола береді. Осыған байланысты, мектептерде дене шынықтыру сабақтарында жылына берілген 68 немесе 102 сағаттар санының 30% өзгермелі бөлімдермен ауыстыруға болады. Ол деген: гимнастикадан арнайы керекті құрал-жабдықтардың жоқтығынан (гимнастикалық ағаш ат, белтемір, қоссырық, гимнастикалық шығыршықтар, гимнастикалық төсеніштер т.б.) гимнастика және жеңіл атлетика (ұзындыққа және биіктікке секіру, табақша, ядро, гранат, доп, найза лақтыру) спорт бөлімдерін қысқартуға болады. Оның есесіне, спорттық және қозғалмалы ойындары, жекпе-жек түрлері бөлімдерін көбейтуге болады. 10-11 сынып оқушылары арасында міндетті түрде ұлдарға және қыздарға дене шынықтыру сабақтарын бөлек өткізуі тиіс.

Дене шынықтыру сабақтарында спорт бөлімдерін үйреніп, ойнағаннан басқа жалпы дене қимылы дайындығы, дене қуаты қасиеттерін дамытатын, спорт бөлімдері түрлерін үйренуге арналған жаттығулар кешенін үйреніп, жетілдірген жөн.

Әдебиеттер тізімі:

1 Сейсенбеков Е.К. Білім алушының жеке дене мәдениетін тәрбиелеудің педагогикалық әдістері / Педагогика және психология. № 1. (26) 2016. – б.118-122

2 Bjelica Bojan, Joksimović Marko, Seisenbekov Yerlan, D'Onofrio Rosario, Perovic Tijana. The effects of pilates programs on motor skills and morphological characteristics of women, Ita. J. Sports Reh. Po. (2018) 5, 2. – P. 1063-1074

3 Сейсенбеков Е.К., Сержанская Е.Л., Моисеева Н.А. Формирование личной физической культуры детей посредством новых форм организации физического воспитания в учреждениях образования / Наука и жизнь Казахстана, № 1, (35) 2016, 231-233 стр.

4 Антонов О.В. Тимбилдинг с элементами пешеходного туризма как форма проведения внеурочных занятий в школе / Антонов О.В. // сборник статей IX международной научной конференции «Проблемы и перспективы развития спортивных игр и единоборств в ВУЗах», 2013 г.– Белгород-Харьков-Красноярск-Москва – 2013. С. 35-38.

5 Сейсенбеков Е.К. Спорт теориясы мен әдістемесі, Оқулық. – Астана.: ЕҰУ. Нұрлы бейне баспасы. 2013. 331 бет.

6 Ермакова Т.С., Мушкетер Радослав. Методы оздоровительного образования школьников и студентов // *Материалы X Международной научной конференции, посвященной 60-летию БГТУ им. В.Г. Шухова и 210-летию ХНПУ имени Г.С. Сковороды, Харьков. 2014. Ч.2. – 64-67 с.*

7 Сейсенбеков Е.К., Зайченко В.Н., Богданова Н. Актуальные проблемы и социальная сущность школьного спорта в процессе решения мероприятий в спортивно-массовых общеобразовательных школах // *Материалы VIII-межд. научн. конф. Современни тенденции на физическото възпитание и спорта, Софийски университет „Св. Климент Охридски“ Департамент по спорт Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2016. – С. 51-57*

8 I. Mastrogiannis, P. Antoniou et. al. Integrating the Inducement of Cognitive Conflict into the Pedagogical Model of the Tactical Approach to Teaching Volleyball Tactics in Physical Education / *Journal of physical education and sports management. 2017. Vol. 4. No 1. June. 3 (2), - p.p. 1-24*

9 В.Е. Жабиков, Т.В. Жабакова. Педагогическое мастерство учителя физической культуры. Учебное пособие / В.Е. Жабиков, Т.В. Жабакова. – Челябинск. 2016. Изд-во ЮУГГПУ. – 195 с.

10 Сейсенбеков Е.К. Дене шынықтыру және спорт теориясы мен әдістемесі. Оқулық. Астана.: ЕҰУ баспасы. 2011. – Б. 431.

Абусейтов Бекахмет Зайнидинович

П.ғ.к., доцент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Өнер факультеті, «Дене мәдениеті» кафедрасы

Әбділлаев Ә. К.

ХҚТУ профессоры Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Өнер факультеті, «Дене мәдениеті» кафедрасы

МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАР ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАҢЫЗЫ

Түйін: «Мектеп жасындағы балалардың дене шынықтырудың әлеуметтік-педагогикалық маңызы» мақаласы қазіргі заманғы қоғамның қазіргі заманғы тақырыптарының біріне арналады, себебі қарқынды дамып келе жатқан әлем дене шынықтырудың кадрларын даярлауға сапалы жаңа талаптарды ұсынады. Балалардың мектеп жасындағы дене шынықтырудың маңыздылығы - жан-жақты физикалық даму, денсаулықты нығайту және әртүрлі моториканың және дағдылардың қалыптасуына негіз қалау. Мектеп жасындағы балалардың дене шынықтыру тәрбиесінің әлеуметтік-педагогикалық құндылықтарының негізін қалаушылар мектеп жасындағы балалардың толыққанды дамуы туралы біледі, себебі бұл жалпы білім беру проблемаларын шешуге көмектеседі (адамгершілік, еңбек және эстетикалық).

Кілтті сөздер: есірткі құралдары, психотроптық заттар, эстетикалық, функционалды, үйлесімді, мотивациялық, физикалық сапа.

Резюме: Статья «Социально- педагогическое значение физического воспитания детей школьного возраста» посвящена одной из актуальных тем современного общества, так как динамично развивающийся мир предъявляет качественно новые требования к подготовке кадров физической культуры. Значение физической культуры в школьный период жизни детей заключается в создании фундамента для всестороннего физического развития, укрепления здоровья, формирования разнообразных двигательных умений и навыков. Авторы основ социально-педагогических значений физического воспитания детей школьного возраста связывают полноценное развитие детей школьного возраста, так как это облегчает решение общеобразовательных задач (нравственных, трудовых, эстетических).

Ключевые слова: наркотические средства, психотропные вещества, эстетический, функциональный, гармоничный, мотивационный, физическое качество.

Summary: The article "Socio-pedagogical significance of physical education of school-age children" is devoted to one of the actual topics of modern society, as the dynamically developing world presents qualitatively new requirements for the training of physical education personnel. The importance of physical education in the school age of children is to create a foundation for comprehensive physical development, health promotion, and the formation of a variety of skills. The authors of the foundations of the socio-pedagogical values of physical education of school-age children relate the full development of school-age children, since this facilitates the solution of general educational problems (moral, labor, and aesthetic).

Key words: drugs, psychotropic substances, aesthetic, functional, harmonious, motivational, physical quality.

Адам өміріндегі мектеп кезеңінде дене мәдениетінің маңыздылығы жан-жақты; яғни дене дамуы, денсаулықтың нығаюы, әр түрлі бейнедегі дене қозғалысы біліктілігі мен дағдыларының қалыптасуында іргетасын қалаумен қорытындыланады. Осылардың барлығы жеке тұлғаның үйлесімді үндестікте дамуы үшін объективті алғы шарттарының дамуына әкеледі. Мектеп жасындағы балалардың толыққанды дамуы, белсенді дене жаттығуларының тәжірбие жүзінде мүмкін емес.

Дене қозғалысы белсенділігінің жеткіліксіздігінен адамның өсіп келе жатқан ағзасының саулығы күрт нашарлайды, оның қорғаныс күштері әлсірейді, толыққанды дамуы қамтамасыз етілмейді. Осыларға байланысты, тәртіп бойынша табиғи даму шыңы мектеп жасындағы жоғары сынып оқушыларында болады, негізгі дене қабілеттері мен функционалдық мүмкіндіктерін осы жаста тиімді арттыруға болады. Бұл адамның барлық дене сапаларына қатынасы бойынша ең сезімтал кезең болып табылады.

Бұдан кейінірек қандайда бір дене сапасы түрлерін дамыту қиындық туындатады. Содан соң бөлек бұл шақ әр түрлі бейнедегі қозғалыс біліктілігі мен дағдыларын оқытып, үйретуде барынша қол жетімді кезең болып саналады, әр түрлі бейнедегі қозғалыс әрекеті жағдайындағы өмір жолдарындағы қозғалыстарға елеулі тездікте бейнелеуге мүмкіндік туғызады. Мектеп жасында белгілі деңгейдегі ақыл-ой және дене жұмыс қабілеттілігі дамиды, яғни тұтастай алғанда дене

тәрбиесінен теориялық оқу пәні мен міндетті білім бағдарламасын табысты меңгеруге мүмкіндік туғызады.

Дене мәдениетінің элементтері бос уақытты ұтымды пайдалануға мүмкіндік жасайтын, бос уақытты көңілді өткізуге байланысты негізгі құрал болып табылады. Наркотикалық зиянды құралдарды, психотроптық заттарды, спирттік ішімдіктерді, темекі шегу және т.б денсаулыққа жағымсыз әсер ететін бірқатар қоғамға жат, зиянды әдеттерден арылуға көмектеседі.

Қорытындылай келе, ағзаның қарқынды даму кезеңіндегі дене мәдениеті белсенділігі адамгершілік, еңбек, эстетикалық және басқа жалпы тәрбие беру міндеттерін іске асыруда елеулі жеңілдік туғызады.

Мектеп жасындағы балалар дене тәрбиесінің мақсаты балалардың өз денсаулықтарын ұзақ мерзімге сақтау және нығайту үшін дене мәдениеті құндылықтарын белсенді пайдалануға қабілетті еңбек қызметі әрекетінде жандандыру және белсенді демалысты жүйелі ұйымдастыру болып табылады. Дене мәдениеті жүйесінде сауықтыру міндеттері мына дене мүмкіндіктерін дамытудан тұрады:

1. Денсаулықты нығайту, дені сау, денесі жақсы дамыған, дұрыс дене сымбаты қалыптасқан, әр түрлі дене бұлшық ет топтары дамыған, организмнің барлық жүйесі мен олардың қызметі өз уақытында дамыған, жүйке жүйесі бекіген, сол сияқты зат алмасу үдерістерін жандандырады.

2. Әр түрлі жастағылар мен жыныстағылар үшін дене сапаларын үйлесімді үндестікте дамытуды қамтамасыз ету, кіші мектеп жасындағы жаста дене сапаларының жан-жақты дамуына назар аудару қажет, алайда қозғалыс үйлесімділігі қабілетін тәрбиелеуге, сол сияқты қозғалыс шапшаңдығына елеулі ықпал етеді. Орта мектеп жасындағыларда барлық формадағы жылдамдық қабілеттерін тәрбиелеуге барынша көп назар аударылады, сонымен бірге күш компонентінің шегіндегі күштенуінен байланыссыз, жылдамдық- күш дайындығы қосылады. Үлкен мектеп жасындағыларда жылдамдық-күш және меншікті күш қабілетін, сонымен бірге жалпы және анаэробты төзімділікті тәрбиелеу бойынша жұмыс жүргізу мақсатқа лайықты болады.

3. Сыртқы ортаның жағымсыз әсер етуіне организмнің төзімділігін арттыру. Дене тәрбие сабағын жабық спорт ғимараттарында емес, таза ауада өткізген мақсатқа лайықты болады.

4. Жалпы жұмыс қабілеттілігін арттыру және гигиеналық дағдыларды меңгеру. Мектеп оқушылары күнделікті дене жаттығуларын орындауы, су, ауа, күн, процедураларына қатысу, оқу және демалыс, ұйқы режимін сақтау, толыққұнды тамақтану. Әсіресе бұл кіші және орта мектеп жасындағы балаларға жатады, өйткені бұл кезеңде организмнің барлық жүйелерімен функциялары осы кезеңде барынша қортынды жүзеге асады. Дене қозғалысы сапалары мен жеке тұлғалық қасиеттерін дамытуда дене мәдениеті бойынша білім деңгейін төмендегі тәртіппен жақсартады:

1. Өмірде маңызды қозғалыс біліктілігі мен дағдыларын қалыптастыру және дамыту.

Оқушылардың қозғалыс біліктілігімен дағдыларының мына бес тобын қалыптастыру қажет (З.И.Кузнецова 1968):

- мектеп жасындағы балалар өзін кеңістікте жүру, жүгіру, жүзу, шаңғыда сырғанаудың жәрдемімен біліктілік пен дағдылар арқылы қозғалуы тиіс;

- қозғалыс кезінде өз денесінің статикалық қалпын және тұрысын басқару дағдысын меңгеру;

- доппен, секіргішпен, лентамен, гантелмен, таяқшамен әр түрлі кешенде қозғалыс қимылдарын орындау біліктілігі мен дағдыларын қалыптастыру;

- дененің басқа звеноларында қозғалыс қимылдарымен үйлестікте кешенді қозғалысты орындай білу;

- өнерлеп дайындалған кедергілерден өту үшін (тіреп секіру, арқанға өрмелеу, ұзындыққа және биіктікке секіру) кешенді қозғалысты орындай білу;

2. Дене мәдениеті және спорт саласында қажетті білімді қалыптастыру.

Оқушылар мыналарды білуі тиіс:

- дене жаттығуларын орындау шарттары мен ережесін;

- дене жаттығуларын орындаудың организмнің негізгі жүйелеріне әсерін;

- дене қабілеттері мен организмнің функционалдық мүмкіндіктерін арттыруға бағытталған өздігінен орындайтын дене жаттығулар сабағын өткізу және ұйымдастыру ерекшеліктері;

- дене жаттығуларымен шұғылдану уақытындағы негізгі өзін-өзі бақылау әдістері;

- жанұядағы дене мәдениетінің рөлі;

- салауатты өмір сүру бейнесін және т.б қалыптастыруда дене мәдениеті мен спорттың рөлі.

Мектеп жасындағы балаларды дене мәдениеті арқылы тәрбиелеу жұмыстары келесі тәртіппен жүргізіледі.

1. Дене жаттығуларымен өз бетінше шұғылдану қажеттілігі мен біліктілігіне тәрбиелеу, демалыс, жаттығу, жұмыс қабілеттілігін арттыру және денсаулықты нығайту мақсатында оларды саналы түрде қолдану.

Дене мәдениеті және спорт бойынша педагог қызметінде бұл міндеттерді шешу оқушылардың өздігінен шұғылдануының қажетті алғы шартын жасауды қарастырады, ал бұл оқушылардың дене мәдениетінен сауаттылығын арттыру қажеттілігін қамтамасыз етеді; дене мәдениетіне дұрыс мотивацияны ынталандырады; өмірде маңызды қозғалыс біліктілігі мен дағдыларын дұрыс орындау техникасы негіздерін қалыптастыру; оқушыға өздігінен дене жаттығуларымен шұғылдану тәртібін дұрыс құру жүктемені мөлшерлеу, дене сапаларын тәрбиелеудің жүйелі әдісін қолдану, өз денсаулық жағдайына қарапайым өзін-өзі дене даярланғандығы деңгейін бақылауды жүзеге асыру және т.б. [1,2].

2. Адамгершілік, өнегелілік, эстетикалық және т.б. жеке тұлғалық сапаларын, оқу және жарыстық қызметіндегі өзара үйлесімді қатынаста әрекеттестік және ынтымақтастық нормаларына тәрбиелеу, балаларға психикалық үдерістерді дамытуға көмектесу.

Жоғарыда атап көрсетілген міндеттер жалпы білім беру мекемелерінде дене тәрбиесін уақытпен белгілі мемлекеттік нормативтер мен құқықтық құжаттарда ұсынылған. Мектеп жасы кезеңінде дене мәдениетін бағытты пайдалануды барлық жақтар үшін бағдарлық нұсқау рөлін атқарады. Алайда әр түрлі мектеп жасындағы балалар үшін дене мәдениетін пайдалану мүмкіндігіне, жас ерекшелігіне және дайындық деңгейіне байланысты олар нақтылануы тиіс. Мұндай нақтылану Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің нормативтік құжаттарында, балалар мен жасөспірімдер спорт мектептері мекемелерінде, жалпы білім беретін мектептер үшін дене мәдениеті бойынша күшіндегі білім беру бағдарламасында біршама нақтылап ұсынылған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әбділлаев Ә.К, Мухамеджанов Б.Қ Омаров Б.С. Абусейтов Б.З. Дене мәдениеті және спорт педагогикасы, оқулық, Түркістан «Туран» баспаханасы. 2016. 44-74 беттер.
2. Әбділлаев Ә.К Оңалбек Ж.К Маханбет Е.Т Дене шынықтыру және спорт мамандығы бойынша пәндерді оқыту әдістемесі. оқулық, Түркістан 2016 «Туран» баспаханасы 2016. 12-48 беттер.
3. В. И. Кузнецов Тебрия и методика физической культуры. Учебник, Москва. Издательский центр «Академия» 2012. 228-330.
4. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. Учебник, Москва, Д.С 1991, 114-130 Стр.

Ақназаров Серік Баянқұлович

Доцент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Өнер факультеті, «Дене мәдениеті» кафедрасы

ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРЫН ОҚУ ЖӘНЕ ӘСКЕРИ-ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ ҮРДСІНДЕ ПАЙДАЛАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ

***Түйін:** Мақалада ұлттық ойындары бабалардың тәрбие құралына айналған асыл қазынасына деген көзқарасын құрметтеуге сөз әсемдігі мен мәнерін сезінуге үйретеді. Ұрпақты батылдыққа, өжеттікке тәрбиелейді. Ендеше педагогика ғылымдар балаға ес білгеннен бастап ұлттық ойындар арқылы тәрбиелеуді жетілдіріп, мықтап қолға алудың ұсынғандығы қарастырылған.*

***Кілтті сөздер:** Педагогика, психология, философия, элеуметтік-педагогика, мақсат.*

***Резюме:** Изящество и стиль игры средство воспитания национального сокровищницу предков уважать в статье будущее отношение, учит чувствовать слово. Воспитывает поколения класса. Значит, узнав воспитания ребенка с ес через национальные игры совершенствование педагогических наук, прочно представлении бухгалтерского рук.*

***Ключевые слова:** Педагогика, психологии, философии, социальной педагогика, цель.*

***Summary:** The elegance and style of the game a means of education the national Treasury of the ancestors to respect the article the future of the relationship, learn to feel the word. Nurtures generation class. So, after learning the child's upbringing with the EU through the national games improvement of pedagogical Sciences, is firmly the view of accounting hands.*

***Key words:** Pedagogics, psychology, philosophy, social pedagogics, purpose.*

Қоғамымыздың іргетасын нығайту үшін бүгінгі жастарға үлгілі, өнегелі тәрбие беру - қазіргі міндеттердің бірі. Оқушыда жалпы адамзаттық құндылықтар мен адамның айналадағы дүниемен жеке тұлғалық қатынасын (этикалық, эстетикалық, адамгершілік тұрғысынан) тәрбиелеу мақсатын халқымыздың мәдени рухани мұрасының, салт-дәстүрінің озық үлгілерін оның бойына дарыту арқылы жүзеге асыруға болады. Осымен байланысты бағдарлама халқымызға тән әдептілік, қонақжайлық, мейірімділік, т.б. сияқты қасиеттер, табиғатқа деген қарым-қатынасындағы біздің халыққа тән ерекшеліктер. Жас ұрпақ өз халқының мәдениетімен, асыл мұраларымен ұлттық әдебиеттер арқылы танысып келеді. Халық ойынды тәрбие құралы деп таныған. Қазіргі таңда еліміздің іргетасын нығайту мақсатында жеткіншек ұрпаққа үлгілі, өнегелі тәрбие беру қоғамның алда тұрған міндеттерінің бірі болып саналады [1].

Ойынды сабақтан тыс қолдану оқушылардың ой-өрісін жетілдірумен бірге, өз халқының асыл мұраларын бойына сіңіріп, кейінгі ұрпаққа жеткізе білу құралы. Бірақ оны жүргізуге арналған нақты әдістемелік құралдар жоқтың қасы. Зерттеу жұмысында орыс тілінде жазылған әдебиеттер қолданылды. Соның нәтижесінде қазіргі таңда тақырыптың өзектілігі туындап отыр. Халық педагогикасының адам, отбасы, өскелең жас ұрпақты тәрбиелеу туралы арман-мақсаттарын, орныққан пікірлерін, ұсыныстарын қамтып көрсететін педагогикалық идеялар мен салт-дәстүрлері өткен мен қазіргінің арасындағы байланысты көрсетеді. Ол тарихи даму барысындағы элеуметтік мәні бар ақпаратта (білім, білік) т.б. жиналып, ұрпақтан ұрпаққа беріліп отырады. Шәкіртке адамзаттық құндылықтар, қоршаған орта және жеке тұлғалық қатынасын (этикалық, эстетикалық, рухани, адамгершілік тұрғысынан) тәрбиелеуде халқымыздың асыл қазынасының бірі ұлттық салт-дәстүрінің озық үлгілерін баланың бойына дарытуда жүзеге асыруға болады. Қазақтың қанына туа біте дарыған әдептілік, қонақжайлық, мейірімділік, кішіпейілдік, т.б. қасиеттер, адамның табиғатқа деген қарым-қатынасындағы ерекшеліктер біздің халыққа өте тән. Келер ұрпақ халқының мәдениетімен, тарихымен ұлтымыздың ауыз және жазба әдебиеттері арқылы танысып келеді. Қазақ халқы қай заманнан бері ұлттық ойындарды тәрбие құралы ретінде пайдаланған. Бүгінде ойынды сабақта қолдануда оқушылардың ой-өрісін жетілдірумен бірге, еліміздің асыл мұраларын бойына сіңіріп, кейінгі ұрпаққа жеткізе білетін құнды дүниені жадында сақтауға көмектесеміз.

Атадан балаға мирас болып келе жатқан халық педагогикасының ұрпақты тәрбиелеудегі өткен мен қазіргінің арасындағы байланыста қойған жоқ [2].

Халықтық педагогикасында өте ертеден бастау алатын ол-еңбек тәрбиесі. Ежелден жалғасып келе жатқан еңбек тәрбиесінің әдіс-тәсілдері құралы нағыз еңбек болып табылады. Еңбек адамның қалыптасуы мен тәрбиеленуінде бір ұрпақтан екінше ұрпаққа өмірлік тәжірибе береді және халықтың даму барысында шешуші рөл атқарады. Еңбек ету кезінде адамның дене, ақыл-ой, эстетикалық дамуы мен еңбек тәрбиесі қатар жүреді. Сонымен қатар халықтық педагогиканың ең бір көне түріне

жататын тиімді құралдарының бірі ол-ұлттық ойындар. Ойын арқылы бала қоршаған ортаны өз бетінше тани бастайды, жақсы-жаманды ажыратады, әсіресе баланың ақыл-ойы дамып, қиялына қанат бітіп, зердесі толығады.

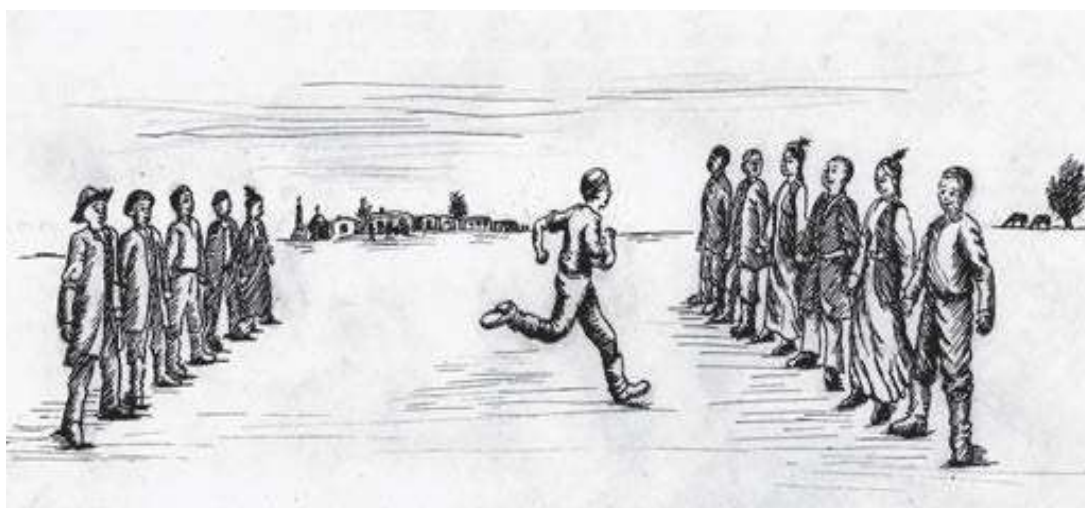
Мәселен қазақ балаларына арналған ұлттық ойындар:

«Ханталапай»

«Алтын сақа»

«Ақсерек-Көксерек»

«Орамал тастамақ» т.б.

«Тоғызқұмалақ»

«Ойын – тіршіліктің нышаны, еңбекке бейімделудің белгісі, дене мәдениеті мен серугідің құралы». Қазақ халықы туғызып отырған, ойынның түрлері көп. Әрбір ойынның тәрбиелік мақсаттары болады. Мысалы: «Алтын сақа» ойыны бағдарлыққа, дәлдікке, мергендікке үйретсе, «Тоғызқұмалақ», сияқты ойындар ойлау қабілетін арттырады және «Ақсерек-Көксерек», «Орамал тастамақ» ойындары бүкіл дененің тұтас қимылдап шынығуына себеп болады. Ойынның түрлерін қауымдасып ойнау, одақтасып ойнау, жеке ойнау деп, ал мазмұнына қарай тұрмыстық ойындар, шынығу ойындары, кәсіптік ойындар, спорттық ойындар деп топтауға болады[3].

Ойын кезінде қызбалыққа салынып, дөрекі сөздер айту, ысқыру, даурығу әдептілік емес, ал жеңіске жету үшін әділетсіз шешім айту, зоршықшы төрелік жасау барып тұрған мәдениетсіздік және әдепсіздік болып табылады. Әрине ойын болған соң шаттану да қажет, бірақ шаттанудың жөні осы екен деп, орынсыз айқалау-әдепсіздік.

Баланың тәлім-тәрбиесі, іс-әрекеті ойыннан басталады, оның негізгі болашақ өмірінде жалғасын табады. Міне сондықтан да оқушының оқу әрекетіндегі белсенділігін қалыптастыру мен тәрбие ісіндегі рөлінің маңызы өте зор [4].

Бала өзін қоршаған ортаны және өмір сүріп отырған айналасындағы заттар мен құбылыстарды ойын арқылы түсініп, ұғынады. Ойын арқылы баланың танымдық қабілеті өседі. Ең алдымен бала ойын арқылы үлкендердің іс-әрекетімен танысады. Мысалы, бала ойын барысында аяқ астынан өзгертен жағдайда- «Не істеу керек?», міне, осындай әрекеттер төңірегінде ойлана бастайды. Яғни бала топ болып ойнаған кезде өзінің іс-әрекетін басқа ойыншылар түсінетіндей етіп жасауға тырысады.

В.И.Сухомлинский: «Ойынсыз, музыкасыз, ертегісіз, шығармашылықсыз, қиялсыз толық мәніндегі ақыл-ойы парасаты ұлттық салт-сананы сіңіру арқылы байи түспек» - деген.

Ойын арқылы балалардың еңбекке деген қарым-қатынасы мен қабілеттерін арттырады. Ойынның тәрбиелік маңызы ол-баланы зеректікке, білгілікке баулитынында.

Балабақшылар мен бастауыш мектептерде ұлттық ойынды ұтымды пайдалана отырып, баланы еңбекке баулу және дене шынықтыру пәндерінде оқушылардың өз бетімен жұмыс жасау дағдыларын қалыптастыру шарттары теориялық тұрғыдан негізделсе, онда оқушылардың білімге деген құштарлығын арттыруға және халықтың асыл мұрасын бойына сіңіріп, ұлттық сананы қалыптастыруға болады[5].

Демек ұлттық ойындар бабалардың тәрбие құралына айналған асыл қазынасына деген көзқарасын құрметтеуге сөз әсемдігі мен мәнерін сезінуге үйретеді. Ұрпақты батылдыққа, өжеттікке тәрбиелейді. Ендеше педагогика ғылымдар балаға ес білгеннен бастап ұлттық ойындар арқылы тәрбиелеуді жетілдіріп, мықтап қолға алудың ұсынады.

А.А.Диваев «қазақ балаларының ойындары» мақаласында ер балалар мен қыздардың саз балшықтан аң жануарлардың түрлі мүсіндерін жасау, қуыршақтарына киім тігу қабілеттері көрсетіліп, «Соқыр теке», «Көк сиыр», «Бөрік жасырмақ» т.б. ойындардың мазмұнын ашады. Сондай-ақ «қырғыз жастарының көне ойындары» мақаласында, тойда, айттарда ауыл жастарының ат жастары «Қыз қуу», «Көкпар», «Аударыспақ» т.б. ойындары жайында мағлұматтар береді. Әрине бұл ойындардың дене тәрбиесінде алатын орны өзгеше, әсіресе, спорт саласында А. Диваев «Қырғыз балаларының ойыны» деген, еңбегінде ойынның бала тәрбиесіндегі рөлін айта келіп, жас өспірімдерді негізінен үш топқа бөледі:

Бір жастан жетіге дейін – нәресте, жеті жастан он бес жасқа дейін бозбала, ал он бестен отызға дейін – жігіт. Осыған орай ойындарды да сәбилер ойына деп негізінен үш топқа бөлінген, А.Диваевтың ойынды үш топқа бөлуінің себебі біріншісі ежелгі қазақ ойындары, екіншісі қозғалмалы ойындар, үшіншісі спорт ойындары. Сондай ақ А. Диваев мына мәселеге ерекше көңіл бөлген «бұл жерде менің айтарым, егер қыз баланы қолдан жасайтын қуыршақтары мен ер балалардың өздерінің балшықтан жасап алатын жылқы мен түш сияқты жануарлар мүсіні болмаса, қазақта балалар ойыншығы мүлде жоқ, ... Бірақ та антропологиялық көзқараспен қарайтын болсақ, олардың осы ұсқынсыз ойыншықтары баланың өз шығармашылық қиялымен туғандықтан құнды болып есептеледі». Шындығында балалардың өмір сүрген ортасында байланысты алған әсерлері олардың шығармашылық шабытын оятумен қатар өзін қоршаған дүниені танып білуіне мүмкіндіктің бәрі ойын арқылы іске асатыны күмән тудырмасы анық.

Осы орайда қазақтың көрнекті жазушысы М. Әуезовтің: «Біздің халқымыздың өмір кешкен ұзақ жылдарында өздер қызықтаған алуан өнері бар ғой. Ойын деген менің түсінуімше көңіл көтеру, жұрттың көзін қуантып, көңілін шаттандыру ғана емес, ойының өзінше бір ерекше мағыналары болған», -деп тұжырымдайды [6].

Қазақтың ұлттық ойындары туралы қалам тартқан ғалымдар: Е.Сағындықов, Ә.Диваев, М.Жұмабаев, М.Тәнекеев, Б.Төтенаев, М.Балғымбаев, Ә.Бүркітбаев, т.б. ұлттық ойындардың жастар үшін тәрбиелік мәні зор екенін атап өтеді.

А. Диваевтің айтуынша үшінші тобы спорттық ойын түрлеріне мыналар жатады:

«Бәйге»

«Көкпар»

«Аударыспақ»

«Арқан тарту»

Ұлттық ойындар қайрат-жігерді, байқампаздық пен сезімталдықты арттырады. Қай халықтың болмасын, оның ұлттық ойындарының белгілі бір мақсты мен әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан ерекше қасиеттері болады. Сондықтан халық арасында қалыптасқан ойындар туралы сипаттамалық жинақтар, деректер және құжаттар дұрыс зерттеу мен талдауды қажет етеді.

Ұлы бабамыз Әбу Насыр әл-Фараби: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы, ол келекшекте оның өміріне апат әкеледі»-деген. Демек балаға ең алдымен тәрбие беріп, сонан соң ғана білім беруді қолға алуға болатыны осының дәлелі [7].

Басқа бір зерттеуші Сәкен Сейфуллин «Біздің ауылда әнді де, ертегіні де естуге болатын. Кеш құрым, ойын – сауықтар, айтыс жиі ұйымдастырылатын. Бала жастан осы әндер, айтыстар, ошақ қасында естіген осы ертегілер мен аңыздар менің санамда қалып қойды», - деп балалар ойындарын әндермен, айтыстармен байланыстыра қарастырады қазақ халқының өмірінде ойынсыз тірлік бітпеген тіпті көшіп қонуда да жастар көштің аяғын ойынға айналдырып отырған «Бұл елдің ескі бір салты бойынша, көші-қон кезінде жастар әуелі үлкендердің үйін тігісіп береді. Одан соң жетім қалған үйлерді де тігіседі. Ең соңында отау үйлерді қалдырып, ойын – сауыққа айналдырып кетеді», - деп жазған екен Ғабит Мүсірепов «Ұлпан» повесінде .

XIX ғасырдың бірінші жартысында қазақ даласында Сібірге жер аударылған поляк А. Янушкевич өзінің жазып жүрген күнделіктерінде қазақтың ойын сауығының халықтық тұрмыс-тіршілігімен, әдет-ғұрпымен қоршаған ортамен астасып жатқанын таң-тамаша еткенін сөз етеді. «Кешкісін біздің үйде бір қызық болды. Ол әр түрлі аңдар мен құстардың әсіресе, түйенің, құланның, бүркіттің дауысын айнытпай салады. Бұны одан артық айнытпай салу ешкімнің қолынан келмейді», - деп таң-тамаша болған.

Бұл еңбегімізде дене тәрбиесі пәнінің ұрпаққа білім беруде тәрбиелік мәні зор, мағынасы терең дәріс екенін, дәлелдегіміз келеді [8].

Дене тәрбиесі пәннің ұзтазы-тәжірибелі, өз ісінің шебері, шәкірттің жан дүниесін түсіне білетін психолог маман.

Ғалым С. Иманбаеваның пікірінше, патриоттық құндылық дегеніміз – елі мен туған жерін, Отанын сүю, мемлекеттің тәуелсіздігі мен бейбітшілігін, әлемдік тыныштықты сақтау үшін күресуі, өзінің ана тілін, дінін, дәстүрін бүгінгі заман талабына сай ұлттық мүдде негізінде жетілдіру, қоғамдағы ізгілік қарым-қатынасты, табиғат пен адам арасындағы мейірімділікті, ұлтаралық мәдениетті дамытуы [9].

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың 2030 – жылға арналған стратегиялық бағдарламасында «Біз өзіміздің болашағымызды, балаларымыздың болашағын қандай күйде көргіміз келеді, осыны айқындап алатын уақыт жетті» деп көрсетілген. Еліміздегі ұлттық қоғамды кемелендіру үшін ел болашағы жас ұрпақты ұлттық тағылым қағидалары негізіндегі рухтың тәлім және білім негіздерімен қаруландыруымыз қажет. Әлемде өмір сүріп жатқан қай халық болсын өзінің ұлттық рухының негізін өз ұрпағының бойына сіңіріп, құнды қасиеттерді, мінездерді қалыптастырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сағындықов Е. «Ұлттық ойындарды оқу-тәрбие ісінде пайдалану»// Алматы, 1993ж.
2. «Ежелгі Қазақстан: Қазақстан балалар» энциклопедиясы.- Алматы: Аруна, 2002 ж.
3. Ұзақбаева С. «Тамыр терең тәрбие» //Алматы: «Ғылым», 1995. –232.
4. Несіпбаев Б.К. «Ұлт мәдениеті мен өнері», «Білім» 2003 ж.
5. Атабаев А.С. «Ұлттық ойындар- халық мұрасы», «Кітап» 2006 ж.
6. Джанабаева Р.А. «Оқушыларға патриоттық тәрбие беру» Алматы, 2003ж.
7. Иманбаева С.Т. «Оқушыларды ұлттық жасауынгерлік дәстүр арқылы баулудың педагогикалық негіздері»: 13.00.01 –Жалпы педагогика, педагогика және білім тарихы, этнопедагогика. п.ғ.к. дисс... – Алматы, 1999. –122.
8. Әлімбаев М. «Отанның орны – жүректе: Туған Қазақстан туралы толғамды ойлар» Эссе / М.Әлімбаев.- Алматы, 2000 ж.

Ахмедов А.А.

Оқытушы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

ӘР ТҮРЛІ СПОРТ ТҮРІНЕ МАМАНДАНҒАН СПОРТШЫЛАРДЫҢ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Түйін. Мақалада физиологиялық тұрғыдан алғанда әрбір дене тәрбие сабағы организмге түсетін күшті бірте-бірте арттыру негізінде құрылады. Оның негізгі мақсаттары: денені жаттықтыру және шынықтыру арқылы балалардың денсаулығын нығайту, дұрыс қимыл дағдыларын қалыптасыру, жылдамдық пен тәрбиелеу, батылдықты, табандылықты, достық, жолдастық, көпшілдік сезімін тәрбиелеу негіздері қарастырылған.

Кілтті сөздер: анатомия, спорттық морфология, спорттық физиология, спорттық медицина.

Резюме: В этой статье физиологически физическая подготовка строится на постепенном увеличении массы тела. Его основными целями являются: укрепление здоровья детей посредством физической подготовки и физической культуры, формирование правильных умственных способностей, ускорение и воспитание, культивирование мужества, настойчивости, дружбы, дружбы и чувства мира.

Ключевые слова: анатомия, спортивная морфология, спортивная физиология, спортивная медицина.

Summary: In this article physiologically, physical training is built on the gradual increase in body weight. Its main goals are: strengthening the health of children through physical training and physical education, the formation of the right mental abilities, acceleration and upbringing, cultivation of courage, perseverance, friendship, friendship and a sense of peace.

Key words: anatomy, sports morphology, sports physiology, sports medicine.

Кіріспе. дененің дамуын, сондай-ақ конституциялық ерекшеліктерін қалыптастырушы әсерлер көп. олардың ішіндегі бастылары: әлеуметтік экономикалық жағдайлар, сыртқы орта, тамақтану ерекшеліктері, бастан кешкен аурулар, денешынықтыру мен спорт. әрине дене пішіні мен конституциялық ерекшеліктерді анықтайтын көрсеткіштердің ішінде тұқымқуалай берілетіндері де аз емес. олар: бой ұзындығы, тұлға мен аяқ-қол ұзындығы, олардың көлденең өлшемдері және т.б.

Зерттеу әдістері. Баскетболшылар ұзын бойлы, сондықтан да олардың басқа құрылымдық көрсеткіштері де жоғары. Олимпиадада жеңімпаз алты команданың 72 баскетболшысының орташа бой ұзындығы 196,4 см-ді құрайды. Бұл көрсеткіш басқа қатысушылардан 11 см-ге жоғары. Бой ұзындығы командадағы ойыншылардың жүріс-тұрысына байланысты. Ең ұзындары орталықта, орташа бойлылары шабуылшыларда, одан кішілері қорғаушыларда болады. Сәйкесінше 193-187-179 см. Бой ұзындығы 2 м-ден жоғары баскетболшылар саны жыл өткен сайын жоғары топта ойнайтын командаларда көбейіп келеді.

Дене пропорциясы бойынша баскетболшылар көбінесе 47%-ы гигантты типке (аяқ қолы ұзын, кең иықты) немесе 29%-ы тейноидты типке (аяқ-қолы ұзын, қушық иықты) жатады. Баскетболшылар арасында дене пропорциясының гигантты типі осы жиілікте кездеседі (48%). Олардың ішінде ең азы паратейноидты типке (аяғы ұзын, орташа иықты – 16,8%), парагармоноидты типке (орташа аяқты, кең иықты – 15,3%) және тейноидты типке (аяғы ұзын, қушық иықты - 6%) жатады. Осыдан баскетболшылар арасында ерлердің 89%-ы, әйелдердің 71%-ы аяқтары ұзын болып келеді. Әйелдердің дене пропорциясы ерлерге қарағанда аз өзгереді [1].

Зерттеу нәтижелері. Баскетболшылардың дене тұлғасының пішіні – кең иықты, тұлғалы, жамбасы қушық болып келеді. Баскетболшылардың В.В.Бунак бойынша конституция типтері – кеуделік немесе кеуделік-бұлшық етті, Шелдон бойынша 2-(5-6), (2-4), яғни мезоморфты, аздап эктоморфты болып келеді.

Спорт түріне іріктеу кезінде алғашқы кезеңдерде ұзын бойлы жасөспірімдерді тандайды. Бірақ олардың ағзасы аздап қызметі жағынан әлсіз, өйткені жүрек-қан тамырлар жүйесінің дамуы бойдың өсуіне байланысты аздап қалып қояды, сондықтан тез шаршайды. Бұл жағдайды да ескеру қажет.

Волейболшыларда ұзын бойларымен ерекшеленеді. Олимпиадаға қатысқан жеңімпаз ойыншылардың орташа бой ұзындығы 190,8 см, ал қалған ойыншылардікі 185,5 см. Алдыңғы қатардағы ойыншылар ұзын бойлы және дене бітімінің үйлесімділіктері аздап бұзылған. Себебі жұмыс атқаратын қолдың бұлшық еттері біржақты гипертрофияға (бұлшық еттің жуандауы) ұшырайды, сколиоз және кеуде кифозы пайда болады. Спорттық іріктеу кезіндегі құрылымдық критерийлері баскетболшылар сияқты.

Футболшылар ұзын бойымен онша ерекшеленбейді. Дене өлшемдері жағынан ең ірілері – қақпашылар, орташалары – шабуылшылар. Олардың ішінде барлық конституциялық типтер кездеседі, ең жиі кездесетіні Шелдон бойынша 2-6-2 немесе 3-5-3 яғни, мезоморфты, аздап эндо немесе эктоморфты аралас. Футболшылар тотальді дене өлшемдері бойынша спортпен айналыспайтындардан айырмашылығы болмайды. Спорттық іріктеу кезінде тек дене өлшемдерін ғана емес, төзімділік, ептілік және жылдам-күш сапасының көрсеткіштерін де ескеру керек.

Талқылау. Спорттық күрес түрінде спортшыларды дене салмағы бойынша топтарға бөледі, бірақ бой ұзындығын да ескеру қажет. Бойдың ұзын болуы күресшілерге белгілі бір артықшылықтар береді, әсіресе ауыр салмақта. Бірақ бой өскен сайын салмағы артып, абсолютті бұлшық ет күші жоғарылайтынын және салыстырылмалы күштің азаятындығын ескеру қажет.

Егер күресшілерді спортпен айналыспайтындармен салыстырсақ, күресшілердің иығы кең, жамбасы қушық, қол ұзындығы қысқалау. Дене пропорциясы салмақ категориясына байланысты: бойы ұзын күресшілердің 88%-ы гигантты типке, 52 кг-ға дейінгі салмақтағы спортшылардың 69%-ы стифроидты және гипостифроидты типтерге жатады[2].

Күресшілер Шелдон бойынша дененің мезоморфты компонентіне аздап эктоморфты типке жатады. Күшті күресшілердің баллмен бағалау келесі нәтижелерді береді: 3-5-4. Бунак классификациясы бойынша күресшілердің конституциясы бұлшық етті және бұлшық етті-құрсақ типке жатады. Әртүрлі салмақтағы күресшілердің дене салмағының бұлшық етті компоненті бәрінде бірдей 48%. Жеңіл салмақтағы спортшылардың май компоненті 8,8%. Ал ауыр салмақтағы спортшыларды 15,2%-ды құрайды. Осыған байланысты дененің меншікті салмағы ауыр салмақтарда төмен, ал жеңіл салмақтарда жоғары болады.

Ауыр атлет спортшылардың бойы орташа, салмағы ауырлау, кеуде шеңбері кең, жамбасы қушық болып келеді. Дене өлшемдері мен пропорциясы салмақ категориясына байланысты өзгеріп отырады.

52 кг салмақтан 110 кг-ға дейінгі спортшылардың бой ұзындығы 153,1 см-ден 183,4 см дейін жоғарылайды. Ал кеуде шеңбері 86,8 см-ден 124,1 см-ге дейін өседі. Бой ұзындығымен байланысты қол ұзындығы осы салмақтағы категорияда онша өзгермейді, сәйкесінше 43,6 және 44,4%. Аяқтың салыстырылмалы ұзындығы 51,6%-дан 53,6%-ға жоғарылайды. Аяқтың жуандығы салмақтың өсуіне байланысты өсіп отырады.

Ауыр салмақтағы спортшылардың 47%-ның дене пропорциясы гигантты типке, 40%-ы парагормонидты типке, ал орташа салмақтағы спортшылардың 40%-ы парагормонидты, 13%-ы гигантты типке, жеңіл салмақтағы спортшылардың 59%-ы стифроидты типке, 14%-ы гипострифидты типке жатады. Сонымен барлық үш салмақтағы спортшыларға кең иықтылық тән.

Конституция типі Шелдон бойынша 3-7-1 немесе 2-7-2 болып бағаланады, яғни мезоморфты типке жатады. Әртүрлі салмақтағы спортшылардың бұлшық етті компоненті дене салмағының 50%-ын құрайды, әсіресе 100 кг-ға дейінгі салмақта оның үлкен маңызы бар. Ауыр салмақтағы спортшыларда май компоненті көбірек. Ал спортшылардың спорттық дәрежесі өскен сайын, май компоненті азая түседі.

Қазақстандағы зерттеулер бойынша жеңіл салмақтағы спортшыларда бұлшық ет дене салмағының 48,3%-ын, май ұлпасы 9%-ды құрайды, ал ауыр салмақтарда 58,4%-ды және 22,2%-ды құрайды.

Боксшылар денесінің тотальді өлшемдері олардың салмақ категориясына байланысты. Ең төменгіден жоғарғы салмақ категориясына қарай бой ұзындығы 158,5 см-ден 184,7 см-ге дейін өзгереді. Боксшыларда басқа жылдам-күш және төзімділікке негізделген спорт түрлерімен салыстырғанда аяқ-қол ұзындығы салыстырылмалы түрде жоғары болады.

51 кг салмаққа дейін дене пропорциясының 5 типі де кездеседі (гигантты, паратейноидты, парагормонидты, стифроидты, гипострифидты). 60 кг дейінгі салмақта көбі парагормонидты және гигантты типке, біразы стифроидты типке жатады. 67 кг дейін салмақта парагормонидты, гигантты тип жиі кездеседі. 75 кг дейінгі салмақта гигантты тип жиі, ал 75 кг-нан жоғары салмақта тек гигантты тип кездеседі.

Осыған байланысты боксшылар кең иықты, аяқ-қол ұзындықтары ұзын және орташа, жамбасы жалпақ немесе орташа болып келеді. Боксшыларда буын қозғалғыштығы жоғары, әсіресе шынтақ және жамбас-сан буынында. Жеңіл салмақтан ауыр салмаққа қарай абсолютті бұлшық ет күші жоғарылайды, ал салыстырылмалы күші әр 1 кг салмаққа 7,4 кг-нан 6,8 кг-ға дейін азаяды.

Спринт (қысқа қашықтыққа жүгіретіндер) спортшылардың бойы 200-400 м-ге жүгіретіндерге қарағанда қысқа болып келеді. Д.Таннердің көпжылдық зерттеулеріне сүйенсек, әртүрлі қашықтыққа жүгірушілердің тотальді өлшемдерінің ерекшеліктері келесі түрде болып келеді: ең ұзын бойлылар – кедергілі жолмен және 100 м-ге жүгірушілер (184 см), 400 м-ге жүгірушілерде орта есеппен 180 см,

800 м-ге – 178,5 см, 1500 м – 178 см, 5000 м - 173 см, ал 10 000 м-де 172 см, марафоншыларда – 167 см.

Қашықтық артқан сайын бойдың ұзындығымен қатар дене салмағы да азаяды: 401 г/см-де 320 г/см-ге дейін. 100 және 400 м-ге жүгірушілердің дене салмағы орта есеппен 70 кг-нан асады, ал марафоншыларда 4,5 кг-нан 10 кг-ға дейін аз, яғни 60-65 кг.

Жеңіл атлетикада спорттық нәтижеге дененің тотальді өлшемдері ғана емес, оның бөлімдерінің бір-бірімен арақатынасы да әсер етеді. Қысқа қашықтыққа жүгірушілер үшін аяқтың тұлғаға шаққандағы көрсеткіші жоғары болғаны тиімді. Мысалы, атақты Спринт В.Борзовтың бұл көрсеткіші 55%-ға тең, ал спринтерлерге тән орташа көрсеткіш 49%, секірушілерде – 51,5%, ал жаяу жүрушілерде – 48%. Жеңіл атлеттердің конституциясы Шелдон бойынша мезоморфты типке жатады.

Лақтырушылардың спорттық нәтижесі бұлшық ет күшімен рычаг ұзындығына байланысты екені мәлім. Сондықтан олардың бұлшық еттері жақсы дамыған, күшті болып келеді. Қол, аяқтары ұзын, иықтары мен жамбастары жалпақ.

Гимнастар орта бойлы болып келеді: 159 см-ден 165 см-ге дейін. Кеуде қуысы жақсы дамыған, әдетте тым биік не аласа бойлылар халықаралық мамандар ішінде кездесе қоймайды. Дене бітімінің ерекшеліктері: дене тұлғасы аяқ-қолдарына қарағанда қысқарырақ, аяқтары жіңішке, жамбасы тар, сан шеңбері қысқа болады. Гимнаст қыздарға да осы ерекшеліктер тән, сондықтан оны маскулинизация, яғни ерлерге тән бітім деп атайды.

Олардың конституциясы мезоморфты типке жатады: 2-6-2, 1-7-1, 2-7-2, әйелдерде – 1-4-3. Дене салмағындағы бұлшық еттің үлесі басымырақ болуына байланысты дененің меншікті салмағы жоғары.

Қорытынды. Дененің дамуын, оның пішіні мен құрылымдық ерекшеліктерін қалыптастырушы себепшарттардың ішінде дене тәрбиесі мен спорттың орны ерекше. Жүйелі жаттығу барысында әр спорт түріне тиімді дене пішіні қалыптасатыны мәлім. Оған спорттық сұрыптау да әсер етеді. Осыған байланысты біз жоғарыдағы спорт түрлерінде қалыптасатын дене бітімінің ерекшеліктеріне әртүрлі әдебиеттерден мәліметтер жинап, ұсынып отырмыз және бұл мәліметтер спорттық іріктеу кезінде басты көрсеткіштер болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мұстафина Т.Қ. *Спорттық медицина. Оқу құралы Алматы, 1997. 23-27, 14-19 бет.*
2. М.Ф.Иваницкий. *Анатомия человека. ФиС. Москва 1985, 531-537 бет, 384-397 бет.*
3. *Детская спортивная медицина. // Тихвинского С.Б., Хрущева С.В. Медицина, 1991. 305-б.*
4. Гуманян Г.С., Мартиросов Э.Г. *Телосложение и спорт – М. ФиС 1976, 194-224 б.*
5. Жұмашева С.Қ. *Спорттық морфология негізіндегі тәнтану. Алматы, 1994, 114-122 бет.*
6. Дембо А.Г. *Актуальные проблемы современной спортивной медицины. –М.: ФиС, 1980.*
7. Дембо А.Г. *Врачебный контроль в спорте. –М.: Медицина, 1988.*
8. Иванов В.В. *Комплексный контроль в подготовке спортсменов. –М.: ФиС, 1987.*
9. *Спортивная медицина. Учебник. // В.Л.Карпмана. –М.: ФиС, 1987.*
10. Хрущев С.В., Круглый М.М. *Тренеру о юном спортсмене. –М.: ФиС, 1982.*
11. Шварц В.Б., Хрущев С.В. *Медико-биологические аспекты спортивной ориентации и отбора. –М.: ФиС, 1984.*

Дуйсенов Оналбек Кынабаевич

П.ғ.к., доцент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Өнер факультеті, «Дене мәдениеті» кафедрасы

**СПОРТТЫҚ ОЙЫНДАР МЕН ӘСКЕРИ БӨЛІМШЕЛЕРДЕ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛАТЫН
ІС-ӘРЕКЕТТЕР**

***Түйін:** Спорттық ойындар түрлеріне қарай дайындаудың мақсаты, міндеттері және негізгі жақтары сараланды. Спорттық ойындар түрлеріне қарай дене тәрбиесінің негізгі мақсаты алдын-ала жоспарланған іс-әрекетінің және спорт түрлері нәтижелеріне жетуді қамтамасыз етуге кепілдік беретін белгілі бір спорттың түрі бөлімше үшін дайындық деңгейінің барынша жоғары мүмкіндігінше жетуге бағытталған спорт түрлеріне дайындалу қарастырылған.*

***Кілтті сөздер:** Педагогика, білім беру, оқытып, үйрету, бағдарлау, өздігінен дамыту, дене дайындығы, дене тәрбиесі.*

***Резюме:** Проанализированы цели, задачи и основные аспекты развития спортивных игр. Основной целью физического воспитания является подготовка видов спорта к видам спорта, которые направлены на достижение максимально возможного уровня подготовки к разделению определенных видов спорта, что обеспечивает достижение результатов запланированных видов спорта и спорта.*

***Ключевые слова:** Педагогика, образование, обучение, образование, ориентация, саморазвитие, физическая подготовка, физическое воспитание.*

***Summary:** The goals, objectives and main aspects of development of sports games are analyzed. The main goal of physical education is the preparation of sports for sports that are aimed at achieving the highest possible level of preparation for the separation of certain sports, which ensures the achievement of the results of the planned sports and sports.*

***Key words:** Pedagogy, education, training, education, orientation, self-development, physical training, physical education.*

Спорттық ойындар баскетбол, волейбол, футбол, қол добы әскери қолданбалы дене дайындығы үдерісіндегі сарбаздардың дене дайындығы мен спорттық қабілетін дамытудың әскери-спорт түрі. Бағытталған спорттық ойын түрлері әскери бөлімшелердегі сарбаздардың сергек, әрі өздері арасында ұжымдық, педагогикалық-психологиялық, анатомиялық-физиологиялық дамуының үлкен көрсеткіші. Әскери бөлімшелердегі спорт ойындары тек спорттық қабілеттерін жетілдіріп қана қоймай, сонымен қатар төмендегі ұжымдық қарым-қатынастарын жүзеге асырады. Олар әртүрлі деңгейдегі тәртіптер болу мүмкін. Спорттық ойындарда табылған жетістіктер өз әсерін басқа тәртіптік бағыныштылықтарға өзгеріс береді. Ол спорттық ойындардың жеке сарбазды ғана емес, командалық тәртіпті кұрайды. Бұл бірлескен іс-әрекеттер тек спорттық ойындар алаңында көрініс табады. Әскери бөлімшелерде ұйымдастырылған барлық шаралар бір-біріне байланыс тудырады. Тек спорт алаңдарында ғана емес, ол әскери жиналыс немесе тағы басқа ұйымдастырылған ұжымдық шаралар болу мүмкін.

Жеке құрамның жалпы жиналысы - бұл демократия, ашық дауыс беру және әріптестілік принциптеріне негізделген тәрбиелеу жұмысының бұқаралық формасы; Онда әскери қызметтің нақты сұрақтары мен мәселелері жалпы талдау және ұжымдық шешім шығару көмегімен жеке құрамның өмірі мен тұрмысына қатысты мәселелер шешіледі.

Бөлімшенің жеке құрамының жалпы жиналыстарында әскери қызметтегілер жеке сөз сөйлеулері арқылы жалпы әскери қызмет, әскери оқу, әскери тәртіп жағдайы, мәдени және спорттық-бұқаралық жұмыстар төңірегінде жеке пікірлерін білдіре алады және оларды жақсартуы үшін тілектері мен кеңестерін бере алады. Ротаның жеке құрамының жалпы жиналыстарында оқыту кезеңі үшін, әскери жарысқа қатысты ұжымдық міндеткерліктерді талдайды және бекітеді. Бөлімшедегі әскери тәртіп және ережеге бағыну мәселелері талқыланады, олардың қорытындысы шығарылады, рота активіне үміткерлер қарастырылады және бекітіледі, басқа да әскери оқу өмірі жәнет тұрмыс мәселелері де шешіледі.

Бөлімше жеке құрамының жалпы жиналысы-тәрбиелеу жұмысының ең күрделі формасы, яғни ротаның басқарма құрамы мен белсенділерінен арнайы, нақты және оны дайындау мен өткізу жөнінен әдістемелік сауатты жұмысты талап етеді.

«Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халықтарына жолдауын ұйымдастырушылық, тәрбиелік және әлеуметтік-құқықтық тұрғыдан жүзеге асыру және Қазақстан Республикасы Қарулы Күштері алдына қойылған міндеттерді орындау туралы» 1997 жылғы 2 желтоқсандығы Қазақстан Республикасы Қорғаныс Министрінің д-23 Директивасы талаптарына сәйкес бөлімше жеке құрамының жалпы жиналысы айына 1 реттен кем болмауы керек. Жалпы жиналыстың тақырыптары немесе күн тәртібі бөлімше командирі тарапынан жеке құрамның оқу-әскери міндеттерді шешуіне байланысты оқыту кезеңінде әскери мемлекеттік-құқықтық дайындықтың бағдарламалары мен жоспары негізінде анықталады.' Бұдан басқа жиналыс тақырыбын жоғары басшылар айқындай алады

немесе өмірдің өзінен алуы мүмкін [1,2]. Жиналыс алдына қойылған мақсаттар мен міндеттерді шешуі, жеке құрамға барынша тиімді тәрбиелік ықпал жасауы үшін, әскери ұжымда түрлі мәселелерді шешуге мүмкіндік беруі үшін, бірнеше дайындық шараларын жүргізуі керек.

Бірінші. Жиналыстың тақырыбы, мерзімі, орны және оны өткізу уақыты анықталады. Бұл мәліметтің барлығы бүкіл жеке құрамға кемінде 7-10 күн бұрын жеткізіледі.

Осы мақсатта түрлі түсті етіп безендірілген және мазмұны түсінікті етіп жазылған хабарландыру көрінетін жерге іліп қойылады. Хабарландыруда немесе жарнамада міндетті түрде мыналар көрсетілуі керек: мерзімі, жиналыстың өткізілу орны мен уақытысы, күн тәртібі және қарастырылатын мәселелердің тізімі, баяндамашының аты жөні мен баяндама тақырыбы.

Бөлімше командирлері мен белсенділері әңгімелесу барысында, ал рота старшинасы кешкі тексерулерде өткізілетін жиналысқа байланысты мәліметтерді ауызша хабарлайды, мәселелерді түсіндіреді, өткізілетін шараға жеке құрамның белсенді қатысуына жұмылдырады.

Екінші. Жиналыстың күн тәртібіндегі баяндамаға бөлінген уақыт анықталады, оны дайындау және жазу, баяндамашыға баяндаманы жазуға және оны оқуға дайындауға баяндамашыға жан-жақты көмек беру мәселелері шешіледі. Баяндама мазмұны нақты анық және тыңдаушыларға түсінікті болуы керек.

Жиналыста баяндама оқылғаннан кейін оны талдау өткізіледі және жиналыстың күн тәртібіндегі мәселелерге талдау жүргізіледі. Жиналысқа қатысушылар белсенділігін көтеру үшін бөлімшенің жауынгерлері, сержанттар, прапоршиктер мен офицерлер арасынан сөз сөйлейтіндердің бірнешеуін дайындайды. Оларға сөйлейтін сөздерінің тақырыптары үлестіріледі, қажетті анықтамалық материалдармен қамтамасыз етіледі. Бөлімше командирлері мен белсенділер сөз сөйлейтіндерге жоспар, тезис немесе толық текстті құруға көмектеседі.

Үшінші. Дайындық барысында міндетті түрде «Жиналыс жобасын» жазу керек, ол «бөлімше жеке құрамы жиналысының жалпы шешімінің» негізі болып табылады. Жоспарланған шаралардың уақыты және нақты жүргізушілердің аты жөндері белгілі болуы керек.

Төртінші. Жиналыс белсенді өтілуі үшін дайындық барысында жиналыстың регламент мәселесі шешілуі керек. Баяндаманың уақыты, сөз сөйлеу, олардың ұзақтығы, саны және үзіліс уақыттары қарастырылуы керек. Мына сұрақтарды да қарастыру керек; Жиналысты кім ашады? Жиналыстың президиумы сайлана ма әлде жиналысты төраға жүргізе ме?

Бұл мәселені шешу үшін бөлімшенің жеке құрамынан үміткерлерді ұсынатындарды алдын-ала дайындап қою керек:

- а) Жиналыс төрағасын;
- б) Жиналыс хатшысын;
- в) Президиум мүшелерін;

Бесінші. Жиналысқа дайындық кезінде оның материалдық қамтамасыз етілуі де қарастырылуы керек. Бөлме қажетті жиһаздармен, қамтамасыз етілген болуы керек. Қажет болғанда транспорттар, мәлімет таблицалары дайындалады, дыбысты күшейту және таспаға басу құралдары да қарастырылуы мүмкін.

Ережеге сәйкес жиналысқа жоғары құрылым өкілдері-штаб, басқарма, бөлім қызметтерінен өкілдер шақырылады. Бұл жағдайда қарастырылатын мәселелерге жақын адамдарды шақырған дұрыс. Мәселен, әскерлер қызметі және әскери дайындық тақырыптарын талдағанда батальон немесе бөлім штабының өкілдерін шақырған дұрыс; Әскери жарысқа байланысты ұжымдық міндеттерді қарастырғанда тәрбиелік құрылымнан тәрбие жөніндегі офицерді шақырған дұрыс, шақырылғандарға жиналыстың мерзімін, уақытын және орнын алдын-ала кем дегенде 2-3 күн бұрын хабарлау керек.

Белгіленген уақытта жиналыс басталар алдында командирдің басқаруымен жеке құрам жиналыс өткізілетін жерге келеді және өз орындарына жайғасады. Командир және жиналысқа шақырылған жоғары басшысылардың бірі келгеннен кейін, бөлімше командирлерінің бірі «Орындарыңнан тұрыңдар! Тік тұрыңдар!» деген бұйрық береді және командирге немесе, оның нұсқауымен, жоғары басшыға бөлімше жеке құрамының жалпы жиналысты өткізуге дайын екендігін баяндайды.

«Еркін тұрыңдар! Отырыңдар!» бұйрығымен, жиналысты ашатын президиумда отырушы немесе жиналыс төрағасынан басқасы өз орындарына жайғасады. Осы сәттен бастап ешқандай бұйрық берілмейді және бөлімше жеке құрамының жалпы жиналысы негізге алатын демократия принциптері іс жүзіне енеді.

Тәрбиелеу жұмысының басқа түрлері сияқты жалпы жиналыс үш құрамдас бөліктен тұрады:

- Кіріспе бөлім;
- Негізгі бөлім;

Қорытынды бөлім. Жиналысты бөлім командирлерінің бірі немесе бөлімше белсенділерінің мүшесі ашады. Жиналысты ашушы адам беделді, ойларын нақты және бәріне түсінікті етіп жеткізе алатын, тілге жатық және тыңдаушылар алдында сөз сөйлей алатын адам болуы керек.

Жиналысты ашушы қатысушыларға тізім бойынша жеке құрам санын хабарлайды, келмегендердің санын және олардың келмеу себептерін көрсетеді, жиналысқа шақырылғандардың лауазымын, әскери атағын және аты-тегін айтып шығады. Осыдан соң ол жиналысты ашу туралы мәселені дауыстауға салады. Дауыс беру ашық түрде және «ия», «жоқ», «қалыс қалу» негізінде қол көтеру арқылы жүргізіледі. Дауыс беру нәтижелері осы ұстамдарға берілген дауыстарды есептеумен анықталады. Содан соң жиналысты ашушы күн тәртібін және жиналыста қаралатын сұрақтармен таныстырады және оларды бекітуді сұрайды. Ары қарай жиналыс регламенті мәселелері талданады. Алдыңғы кезекте жиналысты не төраға не Президиум жүргізетіндігі анықталады. Бөлімше жеке құрамының жиналысының Президиумының құрамы әдетте үш адамнан тұрады: төраға, хатшы және Президиумның бір мүшесі.

Ереже бойынша бөлімше жиналысын жүргізуді бір ауыздан сайланған төрағаға ұсынады.

Жиналыс төрағасын сайлағаннан кейін, жиналысты ашушы жиналысты жүргізу үкімін өзіне алады, қатысушылардың арасына барып отырады. Жиналысты соңына дейін төраға жүргізеді. Бірінші кезекте ол хаттама жүргізу үшін жиналыс хатшысын сайлауды ұсынады, содан соң жиналыс регламентін қарастыруға кіріседі, соның ішінде баяндаманы оқу уақытысы (әдетте баяндамашы ұсынуымен қабылданады), сөз берілетіндердің және қайталап сөз сөйлетіндердің уақытысы (ереже бойынша 3-10 минутқа сәйкес), үзілістің саны мен уақытысы кіреді. Баяндамашының алдында белсендіге сөз беріледі ол алдыңғы жиналыста қаралған мәселелердің шешімінің орындалғандығын хабарлайды және қатысушылардың сұрақтарына жауап береді. Одан кейін сөз баяндамашыға беріледі. Баяндама аяқталысымен оған сұрақтар ауызша беріледі немесе жиналыс барысында бұл сұрақтарды жазбаша түрде Президиумға немесе хатшыға беріледі, ол оны жиналыс төрағасына береді. Баяндамадан кейін оны талқылау оны жазған және одан бұрын сөз алғандардың және сөйлегісі келетіндердің тарапынан жүргізіледі. Сөйлегісі келетіндердің барлығына сөз берген дұрыс. Алайда барлығына сөз беруге уақыт жетпей қалуы мүмкін. Бұл жағдайда жиналыс төрағасы дауысқа салып, пікірталасты жалғастыруды не тоқтатуды шешуді ұсынады. Дауыс беру ашық түрде, қол көтерумен жүргізіледі.

Егер жиналыстың күн тәртібінде басқа мәселелер болса, олар кезегімен талқыланады және ереже бойынша мәселе төңірегінде мәлімет берумен басталады, одан соң жиналысқа қатысушылар мәселені талқылайды.

Жиналыстың негізгі бөлімі баяндамашының қорытынды сөзімен аяқталады. Баяндамашы қорытынды сөз сөйлеуден бас тарта алады, алайда ол баяндама төңірегінде шыққан сұрақтарға, жиналыста қаралған мәселер төңірегінде сұрақтарға жауап беруге міндетті.

Жалпы жиналыстың қорытынды бөлімі жалпы жиналыстың күн тәртібі, жиналысты жүргізу бойынша хабарландырулар мен ескертпелерден шешім шығару процедурасы болып табылады.

Жиналыстың жеке құрамының алдына дайындық кезеңде жасалған «шешім жобасы» қойылады. Жобаны не төрағаның өзі, не белсенділердің бірі оқиды, жоба мәтінімен олар жинатысқа дейін таныстырылады. Бекіту процедурасынан кейін шешім жобасына қатысты ескертулер айтылады, жиналыс құрамы тарапынан ұсыныстар енгізіледі. Барлық өзгертулер, ескертулер және ұсыныстар «шешім Жобасына» енгізіледі, содан соң толықтырылған және жөнделген шешім жобасы «жалпы жиналыс шешімі» түрінде қайта бекітуге ұсынылады. Соңғы жөнделген «Жалпы жиналыс Шешімі» бөлімше жеке құрамының ашық дауыс беруімен бекітіледі. Жиналысқа шақырылғандар дауыс беру процедурасына қатыспайды.

Жиналыстың бекітілген шешімі толық мәтінмен өткізілген жиналыстың хаттамасына енгізіледі, оған жиналыстың төрағасы мен хатшысы қол қояды. Жиналыс шешімінің тараулары жауапты тұлғалар тарапынан, көрсетілген мерзімде орындалуы керек. Жиналыс шешімін орындау барысы келесі жалпы жиналыста жеке құрамға баяндалады.

Жиналыс шешімін бекіткеннен кейін төраға хабарландыру, жиналысқа қатысты ескертулер, дауысқа салынбайтын қандай болмасын ұсыныстар айтқысы келетіндерге сөз береді, Олар есепке алынған соң, жиналысты жабық деп жариялайды. Осы сәттен бастап жиналыс жабық деп есептеледі, ал жеке құрам командир бұйрығына сәйкес әрекет етеді.

Салтанатты жиналыс - бұл тәрбиелеу жұмысының Бұқаралық түрі, ол көңіл-күйге ықпал ету тәсілдерімен жеке құрамға әсер етеді, бөлімше мен бөлімде атап өтілетін шараларға салтанаттылық дарытады.

Салтанатты жиналыстар мемлекет пен Қарулы Күштердің атаулы күндерін мерекелеу үшін, бөлім мен бөлімшедегі маңызды тарихи, мемлекеттік және саяси мәні бар оқиғаларды атап өту үшін өткізіледі. Ереже бойынша, салтанатты жиналыс әскери бөлімше немесе бөлім шеңберінде өтіледі. Сирек жағдайларда, әсіресе бөлімше полк немесе бригаданың әскери ұжымының негізгі бөлімінен алшақ кеткенде, салтанатты жиналыс бөлімшеде де өтіледі.

Салтанатты жиналысты дайындау және өткізу әдістемесінің бөлімшенің жеке құрамымен өткізілетін жалпы жиналыстан айырмашылығы болады. Бұл бірнеше мәселелерге байланысты.

Біріншіден, салтанатты жиналыстың мерекелік сипаты бар және жеке құрамның көңіл-күй сезімін көтереді, Қазақстан Республикасы Қарулы Күштеріне, бөлім мен бөлімшеге катыстылығына мақтан тұтады.

Екіншіден, салтанатты жиналыс жеке құрамның қызметі мен тұрмысына байланысты ұйымдастыру мәселелерін шешпейді, қорытынды жасудың формасы бола тұра, әскери қызметкерлер мен олардың жанұяларын ағартушылық, отансүйгіштік, саяси және адамгершілік тәрбиелеу міндеттерін қояды.

Ұйымдастыру және өткізу әдістемесіне қарай салтанатты жиналыс үш бөлімнен тұрады:

а) салтанатты жиналысты дайындау;

ә) оны өткізу;

б) өтілген жұмысты талдау, өткізілген шараның қорытындысын жасау және алдағы уақыттардағы міндеттерді анықтау.

Шешетін мәселелері мен міндеттері, дайындық жұмысының көлеміне қарай, бұл салтанатты жиналыстың маңызды сәті, сондықтан оған дайындықты мейлінше ерте, аз дегенде 10-15 күн бұрын бастау керек. Дайындық шарасын тиімді және толық өткізу мақсатында жиналысты жүргізу жоспары қаралады, оны тәрбиелеу және әлеуметтік-құқықтық жұмыстар бойынша бөлім командирінің орынбасары басқарады, ал бөлім командирі бекітеді.

Жоспар үш бөлімнен тұрады: дайындық; салтанатты жиналысты өткізу; қорытынды жасау және ерекшеленген озаттарды көтермелеу. Салтанатты жиналысты ұйымдастыру және өткізуді тәрбиелеу және әлеуметтік-құқықтық жұмыстар жөніндегі бөлім бастығының орынбасарының жүргізгені ұйғарымды, ол шараны дайындау және өткізуге қатысты міндеттерді үлестіреді, өтілу мерзімін тағайындайды, жалпы басқаруды жүзеге асырады және жауапкершілігі барларға көмек береді. Салтанатты жиналысты дайындау және өткізудің барлық күштері мен құралдары тәрбиелеу және әлеуметтік-құқықтық жұмыс бөліміне шоғырланады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Алғашқы әскери дайындық. Өмір қауіпсіздігі негіздері. №5.2008.*
2. *Алғашқы әскери дайындық. Өмір қауіпсіздігі негіздері. №4.2007.*
3. *ҚР -ның әскери Доктринасы. 10. 02. 2000.*
4. *Проблемы воинского воспитания. Москва, 1988.*
5. *Әскери бөлімше тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру. Түрметов И. Түркістан, 2005.*
6. *А.Ә.Д. І.Аманжолов, А.Тасболатов. 10-11 сынып мектеп баспасы - 2004 жылы.*
7. *Б.Ә.Д. М. Жақсыгелдинов Аламты - 2006 жыл.*
8. *Әскери іс қазақша - орысша терминдер сөздігі.*
9. *Интернет, www.arms.ru*
10. *Қазақ совет энциклопедиясы Т-7 М.Қ.Қаратаев. Х.А.Арыстанбеков. Алматы. 1975*

Дуйсенов Оналбек Кынабаевич

П.ғ.к., доцент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Өнер факультеті, «Дене мәдениеті» кафедрасы

**ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ЖАСТАРДЫҢ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫН
ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Түйін: Жастардың бойындағы ағзаның белсенді физиологиялық қайта дамуы, жетілуі байқалады, яғни жас жеткеншекті ер бала мен қыз баланың бойында дене, психикалық және өнегелі өзгерістер болады. Өз уақытысында шаралар қолданылмаса, әлеуметтік бейімдеушілік күрделенуі мүмкін. Жас ерекшелікті ескере отырып жоғарғы жүйке жүйелерінің әрекеттері өзара қарым-қатынас; психолог, дәрігер, ата – аналар, қоғамның тарапынан өз кезегінде көмектер көрсетіп отыруы тиіс екені қарастырылған.

Кілтті сөздер: Педагогика, білім беру, оқытып, үйрету, бағдарлау, өздігінен дамыту, дене дайындығы.

Резюме: Активное физиологическое развитие организма наблюдается у молодых людей, а это значит, что у юношей и девушек есть физические, психические и поведенческие изменения. Социальная адаптация может быть сложной, если не принять своевременные меры. Взаимодействие верхних нервных систем с учетом возрастных характеристик; психолог, врач, родитель и общественность по очереди.

Ключевые слова: Педагогика, образование, обучение, образование, ориентация, саморазвитие, физическая подготовка.

Summary: Active physiological development of the body is observed in young people, which means that young men and women have physical, mental and behavioral changes. Social adaptation can be difficult if you do not take timely action. Interaction of the upper nervous systems taking into account age characteristics; a psychologist, a doctor, a parent and the public in turn.

Key words: Pedagogy, education, training, education, orientation, self-development, physical training

Дене тәрбиесінің түрлерінің тиімділігін арттыру мақсатында ұзақтығы 30-40 минуттан кем болмайтын жалпы дене дайындығы бойынша апта сайын сыныптан тыс қосымша сабақтар ұйымдастырылады. Оларды мектеп мұғалімдері ғана емес, қоғамдық нұсқаушылар да жүргізе алады. Жоғары сынып оқушыларының дене және әскери-қолданбалы дайындығын жақсарту үшін сабақтан тыс уақыттарда «Өжет» әскери-спорттық ойынының, түрлі шаралары пайдаланылады.

Төменде әскер қатарындағы бастапқы жылы дене дайындығынан қойылатын талаптарды келтіре кеткенді жөн санадық. (1 Кесте.)

Кесте талаптар

1 Кесте

р/ с	Жаттығулар	Бағалар		
		үздік	жақсы	қанағат танарлық
1	Кермеде тартылу, саны	12	10	6
2	Кермеде аударылып көтерілу, саны	6	5	3
3	Қос сырықта таянып тұрып бұрыш жасау, саны	12	10	9
4	16 кг кір тасын көтеру, саны	28	24	18
5	Еркін әдіспен 100 м жүзу, мин., с.	1.50	2.5	2.35
6	5 кг – ге шаңғы жарысы, мин.	27	28	30
7	600 г гранатты лақтыру, м	40	35	30
8	3 км-ге дала жарысы (кросс), мин, с.	12.20	12.40	13.20

Жасөспірімдердің дене және бастауыш әскери дайындық тәрбиесінде дене жаттығуларымен жүйелі айналысу қажеттілігі артады. Қозғалыстағы дағдыларын меңгеру және дене қасиеттерін жетілдіру үшін дербес тұрақты жаттығу қажеттілігі қалыптасады, болашақ жауынгерлердің дене дайындығына қойылатын талаптар туралы білімдер жинақталады.

Әскерге шақырылуға дейінгі психологиялық даярлық проблемалары барлық педагогикалық ұжымдардың, өндірістік, ауылшаруашылық, кәсіпорындарының, соғыс ардагерлерінің, әскери бөлімшелердің, ағарту саласында жұмыс істейтіндердің және оқу-тәрбие жұмысына өзге де белсенді түрде қатысушылардың көп күш жұмсағанында ғана шешілуі мүмкін.

Қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының жеделдеуі халық шарушылығына қажетті сапалы да жоғарғы білімді, белсенді, дене және ақыл-ой еңбегіне қабілетті мамандарды даярлауда

және олардың денсаулығын сақтауда дене тәрбиесі маңызды роль атқарады. Қазіргі таңдағы ғылыми-техникалық жүйенің тұрақты дамуы жағдайында оқушы-жастар ағымдағы ақпаратты қабылдап, еліміздегі денешынықтыру қозғалысының басты бағытын анықтай алады. Дене тәрбиесі арқылы әрбір адам жастайынан денсаулығын сақтап, салауатты өмір сүру бағытында үлкен нәтижеге жете алады. Мысалы, студенттің өсіп-жетілуі, жан-жақты дамуы жоғарғы оқу орнына арналған дене тәрбиесінің бағдарламасында қойылған талаптар толық көлемде іске асырылғанда, сабақта және сабақтан тыс уақытта ұлттық спорт түрлері мен ойын түрлерін дұрыс пайдаланғанда және мамандырылған қолданбалы дене тәрбиесінің мүмкіншіліктерін шебер қолданғанда ғана мүмкін болады деп есептейміз. Қазіргі кезеңдегі ұлттық спорт түрлері мен ойындарының негізгі мақсаты дене тәрбиесін жетілдіру және дамыту.

Ойын - тарихи құбылыс. Ұлттық ойын ұлт тарихына, оның мәдениетіне жетелейтін соқпақ сияқты. Ұлттық ойында халық дәстүрі мен салт-санасынан туындаған ұлтқа тән ой-өріс, сапа, дене тәрбиесінің қажетті деп саналатын түрлері көрініс табады. Мысалы, батылдық, төзімділік, сабырлық, көздемпаздық, мергендік, шапшандық т.б. сияқты сапаларды тәрбиелеуге бағышталған. Қазақ ұлтының дене тәрбиесінің формалары мен тәсілдерін қазіргі кездегі педагогикалық тәрбие ісінің негізіне кеңінен пайдалану мәселесі әр кезеңде де сөз болады деуге болады. Бұл мәселемен шұғылданған зерттеушілер де бар. Қазақтың ұлттық ойындарының тарихын республикамыздағы дене шынықтыру мен спорт тарихын байланыстырып, жарыстыра қарастырған М.Т.Тәнекеев, Б.Төтенаев сияқты зерттеуші ғалымдардың еңбектерін айтуға болады, Сондай-ақ қазақтың ұлттық ойындарын жинап, құрастырып, оны өткізудің, пайдаланудың әдістемелік жолдарын құрастыратын Ә.Бүркібаев, А.Молдағаримов еңбектері де ойындарды дене тәрбиесі сабақтарында пайдалануға мүмкіндік береді. Ұлттық ойындар мен спорт түрлерінің жалпы мектептегі, бала бақша-сындағы, жоғарғы оқу орындағы дене тәрбиесі жүйесіндегі маңызына, оның формалары мен түрлеріне арналған бірнеше еңбектерді, Е.Сағындықовтың, Ж.Төлегеновтың, Ж.Хайдаровтың, М.Тұрыскелдинаның, Қ.Құлановтың, т.б. кандидаттық диссертацияларын атап көрсетуге болады. Дене тәрбиесі сабақтарында түрлі ұлттық ойындарды пайдаланудың тиімділігі және оны пайдаланудың жолдары туралы жекелеген мақалалар мен әдістемелік нұсқаулар баспадан жарық көрді.

Қазақтың ұлттық спорт түрлері мен ойындарының мазмұны, формалары мен түрлері жан-жақты тәрбиені қамтиды. Мұнда жасөспірімдерді шымыр да шапшаң етіп тәрбиелеумен бірге көптеген этикалық мәндегі мінез-құлықты тәрбиелеуге, қалыптастаруға, дамытуға да зор мүмкіншілік бар. Бұл әдістемелік құралдан мұғалімдер мен жаттықтырушылар, студенттер, дене тәрбиесі ісін ұйымдастырушылар жоғарғы оқу орындағы дене тәрбиесі ісін жетілдіруге қажетті кейбір жайларды таба алады.

Республикамыздың қазіргі қоғамдық - әлеуметтік дамуы ұлттық спорт түрлері мен ойынды өз деңгейінде дамыту ісін заман талабына сай қарастыруды қажет етеді.

Ұлттық спорт түрлері мен ойындардың мәдени де, рухани да мүмкіншіліктері мол. Қазіргі заманға сай салауатты өмір салтын қалыптастыруға, денсаулықты шынықтыруға тигізетін пайдасы зор. Мысалы, қазіргі кезде қайта жаңғырған Наурыз мерекесі ұмыт болған ұлттық ойындар мен сайыстар түрлерін жандандыра түсуге зор ықпалын тигізіп және оларды халық арасында кеңінен насихаттауға жол ашып беріп отыр.

Ұлттық спорт түрлері мен ойындар түрлері көптеген мектептерде, оқу орындарда Наурыз мерекесінде кеңінен насихатталып, түрлі формада қайта жаңғыртылуда. Тек мереке сайыстарда ғана емес әсіресе, дене тәрбиесі сабақтарында және сабақтан тыс уақытта олардың түрлерін пайдалануды іс тәжірибеге енгізу ісін кешеуілдетуге болмайды. Себебі тез, шапшаң қимылға негізделген ұлттық ойындар түрлері сабақтың әсерлілігін көтеруге мүмкіншілік береді. Халықтың тұрмыс-тіршілігінің сарқылмас күшін білуге жағдай туады.

Ойын - үлкен қазына, тарихы тереңде жатыр, ұлттық ойын мазмұны мен формасы жағынан әр алуан. Бірақ ұлттық дәстүр, салт-санадан туындайтын, солардың көрінісі ретінде қалыптасқан ұлттық ойындар командалық және командалық емес болып бөлінеді. Кейбір ойындар сабақтың дайындық, бөліміне үлкен пайдасын тигізсе, кейбір ойындар негізгі қорытынды бөлімдерінде пайдаланылады. Көпшілік ойындарды өткізу үшін қымбатқа түсетін спорт құралдарының қажеттігі жоқ. Олар кез-келген аланда, ашық алаңқай жерде өткізіле береді. Міне, бұл тараптан да ұлттық ойындардың өміршеңдігін баса айтуға болады. Ойынның тәрбиелік мәні зор. Далада еркін өскен қазақ халық қажырлылықты, шыдамдылықты, жолдастық көмекке келуді, тез шешім алуды т.б. көптеген саналық қасиеттерді тәрбиелеуге ойынның қосар үлесін ертеден-ақ білген, соған икемделген. Бұл құралда беріліп отырған ойындар адамның табиғи мүмкіншіліктерін арттыруға,

жасөспірімдерді шапшаң жүру, жүгіру, нысана көздеу, ату, күш сынасу т.б. сияқты сапаларды жетілдіруге көмегін тигізеді.

Ұлттық ойындарды өткізудің, өзіне тән ережесі, шарттары болады. Ойынға қатысушылар арасындағы қарым-қатынастар осы ережелерге сай реттеледі. Әр ойында ойнаушыларға ережеге сай әр түрлі шарттар қойылады.

Құралдың бұл бөлімінде қазақтың ұлттық ойындары мен спорт түрлерін ұйымдастыруға жеңілдік беретін әдістемелік кеңес беріледі. Бұл ойындарды дене тәрбиесі сабақтарында, сондай-ақ сабақтан тыс уақытта да дене шынықтыру мақсатында пайдалануға болады.

Қазақтың ұлттық спорт түрлері.

Қазақша күрес.

Қазақша күрес тек ұлттық спорт түрі ғана емес, оның аты, маңызы, құндылығы ерекше орында. Мысалы, Балуан Шолақ, Қажымұқан аталарымыз жол салған қазақша және классикалық күрес дәстүрі бүгінде жалғасып, одан әрі дамуда. Бұл күрес бойынша әлемдік, одақтық тұғырларға көтерілген есімдері әйгілі А.Айқанов, А. Ғабсаттаров, А.Мұсабеков, Ш.Серіков, Ж.Үшкөмпіров т.б сияқты балуандарды атауға болады.

Қазақша күресте белдесу басталар алдында палуандар белбеудің түсіне сәйкес қызылмен және көкпен белгіленген диагонал бойынша қарама-қарсы бұрышта тұрады. Кілемдегі төреші белгі бергеннен кейін палуандар кілемнің ортасына шығып қол алысады да, содан соң қайтадан орындарына барады. Төрешінің ысқырғанынан соң палуандар кілемнің ортасына қайта шығып, белдесуді бастайды.

Екі палуанның да, белбеуден қалай ұстаймын десе де еркі. Белдесу аяқталған соң палуандар кілемнің ортасына, төрешінің екі жағына шығып тұрады. Нәтиже хабарланғаннан кейін және жеңімпаздың қолын жоғары көтеру рәсімінен соң, палуандар тағы да қол алысып, кілемнің үстінен кетеді.

Жанадан бастап жүрген палуандар үшін жарыс ұзақтығы 6 минут 3 минуттан екі кезең, арасында бір минут үзіліс.

Күрес кезінде палуандар төрешінің рұқсатынсыз кілемнен кете алмайды. Күрес осы уақыт бойына екі палуанның бірі жеңілгенше жүреді.

Халық жасаған мұралар сан алуан. Аға ұрпақ өз білгенін, өз көкейіне тоқығанын кейінгі буынға мирас етіп, іс-әрекет үстінде көзін қанықтыра беруден бастаған. Солардың бірі - ұлт ойындары. Халықтың сәби шағымен бүгінгі өскелең дәуірінің куәсі ретінде, адам баласының фантазиялық ой жүйесінің заңды жалғасы ретінде оны үйренудің тәжірибеде пайдаланудың үлкен білімдік, тәрбиелік маңызы бар.

Ұлт ойындары — интернационалдық тәрбиенің құралы. Олай дейтініміз ұлт ойындарының арасында өзара үндестік, тығыз байланыс бар.

Ойынға тек ойын деп қарамай, халықтың ғасырлар бойы жасаған асыл қазынасы, бір жүйеге келтірілген тамаша тәрбие құралы деп қараған орын-ды. Бұл пікіріміз жалаң болмас үшін, заманымыздың заңғар жазушысы, ұлы ойшылдарының бірі — Мұхтар Омарханұлы Әуезовтің мына бір пікірін еске ала кетейік: "Біздің халқымыздың өмір кешкен ұзақ жолында, өздері қызықтаған алуан өнері бар ғой. Ойын деген, менің түсінуімше, көңіл көтеру, жұрттың көзін қуантыш, көңілін шаттандыру ғана емес, ойынның өзінше бір мағыналары болған".

Қазақ халқының ұлт ойындарында ұрпақ қамын ойлаған, бір жүйеге келтіріп өрнектелген ой мен әрекеттің, құпия философияны түсінуге жетелейтін адамгершілік үлгі-өнегенің желісі бар. Қазақ халқының ұлт ойындары негізінен алғанда үш жүйеден тұрады: ойын-сауық, дене шынықтыру, спорт және ой шыңдау[1,2].

Жас бала ойынға алдымен үйренуші, көруші, есе келе соған белсенді қатынасушы, келесі кезеңде өзге ге үйретуші, жаттықтырушы, ұлғая келе көруші жанкүйер ретінде қатынасады. Амал қанша, кейінгі 50-60 жылдың көлемінде ұлт ойындарына көңіл бөліп, елеп-ескермеудің нәтижесінде, көбі ұмыт болып, мүлде жоғалуға жуық.

Халқымыздың эпостық жырларының бір - "Қобыланды батырды" алайық. Қобыландының жат жұртқа барып, бәсекеге түсіп, алтын (қабак) теңгені атып түсіріп, мерейінің үстем болуы, Құртқа секілді балауса жастың соншалық білгірлігі ертегіден гөрі шындыққа жақын екенін мойындаған жөн. Бұл — сол заманның шындығы және сол заман тәрбиесінің жемісі. Сонымен бірге бұл шындық - жастарға деген зор ілтипат, сенім мен ықыластан туған нағыз халықтық тәрбиенің жемісі.

Ұлт ойындарын семья тәрбиесінен бастап, мектептегі жеке пәндерді оқыту барысында, үзілістерде, ұзартылған күн топтары мен жұмыстары, мектепте өткізілетін ертеңгіліктер мен кештерде дидактикалық, қосымша материал ретінде пайдалануға болады. Ойынның түрлері

оқушылардың жас ерекшеліктеріне байланысты іріктеліп алынуы тиіс. Ұлттық ойындар сонымен бірге сол халықтың даму тарихынан да хабар береді.

Оқушының сабақты жақсы меңгеруінің бір айқын кепілі — оның сөйлеу тілінің дамуына байланысты. Халқымыздың ежелден келе жатқан дәстүрлі жұмбақ, жаңылтпаш сияқты ойындары — тіл дамытудың әсерлі құралы.

Сабақ барысында ойын элементтерін дидактикалық құрал ретінде пайдаланудың тек бастауыш сыныптарда ғана емес, сондай-ақ жоғары сыныптарда да пайдасы мол. Ойын арқылы баланың бойына адамгершілік қасиеттермен қатар білімге, өнерге құштарлығы қалыптасады. Тіпті нашар оқиды-ау деген оқушылардың өздері де ойын элементтері араласқан сабаққа зер салып, ынталана түседі. Ойын араласқан жерде жарыс болмай тұрмайды. Оқушылар жолдастарынан қалып қоймау үшін сабаққа белсенді қатынасып, қойылған сұрақтарға жауап іздеп, ойлана бастайды. Сабақта ойын элементтерін қолдану оқушының ой – өрісін дамытуға әсер етеді.

Ойын араласқан сабақ оқушыларға әсерлі болып, олардың білуге құмарлығын арттырып, түсініктерін кеңейте түседі.

Бастауыш сыныпта математика сабақтарындағы қолданылатын дидактикалық басты принциптердің бірі - көрнекілік. Мұндай көрнекі құралдардың бірі - абақ. Абақ — өзіндік тарихы бар ежелгі есеп құралы. Бұл аспапты арифметикалық амалдарды орындау үшін көне дәуірлердегі гректердің кең қолданғаны туралы тарихи деректер сақталған.

Біздің бақылауымызша, сыныптарда математика сабақтарын оқыту процесінде көрнекті құрал - абақ ретінде, қазақтың ежелгі ұлттық ойыны "Тоғыз құмалақ" тақтасын пайдалануға әбден болады. Тоғыз құмалақ өзінің құрылым — түзілісі жағынан ертедегі есептеу құралы — абаққа ете ұқсас.

Халқымыздың ғасырлар бойы жасаған ұлт ойындарының бір түрі ой шынықтыру ойындары болса, оның көп қоры бұл күнде ұмыт болып, бізге жетпей отыр.

Халық ойындары ақыл-ойдың дамуышы, өнер жарыстыруға, білгенін ортаға салу секілді ізгі мақсаттарға жол ашады. Сондықтан ойын арқылы әрі тынығады, әрі ұжымдыққа, ұйымшылдыққа үйренеді. Төзімділік, шыдамдылық пен ұстамдылық, өзін-өзі тежеу сияқты қасиеттердің алғашқы қажеттігін сезіну де осы ойыннан басталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Оралбек *Ф.Т.*, Бегалиев *Б.*, Ғилаев *Ғ.М.* «Алғашқы әскери дайындық» пәні жайындағы ойлар мен толғаныстар. //Әдістемелік журнал «Алғашқы әскери дайындық». №1, Алматы. 2007. - 5-9 б.
2. Момышұлы *Б.* Екі томдық шығармалар жинағы. 1 том, Алматы.: Жазушы. 2004ж. - 55 б.
3. Өмірбеков *С.А.* Алғашқы әскери дайындық пәнін инновациялық әдіспен оқыту. //Әдістемелік журнал: Алғашқы әскери дайындық. № 1, Алматы. 2007. -12-13 б.
4. Мұхтаров *С.* Жоғары сынып оқушыларын дене тәрбиесі сабақтарында ҚР Қарулы Күштерінде қызмет етуге даярлау //Әдістемелік журнал: Алғашқы әскери дайындық. №10, 2004. – 46-47б.
5. № 490-1 «Дене шынықтыру мен спорт туралы» Қазақстан Республикасының заңы. Алматы. 1999.
6. Айтықов *Ә.* Оқушыларды патриотизмге тәрбиелеу. Алматы.: Мектеп, 1997.
7. Пакин *Д.П.* Әскерге шақырылуға дейінгі жастардың дене дайындығы бойынша әдістемелік ұсыныстар. Алматы.: республикалық оқу баспа кабинеті. 1989.
8. Иманбаев *С.Т.* Оқушыларды ұлттық жауынгерлік дәстүр арқылы ерлікке баулудың педагогикалық негіздері. Педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін диссертация авторефераты. Алматы.: Ғылым баспасы, 1997.
9. Тасболатов *А.Б.* (ҚР Қорғаныс министрі орынбасары генерал-лейтенант). Қарулы Күштері Жастар бастамалары орталықтары белсенділерінің ІІ-ші Бүкілармиялық кеңесінің баяндамасы. //Әдістемелік журнал: Алғашқы әскери дайындық. Алматы. 14 наурыз 2003; 27 ақпан 2004.

Абусейтов Бекахмет Зайнидинович

П.ғ.к., доцент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Өнер факультеті,
«Дене мәдениеті» кафедрасы

Абдукаримов Баймурат Усенович

Аға оқытушы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Өнер факультеті,
«Дене тәрбиесі» кафедрасы

ДЕНЕ САПАЛАРЫН ДАМУДА ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ

Түйін: Мақалада қимыл-қозғалыс әрекеттері мен арнайы жасалатын жаттығулар баланың күш-қайратын ғана арттырып қоймайды, сонымен бірге оның ойлау, есту, есте сақтау, байқау, аңғарту, зейінділік сияқты оқып білім алуға өте қажетті қабілеттерін жетілдіреді. Сабаққа ынтыласы артып, жалпы біліктілігі жоғарылайды.

Кілтті сөздер: Педагогика, психология, философия, әлеуметтік-педагогика, мақсат.

Резюме: В этой статье движения и упражнения не только увеличивают силу ребенка, но и улучшают способность учиться, такие как его мышление, слух, запоминание, наблюдение, ясность и чувствительность. Внимательность урока увеличивается, и общая квалификация возрастает.

Ключевые слова: Педагогика, психологии, философии, социальной педагогики, цель.

Summary: In this article, movements and exercises not only increase the strength of the child, but also improve the ability to learn, such as his thinking, hearing, remembering, seeing, clarity and sensitivity. The attention of the lesson increases, and the overall qualification increases.

Key words: Pedagogics, psychology, philosophy, social pedagogics, purpose.

Жекелеген бұлшық еттерді, дамыту үшін күшті молайтуға арналған арнайы жаттығулар орындалады.

Бұлшық еттерді дамыту үшін жүру мен жүгірудің, екі бала бір-біріне қарсылас ретінде және жүйелі түрде тыныс алудың маңызы ерекше.

Жылдамдық қабілетін жетілдіру:

Жылдамдық қабілетін жетілдіруге арналған жаттығуларға негізінен жүгірудің әрқандай түрлері және жылдамдықпен тікелей байланысты болып келетін қимыл-қозғалыс ойындары жатады. Жылдамдық қабілетін жетілдіруге арналған жаттығулардың түрлері мынадай:

1) орындалуы қиындатылған жаттығулар: жотаға (дөңеске) 3-4 рет жылдам жүгіріп шығу немесе баспалдақпен көтерілу, ағаш үгіндісі төгілген жолмен жүгіру;

2) соқпақ жолда уақытты белгілей отырып жоғары қарынмен жүгіру;

3) жоғарыдан төмен қарайғы жақын қашықтықта бар екпінмен жүгіру. Жылдамдық қабілетін жетілдіру жаттығуларын орындау алдында бұлшық еттерді қозғап, қалдырып алу керек.

Төзімділік қабілетін жетілдіру:

Төменгі сынып оқушыларының төзімділік қабілеті әлі жетілмеген күйде болады. Мәселен, 9-10 жастағы баланың 9 минут бойы жұмыс істеу кезіндегі төзімділігі ересек адамдардың осы уақыт ішіндегі жұмыс қуаты мен төзімділігінің 40%-індей ғана. Тек 10 жастан бастап баланың төзімділік қабілеті біртіндеп арта береді.

Төзімділік қабілетін жетілдіре бастау үшін де арнайы жаттығулар орындау керек. Мысалы, әр түрлі қашықтыққа жүгіру, шаңғымен жүгіру және басқа да денеге күш түсіретін күрделі жаттығулар баланы төзімді болуға жаттықтырады.

11-12 жастағы бала жүгіру арқылы өзінің төзімділік қабілетін жетілдіруге болады. Ол үшін 200-300 метрге дейінгі қашықтықты шамамен 2-3 минут аралығында жүгіріп өтудің үлкен маңызы бар. Осы қашықтықтың 30-50 метрге дейінгі жерін қайткенде де жоғары қарқынмен (жылдам) жүгіруге болады. Осылайша тұрақты жүгіріп дағдыланған оқушының төзімділік қабілеті жетіліп, 1-2 айда жылдамдық көрсеткіші де артады.

Төзімділік қабілетін жетілдіре берудің келесі сатысында 200-400 метрге дейінгі келесі қашықтықты 1,5-3 минутта жүгіріп өтуге дағдылану мақсаты қойылады. Жүгіретін қашықтықты да біртіндеп өсіре берген жөн.

Дене құрылысының жетіліп, қалыптасуына қарай жаттығуларды да бірте-бірте күрделендіре берген дұрыс. Әр түрлі қашықтыққа жүгіруді шаңғы, коньки велосипед тебумен ұштастыра төзімділікті шындай түсуге үлкен көмегін тигізеді.

Ептілік қабілетін жетілдіру:

Қажет болған жағдайда қимыл-қозғалысты өзгерте қоюға ептіліктің тигізетін әсері зор. Епті, икемді болып өсу үшін әр түрлі қимыл-қозғалыстарды бір мезетте үйлесімді, шебер орындай білуге дағдылану керек.

Ептілік қабілетін жетілдіруге негізінен гимнастика, акробатика, жеңіл атлетика жаттығулары және қимыл-қозғалыс ойындары пайдаланылады. Ептілікке баулудың қарапайым әдіс-тәсілдері мыналар: әр түрлі қашықтықтарға жүгіру, кедергілерден өту, дұрыс бағыт-бағдар ұстауға арналған жаттығулар орындау.

Қозғалыс үйлесімділігін яғни ептілікі жетілдіретін жаттығуларды дұрыс, тиімді орындауға дағдылану үшін белгілі бір орында жасалатын қозғалыс түрін бір уақыт ішінде орындап үлгеруге дағдылану керек. Мысалы, епті палуан белгілі бір күресте әдісін тез арада қолданып үлгереді. Еркін қозғалу, тепе-тендікті сақтау, қарқынды қимыл жасау әрекеттері де ептілік қабілетін жетілдіре түсуге көмегін тигізеді.

Дене шынықтыру жаттығулары ағзада жүріп жататын физиологиялық процестердің дұрыс өтуіне жағдай туғызады. Дене жаттығуларының ынтаны арттыру және жаттықтыру ықпалы негізінен орталық жүйке жүйесі арқылы жүзеге асады. Белсенді дене жаттығулары бүкіл ағзаға әсер ететіндігімен құнды. Жүйелі түрде жүргізілген дене жаттығуларының әсерінен өзгермейтін бірде-бір ағза жоқ.

Дене еңбегімен айналысқан кезде ағзада пайда болатын заттар жүрек бұлшық етінің жиырылу қабілетін күшейтуге ықпал етеді.

Дене тәрбиесі, Л.П.Матвеевтың анықтауы бойынша, «өзіндік ерекшелігі қимылдарға үйретуде (қимыл әрекеттеріне) және адамның дене қабілеттерін тәрбиелеуде (дамуды басқаруда) болатын тәрбиенің бір түрі. Қолданбалы жағынан дене тәрбиесі адамның басқа тәрбие түрлерімен бірлікте әлеуметтік шарттарға тәуелді шынайы өмірге (еңбек, әскери және т.б. қызмет) дене дайындығының процесі болып табылады, және жеткілікті әлеуметтік шарттарда дене тәрбиесі тұлғаның жан-жақты дамуының факторларының бірі маңызына ие болуы мүмкін» [1]. Ю.М.Николаевтың [2] пікірінше, дене (денелік) және рухани (әлеуметтік) бастаулардың үйлесімі, олардың ажырамас бірлігі адамның дене мәдениеті құндылықтарын игеру және жетілдіру процесіне қатынастың әдістемелік позициясының негізіне айналуы тиіс.

Дене тәрбиесінің рөлі кейбір жағдайда баға жетпес болады, себебі адамның тіршілік әрекетінің қозғаушы қызметі мен реттелуі қимыл белсенділігіне, гомеостазистің функционалды көріністерінің алуан түрлілігін, оның ішінде мінез-құлықты болжауды бағдарламалаушы қимыл анализаторына тәуелді болады. Білім беру мен тәрбиенің, оның ішінде дене тәрбиесінің қалыптасқан жүйесі дене және рухани кемелділікке қол жеткізу мақсатымен оқушы-жастардың өзін-өзі тәрбиелеуіне, дамытуына мотивацияның қалыптасуына бағытталуы тиіс. Біз сауықтыру кешендеріндегі дене шынықтыру мен спорт күнделікті шұғылдану оқушы-жастардың жүйке-психикалық, дене және рухани жағдайының жақсаруына септігін тигізеді, оларды салауатты өмір салтына бағыттайды, күшті мінезді қалыптастырады, мақсатқа ұмтылуды, еңбек сүйгіштікті және басқа да дене мүмкіндігін психикалық қалыптастырудың негізі болып табылатын тұлғаның көптеген еріктік қасиеттерін қалыптастырады деген пікірді қолдау керек.

Дене шынықтыру Л.П.Матвеевтың анықтауы бойынша, - қоғам мәдениетінің маңызды бөлігін – оның адамның мақсатқа бағытталған дене жетілуінің арнайы құралдарын, әдістері мен шарттарын жасау және орынды қолдануды жетістіктерінің тұтас жиынтығын құрайды.

Дене шынықтыру және спортпен айналысу мақсатқа бағытталған және ұйымдастырылған сипатқа ие және әдетте ұжымда өтеді. Ұжымдағы бір-біріне көмек көрсету, бір-біріне талапшылдық, жоғары тәртіп, өз әрекеттерінде ұжымның мүдделерінен шыға білу, жоғары еңбексүйгіштік – осының барлығы дене шынықтыру-спорт жұмысының барысында сауықтыру кешендерінің аясында тәрбиеленеді.

Дене шынықтыру қозғалысында адамдардың жеке және қоғамдық мүдделері өзара сабақтасады. Спорттық қызметке қатысу спортшыға өз-өзін жеңуден, жоғары спорттағы нәтижелерге қол жеткізуден эмоционалды қанағаттану сезімін береді. Егер бұл сезім ұжымның, команданың мүдделері арқылы өтетін болса, күрестен және жеңістен алынатын қуаныш күшейе түседі. Сайыста өз ұжымының ар-намысын қорғай келе, спортшы үлкен ерлік, шынайы спорттық қаһармандықты көрсетуге қабілетті.

Даму – адамның сандық және сапалық өзгерістерінің болуы мен нәтижесі. Даму нәтижесінде адам биологиялық түр және әлеуметтік тіршілік иесі болып жетіледі. Егер адам сана және өзіндік санаға ие болып, өз бетінше жаңғыртушы іс-әрекет орындауға қабілетті болса, онда ол адам «тұлға» деп аталады. Адам тұлға болып туылмайды, ол қасиеттік дәреже даму барысында қалыптасады.

«Адам» ұғымынан өзгеше «тұлға» түсінігі – адамның қоғамдық қатынастар, басқа адамдармен араласу ықпалында қалыптасқан әлеуметтік сапа-қасиеттерін білдіреді.

Адам дамуы–бұл өте күрделі, ұзақ мерзімді және қарама-қайшылықты процесс. Біздің ағзамызда болып жатқан өзгерістер өмір бойына жалғасады. Ал адамға тән дене болмысы мен рухани дүниесі, әсіресе, балалық және жас өспірімдік шақта қарқынды ауысуларға кезігеді. Адамның дамуы сандық өзгерістердің қарапайым жиынтығы немесе төменнен жоғарыға бағытталған ілгерілі қозғалыс тобы емес, бұл процестің өзіне тән ерекшелігі–сандық өзгерістердің оқушының физикалық, психикалық және рухани сапалық қасиеттеріне диалектикалық түрде өтіп, жаңа сипат алуы. Бұл құбылыстарды түсіндіруде әр түрлі көзқарастар қалыптасқан. Мамандардың бір бөлігі адамдардың дамуын кездейсоқ, басқаруға келмейтін өзінше жүрісі бар, даму өмір шарттарына тәуелсіз, сондықтан, тумадан берілген күштерге байланысты; адамның дамуын ешкім, еш уақытта өзгертуі мүмкін емес, тағдыр белгілейді. Ал басқа бір зерттеушілер тобының пайымдауынша: даму–бұл әуел бастан қозғалысқа қабілетті тірі материя. Даму жолында ескі жойылып, жаңа туындап жатады. Өмірге енжар икемделуші жануарлардан адам дамуы үшін қажеттерін өз еңбегімен жасай алатындығымен ажыратылады.

Дамудағы қозғаушы күш–қарама-қарсылықтар тайталасы. Қарама-қарсылықтардың арқасында үздіксіз қайта жасалулар мен жаңғыртулар дүниеге келеді. Қарама-қарсылықтар–бұл өзара екі қарама-қарсы күштердің бір-біріне сыйымсыздығынан туындайтын диалектикалық процесс. Адам қайшылықтарды іздеп немесе ойдан шығарып, әлектенуінің қажеті жоқ, олар қадам басқан сайын өмірлік қажеттіліктердің өзгеру салдарынан пайда болып отырады.

Сонымен, адамның дамуы сандық және сапалық өзгерістердің желісі мен нәтижесі. Даму барысында адам тұлғаға айналып, сана мен өзіндік сана, дербес жаңғыртушы іс-әрекет иесі болып жетіледі. Дамудың қозғаушы күші–қарама-қарсылықтар күресі. Адамның дамуы ішкі және сыртқы жағдайлармен анықталады.

Адамның даму процесі мен оның нәтижесі үш өзекті жағдаяттардың бірлікті әрекетімен жасалады, олар – нәсілдік, қоршаған орта және тәрбие. Негізге «нәсілдік» деп аталатын адамның тума, табиғи ерекшеліктері алынады. Нәсілдік – бұл атадан балаға берілген тұрақты сапалар мен ерекшеліктер. Нәсілдікті тасушы–биологиялық ген (грек сөзі – туындатушы). Организм қасиеттері табиғат жаратқан гендік кодтарда өрнектеліп, белгілі ақпарат күйінде тіршілік өкілі тәнінде сақталатынын және бірден бірге ауысып отыратынын бүгінгі ғылым дәлелдеп отыр. Генетика – адам дамуының нәсілдік бағдарлама құпияларын ашып, жариялады. Адамның нәсілдік бағдарламасы адамды адам кейіпінде танытатын жалпы, сонымен бірге әрбір адамның басқаға ұқсас өзгешелігін білдіретін айырықша детерминатты (тұрақты) және ауыспалы бөліктерді өз ішіне алады. Нәсілдік бағдарламаның тұрақты бөлігі адамзаттық ұрпақ жалғастыру және адам тегіне тән нышандарды – сөйлеу, тік жүру, еңбек іс-әрекеті, ойлау т.б. қамтамасыз етеді. Атадан балаға адамның сыртқы белгілері: дене құрылысы, шаш, көз, тері түстері – ауысады. Қан тобы, резус-фактор, ағзадағы ақуыздардың әртүрлі бірлігі қатаң генетикалық бағдарламаға тәуелді түзілген.

Адамның жүйке жүйесі, мінезі, психикалық процестердің өту ерекшелігі осы нәсілдік қасиеттер тобынан. Ата-аналар тәнінде болған жүйке жүйесінің кемшіліктері, олардың арасында психикалық күйзеліс, сырқаттар – патологиялық ауытқулар ұрпақтан-ұрпаққа өтіп отырады. Сондай-ақ, қан аурулары, қант диабеті, кейбір эндокриндік бұзылыстар, мысалы – ергежейлілік, нәсілдік сипатқа ие. Ұрпаққа ауыр зиян келтіретін жағдаяттардың бір тобы – ата-аналардың маскүнемдік және нашакорлық әдеттері.

Қазіргі уақытта кеңес дәуірінде реттелген, шақыру комиссияларымен тығыз байланыста жұмыс істеген жасөспірімдік медицина жүйесінің мүлдем қирағанына куә болып отырмыз. Спорт үйірмелерінде шұғылданатын жасөспірімдердің саны едәуір азайды, олардың көбі қазір қол жетерлік емес, ал жастардың белгілі бөлігіне компьютерлік клубтар қызығырақ болып отыр. Бұл нәтижесінде өскелең ұрпақтың денсаулық жағдайының нашарлауына әкелді. Жыл сайын шақырылатын контингенттің әскери қызметке жарамдылығы төмендеуде. Қазір әрбір екінші әскерге шақырылатын бозбала әскери қызметке денсаулық жағдайы бойынша жарамсыз болып табылады деген сандар келтіріліп жатыр. Бұл жерде ойланарлық мәселе жеткілікті.

Осылайша, өскелең ұрпақтың денсаулығын нығайтудың жан-жақты реттелмеген қызмет жүйесі іс жүзінде қираған болып шықты. Және бұл тек әскерге шақырылатын контингент ретінде ғана емес, ең алдымен, келешек деп табылатын жастардың денсаулығына барынша көңіл бөлу керектігі.

Жастардың денсаулығының нашарлауы жас ұрпақтың дене тәрбиесінің деңгейінің төмендеуімен тығыз байланысты. Дене шынықтыру өскелең ұрпақтан барынша алыстай түсуде, ал бұл жастардың ортасындағы түрлі жағымсыз құбылыстар мен процестердің туындауына әкеледі. Ақылы жүйені

ендірумен бірге спорт залдарына, бассейндерге бару жас адамдар үшін қол жетерлік нәрсе болудан қалды. Бұл салада мемлекет өзінің ұйымдастырушылық ролінен айырылды, себебі оның спорт үйірмелерінің жұмысын қаржыландырумен және тұтастай спорттық-дене шынықтыру шараларын өткізумен айналысуға мұршасы жетпейді.

Жоғарыдан баяндалғаннан шығатыны, дене шынықтырудың мектептегі ролі бүгінгі таңда өте үлкен, себебі оған негізінен өскелең ұрпақтың дене тәрбиесінің жүктемесі артылады.

Нәсілдік бағдарламаның ауыспалы бөлімі адамға тіршілік жағдайларының өзгермелі шарттарына икемдесіп баруына көмегін тигізеді. Нәсілдік бағдарлама жетілдіре алмаған адамның сапа-қасиеттері өмір бойы жүріп жататын тәрбиемен толықтырылады. Бағдарламаның бұл бөлігін әрбір адам өз бетінше дамыта алады. Осылайша табиғат әрбір адамға өзіндік даму және өзіндік жетілу жолымен өзінің адамилық мүмкіндіктерін іске асыруға жол ашады. Сонымен, тәрбие қажеттігі адамға оның табиғатынан берілген. Балалар өз ата-аналарынан нені мұра етіп алады – ақыл әрекетіне дайын қабілеттерді немесе қабілеттерді дамыту үшін қажет, мүмкін болған нышандарды ма? Эксперименттік зерттеулерде топталған деректерді талдау бұл сұрақтарға нақты бір жауап мүмкіндігін берді: нәсілдіктен өтетін қабілеттер емес, тек қана – нышандар. Әулетке өткен нышанның кейін дамуы да мүмкін не қолайлы жағдайлар болмаса, өшіп кетуі де ықтимал. Бәрі тұрмыстық жағдайға байланысты: егер адамның нәсілдік бастаулары нақты қабілетке өту мүмкіндіктеріне кез болса және тұрмыс шарттары, тәрбиесі, адам мен қоғамның қажеттері орынды үйлесім тапса, нышан қабілет деңгейінен көрінеді.

Жан-жақты зерделеп отырған қиымыл дене тәрбиесін ұйымдастырудың шаралары ретінде пайдаланылады: Сабаққа дейінгі гимнастика, дене шынықтыру үзілістері, ұзақ үзілістегі дене жаттығулары мен аранйы сауықтыру жұмыстары жатады. Мұндай шараларды өткізу маңызды және ол мынадай міндеттердің шешімін қамтамасыз етуі керек: оқу күнінде қозғалыс режимін белсенді ету және оқушылардың күнделікті тұрмыс-тіршілігін дене тәрбиесіне енгізу, олардың денсаулығын нығайту және қозғалыс мәдениетін жетілдіру, ақыл-ой тазалығын қамту және оқу қызметінде жұмыс қабілеттілігінің тиімді деңгейін ұстау, ұйымшылдық пен саналы тәртіп дағдыларын қалыптастыру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2007ж.
- 2 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы: «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері». Егемен Қазақстан 2010ж.
- 3 Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Ана тілі, 1992. -106 б.
- 4 Бөлеев Қ., Бөлеева Л.Қ. Мұғалім және ұлттық тәрбие.-Алматы: Нұрлы әлем, 2000.-116 б.
- 5 Сәбит Бап-Баба. Жалпы психология. – Алматы, 2005.-340 б.
- 6 Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды. – М.: Педагогика, 1989.
- 7 Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968. - 464 с.
- 8 Выготский Л.С. Собр. соч. : в 6 т. / Под. ред. А.В.Запорожец. – М.: Педагогика, 1985. Т.1.-103 с.
- 9 Жарықбаев Қ.Б., Қалиев С. Қазақ тәлім – тәрбиесі. - Алматы: Санат, 1995.
- 10 Лесафт П.Ф. Собранные педагогические сочинения. Т.2 - М., 1962.. С.122-125.
- 11 Уаңбаев Е. Дене тәрбиесінің негіздері. – Алматы: Санат, 2000. – 72 б.
- 12 Оңалбек Ж.К. Ұлттар арасындағы дене тәрбиесі мен спорт. – Алматы: РБК, 1997. – 126 б.
- 13 Тайжанов С. Дене мүмкіндіктерін тәрбиелеу. – Алматы: Мектеп, 2004. – 96 б.
- 14 Төтенаев Б. Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы, 1978. – 144 б.
- 15 Тілеулов Э.Ж. Дене тәрбиесінің ілімі мен әдістемесі. Оқу құралы.2003
- 16 Сағындықов Е. Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы, 1991. – 77 б.
- 17 Оразбекова К.А. Ұлттық психология мен халық тәрбиесі болашақтың бастауы хақында. – Алматы: Дәуір, 2000. – 544 б.
- 18 Тайжанов С. ЖОО дейінгі жастардың дене тәрбиесі.
19. «Жалпыға бірдей құқықтық білім мен тәрбие беру туралы» №2347 ҚР Үкімет қаулысы 03.05.1995.
20. Қ.Р.Білім Мәдениет және Денсаулық министрлігінің бұйрығы №490 14.09.1998.
21. Қ.Ахметов «Тәрбие және жаңа әдіс тәсілдер», «Білім технологиялары» № 1. 2006.

Оразов Ш.Б.

д. п. н., профессор МКТУ им К.А.Ясави

ЗАКАЛИВАНИЕ К ХОЛОДУ В РЕЖИМЕ УТРЕННЕЙ ГИМНАСТИКИ

Түйін: Ағзаның бейімделуі көбінесе ауа-райының өзгеруіне және климаттық жағдайларға бейімделу процесі ретінде қарастырылады. Бірақ дене шынықтыру құралы ретінде беріктендіру туралы айтатын болсақ, қолайсыз жағдайлардың әсерінен туындайтын ағзаны бейімдеу ғана емес. Тазалауды ағзаның қарсылығын арттыратын, тез және денсаулыққа зиян келтірмейтін әртүрлі экологиялық жағдайларға үйрету қабілеті бар белгілі бір жүйеде саналы қолдану ретінде қарастыру қажет. Бейімделу құралдарының қол жетімділігі олар әрдайым қолда бар, ең бастысы - кез-келген жағдайда кез-келген уақытта кез-келген түрде немесе басқа түрде пайдалануға болады. Олар күрделі жабдықтар мен арнайы құралдарды талап етпейді; оларды шебер қолдарда пайдалану жолдары қиындықтарды тудырмайды.

Кілтті сөздер: бейімделу, гимнастика, эксперимент, жүктеме, температура

Резюме: Закаливание чаще всего рассматривается как процесс приспособления организма к меняющимся условиям погоды и климата. Но говоря о закаливании как средстве физического воспитания, мы имеем в виду не только приспособление организма, происходящее под влиянием неблагоприятных условий. Закаливание надо рассматривать как сознательное применение в определенной системе мероприятий, повышающих сопротивляемость организма, воспитывающих способность быстро и без вреда для здоровья применяться к различным условиям внешней среды. Доступность средств закаливания заключается в том, что они всегда под рукой, главное в том, что можно использовать в том или ином виде, в любое время года, в любых условиях. Они не требуют сложной аппаратуры и специальных кабинетов; способы их применения в умелых руках не представляют затруднений.

Ключевые слова: закаливание, гимнастика, эксперимент, нагрузка, температура

Summary: Hardening is most often seen as the process of adapting the organism to changing weather and climate conditions. But speaking of hardening as a means of physical education, we mean not only the adaptation of the organism that occurs under the influence of unfavorable conditions. Tempering should be considered as a conscious use in a certain system of measures that increase the resistance of the organism, educating the ability to apply quickly and without harm to health to various environmental conditions. Availability of hardening means is that they are always at hand, the main thing is that you can use it in one form or another, at any time of the year, in any conditions. They do not require complicated equipment and special cabinets; the ways of using them in skillful hands do not present difficulties.

Key words: hardening, gym, experiment, load, temperature

Общеизвестно, что больший оздоровительный эффект утренней гимнастики достигается в том случае, если совместно с ней выполняются закаливающие холодовые процедуры. Сочетанное воздействие физических упражнений и закаливающих охлаждений кроме оптимизации работоспособности организма обладает значительным эффектом в профилактике простудных заболеваний. Существует мнение о целесообразности применения охлаждений после выполнения комплекса утренних гимнастических упражнений, но при этом в процессе анализа литературы установлено, что к очередности сочетания физической нагрузки с закаливающими процедурами в настоящее время нет однозначного методического подхода.

Целью нашего исследования было определение наибольшего закаливающего было определение наибольшего закаливающего эффекта охлаждений до, в середине и после комплекса утренней гимнастики[1].

Методика исследования принимали участие практически здоровые мужчины-студенты спортсмены. Испытуемые были распределены на четыре группы: три экспериментальные и одну контрольную. Состав групп подобран таким образом, чтобы в каждой было одинаковое количество спортсменов, занимающихся как в помещении, так и на открытом воздухе. Экспериментальные группы проводили закаливание в сочетании с физической нагрузкой в следующих режимах: 1-я группа - закаливающая процедура по физической нагрузке, 2-я - после нее, 3-я - в процессе выполнения упражнения, в середине комплекса утренней гимнастики. В каждой из экспериментальных групп было по 10 чел. Испытуемые 4-й, контрольной, группы, состоявшей из 11 чел., не закаливались. Исследование было организовано в марте, в течение 26 дней ежедневно с 7 ч утра, за час до начала учебных занятий, в помещении факультета физического воспитания. Температура воздуха в период исследования колебалась от -10 градус до +2градусов. В связи с ограниченностью времени эксперимента и имеющимися рекомендациями и возможности применения практически здоровыми людьми воздушных охлаждений значительной интенсивности было выбрано

закаливание воздухом раздетых по пояс испытуемых около здания на участке, максимально защищенном от ветра. Время охлаждения изменялось в диапазоне от 1 до 2 мин в зависимости от температуры воздуха настолько, чтобы интенсивность холодовой нагрузки во все дни была примерно постоянной. Согласно опросу, все испытуемые переносят холод нормально, без проявления признаков переохлаждения и жалоб на самочувствие. Физическая нагрузка, состоящая из комплекса упражнений типа утренней гимнастики, проводилась в течение 15 минут в спортивном зале размером 36\18 м в комфортных условиях[2].

Один из основных критериев, отвечающих требованиям оценки стоимости как физической, так и температурной нагрузки, показатель потребления кислорода, объективно отражающий энергетические затраты на обеспечение деятельности в заданных условиях. Методом неполного газового анализа с применением спирографа «Метатест 1» определяется расход энергии в процессе физической и холодовой нагрузок. Исследование энергетической стоимости комплекса утренней гимнастики и холодового воздействия показало, что комплекс физических упражнений по мощности относится к нагрузке ниже умеренной, а короткое по времени охлаждение воздухом служит сильным раздражителем большой интенсивности.

До начала исследования и по его окончании и испытуемых всех групп в течение 10 минут измерялась скорость восстановления температуры кожи после местного дозированного охлаждения, достаточно информативный тест в оценке приспособления организма человека к холоду. Полученные данные исходной температуры кожи и поминутного восстановления температуры к исходному уровню во всех группах были статистически обработаны. Скорость кожной сосудистой реакции групп испытуемых оценивалась по площади неправильной геометрической фигуры, построенной на диаграмме средне арифметических групповых данных восстановления температуры кожи после местного дозированного охлаждения. Линия АВ проведена из деления на шкале температур, соответствующего температуре кожи до охлаждения. Линия ВС ограничивает площадь полученной фигуры согласно времени измерения восстановления температуры кожи. Величина площади полученной фигуры в условных единицах. По нашему мнению объективно отражает динамику кожной сосудистой реакции в условиях ограниченного времени наблюдения 10 минут. Согласно существующим сведениям о механизме восстановления температуры кожи после охлаждения, значения температуры охлаждаемого участка, замеряемые в процессе исследования. Чем выше закаленность человека к холоду тем меньше разница в этих значениях во всех измерениях и соответственно меньше измеряемая площадь. Таким образом, уменьшение или увеличение указывает на изменение закаленности человека.

Кроме того, устойчивость испытуемых всех групп к холоду регистрировалась по разнице температур охлаждаемого участка кожи до и после охлаждения, так как известно, что повышение закаленности организма человека к холоду сопровождается уменьшением понижения температуры при охлаждении участков кожи[3].

Результаты и их обсуждение. Проведенное исследование показало, что изменение и разницы температур до и после охлаждения у разных групп испытуемых после курса закаливающих процедур в сочетании с утренней гимнастикой различное. Из трех экспериментальных групп значительный эффект в устойчивости к холоду достигнут только. По нашему мнению, это объясняется тем, что в процессе закаливания в данном случае достигнута значительная по сравнению с другими группами контрастность тепла и холода, положительное влияние которой в достижении закаленности известно. Наибольший эффект контрастности во 2й группе достигнут потому, что холодовая процедура производилась на повышенном температурном уровне организма, достигнутом посредством выполнения комплекса утренней зарядки, тогда как в других группах закаливания этот эффект был менее значителен. В 1й группе закаливающая процедура проводилась на низком температурном фоне, так как испытуемые только поднялись с постелей и температура их тела низкая утром не была увеличена влиянием каких-либо внутренних или внешних факторов. Повышение же температуры тела после охлаждения путем выполнения физических упражнений наступало медленно, по мере выполнения комплекса. Другой причиной эффекта закаливания у испытуемых 2й группы следует считать условие следования за физической нагрузкой холодовой процедуры с продлением времени действия холода за счет естественного восстановления температуры тела. В исследованиях условий образования ускоренной местной адаптации при повторных закаливающих охлаждениях различных видов выяснилось, что контрастные термические процедуры, заканчивающиеся холодным воздействием с продленным действием холода, одни из самых эффективных в приобретении закаленности. Такого продления действия холода за счет естественного восстановления температуры кожи и после охлаждения не наблюдалось ни в 1й, ни в 3й группах. Наоборот, в них присутствует

эффект стирания следов охлаждения изза выполнения физических упражнений сразу же после холодового воздействия.

Известно, что под влиянием эмоционально стрессовых воздействий нарушаются механизмы становления термической терморегуляции. Стрессорное сильное охлаждение испытуемых 1-й группы почти сразу же после комфортного состояния сна, на наш взгляд, отрицательно влияет на их закаленность, тогда как предшествующие охлаждению упражнения приводят организм в состояние психологической готовности, положительно влияющее на сознательное приобретение устойчивости к холоду[4].

Отсутствие выраженной закаленности у испытуемых 3-й группы можно объяснить еще и коротким по времени охлаждением в процессе выполнения физических упражнений. В этом случае в связи с повышением теплопродукции организма затруднена выработка терморегуляционных временных связей и задерживается формирование устойчивости к холоду.

Необходимо отметить, что при обязательном постепенном увеличении интенсивности закаливающих процедур эффект контрастности закаливания в сочетании с физической нагрузкой должен расти не за счет увеличения количества выработанного упражнениями тепла, а за счет усиления холодового раздражителя. При этом, по нашему мнению, холодовая нагрузка не должна увеличиваться настолько, чтобы о своей энергоемкости значительно превосходить физическую нагрузку.

Литература

1. Оразов Ш.Б Проблемы подготовки кадров в вузах физической культуры //Вестник КазНТУ им К. И. Сатпаева. №2(59). - Алматы, 2007. – С.177-179.
2. Холодов Ж.К. Практикум по теории и методике физического воспитания и спорта. – 2-е изд. – М.: Академия, 2001. – 44с.
3. Овчинникова Т.Н. Личность и мышление ребенка. – М., 2004.
4. Савенков А.И. Психологические основы исследовательского подхода к обучению. – М., Ось, 2006. – 480с.

Алшынбаев Кулалбек Ильясович

педагогика ғылымдарының кандидаты, Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті, Өнер және спорт факультеті, Дене шынықтыру және әлеуметтік ғылымдар кафедрасының доценті м.а., Шымкент қ., kulalbek@mail.ru

Садыкова Дамели Базарбаевна

педагогика ғылымдарының магистрі, Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті, Өнер және спорт факультеті, Дене шынықтыру және әлеуметтік ғылымдар кафедрасының оқытушысы, Шымкент қ., damiliya89@mail.ru

Атакаева Амал Турарбековна

педагогика ғылымдарының магистрі, Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті, Өнер және спорт факультеті, Дене шынықтыру және әлеуметтік ғылымдар кафедрасының оқытушысы, Шымкент қ., amal.atakaeva@mail.ru

Сейсенбеков Ерлан Кенжебайұлы

педагогика ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Сауықтыру дене мәдениеті кафедрасының доценті, Алматы қ.,

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНЕН ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ БАҚЫЛАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІНІҢ СИПАТТАМАСЫ

***Түйін:** Қазақстан Республикасының білім беру мекемелерінде «Дене шынықтыру» пәні бойынша оқу үдерісінде бақылау әдістері мен бағалау жолдарына біршама сипаттама беріліп, білім алушылардың дене қасиеттерін анықтап, аталмыш пәннің өскелең ұрпақ үшін қосар үлесі жайлы мағлұмат берілген. Әрбір дене қасиеттерін бағалау әдістеріне орай, берілген жаттығулар топтамасын орындау арқылы әрбір білім алушыны толықтай анықтап, сипаттай білу – осы салада істейтін барлық педагог маман үшін міндетті іс, деп санаған жөн.*

***Резюме:** в статье даны сведения о методах контроля и оценивания в учреждениях образования по предмету «Физическая культура». Оценивание физических качеств с помощью контрольных нормативов повышает значимость данного предмета для подрастающего поколения. Умение полноценно оценить и определить физические качества обучающегося через выполнение комплекса упражнений для определения двигательных качеств – вот это и главная задача для всех специалистов, педагогов, работающих в данной сфере.*

***Summary:** the article gives information about the methods of control and evaluation in educational institutions on the subject "Physical Culture". Evaluation of physical qualities by means of control standards raises the importance of this subject for the younger generation. The ability to fully appreciate and determine the physical qualities of the student through the implementation of a set of exercises to determine the motor qualities - that's the main task for all professionals, teachers working in this field.*

Адамның еңбекке дайындығын ұштау мақсатында дене тәрбиесін қолдану мүмкіндігі еңбек пен дене тәрбиесінің адамзатқа деген маңыздылығы жоғары қойылған талаптарға сүйене негізделген. Осындай өзара қатынастың жалпы негіздемесі бар аталмыш салалар адамзаттың іс-әрекеттерінің түрлері болып саналады да, адамның дене қимылы және рухани қажеттіліктерін өтеуге бағытталған, жалпы әлеуметтік бағыттамасы болады.

Алдын ала бақылау оқушылардың жаңа оқу материалын меңгеруге дайындығын немесе оқу бағдарламасының нормативтік талаптарын орындауды анықтауға арналған. Ол нақты тақырып немесе бағдарламаның бөлімін үйренер алдындағы кіріспе сабақтарда өткізіледі. Алдын ала бақылау жеңілдетілген нұсқада тексеріп көру түрінде өткізілуі мүмкін (мысалы, еңкіш жазықтықта алға қарай аунауды орындау). Егер де, тексеріп көру жаттығуын бүтіндей орындау мүмкіндігі жоқ болса, онда жаттығудың бөлек құрауыштары (компоненттері) техникасын меңгеруі дайындығын тексерумен шектелуге болады. Мысалы, арқанға үш тәсілмен орындау амалын үйрету алдында, оқушылардың арқанда салбырап тұруы, қажетті координациямен қимыл-әрекеттерді орындау қабілеттілігін тексеру қажет. Бұндай бақылаудың мәліметтері оқу міндеттерін, оларды шешу амалдары мен әдістерін анықтап нақтылауға мүмкіндік береді. Алдын ала бақылауды орта және жоғары сынып оқушылары арасында өткізген абзал [1].

Ағымдағы бақылау оқытудың нәтижелілігін және оқушылардың оқу-танымдық іс-қызметін жедел түрде басқаруды анықтау үшін өткізіледі. Бұл міндеттерді шешуде реттілікті сақтауға және

оқушыларға өздерінің жетістіктері мен сәтсіздіктерін бағалауға мүмкіндік береді.

Қорытынды бақылау тақырып оқу тоқсанындағы оқу бағдарламасының бөлімдері, оқу жылы бойы оқу жұмыстарының қорытынды нәтижелерін анықтау үшін қажетті. Оның қорытындылары оқушылар мен мұғалімнің іс-қызметі сапасының негізгі көрсеткіші болып қызмет етеді.

Негізгі *бақылау әдісі* болып, *тестілеу* жатады.

Дене қимылы жаттығуларының техникасын игеруді бақылау үшін, оқытудың аталмыш кезеңінде қолданылатын, кейбір жақындататын жаттығулар пайдаланылуы мүмкін. Мысалы, жүгіріп келіп ұзындыққа серпіліп секіруді үйрету үшін, «адымдағы секіру» бақылау жаттығуын таңдап алған абзал. Іс-әрекетті орындау сапасын тексеру оны, көбінесе, оқытудың қорытынды кезеңінде әртүрлі нұсқаларда орындау жолымен және стандарттық техникамен салыстыра бағалаумен, бірақ, оқыту кезеңінің білім беру міндеттерін есепке ала отырып өткізіледі. Бақылаудың неғұрлым көп әсерлі тиімділігі бірқатар шарттардың ережелерін орындаумен қамтамасыз етіледі. Біріншіден, болуы мүмкін деген бағалар объектілерін белгілеу қажет: орындалатын іс-әрекеттердің құрылымының дәл келуімен және келісілуімен бағаланатын, бүтіндей іс-әрекетті орындаудың жалпы сипаты мен түрі; техниканың кейбір бөлек компоненттерін орындаудың сипаты мен түрі, мысалы, ұзындыққа секірудегі ұшу фазасы; бөлек қимыл-қозғалыстардың тура дәлдігі, мысалы, жүгіру қадамдарындағы серіппелі аяқтың жамбасын шығару биіктігі; бүтіндей іс-әрекеттің немесе оның кейбір бөліктерін орындау нәтижелілігі, мысалы, баскетбол добының шығыршыққа түсу саны, тіреніп секірудегі жерге түсу кезінде және т.б.; екіншіден, әр сынып үшін оқушылардың дайындық деңгейін есепке ала отырып, қимыл-қозғалыс әрекетін орындаудың үлгілерін тәптіштеп түсіндіру; үшіншіден, техника элементін бағалау үшін бөлінген санына сәйкес, әрбір бақылау жаттығулары сынап көруінің санын анықтау; төртіншіден, оқушыларға түсінікті және объективті критерийлерде градациялық диапазоны бар, сапалық айырмашылығын анықтауға жеткілікті, жалпы қабыл-данған бес баллдық жүйенің аясында негізделетін бағалау шкалаларын жасақтау қажет [2].

Дене қимылы қасиеттерін дамытуды бақылау үшін, бақылау жаттығуларының екі түрі қолданылады: а) оқу бағдарламасы мен Елбасы сынақтары кешендерінің мазмұнына кіретін, бірақ, стандарттауға берілетін қимыл-қозғалыс әрекеттері (қысқа қашықтықтарға жүгіру, лақтырудың кейбір түрлері және т.б.); ә) бірінші топтың жаттығуларын орындау кезінде анықталмайтын дене қасиеттерінің дамуын бақылауға арналған, арнайы құралған тесттер (бір орыннан биіктікке немесе ұзындыққа секіру, динамометрия және т.б.).

Алдын ала, ағымдағы және қорытынды бақылауларды тестілеудің нәтижелерін өзара салыстыру, сонымен бірге, оларды мектеп бағдарламасының нормативтерімен және Елбасы сынақтарымен салыстыру, соған сәйкес уақыт аралығында оқушылардың дене қимылы дайындығының жақсаруын, соған сәйкес, оқу міндеттерін шешу деңгейі туралы баға беруге мүмкіндік береді. Ал бұл өз кезегінде, дене тәрбиесінің амалдары мен әдістерін дифференциялауын жеңілдетеді және оқу жұмысының нәтижелерін бағалаудың шынайылығын жоғарылатады [3].

Ағымдағы бақылаудың мерзімдері екі жағдайға байланысты белгіленеді. Біріншісі: әртүрлі дене қимылы қасиеттерінің әртүрлі өзгеру деңгейлері бар. Мысалы, ептілік пен жылдамдықтың өсуі немесе кемуі күш пен төзімділікке қарағанда, тезірек болады. Сондықтан да, өзгеруі тез және жиі болатын дене қимылы қасиеттерін көбірек тексеру қажет. Екіншісі: сараманда оқу бағдарламасы бөлімдерінің кезектесуі жыл бойы, соған сәйкес, дене қимылы қасиеттерінің дамуына арналған нақты оқу материалының ықпалын есепке алуды қажет етеді. Барлық дене қимылы қасиеттерінің дамуын қамтамасыз ету үшін, осы бөлімдердегі бағдарламаның арнайы қасиеттерін келесі бөлімнің қосылу шегінде, ал арнайы емес қасиеттерін - әр бөлімді өткізудің ортасы кезінде тексеруді өткізу дұрыс болады. Бақылаудың бұндай жүйесі ақпаратпен жеткілікті түрде қамтамасыз етеді (әр тест бойынша айына бір рет) және оқу жұмысына уақытылы өзгерістер енгізуге мүмкіндік береді [4].

Бақылау әдістемесі уақытты мүмкіндігінше аз жұмсауды, әрбір тесттің сабақ мазмұнымен оңтайлы байланысын, нәтижелердің шынайылығын, өңдеу жеделдігі мен оларды оқушыларға хабарлауды қамтамасыз етуі қажет.

Алынған білімдерді меңгеруді бақылаудың негізгі әдісіне келесі түрлерде жауапты қажет ететін ауызша сұрау жатады. Мысалы, дене қимылы жаттығуларымен айналысудың маңыздылығы туралы оқушының әңгімесі; келесі мысал – қимыл-қозғалыс әрекетін құрайтын іс-қимылдардың реттілігі мен сыртқы көрінісі туралы суреттеу; келесі мысал – нақты қимыл-әрекеттердің биомеханикалық заңдылықтарын түсіндіру; дене қимылы жаттығуларын немесе олардың бөлек компоненттерін орындау нұсқаларын көрсету. Бұған қоса, ауызша сұраудың алуан түрлілігіне оқушылардың ой-пікірлерін, жалпылауын, қорытындысын айғақтайтын және өздігінше іс-қызметін ынталандыратын бақылаулық әңгімелер де кіреді [5].

Бақылау карточкаларының (сауалнамалық парақтар) көмегімен мектептегі сабақтарды өткізу сараманында 3-5 сұрақтан тұратын жазбаша тапсырмалары бар, біржақты жауаптарды талап ететін («ия», «жоқ») немесе екі-үш сөзден тұратын, жауаптары бар, бақылау карточкаларының (сауалнамалық парақтар) көмегімен орындалатын, жазбаша сұрақ түрлері де қолданылады. Бұндай карточкалардың нұсқалары сабақтың міндеттері мен мазмұнын, оқыту кезеңдері мен оқып-үйретілетін тақырыптарды есепке ала отырып, құрастырылады. Жазбаша сұрау уақыт жағынан шектеуді, сабақтың сарамандық мазмұнының теориялық сұрақтарымен оңтайлы қосындысын және нақты ұйымдастыруды (сабаққа дейін белгіленген жерге қаламдар мен парақтарды бақылау карточкаларымен бірге жинап қояды. Сабаққа кіруге қоңырау болған кезде, әр оқушы өз орнына өтеді де, тапсырманы орындайды, орындалу уақытын мұғалім белгілейді) орындайды. Сабақтың сарамандық бөлімін өткізу кезінде, мұғалім оқушылардың іс-әрекеттері үлгісінде, сұрақтарға қалай жауап беру керектігі жөнінде түсінік береді [6].

Үлгерімді бағалау және есепке алу. Оқушылардың оқу-танымдық іс-қызметіндегі ағымдық және қорытынды бақылауының нәтижелері белгілі бір оқу міндеттерінің кешенін орындау деңгейін айқындайтын және сынып журналында белгі ретінде тіркелетін баға арқылы айқындалады. Дене шынықтырудан үлгерім бағалары жалпы педагогикалық қағидаларға негізделеді, алайда, білімдерді меңгеру деңгейін, қимыл-қозғалыс дағды-машықтарының қалыптастыру деңгейі мен дене қимылы қасиеттерін дамытуды бағалаудан тұратын, өзінің арнайылығымен ерекшеленеді. Мұғалім бағаны хабарлауы және себебін түсіндіруі қажет. Мұғалімдердің көзіне жаттығуды жақсы істей алатын, тек күшті оқушылар ғана емес, сонымен бірге, денсаулығы нашар, әлжуаз, әлсіз, осал оқушылар да түсуі маңызды. Баға объективтілігін тәртіп пен тәрбиеліліктің ықпалын шығарып тастайтын, оқушыларға түсінікті критерийлер есебінен қамтамасыз етуі маңызды [7].

Мектеп сараманында бағалаудың келесі градациялары қабылданған: «5» - жаттығу нақты, сенімді түрде, дұрыс орындалған; «4» - техника бөлшектерін біршама дұрыс емес орындауға әкелетін бірекіден артық емес қателер жіберілген; «3» - жаттығу техника негізін бұзатын, ірі бір қателікпен немесе оның бөлшектерін біршама дұрыс емес орындауға әкелетін бірнеше ұсақ қателіктер; «2» - жаттығу техника негіздерін әжептәуір қателіктермен орындау немесе басқа да бірнешедеп көп ұсақ қателіктермен орындау; «1» - жаттығу орындалған жоқ. Әр сынып үшін оқу бағдарламаларымен анықталған, техника мен орындау нәтижелерінің сандық нормаларының арақатынасын бағалау да маңызды.

Алдын-ала бақылау кезеңінде әдетте, баға қойылмайды, алайда, бұл бақылаудың ақпараттарын есепке алу, дәптерлерге немесе арнайы хаттамаларға түсіру міндетті болмақ. Кейінірек, ол жаттығу техникасы мен дене қимылы қасиеттерін дамытудағы белгілі бір жетістіктерге жетудің санақ нүктесі болып табылады.

Ағымдағы есепке алу кезінде, сынып журналына баға қою арқылы оқу тапсырмаларын орындау бағаланады. Бағаланатын оқушылардың саны әртүрлі болуы мүмкін. Сабақ үдерісінде ағымдағы баға оқушылардың жекелей оқу-танымдық іс-қызметінің кез-келген компоненттеріне қойылуы мүмкін: дене қимылы жаттығуларын меңгергені үшін, білімдерді меңгергені үшін, қимыл-қозғалыс әрекетін орындаудағы сандық көрсеткіштерінің жетістіктері үшін. Сабақтың соңында оқушының алған бағасының барлығын жалпылайтын, сабақтық балл қойылуы мүмкін [8]. Бастапқы оқып-үйрету кезінде жаттығуларды жеңілдетілген жағдайларда, жетілдіру кезінде – күрделілендірілген жағдайларда (айла-гәсілдерді ұйымдастыру кезінде, ойында, жарыстық жағдайларда) бағалауға болады. Жаңа тақырыпты оқып-үйрету немесе өтілген тақырыпты бекіту сабақтарында бағалау таңдау бойынша, ал бақылау сабақтарында – фронталдық немесе топ бойынша іске асырылады.

Тақырыпты меңгеру үшін қорытынды баға, сонымен бірге, тоқсандық және жылдық бағалар жалпылама сипатта болады және барлық ағымдағы бағаларды, үй тапсырмаларын орындау нәтижелерін есепке алуымен үлгерім қорытылады. Үлгерімнің қорытынды есепке алуы, ағымдағы қойылған бағаларды есепке алудың негізінде тоқсандық бағаларды (жоғары сыныптар үшін – жарты жылдыққа), ал жылдық қорытынды баға – тоқсандық (жарты жылдық) бағаларды қоюдың негізінде орындалады. Нақты бір тақырыпты немесе бағдарламаның бөлімін оқып-үйретудің аяғында алынған бағалардың салмағы маңыздырақ болады.

Оқу-білімділік сараптаманың көңілдегідей болуы бақылаудың өз уақытысында болуына, жүйелілігіне, шарттылығына байланысты. Бағаның объективті болуы үшін оқу материалын сапалы және санды көрсеткіштерін, белгілі бір уақытта жұмыс нәтижесінің толықтығын тексереді [9].

Оқушылардың біліми-меңгерушілік қасиеттерінің ағымдағы және қорытынды бақылау нәтижесін баға арқылы білуге болады. Онда берілген кешендік оқу міндеттерін орындауда қойылған бағалар сынып журналында тіркеледі. Үлгерімдік бағалар дене тәрбиесі бойынша жалпы педагогикалық

қағидаларда негізделеді, бірақ өзіндік ерекшеліктері бар. Ол дене қимылы дамуын қадағалау. Баға қою барысында мұғалім балалардың киім киісіне ғана қарай емес, сонымен қатар, орындаған дене қимылы жаттығуларын да есепке алған жөн. Тек дене қимылы дайындығы жоғары оқушылармен емес, әлжуаз, нашар, дене қимылы төмен оқушылармен де жұмыс істеуі, оқытуы, үйретуі керек. Бағаны қойғанда объективті болу керек. Себебі, жаттығулар кешені дене қимылы дайындығы жоғары оқушылар үшін оңай болғанымен, әлжуаз оқушылар үшін қиындықтар тудырары сөзсіз. Сондықтан, берілген жаттығуларды орындауы үшін, кетер күш, ептілік бәріне бірдей ортақ болу керек. Жаттығуды орындауда ағымдағы бағалар оның орындалу техникасына өзінің үлесін қосу керек. Ал жаттығулар кешені міндетті түрде жас, жыныс ерекшеліктеріне байланысты болғаны жөн.

Алдын-ала бақылауда баға қойылмайды, оны үйрету кезінде істелінген қателер түзетілуі тиіс және қатені түзету жолдары айтылады, үйге тапсырма беріледі, қосымша сабақтарда қайталанатын, спорттық үйірме немесе сыныптан тыс жұмыстарда жетілдіреді. Алдын-ала бақылаудың оқушылар көңіл-күйіне, ынталарына әкелер маңызы мол. Себебі, жаттығу жақсы орындалған жағдайда, оқушы аралық немесе қорытынды бағасын жақсы тапсыруға сенімді болады [10].

Ағымдағы бақылауда орындалудың сапалылығы сынып журналына түседі. Алдын-ала үйретілген жаттығулардың есебі ретінде, баға қойылатын оқушылар саны әртүрлі болуы мүмкін. Әр мұғалім бағаны әртүрлі қояды. Кейбірі сабақта ағымдағы жаттығуларды орындау есебінен бір сабақ бойы тек бақылау жаттығуларын қабылдайды, ал кейбірі аты-жөні бойынша кезектеп тоқсан бойы, жаттығуды орындау мүмкіндіктеріне қарап, әрқайсысына кем дегенде 4-5 баға қояды. Мысалы, бір тоқсан бойы бағаларды қою үшін, оқушылардың дене қуаты қасиеттерінің бірі – жылдамдықты алалық: бірінші баға – 60 немесе 100 метр жүгіру бойынша қойылады. Екінші баға төзімділік бойынша – 2000 немесе 3000 метр жүгіру бойынша. Ал үшінші баға күштілікті тексереді, ол дегеніміз – ұл балалар турникте тартылуды тапсырса, қыз балалар – төсеніште арқамен жатып, қолды шүйдеде ұстап, денесін көтеріп-түсіреді: былайша айтқанда, денені көтеріп-түсіру арқылы, қарын бұлшық етін қатайту дейді. Төртінші жаттығу ептілік пен илгіштікті дамытуды, сол қасиеттер бойынша тапсыруды міндеттейді. Ол үшін акробатика, гимнастика жаттығуларын (алға-артқа аунау, аяқты тік көтеріп, баспен тұру, рондотт, шпагат т.б.) орындайды. Ал, ағымдағы жаттығулар жолдары да әртүрлі болады. Негізінде жаттығулар кешені дене қимылы сапалылығының барлық қасиеттерін қамтиды.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Сейсенбеков Е.К. Дене шынықтыру және спорт теориясы мен әдістемесі. Оқулық. Астана.: ЕҰУ баспасы. 2011. – Б. 431.
- 2 В.Е. Жабаков, Т.В. Жабакова. Педагогическое мастерство учителя физической культуры. Учебное пособие / В.Е. Жабаков, Т.В. Жабакова. – Челябинск. 2016. Изд-во ЮУГППУ. – 195 с.
- 3 Е.К. Сейсенбеков и соавторы... Формирование личной физкультуры детей посредством новых форм организации физического воспитания в учреждениях образования / «Наука и жизнь Казахстана», №1. (35) 2016. – С. 231-233.
- 4 Турскельдина М.Т. Денешынықтыру: Жалпы білім беретін мектептің 2 сыныбына арналған оқулық.- Алматы: Атамұра, 1998.- 112 с.
- 5 Сейсенбеков Е.К. Білім алушының жеке дене мәдениетін тәрбиелеудің педагогикалық әдістері / Педагогика және психология. № 1. (26) 2016. – б.118-122
- 6 Теория и методика на физическото възпитание, Общи основи на теорията на физическото възпитание, част 1 (под ред. На Крум Рачев), НСА ПРЕС, 1998
- 7 МОН, Наредба за общообразователния минимум и разпределение на учебното време, София, № 4, 02.09. 1999
- 8 Типовая программа по физическому воспитанию учащихся 1-11 классов общеобразовательной школы //Под ред. В.П.Фирсова, А.В.Цуркина. - Алматы: Рауан, 1993.- 99 с.
- 9 Жоғары білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты // Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 23 тамыздағы № 1080 қаулысымен бекітілген, ҚР Үкіметінің 13.05.2016 № 292 қаулысымен өзгертілген, 32-76 беттер.
- 10 Yer.K. Seisenbekov, M.T. Daulenbaev, E.N. Tugelbaev. Scientific and methodical substantiation forms of physical education in the educational process of educational institutions / Педагогикалық ғылымдар Академиясының Жаршысы, № 3 (71) 2016. 85-90 бет.

Базарбаева К.К.

п.ғ.к., доцент, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, bazarbaeva1969@inbox.ru

Боранбаева Д.Ж.

аға оқытушы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті

БАСКЕТБОЛ ОЙНАУДА ЖЫЛДАМДЫҚ ҚУАТЫН ОРНЫҚТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ АМАЛДАРЫ

Түйіндеме: Мақалада спорттық нәтижелерді жақсарту үшін баскетболшыларға жылдамдық пен жылдамдықты дамыту үшін арнайы жаттығулар, тесттер мен әдістер қарастырылады.

Кілтті сөздер: баскетбол, икемділік, күш, жылдамдық, спорттық көрсеткіштер, сынақтар, жаттығулар.

Аннотация: В статье рассмотрены специальные упражнения, тесты и методы для развития ловкости и быстроты у баскетболистов для повышения спортивных результатов.

Ключевые слова: баскетбол, ловкость, сила, быстрота, спортивный результат, тесты, упражнения.

Summary: In the article special exercises, tests and methods for the development of agility and quickness of basketball players for improving sports results are considered.

Key words: basketball, agility, strength, quickness, athletic performance, tests, exercises.

Қазақстан мемлекетінің тәуелсіздігінің алуына байланысты республикамызда баскетболды дамытудың жаңа беттері ашылды. 1991 жылы Қазақстан Республикасының баскетбол федерациясы құрылды. 1992 жылдан бастап тұрақты түрде әртүрлі деңгейдегі жарыстар өткізілуде. Баскетболмен шұғылдануды мектеп табалдырығынан бастамай жоғары жетістіктерге жету өте қиын. Жас адамның денесі түрлі жаттығулар көлемімен ширап, дамиды. Сондықтан күш, жылдамдық, төзімділік сияқты адам қабілеттерін дамыту, оқушылардың қозғалғыш тәжірибесіне бағытталады және дене қозғалысын үйлестіреді, бұл баскетболшыларға өте қажет.

Заманауи баскетбол ол-ойыншының жоғары қимылындағы белсенділігін арттырады. Нәтижесінде салмақтың ұлғаюына, барынша шапшаңдық қимылда ойыншының техникалық мүмкіндігін арттыруда және үлкен физикалық ауырлыққа (физическая нагрузка) машықтандырады. Тәни дайын болу ол тек арнайы төзімділіктен ғана тұрмайды, ол жылдамдық-күш қасиеттеріне де байланысты. Жас баскетболшыға ойын үстінде көптеп секіру қажет, бұл секіру барысында допты қағу, онымен меңгеру бір-біріне лақтыру барысында допты қағу оны шеңберге дәл салу, секіру кезінде допты дұрыс лақтыру ж.т.б., міне дәл осындай жаттығулар жас баскетболшылардың жылдамдық-күш қасиетін дамытуға үлкен маңызы бар.

Баскетболшы бүгін - бұл алаңда тез, саналы қозғалатын спортшы өте жақсы үйлесім.

Қысқа уақыт ішінде адам ағзасының ең жоғарғы күшін дамыта отырып, қозғалыстың оңтайлы амплитудасын сақтау мүмкіндігін—жылдамдық-күш (жарылған күш) қасиеті деп аталады.

Адам ағзасы жаттығу немесе жұмыс істеу барысында жылдамдық-күш көп жақты және тиімді бейімделеді, нәтижесінде тек күш қана үдермей онымен қоса шапшаңдылық та дамиды.[1]

Жылдамдық немесе күш салмақтарын бөлек-бөлек пайдаланғаннан гөрі, жылдамдық-күштің салмақ түсіру әсері тиімдірек. Жаттығу кезіндегі күш пен шапшаңдылықты бірдей жетілдірген жағдайда секіргіштік едеуір жақсарады.

Көптеген жылдамдық күш қасиетін айқындау түрлерінің ішіндегі ең көп тараған секіргіштік болып табылады.

Секіргіштік – бұл физикалық комплекстік қасиет, бұл спортшының тез арада күшінің көбею бұлшық еттерінің топтамалары шапшаң жиырылуы және босансуы мен спортшының өте қиын, ауыр жаттығуға бейімделуі болып табылады. [2].

Жылдам жауап беруді қамтамасыз ететін жүйенің интенсивті жақсаруы 7-8 ден 11-12 жасқа дейінгі аралықта болады. 14-15 жасқа қарай бұл функцияның интенсивті жақсаруы бәсеңдейді, бірақ 17 жасқа дейін созылады [3].

Жылдамдық – сапа, ол жаттығулардың көбінің негізінде жатыр. Серпінділік жылдамдығынан жүгіру және секіру кезінде снарядтық босату жылдамдығынан спортшының нәтижесімен байланысты. Жылдамдығын дамыту үшін қысқа аралықта максималды жылдамдық кезінде жүгіру, қозғалыстардың үлкен жиілігіндегі жаттығулар, спорттық ойындар пайдаланылады.

Жүйке процесстерінің қозғалысымен анықталатын шапшаңдықтың пайда болуы үшін қозғалыстың жақсы бейімделуі, күш, бұлшық еттің шымырлығы және мінсіз спорттық техника өте

маңызды болып табылады. Шапшаңдықтың деңгейі антогонистік бұлшық еттерін демалдырумен қозғалысты тез және артық салмақсыз орындалуымен анықталады.

Шапшаңдықты дамыту-ол көп жылдық үздіксіз дайындықты қажет ететін үрдіс. Бұл үрдіс жас кезінен бастау қажет, көп қимылдайтын әртүрлі ойындар, кейін арнайы жаттығулар арқылы шындайды. Қазіргі заманауи оқу құралдарының ең маңызды әдіс тәсілдерінің бірі «жылдамдық тосқауылын» еңсеруге арналған жаттығулар дайындықтың белгілі кезеңдерінде көрініс табады. Олардың қатарында жеңілдетілген жаттығулар жатады. Мысалы: еніс асты жүгіру, жаттығуды жүгіру жолы немесе жүгіртпелі шамдар арқылы орындау, қозғалыс реакцияларын жақсартуға бағытталған жаттығулар және т.б.[4]

Шапшаңдық-бұл баскетболшының орталық жүйке жүйесінен келетін сигналды тез біріктіру қабілеті. Ол сонымен қатар спорттық техниканың жетілгендігіне, күшке, иілгіштік және бұлшықеттің созылуының оптималдығына, жұмыс барысында бұлшықетке күш түсіруді босатумен дұрыс алмастыру білуге байланысты. Сонымен қатар буындардың шапшаңдылығы мен баскетболшының шыдамдылығы да үлкен мәнге ие. Қозғалыстардың шапшаңдығы әрдайым ерікті күш салуды жұмылдыруды талап етеді.

Шапшаңдылықты көрсетудің маңызды формалары:

- Кез-келген сыртқы тітіркендіргіштерге немесе тітіркендіргіштер кешеніне жауап ретінде қарапайым және күрделі реакциялардың шапшаңдығы;
- Қарапайым техникалық қабылдаулар немесе олардың элементтерін орындаудың шапшаңдығы;
- Алаңдағы ойыншыларды орналастыру жылдамдығы.

Шапшаңдылықты дамыту үшін құралы әртүрлі циклдік, қайталмалы, шекті және жиіліктің шегіне жақын (ырғақты жұмыс) жаттығуларды жүгіру, велосипедтік спортта, конькимен жүріс және т.б. қайтарымды үдеткіш формасында орындау боп табылады. Қайталмалы үдеткіш кезінде жаймендеп, жылдамдықты аздап үлкейту және қозғалыстың амплитудасын масималдыға дейін жеткізе отырып арттыру керек. Жаттығу кезінде шапшаңдылық жеңілдетілген шарттардағы (мысалы, еніске қарай жүгіру, лидерді қолдану және т.б.) жаттығуларды орындау немесе алдымен қиындатылған шарттарда кейін қалыпты шарттарда жаттығуды орындау арқылы анықтауға үлкен мән берілуі керек. Бұл кездде баскетболшы үлкен екпіннен оған қалыпты орнатылған шекке өтуге тырысады, ең болмағанда аздаған арақашықтықта тағы да үлкен жылдамдыққа жету үшін.

Шапшаңдыққа жаттығулар тиімді болады, егер әрбір нақты жаттығуды орындау барысында баскетболшы өзінің қозғалысының шапшаңдығының жеткен деңгейін дәл бағалай алса және бақылау мүмкіндігіне ие болса (жеке немесе жаттықтырушының сигналдарының көмегімен).

Жаттығуларда масималды шапшаңдыққа жету үшін шешуші мағынаға жарыстыру әдісі ие. Бір сабақта шапшаңдықты дамытуға арналған жаттықтыру жұмысының көлемі үлкен болмауы керек. Артып кету дегеніміз циклді жаттығулардың шапшаңдығы немесе циклді қозғалыстардың жылдамдығын аңғарылмайтындай кемітіп орыну қажет жаттығуларды қайталаудың ұзақтығымен немесе санымен анықталады. Жаттығулар арасындағы дем алудың аралығы баскетболшының оған дейінгі жеткен шапшаңдығына жетуге мүмкіндік беретін оптималды жұмысқа қабілеттілігі кезінде келесі жаттығулар орындалатындай болуы керек.

Баскетболшының шапшаңдығы реакциялардың, қарқынды екпіннің, жұлқыныстардың, жүгірудің 15-20 метр кесіндісінде дамитын үлкен жылдамдығының тездігімен, сонымен қатар доппен немесе допсыз техникалық қабылдауды орындаудың тездігімен сипатталады. Сондықтан жылдамдықты дамытудың негізгі құралдары боп жеңіл атлетикалық жүгіру, әртүрлі секірулер мен баскетболшының тактикасы мен кейбір техника жаттығулары боп табылады [5].

Кейбір баскетболшылардың жылдамдығын дамытуға мүмкіндік беретін үлгілік жаттығулар қатарып келтірейік:

1. Әртүрлі бастапқы қалыпта көз немесе дыбыстық сигналдар бойынша старттық жылдамдату (қырмен тұру, арқамен алдыға, бір немесе екі тіземен, отырып, жатып, секіруден соң бірден және т.б.).

2. Бетпен алдыға, арқамен артқа, бүйірмен алға ұмтылуды орындау;

3. Жоғары көтерілген тіземен және алға серпудің масималды жиілігімен жүгіру;

4. 25-30 метр бойынша үлкен секіріспен қозғалу;

5. Айналдырудың масималды жиілігімен қысқа және ұзын секіргішпен секіру;

6. Орташа аралықты өту кезінде жүгірудің ырғағының тез өзгеруі;

7. Қорытынды екпінмен (шамамен 4-5 метр) 20-30 метр аралықты жүгіріп өту жылдамдығын масималды арттыруға жету.

Старттық жылдамдату және жылдамдыққа жүгіруді мақсатты түрде әртүрлі эстафеталарда жарыс түріндегі әдіспен өткізеді.

Бір жаттығу үшін шамадан асып түсу аралығы : әр серия арасында 1-1,5 минут дем алу кідірісімен 5-7 алға ұмтылу сериясы [6].

Ойын тактикасы мен техникасындағы көптеген жаттығуларды физикалық тұрғыдан, сонымен қатар жылдамдықты дамыту үшін қолдануға болады. Мысалы, белгілі бір уақыт мезетінде допты беруді максималды ойыншы санында орындау арнайы қозғалыстардың тездетуін дамытады. Бұған ойыншы қарсыласының қақпасына бағытталған допты қағып алуға тырысқанда жылдамдық жинаған кезде, сонымен қатар максималды жылдамдық кезіндегі жүргізуді қолдану кезінде тез жарып шығу элементтеріндегі жаттығулар септігін тигізеді [7].

Жылдамдықты-күшті қабілеттілік бұлшықетті ықшамдаудың миометрикалық және плиометрикалық режимі кезінде пайда болады және дененің және кеңістіктегі тобының тез орын ауыстыруын қамтамасыз етеді. Бұл қабілеттіліктердің максималды көрінісі минималды уақыт мезетінде максималды қысымды дамыту болып түсіндірілетін шұғыл күш болып табылады (мысалы, секіруді орындау) [8].

Жылдамдықты-күшті қабілеттілікті дамыту үшін өз денеміздің салмағымыздан арылумен (мысалы, секіру) және сыртқы ауырлық түсіретіндермен (мысалы, гантель, серіктесіңнің күш түсіруі арқылы) жаттығуларды пайдалану керек. Жаттығу жасау үшін таңдалынған күш түсіргіштің көлеміне қарай көбіне дамытатын немесе жылдамдық компоненттері қабілеттілігін, немесе күш түсіру жаттығулары болып бөлінеді. Алғашқы жаттығуда қозғалыс күшінің максималды мөлшерінен 20-30% күш түсіру кезінде бұлшық еттің қысқартылу жылдамдығы максималға жақын (максималдыдан жоғары 90%) болады. Жаттығуды орындау ұзақтылығы 5-10 секундтан бастап 30-40 секундқа дейін тербеледі. Жаттығудың екінші типінде максималдыдан 60-80% мөлшерінде күш түсіруді, ал бұлшық еттің қысқартылу жылдамдығы максималдыдан 30-50% мөлшерді құрайды. Жаттығудың орындалу ұзақтылығы жасқа, жынысқа және дайындыққа байланысты болады, 1-2 минуттан 5-6 минутқа дейін жалғасуы мүмкін.

Жылдамдықты-күшті қабілеттілікті дамытудың ең көп тараған әдісінің бірі болып жаттығуды қайта орындау және айналма жаттығу.

Орындауды қайталау әдісі жылдамдықты-күшті қабілеттілікті акцентпен нақты бұлшықет тобына дамытуға мүмкіндік береді (мысалы, штанга ұғымы кеудеден бастап арқа бұлшықеттеріне, арқаның және іштің бөлек бұлшықеттеріне әсерін тигізеді). Қайталау әдісі кезінде тұрақты қарсылықтың өсуімен және төмендеуімен динамикалық жаттығулар сериясы қолданылады. Жасқа, жынысқа және күш түсіру мөлшеріне байланысты сериядағы жаттығу саны 6-10, ал серия саны 3-тен 5-6-ға дейін болуы мүмкін. Тұрақты қарсыласумен жаттығу оның орындалу кезіндегі күш түсіру мөлшерінің сақталуымен сипатталады (мысалы, арқаға штангамен күш түсіру арқылы отырып-тұру жаттығулары). Қарсыласудың жоғарылауы арқылы жаттығу оның орындалуы кезінде күш түсіру мөлшерінің өзгеруін болжамдайды (мысалы, экспандердің созылуы). Қарсыласудың төмендеуі арқылы жаттығу барлық жаттығу аралығында бұлшықеттің максималды жиырылуын сақтауда сыртқы объекттердің орын ауыстыру жылдамдығы тұрақты болуы керек (мысалы, техникалық құрылғыларды қолдану арқылы жаттығулар) [9].

Жылдамдықты-күшті бұлшықет тобының мүмкіншіліктерінің пайда болуы жұмысқа еліктіру, немесе жиырылу бұлшықет құрамының ерекшеліктерімен қозғалу бірліктерінің саны немесе жоғары деңгейімен шартталуы мүмкін. Осыған сәйкес жылдамдықты-күшті қабілеттілікті дамытудың екі түрі белгіленеді: жаттығуларды немесе максималды шартта орындау, немесе белгісіз күш түсірумен.

Шыдамдылық- бұл даму мектеп жасынан 30 жасқа дейін жүреді, ал қалыпты қарқындылық жүктемесі 30 жастан жоғары.

Қозғалыс іс-әрекеттерді оқу жасы болып 5 жастан 10 жасқа дейінгі аралықты санайды. Мектепке дейінгі және мектеп жасында техникалық дайындықта нәтижелі дамуы үшін қозғалыс потенциалын жинақтау керек, яғни базалық дайындықты құру керек. [10]

Секіру – жылдамдықты күшейтудің ең қарапайым және танымал түрі. Олардың қолданылу процестерінде итерудің тездігіне және қозғалыстың қуатын дамуға акцент керек. Жылдамдықты дамытуда ең басты қағидатты білу шарт: арнайы жаттығуларды тағайындауда міндетті түрде дайындалушының физикалық дайындығын және шапшаңдылығын ескеру керек; бұлшық еттердің шапшаң, реактивті қысымынан кейін спецификалық шаршаудан тез босатып, келесі жаттығуды жасауға дайындалуы керек. Ол үшін қайталаулардың арасындағы аралықтарда икемділік жаттығуларын, сермеу қозғалыстарын қолдану және уақытында арнаулы демалыс жасаған жөн.[11]

Дайындалатындардың жылдамдықты-күшті қасиеттерінің маңызды әдісі болып Жылжымалы және спорттық ойындар, ойын жаттығуларының, жылдам әрі күшті сипаттағы басқа ойындардың мәні болатын кешенді оқыту әдісі табылады. Спорттық алдын ала дайындауда Тәрбиелеудің әсерлі

жылдам-күшті қасиеттерін қолдану дайындалушылардың жылдам-күшті деңгейін жоғарылатуға әсерін тигізеді.

Алғашқы спорттық мамандандыру кезеңінде де осы қасиеттерге аса қатты мән беріледі. Төменгі мектеп оқушыларының балаларының өздерін көрсетуі осы қасиеттерді анық қозғалыс дағдыларында қолдана алуында және максималды бұлшық ет күшін көрсетуге байланысты. Осы кезеңде мыналарды қолдану ұсынылады:

Әдістер: Жаттығуды қайталап орындау әдісі, шиеленусіз және аздаған шиеленісумен, бұлшықет жұмысының аралас режимінде орындалатын жаттығу әдісі.

Құралдар: Бұлшықет күшін дамытуға және олардың жылдамдықтарының қысқаруына арналған жаттығулар, спортсмендердің жылдамдықтарын арттыру қасиетіне арналған қозғалыс әрекеті.[12]

Жылдам әрі күшті қасиеттерді тереңінен жаттықтыру кезеңінде белгілі бір спорт түріне арналған физикалық жаттығулар қолданылады, сонымен қатар қысқа қашықтыққа жүгіру, секіру, лақтыру, салыстырмалы түрде салмағы аз шамалы жаттығулар.

Негізі әдістер: салмақсыз қайталау жаттығулар әдісі, максималды күш салу әдістерін кешенді қолдану, шамалы және аздаған салмақтағы штанганы қайталап көтеру.

Бұл көбіне аз салмақтың салмақ салуына тиісті. Бірақ мұнда да анықталған ережелерді ұстанған жөн: штанг немесе құм салынған қапшықтың салмағы жас спортсмен тез жылдамдықта орындай алатындай болуы тиіс. Салмақпен орындалатын жаттығулар тез орындалатын жіне секіріп орындалатын,сонымен қатар, демалатын жіне созылатын жаттығулармен алмасып отыруы тиіс.Штангпен орындалатын жаттығуларды шаршау шыққанша жіне қимылдың жайлауына дейін аз сериямен орындаған жөн.

В.С.Насильников мақсаты спорттық техниканың тез әрі салмақтық сапасын арттыру үшін тиімді әдістемелер мен құралдарын анықтау болып табылатын зерттеулер жүргізді. Зерттеу 15-17 жастағы 20 адамнан құралған үш топта өткізілді.

Эксперимент мағынасы: бірінші топта уақыттың 20-25% күштің, жылдамдықтың, ептіліктің және басқа сапалардың жалпы қабылданған жаттығулар арқылы дамуына жұмсалды. Екінші топта осы уақытта жалпы дамытылатын жылдамдық пен салмақ жаттығулары орындалды. Үшінші топта жылдамдық пен салмақ жаттығулары арнайы бағытта, яғни, жеңіл атлетика бағарламасы ойынша үйретілетін жаттығуларға жақын күш жұмсалатын жаттығулар орындалды. Қалғанында, Жаттығу түрлері бірдей болды.

Эксперимент жүргізу кезінде бұлшық еттің өсуі барлық группадағы жаттығушылардан көрінді. Арнайы жылдамдық пен салмақ сапасының өзгерістер туралы шешім қабылдау үшін 30 метрге жүгіру және орыннан ұзындыққа секіру нәтижелері жүйелі түрде тіркеліп отырды. Алынған мәліметтер жылдамдық пен салмақ жаттығуларын кеткен уақыттың 20-25% бөлігі барлық жаттығулардың көрсеткіштері мен нәтижесін жақсартатынын көрсетті.

Осы эксперименттің арқасында жылдамдық пен салмақ сапасын жақсартуға арналған өте тиімді жаттығулар анықталды:

1. Келесі секірісті басып озатын ұзындыққа секіру.
2. Итеретін аяққа жоғары бағытта секіру.
3. Кедергілерден секіру.
4. 80-100см биіктікте секіру
5. Екі шаг жүгірістен кейін 1,2-1,5метр жоғарыда ілініп тұрған затты тіземен алу.
6. Жартылай отыра иыққа салмақ ала отырып секіру.

«Тренера по легкой атлетике» кітабында келесі комплекстер ұсынылады:

№1 Комплекс. Салмақпен орындалатын жаттығулар.

1. Қолға штанг ұстай отырып иықты көтеру
2. Қолға штанг ұстай денені иіліп тез орнына әкелу
3. Сол, штанг иықта.
4. Сол, иыққа серіктесіңізді отырғызып(амплитуда, жылдамдық,салмақты уақытылы арттыру)
5. Табанның алдыңғы бөлігінде тұрып иықта штанген түрегелу
6. Сол, бір аяқта.
7. Жартылай отырып, екі аяқта гирмен секіру.
8. Сол, бір аяқта, арқыны түзу ұстау.
9. Көп емес салмақпен(штанг) тізе және жамбас буындарын жаюға тез көшу кезінде жартылай отыру
10. Сондай-ақ, бір аяқпен.

11. Секіру (штанганы иыққа салып, сатылардан тіке, жоғары-төмен жүріп өту) [13]

Егде жастағы спортышылар жаттығу залында штангамен жаттығуларды көбірек жасауы керек. Жылдамдық-беріктілік жаттығулар кейбір бұлшық ет топтары үшін селективті әсері бар түрлі секіру жаттығуларды қамтуы тиіс, соның ішінде: аяқ және табан бұлшықеттері, жамбас және жамбас бұлшықеттері, аяқ үсті бұлшықеттері. Жылдамдығы мен қуатты арттыру сипатындағы жаттығулар секіру жаттығуларымен орындалуы мүмкін. Ұсынылған кешенді жүзеге асыруға болады, сондай-ақ желіде және бағанда.

№2 кешен. Биік секіру қабілетін дамыту үшін жаттығулар.

1. Орындықтың оң жағында тұрып, оң аяқты орындыққа, сол аяқты жерге қойып, оң аяққа алға жылжытып 15-тен 2 рет секіру.

2. Аяқтарды бір-бірінен алшақ қойып, орындықта тұру. Екі аяқты қосып және ашып секіру-15 реттен 2 мәрте.

3. Және солай, бірақ орындыққа мінбестен екі аяқты қосып секіру, - 15 реттен 2 мәрте.

4. Екі арақашықтықта екі аяқпен секіріп өту, -15 реттен 3 мәрте.

5. Екі аяқты айқастыра 2 дөңгелек жасау (300 метр).

6. Орындықта бір жақпен тұрып, бір аяқпен секіру.

Секіру жаттығулары (бір аяқта) спортышылардың биік секіруіне ең тиімді жаттығу болып табылады, жылдамдық-беріктік компоненттеріне оң ықпалын береді.

Кудряшов лезде «жарылғыш» күші бар, секіртпе (скакалка) секіру жаттығулардың кешенін ұсынады:

1. Секіртпені артқа, алға айналдыра екі аяқпен секіру (белгілі бір аралықта).

2. Сол секілді, жылжу арқылы.

3. Сол секілді, аяқты айқастыра айналу. Екі аяқпен, сол жақ, оң жақ аяқпен кезек-кезек секіру.

4. Бір секірген кезде екі рет айналдыру. Оң жақ/ сол жақ аяқтармен секіру.

5. Секіртпені айналдыра және алға-артқа жылту кезінде шығып-кіріп 2 адам бірге секіру.

6. Бір уақытта бір-біріне қарама-қарсы тұрып, айналдыру бағытын әр 10 секіріс бойынша өзгертіп отырып секіру.

7. Бірі секіртпені айналдырады, екіншісі секіреді. Секіртпе екі кісіге қалыптаспаған.

8. Секіртпемен эстафета (барарда екі аяқпен, қайтарда- айқастыра)

Спортышының жан-жақты әсер ететін тірек қимыл аппаратын көрсететін физикалық дайындықтың ең маңызды және елеулі бөлігін дайындық жаттығулары алады. Әрбір пайдаланылатын жаттығулардың әр түрлі арақатынасының сандық және сапалық сипаттамаларын, оның орындалуы соңғы нәтижеге әсер етеді, жаттығулар бір болғанымен, оны жасауына байланысты әсер әр түрлі болуы мүмкін.

Егер сабақтың басында жылдамдық-беріктік сапасын дамытуға арналған жаттығулар, содан кейін жалпы және арнайы төзімділік жаттығулары берілсе, оң нәтижеге жетуге болатындығын Е.Р.Яхонтова бастаған топ зерттеушілері анықтады. Бұл заңдылық, бірақ қалаған нәтижеге басқа ретпен жету мүмкін емес. [14]

Жылдамдық-күш мүмкіндігінің негізгі компоненті шапшаң жауап қайтару, жеке қозғалыс жылдамдығы, қозғалыс пен жылдамдықтың жиілігі, тұтас қозғалыс әрекетінің пайда болуы, жарылғыштық, амортизациялық күш болып табылады.

П.И.Донченко, барлық зерттеушілердің тестілеріне талдау жасай отырып, жылдамдық-күш дайындығын анықтау үшін өз тестін ұсынып отыр:

В.М.Абалаковтың құралының көмегімен бір орында қолды сілтеп және сілтемей секіру, еденнен және тумбочкадан секіру.

1. Ұзындыққа қос аяқпен секіру.

2. Жылдамдық төзімділік ол бірақтан бір аяққа үштік немесе төрттік секіру, тек оң аяқпен немесе тек сол аяқпен.

Пономарева Н.А. секіру төзімділігін бағалау үшін, максималды биіктікке сериялы секірудің ұсынады.

Баскетболшыға мынадай тапсырма беріледі; (50x50 см.) платформаның үстінде тұрып тоқтамай барынша биіктікке 30 рет секіру қажет. Өлшеуіш кешен платформа мен электронды секундомерден тұрады. Бақыланушының жалпы уақытының санын шығару үшін, Секірудің соңғы мәлімет болғанша, бақыланушының неше секунд платформада тұрғанын уақытты айқындауға мүмкіндік береді. Баскетболшының секірудегі төзімділігін айқындау үшін, бір секірудің ортақ уақытын анықтайды, бұл арқылы секірудің ортақ биіктігінің есептейді (формуласы өткен тестіде кездескен). Бұл жерде аяқты

бүгуге болмайды. Әрбір 30 рет секіргеннен кейін міндетті түрде бір аяқпен платформаның үстіне түсу керек

Пономарева Н.А. спортшының жылдамдық-күш мүмкіндігін анықтау үшін, тағы қосалқы тест береді.

Тест барынша мүмкін жылдамдыпен биіктікте 10 рет тік секіруді орындағанда болады. Секіру биіктігі мен оған кеткен уақытты анықтау үшін екі электрлі секундомермен жалғанған қосалқы платформа қажет. Ол 0,01 секундқа дейін дәлме-дәл уақытты көрсетеді.

Есептеу формула бойынша жүзеге асырылады :

$MAP = H \times 1.5 \times p1$ Қайда:

H- 10 рет секіргендегі орташа биіктік (м)

P – спортсменнің салмағы (кг)

1,5 – тежеу коэффициенті;

1 – бір рет секіргенде кететін уақыт (мин.)

Спортшының қозғалыс жылдамдығын 6 метр ұзындықты қанша уақытта жүгіріп өткендігімен бағалайды. 6 метр жүгіруге кеткен уақытты тіркеу 0,01 секундқа дейінгі дәлдікпен екі байланыс платформалар және электрондық секундомер көмегімен жүзеге асырылуы мүмкін. Секундомер бірінші платформаны қалдырғанда қосылады да, екінші аяқ тигенде өшіріледі. Сынақтан өтуші үш рет әрекет жасап, оның нәтижелері жазылып алынады. Олардың арасынан үздік нәтиже таңдалады. Егер спорты платформаға дәл келмесе, секундомер қосылушы оған қосымша мүмкіндік береді. 6 метрді тез жүгіру үшін аяқпен жиі жаттықтырып, жұмыс жасау керек [15]

Дьяков В.М. келесі сынақтарды ұсынады:

1. Жоғарыға еркін секіру. Ол спортшының дайындық деңгейін, жоғары функционалдық күйін көрсетеді. Бұл жаттығу спортшылардың тірек-қимыл жүйесі әзірлейді, жылдамдыққа функционалдық тәуелділікті анықтау үшін қызмет етеді.

2. Жоғарыға ауыр затпен секіру (штанга). Иығына бірте-бірте салмақты ауырлата отырып бірнеше мәрте секіру (секіру биіктігін тіркеу).

3. Бір орында, қол мен аяқты бірге және бөлек қозғалта отырып секіру.

Жылдамдық пен қуатты анықтау үшін автор жоғарыға секірудің келесі үш топтаманы ұсынады:

*күшті анықтау үшін 6 рет секіру қажет;

*шыдамдылық шегін анықтау үшін 12 рет секіру қажет;

*шыдамдылық күшін анықтау үшін 18 рет секіру қажет.

Баскетболист әуелі сынақ ретінде өзіне қолайлы биіктікке үш рет секіреді. Оның нәтижесі бойынша орташа биіктігі анықталады. Тест нәтижелерінің орташа көрсеткіші шығарылып, баскетболистің жылдамдық қуаты анықталады. Секірулер сериясы орташа нәтижесінен 5-7 см ауытқуы әлсіз физикалық дайындықты көрсетеді; көрсеткіштерге сәйкес – баскетболистің жоғары деңгейдегі функционалдық дайындығы, шыдамдылық шегі анықталады. Әрбір секірістің биіктігінің жоғарылауын санау қолайлы фактор болып табылады.

Секірудің негізгі көрсеткіші ретінде еректер сияқты мектеп жасындағы жасөспірімдер де бір орында тұрып биіктікке секіргені абзал. Бұл координацияға сәйкес қиын емес, жаттығу жасау техникасы оңай. М.Е.Забулина мен Е.А.Разумовский спортшының салмағы арқылы жылдамдық-күшін анықтауды ұсынған.

Формула бойынша есептеледі:

Секіру биіктігі (см). Салмағы (кг) Қайда:

Нәтиже 0,8 – қанағаттанарлық; 0,9-1 – жақсы; 1,1-1,3 – өте жақсы;

В.И.Лях жылдамдық қуатын нақтыланған орыннан бағытталған аймаққа кішкентай доп лақтыру арқылы өлшеуді ұсынған. Снарядтың ұшу ұзындығы анықталады. Оң және сол қолынан жеке-жеке анықталып, сынақшының қозғалыс ассиметриясы шығарылады. Іші толтырылған доппен (салмағы 1-3 кг) бірнеше жағдайда бір қолмен және екі қолмен лақтырылады (соққы).

Тестілеу тәртібі:

Іші толтырылған допты отырып, аяқты алға созып, екі қолмен бастың жоғары жағына ұстап лақтыру. Бұл жағдайды сынақталушы сәл артқа қарай шалқайып, артынша бар күшімен допты алға қарай лақтырады. Үш рет лақтырып, арасынан ең жоғары көрсеткіш есепке алынады. Лақтыру ұзақтығы алдын ала белгіленген сызық пен доптың түскен нүктесі аралықтары арқылы өлшенеді.

Іші толтырылған допты екі қолмен кеуде тұсына ұстап, түрегеп тұрған күйде лақтыру. Сынақталушы алғашқы тұрған жеріндегі қабырғадан 50 метр алшақ тұруы қажет. Бұйрық берілген сәтте кеуде тұсындағы допты шамасынша алысқа лақтыруға талпынуы керек. Үш рет лақтырғаннан кейін арасынан ең жоғары көрсеткен көрсеткіші есепке алынады.

Лақтыру ережелері дәл алдындағыдай, тек сынақталушы іші толтырылған допты бір қолымен иықтың жанында ұстайды, екінші қолмен бірінші қолын демеп тұрады. Іші толтырылған допты бір қолмен ұзақтыққа лақтырғанда жүзеге асырылады.

Іші толтырылған допты екі қолмен ұстап төменнен лақтыру. Сынақталушы допты екі қолмен төмен қарай тік ұстап тұрады. Бұйрық берілгенде ол екі қолымен төменнен лақтырады (қолы алға артқа қозғалып тұрады).

Іші толтырылған допты түрегеп тұрып, арқа тұсынан бас арқылы лақтыру. Сынақталушы допты екі қолымен ұстап тұрып, бас ақылы лақтыруы қажет.

Осылайша баскетболшылардың жоғары нәтижеге қол жеткізуі үшін шапшаңдылық, жылдамдық және секіргіштік қасиеттер негіз болатындығы және жас балаларға жылдамдық-күш сапасын арттыру үшін: орындықта секіру жаттығулары; секіртпеде секіру жаттығулары; биіктіктен секіру, кейіннен аяқты түзу ұстау, жаттығуларды жасауда көбіне қайталау мен интервалды тәсілдерді ұстану, жеңіл атлетикалық секірулер пайдалану керек екендігі анықталды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Николич А., *Отбор в баскетболе.* - М. Физкультура и Спорт.-1984
2. Филатов С. И. *Исследование динамики развития скоростно-силовых качеств у учащихся школьного возраста и возможности их совершенствования.* //Кандидатская диссертация.- М.: Просвещение.-1974.
3. Забулина М. Е. *Будь сильным, ловким, выносливым.* - Кишинев.: 1989. Разумовский Е. А стр. 7.
4. *Легкая атлетика: учебное пособие для ВУЗов.* //Под общей редакцией Одолина Н. Г. - М.: Просвещение.- 1979.
5. *Оценка уровня специальной физической подготовленности баскетболистов высокой квалификации.* - Методические указания. //Под общей редакцией Пономарева Н. А. - Ленинград.: 1988.
6. *Скоростно-силовая подготовка юных спортсменов.* //Под общей редакцией Филина В.П. - М.: Физкультура и Спорт.-1968.
7. *Физическая подготовка спортсменов.* //Под общей редакцией Дьячкова В. М. - М.: Физкультура и Спорт.- 1961.
8. *Перспективное планирование тренировки легкоатлетов.* //Под общей редакцией Филина В.П. - М.: Физкультура и Спорт.-1967.
9. Лупондина П.А. *Физическое воспитание детей дошкольного и школьного возраста.* -М.: Физкультура и Спорт.-1949.
- 10.Филин В. П. *Основы юношеского спорта.* - М.: Просвещение.-1980
- 11.Годик М. А., Шанина Т. А., Шишикова Г. Ф. *О методике тестирования физ. Состояния детей // Теория и практика физической культуры.*- 1973. -№8.- С. 32-35.
- 12.Гончаров Н. Н. *Динамика мышечных сокращений при предельных напряжениях и ее возрастных изменениях.* - Кандидатская диссертация. -М.: 1952.
- 13.Денисюк Л.Ф.*О методике развития двигательных качеств у детей школьного возраста //Материалы IV научной конференции по физическому воспитанию детей и подростков.* - М.: 1968.
- 14.Кротов В.Я., *Влияние тренировок на внутренние системы организма юных на этапе ранней специализации.* //Теория и практика физического воспитания.-1975.-№ 5, стр. 35.
- 15.Семкин А. А., *Взаимосвязь антропометрических признаков с некоторыми специфическими тестами при исследовании юных баскетболистов.* -Теория и практика физического воспитания.-1975.-№ 7, стр. 41.

Базарбаева К.К.

п.ғ.к., доцент, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, bazarbaeva1969@inbox.ru

Испандиярова А.М.

п.ғ.к., доцент, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті

БАСКЕТБОЛШЫЛАРДЫҢ ДАЙЫНДЫҚ ДЕҢГЕЙІНІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІ

***Түйіндеме:** Мақалада баскетболшылардың ойын әрекетінің тиімділігін арттырудың құралдары мен әдістеріне талдау жасалып, дайындық деңгейінің көрсеткіштері анықталды.*

***Кілтті сөздер:** баскетбол, жылдамдық, төзімділік, ептілік, күштілік, дайындық, нәтиже.*

***Аннотация:** В статье анализируются средства и методы повышения эффективности работы баскетболистов, а также уровень готовности.*

***Ключевые слова:** баскетбол, скорость, терпимость, ловкость, сила, подготовка, результат.*

***Summary:** The article analyzes the means and methods for increasing the efficiency of basketball players, as well as the level of readiness.*

***Key words:** basketball, speed, tolerance, agility, strength, preparation, result.*

Баскетболшының спорттық шеберлігінің шыңын анықтайтын факторлардың бірі ойыншылардың техникалық тәсілдері: қабылдап алу мен беру, лақтыруды, алып жүгіру, кәрзеңкеге ыршу, түснegen допты игеру, допты ұстап қалу мен соғып жүгіруді тиімді орындау болып саналады.

Командалардың табысты ойнауы үшін қажетті басты міндеттердің бірі - жоғары маманданған спортшылар дайырау болып табылады, олар техникалық тәсілдік арсеналдың кең көлемімен қарқынды және жалғасатын салмақты көтере алатын қабілетті игеруі тиіс. Осыған байланысты жұмысқа қабілеттік деңгейі мен оның құрылымын көрсетудің қажеттілігін шешу үшін баскетболшылардың спорттық шеберлік деңгейін көтеру проблемасы өзекті болып табылады.

Дене және функционалдық мүмкіндіктер баскетболшы жастардың спорттық шеберлігінің негізі болып табылатын спорттық жаттығулардағы бұл мүмкіндіктерге алдын-ала дайындалудың бастапқы кезеңінде ерекше мән беріледі. Баскетболшылардың жұмыс қабілетін жалпы деңгейін көтеру мақсатында ғана қолданылатын әдістемелердің бірнеше түрлері бар. Алайда функционалдық және дене мүмкіндіктерінің жоғары деңгейі ойын тәсілдерінің тиімділігі баскетболшылардың қозғалмалы тірек-қимыл аппаратына тікелей әсер ететін құралдарды қолдана отырып, одан әрі жақсартатын негізді білдіреді.

Қазіргі заманғы баскетбол ойынның маңызы допты секіріп лақтыруды кәрзеңкеден ыршыған, түспеген допты игере білуді, сондай-ақ қорғаныс ойынындағы қозғалыстар мен тәсілдерді допты қағып қалуды, соғуды, тартып алуды, жауып қалуды т.б. орындаудағы шеберліктің жоғары деңгейін талап ететіні белгілі. Сонымен бір мезгілде мамандар әртүрлі деңгейдегі командалардың осы тәсілдерді тиімді орындауда едәуір артта қалушылықты атап өтеді (Балвачев Н.В., Помельский В., Аводяшникова И.А., Волков П.И., Корегин В.И., Орехов Л.И., Каражанов Б.К., Платонов В.А.). Допты секіріп лақтыру, кәрзеңкеден ыршыған, түспеген допты игеру мен ойындағы қорғанысқа қарсы әрекет ету тәсілдері күрделі қозғалыс болып саналады, оларды талдай отырып бір-біріне тәуелді емес көрсеткіштердің бүтін бір катарын бөліп көрсетуге болады (Матвеев Л.П., Филин В.П., Викигин В.А. және т.б.). Баскетбол бойынша оқу жаттығуларды дұрыс ұйымдастыру үшін ең әуелі қандай факторлардың маңызды екенін білген жөн.

Спорттық ойындардағы ойын қызметіне тән қозғалыстармен тәсілдердің көп түрлілігі мен күрделілігі объективті әдістерінің болуы қажеттілігін алдын-ала анықтайды, олардың көмегімен ойын тәсілдерінің орындалуына сандық баға беруге болады.

Қазіргі уақытта мұндай өлшеу белгілі қиындықтармен байланысты. Өйткені, спорттық қызметте қолданылып жүрген қимылдардың тиімділігін бағалаудың қолда бар әдістері спорттық ойындарда барлық уақытта қолданыла бермейді [1].

Баскетболшы ойын әрекетінің тиімділігін арттырудың құралдары мен әдістерін талдай отырып, В.З.Бабушкин ерте жастағыларды (12-13) секіріп кету үшін күрес тәсілдеріне баулу да негізгі назарды секірмелікке, допты ұру тәсілдерін меңгеруге, лақтыру параметрлері туралы ақпарат құралдарына аударуға кеңес береді. Жас баскетболшылардың жылдамдық күштілік сапаларын өзгертуге арналған И.В.Горбачевтің еңбегінде бұл сапалардың едәуір өсуі 13-18 жаста байқалатыны, содан кейін 13-18 жаста өсу жылдамдығы төмендейтіні көрсетілген. Жылдамдық күштілік сапаларды дамыту үшін авторлар өте ауырлатуды пайдалана отырып, әртүрлі жаттығуларды қолдануға кеңес береді.

Спортшылардың қимыл-қозғалыс әрекетінің дәл орындалуын зерттеу жоғары спорт нәтижелеріне жету, спортшының алдында туындайтын қимыл қозғалыс міндеттерді қаншалықты дәл орындау ептілігіне байланысты.

В.М.Заиорский мен С.В.Голомазов дәл орындауды талап ететін қимыл-қозғалыс міндеттерді екі топқа бөледі: олар бірінші топқа қимылдарды жатқызады, бұл қимылдарды дәл бағалау соңғы нәтиже бойынша жүзеге асырылады (спорттық құрал-жабдықтардың, көздеген мақсатқа дәл келуі); авторлар екінші топқа барлық қимыл-қозғалыстар барысындағы қимылдардың дәлдігі берілген бағдарламадан ауытқуға байланысты бағаланатын қимылдарды жатқызады.

Баскетболда қимылдардың дәлдігі кез-келген ойын әрекеттері кезіндегі қорғау мен шабуылдау тәсілдерін орындау барысында пайда болады. Көптеген авторлар баскетболшылар дәлдігі генералдық қабілетті білдіреді деп санайды (Фомичев В.А.). Яғни бұл, егер баскетболшы қимылдың кейбір түрінде дәл болса, онда басқа түрлерінде де оның дәл болатынын білдіреді. Авторлар бұл құбылысты қимыл-қозғалыс әрекеттерінің дәлдігіне мұралық әсер етудің маңызды дәрежесі деп түсіндіреді. Қимыл әрекеттерді орындау жылдамдығын өлшеу әдістері белгілі болғандай, спорттық ойындар спортшылардың ойын қызметінің күрделі түрі ретінде сипатталады, қолданылатын қимылдардың ауқымды әртүрлілігі ойыншыларға, бәрінен бұрын, мүмкін болатын максималды жылдамдықта тәсілдерді орындауға шарт қояды. Қорғаныста ойын техникасы баскетбол оқулығында ұсынылған ірі екі тарауға бөлінеді. Оқулықтағы жіктелген мәліметтерден баскетболшының ойында қарапайым қимылдарды: жүгіру, тоқтауды және едәуір күрделі тәсілдерді кәрзеңкеден ыршып түспеген допты соғып жіберу, тосып қалу, қағып алуды, сондай-ақ шабуылдағы тәсілдерді меңгеруі тиіс екенін көруге болады. Осы зерттеулерді жүргізу мақсатында спортшылардың қимыл-қозғалыс нәтижелерін бағалау әдістерін, сондай-ақ допты игеру тәсілдерін шапшаң орындауды өлшейтін қолда бар мәліметтерді зерттеу қажет болады. Спортшылардың кез келген қимылы қарапайым немесе күрделі түрлері қоршаған жағдайдың өзгеріп отыруына қимыл әрекеттерді жасаудан басталады. Әрекет жасау шапшаңдығы реакция уақытын (РУ) тіркеу көмегімен өлшенеді. Ауқымды әртүрлі қозғалыстар мен ырғақтың кенеттен ауысуын сипаттайтын спорт түрлерінде (спорттық ойындар жекпе-жектік т.б.) реакция уақыты (РУ) спорттың цикльдік түрлері мен (шаңғышылар, ескекшілер, жүгіруші стаерлер) айналысатындарға қарағанда қысқа болады. Спорт ойындарымен, оның ішінде баскетболмен айналысатын спортшылардың қимылдық реакциясының уақытша қысқартылған диапазоны көрініп отырғандай, мынадай дәлелдермен түсіндіріледі: ойын қызметін тұрақты қатыса отырып, спорт ойыншылары кенеттен туындайтын қарапайым және күрделі жағдайлардағы міндеттерді бірнеше рет шешуге мәжбүр болады. Әрекет жасау шапшаңдығы көбінесе бұдан былайғы қимылдар мен тәсілдерді жүгіруді, секіруді, тоқтауды, допты игеру тәсілдерін орындаудағы нәтижелерді анықтайды. Баскетбол алаңындағы қысқа әрі алыс аралықты жүгіріп өту жылдамдығы тесттік тапсырма ретінде бірқатар авторлармен қолданылды. Спортшы қысқа қашықтыққа жүгіруде жоғары жылдамдықты, ал алыс қашықтыққа максималды төмен және керісінше жылдамдықты игеруі тиіс. Алыс және қысқа баскетбол алаңындағы қашықтыққа жүгіру жылдамдығын анықтау қажеттілігі ойын қызметін жоспарлы зерттеуге түрткі болды. В.А.Данилов баскетболшының ойын кезіндегі максималды жылдамдығының орналасу сипатын зерттей отырып, ойыншылардың 3,6 және 20 метр қашықтықта жүгіру тапсырмаларын жиі орындайтынын анықтады. Ойын залының үлгідегі жағдайында осы қашықтықтарға жүгіріп өту жылдамдығын өлшеуді жүргізе отырып, ол мынадай тұжырымға келді: 20 метрлік қашықтықты жүгіріп өту уақыты 2-3 дәрежелі ересек баскетболшылардың квалификациясының артуымен, Ресейдің құрама командаларын ойыншыларына дейін жақсартады. 2-3 дәрежелі спортшылардың 20 метрлік аралықты жүгіріп өту уақытының орташа көрсеткіші $3,33 \pm 0,018$ сек. құраса, ал Ресей құрама командасы баскетболшылары $3,06 \pm 0,033$ сек. құрайды. Бұл айырмашылық жоғары деңгейдегі маңыздылықты көрсетеді. Бұл зерттеулер фотомәрелік қондырғыларды пайдалану арқасында мүмкін болды, олар баскетболшылардың қозғалыс уақытын 0,01 сек. дейінгі дәлдікпен тіркеуге алуға мүмкіндік берді. Мамандар мен жаттықтырушылардың қорғаныстық әрекет тиімділігін артыруға аударған назары В.А.Фомичевтің, К.С.Боранбаевтың еңбектерінен көрініс тапты. Аталған әдебиеттерде баскетболдағы қозғалыс жылдамдығын дамыту мен ойын тәсілдерін орындау қажеттілігі көрсетілген. Алайда, көптеген зерттеушілердің назарына қарамастан, ойындағы тәсілдерді орындау жылдамдығын арттыру проблемасы осы уақытта да көкейтесті мәселелердің бірі болып қала береді. Спорт газеттері мен журналдарының беттерінде жаттықтырушылар және еліміздің құрамасының мамандары мен ойыншылары сөз алған. Осы пікірталаста сөз алған барлық авторлар ойын кезіндегі қорғанысты қазіргі замандағы баскетболдың осал тұсы деп санайды. Ойыншының қорғаныс тәсілдеріндегі жылдамдығын арттыруға жол табу мүмкіндігі әдістемелік және ғылыми-зерттеу қызметіне жетілдіру

негізінде жүзеге асырылуы мүмкін. Атап айтатын жәйт, баскетболшылардың қимыл әрекетінің жылдамдығын зерттеу қозғалыс тәсілдерін зерттеумен шектеліп қалған жоқ. Допты игеру тәсілдерін орындау жылдамдығын тіркеуді көптеген авторлар анықтады. Берілген зерттеулер спорттың әр саласында сондай-ақ баскетболда маманданушы ересек және жас спортшыларға жүргізілді; атап айтатын жәйт, жүргізілген зерттеулердің кепшілігі спорттық тәсілдердің осы сипатының маңыздылығы туралы куәландырады. Арнайы қозғалыс жылдамдығын бағалауға бағытталып қолданылған құралдар ойын жағдайындағы қимылдарды тікелей орындауды өлшеуге жақындату мақсатында тұрақты техникалық жетілдіруге беталысты игереді [1-11].

Жасөспірім баскетболшылардың қозғалыс жылдамдығы мен тәсілді орындау жылдамдығын анықтайтын айғақтарды зерттей отырып, С.Джасем бұл тәсілдердің тиімділігі көп жағдайда қысқа аралыққа (жалпы таңдау дисперсиясының 21%) теріс қарап алға жүгіру жылдамдығымен, допты ұстап қалу мен соғудағы қол қимылдарының (жалпы таңдау дисперсиясынан 14%) жылдамдығымен, сондай-ақ күрделі реакциялармен сериалы қимылдар (жалпы таңдау дисперсиясынан 10%) жылдамдығымен анықталады.

Баскетболдағы оқу-жаттығу үрдістерінде тәсілдердің тиімділігін арттыру үшін тренажерларды қолдану. Спорттық нәтижелердің жоғарғы деңгейіне қол жеткізу және ірі халықаралық жарыстарға күшейіп отырған бәсекелестік спорт ғылымынан спорт жаттығуларында қолданылатын құралдар мен әдістер жиынтығын шығармашылық тұрғыда қайта тұжырымдап ойлануды, сондай-ақ спортшылар дайындау тиімділігін көтеретін жаңа жолдарды негіздеу мен енгізуді талап етеді.

Баскетболда ойын тәсілдерінің тиімділік маңыздылығын арттыратын жолдардың бірі бұлшық ет жұмыстарының қажетті үйлесімділігін жасауға мүмкіндік туғызатын тренажерларды қолдану. Жаттығудың кәдімгі түрлерінің жетіспеушілігі, маңызды дәрежеде, спорт қызметінің нақты жағдайын үлгілейтін, өзін-өзі шұғыл бақылау үшін бағдар жүйесін құратын және кері үмітті байланысты қамтамасыз ететін тренажерларды қолдану көмегімен ығыстырылады.

Тренажерлармен жұмыс істеуде өзін-өзі бақылау үрдісі бірден күшейеді, мұның аясында тек соңғының саналық бағалануы ғана емес, ең алдымен, жеке қызметтің өтпелік нәтижесінің талап етуден алынатын нәтижеге сәйкес қол жеткізу үшін салдарлы реттелуі түсіндіріледі.

«Дәлдеу-маятникі» беру және лақтыру қимылдарының дәлдік жаттығуы мен қозалушы затқа шапшаң реакция үшін, көзбен өлшеу «қалқан-дәлдеу» түтікпен байланысқан және маятник түрі бойынша бекітіледі. Оған түрлі-түсті концентрациялы шеңберлер жүргізілген. Шеңбер дәлдіктер сондай-ақ қабырғаға бейнеленеді және маятник қозғалғанда олар қозғалмалы дәлдікпен біресе ашылады, біресе жабылады.

«Баскетболдық кәрзеңкелерге» лақтыруды орындау жылдамдығын жетілдіруге арналған. Волейболдық ұстын түріндегі тік түтікте көлденеңнен крест түрінде үш түтік бекітіледі, олардың ұшына әр түрлі диаметрлі (45-35см) кәрзеңкелер бекітіледі. Жеке жаттығулар мен машықтану жаттығуларда лақтырудың әр түрлі тәсілдері қолданылады және оларсыз қорғаныс тәсілдері де қолданылады. Лақтырудағы баскетболшылардың саусақ дәлдігін күшейту тренажерлары. Кәрзеңкеге доптың түсуі бірқатар факторларға байланысты. Саусақтардың күштілік жұмысының дұрыс үйлесімін бағалау үшін екі пробирка қолданылды, олар бір бірінен сұқ саусақ пен ортаңғы саусақ аралығына тең қашықтықта, яғни 4-6 см. аралықта орналасқан. Бұл файлда әсерлік ұзақтықтың есебі миллисекундомермен жүзеге асырылды, әсерді сезіну уақытты телеграф кілті түріндегі арнайы қондырғымен реттеліп отырды. Тығынның жұмыс атқаратын үстіңгі жағына қысым жасау саусақтың мамық ұшымен жүзеге асырылады, ал қолдар салмақты болады.

Лақтыру кезіндегі саусақтарға тең күш салу ептілігіне жаттығу жасау спортшылардың допты кәрзеңкеге лақтыруындағы орташа бір жаққа ауытқуын азайтуға мүмкіндік береді, осылайша доптың дәл түсуін жақсартады.

Қорғаныста тұру жаттығуы бейімделу. Бұл 3x3 м. мата тәрізді сөреден тұрады, ол спортшының орта бойынан 20-30 см. төмен биіктікте созылықы жағдайда орналастырылады. Қорғанысқа тұру мен басқа да техникалық тәсілдерді спортшылар жартылай бүгілген аяқпен, аспаға бастарын тигізбестен орындайды.

«Баскетболдағы допты қағып алу ептілігін қалыптастыру үшін тренажер». Спортшылардың старттық күш беру жылдамдығы мен көрермендік моторлы әсер ету жылдамдығын ендіру, яғни, жасау үшін В.Н.Кудимов тренажер құрастырды. Ол қозғалғыш доптан, өлшейтін екі блокты электрондық секунд өлшеуіштен, старттық тірегіштен, контактілі қондырғыдан және басқыштан тұрады.

Баскетбол командаларының табысты ойыны үшін қажетті басты міндеттердің бірі техникалық-тактикалық арсеналдың кең ауқымын игеруші жоғары дәрежедегі спортшыларды дайындау болып

табылады, олар, белгілі болғандай, ағзаның қызметтік мүмкіндіктерін мобилизациялауды шақырады. Осыған байланысты, баскетболшы дене жұмыс қабілеті мен оның құрылымының деңгейін арттыру мәселесі көкейтесті болып табылатыны күмәнсіз.

Командалардың арнайы дайындықтары:

Көрсеткіштер	Командадағы арнайы дайындық көрсеткіштері			
	12 жасқа дейінгі баскетболшы		13 жасқа дейінгі баскетболшы	
	мамыр 2012	маусым 2012	қазан 2012	ақпан 2013
Ара қашықтықтан лақтыру нәтижелілігі, %	51,5+10,78 (6,78)	60,17+8,45 (5,32)	59,07+9,41 (2,45)	60,01+8,31 (2,30)
20 м/с аралыққа жүгіріп өту	3,55+0,13 (0,18) I	3,06+0,27 (0,17)	3,25+0,10 (0,03)	3,14+0,23 (0,12)
Тік секіру биіктігі, см	48,8+6,75 (4,25)	49,0+7,05 (4,44)	65,25+7,35 (2,80)	66,30+6,31 (3,58)
Жылдамдық төзімділігі 2 x 40 сек. және 30 x 40 сек.	563+26,4 (16,6)	572+27,0 (17,0)	398,9+18 (4,1)	409,3+19 (5,6)
Айып добын лақтыру таралымы %	67,08+13,32 (8,4)	78,67+9,24 (3,42)	80,35+7,67 (3,35)	65,68+8,30 L (4,37)

12 жастағы ойыншыларды тестілеу екі рет жүргізілді: техникалық-тактикалық бағыттағы оқу-жағтығу жиынының басында және соңында, осы жерден көрсеткіштердегі біршама айырмашылықтар байқалады. Сенімді болған айырмашылықтар 20 м. аралыққа жүгіріп өту уақытында ғана. Секірмелік, жылдамдыққа төзімділік пен лақтыру нәтижелеріндегі көрсеткіштерде маңыздылық байқалған жоқ. Республикалық біріншілікте шыққан командалар қорытындысын талдай отырып көрінгені, өткізілген ойындарда ара қашықтықтан (50) лақтырған доптың түскенінің пайыздық көрсеткіші сияқты, айып добын лақтыруды (50%) тарату да маңызды түрде оқу-жаттығу жиынында белгіленгендерге жол береді (60,17% -ға сәйкес ара қашықтықтан және 80,3% айып добы). Өзіне назар аудартатыны 156 турнирдегі допты жоғалтудың маңызды жалпы саны (матчтағы Астана командасымен-37, Алматы командасымен-38), сондай-ақ, қарсыластар қалқанынан шыққан доптар үшін күресудегі белсенділіктің кемшілігі барлығы 77 іріктеу, ал шешуші матчтарда 1 қалқандағы допты іріктеудің жалпы санының 15% және 37% құрады.

Жаттығулық ойындарда мұндай көрсеткіштер едәуір жоғары. Бұл 12 жасар студенттердің дене дайындығының деңгейі жеткіліксіз жоғары дәреже де екендігін және жауапты турнирдің шешуші матч барысында командалардың ойын нәтижелерінде кері әсер беруі мүмкін екендігін білдіреді. Қызықты болып көрінетіні, 12 жасар ойыншы республикалық турнирге дайындау кезеңіндегі тестілеу нәтижелері, республикалық турнирге қатысу алдағы 2012 жылдың жазында республикалық біріншілік дайындық жоспарына енді. Алынған мәліметтердің куәландыратыны: 13 жастағы баскетболшылар; 12 жастағылардан 20 м. аралыққа жүгіріп өту уақыты мен тік секірудің максималды биіктігіне жылдамдық-күштік дайындығы көрсеткіштерімен басым түседі, бұл орайда ойыннан лақтырған доптың түсу пайызының көлемі : (44,24 және 49%) мен айып добын лақтыру таралымы (56% және 69%). Бұл мәліметтер 2002 жылғы ҚР студенттік чемпионат ойындары мен бақылау ойындарының техникалық хаттамасын талдау кезінде алынды. Мынадай қызықты дерек көзіне назар аудартады: жаттығу сабағы I барысында жүргізілген жас баскетболшылардың ара қашықтықтан және I айып добын лақтырғандағы дәл түсуінің пайыздық көлемінің көрсеткіштері. Ол бақылау талаптарды тапсыруда тіркелген көрсеткіштерге едәуір жол береді. Бұл жаттығу үрдісі кезінде спортшы ағзасы арнайы дайындықтың дамуының дәрежесіне жеткіліксіз әсер ететін салмақтарға берілетінін тағы да бекіте түседі; оның бір компоненті болып ойыннан лақтыру және айып добын лақтыруды тарату пайызы саналады. Мұның салдары матч барысындағы жеткіліксіз нәтижелілік болып табылады.

Бой салмақтық көрсеткіштерінің көлемі тұрақты ұлғаюға беталыс жасауды керсетіп отыр. 12-13 жастағы баскетболшы денелерінің салмағы мен бой ұзындығы едәуір аз мәнге не, ал бұлар ересек жастағы ойыншыларда максималды болып келеді. Осы аталған екі көрсеткіштердің де мәнді колемдері өзіне назар аудартады, ол баскетболмен айналысу үшін іріктеудің ерекшелігі болып табылады. Өртүрлі жастағы баскетболшы студенттердің арнайы дене дайындығының өлшенген көрсеткіштерінің ортатоптық маңызы 2-кестеде ұсынылған.

2-кесте. Өртүрлі жастағы баскетболшылардың арнайы дене дайындығын өлшенген көрсеткіштерінің орта топтық маңызы

Жас шамалық топтар 1 Баскетболшы			
Көрсеткіштер	12 жас	13 жас	14 жас
Максималды алакатат-тық қуаттылық (МАҚ), кгм/сек.	73,92±15,30 (3,34)	97,48±21,82 (5,45)	212,09±21
20м аралыққа жүгіріп өту уақыты, сек.	4,22±0,18(0,04)	3,79±0,36 (0,09)	3,76±0,22
Секіргіштік, см	38,38±6,68 (1,46)	55,56±10,45 (2,61)	58,47±6,55
Жылдамдыққа шыдамдылық	326,43±49,36 (10,77)	375,7±25,66 (6,39)	380,06±12
Қорғаныс жылдамдығының орналасуы	10,53±0,60 (0,13)	10,51±0,51 (0Д3)	10,56±0,51
Ара қашықтықтан лақтыру нәтижелілігі,%	36,76±7,77 (1,70)	56,87±11,72 (2,93)	52,76±12,2
Техникалық дайындық бойынша комплексті нормативті орындау уақыты, сек.	34,01±1,71 (0,37)	40,50±2,44 (0,61)	40,57±2,95

Кестеде келтірілген сандар мынаны білдіреді: орта±стандартты ауытқу (ортаның катесі).

Максималды алакататтық қуаттылықты өлшеу (МАҚ).

МАҚ көрсеткішінің көлемі спортшы жасының өсуіне қарай арта түседі. Барлық топтар арасында маңыздылықтың жоғары деңгейіндегі нақты айырмашылықтар анықталды, олар баскетболмен айналысу барысында осыған ұқсас сипаттағы күш салудың пайда болу қабілеттің едәуір көтерілетінін мәлімдеді. МАҚ көрсеткіштері мен маңыздылығының өзгеруі біркелкі өтеді, олардың арасындағы айырмашылық 12-13 және 14 жастағы ойыншыларда 25% құрайды, 15-16 жастағыларда ол 20%-ға тең, және ересек жастағы топ баскетболшыларында берілген көрсеткіштің көлемді өсуі 29%-ға тең.

Жылдамдық күштің мүмкіндіктерін анықтау.

20 метрге жүгірудегі зерттеу нәтижелерін талдай отырып, мынадай қорытынды жасауға болады: төменгіден жоғарғы жастық топқа өтуде максималды жылдамдық 20 жастағы спортшылардың көлеміне (6,02 м/ак) кол жеткізе отырып ұлғаяды. Айырмашылықтар (12-14 жастағылар арасындағы айырмашылықты қоспағанда) барлық топтардың көрсеткіштері арасында анық, оны біршама жас айырмасы мен дайындық деңгейіне байланысты түсіндіруге болады (жіктеу кезінде олар бір жастағы топты құрайды). Берілген параметрдің төменгіден ортаңғы жасқа (12 жас) және жоғарғы топқа (13 жас) өтудегі өсу жылдамдығы 10% құрайды. Жоғарғы айтылғандардан көрінетіні, яғни, баскетболдағы жүйелі дайындық әсері 20 м. қашықтыққа жүгіріп өту уақытының көрсеткіштерінде жеткілікті түрде айтылады.

Секіргіштіктің өзгеруі тік секірудің максималды биіктік көрсеткіштерінің көлемі едәуір жоғарғы жастағы топқа өтуде бірте-бірте артады. Барлық көрсеткіштер арасындағы айырмашылықтар, орта жас тобы ішіндегі айырмашылықты қоспағанда, маңыздылықтың жоғарғы деңгейінде анық, (аналогиялық картина 20 м. аралықтағы максималдық жылдамдық көрсеткішін салыстыру кезінде байқалды).

өСекіргіштіктің бір топтан екіншісіне өтудегі өсу көлемі құрайды: 35% (12 ден 13,14 жас), 5% (15-16 жастағы топ ішінде) және 20% (12-ден жоғарғы жастағы топ спортшылары). 12-14 жастағы көрсеткіштердің жалпы өсуі 47% тең.

Баскетболмен айналысу секірмелік көрсеткішіне дұрыс әсер етері даусыз. Бұл сапа-ойыншы дайындығының негізгі жиынтығының бірі.

Жылдамдыққа төзімділіктің динамикалық деңгейі.

Алынған мәліметтер төмендегідей қорытындылар жасауға мүмкіндік береді: баскетболмен айналысу дене қабілетінің (жылдамдық, төзімділік, ептілік, күштілік т.б.) дамуына күмәнсіз, дұрыс әсер етеді.

Нақты айырмашылықтар барлық жастағы топтардың көрсеткіштері арасынан (12-13 жастағы спортшылар тобының нәтижелері арасындағы айырмашылықтан басқа) байқалады. Көрсеткіштердің жоғарғы көлемі 12 жастағы баскетболшыларда-39 м. байқалды.

Талдау жүргізілген топтарда өсу пайызының динамикасы жас ұлғаюына байланысты мынадай болады: 32%, 2%,5%.

Қорғанысты орналастыруға қабілеттілікті сипаттайтын көрсеткіштердің өзгеруі.

Алынған мәліметтер берілген параметр маңызының жасқа байланысты өзгеруі біркелкі өтпейтіні туралы мәлімдейді. Негізгі өсу орта жастан (12 жас) жоғарғы жастағы топқа өтуде байқалады, оның көлемі-5%. Төменгі және екі орта жастағы топтар көрсеткіштері бірнеше төмен және шамамен бір

деңгейде болады (10,5 сек).

Бұл 12-13 жастағы спортшылардан жеткілікті төмен болатын орналастыру жылдамдығына қатысты. Қорғаныстық ойын тиімділігі ойынның аяқталу кезеңінде бірден артады, ол барлық жағынан, ойынның берілген компонентінің жетілуіне кететін уақытқа қажетті күштің артуымен байланысты, өйткені шабуылдаудағы ойынның техникалық-тактикалық деңгейі теңеседі және жарыстарда табысқа тек қорғанысы жақсы ұйымдастырылған команда ғана жетеді, ол жеке әрекеттің жоғарғы деңгейіне негізделеді.

Ара қашықтықтан лақтырғанда түскен доптардың орта топтық көрсеткіштерінің пайызы 12 жастағы баскетболшылар да өте жоғары маңыздылығы байқалады, ол орта жас тобындағы спортшы студенттерден сәл-ақ аз (56% және 52%). Бұл 12-13 жастағы ойыншыларда байқалған дәл доп түсуі пайызының көлеміне маңызды жол береді (36,7%), ол басқа қалған топтар көрсеткішінен біршама төмен, бұлардың арасында осыған ұқсас айырмашылықтар көрінген жоқ. Берілген көрсеткіштің өсу пайызы төменгі топтан жоғарғы топқа өту кезінде 37%-ға тең.

Кешенді талаптарды орындаудағы уақыт көрсеткіштерінің динамикасы.

Зерттеу барысында алынған мәліметтер төменгі жастағы баскетболшылар ересектерге қарағанда жаттығуларды біршама жылдам орындайтынын көрсетеді 12-13 жастағы баскетболшы көрсеткіштері маңыздылықтың жоғарғы деңгейінде барлық жастағы топ өкілдерінде белгіленген көрсеткіштерден біршама ерекшеленеді; орта және ересек топтар арасында айырмашылықтар байқалған жоқ.

Бұл, барлық жағынан алғанда, былайша түсіндіріледі: ересек жастағы жаттығуларды едәуір жоғары техникалық деңгейде орындайды (алып жүгіру, берулер, лақтырулар ойындағы қарсыластың қарсы келуіне есептеліп жүзеге асырылады); олардың аяқтарының жұмыс істеуі қорғаныс кезінде едәуір тиімдірек, техникалық тәсілдердің орындалуы және т.б.

Осылайша, баскетболшы арнайы дайындық деңгейінің көрсеткіштерін эргометриялық тестілеуден алынған нәтижелердің көрсеткені, жылдамдық-күштің, дайындықтың негізгі көрсеткіштерінің көлемі (максималды жылдамдықтар, қорғаныстағы жылдамдықты орналастыру), жылдамдыққа төзімділіктің және техникалық дайындықтың (ара қашықтықтан лақтыру нәтижелілігі) негізгі көрсеткіштерінің көлемі бірте-бірте тұрақты ұлғаятынын білдіреді.

Уақыттардың көптеген бөлігі кәрзеңкеден ыршып қайтып келген допқа иелік ету мен секіру кезіндегі лақтыруларды жетілдіру мақсатында баскетболшылардың техникалық дайындықтарына бөлінеді. Командалардың жаттықтырушалары баскетболшылардың ойындағы техникасын-техникалық дайындықтың дәстүрлі тәсілдерінің көмегімен жетілдіруді жөн көріп отыр: «жарыс», «ойын» және «қорғаушының қарсылауымен».

Осы уақытта ойын тәсілдерінің жаттығуларын «шұғыл ақпарат» және тренажерлардың тәсілдерін бірігіп қолдану жоғары дәрежелі командалардың жаттығу үрдісінде әлі толығымен ендіріле қоймаған, кәрзеңкеден ыршып қайтып келген допқа иелік ету мен секіру кезінде лақтыруларды орындау тиімділігінің көрсеткіштері туралы жылдам ақпарат беретін тренажерлар да өз орындарын тапқан жоқ.

Әдебиеттер тізімі:

1. Белорусова В.В. *Нравственное формирование личности спортсмена // ТИПФК. - 1972.*
2. Божена В. *Умножение скорости // Спортивные игры. - 1980*
3. Болвачев Н.В., Гомельский В. А., Луничкин В.Г. *Особенности высшего спортивного мастерства в баскетболе//Теория и практика физической культуры. - 1985. - N5.*
4. *Совершенствование техники броска в баскетболе: Методические рекомендации. – М., 1990.*
5. Болдырева Н.И. *Педагогика: Учебное пособие.-М.: Просвещение, 1968.*
6. Боранбаев" К.С. *Педагогические методы и средства воспитания скоростных качеств у юных футболистов на этапе начальной специализации: Дис... к.п.н. - Алматы: Каз ГА СТ. 1999.*
7. Бондарь А.И. *Обучение технике передачи в баскетболе: Учебное пособие.-М., 1985.*
8. Овезов М.А. *Совершенствование физической подготовленности школьников подросткового возраста на основе учета особенностей их физического развития: Автореф. дис... к.п.н. - Ашхабат, 1994*
9. Ботагариев Т.А. *Изменение стандартов физического развития школьников 6-13 лет//Поиск. - 1997. - №6.*
10. Избекова Е.К., Аманбаев Р.Р., Каражанов С.К., Моргина И.А., Кульназаров А.К. *Отношение учащихся к урокам физической культуры // Теоретические и прикладные проблемы физического воспитания и спорта: Сб. науч. статей. - Алматы, - 1996.*
11. Адамбеков К.И. *Воспитание физических качеств путем мотивации свободного выбора средств в общеобразовательных школах США// Народ. спорт и массовая физическая культура. - Алматы, 1993.*

Базарбаева К.К.

п.ғ.к., доцент, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті
bazarbaeva1969@inbox.ru

СПОРТ ЖӘНЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫҢ АДАМГЕРШІЛІК ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ЫҚПАЛЫ

***Түйіндеме:** Мақалада жеткіншек жас спортшыларды дамыту бағыттары, жасөспірімдердің дене тәрбиесімен айналысу барысында балалардың бойында адамгершілік және ерік-жігер қасиеттерін қалыптастыру әдістері қаралды.*

***Кілтті сөздер:** физикалық жаттығу әсері, денсаулық, қозғалыс, ерік, тәрбие, адамдық қасиеттер.*

***Аннотация:** В статье рассматривается развитие молодых спортсменов, методы формирования нравственных и добровольческих качеств детей в физическом воспитании подростков.*

***Ключевые слова:** физические упражнения, здоровье, движение, воля, образование, человеческие качества.*

***Summary:** The article deals with the development of young athletes, the methods of formation of moral and voluntary qualities of children in the physical education of adolescents.*

***Key words:** physical exercises, health, movement, will, education, human qualities.*

Жасөспірімнің жеке тұлға ретінде қалыптасуы ең алдымен оның балалық және жасөспірім шағында қалыптасып, кейіннен отбасында, мектебінде, қоғамдық ортасында және қалған барлық өмірінде айқын көрінеді.

Қазіргі заманның көзқарасы бойынша, физикалық тәрбиенің мақсаты жеке адамның жан- жақты даму үдерісінің шыңына жету. Бұл мақсатқа жету – өзара байланысқан мәселелірдің шешіліп, физикалық дамудың үйлесімділігіне, денсаулықтық жақсаруына, тән менен жанның дами түсуіне, әскери-өнер әрекеттерінің меңгерілуіне, білім дәреженің жоғарылауына әкеледі.

Дене шынықтыру және спорт дені сау және сауатты жас ұрпақты тәрбиелеудің тиімді құралы болып табылады. Көп жылдық зерттеудің нәтижесінде, спортпен шұғылдану дене функцияның іс жүзінде барлық жүйелеріне оң әсер ететіндігін және аурудың алдын алу үшін де қуатты құрал болып табылатындығын анықтады.

Жасөспірімділік – бұл ең қиын және күрделі шақ, балалардың тұлға ретінде қалыптасу кезі. Сонымен қатар, бұл ең жауапты кезең, өйткені адамгершілік қалыптасады, өзіне, адамдарға, қоғамға деген қарым-қатынастың негізі қаланады. Бұдан басқа, осы жаста мінезінің және негізгі нысандарың тұлға аралық мінез-құлық тұрақталады. Басты мотивациялық желі осы жас кезеңдеріне байланысты белсенді ұмтылысымен тұлғалық өзін-өзі жетілдіруге, бұл – өзін-өзі тану [1].

Дене шынықтыру және спорт жасөспірімдердің дене тәрбиесімен айналысу барысында балалардың бойында адамгершілік және ерік-жігер қасиеттерін қалыптастыру шарттары

Моральді-ерікті қасиеттерді қалыптастырудың ең тиімді жолы – физикалық тәрбие құралдарын қолдану. Бұл шешімге жасөспірімдер арасында кең таралған мәселелерді ескере отырып келуге болады:

- Жасөспірімдердің әлсіз физикалық дамуы;
- Физикалық жаттығулармен тұрақты айналысуға деген ынтаның болмауы
- Жасөспірімдерде физикалық және психологиялық төзімділіктің болмауы;
- Салауатты өмір салты әдебінің болмауы.

Орта мектепті бітірген түлектердің бойында бастамалық, төзімділік, өз беттілік, батылдық, табандылық, тәртіпшілдік және ұйымшылдық секілді жеке қасиеттердің әлсіз қалыптасуы өзекті мәселе болып табылады [2].

Дене шынықтыру және спорттың қуатты сауықтыру әлеуеті жасөспірімдердің бойында моральді-ерікті қасиеттерді қалыптастыруға және тұлға дамуының үйлесімді болуына септігін тигізеді. Дене шынықтыру және спортпен айналысу адам ағзасына жалпы профилактикалық әсерін тигізеді және оның саулық деңгейін арттырады.

Физикалық жаттығулар жасөспірім ағзасына мынадай әсерлерін тигізеді:

- а) психологиялық әсер;
- б) физикалық әсер.

Дене шынықтырумен айналысу жүйке жүйесін жақсартады, сезім мүшелерін жетілдіреді, дене салмағын қалыптандырады. Басқаша айтқанда олар адамның дене мүшелері мен барлық жүйелеріне қалыпты әсер етеді. Біз көбірек қозғалған сайын біздің барлық бұлшық еттеріміз жұмыс істейді. Жұмыс істеп тұрған бұлшық еттерге қан ағысын арттыру үшін жүрек жұмысын белсендендіру қажет.

Жүйелі физикалық жаттығулар денсаулықты нығайту, ағзаны беріктендіру, төзімділіктің, жылдамдықтың және күштің физикалық дамуы, еңбек өміріне, денсаулыққа қажетті дұрыс қозғалыс қабілеттерінің қалыптасуы секілді тапсырмаларды табысты шешеді. Өртүрлі физикалық жаттығулар оқушылардың физикалық дайындығын арттырып қана қоймай, эмоциональді-ерікті саланы тәрбиелейді. Сол себепті физикалық жүктің тұлғаның психо-эмоциональдік дамуымен үйлесуі – дене шынықтыруды қазіргі заманғы кезеңде оқытудың қажетті шарты болып табылады. Жоғарыда айтылғандай, ерік – бұл бойына көптеген әртүрлі психологиялық феномендерді жиған жалпы ұғым. Бұл өз әрекеттерінді саналы басқару, ерікті күш салу (ерікті қасиеттер). Абстрактілі ерікті емес, тіпті абстрактілі «ерік күшін» емес, нақты ерік компоненттері мен «ерік күші» (ерікті қасиеттер) танылуының нақты кездерін дамыту керек. Бұны дұрыс түсінбеу, мынадай біртүрлі нұсқауларға алып келуі мүмкін: «алға қойылған мақсат ерікті беріктендіруі мүмкін» немесе «өз кемшіліктерімізді жоя отырып (еріншектік, ұқыпсыздық, жаман әдеттер және т.б.) ерікті жаттықтыру қажет». [3].

Алдымен кемшіліктерді жоямыз, сосын жақсы қасиеттердің дамуына кірісеміз. Автордың тағы бір ұсынысы: «Ерікті тәрбиелеу үшін өз өзімізбен тұрақты, жүйелі жұмысты ертерек бастау қажет» [4].

Күшті ерік-жігерлі жеке қасиеттер қызмет барысында қалыптасады. Сондықтан, «ерік-жігерді» (жігерлік қасиеттер) дамыту үшін көбінесе ең қарапайым және логикалық саналатын жол ұсынылады: егер «ерік-жігері» кедергілер мен қиындықтарды жеңу жолында пайда болса, онда оның даму жолы да осы ситуацияларды талап ететін жағдайлар құру арқылы өтеді.

Алайда, спорт түрлері бойынша оқушылардың адамгершілік және ерік қасиеттерін қалыптастыруға арналған жұмыстар салыстырмалы түрде аз (С.А. Алексеев, Н.М. Богатырев, Ю.И. Зотов, В.Н. Казанцев, Ю.П. Мальцев, А.И. Михеев, В.П. Шевченко және т.б.). Эксперименттік деректер бойынша оқушылар өздерінің тұрақты қасиеттері (Н.М. Богатырев), моральдық білімдері (Ю.И. Зотов), адамгершілік мұраттар мазмұнына қатынасы мен адамгершілік қасиеттер арасындағы байланыс анықталды.

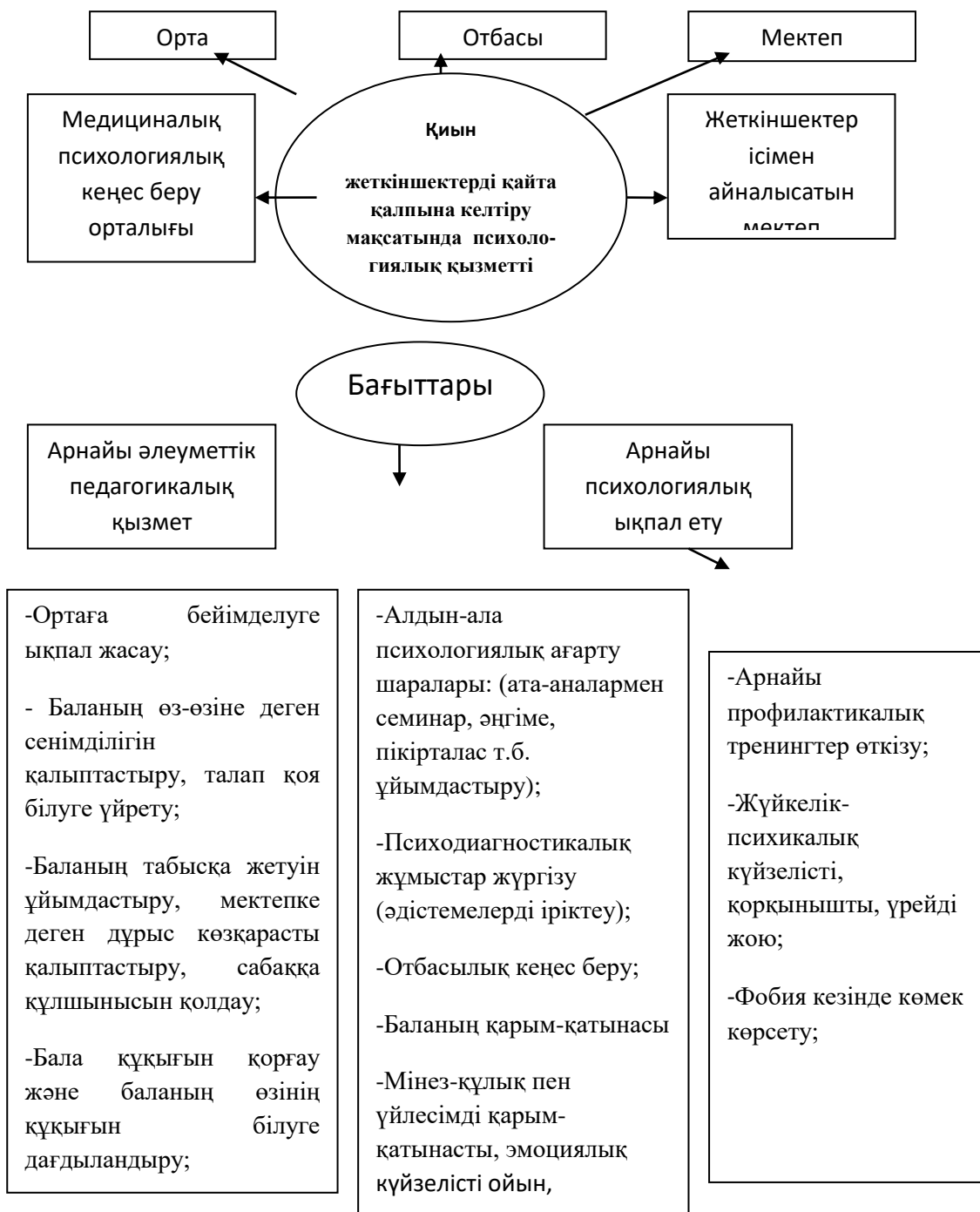
Спорт түрлері бойынша жасөспірім адамгершілік және ерік қасиеттерін қалыптастыру тиімділігін арттыру шарттарының бірі білім беру жүйесінің бір бөлігі болып табылатын мүдделі тараптардың өзара әрекеттесуі болып табылады, яғни «оқытушы-педагог (жаттықтырушы) - балалар спорт командасы».

Спортпен шұғылдану кезінде жасөспірімдерде қалыптасатын адамгершілік қасиеттер ретінде жауапкершілікті, өз әрекеттері мен мінез-құлықтарын, өз жолдастарының іс-әрекетіне, жалпы табыстылығына терең қызығушылық, ерік-жігері, жоғары нәтижелерге ұмытылысы, қол жеткізуі дамиды. Сонымен қатар, спортпен шұғылдану өз шапшаңдығын, ептілігін, күшін, табандылығын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Жеткіншек кезең – мінез-құлықтың қалыптасуында ерекше орын алатын кезең. Бұған дейін жеке мінез-құлықтарды айтатын болсақ, ал жеткіншек кезеңде мінез бірте-бірте тұрақтанады, бір негізге түсе бастайды, өзінің қылығын басқара алуға мүмкіндігі жетеді.

Оқытушы-жаттықтырушы жас спортшыларды дамыту үшін көп күш-жігер жұмсап, осы мақсаттарға қол жеткізу үшін қиындықтарды жеңуге, моральдық және күшті ерік-жігер дайындығын жүзеге асыруға, хабардар этикалық шешімдер қабылдау үшін өмірлік мақсаттарының қалыптастыру мүмкіндігін, қоғамның моральдық-адамгершілік құндылықтары мен оларды салыстыру қабілетін үйретуі керек.

Сызба нұсқа Жеткіншек жас спортшыларды дамыту бағыттары

Ең маңызды болып табылатыны әрбір студент физикалық жетілдіру жолдары мен құралдары туралы білім алуға ұмтылуы, дене шынықтыру қажеттілігін жүзеге асыруы. Дене шынықтыру - дене қасиеттерін тәрбиелеу және тараптардың дайындалуын жақсарту үшін қолайлы жағдайлар жасап функционалдық дамытуға бағытталған педагогикалық процесс болып табылады. Жалпы дене тәрбиесі міндеттеріне денсаулықты нығайту, өмірлік маңызды қозғалыстардың үйлесімді дамуы кіреді.

Әлсіз, ерік-жігерсіз адамдар, әдетте, өз жұмыстарын ұйымдастыруға қабілетті емес. Олар бір жұмысқа кірісе отырып екінші жұмысты үстінен қабаттастырады. Күшті, ерік-жігерлі адам - өз заманының иесі. Ол өз жұмысын ұйымдастыру үшін ақылға қонымды болып табылады, ол баяу жоспарланған, оның мінез-құлық және тепе-тендік сақтауы орнықты болып табылады [5].

- Жасөспірімдерге дене шынықтыру мен спорттық сабақтардың нысандары мен әдістерін және моральдық-еріктік қасиеттерін қалыптастыру.
- Моральдық-еріктік сапалар: тәртіптілік, табандылық, батылдық, ерлік, үлкен объективті қиындықтарды жеңуге дайындық болып табылады.

Жасөспірімдер үшін елеулі жағдайлардың бірі-спортпен айналысу болуы тиіс. Қиындықтарды жеңу барысында дене шынықтыру арқылы тек бұлшық еттерін ғана емес моральдық-еріктерін шындай алады.Тәрбие тәсілдері әртүрлі болғанымен негізгі шарттар сақталады. Моральдық-ерік қасиеттердің бір бөлігінде “:ерік күші”бағдарламасын жетілдіріліп жүзеге асырылады. Бұл бағдарламаның басында спорттық жетілдіру мен мақсат және міндеттері бар.Олар:перспективалық мақсат (3-4 жыл бұрын),жылдық (жалпы және кезең бойынша жаттығу), кезекті немесе алдағы міндеттер.Содан кейін міндеттердің орындау жолдары ұсынылады. Негізі жасөспірімдердің ынтасы мен әлсіз жақтарын ескеріп,жазу дәптері мен қажетті құралдарын қадағалау.

Бұл ретте:

1. Дене жаттығуларын орындау жүйесі кезіндегі қиындықтар мен кедергілерді жеңуді талап ету көріністері.Дәлірек,ұзақ дене жүктемесі және күрес,шектеулі уақыт аралығында шешім қабылдау,қимыл-қозғалыстарды жауапкершілікпен атқару [6].

2. Көздеуге қолайлы және орындауға ынталандыратын жаттығулар жасау. Мысалы әдемі жерлерде сабақ өткізіп,жарыс немесе ойын-жаттығу әдістерін ұйымдастыру.

3. Пысықтау тәсілдері:

а) оңтайлы тәсіл, логикалық қажеттіліктер мен белгіленген іс-әрекетті орындау және пайда болған уайымдар мен сенімсіздіктерді жою.

ә) ұйымдастырылған тәсілдерге байланысты тыныс алуды бақылау және нық дайындаулар және т.б.

4.Тәртіп орнату барысында мына мақсаттар орындалады:алға қойылған мақсатқа қатты ұмтылу,орындау мен жоспарлау жетістік екенін түсіну,істі соңына дейін апару.Табандылық пен жігерлік,бағытталған іс үшін қадамдар жасау. Батыл қадамдар барысында алдымен түсіну және одан соң іске кірісу.Тапсырма берілген уақытта бұлжытпай орындап,жауапкершілікті сезіну.

5.Білімді мақсатпен ұштастырып неғұрлым білікті болып, алға қойылған міндеттерді шешу.

Мұғалім оқушының білімге, өнерге қызығушылық ынтасын, спорт ойындарына құштарлығын анықтайды, өзін-өзі тәрбиелеуге жүргізілетін жұмыстардың тақырыптарын ақыл-ой, құлық, еңбек, эстетикалық тәрбиесімен ұштастырып алады. Баланың өзін-өзі тәрбиелеу белсенділігін қоғамдық жұмыстарға байланысты тапсырмалар беріп, орындау арқылы дамытуға болады. Қоғамда атқаратын рөлі, белгілі құқығы бар адамды жеке адам деп түсінеміз. Ал, қалыптасу дегеніміз - адамның жеке басының дамуы мен тәрбиесінің нәтижесінде жетілуі, саналы өмір сүруге дайын болуы. Педагогика ғылымы жас ерекшеліктерін анықтауға баланың дамуын үнемі қозғалыс үрдісі ретінде қарастыра отырып, бұл қозғалыстан сан жағынан жинақталу, сапа жағынан елеулі өзгерістер болатынын алға тартады.

Спортпен айналысу максималды нәтиже береді.Бозбала шақтағы сынып оқушыларында физикалық жағынан дамыған кезінде өмірлік жағдайға дайындап,отанды қорғау,қадірі мен қасиетін бағалауды жүзеге асырып,педагогикалық шеберлікті талап етеді.Әсіресе ер балалар тәрбиесінде дене жаттығулары арқасында олардың рух жігерлерін арттыру.

Дене шынықтырумен айналысу жасөспірімдер үшін өзіндік ерекшеліктері бар.Олар былай сипатталады:

– назар аудара бекіту және жетілдіру негізгі қозғалыс қасиеттерін, дайындауды тапсыруға нормативтік талаптарды оқу бағдарламасы;

– пайдалану стандартты емес жағдайлар кезіндегі оқытудағы дағдылар мен шеберлікке жетілдіруге, оларды енгізе отырып, жаттығуларды талап ететін шешімдер қабылдау күрделі және күтпеген жағдайларда (әр түрлі секіру, ұжымдық ойындар);

– әр сабақ жерде, түрлі нашар және уақыт тапшылығымен кезінде максималды физикалық және психологиялық жүктемелер (марш-лақтыру, кедергілер арқылы секіру);

– жаттығуды дамытуға күш, жылдамдық-күш мүмкіндіктері мен түрлі төзімділік;

– жаттығуды орындау қимыл-қозғалыс іс-әрекеттерді үйлестіруді қозғалыстар кейін, үлкен дене жүктемелерін, жылдамдық қайта сапқа тұрғызу және келісу қозғалыстық іс-әрекеттердің (кейін ұзақ жүгіру – лақтыру " мақсаты).

Тәжірибе шешуде өзекті психологиялық мәселелерді, қиындықтарға байланысты жасөспірімдерге шыдамдылықты үйрету:

–өзін бағыттау(салауатты өмір салты);

–оңтайландыру өмірлік қондырғылар;

– кеңейту тұлғааралық байланыстар.

Мұғалімнің бастауыш мектеп оқушыларыи оқыту мен тәрбиелеу ісіндегі жеке басының өнегесі. Мектеп пен жанұяның баланы тәрбиелеу жұмысындағы бірлігі. Білім берудің көлемі, тереңдігі және

оның жүйелі болуы. Оқу ісінің амал-тәсілдері. Балаларды еңбекке баулу және олардың еңбек дағдыларын қалыптастыру.

Ерікті іс-әрекеттерін дамытыш, мінез-құлықтарын қалыптастыру. Адамгершілік қасиеттерін арттыру. Өзара қарым-қатынасын өрістетіп отыру тәжірибелері.

Негізгі ұғымдар: даралық, жеке адам, даралық ерекшелік, ақыл-ойдың дамуы, осы балалардың сезімдік әсерленуі, мінезіндегі адамгершілік нормалар, дүниетанымдық көзқарасы, жеке адамның бағыты, танымдық процесс, сенім, мектепте жеке пәндерді оқып үйренуге даярлығы.

Соңында бағдарламаның, балалар жұмысының негіздерін, адамдар арасындағы қарым-қатынас қағидаларын, мәдени мінез-құлық және қарым-қатынас, білімді және іскерлікті көріністері, өзіне және айналасындағыларға қамқорлық, балаларға деген сезім, Отанға деген сүйіспеншілік, сұлулыққа, үлкендерді құрметтеу, төзе білу, мұқтаж адамдарға көмектесу сынды әрекеттері орындалуы тиіс.

Оқушылардың барлық қажеттіліктерін қамтамасыз ете отырып, олардың қоғамға деген қатынасын күшейтіп, азаматтық позиция ұстануды үйрету [7].

Жасөспірімдік шақ – ең қызықты және күрделі кезең. Балалар жасөспірімдерге арналған кезде өзгерістерге өзгерістерге ұшырап ата-аналарына түсініксіз болып оларға көптеген қиындықтар туғызады. Жасөспірімдік кезең мінез-құлықтың өзін-өзі бағалау және өзін-өзі танудың өзгерілуі және қалыптасу кезеңі. Еркіндікке және ата-аналарынан тәуелсіздікке ұмтылуы әлеуметтік бейімдеу барысында қосымша қиындықтар туғызады.

Жасөспірімдік шақтың тұлғалық қалыптасу мәселелері ұзақ жылдар бойы зерттеліп келеді. Авторлар жасөспірімдік шақтың әртүрлі жаңа өзгерістеріне тоқталып акцент жасайды [8].

Т.Т. Тәжібаев, Қ.Б. Жарықбаев, А. И. Сембаев, К.К. Құнантаева, Г.М. Храпченков, А. А. Калюжныйков, Ғ.Нұрғалиева, С.А.Ұзақбаева, Л.К.Керимов, Г.Ж. Меңлібекова және т.б. Қазақстандық ғалымдар еңбектерінде тұлғаны тәрбиелеудің жалпы теориялық және әдістемелік ерекшеліктері педагогикалық-психологиялық тұрғыда толық сипатталған [10].

Тұлғаны қалыптастыру мәселелері философтардың (Н. А. Бердяев, Б. С. Гершунский және т.б.), психологтар (П.П. Блонский, Л. С. Выготский, Л. И. Божович, И. С.Кон, Д. Б. Эльконин, Ж.И. Намазбаева, А.А. Тынышбаева, К. А. Айдарбеков, А. У. Ескендірова және т.б.) еңбектерінде де көрініс тапқан. В.М. Басов, Г. Н. Волков, Б.З. Вульф, И.В. Дупровин, Н.И. Гудкина, И.Ю. Забродина, И.С. Кон, А.В. Ковалев, А.В. Мудрич, А. М. Прихожан және т.б. еңбектеріне талдау жасау жасөспірімдердің іскерлік және тұлғааралық қарым-қатынастардың тұлғаның, рефлексияның, өзіндік дамудың негізі болатындығымен ерекшеленетіндігін дәлелдейді.

Сонымен, жас шамасының әр кезеңінде тұлға дамуының әлеуметтік жағдайында өзгеріс болады, оқушылардың әлеуметтік перспективасы кеңейеді, олардың әлеуметтік көзқарасы күрделенеді және осылардың нәтижесінде тұлғаның өзін-өзі тануы жетіледі: қарым-қатынас басымдылығы өзгереді [9].

Дене тәрбиесі - балалардың денсаулығын жақсартуға, қозғалыс жүйелерінің жан-жақты жетілуіне, спорт түрімен айналысуға, белгілі жетістіктерге жетуге, еңбек пен оқуға деген қызығушылығы бағытталған.

Дене шынықтырудың психологиялық ерекшеліктері ең алдымен оның денсаулықты нығайтуға бағытталған іс-әрекет болуында. Бұл процесте әрекеттердің бәрі ең соңғы кезеңге, қорытынды нәтижеге бағытталған ерекшелігінде. Әдетте дене мәдениеті адамның қалыпты қажеттігі. Дене шынықтыру мен үйірме сабағы – оқушылардың өздерін іс-әрекетте көрсете білуі. Әрқандай нақты іс-әрекеттегідей, дене тәрбиесі сабағында оқушылардың барша қасиеттері икемділіктері мен қимыл-қозғалыстары, ептіліктері мен сапалары қатысып көрініс береді. Әртүрлі жаттығу жасағанда соған сай: қимылдардың қолданымын таба білу қажет және оқушылардың міндеті сол әдістерді қолдану тәсілдерін игеру.

Сонымен, жеке тұлғаның дамуы - өз мүмкіндіктерін үздіксіз кеңейтіп, қажеттіліктерін арттырумен байланысты. Даму деңгейі жоғары болған адам өзінің рухани мәртебелілігімен, қоғамдық мәнді құндылықтарымен ерекшеленеді. Дене тәрбиесі сабағында күрделі жаттығулар орындаудағы қиыншылық, кедергілердің шешімін табуы әр оқушы қажыр-қайратымен ерік-күшін жұмсап, өз әдіс, тәсілдерін табуы мүмкін. Осыдан жеке тұлғаны танып, білу үшін оқушының көзқарасын, өмірлік міндеттерін, оларды іске асыру жолдары мен өмір барысында ұстанған принциптерін дұрыс бағытқа бұру қажет.

Оқушылардың дене шынықтыру мен спорттық үйірмелерге қызығушылығын негізгі үш компонент бойынша айтуымызға болады:

Мотивациялық – еріктік: дене шынықтыру мен спортқа қызығушылығы;

мектеп оқушыларының денсаулық деңгейін көтеру үшін дене шынықтыру құралдарын пайдалануды көздеу;

дене шынықтыру құралдарын пайдаланудың маңыздылығына сенімділігі;

заманауи дене шынықтыру құралдарын қолдануға қызығушылығы;

дене шынықтыру және спорт арқылы өз денсаулығын нығайтуға сенімділігі;

дене шынықтыру мен спорттық үйірмеге қызығушылығында белсенділіктің қалыптасуы.

Мазмұндық – операциялық: оқушылардың дене шынықтыру мен спортқа қызығушылықтарын қалыптастыру ерекшеліктері;

оқушылардың дене шынықтыру мен спортқа қызығушылықтарын қалыптастырудың психологиялық – педагогикалық негізі;

дәрігерлік – биологиялық ілімдер;

мектеп оқушыларының дене мәдениеті бойынша білімдері.

Рефлексиялық – бағалау: дене шынықтыру мен спорттық үйірме түрлеріне қызығушылығын сараптау;

өзіндік қызығушылық құндылықтарын талдау;

дене шынықтыру және спорт түрлері бойынша ерекшеліктерінің сәйкестілігі;

дене шынықтырудың және спорттық үйірменің іс – әрекеттерін ұйымдастырушылық тұрғыда сараптау;

Жалпы мектептерде оқушылардың дене мәдениетін қалыптастыру үшін мынадай іс – әрекеттер атқарылады:

денсаулықты нығайту, қалыпты денені шынықтыруды дамыту;

дене шынықтыру және спорт саласында қажетті білімдерді игеру;

өмірлік мәнді қозғалыс қабілеттері мен дағдыларын қалыптастыру; жолдарымен негізделген.

Адамның жан-жақты үйлесімді даму қағидасы дене тәрбиесі жүйесінде екі бағытқа бөлінген: а) дене тәрбиесінің басқа еңбек, ақыл-ой, өнегелік, эстетикалық тәрбиелермен тығыз байланыса отырып, жастарды өнегелікке, тәртіптілікке баулу, зейінділікке, еңбек сүйгіштікті қалыптастыру, адамның көркемдік-әсемдік танымына көп әсерін тигізу; ә) дене тәрбиесінің әр түрлілігі. Жалпы және арнайы дене дайындығы, дене қасиеттерін дамыту, қимылдың ептілігі мен дағдысын меңгеру сияқты дене тәрбиесі үрдісінің әр түрлілігі спортшыларды, жаттығушыларды қызықтырады. Адамның жан-жақты дамуы үшін қимыл шеберлігін меңгерумен бірге барлық дене қасиеттерін дамытуға ұмтылдырады.

Дене тәрбиесі қағидасының еңбек ету және Отан қорғау тәжірибесімен үйлесуі дене тәрбиесінің жеткіншек ұрпақты еңбекке және Отан қорғауға баулитын қолданбалы ерекшелігін көрсетеді. Қазіргі таңдағы азаматтық және әскери мамандық адамның дене қуатының жетілуін талап етеді. Дене тәрбиесі жаттығуларымен айналысу адамның денсаулығын нығайтып, кең көлемде қимыл ептілігі мен дағдысын меңгеруге көмектеседі, жұмыс істеуге ынтасын арттырады. Дене тәрбиесі және спортпен айналысқан адамдар игеру кезеңінде, спортпен айналыспаған адамдармен салыстырғанда 1,5-2 есе аз уақыт жұмсайды.

Денсаулықты нығайту қағидасы. Барлық дене тәрбиесі жаттығулары, сабақтары адам денсаулығын нығайтуы тиіс. Бұл сабақтардың нәтижелілігі олардың көлемі мен жаттығудың орындау қарқынына байланысты. Оқытушы өсіп келе жатқан жасөспірім ағзасының биологиялық заңдылықтарын, адамның жас ерекшеліктері мен барлық мүмкіндіктерін білуі керек, педагогикалық тәсілдерді және дәрігерлік бақылауды жақсы меңгеруі қажет. Сонда ғана ол денсаулықты нығайту жолында жемісті жұмыс істей алады.

Адамдарды дене тәрбиесі арқылы тәрбиелеу, спорт түрлерімен жаттықтыру, денсаулықтарын нығайту кездерінде төмендегідей дене тәрбиесі амалдары қолданылады:

1. Дене тәрбиесі жаттығулары.

2. Табиғаттың табиғи күші.

3. Гигиеналық тазалық факторлары.

Дене тәрбиесі жаттығулары негізгі амал болып табылады, өйткені ол білім беру, тәрбиелеу, сауықтыру секілді дене тәрбиесінің міндеттерін орындайды. Табиғаттың сауықтыру күші мен гигиеналық факторлар дене тәрбиесінің қосымша тәсілдері – бұлар дене жаттығуларымен бірге негізделген.

Дене шынықтыру және спорт болып табылатын тиімді құралдарымен тәрбиелеу, физикалық және рухани сау жас ұрпақ. Тәжірибелік зерттеулер дәлелдейді дене шынықтырумен және спортпен айналысу оң ықпал етеді іс жүзінде барлық функциялары мен жүйелер организм болып табылатын

қуатты құралы аурулардың алдын алуға ықпал ететін моральдық-жігерлік және азаматтық қасиеттерін әшкерелеу болды.

Осы жағдайларды ескеріп, біріншіден, мектептегі балалардың дене тәрбие барысында балаға әсері дұрыс болу үшін баланың жан дүниесін, психологиялық ерекшелігін білу және соған лайықты тәрбие жүйесін құру керек. Мағжан Жұмабаевтың сөзімен айтсақ "жанды дұрыс тәрбиелеу үшін, жанның жайын баяндайтын ғылыммен таныс болу керек. Жан көрінісі мен дене қасиетін айыра білу, олардың бір-біріне әсерін жақсы білу керек.

Ер жеткен адамға қарағанда баланың психологиясы тіпті өзгеше және тәрбиелеуде басқаша қарауды қажет етеді. Мысалы:

➤ оқушының денесі мен жаны, ақылы мен сезімі, сезімі мен қайраты – бәрі бірге іс қылады, бұлар бір-бірімен күресе алмайды, бірін-бірі тежей алмайды. Бала бір ойын ойнаса, қимыл қозғалыс орындаса, тек денесімен емес, бүкіл жан дүниесімен беріліп ойнайды.

➤ оқушы, үнемі іске, қимылға ұмтылады. Дені сау бала тіпті қарап тұра алмайды, бірақ ескертетін жай бала не істеуін және қалай істеуін білмейді;

➤ оқушының еліктеуіш қасиеті басым болады. Оқытушы дене тәрбие сабағында әртүрлі ойындарды, қимыл-қозғалыстарды орындатқанда, осы психологиялық қасиетті пайдалануы тиіс. Мысалы, Алпамыс батырға, қыран құсқа, тұлпар атқа т.б. еліктей жүргізілсе, сабақтың маңызы артады, онымен бірге тәрбиелік ролі күшейеді;

➤ оқушы сенімді, иланғыш келеді, Сондықтан, сабақ үстінде, жаттығулар орындағанда өзіне, өз күшіне сенімді болуға үйрету керек.

➤ оқушы қандай да қимыл жаттығуларын орындаса да қайратын жұмсай орындайды. Егер оқытушы, дене қозғалысын дұрыс орындау жолдарын балаға ұтымды үйретсе, оның қайраты тез қозып молаяды;

➤ бала қиялшыл келеді, қиялы әсіресе ойында оянады. Ойын-балаға кәдімгідей бір жұмыс. Ойнағанда бала айналасында тұрмыста нені көрсе, соны істейді. Мысалы, қазақ баласы біреуі ат болып жүгірсе, біреуі құрық салады, палуандарша күреседі т.б.

Дене тәрбиесі – мектептегі оқу-тәрбие ісінің маңызды бөліктерінің бірі болып табылады және оқу-тәрбие ісінің міндеттерін, атап айтқанда дене тәрбиесі бойынша мектеп бағдарламасының көрсетілген міндеттерінің табысты түрде шешуге жәрдемдесуді алдына мақсат етіп қойды [30].

Дене тәрбиесі арқылы жүргізілетін жұмыстар мектептік оқу жоспары арқылы алынатын білім, білік, дағдыларын тереңдетуге, оқушылардың денсаулығы мен денесінің жан-жақты даму деңгейін өсіруге, спортпен жүйелі түрде айналасуға деген қызығушылықтарын арттыруға тиіс.

Дене тәрбиесі мен спорт бойынша жүргізілетін жұмыстар, елімізге деген сүйіспеншілік пен адамгершілікті қалыптастыруы тиіс. Мектептегі дене тәрбиесі жұмыстары – еліміздегі дене тәрбиесі қозғалысының бастапқы буыны және оның бір бөлігі болып табылады, онымен барлық жағынан өте тығыз байланыста болады.

Дене тәрбиесінің дамуы- спортты мойындау, яғни спорт – дене тәрбиесі жүйесіндегі негізгі құралдардың бірі болғандықтан, оқушылар онымен айналыса отырып, өзінің денесін жан-жақты жетілдіру ісін жалғастырады және жоғарғы спорттық көрсеткіштерге жетуге талаптанып, дене жаттығуларының кейбір түрлеріне маманданады.

Сонымен қатар оқушылар бойын тәртіпті, көпшіл болуға, мінез-құлық мәдениетін, жауапкершілікті және адамгершіліктің өзге де белгілеріне тәрбиелейді, оқушылар бойында күш, ептілік, төзімділік секілді моральдық-ерік сапаларын қалыптастырады. Олардың бойындағы патриоттық сезім, яғни өз халқын, ұлтын мақтан тұту, жат қылықтарға төзбеу, намысшыл, салт-дәстүрді қастерлеу оны білуге құштарлануы, өз достарына, ұстазына, мектебіне деген сүйіспеншілікке болуы, еңбекқор т.б. Қорыта айтқанда жан-жақты жетілген, білімді, білікті азамат болуға тәрбиелейді.

Дене шынықтыру спорттық үйірмелерде оқушылардың өмірге түзу көз қарасын қалыптастыруға, еңбек сүйгіштікке, жұмысқа, өжеттілікке, батылдыққа, жігерлікке баулу қажет.

Балалармен спорттық үйірмелер өткізудің негізгі мазмұны оқушылардың дене тәрбиесіндегі кешенді бағдарламасының арнаулы бөлімдеріндегі мәліметтерді шешу. Оның ішінде: «күнделікті оқу кестесіндегі дене тәрбиесінің шынықтыру сауықтыру шаралары», «Дене тәрбиесі мен спорттық үйірменің түрлері», «Жалпы мәліметтегі бұқаралық спортты дамыту шаралары» тағы да басқа мәселер. Спорттық үйірменің түрлері оқушылардың жас шамаларына қарай топ құру арқылы жүргізіледі.

Қазіргі талаптарға сәйкес мектепте әрбір оқушы аптасына 6 - 8 сағат дене шынықтыру мен спорт үйірмелерінде спорт түрімен айналысуы керек. Спорттық үйірмелерді түрліше ұйымдастыра білу

оның дами түсуіне елеулі әсер етеді. Мектепте дене шынықтыру мен спорттық үйірмелерді ұйымдастырудың басты негізі мектеп ұжымындағы мұғалімдер мен оқушылардың ынтымақтастығы болып саналады.

Осылайша, дене тәрбиесі жаттығуларын саналы түрде демалу, жаттығу, жұмыс қабілеттілігін арттыру, денсаулықты нығайту кездерінде қолдану қажеттілігі мен біліктілігін тәрбиелеу заман талабына сай тұлға қалыптастыруға мүмкіндік береді. Дене тәрбиесі мен спорт маманына осы міндеттерді іске асыру үшін оқушыларға өз беттерімен жаттығулар жасауға жағдай жасау керек. Ол үшін: оқушылардың дене тәрбиесі мен спорт саласындағы білімділігін арттыру, дене тәрбиесінің қажеттілігіне деген бұлтартпас дәлелдермен оларды қаруландыру, өмірге қажет қозғалыс іскерлігі мен дағдысының негізгі техникаларын дұрыс орындауды, әдістемелік-ұйымдастыру шеберлігін қалыптастыру қажет болады. Оқушылар өздерінің жаттығуларын дұрыс құрастыра, жүктемені мөлшерлей білуі керек. Оларға дене қасиеттерін дамыту, тәрбиелеу әдістерін, өзін-өзі бақылау тәсілдерін қолдана білуді үйрету керек.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

- 1 *Воспитание личности подростка в волевой деятельности: Метод. рекомендации / Ом.гос. пед. ин-т им. Горького – Омск: ОГПИ, 2001.*
- 2 *Виноградова Н.Д. Морально-волевые качества личности. – М., 1997.*
- 3 *Выготский Л.С. Собр. Соч. Т. 4. - М., 1993.*
- 4 *Высоцкий А.И. Волевая активность школьников и методы ее изучения. - Рязань, 1999.*
- 5 *Гоноблин Ф.Н. Психология. Учебное пособие. – М., 1996.*
- 6 *Зимин П.П. Воля и ее воспитание у подростков. – Ташкент, 1985.*
- 7 *Иванников В.А. Проблема воли: история и современность // В сб.: Проблемы психологии воли. – Рязань, 1999. – с. 7–9.*
- 8 *Ивашкин В.С. Природа и психологические механизмы волевого усилия // Проблемы психологии воли. – Рязань, 1999. – с. 19–23. Ильин Е.П. Психология воли. – СПб., 2000.*
- 9 *Е.Уанбаев "Дене тәрбиесінің негіздері" 1996ж. 70-72 бет.*

Баетов Көпжасар Дүрменұлы

Филос.ғ.к., ХҚТУ профессоры, Қ.А.Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті,
«Дене мәдениеті» кафедрасы, Viko_kz 86 @ mail ru.

Баетов Биназар Көпжасарұлы

Дене шынықтыру және спорт ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,
Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, «Дене тәрбиесі» кафедрасы,

СПОРТ МЕНЕДЖМЕНТІ ПРИНЦИПТЕРІ

Түйін. Бұл мақалада спорт менеджменті принциптерінің мәні және менеджер жұмысын ұйымдастырудың негізгі принциптері талқыланды. Сонымен қатар оқу-жаттығу кезіндегі туындайтын проблемаларды спорт менеджменті принциптері негізінде шешу мәселелері көтерілген.

Резюме. В этой статье рассматриваются суть спортивного менеджмента и основные принципы организаций работы менеджера. А так же рассматриваются решения проблемы учебно-тренировочных работ в основе принципам спортивного менеджмента.

Summary. In this article were considered principles meaning of sports management and main principles of organizing of managers duty. In addition article revealed the issue of solving problems arising during sports of training based on the principles of sports management.

Күнделікті тұрмыста менеджмент сөзі белгілі бір ұйымдағы барлық адамдардың қызме-тіне басшылық етумен шұғылданып, өз мақсатына жетуді білдіреді. Тіпті білікті басқару саласының өзінде де менеджмент ұғымы түрліше түсіндіріледі. Сонымен, менеджменттің бастапқы ұғымы - бұл басшылық. “Менеджмент” ұғымының анықтамасына сүйенетін болсақ, онда менеджмент дегеніміз қазіргі индустриялық қоғамда жұмыс істейтін экономикалық орган. Менеджмент қабылдаған кез келген әрекет, кез келген шешім – бұл экономикалық сипаттағы шаралар.

Сонымен, менеджменттің тиімділігін және менеджерлердің іс-әрекетін экономикалық табыстар, экономикалық нәтижелер арқылы ғана таразылауға болады.

Кәсіпорын ең сапалы, әрі бағасы бір шама арзан тауарларды шығара алуы немесе бәсекелестеріне қарағанда ең тәуір қызмет көрсете алуы тиіс.

олардың жұмысын жандандыруды, әрі тиімділігін арттыруды көздеу қажет.

Менеджментті жеке адамдар арасындағы психологиялық қарым-қатынасқа тәуелді етеді де, бұлар материалдық жағдайларға тәуелсіз ретінде қарастырылады, өйткені соңғы айтылғанның алуан түрлілігінде шек жоқ.

Менеджментке алуан түрде түсінік бергенімен, классиктердің бұл жөніндегі тұжырымдары көп жағдайда ұқсас келеді. Гальвецияның пікірінше, басқару процесі-өнер, оның басты мәні мен мазмұны нақты жағдайда қарап ғылымды (басқару саласындағы ұйымдық ілім негізін) қолдану.

Тіпті маман болмағанның өзінде де, біздің кез келгеніміздің басқару ғылымы мен өнері туралы азын-аулақ хабарымыз болатыны сөзсіз.

Менеджмент — нарықтық экономика жағдайында өндірісті тиімді басқарудың теориясы мен практикасы.

Менеджмент – нақты мақсатты жүзеге асыру үшін кәсіпорын жұмысын басқаруға және ұйымдастыруға байланысты адамдар қызметінің түрі.

Менеджмент — бұл өнім, технология, өндірісті ұйымдастыру, басқару еңбегі, әлеуметтік қатынас саласында жанарту, инновациялау, жаңалық енгізу мақсатында фирмаларды, компанияларды тиімді басқару принциптерінің, тәсілдері мен формаларының жиынтығы.

Қазіргі кездегі менеджмент жоспарлау функциясы мазмұнының өзгеруімен, фактілерді жан-жақты зерттеуімен, кәсіпорындардың ойдағыдай іс-әрекетімен, басқаруды түпкі нәтижесіне қарай ұйымдастыруымен, дамыған теориясымен және маркетинг практикасымен, жаңа технологияны жасауымен, адам факторын жандандыратын шешімдер қабылдауымен сипатталады.

Басқару ұғымының туындауы еңбек бөлінісінің пайда болуымен туындауымен байланысты.

Мұның өзі жалпы процестің қарым – қатынасы басқарушы функциямен қамтамасыз етіледі, сондықтан басқару қоғамдық еңбекке тән. Өндіріс масштабы өскен сайын басқару ролі де атқарады.

Сондықтан, әлеуметтік жүйелердегі басқару кең ұғымда қызмет Менеджер — ең көп тараған кәсіптің бірі. Бұл — басқарумен, экономикамен шұғылданатын, заң және басқа да мәселелерді жақсы білетін кез келген адам. Шаруашылықтың түйінді орнында жұмыс істейтін кез келген адам да менеджер.

Барлық менеджерлер үшін, олардың қызмет орнына қарамастан, ортақ қызмет міндеті болады.

Менеджер адамдарды жұмысқа ынталандырады, бағыттайды, ұйымдастырады. Оның бірден-бір құралы-жазбаша немесе ауызша сөзі; немесе цифр тілі.

Менеджердің жұмысы техникаға, есептеу операцияларына немесе өнім сатуға қатысты болғанына қарамастан, оның жұмысының тиімділігі тыңдау және оқу, айту және жазу қабілеттеріне байланысты. Ол өз ойын басқа біреулердің санасына жеткізе білуі, сондай-ақ басқа адамдардың да пікірін айқындай алуы тиіс.

Менеджерлік шеберліктің маңызды жақтарының бірі-келіссөз жүргізе білуі-әріптесінің мүддесін өз мүддесіне сәйкестендіре білетін өнері болуы тиіс. Мұның өзі әсіресе қарамағындағы адамдарға әкімшілік билік жүргізе алмайтын басшылар үшін де, сондай-ақ сырттан шикізат жеткізушілермен қарым-қатынас орнату үшін де аса қажетті жағдай. Келесі онжылдықтарда нағыз компаниялар көп жағдайда маклерлік фирмаға ұқсайтын болады.

Менеджмент құрылымы мен принциптері саяси сана басты көзінің бірі – А. Смит пен Д. Рикардо бастаған ағылшын саяси экономикасы – жаңа жағдайда (фабрикалық еңбек бөлісу, өндірістік бақылауды ұйымдастыру т.б.) басқару мәселесіне ерекше көңіл бөлді. Капиталистік фабрикада адамдар еңбегін басқаруға социалистүопистер, мәселен, Роберт Оуэн ерекше көңіл бөлді. Ол әсіресе қазіргі кезде біз айтып жүрген “адам факторына” ерекше көңіл бөлді. Оуэн таза теориямен шектеліп қоймады. ХІХ ғасырдың басында ол өз тоқыма фабрикасында батыл эксперимент жасады: кәсіпорында жұмысшылардың тамақтануы ұйымдастырылып, ал завод поселкасында жаңа мектеп салынды, территориясы жөнге келтіріліп, көгалдандырылды. Демек, біздің қазіргі күшті әлеуметтік саясатқа ұмтылуымыздың көне тарихы лайықты болған. Оуэн еңбек өнімділігін арттыру үшін моральдық ықпалды да пайдаланған; адамдардың басқалардан кем түскісі келмейтінін ол, өндірісте жарыс ұйымдастырды: таңдаулы жұмысшылардың станоктарында қызыл лента, орташасында-көк, нашарында-сары лента пайда болды. Осы келтірілген деректерден аңғаратынымыз – басқару барлық қоғамдық формацияда болған, бірақта кестеде көрсетілгендей, көне уақыттағы басқару мен ұйымдастырудың қазіргі кездегіден едәуір айырмашылығы болған. Ғылыми менеджменттің пайда болуы Фредрик Уинслоу Тейлордың (1856-1915) есімімен байланысты. Оның басты еңбектері – “Фабриканы басқару” (1903), “Ғылыми менеджмент принциптері” (1911), “Конгрестің арнайы комиссиясы алдында көрсету” (1912). Филадельфиядағы оның зиратының басына “Ғылыми менеджмент атасы” деп жазылған. 1880 жылдары өздігінен инженерлік білім алған американдық Фредрик В. Тейлор процесін зерттей бастады. Тейлор еңбек процесін өздігінен жүзеге асатын іс ретінде қарастырмай, оған терең деп қойып, зерттей бастаған тұңғыш адам болды.

Тейлор концепциясының негізгі қағидалары:

1. Практикада қалыптасқан ескі, дәстүрлі жұмыс тәсілдерінің орнына ғылыми іргетасты құру, оның әрбір элементін ғылыми тұрғыдан зерттеу. Ол былай деді: басқаруда да, көпір салу секілді асқан дәлдік керек.

2. Жұмысшыларды ғылыми критерий бойынша таңдау, ол арды жаттықтыру және баулу.

3. Еңбекті ұйымдастырудың ғылыми ойластырылған жүйесін практикаға енгізу ісінде әкімшілік пен жұмысшылар арасындағы ынтымақтастық.

4. Еңбекті біркелкі бөлісу және әкімшілік пен жұмысшылар арасындағы жауапкершілік.

Еңбек өнімділігін барынша арттыруды басты мақсат етіп қоя отырып, тейлор жұмысшы еңбегі мен өндіріс құралдарын пайдалануды; материалдар мен аспаптарды үнемдеп жұмсауды, аспаптарды, жұмыс операцияларын стандарттауды, жұмыс уақытын дәл есептеуді қарапайым операцияларға бөліп, кейіннен хронометраждау арқылы еңбек процестерін зерттеуді, әрбір операцияға бақылау орнатуды, бірыңғайланған еңбек ақыны қолдануды т.б. көздеді.

Тейлор жеке жұмыскерлердің еңбек операцияларын талдай отырып, әрбір операцияны жекелеген құрамдас бөліктерге жіктеуге және де хронометраж көмегімен жұмыстың неғұрлым прогрессивті әдістерін анықтауға болатындығын дәлелдеді.

Жұмыс уақытын дәл есептеу құралдарын, жұмыс операциялары мен қозғалыстарын стандарттауды, нұсқаулық карталарды енгізуді және жұмыс барысын бақылауды қажет етті.

Тейлор жұмысындағы басты жүйе – жекелеген жұмысшылардың еңбегін ұтымды ету, өндіріс процестерін және де соған сәйкес басқару процесін ұйымдастыруды қайта құру болды. Тейлор ілімінің дәл осы жағы өнеркәсіп орындарында жаппай қолданылды.

20-жылдары Тейлор ілімінің көрнекті зерттеушілері мен белсенді насихатшылары Генри Гантт, Френк Б. Гилберт, Лириан Гильберт, Хорейс Хетзуй, Сенфорт, Харригон, Эмергон, Г. Форд болды.

Эммерсон ойлап шығарған “өнімділіктің 12 принципі” жұртқа кеңінен мәлім болды. (1912). Мұнда ол кәсіпорынды басқарудың принциптерін қарастырды, әрі тұжырымдады. Эммерсонның

пікірінше, мұндай принциптерге мыналар жатады: дәл тұжырымдалған мақсат, басқарудың барлық деңгейінде бұған жетуге әрбір басшы мен қол астындағылар ұмтылады;

болашақ мақсатты ескере отырып, әрбір жаңа процесті талдауға шынайы дұрыс көңіл бөлу;

білікті кеңес беру — өндіріске және басқаруға байланысты арнайы білімнің қажеттігі және барлық мәселеде білікті кеңес бірлесіп ақылдасқанда ғана нәтижелі болады;

тәртіп – барлық ұжым (коллектив) мүшелерінің белгіленген тәртіп пен ережеге бағынуы;

қызметкерлерге әділ төрелік;

басшыны қажетті мәліметтермен қамтамасыз ететін жедел, сенімді, толық, дәл және тұрақты есеп;

ұжым қызметін мұқият, жедел, басқаруды қамтамасыз ететін диспетчерлік жұмыс;

ұйымдастырудағы бүкіл кемшілікті дәл белгілеуге және одан келетін шығындарды азайтуға мүмкіндік беретін нормалар мен жұмыс кестелері;

ең тәуір нәтижеге жетуге мүмкіндік беретін уақыт, күш-қуат және өзіндік құнның үйлесімдерін қамтамасыз ететін жағдайларды қалыпқа келтіру;

уақытты белгілеуді және операцияның кезегімен орындалуын ұсынатын операциялар нормасы;

атқарылатын жұмыстардың барлық ережесін нақты бекітуді қамтамасыз ететін жазбаша стандартты нұсқаулар;

әрбір жұмысшылар еңбегін көтермелеу мақсатында еңбек өнімділігі үшін сыйлыққа ақы төлеу.

Г. Эммерсон өндірісті және басқарманы ұйымдастырудың күрделі міндеттерін жан-жақты ойластырып шешудің қажеттігін және тиімділігін тұңғыш рет атап көрсетті. Әсіресе, тиімділік тұрғысынан рационализациялауды (ұтымды етуді) қарастыруы (ол алғаш рет енгізген ұғым) ерекше көңіл аударарлық. Тиімділік деп, шығын мен нәтиже арасындағы ең қолайлы ара қатынасты атап көрсетті.

Менеджменттің негізгі принциптері – деп басқарудың практикалық міндеттерін қоярдағы басқарудың жүйесіне түрлі құрылымның (элементтің) аралығындағы байланыстарды, (қарым – қатынастарды) жүргізудің жалпылама заңдылықтарын түсіндіреді.

Менеджменттің негізгі принциптері мынадай:

Орталықтан және жергілікті жерден басқаруын ыңғайлы байланыстыру;

Құқықтарды, міндеттемелерді және жауапкершілікті байланыстыру;

Басқаруды демократизациялау;

Форд басқаруды ұйымдастырудың мынадай принциптерін қолданды:

- барлық өндіріс процесін, ондағы сатыларды байланыстарды дәл есептеу және жоспарлау;

- жұмыс жағдайын есептеу және жоспарлау;

- шикізаттарды, материалдарды, механизмдерді, жұмысшы күштерін әзірлеу;

- өндірісті стандартты технология бойынша жүзеге асыру;

- өндірісті жетілдіру жолдарын үнемі іздестіру.

Өндірісті ғылыми басқару концепциясы елеулі өзгерісті кезең болды, соның әсерінен басқару ісі ғылыми зерттеудің дербес саласы ретінде танылды. “Ғылыми басқару” қозғалысы АҚШ-тан тыс жерлерге қанат жайып, Германияда, Англияда, Швецияда, Францияда және басқа да европалық елдерде кеңінен мәлім болды, мұның өзі оларда “басқару”, “ғылыми басқару”, “рационализация”, “еңбекті ғылыми ұйымдастыру” т.б. аттармен жарияланды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. *Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі. – А., 2007.*
2. *ҚР. Мемлекеттік қызмет туралы заңы. – Алматы.*
3. *Веснин В.Р. Основы менеджмента. – М., 1997.*
4. *Виканский О.С., Наумов А.И. Менеджмент. – М.: Гардарина*

Жилисбаев Нағашбек Келисбекович

Магистр-оқытушы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Өнер факультеті, «Дене тәрбиесі» кафедрасы

Абдукаримов Баймурат Усенович

Аға оқытушы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Өнер факультеті, «Дене тәрбиесі» кафедрасы

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ТАНЫМДЫҚ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛІК МӘНІНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

***Түйін:** Мақалада дене тәрбиесін беруде рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру, дене тәрбиесінде қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру, халықтық наным түсініктерді педагогикалық-психологиялық талдау, дене тәрбиесінде қазақ ұлттық психологиясының дамытушылық мүмкіндіктерін зерделеу арнайы зерттеуді қажет етеді.*

***Кілтті сөздер:** Педагогика, психология, дене дайындығы, оқытып үйрету, тәрбие.*

***Резюме:** Статья требует специального изучения формирования духовных и моральных ценностей в физическом воспитании, формирования культуры общения в физической культуре, педагогико-психологического анализа народных убеждений, изучения возможностей развития казахской национальной психологии в физическом воспитании.*

***Ключевые слова:** Педагогика, психология, физическая культура, обучение, образование.*

***Summary:** The article requires special study of the formation of spiritual and moral values in physical education, the formation of a culture of communication in physical culture, the pedagogical and psychological analysis of popular beliefs, and the study of the possibilities for the development of Kazakh national psychology in physical education.*

***Key words:** Pedagogy, psychology, physical culture, education, education.*

Бұл процестер өзінің даму жолында көптеген өзгерістер мен толықтыруларды тәжірибе жүзінде қалыптастырды. Бұл әрине оқушылардың дене тәрбиесі саласындағы жаттығулардың оқушыға танымдық аймағын кеңейту болып табылады. Ғылым мәселесі дене тәрбиесі саласында да қарастырылатын болғандықтан оның практикалық мәнділігіне көп мән беріледі. Ал оны анықтауымызда практика жүзінде дәлелденген дүниелер болу керек. Осындай жағдайда құрылған мәліметтер мен практикалар нәтижесі анықтады:

Жекелеген психикалық үрдістерді дамыту бастауыш мектеп шағында жүзеге асырылады. Балалар дене тәрбиесі сабағына қабылдау үрдістері едәуір жетіліп келсе де (оларда көру мен есту қабілеті жоғары екені байқалады, олар түрлі формалар мен түстерді жақсы бағдарлайды), олардың дене іс-әрекетіндегі қабылдауы түрлі формадағы жаттығуларды және ойындарды тануға келіп оны атауға келіп тіреледі. Бірінші сынып оқушылары өздері қабылдайтын жаттығулардың қасиеттері мен саналарына жүйелі талдау жасай алмайды. Бұл жағдай арнайы жасалған тәжірибелерден айқын көрінеді. Мысалы, I-сынып оқушылары үлгі жаттығуларды жасай отырып, оның өзіне онша көңіл аудармай, бірден оның элементтерін жасауға ұмтылады. Олардың жасаған жаттығуларында орындау тәсілі әр түрлі болып шықты, тіпті бір бірінен едәуір айырмашылығы да болды, өйткені балалар оған талдау жасамаған еді. Үлгі – жаттығуды орындау ұқсас болды. Бірінші сынып оқушылары бұл жаттығуды орындап берді, бірақ оның нақты ерекшеліктері оларды қызықтырмады. Саралап қабылдаудағы кемшіліктер басқа тәжірибелерден де байқалады.

Баланың қабылдаған жаттығу түрлерін талдау және саралау мүмкіндіктері онда жаттығудың жекелеген тікелей қасиеттерін аңғару мен айырудан гөрі күрделілеу қызмет түрінің қалыптасуымен байланысты. Бақылау деп аталатын бұл қызмет түрі мектептегі дене тәрбиесі процесі негізінде ерекше жедел қалыптасады. Дене тәрбиесі сабағының үстінде оқушы қандай да бір элементтің және құралдың міндеттерін алып, ал одан кейін өзі де кең түрде тұжырымдайды. Осының арқасында қабылдау мақсатқа бағытталады. Мұғалім мен құбылыстарды көру немесе есту әдістерін (олардың қасиеттерін анықтау тәртібі, қол мен көздің қимыл бағыттары және т.б.), бекітілген қасиеттерді жасау құралдарын (дене жаттығулары, сөз) балаларға үнемі көрсетіп жаттығуды жасатып отырады. Одан кейін бала қабылдау жұмысын дербес жоспарлау мен бастысын көмекшілерінен ажырата, қабылдаған белгілерінің иерархиясын бекіте, оларды ортақ шамасына қарай саралай отырып, және т.б. Бұл қимыл-қозғалысты түпкі ойлауға сәйкес алдын ала ойластырып іске асыра алады. Мұндай бақылау танымдық іс-әрекеттің басқа түрлерімен (зейінмен ойлаумен) біріге отырып мақсатқа бағытталған және еркін бақылау формасына ие болады. Жеткілікті дәрежеде дамыған бақылауда жеке адамның

ерекше қасиеті ретіндегі баланың байқағыштығы туралы сөз қозғауға болады. Бастапқы жаттығуларда барлық бастауыш сынып оқушыларының осы маңызды қасиетін бір қатар дамытуға болатынын зерттеулер көрсетіп отыр[1].

Дене тәрбиесі сабағына келген балалардың әлі мақсатқа бағытталған зейіні болмайды. Олар өздерінің зейінін негізінен өздеріне тікелей қызықтығымен, ашықтығымен, өзгешелігімен ерекшеленетін нәрселерге аударады (ырықсыз зейін), дене тәрбиесі жұмысының шарттары алғашқы күннен бастап баладан сол кезде оны қызықтырмауы да мүмкін ойындар және қимыл-қозғалыс жаттығулары назардан тыс қалдырмауды талап етеді. Бала біртіндеп жай сырттай тартымды заттарға емес қажетті дегеніне зейінін бағыттап, оны дәйекті ұстауды үйренеді. II-III сыныптарда көптеген оқушылар арқылы зейінді игереді, оны дене тәрбиесі мұғалімі түсіндірген немесе жаттығуды орындауды көздей алады. Бірақта зейін, оны қандай да бір міндетке алдын ала ойластырып бағыттай білу – бастауыш мектеп шағындағы маңызды жетістік.

Тәжірибе көрсетіп отырғандай, ырықты зейінді қалыптастыруды баланың әрекетін сырттан жақсы ұйымдастырудың, ол өз санасын басқара алатындай үлгілерді пайдалана отырып хабарлау мен сыртқы құралдарын көрсетудің зор маңызы бар. Мысалы, белгілі бір спорт түріне қатысуда оның қимылын мақсатқа бағыттап орындауда бірінші сынып оқушыларының реттілігін белгілеп отыратын сыртқы құралдарды пайдалану үлкен роль атқарады. Оларды жасаудың дәл бірізділігі балалардың зейінін ұйымдастырады, олардың күрделі, нәзікте «үшқыр» қимылдармен жұмыс істегенде зейінін шоғырландыруға көмектеседі.

Баланың дене тәрбиесінің өзін-өзі ұйымдастыруы алдымен үлкендердің, әсіресе дене тәрбиесі мұғалімінің жасаған және бағытталған ұйымдастыруының нәтижесі. Зейінді дене тәрбиесі сабағы арқылы дамытудың жалпы бағыты баланың мұғалім қойған мақсатқа жетуден өздері қойған міндеттің шешімін тексеруге өту болып табылады. Бірінші сынып оқушыларының ырықты зейіні олар өздерін алып жүрудің ішкі құралдарын игермегендіктен тұрақты болмайды. Сондықтан тәжірибелі дене тәрбиесі мұғалімі дене тәрбиесі сабағында бірін бірі ауыстырып отырған және балаларды шаршатпайтын жаттығуларды әр алуан түрлерін (жалпы дамыту жаттығулары, ойын элементтері және т.б.) қолданып отырады. I-II сынып оқушыларының ақыл-ой әрекетінен гөрі сыртқы іс-әрекеттерді орындауды зейіні неғұрлым тұрақты. Зейінді дамыту, сондай-ақ оның көлемін кеңейтумен және зейінді іс-әрекеттің алуан түріне бөле білумен байланысты. Сондықтан дене тәрбиесі сабағы барысын былайша қойған дұрыс: бала өз тапсырмасын орындай отырып, жолдастарының жұмысын қадағалауы керек және қадағалай алатындай етіп, мысалы, берілген жаттығуды орындап, оқушы басқа оқушылардың мінез-құлқын бақылап отыруға міндетті. Қате жіберіп алған жағдайда ол жолдастарының теріс әсерін байқап, оны өзі түзетуге тырысады. Кейбір балалар дене тәрбиесі сабағында зейінін бөле алмайтындықтан «алаңтасар» болады: олар бір іспен айналысып отырып, басқа қимыл жасап отырады.

Мұғалім қимыл ісінің әр түрін балалар бір мезгілде бірнеше іс-әрекетті бақылауды үйренетіндей (алғашында, әрине, біршама қарапайым), жалпы жанама шұғылдануға даярланатындай етіп ұйымдастыруы керек [2].

Дене тәрбиесі сабағына келген жеті жасар бала көбінесе сырттай ашық және эмоциялы оқиғаларды, суреттеулерді, әңгімелесуді есте сақтайды. Бірақ дене тәрбиесі сабағы алғаш күннен бастап балаларды қимыл-қозғалыс жаттығуларын еркін есте сақтауды талап етеді. Оқушылар күн тәртібін, мінез-құлық ережелерін, үй тапсырмаларын арнайы есте сақтауы тиіс, ол содан кейін оларды өзінің мінез-құлқына басшылыққа ала білуі немесе олардың сабақты еске түсіре білуі керек. Бастауыш сынып оқушыларының есте сақтауының табыстылығы олардың мнемикалық міндеттердің сипатын түсінуіне, есте сақтау мен еске түсірудің тиісті әдіс-тәсілдерін меңгеруіне байланысты. Есте сақтау нәтижесін баланың өзінің тексеруі тану деңгейінде ғана болады. Мысалы, бірінші сынып оқушысы жаттығу бір жасайды да таныс сияқты болып көрінген соң жаттап алдым деп ойлайды. Аздаған ғана балалар есте еркін сақтаудың тиімді әдістерін қолданады. Көпшілігі мектепте және үйде арнайы әрі ұзақ үйретуді қажет етеді. Мұндай жұмыстың бір бағыты балалардың мағынасы жағынан есте сақтау әдістерін қалыптастырумен (жаттығуды мағыналық бірліктерге бөлу, мағыналық топтау, мағыналық салыстыру), екіншісі – уақытпен белгіленген еске түсіру тәсілдерін, есте сақтау нәтижелерін өзіндік тексеру тәсілдерін қалыптастырумен байланысты.

I ден III сыныпқа қарай оқушылардың көрнекі қимылдары есте сақтау тиімділігіне қарағанда сөзбен айтып түсіндіру тиімділігі тезірек өседі, бұл балаларда түсініп есте сақтау әдістерінің тез қалыптастыруымен анықталады. Сонымен қатар дене тәрбиесіне дайындау үрдістері үшін көрнекі үлгілерді есте ұстау маңызды.

Үлгілі мысалға келтіру күшінің педагогикалық маңызына көптеген көрнекті Ресей педагогтары сілтеме жасады (П.Ф.Лесгафт, К.Д.Ушинский, А.С.Макаренко, Н.К.Крупская және т.б.).

Кеңестік дене тәрбиесі саласының көрнекті мамандары да жеке адам үлгісін мысалға келтірудің ықпалды рөлінің дұрыстығын атап өтті В.И.Алексеев, Н.А.Бутович, Н.Г.Озолин және т.б.). Көрнекті үлгінің сендіруші күші балалармен жеткіншектер жасөспірімдерді өнегелілікке бейімділігі туралы айқын ойлау қабілетінің артуымен түсіндіріледі. Білім дәрежелерінің және өнерлік тәжірибелерінің әлі шектеулі, аздығына сәйкес балалар үлкендердің әрекетін, істерін, мінез-құлықтарын байқайды және оларға еліктейді. П.Ф.Лесгафт: «Балаға сөз емес, нақты көрсетілген іс басты бейнеде әсер етеді, бұл сөздің іс жүзіндегі нақтылығы, оның бойында өзінің көрген істерінің әсерімен үйренгендері жинақталады. Ол айналасында байқағандарын қайталап, өз дағдысы сана және дәстүріне айналады», - дейді .

Жүйелі дене шынықтыру жаттығуларымен айналысу спортпен айналысу балалардың қиялы сияқты маңызды психологиялық қабілетті дамытуға көмектеседі. Бастауыш мектеп оқушыларының қандай да бір жаттығулардың шығу және құрылу шарттарын көрсетуге тырысуы – олардың шығармашылық қиялы дамуының аса маңызды психологиялық алғы шарты. Бұл алғы шарттың қалыптасуына дене тәрбиесі сабақтары көмектеседі, онда балалар қандай да бір спорт түрінен өзі қиялдаған ойларын іске асырады. Бұған көбіне бұқаралық жарыстарда көмектеседі, олар балалардың өзін сынау ойларын туғызады, ал одан соң оны айқындап көрсетудің неғұрлым мәнді құралдарын іздеуді талап етеді.

Бастауыш мектеп оқушыларының ойлауын дамытуда екі негізгі саты байқалады. Бірінші сатыда (ол шамамен I-II сыныптардағы дене тәрбиесіне тура келеді) олардың ойлау әрекеті көбіне әлі мектеп жасына дейінгі баланың ойлауын еске түсіреді. Қозғалыс оны талдау бұл жерде көрнекі әсер ету жоспарында басым болатындықтан балалар нақтылы қимылдарды немесе жаттығуларды орындауға сүйенеді (мұндай талдауда практикалық әсерлі немесе сезімді деп атайды)[3].

Жүйелі дене тәрбиесі сабақта қимылдар арқылы орындау әрекеті негізінде III сыныпта бастауыш мектеп оқушысының ойлау сипаты өзгереді. Ойлаудың дамуының екінші кезеңі осы өзгерістермен байланысты. I-II сыныптарда-ақ мұғалім балаларға игерілетін жүктеме көлемін жекелеген элементтері арасындағы болатын байланысты көрсету үшін ерекше қам жасайды. Жыл өткен сайын осындай байланыстар немесе ұғымдар арасындағы қатынасын көрсетуді талап ететін тапсырмалар көлемі ұлғая береді. Екінші кезеңнің аяғына қарай оқушылардың көпшілігі бұрын жинақталған ұғымдары шенберінде оларды ойша талдау мен құрастыру арқылы қорытынды жасайды. Сонымен қатар практикалық пайымдаулар саны өседі. П.Ф.Лесгафттың тұжырымдауы бойынша оқушылардың ойлау қабілеттерінің даму жолдарының барынша әсерлілігі ойлау, ой жүгірту болып табылады. Дене тәрбиесі жүйесіндегі пікірлесі, ақылдасу шұғылданушыларды айқын ойлауға, ақиқаттың жалпы ережесін айқындауға және оған сәйкес дене шынықтыру мәдениеті ауқымында танымды қалыптастыру және әрекет ету болып табылады. Оқушы неғұрлым жасалған қимылға, үйретілетін қозғалыс әрекетін талдап пікірлесе, соғұрлым аз еліктейді. Пікірлесіп талдау олардың өздігінен шығармашылық белсенділік және ерік-жігер сапаларын көрсетулеріне мүмкіндік туғызады. «Пікірлесіп, талқылаусыз дерексіз ұғым болуы, ал дерексіз ұғымсыз адымның ерік-жігер қызметін атқаруы мүмкін емес», - деп жазды П.Ф.Лесгафт. Шұғылданушылардың жалпы дамуы шамасына қарай олардың қозғалыс тәжірибесінің, арнайы білімінің артуына қисынды ойлау қабілетінің дамуында мыналар қолданылады: талдау, жинақтау қорыту, сын көзбен бағалау және басқа өнегелік, ақыл-ой тәрбиесінің тәсілдері. Осындай жоғарыда талдап зерттелінген педагогика саласында қамтылған дене тәрбиесінің танымдық аймағын кеңейту мәселесі тиімді үрдісті, нәтижені қолдану, сапаға қол жеткізу және оны жалғасымды әрі дамытуды талап ету мақсатында жүзеге асырылды.

Қазіргі уақытта бүкіл тарихи, мәдени - адамгершілік, рухани құндылықтарымыз жаңа ғасыр, жаңа заман тұрғысынан қайта бағаланып, ұлтымыздың төл мәдениеті, салтымыз, тіліміз, ұлттық намысымыз, табиғи ортамыз, ұлттық мәдениетіміз бекіп, жаңғырып, дамып, өркендеуде.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында: «Білім беру жүйесінің міндеттері ретінде азаматтық пен елжандылыққа, өз Отаны – Қазақстан Республикасына сүйіспеншілікке, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрлерін зерделеу, мемлекеттік тілді, басқа да тілдерді меңгеруді» - міндеттейді .

Ал, бүгінгі таңда жеке тұлғаны дамытуды жаңаша көзқараспен қарап, оны әлемдік ғылым мен прогресс деңгейіне сәйкес білім мен ғасырлар бойғы қалыптасқан тәрбие әдістері мен тәсілдерін ұштастырып, өмір тәжірибесі сынынан өткен әдептілік, сыпайылық, адалдық пен инабаттылық, іскерлік, мейірімділік, дарындылық, қайырымдылық, енбексүйгіштік, үлкенді сыйлау, оған ілтипат көрсету сияқты қасиеттерді, сондай-ақ, жас ұрпақтан өркениетті қоғамның ерікті, өз бас бостандығын

қорғай алатын, бүкіл адамзат құндылығын бағалай алатын дені сау, ой еңбегі мен дене еңбегіне бірдей қабілетті азамат тәрбиелеу қажет.

Әрбір әдепті ұрпақ халық дәстүрін, ата кәсібін, халық мұрасын жоғары бағалайды. Ата кәсіп – атадан балаға ауысып келе жатқан тіршілік мұрасы, мұрагер жалғастыратын дарынды әрекет болса, халық дәстүрі имандылыққа, қайырымдылыққа, мейірімділікке тәрбиелейді. Қазақ халқының әдет-ғұрып, салттары мен дәстүрлері өзінше бір ғажайып әлем[4].

Қазіргі қайта өркендеу, ұлттық мәдениет пен салт-сананың жаңғыру кезеңінде баспа беттерінде ұлттық ойындар, оларды қолдану жөнінде жазылған бірсыпыра мақалалар, құнды еңбектер пайда бола бастады. Солардың ішінде Е.Сағындықовтың (1991 ж.) «Қазақтың ұлттық ойындары» атты оқу құралында халқымыздың тарихи-мәдени мұраларының бірі және халық педагогикасының құрамды бір бөлігі ұлттық ойындардың тууы, дамуы, олардың ауыз әдебиетіндегі үлгілері, қазақтың ұлттық ойындарының зерттелуі мен жиналуы, олардың жинаушылары туралы сөз болады. Автор қазақтың ұлттық ойындарының тақырыбына, мазмұнына және ондағы көзделген мақсатына байланысты негізінен үш салаға топтастырып қарастырған. Олар: ойын-сауық, тұрмыс-салт ойындары, дене шынықтыру, спорт ойындары және оймен келетін ойындар екеніне, олардың баланы тәрбиелеудегі маңызына тоқталған. Ол халық педагогикасының құрамдас бөлігі екенін, оларды ана-тілі, математика, дене тәрбиесі сабақтарында және ұлттық ойындарды тәрбие жұмысында үзіліс кездерінде, ұзартылған күн топтарында, ертеңгіліктер мен кештерде пайдаланудың әдістемесі жасалған [5].

Халықтық тәрбиенің көзі: ұлттық дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, ауыз әдебиетінің туындылары, өнер түрлері, ұлттық ойындар, отбасы тәрбиесі, тағы басқалары.

Ойын - тіршіліктің нышаны, еңбекке бейімделудің белгісі, дене шынықтыру мен сергудің құралы. Кез-келген қазақ халқының ұлттық ойындарының тәрбиелік мақсаттары бар. Мысалы: қазақтың “Асық” ойыны бағдарлыққа, дәлдікке, мергендікке, ептілікке үйретсе, доппен ойын бүкіл дененің тұтас қимылдап, шынығуына себепші болады. Ойнаудың түрлерін: «қауымдасып ойнау, одақтасып ойнау, жеке ойнау» деп, мазмұнына қарай оларды «тұрмыстық ойындар, шынығу ойындары, кәсіптік ойындар», ал жас ерекшеліктеріне байланысты «спорттық ойындар» деп бөледі.

Ойын – халықты рухани әдептілікке, әділеттілікке баулитын тәрбиелік құралы. Әрбір ойынның мәнін-мазмұнын түсініп, ойын кезінде қызбалыққа, дөрекілікке салынбай, әр ойынның тәртібіне әдепшен, қызыға қарап, мәдениетті түрде ойнау қажеттігіне көңіл бөлініп отырған.

Халқымыздың өткен заманда жасаған өнегелі тәжірибесі бізге қалдырған ой-парасаттық мұрасы мол. Бүгінгі ұрпақ бұрынғылардың ақыл-кеңесіне құлақ асса, адаспай, абыржымай, жаңылмай, жаза баспай арман-тілегіне неғұрлым тезірек жетуге жол табады екен. Әр замандағы ақылмандар айтып кеткен даналық сөздер тірліктің барша саласына қатысты, халықтың тәлімі қарастырмайтын бірде-бір мәселе жоқ. Өйткені тәрбие - өмірдің өзекті мәселесі. Олар өмір сүру үшін ғана жазбаған, керісінше, жазу үшін өмір сүрген. Өмір сүруді - өмірдің өзінен үйрену керек деп ескерген, өнегелі ғибраттарын, кітаптарды ауызша сөзбен қалдырған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Уаңбаев Е. Дене тәрбиесінің негіздері. – Алматы: Санат, 2000. – 72 б.
2. Тайжанов С. Дене мүмкіндіктерін тәрбиелеу. – Алматы: Мектеп, 2004. – 96 б.
3. Төтенаев Б. Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы, 1978. – 144 б.
4. Тілеулов Э.Ж. Дене тәрбиесінің ілімі мен әдістемесі. Оқу құралы. 2003
5. Әбділлаев Ә.К., Оңалбек Ж.К. Дене мәдениетінің ілімі және әдістемесі. – Түркістан: Тұран, 2004. -277б.
6. Әбділлаев Ә.К. Дене мәдениетінің ілімі және әдістемесі: II-III-IV бөлімдер. Жоғары оқу орындарының дене шынықтыру және спорт мамандықтары студенттеріне арналған оқу құралы. Түркістан, Тұран баспаханасы, 2007 ж. -300 бет
7. Матвеев Л.П. Новиков А.Д. Теория и методика физического воспитания. Том, I-II. Москва: ФиС 1976.
8. Таубаева Ш. Назарова Г. Педагогикалық салауаттанудың даму негіздері. «Валеология және салауаттылық негізі» 2003-1.
9. Гребников И.В, Новинко В.Л. Хрестоматия по этике и психологии семейной жизни. М., 1986-271б.
10. Предвечный Г.П., Шерковина Ю.А. Социальная психология М. 1975.
11. Жұмабаев М. Педагогика Алматы. 1992.
12. Әбенбаев С.Ш. Тәрбие теориясы мен әдістемесі, Алматы, 2004.
13. Ұзақбаева С.А Халықтық психологиядағы эстетикалық тәрбие. - Алматы, 1993.-246 б.
14. Қожахметов К.Ж. Мектептің ұлттық тәрбие жүйесі: теория және практика. - Алматы: РБК, 1997. - 141 б.

Кекілбекова Мейрамкүл

оқытушы. Қожа Ахмет Ясауи атындағы ХҚТУ, Tulbasiev.nartay@mail.ru

Төлбасиев Нартай

аға-оқытушы. Қожа Ахмет Ясауи атындағы ХҚТУ, Tulbasiev.nartay@mail.ru

ӘЙЕЛДЕР СПОРТЫНЫҢ АЛҒАШҚЫ ДАМУ ПРОЦЕСТЕРІ

Annotation: *This article is devoted to the study of women's sports and also the historical facts influencing the development of this course. In a way, the article includes historical events affecting women's sport involving quotes from the great people of that time.*

Резюме: *Данная статья посвящена изучению женского спорта, а также исторические факты влиявшие на развития этого руслу. Статья включает в себя исторические события влиявшие на женский спорт, в том числе и цитаты великих людей того времени.*

Түйін: *Бұл мақала әйел спортын зерттеу мақсатымен, сонымен қатар бұл салаға әсер еткен тарихи оқиғалар жүйесін зерттейді. Мақала спорт дамуымен қатар әйел спортының қалай дамығандығын, соған байланысты сол заманның ұлы ойшылдардың пікірлерін қамтиды*

Әйелдер рекордының дамуы және бұрынғы аңыздар ежелгі Римнен бастау алған. Ксенофонт пен Паузаниас әйелдер арасындағы сайыстардың қандай болғандығы туралы кешенді әңгімелер мен олимпиадалық ғимараттар және қарсыластардың спорттық киімдері туралы нақты сипаттамалар қалдырған. Спартада әйелдердің жылдамдығы мен күшін сынауға арналған сайыс негізін құраған және «күшті әке мен анадан туылған сәбидің күшті болмауы мүмкін еместігіне» сенген Ликург әйелдердің дене белсенділігін мадақтаған. (Ксенофонт. «Спарта Конституциясы»). Эллин олимпиадалық ойындарында жынысқа бөлу қатаң сақталған. Әйелдерге ерлер арасындағы өлім қаупі бар өткізілетін стадиондарда болуға қатаң тиым салынған. Паузаниас ерлерше киініп алып, баласы Пейслдоросты шабыттандырып, қолдау үшін стадионға кірген Ференика туралы баяндайды. Жеңімпаз болып шыққан ұлын табысымен қатты қуанып қарсы алған кезде оның бет-бейнесі ашылып қалады. Олимптегі қатысуы білініп қалған Ференика, кез-келген оның орнындағы әйел сияқты, Типевс құздарынан төменге лақтырылуы тиіс еді, бірақ оған «отбасына деген құрметі» үшін рақымшылық жасалды. Римдіктер үшін жағдай біршама өзгеше еді. Біз олардан гректерге тән дене жаттығуларына деген құштарлықты таба алмаймыз. Бірақ римдік бойжеткендер жас кезінен-ақ дене белсенділігін қалыптастыруға ұмтылған.

Рим әдебиеті әйелдерге арналған дене жаттығуларына көзқарас туралы баяндалған шығармаларды жинақтаған. Овидий оларға ерлерге арналған дене жаттығулармен айналыспауға кеңес береді. Ювенал өзінің әйгілі «тәні саудың жаны сау» деген нақылын ерлерге ғана арнаған сияқты, дегенмен ол семсерлесумен айналысқан әйелдерге қарсы болмаған. Шын мәнінде бұл аңыздар әйелдердің спортпен шұғылдануының нақты бір көріністері жөнінде тұщымды мәліметтер бермейді. Сонымен қатар, Рим империясындағы ірі қалаларда болған сумен емдеу мекемелерінің санына қарай отырып, әйелдер сонда кең таралған доп ойындары, шығыршық, гимнастикалық қимылдар сияқты дене жаттығуларына қатысқан деп болжам жасауға болады. Византиядан ХІХ ғасырға дейін Император Ұлы Федосий тиым салған олимпиадалық ойындар біздің заманымыздағы 393 жылдарға дейін өзінің тәрбиелік сипатын жоғалтқан. Сол кезеңде грек-латын мәдениетінің ықпалында болып, адам денесін ашық көрсетуді ұят санайтын христиан діні кез-келген дене белсенділігін насихаттауға қарсылық көрсетпеген. Сондықтан орта ғасырларда көпшілік алдындағы ашық ойындарға шіркеулердің тиым салғандығы таңғаларлық емес. (Папа Иннокентий ІІ және Александр ІІІ 1130 және 1139 жылдар Клермон мен Латранда оларға қарсы мәлімдеме жасады). Осы жағдайларға деген кіріптарлықтан әйелдердің айналысуына болатын спорт түрлерімен шұғылдануы туралы сөз қозғаудың өзі мүмкін емес. Тек қайта өрлеу дәуірінде ғана әйелдердің дене жаттығуларымен айналысуы тұрақты сипат ала бастады. Жылнамашылар екі спортшы әйелдің кейпі туралы мәлімет қалдырған. Луиза Лабе Май (шармен ойын) немесе әйелдерге арналған аюбадамнан жасалған жеңіл болғанымен емес, ерлерге арналған «ең қатты шетен ағашынан» жасалған ауыр балғамен лакросс ойнаған. Кейбір элегияларда ол өзінің спортқа деген құштарлығы мен сүйіспеншілігі туралы жырлаған.

Жылнамашылардың назарын Екатерина Медичи да өзіне аударды: тамаша шабандоз, ол атқа отыру өнерін жетілдірді, яғни ер-тоқымның жасалу тәсілін өзгертті, аяқ қоятын тақтайшаны металл

үзеңгімен алмастырды, осылайша атқа отыру орнықты болып, шабандоз қыздар аттың жылдам шабысына ыңғайланды. Осындай ерекшеліктеріне қарамастан дене жаттығулары ұзақ уақыт бойы ерлердің ісі болып қала берді. Спорттың тек «екі түрі» ғана кең тарала түсті. Біріншіден, бұл ракетамен ойналатын және ракетасыз доп ойыны. Францияда 1604 жылы болған ағылшын Роберт Даллингтон былай деп жазды: «Францияда лапта (доп ойыны) басқа христиан қалаларына қарағанда көп ойналады», «француздар қолдарына ракетка ұстап туылады, әйелдер де, балалар да, қолөнершілер де король жарлығына қарамастан доп ойынын ойнайды». Екіншіден, май бұл-лакросс пен крокет арасындағы ойын. Майды арнайы жасақталған алаңда ағаш балғалармен ойнаған.

Осылайша XV ғасыр мен XVII ғасырдың басында әртүрлі 2 бағытты сипаттайтын әйелдерге арналған көрнекті дене мәдениеті қалыптасқан: бұл ақсүйектерге арналған аңшылық, атпен жүру, май ойындары болса, екінші жағынан, кеңірек таралған спорт түрлері доппен ойын және арине, өзенде шомылу. Жылнамашылар дене күші жағынан мықты кейбір әйелдердің шалғай аймақтар мен ауылдық жердегі ойындарындағы (Бретанидағы күрес, Савойадағы балқарағай діңін лақтыру, Шотландиядағы Тейтил ойындарындағы тас көтеру) жетістіктері туралы хабардар етеді. Олардың кейбіреулері ерлермен тайталаса алған. Осылайша халықтық спорт пайда болған. 1800 жылдан біздің заманымызға дейін Дене тәрбиесінің доктринасы Базедоу (Германия), Песталонцы (Швейцария) және Аморо (Франция) зерттеулерінде тек XIX ғасырда ғана пайда болды. Осы доктринаның нақты үзінділерінде әйелдердің дене белсенділігіне лайықты орын берілген. Халыққа білім беру жүйесімен қабылданған Аморо тәсілі негізінен әскери дене тәрбиесіне бағытталған күш жаттығуларына және жабдықтармен жүргізілетін жаттығуларға басымдық береді. Дегенімен, 1839 жылы әйелдерге арналған гимнастикалық мектеп ашылды. Герцогиня д.Юз, Калилла дю Га, Андреа Бертелло тіпті автомобиль сайыстарында жарысқа түсті. Өздерінің үлгісімен олар әйелдерге спорт сайыстарына кең түрде қатысуға жол ашты. Осылардың барлығына қарамастан, әйелдер спорты XX ғасырдың басында да сирек құбылыс болып қала берді. Әйелдер спорты 1914-1918 жылдардан кейін ғана шынайы дамуға қол жеткізді. Амседора Дункан мен Ирғн Попар әйелдер арасындағы гимнастиканың жаңа түрін жетілдірді. 1917 жылы «Фесшила спорт» Францияда әйелдер арасында жеңіл атлетикадан алғашқы чемпионатты ұйымдастырды. 1921 жылы спортта әйелдер федерациясының негізі қаланды. 1896 жылы болған алғашқы олимпиадалық ойындардың негізін қалаушы Пьер де Кубертен әйелдердің стадионда болуы «жарасымсыз, тартымсыз, қате» деп жазғанымен қатысушы әйелдер саны көптеп саналды. 1900 жылғы Олимпиадаға бар жоғы 6 әйел ғана қатысса, 1924 жылы Парижде 136-ға жетті. 1928 жылы Амстердамда Виржиния Эрло әйелдер арасынан тұңғыш рет алтын медальді жеңіп алды. Әйелдер рекордының дамуын ер спортсмендердің жетістіктерімен салыстыра отырып бағалау үшін олар қатысқан халықаралық жарыстардан тіркелген әлемдік олимпиадалық рекордтар статистикасын бүге-шүгесіне дейін талдамай-ақ, біздің қолымыздағы бірнеше цифраларды салыстыру жеткілікті. 100 және 400 метрге еркін стильмен жүзу немесе 100 және 1500 метрге жүгіру сияқты салаларда қисық арасындағы алшақта ұдайы азаяды. Ерлердің бүгінгі рекордтары әйелдер арқылы жоғарылаған деп айту қиын, әйтсе де ерлердің кешегі рекордтары бүгінде әйелдердің қарапайым жетістігі деп сендіруге болады.

Әйелдер спортының медициналық аспектілер. Дәрігерлік тексерулер және дәрігерлік-спорттық кеңестер. Әйелдерді дене жаттығулары сабақтарына жіберу жөніндегі сұрақты қарастыру кезінде, спорттық қызметтің екі түрлі саласын ажырата білу керек: бұқаралық спорт және жоғары жетістер спорты. Спортпен ішінара немесе жақсы дене қалпын сақтау үшін айналысатын әйелдер, мектептегі дене тәрбиесі немесе жаттығуды бақылауды және үздіксіз медициналық тексерілулерді жөн санайтын, жарыстарға қатысып жүрген спортшы әйелдер туралы сөз қозғалғандықтан дәрігерлік – спорттық кеңестің екі түрі болады. Оның бірі спорттық дәрігердің кабинетінде болуы мүмкін, келесісі әр саладағы медицина қызметкері қатысуымен техникалық тұрғыда тереңдетіліп күрделендірілген арнайы орталықта болады. Бірінші жағдайда органикалық табиғаттың ауытқулары немесе функционалдық ауытқулар анықталады. Бұл пациентке қажет болған жағдайда, түсінушілік пен шыдамдылық көрсете отырып, жаттығу тәртібін өзгертуге кеңес беріледі. Екінші жағдайда ағзаның функционалді мүмкіндігі қайталанып отыратын денелік және психологиялық ауыртпалықты көтере алатындығы бағаланады. Жаттықтырушымен бірге отырып, дәрігер жетістік шыңына жетудің тиімді тәсілдерін табады және оның ұзаққа созылуына мүмкіндік береді. Бұл жағдайда қолданылатын бағалау критерийлері нәзік және ең бастысы қатал. Екі жағдайда да дәрігерлік тексерудің ерекшеліктері түрліше болғанымен, нақтылауға тиісті ортақ кезеңдер болады.

Спорт сабақтарына рұқсат ету. Алдын ала сұрақ-жауап алудың да маңызы зор. Жарақат алу, кардиологиялық, жұқпалы аурулар немесе кейбір өзгерістер туралы мәлімет жинай отырып, әйелдердің жыныс мүшелерінің қызметіне назар аудару керек және келесі кезеңдерге мән берген жөн.

- Етеккірдің келу кезеңі
- Оның циклының тұрақтылығы
- Етеккірдің созылмалы және шектен тыс болуы
- Альгоменорея кезінде кездесетін ауырсынудың сипаты
- Жүктіліктің саны, босану ерекшеліктері, нәрестенің жынысы мен салмағы
- Жыныстық қатынас сипаты және контрацепция қолдану тәсілдері

Спортпен шұғылданушыларды дәрігерлік тексеруден өткізген кезде жыныс қызметіне мұншалықты көңіл бөлу орынсыз сияқты көрінгенімен мынаны есте сақтаған жөн, генетикалық алмасу немесе эндокриндық ауытқулар нақты анализдер негізінде сәтті анықталады. Жүрек қан тамырлар жүйесін зерттеу ең жоғарғы маңызға ие. Егер спортпен шұғылданатынындардың жүректерінің көлемі, ырғағы сияқты параметрлері қазір жақсы белгілі болса, онда жүрек шуылын бағалау белгілі қиындықтар туғызады. Жас өспірім қыздар мен жас әйелдерді зерттеу кезінде дәрігер әлсіз шығатын және жәй қарқын алатын жүректің бейорганикалық шуылын жиі ескеруі тиіс. Жүйке жүйелерінің жиі реттелуінің функциональды пайда болуын эссенциальды гипертензия, кардиомиопатия, суправентрикулярлы пароксизмальды тахикардиядағы органикалық ауытқулардан ажырата білу керек. Жүрек қан тамырлар жүйесін зерттеу сөзсіз, денеге түсетін ауырлықты анықтайтын тестімен толығу керек: Рюффье- Диксон тесті STT тесті (денеге түсетін күшке асқазанның сол жақ бөлігінің бейімделуін бағалау) Фляк тесті (асқазанның оң жақ бөлігі)

Бұл қарапайым зерттеулер спорттық дәрігердің бөлмесінде бірнеше рет жүргізілуі мүмкін, өйткені олар арнайы құрал жабдықтармен арнайы білімді қажет етпейді. Алайда 40 жастан асқан әйелдер тестілеу кезінде асқан сақтық таныту керек: ол кейбір коронарлық жетіспеушілік белгілері кезінде болуы мүмкін. Егер осы ауруға деген титтей де шүбә болатын болса, тестілеуді электрокардиографпен және дефибрилятормен жабдықталған арнайы орталықта өткізу керек. Клиникалық зерттеу бұлшық еттерді бағалау құрсақ қабырғасы мен арқаны кіріктіретінін естеріңізге саламыз. Қажет болған жағдайда гинекологиялық зерттеу мен сүт бездерінің пальпациясы жүргізіледі. Май және көмірсулардың сәйкестігін креатин мен зәр қышқылының ұсталу деңгейін анықтау, гематометрияны, гемогранманы, несепті зерттеуде (қант, белок, цитологиялық шөгінділерді) биологиялық тексерулер жүргізу өз пайдасын береді. Осындай зерттеулерді жүргізуді аяқтағаннан кейін ғана қорытындылар жасап, спорттық нақты бір түрлерінің дәрістеріне рұқсатнама беруге болады. Анықтамада белгілі бір жас кезеңінде: ерте 12-13 жас, кіші 14-15 жас, жасөспірім 16-17 жас қатысуға рұқсат етілген спорт түрлері туралы нұсқаулық болуы тиіс.

Бұдан басқа дәрігермен зерттеулердің қорытындысы адамдардың қай топқа жататынын да анықтайды.

- 1 – топ – дені сау адам
- 2 – топ – денсаулығы орташа адам
- 3 – топ – өз денсаулығына жоғары деңгейде көңіл бөлуді талап ететін адам
- 4 – топ – спорт сабағына жарамайтын адам

Көптеген жағдайларда спорт сабағына қатысуға ажарамды адамдарды жоғары және өте жоғары деңгейлерге жатқызуға болады. Егер тексерулер қорытындысында айтарлықтай ауытқушылықтар болса, оның себептерін анықтамай тұрып нақты тұжырымдар жасауға болмайды. Шын мәнінде кейбір патологиялық өзгерістердің кейбір спорт түрлеріне сирек немесе сол кезеңде ғана қарсы көрсетілімдері болуы мүмкін, нақты тиым салу үшін дәрігер арнайы зерттеу жүргізуі тиіс. Әсіресе бұл кейбір жүрек ауруларына қатысты болады. Әртүрлі жүрек ақауы, артериялды гипертония, жүрек соғысының қалыпсыздығы сияқты аурулармен зардап шегетіндер үшін спортпен шұғылдануға мүлдем болмайды. Алайда жас кезде кейбір жүрек қалқаншалары патологиясы болса да қозғалысы аз спорт түрлеріне және мектептегі дене шынықтыру сабақтарына қатыса беруге болады. Қарапайым синус тахикардиясы сияқты жүрек соғысы ауытқуларында, кейбір асқазан экстрасистолында дене белсенділігі қалыпты болып саналады. Бұл сұрақ бірнеше жылғы үзілістен соң арықтау үшін немесе қартайған бұлшық еттерді қалпына келтіру үшін дене жаттығуларымен қайта айналыса бастаған елуден асқан әйелдерде басқаша өрбиді. Мұндай жағдайларда дәрігер өте қарқынды дене белсенділігі жарыстарына, тіпті ең қарапайым теннис ойнауларына тиым сала отырып науқастар энтузизмін басып отыруы тиіс. Коронарлық жетімсіздікпен, төменгі қысым гипертониясы 100 ден жоғары, сол сияқты семіздіктен зардап шегетін әйелдерге спортпен шұғылдануға болмайды. Аталған жағдайларда дене белсенділігінің жүру, жүзу, велосипедпен серуендеу, таңғы жаттығу сияқты түрлеріне ғана рұқсат етіледі. Бұның барлық сақтық шаралары сақталған нақты зерттеулер маңыздығын атап көрсетеді. Аталған шаралар жоғары квалификациядағы спортсмен әйелдердің жаттығуларының тиімділігін бағалау үшін бірнеше рет жүргізілді. Ал бұл жағдайда олар:

- Ауаны пайдаланудың жоғары деңгейін анықтау
- Жүрек эхотомографиясы
- Допплер велоэргометриясы
- Қандағы сүт қышқылын анықтауды тереңірек зерттеуді біріктіреді

Дегенмен, мұндай зерттеулер спортсмен әйелдердің спорт аландарындағы мінез – құлықтарын зерттеумен қоса жүргізіледі. Спорт бағдарын анықтаудың екі амалы бар. Егер біз жасөспірім қыз немесе спортпен шұғылдануға енді бет бұрған ересек әйел туралы сөз қозғайтын болсақ, спорт түрін тура мағынасында таңдау жеке ынтасына қарап анықталады. Ал нақты бір спорттық сайыстарға қатысу немесе қатыспау, жаттығу бағдарламасын өңдеу туралы сөз қозғалғанда қызметтік тесттердің нәтижесін, биологиялық зерттеулерді, спорттық көрсеткіштерді ескеру керек.

Мектептегі дене тәрбиесі. Дәрігерлік –спорттық кеңес берудің ерекше бір тарауы мектептегі дене тәрбиесіне қатысты. Мектептегі дене тәрбиесі оқушылар үшін, тіпті олардың ата – аналары үшін де белсенді демалыс және сауық – сайран ретінде қарастырылады. Оның жеке тұлғаны қалыптастырудағы маңызы баршаға ортақ. Шыны керек бастауыш мектепте арнайы дайындалған қызметкерлер жетіспеуіне байланысты, ал жоғары сыныптарда оқу бағдарламасының шектен тыс ауыр болуына байланысты дене тәрбиесі негізгі пән ретінде саналмайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. *Муравьев И.В Оздоровительные эффекты физической культуры и спорта . Киев, 1989.*
2. *Бальсавич В.К, Запоражанов В.А физическая активность человека. Киев,1987.*
3. *Синяков А.Ф Врачебный контроль за лицами старших возрастов, занимающихся физической культурой и спортом-Москва « физкультура и спорт» 1980.-54 с.*
4. *Купер К.Аэробика для хорошего самочувствия . Москва . « Физкультура и спорт» ,1987.-190с.*
5. *Дембо А.К Актуальные проблемы современной спортивной медицины.-Москва «Физкультура и спорт» ,1980.-294с.*

Майлыбаева А.Д.,

физ.-мат. ғылымдарының кандидаты, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті

Рахметова М.Т.,

жаратылыстану ғылымдарының магистрі,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті,

Сисенова Д.А.

6M060200 – «Информатика» мамандығының 2 курс магистранты,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, damira_sisenova@mail.ru

КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ КЕҢІСТІК НЕГІЗІНДЕ КАФЕДРАНЫҢ ПРАКТИКА ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Түйін. Берілген мақалада кафедраның практика жұмыстарын жүргізуге арналған ақпараттық-коммуникациялық кеңістікті құру жолы қарастырылған. Веб-порталға толық сипаттама беріліп, оның құрылымы сұлба ретінде көрсетілген. Жобаны жүзеге асыруға Wordpress контентті басқару жүйесі таңдалынған. Қолданушылар мен оқу орны туралы ақпаратты қамтитын деректер қорының мысалы кестелер түрінде келтірілген.

Кілттік сөздер: порталдың құрылымы, Wordpress контентті басқару жүйесі, деректер қоры.

Резюме. В данной статье рассмотрено создание информационно-коммуникационного пространства для ведения работ по практике кафедры. Приведено подробное описание веб-портала. и его Предоставлена структура портала в виде схемы. Для реализации проекта была выбрана система управления контентом Wordpress. Примеры базы данных об учебном заведении и о пользователях приведены в виде таблиц.

Ключевые слова: структура портала, система управления контентом Wordpress, базы данных

Summary. In this article, we considered the creation of information and communication space for practice works of the department. A detailed description of the web portal is provided and structure of the portal it is given in the form of a schema. The content management system Wordpress was chosen for implementation of the project. Examples of the users and educational institution databases are listed in tables.

Keywords: portal structure, Content management system Wordpress, базы данных

Білім беру саласында ақпараттық-коммуникациялық технологиялар құралдарының мүмкіншіліктерін, соның ішінде ғаламтор желісін пайдалану барған сайын арта түсуде. Себебі, қазіргі заман талабы – оқытуды ақпараттандыру. Осыған орай, берілген порталды жасақтау нәтижесінде Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің Информатика кафедрасы үшін практика жұмыстарына арналған ақпараттық-коммуникациялық кеңістік құрылмақ.

Практика туралы порталды жасақтау үшін келесі міндеттер қойылды:

- порталдың құрылымы мен мазмұнын дайындау;
- программалық жабдықтарды орнату;
- MySQL-серверде мәліметтер қорын құру;
- порталдың сыртқы бет-бейнесін құру;
- арнайы плагиндер мен виджеттерді орнату;
- қолданушылар арасындағы хабар алмасуды жүзеге асыру;
- құжаттарды толтыру формаларын өңдеу;
- беттерді толықтыру;
- PHP мен MySQL-сервер арасында байланыс орнату;
- ақпараттың қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

Практика жұмысы туралы портал – практика туралы кең ауқымды ақпарат көзі. Оның негізгі мақсаты – оқу тәжірибесінен өту процессін, яғни ең бастапқы сатыдан соңғы сатыға дейінгі іс-әрекеттің орындалуын үдету мен қадағалау.

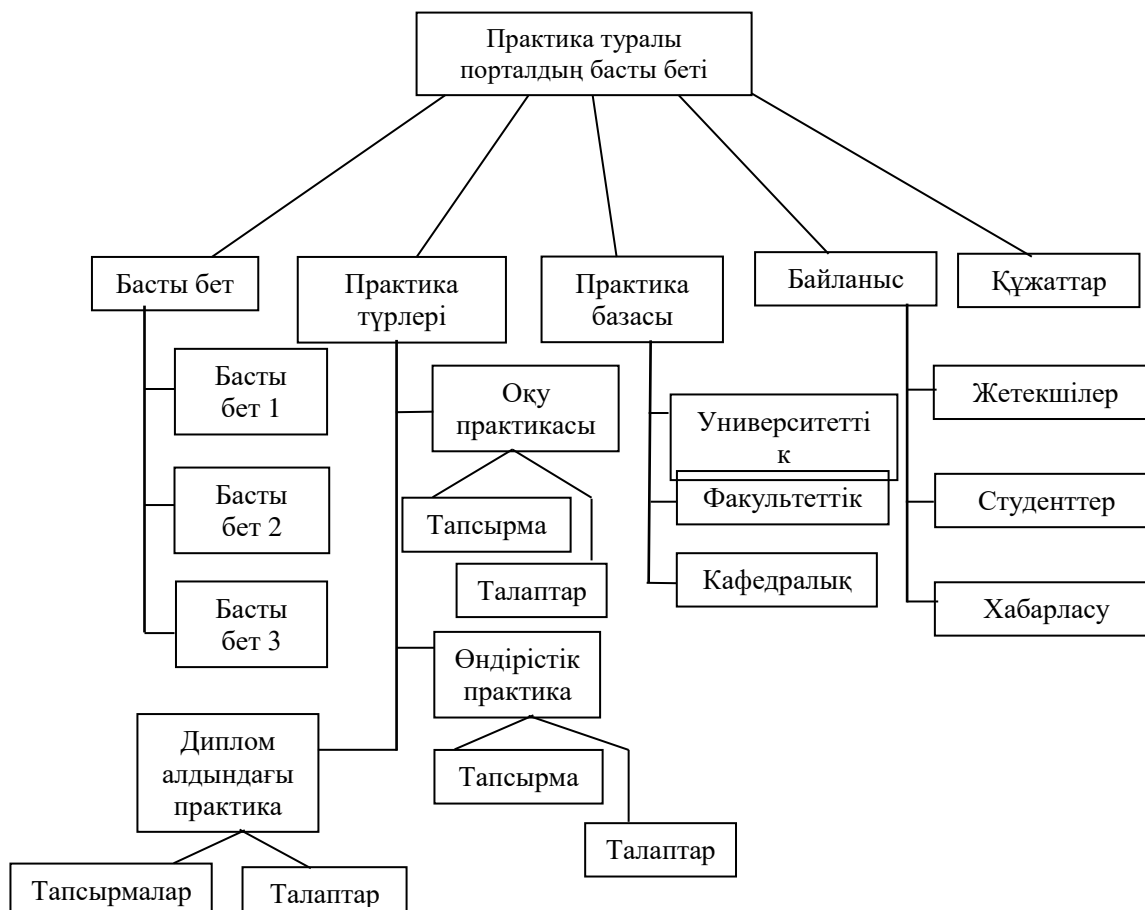
Аталмыш портал оқу тәжірибесінің үш түрін де, яғни оқу практикасы, өндірістік практика, диплом алдындағы практиканы қамтиды. Әрбір практика жеке категория ретінде қарастырылып, оларға жеке сипаттамалар беріледі және үш жақты келісім-шарттар да категория бойынша сараланады. Бұдан басқа арнайы келісім-шартқа отырған кафедралық, факультеттік және университеттік практикадан өту орындардың базасы да бар, олар форумда дауысқа түседі: осыған орай студент практика орнын дұрыс тандай алады.

Порталда студенттер мен практика жетекшілері порталға тіркелу арқылы жеке пошталарына кіріп онлайн түрде ақпарат алмасуларына мүмкіндік жасалған. Сонымен қатар, әрбір жетекшінің

блоктарында сауалдарға жауап алуға, форумдарда осы практика тақырыбы аясындағы мәселелерді талқылауға болады.

Порталдың функционалдық қызметінің құрамдас бөлігі болып табылатын сыртқы сайттарға сілтемелер, күнтізбе, бағдарлаушы, жаңалықтар, ауа райы, валюта курсы, сонымен қатар университет түлектері үшін ең көкейтесті мәселе – вакансиялар қоры, алпауыт компаниялардың сайттарына түйіндеме жіберу, сондай-ақ практика орнынан фотосуреттер мен бейне баяндар жолдау мүмкіндігі бар құрал-саймандар орнатылған.

Портал құру барысында жасалған құрылымдық сұлбасы келесі 1-суретте ұсынылған.

1-сурет. Порталдың құрылымдық сұлбасы

Мұндағы «басты бетте» соңғы жаңалықтар мен алуан түрлі визуалды сілтемелер, қажетті құрал-саймандар мен қызметтер бейнеленеді.

«Практика түрлері» беті практика туралы мағлұмат пен «Оқу практикасы», «Өндірістік практика», «Дипломалдылық практика» бөлімдерден тұрады. Аталған бөлімдердің әрқайсысында тапсырмалар мен құжаттардың үлгілері жарияланатын болады.

«Практикалар базасы» беті университет, кафедра немесе факультетпен студенттерді практикадан өткізу туралы арнайы келісім-шарт жасалған мекемелер тізімінен құралады.

«Байланыс» атты бөлімде кафедраның жетекшілері, студенттері туралы ақпараттар мен олардың арасында хабар алмасуды қамтамасыз етуге арналған бөлім орналастырылады.

«Құжаттарға» арналған бөлім практикадан өту туралы келісім шарт пен жолдама, түйіндемеле мен транскриптке сұраныс жіберуді құрайды.

«Байланыс» беті практика ісіне жауапты тұлғалар мен студенттермен байланысуға қажетті ақпаратты ұсынады.

Практика туралы порталды құруға қажетті жабдықтарға тоқталсақ, оған Microsoft Windows7 операциялық жүйесі қолданылып, Wordpress, Macromedia Dreamweaver, Google Chrome, FTP-client, Denver программалық жабдықтары орнатылды. Аталмыш программалық жабдықтардың барлығы

интернет желісінде тегін жүктеуге берілген, яғни арнайы сайттардан оңай жүктелінеді. Оларды орнату үшін қапты ашып setup файлын ашу жеткілікті.

Порталымызды құру үшін қажетті негізгі программалық жабдық – ол Wordpress контентті басқару жүйесі. CMS Wordpress - PHP тілінде және MySQL деректер қорымен жұмыс атқаратын контентті басқару жүйесі. Адамдар Wordpress жүйесін жай блогтарды өңдеу платформасы ретінде қарап қателеседі. Бұрын шынымен де блогтарға ғана арналған Wordpress жүйесі көпжылдық дамуының арқасында контентті басқару жүйесіне айналды.

Ал, ақпаратты енгізу, сақтау және өңдеу үшін деректер қоры құрылды. Деректер қорында келесі кестелер бар:

- студент туралы жеке мәліметтерді (аты-жөні; туған күні, айы, жылы; ЖСН; жеке куәлігі туралы ақпарат; мекен-жайы мен телефоны; мамандығы мен факультеті; оқу курсы) құрайтын база;

- университет қызметкерлері туралы ақпаратты (аты-жөні, лауазымы, жұмыс орны, телефоны, поштасы) құрайтын база;

- факультеттер туралы ақпаратты құрайтын база;

- кафедралар туралы ақпарат сақталған база;

- студенттер мен жетекшілер арасындағы хаттар сақталатын база;

Құжаттарды толтыруға қажетті ақпараттың барлығы осы деректер қорынан алынады. Деректер қорынан ақпарат алынуы үшін mysql сұраныстар қолданылады.

Деректер қоры – белгілі бір критерийлер бойынша реттелген ақпараттар жиыны. Компьютерлік деректер қоры ақпаратты құрайтын файлды білдіреді. Біздің жобанда бұл файл praktika.sql деп аталады.

Praktika атты деректер қорындағы кестелердің ұйымдасытырылуын төмендегі 2-суреттен көруге болады:

«СТУДЕНТТЕР» КЕСТЕСІ
АТЫ-ЖӨНІ
ТУҒАН КҮНІ, АЙЫ, ЖЫЛЫ
ЖСН
ЖЕКЕ КУӘЛІК НӨМІРІ
БЕРІЛГЕН УАҚЫТЫ
БЕРІЛГЕН ЖЕРІ
МЕКЕН-ЖАЙЫ
ТЕЛЕФОНЫ
АТА-АНА МЕКЕН-ЖАЙЫ
АТА-АНА ТЕЛЕФОНЫ
МАМАНДАЫҒЫНЫҢ АТАУЫ
МАМАНДЫҚ ШИФРЫ
ОҚУ ТҮРІ
КУРСЫ
ФАКУЛТЕТІ
ТОБЫ

«ПРАКТИКА ОРНЫ» КЕСТЕСІ
МЕКЕМЕ АТЫ
МЕКЕМЕ БАСШЫСЫ
МЕКЕН-ЖАЙЫ
РЕКВИЗИТТЕР
ТЕЛЕФОН (ФАКС)
МЕКЕМЕ ЖЕТЕКШІСІ

«ҚЫЗМЕТШІЛЕР» КЕСТЕСІ
АТЫ-ЖӨНІ
ЛАУАЗЫМЫ
ПОШТАСЫ
МЕКЕН-ЖАЙЫ

2-сурет. Мәліметтер қорындағы негізгі кестелер

Мұндағы «студенттер» кестесі – мәліметтер қорындағы қалған кестелермен байланысатын негізгі кесте болып табылады. Студенттер туралы ақпараттың көп бөлігі осы кесте бойынша шақырылады: студенттің аты-жөні – мәтіндік тип, туған күні, айы, жылы – дата типі, ЖСН нөмірі – сандық тип, жеке куәлік нөмірі – сандық тип, берілген күні – дата типі, берілген жері – мәтіндік тип, мекен-жайы – мәтіндік тип, телефоны – сандық тип, ата-ана мекен жайы – мәтіндік тип, телефоны – сандық тип, мамандық атауы – мәтіндік тип, мамандығының шифры – сандық тип, оқу түрі – таңдалынатын

жол: күндізгі, кешкі, курсы – таңдалынатын жол: 1, 2, 3 және 4 мәндерін қабылдайды, факультеті – мәтіндік тип, тобы – мәтіндік тип. Осы кесте кілт арқылы «қызметшілер» кестесімен байланысады.

«Қызметшілер» кестесі – университеттегі қызметшілер тізімін және олар туралы мәліметтер береді. Мұндағы, аты-жөні – мәтіндік тип, лауазымы – мәтіндік тип, поштасы – мәтіндік тип, мекен-жайы – мәтіндік тип.

«Практика орны» кестесі студенттің өтетін практика орны туралы мәліметтерді құрайды. Бұл кестеде келісім-шартты толтыру кезінде қажет болатын барлық ақпарат жинақталған. Олар: мекеме атауы – мәтіндік тип, мекеме басшысы – мәтіндік тип, мекен-жайы – мәтіндік тип, реквизиттері – мәтіндік тип, телефоны – сандық тип, мекемедегі жетекші – мәтіндік тип.

Бүгінгі таңда сайттар мен порталдар, электрондық пошталар, әлеуметтік желілер өте қажет және олар күн сайын жаңартылуда. Әсіресе, білім беру саласында осы ақпараттық технологияның жетілдірілуі білім алу сапасын жақсартуға үлкен мүмкіндік береді.

Осы бағытта студенттерге практика жұмысы мен мансапқа қол жеткізуде көмекші құрал болатын веб-порталдың ақпараттық құрылымын жасап, көркем дизайнға және практика туралы ақпараттық ресурстарға ие портал құруға болады.

Дайындалған портал негізінде қолданушылар қажеттіліктеріне сай өздеріне кез-келген ыңғайлы жер мен уақытта өз логиндарымен порталға қосылып, одан керекті ақпарат алып, жетекшілерінен өздерінің қажетті сұрақтарына жауап ала алады. Жаңалықтар мен тәжірибелер бөлісу, алпауыт фирмаларға түйіндеме жіберу секілді операцияларды орындауға мүмкіндік беретін портал құрудың бүгінгі таңда студенттер үшін маңызы зор болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер

1 Бөрібаев Б. *WEB - технологиялар [мәтін]: оқулық / Г.А. Мадьярова. - Алматы, 2011. - 359*

2 Дронов Владимир *HTML 5, CSS 3 и Web 2.0. Разработка современных Web-сайтов; БХВ-Петербург - Москва, 2011. - 416 с.*

3 Ташков П. *Веб-мастеринг на 100%: HTML, CSS, JavaScript, PHP, CMS, AJAX, раскрытка. – СПб.: Питер, 2010. – 512 с.*

Беркимбаев Камалбек Мейірбекұлы

п.ғ.д., профессор, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті kamalbey@mail.ru

Байдаулетова Тургын Турсыналиевна

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің докторанты turgyn88@list.ru

ДУБЛИНДІК ДЕСКРИПТОРЛАР МЕН ДУАЛДЫ ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІ АРАСЫНДАҒЫ САБАҚТАСТЫҚ АЯСЫНДА БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУ МӘСЕЛЕСІ

***Аннотация.** Мақалада Болон үрдісінің Отандық білім беру жүйесіне әкелген тиімді тұстары мен проблемалары көтерілген. Дублиндік дескрипторлардың пайда болу тарихы, мазмұны айқындалып, қағидалары талқыланған. Білім беру саласындағы сапалы маман даярлауда Дублиндік дескрипторлардың негізгі қағидаларын жүзеге асыру мен ондағы дуалды оқыту жүйесінің мүмкіншіліктері анықталған. «Дублиндік дескрипторлар», «құзіреттілік» ұғымдарының мәні кеңінен ашылып, авторлар көтерілген проблемаға өздерінің жеке көзқарастарын, сараптамаларын ұсынған. Дуалды оқыту жүйесінің болашақ мамандарды даярлаудағы тиімділігіне талдау жасалынып, педагогикалық-психологиялық аспектілеріне тоқталған.*

***Кілт сөздер:** Болон үрдісі, Болон декларациясы, Дублиндік дескрипторлар, Блум таксономиясы, дуалды оқыту, қызметкер психологиясы, құзіреттіліктер.*

***Аннотация.** В статье рассмотрено положительные стороны и некоторые проблемы внедрения Болонского процесса в Отечественную систему образования. Также оснащена история возникновения, содержание, основные принципы Дублинских дескрипторов. Выявлено роль и возможности дуальной системы обучения при подготовке будущих высококачественных специалистов в системе образования (в контексте Дублинских дескрипторов). Широко раскрыты понятия «Дублинские дескрипторы», «компетенции». Представлены авторские точки зрения и мнения по поднятой проблеме. Произведен анализ и рассмотрены психолого-педагогические аспекты эффективности дуального образования при подготовке кадров.*

***Ключевые слова:** Болонский процесс, Болонская декларация, Дублинские дескрипторы, таксономия Блума, дуальное обучение, психология сотрудника, компетенции.*

***Annotation.** The article considers positive aspects and some problems of introduction of the Bologna process in educational system of our republic. Also equipped a history of origin, content, the basic principles of the Dublin descriptors. The role and possibilities of the dual system of training in the preparation of future high-quality specialists in the education system were revealed. The concepts "Dublin descriptors", "competences" were widely disclosed. Author's points of view and opinions on the raised problem were presented. The analysis and psychological-pedagogical aspects of the effectiveness of dual education in the training of personnel were analyzed.*

***Key words:** the Bologna process, the Bologna declaration, Dublin descriptors, taxonomy of Bloom, dual training, psychology of the employee, competences*

Білім беру – үнемі заман ағымымен қатар жүріп отыратын үрдіс. Кез-келген елдегі мемлекеттік саясат білім беру жүйесін әрдайым басты назарда ұстай отырып, азаматтардың белсенді қоғам мүшелері болуына, өз Отанының дамуына ықпал жасауына мүдделі. Сол үшін әлемдегі әрбір білім-ғылым саласындағы парадигмалар, жаңалықтар, тенденциялар дер кезінде сарапқа салынып, пайдалы тұстарын қолданысқа енгізу қалыптасқан құбылыс.

Отандық білім беру саласындағы ең үлкен қадам Қазақстанның Болон үрдісіне қосылуы деуге толық негіз бар. Қазақстан ең алғаш 2010 жылдың 11-12 наурызында 47 ел арасында Болон декларациясына қол қойған Орталық Азияда тұңғыш мемлекет болды. Болон үрдісіне қосылу арқылы Университеттердің Ұлы Хартиясына қол қойған әлемдегі 650-ге жуық университеттермен ынтымақтастық орнатуға, Еуропалық білім беру кеңістігіне жол ашылып, білім беру саласын жаңа бағытта жүзеге асыруға жол ашылды.

Бүгінде әлемнің 80-ге жуық мемлекеттері қол қойған Еуропалық кеңістіктегі жоғары білімді дамытуға бағытталған бұл құжат кредиттік оқыту, модульдік оқыту технологияларын жүзеге асыруға, сан емес сапа үшін жұмыс жасауға мүмкіндік берді. Өмір бойы білім алу, ашықтық, академиялық ұтқырлық қағидаларына сәйкес білім беруге жаңаша көзқарас қалыптастырды.

Болон үрдісіне Қазақстанның қосылуы отандық ЖОО мен студенттер, профессор – оқытушылар құрамы үшін төмендегідей мүмкіндіктер берді:

- отандық білім беретін бағдарламаларды, оқу жоспарларын еуропалық стандартқа сәйкес құру және жүзеге асыру, мамандық классификаторларын Еуропалық кеңістікте де мойындалатындай ортақ жүйеге ену; білім беру сатыларын: бакалавриат – магистратура – докторантура деп бөле отырып, болашақ мамандарды тек кәсіп иесі ғана емес, сонымен қатар жүйелі түрде ғылыми-зерттеушілік әрекетпен айналысуға жол ашылуы;

- отандық біліктіліктер және академиялық дәрежелерді мойындау;

- академиялық ұтқырлық аясында студенттердің білімін тек өз университеті қабырғасында ғана емес, шетелдік немесе Отандық білім беру ордаларында белгілі мерзім көлемінде (бір семестр немесе бір курс) оқып келу немесе аяқтау;

- шетел университеттеріндегі қазақстандық ЖОО студенттерінің несиелерін қайта сынақтан өткізу және керісінше;

- бірлескен білім беретін бағдарламаларды құру, қос елдің дипломын қатар алу, Отандық дипломдардың шетелде мойындалуы және бітіруші түлектердің әлемнің кез – келген елдерінде жұмыс жасай алуы;

- ПОҚ арнайы оқу бағдарламаларын, гранттарды жеңіп алу арқылы шетелдің алдыңғы қатарлы оқу орындарында ғылыми-тәжірибелік тағылымдамалардан өтуге, шетелдік әріптестермен бірігіп зерттеу жұмыстарын жүргізуге мүмкіндіктер аясының кеңеюі;

- Халықаралық аккредитациядан өту арқылы мемлекетіміздегі оқу орындары әлемдік, Еуропалық деңгейге жақындап, Еуразия аймағында, әлемдік рейтингте өзін көрсетуге жағдай жасалуы, сапалы маман даярлауда бәсекеге қабілеттілік пен талапкерлер үшін тартымдылықты жетілдіру.

Болон үрдісін жүзеге асыруда проблемалар да жоқ емес. Солардың бірқатарына тоқталуды жөн санаймыз. Педагогика ғылымдарының докторы, профессор В.И.Байденко редакциясын басқарған «Основные тенденции развития высшего образования: глобальные и болонские измерения» («Жоғары білім беруді жетілдірудің негізгі тенденциялары: жаһандық және болондық өлшемдер») атты еңбегінде алдағы онжылдықта жоғары білім беруді дамыту басымдықтары төмендегідей жіктелген:

✚ әлеуметтік өлшемдер (жоғары мектептің студенттік контингенті халықтың көптірлігімен ерекшеленуі тиіс);

✚ өмір бойына білім алу (бұл стратегияны жүзеге асыру үшін мемлекеттік билік органдары, жоғары оқу орындары, студенттер, жұмыс берушілер мен жұмысшылар арасындағы берік серіктестік қажет);

✚ жұмысқа орналасу (еңбек нарығы болашақ мамандардың неғұрлым жоғары білікті болғанын және трансверсалді күзінеттіліктерінің болуын қажет екенін ескерсек, жоғары оқу орындары студенттерді олардың барлық еңбек жолына қажетті алдыңғы қатарлы біліммен, күзінеттіліктермен қаруландыруы қажет);

✚ студентцентристік білім беру және ол жоғары білім берудің негізгі миссиясы болған оқыту (студентцентристік білім беру білім алушылардың құқықтары мен мүмкіндіктерін, оқыту мен білім берудің жаңа тәсілдер аясын кеңейту, басқару мен қолдау көрсетудің тиімді құрылымы мен білім алушылардың 3 циклында да неғұрлым бағдарланған оқу бағдарламаларын жетілдіруді қажет етеді);

✚ білім беру, зерттеулер мен инновациялар (жоғары білім беру әрбір сатыда алдыңғы қатарлы заманауи ғылыми зерттеулер мен жобаларға негізделіп, қоғамдағы инновациялық және шығармашылық бастамалардың дамуына ықпал жасауы тиіс);

✚ халықаралық ашықтық (трансұлттық білім беру Еуропалық стандарттар мен принциптермен реттестірілуі қажет);

✚ мобильділік (ұтқырлық) (білім беру бағдарламалары мен дипломдардың қатарластығы);

✚ мәліметтерді жинақтау (мәліметтерді жинақтауды жетілдіру мен кеңейту алға қойған мақсатқа (әлеуметтік өлшем, жұмысқа орналасу, ұтқырлық т.б. аймақтарда) жетудегі прогрессті бақылауға мүмкіндік береді);

✚ шынайылықты (прозрачность) қамтамасыз етудің көптірлі құралдары (құралдар Болон үрдісінің принциптерімен байланысты бола отырып, жоғары оқу орындарының сапасы мен танылуына, мойындалуына ықпал етуі тиіс);

✚ қаржыландыру (мемлекеттік жауапкершілік принципіне сәйкес қаржыландырудың басымдылығы мемлекетке беріледі, ол өз кезегінде жоғары білім алуға қолжетімділіктің әділ болуы мен тәуелсіз жоғары білім беру мекемелерін тұрақты дамуына оң әсер етеді) [1,11-12 б.].

Жоғарыда атап өткен проблемаларды зерделеп қарасак, бізге жетілдіруді қажет ететін тұстары көп-ақ. Әсіресе, болашақ мамандарды еңбек нарығында барынша бәсекеге қабілетті болатындай етіп даярлау, кәсіби күзінеттіліктерді қалыптастыру, маман даярлауда ЖОО, студенттер, жұмыс берушілер мен жұмысшылар арасындағы берік серіктестік бүгінгі білім беру саласының басты міндеттерінің бірі.

Болон декларациясында квалификация, мамандық шеңбері, мамандардың игеріп шығатын күзінеттіліктері мен олардың біліктілігіне қойылатын талаптар жүйесі т.б. бірқатар өзекті мәселелер Дублиндік дескрипторлармен байланысты. Бірақ Дублиндік дескриптор тақырыбының толыққанды қарастырылмауы, көбінесе Отандық университеттердің (мысалы: Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің (2013) [2], Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінің Академиялық саясаттары (2016) [3], «Мирас» университетінің (Шымкент қаласы) Модульдік білім беру бағдарламасын дайындау бойынша әдістемелік нұсқауы (2017) [4] т.б.) дескрипторларды басшылыққа ала отырып, жасалған құжаттар формасында кездесуі бізді осы терминнің астарына терең үңіліп, мәнін ашуға итермеледі.

«Дескрипторлар» ағылшынның «description» сөзінен туындаған, аудармасы жағынан бірнеше мағына береді: 1) сипаттама, түсініктеме; 2) түр, тип, сұрып; 3) астын сызып өту, ерекше тоқталу (түсініктеме беру) [5, 181 б.]. Яғни, белгілі бір объектіге түсініктеме беру, оны классификациялауға мүмкіндік беретін атау.

Болон үрдісінің білім беру бағдарламаларының сәйкестілігі мен шынайылығы принциптеріне сәйкес Еуропалық комиссия және Университеттердің Еуропалық ассоциациясы бірігіп білім беру бағдарламаларында бітіруші түлектердің кәсіби біліктілігіне, құзіреттіліктерге баса назар аудару қажеттілігін ескеріп, 2002 жылы 23 наурызда Дублин қаласында дескрипторларды қабылдады. «Дублиндік» тіркесінің мәні осында.

Ең алғаш Берлин коммюникесінде қозғалған «дескрипторлар» ұғымы түсініктірек болу және дұрыс түсіну мақсатымен құзіреттілік аясында баламалы түсініктеме берілді. Бітіруші жас маман игеруге тиісті құзіреттіліктер - жалпы және пәндік (пәндік-арнайы, кәсіби) деп жіктелді. Алғашында құзіреттіліктер мен біліктіліктер саны 85 болса, кейінірек жалпы құзіреттіліктер саны 30-ға қысқартылды.

Мазмұнына қарай құзіреттілік инструменталды, тұлғааралық, жүйелік деп 3 үлкен топқа жіктелді:

Инструменталды құзіреттіліктер топтамасына – когнитивтік, әдіснамалық, технологиялық, тілдік және коммуникативтік құзіреттіліктер кіргізілді

Тұлғааралық құзіреттіліктерге ұжымда жұмыс істей алу біліктілігі, өзінің және өзгенің сын-пікірін дұрыс қабылдай білу қабілеті және т.б. жатқызылды.

Жүйелік құзіреттіліктерге өз объектісіне жүйе тұрғысында қарай білуі, сапа үшін жауапкершілік таныту т.б. жатады [6, 5-6 б.].

Құзіреттілік ұғымының білім беру саласына тереңірек ене бастауы себепті, 2005 жылдан бастап құзіреттіліктерге негізделген білім беру бағыты (компетентностный подход) дамып, жаңа парадигма іске асырыла бастады.

Отандық ғалым С.М.Өмірбаевтың пікірінше, бітірушілерден табылуға тиісті кілттік құзіреттіліктер: туған тіл, шет тілдерін игеру, фундаментальды математикалық, жаратылыстану және техникалық, компьютерлік даярлықтың болуы, әлеуметтік (тұлғааралық, мәдениетаралық, азаматтық) даярлық, кәсіпкерлік, экономикалық даярлық, мәдени даярлық, оқуға даярлық және арнайы құзіреттіліктер қажет. Сонымен қатар, бакалаврларда қосымша сыни тұрғысынан ойлау, креативтілік, инновациялық өлшем жасай білу, белсенді өмірлік ұстанымдары сияқты қасиеттер болуы тиіс деп есептейді. Оны жүзеге асыруда модульдік оқыту жүйесінің тиімділігін ерекше атап өтеді [7, 8-9 б.].

Еуропалық біліктілік шеңберінде дескриптор бітіруші түлектердің игеруге тиісті құзіреттіліктері мен білім, білік, ептіліктері туралы сипаттамалар, критерийлер ретінде түсіндіріледі және төмендегідей анықтама беріледі.

Дескрипторлар (descriptors) - студенттердің жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімнің тиісті деңгейінің (сатысының) білім беру бағдарламаларын аяқтаған соң ие болатын білім, білік, дағды және құзыретінің деңгейлері мен көлемінің сипаттамасы; дескрипторлар оқыту нәтижелеріне, білім алуды жүзеге асыруда қалыптасқан құзыреттерге, сондай-ақ кредиттерінің жалпы санына (сынақ бірліктеріне) негізделеді.

Дублиндік дескрипторлардың толық жүйесі білім беру жүйесінің 3 сатысына сәйкес жүзеге асырылады:

- жоғары білімнің бірінші циклін аяқтауда игерілетін біліктіліктер (ESTC жүйесіндегі 180- 240 кредит) – бакалавриат; орташа ұзақтығы – 3-4 жыл (Еуропалық біліктілік шеңберінің 6 сатысына сәйкес келеді);

- жоғары білімнің екінші циклін аяқтауда игерілетін біліктіліктер (ESTC жүйесіндегі 90-120 кредит) – магистратура; орташа ұзақтығы – 1-2 жыл (Еуропалық біліктілік шеңберінің 7 сатысына сәйкес келеді);

- жоғары білімнің үшінші циклін аяқтауда игерілетін біліктіліктер (ESTC жүйесіндегі кредит саны көрсетілмеген) – PhD докторантура; орташа ұзақтығы – 3 жыл (диссертациялық жұмысты қорғауды есептегенде) (Еуропалық біліктілік шеңберінің 8 сатысына сәйкес келеді).

Жалпы, дескрипторларды бірнеше бағытта:

а) белгілі бір курс (пәнді), модульді игеру, оқу мерзімін аяқтау немесе білім беру бағдарламаларын жүзеге асыру нәтижесі;

ә) мамандықты игеріп шыққанда сүйенетін біліктіліктер категориясы;

б) студенттің бойында қалыптастыруға және дамытуға тиісті құзіреттіліктер (жалпы, кәсіби) жүйесі;

в) белгілі бір мамандық алып шығуда немесе қайта тапсыру арқылы жинақтауға және игеруге тиісті ESTC жүйесіндегі кредиттер саны

тұрғысынан қарастыруға болады.

Яғни, дескрипторлар кең мағынасында – болашақ маманның игеруге тиісті құзіреттіліктерін, оқу курсы аяқтағанда қандай нәтиже қол жеткендігін бағалауға, білім беру бағдарламаларын Болон үрдісіне сәйкес құруда басшылыққа алынатын жүйелер мен принциптер тобы.

Дублиндік дескрипторларды жүзеге асыруда басшылыққа алынатын параметрлер мен қағидалар жүйесі (Сурет 1) мынадай:

1. *Білу және түсіну* – игерілетін мамандықтың негіздерін білу, ғылыми терминологияны игеру, мән-мағынасын жете түсіну, мамандықтың ерекшеліктерін ұғыну;

2. *Алынған білімді түсіну және қолдану* – теориялық білімді нақты тәжірибеде қолдана алу қабілеті, әдістемелік, практикалық, технологиялық жағынан сауатты болу, өз мамандығын іске асыруда «тосылмау»;

3. *Тұжырым түзу* – ғылыми теория, анықтамаларға сүйене отырып, жеке пікірін тұжырымдай алу, қорытынды шығарып, өз ойын анық, нақты жеткізе білу, когнитивтік құзіреттіліктерін қалыптастыру;

Сурет - 1. Дублиндік дескрипторларға негізделген оқыту нәтижесі.

1. Коммуникативтік қабілеттерді көрсету – тұрмыстық, қоғамдық, ғылыми орталарда пікір алмасуға, диалогқа түсе білу қабілеттері, тұлғааралық қарым-қатынаста адамгершілік нормаларды сақтау, әркімнің жеке басын құрметтеу, этикет нормаларын сақтау;

2. Оқу дағдылары мен үйренуге бейімділік – білім алушылардың (студент, магистрант, докторант) өз бетімен оқу, білімін жетілдіру ептіліктері, зерттеушілік әлеуетін көтеру, мамандықтың қыр-сырын игеру, қызығушылықтарын дамыту, заман талабына сай жаңа білім, білік, дағдыларды игеру қабілеттері.

Біз аталған қағидаларды циклдық жағынан бөлмей, күтілетін негізгі нәтижелер тұрғысынан қарастырдық. Бірақ, нақты практикада дублиндік дескрипторларды жүзеге асыру барысында әрбір мамандықтың, білім беру сатыларының (бакалавриат – магистратура – докторантура) ерекшеліктерін, біліктілікке қойылатын талаптар мен нормативтік-құқықтық актлерге сәйкестілігі т.б. толық ескерілуі тиіс. Жоғарыда аталған қағидалар бүгінгі күні болашақ мамандарды дайындаудың бағыт-бағдарын айқындайды.

Дублиндік дескрипторлар Блум таксономиясымен ұқсас болғандықтан, оған (екіншісіне) да тоқталып өтуді жөн санадық.

Блум таксономиясы - ойлау дағдыларының кеңінен қолданылатын иерархиялық (сатылық) моделі және оқытуды басты нысан етіп қарастыратын жүйе. Ол төмендегідей дағдылар жүйесінен тұрады:

- Білу – таным мен ойлау әрекетінің төменгі деңгейі, тануға негізделіп, есте сақтаумен байланыста қарастырылады;

- Түсіну – ой операциялары арқылы ұйымдастыру, салыстыру, түсіндіру, сипаттау жолымен идея, фактілерді түсінетіндігін көрсету;

- Қолдану – таным мен ойлау әрекетінің ортаңғы деңгейі, алынған білімді нақты жағдайда және жаңа білімдерді (жаттаған ереже, ұғым, заң, қағидаларды т.б.) жүзеге асыру, пайдалану;

- Талдау – себеп-салдарларды ескере отырып, қорытынды жасау, бүтін-бөлшекті ажырату, дәлелдер келтіру;

- Жинақтау - таным мен ойлау әрекетінің жоғарғы деңгейі, жаңа үлгідегі әртүрлі тәсілдерді қолдану арқылы келген ақпараттарды жүйелеу, балама шешімдер ұсыну;

- Бағалау - пікірмен таныстыру, ақпарат бойынша қорытынды жасау және жұмыс сапасын бағалау.

Дублиндік дескрипторлардың Блум таксономиясымен салыстырғандағы негізгі ерекшелігі - «сыртқа бағытталған» үдеріс көбірек. Яғни, білімді игеріп оны сыртқы ортада қолдану басым, мәселен алынған

білімді ең әуелі түсініп, оны керегіне жарату, ойын білдіру, тұжырым жасау, қарым-қатынасқа түсу және білім алушының өзін-өзі жетілдіруі т.б. экстерноризациялық әрекеттер қатарынан саналады. Бұл өз кезегінде Дублиндік дескрипторлардың қағидаларын жүзеге асырып, құзіреттіліктерді қалыптастыруда дуалды оқыту жүйесінің мүмкіндіктерін аша түседі.

Дуалды оқыту жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі – білімнің теориялық және практикалық жағына терең мән беру, мамандықты игеруде қоғамның сұраныстарын ескере отырып, бәсекеге қабілетті маман даярлау. Демек, дуалды оқыту жүйесін енгізу Болон үрдісінің, Еуропалық біліктілік шеңбері мен Дублиндік дескрипторларын орындауға қолайлы деп есептейміз.

Бүгінгі шақта дуалды білім беру көбінесе колледждерде, техникалық және кәсіби мектеп-лицейлерде енгізіліп жатыр. Дегенмен, Болон үрдісінің өмір бойғы білім алу принципіне сәйкес, білімді ЖОО жалғастыру, жоғары білім мен біліктіліктерге ұмтылу қоғам болып құптайтын іс-әрекеттер қатарынан. Жасыратыны жоқ, ЖОО-да колледж бітіріп келген студент пен мектеп қабырғасын кеше бітіріп келген студенттің білім, білік, дағдылары бірдей болмайды. Мұндай құбылыстың орын алуын орта кәсіптік білім беру ошақтарында кәсіптендіруге көбірек мән беріп, практикаға студенттің ерте араласып, игерген мамандығының қыр-сырын түсініп, «қызметкер» психологиясының ертерек қалыптасатындығымен түсіндіруге болады. Бакалавриатты бітіріп шыққан кезде екеуі де жоғары білімді маман болғанымен, колледжден кейін білім алған маманның игерген құзіреттіліктері мен кәсіби сапалары тереңдеу болып келеді, яғни колледжде алынған білім мен құзіреттіліктер дами түседі.

Көптеген түлектер 11 сыныпты аяқтап барып, университетке оқуға түскенді құп көретіндіктен, жоғары білім беру жүйесі кәсіптендіру жағынан колледждер мен техникалық-кәсіптік білім беру орындарынан кем қалмауы тиіс. Мамандарды сапалы етіп даярлау үшін ЖОО-да дуалды оқыту жүйесін енгізу практикаға көбірек мән беріп, кәсіби құзіреттіліктерді игеруде септігі мол болары сөзсіз.

Дуалды оқыту жүйесі бүгінде әлемнің алдыңғы қатарлы мемлекеттері практикада тиімділігі әлдеқашан дәлелденген жүйе болып табылады. Отаны Германия болып табылатын оқыту жүйесі Еуропалық құрлықта дүниеге келгенін және онда кәсіби маманға талас, жұмыссыздық мәселесі біздікінен де жоғары екенін ескерер болсақ, біз үшін дуалды оқыту жүйесін дәл сол тұрпатта болмаса да, элементтерін, тиімді тұстарын енгізу артықтық етпейді.

Дуалды оқыту жүйесін енгізуде атқарылатын іс-шаралар жүйесі Дублиндік дескрипторларды, Блум таксономиясын ескеруге, және керісінше жағдайда да өз тиімділігімен сипатталады. Оны төмендегі 1 - кесте арқылы көрсеттік:

Кесте - 1. Дуалды оқыту жүйесі арқылы Дублиндік дескрипторлардың, Блум таксономиясының жүзеге асырылуы

Дублиндік дескрипторлардың негізгі қағидалары	Блум таксономиясын жүзеге асыруда қалыптасатын дағдылар	Дуалды оқыту жүйесінде атқарылатын іс-әрекеттер жүйесі мен мазмұны	Қалыптасатын құзіреттіліктер
Білу және түсіну	Білу Түсіну	Дуалды оқыту арқылы студент игерілетін мамандықтың теориясы мен практикасын қатар игереді, герменевтикалық дағдылары дамиды. Мамандық ерекшеліктеріне қарай теорияда айтылған мағлұматтарды практикада көру, ұстау, іске қосу арқылы түсінеді, мәнін ұғады, психикалық процестердің қызметі белсендіріледі.	Инструменталды (когнитивтік)
Алынған білімді түсіну және қолдану	Түсіну Қолдану	Теорияда алынған білімді нақты дуалды білім беру базасында іске асыруға мүмкіншілік, әдістемелік, технологиялық жағынан сауаттылық пен білік, дағдылардың дұрыс қалыптасады, кәсіби тәжірибе жинақталады.	Инструменталды (технологиялық) Жүйелік
Тұжырым түзу	Талдау	Теориялық және практикалық жағынан сауатты болу ақыл-ой еңбегін жетілдіріп, зерттеушілік әлеуетті дамытады, шешім шығару, ойқорытынды жасауда септігін тигізеді. Тұжырым жасауда тек жалаң теорияға ғана емес, өзінің жеке тәжірибесіне сүйенуге мүмкіндік туады.	Инструменталды (әдіснамалық)
Коммуникативтік қабілет	Жинақтау	ЖОО мен дуалды оқыту базасында неғұрлым түрлі контингентпен байланыста	Тұлғааралық коммуника-

көрсету		бола отырып, кәсіби мәдениетке икемделеді, қызметкер психологиясы қалыптасады, тұлғалық сапалары, адамаралық қарым-қатынастың адамгершілік, этикалық нормалары дамиды.	тивтік
Оқу дағдылары мен үйренуге бейімділік	Бағалау	Өз мамандығына, кәсіби әрекетіне сыни тұрғыда қарап, жаңаны үйренуге, білікті маман болуға талпынады, өзін кәсіби тұрғыда жетілдіруге көңіл бөледі.	Жүйелік

Сөз соңында, еңбек нарығында құзіреттіліктері толық қалыптасқан, бәсекеге барынша қабілетті, жан-жақты жетілген жас маманға сұраныс қашанда жоғары екендігін айтқымыз келеді. Кредиттік білім беру технологиясында басымдық теорияға беріліп, практикалық білімдердің, біліктіліктердің жетілмей қалуы, болашақ мамандардың еңбекке араласуға даяр болмауы, арнайы құзіреттіліктердің дұрыс қалыптаспауы, жұмысқа келгенде тез бейімделе алмау т.б. кемшіліктер маман даярлау ісіне ерекше көңіл бөліп, нақты нәтижелі әрекеттер механизмін қажет етеді. Бұл өз кезегінде әрбір нақтылы мамандықтың біліктілік шеңберін Дублиндік дескрипторлар аясында айқындап, дуалды білім беру жүйесін енгізу негізінде кәсіби құзіреттіліктерді қалыптастыру арқылы жүзеге асырылады деген пікірді алға тартқымыз келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Основные тенденции развития высшего образования: глобальные и болонские измерения /под науч. ред. д-ра. пед. наук профессора В.И.Байденко. – Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, Независимое казахстанское агенство по обеспечению качества в образовании (НКАОКО). – 2010. – 352 с.*
2. *Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Академиялық саясаты. – Алматы, 2013. – 131 б.*
3. *Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінің Академиялық саясаты. – Қызылорда, 2016. – 321 б. [ЭР]. қол жетімділік режимі: <http://www.korkyt.kz/Imdo/Docs/%D0%90%D0%9A%D0%90%D0%94%D0%95%D0%9C%D0%98%D0%AF%D0%9B%D0%AB%D0%9A%20%D0%A1%D0%90%D0%AF%D0%A1%D0%90%D0%A2-2016.pdf>*
4. *«Мирас» университетінің (Шымкент қаласы) Модульдік білім беру бағдарламасын дайындау бойынша әдістемелік нұсқауы. – Шымкент, 2017. – 47 б. [ЭР]. қол жетімділік режимі: http://miras.edu.kz/university/library/documentation/educational/metodicheskaya_instrukciya_po_razranotke_top_kz.pdf*
5. *Новейший англо-русский, русско-английский словарь /сост. С.М.Крысенко/. – Киев: Издательство «Арий», Москва: ИКТЦ «Лада», - 2008. – 960 с.*
6. *Паршина Г.Н., Мынбаева А.К. Международные дескрипторы и компетентный подход в проектировании образовательных программ. – Алматы. Вестник КазНУ. Серия «Педагогические науки». – 2011. - № 2(33). – 3-10 б.*
7. *Омирбаев С.М. Разработка модульных образовательных программ с учетом Дублинских дескрипторов. – Караганда. Вестник Карагандинского университета. Серия Педагогика. – 2014. - № 1(73). – 4-14 с.*

Nishanova S.T.

Candidate of pedagogical science,
associate professor of International Kazakh-Turkish University named by H.A.Yasawi

Makkambayeva L.I.

Master student of International Kazakh-Turkish University named by H.A.Yasawi,
laylo.makkamaeva@mail.ru

THE VALUE OF MASS MEDIA IN THE ERA OF GLOBALIZATION

***Summary.** This article aims at analyzing the importance of using Mass Media in the classroom and finding the ways how to use Printed and Audio-visual Media.*

***Keywords:** Mass Media, Audio-visual Media, newspaper, radio.*

Эта статья посвящена анализу важности использования средств массовой информации в классе и поиску способов использования печатных и аудиовизуальных средств массовой информации.

***Ключевые слова:** Средства массовой информации, аудиовизуальные средства, газета, радио.*

Түйін. Бұл мақалада сыныпта бұқаралық ақпарат құралдарын пайдаланудың және жазбаша, аудиокескінді бұқаралық ақпараттық құралдарын қолданудың тиімді жолдары талданған.

***Кілт сөздер:** Массивтік ақпарат құралдары, аудиовизуальдық құралдар, газета, радио.*

Using Mass Media in the classroom is very flexible process. We live in times where mass media tools accompany almost everyone in their daily activities, e.g. one can get ready to leave home with the rhythm of the music on the radio, while another person cannot imagine breakfast without reading a newspaper. This illustrates media's enormous impact on people. However, not only does the use of media have to be limited to morning habits, but it can also be a good teaching tool. It seems to be more enjoyable when knowledge is gained through mass media tools: entertainment, language authenticity, and encouragement to learn more are provided. Consequently, boredom, which sometimes accompanies working with a course book during lessons, might be avoided. Of course, everything depends on the teacher's attitude and preparation. What is more convincing, is the fact that all components may be taught with the use of mass media tools. Moreover, they may satisfy all types of learners, which is not always possible during teaching with a course book. This paper compares the usage of mass media, such as newspapers, the radio, TV, and the Internet, to a course book in terms of teaching English, especially grammar, vocabulary, listening, speaking, and writing. The aim is to illustrate the differences between these teaching tools.

The mass media are diversified media technologies which are intended to reach large audience by mass communication but technology varies based on the communication. Electronically information can be transmitted through broadcast media such as, film, television, radio and recorded music. Newspaper, book, pamphlet or comics are physical objects and they come under print media. Under mass media public speaking and event organizing will also come. Internet and mobile mass communication comes under digital media. Internet media provides services of mass media, like email, websites, blogs, and internet based radio and television. Mass media targets very large market like entire population of a country. Review articles are the summary of current state of understanding on a particular research topic. They analyze or discuss research previously published by scientist and academicians rather than reporting novel research results. Review article comes in the form of systematic reviews and literature reviews and are a form of secondary literature. Systematic reviews determine an objective list of criteria, and find all previously published original research papers that meet the criteria.

They then compare the results presented in these papers. Literature reviews, by contrast, provide a summary of what the authors believe are the best and most relevant prior publications. The concept of "review article" is separate from the concept of peer-reviewed literature. It is possible for a review to be peer-reviewed, and it is possible for a review to be non-peer-reviewed [1].

Media provide teachers and students with creative and practical ideas. They enable teachers to meet various needs and interests of their students. They also provide students with a lot of language practice through activities using newspapers, magazines, radio, TV, movies, books, Internet, etc, and tasks which develop reading, writing, speaking and listening skills. They entertain students and encourage reading English in general, both inside and outside the classroom, promoting extensive reading by giving the students the confidence, the motivation and the ability to continue their reading outside the classroom.

Media "inform, amuse, startle, anger, entertain, thrill, but very seldom leave anyone untouched". (Shirley Biagy, 1996) [2].

Approaching the use of the media through script writing, aspects of television, strategies for using broadcast programmes both as teachers and learners and as organisers in an overseas situation, contributors to this issue have, I feel sure, provided guidance in the understanding and exploitation of broadcasting. The article on multi-

media integrated planning concerns an important step into a large field. The overview of BBC English by Radio and Television is given as the setting in which so much development has taken and is taking place. This is not intended to be an issue of ELT Documents concerned with the BBC; its contents apply to broadcasting and multi-media enterprise throughout the world. However, it is entirely appropriate that examples and experience from the BBC should feature largely, since that organisation is undoubtedly the world's greatest repository of broadcasting expertise in the field of English language teaching [3].

The most important human resource is the learning effort of the learner himself, in terms of time, intensity, efficiency and appropriateness of that effort. All other components in the system are evaluated by their effect upon these learning parameters. A system which makes it possible for the learner to work longer, more intensively, more efficiently and appropriately will be more highly valued than one which does not. It is rather difficult to assess the social cost of learner effort. So much depends upon the competing claims upon that effort. Even leisure learning is achieved at the expense of other satisfactions and attainments. Where language learning requires, say, an executive or a highly skilled craftsman to interrupt his professional employment the direct socio-economic cost may be very high.

The second human resource is the teacher, ie an initiate who organises, arranges and presents the material to be learned, checks on progress, provides feedback on performance and finds ways of overcoming learning blocks and difficulties, of building and maintaining motivation, fostering and controlling group dynamics. A third human resource is provided by the 'native informants', ie the members of the speech community who produce the behaviour to which the learner is assimilating himself, or a corpus of linguistic artefacts on which the learner models his behaviour, as well as the framework for direct conversational and pragmatic interaction. This latter service is also provided by the learner's fellow pupils. Fourthly, human resources lie behind the provision of all material resources employed in the learning system, and its organisation (engineers, technicians, writers, printers, publishers, secretaries, producers etc). The cost of these human resources depends on such interrelated factors as skill, training, availability, efficiency, and the extent to which their commitment is specially commissioned (thus 'immersion' learning benefits from the fact that the behaviour of members of the speech community is produced in the course of everyday living and is not specifically changeable). It allows an accurate model of spoken language to be presented simultaneously to large numbers of students, who are then not dependent for their model upon the limitations of the performance of the teacher allocated to them. There are of course certain difficulties with copyright and important organisational implications for educational and broadcasting authorities as well as perhaps, publishers[4].

Books, though purely visual, allow for reference to and from the presentation of diagrams and tables, and can be illustrated, though only by static pictures. Reading does not impose strict time disciplines so the book is well suited to the presentation of compact and tabulated information for reference, or where the student needs a longish, indeterminate time to study or memorise a text or solve problems. It has the important limitation that it may actually make the student less able to cope with the problems of communicating in real time with which we are faced in conversation by encouraging in him the habit of keeping silent while he weighs his words and forms his thought into complete sentences. [5].

Conclusion. Mass media tools such as newspapers, the radio, and the Internet may serve educational purposes. In cases mentioned above they turn out to be even better than traditional course books. Firstly, they perfectly fulfil different types of learners' needs. Secondly, they encourage students to learn and are a form of entertainment. Those tools make learning more appealing because students may find something of their interest in teaching materials. Also, by watching English news or TV series, and reading newspapers, students can learn English culture.

However, the most important advantage of teaching foreign language through mass media is the contact with an authentic language. The ability to listen to native speakers may facilitate own performance and understanding. However, there are also disadvantages of its use. Firstly, there is no curriculum. Consequently, the whole class preparation is in teachers' hands. Secondly, mass media tools do not always explain rules of the language usage, course books do. For those who prefer deductive way of learning, studying only with mass media might turn out to be problematic. Also, it is not always possible to find a reliable source appropriate to learners' level. Nevertheless, it is worth introducing at least some of mass media elements to lessons to facilitate both teaching and learning.

References

1. *Davies (1992), Multimedia Support for Studies in FL and Culture', IBM*
2. *Garrett (1991), Technology in the Service of Language Learning, Modern Language Journal*
3. *Jane Sherman (2002), Using press in the Language Classroom, CUP*
4. *Gavin Dudeney (2003), The Internet and the Language Classroom, CUP*
5. *Marion Geddes (1988), Practical steps of Mass media - in the Language Classroom, Heinemann*

Ыбыраймжанов Қ.Т.

І.Жансүгіров атындағы ЖМУ, п.ғ.д., профессор

Нусупбекова А.Е.

І.Жансүгіров атындағы ЖМУ, II курс магистранты, nusupbekova.aynur@mail.ru

ЖАҢАРТЫЛҒАН ОҚУ БАҒДАРЛАМАСЫНА СӘЙКЕС ДҮНИЕТАНУ САБАҒЫНДА АҚПАРАТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ РЕСУРСТАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІГІ

***Түйін:** Бұл мақалада жаңартылған оқу бағдарламасына сәйкес дүниетану сабағында ақпараттық білім беру ресурстарын қолданудың әдістемелік ерекшеліктері қарастырылған.*

***Резюме:** В статье авторы рассматривают методические особенности использования информационных образовательных ресурсов на уроках познания мира в рамках обновленного содержания образования*

***Summary:** The authors of this article consider the methodical features of using informational educational resources at the lessons of the world cognition within the framework of the updated content of education*

Қоғамдағы қазіргі кездегі қайта құрулар, экономиканы дамытудағы жаңа стратегиялық бағдарламалар, қоғамның ақпараттануы мен қарқынды дамуға бет алысы білімге қойылатын талаптарды түбегейлі өзгертті. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2018 жылғы 10 қаңтарда жарияланған жолдауының мазмұны қазіргі жаһандық жағдайда 30 дамыған елдің қатарына қосылу үшін ғылыми-техникалық, ақпараттық-технологиялық салаларды дамыту және адами капиталды жаңғыру бағытындағы дамуға бастайтын бағыттарды атап өткен[1]. Яғни, мемлекеттің ұлттық құндылығы мен бәсекелесу қабілеті - адам капиталының интеллектуалдық өлшемі арқылы анықталып, мемлекет болашағының кілті – қазіргі заманауи технологияларды меңгерген, құзырлы, сонымен бірге салт-дәстүрі мен тарихын білетін нағыз сапалы азаматтарда. Сол адами капиталды дайындап, болашағына жол сілтейтін, келешегімізді кемел біліммен сусындататын – ұстаз қауымы екендігі мәлім. Сондықтан да демократиялық, жоғары технологиялық, ақпараттық нарықтық қоғам талаптарына сай келетін бүгінгі педагогқа қойылатын талаптардың деңгейі арта түсуде. Ақпараттық қоғамның кәсіби іс-әрекетінің шарты ретінде бүгінгі мұғалім өзін-өзі анықтай және нәтижеге бағыттай алуы, пәндік аймақтың шеңберінен шығатын міндеттерді шеше білуі, өзіндік білім жолын игерумен қатар, білім жинаудың ақпараттық-ізденімпаздық сипатын қалыптастыра алуы қажет. Бүгінгі таңда мұғалім күрделі әлеуметтік қарым-қатынастар буыны болып табылады. Осыған байланысты, жоғары педагогикалық білім беру жүйесінде мамандарды дайындауға қойылатын жаңа талаптарға сәйкес, бүгінгі маман өзінің өмірлік бағдарын этикалық өзара ынтымақтастыққа және үздіксіз білім алуға, қоғамда жұмыс істей алатын және жаңаға деген ашықтық көзқарасымен ерекшеленетін тұлға қалыптастыруға бағытталады.

Білім беру саясатының өзекті мәселелерінің аясында білім беруді реформалау жағдайында туындап жатқан әлеуметтік-педагогикалық үдерістерді түсінетін жаңа тұжырымдамалық ойлау жүйесі – болашақ мұғалім мамандарын дайындау қажеттілігін жоғары оқу орындарында заманауи талаптарға үйлесімді, қазіргі сұранысты қанағаттандыруға бағыттала отырып, туындаған мәселені шешуге ғылыми-әдістемелік тұрғыдан дайындау жұмыстары орын алуда. Мәселен, кәсіптік даярлаудың сапасын жақсарту мен жетілдіру, біліммен қамтамасыз етудің ғылыми-әдістемелік жүйесін түбегейлі жаңарту, оқытудың формалары мен әдістерінің түрлерін өзгерту, ондағы алдыңғы қатарлы оқу-тәрбие тәжірибелері мен қазіргі қоғамның сұраныстарының алшақтығын жою, білімдегі жаңашылдықты саралау, білімді жетілдіру үдерісіндегі үздіксіздікті қамтамасыз етуде оның маңыздылығын арттыру және қазіргі заман техникасы мен технологиясын жоғары деңгейде қолдана білу тағы басқа мәселелер енеді.

Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес. Заманауи технологияны меңгеру болашақ мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіби, азаматтық және адами келбетінің қалыптасуына әсерін тигізеді, әрі өзін-өзі дамытуға көмектеседі. Яғни, заманауи білім беру ресурстарын қолдануды меңгеру болашақ мұғалімді қалыптастыруға қойылатын талаптардың бірі болып отыр.

Қазіргі студент – ертеңгі маман, жаңартылған білім беру мазмұны жағдайындағы білім беру жүйесіндегі бастауыш сынып оқушы тұлғасының кең ауқымды дағдыларын қалыптастырып, функционалдық сауаттылығын арттырып, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалана алу құзыреттілігі мен білім беру құндылықтарының өзара байланысы мен өзара шарттылығына негізделген тәрбиелеу мен оқытудың біртұтастығы қағидатын жүзеге асыра білуі керек. Болашақ бастауыш сынып мұғалімі оқушы бойында жігерлік, алғырлық, өзгерістерге дайындық, әр түрлі жағдайларға бейімділігі сияқты тұлғалық қасиеттер мен күрделі міндеттерді шешу үшін немесе оларды шешудің жаңа тәсілдерін табу үшін жағдаятқа, идеялар мен ақпараттарға талдау жасау және бағалауға, алған білімі мен тәжірибесін жаңа идея мен ақпаратты жинақтау үшін шығармашылық түрде қолдануға мүмкіндік беретін дағдылар жиынтығын меңгеруге септігін тигізеді.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімі жаңартылған білім беру мазмұны бағдарламасына сәйкес дүниетану пәні бойынша күнделікті білім беру процесінің мазмұны оқу мақсаттарына тәуелділікпен құрылатынын, дүниетану пәнінің оқу бағдарламасы оқу жылы көлемінде бөлімдердің оқытылу ретін көрсететін ұзақ мерзімді жоспарға сәйкес жүзеге асырылатынын, ұзақ мерзімді жоспар күнтізбелік-тақырыптық жоспарды әзірлеудің негізі бола алатынын, орта мерзімді жоспар сабақтың ортақ мақсатына негізделген оқу мақсаттарын жүзеге асыруға ұсынылатын оқыту іс-әрекеттерінен тұратынын басшылыққа алып, жүзеге асырғаны абзал. Қысқа мерзімді жоспардың құрылымына сәйкес, сабақтың ортақ мақсатына негізделген педагогикалық тәсілдемелер мен технологиялар, әдіс-тәсілдер, сабақты ұйымдастыру формалары мен дидактикалық принциптер, сабақ кезеңінде берілетін тапсырманың мазмұны мен бағыты кең ауқымды дағдылар мен білім берудің басты құндылықтарын оқушыларға дарытуға негіз болып, оқушының жетістікке қол жеткізуде қажырлылықты дамытуға бағытталған, өмір бойы білім алуға ынталандыруға себепші болады.

Мұғалім мамандығын таңдап алған бүгінгі жастардың, өздерінің болашақ оқушылары сияқты, жеткілікті дәрежеде сандық сауаты бар, себебі олар өмір жағдайларының барлық аспектілерінде заманауи технологияның бар мүмкіндіктерін пайдалана отырып, сандық технологиялармен үнемі өзара әрекеттесетін ұрпақ өкіліне жатады. Дегенмен, оқушының пән мазмұнын меңгеріп, оқу мақсаттарына қол жеткізу процесінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ), атап айтсақ: қажетті ақпаратты іздеу, өңдеу, алу, құру және көрсету, ақпараттар және идеялармен алмасу үшін бірлесіп әрекет ету, жабдықтар мен қосымшаларды кең ауқымда қолдану арқылы өз жұмысын бағалау және жетілдіру сияқты қолдану дағдыларын дамыту үшін болашақ мұғалімнің ақпараттық технологияны қолдану даярлығының сапасы теориялық және тәжірибелік білімдердің бірлігін қажет етіп, келесідей құзіреттіліктердің игеруін қамтиды:

1. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану құзыреттілігі негізгі АКТ-дағдыларда құрылады және технологияларды жұмыс, бос уақыт және коммуникация үшін дұрыс және шығармашылықпен пайдалана білуден тұрады;

2. Болашақ бастауыш сынып мұғалімі оқушыларға барлық пәндер бойынша оқу процесінде құрал-жабдықтар мен қосымшалардың кең ауқымын пайдалана отыра, ақпаратты табу, жасау және онымен жұмыс жасай отыра, ынтымақтастықта, мәліметтермен және идеялармен алмаса отыра, өз жұмысын бағалай және жетілдіре отыра АКТ пайдалану дағдыларын дамытады[2].

Болашақ бастауыш сынып мұғалімі ақпараттық-коммуникациялық технологияларды білім беру үрдісіне үйлесімді енгізіп, сабақтың дидактикалық мақсаты мен міндеттерін рационалды шешуге бағыттауы тиіс. Дегенмен, ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдалану барысындағы қарама-қайшылықты да ескеру керек, яғни, берілген ақпараттың көлеміне, мазмұнына, тапсырманың проблемалық болуына, баланың компьютерге тәуелді болмауына назар аудары отырып, оқушыға берілген мәтіндік және көретін ақпаратта кітапқа сілтеме жасап, ізденіс дағдысына қарай бағыт берілуі керек[3].

Бүгінгі нарықтағы сандық технологиялардың көптүрлілігі мен қызметі, мүмкіндігі мен нәтижелігі, әдістемелік қолданысы мен мазмұны – сабақтың мақсаты, мазмұны, түрі, типі, әдіс-тәсілдері, бағыты, ұйымдастыру формасы, дидактикалық талаптарына сәйкес, оқушының жеке ерекшелігі мен қабілетіне сүйене отырып, сараланып, қолданылуы тиіс. Мектеп қабырғасында мұғалім дүниетану пәні сабағының тақырыптық-күнтізбелік жоспарына сәйкес заманауи ақпараттық білім беру ресурстарымен жұмысты түрлендіріп өткізуге болады. Атап айтсақ:

✓ БАҚ, мультимедиялық ресурстарды пайдаланып, әңгіме, диалог барысында: баяндау, талқылау, сипаттау, проблеманы жинақтау, шешімді іздеу, ұсыну, қорытынды шығару жұмыстарын ұйымдастыруға;

✓ Сабақты ұйымдастыру формалары: өзіндік, жұптық немесе топтық жұмыс барысында: мәтіндік және көретін ақпаратты берілген тапсырмаға сай нәтижесін тексеруге, критериялы бағалауға, оқушының шешімді өзі шығаруға бағыттап, қорытынды шығаруға итермелеуге;

✓ Практикалық жұмыстарды тест тапсырмалары бойынша компьютер арқылы ұйымдастыру - оқушының оқу үлгерімін ғана емес, материалды терең игеру деңгейін тексеруге, оқушылардың білім жетістіктерін объективті түрде бағалауға мүмкіндік беріп, әрбір тақырып бойынша бақылау сұрақтарының саны оқушылардың жас ерекшелігіне қарай және тестілеуге берілетін уақытқа қарай ауытқып отыратындығын ескере отырып қолданылуына;

✓ Үй тапсырмасын орындауда оқушыға ақпаратты дерекқордан және ғаламтор желісінен іздеу, сандық және интернет-дереккөздері арқылы алынған ақпараттарды таңдау, өңдеу және оның нақтылығын, сенімділігін, құндылығын бағалай білуге бағыттауына;

✓ Есептік, мәтіндік және көретін ақпаратты және дерекқормен, оның ішінде гиперсілтемелерді, электрондық кестелерді, графикалық және басқа қосымшаларды пайдаланып жұмыс істеу арқылы мәліметтерді қабылдау, іріктеу және жүйелей білу дағдысын жетілдіруге;

✓ Ғылыми зерттеу жобасын дайындауда модельдер мен модельдеуді пайдалану, сонымен қатар, жылжымайтын және қозғалыстағы бейнелерді, дыбыстарды және мәтіндерді мультимедиялық таныстырылымдарды құру үшін біріктіру мүмкіндіктерін зерделей отырып, нәтиже шығаруға;

✓ Ақпаратты құрастыруда және өңдеуде ақпараттық коммуникациялық технологияны пайдалануға;

✓ Шығармашылық және зерттеу жобасын дайындау, семинар мен конференцияларға көрсетілім дайындауға;

✓ Сыныптан тыс жұмысты ұйымдастыру барысында ақпараттық ресурстарды қолдана отырып, олимпиада, турнир, викторина т.б. өткізуге болады.

Сонымен қатар, сандық ақпараттың икемділігін басқа нұсқаларды зерделеуде, нақтылауда және нәтижелерді жақсартуда толығымен пайдалануға болады. Олар:

1. Электрондық байланысқа, он-лайн форумдарға, виртуалдық оқыту орталарына қатысу арқылы басқа оқушылармен және мұғалімдермен түрлі байланыс арналары бойынша ынтымақтастық қарым-қатынас жасау және ақпарат алмасу;

2. Оқытудың белсенді түрлеріне техникалық қолдау көрсету мақсатында интерактивті тақтаны қолдану;

3. Аяқталған жұмысты мектеп шеңберінде және өзге орталарда мультимедиялық таныстыру.

Заманауи білім беру ресурстарының әдіснамалық тәсілдерінің жаңалығы оқушының максималды белсенділігінде. Дәстүрлі түсіндірме – иллюстрациялық оқытудың жеке іс-әрекеттік, проблемалық оқытуға ауысу үдерісі жүзеге асуда. Сонымен бірге, сандық білім беру ресурсының құндылығы оның артық ақпаратпен қамтылмауында: оқушы алдында нақты дидактикалық мақсат қойылады. Егер бала тапсырманы соңына дейін орындаса, бала бойында қажетті дағды қалыптасқанына сенімді болуға болады. Маңызды педагогикалық заңдылық жүзеге асырылады: оқушылар тек өздері пәндерді, үдерістер мен құбылыстарды зерттегенде, қажетті өлшемдерді орындағанда, тәуелділік пен заңдылықтарды орнатқан кезде ғана, оқу-танымдық іс-әрекет шынайы тиімді болып келеді, белсенді танымдық үдеріс, оқытудың оқу және тәрбие функциялары жүзеге асады. Сандық білім беру ресурстары осындай әрекеті оқушылар ойлауының дамуына, ойлау және тәжірибелік әрекеттің интеграциясына, оқушылардың эксперименттік зерттеу әдісін меңгеруіне бағытталған[4].

Қорытындылай келе, ой түйіндесек, заманауи білім беру ресурстары мұғалімді алмастыра алмайды, бірақ мұғалімге қосымша материалдарды ұсынады, яғни сабақ мазмұнын ақпараттық коммуникациялық технологиялардың жаңа мультимедиялық мүмкіндіктерімен толықтыруға, оқушылардың назарын білім мазмұны қамтылған оқу тақырыптарына аударуға, сондай-ақ олардың зейінін бағыттап, білімді көрнекі түрде игеруге, сабақтың мазмұнын қоғамда болып жатқан өзгерістермен, өмірлік тәжірибелермен сабақтастыра отырып, оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарымен және т.б. құбылыстармен байланыстыруын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Яғни, заманауи ақпараттық білім беру ресурстары бастауыш сыныптардағы оқыту мен оқу іс-әрекетін ұйымдастырудағы танымдық әрекеттердің ғылыми негізге бағыттауын көрсететін ұтымды құрал болып табылады.

Білім беру мазмұнын жаңарту барысындағы заманауи сабақтар жоғарыда аталғандай түрлендіріп өткізілсе, әр оқушының қажеттілігіне орай жоспарланып, АКТ дағдыларын дамытуға бағытталып, сындарлы оқытуға негізделіп, функционалдық сауаттылықты қалыптастыруға арқау

болатындығы анық. Сондықтан да болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің заманауи ақпараттық білім беру ресурстарын қолдану дайындығының сапасы – болашақ ұрпақ сауаттылығының кепілі болатындығына негіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1. ҚР Президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» - Астана, 2018.*
- 2. Бастауыш білім беру деңгейінің 1-4-сыныптары үшін «Дүниетану» пәні бойынша үлгілік оқу бағдарламасы– Астана, 2016.*
- 3. Е.Ы.Бидайбеков, В.В.Гриникун, Г.Б.Камалова, Д.Н.Исабаева, Б.Ғ.Бостанов Білімді ақпараттандыру және оқыту мәселелері. Оқулық. -Алматы, 2014*
- 4. Сандық білім беру ресурстарын оқу үдерісінде қолдану бойынша әдістемелік ұсынымдар,– Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2015. – 32 б.*

БІЛІМ САПАСЫН БАҒАЛАУДАҒЫ ӨЗЕКТІ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Summary. The article summarizes and systematizes the experience of assessing the quality of the activities of universities. The main conceptual line of evaluation is, first of all, the promotion and self-awareness of the subject of educational activity. Until now, there has not been developed or approved a single scientifically grounded system of quality indicators for training trainees, just as there is no single generally accepted and approved system for assessing the quality of education.

The relevance of the problem of assessing and managing the quality of education is explained by the fact that in the last decades higher education has acquired a large scale, which has caused growing concern for the quality and effectiveness of the educational process. Management of the development of education as an important part requires the creation of systems for monitoring the quality of education both nationwide and across regions of the country. Methodical recommendations contain general methods for assessing the quality of conditions, processes and results of educational activities; can be concretized and applied to solve specific tasks of modern university management.

Keywords: quality assessment, educational process, values, standard, onto-and-phylogeny of self-evaluation

Түйін. Мақалада жоғары оқу орындарының қызмет сапасын бағалау тәжірибесі жинақталған және жүйеленген. Бағалаудың негізгі тұжырымдамалық бағыты, ең алдымен, білім беру қызметінің субъектісін көтермелеу және өзін-өзі ақпараттандыру болып табылады. Осы уақытқа дейін білім беру сапасын бағалаудың бірыңғай қабылданған және бекітілмеген жүйесі болмағандықтан, тағылымдамадан өтуге арналған сапалы көрсеткіштердің ғылыми негізделген жүйесі әзірленбеген немесе бекітілмеген. Білім беру сапасын бағалау және басқару мәселесінің өзектілігі соңғы онжылдықта жоғары білім кеңінен таралғандықтан білім беру үдерісінің сапасы мен тиімділігіне алаңдаушылық тудырды. Білім беруді дамытуды басқару маңызды бөлігі ретінде мемлекеттік және республика өңірлері бойынша білім сапасын мониторингтеу үшін жүйе құру қажет. Мақалада білім беру қызметінің шарттары, процестері мен нәтижелерінің сапасын бағалаудың жалпы әдістері қамтылған; қазіргі заманғы университет басшылығының нақты міндеттерін шешу үшін нақтыланып, қолданылуы мүмкін.

Кілтті сөздер: сапаны бағалау, оқу үрдісі, құндылықтар, стандарттау, өзін-өзі бағалаудың филогенезі

Резюме. В статье обобщен и систематизирован опыт оценки качества деятельности вузов. Основная концептуальная линия оценивания заключается, прежде всего, в поощрении и самосознании субъекта образовательной деятельности. До настоящего времени не разработана и не утверждена единая научно-обоснованная система показателей качества подготовки обучаемых, так же, как и не существует единой общепринятой и утвержденной системы оценки качества образования. Актуальность проблемы оценки и управления качеством образования объясняется тем, что за последние десятилетия высшее образование приобрело широкомасштабный характер, что стало вызывать растущее беспокойство за качество и эффективность образовательного процесса. Управление развитием образования в качестве важнейшей составной части требует создания систем мониторинга качества образования как в общенациональном масштабе, так и в разрезе регионов страны. В статье содержатся общие методы оценки качества условий, процессов и результатов образовательной деятельности; могут быть конкретизированы и применены для решения конкретных задач управления современным вузом.

Ключевые слова: оценка качества, образовательный процесс, ценности, стандарт, онто-и-филогенез самооценки

Кіріспе

Білім беру жүйесін дамытуды философиялық және методологиялық негіздеме ретінде бағалау проблемасы тәжірибелі педагогтардың елеулі санына назар аудартады, бұл жаңашыл ғылыми жетістіктерге сүйене отырып, білім беру сапасын басқарудың негізгі міндеттерін шешу өзектілігі мен қажеттілігін айғақтайды.

Жоғары оқу орындарындағы әралуан бейіндегі білім беру сапасын іштей бағалау жүйелерін жан-жақты жасау ғылыми зерттеулердің ілгерілемелі бағыттарының бірі болып табылады. Бұл жүйе студенттерді даярлау сапасының субъективті өлшенетін көрсеткіштерінің, сондай-ақ бакалаврлар мен магистранттарды даярлау тиімділігін бағалаудың сандық және сапалық параметрлерінің жиынтығынан тұруы тиіс.

Негізгі бөлім

Бағалау жиі жағдайларда ғылыми білімнің әралуан салаларында арнайы зерттеулер нысаны ретінде көрінеді. Әдебиеттерді библиографиялық шолу педагогикадағы, психологиядағы, гносеологиядағы, этикадағы, эстетикадағы, логика мен аксиологиядағы бағалау проблематикасына

айрықша назар аударудың қажеттігін көрсетеді. «Бағалау» категориясы оларда «таным», «құндылық» сияқты іргелі ұғымдарға сай келеді. [1].

Білім беру жүйесі дәстүрлі түрде барлық уақытта келесі негізгі бағыттардағы бағалаумен және бағалау қызметімен тікелей байланысты болып келеді:

- *педагогикада* – білімгерлердің білімін бағалау мен ынталандыру талқыланады (Ю.К. Бабанский, Ш.А.Амонашвили, және т.б.), педагогтың кәсіби құзыреттіліктерін бағалау (Г.Б. Скок, Н.В. Кузьмина, Н.В. Бордовская және т.б.);

- *педагогикалық психологияда* бағалау педагог пен оқушылардың барынша терең өзара әрекеттестігін қамтамасыз ету үшін оқушыларды ынталандыру мен оларға бағыт берудің негізгі факторы ретінде қарастырылады (А.В. Захаров, Б.Г. Ананьев, және т.б.);

- *жас ерекшелігі психологиясында* өзін-өзі бағалаудың онто және филогенезі қарастырылады (Е.И. Савонько, А.И. Липкина және т.б.);

- *әлеуметтік психологияда* бағалау әлеуметтік реттестіру құралы ретінде қарастырылады (А.М. Яковлев, А.А. Кроник, В.П. Трусов және т.б.);

- *квалиметрияда* бағалау іс-әрекет нәтижелері мен үдерістерін бағалау және шама сипаттамалары мәнінде қарастырылады (С.М. Козловский, Б.Н. Марков және т.б.);

- *формальды аксиологияда* қорытындылар мен тұжырымдар мәніндегі бағалау логикасы талданады.

Қазіргі уақытта білім беру сапасын бағалау проблемаларын талдау үшін маңызды мәлімет көзі болып табылатын орасан көп теоретикалық және эмпирикалық материал жинақталған.

Білім беру саласында бағалау мәселесіндегі негізгі методологиялық тәсілдер құндылық ұғымына негізделеді [2]. «Құндылық» ұғымы нақты ғылыми пәндер шеңберінде барынша тар аспектіге ие:

- *педагогикада* – білім беру ролін, қоғамдық және тұлғалық даму үшін әлеуметтік-мәдени тәжірибе сабақтастығы үдерістерін талдап қорыту;

- *аксиологияда* бұл объективті шынайылық пен оған адамның қатынасын зерттеу саласы;

- *социологияда* – қоғам құндылықтарын тұлғаға қатысты нормативті функцияларды орындайтын қоғамдық сана мен мәдениет элементтері мәнмәтінінде қарастыру;

- *әлеуметтік психологияда* – жеке тұлғаны әлеуметтендіруді қарастыру.

Бағалау этимологиялық ұғынуда терминнің өзіне сәйкес келеді: құндылықтар өлшенетін құбылыс. Білім беру тәжірибесінде бұл ұғым қатаң шеңберлерде анықталады: құндылықтар іс-әрекетті бағалау құралы ретінде ғана емес, білім беру үдерісіндегі оның мазмұны ретінде де көрінеді.

Талдап қорытылған түрінде құндылықтар білім беру қызметінде екіжақты рөл ойнайтындығын байқауға болады.

Біріншіден, құндылықтар білім беру қызметі субъектілерін әлеуметтік ортаға интеграциялайды. Адамның әлеуметтік жағынан қабылданатын іс-әрекеті әлеуметтік-мәдени стандарттарға, нормаларға қатынастыру арқылы мүмкін болып табылады.

Екіншіден, құндылықтар селективті, бағыттаушы сипатқа ие. Адамда қалыптастырылған құндылықтар жүйесі оны таудау бағдарларын, іс-әрекеттің басым сипатты саналатын нұсқаларын көрсетеді, қоршаған әлемге қатынасын, іс-әрекетін, басқа адамдарға, өз-өзіне қатынасын анықтайды.

Білім беру үдерісінде құндылықтарды меңгеру мен сіңіру үрдістері орын алады, олар білім беру қызметі субъектілерімен әрекеттеседі, мұнда құндылық дегенімізде таңдау және басым санау қағидалары, критерийлері ұғынылады, осының негізінде қарым-қатынастар мен іс-әрекеттердің мүмкін нұсқаларынан қоғам мен жеке тұлғаның өзі дұрыс деп санайтындары таңдап алынады.

Құндылықтар қоғам деңгейінде детерминирленген, нормаларды, дәстүрлерді, идеалдарды қамтиды: білім беру үдерісі белгілі бір социумда, белгілі бір мәдениетте белгілі бір мәнге ие стандарттарға бағытталады, оларды меңгеру жолымен осы мәдениет, қоғам немесе социум өз мүшелерінің қалаулы іс-әрекетін қамтамасыз етеді. Бұл білім беру сапасына қойылатын талаптардың *мемлекеттік-қоғамдық деңгейі*.

Құндылықтар жеке тұлға деңгейінде әралуан нұсқалы болып келеді, білім беру мұқтаждықтарының әралуан түрдегі кең спектрін қамтиды, және осы мағынасында жеке тұлғаға бейімдендірілген құндылықтар мен білім беру сапасы *халықтың әралуан топтарының мұқтаждықтары мен жеке тұлға мұқтаждықтарын* қанағаттандыру жүйелері мүмкіндіктерімен анықталады.

Осы мәнінде, білім беру сапасын бағалау субъектінің сапалы білім беру дегенде нені ұғынатындығын, білім ол үшін не болып табылатындығын, білім ненің арқасында құндылық ретінде көрінетіндігін сезінуі ретінде көрінеді. Демек, құндылық пен бағалау – ажырамас байланыстағы ұғымдар болып табылады. Бағалау барлық уақытта құндылықты зат жөніндегі ақпараттардан тұрады,

яғни субъект үшін ол құндылық деп танитын нәрсенің абсолютті және салыстырмалы мәнділігін сипаттайды.

Бағалау қажеттілігі, В.Брожек пікірі бойынша алғашқы кезекте, бір заттың екінші затпен салыстырғандағы басым сипатта болуы жөніндегі мәселелерді шешуге адамды мәжбүрлейтін қоғамдық тәжірибе мұқтаждықтарымен анықталады [3]. Нақ осы сапаны бағалауда білім берудің құндылықты нысандылығы өзекті мұқтаждық нысаны бола отырып, өзінің өзекті мәнін табады. Сондықтан, білім беру сапасын бағалау білім беру қызметі субъектісінің өзіндік санасының алмастырылмайтын түрі ретінде қызмет етеді. Білім беру қызметі субъектісі кім болып табылатындығын, тәжірибе элементтері мен қатынасын сезіне отырып, субъект осы тәжірибеде өзінің кім болып табылатындығын сезінеді.

Білім беру ортасы, білім беру үдерістері мен нәтижелері сипаттамалары бағалау субъектісіне білім беру сапасын басқарудағы тәжірибелік мәселелерді шешуде, білім беру қызметін жетілдіруде, оны іске асырудың қажетті және жеткілікті жағдайларын анықтауда қажет болады, өйткені білім беру сапасын жоғарылату құралдары мен әдістерін таңдау осыған тәуелді болады.

Білім беру сапасын бағалау ерекшелігі бағаланушы мен бағалаушы субъект қызығушылығынан, мүддесінен бос емес екендігінен, ол білім беру қызметі нәтижелерімен және үдерістерімен тікелей байланысты болатындығынан тұрады. Бағалау – бұл талқылау, оның негізінде белгілі бір эталонды немесе норманы таңдау үрдісі жатады. Норма субъект білім беру сапасын бағалай отырып, жетекшілікке алатын қызығушылықтармен немесе көзқарастармен анықталады. Егер де норма ақиқат нәрсені белгілесе, білім беру қызметі үдерістері, жағдайлары мен нәтижелері сапасының түпнұсқалы сипаттамаларын айқындаса, қоғам мүддесіне, бағалаушы және бағаланушы субъект мүддесіне сай болады, өлшенетін көрсеткіштерге негізделсе, онда мұндай бағалау шынайы болады.

Осылайша, стандарт – бұл бағалау үдерісінде критерий, яғни объективті құндылықты нысандылық эквиваленті болып табылатын белгілі норма. Сонымен қатар, норма құндылықтарды жасауға алып келетін іс-әрекеттерді реттестіреді. Демек, барлық стандартқа, нормаға эталондық сияқты, реттестіруші функция тән болып келеді.

Реттестіруші функция ынталандырушы және лимиттеуші болуы мүмкін. Ынталандыру да, регламенттеу де саналы және бағдарлы, сондай-ақ егер де субъект терең ұғынусыз және негіздеусіз белгілі бір норманы қабылдаған жағдайда ерікті болуы да мүмкін.

Бағалаудың төрт компоненті арасында айырмашылық жүргізіледі: бағалау субъектісі, бағалау нысаны, бағалау сипаты мен бағалау логикасымен сәйкестіктегі бағалау негіздемесі.

Бағалау субъектісі дегенде құндылықтарды білім беру жағдайларына, үдерісіне және нәтижелеріне бағалауды жеткізу жолымен телитін басқару органы, нақты тұлға (тұлғалар тобы) ұғынылады. Бағалау барлық уақытта субъективті бағалау болып табылады. Құндылықтарды талдау адамнан құндылықты қатынастардың соңғы субъектісі ретінде бастау алатындықтан, білім беру сапасы бағалау объектісі ретінде білім беру жүйесі қабілеттілігі арқылы беріліп, нақты адамның, белгілі бір топтың (ішкі және сыртқы білім беру тұтынушылары) басқару нысаны ретіндегі шынайы немесе шамаланған мұқтаждықтарын қанағаттандыруы тиіс.

Құндылықты қатынас нысаны – бұл білім беру қызметі субъектісі өзара әрекеттесетін, ол үшін құндылық боп саналатын нысан. Құндылық тасымалдаушысы ретінде субъектімен өзараәрекеттестікке тартылған кез-келген педагогикалық құбылыс көрінуі мүмкін. Мұнда А.А.Ивин *бағалау объектілерін* бағалау нысандары ретінде анықтайды. [4]. Бағалау нысандары құндылықтар телінетін не болмаса құндылықтар салыстырылатын нысандар ретінде ұғынылады, яғни бағалау нысандары бағаланушы нысан ретінде көрінеді. Әрбір бағалау анықталуы күрделі белгілі нысанға ие. [5]. Білім беру саласындағы бағалау нысаны білім беру үдерісінің өзі, оны жүзеге асыру жағдайлары, оның барысында алынған нәтижелер, білім беруші мен білім алушының тұлғалық өзгерістері болып табылады.

Барлық бағалаулар екі топқа бөлістіріледі:

1. Біріншісі – абсолютті бағалаулар - «жақсы», «жаман».
2. Екіншісі – салыстырмалы бағалар - «үздік», «нашар».

Абсолютті бағалау сипаты ол өзінің пәнін «жақсы», «жаман» немесе «бейтарап» ретінде біліктендіретіндігімен анықталады.

Салыстырмалы бағалау сипаты бір заттың екінші бір заттан құндылық жағынан басымдығы анықталған-анықталмағандығына тәуелді болады немесе салыстырылатын заттарды тепе-тең заттар ретінде сипаттайды.

Бағалаудың төртінші компоненті оның *негіздемесі* – бағалаудың неге сүйеніп жүргізілетіндігі болып табылады. Бағалау негіздемелерін топтастырудың әралуан жүйелері өз кезегінде бірнеше типтерге бөлістіріледі [6].

Ішкі бағалаулар, білім беру қызметінің жағдайларына, үдерістері мен нәтижелеріне қанағаттану дәрежесін бағалау симпатия, антипатия, бейімділік, немқұрайдылық сезімдерін бейнелейді.

Бағалау негіздемесі үлгі, эталон, стандарт болуы мүмкін. Стандартталған, нормативті бағалау «Жақсы оқытушы», «жақсы студент» ретінде, яғни «студент, оқытушы қандай болуы тиіс болса, сондай студент, оқытушы» дегенді білдіретін анықтамалармен жеткізіледі.

Бағалау негіздемесі ретінде бірқатар басқаша бағалау орын алуы мүмкін, Критериалды бағалауға сыртқы немесе утилитарлы бағалау жатқызылады. Олардың негізгі сипаттамасы оларға оң, кері немесе нөлдік құндылықтарды белгілі құндылықтарға ие бірқатар мақсаттарға қол жеткізу құралы ретінде телу жатқызылады.

Бағалау функциялары бағалау нысанын қызмет нысаны (жақсарту) ретінде анықтайды, яғни бағалау басқару нысаны болып табылатын жағдайда бағалау нысанының өзгеруі бойынша қызметті өзектілендірудің қажетті шарты болып табылады.

Ғылымда бағалау негіздемесін, сондай-ақ оны ұйымдастыру қағидаларын «субъект бір класқа жатқызатын және «бейкүнә шкалалау» үдерісінде белгілі бір қасиеттің айқындығы дәрежесіндегі басымдық қағидасы бойынша айқын реттестірілмеген заттармен және құбылыстармен өзара әрекеттесуінің жеке тәжірибесі мен әлеуметтену үдерісінде «жинақталған» заттар мен құбылыстардың қандай да бір қасиетінің айқындық дәрежесі жөніндегі ұғым-түсініктердің жиынтығы» ретіндегі ұғым қалыптасқан [7]. Мұндай ұғым-түсініктер жиынтығы қалыпты, жиынтық, орта, тиісті зат немесе құбылыс жөніндегі біртұтас ұғым-түсініктерге біріктірілуі мүмкін. Барынша қарапайым жағдайларда бағалау негіздемесі – бұл жеке тұлға немесе әлеуметтік тәжірибе негізінде осылай деп танылған жалғыз ғана, дегенмен шынайы эталондық нысан жөніндегі ұғым деп саналады.

Білім берудегі бағалау проблемасын талдаудағы маңызды кезең қандай салыстыру бағалаушы сипатта болып табылатындығын және осы салыстыруды ненің дәл танылатындығын ұғыну болып табылады, сондықтан салыстырудың барлығы да өзінің бағалау нәтижелеріне бола бермейді.

«Салыстыру – ықтимал қатынастарды айқындау мақсатында «бірнәрсені» екіншісімен салыстыру» анықтамасына сай, [8] салыстыру арқылы танылатын қатынастар әралуандығы арасынан бағалауға ең жақыны тепе-теңдік немесе салыстырылатын нысандардағы қандай да бір барабар қасиеттердің айқындығы дәрежесі арасындағы айырмашылық белгісі бойынша анықталатын басымдық қатынасы дәлелденген. Олардың бағалауға жақындығы бейнелеу формаларының ұқсастығынан-ақ байқалады. Философияда басымдық қатынасы «сын есімдер мен үстеулердің салыстырмалылық дәрежесінен айқындалады» [9], яғни «көбірек», «ертерек», сөздерінен аңғаруға болады.

Басымдық қатынасы мен бағалаудың әдеттегі сипаты арасындағы айырмашылық бағалау кезінде салыстыру жалғыз-жарым нысандар арасында ғана емес, бағалау нысаны мен бағалау негіздемесі, әдеттегі, шамаланған нысан жөніндегі жинақталған және талдап қорытылған ұғым-түсініктер арасында жүргізіледі. Осындай бағалау негіздемесін қалыптастыру жалғыз-жарым нысандар арасындағы басымдық қатынастарын бейнелеу есебінен жүргізілетіні анық.

Бағалауды қызметті сырттай реттестіру кезіндегі өлшеу тәсілі ретінде пайдалану қажеттілігі көптеген жағдайларда білім беру қызметінің нәтижелерін басқа тәсілмен өлшеудің қиынға соғатындығымен түсіндіріледі. Дегенмен, білім беру қызметінің нәтижелерінің қалыптануының қиындығын сезіне отырып, білім беру сапасы проблемаларын зерттеушілердің көпшілігі білім беру қызметі жағдайлары мен үдерістерін бағалау кезінде сапа көрсеткіштері мен қалыптандырылған іс-шараларға жүтінуді орында және тіпті қажетті деп жорамалдайды, сондықтан білім беру сапасын басқару тәжірибесінде (дәйектерге негізделген басқару) бағалаудың сандық әдістері барынша жиі пайдаланылады. Сонымен қатар, білім беруді басқару саласындағы гуманитарлық технологияның қосалқы салаларымен тікелей байланысты болып келетін толығымен айқын проблемаларға да алып келеді. Бұл проблемалар, бәрінен бұрын, бірқатар авторлардың пікірі бойынша, бағалау нысандылығы білім беру сапасын бағалау білім беру қызметі субъектісінің сезіміне, ой-ниетіне, күш-жігері мен қарым-қатынастарына қатыссыз түрде іске асырылуы тиістігін талап ететіндігімен байланысты. Дегенмен бағалау мәні бәрінен бұрын, адамдарды мадақтаудан тұратындығы белгілі. Білім беру сапасын бағалаудың метрологиялық концепциясынан айырмашылығында, гуманитарлық тәсіл тұрғысынан бағалаудың негізгі функциясы нақ осы тәрбиелеуші, ынталандырушы, мотивациялық функциялар болып табылады, ал оны жүзеге асырудың басты шарты – гуманитарлық және гуманистік бағалау сипаты, оның әділдігі болып табылады.

Білім беру сапасын бағалаудың негізгі функцияларына келесілерді жатқызуға болады:

Бағдарлаушы функция білім беру қызметі субъектілері қол жеткізген белгілі бір нәтижелер мен жетістіктер деңгейінің индикаторы ретінде көрінеді.

Ынталандырушы функция субъектінің білім беру үдерісі мен оның нәтижелерін қабылдауындағы, оның өзін-өзі бағалауындағы, сайысу деңгейіндегі, оның ынталану аясындағы, іс-әрекетіндегі, қызмет ету тәсілдеріндегі және білім беру үдерісінің барлық қатысушылары арасындағы қарым-қатынастар жүйесіндегі елеулі ілгерілеушіліктерді туындататын тұлғаның эмоционалды-еріктік саласындағы қозғаушы ықпалымен байланысты болып келеді. Осы ілгерілеушілік ықпалынан тұлға құрылымындағы және білім беру субъектілері қызметіндегі сапалық құрылымдар орын алады.

Гностикалық (танымдық) функция бір жағынан, математикалық әдістер мен үлгілердің ауқымды және жеткілікті дамыған арсеналының болуы және екінші жағынан педагогикалық құбылыстар мен үдерістердің білім беру нәтижелерімен байланысының жеткіліксіз қатаң, әлсіз құрылымдағы мазмұндық сипаты арасындағы қарама-қайшылықтың болуымен байланысты. Сондықтан білім беру сапасын бағалаудың шешуші проблемаларының бірі білім беру жүйелерінің қызмет етуі мен оны дамыту заңдылықтары, қағидалары, сипаты жөніндегі жаңа білімдерді алу проблемасы болып табылады. Осыған байланысты білім беру қызметі жағдайлары, үдерістері мен нәтижелері сапасы, бағалау нысаны болып табылатын олардың өзгеру динамикасы жөніндегі эмпирикалық мәліметтерді жинау мен жинақтау педагогикалық құбылыстар мәніне тереңдей енгізе, білім беру үдерісі тиімділігі факторларын анықтайтын факторларды айқындауға, білім беру нәтижелерінің ықпал ету факторларының өзара байланысын анықтауға мүмкіндік береді. Бағалаудың гностикалық функциясы білім беру үдерісін ұйымдастыру мен жүзеге асыру тәжірибесін сипаттайтын бағалау әрекетінің талқыланған, жүйелендірілген және талдап қорытылған нәтижелері жетекшілер мен педагогтардың зерттеу нысаны болып табылатындығымен мәнді болып саналады. Бұл білімдер оларға жеке өздерінің қызметтерін талдау, оң сипатты тәжірибелерді меңгеру, өз жұмысындағы сәттіліктер мен кемшіліктердің себебін көре білу мен ұғынуға барынша негіздемелі түрде қарауға мүмкіндік береді.

Нормативті функция білім беру жүйесінің шынайы жай-күйін тұрақты бейнелеу мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Осы функцияны жүзеге асыру бағалау нәтижелерін бірқатар нормативті белгіленген эталондармен салыстырудан тұрады. Нормативті функция тұрғысынан білім беру сапасын бағалау білім беру жағдайларының, үдерістері мен нәтижелерінің нормативті айқындалған талаптарға сәйкестігі шарасы ретінде қарастырылады.

Ұйымдастырушы функция білім беру үдерісінің басқарылушылығын қамтамасыз етеді. Тұрақты түрде жүзеге асырылып отыратын бағалау білім беру үдерісін ұйымдастыруды жақсартуға мүмкіндік береді, оның барлық қатысушыларын жоспарлы, ырғақты, өздерінің күш-жігерлері мен уақыттарын тиімді сипатта бөлістіре отырып, жұмыс жасауға мәжбүрлейді.

Интегративті функция бақылаудың негізгі қағидаларының бірі – оның толықтығы мен жан-жақты қамтитын сипаты қағидасын іске асыру қажеттілігінен туындайды. Бұл функция бағалау қызметінің барлық түрлері мен формаларын ұйымдастыру бір ғана мақсатқа – білім беру сапасын жақсартуға бағынуы тиістілігінен көрінеді. Оның үстіне, білім беру сапасын кешенді бағалау және негіздемеленген басқарушылық шешімдерді қабылдау үшін бақылаудың жекелеген түрлерінің барлық нәтижелері мен әралуан каналдардан алынған барлық ақпараттар жүйелік тәсіл тұрғысынан талдануы және талқылануы қажет, сонымен қатар білім беру сапасына елеулі ықпал көрсететін факторлардың тұтастай жиынтығы мен бағалау нысандары арасындағы жүйе түзетін байланыстарды айқындауды да қамтамасыз етуі тиіс.

Қорытынды

Осылайша, мотивация және ынталандыру – бұл білім беру сапасын бағалаудың негізгі функцияларының бірі. Қоғамдық табиғатының әсерінен адамдар өздерінің жетістіктері мен тұлғаларын мойындағанын қалап тұрады. Мойындау, тану ішкі тепе-теңдікті сақтау үшін қажет болады, өзіне-өзі сенімділігін күшейтеді, жетілуге, өзін-өзі жетілдіруге, жаңа, барынша күрделі міндеттерді қоя білу мен шешуге деген ұмтылысына қолдау көрсетеді, Мойындаудың тәжірибедегі нәтижесі бағалаудың ынталандыру, белсенділікке ұмтылдыру көзі болып табылатындығынан тұрады.

Білім беру сапасын бағалау кезінде қол жеткізілген нәтижелер ғана емес, оларға қол жеткізу тәсілдері де, үдерістерді жетілдіру шаралары да маңызды. Бұл ереже гуманитарлық технология мен сапа менеджментінің негізгі қағидаларына сай келеді. Басқару теориясының базалық негіздемелеріне сайадам тек еңбегі үшін ғана емес, осы еңбектің қаншалықты қиындығына, адамның еңбекке деген қатынасына қарай бағалануы тиіс. Тек осындай жағдайда ғана тұлғаның тұрақты түрде жақсарып отыруы мен өзін-өзі жетілдіріп отыруы үшін жағдайлар жасалады. Кері жағдайларда бағалау өзінің

ынталандырушы мәнін жоғалтады, өйткені біршама уақыттан соң біреулер үшін тұрақты түрде жақсы, ал енді біреулер үшін тұрақты түрде жаман болып көрінеді. Адамдар белгілі бір қатынаста ғана: жақсы жұмыс жасау ұмтылысын көрсетуге қатысты тепе-тең болып табылады және нақ осы қалаулары мадақталуы тиіс.

Білім беру сапасын бағалаудың көрсетілген функцияларын жүзеге асыру мүмкіндіктерін қамтамасыз ету жоғары оқу орындары тәжірибесінде бағалау үлгілерін, мазмұнын, әдістерін, құрастыруға, бағаалу қызметін жүзеге асырудың ұйымдастырушылық түрлері мен құралдарына қойылатын негізгі талаптарды айқындайды.

Әдебиеттер

1. Брожик В. *Марксистская теория оценки*. М., 1982. – 261 с.
2. Батурин Н.А. *Проблема оценивания и оценки в общей психологии // Вопросы психологии*. – 1988. – №8. – С. 81–89.
3. Бордовский Г.А., Нестеров А.А., Трапцын С.Ю. *Управление качеством образовательного процесса*. СПб.: Издательство РГПУ им. А.И.Герцена, 2001. –С. 24-28
4. Ивин А.А. *Основания логики оценок*. М., 1970. – 230 с.
5. Мотова Г.Н, Наводнов В.Г *Модели оценивания деятельности образовательных организаций. Йошкар-Ола: научно-информационный центр государственной аккредитации*. 1997. - 48с.
6. Коротков Э.М.. *Управление качеством образования: учебное пособие для вузов*. М., Академический Проект, 2007. - 320 с.
7. *Новое в оценке образовательных результатов. Международный аспект*. М., Просвещение, 2007. - 367с.
8. Туулик М.А. *Оценивание как социально-воспитательное явление: Дис. ... д-ра пед. наук*. Таллин, 1991. – С.51-56.
9. Кондаков Н.И. *Логический словарь*. М., 1971. – 683 с.

Карпыкбаева Акмарал Сатыбалдиевна
К.п.н., и.о.доцента, akma2001@mail.ru

Бесимбаев Бакытжан Нурмаханович
Старший преподаватель, МКТУ им. Х.А.Ясави, г. Туркестан, tyhab@mail.ru

ВОСПИТАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ В ВУЗЕ

***Резюме.** В статье говорится о том, что формирование мировоззрения студенческой молодежи сосредоточивается на формировании политической культуры как социально значимого усвоения теории и сознательного участия не только в выработке политики, но и активного осуществления ее в жизни..*

***Ключевые слова:** политическая культура, молодежь, гражданская активность, убеждение, идеология, воспитание, сознательность.*

***Түйін.** Бұл мақалада студенттік жастардың дүниетанымын қалыптастыру олардың саяси мәдениетті элеуметтік ұғым ретінде менгеру және саясатты әзірлеуге саналы түрде қатысу ғана емес, сонымен қатар оны өмірде белсенді түрде жүзеге асыру туралы айтылады.*

***Кілт сөздер:** саяси мәдениет, жастар, азаматтық белсенділік, сенім, идеология, тәрбие, саналылық.*

***Summary.** The article says that the formation of the world outlook of student youth focuses on the formation of political culture as a socially significant mastering of the theory and conscious participation not only in the development of politics but also in the active implementation of it in life.*

***Key words:** political culture, youth, civic engagement, persuasion, ideology, education, conscientiousness*

Роль идеологической и мировоззренческой работы, воспитание политической культуры молодежи возрастает под влиянием масштабности и глубины экономических и социальных преобразований в условиях реформирования и дальнейшего процесса демократизации нашего общества. Это объективно обусловлено тем, что возрастает взаимосвязь развития экономики, социально-политического и духовного развития современного общества.

Именно в политической культуре личности отражаются общественные интересы. В поведении молодого человека аккумулируется, в первую очередь его общественная активность. Политическая культура - не самоцель, а средство формирования и раскрытия потенциала молодежи.

Политическая культура молодежи одновременно относится и к системе политических отношений, и к системе культуры. Как составляющая политической системы общества, она отображает уровень политической зрелости и активности молодежи политических отношений. Как часть культуры общества, политическая культура есть накопленный потенциал, опыт того или иного социума, который раскрывает процесс формирования и материализации сущностных сил человека в процессе его политической деятельности [1, 36].

Широкое изучение комплексных проблем жизни и деятельности человека, учет его интересов, целей, идеалов и ценностей – необходимое условие при выработке рекомендаций в политическом руководстве в целом и в идеологической работе в частности.

Работа по формированию мировоззрения молодежи, его политической культуры имеет творческий характер. Она не знает универсальных средств на все случаи жизни и поэтому всегда требует постоянного поиска, умения поспевать за жизнью. Сегодня особенно актуальным для нашего общества является формирование глубокого понимания целей и задач дальнейшего развития нашего государства, умения выработать научное мировоззрение, принципиальность, высокую культуру, ответственное отношение к делу. Мировоззрение должно базироваться на объективных законах развития общества. Один из наблюдаем в действии: чем шире размах и значительнее глубина социальных преобразований, тем настоятельнее становится необходимость привлечения к активному участию самых широких масс граждан.

Важная роль в повышении эффективности процесса формирования мировоззрения и политической культуры молодежи отводится теоретическим исследованиям политической жизни. Наука должна концентрировать свои усилия на разработке научно-обоснованных рекомендаций по эффективному и всестороннему совершенствованию всей системы политических отношений. Глубокого теоретического осмысления требуют процессы духовной жизни общества, и особенно те, которые касаются проблем формирования социально активной личности, обладающей инициативой, знаниями, убеждениями. Здесь важно сформировать и раскрыть естественные способности и потенциал молодого поколения, формировать общественно значимые качества личности, мобилизовать их на решение практических задач, учить творческой жизни, умению ориентироваться и быстро адаптироваться к изменяющимся окружающим условиям. Содержание работы по

воспитанию политической культуры молодежи всегда должно быть конкретным в решении поставленных перед нею задач. В политической сфере, политические знания соединяясь с формированием соответствующего мировоззрения ведут к формированию политической культуры.

Формирование мировоззрения во все большей мере сосредоточивается на формировании политической культуры как социально значимого усвоения теории и сознательного участия не только в выработке политики, но и активного осуществления ее в жизни. Именно единство политических знаний, политической убежденности, гражданской и политической активности образует феномен политической культуры.

Политическая зрелость и четкая политическая ориентация жизненно важны для каждого молодого человека. Политическое сознание, в основе которого лежит глубокое понимание законов и перспектив общественного развития, дает надежный ключ не только к познанию всех проблем современного мира – экономических, социально-политических, идеологических, но и использованию этих знаний в практической деятельности. Нашей молодежи всегда был присущ достаточно высокий уровень сознательности. В то же время, молодые люди, зачастую, оказываются неспособными отстаивать свои взгляды, убеждения, проявляют неуверенность, а бывает, просто пасуют в спорах.

Молодежи свойственна «восприимчивость к опыту старших, доверчивость и критическое отношение к старому, устоявшемуся, стремление к новому, к поиску, желание переделать мир и нехватка жизненного опыта, поверхностность восприятия, склонность к разочарованию, преувеличенная оценка собственного мнения, максимализм и недостаток практических навыков, возбудимость, эмоциональность, заражаемость и порой будничное отношение к необычному, восприятие нового как само собой разумеющегося» [2,105].

Все эти особенности объективно должны приниматься во внимание при исследовании процесса формирования мировоззрения, политической культуры студентов. Особенностью молодежного возраста является то, что и в возрастном, и в социально-профессиональном плане это «период наиболее активного развития нравственных и эстетических чувств, становления и стабилизации характера, и, что особенно важно, овладения полным комплексом социальных функций взрослого человека, включая гражданские, общественно-политические, профессионально-трудовые» [там же].

Следует иметь в виду, что эти особенности молодежи связанные с отсутствием социального опыта, оказывают значительное влияние на восприятие ею факторов социальной среды, осмысление встречающихся трудностей и противоречий, формирование ее социальных качеств и зрелости. Это обусловлено и тем, что у подавляющей части современной молодежи нет достаточно устойчивого научного мировоззрения, сомнительные идеалы, противоречивое отношение к труду. Остро переживая противоречия общественной жизни, некоторая часть молодежи склоняется к пессимизму, скептицизму, уходит от общественно значимых дел в мир сугубо индивидуальных интересов. Другая часть молодежи нередко проявляет себя в антиобщественных делах и поступках.

Невнимание к особенностям развития духовного мира молодежи в современных условиях, а также применение неэффективных методов воспитания, как правило, ведет к раздвоению мировоззренческих позиций и расхождению между миром ее чувств и знаний, между знаниями и практической деятельностью. В конечном итоге это неизбежно ведет к деформации социальных качеств личности. Различными запретами, которые еще в ходу у многих воспитателей подрастающего поколения, практически нельзя добиться ничего, кроме перехода здоровой критичности в критиканство, твердых убеждений в двойственность жизненной позиции. То же самое можно сказать о назидательности в воспитательной работе, абстрактном просветительстве, оторванном от активного участия в творческом труде. Такие методы способствуют возникновению противоречий между ростом образованности молодежи, ее информированности и проявлением бездуховности, равнодушия к общественным делам, воспитания потребительских настроений.

Для формирования мировоззрения молодежи, важное значение имеет осознание ею смысла и значимости проводимого правительством курса реформ, перспектив дальнейшего развития республики, определения своего места в его реализации. Главная задача воспитательной работы в этих условиях состоит в том, чтобы превратить молодежь из пассивного объекта в активного субъекта самовоспитания.

В этом процессе важное значение приобретает индивидуализация воспитания. Эта работа помогла бы выявить способности каждого молодого человека и направить его усилия на их развитие в социально значимом русле. Молодежь с ее бескомпромиссностью, отсутствием или недостаточностью социального опыта, склонностью к категорическим выводам особенно остро

реагирует на расхождение между пропагандой и практикой ее реализации. Нужно обращать внимание на то, что отрыв слова от дела обесценивает политическое воспитание личности. У каждого человека в процессе формирования мировоззрения должна быть твердая вера в идеалы и духовные ценности.

Особое значение имеет внедрение в воспитательный процесс и во все виды деятельности студентов форм самостоятельной работы. Самостоятельность и самоуправление, применяемые в каждой возрастной группе, должны соответствовать специфике будущей профессии, сочетаться с самостоятельной деятельностью в трудовой, общественно- политической сферах с ответственностью за разумные результаты этой деятельности.

Эффективность проведения в жизнь мировоззренческой политики воспитания молодежи в конечном итоге зависит от специально подготовленных кадров, которые смогут осуществлять воспитательную работу со школьниками наиболее эффективно, целесообразно и успешно. Такие специалисты должны не только периодически повышать свой теоретический уровень, владеть методикой воспитательной работы, но должны ко всему, свободно ориентироваться в различных молодежных аудиториях, знать их взгляды, представления, направления моды, предпочтения и так далее.

Воспитательная работа в университете не может быть полноценной без общественно – политических молодежных организаций и структур. Только через общественно – политическую деятельность формируется саморазвивающаяся личность. Воспитание гражданина и личности невозможно без общественно – политической, научной деятельности будущего специалиста. Умение организовать, экспериментировать и обобщать, работать с литературой - составные части подготовки специалистов с высшим образованием.

Если мы хотим готовить политически активных граждан, мы должны всячески поддерживать, создавать, организовывать студенческое самоуправление. Стране нужен специалист с активной жизненной позицией, умеющий организовывать, контактный, ориентирующийся в экономической, политической ситуации. Это уже часть гармонического развития личности, ибо наш идеал таков: активная жизненная позиция, духовное богатство, моральная чистота, культура, физическое совершенство. Не следует думать что все это образуется само собой. Объективные законы общественного развития не могут быть реализованы вне человеческой деятельности. Практика последних лет показывает, что при ослаблении идеологической работы морально – нравственные качества подменяются потребительскими, люди много лет обучаются научному мышлению, а потом вдруг бросаются в астрологию, магию, хватаются за совершенно нелепые представления и понятия. И эти чудовищные представления увлекают людей, потому что в их душах образовалась пустота. Свою специальность они знают, а вот общекультурный их уровень низок, нет широты мировоззрения. Условно можно сказать: если университет сможет приобщить своих воспитанников к культуре, воспитать широту мировоззрения и активную жизненную позицию - тогда появятся учителя для школ, инженеры для производства, врачи и другие специалисты [3,200]. Таким образом, воспитательная работа – это живой процесс, чутко реагирующий на малейшие изменения в общественной жизни, это духовный мир человека, его политический, морально-этический и нравственный облик.

Список литературы:

1. Рыбаков А.В. *Политическая культура современного общества: состояние и перспективы ее демократизации* // Поиск. 2012. № 1. С. 31-38
2. Молодежь. Цифры. Факты. Мнения. // СПб, 1994, № 2, 246с.
3. Мартынов Н. *Воспитание человека и гражданина* // Высшая школа Казахстана, 2001, №4-5, С.200-204.

Түйебаев М.

Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ х.ғ.к.,аға оқытушы meir.58@mail.ru

Турмамбеков Төрөбай Адрахманұлы

Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ профессоры, ф.м.ғ.д., tore_bai@mail.ru

Курбанбеков Бакытжан Алимханович

ХҚТУ докторант bakit_zhan_84@mail.ru

ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ЖӘНЕ ОНЫ ТҮЛҒА БОЙЫНА ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТӘСІЛДЕРІ

Резюме. В статье рассказывается об истории концепции «компетентности», которая в настоящее время внедряется в казахстанском образовании и как ее можно сформировать.

Summary. The article describes the history of the concept of "competence", which is currently being introduced in Kazakhstani education and how it can be formed

Түйін. Мақалада қазіргі кезде Қазақстандық ағарту саласына жүріп жатқан реформалар жайында айтылады. Автор бұл еңбегінде соңғы кезде көптеген педагог ғалымдардың еңбегіне арқау болған «құзыреттілік» ұғымының шығу тарихы және оны тұлға бойына қалай қалыптастыруға болатыны жайлы өз пікірін ұсынады.

Кілт сөздер: постиндустриалды, бәсекеге қабілеттілік, коммуникация, ұтқырлық, сын тұрғысынан ойлау.

XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басындағы әлемдік өзгерістер – жаһандану, экономикалық, саяси және геосаяси тұрақсыздық, сонымен қатар жаңа технологиялардың шапшаң дамуы мен ақпараттардың шамадан тыс көптігі, айналамыздағы бұрын – соңды болмаған шапшаң жылдамдықпен орын алып жатқан басқа да өзгерістер болашақты болжауды өте күрделендіріп жіберді. Бұның себебі, адамзат өз дамуының өзіне таныс емес жаңа постиндустриалды дәуіріне қадам басқандығы еді. Постиндустриалды қоғам деген ұғымды 1959 жылы Зальцбургте (Австрия) өткен халықаралық әлеуметтік семинарда Гарвард университетінің профессоры Д. Белл алғаш рет қолданған еді. Бұл постиндустриалды дәуіріде әлемдегі кез келген салада жаңа бетбұрыстар белең алу үстінде. Жаңа технологиялардың өте шапшаң дамуының нәтижесінде бұрынғы қолданыстағы көптеген мамандыққа деген қажеттілік кезегімен жоғалуда. Дамыған елдерде атқарылатын жұмыстарды автоматтандырудың нәтижесінде, бұдан біраз жыл бұрын мыңдаған адам еңбек еткен тоқыма фабрикаларының жұмысын бүгінде небары ондаған адам ғана атқаруда. Тіпті, сатушысыз дүкендер де пайда бола бастады. Интернет арқылы сатып алушылар өзге адамның араласуынсыз – ақ кезкелген тапсырыстарын бере алады. Тек қана сатушы мен тұтынушы арасы емес, өндіруші мен жеткізуші арасындағы қарым – қатынастары да автоматтандырылған жүйеге көшуде. Кейбір деректер бойынша, бірқатар елдерде салыққа қатысты процестерді толықтай автоматтандыру мақсатында салық заңнамасы қайта қарастырылуда. Егер бұл мәселе осы қарқынмен жалғаса берсе, бухгалтер, салықшы мамандықтары да жоғалуы мүмкін. Автоматтандырылған технологияларды қолданысқа енгізу тиімді саналатындықтан, бірінші кезекте бәрінен бұрын “бұқаралық мамандықтар” жойылады деп күтілуде [1]. Қоғамдағы бұндай өзгерістер қоғам мүшелерінің алдына жаңа талаптар қояды. Мысалы, сатып алушыларға қойылар талаптар да жоғарылауда, сондықтан біліктілігіңіз төмен болса, біліктілігі жоғары адамға тәуелділігіңіз артып, артық төлейсіз. Ал, интернет – дүкендерден зат сатып алу белгілі деңгейдегі білім мен дағдыны қажет етеді. Бүгінде интернет – дүкендерге арналған жаңа бағдарламалар дайындалып енгізіліп жатыр. Осы бағдарламаның көмегімен сатып алушы виртуалды кеңістікте ұсынылған элементтерден қалаған өнімін жасай алады. Артынша автомат қажетті өнімді жинауға кіріседі. Ал, дайын өнім автопилот басқаратын көлікпен сатып алушыға жеткізіледі. Осындай жетістіктер бүгінде кең тандауға ие мамандықтардың басым көбі небары 20 жылдан кейін ұшты – күйлі жоғалуы әбден мүмкін деп күтілуде. Сонда, біздің қазіргі дайындап жатқан мамандарымыздың жағдайы қандай болады? Жаңа технологиялардың өте шапшаң дамуының нәтижесінде алдағы бес жылдан кейін қандай мамандықтарға сұраныстың көп болады? Бұндай сұрақтарға нақты жауап беру өте қиын болып қалды. Мектеп пен жоғары оқу орындары тек заман сұранысына сай мамандықтарға дайындауы қажет екендігін біз білеміз. Мысалы, біздің ЖОО-мыз экономистерді, банк қызметкерлерін, жалпы қаржы қызметкерлерін топтап дайындап шығарып жатыр. Бірақ, қаржы қызметкерлеріне арналған ЖОО-дағы оқу бағдарламаларында алдымыздағы 5-10 жыл көлемінде әлемдік валютаға айналуы мүмкін “криптовалюта” туралы бірде – бір материалдар жоқ. **Бұл бірінше проблема. Екінші проблема,** әлі де пайда болмаған мамандыққа оқытатын оқу орнын алдын ала ашып, маман дайындау мүмкін емес. Қазіргі білім беру жүйесінде келешекте ашылатын мамандықтарға сай кадр дайындау қарастырылмайды. Сонымен қатар, мемлекет, әлі

қаңқасы да құрылмаған мамандықтар дайындығын қадағалай да алмайды. Міне, осыдан ЖОО - ның қабырғаларынан шығып жатқан жас мамандар мен “сұраныстың” арасындағы үлкен келіспеушілікті байқауға болады. Білім беру саласының қызмет түрлерінің қарқынды түрде өзгеріп, түрленіп жатқан заман ағымымен қатар жүзуге бейімделуін, бүгінгі уақыт қажетсінеді. Сондықтан, қазіргі педагогтардың алдында тұрған үлкенде қажетті проблема білім алушыларды заман талабына сай қажетті өзгермелі қызмет түрлерін тез меңгеретін қабілеттерге машықтандыруы керек.

Ал жоғары қабілетке қалай қол жеткізуге болады? Кеңес дәуірінен қалған білім беру жүйесі келешек мамандықтарға кадр дайындау мәселері туралы осы қойылған сұрақтарға толық жауап бере алмайды (біз бұның себебіне төменде толық тоқталамыз).

Бұл проблемаларды шешу үшін елімізде аз нәрсе жасалынып жатқан жоқ. Қазақстандағы жалпы орта білім беру жүйесі 2016 жылдан бастап 12 жылдық білім беру жүйесіне сатылап көшуді бастады және ол 2020 жылы толық аяқталады деп күтілуде. Елімізде жаңадан ашылған Назарбаев зияткерлік мектептерінде және 2012 жылдан бері Қазақстандық барлық жалпы орта білім беру мекемелерінде енгізіліп жақтан “Конструктивті тәсілдерде” «құзыреттілік», «адамның еркін дамуы», «бәсекеге қабілеттілігі», «сыни ойлау» және «рефлексия» т.б. сол сияқты ұғымдарды басты бағыт етіп жаңартылған білім беру жүйесіне көше бастады. Бұрынғы және қазір де қолданыста жүрген «білім, білік, дағды» стратегиясы постиндустриялы дәуірдегі шапшаң өзгеріп жатқан технологиялардың нарықтық сұранысының заманауи қажеттіліктері мен талаптарын қанағаттандыра алмайтыны сөзсіз. Заман талабына сай қазіргі таңда білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің мазмұны жаңарды, білім беруге деген жаңа көзқарас, жаңаша қарым – қатынас пайда болды. Сыныптағы ұстаз бен шәкірттердің де алдына қойылатын талаптар мен міндеттер де өзгерді. Ұстаз – білім беруші (білім көзі) рөлінен бас тартып, оқушыны ынталандырушы, бағыт – бағдар беруші рөліне ауысуда. Мұғалімнің басты мақсаты – оқушыға білімді өздігінен меңгеру амалдары мен тәсілдерін үйретіп, оның өзіндік дүниетанымын қалыптастыру үшін оқушының бойында ішкі уәжін (мотивациясын) тудыруға жағдай жасау, кеңестер мен бағыт – бағдар беру. Ал, оқушы бұрын білімді қабылдаушы рөлін атқарса, ал жаңа талап бойынша өздігінен білім алушы, ынталанушы, үйренуші ретінде танылады. Жеке тұлғаның бейнесін бүгінгі заман талабына сай дайындау үшін ұстаз бен оқушы арасындағы қарым – қатынас, білім беруші – қабылдаушы рөлінен, ынталандырушы – ізденуші рөліне ауысуы керек.

XXI ғасыр – марғаулықты көтермейтін, талабы өте қатал бәсеке ғасыры. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылғы жолдауының «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» деп аталуының өзі XXI ғасыр талабының ерекше екендігін білдірсе керек. Тек білімді әрі бәсекеге қабілетті ел ғана өзінің тәуелсіздігі мен болашағын қамтамасыз ете алмақ. Сондықтан да, білім беруге біз бұрын «білім, білік, дағды» (ББД) тұрғысына қарасақ, енді оған «құзыреттілік» тұрғысынан келуді қажет етіп отыр. Сондықтан да, бүгінгі таңда **«құзыреттілік» - педагогика ғылымында негізгі базалық ұғымдардың бірі** болып отыр. «Құзыреттілік» ұғымын педагогика саласына XX ғасырдың ортасында американдық ғалым Н.Хомский енгізген болатын. Тарихқа жүгінсек, білім беру саласы Я.А.Коменскийден бастап негізінен «білім, білік, дағды» принциптерін басшылыққа алып жұмыс жасаса, кәсіби іс-әрекеттер (жалпы өнеркәсіп) саласы о бастан құзыреттілікке негізделініп (принципімен) жұмыс жасады. Осы мағанада кәсіп (мамандық) адамның қандай құзыреттерге ие болу керектігін түсіндіре алады. Себебі, кәсіби (жалпы өнеркәсіп) сала өздеріне қажетті мамандарды таңдағанда мамандардың қандай құзыреттерге (қабілеттерге) ие болу керектігін талап етіп қояды. Сонымен, кәсіби іс-әрекеттер саласы құзыреттерге, ал білім беру саласы – білім, білік, дағдыға сүйенді. Психолог Бенджамин Харди “Observer” журналының сайтында “XVIII ғасырдың аяғында орта білім жүйесі айтқанды екі етпейтін, көппіс оқушыларды тәрбиелеп шығаруды дәстүрге айналдырды және білім беру жүйесі солай ұйымдастырылды. Себебі, индустриалды ғасырдың дамуының басында ірі корпорациялар ештеңе туралы сұрақ қоя алмайтын, айтқанға көнгіш зауыт жұмысшыларын қажет етті” деп көрсетті[2]. Міне, білім беру саласының ұзақ уақыт бойы “білім, білік, дағды” принциптерін басшылыққа алуы да осыған байланысты еді. Қазіргі жаңа технологиялардың өте тез дамып жатқан постиндустриалды заманда, бұрынғыдай “сұрақ қоя алмайтын, айтқанға көнгіш, батыл шешім қабылдай алмайтын” мамандар ешкімге де қажет емес. Керісінше, өзіне сенімді, батыл шешім қабылдайтын, бәсекеге қабілетті, сыни ойлай алатын мамандар қажет. Міне бұл өндіріс салаларының білім беру саласының алдына маман дайындаудағы қоятын заманауи талаптары. Міне осының салдарынан білім беру саласының мақсаты да білім, білік, дағдыдан кәсіби іс-әрекет саласының қажеттілігін қанағаттандыратын құзыреттілік парадигмасына ауысуының қажеттілігінің себебі осы.

Еуропалық Кеңес құзыреттіліктің көптеген түрлерін енгізді. Дегенмен әр мемлекет өздерінің басты бағыт – мақсаттарына және кәсіпшілігіне қарай құзыреттіліктің белгілі түрлерін қажет етеді. Ендеше, «Құзыреттілік», «құзырет» дегеніміз не? Енді осыны анықтап көрейік. Осы уақытқа дейін «құзыреттілік» немесе «негізгі құзыреттілік» деген сөздердің мағанасын нақты анықтайтын қалыптасқан ұғым жоқ. Сонымен қатар, барлығымен келісілген ортақ құзырлылық классификациялары да жоқ[3]. Осыған қарамастан көптеген авторлар құзыреттілікті жүйелі және сапалы орындалған қандай да қызметтермен және істермен байланыстырады. Мысалы, 1952 жылы шыққан «Кратком словаре иностранных слов» (М., 1952 г.) деген сөздікте мынандай анықтама келтіріледі: «құзыретті (латынның *competens, competentis* қабілетті) – белгілі бір облысты білетін, өзінің білімімен немесе өзіне берілген қандай да бір билікпен қандай да бір проблемаларды шеше алатын, ол туралы пікір айта алуы» деп түсіндірілген. Еуропалық білім беру фондының (ЕФО, 1997) терминдерге арналған глоссариінде құзыреттілік былай анықталады:

1. Қандайда бір нәрсені жақсы және сапалы жасау қабілеттілігі;
2. Жұмысқа қабылданар кездегі қойылатын талаптарға сәйкес келуі (қанағаттандыруы);
3. Өте күрделі функцияларды орындау қабілеттілігі[3].

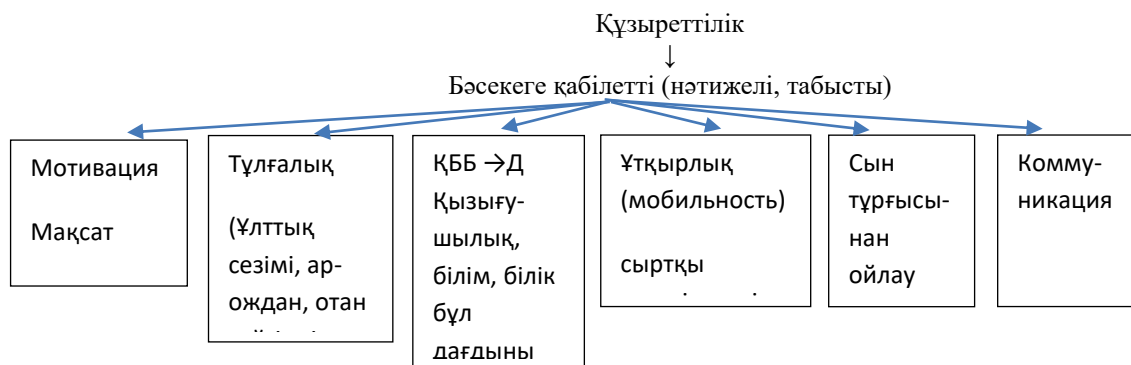
Сонымен, құзырлылықты – бұл қауым үшін арнайы қойылған маңызды және күрделі проблемаларды шешуде, адамның сапалы және нәтижелі іс-әрекетінің жетістігін бағалауға берілген мінездеме деп те қарастыруға болады. Ресей білім беру академиясының академигі п.ғ.д. И.А. Зимняяның еңбектерінде құзырлылықты кәсіби шеберліктің (профессионализмнің) синонимі және соның құрамдас бөлігі ретінде қарастырылатыны айтылады.

Дж.Равен өзінің 1984 жылы Лондонда шыққан «Заманауи қоғамдағы құзыреттілік» атты еңбегінде құзыреттілікке толық түсінік береді[4]. Құзыреттілік «көпшілігі бір – бірінен тәуелсіз болатын көптеген компоненттерден тұрады,... бұл компоненттердің біразы когнитивті, ал кейбіреуі эмоциянальді салаға қатысты,... сонымен қатар бұл компоненттер нәтижелі әрекеттердің құраушысы ретінде бірін – бірі алмастыра алатын құбылыс» деп көрсетеді [4]. Дж. Равен осы еңбегінде құзыреттіліктің 39 түрін көрсетеді. Біз оның барлығын емес, қысқаша түрде біразын көрсетейік. Олар:

- Өзінің қызметін бақылай білу тенденциясы;
- Өз бетімен білім алуға дайын және қабілетті болуы;
- Кері байланысты іздей және қолдана білуі;
- Өзіне сенімді болуы;
- Сыни ойлауға;
- Күрделі сұрақтарды шеше білуге дайын болу;
- Тынышсыздық әкелетін және даулы мәселелермен жұмыс жасауға дайын болу;
- Мақсатқа жету үшін жаңа идеялар мен инновацияларды қолдануға дайын болу;
- Шешім қабылдау қабілеттілігі;
- Мақсатқа жету үшін бірге жұмыс істей білу қабілеттілігі;
- Алдына қойылған мақсатқа жету үшін бөгде адамдарды тарта бірлесе жұмыс істей білу қабілеттілігі;
- Басқаларды тыңдай және олардың не айтып жатқандығын ескере білу қабілеттілігі;

Біз бұның алдындағы жаряланған [5] еңбегімізде Равеннің құзыреттілікке берген 39 түріне және басқа да ғалымдардың құзыреттілікке берген анықтамаларына сүйе отырып: “Құзыреттілік дегеніміз – ББД – ны меңгерген, сыни ойлай алатын, адамдармен жақсы тіл табыса алатын және бәсекеге қабілетті адамның қасиеті!” деген анықтама берген едік. Дегенмен, бұл мағанасы өте күрделі ұғым туралы үздіксіз ойлану мен ізденістер бізді “құзыреттілік”, “құзыр” ұғымының басқа да қырынан қарап, тереңірек түсінуге және мағанасын толықтыруға мүмкіндік берді. Біз “құзыр” туралы өз парагдимамызды келтірмес бұрын бұл сөздің дұрыс аударылмағандығында болып тұр. Орыс немесе басқа тілдерде “компетентность” – тұлғалық қасиет, қабілет. Ал, қазақ тіліндегі “құзыр” деген сөз, қызметке (должность) қатысты, яғни биліктің атқаратын функциясы. Мысалы, “бұл ректордың құзырындағы...” немесе “бұл президенттің құзырындағы...” деген сияқты. Құзыреттілік ұғымы «білім», «білік» және «дағды» (ББД) сияқты ұғымдарды қамтиды” деген бұрынғы авторлардың ойын, біз «қызығушылықтан», «білімнен», «біліктен» осы үшеуінен «дағды» қалыптасады деп өзгерткен орынды деп санаймыз. Себебі, қызығушылықтан ішкі уәж (мотивация) туындайды. Ал, ішкі уәжден (мотивациядан) бәсекеге қабілеттілік – құзыреттілік пайда болады (бұнда да “мотивация” сөзі дұрыс аударылмаған, ол сөзді “ынталандыру” деп аударған дұрыс). Құзыреттілік түсінігі көп аспектілі жан-жақты ұғымды білдіреді. Сондықтан да, жоғарыда айтылғандай бұл ұғымға біржақты анықтама берудің қиындығы да осында болса керек. Біз бұл еңбегімізде осыншалықты

күрделі ұғымды түсіну үшін оның кәсіби (өнеркәсіптер) саладан, білім саласына ену тарихы мен қажеттілігін келтірумен қатар, оны түсіну үшін және адам бойына қалыптасуын ыңғайлау үшін бір жүйеге келтірдік.

1-сурет. Құзыреттілікті сипаттайтын негізгі қабілеттер жиыны.

Қазіргі таңда білім саласындағы құзыреттіліктің алдында – өз жұмыс орнындағы және жаңа технологиялар мен өзін қоршаған ортаның үздіксіз өзгерістеріне тез бейімделе алатын іздепаз тұлғасын қалыптастыру міндеті тұр. Сонымен, бәсекеге қабілетті құзыреттілік қана жаңа әлеуметтік – экономикалық жағдайда елдің аман қалуын қамтамасыз етеді және мемлекетті бәсекеге қабілетті маманмен қамтамасыздандырады. Қорға айтқанда, бәсекеге қабілетті мемлекет құру үшін, сол мемлекеттің мүшелері бәсекеге қабілетті болуы керек. Бәсекеге қабілетті адам ғана құзыретті тұлға бола алады, ал құзыретті тұлға сөзсіз табысты әрі нәтижелі адам бола алады. Біздің түсінігіміз бойынша “бәсекеге қабілеттілік”, “құзыреттілік” және “нәтижелі, табысты” сөз тіркестері әртүрлі болғанымен, тұлғаны қалыптастыруда атқаратын мағанасы бірдей дәрежесі тең ұғымдар деп қарастырған жөн. Ал, тұлға бойына бәсекеге

1. қабілеттілікті;
2. мақсат қоя алатын;
3. тұлғалық (ұлттық сезімі, отан сүйгіштік, т.б.);
4. қызығушылығы, білімі, білігі;
5. ұтқырлығы (мобильность);
6. сыни ойлай алатын;
7. коммуникациялық қабілеттер ғана қалыптастыра алады.

Міне, осы алты қабілетті тұлға бойына сіңіргенде ғана толыққанды бәсекеге қабілетті – құзыретті – табысты – нәтижелі тұлға болып қалыптаспақ (1-сурет). Бұл қабілеттерді адам бойына қалыптастыру тәсілдері болашақта атқарылатын ізденістердің еншісінде.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Интернет изменил мир. https://mel.fm/mirovoy_opyt/3801957-c-students
2. Что касается трудоустройства https://mel.fm/mirovoy_opyt/3801957-c-students.
3. Зимняя И. А., докт. психол. наук, академик РАО, г. Москва Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования.
4. Равен Джон. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация. – М., 2002. (англ. 1984).
5. М.Қ.Түйебаев. Құзыреттілік – заманауи білім берудің жаңа парадигмасы. «Жаңа формацияда кәсіптік білім берудің өзекті мәселелері» атты V дәстүрлі Халықаралық ғылыми-тәжірибиелік конференция. Том 1. 439-441б.

Orazbaeva Alima Sultanbekovna

Kazakh State womens teacher training University Senior teacher,
Master of pedagogical sciences Almaty, Kazakhstan e-mail: o_alima_71@mail.ru

COMMUNICATIVE SITUATIONS ARE THE KEY TO EFFECTIVE SPEAKING

Түйіндеме. Осы мақаланың басты мақсаты - біздің қоғамдағы қарым-қатынас дағдыларының рөлін анық көрсету және сыныпта сөйлеу дағдыларын меңгерудің негізгі әдістерін бағалау. Шет тілінде еркін сөйлей білу сіздің кәсіби маман ретінде орныңыз үшін маңызды зор болғандықтан, бұл мақала шет тілін үйрету барысында кездесетін қайшылықтар мен тілдің дәлдігін сақтау мәселелері бойынша көптеген сауалдарға жауап беруге тырысады. Сондықтан осы мақалада әртүрлі тәсілдердің маңыздылығын көрсете отырып, осы мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

Резюме. Основная цель этой статьи - четкое описание роли коммуникативных навыков в нашем обществе и оценка ключевых методов приобретения навыков говорения в классе. Так как свободно говорить на иностранным языке важен для того, чтобы быть профессионалом, сфера языков должна ответить на многие вопросы, касающиеся проблем обучения языковым навыкам и поддержания самообитность языка во время переговорного процесса. Поэтому в этой статье рассматриваются многие проблемы и в то же время дают решения этих проблем, демонстрируя важность различных подходов.

Summary. The main aim of this article is clearly describing the role of communication skills in our society, by giving examples from our life, and evaluating the key points of acquiring speaking skills in classroom. Since fluently speaking in foreign languages is significant in order to be the professional in your field of study, the area of languages should answer to many questions regarding the problems of teaching speaking skills and the keeping of accuracy of language during speaking process. Therefore, this article argues many issues and in the same time gives solutions to these problems, by showing importance of various approaches.

At the given article my purpose is to state out the aim of teaching languages at the university in general, to analyze the level of over-basic standard, organization and ability of the given standard, some speaking strategies that help communication to be effective, and to show the communicative situations as a key to real communication and give sample situations in the form of monologues and dialogues that we train students in the classroom to develop their communicative skills.

Speaking skills play an important role in classroom instruction than other activities as reading, listening and writing. Learning to speak a foreign language requires more than we consider to realize in learning languages. Speaking a foreign language is especially difficult for foreign language learners because effective oral communication requires the ability to use the language appropriately in social interactions.

As a teacher of a foreign language for the students at the university I have faced to lot many problems in teaching speaking and at the same time, many mistakes that students do in speaking process. If to analyze the requirements of organization and quality of conducting lessons on the practice of oral and written speech of the given university, the organization of the practice of oral and written speech lessons as in complex and in aspects is to be based on contemporary methodology concepts which take into consideration the educational condition, personal and individual direction of education process. These concepts should reflect the content and variability used technologies and support educational, upbringing and development aims of education with pragmatic purposes. For these purposes communicative-cognitive and content-based approaches are the right ones. At modern world **the aim of teaching languages** is to form second lingual individuals who are ready and able to cross-cultural foreign communication. The result of studying the practice of oral and written speech is to support mastering of students foreign language communication in all its functions: **identifying-informative** (skills to inform/to inquire information); **regulative** (skills to express personal view, to give an advice, to suggest); **evaluation-oriented** (emotional-evaluative, skills to express their points of view, give assessment); **etiquette** (skills to keep or follow general rules and regulations, the norms of speech and non-speech behavior in countries you study the languages) [1; 150].

The level of the students of senior courses of language universities should be fit to levels C1, C2 or the level of over-basic standard. The structure of competences formed in the level of over-basic standard: lingual-cultural, social-cultural, professional-oriented, content-professional.

The modeling forms of speech and types of speech communication in the level of over-basic standard: an interview, a discussion, and a dispute.

Types of oral and written communication: a description, a narration, a discussion, a debate, an announcement, a report or a communication.

Types of speech utterance or opinion: an interview, a discussion, a dispute, an argumentative assessment, an interpretation, a comment, an observation, a resume.

Descriptors of the over-basic level:

-in the system of speech and communication:

-readiness and ability to implement the following communicative acts:

-to express personal view point spontaneously without difficulties choosing required words, to speak fluently in general, educational and professional topics, meaning interconnection of ideas clearly;

-to express personal view points freely, paraphrasing words;

-to communicate without readiness, not making grammar mistakes and keeping different social roles with the partner;

-to point out personal interest for the events or cases, to explain and to confirm his/her personal points of view with necessary reasons [2].

Students demonstrate readiness and ability in the sphere of written and oral forms of communication:

- to ask for information;

- to inquire about topical political, economic and cultural events in the countries;

- to contact with foreign colleagues, to begin a conversation, dispute and meeting;

- to explain or interpret;

- to inform, confront points of view;

- to argue expressing agreement or disagreement to the given points of view;

- to conclude and make a resume;

- to influence emotionally to the partner;

- to compare and contrast;

- to find out similarities and differences;

- to criticize, to blame;

- to attract attention;

- to express personal points of view;

- to show confidence, possibility/impossibility;

- to conclude or draw a final conclusion;

- to change topic of the conversation;

- to analyze speech according to definite criteria;

- to propose and recommend, etc. [3; 32]

A communicative situation is the specific time, place, activity and people involved in a dialogue, which make it unique ... it's part of learning and acquiring the language that the learner wants to achieve it. A communicative situation is associated with a particular learning or communicative goal that should achieve. This goal is a very important factor in order to define a communicative situation and organize its functionalities. In general, the following criteria to define the communicative situations:

- the main goal that the communicative situation has to achieve;

- all the participants that are involved in that situation;

- the communicative intentions that every participant wants to accomplish;

- the necessities and interests that characterize each participant.

Communication means not only speaking i.e. conversation between two or more people. People can also communicate by writing, reading. When people talk to each other, they also have to listen.

How can we create communicative situations in the classroom and at the same time make those situations resemble real life? We have to provide students with a linguistic and situational context. It means what they do and exercise can be imagined in realistic activities. It requires some courage, extra skill and definitely some perseverance on the teacher's side. Teachers must arouse in the learners a willingness and need or reason to speak [4].

Classroom activities that develop learners' abilities to express themselves are an important component of a language course. Yet comparatively it is difficult to design and administer such activities; how does the teacher guarantee that students talk a lot, that participation among the speakers is equal, that motivation remains high; and that the language in which they express themselves is relevant, easily comprehensible, and at an acceptable level of language accuracy. Also, the teacher must deal with the inhibition of some students and the use of the mother tongue in the classroom. The teacher also needs to choose topics that stimulate interest. Clear instructions and modeling of activities are also important for success.

The following speaking strategies will be helpful to make the conversation more successful:

Using photos in discussion:

-Don't just describe the photo in details. Avoid saying things like: I can see ..., on the left there is ...

-Speculate about what is in the photo – what is happening, what has happened, what is going to happen.

-You can describe the photo indirectly as you speculate and give your opinions.

-Don't forget to involve your partner(s). Use expressions like: Don't you agree? or What do you think?

Speculating:

Even if you haven't got a clue, don't keep silent. Have a verbal, not a mental, guess! You are not being examined on your ideas – just your ability to express them in English.

Exchanging opinions:

You must, of course, state your own point of view but you will also be given credit for inviting your fellow candidates to express their views and encouraging them to make a contribution when they remain silent.

Discussion:

If your mind goes blank, don't be an empty-headed speaker! Such talking about the people or situations you are familiar with, opinions in books or articles you have read, or discuss what you have talked about in class. However, remember what you say must be spontaneous and relevant to the discussion. It must not appear to be prepared speech!

Arguing for and against:

Even if you personally don't like any of the alternatives provided, look for something to say, relate the statement to the situation in your own country and say whether it works or not!

Bearing all this in mind, I would like to suggest some sample situations for making monologues and dialogues according to the themes of the 3rd year students at our university and their evaluation criteria.

The procedure is as follows:

1. Assign students of two with the responsibility that they will prepare one oral communication together on a topic provided by the teacher written in the paper.

2. Give students time to prepare and rehearse so that both of them are able to give oral presentation.

3. Explain the parts of the speaking. The purpose of the part one is just answering the questions, but not commenting or describing. While answering the questions ask the students to pay attention to the types of questions they are answering. For example, when to answer the general type of questions and answer is to begin with Yes or No, etc. The second part is devoted to speak individually in one minute time making up a monologue. Here, they may express their points of view on topic related tasks. The aim of the third part is to discuss with each other the given situation. The type of a dialogue depends on the task or situation the students to discuss. For example, dialogue - discussion, dialogue - exchanging information and ideas, dialogue - giving advise, recommendations, dialogue - comparison or contrast, dialogue – approval or disapproval, dialogue – solving problems or etc.

4. Provide other listeners or a teacher with an evaluation form and have them evaluate each presentation on the basis of whether it was informative, concise, easy to follow, engaging, and well organized.

Discussion topic:

Discuss with your partner about the pros and cons of using innovative technologies in teaching process. Share your ideas on how they work in language learning classrooms. What innovative technologies do you know?

In conclusion, speaking is one of the central elements of communication. In order to provide effective instruction, it is necessary for teachers to carefully examine the factors, conditions, and components that underlie speaking effectiveness.

Bibliography

1. G.M. Amirzhanova and others. "A New Effective Advanced English Course for Special Purposes: Philology". Almaty, 2005
2. Кунанбаева С.С. «Теория и Практика Современного Иноязычного Образования». Алматы, 2010
3. Glenn Deckert. "The communicative approach: addressing frequent failure". *English teaching forum journal*. January, 2004
4. Penny Ur. "Discussion that Work". Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1990
5. www.nswtf.org.au/future_teachers...
6. Nunan, D.C. "Designing tasks for the communicative classroom". Cambridge University Press, 1989
7. Dimitracopoulou, I. "Conversational competence and social development". Oxford University Press, 1990

Райханова Гүлнұр Амангельдиевна

Экономика ғылымдарының кандидаты, экономика және халықаралық бизнес кафедрасының доценті,
Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.,
gulnurraihanova@mail.ru

Рахимжанова Гульнар Канатовна

Педагогика ғылымдарының магистрі, экономика және халықаралық бизнес кафедрасының
аға оқытушысы, Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,
rgk84@mail.ru

Газизова Майя Ривелевна

Экономика ғылымдарының магистрі, экономика және халықаралық бизнес кафедрасының аға
оқытушысы, Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,
Қарағанды қ., gazizova-maiya@mail.ru

ЖОО-ДАҒЫ ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕ СТУДЕНТТІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ ӘДІСТЕМЕЛІК ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ТЕТІКТЕРІ

Түйін. Мақалада студенттердің өзіндік жұмысының заманауи кредиттік технология жағдайында ұйымдастырылу ерекшеліктері, оның оқу-тәрбие жұмысындағы рөлі мен мазмұны қарастырылған. Сондай-ақ оқытушының жетекшілігімен орындалатын студенттің өзіндік жұмысы және оқытушының қатысуынсыз орындалатын студенттің өзіндік жұмысы арасындағы айырмашылықтар айқындалады. Мақалада Академик Е.А.Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінде студенттердің өзіндік жұмыстарын ұйымдастыру мен әдістемелік қамтамасыз ету тетіктері талданады. «Экономикалық теория» пәні бойынша студенттің өзіндік жұмысын ұйымдастыру нысандарына мысалдар келтіріледі.

Тірек сөздер: студенттің өзіндік жұмысы, кредиттік технология, оқу -бағдарламасы, жұмыс оқу жоспары, жұмыстық оқу бағдарламасы.

Резюме. В статье рассматриваются особенности организации самостоятельной работы студентов в условиях современной кредитной технологии, а также ее роль и значение в учебно-воспитательной работе. В том числе, определены различия между самостоятельной работы студентов под руководством преподавателя и самостоятельной работы студентов без участия преподавателя. В статье анализируются механизмы организации и методического обеспечения самостоятельной работы студентов в Карагандинском государственном университете им. Академика Е.А. Букетова. Приведены примеры форм организации самостоятельной работы студентов по дисциплине «Экономическая теория».

Ключевые слова: самостоятельная работа студентов, кредитная технология, учебная программа, рабочий учебный план, рабочая учебная программа.

Summary. The article is considered the features of the organization of independent work of students in the conditions of modern credit technology and also its role and importance in teaching and educational work. In particular, distinctions between independent works of students under the leadership of the teacher and independent work of students without participation of the teacher are defined. The article analyzes the mechanisms of organization and methodological support of independent work of students in Academician E.A. Buketov Karaganda State University. Examples of forms of the organization of independent work of students on discipline "The economic theory" are given.

Key words: independent work of students, credit technology, training program, working curriculum, working training program.

Қазіргі заманауи ғылыми, мәдени, саяси, экономикалық, әлеуметтік кеңістікте болып жатқан қарқынды өзгерістер әрбір адамның кәсіби біліктілігі мен шығармашылық қабілеттеріне жаңа талаптар қойып отырғаны белгілі. Сондықтан да әрбір адамның білімі мен біліктілігі үнемі толықтырылып, жетілдіріліп отыруы керек. Бұл болашақ мамандарды даярлайтын ЖОО-дар алдына біршама өзекті мәселелерді қояды.

ЖОО-дағы оқу үрдісін ұйымдастырудың мақсаты – меңгерген білімін өмірдің нақты саласында қойылған мәселелерді шешуде қолдана алатын, өздігінен шешім қабылдаға бейім маман даярлау болып табылады. Осы орайда еліміздің Президенті Н.Ә.Назарбаев соңғы жолдауында атап өткендей: «Білім беру бағдарламаларының негізгі басымдығы өзгерістерге үнемі бейім болу және жаңа білімді меңгеру қабілетін дамыту болуға тиіс» [1]. Бұған барлық жағдайлар жасалуда. Жалпы алғанда 2005 жылдан бастап жоғарғы білім беру жүйесінде кредиттік технологияның еңгізілуі осының негізгі алғышарттарын құрастырда.

Қазақстан Ресубликасының 2007 жылғы 27 маусымында жарияланған «Білім туралы» заңының 1 бабына (36 тармақ) сай: «Оқытудың кредиттік технологиясы – білім алушы мен оқытушының оқыту жұмысының көлемін өлшеуде ерекше бірлік ретінде кредитті қолдану арқылы пәнді ретті меңгеруді білім алушының өзіндік жопаралауы мен таңдау жүргізуі негізіндегі оқыту» [2].

Яғни, кредиттік технология – бұл студент пен оқытушының академиялық мобильділігін, отандық білім беру бағдарламалары мен академиялық дәрежелердің халықаралық білім беру кеңістігінде танымалдығын қамтамасыз етуге арналған, студенттердің өзіндік жұмысын (СӨЖ) күшейтуге бағытталған технология. Бұл дегеніміз СӨЖ ЖОО-дағы оқыту үрдісінде жоғары маңыздылыққа ие. Сонымен қатар заманауи жұмыс оқу жоспарларындағы студенттің өзіндік жұмысына пән бойынша сағат көлемінің 67%-ы бөлінген.

Кредиттік технология ерекшелігіне сәйкес СӨЖ екі бөлімнен тұрады оқытушының қатысуымен өткізілетін СӨЖ және оқытушының қатысуынсыз өткізілетін СӨЖ.

Оқытушының қатысуынсыз өткізілетін СӨЖ негізінен студенттердің оқу сабақтарына, аралық бақылаулар мен емтихандарға дайындалу барысында кітапханада, компьютерлік сыныпта, лингафон кабинетінде, медиатекада, арнайы зертханада оқу материалдарын өздігінен меңгеруді қарастырады. Оның нәтижесі ретінде конспект, реферат, баяндама, шығармашылық бақылау, жазбаша, курстық, диплом жұмыстары, ғылыми мақалалар, аудио-бейне есептер және т.б. бола алады.

Оқытушының қатысуымен өткізілетін СӨЖ (ОСӨЖ) күні, өткізілу уақыты, аудиториясы мен оқытушылары көрсетіле отырып, оқу кестесіне сай бүкіл академиялық кезең ішіндегі (15 апта – 1 семестр) әрбір пән бойынша жүргізілетін оқыту нысаны. ОСӨЖ шеңберіндегі сабақ кеңес алу және интерактивті нысандарда болуы мүмкін, олардың арақатынасы оқытылатын пәннің күрделілігімен, оны оқып үйренуге бөлінген аудиториялық сағаттардың көлемімен, студенттердің дайындық деңгейімен анықталады.

Академик Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ-да ОСӨЖ-ді ұйымдастыру барысында басшылыққа алынатын нормативті құжаттамаға ҚР-ның МЖМБС 5.04.019 – 2011 және Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ-да 2006 ж. шығарылған «Студенттің оқытушының басшылығымен жүргізілетін өзіндік жұмысын ұйымдастыру бойынша әдістемелік нұсқау» жатқызылады.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты 5.04.019 -2011 білім беру мазмұнына, студенттердің білім алу траекториясына, оқу бағдарламаларына және студенттерді бағалауға талаптарды орнатады. Стандарт жоғары білім саласындағы халықаралық құжаттамасымен үйлестірілген [3].

ҚР-ның МЖМБС 5.04.019 – 2011 сәйкес, оқытудың кредиттік технологиясы кезінде өзіндік жұмыстың көлемі ұлғайтылады, өзіндік жұмыс ОСӨЖ бен СӨЖ деп ажыратылады. Ал, ОСӨЖ оқытушымен әрекеттестікте орындалатын, академиялық сабақтар кестесіне енбейтін жеке кестеге сай өткізілетін студенттің жұмыс түрі болып табылады. ОСӨЖ бен СӨЖ арасындағы қатынас ЖОО-мен өздігінен анықталады. ОСӨЖ барысында оқу бағдарламасырның, үй тапсырмасының және т.б. қиын сұрақтары бойынша кеңестер өткізіледі.

Осы стандартқа сай ОСӨЖ-ге төрт негізгі қызмет еңгізіледі.

Бірінші қызмет – оқу пәні бойынша бекітілген сабақтарда оқытушыдан иеленген ақпаратты студентпен белсенді қабылдауды жүзеге асыруды пайымдайды.

Екінші қызмет студенттердің оқытушының нұсқаулары негізінде оқу-әдістемелік оқу құралдарын, әдебиет көздерін өздігінен оқуын, үй тапсырмаларын, бақылау мен курстық жұмыстарын және т.б. өздігінен орындауын білдіреді. Осы кезде студенттерден жұмыс жасау нұсқаларын білу, қиындықтарды тіркеуді, тәртіп талап етіледі.

Үшінші қызмет студенттердің өз қиыншылықтарын талдауы мен жүйелеуінен, оқу материалын меңгерудегі қиындықтың туындау себебін айқындауынан, өзге оқу қызметтерін орындауынан құралады. Студенттер шешілмейтін қиындықтарды оқытушыға арналған сұрақтар жүйесіне ауыстырады (оларды реттейді, рәсімдейді, маңыздылығы бойынша анықтайды).

Төртінші қызмет студенттердің оқытушыға сәйкес түсініктемелермен, кеңестермен баруын білдіреді.

Академик Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ-да ОСӨЖ-ді ұйымдастыруда қолданылатын әдістемелік құжат 2006 ж. шығарылған «Студенттің оқытушының басшылығымен жүргізілетін өзіндік жұмысын ұйымдастыру бойынша әдістемелік нұсқау» болып табылады. Ол «Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ-да студенттің өзіндік жұмысын ұйымдастыру туралы ережесін» ескере отырып құрылған. Бұл әдістемелік нұсқауда ОСӨЖ-ге анықтама беріліп, оның құрылымы мен кезеңдеріне сипаттама берілген, 1-2 курс студенттері мен жоғарғы курс студенттеріне арналған ОСӨЖ тапсырмаларын құру ерекшеліктері айқындалған, ОСӨЖ барысында берілуі мүмкін тапсырмаларға мысалдар берілген. Сондай-ақ СӨЖ-ді ұйымдастыру ерекшеліктері мен кредиттік технология шеңберіндегі студенттердің білімін бақылауды ұйымдастыру шарттары қарастырылған [4].

Академик Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ-да кредиттік технология бойынша білім алушылардың өзіндік жұмысын әдістемелік қамтамасыз етуге келесілер енеді:

- Академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ ғылыми кітапханасының кітапхана қоры;
- Электронды дәрістер, электронды оқулықтар және құралдар, мультимедиялық презентациялар;
- Оқу бағдарламалары (SYLLABUS), жұмыстық оқу бағдарламалары.

Академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ ғылыми кітапханасының жалпы кітапхана қоры әрбір мамандыққа сай көрсетіледі. Мысалға, «5В050600 – Экономика» мамандығының кітап қорымен қамтылуына келер болсақ, 2016 -2017 ж. бұл көрсеткіш 79864 дананы (кітап қорында соңғы 10 жылда шығарылған кітап қоры ғана екеріледі) құрап, 2013-2014 оқу жылымен салыстырғанда 28 %-ға өскен (кесте 1). Қазақ тіліндегі оқулықтар саны барлық кітап қорының 20,7 % құрады, олар 2013-2014 оқу жылымен салыстырғанда 11,6 %-ға өскен.

Кесте 1. Академик Е.А.Букетов атындағы ҚарМУ-дың «5В050600 – Экономика» мамандығының кітап қоры.

		2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017
1	Оқу, оқу-әдістемелік және ғылыми әдебиетпен қамтылу, барлығы:	62216	72881	77864	79864
2	Оның ішінде, қазақ тілінде:	14840	17750	15194	16560
Е с к е р т у – ҚарМУ ғылыми кітапханасының мәліметтері негізінде құрастырылған					

Академик Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың Экономика факультетінің оқытушылары жыл сайын электронды дәрістер, электронды оқулықтар және мультимедиялық презентациялар жеке оқу-әдістемелік жоспарларына сай даярлайды. Олардың құрамынан орыс және қазақ тіліндегі электронды құралдардың біршама теңдігі байқалады.

Оқу бағдарламасы (SYLLABUS) нақты курстың концепциясын анықтайтын құжат болып табылады. Оқу бағдарламасы (SYLLABUS) пәндерді оқыту әдістемесін жетілдіру және университеттерде білім беру мазмұнының озық педагогикалық тәжірибесін енгізу мақсатында жасалады.

Оқу бағдарламасын (SYLLABUS) типтік бағдарламалар және мемлекеттік жалпы білім беру стандарты негізінде тьютор дайындап, баспаханалық әдіспен басылып шығарады және несиелік технология бойынша оқитын студенттерге арналады.

Оқу бағдарламасына (SYLLABUS) пәннің оқу бағдарламасы, курстың оқу жоспары, студенттерге арналған өзіндік жұмыстар бойынша тапсырмалар жүйесі, пән бойынша есеп беру жұмыстарын орындау кестесі, өзіндік бақылау үшін тест тапсырмалары, жазбаша жұмыстар тақырыптары және емтихан сұрақтарының тізімі енеді. Сондай-ақ, Оқу бағдарламасында (SYLLABUS) ОСӨЖ сабағының тапсырмалары ғана емес, оларды орындау бойынша әдістемелік нұсқаулар, әдебиет көздеріне сілтемелер беріледі. Оқу-әдістемелік кешеннің мазмұны кафедра мәжілісінде талқыланады, ғылыми-тәжірибелік жетістіктермен толықтырылады және әрбір жылдың 1 шілдесіне дейін бекітіледі.

Экономика және халықаралық бизнес кафедрасында 50 пән бекітілген, әрбір пән бойынша Оқу бағдарламасы (SYLLABUS) бар. Олар қойылған талаптарға, жұмыстық оқу бағдарламасына және жұмыс оқу жоспарына сай келеді.

Оқу бағдарламасында (SYLLABUS) қолданылатын тапсырмаларға мысал ретінде, «Экономикалық теория» пәні бойынша, 6-шы тақырыпқа «Бәсеке және монополия» сай құрастырған ОСӨЖ тапсырмаларын көрсетуге болады.

Тапсырмалар:

1. Семинар және СӨЖ тапсырмаларына дайындалу барысында туындаған сұрақтарды талқылау
2. Сөздікпен жұмыс істеу (глоссарий).
3. «Жетілген бәсеке нарығының негізгі белгілері» тақырыбында құрылымды логикалық кестелер құру.
4. «Жетілмеген бәсеке нарығының негізгі типтері» тақырыбында салыстырмалы кестелер құру.
5. Келесі графикалық модельдермен жұмыс жасау:
 - а) «жетілген бәсеке», б) «Монополия», в) «Монополиялық бәсеке», г) «Олигополия және оның үлгілері», д) «Монопсония».
6. Есептің шешімін табыңыз: А саласында бес фирма әрекет етеді делік, олардың әр бір жыл сайынғы сатылымы сала бойынша келесі үлесті қамтиды 30%, 30%, 20%, 10%, 10%. В саласындағы

бес фирма үшін бұл көрсеткіш келесідей: 60%, 25%, 5%, 5%, 5%. Герфиндаль индексін анықтап, бәсекеге қабілеттікті бағалаңыз.

7 «Табиғи монополиялар туралы» ҚР-ның заңдарын талдаңыз [5].

СӨЖ әдістемесін қамтамасыз ету үш деңгейде жүзеге асырылады: шығаратын кафедра, қызмет көрсететін кафедра, оқу-әдістемелік кабинетте (егер ол болса).

Шығаратын кафедрадағы шаралар жүйесіне өзіндік жұмыста студенттерге көмек берудің практикалық нысандары: бүкіл өзіндік жұмысты ұйымдастыруды координациялау; СӨЖ-ң аса тиімді нысандары мен түрлерін анықтау.

Қызмет көрсететін кафедра жұмысы: әдістемелік құрал әзірлеу (әдебиет, әдістемелік оқулық, оқу орнының техникалық оқу құралы); әдебиетті меңгеру бойынша әдістемелік қондырғыларды талқылау; оқу пәнінің әр түрлі сұрақтары мен тақырыптары бойынша фоноконсультация дайындау; СӨЖ бақылау нысаны мен әдісін әзірлеу; СӨЖ бойынша тапсырмалардың әр түрлі нысандарын қабылдауды ұйымдастыру. Бұл жерде оқытушы да СӨЖ қорытындысының мазмұнына, уақытына (регламентіне) және оны бақылауға әдістемелік нысан, құрал мен амал жүйесін қолдану жөнінде басшылық мүмкіндігі сақталады.

Оқу-әдістемелік кабинеті жағынан оқытушыға да, студентке де консультация, әдістемелік нұсқау, ұсыныс, әдебиет, оқу құралын беру арқылы жан-жақты көмек көрсетіледі.

СӨЖ аудитория сабақтарында да, аудиториядан тыс жерде де орын алады. Ол әр түрлі қызметте жүреді және оқытушы студенттің қай қызметін белсендіргісі келетінін білуі керек. Осыған сәйкес оқытушы бұл мақсатқа аса тиімді амал мен әдіс жүйесін ойластыруы тиіс.

Студенттердің өз бетінше орындалған жұмыстары бір орында тұрмауы тиіс. Керісінше, оқу процесіне ұйымдастырудың ең жақсы жүйелерінің әдістері мен түрлерін қолданып, іске асыру керек.

Жоғарыда келтірілген жұмыстармен бірге студенттердің мотивациялық дамуына және жеке-дара жұмыстардың нақты әдістемені қолдануына, жұмыс істеуді жүйелі түрде қадағалау керек. СӨЖ-дің ұйымдастырылуы жалпы жоспармен әдістеменен, материалдық көмекпен, уақыттың жоспарлауымен, материалдың іріктелуімен т.б байланысты болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың 2018 жылдың 10 қаңтарындағы халқына жолдауы // www.akorda.kz.

2. «Білім туралы» №319-ІІІ 2007 жылдың 27 шілдесінде қабылданған Қазақстан Республикасының заңы // www.zakon.kz/141156-zakon-respubliki-kazakhstan-ot-27.html.

3. 2011 жылы 17 маусымда бекітілген № 261 Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Жоғары білім. Бакалавриат. Негізгі ережелер. 5.04.019 – 2011.

4. Методические рекомендации по организации СРСП / Сост. С.Т.Каргин, Ф.И.Бокижанова, Т.Б.Казбеков. – Караганда: Изд-во КарГУ, 2006. – 35 с.

5. Экономикалық теория пәні бойынша университеттің экономикалық мамандықтарына арналған оқу-әдістемелік кешен/ Дайынд. Р.К.Андарова, Ескендир Н.Н., Г.К.Рахимжанова - Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2017. - 95 бет.

Уразбаев Жадыра Аблахановна

Магистр-оқытушы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Өнер факультеті, «Орындаушылық өнер» кафедрасы

ОҚУШЫЛАР ҰЖЫМЫНЫҢ ДАМУ КЕЗЕНДЕРІНДЕГІ ІС-ӘРЕКЕТІ МЕН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҰЙЫМНЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

***Түйін:** Оқушылар ұжымы балаларды ұжымшылдыққа тәрбиелеудің маңызды құралы. Ұжымшылдық адам мүддесінің ұжым және қоғам мүддесімен мызғымас байланыстылығын көрсетті. Адам ұжымда өз күшінің, өз қабілетінің керек екенін түсінді. Сондықтан, оларды үнемі дамытып, жетілдіріп отыру педагогикалық ұжымның оқыту және тәрбие жұмысын байланыстыра ұйымдастыруына тығыз байланысты. Қорыта айтқанда, ұжым – тәрбиенің маңызды құралы.*

***Кілтті сөздер:** Педагогика, психология, ұжым, педагогикалық тәрбие, білім.*

***Резюме:** Команда учеников является важным инструментом детского коллективизма. Колониализм показал, что человеческие интересы неразрывно связаны с интересами коллектива и общества. Человек понял, что ему нужны силы и сила команды. Поэтому их постоянное развитие и совершенствование тесно связаны с организацией учебно-воспитательной работы педагогического персонала. Короче говоря, коллектив является важным инструментом воспитания.*

***Ключевые слова:** Педагогика, психология, коллектив, педагогическое воспитание, образование.*

***Summary:** The team of students is an important tool for children's collectivism. Colonialism showed that human interests are inextricably linked with the interests of the collective and society. The man realized that he needed the strength and strength of the team. Therefore, their constant development and improvement are closely connected with the organization of teaching and educational work of teaching staff. In short, the collective is an important instrument of upbringing.*

***Key words:** Pedagogy, psychology, collective, pedagogical education, education.*

Психологиялық көзқарас тұрғысынан ұйым – баланың қоғамдық байланысы қалыптасатын, оның психикалық дамуы жүретін қоғамдық организм. Кез-келген ұйым оны әлеуметтік орта ретінде, тәрбие шарты және т.б. ретінде сипаттайтын белгілермен бірге балалар ұйымында біз кемелденіп бітпеген, қалыптасып келе жатқан жеке адамдармен істес боламыз. Оның ерекше тәрбиелік функциясы да нақ осыған байланысты.

Оқушылар ұйымының айрықша ерекшелігі – ересектердің балаларды біріктірген кезде, олардың қатынастарын құрған кезде көздеген мақсаттарының бағыттылығында. Балалар ұйымы өсіп келе жатқан адамды біріктіре отырып, бұл тұрғыда тәрбие функциясын жүзеге асырудың шарты мен құралын жасайды. Қоғамның неғұрлым белсенді де мақсатты түрде ықпал ету шарты бола отырып балалар ұйымы өз мүшелерін тәрбиелеу функциясын атқарады.

Балалар ұйымын ұйымдастыруда балалардың өздерінің қарым-қатынасқа деген қажетсінуі мен үлкендер алға қойған міндеттердің арақатынасы ерекше маңызды. Балаларды қоғамдық маңызды міндеттерді шешуге белсенді қатыстыра отырып, ұйым жеке адамды дамыту үшін кең мүмкіндік ашатын қарым-қатынастардың сай түрлі формаларына өріс жаюын қамтамасыз етеді. Бұл жағдайда балалардың ұйымы тек сырттай лайықты деп қабылдамауының психологиялық маңызы зор. Балалардың өздерінің көзінше ұйымның тәрбиелеу функциясын гөрі екінші орынға шегіндірілуі тиіс, айтпесе оның тәрбиелік ықпалы жойылады.

Балалар ұйымының әлеуметтік-психологиялық ерекшелігі мынада: үлкендер ұйымдастырған балалар бірлестіктері қоғамның осы типіне тән қарым-қатынастардың үлгісін жасауға мүмкіндік береді. Әрине, сондықтан да коллектив ішіндегі балалардың өзара қарым-қатынасының олардың жеке басын қалыптастыру үшін шешуші маңызы бар.

Қоғамда балалар ұжымы - баланың барлық қарым-қатынасын қалыптастырып қана қоймайды, сонымен бірге өріс жайып, сапалы өзгеріп отыратын ерекше әлеуметтік орта мен жағдай болып табылады. Осы қатынастарды дұрыс құрып, ұйымдастыру - тәрбие міндеттерінің бірі. Баланың ерекше икемделгіштігі коллективтің оған белсенді ықпал жасауына мүмкіндік береді. Атап айтқанда, коллектив - мектеп оқушысының жеке басының тұрақты адамгершілік қасиетін неғұрлым белсенді, мақсатты түрде қалыптастырудың шарты. Баланың өткен буынының тәжірибесін, жинақталған білімдерді, ұғымдарды қабылдау процесі дегеніміз өту жағдайлары бойынша да, сондай-ақ механизмдері бойынша да жеке-дара тәжірибені қалыптастыру процесінен ерекшеленетін өзгеше бір процесс. Бұл процесс баланың айналасындағылармен қарым-қатынасында, өріс жаятын іс-әрекетінде, өскелең адамды тәрбиелеуді, оны жеке адам ретінде қалыптастырып, дамытуды мақсат тұтқан қарым-қатынастардың үлкен де арнайы ұсынған жүйесінде жүзеге асады.

Іс-әрекеттің көп қырлы жүйесінде балалардың барлық қарым-қатынастары қалыптасады, олар осы жүйеде көрінеді. Балалар бірлескен іс-әрекеттің алуан түрлеріне түрлі бірлестіктер де қатысады. Алайда бұл бірлестіктердің балалардың өзара қарым-қатынасын қалыптастыруға психологиялық ықпалы бірдей емес.

Психологтар мен педагогтар балалар конгломераты, ассоциациялық топ, кооперативтік топ және қоғамның рұқсатымен құрылған іс-әрекет пен дамудың әр түрлі деңгейіндегі бірлестіктер, ақырында балалар коллективі деп бөледі. Жеке адамды тәрбиелеудегі қоғамның міндеті балалардың кез келген кездейсоқ бірлестігін құру емес. Тек оның жоғары формасы — қалыптасқан-дамыған балалар коллективі ғана қоғамның қойып отырған міндеттерін аша алады, сонымен бірге балалардың бір-бірімен араласу қажеттігін іске асыруға мүмкіншілік береді.

Дамыған балалар коллективі тек қана толық белгілі бір жас кезеңдеріндегі баланың психикасын қалыптастыратын іс-әрекеттерінің белгілі түрлері негізінде қажет және мүмкін болады. Шын мәніндегі әрі дамыған балалар коллективі үшін қоғамның пайдасына мақсатты түрде бірлескен мазмұнды іс-әрекеттің үйлесімді мотивтері мен мақсаттарының ортақтығы, жалпы нәтижеге жету қамы, белгілі бір ұйымдастыру мен байланыстар тән. Сонымен бірге оған барлық мүшелерінің жоғары өзіндік іс-әрекет ету дәрежесі, коллективтік өзара қарым-қатынастың жоғары дәрежесі мен кендігі тән. Дамыған коллективке баланың қарым-қатынасының өріс алған жүйесі, оның басқа адамға ерекше қарым-қатынасы іс-әрекет құралы емес, мақсаты ретінде болуы тән. Мұндай коллективті қалыптастыру - іс-әрекет пен балалардың қарым-қатынасының сипатын сапасын өзгертуге негізделген ұзақ процесс.

I-II кластардағы мектеп оқушылары арасындағы қарым-қатынасты, әдетте балалардың коллективтік қызметін ұйымдастыратын, қоғамдық тапсырманы бөлетін мұғалімдер жасайды.

III-IV кластарда балалардың өз жолдастары арасында белгілі орын алуға қажеттілігі өседі де, тәрбиенің шарты мен әдісі ретінде балалар коллективінің құрылуы басталады. Жеткіншектік шақтағы балаларға өзара қарым-қатынасы кең құшақ жайған өзіндік іс-әрекеті бар коллективті ұйымдастыру тән. Бұл осы кезеңде баланың әлеуметтік позициясының сапа жағынан өзгеруіне, оның басқа адамдармен қарым-қатынасының қайта құрылуымен байланысты, ол қарым-қатынас әр түрлі ситуацияға сәйкес құру, реттеу, бөгде адамның позициясын ескере отырып, өзінің қимылын бағалау мен бағыттау іскерлігін үйренеді. Өзін шындаудағы талабы саралау үстінде 10-16 жасар мектеп оқушысының бұл ерекшеліктері дәл осы тұста оны қоғамдық пайдалы іс-әрекеттің түрлі формаларының ішіндегі көп жақты қатынасқа неғұрлым икемді етеді. Оны іске асыру жеткіншектердің қоғаммен қарым-қатынасының сапа жағынан жүзеге енгізілгендегі негізгі психологиялық ерекшеліктеріне сәйкес келеді. Бұл іс-әрекеттің ішінде коллективті шындауың психологиялық шарты болып табылатын жеткіншектердің өзін белсенділікпен бекітуі жүріп жатуы мүмкін.

Сонымен дамыған коллектив өзінен-өзі дүниеге келмейді. Оның қалыптасуы, дамуы кіші шәкірттік шақта басталады да, ал түп-тамыры одан да гөрі ертерек неғұрлым сәбилік шақта жатады.

Балалар коллективін дамыту дәрежесі балалардың өзара қарым-қатынастарын дамыту деңгейлерімен және сипатымен анықталады. Балалардың қарым-қатынасының өріс алған жүйесін құрудың негізі - олардың іс-әрекеттерін мақсатты бағытта ұйымдастыру.

Мектеп оқушысы, әдетте, бір қатар түрліше, бірдей жастағы (мысалы, оқу), түрлі жастағы (спорт, керкемөнер, қоғамдық-ұйымдастыру) тұрақты, уақытша және басқа коллективтерге кіреді. Тәрбие жұмысын дұрыс ұйымдастырса, негізгі міндеті мен функциясы қоғамдық пайдалы іс-әрекет, қоғамдық өмір мен қоғамдық мінез-құлықты қалыптастыру деп есептелетін, коллективтер, шәкірт үшін неғұрлым референтті болады. Барлық бұл коллективтерде бала басқа балалармен және үлкендермен белгілі қарым-қатынасқа түседі, өзіндік орын алады, оның жеке басын қалыптастыратын, жетілдіретін белгілі бір талаптар жүйесінде болады.

Балалар ұжымын мектеп оқушыларының өміріндегі негізгі орта деп қарай отырып, біріншіден олардың ұжымдық қызметін өзіндік іс-әрекет сипатына ие болатындай, яғни іс-әрекет түрінде ұйымдастыру қажет, онда мақсаты балалар үшін тартымды болғандықтан әрбір оқушының белсенділігін оятатындай мотивке айналуы керек. Екіншіден, істі ұйымдастыру әрбір коллектив мүшесінің творчестволық, тең праволық позициясын, оның даму, өзгеру мүмкіншілігін қамтамасыз етуі керек. Тұрақты күрделіленетін бірлескен іс-әрекет алғаш қатысы бар коллектив үшін, содан соң мектеп үшін, кейіннен аудан, қала үшін орындалады. Үшіншіден, мектеп оқушыларының бірлескен жұмысын, әрбір оқушының іс-әрекетінің нәтижесін жалпы нәтижеге жетудегі қажетті буын болатындай етіп құрған жөн. Коллективтік іс-әрекетті осылай ұйымдастыру балалардың

ынтымақтастығын, жауапкершілігін, демеуді сезінуін, көмектесуге ұмтылысын оятады, қоғамдық пікірді пәрменді түрде қалыптастырады.

Балалар ұжымының тәрбиелеу мүмкіндіктері мыналармен:

- 1) балалар әрекетінің мазмұнымен;
- 2) бұл ұжым қаншалықты тұтас іс-әрекеттің субъективті ісі ретінде болатындығымен;
- 3) іс-әрекет процесінде ұйымдастырылатын барлық қарым-қатынастардың жүйесімен айқындалады.

Барлық ұжым мүшелеріне әрбір бала үшін орнықты жағдай туғызатын қамқорлық қарым-қатынас ұйымдастыру аса маңызды.

Балалар ұжымы тәрбие объектісі ғана емес, оның субъектісі де. Әрбір бала - осы ұжымның мүшесі, сондықтан да мектеп оқушысына ұжымдық іс-әрекеттің мақсатын таңдауға нақтылы қатысып, оны өмірде іске асырып, көпшіліктің пікірін ұйымдастырып отыруы қажет. Жеке адамға балалар коллективінің тәрбиелік ықпалы, баланы белгіленген қатаң талаптарға бағындыруға мұқтаж ететін қысыммен емес, балаларды олардың творчестволық белсенділігін жан-жақты ашуға итермелеуімен анықталады. Әрбір баланың дербестігін, инициативасын көрсету, даралығын дамыту үшін жағдай жасау жеке адамның адамгершілік өрісінің байлығын ашып, оның моральдық-ерік сапаларын қалыптастырады.

Ұжымшылдық - жеке адамның өзінің нақтылы іс-әрекетіне көзқарасының бірден-бір маңыздысы — қоғамдық іске творчестволық көзқарас, бірақ тек өз тобының жай қоғамдық ісіне ғана емес, жалпы барлық іс-әрекетке творчестволық көзқарас. Нақ осы жағдайда қоғамдық іс-қажеттілік болып есептелетін қалыптасқан жеке адамның өзін-өзі көрсетуі болып өтеді. Мұндай қажеттілікті тұйық топта, оның тар шеңберлі істеріне ғана көзқарасып қалыптастыру арқылы қалыптастыруға болмайды, өйткені жеке адамды жан-жақты дамыту бір бөлігі ұжым болып табылатын кең шеңберлі мақсаттарға бағдар алумен қамтамасыз етіледі.

Бұл кезеңде мұғалімнің негізгі қызметі - оқушылардың ұжымдық іс-әрекетін ұйымдастыру, оларды өр түрлі іс-әрекеттеріне қатыстыру, ұжымды балаға педагогикалық ықпал жасайтын құралға айналдыру. А.С.Макаренко ұжымды нығайту үшін тәрбие жұмысын барлық ұжымды тәрбиелеуден бастау қажет дейді. Екінші кезеңде ұжым өзін-өзі басқаруға, сынып жетекшісінің ұйымдастырушылық қызметі тұрақты ұжым органдарына көшеді. Бұл кезеңде белсенді топпен жұмыс істеудің маңызы зор. Мысалы: жұмысты бірігіп жоспарлау, әр түрлі оқу, қоғамдық еңбек тапсырмаларын орындау, әрбір ұжым мүшелеріне көмектесу, іс-әрекеттерін бақылау, т.б. Мұғалімнің қызметі - коммуникативті, балалармен байланыс жасау, ұжымның өмірі үшін оқушылардың ынтымақын қуаттау, жалпы міндеттерді орындауда барлық оқушылардың күш-қуатын нығайту.

Ұжымның бұл даму кезеңінде қатар ықпал жасау принципі қолданылып, тұлғаға талап қою ұжым арқылы жүзеге асырылады. Үшінші кезең - белсенді топтың және ұжым іс-әрекетінің дамуымен сипатталады, қоғамдық өмірдегі деректерді, құбылыстарды бағалауда қоғамдық пікір пайдаланылады. Бұл саты ұжымның өрлеу кезеңі. Ұжым өмірінде, оқушылар арасында жалпы істі бірлесіп орындаудың арқасында ұжымдық, гуманистік қатынастар дамып, ұжымда тілектестік, бір-біріне ілтипатты болу, жолдастарының қуанышына, мұқтаждығына үн қатуға дайын тұру, мінез-құлық нормасын сақтау, нормаға бағыну сияқты қасиеттер пайда болады. Ұжым қоғамдық пікірмен сипатталады.

Қоғамдық пікір - бұл ұжым мүшелерінің талаптарды, пікірлерді бағалаудағы бірлігі. Бұл бірлікті ұжым одан әрі дамытып, кейбір ұғымдар және құбылыстар жайындағы пікірлерді мақұлдайды немесе теріске шығарады. Демек, ұжымдықталқылау, бағалау жариялылық, әрекеттілігі - қоғамдық пікірдің негізгі ерекшелігі.

Оқушылар ұжымын нығайту мен қалыптастыруда аса маңызды мәселелердің бірі - ұжым алдындағы мақсатты - перспективаны таңдау. Осыған орай А.С.Макаренконың теориялық мұрасына сүйеніп, оның жақын, орта және қашық атты перспективаларын еске түсірген жөн. Жақын перспектива - бұл күнделікті өмірдегі әр түрлі іс-әрекетке жеке тұлғаны ынталандыру, қызықтыру. А.С.Макаренко: "Егер балалар алдында қуанышты, қызықты, істер болмаса, онда олар өмір сүре алмайды. Адам өмірін шын ынталандыру - ертеңгі қуанышты сезіну". Жақын перспектива: жарыс, саяхат, жексенбілік серуен, цирк, мұражай және көрмеге бару, үйірмелердегі қызықты жұмыстар. Орта перспектива: балалар лагеріне бару, жылсайын өткізілетін ән, сурет сайыстарына қатысу, әдебиет, эстетикалық және этикалық тақырыптарға пікірталас өткізу. Қашық перспектива - ұжымның немесе жеке адамның ұзақ мерзімге созылатын бір істі орындауға талаптануы. Қашық перспектива: келешек мамандықты таңдау, білім алу, мектеп бітіргеннен кейін халық шаруашылығында жұмыс істеуге тілек білдіру немесе кәсіптік оқу орындарына түсу.

Қоғам адамдары қашық перспектива арқылы мүмкіндігінше ұжымға, Отанға пайда келтіруі тиіс. Бұл перспектива жақын және орта перспективалармен мызғымас байланыста іске асырылады. Әрбір мұғалімнің міндеті - перспективаларды оқу және тәрбие барысында тиімді пайдалану, перспективаны баланың, сыныптың, мектептің пайдасы үшін таңдап ала білу, оқушылардың жас ерекшеліктерін және жалпы дайындық дәрежесін еске алу.

Ұжым өмірінде дәстүрдің тәрбиелік маңызы зор. Дәстүр - бұл тарихи қалыптасқан, бір буыннан екінші буынға беріліп отыратын қоғамдық өмірдегі, ұжымдағы адамдардық қатынастарын көрсететін нормалар мен принциптер.

А.С.Макаренконың сөзімен айтқанда, дәстүр ұжымды бекітіп, нығайтып, оны толық, тұрақты, ықпалды және тартымды етеді. Ұжым өміріндегі дәстүрдің түрлері: мектеп мерекесі, сайыстар, олимпиадалар, соңғы қоңырау, аға ұрпақтың мұрасын ұқыптылықпен күтуге үйрену, ұжым абыройы үшін күресу.

Қандай болмасын ұжымды ұйымдастыру негізі оның мүшелерінің қоғамдық ортақ мақсатқа бағытталған ісі болады. Ұжым құруды мақсат ете отырып балалар ісін ұйымдастыруда ең алдымен педагогикалық міндеттерді шешу керек: іс-әрекетті таңдау және сол істің мақсаты мен мазмұнына балаларды қызықтыру істің әр түрлі саласында қалыптасады. Мысалы, еңбек ету де, ойын ойнауында, сабақ кезінде, мәдени көпшілік және спорт жұмыстарының барысында т.б.

Кез-келген оқушылар ұжымын тәрбиелеуді ұйымдастыруды тәрбиеші ең алдымен талап қоюдан басталады. А.С. Макаренко талап қоюды, ең алғашқы кездесуді жалпы оқушылар жиналысынан бастау пайдалы нәтиже екенін көрсетеді. Талап қою ережесінің педагогикалық негізі – талаптың бір-бірімен байланыстылығы, талап қоюға дайындық алдын-ала ұжым ережелерін зерттеп білу, бірінші күннің шешуші ролін түсіну, талап түсінікті, нанымды, балалар орындай алатын нақтылы, жігерлі түрде айтылуы керек[1,2].

Белсенділермен жүргізілетін жұмыстар жүйесі – ұжымды ұйымдастырудың басты шарттарының бірі. Белсенділер тобын іріктеп алып жұмыс жүргізу мұғалім мектеп талабын іске асырудың негізгі мақсаты, іс-әрекеті ұжымның өміріне пайдаланудың басты жолы болып есептеледі. А.С.Макаренко ұжымды тәрбиелеуде сол ұжымнан шыққан ең алдыңғы топ - мықты белсендінің роліне үлкен мін берген. Белсендіні ол педагогтардың ең жақын тірегі ретінде қараған. «Белсенділер дегеніміз балалар мекемесіндегі пайдалы және қажетті қосымша адам (резерв) бұл ұжымдағы ұрпақтардың орнын басады. Ұжымның бейнесі мен дәстүрін сақтайды. Өсіп келе жатқан белсенді қоғамдық жұмыста оқу бітіріп кеткен тәрбиелеушілердің орнын басады. Сөйтіп мекеменің біртұтастығы қамтамасыз етіледі», - деген А.С.Макаренко. Белсенділер мен жұмыс жүргізудің педагогикалық міндеттері: сенімді белсенділер іріктеу; Оқушылар алдында мұғалімнің сенімді, беделді оқушылары – белсенділер бар екенін сезіндіру; белсенді оқушылардың беделін, сенімін арттыру үшін орындай алатын сынып жұмыстарын тапсыру, өздері шешім қабылдауына мүмкүндік туғызу; Белсенділер өскен сайын оқушыларды көбірек олардың айналасына топтастыра бастау, олардың оқушылар мен өзара әрекеттесу шеңберін кеңейту; оқушылар ұжымының барлығына тапсырмалар беру, тұрақты қоғамдық міндеттер жүйесін белгілеу; белсенділердің қоғамдық жұмысқа деген жауапкершілігін қажетсіну сезімінің басқа оқушыларға да ықпалы болуына сүйеніп, әр оқушының талап тілегіне сай жұмыстарды шебер үйлестіріп отыру; белсенділердің үнемі ұжым алдында есеп беруін іске асыру, ал ұжым мүшелерінің тапсырмаларының орындалуын белсенділер тобының тексеруіне, бақылауына сеніп беру. Осылай ұжымда белсенділер тобы құрылуы арқылы ұжымдық қатынастар тәжірибесі қалыптасып, ұжымның біртіндеп ұйымдасуына, дамуына көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Макаренко А.С. Педагогическая поэма // Соч. В 8 т. -Т 3. – 426 с.
- 2 Луначарский А.В. Очередные задачи и перспективы народного образования в республике. Свердловск, 1928. 32 с
- 3 Крупская Н.К. Педагогические сочинения в 10-ти томах. Т.2. Общие вопросы педагогики. М.: Изд-во АПН, 1958.
- 4 Сухомлинский В.А Избранные педагогические сочинения в 3 т., т. 1, с. 87
- 5 Толстой Л.Н. Собрание сочинений в 22-ти томах. – М.: Изд-во АПН, 1968.
- 6 Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения/Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии (1861). — М.: Изд-во Академии наук РСФСР, 1945. — С. 461
- 7 Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения / Вступ. ст. В. З. Смирнова. — М., 1952. — 702 с.
- 8 Блонский П.П. Избранные педагогические сочинения – Москва: Просвещение, 1961. – 392 с.
- 9 Выготский Л.С. К вопросу о психологии творчества актера. // Собр. соч.: В 6-ти т. - М., 1984. - Т.6. - 328 с.
- 10 Крупская Н.К. Педагогические сочинения в 10-ти томах. Т.1. Общие вопросы педагогики. М.: Изд-во АПН, 1958.
- 11 Лепешинский П.Н. На повороте, М., 1955
- 12 Сорока-Росинский В.И. Национальное и героическое воспитание. М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1955. -125с.
- 13 Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения в 2-х томах. — М.: Педагогика, 1980. — Т. 1. — 304 с.

Рахимжанова М.Б.

Докторант, Факультет информационных технологий,
Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, г. Астана, e-mail: r.mira@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ МОДЕЛИ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНФОРМАТИКИ

***Резюме.** В статье рассматриваются роль компьютерной графики в процессе формирования компетенции будущих учителей информатики. В процессе обучения раскрываются особенности формирования модели методики обучения компьютерной графике.*

***Ключевые слова:** педагогика, информатика, компьютерная графика, образование*

***Түйін.** Мақалада болашақ информатика мұғалімдерінің құзыреттілігін қалыптастыру процесінде компьютерлік графиканың рөлі қарастырылады. Оқу процесінде компьютерлік графиканы оқыту әдіснамасын қалыптастырудың ерекшеліктері анықталды.*

***Кілттік сөздер:** педагогика, информатика, компьютерлік графика, білім беру*

***Summary.** The given article describes the role of computer graphics in the process of forming the competence of future informatics teachers. In the process of teaching, the peculiarities of the formation of a computer graphics model training methodology are revealed.*

***Key words:** pedagogy, computer science, computational graphics, education*

Как отметил в своем Послании народу Казахстана Президент РК Н. Назарбаев: «человеческий капитал – основа модернизации. Для этого требуется новое качество образования. Необходимо усилить качество преподавания математических и естественных наук для молодежи, что является важным условием подготовки их к новому технологическому укладу». Президент уделил особое внимание обучению информационных технологий. По нынешнему условию в высших учебных заведениях должны учиться те, которые были обучены информационным технологиям, которые могут дать нашим детям необходимые функциональную грамотность и критическое мышление [1].

Тем самым, образовательная система Республики Казахстан требует модернизации с учетом современных требований, предъявляемых к результатам обучения. Решение новых образовательных задач предусматривает изменение содержания обучения на основе государственных образовательных стандартов Республики Казахстан. В данной работе рассматривается формирование модели методики обучения компьютерной графике будущих учителей информатики.

Современные требования, предъявляемые обществом к выпускнику вуза, обуславливают необходимость усиления знания и умения в сфере компьютерной графики. Характеризуя образовательный процесс обучения компьютерной графике и описывая методику обучения по учебному предмету, выделяют несколько взаимосвязанных компонентов: компонент «эмпирический опыт», компонент «теоретический опыт», входящие, как составляющие, в компоненты «профессионально – педагогические компетенции педагога», и «профессионально-педагогические компетенции», а также компонент «образовательный процесс» и компонент «обучаемый – общество - рынок труда». Все эти компоненты являются факторами, влияющими на формирование модели методики обучения компьютерной графике будущего учителя информатики.

Рассмотрим основные педагогические способности, определённые Н.Д. Левитовым, Ф.Н. Гोनоболыным и В.А. Крутецким.

Н.Д. Левитов выделяет в качестве основных педагогических способностей следующие:

- способность к передаче знаний в краткой и интересной форме;
- способность понимать учеников, базирующаяся на наблюдательности;
- самостоятельный и творческий склад мышления;
- находчивость или быструю и точную ориентировку;
- организаторские способности, необходимые как для обеспечения работы самого учителя, так и для хорошего ученического коллектива [2].

Ф.Н Гоноболынин, развивая и детализируя содержание, дает 5 основных способностей:

-способность делать учебный материал доступным учащимся и способность связывать учебный материал с жизнью образуют одну как бы собственно дидактическую группу способностей, соотносимых с более общей способностью к передаче знаний в краткой и интересной форме;

-понимание учителем ученика, интерес к детям, творчество в работе, наблюдательность по отношению к детям - это вторая группа способностей, связанных с рефлексивно-гностическими способностями человека;

-педагогически волевое влияние на детей, педагогическая требовательность, педагогический такт, способность организовать детский коллектив – это интерактивно-коммуникативные способности;

-способности, характеризующие содержательность, яркость, образность и убедительность речи учителя[3].

Как видно из приведённых определений педагогических способностей, они в своем содержании, во-первых, включают многие и личностные качества и, во-вторых, раскрываются через определенные действия, умения. При этом, есть умения, которые включаются в содержание нескольких способностей, например, входящие в дидактическую способность умение организовать самостоятельную работу учащихся есть, по сути, умение организовать работу других. Она входит в организаторскую способность. Умения, раскрывающие перцептивную способность, очень близки к умениям, входящим в способность к распределению внимания, и т.д. Это может свидетельствовать о том, что на основе определенных учительских действий, (умений), а тем более их совокупности, с помощью которой реализуется та или иная педагогическая функция, могут лежать несколько способностей.

Одна из подструктур личности педагога – профессиональная компетентность. Профессиональная компетентность – интегративное качество личности специалиста, включающее систему знаний, умения и навыков, обобщенных способов решения типовых задач. Формирование профессиональной компетентности зависит от различных свойств личности. Профессиональная компетентность характеризуется постоянным стремлением к совершенствованию, приобретению новых знаний и умений, обогащению деятельности. Психологическая основа компетентности – готовность к постоянному повышению своей квалификации, профессиональному развитию.

Таким образом, профессиональная компетентность оценивается уровнем сформированности профессионально-педагогических умений – показателем конкретных и диагностируемых в отличие от используемых при аттестации педагогических работников таких характеристик, как исполнение должностных обязанностей, личный вклад в выполнение плана и качество подготовки квалифицированных специалистов, состояние дисциплины и др.

Можно определить основные компоненты профессионально обусловленных подструктур личности педагога, наиболее актуальные для педагога компьютерной графики, к которым относятся следующие:

- Социально-психологическая направленность: социально-профессиональные ориентации, профессионально-педагогические интересы в области компьютерной графики, мотивы профессиональной деятельности и самосовершенствования, профессиональные позиции личности.

- Профессиональная компетентность (психологическая компетентность и социально-коммуникативная адаптивность). Профессиональная компетентность характеризуется постоянным стремлением к совершенствованию, приобретению новых знаний и умений, обогащению деятельности (что очень важно для быстроменяющейся области компьютерной графики).

- профессионально важные качества: социальный интеллект, логическое мышление, коммуникативность, педагогическая рефлексия, эмпатия.

- профессионально-значимые психо-физиологические свойства: эмоциональная «устойчивость» и экстрвертированность.

Успешность использования информационно-коммуникационных технологий в обучении определяется следующими факторами: наличием вычислительной техники и программного обеспечения, подготовленностью педагогических кадров, разработанностью методики преподавания курса в целом и отдельных тем. Если вопросы, связанные с первыми факторами, в той или иной степени решены, то вопросы разработки и создания методик преподавания курсов, пример, связанные с информационными технологиями компьютерной графики очень актуальны на сегодняшний момент.

С момента внедрения курса компьютерной графики в высшие образовательные заведения педагогами накоплен известный опыт преподавания. В тоже время еще не сложилась дидактическая система преподавания курса, на то указывают несколько причин: динамичность области компьютерной графики и высокие требования рынка труда к выпускникам.

Современная компьютерная графика достаточно широкая область научных знаний, охватывающая методы, технологии и инструментарий создания компьютерных двумерных и трехмерных изображений различного характера, а также интерактивных и анимационных продуктов. Компьютерная графика давно заняла свое место в таких областях, как полиграфия, телевидение, архитектура, дизайн, кино, образование, создание прототипов и имитация динамики, а также в

создании компьютерных игр и обучающих программ. Постоянно появляются новые потребители компьютерной графики, требуются новые квалифицированной IT-художники и разработчики компьютерных моделей и представлений.

Существование современных информационно-коммуникационных технологий невозможно без компьютерной графики. Компьютерная графика как обширная область исследования и практического применения возникла в условиях быстрого развития электронно-вычислительных машин. Предметом ее изучения стали средства и методы автоматизации ввода, представления, обработки графических объектов в компьютере и вывода результирующей графической информации из компьютера на устройства отображения. Способность компьютерной графики быть многозначной, необычной и символичной, скрывать некие смыслы за иносказательной формой имеют большую дидактическую ценность.

Глубина, тональность и насыщенность красок способны оказать глубокое воздействие на психику человека. Графика, как и другие формы искусства, основанного на принципах гармонии, обладает способностью активизировать или расслаблять человека, снимать стрессы и стимулировать разум к сознательной творческой деятельности. Таким образом, использование компьютерной графики, с одной стороны, позволяет развивать творческие способности обучаемых, с другой — подвести их к расшифровке скрытого сообщения, содержащегося в любом визуальном сообщении. Компьютерная графика в сочетании со средствами мультимедиа и высокохудожественными информационными технологиями позволяет формировать особую графическую информационную среду для творческой деятельности обучающихся. С учетом рассмотренных выше дидактических особенностей изучение компьютерной графики имеет особое значение, поскольку является уникальным средством развития таких личностных качеств обучающихся, как:

- восприятие пространства;
- абстрактно-логическое и образное мышление;
- чувство цвета;
- творческое воображение;
- целостность восприятия;
- внимание, память, аккуратность в работе и др.

Наряду с этим изучение компьютерной графики формирует умения перекодирования визуального образа в вербальную форму, способствует творческому самовыражению. Следует отметить, что компьютерная графика является важным средством моделирования и демонстрации законов, лежащих в основе художественного и графического творчества. При этом по характеру технологий, богатству цветовых эффектов, способам наглядного отображения объектов, взятых в пространстве, компьютерная графика не только имеет общеобразовательное значение, но и способствует профессионально ориентированному обучению.

Краткий анализ психолого-педагогических взглядов дает возможность увидеть основные тенденции в изучении проблемы компьютерного творчества, всю ее сложность и многоаспектность, актуальность изучения с позиции современных научных концепций.

Таким образом, основу проектирования методики обучения составляют несколько компонентов, которые тесно переплетаются в образовательном процессе и связаны с личностью самого педагога, его профессиональными умениями профессиональным творчеством, с индивидуальными предпочтениями обучаемого, а также с современными требованиями общества и рынка труда.

Методика обучения компьютерной графике успешно используется при соблюдении определенных условий, основанных на принципах дидактики. К числу дидактических условий могут быть отнесены следующие:

- обоснованность применения определенных методов и способов решения обобщенных задач в области компьютерной графики;
- осознанность овладения структурой и содержанием процесса решения обобщенных задач в области компьютерной графики;
- целенаправленность формировании алгоритмических и эвристических приемов решения задач в области компьютерной графики;
- преемственность вузовского и профессионального подхода к обучению выполнять учебные проекты профессионального значения;
- систематичность и последовательность формировании умения решать задачи области компьютерной графики;
- общность подходов к обучению;

- перенос умения решать задачи в области компьютерной графики на специальные знания в будущей профессиональной области.

Литература

1. *Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 10 января 2018 г. «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции».*
2. *И.О. Кличко, Н.Ф. Сухарева: Педагогическая психология. – М.:Direct Media, 2015.*
3. *П.А. Гальперин. Лекции по психологии. – М.: Высш.школа, 2002.*
4. *К. З. Халикова. Роль компьютерной графики при формировании компетентности в области информационно-коммуникационных технологий у будущих учителей информатики: //Информатика в образовании. 2011.*

Рыскельдина Анар Аблаевна

к.п.н., доцент кафедры иностранной филологии и переводческого дела Карагандинского государственного университета имени академика Е.А. Букетова,
г. Караганда, anar-ryskeldina@mail.ru

КЛЮЧЕВАЯ РОЛЬ ПЕДАГОГА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Резюме. Все изменения, которые происходят в системе образования, всегда опосредованы социально-экономическими условиями развития общества. Говоря о деятельности образовательных учреждений, следует отметить, что профессия педагога сложна и многогранна, в работе неизбежны трудности, а подчас и разочарования. Роль педагога в прогрессивном развивающемся мире значима хотя бы тем, что он воспитывает подрастающую молодёжь, формирует поколение, которое должно продолжить дело старших, но уже на более высоком, культурном уровне развития общества. Сферой педагогической деятельности является образование, обучение и воспитание. Несомненно, можно утверждать, что педагог формирует будущее общества, будущее его науки и культуры. Именно поэтому во все времена выдающиеся деятели просвещения высоко ценили роль педагога в жизни общества.

Түйін. Білім жүйесінде болып жатқан барлық өзгерістер әрқашан қоғам дамуының әлеуметтік-экономикалық жағдайларына байланысты. Білім мекемелерінің жұмысы туралы айтар болсақ, мұғалім кәсібінің қиын және сан қырлы, жұмысында қиындықтар мен көңілі қалудың бар екенін айта кету керек. Озық дамып келе жатқан дүниежүзінде педагогтың рөлі өсіп келе жатқан жастарды тәрбиелеуімен, үлкендердің ісін әлдеқайда жогары, мәдени деңгейде жалғастыратын ұрпақты қалыптастыруымен маңызды. Педагогикалық іс-әрекет аясы білім, оқыту және тәрбиелеу. Педагог болашақ қоғамды, оның болашақ ғылымы мен мәдениетін қалыптастырады деп айтуға болады. Сол үшін барлық заманда білім саласындағы ұлы тұлғалар қоғам өмірінде педагогтың рөлін жогары бағалаған.

Summary. All changes that occur in the education system are always mediated by the socio-economic conditions of society development. Speaking about the activities of educational institutions, it should be noted that the teaching profession is complex and multifaceted, in the work of inevitable difficulties, and sometimes frustrations. The role of the teacher in the progressive developing world is significant at least in the fact that he brings up the younger youth, forms a generation that should continue the work of the older, but at a higher, cultural level of society development. The sphere of pedagogical activity is education, training and upbringing. Undoubtedly, it can be argued that the teacher forms the future of society, the future of its science and culture. That is why, at all times, outstanding educators valued the role of the teacher in society.

Социокультурное развитие современного общества сопровождается рядом глубоких противоречий, из которых наиболее общее, фундаментальное – это противоречие между либеральной идеологией, с ориентацией на развитие по модели либеральной демократии развитых стран, и консервативной идеологией, направленной на сохранение национально-культурного своеобразия, уникальности мировой цивилизации. Это противоречие проявляется во всем: в политике, экономике, социальной сфере, в общественном и индивидуальном сознании и в том числе в образовании, особенно в системе воспитания. В профессиональном сообществе и в широких кругах вызывает острый интерес вопрос о том, в каком направлении развивается система образования и воспитания молодежи, на основе какой идеологии, системы ценностей строится воспитание в школе и вузе.

Педагог – человек преданный своему делу, своим студентам. Педагоги должны помочь выявить лучшие качества, заложенные в душе ребенка, поощрять его, чтобы он получал радость от полученных знаний, учить быть хорошим человеком и истинным гражданином своей страны.

Профессия некогда почётная, а ныне совершенно потерявшая популярность у подрастающего поколения. Сегодня информационные технологии, книги, журналы, стали более важным источником информации, что как бы оттеснило учителя. Потому ему как никогда приходится много работать, чтобы и сегодня быть наиболее информированным, доказывая особую значимость педагога, как для детей, так и для их родителей, доказывая право на уважение [1].

Все изменения, которые происходят в системе образования, всегда опосредованы социально-экономическими условиями развития общества. В частности, увеличение сроков образования, усложнение образовательных программ, введение двухуровневой системы высшего образования обусловлено не только научно-техническим прогрессом, который не остановишь, но и изменением самого государства, его места в мировой образовательной системе. Изменений произошло и происходит очень много. Однако, исторически сложилось так, что любая инновация становится традицией только в том случае если она доказала свою эффективность многократно и массово. Традиции, это то наилучшее, что накоплено десятилетиями, а инновации должны ещё себя доказать.

Содержание образования – важнейшая составляющая образовательной системы и, соответственно, главная цель планируемых изменений в ней. Организационно-управленческие, экономические, правовые преобразования, при всей своей важности, все же являются условиями и механизмами выхода на новое качество образования.

В качестве главного результата сегодня в системе образовании рассматривается готовность и способность молодых людей, заканчивающих школу, нести личную ответственность, как за собственное благополучие, так и благополучие общества.

Личность педагога, его жизненная позиция, мироощущение и безграничная любовь – это то, что сегодня особенно значимо, хотя и требует огромных затрат времени и сил.

К.Д. Ушинский так определил значимость роли педагога в современном обществе: «Воспитатель, стоящий в уровень с современным ходом воспитания, чувствует себя живым, деятельной частью великого организма, борющегося с невежеством и пороками человечества, посредником между всем, что было благородного и высокого в прошедшей истории людей, и поколением новым, хранителем святых заветов людей, борющихся за истину и за благо. Он чувствует себя живым звеном между прошедшим и будущим, могучим ратоборцем истины и добра и сознаёт, что его дело, скромное по наружности, - одно из величайших дел истории, что на этом зиждутся царства и им живут целые поколения» [2].

В этой связи основным результатом деятельности образовательного учреждения должна стать не система знаний, умений и навыков сама по себе, а набор ключевых компетентностей в интеллектуальной, гражданско-правовой, коммуникационной, информационной и прочих сферах.

Компетентностный подход возник как составная часть и продолжение личностно-ориентированного подхода к организации образовательного процесса. К явно положительным характеристикам компетентностного подхода относится то, что образовательный процесс рассматривается как стройная и сложная система, ориентированная на формирование совокупности качеств и свойств личности позволяющих осуществлять профессиональную деятельность на высоком качественном уровне. Явным недостатком данного подхода является то, что компетенция не имеет четкого содержательного и деятельностного наполнения. Ориентируя деятельность педагога в целом, она не направляет на решение конкретных дидактических задач и может в каждом конкретном случае пониматься по-разному. Другими словами, она абстрактна. Однако, не только в образовательном процессе, но и в любой деятельности, чем более четко определена система целей, тем выше уровень организации и качества [3].

При этом в содержании образования должна занять важное место коммуникативность, информатика, иностранные языки, межкультурное взаимопонимание.

В связи с этим можно выделить следующие основные проблемы современного образования и указать пути их решения:

1. Проблема кадрового обеспечения. Анализируя деятельность образовательных учреждений, можно сказать, что государство недооценивает работу и труд педагогов, специалистов и ученых. Это ведет к тому, что снижается интеллектуальный потенциал государства. Из-за невысокой заработной платы за труд педагогов невозможно привлечь молодых специалистов, которые в свою очередь могут усовершенствовать обучение, повысить уровень знаний обучаемых, внедрять новые технологии и методы обучения. Необходимо повышать имидж специалистов образовательных учреждений и ученых. Для этого в основу оплаты труда нужно заложить степень квалификации, а также результаты деятельности специалиста; внедрить систему стимулирования результативного труда, где возможны различные доплаты за достижения в работе и эффективность результатов деятельности; повысить стипендии и льготы обучающимся, также позволить им вне учебы иметь заработок в образовательных учреждениях [4].

Необходимо обеспечить все образовательные учреждения полным комплектом современных учебников, методических пособий, компьютерной техникой. Нужно создать такие условия, чтобы новое поколение с радостью и удовольствием шло на рабочие места, ощущая перспективу, совершенствование и рост своего мастерства.

Для этого необходимо объемнее использовать и вовлекать внутренние ресурсы регионов, бюджетные и внебюджетные источники для реального решения проблем кадрового обеспечения системы

2. Проблема изучения, обобщения и распространения передового педагогического опыта и проблема внедрения достижений педагогов-новаторов - боязнь рисков.

Сегодня в образовательный процесс входит огромное количество методик, программ и способов, которые позволяют проводить работу с разными категориями школьников и студентов, независимо

от уровня их развития и возраста. При этом можно использовать новшества в виде оригинальных технологий, упражнений, современных видео и аудиоматериалов, презентаций. Но, к сожалению, не все педагоги внедряют в свою деятельность новейшие разработки для образовательного процесса, в связи с устаревшими понятиями и формами работы [5].

Это происходит из-за боязни рисков, что-то поменять и экспериментировать. Риск - это, естественно, проблема. Но она решаема. Ведь если наше поколение со временем меняется, меняются стереотипы и ценности, окружающий мир и сознание человека, то и методы, формы, структуру и систему в целом нужно менять, чтобы работа в образовательных учреждениях была плодотворной и результативной. Отсюда вытекает и проблема стагнации в образовании, которая заключается в отсутствии новизны в системе и процессе обучения.

Значимость социальной роли педагога в обществе, претерпевает изменение вместе с развитием самого общества, ведь по-другому, и быть не может: педагог живёт в современном обществе и переживает вместе с ним все те же эволюционные и революционные изменения, которые происходят в этом обществе. Неудивительно, что в разные исторические эпохи социальная роль педагога изменялась, эволюционировала от уровня наёмного ремесленника до государственного служащего. Знания, полученные в школе – это тот багаж знаний, с которым ребенок выходит во взрослую жизнь. Поэтому педагог в современном мире – это еще и всесторонне развитая личность, способная ответить на многие вопросы ученика, зажечь в нем тягу к познанию. Но без искорки любви, тепла и доброты этого сделать невозможно.

Несомненно, педагог должен быть примером для подражания, постоянно самосовершенствоваться, искать новые знания. Педагог должен быть не просто транслятором знаний, а профессионалом, который способен проектировать образовательную среду ученика, студента, школы и университета. В наш век бурного развития высоких технологий учитель, должен обладать рядом знаний и умений, необходимость которых продиктована самим временем. В компетентность педагога входит осуществление обучения и воспитания студентов, использование современных образовательных, в том числе информационно-коммуникационных технологий обучения, способность эффективно применять учебно-методические, информационные и иные ресурсы, постоянно развивать в профессиональные качества.

Литература

1. *Человек и образование (социологические очерки). // Сб. статей / Под. ред. Л.А. Вербицкой, В.Т. Лисовского, В.Т. Пуляева. - СПб., изд-во СПбГУ, 2008. – 448 с.*
2. *Ушинский К.Д. Собрание сочинений в 3-х томах. - М.-Л., 1950. - Т.2*
3. *Егорова И.П. Потенциальные возможности проблемных методов обучения в профессиональной подготовке студентов технических специальностей вуза // Инновации в образовании. - 2011. - № 10*
4. *Берестовицкая С.Э. К проблеме становления новой парадигмы образования // Альма Матер. - 2012. - №11. - С. 30-34.*
5. *Зарипов С.Н. Проблемы и противоречия современного информационного общества в России // Ямальский вестник. 2015. №1.*

Таганова А.М.

педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Қ. Жұбанов атындағы
Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, E-mail: Aru73@mail.ru

ОҚУЛЫҚТЫ ТАНУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

***Резюме.** В этой научной статье описывается создание школ казахским языком обучения казахской интеллигенции, которая является очень талантливой и социально-политической деятельностью, написание учебников и учебных пособий и их вклада в образование.*

Новые учебники должны соответствовать таким фундаментальным требованиям, как идеологическая, дидактическая, эстетическая, психологическая, логическая, лингвистическая, методологическая, полиграфическая, экономическая, с точки зрения теории учебников, функции учебника.

***Ключевые слова:** теория учебника, содержание учебника, структура элементов, развитие устного и письменного языка, механизм построения предложений, система логики, психологические особенности, познавательные, деловое, творческое.*

***Summary.** This scientific article describes the Kazakh intelligence, who have created Kazakh language schools, and who is very talented and sociopolitical, writing the manuals and teaching aids and teaching them. New instructors have to define the fundamental requirements, such as ideological, didactic, aesthetic, psychological, logic, linguistic, methodological, polygraphic, economical, theories of study, theory of the functional.*

***Keywords:** The theory of book, the content of book, the structure of the elements, the progress of verbal and written language, the mechanism of sentence constructing, logic system, psychological features, cognitive, functional, creative.*

***Түйін.** Аталған ғылыми мақалада әмбебап дарынды және қоғамдық-саяси белсенділігі күшті қазақ зиялыларының қазақ тілінде оқытатын мектеп ашып, оқулықтар мен оқу құралдарын жазып, олардың оқу-ағарту ісіне қосқан еңбектері жайында айтылады. Сонымен қатар бүгінгі жаңа оқулықтар идеологиялық, дидактикалық, эстетикалық, психологиялық, логикалық, тілдік, әдістемелік, полиграфиялық, экономикалық сияқты негізгі талаптарға сай болуы керектігі және оқулықтың атқараратын қызметі, оқулық түзу теориясында оқулыққа қойылатын талаптар турасында сөз болады.*

***Тірек сөздер:** оқулық теориясы, оқулық мазмұны, құрылымдық элементтер, ауызша және жазбаша тілін дамыту, сөйлем құрау механизмі, логикалық жүйе, психологиялық ерекшеліктер, танымдық, шығармашылық іскерлік.*

Қазақ тілі пәні – оқу осы тілде жүретін мектеп пәндерінің ішіндегі ең бастысы, бәрінің ортақ өзегі әрі ұйытқысы. Қазақ тілі адамның түрлі коммуникативтік жағдайларға еркін араласып қатысуын, сауатты бағдарлай алу қабілетін дамытып, жүзеге асыратын табиғи тіл. Сондықтан пәннің тіл туралы оқушының қажетті білім алуына, ауызекі сөйлеуін дамытып, ойын жазбаша сауатты жеткізу біліктерін қалыптастыруға, дүниені көркем сөз өрнектері арқылы бейнелеп қабылдауына кеңінен жол ашатын танымдық, тәрбиелік, дамытушылық мүмкіндіктері мол.

Оқыту үдерісінде оқулықтың атқарар қызметі күрделі. Дидактикалық, әдістемелік бүгінгі зерттеулерге сүйене отырып айтсақ, оның атқарар қызметі алуан:

- білімді хабарлау, баяндау;
- оқушыларды әр түрлі дағдыларға жаттықтыру, алған білімін өмір кәдесіне жарата білуге үйрету;
- белгілі пәнді білмекке ынталандыру, қызықтыру;
- сан түрлі хабарларды оқушылардың өздігінен пайдалана алуына жағдай жасау.

Оқулық – ғылыми жұмыстың ерекше бір түрі. Ол ғылыми идея мен тұжырымның дидактикалық тұжырыммен тоғысуынан жаралады. Егер де оқу пәнінің мазмұны, соның ішінде оқулық мазмұны сол пәнге негіз болған ғылым заңдылығына ғана, соның логикасына ғана құрылса, онда жақсы оқулық жасалмақ емес. Демек, педагогикалық мәселені ескермейінше, соның жетістіктеріне сүйенбей, иек артпай, оқулық жасау мүмкін емес. Әрине, бұдан ғылым заңдылығын, оның логикасын, жүйесін ескермеу, елемей деген ұғым тумауы керек [1, 386].

Қазіргі оқулықтарға қойылар талап та күрделі. Бүгінгі жаңа мектептегі оқулықтар идеологиялық, дидактикалық, эстетикалық, психологиялық, логикалық, тілдік, әдістемелік, полиграфиялық, экономикалық негізгі талаптар биігінде болуы керек. Сондай жағдайда ғана жаңа бітімді оқулық жасай алмақпыз. Оқулық жасауда ескерер бір жағдай біз мектепте оқушыларға ғылымның ең қажетті, ең кезекті мәселелерін ғана таныстыру, білдіру екенін естен шығармауға тиістіміз. Ғылымдағы бардың бәрін жөн-жосықсыз тықпалай беруден оқушы білімді болып шыға алмайды. Оқу пәніне негіз болған ғылымның логикалық жүйесі, өз заңдылықтары бар. Оқыту мазмұнының да логикалық жүйесі

бар. Ал сол ғылым педагогикалық идея мен жүйенің ажыраспас бірлігінен тұрады. Демек, бағдарлама мен оқулық жасағанда осы жүйелілік, бірлікті негізгі бағдар етіп алуға тиістіміз. Өйткені оқулықта теория мен тәжірибе туыстық табуы керек.

Оқулық оқушыға ғылым негізін меңгертумен қатар, оны білік, дағдыға, алған білімін өмір кәдесіне жаратуға баулуы тиіс. Оқулықта оқушылардың психологиялық ерекшеліктері де ескерілуі керек. Олай болса, психологиялық жүйелілік те оқулықтың сапалы болуының кілті. Оқулықты күрделі құрылым, біртұтас бітім, жүйе дейтініміз де сондықтан.

«Жоғары білікті оқулық – дейді педагог ғалым И. Зверев, - ойлылық пен эмоционалдықты, ғылым мен көркемдікті, материалды бейнелі баяндаумен ұштастыру үлгісі» [2].

Ғалымның бұл пікірін оқулық жасаушы барша авторлардың ескеруі абзал. Оқулықта оқыту әдістемесі де белгілі бір дәрежеде бағдарлануы тиіс. Оқулық – күрделі құрылым, жүйе, бітім. Сол құрылымдық элементтер бір-бірімен байланыста, оның әрбір құрамды, бөлік-бөлшектері бірінен-бірі үзілмей, бірін-бірі толықтырып, оқушыны ілгері жетектеп отыруы қажет. Ғылыми-педагогикалық, психологиялық талап тұрғысынан жасалған жақсы оқулық шәкірттің қазақ тілін оқуға деген ынтасын туындатады.

Қазақ тілінде оқытатын мектеп ашып, оқулық жазу ісі ХХ ғасырдың алғашқы 10-15 жылында едәуір жандана түсті. Бұл кезде қазақ зиялыларының әмбебап дарынды және қоғамдық-саяси белсенділігі күшті, қуатты шоғыры қалыптасқан еді. Олардың көпшілігі алғашқы қадамдарын мұғалімдіктен бастаған, ағарту ісіне жетік кісілер еді. Олар халықтың болашағын жас ұрпақты оқытып, оларға жаңаша білім, тәрбие беретін ұлттық мектеппен байланыстыра қарастырды.

Ахмет Байтұрсынұлы мектеп – оқу таза ана тілінде жүретін мектеп болуы керек, ондағы оқу мазмұны халық білімін, бағзыдан бірге жасасып келе жатқан салт-дәстүр, тәрбие жол-жосынымен, бостандыққа ұмтылған мақсат-мұратымен етене қабысып жатуы, заманауи білім беруі керек екендігін айтады.

Ғұламаның 1910 жылы жарық көрген тұңғыш басылым «Әліппесі» мен 1912-1914 жылдары басылып шыққан «Оқу кітаптарында» жоғарыда аталған талаптар басшылыққа алынған. Қазақ даласында ағартушылар идеялары өріс алып, оқуға ұмтылыс арта түскенімен, ұлт мектептерінің дамуы өте баяу болды, оқулықтар мен оқу құралдары да талап деңгейінен төмен, кездейсоқ, жүрдім-бардым жазылды. Оның басты себептерінің бірі патша үкіметінің ұлттық оянуға түрткі болатын үдерістерге жол бермей, бұратана халықтарды орыстандыру бағытын күшейте түсу еді.

Қазан университетінің профессоры, миссионер Н.М. Ильминский «мектеп ашу арқылы бөгде халықтарды оқыту жүйесінің алға қоятын мақсаты – оларды орыстандыру және тіл жағынан да, дін жағынан да орыстарға мүлде қосып жіберу» деп, тап сол кезеңде жазған болатын [3].

Ғұлама әрі асқан сөз зергері, психолог Мағжан Жұмабаев мектеп ісіне, жас ұрпақты тәрбиелеуге, оқу құралдарын жасауға аса зор көңіл бөлген. Ол 1921 жылы «Бостандық туы» газетінде жарияланған «Жазылшақ оқу құралдары һәм мектебіміз» деген бағдарламалық мақаласында: «Қазақтың тағдыры, келешекте ел болуы да мектебінің қандай құрылуына барып тіреледі. Мектебімізді таза, сау, берік һәм өз жанымызға қабысатын, үйлесетін негізге құра алмасақ, келешегіміз күңгірт», -деп, сол кезеңдегі қазақ зиялыларының ортақ ойын білдірді [4].

Кемеңгер М. Әуезов «Ел боламын десең – бесігінді түзе!» деген қанатты сөзін де осы жас кезінде айтқан еді. Бірақ зиялылардың ұйытқы тобы жиырмасыншы жылдардың аяғына қарай ұзамай шеттетіліп, оның ақыры жаппай қудалауға ұласты. Соның салдарынан оқулық жазу ісі іркіліске ұшырады, ал олардың «ұлт жанына қабысуы» туралы мәселе жайына қалды. 1926 жылы қабылданған еңбек мектебінің жарғысы бойынша Қазақстандағы білім беру жүйесі КСРО-лық ортақ жүйеге көшірілді. Осы тәртіп, негізінен, кеше Кеңес Одағы тарап кеткенге дейін сақталды.

Ғасыр басынан бергі 40-50 жыл ішінде тәжірибелі де білімді көрнекті қазақ оқығандары жазған оқулықтар мен оқу құралдары «зиянды дүниелер» ретінде кезек-кезегімен жинап алынып немесе жойылып жіберіліп отырды. Сөйтіп қазақ оқулықтарын жасаудың жарты ғасырға жуық тәжірибесі де, мазмұндық-әдістемелік сабақтастығы да еленбей қала берді. Соның салдарынан қазақ тілінде оқулық түзудің біртұтас әдістемелік-дидактикалық ұстанымдары көпке дейін жасалмады, әр автор оқулықты өз білгенінше жазды [1, 226].

Кеңес Одағы кезінде қолданылған ана тілі мен әдебиетінен басқа оқулықтардың бәрі дерлік аударма оқулықтар еді. Орыстың үлкен оқымысты, тәжірибелі педагогтері жазған оқулықтардың ғылыми-әдістемелік сапасының жоғары болғанын жоққа шығарудың жөні жоқ. Қазақ жастарының бірнеше ұрпағы солардың аудармаларынан оқып, пән негіздері бойынша тиянақты, терең білім алып шықты. Әйтсе де, жоғалтқандары да аз емес. Әлгі оқулықтарды оқып отырып, олар өздерінің қазақ деген жұрттың перзенті екенін, елінің тарихы мен салт-дәстүрі, даңқты ата-бабалары, сүйікті

атамекені, тіпті қазақы аты-жөні барын еске түсірерліктей де ештеңе кездестірмеді. Төл оқулықтардың өзінде орыс тіліндегідей жазылатын әрі айтылатын жат жұрттық сөздер, жер-су, кісі аттары өріп жүрді. Тіліміз қатты шұбарланып, жанға жағымды байырғы әуен-мақамы бұзылды.

Қазақ тілінде оқитын орта мектептер мен жекелеген факультеттерге арнап шын мәніндегі сапалы оқулықтар жазған аса көрнекті ғалымдар: Н. Сауранбаев, І. Кеңесбаев, М. Балақаев, Қ. Жұмалиев, С. Аманжолов, Е. Бекмаханов, Б.Кенжебаев, М. Ақынжанов, М. Ғабдуллин, Т. Тәжібаевтің, оларға ілесе шыққан дарындар: С. Қирабаев, З. Қабдолов, А. Нұрқатов, К. Аханов, Ә.Хасенов, Х. Әбілқабетов т.б. ғалымдардың еңбектері ерекше.

Алайда, қоғамдық ғылымның өкілдерінен басқа ғылым салаларының қазақша ғылыми тілін қалыптастырып, аударма-түсіндірме сөздіктерін түзіп, оқулықтарын сапалы етіп аударған белгілі ғалымдар да баршылық. Бұл ретте О.Жәутіков, Б. Бірімжанов, Т. Дарқанбаев, М. Ысқақов, Т. Мұсақұлов, Р.Бөкейхановтардың еңбегін ерекшелеп атамау әділеттік болмас еді. Олар өз оқулықтары арқылы әр түрлі ғылым саласы бойынша кейінгі ұрпақтарды даярлауға үлкен үлес қосты [1, 23-24 бб.].

Білім беруді қоғамның әлеуметтік-экономикалық құрылымынан, мәдени құндылықтарынан, ұлттық дәстүр, рухани негізден бөле-жара қарауға болмайды. Сонымен қатар онда ғылым мен техниканың, педагогиканың соңғы жаңалықтары да барынша ескерілуі тиіс. Осы екі арна мемлекеттік оқу бағдарламасында, сол негізде оқу құралдарында көрініс тауып, тоғыстырылуы қажет.

Жас ұрпақты халқымыздың рухани байлығымен және қазіргі замандық біліммен қаруландырып қана қоймай, олардың бойына жаңа сапалы дағдылар мен икемділіктерді дарытуда да жаңа буын оқулықтары үлкен рөл атқарады. Ал мұндай ауқымды, тарихи мәнге ие міндеттің үдесінен шығу, оны біршама қысқа мерзімде ойдағыдай іскеасыруонайшаруа емес.

Оқулық шығаруға қажетті объективті және субъективті шарт-жағдайлары сайма-сай өркениетті елдердің өзінде жаңа оқулықты құрастыра бастаудан оны пайдаланушыларына – оқушылар мен оқытушыларға жеткізуге дейін, шамамен, бес жылдай уақыт кететін көрінеді.

Көрнекті француз педагогі Р. Сегэн өзінің мектеп оқулықтарын талдау әдістемесіне арналған іргелі еңбегінде қолжазбаны дайындау, редакциялау, басып шығару мен таратуға 6 жыл керек депті. Мұндай пікірді орыс ғалымдары да қолдайды.

Ал француз тілінен орысшаға аударылып басылған «Мектеп оқулықтарын әзірлеу және талдау» (1998ж.) атты көлемді зерттеудің авторлары алғашқы материал жинау мен жоспар құруды, авторлар ұжымын жасақтап, оларды оқулық құрастыруға үйретуді де әзірлік кезеңіне жатқызып, соның бәріне кететін уақытты ұзарта түседі. Жаңа сапалы пән оқулықтарын түзу үшін, ғалымның не маман педагогтің қолына құлшынып қалам алуы ғана жеткіліксіз. Іс жүзінде атына заты сай оқулық жазу – орасан қиын іс, ал оған қойылатын талаптар – өз алдына бір ғылым. Оқулық түзу ісі қиын да күрделі болғандықтан, әрбір ғалым оны шешуге өз үлесін қосып, оқулық түзудің талаптарын айқындады [1, 8-9 бб.].

И. Фогельсон бұл істе оқушының мынадай қасиеттерін қалыптастыратын оқулық болу қажет деп есептейді:

- ойлы және эмоцияналды түрде ғылыми материалды жеткізу;
- кітапты таңдап оқуға үйрету;
- күнделікті басылымдардан өтіліп жатқан тақырыпқа байланысты материалдар табу;
- сол материалдарды түсіне және талқылай білу;
- баланың ауызша және жазбаша тілін дамыту.

Мұндай жетістіктерге жету үшін оқушының «танымдық, шығармашылық іскерлігін дамыту қажет» дей отырып, И. Фогельсон оқулыққа қойылатын талаптарды тек оқулықта берілетін материалдармен ғана шектестіреді [5].

Н. Байбуртян оқулық мазмұны мен түсі жағынан тартымды, онда берілетін оқу материалдары балалар түсінігіне ыңғайлы әрі қарапайым болу қажет деп оқулықтың бала өмірінде аса маңызды рөл атқаратындығын айтады [6].

Ал И. Лернер оқулыққа енетін элементтерді былайша айқындайды: «...жаңа оқыту жүйесін сипаттайтын әрбір оқулық 4 негізгі элементті қамтуы қажет:

- 1) ақпараттық (вербальды немесе көрнекі құралдары арқылы ұсынылған);
- 2) репродуктивті, яғни білім мен іс-әрекет әдістерін ұйымдастырушы;
- 3) шығармашылық іс-әрекетке ынталандырушы;
- 4) тәжірибені ақиқатқа әлеуметтік тұрғыдан бағытталған эмоционалдық қарым-қатынасты игеруге ықпал етуші» [7, 46-65 бб.].

Мұндай әдіс оқулық түзу ісі тәжірибелік тұрғыдан қарастырып, оның құрылымдық жүйесіне ғана жауап береді.

И.Л. Бим оқулық түзу теориясында оқулыққа қойылатын талаптарға мыналарды жатқызады:

- мақсаттар жүйесінің, оқулық мазмұнының және шет тілдік білімнің қалыптасу барысы мен мүмкіндіктерінің, оқытудың әдіс-тәсілдерінің өзара қарым-қатынасын ұсыну;

- барлық педагогикалық іс-әрекет қажеттіліктерін басқару;
- мақсаттарды нақты көрсету;
- мазмұнды ашатын барлық факторларды есепке алу;
- оқытудың қазіргі әдіс-тәсілдерін мүмкіндігінше көрнекі бейнелеу [8].

Бұлар оқулық түзу ұстанымдарына жатқызылса да, жалпылама түрде алынған. Сондықтан Бим ұсынған ұстанымдар оқулық түзуге толық жауап бере алмайды.

Д. Зув оқулық түзу талаптарына мыналарды жатқызады:

- идеологиялық,
- психологиялық,
- логикалық,
- лингвистикалық,
- әдістемелік,
- дидактикалық,
- эстетикалық,
- полиграфиялық,
- гигиеналық,
- экономикалық [9].

Алайда, ғалымның қойған талаптары өте кең. Заман өзгерістеріне қарай оқулық түзудің кейбірі дамып, кейбіреулері бәсеңдей түседі. Оқулық түзуге қойылатын талаптар үш топқа біріктіріледі:

1. *Оқулықта берілетін материалдар.*

Бұл - басты талап. Себебі материалдарды дұрыс таңдап, оларды орын-орнына дұрыс қоя білу балалардың біліміне, сөздік қорының, тілінің дамуына игі ықпал жасайды. Ал материалдарды қалай өту, түсіндіру, қызғылықты өту – мұғалімнің міндеті.

2. *Оқулықты безендіру ісі.*

Дұрыс безендірілген оқулық балалардың кітапқа деген қызығуын арттырып, түрлі медициналық-гигиеналық талаптарға жауап береді.

3. *Дидактикалық.*

Оқулықта берілетін материалдар балалардың оқуға деген қызығуын оятуға түрткі болуы шарт [10]. Оны жетілдіруде мұғалімдердің алатын орны ерекше, сондықтан сабақта түрлі әдістер қолдану арқылы оқулықтың көмекші серіктерін (кестелер, диктант, шығарма, мазмұндама жинақтары, сызбалар мен түрлі көрнекілік құралдар, т.б.) дұрыс пайдалана отырып, сабақты өткізгендұрыс.

Оқулық құр тәжірибеге ғана негізделмей, ондағы материалдар теориямен толықтырылуы тиіс. Себебі белгілі бір дәрежедегі тілдік теорияны меңгерту – баланы сөйлей білуге үйретудің негізгі алғышарты. Теориялық білім оқушыларға оқытылып отырған фонетикалық, лексикалық, грамматикалық және тілдің, т.б. жақтарын меңгерту арқылы балаларға сөйлем құрау механизмін түсінуге, дұрыс жазу ережесін, ауызекі тілдегі сөйлесу түрлерінің синтаксистік құрылымдарын дұрыс ұғынуға үйретеді. Осыдан теориялық білімдерді тәжірибеде қолданып, өмірге енгізу қажеттілігі шығады.

Оқулықта ғылым негіздерін, оның заңдары мен әдістерін жай ғана баяндап қоюмен іс бітпейді, бұл жағынан оның басқа кітаптардан айырмашылығы: оқулық, ең алдымен, теориялық материалды оқыту мақсатына сай талғап, іріктеп алуымен, білімдерді баяндап жеткізудің өзіндік әдістемелік формасымен және бірізділігімен, тәрбиелік мақсаттағы материалдың болуымен, пәннің маман емес оқырманға – оқушыға арналғанын ескерумен ерекшеленеді.

Оқытудың бірден-бір мақсаты – өзіне тән педагогикалық тәсілдер арқылы жеткіншек ұрпақты адам баласының өзінің ұзақ тарихында жинақтаған білім, тәжірибесімен қаруландыра отырып, сол қоғамның мұраттарына сәйкес тәрбиелеу, жеке тұлға етіп қалыптастыру. Бұл мақсат, негізінен, оқу құралдарын пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Демек, тіл оқулықтарының мақсаттары мен міндеттері, біріншіден, тіл ғылымы негіздерін үйрету болса, екіншіден – тілді үйрету. Себебі оқулықты жүз мыңдаған балалардың оқытыны және сол оқулықтың әрбір сөйлемінің тек жай оқылып қана қоймай, ол талданып, баланың ой елегінен өтіп көкірегіне ұялайтыны бізге белгілі.

Жас ұрпақ егеменді еліміздің есті азаматы болып өссе, ол қоғам үшін де үлкен мұрат. Ол үшін оқу үдерісі барысында оқушылардың білім деңгейін арттыру, танымдық қабілетін дамыту, ой-өрісін

кеңейту жеткіліксіз, оларды бүгінгі күннің сұранысына сай мектеп қабырғасында адамгершілігі мол, отансүйгіш азаматтар ретінде тәрбиелеуіміз керек.

Әдебиеттер:

1. Құсайынов А.Қ., Ұ.Ә.Асыллов. Оқулықтану. Өзекті мәселелер. – Алматы: Рауан, 2000. – 144 б.
2. Зверев И. Каким быть учебнику? –М.: Просвещение, 1987. – 350с.
3. Ильминский Н.М. Соч.: О системе просвещения инородцев Казанской крещено-татарской школе. – Казань, 1913; Фархитов М.Н. Народное образование в Башкирии в пореформенный период. 60-90-е годы XIX в. М., 1994; Российская педагогическая энциклопедия: в 2 т. – М., 1993. –Т.1.
4. Жұмабаев М. Бостандық туы газеті // Жазылақ оқу құралдары һәм мектебіміз мақаласы. 1921. –109-112 бб.
5. Фогельсон И.А. Учебники и пути его развития. Кітапта: Вопросы теории составления школьного учебника. –М., 1982. – 270 с.
6. Байбуртян Н.М. Основы теории составления учебников русского языка в армейских школах. –М.: Педагогика, 1988. – 245 с.
7. Лернер И.Я. Вопросы и теории школьного учебника //Дидактические основы учебника. – М., 1982. – С.46-65.
8. Бим И.Л. Немецкий язык. 5-9 классы. Рекомендовано Министерством образования Российской Федерации. – 3-е издание. – 176 с.
9. Зуев Д.Д. Школьный учебник. –М.: Педагогика, 1983. – 253 с.
10. Молдабек Қ., Жораева С. Оқулық түзудің мақсаты мен міндеттері // Қазақстан мектебі. –2004. – № 11. – 35-36 бб.

Тогайбаева Айгулден Кадировна
педагогика ғылымдарының кандидаты, Қ.Жұбанов атындағы
Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті aikat_76@mail.ru

Утеуова Алия Амангельдіқызы
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің «Педагогика және психология»
кафедрасының аға оқытушысы aikat_76@mail.ru

ЖАСТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ЖОҒАРЫ БІЛІМІН ЖЕТІЛДІРУ ЖӘНЕ ДАМУДЫҢ МАҢЫЗЫ

***Резюме.** В статье рассматривается значение совершенствования и развитие высшего образования в формировании правового сознания молодежи.*

***Summary.** In article value of improvement and development of the highest education is formation of the right consciousness of youth is considered.*

Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасында «Ғылым-білім беру қызметінің құрамдас бөлігі, өз кезегінде, құқықтық білім беру, құқықтық насихат, яғни құқықтық мәдениет мәселелері болып табылады. Осыған орай, азаматтардың құқықтық санасын, оның ішінде мемлекеттік қызметшілер арасында заңгерлік сауаттылықты арттыру жөніндегі жұмысты жалғастыру қажет. Халық арасында интернет-ресурстарды қоса отырып, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы құқықтық насихаттың сапасын арттыру мен көлемін кеңейту, заңнаманы және құқық қолданудың өзекті проблемалары бойынша, атап айтқанда, азаматтардың күнделікті өмірінде жиі пайдаланылатын құқық салаларында ғылыми зерттеулерді жандандыру қажет» атап айтылған [1].

Бүгінгі таңда жоғары оқу орындарындағы адамгершілігі жоғары рухани тұлғаны қалыптастыру жөніндегі тәрбие жұмыстарының барынша маңызды бағыттарының бірі студент жастардың құқықтық санасын көтеруге, әлеуметтік қатынастар мәдениетін қалыптастыруға бағытталған шаралар жүйесі арқылы жүзеге асырылатын құқықтық тәрбие мен құқық бұзушылықтың алдын алу болу табылады. Ал егер осы оқу орындарынан білікті мамандар дайындалып шықпайтын болса және ондай қызметкердің халыққа қызмет көрсетуі, тіпті ондай адамның алдағы уақытта жұмыс жасауы мемлекетіміз үшін аса зор пайда тигізбейтіні де шындық.

Құқықтық мемлекет қалыптастыру жолында осындай келеңсіздіктер болмаса, алдағы даму туралы айтылатын пікірлердің ешқандай маңызы болмайды. Сондықтан Қазақстан Республикасының халқының құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін көтеру мемлекеттің тұтастай дамуына үлес қосқанын ескере отырып келесідей мәселелер шешілуі тиіс:

- Білім сапасын дамыту және жетілдіру;
- Медиақұралдардың көмегімен білім алып жатқан студенттерге құқықтық сананы жетік жеткізу;
- Болашақ маманын иелерін дайындау барысында практикалық қабілетін қалыптастыру;
- Мемлекетте азаматтық қоғам қалыптастыру үшін патриоттық сезімдерін оята білу.

Сондай-ақ жастардың құқықтық ағарту үдерісін жеделдету, дамыту әрбір жетілдіру жолында білім беру жүйесінің маңызын ескерер болсақ, біз өмір сүріп жатқан қоғамда мамандық таңдау әр адамның өзінің құқығы, әрбір азамат өзінің білім деңгейі, қабілетіне қарай мамандық таңдайды. Сол тұрғыдан алсақ, бірақ әрбір адам өзінің құқығын біліп жатса, біздің қоғам соғырлым демократиялық мемлекетке бір табан жақын болатыны сөзсіз. Бірақ та ол, мамандардың санымен емес, біліктілік, сапа дәрежесімен өлшенетіні тағы да белгілі. Бұл мәселені шешу үшін жоғары оқу орындарында білімін алып жатқан студенттердің білім алуынан бастауымыз қажет. Қазіргі заманға сай білім беру саласы теорияның жаттандылығы шектелмеуі тиіс, оның мақсаты өзінің білімін практикада қолдана білуі және күнделікті жаңартылып отыратын ақпаратқа қол жеткізетін білікті мамандарды дайындау болуы шарт. Егер де мемлекеттің әр азаматы жақсы еңбегі мен жетістігін мемлекет үлесіне тигізетін пайдасы екенін түсіне білсе, егер әр адам Отанына қызмет ететін болса, сол жасаған қызметтер мемлекет үшін дамудың үлкен қадамын берер еді. Тек қана тұтастай халықтың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін көтеру арқылы мемлекеттің азаматы бұл қабілетін түсіне алады.

Қазіргі Қазақстан қоғамының жағдайында азаматтық мәдениеттің қалыптасуы оңай дүние емес. Азаматтық мәдениеттің басты ерекшелігі, барлық адамның заң алдында теңдігі. Сондықтан, шынайы азаматтық қоғамның басты шартының бірі – тұлғаның, қоғамның, мемлекеттің алдында

жауапкершілігі мен құрметі қатар жүретін жүйені құру болып табылмақ. Жаңа қоғамда жаңа әлеуметтік жоспарларды жүзеге асыру мақсаты тұр. Ел мен мемлекет өмір салтын өзгертудің экономикалық, саяси және идеологиялық міндеттерін орындауы, жаңа құндылықтарын қалыптастыруы қажет болуда. Қоғамдық сананың жеке түрлерінің әр түрлі деңгейлерінің, оның ішінде құқықтық санадағы жеке психология мен қоғамдық идеологияның ара-қатынасы мәселесі әдебиеттерде де бір категориялардың құқықтық сана құрылымы шеңберіндегі дәл ұғымдағы анықтамасы жоқ. Қойылған мәселе мәнін ашу үшін және бірыңғай мәнін басымдығын көрсету үшін қоғамдық сананың әр түрлерінің бірыңғай компоненттеріне салыстырмалық талдау жасау қажет.

Қоғам әлеуметтік шынайылық ретінде оның мүшелері, азаматтары арқылы қабылданады. Сондықтан, ондағы болып жатқан барлық өзгерістер қоғам мүшелерінің өзіндік сезімінде беріледі. Өкінішке орай, елдің құқықтық идеологиядағы жағдай бұл құбылыстарды шешуге қабілетсіз. Бұл туралы қазақстандық зерттеушілер де жазып отыр. «Заң шығару жүйесінің дамымағандығы, өз уақытында жаңаланбаған және ішкі мазмұнына қайшы келетін заң жүйесі жеке құқықтық санадағы және құқықтық ойлаудың құқықтық жаңа жағдайларда бейнеленуіне кері әсер етеді. Тиым салуда нормалардың практикада шектен тыс әрекеті жеке құқықтық санаға үстемдік етуде, яғни біреуге тиым салынған әрекет, екінші біреуге рұқсат етілген. Нәтижесінде санада құқықты әділеттіліктің көрінісі емес, мәжбүрлеу ретін қабылдау, түсіну орын алып отыр. Сондықтан, құқық нормаларын сақтауда азаматтардың емес, мемлекеттің мүддесі көбірек екендігі туралы пікір тараған.

Қазіргі күнгі маңызды міндет жаңа қоғам мүшелерінің позитивті құқықтық санасын қалыптастыру. Бұл қоғам мүшелерінің құқыққа деген құрметін тәрбиелеу, жеке адамның басқа әлеуметтік субъектілер мен мемлекетпен өзара қатынасында туындайтын мәселелерді шешуде құқыққа жүгінуді білдіреді. Осыған байланысты әлеуметтік философиялық және заң ғылымдары алдында азаматтық қоғам талаптарына сай құқықтық сананы қалыптастыруда теориялық және практикалық шараларды қалыптастыру тұр. Қоғам қажеттілігі құқықтық сананы дамыту туралы бірқатар өзекті, объективті қажетті міндеттерді қояды. Құқық пен заң рөлін көтеру қажеттілігі қазіргі уақытта айқын көрінуде. Біздің еліміз жүзеге асыруға жарысып отырған экономикалық саяси және әлеуметтік даму мемлекеттік тәртіпті нығайтуды, құқықтық реттеушілік тиімділігін көтеруді, қоғам өмірінің барлық салаларында реттілік пен келісімді қажет етеді. Екінші жағынан, жаңа әлеуметтік-саяси институттардың қалыптасуы қоғамдық сананың өзгеруіне әкеледі. Құқықтық жүйе, шындығында, қоғам мүшелерінің таңдауына сүйеніп, қоғам тарапынан бақылауда болуы үшін, оның мүддесі мен қажеттілігін ескеруі үшін халықтың құқықтық өмір туралы толық ақпараты болуы, адамдар іске біліммен араласуы қажет. Қазіргі даму жағдайында мемлекеттік және қоғамдық барлық мүшелерінің ұжымшылдығы, әрбір адамда жоғары құқықтық сана тәрбиесі болуды қажет етеді. Жастардың санасы мен әрекетінде адамгершілік принциптерінің орын алуына ықпал ете отырып және құқықты бұзуға қарсы бола отырып, құқықтық тәрбие қоғам мүшелерінің моральдық және адамгершілік жетілуінде маңызды рөл атқарады.

Құқықтық тәрбиенің маңызды рөлі мемлекет пен қоғамға аралығында ғана емес. Ол әрбір азамат үшін қажет, яғни құқықтық қабілет, заңды орындау дағдысы, оларды білу және т.б. әрбір адам өмірінде маңызды. Өз құқығын білмеу адамдар құқықтарының бұзылуына әкеледі. Құқықтық тәрбие ұғымына анықтама бере отырып, оның тек сыртқы сипатын да аштық, оның механизмдерін зерттеу бұл процестің ішкі жақтарын нақты білдіреді, субъект санасына құқықтық нормалар мен реттеушілікке сияқты идеялар мен сезімдердің берілу процесі қалай, қандай жолмен, қай элементтерді қолдану арқылы жүзеге асатынын және бұл сезімдер мен идеялар қалай тұлға әрекетінің түрткісі болатынын көрсетеді.

Жастардың құқықтық санасы объективті және субъективті сипаттағы көптеген түрлі әсерлердің ықпалымен қалыптасады және құқықтық құбылыстардың жағымды және жағымсыз сипаттарын қамтиды. Практикада қарама-қайшы құқықтық сана да кездеседі. Тұлғаның құқықтық мәдениетін қалыптастырғанда, тек жағымды құқықтық сананы айтамыз. Тұлғаның құқықтық мәдениеті мақсатты құқықтық тәрбие арқылы қалыптасады.

Е.В. Аграновскаяның пікірінше, тұлғаның құқықтық мәдениеті – құқықтық сананың жоғары деңгейі болып табылады [2]. Логикалық мазмұн тұрғысынан қарасақ, бұл тұжырым нақтылауды қажет етеді. Сонымен қоғамдық сананың бір түрі ретінде қарастырылатын құқықтық сананың жалпы ұғымы бар. Элементтерге бөліне отырып, ол қоғамның құқықтық өмірінің санасын сипаттайды, бірақ оны әр түрлі формада – теориялық және жеке практикалық құқықтық санада бейнелейді. Сананың ғылыми және күнделікті формалары ретінде құқықтық сананың қалыптасқан және әдістемелік негізде бөлінуі нормативті сананы сипаттау үшін жеткілікті. Екіншіден, құқықтық сана деңгейлерін ажырату үшін құқықтық идеологиялық және құқықтық психология ұғымдары бар.

Негізгі тұжырымдарды атап айтсақ, біріншіден, құқықтық сана ұғымы қоғамдық сананың құрылымды формасын береді, оның әрбір элементтері қоғамның құқықтық жағдайын білдіреді. Қазіргі құқықтық сананың жағдайын көптеген мамандар қанағаттанарлықсыз деп санайды. «Олай болса құқықтық сананы қалыптастыру – құқықтық мемлекет қалыптастыруға басты мақсат болып табылады. Екіншіден, құқықтық мемлекет мәдениет ұғымы тұрақты қоғамды да, жеке тұлғаны да сипаттайды. Қоғамға қатысты мағынаны құқықтық мәдениет деңгейі қоғамдағы құқықтық даму деңгейін білдіреді. Тұлғаға қатысты мағынада құқықтық мәдениет ұғымы жеке құқықтық сана деңгейін бейнелейді. Үшіншіден, тұлғаның құқықтық мәдениеті мақсатқа бағытталған құқықтық тәрбие арқылы қалыптаса алады. Төртінші, қазіргі күні жеке адамның құқықтық мәдениетін қалыптастыру мәселесі ең маңызды, өйткені, оны жасаушы, тасымалдаушы, таратушы – тұлға. Егер жекелікті қоғамдықтан басымдығы идеясы секілді құқық дамуындағы жаңа басым бағыттарды еске алсақ, құқықтық сананың қалыптасуына байланысты мәселелердің маңызы артады. Жеке құқықтық сана дамуында қазіргі бағыттар тұлғаға, жеке адам санасының тұлғалық сипаты бағытталған.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. *Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасы 2009 жылғы 28 тамыздағы ҚР Президентінің №858 Жарлығымен бекітілген.*
2. *Аграновская Е.В. Личность и правовая культура // Советское государство в право. – 1981. - №2. – С. – 67-71*

Торыбаева Ж.З.

доктор педагогических наук, профессор Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясави, г. Туркестан, Zhamilyizahan@mail.ru

Нуридинова Г.А.

кандидат педагогических наук, доцент, Южно-казахстанский государственный университет имени М.Ауезова, г. Шымкент

Кунтуганова С.Ы

магистрант, университет «Мирас», г. Шымкент

РЕАЛИЗАЦИЯ ТЕХНОЛОГИИ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ПРИОБЩЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ К ЗДОРОВОМУ ОБРАЗУ ЖИЗНИ

***Түйін:** Мақала оқушылардың денсаулығын сақтау мен осыған байланысты мәселені шешу жолдарын іздестірудің аса маңызды бағыты - салауатты өмір салтына ынталандыратын, оның құндылықтарын қабылдауға және дені сау жеке тұлғаға сәйкес мінез-құлықты қалыптастыруға ықпалын тигізетін білім беру жүйесіне арналған. Бұл міндеттің жүзеге асырылуы, авторлар пайымдауында, жобалау іс-әрекеттер технологиясының тәрбиелік әлеуеті мен мүмкіндіктерін қолдану, яғни сыныптан тыс жұмысты ұйымдастыру қажеттілігін талап етеді.*

***Кілттік сөздер:** денсаулық, жеке тұлға, технология, жобалау, іс-әрекет, мектеп, оқушылар, салауатты өмір салты*

***Резюме:** Данная статья посвящена проблеме здоровья школьников и обеспечения условий безопасной жизнедеятельности и приобщения учащихся к здоровому образу жизни в системе образования. Реализация данной задачи, по мнению авторов, требует использования воспитательного потенциала технологии проектной деятельности в процессе внеклассной работы по формированию здорового образа жизни учащихся.*

***Ключевые слова:** здоровье, личность, технология, школа, учащиеся, здоровый образ жизни, проект, деятельность*

***Summary:** This article is devoted to the health of pupils and bringing them to a healthy lifestyle in the education system. Realization of this task, according to the authors, requires the use of the educational potential of technology of project activity in the context of students of schoolchildren to healthy lifestyle*

***Keywords:** health, personality, education, school, schoolchildren, technology, project activity, healthy lifestyle*

Процесс формирования здорового образа жизни находится в прямой зависимости от содержания изучаемых в школе дисциплин, использования различных средств, методов и приемов, выступающих как стимулы познавательной, поисковой деятельности, системы отношений складывающихся между учителем и учеником, самими учащимися.

Поскольку исследовательская и проектная деятельность учащихся является действенным средством комплексного решения задач воспитания, образования, развития личности в современном социуме, трансляции норм и ценностей научного сообщества в образовательную систему.

В последнее время возрос интерес педагогов школ к применению технологии проектной деятельности, ее возможностей в ходе решения разнообразных учебно-воспитательных задач в целом, и в контексте приобщения школьников к здоровому образу жизни в частности.

Проектная деятельность в школе осуществляется в двух направлениях: применение метода учебного проекта на уроках и в процессе внеурочной внеклассной деятельности. Работа над проектом всегда направлена на разрешение конкретной, причем социально-значимой проблемы - исследовательской, информационной, практической.

Проектное обучение создает положительную мотивацию для самообразования: поиск нужных материалов, решение поставленных задач требует систематической работы с учебной и справочной литературой. Поэтому одним из интенсивных направлений формирования здорового образа жизни (ЗОЖ) школьников сегодня является проектная технология, которая обеспечивает решение важнейших задач: расширение знаний школьника о здоровье, его составляющих, формирование умений и навыков здорового образа жизни, выработку безопасного для здоровья поведения в повседневной жизнедеятельности.

Анализ современной психолого-педагогической литературы позволяет раскрыть отличительные особенности этой технологии.

Во-первых, цель - возможно более полное, всестороннее систематическое исследование проблемы и разработка конкретного продукта: сценарий, модель, отчет, т.е. практического результата. Как правило, проект – результат коллективной работы, которой на последнем этапе предполагает рефлексию – анализ и осмысление совместной работы.

Во-вторых, в основе метода лежит деятельностный подход, что предполагает практическую деятельность и вместе с тем, он также предполагает включение школьников в исследовательскую деятельность, направленную на развитие внимания и воображения, способности к конструированию и целеполаганию.

В-третьих, проектная деятельность обычно заканчивается оценкой и фиксацией результатов.

Планирование действий по разрешению проблемы - иными словами, выполнение работы всегда начинается с проектирования самого проекта, в частности - с определения вида продукта и формы презентации. Наиболее важной частью плана является поэтапная разработка проекта, в которой приводится перечень конкретных действий с указанием результатов, сроков и ответственных. Вместе с тем, некоторые проекты (творческие, ролевые) не могут быть сразу четко спланированы от начала до конца.

Отличительная черта проектной деятельности - поиск информации, которая затем обрабатывается, осмысливается и представляется участниками группы.

Результатом работы над проектом, иначе говоря, его выходом, является продукт, который создается участниками проектной группы в ходе решения поставленной проблемы.

Представление готового продукта с обоснованием, что это наиболее эффективное средство решения поставленной проблемы. То есть, осуществление проекта требует на завершающем этапе презентации продукта и защиты самого проекта.

Проектная деятельность дает возможность каждому ученику школы раскрыть свой творческий потенциал, приобрести навыки научно-исследовательской работы, расширить свои знания по школьным предметам, реализовать оригинальные идеи, научиться различным формам презентации проектно-исследовательских работ.

Большая доля самостоятельности и личной ответственности за выполнение проекта ведет к повышению таких качеств как развитие трудолюбия, внимания, памяти, целенаправленного восприятия. А успешное выполнение и защита своего проекта творческие способности и коммуникативные навыки, что позволит школьнику успешно адаптироваться в изменившихся условиях.

Итак, проект - это особый вид целенаправленной, познавательной, интеллектуальной, в целом самостоятельной деятельности учащихся, осуществляемой под гибким руководством учителя, преследующего конкретные воспитательно-образовательные цели, направленной на решение творческой, исследовательской, лично или социально значимой проблемы и на получение конкретного результата в виде материального или идеального продукта.

Также отметим, что включение школьников в проектную деятельность в контексте приобщения к здоровому образу жизни наиболее эффективно в сочетании с "технологией работы в группах сотрудничества".

Поскольку групповые проекты характеризуются следующими отличительными особенностями:

- в проектной группе формируются навыки сотрудничества
- проект может быть выполнен наиболее глубоко и разносторонне
- на каждом этапе работы над проектом, как правило, есть свой ситуативный лидер: лидер-генератор идей, лидер-исследователь, лидер-оформитель продукта, лидер-режиссер презентации; каждый учащийся, в зависимости от своих сильных сторон, активно включается в работу на определенном этапе
- в рамках проектной группы могут быть образованы подгруппы, предлагающие различные пути решения проблемы, идеи, гипотезы, точки зрения; элемент соревнования между ними, как правило, повышает мотивацию участников и положительно влияет на качество выполнения проекта.

Исходя из доминирующей деятельности учащихся проекты разделяются на следующие виды: практико-ориентированный, исследовательский, информационный, творческий, ролевой, комплексный (по предметному содержанию).

1 Практико-ориентированный проект нацелен на решение социальных задач, отражающих интересы участников проекта или внешнего заказчика. Эти проекты отличает четко обозначенный с самого начала результат деятельности его участников, который может быть использован в жизни класса, школы, микрорайона, города, государства. Ценность проекта заключается в реальности использования продукта на практике и его способности решить заданную проблему.

2 Исследовательский проект по структуре напоминает научное исследование, поскольку включает в себя обоснование актуальности выбранной темы, постановку задачи исследования, обязательное выдвижение гипотезы с последующей ее проверкой, обсуждение и анализ полученных результатов. При выполнении проекта должны использоваться методы современной науки: лабораторный эксперимент, моделирование, социологический опрос и др.

3 Информационный проект направлен на сбор информации о каком-либо объекте или явлении с целью анализа, обобщения и представления информации для широкой аудитории. Такие проекты требуют хорошо продуманной структуры и возможности ее коррекции по ходу работы. Выходом проекта часто является публикация в СМИ, в т. ч. в сети Internet.

4. Творческий проект предполагает максимально свободный и нетрадиционный подход к его выполнению и презентации результатов. Это могут быть альманахи, театрализации, спортивные игры, произведения изобразительного или декоративно-прикладного искусства, видеофильмы и т. п.

5 Ролевой проект. Разработка и реализация такого проекта наиболее сложна. Участвуя в нем, проектанты берут себе роли литературных или исторических персонажей, выдуманных героев с целью воссоздания различных социальных или деловых отношений через игровые ситуации.

6 Комплексный проект может быть двух типов: монопроекты реализуются, как правило, в рамках одного учебного предмета или одной области знания, хотя могут использовать информацию из других областей знаний и деятельности. Например, литературно-творческими, естественнонаучными, экологическими, языковыми (лингвистическими), культуроведческими, спортивными, историческими, географическими, музыкальными. Интеграция осуществляется лишь на этапе подготовки продукта и презентации: например, компьютерная верстка литературного альманаха или музыкальное оформление спортивного праздника. Такие проекты могут проводиться (с определенными оговорками) в рамках классно-урочной системы.

Межпредметные проекты выполняются исключительно во внеурочное время и под руководством нескольких учителей. Они требуют глубокой содержательной интеграции уже на этапе постановки проблемы. Например, проект по теме "Здоровье школьника и образ жизни" требует одновременно медико-гигиенического, эколого-валеологического, исторического, культурологического, психологического и социологического подходов.

Интеграция учебных предметов в процессе применения проектной технологии позволяет учитывать возрастные особенности школьников, их способности и интересы, а также их жизненные планы, установки с позиций устойчивой потребности быть физически и психически здоровым, вести здоровый образ жизни.

В ходе работы над проектами учащимися были изучены правила межличностных отношений, исследованы индивидуальные особенности и личностный потенциал, выявлены умения и навыки безопасного для здоровья и жизнедеятельности поведения, поведения в экстремальных ситуациях, правила употребления лекарственных препаратов.

Система проектов была организована по следующей схеме: определение темы, цели и задачи проекта; выполнение работы (2-3 месяца); защита с целью выявления уровня понимания и владения материалом, а также выработки умения понимать вопросы и отвечать на них; защита проектов на общешкольной конференции. Приведем несколько примеров.

В проекте «Правила дорожного движения на нашей улице» принимали участие учащиеся первых-пятых классов, их родители, целью которого была выработка безопасного маршрута для каждого ученика.

В процессе выполнения данного исследовательского задания ученики совместно с родителями изучали дорожно-транспортную обстановку на улицах, прилегающих к школе, определили места, наиболее опасные для жизни и здоровья, выявили опасные участки трассы, определили собственный безопасный маршрут движения.

Участниками проекта «Как организовать правильное питание» были учащиеся третьих-четвертых классов, их родители. Данный проект предусматривал организацию совместно с родителями цикла занятий, обучающихся детей правильному питанию с целью сформировать у школьников представление о необходимости заботы о своем здоровье, важности правильного питания. Итогом проекта были организованные игры «Секреты здорового питания», «Кулинария здоровья», праздник «Школьное кафе».

Исследовательский проект «Мы за жизнь свою в ответе» охватил учащихся пятых-одиннадцатых классов и был нацелен на издание сборника-альманаха, включающего литературные произведения учащихся о ценности здоровья. В процессе работы школьники научились выражать свою точку

зрения с позиций формирования и сохранения здоровья и оценивать собственные творческие возможности.

В итоге проекта был подготовлен сборник творческих работ учащихся, пропагандирующий ценность здоровья и здорового образа жизни.

Также интересным был проект: «Организация двигательной активности младших школьников на переменах», в котором приняли участие учащиеся десятых-одиннадцатых классов. В процессе его выполнения старшеклассники научились подбирать комплекс физических упражнений для учеников начальной школы и проводить с ними физкультурные занятия, способствующие снятию напряженности мышц, утомляемости, организовать двигательную активность младших школьников во время перемен.

В процессе исследовательской работы по проекту «Изучение влияния витаминов на организм человека», его участники: учащиеся восьмых-девятых классов научились правильно оценивать состояние своего здоровья, находить причины плохого самочувствия; разработали тест-определитель признаков авитаминоза; проводить тестирования в классе, анализировать проявления недостаточности в организме некоторых витаминов.

В целом, изучение свойств витаминов и эксперимент по их применению, а также выявление факторов, влияющих на самочувствие и успеваемость, связанных с авитаминозом помогли школьникам и их родителям выработать рекомендации по правильному использованию витаминов.

Интерес к проекту зависит от степени самостоятельности: 62% школьников всех возрастов ответили, что проект был им интересен именно потому, что выполнялся лишь при небольшой помощи руководителя. Напротив, у тех, кто выбрал тему, руководствуясь чьим-либо советом, или получил ее от преподавателя, интерес к проектной деятельности был низким. 56% учащихся выделяют как самый интересный исследовательский этап проекта; 32% - этап обработки собранного материала и подготовки выхода проекта; 12% - презентацию.

По итогам выполнения проектов 74% учащихся стали выше оценивать свои возможности и способности; остальные говорили о недовольстве собой, часто добавляя, что постараются выполнить следующий проект качественнее.

Отвечая на вопрос "Чему удалось научиться в ходе работы над проектом?" учащиеся дали такие ответы: 59% распределять правильно время; 65% - анализировать собственные действия; 86% - презентовать результаты своего труда; 33% - доделывать все до конца; 48% - достигать поставленной цели; 77% - рассматривать тему с разных точек зрения.

Как видим, положительные стороны метода проектов как педагогической технологии заключаются: во-первых, предоставлении возможности выбора деятельности, которая соответствует интересам и способностям подростков. Поскольку подростковый период развития является периодом становления детской личности, который характеризуется ярко выраженной потребностью быть нужным, полезным другим, желанием проверить свои способности в реальном деле.

Во-вторых, проект, который осуществляется по собственному выбору, для школьника является школой жизни, так как участники проектирования получают опыт выбора и вырабатывают привычки нести за него ответственность, что является действенной проверкой своих способностей и возможность скорректировать свои жизненные планы.

В-третьих, коллективная поисковая деятельность формирует важные общественные навыки, крайне необходимые сегодня в повседневной жизни и деятельности.

В целом, процесс работы над проектом способствует воспитанию у школьников значимых ценностей: социальное партнерство, чувство ответственности, взаимопомощь, самоорганизация, участие в проектировании развивает как исследовательские, так и личностные и социальные качества учащихся. Резюмируя вышеизложенное, считаем необходимым практиковать и применять потенциальные возможности технологии проектной деятельности в учебно-воспитательной работе школ в контексте приобщения учащихся к ЗОЖ.

Литература

1. Пахомова Н.Ю. Проектное обучение — что это? // Методист.- 2004. №1.- С. 42.
2. Полат Е.С. Метод проектов: история и теория вопроса// Школьные технологии. – 2006. - №6 – С. 43 - 47
3. Торыбаева Ж.З. Современные педагогические технологии формирования здорового образа жизни школьников: Учебное пособие. - Алматы, 2014.- 138 с.

Agaidarova Kundyz Hojahmetkyzy

Master teacher, Hoja Ahmet Yasawi International Kazakh-Turkish University

E-mail: kundiz-81@bk.ru

MULTIMEDIA IS A GREAT TOOL TO IMPROVE STUDENTS' LEARNING SKILLS

Summary: *One of the methods to improve students' language skills is providing multimedia during the process of teaching and learning. The difference between a traditional classroom and multimedia classroom is written in this article. Through the media the teacher could give more opportunity to students to express their opinions and enjoy the course.*

Key words: *Multimedia, Computer technology, Internet, Traditional methods.*

Резюме: *Одним из методов улучшения языковых навыков учащихся является предоставление мультимедиа в процессе обучения. Разница между традиционным классом и мультимедийным классом написана в этой статье. Через средства массовой информации преподаватель может предоставить студентам больше возможностей для выражения своего мнения и прохождения курса.*

Ключевые слова: *Мультимедиа, компьютер технологиясы, интернет, традиционные методы.*

Түйін: *Оқушылардың тілдік дағдыларын жетілдірудің бір жолы - оқу үрдісінде мультимедиа беру. Осы мақалада дәстүрлі сынып пен мультимедиялық сынып арасындағы айырмашылығы бар. Бұқаралық ақпарат құралдары арқылы мұғалім өз пікірін білдіруге және курсты жалғастыруға мүмкіндік береді.*

Кілтті сөздер: *Мультимедиа, компьютерлік технологиялар, интернет, дәстүрлі әдістер.*

Nowadays English language plays a lot of roles in the modern era of globalization. Regardless of how one views English as a second language, globally, a lot of people are interested in acquiring English proficiency. English is considered as a world language rather than foreign language. There are plenty of publications, methods, online courses, videos and films with subtitles which present the easiest ways to learn the language. As we live in the 21st century, the century is called “Time for High-technology”. Thanks to developed technology we can easily do everything, for instance: shopping, teaching, learning, cooking, booking tickets, hotel rooms and there are a lot of opportunities to make our live safe and easy. Technology takes main part in the field of education. Most of the educators and administrators are adopting latest educational technologies in order to reach the 21st century learning standards. Of all those tech approaches, usage of multimedia is one of the great tools to engage students.

Multimedia, the term defines using more than one medium of expression or communication. In other words, it is the combination of various digital media types such as text, images, sound and video, into an integrated multi-sensory interactive application or presentation to convey a message or information to an audience. Using multimedia in classroom helps educators engage students and provide them with valuable learning opportunities. It's easy to remember a picture than a paragraph, an animated video of a concept worth more of a lecture and a video demonstration of a process (or an instrument) by a scientist gives more real time knowledge than a theoretical explanation. There is no doubt educators consider multimedia as a great tool to improve student learning. Here are a few benefits of using multimedia in classroom:

- Multimedia empowers students to create and design rather than absorb representations created by others.
- It improves reflective thinking.
- It also provides students with suitable learning resources according to their learning styles and abilities.

Multimedia sources like songs, movies, TV series, magazines, newspapers play a very vital role in improving the language. We don't even realize that they have helped us. We just wake up one fine day and realize that we are better than it than we were yesterday. Such sources can be used to help the students improve their language. But great precautions must be taken. This method should be used in the final stages of learning as that is the only place where there is no scope of damage as most of the movies and songs etc. use colloquial English most of the times which is grammatically wrong and it is very important that the students understand that fact so that they do not use that form of the language in their everyday usage. Apart from that this source is very helpful as it does not feel like education. This is something that the students will do in their spare time. The songs are the best way to communicate how to use a language to express our feelings. Movies are a very common past time but apart from that most of the times they are also very instructional and educational. Also this method appeals to the students as most of the times they are able to connect with the songs and the movies which help them understand the meaning of expressions, usage of tools of the language like comparisons, personifications etc. These sources help them understand

why such tools are necessary and also help them understand their usage. Hence this method is again very effective in teaching the language. Traditional methods of reading newspapers and books, novels are also very good methods to teach the language. When the traditional methods are modified along with some innovative ideas the entire learning and the teaching process is enriched and guarantees a success in efficient learning. These are some of the innovative and creative ways of teaching the English Language [1].

The population of student learning English as a foreign language has been steadily increasing from year to year. To succeed in college, these students must develop not only linguistics, but also academic skills. These skills involve using English to acquire and articulate knowledge by reading academic texts, writing acceptable academic prose, conducting and reporting research. In our country, English is taught in schools since the students go to Junior schools. However, many of them do not know how to speak and write English for some reasons. Some people from educational field said that the curriculum need to be changed, including the purpose of teaching them English, the textbook, and the methods. To meet the students' academic needs and help them develop strong English language skills, there are a number of ways need to be applied. One of the techniques to improving the students is using multimedia in the process of teaching and learning in the classrooms. Multimedia use in classroom will provide opportunity for interacting with diverse texts that give students a solid background in the tasks and content of mainstream college courses. Furthermore, because educational technology is expected to become an integral part of the curriculum, ESL students must become proficient in accessing and using electronic resources. This article describes the method that could help the students to develop their skills in English through multimedia. As students, they must be dealt with the subject found in resource material; also they are able to choose the resources that best suitable the points they wish to make. However, the courses are not included research skills, making research reports to challenging their English language skills.

Traditionally classroom situation is teachers stand in front of the students, giving explanations, informing, and instructing. They usually use chalk to write something on the blackboard. These technique needs slightly to be modified regarding with the development of the technology. The using of multimedia in classroom cannot be denied anymore. That will make possible for teachers giving more opportunity to students being happier and more enjoy during the course. Traditional classrooms have different settings from the multimedia classrooms. Students seat in rows and a chalkboard in the front. The teacher is standing in front of the class giving a lecture. Compared with traditional classrooms, multimedia classrooms setting differ greatly from traditional classrooms. Traditional classrooms have the seats in rows and a chalkboard in the front. In the multimedia classrooms, students' seat can be modified according to the situation needed. Inside the classrooms, all the equipment is available and makes the students feel comfortable to study. They sit at wide tables in comfortable chairs and have plenty of room to spread work. Furthermore, they also have the opportunity to move the furniture around for group discussions. A large teaching station is located at the front and to one side of the room. Inside the station cabinet there are controls for the rooms built – in equipment. The use of multimedia described here makes use of print texts, film and Internet to develop and enhance linguistics and knowledge. Through their interactions with multimedia texts on topic of interest, students become increasingly familiar with academic vocabulary and language structures. As they pursue sustained study of one content area through focus discipline research, the students become actively engaged in the process of meaning construction within and across different media.

Computer technology has given us Internet, which has various uses. Dealing with education, Internet presents the students a wide range of collection of English language texts in many discipline departments. Before the general use of computers in colleges and universities to teach writing, students met in a traditional classroom and were taught to write standard essay. Instruction was personified commonly by the teachers standing behind a lectern or by the teacher marking errors on student texts (Blair, 1997). With the rapid proliferation of the personal computer, many institutions of higher education created "computerized writing courses" emphasizing word processing skills and collaborative critiquing; believing that using the technology "democratizes the classroom discussion, allowing students to transcend the limits of the traditional Computer technology has given us Internet, which is an electronic medium in which both print and visual resources are invariably bound. At the click of a mouse, text resources present students with a diverse collection of authentic English language texts dealing with a wide variety of interdisciplinary topics, and at each web page link, students have the advantage of reading print texts with the benefit of immediate visual reinforcement provided by pictures and slide shows, facilitating the collaborative effects of print and visual information processing. Integrating the Internet yields the additional benefit of increased student motivation. Students are eager to begin class and often arrive early at the computer lab, logging on to the Internet and beginning research on their own. They also often stay after class to continue working on the

Internet. Overall, students develop greater confidence in their ability to use English because they need to interact with the Internet entirely through reading and writing. Using the Internet for focus discipline research not only teaches higher order thinking skills, but also promotes critical and social literacy as students encounter a variety of information, synthesizing that information through cooperation and collaboration with their peers. Members of focus discipline groups generally form strong multicultural friendship fostered by their collaborative efforts throughout the semester. However, the general uses of computers are rarely found in traditional classroom. For instance, students attend the regular classes that were taught to write the standard essay. With the technology use, the students do not only literate the ability to read and write but also to be able to understand music, video, hypertext and networked communications[2].

In my experience in teaching English my students prefer to play online game “kahoot” which allows them to play, to learn, to compete each other and to revise learned materials. Of course, I use it not every day. It is better to play it at the conclusion part of a unit or a lesson. There are given ready questions for each level and each age, and it is also possible to create your own questions.

References

1. *Mr. G. Anburaj, G. Christopher, Ms. Ni Ming “Innovative Methods of Teaching English Language” // English, SSL, VIT University, India // 2014.*
2. *Ashvini Joshi // Multimedia: A Technique in teaching process in the classrooms // Sri Satya Sai College of Engineering, Bhopal (India) // 2012.*
3. *www.busyteacher.com*

Менлибекова Гульбахыт Жолдасбековна

п.ғ.д., профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана қ. gmen64@mail.ru

Ибраев Саят Баймуратович

докторант, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана қ. sayat_ibrai@mail.ru

БІЛІМ КЕҢІСТІГІНДЕ МҰҒАЛІМ ТҰЛҒАСЫН КӘСІБИ СӘЙКЕСТЕНДІРУ

***Түйін.** Мақалада білім кеңістігінде мұғалімнің тұлғасын кәсіби сәйкестендіру мәселелерін зерттеудің теориялық аспектілері қарастырылады. «Кеңістік», «білім кеңістігі», «сәйкестендіру», «кәсіби сәйкестендіру», «кәсіби сәйкестілік» ұғымдарына мәндік тұрғыда сипаттама беріледі, мұғалімнің кәсіби сәйкестендіру еркіліктері айқындалады.*

***Резюме.** В статье рассматриваются теоретические аспекты изучения проблем профессиональной идентификации личности учителя в образовательном пространстве. Дается сущностная характеристика понятий «пространство», «образовательное пространство», «идентификация», «профессиональная идентификация», «профессиональная идентичность», раскрываются особенности профессиональной идентификации учителя.*

***Abstract.** The article discusses the theoretical aspects of studying the problems of professional identification of the teacher's identity in the educational space. The following concepts are defined: "space", "educational space", "identification", "professional identity".*

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында: «Барлық жастағы азаматтарды қамтитын **білім беру ісінде өзіміздің озық жүйемізді** құруды жеделдету қажет. Білім беру бағдарламаларының негізгі басымдығы **өзгерістерге үнемі бейім болу және жаңа білімді меңгеру қабілетін** дамыту болуға тиіс» деген тұжырымы [1, 2 б.] білімдік кеңістіктегі кәсіби сәйкестендірудің маңызын айқын көрсетеді.

Елбасының білімді экономикалық өсудің негізі ретінде қарастырудың қажеттілігін негіздеуі кәсіби сәйкестендіруді тұлғаның білім кеңістігінің факторларына бейімделуінің қажетті шарттарының бірі ретінде зерттеуге мүмкіндік береді, өйткені кәсіби сәйкестендіру тұлғалық кәсіптік дамуды оңтайландырудың басты тетігі ретінде өзіндік әлеуетке ие болады. Үнемі дамып отыратын білім кеңістігі үздіксіз білімнің психологиялық және педагогикалық деңгейлерінің жүйесі болғандықтан, білім субъектілері (оқушылар, мұғалімдер, мектеп басшылары т.с.с) мен жетекші іс-әрекеттің алуан түрлерін (ойын, оқу, еңбек) қамтиды.

«Білім кеңістігі дегеніміз не?», «Кәсіби білім кеңістігі» ұғымының мәні неде?», «Кәсіби сәйкестендіру» деген ұғымды қалай түсінуге болады?» деген сұрақтар төңірегіндегі мәселелерді қарастыру аса маңызды болып саналады.

Философияда кеңістіктің табиғаты мен мәні туралы әр түрлі тұжырымдамалар мен теориялардың бар екені ақиқат. Атап айтқанда, кеңістікті іргелі объективті реалдылықтың бірі деп санайтын субстанциалды тұжырымдама (Гассенди, Ньютон); материалдық объектілердің қасиеттерінің бірі ретінде қарастыратын атрибутивті тұжырымдама (Аристотель, Эйнштейн); кеңістікті сезімдік пайымдаудың дәлелсіз формасының бірі ретінде қарастырған тұжырымдамалардың (Кант) болғаны белгілі.

«Кеңістік» – философиялық категория. «Кеңістік – қозғалыстың әр сәттегі құрылымы, оның құрамды бөліктері мен формаларының арақатынасы немесе қозғалыстың әр сәттегі сыртқы нәтижесі. Кеңістік – ол әртүрлі жүйелердің көлемге ие екендігін, өзара орналасқандығын, құрылымдылығын көрсетеді. Ол үш өлшемді, кез-келген кеңістіктік қатынастар үш өлшем (ұзындығы, ені, биіктігі) арқылы сипатталады», - дейді Қ.Ү.Сыбанбаев [2, 97 б.]. Жоғарыдағы пікірге назар аударсақ, кеңістіктің жүйесі, көлемі, құрылымы, өлшемі бар екенін көреміз. Демек, «кеңістік» түсінігін білім процесінде пайдалануға болатындығының бірнеше себебі бар, біріншіден, білім – жүйе, яғни бір-бірімен қарым-қатынаста және өзара байланыста болатын, құрамдас көптеген бөліктер жиынтығы. Екіншіден, педагогикалық түсініктердің көп мағыналылығы, яғни көптеген анықтамалардың бар болуы. Жалпы, кәсіби білім процесінің кеңістігін зерттеу жаһандық және белгілі бір материалдар негізінде бірыңғай зерттеулер жүргізуге болады.

«Кеңістік феноменінің» бірден-бір басты себебі – оның дүниеге көзқарастық мән-мағынасында, өмір-мәнділік маңыздылығында», - деп жазады Ш.Қ.Абеуова [3, 3 б.].

Білім беру кеңістігі дамып жатқан білім беру саласында мән тудырушы фактор ретінде білім беру субъектілері мен әртүрлі қызметтер түрін, үздіксіз білім беру жүйесін біріктіруші әлеуметтік-мәдени феномен болғандықтан, шетелдік әлеуметтанушылар (Р.Коллинза, М.Маркович, Р.Штольберг,

Т.Попкевиц, Ю.Гиллер, Г.Дилигенский, П.Пухно және т.б.) әлеуметтік тұрғыдан талдау жасай отырып, кәсіби сәйкестендіруді әлеуметтік құбылыс ретінде қарастырса, Э.Ф.Зеер мен Л.Г.Бабенко кәсіби-білім беру кеңістігін ұйымдастыруда бір жағынан, білім беру, кәсіби және екінші жағынан, денотативті және концептуальді кеңістік түрлерін ажыратып көрсетеді.

Аталған кеңістіктің құрылысын мәндік қасиеті ретінде Э.Ф.Зеер былайша сипаттайды: дамушы субъектілер (мысалға, ЖОО студенттері); үздіксіз білім жүйесі; жеке тұлғалық қасиеттерді дамытатын функцияларды (танымдық, кәсіптік білім беру және шығармашылық бағытталған т.б.) жүзеге асыратын жетекші іс-шаралардың көп өлшемді түрлері. Дамушы білім беру кеңістігі – білім беру кеңістігін дамыту - үздіксіз білім берудің психологиялық-педагогикалық деңгейлерінің жүйесі, қызмет түрлерін дамыту және жеке және кәсіби даму пәндері. Кәсіби кеңістік - әлеуметтік институттардың жүйесін қамтиды және болашақ маманның жеке басын дамытудағы фактор болып табылады [4, 57 б.].

Л.Г.Бабенконың денотативтік және концептуальді кеңістіктеріне берген анықтамаларына сүйенсек, кәсіби білім беру кеңістігінің негізі ретінде қарастырады. Денотативті кеңістік – әлем туралы кәсіби білімдердің жиынтығы. Концептуальді (тұжырымдамалық) кеңістік – белгілі бір кәсіби саланың негізгі тұжырымдамаларының жиынтығы, шындықты білуді жинақтау болып табылады [5, 24 б.]. «Кәсіби білім беру кеңістік» түсінігі кәсіби сәйкестендіру процесін сипаттау үшін қажет.

Сәйкестендіру немесе идентификация дегеніміз не? Л.В.Мардахаевтың анықтамасына назар аударсақ: «Идентификация (от лат. Identificare – отождествлять) – отождествление человека с кем-либо, чем-либо; в социальной психологии отражает важнейший механизм социализации человека. Проявляется в принятии индивидом определенной социальной роли при вхождении в группу, в осознании им групповой принадлежности, формировании у него социальных установок [6, 36 б.]. Демек, адамды біреумен, басқа бір затпен сәйкестендіру, әлеуметтік психологияда адамның әлеуметтенуінің басты тетігі болып табылады.

«Кәсіби сәйкестендіру» ұғымына Г.И.Селеткова келесі анықтама береді: «профессиональная идентификация, которая является механизмом интернализации профессиональных и социально-психологических компетенций в результате социального взаимодействия индивида и профессиональной группы и осмысления индивидом данных взаимодействий. Профессиональная идентификация складывается из образа профессии и профессионального образа Я [7, 1537 б.]. Кәсіби сәйкестендіру кәсіби және әлеуметтік-психологиялық құзыреттіліктерді жеке және кәсіби топтың әлеуметтік өзара әрекеттестігі мен жеке тұлғаның осы өзара әрекеттесуді түсінуінің нәтижесінде интернализациялау тетігі болып табылады.

ЖОО-дағы кәсіби білім беру аспектілерін зерттеу кәсіби сәйкестендіру процесін зерттеумен тығыз байланысты. Себебі, кәсіби сәйкестендіру заманауи білім беру кеңістігіндегі интеграциялық процестердің көрінісі және кәсіби сәйкестікті зерттеу арқылы кәсіби білім берудің аксиологиялық мазмұнын анықтауға мүмкіндік береді. Жоғары педагогикалық білім кеңістігінде жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуда кәсіби сәйкестендіру тек бір кезеңі болып қалады. Кәсіби сәйкестендіру әлеуметтік сәйкестендірудегі белгілер мен қасиеттерге ие және әлеуметтік ортаның әсерінен қалыптасуда бірдей кезеңдерден өтеді.

Тұлғаның белгілі бір топпен сәйкестендірілуінің нәтижесінде болашақ мамандығын таңдауына ықпал етуі мүмкін. Мысалға, ауылдағы болашақ маман иесінің қаладағы қатарына қарағанда агроном немесе мал дәрігері мамандығын таңдау көрсеткіші әлдеқайда жоғары. Ал, қыз балалардың жүргізуші, ұшқыш, шахтер т.б. мамандықтарын таңдауы екіталай сияқты. Ауқатты жанұядан шыққандар көбінесе заңгер, экономист, қаржы саласы сияқты мамандықтар таңдайтыны белгілі. Тұлға өзінің белгілі бір топтық немесе кәсіптік тиесілігін я мүшесі екенін сезінген уақытта оның әлеуметтік ұстанымдарына әсер ете бастайды. Сондықтан кәсіби сәйкестендірудің әлеуметтік жағынан шығуы мен дамуын ескере отырып, "кәсіптік-әлеуметтік сәйкестендіру" түсінігі қалыптасты. Кәсіптік сәйкестендіруге «әлеуметтік» сөзінің қосылуы оның теориялық-концептуальдық мағынасын еш бұзбайды, керісінше әлеуметтік негізіне назар аудартамыз. Себебі, кәсіби-әлеуметтік сәйкестендіру әлеуметтік процестерден тыс бола алмайды. Ол яғни кәсіби-әлеуметтік сәйкестендіру міндетті түрде әлеуметтік-экономикаға, әлеуметтік-мәдениетке, қоғамның институциональді дамуына әсер етеді.

Кәсіби сәйкестендіруде тұлғаның кәсіби және жеке басының ерекшеліктері, сондай-ақ кәсіби қызметінің жүзеге асырылуындағы әлеуметтік заңдылықтары көрініс табады. Қалыптасқан кәсіби сәйкестіктің қоғам үшін маңыздылығын қалыптасқан кәсіби топ анықтайды. Тұлға қаншылықты өзінің кәсіптік тобын басқалардан салыстырмалы түрде жоғары қойса соншалықты оның сол топпен сәйкестендірілуіне ұмтылысы жоғары болады.

Кәсіби сәйкестендірудің зерттеу аумағы кеңейюде, яғни психологиялық феномен ретінде ғана емес, сонымен қатар – әлеуметтік. Бүгінгі таңда қалыптасып, дамып және әлеуметтік алаңда өзіндік орын алып жатыр деп толығымен айта аламыз. Ю.И.Гиллер: «Бүгіндері еңбекті ынталандыруды адамның жұмысқа деген басты көрсеткіші ретінде әлеуметтік зерттеулер жүргізген уақытта, көбінесе жұмысшының кәсіпорнындағы сәйкестендірілуінің көрсеткіштері беріледі, бұл адамның еңбек еркінің бар екендігінің дәлелі», - дейді [8, 61 б.].

Осылайша кәсіби-әлеуметтік сәйкестендіру төмендегідей маңызды сипаттамаларда болуы мүмкін:

1) Кәсіби әлеуметтенудің механизмі, кәсіби топтың мінез-құлық үлгілері, көрсеткіштері, идеалдары, нормалары, құндылықтарын меңгеруді қамтамасыз ететін, сол арқылы әлеуметтік рөлге енуге көмектеседі.

2) Кәсіби іс-әрекет барысында, «күтілетін нәтижеден міндетке» және «міндеттен күтілетін нәтижеге» формуласы бойынша қызметкерлердің әлеуметтік өзара әрекеті дамиды.

3) Тұлғаның тек кәсіби топтағы орнын ғана емес, стратегикациялық құрылымдағы әлеуметтік ұстанымын да анықтайды.

4) Әлеуметтік детерминатын макро және микро әсерін сезінеді, сонымен қатар тұлғаның бірқатар әлеуметтік және кәсіби маңызды сапаларын (өмір сүру салты мен ұстанымын, құндылық бағдары, әлеуметтік-мәдени қорының көлемі мен сапасы және т.б.) дамытуға, қалыптастыруға негіздейді.

5) Оның бағыты мен мінезі, бір жағынан, әлеуметтік экспантациямен сәйкес кәсіби іс-әрекеттің сапасы мен ұстанымына қарағанда кәсіби топ пен кәсіби бейнесінің бағасы тікелей анықталады, ал екінші жағынан, әлеуметтік рөліне қызметкердің терең «енуі», кәсіпшілік салыстыру аясындағы кәсіби «Мені» және кәсіби бейнесі деңгейіне сай келу. Осылай болғанымен, кәсіби бейнесі өзгермелі әлеуметтік-мәдени шарттардың әсер етуімен ауысып отыруы мүмкін.

Сонымен кәсіби-әлеуметтік сәйкестендіру ұғымын тұжырымдап, оның теориялық үлгісін немесе моделін құрып, мұғалімдік сияқты кәсіби топтағы кәсіби-әлеуметтік сәйкестендіру даму жоспары мен ерекшеліктерін тікелей сараптауға көше аламыз.

«Неліктен мұғалімдік?» деген сұрақ туындайды. Аталмыш кәсіби-әлеуметтік топты таңдаудың бірнеше себептері бар.

Білім беру қоғам дамуының негізгі көзіне айналуға. «Білім беру күннен-күнге қоғам тіршілігінің бір саласында маңызды орын алады, - деп жазды Г.И.Герасимов, – себебі оның болашақ құрылымын алдын ала анықтайды және сапалы өзгерістерді қамтамасыз етеді. Осы тұрғыдан алғанда заманауи білім берудің жетекші сапалы сипаттамасы – оның «басып озатын» сипаты, ақыл-ой әлеуетін қалыптастыруға мүмкіндік беретін және тұлғаның сәйкесінше мәдениетінің негізін қалай отырып, қоғамның тұтас дамуының үрдістерін модельдеуге жол ашады. Білім беру әрекеті адамның күнделікті өміріндегі өзгермелі компонент құрамы ғана емес, сонымен қатар оның әлеуметтік ұтқырлық деңгейін және қоғамдағы беделді ұстанымына әлеуметтік-мәдени фактор да айтарлықтай әсер етеді» [9, 78 б.]. Білім беру сапасы қоғам дамуының және өмір сүрудің сапасын анықтайды.

Білім беру кеңістігі заманауи қазақ қоғамындағы жаңғыру үрдістері дамуда, инновациялық жобалау жүзеге асып жатыр. Білім беру кеңістігіндегі жаңғырудың ең басты тұлғасы педагог болып табылады. Сонымен бірге, білім берудегі болып жатқан инновациялық үрдістердің сапасы педагогтың өзінің де кәсіби-тұлғалық қасиеттерінің даму деңгейімен, оның білім қорының әлеуетінің көлемімен анықталады.

Мұғалім – педагогикалық үрдістің негізін қалаушы субъект. Мұғалім оқушы тұлғасына тікелей әсерін тигізеді. Оқу үрдісінде оқушы, ең алдымен, мұғаліммен қарым-қатынаста болады. Сондықтан да білім берудің сапасы оқушы және оның ата-анасы үшін мұғалімнің кәсіби іс-әрекетінің сапасымен тікелей байланысты. Педагогикалық кәсіптің маңыздылығы оның әлеуметтік функционалдылығында.

Заманауи педагогтың әлеуметтік және рухани-адамгершілік қоры бала тұлғасының уәждемелік-құндылық және рухани-тұтынушылық саласын байыту және ақыл-ой капиталының өндіру деңгейін көрсетеді. Сондықтан да, біздің көзқарасымыз бойынша, мұғалімнің бұдан да кең әлеуметтік-мәдени контексте кәсіби-әлеуметтік мәселелері қажеттілігін қарастыру проблемасы туындайды.

Г.Г.Силласте көрсеткендей, «...мұғалімнің кәсіби деңгейінің мәселесі, оның іс-әрекетінің сапасы мен тиімділігі ешқашанда таза педагогикалық бола алмайды және тек қана педагогикалық құралдармен – кадрларды дайындау мен іріктеуді жақсарту, кәсіби біліктілігін жетілдіру, үздік әдістемелік құралдарды шығарумен т.б., шешілуі мүмкін емес. Мұғалімнің өмір сүру салты мен еңбегіне әсер ететін тек қана кешенді факторларды зерттеу, мәселені шешуге жол ашады, оның кәсіби шеберлігі мен жалпы мәдениетінің үздіксіз өсуіне әсер ететін тұрмыстық жағдайларын және

әлеуметтік психологиялық атмосфераны қалыптастыра отырып, мұғалім еңбегін ұйымдастыруды ретке келтіру үшін қажетті шараларды жоспарлау қажет» [10, 52 б.].

Кәсіби сәйкестілік білімдік-мәдени бағыттылық ретінде өзіндік ерекшеліктерге ие: кәсіби сәйкестілікті қалыптастыру білімнің стратегиялық мақсаты емес, оған қол жеткізу өзіндік даму үдерісінде, кәсіптік оқыту мен кәсіптік ортаға нәтижелі кірігу барысында мүмкін болады. Кәсіби сәйкестіліктің бір түрі ретінде мұғалімнің өзіндік санасының құрылымын, оның осы құрылымдағы алатын орнын анықтайды.

Қорыта айтқанда, қазіргі қазақ қоғамындағы білім кеңістігіндегі мұғалімнің кәсіби-әлеуметтік сәйкестендірілуінің деформациялануы болып жатқан түрлі өзгерістерге негізделген. Мұғалімдер ұжымының жан-жақты қамтамасыз етілуінің көлемі мен сапасының азайуынан жағдай қиындай түседі. Қазіргі педагогтің кәсіби-мәдениетіне талап күшейеді, толыққанды әлеуметтік тапсырысты қанағаттандырылуға жол беретін ерекше жағдай орын алып жатыр, енді бір қырынан, тиісті жағдай сәйкесінше жасалынбайды немесе мұғалімнің өзінің кәсіби және әлеуметтік әлеуетін көтеру үшін шектеулі сипатта болып келеді.

Білім берудің жаңа парадигмасы концепциясын жүзеге асыру, дамыту және қалыптастыру педагогика кадрларын бірдей уақытта сапалы түрде ресурспен қамтамасыз етсе ғана мүмкін болады. Мұғалімнің әлеуметтік және кәсіби статусын жоғарлату үшін тиісті жағдай жасаумен қатар, жаңа білім беру парадигмасы аясында кәсіби-педагогикалық мәдениетін де сапалы қалыптастыру да аса маңызды. Мұндай кәсіби-педагогикалық мәдениеттің мазмұнды сипаттамасы дамыған жалпы мәдени және психология-педагогикалық құзіреттіліктер, сын тұрғысынан ойлау, педагогиканың инновациялық әдістерін тәуелсіз пайдалану және қайта білім алуға деген белсенді құлшыныс, оқушы тұлғасына бағытталған толеранттылық, адамгершілік болып табылады. Осымен қатар дұрыс бағдарланған мұғалімнің әлеуметтік кәсіби сәйкестігі тұрақты болуы әлеуметтік-мәдени капитал шарты болып шығады. Жаңа кәсіби нормативтік құндылық сызбаларын ендіру және оларды кәсіби іс-әрекет тәжірибесінде жүзеге асыру да маңызды.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.Ә. Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері. Қазақстан Республикасының Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы // http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-n-nazarbaevtyin-kazakistan-halkyna-zholdauy-2018-zhylgy-10-kantar
2. Сыбанбаев Қ.Ү. Философия: оқу құралы / Алматы: Экономика және құқық академиясы, 2012. – 224 б.
3. Абеуова Ш.Қ. Физикада кеңістік ұғымы дамуының философиялық астары // Философия ғыл. канд. ... дисс. автореф. – Алматы, 2009. – 27 б.
4. Зеер Э.Ф. Личностно развивающее профессиональное образование. / Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2006.
5. Бабенко Л. Г. Русская глагольная лексика: денотативное пространство. – М., 2008.
6. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика. – М.: Издательство РГСУ, 201. – 416 с.
7. Селеткова Г. И. Социально-профессиональная самоидентификация предпринимателей и руководителей // Фундаментальные исследования. – 2015. – Т. 7. – №. 2. – С. 1537-1541.
8. Гиллер Ю.И. Социология самостоятельной личности. -М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2006.
9. Герасимов Г.И. Трансформация образования-социокультурный потенциал развития российского общества/Отв.ред. Ю.Г.Волков – М., Изд. «Социально-гуманитарные знания», 2005. – С.9
10. Силласте Г.Г. Сельское учительство: образ жизни и адаптационный ресурс // Социологические исследования. – 2002. - №9 – С.50-59.

Kalizhanova Anna Nikolaevna

1-year Magistrate of Bashkir and Turkic Philology, Sterlitamak branch of BashGU
Sterlitamak, Russia, ESL/EFL Teacher of Foreign Languages and Intercultural Communication Department
Private Institution «Bolashak» Academy, Kazakhstan, Karaganda, annaanna1802@gmail.com

Maryshkina Taissiya Vladimirovna

Master of Humanitarian Sciences, ESL Teacher of Foreign Philology and Translation Department
KGU named E.A. Buketov, Kazakhstan, Karaganda, taisiya.maryshkina@inbox.ru

ANALYSIS OF THE CONCEPT OF "SUCCESSFUL WOMAN" ON THE EXAMPLE OF JACQUELINE KENNEDY'S BIOGRAPHY

***Түйін:** Бұл мақалада ағылшын тілді ортада «табысты әйел» тұжырымдамасын зерттеуге арналған. тұжырымдамасы үлгісі ретінде, адам Жаклин Кеннеди, американдық ұлт әлемге танымал мүсінін таңдады. бастапқы көздері (хаттар Жаклин, оның өмірбаян) және қайталама көздері (американдық мәдениет өкілдері өмірбаяндық мақалалар, кітаптар және телевизиялық бағдарламалар) құрамдас талдау арқылы, авторлары жоғарыда аталған тұжырымдаманың негізгі компоненттерін анықтау тырысты. Зерттеу нәтижесі тұсаукесері «табысты әйел» ең Жаклин және американдық ұлттың өкілдеріне түрлі қатынастар нәтижесінде қайшылықтардың «табысты әйел» тұжырымдамасын құрылымын анықтау болды.*

***Резюме:** Данная статья посвящена изучению концепта «успешная женщина» в англоязычной среде. В качестве модели, представляющей концепт, была выбрана личность Жаклин Кеннеди, всемирно известного идола американской нации. Посредством компонентного анализа таких источников, как письма, автобиографии и биографические статьи, книги и передачи, созданные представителями американской культуры, авторами была предпринята попытка выделить основные компоненты вышеуказанного концепта.*

***Summary:** This article explores the concept of a “successful woman” in an English-speaking environment. The authors chose Jacqueline Kennedy, the world-famous idol of the American nation, as a model, representing such a concept. Using a component analysis of such sources as letters, autobiographies and biographical articles, books, and accounts, created by representatives of American culture, the authors attempted to outline the main components of the concept mentioned above.*

The western world recognizes success as one of its most widespread and valuable concepts by continuous broadcasting successful people, promotions, or the ocean of benefits through all media all over the planet. The concept of ‘success’ has deeply rooted in the human mind and has influenced not only people’s actions but also their worldview; the word “successful” has steadily become a companion of the word “happy.” Plenty of definitions of the word “successful” can be found in any dictionaries. Cambridge Dictionary, for instance, defines “successful” as “achieving the results wanted or hoped for” or “having achieved a lot, become popular, and made a lot of money” [1]. Oxford Dictionary, in turn, explains the word “success” as “accomplishing a desired aim or result” and “having achieved fame, wealth, or social status” [2]. However, these dictionaries do not explain what a collocation “successful woman” means. Such a fact surprises because any glossy magazines’ covers demonstrate various images of women that people tend to consider as successful and, consequently, happy. Moreover, the headlines of such magazines’ articles often highlight the main features of a ‘lucky woman’ and even promise to give tips on how to become a ‘successful woman.’ Evidently, the concept of a ‘successful woman’ exists in the human minds despite no reflection in dictionaries.

This article attempts to study the concept of a ‘successful woman’ of the English-speaking world. Numerous studies of cognitive scientists allow stating that an understanding of a new situation occurs through a search in person’s memory of a familiar situation, most similar to the new one. Thus, the formation of a concept is a two-step process: perception of the object and endowment of the object with meaning. From the above, the concept of a ‘successful woman’ will have a lot in common with the concept of ‘success.’ However, an introduction of the word ‘woman’ in this conceptual field can be expected to give birth to a lot of new elements [3]. The article aims for considering the concept from its inside and outside: the authors analyze an image, life, and a personality of one of the most famous and successful U.S. women – Jacqueline Kennedy. Any language’s structure is the product of two critical factors – the inner or a speaker’s mind and the external or similar to other speakers of the same language culture. Thus, no matter how the structure of a concept, born in one separate consciousness, is transformed, it becomes a universal knowledge in the national cultural code – the cognitive linguistic basis. An examination of the concept of a successful woman from the inside led to an investigation of Jacqueline’s perspective of success for a woman by looking thoroughly through Jacqueline Kennedy's letters and autobiography as the primary sources and, therefore, the

most reliable sources of information. Alternatively, examining the way, in which the American culture's representatives described Jackie, the authors try to delineate the outside boundaries of the concept of a 'successful woman' by a component analysis of the idea on the materials of secondary sources such as biographies, TV programs, and newspaper articles.

I.A. Sternin distinguishes a base layer of a concept – a so-called nuclear that includes a specific visual image – the unit, encoding thoughts, mental operations, and some additional conceptual features. The layers, following the nucleus, are peripheral; they reflect the development of the concept, its relation to other ideas. The totality of the base layer and additional cognitive features and layers make up the scope of the concept and determine its structure [4, 255]. The essential cognitive layer with the sensory nucleus is believed to be an obligatory component of any idea, and numerous cognitive layers in the structure of the concept may be absent.

Concepts are activated in the consciousness of their carriers through associations. Factors that establish the connection between the stimulus and the idea, developed by it in the process of communication, can be the communicants' individual experience, their cultural affiliation, or the aspect of the situation. The USA is famous for its three main female faces, such as the Statue of Liberty, Betty Ross, sewed the first American flag, and Jacqueline Kennedy, the most famous early American lady, who succeeded in getting married to the first American playboy and made the rest country fall in love with her. A story of Jacqueline Kennedy, beloved as the first American lady and the brightest U.S. President John Kennedy's wife as well as hated as the off-world Mediterranean businessman Aristotle Onassis's woman, still raises many questions [5]. Her seductively shaped pillbox hats made her a recognizable icon of style. Moreover, Jacqueline Kennedy symbolized the manner of female behavior in the marriage and regarding marriage since the period of sexual revolution in the 60s till present days for all U.S. citizens, recognizing Jackie as their national treasure, such as Coca-Cola or Mickey Mouse [6]. However, her emotional appeal still evokes controversial opinions because it is not clear whether Jacqueline was a victim, trapped in the marriage with a famous playboy John Kennedy, or a pragmatic person, thinking about her financial well-being; therefore; accepting all love affairs of her first husband [5].

Jacqueline Kennedy was afraid of poverty, having grown up in one of the wealthiest American families with her father-in-law, who contributed nothing to her education and upbringing as well as made Jackie start working for 56 USD per week that was too little for her to afford all necessary goods and supplies [8]. At the same time, Jacqueline had an example of her mother, who initiated the divorce with Jackie's father due to the lack of money [8]. Thus, since young ages, the future first lady considered the primary male role as a role of a sponsor and a benefactor. However, as Jacqueline state, she married Kennedy primarily because of his charm and outstanding personality in the pursuit of her life as a good wife and mother: "I think the major role of the First Lady is to take care of the President so that he can best serve the people. And not to fail her family, her husband, and children" [11].

When Jacqueline Kennedy was a 13-year old teenager, her parents got divorced [8], and, consequently, the man of household and Jackie's idol, Jack Bouvier abandoned his family. His dark skin and bronze suntan highlighted him among pale-skinned Americans. Jack was an easy-going, active, and funny favorite of all women around him. His friends called him Sheikh although any Sheikhs could hardly ever boast such an enormous amount of beautiful girlfriends [8]. Moreover, because Jacqueline was surrounded by her father's love and admiration, she concluded that no faithful husbands exist. In contrast, all male representatives had a mixture of bad and good according to Jackie's representation of the male world. So, evidently, Jacqueline was trying to find a man who resembled her father – a rake and funny guy and would love her like her dad did [8]. At the same time, Jacqueline, as written in her yearbook, wanted more than being recognized for her beauty and popularity or "being a housewife" [20]. Ideas tend to become real, and Jacqueline's vision was not an exception. She got a husband who reminded her father and entirely correlated with prosperity and financial freedom.

Unfortunately for this ambitious and exquisite lady, Kennedy turned out to be a very unfaithful husband. Writing about her husband's cheats, Jackie compared him with her father, who: "loves the chase and is bored with the conquest — and once married needs proof he's still attractive so flirts with other women and resents you" [13, 6]. Feelings about John F. Kennedy's womanizing, political aspirations and assassination that, she wrote, made her "bitter against God." Hence, although John Kennedy betrayed Jackie, she was ready to forgive him. It would seem that her love to shopping and expensive presents was called to compensate for her disappointment. Apparently, John as a president of U.S often asked his wife not to spend such enormous sums of money not to tease U.S. population [8]. But, Jacqueline kept on paying a fortune for her stylish looks as she said in one of her famous phrases about her outfits expenses "A newspaper reported that I spent \$30,000 a year buying Paris clothes and that women hate me for it. I couldn't spend that much unless I wore

sable underwear” [10, 170]. At the beginning of Jacqueline’s life, the role of a beloved wife was one of the leading components of her idea of a ‘successful woman.’ Surrounded by prosperity, wealth and glory, Jacqueline Kennedy was believed to feel prosperous and blessed in the perspective of American Nation, watching the President's family from outside –wealth, fame, and money, surrounding the First Lady of the First Person in the Country. However, after her husband's infidelity that made Jacqueline seek solace in other joys, the nucleus of the concept of ‘successful woman’ changed. According to Jackie’s words, children became central idea of her life: “The children have been a wonderful gift to me, and I'm thankful to have once again seen our world through their eyes. They restore my faith in the family's future” [7, 242], whereas, in the public eye, she remained a wasteful woman with a delicate taste for her ability to make things happen under any circumstances and contrary to traditionally-accepted customs and habits. Her grandiose renovation of White House, which she turned into a place full of antiques in spite of the fact that nobody beforehand had done the same, made people speak about Jackie as a woman with a sophisticated taste [11]. This behavior might seem like a pointless waste of money by a bored wife, but Jacqueline explained her actions differently: "I feel so strongly that the White House should have as fine a collection of American pictures as possible. It's so important... the setting in which the presidency is presented to the world, to foreign visitors. The American people should be proud of it. We have such a great civilization. So many foreigners don't realize it. I think this house should be the place we see the best" [9]. The first American Lady insisted on preventing people from repeating her by wearing the same clothes although she never wore any dress or suit twice. Having tried to rebel against the lecherous lifestyle of her husband once, Jackie agreed to accept one million dollars as compensation for being patient from her father-in-law. Moreover, she insisted on such a sum not only for herself but also for her future children and succeeded in it. In particular, her father-in-law, recognizing Jacqueline as an ideal wife for his son, promised to pay 1,000,000 USD to her and the same sum to all her future children [8].

Despite the First Lady’s role, Jacqueline got the real glory out of the Death hands – it was the death of John F. Kennedy that brought her finest hour, her time to shine. She did not allow the clan of Kennedy to overshadow her. In contrast, she took off all matter by herself, discussing the nuclear strategy with Mikoyan or talking to de Gaulle about the fate of the world [12]. The impression that Jacqueline made on the Americans kept her image of an ideal woman. In all, Jackie turned a funeral ceremony into the most glamorous occasion where even the funeral veil was of adequate length and the highest quality [12].

The woman, appearing on the TV screen, seemed to seek fame and attention, whereas the inner motivation of Jacqueline Kennedy differed entirely: her children were still the center of her life; therefore, their security, well-being, and prosperity remained her primary concern. Grief over the loss of her unfaithful, but the loved husband had been relegated to second place. Fear for children directed her actions: "If they're killing Kennedys, then my children are targets ... I want to get out of this country" [17]. Aristotle Onassis was at the right place and at the right time to support Jacqueline, who was scared of her and her children’s future [5]. For Jacqueline, that period was a peak hour. Not only needed she to save the children from death but also to ensure their future: without Kennedy's money, she could not imagine their well-being. “The world is pouring terrible adoration at the feet of my children,” she’d once confided to her decorator Billy Baldwin, “and I fear for them, for this awful exposure. How can I bring them up normally?” [18]. Entering the first role in the country, she attracted the attention of the billionaire, and, without thinking a lot, accepted the proposition to marry him in exchange for financial welfare and security. Many people condemned her hasty marriage: “Jacqueline’s egocentrism made her break the duration of mourning and grief earlier than generally-accepted and turned from Lady Jackie into Lady O” [5]. Jacqueline explained her choice quite simply: “If ever I can find some healing and some comfort — it has to be with somebody who is not part of all my world of past and pain. Can find that now — if the world will let us” [14];” lonely and wants to protect me from being lonely. And he is wise and kind. Only I can decide if he can, and I decided” [15]. So, the concept of a ‘successful woman’ for Jacqueline Kennedy still consists of ‘children’ as a nucleus, surrounded by money, wealth, extravagant lifestyle, and fame respectively.

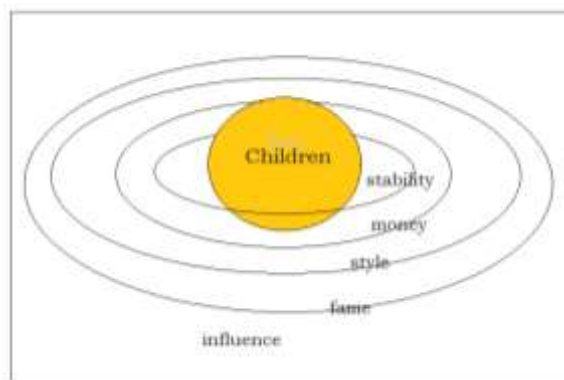
Since her second marriage, Jacqueline started wearing masks to make nobody see her real feelings due to her choice for prosperity and her personal and her kids’ comfort [5]. In fact, she applied too many efforts to make her image perfect and impeccable, continually watching her pictures in various newspapers and magazines, and reading articles about her life and affairs. Moreover, journalists could publish stories about her life only after getting her permission because she timely realized the real price of photographs with celebrities. Jacqueline was taking everything under control [16]. For instance, her bad habit of biting nails she decided to hide wearing gloves of the same color as her dresses, or she started wearing small pillbox hats to press her unruly and wavy hairs. Furthermore, Jackie wore court shoes to mask her 42-size feet and gave cigarettes to someone nearby to conceal her addiction to smoking [16]. Although she smoked three packs of

cigarettes a day, Jacqueline Onassis looked so gracious and stylish to evoke any guesses about her previous insults and indignity. Neither her big black eyes nor her little voice revealed her wounded soul – she was perfect, and the entire world got fascinated by ex-First Lady.

Jacqueline Kennedy was a successful woman. Once having determined her goal, nothing prevented her from achieving it. Her own words show her inner strength: “We should all do something to right the wrongs that we see and not just complain about them” [19, 174]. Making the well-being of her children a priority, Jacqueline provided them with a comfortable future. In particular, according to her and Onassis’s marriage contract, Jacqueline could get 20,000,000 USD for all time spent with Greek billionaire before their marriage in addition to 9,600,000 USD in a case of Aristotle's death or betrayal [5]. Lady O received that sum of money and did not refuse from additional 26,000,000 USD for lifting Onassis’s family out forever [5].

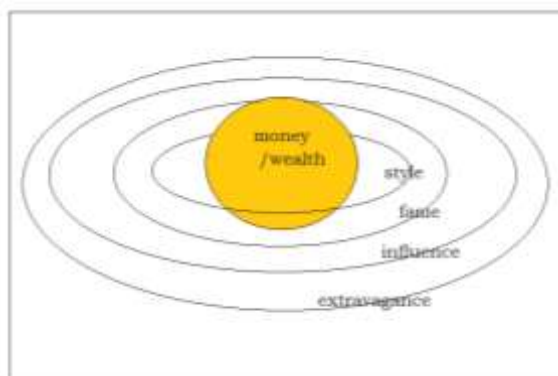
The third husband of Jacqueline became a Jewish merchant Moris Templesman, with whom she lived until died from cancer in 1994. It is the last marriage that shows one more important part of the concept of a ‘successful woman’ from Jacqueline’s point of view – stability. Strong desire for a stable life had manifested itself since the death of John Kennedy, and money would appear the only a source of getting the desired. Before dying, Jackie resumed her life and said that her three marriages had been for love, for money, and for partnership respectively [8].

In conclusion, the concept of a ‘successful woman’ is not static but various due to particular circumstances. It is the personality of a woman that determines the concept of ‘successful woman.’ In the case of Jacqueline Kennedy, the nucleus of the concept is her children; once having replaced love, the children remained to be the central idea; stability as the second circle follows them, and only after that, money follows the scheme as a means of maintaining the nucleus (picture 1).

Picture 1 - Structure of the "successful woman" concept from the Jacqueline Kennedy’s perspective

The external attributes of prosperity are at the periphery of the concept. However, attention should be paid to the second part of the study: the concept of a ‘successful woman’ from the English-speaking world’s viewpoint. Interestingly, ordinary people regard the periphery of the idea as its basis – Jacqueline Kennedy, as an example of a successful woman, was associated primarily with wealth, extravagance, style, and fame, whereas her role of a wife and a mother did not affect the concept of a "successful woman" (picture 2).

Picture 2 - Structure of the "successful woman" concept from the English-speaking world’s viewpoint

Undoubtedly, Jacqueline is still a model of successful marketer and a pragmatic manager, who could make a living under any circumstances that made her a model of a ‘successful woman.’ In 2011, she was ranked in fifth place in a list of the five most influential First Ladies of the twentieth century for her ‘profound effect on American society’ [21]. “A concept is a clot of culture in the mind of a person, then, in the form of which culture enters the mental world of man’ according to G. Issina [22, 145]. We can say that the story of Jacqueline has become a part of American culture and mentality.

References:

1. *Cambridge English Dictionary [Электронный ресурс] / Cambridge University Press 2018. Режим доступа: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/successful>. – Загл. с экрана*
2. *Oxford Dictionary [Электронный ресурс] / Oxford University Press 2017. – Режим доступа: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/successful>. - Загл. с экрана*
3. *Pimenova M. V.. Types of concepts and stages of conceptual research // Vestnik KemSU. 2013. № 2 (54). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/typy-kontseptov-i-etapy-kontseptualnogo-issledovaniya> (reference date: 01/11/2018).*
4. *Попова З.Д., И.А.Стернин. Когнитивная лингвистика: Учебное издание. Москва АСТ: «Восток-Запад». 2007 – 315 p.*
5. *Lehmann R. “Jacqueline Kennedy Onassis. Biography. Documentary. Life Story.” YouTube, 2016. URL: www.youtube.com/watch?v=etpnl7nwcsc*
6. *McKenzie K. “Interview with Kevin McKenzie.” NYPL Digital Collections, 2011. URL: <https://digitalcollections.nypl.org/items/2ba8fe90-f874-0130-2c3c-3c075448cc4b>.*
7. *Bill A. The Eloquent Jacqueline Kennedy Onassis: A Portrait in Her Own Words. Zondervan, 2009. – 256 p.*
8. *David, Drew. “A Woman Named Jackie: The Bouvier Years Part 1 1991 Roma Downey.” YouTube, 2016. URL: https://www.youtube.com/attribution_link?a=aDSw5OkO94w&u=%2Fwatch%3Fv%3D13N91y9853o%26feature%3Dshare*
9. *Abbott J., Rice E. Designing Camelot: The Kennedy White House Restoration. - 1997. Thomson. ISBN 978-0-442-02532-8.*
10. *Pamela Keogh. Are You a Jackie or a Marilyn?: Timeless Lessons on Love, Power, and Style Penguin, 2010. – 272 p.*
11. *First Ladies Of The United States [Электронный ресурс] / The National First Ladies' Library. URL: <http://www.firstladies.org/biographies/>*
12. *Watson M. A. A Tour of the White House: Mystique and Tradition. Presidential Studies Quarterly, vol. 18, no. 1, 1988, pp. 91–99. URL: : <http://www.jstor.org/stable/27550536>.*
13. *Johnny Honaker. The Enemy In You: Journey From Brokenness to Wholeness Charisma Media, 2017. – 208 p.*
14. *Ross M. Why Jacqueline Kennedy rejected British lord to marry Aristotle Onassis. // The Mercury news, 2017. URL: <http://www.mercurynews.com/2017/02/10/jacqueline-kennedy-to-british-lord-she-rejected-i-love-you-like-a-brother/>*
15. *Ross M. Why Jacqueline Kennedy rejected British lord to marry Aristotle Onassis. // The Mercury news, 2017. URL: <http://www.mercurynews.com/2017/02/10/jacqueline-kennedy-to-british-lord-she-rejected-i-love-you-like-a-brother/>*
16. *Paulson, Bert J. Jacqueline Bouvier Kennedy Onassis: A Window into Her Soul. YouTube, 2014. URL: https://www.youtube.com/watch?v=rt-ee3ma2pg&list=pljvmyscgr_lrzond-gnpiu43jndgj_ezh.*
17. *Seely K. John F. Kennedy Jr., Heir to a Formidable Dynasty//The New York Times, 1999.*
18. *Schneider K, Levitt S., Gleick E. Hour of Farewell// People, 1994. URL: <http://people.com/archive/cover-story-hour-of-farewell-vol-41-no-21/>*
19. *Adler B. The Eloquent Jacqueline Kennedy Onassis: A Portrait in Her Own Words. – 2004. - 240 p.*
20. *Leaming, Barbara. “Jacqueline Kennedy's Struggle After J.F.K.'s Assassination: The Nightmares, Drinking, and Suicidal Thoughts.” Vanities, 2014, www.vanityfair.com/style/society/2014/10/jacqueline-kennedy-jfk-assassination-depression.*
21. *Five Most Influential First Ladies of the 20th Century// Listosaur - Hungry for Knowledge, 2011. Retrieved May 8, 2017.*
22. *Isina G.I. Universal concepts in the context of national cultures // International Journal of Applied and Fundamental Research. - 2012. - No. 8. - P. 145-147; URL: <http://applied-research.ru/en/article/view?id=3028> (reference date: 14/04/2018).*

Ашекеева Құралай Несіпбекқызы
ф.ғ.к., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті

Исабай Айнель Маратқызы
«Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 4 курс студенті, ainelia.95@mail.ru

ЖАСТАР СУБМӘДЕНИЕТІМЕН ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҰМЫСҚА САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Резюме: В данной статье, сделан анализ социально-педагогической работы с молодежными субкультурами.

Summary: In this article, the analysis of socio-pedagogical work with youth subcultures.

Жастар субмәдениеті – бұл жастардың бірегей құндылық, өзін ұстау тәлімінің жиынтықты, символикалық және атрибутикалық негізде көрініс беретін 14-30 жас арасындағы жастардың өмір сүру стилі. Аталмыш өмір сүру стилі, мәдениеті кейбір жағдайда жалпы қоғамдық құндылықтармен жақсы интеграцияланып жатса, кейбір кезде керісінше эффект береді. Жастар арасындағы субмәдениет процесстері екі түрлі сипатта көрініс беріп жүр, біріншісі жастар арасындағы спортпен шұғылдануға шақыратын, өзін тұлғалық тұрғыдан дамытуға үндейтін идеялық қозғалыстар болса, кейбір ұйымдар мүлдем кері бағытта қоғамдық құндылықтарға аморалды қарайтын, жастарды ішінара жабық қоғамға үндейтін, жалпы қоғамдық ұстанымдардан сепаратистік бағытқа шақыратын ерекшеліктерімен ерекшеленеді.

Жаһандану қарсаңында жастар мәдениетінің субмәдениеттік көріністер арқылы сан түрлі өзгерістерге ұшырап отырғандығынан жастар мәдениетін педагогикалық, мәдениеттанулық және әлеуметтанулық зерттеулер тұрғысынан зерттеу өте маңызды болып табылады. Жастар арасындағы рухани құндылықтарды дамыту, еліміздің болашаға ретінде, еліміздің ұзақ мерзімді ұлттық стратегияларының барлығы да жастардың потенциялына негізделетін болғандықтан, қазіргі кездегі жастар арасындағы субмәдениет ұғымын, ерекшеліктерін, салыстырмалы анализдер арқылы ғылыми негізде зерттеу уақыт талабы болып отыр.

Алғаш болып жастар арасындағы субмәдениет процесінің қалыптасуы батыс елдерінде қалыптасты. Субмәдениет ұғымы ертеден қалыптасып келе жатқан таным болғанымен де, ХХ ғасырдың ІІ жартысында ғана Америка Құрама Штаттарында, қала жастарының арасында қалыптасты[1]. Белгілі әлеуметтанушы ғалымдар, М.В. Морев, В.И. Попова, В.И. Филянов пікірлерінше батыс елдерінде қалыптасқан субмәдениет ұғымы тұтас әлем елдеріне жаһандану процесі арқылы тез арада таралып кетті. Еліміздегі жастар арасындағы субмәдениет көріністері де, жаһандану процесі арқылы «импортталып» келді. Жастар арасындағы субмәдениет ұғымын институционалды, жүйелі негізде отандық және шетелдік ғалымдардың еңбегі негізінде зерделетін боламыз.

Отандық және шетелдік әлеуметтанушы, педогог және психолог мамандардың жастар арасындағы субмәдениет ұғымдарының таралуының сырына үңілген ғылыми жұмыстарының мазмұнын саралай келе, келесідей негізгі себептерін анықтап көрсеткен болатын:

- ХІХ ғ соңы – ХХ ғасыр басында индустриалды технологиялардың дамуы арқылы азаматтардың әлеуметтік рөліндегі, жас ерекшелік ұғымдары өзгере түсті. Яғни, «жастық шақ» ұғымы аздап трансформацияға түсіп, жастардың әлеуметтік функциясының өзгеруінде;
- Жастар индустриясындағы бірегей жаңа трендтің келуі;
- Өмір сүру ережелерінің өзгеріске ұшырауы, ХХ ғ. екінші жартысындағы жастар арасындағы «танымалдылық», ұйымдарға ұйыса білу процесінің дами түсуі;
- Ақпараттық кеңістіктің кеңейе түсуі және ғаламтор ауқымының артып, жаһандану процесінің жылдамдауы жастар арасындағы субмәдениет процесінің таралым жылдамдығын геометриялық прогрессия негізінде арттыра білді.

Белгілі ғалым, Л.Крокеттің пікірінше қазіргі кезеңде батыс қоғамында «жастық» ұғымына қоғамдық өмірдің экономикалық және әлеуметтанулық өзгерістері тұрғысынан баға беру қалыптасқан. Жастық шақ кезеңі өзіндік ерекшеліктерін, құрылымдық тұрғыдан индустриалды қоғам кезеңіне қарағанда кең ауқымда қарайтын болып келуде. ХVІ-ХVІІ ғасырдағы аграрлық экономикалық кезең кезінде жастардың еңбегі қоғамдық экономикалық прогрестің негізі болып саналды да, жас азаматтар, жиырма бес жастан кейін қоғамның «экономикалық активі» ретінде

қарастырылып келді. Аграрлы экономика кезінде әдетте, жас азаматтар өздерінің көп уақытын үлкен азаматтарға көмектесу, қол ұшын созып, біріге жұмыстар атқарғандықтан, әлеуметтік педогогикалық тұрғыдан жастардың қоғамдық ортаға сіңісіп кетуі оңай болып отырды. Алайда, атап өтерлігі аграрлық экономикалық кезеңде «жастық шақ» кезеңі деп он екі жастан бастап есептеліп келсе, бергін келе, жиырма төрт, отыз жастарда «жастар» категориясына жатып келді [2].

Субмәдениет (лат. sub – төменгі, нем. kultur – мәдениет) – дәлме-дәл аударымда «астыңғы мәдениет», ірі мәдени құрылым ішіндегі белгілі бір топтар, бірлестіктер мәдениеті дегенді білдіреді. Субмәдениет көбінде қоғамда өктем болып тұрған мәдениет пен әлеуметтік құрылымға оң немесе теріс қатынас нәтижесінде пайда болады. Қазіргі жағдайда субмәдениет үлкен аймақтық, ұлттық мәдени құрылым негізінде пайда бола отыра сол мәдениеттегі классикалық дәстүрден тысқары тұрады. Субмәдениеттің әлеуметтік бастауын әр түрлі жас ерекшеліктеріне байланысты топтар, бейресми бірлестіктер т.б. құрайды.

Жаңа заман көптеген дүниелердің даму шыңына жеткен, жаңа лептің бастау алған кезеңі болды. Ол тек техникалық жетістіктер, ғылыми ашылуларға ғана байланысты емес. Сонымен қатар рухани, мәдени жаңашылдықтың да белең алған уақыты. Сондай заман нәтижелерінің бірі - фанатизмнің (табынушылықтың), психологиялық талғамдағы ұқсастықтың белгілі адамдарды ұлтына, жынысына қарамай, бір идея толқынына біріктіруі, яғни «субмәдениет» ұғымының қалыптасуы. Бұл үрдіс көп кешікпей Қазақстанға да келді. Субмәдениет өкілдерін, қала көшелеріне шықсаңыз, міндетті түрде көресіз және бірден танысыз. Өйткені олардың киім киістері де, өздерін ұстауы да, сөйлеулері де өзгеше. Сіздерге бір топ бейформалды бірлестік өкілдері, атап айтқанда, басынан аяғына дейін қап-қара киінген, бет-келбетін де қарамен бояп алған адамдар немесе үсті-басы металдан жылтырап тұрған, не басқа да «ерекшелігі» бар, өзгелерге ұқсамайтын жастар кездесті ме? Шынымен де, бұл қызық сұрақ болғанымен, оның астарында үлкен мәселесі бар. Бұл «ерекше адамдар» белгілі бір субмәдениет өкілдерін құрайды. Осы субмәдениет біздің қоғамдағы жастар арасында белең алып барады. Субмәдениет – жастардың өзіндік қоғам құрып, белгілі бір топ ішіндегі бейформалды, яғни, қоғамнан бөлек бірлестігі, осы бірлестік мәдениеті. Ошағы Батыстан бастау алатын субмәдениет ұғымы қазір бар әлемде кең таралған. Оған, әсіресе, жасөспірімдер көп қызығады [3].

Қоғам мәдениетінің белгілі бір бөлігі болып табылатын топтарды субмәдениетке жатқызамыз. Мұндай топтар қоғамдағы қандай да бір саяси оқиғаларға, әлеуметтік қозғалыстарға байланысты пайда болады. Олар топтар және бейресми бірлестіктерден тұрады. АҚШ зерттеушілерінің пайымдауынша, «субмәдениет» ұғымы адамдардың әсіресе жастардың белгілі бір салаға еліктеушілігінің (фанатизм), табынушылығының немесе күйзеліске түскенде ермек қылған хоббиінің салдарынан пайда болған. Мұндай бейресми топтан тұратын субмәдениеттердің өкілдері өздерін «ерекше адамдармыз» деп қоғамнан оқшаулағанды қалайды. Олардың өмірдегі ұстанымдары, киім үлгілері, түсініктері, араласатын ортасы қарапайым қала тұрғындарынан әлдеқайда өзгеше болады. Соңғы уақытты мектеп оқушыларының арасында яғни, 13-15 жастар арасындағы жасөспірімдер арасында субмәдениетті өздеріне қабылдаған жеткіншектер осындай топтарға біріккен. Осы тұста психологтар және әлеуметтік педагогтар осының салдары суицидке ұласып кетпеу үшін арнайы жұмыс істеу керек екенін дабыл қағып айтып отыр. Себебі әлемдік статистикаларға сүйенсек субмәдениеттің готтар түрі суицидке бейім және өзінің тобындағы адамдарды да суицидке итермелейтіні айқындалып отыр. Әлеуметтік педагогтың жастар субмәдениетімен жұмыс ерекшелігі өте күрделі және жан-жақты болуы керек, оның нәтижесін болжау өте қиын.

Әлеуметтік педагогтың субмәдениетті жастармен жұмыс бағыттарын М.Шакурова былай қарастырады:

1. субмәдениетті жастармен реабилитациялық және коррекциялық жұмыс. Оларды әлеуметтік топтарға қосу ақрықыл мінез-құлықын түзету

2. Әлеуметтік топ құрып, микросоциумға қосу арқылы іс-әрекет жұмысын жасау

3. Психологтар мен ата-анамен және педагогтармен бірлескен іс-әрекеті, жұмысы [4].

Жастар субмәдениетімен жұмыс әдістерін М.Сенченко ұсынған. Әдістің мақсаты- субмәдениетті жастардың өздерінің өзгеруіне ықпал ету. Яғни, жасөспірім өзінің іс-әрекетін өзі жауап беруін бақылау. Әлеуметтік педагогтың субмәдениетті жастарымен жұмысында нәтиже беретін тәсіл ретінде жасөспірімдердің қызығушылығын басқа жаққа аудару. Мысалы, жарыстар, спорт жарыстары, мәдениет деңгейін көтеретін сайыстар. Көп ғалымдардың пікірінше, жасөспірімдердің субмәдениетті топтарға бірігуі отбас қараусыздығы және педагогикалық қараусыздық. Сондықтан әлеуметтік педагогтың жұмысының құрамына субмәдениетті жасөспірімдердің отбасымен міндетті түрде жұмыс атқаруы керек. Оларға: педагогикалық-психологиялық білімдерін арттыру мақсатында ақпарат беру, педагогикалық-психологиялық кеңес беру. Сонымен қоса, әлеуметтік педагог мектептің

педагогтарымен, психологтармен бірлесе жұмыс атқара отырып, жасөспірімнің педагогикалық қараусыз қалмауын қадағалау керек. Ондай бейформальды топқа жасөспірімдердің қосылмауы үшін әлеуметтік педагогтың міндетті түрде оқушылардың бос уақытын ұйымдастыру керек.

Жастардың субмәдениетіне әлеуметтік педагогикалық жұмыста топтық жұмыстар мындай мәселелерді шешу керек:

- топта эмоциональдық климат құрылу керек

- субмәдениет жастардың топтан қолдау және сенім ықыластарын сезінуін қамтамасыз ету

- субмәдениет жасөспірімнің топта нақты бір қызмет атқаруына ықпал ету

- субмәдениет жасөспірімнің өзінің іштей ашылуына, эмоциясын шығаруға, өзін басқа жағынан көрсетуге, қоғамға бейімделуін ұйымдастыру, іске асыру.

Қазіргі дамыған елдерде жасөспірімдер субмәдениетіні жарқын белгілері айқын көрінеді. Батыс елдерде жасөспірімдер субмәдениетін қауіп тобы деп қарастырып, олармен әлеуметтік-педагогикалық іс-шаралар қарастырылған. Батыс елдерінде жасөспірімдер субмәдениетімен жұмыс жасау шаралары көше әлеуметтік жұмыс және мобильді жұмыс болып табылады. Мысалы, Ұлыбританияда – қарауыз қалған жасөспірімдермен жұмыс (Detached youth work), АҚШ-да жасөспірімдермен мобильді әлеуметтік педагогикалық жұмыс (Outreach youth work), Швецарияда – жасөспірімдермен мобильді жұмыс (Mobile jugendarbeit), Германия мен Австрияда – көше жұмысы (Street Work) осындай жұмыс түрлері қарастырылады. Аталған Батыс елдерінде мобильді жұмыстың әлеуметтік педагогикалық жұмыстың арнайы бағдарламалары құрастырылған. Бұл мобильді жұмыс екі бағытта жұмыс жүргізіледі, біріншісі- жасөспірімдер мен жастардың кездесетін орындарында жұмыс (вокзал, парктер, жертөлелер), және микрорайондарда. Жасөспірімдер субмәдениетімен әлеуметтік-педагогикалық көмек көрсету екі бағытта жүргізіледі: индивидуальды және топтық. Индивидуальды жұмыс жеке кеңес беру т.б болып табылады. Ол топтық жұмыс жасөспірімдердің отбасымен бірлескен жұмысы болып бөлінеді. Сонымен қатар, жасөспірімдермен мобильді жұмыс Ресей Федерациясында 1998 жылда Санкт-Петербургта **арнайы бағдарлама қарастырылып**, мамандар даярлай бастаған. Нидерландыда «көше педагогтары» атты жасөспірімдермен жұмыс түрі қарастырылған. «Көше педагогтарының» міндеті- профилактикалық жұмыс, ата-анамен жұмыс және т.б [5]. Батыс елдеріндегі жастар субмәдениетін педагогикалық тұрғыдан зерттеу заманауи мәдени, гуманиатрлы ғылым үшін өте маңызды. Германия, АҚШ, Жапония сынды елдерде жүргізіліп отырған реформалар мен салдарлық негізі ғылыми негізде зерттеуді талап етіп отыр. Біріншіден аталмыш елдердегі әлеуметтік жұмыс институттары мен әлеуметтік педагогика негіздері бағыты жоғары білім беру саласының негізгі провайдеріне айналып отыр. Р.В.Корнюшинаның мәлімдеуінше, АҚШ, Германия елдері әлеуметтік педагогиканы мемлекеттік бағдарламаның негізіне кіргізген. Екіншіден, аталмыш елдерде ХХ ғасырдың екінші жартысынан бастап жастар саясатына негізделген, қоғам өзгеше негіздегі жастарды интеграциялау мақсатында деп аталатын бағдарлама жүргізіп, тиісті салдарын көріп келуде. Жастар арасындағы және ересектер арасындағы субмәдени құндылықтар батыс елдерінде жалпы қоғамдық құндылықтармен сай келмей жатқан жағдаяттар жиі орын алып тұрады. Сол себепті де аталмыш елдер субмәдениет мәселесін жастар саясатының функциясына қосқан. Яғни, мемлекеттік саясаттың бір бөлігі. Үшіншіден, қаралып жатқан елдерде жастар саясаты құқықтық негізде өте тиімді жұмыс жасап келуде (Балалар мен жастарды қоғамдық құндылықтар негізіне ұйыстыра білу негізінде 1991 ж. Германияда арнайы заң, дәл сондай заңнама Жапонияда 2004 ж., АҚШ та «Жастар арасында қылмысты азайту мақсатындағы ұлттық профилактика» аталатын). Қазіргі кезде АҚШ Мемлекеттік департаментінің мәлімдеуінше, девиантты мінез құлықты жастармен жұмыс жасауға штаттық деңгейде 300 – ден аса бағдарламалар жұмыс жасауда [6]. Төртіншіден, «проблемалы жастармен» әлеуметтік педагогикалық жұмыстар міндетті негізде жұмыс жасалынып келуде. Үйінен кетіп қалған, ата аналары тастап кеткен, нашоқорлыққы іліккен жастарды «қауіпті аймақтағы жастар» деп арнайы категория жатқызылады. Әрине, жастармен жұмыс арнайы бағдарламалық ереже бойынша жүйелі негізде жүргізіліп отырады. Қазіргі кезде батыс елдерінде субмәдени құндылықтағы жастармен жұмыстар негізінде көшелік әлеуметтік жұмыс жүргізумен жүріп отырды. Себебі, бір Америка Құрама Штаттарының өзінде ХХ ғ. жиырмамыншы жылдары жастар арасындағы қылмыс реті өсіп кеткеннен кейін, мемлекеттік саясат тұрғысынан аранйы бағдарлама жасалып еді [12]. Аталмыш бағдарламаның жүзеге асуы жолында жастар ісі жөніндегі консультациялық орталықтың жұмысының аса маңызды рөл атқарғандығын атап өту керек. Қала жастарының көптеп жиналатын көшелер бойында әлеуметтік қызметкерлер арнайы ақпараттық қағаздар таратып, тәрбие жұмыстарын бірнеше форматта қатар жүргізгендіктен бес жыл ішінде, жастар арасындағы қылмыс азайып, тәртітлік тұрғыда ретке келіп қалып еді. Белгілі батыс ғылымы М.Брэйк жастар субмәдениеті ұғымын девианттылық тұрғысынан (қоғамда жалпы қабылғанған

құндылықтарды әлеуметтік және психологиялық ауытқулар байланысты қабылдамайды деген ұғым негізінде) қарастырады [9]. Жастар субмәдениетін негізгі төрт типке бөліп зерттейді: қалыпты (жастар арасындағы, субмәдени топтарға қосылу үшін өзінің ешқандай да бір әлеуметтік проблемасын шешуді мақсат етпейді); деликвентті (құрамына тек потенциалды, жалпылық қалыптасып қалған құндылықтарға қарсы шыға алатын жастарды ғана тартады); мәдени бунтарлы (орта таптан шыққан, жоғары білімге ие, белгілі бір өнердің жанкүйерлері); саяси белсенді жастар (экологиялық проблемалардан бастап саяси мәселелерге дейінгі аралықтағы спектрлі мәселелерді қамтитын жастар бөлігі) [7]. Біздің ойымызша, аталмыш типология қоғамдағы жастардың әлеуметтік психологиялық орнын көрсетіп отыр. Алайда, жастар арасындағы субмәдениет мәселесіне қарайтын болсақ, аталмыш проблема кең ауқымды. Қоғамдық орнын анықтап қана қоймай, жастармен педогогикалық жұмыс жасаудың методологиясы, теориялық концепциясының болғанын мақсат етеді. Жасөспірімдердің субкультураларын зерттеу АҚШ пен Ұлыбританиядағы бай тарихы бар, бірақ мәдени әлеуметтанудағы өзінше ғылым аралық зерттеу саласы болып қала берді. Бұл мақалада мен Чикаго мектебінің, штамм теориясы, Бирмингем мектебінің және жастар-мәдени және жасөспірімдердің субмәдениет дәстүрлері зерттеу. Содан кейін уақыт өте келе жастардың субмәдениетті зерттеулерінің негізгі компоненттері болып табылатын көптеген маңызды аналитикалық тұжырымдамаларды ойлаймын. Бұл аналитикалық тұжырымдарға субкультуралық стиль, қарсылық, субкультуралық кеңістік және бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдық реакция, өзіндік және түпнұсқалық жатады. Әр аналитикалық секцияда мен негізгі тұжырымдамалық шеңберлерді зерттеп, панк-готты, сызғышты, скейтбордінгі, скейтбордінгі, рейдтік және клубтық мәдениеттерді қоса алғанда, жастар субкультуралары бойынша маңызды эмпирикалық зерттеулерді талқылаймыз [10].

Соңғы 10 жылда санақ қорытындысы бойынша 14 пен 29 жасқа дейінгі жастардың саны 919 153 адамға өскен (1999 жылы – 3,78 млн. адам, 2012 жылы – 4,7 млн. адам). Қазіргі уақытта жастардың басты «әлеуметтік сатылары» сапалы білім болып табылады. Жалпы, білім-деңгейі бойынша 718 мың жастар жоғары білімге ие (15,9%), 306 мың жастың аяқталмаған жоғары білімі бар (6,8%), 728 мың жастардың білімі – арнайы орта (16,2%). Демек жастар арасындағы субмәдени ұйымдарға деген белсенділікте, аталмыш процестің позитивті әрі негативті әсері өзінің маңыздылығын арттырып келуде. Сол себепті де, дамыған Жапония, АҚШ және Германия сынды елдердегі субмәдени топтарға қызығушылығы жастармен жүргізілетін педогогикалық және психологиялық жұмыстар технологиясын ғылыми негізде зерделеу негізгі мақсатымыз [8]. Жастар субмәдениетінің өзіндік құндылықтары мен тәртіп нормаларын культқа айналдыруға уақыты жеткілікті жас адамдар аса көп шоғырланған үлкен мегаполистерге тән феномен. Мұны «жастарға арналған мәдениет» (кино, әртүрлі жаппай көңіл көтеру, бизнес, сән, телехикаяттар т.б.) пен жастардың контрмәдениетімен (дәстүрлі нормаларға қарсы тұру секілді) шатастырмаған жөн.

Жалпы алғанда, Қазақстандағы ресми емес қозғалыстарға белгілі бір стильдер мен бағыттардың араласып келуі тән. Қоғамдағы біркелкіліктің қаншалықты болмағандығына байланысты мәдени мұралар элементтерінің де соншалықты санқырлығы байқала түседі. Субмәдениет көбінде қоғамда өктем болып тұрған мәдениет пен әлеуметтік құрылымға оң немесе теріс қатынас нәтижесінде пайда болады. Қазіргі жағдайда субмәдениет үлкен аймақтық, ұлттық мәдени құрылым негізінде пайда бола отыра сол мәдениеттегі классикалық дәстүрден тысқары тұрады. Субмәдениеттің әлеуметтік бастауын әр түрлі жас ерекшеліктеріне байланысты топтар, бейресми бірлестіктер т.б. құрайды. Субмәдениет – бұл қоғамның жай кедергі жасамауына болатын жастардың әлеуметтік белсенділігінің алаңы. Қазіргі жастардың жеке, өзіндік өмірге бүгінгі аса қиын және динамикалық (қозғалысты, көп сырлы) кезеңде аяқ басатындығын ұмытпауымыз керек. Оларға нағыз өмір туралы нақты кеңестер беріп, уақытында өз өмірлік тәжірибемізбен бөлісіп, олардың бастан кешіргендеріне сыйластықпен қарауымыз қажет. Буындар арасындағы түсініспеушілік, негізінен, сол кезеңнің әлеуметтік құрылымдарын, өмір тарихтарын білмегендіктен туындайды. Тарихтың белгілі бір кезеңіне қазіргі ғылыми биіктен қарап, бүгінгі түсініктер тұрғысынан саралап, дәуір психологиясын ескермей, мәселені сол заман адамдарының қандай көзқараспен танығандығын назардан тыс қалдырып жатамыз. Жалпы, субмәдениет – жас адамдардың ресми емес қатынастарының, олардың ерекше өмір сүру стилі мен тәртіптерінің, белгілі бір қағидалары мен құндылықтарының нәтижесі және «МЕН-ОЛАР» жүйесіндегі өздерін көрсетудің, дамытудың бір жолы. Жастар субмәдениеті - жастардың үлкендер әлеміне толықтай бейімделуі жүргеннен соң, әрі қарай өз мәнін жоятын дамудың белгілі бір кезеңі, яғни жеке адам дамуының өтпелі сатысы. Жастардың ресми емес қатынастары және олардың өздеріне ғана тән мақсаттарын табуы жеке субмәдениеттің қалыптасуының себебіне айналады [11]. Жастар субмәдениеті – киген киімнен, сөйлеу мәнерінен,

жаргондардан және айрықша әуестенулерден көрініс табатын үлкендер әлеміне, қоғамның ережелері мен құндылықтарына деген өзіндік қарсылық.

Ендеше, келешекте дұрыс қоғамды қалыптастыру үшін осындай бөтен мәдениет түрін қабылдамаудың жолын шешу керек. Керісінше, өзіміздің қазақы діліміз бен мәдениетімізге тән ерекшеліктерімізді тануға тиіспіз. Ұмыт қалған салт-дәстүрімізді қайта жаңғыртып, дамытып, өзіміздің қазақ деген атқа лайық мәдениетті, оның салаларын қазіргі жастарға насихаттау керек. Бүгінде мектеп, университет және отбасы жастарға жай «бақылаушы» позициясын ұстанбаулары керек, керісінше, жеке адамның бүкіл қоғам мүддесін игеру үшін жарыс мүмкіншілігіне тең дәрежеде ұмтылу позициясын қамтамасыз ету керек. Әрине бұл тұрғыда, ғылыми методологиялық ұстанымдарға негізделген танымдар кейпінде әрекет ету қажет. Себебі жаһандану қарсаңында көптеген шағын мәдени құндылықтар жойылып бара жатқанда, әлемде барлық ұлттар өзінің ерекшелігін сақтап, ұлттық тамырын сақтап қалғысы келеді. Әлемдегі ең тиімді болған, жастармен және жасөпірімдермен педагогикалық және психологиялық ғылыми парадигмаларды пайдаланып мемлекеттік жастар саясаты бағдарламасының негізіне қосу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мантатова Л.В. *Стратегия развития: Ценности новой цивилизации*. Улан-Удэ: ВСГТУ, 2014. С. 18-75.
2. *Жасөспірімдердің өзін-өзі реттеуі және өзіндік құндылық бағдары/ Педагогика*.
3. *Ценностные ориентации молодежи // Саясат, 2003 жыл, № 4*.
4. Айдарбеков З.С. *Молодежные субкультуры*. М., Фаир – Пресс, 2004.
5. *Эффективная молодежная концепция как залог будущего // Саясат 2003*.
6. Мургабаева А.С. *Қазақ мәдениетіндегі ұлттық ойындардың ерекшеліктері мен рәсімдік негіздері // филос.ғыл.кан. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс...авторефераты. –Алматы, 2006. – 18 б.*
7. Льюис Дж. *Марксистская критика социологических концепций*. М. Вебера. М., Мысль, 1981. – 412 с.
8. Әтемова Қ.Т. *Әлеуметтік педагогика*. Оқулық. А., 2012, 272.
9. Айтбаева А. *Әлеуметтік педагогика негіздері*. Оқу құрал. А., 2011.
10. Baron, Stephen W. 1989. 'Resistance and Its Consequences: The Street Culture of Punks.' *Youth and Society* 21: 207–37.
11. Becker, Howard 1963. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York, NY: Free Press. Becker, Howard 1999.
12. Левикова С.И. *Молодежные субкультуры*. М., ФАИР-ПРЕСС, 2004. 96 с.

Ашекеева Құралай Несіпбекқызы
ф.ғ.к., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті

Хадрова Шынар Букенбайқызы
«Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 4 курс студенті, S.Hadrova@mail.ru

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҮЛГЕРІМІНЕ УАҚЫТТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ӘСЕРІ

***Резюме:** В данной статье, поднимается вопрос касательно неуспеваемости в школе, рассматривают его с точки зрения тайм-менеджмента, также предложены результаты исследовательской работы.*

***Summary:** In this article I therault addressed the issue by considering it from the point of view of time management, the results of the research offer.*

Мектептегі үлгермеушілік мәселесі бойынша дәстүрлі зерттеулер оқушылардың қабілеттілігі, оқуға қабілеті, әлеуметтік ортасы сияқты факторларға назар аударады. Генетик ғалымдардың зерттеулері көптеген мұғалімдерге кейбір балалардың жаман нәрсені үйренуге, жалқау болуға, сабақтарды жиі оқымай қалдыруға табиғи бейіні бар екендігін болжауға мүмкіндік береді. Біреулер олар жас ұрпақтың «бүлдіреді» деп кейбір компьютерлік ойындарды, біреулер БАҚ-ты кінәлайды. Мұнда кейбір ата-аналардың жауапсыз және аморалды мінез-құлық проблемалары және тағы басқалар қосылады. Өкінішке орай, мектеп, аймақ және облыстың имиджін сақтап қалу және білім беру мекемесінің рейтингтік көрсеткіштерін төмендетпеу үшін мектептегі үлгермеушілік мәселесі көп жағдайда еленбейді. Сонымен қатар, әртүрлі тәсілдермен білім беру көрсеткіштерін жақсарту үшін айтарлықтай мүмкіндіктер бар екенін дәлелдейтін қазақстандық және шетелдік педагогтар мен психологтарда елеулі зерттеулер бар. Бұл мақалада, мектептегі үлгермеушілік мәселесіне тоқталып, оны тайм менеджмент тұрғысынан қарастырып, зерттеу жұмыстарының нәтижелерін ұсынамын.

Қазіргі кезде білім беру жүйесінде оқушының дамуындағы оның үлгерімінің үлкен мәні бар. Баланың жеке басын жан-жақты дамытуға бүгінгі таңда білім беру саласындағы оқу процесіндегі оның үлгерімі негізгі роль атқарады. Мектепте оқушылардың оқу мен тәрбиелеу бағдарламалары және жағдайлары бірдей болғанмен, білімді игеруде барлығы бірдей емес. Оқушылардың үлгерімінің көрсеткіштері, оқу міндеттеріне қатынасы, тәрбиелері, даму деңгейлері әртүрлі болып келеді. Білім беру орындарында оқушыларды тәрбиелеу мен оқыту бойынша қоғам мен мемлекеттің алдында, олардың үлгермеушілігін уақытылы жою міндеттері тұр. Олардың көптеген себептері болуы мүмкін [1]. Мектептегі оқушылардың үлгермеушілік мәселелерімен көптеген психологтар мен педагогтар: И.В.Дубровина, П.П.Блонский, Н.И.Мурачковский, Ю.З.Гильбух, С.Н.Костромина, З.И.Калмыкова, П.П.Борисов, Ю.К.Бабанский, В.С. Цетлин, Г.М. Гульнев, С.Д. Замбрамяя, А.Я. Иванова, К.С. Лебединская, А.Р.Лурий, С.С. Ляпидевский, Г.Е. Сухарева және тағы басқалары айналысты.

Әйгілі психологтар Ю.К. Бабанский және В.С. Цетлин үлгермеушіліктің ішкі – әлеуметтік және сыртқы – оқу орындарындағы оқу процесінің кемеліне жетпеген ұйымдастыру себептерін көрсетеді. Ал, И.В. Дубровина, П.П. Блонский және Н.И. Мурачковскийдің еңбектеріне үлгермеуші оқушылар оқуды білмейтіндігі, олар оқу материалдарының тақырыптарын меңгеруде логикалық өңдеу жасай алмайтындығын көрсетеді.

Бастауыш сынып оқушыларының жазу жұмыстарындағы әріптерді қалдырып кету, ережелерді жақсы білуде орфографиялық қателер жіберу, зейінсіздік пен ұмытшақтық, математикалық есептерді шығарудағы, тексті айтудағы қиындықтар, көбейту кестесін нашар білуі, дербес тапсырмаларды орындауда оқу іс-әрекетіндегі қиындықтардың бала үлгерімінің төмендеуіне әсер ететіндігін психолог С.Н. Костромина қарастырған.

Бастауыш сынып оқушыларының алғашқы мектеп табалдырығын аттауда әлі де болса, жаңа білімдерді қабылдауға зейін қою, естеріне сақтау және ойлау процестері баяу өтеді. Сондықтан бастауыш сынып оқушыларының оқу үлгеріміндегі танымдық мотивациялық қызығушылықтарын арттыру, олардың тұлғалық қалыптасуын қамтамасыз ету – бүгінгі таңда мектептегі әлеуметтік педагог жұмысының басты мәселесі болып табылады.

Тайм менеджмент немесе уақытты басқару – іс-әрекеттің нақты түрлеріне жұмсалған уақыт көлемін саналы түрде бақылауды тиімділік пен өнімділік арнайы жоғарылату мақсатында жаттықтыру үрдісі.

«Тайм менеджмент» пәні жеке бағыт болып ХХ ғасырдың 60 жылдары бөлініп шықты. Тайм менеджмент – уақытты ұйымдастыру және оны пайдалану тиімділігін арттыру технологиясы. Бұл

салада ресейлік авторлар Г.Х. Попова, А.К. Гастева и П.М. Керженцева және шетелдік мамандар Л. Зайверт (Германия), Ст. Кови, П. Дойл (АҚШ), Б. Санто (Венгрия) еңбектері кең таралды.

Қазіргі уақытпен өзіндік ұйымдастыруы мәселесін зерттеуге арналған белгілі бір білім қоры жинақталды:

– адам тіршілігінде уақытының ұйымдастырылуы ерекшеліктерін Н.Н. Брагина, Т.А. Доброхотова, Ю.М. Забродин, А.В. Бороздина, Н.А. Мусина, Я. Освальд, С. Шервуд;

– уақытты құндылық ретінде бағалаудың педагогикалық аспектілерімен А.В. Кирьяков, Г.А. Мелекесов, Н.Д. Никандров, З.И. Равкин зерттеді;

– тайм менеджментке үйретумен Г.С. Альтшуллер, Г.А. Архангельский, Д.А. Гранин, Н.А. Лаврентьева, А. Лакейн, С. Кови, А. Левитас, Д. Литвак, А. Макензи айналысты.

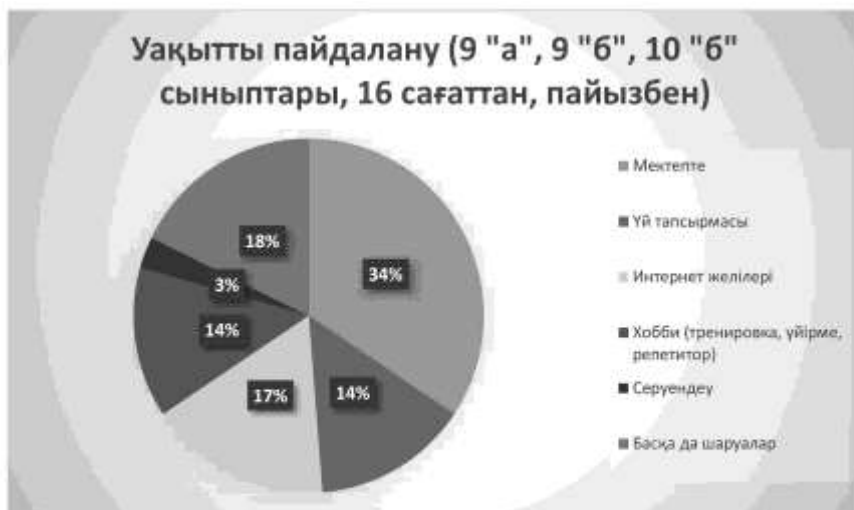
Уақыт шындықтың барлық құбылыстары уақыт пен кеңістікте байқалатынына байланысты, объективті түрде бар шындықты кеңістік сияқты көрсетеді. Танудың басты нысаны – уақыт – қоршаған айналадағы шындықтың жан-жақты аспектісі. Уақытты қабылдау – мидағы объективті ұзақтығы, жылдамдығы, шындық құбылыстарының реті. Д.Б. Эльконин теориясына сәйкес уақыттың әр түрлі аспектілерін дамыту үшін адам миының түрлі кортикальды құрылымдарының функциясын қажет етеді. Балалар үшін уақыттың шын мәнінде осындай күрделі аспектісін көрсету ғарышты қабылдаудан гөрі көп қиындық туғызады. Бұл, негізінен, уақыттың мән-мағынасы ретінде көрініс объектісі және оның өміріндегі рөлі [4].

Тайм менеджмент балаларға арналған тақырып емес сияқты, ол жастық, жасөспірім кезде қарастырылуы тиіс болып көрінеді. Алайда, балалық шақта уақытты дұрыс ұйымдастырудың дағдыларына үйрету қажеттілігі болатынын көреміз – жасөспірім шақты сабақ дайындауға, пайдалы іс-әрекетке және демалуға уақытты жоспарлауға үйрету кеш болуы мүмкін. Әрине, жасөспірім шақта әдеттерді өзгертуге болады, алайда, бұл жұмысты кіші жаста бастаған әлдеқайда жеңіл болады.

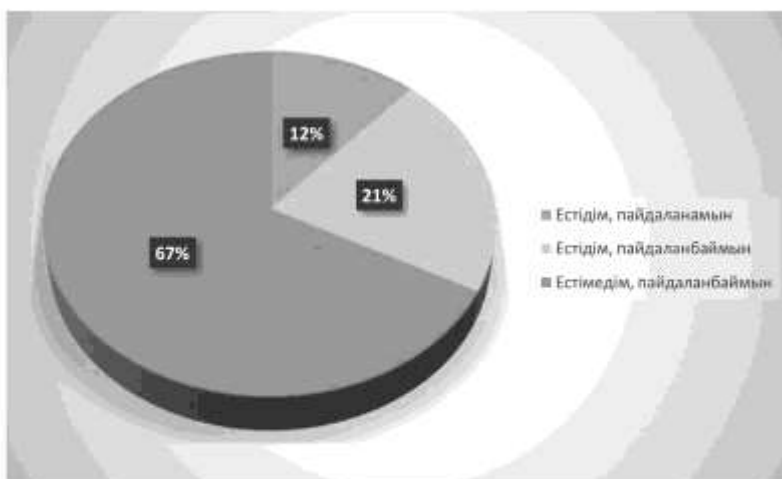
Тайм менеджментке байланысты педагогтар «уақыттың бос өткені - өмірдің бос кеткені» немесе «Уақыт алтыннан қымбат» тәрізді халық ауыз әдебиетінен мысал келтіргенде, сабақ үстінде тапсырманы орындауға уақыт бөлгенде және т.б. кездерде жақын болады. Балаларыңызды отбасында тәрбиелеуге, баланың сабақтарына қатысуға немесе тапсырыс беруге үйретуге тырысып жатқан осы сәттерге және ата-аналарға әсер етіңіз. Алайда, баланың уақытты басқару дағдыларын оқытуға бұл жұмыс барлық ата-аналар мен мұғалімдер өз тәжірибесіне көбірек қатты сүйене отырып, өздігінен және кездейсоқ орын алады. Өздігінен мектеп оқушылары тиісті дағдыларды игере алатын және қорытуға болатын курста жоқ, сондықтан ата-аналар мұндай дағдыларды қалыптастыру технологиясын меңгере алады [3].

Мектеп оқушылары өз уақытын қаншалықты дұрыс ұйымдастыратыны және жалпы күн тәртібі туралы ойларын білу үшін мен М.Дулатов атындағы №136 мектеп-гимназияның жоғарғы сыныптары (9 «а», 9 «б» және 10 «б») оқушыларының арасында сауалнама алдым. Сауалнамаға 14-16 жас аралығындағы 52 оқушы қатысты. Нәтижелері 1,2 және 3 диаграммада берілген. Алдымен оқушыларға сабақ күндерінде 24 сағаттың ұйқыға кететін уақыттан басқасын қандай заттарға жұмсайтынын көрсетугін тапсырдым. Орташа алғанда 16 сағатты мектепте болатын, үй тапсырмасын орындауға, хоббиге, серуендеуге, интернет желілеріне және басқа шаруаларға (үй жинау, тамақ ішу және т.б.) бөліп тастады. Диаграмма бойынша оқушылар уақытының 35% мектепте (5 сағат 30 минут), 14% хоббиге (2 сағат 12 минут), 18% басқа шаруаларға (2 сағат 50 минут), 14% үй тапсырмасына (2 сағат 18 минут), 17% интернет желілеріне отыруға (2 сағат 42 минут) және 3% серуендеуге (28 минут) бөлетінін көреміз. Екінші тапсырмада оқушыларға тайм менеджмент, оның ережелері мен техникалары туралы қандай ақпаратқа ие және оны күнделікті өмірде қаншалықты пайдаланатынын көрсетуді сұрадым. Оқушылардың арасында уақытты дұрыс ұйымдастыру туралы білетіні және пайдаланатыны 12%, хабардар, бірақ пайдаланбайтындардың пайыздық көрсеткіші 21, ал мүлдем хабары жоқ оқушылар 67% көрсетті.

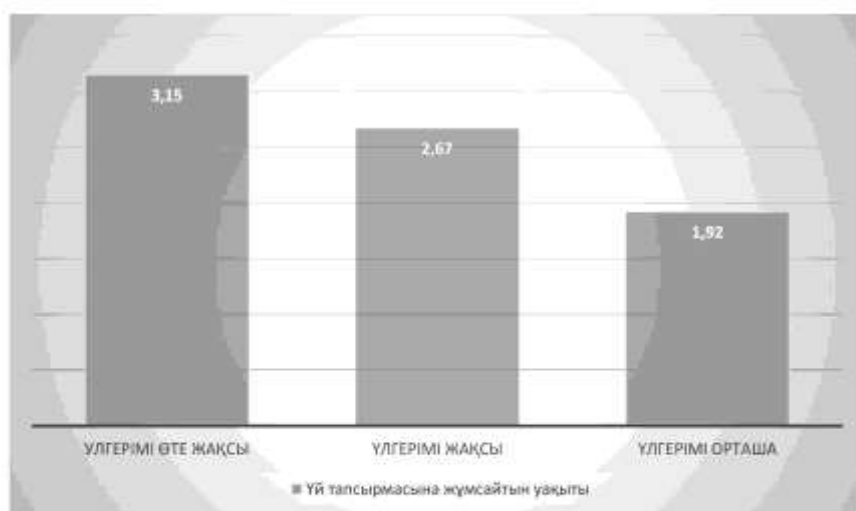
Үшінші диаграммада бірінші тапсырмада оқушылар үй тапсырмасына жұмсайтын уақыты мен сынып жетекшілерінен нақты оқушының үлгерімі туралы ақпараттың арасындағы байланыс көрсетілген. Бұл жерде үлгерімі өте жақсы оқушылар үй тапсырмасын орындауға 3 сағат 9 минут, ал үлгерімі жақсы оқушылар 2 сағат 40 минут, үлгерімі орташа оқушы болса, орташа алғанда 1 сағат 55 минут отыратынын анықтадым.

1 кесте. Жоғарғы сынып оқушыларының уақытын пайдалануының үлестік көрсеткіші

2 кесте. Уақытты пайдалану ережелері мен техникаларынан хабардар болу және қолдану дәрежесі (пайызбен)

3 кесте. Үлгерімі әр түрлі оқушылардың үй тапсырмасын орындауға жұмсайтын уақыты (сағатпен)

Қорытындылай өтсек, зерттеу жұмысын жүргізген кезде, оқушылардың көп бөлігі тайм менеджмент туралы естімегені және күн тәртібін құрастырмайтыны анықталды. Өзінің күнделікті уақытын бөліп көрсет деген тапсырмаға қиналып, уақытының қайда кетіп жатқанына мән бермейтіні көрінді. Сол себепті жүйелік уақытты басқару оқушыларға келесі нәтижелерге қол жеткізуге көмектеседі: мақсаттарға жету үшін маңызды екенін түсіну; сіздің мақсаттарыңызға тезірек қол жеткізесіз; объективті түрде айқын және анық жұмыс жоспары бар және кем емес жұмыс кестесі; адам әлдеқайда ұйымдаса, уақыт жұмсалмайды, алақандай мәселелер мен алшақтатулар азаяды; оқушы шешімдердің тиімділігін арттыру, маңызды мәселелерге назар аударуға қабілетті болады; оқушы неғұрлым көп уақытқа жетеді және қалған уақыт басқа мақсаттарға жету үшін пайдаланылуы мүмкін; оқушылардың өздері жақсы ұйымдастырылғандықтан, мұғалімдермен жұмыс істеу жеңілдірек және жағымды болады; оқушылар шығармашылыққа көбірек бостандық алады, себебі олар жеткілікті уақытты босатады; оқушылардың өздері үшін бос уақыты көбірек болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Анохина Н.Ф. *Что мешает вам работать? Ловушки для времени // Мотивация и оплата труда. 2015. № 3. С. 202-207.*
2. Кобзарев И.Ю. *Ньютон и его время. М., Знание, 1978.*
3. Кови С. *Главное внимание главным вещам. М., Альпина Паблишер, 2014. 328 с.*
4. Эльконин Д.Б. *Вопросы психологии учебной деятельности младших школьников. М., Институт практической психологии, 1996. 304 с.*

Байташева Г.У.

а\ш.ғ.к., Қазмемқызпу профессоры мін.атқ., Алматы қ.

Аширова Ж.Б.

PhDдокторант, Қазмемқызпу., Алматы қ.

Иманова Э.М.

а\ш.ғ.к., Қазмемқызпу., Алматы қ., Gauhar75e@mail.ru

БІРЛЕСКЕН ТОПТЫҚ ЖҰМЫСТЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕМЕСІ

Түйін: Мақалада бірлескен топтық жұмысты пайдаланудың тиімді әдістемесі қарастырылған. Бірлескен оқыту (CL) - мәселені шешу, тапсырманы аяқтау немесе тұжырым жасау үшін бірлесіп жұмыс істейтін Білімалушылар топтарын қамтитын оқытудың тиімді тәсілі. Маңызды элементтерді пайдалануды қамтамасыз ете отырып, оларды түсінуге мүмкіндік беретін бірлескен оқыту тұжырымдамасы ұсынылды. «CL» термині әртүрлі деңгейдегі білімалушылар жалпы мақсаттарға сәйкес шағын топтарда бірге жұмыс істейтін нұсқаулық әдісіне сілтеме жасалып өз тәжірибемізде қолданылды. Бірлескен оқытудың бес негізгі элементі: Позитивті өзара тәуелділік, Жеке және топтық есеп беру, жеке және кіші топтық дағдылар, бетпе-бетке әсер ететін өзара әрекеттесу және топтық өңдеу мәселелері қарастырылды.

Түйінді сөздер: жоба, технология, модуль, экология, топтық жұмыс, ситуация, позитив, актив.

Резюме: В статье приводится описание эффективного способа совместной работы. Совместное обучение (CL) - это эффективный способ обучения, включающий группы обучающихся, которые сотрудничают для решения проблемы, выполнения задачи или заключения. В работе представляется концепция совместного обучения, позволяющая понять важность использования ключевых элементов. Термин «CL» относится к руководству, которое работает вместе в небольших группах, которые отвечают потребностям разных уровней обучения. Пять ключевых элементов совместного обучения: положительная взаимозависимость, индивидуальная и групповая отчетность, индивидуальные и младшие групповые навыки, взаимодействие и совместная работа, влияющие на индивида.

Ключевые слова: проект, технология, модуль, экология, групповая работа, ситуация, позитив, актив.

Summary: Collaborative learning (CL) is an educational approach to teaching and learning that involves groups of learners working together to solve a problem, complete a task, or create a product. This article seeks to present the basic concept of CL, enabling one to understand it while ensuring important elements are taken into account. The term CL refers to an instruction method in which learners at various performance levels work together in small groups toward a common goal. Five fundamental elements involved in CL, are: Positive interdependence, Individual and group accountability, Interpersonal and small group skills, Face-to-face promotive interaction, and Group processing.

Бүгінде заман талабымен қоғамда көптеген өзгерістер орын алууда. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында «Қазіргі таңда жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттырса ғана табысқа жетуге мүмкіндік алады. Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады. Ал бұл жас ұрпақтың сапалы білімді игеруінің өзектілігін ашады. Қазіргі кезде білім берудің жаңа үрдісінің жасалуы, білім мазмұны мен әдіс-тәсілдерінің жаңаруы бәсекелестікке қабілеті мол, шығармашылық бағытта еңбектенетін, ой қабілетімен ерекшеленетін азаматты тәрбиелеуді көздейді. Сапалы білім – ел болашағын айқындайтын көрсеткіш болып саналады [1]. Бүгінгі мектеп партасында отырған бүлдіршіндер ертең ел тағдырын шешетін азаматтар. Ал бұл бүлдіршіндерді қанаттандыратын әрине ұстаз.

Сондықтан, Ел басымыздың «Әрбір Қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек» - деп айтқан сөзі, жалпының өмірлік ұстанымына айналуы тиіс [2]. Сондай-ақ, біздің ЖОО бүгінгідей білім салтанат құрған заманда, жастарымыз үшін үлкен мүмкіндіктер мен бастамаларға жол ашатын құндылықтарды қалыптастыруды мақсат етуде. Университет Елбасы ұсынған жобаларды іске асыруға кірісіп, университетіміздің педагогикалық ұжымы мен Білімалушылары өз үлестерін қосып келеді. Білім мен ғылым үзіліссіз өмір бойы жүргізілетін үрдіс. Заманына қарай адамы демекші ХХІ ғасыр білімін біз адамның қызығушылықтарының дамуы, оның тұлға ретінде жан-жақты өзінің дамуы деп түсінеміз. Бұл әр адамның өзін-өзі жасампаздықпен қайта құра алуы, қоғамдық талаптар тұрғысынан өзіне сыни баға бере алуы, айналаны өзгерте алуға қатыса алуы. Олардың сапалы білім алуын бүгін қамтамасыз ету мұғалімнің басты міндеті. Нағыз ұстаз болу – бақыт әрі абырой. Шындығында, мұғалім болу оңай болып көрінгенмен, ал нағыз ұстаз болу екінің бірінің қолынан келе бермесі анық. "Ұстазды алтын діңгекке теңер едім", – деп ұлы педагог Б. Алтынсарин айтқандай, ұстаз жолы – қиыншылығы мен

рахаты бір басқа жетерлік мамандық атаулының ұлысы. Сондықтан бүгінгі таңда әрбір ұстаздың алдында өзінің ұлылығын айқындап дәлелдейтін сәт туындап отыр.

Оқытудың кешенді міндеттерін және ұстаздың әртүрлі жағдайларда жұмыс істейтіндігін ескерсек, *тиімділік* деген сөздің мағыналық анықтамасы нақты емес, екіұшты болып шығады. Ұстаздық *қасиет* – күрделі феномен, оның мазмұны мен өлшем құралдары жайында бірыңғай пікір жоқ. Ұстаз үнемі ізденіс процесіндегі тұлға. Ұстаз жұмысының тиімділігін анықтау өлшемі жөнінде түрлі пікірлер бой көтереді: ол ұстаздың жетістіктері (біліктілігі, т.б.), оқыту үдерісі (оқыту әдістері, тәсілдері және т.б.), оқыту нәтижесі (оқушының білім алуына ықпал ету, т.б.), оқыту мен тәрбиені ұштастыруы немесе жоғарыда аталған барлық факторлардың жиынтығы болуы мүмкін деген ойлар да орын алуда. Ұстаз оқыта отырып тәрбиелеу үстіндегі мұғалім. Оқытудың қандай жолы қолданылса да, қарастырылатын екі көзқарас бар:

Біріншіден, оқушының жеке тұлға және әлеуметтік нысан ретіндегі келешегі;

Екіншіден, оқытудың оқушы мен мұғалім арасындағы қарым-қатынас нәтижесі ретінде қарастырылуы.

Ал оқу процесі мұғалім қасиеттерін кеңінен бағалауға мүмкіндік береді. Мұғалімнің қасиеттерін бағалау барысында бағалаушы факторлар жиынтығын пайдалана отырып, бағалау өлшемдерінің межегесін түсіндіріп беретіндігін ұғыну қажет. Мұғалімнің Сындарлы оқытуға негізделген сабақтары Білімалушыларға өз білімдері мен ұстанымдары жайында ойланып, сұрақтар қойып, білімін толықтырып, белгілі бір тақырыпты оқып-білу кезеңінде өз түсінігін өзгертуге мүмкіндік береді. Бұл үдеріс оқушының өз болжамдарына күмәнмен, сыни тұрғыдан қарай отырып, сол арқылы әлем, тіршілік, жаратылыс туралы өзінің түсінігін тереңдетіп, кеңейтуге ұмтылу мүмкіндігін ұлғайтады. Оқытудың бұл түрінде Білімалушылар өте маңызды рөл атқарады: олар құрбы-құрдастарымен әлеуметтік байланыс жасау арқылы белсенді түрде білім жинақтайды. Мұғалім Білімалушылардың оқуына мүмкіндік тудырып, оқу материалы және өзге де қажетті құралдармен қамтамасыз етеді, ал Білімалушылар өз кезегінде пән бойынша өз түсініктерін арттыру іс-әрекеттеріне ынталы болғаны абзал. Ал пәнге деген ынта жігерді ашатын мұғалім жан-жақты болғаны абзал.

Құзырлы оқытудың маңызды факторы мұғалім *оқушының тақырыптың мәнін өз бетімен меңгеруін* түсінуі мен бағалай алуы болып табылады. Мұндай тәсіл бұл үдеріске оқушының өзінің де қатысуын талап етеді. Осылайша, оқушы да өзінің оқуы үшін жауапты болады. Оқушы мұндай жауапкершілікті көбіне сабақ беру барысында мұғалім қалыптастыратын ортада сезініп, қабылдайды. Сондықтан мұғалімде Шульман «үш көмекші»[3] деп атаған қасиеттер болған жағдайда ғана оқыту жақсы болып саналады (1-кесте).

1-кесте: Шульман ілімі.

Мұғалімнің көмекшілері	Құзырлы мұғалімге тән белгілер
<p data-bbox="327 1294 375 1326"><i>Бас</i></p> <p data-bbox="295 1400 391 1422">head</p>	<p data-bbox="574 1294 758 1326"><i>Кәсіби түсінік</i></p> <p data-bbox="574 1332 1426 1451">Тұғырлы теориялық білімге негізделген және оқыту мен Білімалушылар туралы жеткілікті білім болуын талап етеді. Сондай-ақ, тәжірибені түсіну, дамыту/жетілдіру үшін дәлелдер/зерттеулер нәтижелерін қалай қолдану керектігін білуді көздейді.</p>
<p data-bbox="327 1451 375 1482"><i>Қол</i></p> <p data-bbox="311 1556 391 1601">hand</p>	<p data-bbox="574 1451 1005 1482"><i>Оқытудың тәжірибелік дағдылары</i></p> <p data-bbox="574 1489 1426 1668">Бұл ілім жұмыс жүргізу, демонстрациялау, түзету және оқытуды бағалау сияқты тәсілдер арқылы идеяларды түсіндіре білудің техникалық, тәжірибелік дағдылары мен тәсілдерін білуді талап етеді. Сонымен қатар ынталандыру, көтермелеу, шектеу, сабақтар кезеңдерін жоспарлау және Білімалушыларды бағалау әдістемелерін меңгеру қажет.</p> <p data-bbox="574 1675 1426 1794">Жоғарыда аталған дағдылар болған жағдайда, мұғалім сабақ үстінде Білімалушылардың оқуға ынтасы мен жоғары және сәйкес деңгейлерге қол жеткізуге ұмтылатындай қолайлы орта қалыптастырып, оның тұрақтылығын қамтамасыз етері анық.</p>
<p data-bbox="311 1794 391 1825"><i>Жүрек</i></p> <p data-bbox="311 1892 391 1937">heart</p>	<p data-bbox="574 1794 798 1825"><i>Кәсіби тұтастық</i></p> <p data-bbox="574 1832 1426 1944">Мұғалімдер ұстаз мамандығының этикалық және моральдық құндылықтарын ұстанады. Демек, олар шыншыл, батыл, төзімді, Білімалушыларға аяушылық, мейірім және құрмет көрсете білетін әділ адамдар.</p> <p data-bbox="574 1951 1426 2065">Мұғалімдер білім беру саласындағы өзге мамандармен өзара тығыз байланыста болып, оқытудың басты құндылықтарын сезініп, қабылдау мен тұжырымды пікірлерді бөлісуде ұтымды әрекеттер мен шынайы қарым-қатынас қалыптастыра алады.</p>

Сапалы оқыту білім алуға мүмкіндік беретін нақты жағдайларды жасаумен қатар, сол жағдайлардың өзімен тығыз байланыста болады. Құзырлы мұғалім Білімалушыларға, ортаға және ресурстарға лайықтап нақты кезеңде қолданылуы тиімді оқыту элементтерін «реттеп» отырады. Расында, оқытудың сапалы және табысты болуы белгілі бір деңгейде мұғалімнің қалыптасып отырған жағдайларға бейімделе алуына да тығыз байланысты.

Демек мұғалім үнемі кездейсоқ кедергілерде шешім таба алуы қажет. Бұл мұғалімде Шульман «үш көмекші» деп атаған қасиеттер болу қажеттілігімен түсіндіріледі.

Сапалы оқыту – мұғалім бейнесімен танылатын сан алуан элементтер арасындағы байланыс болып табылады, ол өзі белгілі бір деңгейде тәуелді жағдайлар жасалынған кезде жүзеге асырылады. Сапалы оқыту Білімалушылардың, қоршаған орта жағдайы және оқыту, білім алу мүмкіндіктерінің бірлігі ретінде қарастырылады.

Ынтымақтастық оқу – өзара іс-әрекет жасау философиясы, ал *бірлескен жұмыс* соңғы нәтижеге немесе мақсатқа жетуге ықпал етуге бағытталған өзара әрекеттің құрылымы болып табылады.

Ынтымақтастық оқу сыныпта пайдаланатын әдіс қана емес, жеке философия болып табылады. Ынтымақтастық оқу әдісін пайдалану кезінде топқа бөлуге ерекше көңіл бөлінеді. Топтарға бөлу *команда таңдау* әдісін қолданғанда, Тақтаға команда аттарын белгілейтін бес сөз тізбектеліп жазылады:

- "Жетісу"
- "Қайрат"
- "Қайсар"
- "Астана"
- "Шахтер"

Білімалушылар орындарынан тұрып әр команданың астына өз есімін жазуы керек. Оларға әр команда құрамы төрт адамнан аспауы ескертіледі.

Командаларға гүл аттары бойынша, континент (Азия, Еуропа, Америка, Африка, Австралия, Антарктида) немесе қала атаулары (Астана, Алматы, Ақтау, Шымкент, Талдықорған, Тараз) бойынша бөлінуге болады [4].

Барлық жағдайларда топтарға бірлескен кезде ынтымақтастық адамдардың топтың жекелеген мүшелерінің қабілеті мен үлесі құрметтей отырып жұмыс істеу тәсілін ұсынады. Топтың жұмысы тиімді болуы үшін топ мүшелері арасында билік пен жауапкершілікті бөлу орын алады. Ынтымақтастық оқудың алғышарты топ мүшелерінің ынтымақтастығы арқылы ымыраға, пәтуаға жетуге негізделген. Ынтымақтастық оқу – оқыту мен оқуға білім беру тәсілі, бұл проблемаларды шешу, тапсырмаларды орындау немесе әлдебір өнім жасау үшін бірлесіп жұмыс істейтін Білімалушылар тобы дегенді білдіреді. Ынтымақтастық оқу оқуды табиғи әлеуметтік әрекет ретінде қабылдауға негізделген, оған қатысушылар бір-бірімен әңгімелеседі, және осы әңгімелесу арқылы оқуды жүзеге асырады. Осы сәтте барлық әдістердің комбинациясын қолдану Ситуациялық әдістермен ерекшеленеді. Бұл әдісті педагог- психологтар мақсатқа жетуді жылдам орындауына жекелеген әдістің төңірегінде шеше алмаған жағдайда қолданады. Демек бұл шығармашылық, стандартталмаған әдіс болып саналады. Бұл әдіспен педагогтың бәрі келісе бермейді. Әдіс ситуациялауға байланысты таңдап алынып қолданылады. Мақсатқа байланысты сандарты емес шешімді, дәстүрлі емес жолдарды қолдануды талап етеді. Педагог осы шешімнен шығатын, себеп-салдарды алдын ала болжап білу тиіс.

Берілген әдіс педагогтың өздік шығармашылық жұмысы болып есептеледі, шығармашылық қол таңбасы мен көргендігімен және педагогикалық процесті меңгерумен анықталады [5].

Сондықтан кейбір сәттерде Проблемалы баяндау әдісін кеңінен қолдануға болады. Сабақта тақырып бойынша мұғалім Білімалушыларға проблема - сұрақ қояды, проблеманы өзі шешеді. Сонымен бірге оларға шешудің түсінікті ғылыми жолдарын көрсетеді. Проблемалы баяндауда мұғалімнің іс-әрекеті Білімалушыларға проблемалық ситуация туғызатын проблемалар сұрақтар қою, танымдық есептер, тапсырмалар беру. Бұл Білімалушыларды әртүрлі ой -әрекетін орындауға ойландырады.

Проблемаларды сұрақтарды қолдануға негізделген тиімді оқыту процесін ұйымдастыру проблемасы баяндаудың мәнін құрайды[5].

Ынтымақтастық оқу әдіс-тәсілдерін топтық жұмыстарда кез келгенін сабақтың негізгі тақырыбын аша алатындай пайдаланған жөн.

Педагогикада ынтымақтастық оқу тәсілдерінің саны жеткілікті, бірақ та бірлескен оқу үдерісінің негізгі сипаттамалары мынадай:

1. Оқу Білімалушылар ақпаратты игеретін және өздері игерген мәліметті бұған дейін меңгерген білімдерімен байланыстыратын белсенді үдеріс болып табылады.
2. Оқу тапсырмаларды орындау үшін механикалық есте сақтау мен қайталау емес, құрдастардың белсенді қатысып, ақпараттарды өңдеуі және қорытуын талап етеді.
3. Қатысушылар әр адамдардың көзқарасымен танысудан пайда алады.
4. Оқу Білімалушылардың әңгімелесу кезіндегі әлеуметтік ортасы жағдайында жетіледі. Осы зияткерлік гимнастика кезінде Білімалушылар ой-пайымдарының негізін құрып, мәнін ұғады.
5. Оқудың ынтымақтастық ортасында Білімалушылар әлеуметтік және эмоционалдық тұрғыдан да дами түседі, өйткені олар түрлі көзқарастарды тындап, өз идеяларын айтуға және қорғауға мәжбүр болады. Мұндайда Білімалушылар сарапшылардың немесе мәтін аясында шектеліп қалмай, өздерінің ерекше тұжырымдамалық аясын құруды бастайды. Осылайша ынтымақтастық оқу жағдайында Білімалушылар құрбы-құрдастарымен қарым-қатынас жасауға, идеяларды ұсынуға және қорғауға, әртүрлі ұстанымдармен алмасуға, басқа тұжырымдамаларға күмәнмен қарауға және оған белсенді қатысуға мүмкіндік алады[3].

Ынтымақтастықты арттыра отырып тақырыпқа сай проблемалы оқыту немесе ситуациялық талқылау топтық жұмыстың тиімділігін арттырғанына көз жеткіздік.

Білімалушылар оқу үдерісіне белсенді қатысу кезінде тиімділікпен оқиды. Зерттеушілер оқитын пәніне қарамастан, басқа оқу форматында ұсынылған сол ақпараттан гөрі, шағын топтарда жұмыс істейтін білімалушылар, әдетте, оқытылатын нәрсе туралы көбірек біліп, соның нәтижесінде алған білімін ұзақ сақтайтындығын дәлелдеп отыр. Сонымен қатар ынтымақтастық топтарында жұмыс істейтін Білімалушылар өзінің сыныптарымен анағұрлым қанағаттанатын сияқты болып көрінеді [6].

Бірлескен топтық жұмыстың мұғалімдер үшін маңызы:

1. Білімалушылар оқу үдерісіне белсенді қатысқанда тиімділікпен оқиды.
2. Оқытылатын нәрсе туралы көбірек біліп, соның нәтижесінде алған білімін ұзақ сақтайтындығын дәлелдеп отыр.
3. Ынтымақтастық топтарда жұмыс істейтін Білімалушылардың өзінің сыныптарында анағұрлым көңілі толатын болып көрінеді [7].

Сабақ барысында сын тұрғысынан ойлауға үйрету, диалогтық оқыту, ситуациялық оқыту, проблемалы оқыту үшін бағалау және АКТ пайдалану стратегияларын қолдана отырып, білім алушыларды топқа бөледі. Топтық жұмысты ұйымдастырудың негізгі мақсаты - жаңа тақырыпты терең меңгерту болды. Топтық жұмысты қолдану тапсырмаларды орындау кезеңдерінде жүйелі жүзеге асырылды. Білім алушылармен топтық жұмыс жасау барысында топты басқаруда, аса қиыншылықтар болған жоқ. Топпен жұмыс жасау арқылы білім алушылар бірлесіп жұмыс жасауға деген ынталары арта түсіп осы мәселені жоғарыда келтірілген ғалымдардың зерттеулері кеңінен қолданылды. Әр топқа мәтін, суреттер таратып, интерактивті тақта арқылы слайдтар, ситуациялар мен проблемалар көрсете отырып, тапсырманы орындауына уақыт белгіленгенін ескертіліп отырылды. Оларды бақылайтын «уақыт сақшысын» сайлап алуды ұсыну қажеттігі байқалды. Себебі, Білімалушылардың өзара пікір алмасуына, мәселені шешуде оңтайлы шешім табуына, бірлесіп талқылап шешім шығаруда уақытпен санаса отырып сәтті өткізеді. Бірлескен оқуда білім алушылар ұйымшылдықпен ынтымақтастықта бірлесіп жұмыс жасады. Олар бір - бірін тыңдауды сыйлауды, қолдауды үйренеді және пікір талас кезіндегі этикалық нормаларға жүгінуді үйренеді. Топтың әрбір мүшелері қажетті материалды өз бетімен ізденіп, талдайды, мәлімет алады, өзара бағалайды, ортақ тұжырым қалыптастырады. Білім алушылардың бірлесе жұмыс жасау мүмкіндігі олардың ұтымды түрде оқуына және есте сақтауына, сол алған білімді қолдана білуіне аса қажет. Бұл бірлесіп жұмыс жасау жүйесінде адамдармен қалай әлеуметтік қатынаста болу және тез арада жаттығып білу мүмкіндігіне үйреніп коммуникативті дағдылары қалыптасады. Оның дәлелі ретінде білім алушылардың берген кері байланысы арқылы көруге болады.

Мұғалім <=> Білім алушы;

Білім алушы <=> Білім алушы.

Кері байланыс мұғалім мен білім алушы арасында ғана емес, білім алушы мен білім алушы арасында да жүзеге асады. Тапсырманы орындау барысында топтағы білім алушылар берілген тапсырманы бірлесе оқи отырып, содан кейін ойын қағаз бетіне түсіруі, олардың сыни тұрғысынан ойлауын дамытуды көздейді. Олар бір-бірінің пікірін тыңдай отырып, жұмыс жасайды.

Топтық жұмысты ұйымдастырушы ретінде келесідей мақсаттарға жетуге болады:

- Білімалушылардың эмоционалдық жағдайын өзгерте алу, айталық қобалжу, сенімсіздік секілді сезімдерден арылту;
- Білімалушылардың ынтымақтастықта жұмыс жасауы;

- Бір – бірінің пікірін тыңдай алуы;
- Өзіндік еркіндік, өз ойларын ашық айта алуға үйрету;
- Шығармашылық дағдыларын қалыптастыруға үйрету;
- Білімдерін жүйелеу;
- Білімдерін жариалау.

Топтық жұмысты жақсарту үшін тапсырманы топқа бөлмей тұрып беру керек, себебі әрбір топтық жұмысты жүргізбес бұрын міндетті түрде жеке тапсырма беру қажет. Бұл білім алушылардың жеке қабілеттілігін тексеруде қателікке ұрынбауға әкелері сөзсіз, ол білім алушылардың әртүрлі тұлға екендігін ескеру. Топтық әдісті сабақта тақырыптың күрделілігіне байланысты қолдана отырып, білімалушыларға тапсырманы бір бағыта емес, әртүрлі сипатта өткізіп, дағды-біліктерін қалыптастыру қажет деп ойлаймыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы.
2. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты жолдауы 10.01.2018ж.
3. Shulman, L. S. (2007). “Good teaching” [«Жақсы оқыту»]. Box content in S Loeb, C Rouse & A. Shorri (eds) “Introducing the Issue,” in *The Future of Children*. [«Мәселегекіріспе», «Балаларболашағы»]. 17 (1) 6-7.
4. А.Әлімов «Интербелсенді әдістерді жоғарғы оқу орындарында қолдану» Алматы 2009. Б. 137.
5. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М., «Педагогика» Алматы-2000, Б.243-272.
6. Smith and MacGregor *Procedia - Social and Behavioral Sciences*- 2012 p. 491 – 495. Beckman, 1990; Chickering and Gamson, 1991; Collier, 1980; Goodsell, Maher, Tinto, and Associates, 1992; Johnson, Johnson, and Smith, 1991; Slavin, 1980, 1983
7. Студентке арналған нұсқаулық. «Назарбаев зияткерлік мектептері» ДББҰ, 2015

Байташева Г.У.

а/ш.ғ.к., проф.мін.атқ. Қазмемқызпу, Ғылым және халықаралық байланыстар
жөніндегі басқарма басшысы, Gauhar75e@mail.ru

СТУДЕНТТЕРДІҢ СЫНЫПТАН ТЫС ӘРЕКЕТТЕРІН ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІГЕ КІРІКТІРЕ ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін: Қорытындылай келе, қазіргі жас ұрпақтың саналы да сапалы білім алуының бірден-бір шарты – оқу орындарындағы білім беру процесіне жаңа инновациялық технологияларды енгізу екендігі сөзсіз. Сондықтан ғылыми-техникалық прогрестен қалыспай, жаңа педагогикалық инновацияларды дер кезінде қабылдап, өңдеп, қай салада болсын нәтижелі пайдалана білу – әрбір ұстаздың негізгі міндеті болып табылады.

Резюме: В заключение отметим, что одним из условий нынешнего молодого поколения несомненно, является внедрение новых инновационных технологий в образовательном процессе. Поэтому не отставая от научно-технического прогресса, новые педагогические инновации принимают своевременную обработку и способность быть эффективным – это обязанность каждого учителя.

Summary: In conclusion, the present young generation of intelligent, high - quality education is one of the conditions of education is undoubtedly the introduction of new innovative technologies in the educational process. Therefore lag behind scientific and technological progress, new pedagogical innovations take timely processing and the ability to be an effective use of the area is the main task of every teacher.

Қазіргі кезде білім беру үрдісі толығымен ауысып жаңа белестерге көтерілген уақыт. Қоғамның барлық даму кезеңінде және бүгінгі білімді модернизациялау мен білім берудің ұлттық үлгісін жүзеге асыру жағдайында мектеп мұғалімдерінің қосар үлесі мол. Жаңартылған білім бағдарламасын игере отырып сабақ беру науқаны басталған тұста сыныптан тыс жұмыстарды да ерекшелеген дұрыс. Бұл ауқымды өзгерістер, мұғалімдердің жұмысын бүгінгі таңдағы заман сұранысын болашақ талаптарымен ұштастыра отырып, қазіргі жаһандану жағдайында жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға бағытталған іс шаралар жыйынтығы болып табылады. Осы сәтте, оқыту мен тәрбие беру үрдісінде сабақтан басқа, сыныптан тыс жұмыстардың орны ерекше.

Сыныптан тыс жұмыстардың мазмұны – оқушының теориялық білімін кеңейтіп, толықтырып, жеке шығармашылық және коммуникативті қабілетін дамыта түседі.

Оқушылардың сыныптағы және сыныптан тыс әрекеттерінің күрігуі қоршаған орта туралы біртұтас түсінік қалыптастыруға, теория мен практика арасында байланысты қамтамасыз етуге, оқу – тәрбие үрдісін құруда және оқушы тұлғасын қалыптастыруға үйлесімдікке жетуге, мұғалімдер мен сынып жетекшілерінің педагогикалық шеберліктерін жетілдіруге, мұғалімдер мен оқушылар арасындағы ынтымақтастықтың дамуына ықпал етеді. Оқушылардың рухани өрісімен психологиялық ортасындағы тұрақтылық пен еркіндік бағыттары теңескен кеңістік өріс алады [1].

Қазіргі кездегі оқу мен тәрбиенің кіріктірілуі мына төмендегі жұмыстар арқылы жүзеге асады.

- базалық кәсіпорындарда, табиғат аясында, мәдени мекемелерде, мұражайларда мектептен тыс сабақтар ұйымдастыру;

- оқушыларды дамыта оқыту үшін әртүрлі жастағы дарынды балалар топтарын құру;

- таңдауы бойынша еркін сабақтар, оқу пәндері бойынша сайыстар мен олимпиадалар жүргізу;

- оқу бағдарламаларына сай қосымша арнаулы сабақтар өткізу;

- кіріктірілген және пәнаралық оқу сабақтарын жүргізу;

Ал біздің зерттеулерімізде оқу процесіне әлеуметтік медиа желілерін пайдалану қарастырылып, осы жүйеге

- Кіріктірілген әлеуметтік медиа желілерін пайдаланып оқу сабақтарын жүргізу- ендірілсе студенттердің АКТ білімдері мен оларды пайдалану құзіреттіліктері артар еді. Осы сәтте біздің студенттеріміз болашақ мектеп ұстаздары екендігін ескеріп өз тәжірибімізді студенттер арасында бақылауды жөн көрдік.

Білім беру мен жеке және кәсіби білім беру ұйымдарында және одан тыс әлеуметтік медиа пайдалану арасында қайшылық бар мысалы, Andersen 2007; Buckingham 2007; Hrastinski және Aghaee 2012; Николов 2007; Selwyn 2006, [2-6]. кері пікірлер қалыптасқанын шет елдік ғалымдарда атап көрсеткенін анализ жүргізу барысында байқадық. Олардың зерттеулерінде білім аймағын оқу және оқу іс-әрекетін (әдетте, «демалу шарты») жеке тіршілік әрекетімен байланысты іс болуы қажет деп түсінеді. Бұл зерттеулерде авторлар неғұрлым нәзік интерпретация пайдаланып, карьералық өсуді қамтамасыз ететін, ойын іс-шаралары арқылы өтетін сыныптан тыс қосымша кәсіби білім беруді енгізуді қолдайды (Josefsson, P.2016) [7].

Сондықтан, дамыған елдердің іс-тәжірбиелерін зерделей келе, біз білім беру саласында сыныптан тыс жұмыстарды жүргізгенде әр дайым бір уақытты Әлеуметтік медиа жұмысына бөлуді біздің елімізде де қолға алу қажет екендігі өзекті мәселе деп түсіндік. Студенттер берілген тапсырмаларды интернет желісінен тауып оған анализ жасауы оны топпен талқылап өз пікірлерін қосуы олардың іздену жұмыстарына қызығушылығын арттырады. Олар бір сыныптан тыс іс-шараның сценарийін жасау үшін дайын сценарийді алып оған өз үлгілерін енгізу үшін топпен талқылағанда әр түрлі идеяларды біріктіру барысында ізденістерге жол ашылып әрі қарай интернет желісінен немесе кітапханалардан іздеу қажеттілігі туындайды. Бұл дайын этолон жұмысты көрген бала міндетті түрде өз ойын қосуға ұмтылады, сонымен оларда топпен талқылау күшейе түседі осы сәтте де әлеуметтік желілердегі топпен құрылған WhatsApp, Facebook, Instagram -дардың рөлі де арта түседі, яғни оқушылардың сыныптағы сабақ үстіндегі және сыныптан тыс әрекеттерін әлеуметтік желіге кіріктіру бірінғай педагогикалық жүйе құруға бағытталса, ондағы әр құралдар тәрбиелік және білімділік міндеттер кешенін шешуге көмектеседі. Алдарына қойылған мәселені интернет желісі арқылы әртүрлі видео материалдарды көре отырып талқылау немесе тақырыпқа сәйкес өздері видео түсіріп Tdex алаңын түзіп, әрі қарай шешімін іздеуді жалғастырады. Желі арқылы қосдиплом бағдарламасымен оқып жатқан шетелдегі құрбыларын тақырыпты талқылауға тартып, екі елдегі сұрақты салыстырмалы талдауға мүмкіндік туады. Сол жұмыстар арқылы оқушылардың бос уақыттарын тиімді пайдалануға, өз қабілетін танып білуге, қосымша жұмыс жасауға үйретіп, дүниетанымын кеңейтеді. Қытай даналығында: «Маған айтсаң, мен ұмытып қаламын; маған көрсетсең, мен есімде сақтаймын; ал өзіме әрекет жасауға мүмкіндік берсең, мен үйренемін» деп айтылғандай, біз оқушыға бір ақпаратты тек айтып қана қойсақ, ол ұмытып кетуі мүмкін, көрсетсек есінде қалуы мүмкін, ал әлеуметтік желіден іздеу өзара пікір таласу өз іс-әрекеттерінің шешімін қосу үрдісінде студенттің өзіне жасауға мүмкіндік берсек, өте керемет жұмыс жасалып шығуы әбден мүмкін. Сонымен қатар, зерттеу барысында шетел мектептерінде сабақ үдерісінде қолданылатын іс-әрекеттер түрлері желіден қарастырылып, қосымша материалдар мен оқу-әдебиеттер беріліп, салыстырыла талданады.

Бұл уақытта ұйымдастырушы ұстаздың кәсіби икемділіктері мен шығармашылық қызметте, басқаруда ақпаратты қамтамасыз ету, талдау, жоспарлау, ұйымдастыру әрекетінде біліктілікті талап етеді. Яғни, мектеп жағдайында егер мұғалімдер оқушылардың қызығушылықтары мен сұраныстарын ескеруді көздеген болса, онда атқарылатын жұмыстардың түрлері оқу пәндері мен сыныптан тыс жұмыстың мазмұнын, мақсат – міндеттеріне кіріктіре алатын болады. Бұл оқыту үшін білім беруді жеңілдетеді.

Оқыту - білім берудің негізгі жолы болып табылады. Оқыту оқытушы мен оқушының біріккен іс-әрекеттері, сондықтан да ол екі жақты бір текті процесс. Оқытушы оқушыларға білім беріп іскерлікке, дағдыға үйретеді, ал оқушы таным міндеттерін түсініп, дағдыны игереді. Оқыту барысында оқушыларға теориялық білім мен тәрбие беру бір-бірімен ұштастырыла жүргізіледі. Тәрбие негізін қалайтын, оқушылардың білімін кеңейтіп, өз қабілетін танып білуге үлес қосатын оқытудың түрі – **сыныптан тыс оқыту**.

Сыныптан тыс оқыту мұғалімнің ұйымдастыру шеберлігімен іске асады. Сонымен қатар сыныптан тыс оқыту әртүлі жұмыстар арқылы жүзеге асады.

Оқытудың қай түрі болмасын барлығының көздейтін мақсаты – адамды жан-жақты тәрбиелеу, сапалы білім беру екендігі отандық ғалымдардың А.Қ.Әлімов 2013, Жанпейісова 2012, Шілдебаев 2016. еңбектерінде атап көрсетілді [8]. Әлеуметтік медияны қосымша білім беруде қолданып білім берудің түпкі нәтижесі жай ғана білім, білік, дағды қалыптастыру емес, студенттің оларды өзінің өміріндегі кездескен және әлеуметтік желілердегі түрлі жағдаяттарды шеше отырып, оны дұрыс саналы қолдана білуін талап ететін құзыреттіліктер түрінде қалыптастыру болып отыр. Сонда болашақ мамандарды даярлауда педагогикалық институттарда, университеттерде білім беру деген көптеген пәндер мазмұнындағы білім қорын меңгерту ғана емес, алынған білімдерін салыстыра отырып, өз қызметінде пайдалана білу жолдарын үйрету болып табылады. Мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігі мен шеберлігі, әсіресе, қазіргі нарықтық жүйеде ерекше қажеттілікке ие болып отырғаны белгілі. Себебі заман талабына қарай қазіргі жеткіншектер көбіне кітапханаларда отырғаннан **ON-LINE** жүйесімен оқу курстарын тыңдағанды жақсы қабылдайды. Олардың көпшілігінің сұранымын қамтамасыз ете отырып, білім беру таптырмайтын тәсіл. Бұл - кәсіби шеберлігі мен құзыреттілігі жетілген маман даярлауда да, білім беру саласына қойылып отырған ортақ міндетті шешуде де – ойлауы жан-жақты дамыған, тілге шебер және мемлекеттік тілдегі іс-қағаздарына жауап беріп, бейресми және ресми жағдаяттардан жол тауып шыға алатын, өзінің өмірдегі мәнін түсінетін, өз ісіне жауап беретін азамат тәрбиелеу.

Оқушылардың бос уақыттарын пайдалы, тиімді өткізуде, инабаттылық, имандылық, адамгершілік, отаншылдық сияқты биік қасиеттерге баулуда, ұлттық өнерді, халық өнерін қастерлеу, қорғауда да экологиялық мәдениеттілігін оятуда сыныптан тыс оқытудың мұндай кіріктірілген түрінің жас ұрпаққа берері көп.

Әрбір оқытушы мұндай сыныптан тыс жұмыстарды жоспарланғанда жауапты міндеттердің орындауы мұғалімнің жеке басына, оның жалпы білімі мен сабақтан тыс түрлі көпшілік қоғамдық жұмыстарды және оқушылармен жүргізілетін жұмыстарды ұйымдастыра алуына тікелей байланысты. Оқушының сабақ үстінде алған білімін, тереңдету мақсатында жүргізілетін, әлеуметтік медияны пайдалану жұмыстарының маңызы зор. Осының бәрі бір-бірімен үйлесімді жүруі оқушының жан-жақты дамуына жол ашады. Оқушының жан-жақты дамуы, оның жан дүниесінің байып рухани өсуі, қабілеті мен дарынының анықталып, кең өрістеуі олардың ой өрісінің дамып, еңбек, отан сүйгіштікке, салауаттылыққа, жоғарғы моральдық қасиеттің қалыптасуына ықпалын тигізері сөзсіз. Бұның іске асуы мектептерде сыныптан тыс жұмыстарында пайдаланылған жағдайда кең өріс алады.

Ал сыныптан тыс жұмыстардың өз деңгейінде, қызықты әрі мазмұнды өтуі ұстаздың танымдылығы, ізденімпаздығы мен жаңашылдылығына тікелей байланысты болып отыр.

Сыныптан тыс жұмыстар жеке болсын, үйірмелік болсын, мұғалімнің жетекшілігімен оқушылардың басшылығымен өткені жөн. Өйткені оқушылар өз білімдері мен ойларында қалған сауалдарды әрі қарай дамытуы қажет. Олар оны әрі қарай ұжымдық жұмыстармен жалғастырады. Ұжымдық жұмыстар өздерінің мазмұны бойынша біртекті немесе дифференциалды (әр текті) болып келеді. Бірінші жағдайда топтың барлық мүшелері әр алуан материалды қолдана отырып, бір ғана жоспар бойынша бір ғана жұмысты орындайды. Екінші жағдайда оқушылар жекеленген топтар мен звеноларға бөлінеді, бір ортақ жұмысты жүзеге асырады. Бұл жұмыстардың барлығы оқытушының бағыттауымен, оқушылардың таңдауы бойынша алынған тақырып аясында талқылау талдау арқылы жүргізіледі.

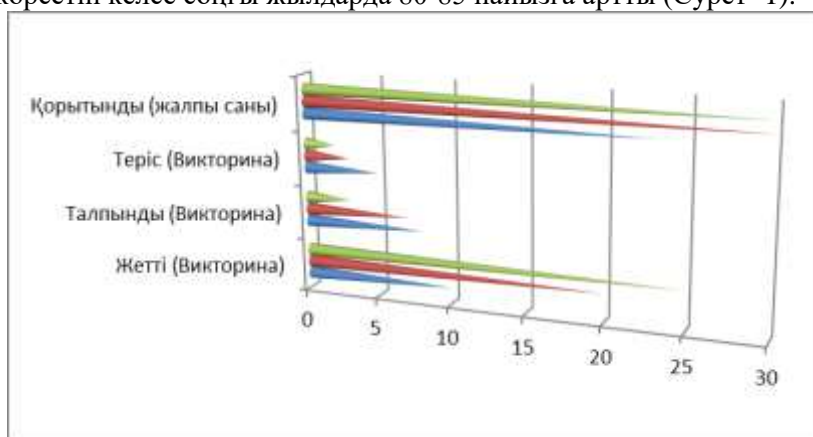
Оқушылардың мұндай сабақтарын ұйымдастыру кезеңдегі негізгі талап – мақсат бірлігі ортақтығы және жұмыс жоспарының бірыңғайлығы. Ортақ тақырып бойынша жекеше жұмысты орындай отырып, әрбір оқушы өз көршісінің (серігінің) жұмыс мазмұны мен міндетін жақсы білуі керек және олардың арасында қандай байланыс бар екендігін түсінуі тиіс. Ал, түсініксіз кез-келген сұрақтарға оқытушы дұрыс жауап беріп, оқушыларды бағыттап отыруы қажет. Сондықтан да алда тұрған ұжымдық жұмыстың міндеттері мен мазмұнын анықтай отырып, оқытушы әрбір оқушының ортақ жұмыстағы өз орнын нақты анықтауына және ол жұмысты жүзеге асыру үшін нені білу керектігіне ықпал етуі тиіс. Мұның барлығы нақты нұсқау-түсіндіру көмегімен жүзеге асырылады, ол әрбір оқушы жұмысының мазмұнын анықтайды. Ортақ тақырыпты оқушылардың таңдауы олардың өзіндік қызығушылығын арттыра отырып, олардың іс-шараға деген қызығушылығы мен қамқорлығы артырады. Әрине оқушылар мектеп бағдарламасындағы сабақтарға сәйкес тақырып алады. Сонымен, интернет желісінен алынған сценарилер өңделіп өз ойлары қосылып, әдебиеттердегі теориялық практикалық бағыттар қамтылып, өте ауқымды өзекті жұмыстың сценариіне айналары сөзсіз. Олардың білімділігі арта түседі, себебі олар сыныпта орындаған жұмыстардың толық ашылуына жағдай жасап, әрі қарай дамытады. Мысалы, біз ұйымдастырған жұмыстарда әрбір оқушының пікірімен салысу дәстүрге айналған. Қазіргі таңда бәсекеге қабілетті болуы үшін білім берудің бүгінгі саясатына өзгерістер енгізу керек. *Жастардың ақпаратты тұтыну тәсілі өзгергенін мойындау қажет, олар оқу-әдебиеттерін қарағаннан, оңай тәсіл әлеуметтік медия желілерін қолданғанды ыңғайлы көрсе, оқыту үшін сыныптан тыс жұмыстарға біз ұсынып отырған кіріктіре оқыту тәсілін қолданған жөн. Мұнда әр түрлі топтар ашқанда оларды бақылаушы ұстаз болғаны дұрыс. Қазір жастардың басым бөлігі twitter, google+, Mail.ru, WhatsApp, Facebook, Instagram тәрізді әлеуметтік желілерге тіркелген. Мұғалім үнемі профайлдарын ашып, студенттермен кері байланыс орнатып, оларға не қажет екендігін біліп, пікір-алмасуына жұмыс тәсіліне жаңарту енгізуіне өз пікірін қосып отыруына болады [9].* Жоғарыда атап көрсеткендей шет елдік ғалымдардың айтуынша дамыған елдерде желіге кіру ақпарат алу жұмыстары кеңінен қолданылып келетіндіктен өз тәжірбиемізде үшінші жыл қатарынан пайдаланып келеміз. Сабақтарды осылайша жоспарлау жеке жұмыстардың есебін және есеп беру түрінде ресімделетін нәтижелерді талқылауды жеңілдететіндігі осымен екінші рет апробацияға ұсынылып отыр. Үш жыл сыныптан тыс сабақтарда кіріктіре оқытуда желілігерді пайдаланудың тиімді жолдары мен кемшіліктері қарастырылды. Әрбір оқушының пікірімен санасып қорытындыланады. Сыныптан тыс сабақтарды кіріктіре жүргізетін тәсілді қолдану ерекшеліктерін студенттермен талқылау барысында төмендегідей ерекшеліктерді:

1. Пәнге деген қызығушылықтың артуы;
2. Шет елдік мәліметтерге жүгіну;
3. Тақырыпты оқу-әдебиеттермен толықтыруға қызығушылық;
4. Ыңғайлы кері байланыс;
5. Жаңаша ойлар мен көзқарастар – байқадық.

Кемшіліктері:

1. Желіге тәуелділік;
2. Денсаулыққа зиян;
3. Әдебиеттерді пайдаланудың азаюы.

Алдыңғы жылдардағы зерттеулерімізде жүргізілген викторина нәтижесінде студенттердің 75 пайызы оң көзқарас көрсетіп келсе соңғы жылдарда 80-85 пайызға артты (Сурет -1).

Сурет 1. Білім алушылардың рефлексиясы

Әрине желіні пайдалана отырып жүргізген сабақтардың ерекшелігі айтарлықтай. Оқушылар талқылау алаңының кеңейгені сабақ үрдісінің белсенділігі айқын байқалды (кесте-1).

Кесте-1. Сабақ үрдісінде оқушылар белсенділігінің мониторингі

Викторина түрлері	2015ж	2016ж	2017ж
Жетті (Викторина)	10	20	25
Талпынды (Викторина)	8	7	3
Теріс (Викторина)	5	3	2
Қорытынды (жалпы саны)	23	30	30

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М., «Педагогика» Алматы-2000, Б.243-272.
2. Андерсен, Р. (2007). Что такое Web 2.0? идеи, технологии и последствия для образования (Vol. 1 (1)). Бристоль: КН.
3. Buckingham, D. (2007). Помимо технологии: обучение детей в возрасте цифровой культуры . Кембридж: Полити Пресс.
4. Hrastinski, S., & Aghaee, NM (2012). Как студенты кампуса используют социальные медиа для поддержки своих исследований? Исследующий исследование интервью. Образование и информационные технологии, 17 (4), 451-464. [CrossRef](#)
5. Николов, Р. (2007). К веб 2.0 школы: Переосмысление учителей профессионального развития. В трудах IFIP-конференции по информатике, математике и ИКТ: золотой треугольник . Бостон: 27-29 июня.
6. Селвин, Н. (2006). Изучение «цифровой разъединение» между чистым подкованных студентов и их школы. Обучение, медиа и технологии, 31 (1), 5-17. [CrossRef](#)
7. Josefsson, P., Hrastinski, S., Pargman, D. Частный и профессиональная роль студента использование социальных медиа студентов. et al. Educ Inf Technol (2016) 21: 1583. doi:10.1007/s10639-015-9403-7.
8. А.Қ.Әлімов Интернет белсенді әдістемелері ЖОО-да қолдану мәселелері.- Алматы 2013ж. 446 б.
9. Г.Ө.Байташева Экологиялық білім беру және дүниетаным. – Алматы 2013ж. 254 б.

Махметова А.М.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің тех.ғ.к., доцент,
Алматы қ., aisu94@mail.ru

Бақтығалиева А.У.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің «Информатика» мамандығының
магистранты, Алматы қ.

ЖЕЛЛІК ЭЛЕКТРОНЫ ОҚУЛЫҚТАРДЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ БІЛІМ АЛУ ҮРДІСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

***Аңдатпа:** Мақалада білім алу үрдісін қалыптастыру үшін қолданылатын электронды оқулықтар қарастырылады. Қоғамды ақпараттандыру ғылыми техникалық прогресс жетістіктерінің күнделікті тұрмысқа ауқымды енуінің нәтижесінде, олар адамдардың өміріне іс – әрекеттердің интеллектуалдық түрлерінің жан – жақты әсер етуі мен рөлінің көтерілуіне байланысты объективті процесс. Осыған орай ақпараттық технологиялар олардың компоненттері ретінде қарастырылады. Ал оларды оқыту процесіне қолдану сапалы білім берудің бірден-бір құралы болып табылады.*

***Түйін сөздер:** электронды оқулықтар, дисплей класстар, қашықтықтан оқыту, ақпараттық технологиялар.*

***Резюме:** В этой статье рассматриваются электронные учебники, используемые для формирования учебного процесса. Общественное сознание является объективным процессом в свете широкого внедрения научно-технического прогресса в повседневной жизни людей, что является результатом многогранного влияния и роли интеллектуальной деятельности в жизни людей. В этой связи информационные технологии считаются их компонентами. И их применение к процессу обучения является единственным средством качественного образования.*

***Ключевые слова:** электронные учебники, дисплей классы, дистанционное обучение, информационные технологии.*

***Summary:** This article examines electronic textbooks used to form the learning process. Public consciousness is an objective process in the light of the widespread introduction of scientific and technological progress in people's daily lives, which is the result of multifaceted influence and the role of intellectual activity in people's lives. In this regard, information technology is considered to be their components. And their application to the learning process is the only means of quality education.*

***Keywords:** electronic textbooks, display classes, distance learning, information technology.*

Әртүрлі формада оқытудың барлық кезеңдері қарқынды ақпарат алмасады және олар әртүрлі тәсілмен ақпаратты жібере де, өңдей де алады. Ақпараттық технологияларды қолдану оқу процесінде оқу-әдістемелік ақпарат көлемін ұлғайтуға ықпал етіп қана қоймай, сонымен қатар, қолданыстағы және әзірленетін компьютерлік оқыту құралдарының функцияларын кеңейтуге мүмкіндік береді.

Оқу процессін ұйымдастыру және өткізуде қолданылатын ақпараттық технологиялардың негізі, білім беру циклі аралығында, оқытушы мен оқушы арасындағы интерактивті байланысына қатысты, әртүрлі ақпараттық-білім беру орталарынан тұрады. Ақпараттық білім беру ортасын қатыптастыру үшін, аппараттық және программалық құралдарды біріктіру, оқу ортасының құрылымдар мен параметрлерін таңдау, сондай-ақ оқу курстары мен оқыту әдістемесін жасау керек.

Оқу-әдістемелік ақпаратын және оны оқу процесінде қолданудың электронды формасының негізгі бағдарлаушысы мен өткізу әдістерін қарастырайық.

Әрбір білім беру орталарын ең негізгі үш компонентке бөлуге болады: оқытушы, оқушы, оқу әдістемелік компонент. Оқытушы ретінде, ЖОО оқытушысы, лицей немесе орта мектеп оқытушылары, біліктілікті арттыру курстарындағы оқытушы, репетитор, бола алады. Ал оқушы ретінде біз, орта мектеп оқушысын, студентті, аспирантты ала аламыз.

Ал, оқу-әдістемелік компонентке, әдетте, оқулықтар, оқу-әдістемелік кешендер, зертханалық жұмыс нұсқаулары, курстық жұмыстар, димломдық жобалар, анықтамалықтар, және де әртүрлі білімді бағалау құралдары және оқушылардың оқу үлгерімін бақылаушы құралдар жатады.

Бұл компоненттердің арасындағы байланыс ақпараттық ағындардың әр түрлі қарқындылығымен жүзеге асырылады. Ақпарат ағындарының сипаты мен қарқындылығы сабақ өткізудің түрлері мен формаларына тәуелді болады (мысалы, ағынды лекция, топтық семинарлар, зертханадағы жеке жұмыстар, оқулықпен жұмыс, үй жұмысын орындау, оқытушының кеңесі).

Ұсынылған компоненттерді пайдалана отырып, біз білім берудің әртүрлі формаларын және соған сәйкес оқу процессін ұйымдастыруға мүмкіндік аламыз. Мысалы, сабақ экстернатура түрінде, және кашықтықтан оқыту формасында күндізгі, кешкі, іштей және сырттай формада өткізілуі мүмкін.

Білім беруде ақпараттық технологияларды қолданудың бастапқы кезеңдері оқу әдістемелік компоненттерден тұратын мәтіндік тасымалдаушыларды электронды тасымалдаушыларға ауыстыру болып табылады, яғни мәтіндік оқулықтарды және оқу әдістемелік құралдарды электронды түрге ауыстыру.

Бірінші және ең қарапайым тәсіл кәдімгі мәтіндік оқулықтарды сканерлеп, кейін оны электронды тасымалдағышқа ауыстыру болып табылады. Осылайша оқулықтардың толық мәтінді деректер базасының электронды көшірмесі құрылады. Бірақ, бұл тәсіл қатты әсерлі болмайды, себебі ол тек ақпараттың физикалық тасымалдаушысын ғана өзгертеді, ешқандай ақпараттық технологияларды қажет етпейді де. Сондықтан берілген тәсіліміз шектеулі қолданысқа ғана ие болады.

Бұдан басқа тәсіл «Компьютерлік оқыту технологиясы (Computer Based Training)» деп аталатын тәсілге сүйенеді. Оның мәні диалогтік оқыту программаларын іске асыратын тіркелген сценарийлерді құру болып табылады. Осы технологиямен жасалынған электронды оқулықтарды өзін-өзі оқытуда ғана қолдануға болады, өйткені онда оқытушымен кеңес қарастырылмаған. Мұнда оқу процессінде оқытушымен тікелей кері байланыс орнатылмайды.

Оқытудың күндізгі формасының ережесі бойынша, ақпараттық ағындар арасындағы, оқытушы мен оқушылардың арасындағы, сондай-ақ оқушылармен және оқу-әдістемелік компонент арасындағы электронды оқулықтарды мүлдем басқа көзқараспен әзірлеу керек. Ең бірінші бұл оқулықтардың қандай пәндер бойынша жүргені көкейге қонымды, оны қай кезде, қайда қолдануға болады деген сұрақтарды шешіп алсақ дейміз. Әрине, толыққанды оқу программасы мен жақсы әдістемелік нұсқаулықтары бар жоғары оқу орындарында электронды оқулықтарды әзірлеуімізге болады. Осы жағдайларда электрондық оқулықтар қамтамасыз ететін семинарлар, практикалық сабақтар, зертханалық практикумдар, курстық және оқу-зерттеу жұмыстары, курстық жобалар, сондай-ақ үй тапсырмаларын орындау құрылуы мүмкін. Бұл ретте жұмыстардың бір бөлігін оқытушының тапсырмасы бойынша студенттің өз бетімен жұмыс істеуі, ал бір бөлігінде оқытушының кеңес беру режимі қарастырылады.

Мұндай тәсіл іс жүзінде идеяларды дамытуға негізделеді – «Консультациялық оқыту жүйесі технологиясы», жоғарыдағы технологияға қарағанда қарқынды. Осы технологияларды өз ретімен үйлестіргенде электронды оқулықтарда мынадай қасиеттер мен компоненттер болуы керек: интерактивтілік, көпфункционалды қолдану, гипертексттердің қолданылуы, нұсқаушы құралдар, оқулықты басқару құралдары, дамыған жүйелік көмек, енгізілген есептеуіш процедуралары, деректер қорымен жұмыс, оқушылардың үлгерімін бақылау және білімін бағалау құралдары.

Электронды оқулықта міндетті түрде әртүрлі дәрежедегі оқушылардың жұмыс істей алу мүмкіндігі қарастырылуы керек. Оған өз деңгейінде жасай алуына болатын тапсырмаларды қарауына немесе жеке айналысуына рұқсат берілуі керек.

Электронды оқулықтар дербес компьютерге орналастырылуы керек, себебі оны барлық оқушы қолдана білуі шарт.

Информатизацияның оқу процессіндегі болашақтағы дамуы, оқушылардың желілік технологияларды қолдануына және жергілікті желінің интеллектуалды терминалдармен бірігуіне әкеледі.

Іс жүзінде, жергілікті есептеуіш желілерді қолдану, ортамыздағы физикалық табиғатты өзгертеді, сонымен қатар электронды түрде компьютерлік желі бойынша ретке келтіріп отырады.

Оқу процессінің ішкі (күндізгі, кешкі) формасында жоғары оқу орындарында, оқу нысаны бойынша бірқатар принциптік ерекшеліктері бар. Мұндай жағдайда жаратылыстану-ғылыми бағыты үшін және инженерлік блок үшін бірқатар пәндер блогының мамандығы тән болып табылады, ортақтығы да оларды оқыту әдістемесі. Мұнда әр семестр оқытудың екі түрін біріктіруге міндетті. Олардың біреуі, білікті лектор, ағымдық аудиторияларға теориялық материалдарды және курстың басты концепциясын баяндайды.

Оқытудың басқа түрі үлкен көлемде оқушылармен практикалық сабақтар өткізумен қорытындыланады: оқытушының кеңесінің көмегімен зертханалық және курстық жобалар, және де өз бетінше тапсырмалар қатарын шешу орындалынады. Бұл оқыту түрін арнайы әзірленген электрондық оқулықтарды пайдалана отырып, желілік дисплейлі сыныптарда орынды толығымен жүргізеді. Нәтижесінде өтпелі оқыту ортасы құрылады, оқытушы әрбір студенттен егжей-тегжейлі бақылау алады және қажет болған жағдайда оған жәрдем береді.

Оқу процесінде желілік дисплей класстарды қолданудың бірқатар артықшылықтары бар:

- Әртүрлі пәндер бойынша оқыту мүмкіндігі, өйткені, көптеген пәндер бойынша, желідегі ақпараттық серверлар толықтырылуына электронды оқулықтар қосылуы мүмкін;
- Сабақтарды белгілі бір цикл аралығында оқу мүмкіндігі, мысалы, барлық семестр бойынша;
- Оқушының қабілетіне байланысты, оқу процессін жекеше түрде қалыптастыру;
- Қазіргі уақыттағы оқыту әдістемесін қолдану мүмкіндігі;
- Оқушының электронды оқулықпен және оқытушымен интерактивті режим арқылы ара қатынасын жалғастыру;
- Білімді бағалаудың эффективті құралын қолдануға және оқу үлгерімін бақылаушы құралдарға мүмкіндік алу;
- Сабақ өтуде жекеше және топтық формада мұғалімнің рационалды ұйымдастыруы және қолдау көрсетуі;

Оқытудың күндізгі бөлімінде электронды оқулықтар жергілікті есептеуіш желілерде қолданылады. Мұндай жағдайда сервер жергілікті желілерге электронды оқулықтың көшірмесін әрбір оқушының терминалына жібереді.

Соңғы жылдары, дербес компьютердің, телекоммуникациялық желілердің, видео және аудио техникалардың, әртүрлі электронды құралдардың қолданылуына байланысты, қашықтықтан оқыту формасы қатты дамуда.

Қашықтықтан оқыту әдістерінің артықшылығы, оқыту орыны мен уақытын таңдау икемділігі, өзінің салаңда қол үзбей оқу мүмкінділігі, басқа қалада тұрып-ақ оқуға қолжетімділігі болып табылады.

Қашықтықтан оқытудың өзіндік ерекшелігі, қашықтағы көптеген ақпарат көздерін ала алу мүмкіндігі болып табылады.

Қашықтықтан оқытудың ішінде тағы да мәтіндік тасымалдаушы оқу әдістемелік компоненттерді электронды тасымалдаушыларға ауыстыруға болады, ал ақпаратты тасымалдаушы болып, әртүрлі деңгейдегі компьютерлік желілер пайдаланылады: жергілікті, аймақтық және жаһандық. Ақпараттық ағындар техникалық жабдықталу деңгейіне байланысты, желі бойынша символдық, аудио немесе видео түрінде тарауы мүмкін. Ақпараттық білім беру компонентін электронды тасымалдаушыларға ауыстыру, ақпараттық ағымдарды компьютерлік желі арқылы тасымалдауды ұйымдастыру сияқты, тез жүзеге аспайды. Өйткені оқыту жүйесі үздіксіз жұмыс істеуі қажет, жүйедегі қашықтықтан оқытудың эволюциялық даму сипаты, қашықтықтан білім берудің қолданыстағы оқу процесі біртіндеп енгізіледі.

Шын мәнінде, күндізгі және сырттай формадағы адаптация мен мамандарды қашықтықтан оқыту формасына дайындау әдісі үлкен орын алады.

Оқытудың күндізгі формасына дайындық жүргізетін және қашықтықтан оқыту жүйесі бойынша жұмыс бастаған жоғары оқу орындары, басты транспорттық орта ретінде компьютерлік телекоммуникацияны қолданады. Олар оқытушы мен оқушыға әсер қалдыратын интерактивті әрекет ететін, бүкіл білім беру циклы бойынша, оқу-әдістемелік компоненттерді құрастырады. Тек, мұндай жағдайда толық көлемде қашықтықтан оқытуға ұсынылатын, барлық артықшылықтар әсер етуі мүмкін.

Қашықтықтан оқыту жүйесін құру барысында міндетті түрде үйлестірілген қалыптастыру бойынша жұмыстарды қолдау құралдарын интерактивті режим өзара іс-қимыл, оқушылардың оқытушымен және ақпараттық толтыру оқу-әдістемелік компоненттер түрінде электрондық оқулықтардың, құралдардың, анықтамалықтардың және әр түрлі деректер базасын жүргізу қажет. Сонымен қатар, оқыту әдісінің күндізгі формасына максимальды түрде ұқсатылуына ұмтылу қажет.

Оқытудағы интерактивті тәртіптің ең басты тапсырмасы, әртүрлілігіне байланысты, нақты уақыттағы өзара реализациялануы болып табылады. Ұйымдастырудың компьютерлік телекоммуникацияларды қолдануына байланысты, бірінші кезекте символдық және аудио ақпараттардың пайдалануымен жетуі мүмкін. Нәтижесінде, оқу мақсатындағы дисплей класстар, оқытушының жойылып кеткен терминалынан тиімді интерактивті мүмкіндік ала алады.

Қашықтықтан оқыту жүйесін қалыптастырудың ең бастысы кешендеу құрамын аппараттық және программалық құралдарды, оқу-әдістемелік компоненттердің құрылысын және параметрлерін, сонымен қатар, оның ақпараттық толтырылуын электронды оқулық түрінде құрастыру.

Қашықтықтан оқыту формасы кезінде электронды оқулықтар компьютерлік телекоммуникациялық желі ортасында қолданылады. Бұл жағдайда, электронды оқулықтар келтірілген желілік серверға сыйдырылады. Мұнда қатынау және интерактивті әрекет, жергілікті желіден бөлек, мүлдем басқа құралдар мен әдістерді талап етеді. Электронды оқулықпен

манипуляциялау, телекоммуникациялық желіде күрделі ақпараттық объектілерді пайдалану арқылы қол жеткізіледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жантелі Х. Оқытудың компьютерлік программаларын құру технологиясын жетілдіру.//Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференцияның еңбектері. Шымкент.2004. 446-449 б.
2. Камардинов О., Сейтқұлов О. Информатика. Алматы: Қарасай, 2010.
3. Аванесов В.С. Тесты в социологическом исследовании. -М.:, 1982.
4. Халықова Г. және т.б. Электронды оқулықты дайындаудың талаптары. Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференциясының еңбектері. Шымкент.-2004. -469 б.
5. Сағымбаева А. Білімді тексерудің тестілік әдістемесі. "Информатика негіздері" журналы, N2, 2002, -15,26 бет.
6. Медешова А.Б. Көпфункционалды көпфункционалды желілік электронды оқулықтар. БҚМУ Жаршысы. №1.2017.
7. Халықова Г.З. Информативны оқыту әдістемесі-Алматы:"Білім", 2000.-19 б.
8. Сәбденалиева, С.Ф. Қабжанова, т.б. Инновациялық технология – оқу үрдісінде. №7. 2009. Қазақстан мектебі.
9. Донской М. Интернет и пользований интерфейс//Мир Интернет, 1999, N9.
10. Лапчик М.П., Семакин И.Г., Хеннер Е.К. Методика преподавания информатики. Москва, Издательства Центр Академии, 2001, 624с.
11. Бочкин А.И. Методика преподавания информатики. Учебное пособие. Минск: Высшейшая школа, 1998, б. 10-40с.

Бегимбаева А.А.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
e-mail: aimira.begimbayeva@mail.ru

Бактыбаева Л.К.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

СПЕЦИФИКА ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Резюме: В статье описываются особенности развития психических процессов перед поступлением дошкольников в школу. Рассмотрены особенности развития психических процессов 6-7 лет. В статье анализируются аспекты отечественных авторов. В настоящее время одним из важнейших составляющих развития детей в нашей стране является развитие когнитивных процессов. Особенно актуальным перед поступлением в школу становится развитие компонентов. Результаты будущего школьного образования в большей степени обусловлены решением проблем развития когнитивных процессов детей дошкольного возраста. В то же время не все семилетние дети готовы к школьному образованию. Самая неотложная проблема повышения уровня готовности к школе связана с внедрением новых стандартов в начальной школе.

Ключевые слова: психологические аспекты, познавательные процессы; компоненты развития; психологическая готовность.

Summary: The article describes the features of the development of mental processes before the arrival of preschool children in school. Features of development of mental processes of 6-7 years are considered. The article analyzes the aspects of domestic authors. At present, one of the most important components of the development of children in our country is the development of cognitive processes. Particularly relevant before entering the school is the development of components. The results of future school education are largely due to the solution of the problems of development of cognitive processes in preschool children. At the same time, not all seven-year-olds are ready for schooling. The most urgent problem of improving the level of preparedness for school is associated with the introduction of new standards in primary school.

Key words: psychological aspects, cognitive processes; components of development; psychological readiness.

Түйіндеме: Мақаласында сипатталады даму ерекшеліктері, психикалық процестердің алдында мектепке дейінгі балалардың мектепке. Қаралды даму ерекшеліктері, психикалық процестердің 6-7 жыл. Мақалада аспектілері отандық авторлардың. Қазіргі уақытта ең маңызды балаларды дамыту біздің елімізде дамыту болып табылады танымдық процестер. Әсіресе өзекті алдында мектепке айналады компоненттерін дамыту. Нәтижелері болашақ мектептегі білім берудің дәрежеде шартталған проблемаларын шешумен танымдық процестерді дамыту мектеп жасына дейінгі балалар. Сол уақытта барлық жеті жасар балалар дайын мектептік білім беру. Ең шұғыл проблема дайындық деңгейін арттыру, мектепке байланысты енгізе отырып, жаңа стандарттар бастауыш мектеп.

Түйін сөздер: психологиялық аспектілері, танымдық процестер; компоненттері дамыту; психологиялық дайындық.

Малоизученной проблемой является всестороннее развитие детей 6-7 лет в процессе подготовки детей к школе. Данная проблема важна в поиске эффективных средств формирования когнитивных процессов. Целью статьи является исследование когнитивных процессов до поступления в первый класс. Научная новизна статьи состоит в том, что изучается развитие познавательных процессов компонентов психологической готовности к школе у дошкольников до поступления в первый класс.

Формирование психики- сложный многоэтапный процесс, а не случайное стечение обстоятельств. Человечество с незапамятных времен хотело понять и узнать природу развития человека. Проблемы познавательных процессов детей 6-7 лет заключаются в понимании, принятии и необходимости реализации учителем идеи развития личности учителем и у большинства взрослых поднимают множество вопросов. Вот некоторые из них: каково развитие и личность, каковы ее основные характеристики? Какие особенности психического развития?

Понимание поведения человека во всем его многообразии - сложная задача. При этом отмечается, что развитие человека -это очень сложный, долгий и противоречивый процесс. Развитие отдельных видов чувств определяется тем, что они объединяют в решении все новые и новые задачи, которые требуют более тонкого разграничения отдельных признаков, свойств и объектов. В реальной жизни отражение отдельных свойств, предметов, чувств всегда включается в процесс восприятия [21, с. 199-202]. Восприятие в дошкольном возрасте проводит первоначально аффективный характер: потенциальные и эмоциональные процессы дифференцируются. Большое значение в развитии

восприятия занимает речь, которой ребенок начинает активно использовать названия качеств, признаков, состояний различных объектов и отношений между ними [11, с. 90, на этот раз — 92]. По сравнению с ранним детством лексика дошкольника увеличивается в три раза. Лексикон 6-7 летних детей может достигать 4-5 тыс. слов [14, с. 24].

В дошкольном возрасте у детей развиваются знания о некоторых измерениях: длине, ширине, высоте, а также о пространственных отношениях между объектами. Дети начинают устанавливать расположение объектов относительно друг друга (за, перед, сверху, снизу, между, слева, справа и т. д.). Важно, чтобы дети приобрели, также так называемые, глазомерные действия. Это происходит, когда дошкольники овладевают способностью соизмерять ширину, длину, высоту, форму, объем предметов. Развитие этих способностей тесно связано с развитием речи, а также с обучением детей рисованию, лепке, конструированию, то есть продуктивным видам деятельности [8, с. 46-55]. Показано, как у ребенка постепенно формируется умение правильно соотнести рисунок и реальность, увидеть конкретное то, что на нем изображено [13, с. 168-176]. Так, с приходом в школу с достаточно развитыми процессами восприятия (с высокой остротой зрения и слуха, хорошей ориентацией в различных формах и цветах), но их восприятие в учебной деятельности сводится лишь к распознаванию и наименованию формы и цвета [4]. Познание мира начинается с восприятия. Восприятие дает строительный материал, на основе которого развиваются память, мышление и воображение [6, с. 2-3].

Зинченко П.И. Я исследовал произвольное хранение в памяти у детей 5 - 7 лет, и установил, что эффективность произвольного запоминания возрастает, когда задача для ребенка предполагает не только пассивное восприятие, но и активную ориентацию в материальном, исполнение мыслительных операций [9, с. 70]. К 6-7 годам в жизни ребенка появляется важный психологический рост. Дети дошкольного возраста понимают на самом деле мнемическую деятельность, у них есть память.

Степень развития любой памяти у детей 5-7 лет можно разделить на три уровня. Первый уровень заключается в отсутствии излишней цели сохранения или запоминания; вторая - доступна конкретная цель, но без применения каких-либо способов ее реализации; третий - доступ к целям хранения или запоминания с применением мнемических способов. Дети 6 - 7 лет понимают второй и третий уровень развития памяти [10, стр. 10-11]. Известный психолог Блонский П. П. считает, что дети до того, как все хранится в воспоминаниях, выполненных ими, движения далее запоминают пережитые чувства и эмоциональные состояния [2, стр. 132].

По оценкам психологов, около 10,8 процента самых ранних воспоминаний взрослых приходится на второй год жизни, 74,9 процента, на третий или четвертый, 11,3 процента - на пятый и 2,8 процента - на шестой [20, с. 196]. Развитие внимания у детей дошкольного возраста является функцией органического развития и, в первую очередь, структурного и функционального развития центральной нервной системы [7, с. 521]. Любознательность ребенка постоянно направлена на усвоение и формирование картины окружающего мира. Ребенок играет, исследует, устанавливает причинно-следственные связи и зависимости [10, с. 47]. В работах Ж. Пиаже отмечает, что мышление ребенка в начальной школе отличается эгоцентризмом, особой интеллектуальной позицией, которая обусловлена отсутствием знаний, необходимых для правильного решения конкретизированных проблемных ситуаций. Дети 5-6 лет имеют интенсивное развитие навыков и умений, которые способствуют исследовательскому наблюдению, анализу свойств предметов. Этот уровень интеллектуального развития, а именно очевидное и эффективное мышление, является подготовительным [15, с. 162-165]. По мнению психологов, наглядное и образное мышление - основа формирования логического мышления, которое связано с использованием и трансформацией понятий. Следственно, к 6-7 годам дети могут устранить проблемную ситуацию тремя способами: используя наглядное и эффективное, наглядное и образно-логическое мышление.

Старший дошкольный возраст следует рассматривать только как период, когда должно начаться интенсивное формирование логического мышления, определяющее тем самым ближайшую перспективу интеллектуального развития [17, с. 406-416]. К концу дошкольного возраста появляется тенденция к обобщению, установлению связей [12, стр. 91 — 93]. Переход в дошкольном возрасте от наглядно-образного к словесно-логическому мышлению. Ж. Пиаже назвал конкретным, поскольку они могут применяться только на конкретном, наглядном материале. Обучение в школе основывается таким образом, что словесно-логическое мышление получает преобладающее развитие [16, с. 128]. Поэтому успех образовательной деятельности во многом зависит от особенностей развития мышления. В младшем школьном возрасте, как показывают специальные исследования, абстрактное и логическое мышление должно развиваться достаточно интенсивно [4, с. 2 — 4].

Воображение-это психический процесс создания новых образов (представлений) путем переработки прошлого опыта человека.

Целостный образ начинает строиться способом "включения": он по-прежнему создается на основе отдельного элемента действительности, но этот элемент начинает занимать не центральное, а второстепенное место, становится деталью образа воображения. В этом возрасте воображение превращается в особый мыслительный процесс [1, с. 196-201].

Дошкольный возраст является "периодом первоначального фактического склада личности". В этот период происходит становление основных личностных механизмов и образований. Развиваются эмоциональная и мотивационная сферы, тесно связанные друг с другом, формируется сознание и самооценка [12, с. 94]. А движущей силой развития сознания является "растущая реальная самостоятельность индивида, выражающаяся в изменении его взаимоотношений". К 6 годам ребенок становится гораздо более самостоятельным, независимым от взрослого, его отношения с окружающими расширяются, усложняются. Оценочное суждение ребенка, "непрерывно переплетается с оценочным отношением к нему со стороны товарищей и особенно учителя". Итак, оценки и самооценки шестилетних детей оказались сильно связаны с оценками педагогов как в детском саду, и в школе [1, с. 108-112].

Развитие эмоционально-волевой сферы связано с формированием регуляторной функции психики. В рассматриваемый возрастной период дети склонны к сильным переживаниям, из-за пластичности нервных процессов происходит быстрая смена чувств. Таким образом, можно сказать, что дошкольный период -это этап познания мира человеческих отношений. Дошкольный возраст является периодом интенсивного сенсорного развития ребенка-совершенствования его ориентировки во внешних свойствах, отношениях предметов и явлений, в пространстве и времени. Поэтому в старшем дошкольном возрасте одним из важнейших результатов психического развития в период дошкольного детства является психологическая готовность ребенка к школьному обучению. Психологическая готовность ребенка к школьному обучению заключается не в том факте, что он уже к моменту поступления в школу имеет психологические черты, которые отличают школьника. Они могут развиваться только в процессе школьного обучения под влиянием присущих ему условий жизни и деятельности. Один из важнейших итогов психического развития в период дошкольного детства является психологическая готовность ребенка к обучению в школе.

Список литературы

1. Белкина В .Н. Психология раннего и дошкольного детства: учеб. пособие для вузов [Текст] / В.Н. Белкина. М., 2005.
2. Блонский П.П. Память и мышление [Текст] / П.П. Блонский. СПб., 2001.2.
3. Веракса Н.Е. Познавательное развитие в дошкольном детстве [Текст] /Н.Е. Веракса, А.Н. Веракса: учебное пособие. Гриф УМО по классическому университетскому образованию. М., Мозаика-Синтез, 2012.
4. Вергелес Г.И. Младший школьник. Помогите ему учиться: книга для учителей и родителей [Текст] / Г.И. Вергелес, Л.А. Матвеева, А.И. Раев. СПб., 2000.
5. Виноградова Н.Ф. Готов ли ваш ребенок к школе? Советы педагога и психолога: книга для родителей [Текст] / Н.Ф. Виноградова, Л.Е. Журова. М., 1992.
6. Петровский А.В. Возрастная и педагогическая психология [Текст] / Под. ред. А.В. Петровского. М., 1973.
7. Выготский Л.С. Психология [Текст] / Выготский Л.С. М., Изд-во: ЭСМО-Пресс, 2000.
8. Запорожец А.В. Психология детей дошкольного возраста [Текст] / Запорожец А.В. Эльконин Д.Б. М., 1964.
9. Зинченко П.И. Проблема произвольного запоминания [Текст] / П.И. Зинченко // Научные записки Харьковского гос. пед. инта иностр. яз. Харьков, 1989.
- Ю.Истомина З.М. Развитие памяти: учебнометодическое пособие [Текст] / З.М. Истомина. М., 1978. П.Кравцова Е.Е. Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе [Текст] / Е.Е. Кравцова. М., 1991.
12. Кулагиной И.Ю. Педагогическая психология / Учебное пособие. М.: Т.Ц. Сфера, 2008.
13. Мухина В.С. Возрастная психология: Детство, отрочество, юность: учеб. пособие для студ. пед. вузов [Текст] / Сост. и науч. ред. В.С. Мухина, А.А. Хвостов. 7е изд. перераб. М., 2008.
14. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка: пер. с фр. [Текст] / Ж. Пиаже. М., Л., 1932.
15. Поддьяков Н.Н. Мышление дошкольника [Текст] / Под ред. Н.Н. Поддьякова. М., 1972.
16. Истратова О.Н. Справочник психолога начальной школы: психологическая готовность к школьному обучению, адаптация детей к школе, психодиагностика младшего школьника, коррекционная работа психолога в начальной школе, развитие интеллектуальных способностей [Текст] / О.Н. Истратова, Т.В. Эксакуста. Ростов н/Д., 2006.
- П.Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: в 2 т. Т. 1 [Текст] / С.Л. Рубинштейн. М., 1989.
18. Смирнова Е.О. Детская психология: учебник для вузов. 3е изд., перераб. [Текст] /Е.О. Смирнова. СПб., 2009.
- 19.Эльконин Д.Б. Детская психология: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений [Текст]: / Д.Б. Эльконин. М., 2005.
20. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника [Текст] /Д.Б. Эльконин. М., 1974.

Елькеева А.Б.

Абай атындағы ҚазҰПУ доценті; bayan_kyrynbayeva@mail.ru

Қрымбай Б.С

Абай атындағы ҚазҰПУ 1курс магистранты.

ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫННЫҢ БАЛА ДАМУЫНДАҒЫ МАҢЫЗЫ

Тірек сөздер: ойын, дидактикалық ойын, дидактика, психолог, дидактикалық ойындардың оқыту мазмұны.

Ключевые слова: игра, дидактические игры, дидактика, психолог, обучение содержанию дидактических игр.

Key words: game, didactic games, didactics, psychologist, teaching of the content of didactic games.

Аннотация : Мақалада ойын соның ішінде дидактикалық ойын ұғымы кеңінен қарастырылды. Дидактикалық ойындарды оқыту мазмұнына сәйкес түрлері, мақсаттары, дидактикалық ойынның маңызы қарастырылды. Мақала тақырыбына сәйкес көптеген психологиялық - педагогикалық әдебиеттер зерттеліп ойын және дидактикалық ойын ұғымдарына теориялық талдау жасалынды.

Аннотация : В статье широко рассматривается понятие дидактической игры. Дидактические игры рассматривались с точки зрения их содержания, целей и особенности дидактических игр. Согласно этой статье, было изучено много психолого-педагогической литературы и проведен теоретический анализ концепции игры и дидактической игры.

Abstract: The concept of a didactic game is widely considered in the article. Didactic games were discussed in terms of their content, goals and didactic games. According to this article, a lot of psychological and pedagogical literature was studied and a theoretical analysis of the concept of the game and the didactic game was made.

Мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық қабілеттерін дамыту Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев «Қазақстан 2050» Стратегиясы - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек,- дей келе,... Қазақстан бүкіл әлемдегі сияқты мектепке дейінгі білім берудің жаңа әдістеріне көшу керек,- деп атап көрсеткен [1].

Осыған орай жастардың білім жетістігін өркендету елдердің білім деңгейіне көтеру, ол үшін білім беру, оқыту технологиясын үнемі жетілдіріп отыру – өмір талабы. Ал білім баспалдағы балабақшадан бастау алатындығын ескерсек, ол жерде балаға білім берудегі, баланың біліктілік дағдыларын, таным қабілеттерін қалыптастырудағы басты құрал - ойын технологиясы екенін білеміз.

Шағын орталық қабырғасында баланың көп уақытын ойынмен өткізетіні белгілі. Ойын – бала өмірінің нәрі, яғни оның рухани жетілуі мен табиғи өсуінің алғы шарты. Ойын дегеніміз жаттығу, ол арқылы бала өмірге әзірленеді. Халқымыздың ұлы ойшыл - ақыны Абай Құнанбаев «Ойын ойнап, ән салмай, өсер бала бола ма?», - деп айтқандай ойын бала өмірінде айрықша орын алады. Сәбидің өмірді тануы, еңбекке қатынасы, психологиялық таным – дағдылары осы ойын үстінде қалыптасады.

Ойын баланың даму құралы, таным көзі, білімдік, тәрбиелік, дамытушылық мәнге ие бола отырып, тұлғаның жеке тұлға ретінде қалыптасуына ықпал етеді.

Ойынды әрбір бала ойнап өседі, ойынды көп ойнаған баланың дүниетанымы кең, жаны таза, жүрегі нәзік, нағыз сезімтал тұлға болмақ. Әрине, ойын баланың дамуына, қалыптасуына әртүрлі әсер береді. Кей бала ойында шынайы өмірді бейнелесе, кей бала ішкі сезімін білдіреді. Ойынның дамуына және баланың ойынға араласуына әсер ететін факторлар өте көп. Мысалы, үлкендердің ойынға басшылық жасауы, ойыншықтар, баланың өсетін ортасы, балалар ұжымы, баланың тәрбиесі т.б. Дегенмен де ойын тек әрекет емес, балалардың да, үлкендердің де қызығушылық ермегі, адамды рахат және қанағат сезіміне бөлейтін іс-әрекеті.

Ойынның негізгі ерекшелігі ол балалардың қоршаған өмірді — адамдардың қимылын, іс-әрекеттерін бейнелеу болып табылады. Ойын іс-әрекетінің тағы бір ерекшелігі — оның әрекеттік сипаты. Балалар ойын шығарушылар, ойынды жасаушылар болып табылады. Олар ойында өздеріне мәлім өмір құбылыстары мен оқиғалары туралы білімдерін бейнелейді, оларға өзінің қатынасын білдіреді. Балалар ойынының ерекшелігі сондай-ақ бейненің, ойын әрекеті мен сөздің ұштасуымен өзара байланыстылығында. Бұл оның сыртқы белгісі емес, шын мәні.

Ш.А.Амонашвили ойын арқылы балаларға өте қиын әлемдік танымды түсіндіре білді. Ш.А.Амонашвили өз оқушыларымен ойын ойнағанда өзін балалармен бірдей қоя отырып, олардың көңіліне, ойына, санасына пайдалы ұғымды беріп, өз ісіне сенімді болып, қиындықтарды жеңе білуге

үйретті–баланың көздерінде білімге деген құштарлықты байқады. Осындай ойын арқылы оқытудың арқасында дидактикалық ойын пайда болды.

Дидактикалық ойындар педагогика ғылымының дидактика тарауында қарастырылады. Себебі, дидактика – бұл оқу, және білімдену, олардың мақсаттары, мазмұны, әдістері, құрал жабдықтары, ұйымдастырылуы мен нәтижелері жөніндегі ғылым. “Дидактика” термині грек тілінен енген, аудармасы “үйретуші” дегенді білдіреді.

Дидактикалық ойын тәрбиешінің шығармашылықпен түрлендіре отырып, балалардың психофизиологиялық ерекшеліктерін ескеріп, балабақшадағы ұйымдастырылған іс-әрекет кезінде жаңа тақырыпты өткенде, өтілген материалды қайталағанда, білімді тиянақтау кезінде іс-әрекеттің мазмұнына сай кең пайдаланылады.

Дидактикалық ойын – балалар үшін оқу да, еңбек те. Ол балаларға өмірде кездескен қиыншылықтарды жеңу жолын үйретіп қана қоймай, ұйымдастырушылық қабілетін қалыптастырады. Сондай-ақ, балалар өздерін ізденімпаз, тапқыр етіп көрсеткісі келеді. Әсіресе, түйсіну, сезіну, қабылдау, ойлау, зейін қою сияқты таным үрдістері дамуына жол ашады. Сондықтан бұл ойынның түрі баланың таным қабілетін, сенсорлық дамуы, белсенділігін дамыту құралы болып табылады [2].

Ойын оқыту процесінде мынадай екі түрлі мақсатта қолданылады: біріншісі- оқу (танымдық) мақсатта, екіншісі- ойын ойнау мақсатында.

Ойнау кезінде бала өзінің қоршаған дүние туралы түсінігін кеңейтіп оны бекітіп нақтылай түседі, өз пікірін сөзбен жеткізуге ұмтылады. Сонымен бірге әрбір дидактикалық ойын ойлай білуге баулып, балалардың сөздік қорын арттырады, ақыл – ой қызметін қалыптастырады.

Дидактикалық ойындардың маңыздылығы балалардың ынта – ықыласын есепке ала отырып, оқуды қызықты етіп, білім, білік, дағдыны қалыптастыру. Балабақшада баланың танымдық әрекетін, қызығушылығын дамыту мақсатында дидактикалық ойындарға қойылатын бірнеше талаптарды атауға болады. Олар:

- а) балаларға өзінің қабілетін көрсете білуге мүмкіндік беру;
- ә) баланы басқалармен жарыса білуге қалыптастыру;
- б) ойын барысында балаға жаңа білім, білік, дағдылардың қайнар көзіне жету;
- в) баланың ойын барысында жеткен оның жаңа алған білім, білік, дағдыларымен сәйкес келетіндігі.

Осы көрсетілген сұраныстардың ішінде балалардың танымдық әрекеттерін дамытуда әсіресе кейінгі 3 (жоғарыда аталған:ә, б, в) бөлімнің маңызы зор.

Дидактикалық ойындардың ішінде балалардың өздері қолдан жасап, құрастырып ойнайтын ойыншықтардың орны ерекше. Өйткені, өздері ойын барысында жаңа білім алып, олардың елестету, есте сақтау, ойлау, сөйлеу тілімен олардың түрлі қабілеттері: конструкциялық, музыкалық, ұйымдастырушылық т.б. қасиеттері дамиды.

С.А.Шмаковтың анықтауы бойынша ойын төрт түрлі қырымен сипатталады:

- еркін дамытушы іс - әрекет, ол әрекет белгілі бір нәтиже үшін емес, баланың қанағаттануына байланысты;
- әрекеттің эмоционалды жағынан көтеріңкі болуы, яғни жарыстық орын алуы;
- ойынның мазмұнын сипаттайтын қағидалар [3].

Мектепке дейінгі ұйымдарда оқыту мазмұнына сәйкес дидактикалық ойындардың түрлері кең қолданылады. Мысалы:

1. Ойын – саяхаттар. Бұл ойындар ертегілерге ұқсас. Фактілерді немесе оқиғаларды бейнелейтін, бірақ ерекше түрде ашып көрсетілетін қарапайым жұмбақ арқылы; қиындық – оңай жолмен; қажеттілер – қызық жолмен беріледі.

2. Ойын – тапсырмалар. Бұл ойындардың негізін заттар мен әрекет, сөздік тапсырмалар құрайды. Ойын міндеттері мен әрекеттері бір нәрсені болжауға негізделеді.

3. Ойын – болжамдар. Бұл ойындар “Не болар еді ...?”, “Мен не істер едім, егер ...” деген сұрақтарға негізделеді. Ойынның дидактикалық мазмұны балалардың алдына проблемалық міндет пен әрекет ситуацияны қоюда ерекшеленеді. Мұндай ойындар білімді нақты жағдайда ұштастыра байланыс есептерін тағайындауды талап етеді.

4. Ойын – жұмбақтар. Жұмбақтың негізгі ерекшелігі – логикалық астарының болуында. Олар баланың ой әрекетін белсендіреді. Жұмбақтар салыстыру, теңеу және сипаттау арқылы ұғымның қасиеттерін ажыратуға тәрбиелейді, оқушы қиялының дамуына әсер етеді.

5.Ойын – әңгімелер баланың қызығушылығына негізделген оқыту тәсілдерінің бірі. Мектеп жасына дейінгі балалардың ойын баласы екенін ескере келе, дидактикалық ойындардың жүйелі қолданылуы жақсы нәтиже береді [4].

Аванесов. В.Н. ойынша дидактикалық ойындар оқытудың ойын әдісі ретінде екі түрде қарастырылады: ойын –сабақтар және дидактикалық пен автодидактикалық ойындар. Бірінші жағдайда жүргізуші рөлі тәрбиешіге тиесілі, өйткені балалардың сабаққа қызығушылығын көтеру үшін әртүрлі ойын тәсілдерін қолданады, ойын жағдайын жасайды, жарыс элементтерін енгізеді және т.б. Ойын әрекетінің әртүрлі компоненттерін сұрақтармен, нұсқаулармен, түсіндірулермен, көрсетулермен сәйкес қолданылады [5].

Ұйымдастырылған оқу қызметі кезінде ойын арқылы білімді берумен бірге тәрбиеші белгілі түсінік қалыптастырады және балаларды ойнауға үйретеді. Балаларға арналған ойындар негізі ойын барысын құрайтын қалыптасқан көріністері, заттармен жасалатын әртүрлі ойын қозғалыстары болып табылады. Содан кейін бұл білімдер мен көріністерді өздігінен шығармашылық ойындарына тасымалдауға жағдайлар жасау маңызды.

Дидактикалық ойындар балаларды оқытудың түрі ретінде екі: оқулық (танымдық) және ойындық (қызық) негізден тұрады. Тәрбиеші бір мезгілде оқытушы және қатысушы болып табылады. Ол үйретеді және оқытады, ал балалар ойнап жүріп, үйренеді. Егер ұйымдастырылған іс-әрекет кезінде балалардың білімі кеңейіп және тереңдетілетін болса, ал дидактикалық ойындарда балаларға тапсырмалар жұмбақ, сөйлемдер, сұрақтар түрінде ұсынылады.

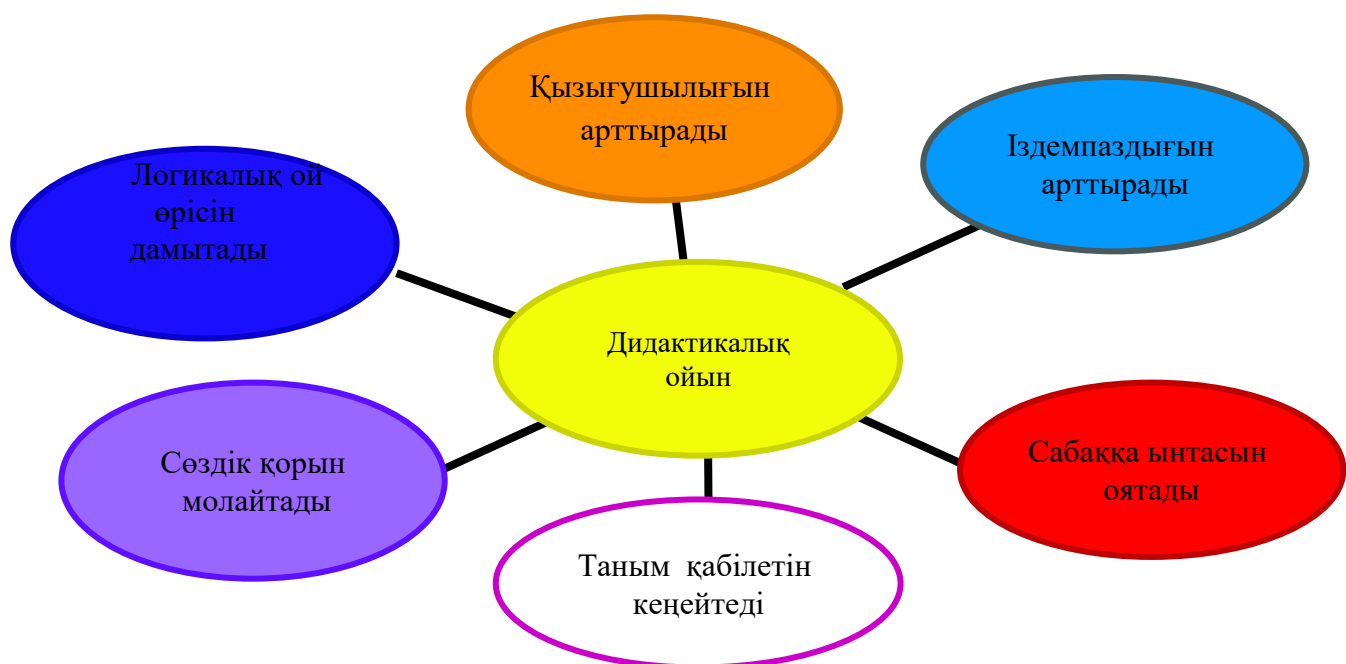
Дидактикалық ойындар, әсіресе ерте жастағы топтарда балаларға сюжеттік – рөлдік ойындарын үйрету,өзіне белгілі рөлді ала білу, ойын ережелерін орындау, оның сюжетін ашу мектепке дейінгі педагогиканың әдісі ретінде қарастырылады. Мысалы, «Әлди,әлди ақ бөпем» дидактикалық ойынында тәрбиеші кіші топтардың балаларына қуыршақты шешіндіруде қимылдардың реттілін – орындыққа киімдерді ұқыпты жинауды, қуыршаққа қамқор болуды, оны жатқызуды, бесік жырын айтуды үйретеді. Ойын ережесіне сәйкес, балалар заттардың ішінен ұйықтауға қажеттілерін таңдайды. Мұндай ойындар кіші топтарда бірнеше рет өткізіледі: «Айгүл қуыршақтың туған күні», «Айгүлді серуендеуге киіндіреміз», «Айгүл түскі аста», «Айгүлді жуындыру». Қуыршақтармен ойындар балаларды өздігінен шығармашылық сюжеттік – рөлдік ойындарға үйретудің тиімді тәсілі болып табылады [6].

Ересек қызығушылығын дамыту, топтардағы балалардың (4-6 жас) дидактикалық ойындарға олардың ойын әрекеттерін қалыптастыруға, тәрбиеші мынадай жағдайларда олардың алдына күрделенген тапсырмаларды қойған кезде және ойын әрекеттерін есіне түсіруге асықпаған кезде қол жеткізуге болады. Мектепке дейінгілердің ойын әрекеттері бірте-бірте саналы болады, ол тек қана үдерістің өзіне емес кең ауқымды нәтижеге жетуге бағытталады. Сонымен бірге мектепке дейінгі ересектер балаларда ойын кезінде сәйкес эмоциялық көңіл күйді сақтайтын, еркіндікті, оған қатысқанда қуанышты бастан кешіре білетін және қойылған мақсатты шешуде қанағаттану сезімі болатындай болады. Оларда бір нәрсе жасауға тырысу, бірге ойнау, бір нәрсемен шұғылданду, ортақ мақсат қою және оны жүзеге асыру ісіне өздері қатысуға талпыныс пайда болады. Мұның бәрі де баланың жеке басының қоғамдық бағытын анықтайды, оның өмірге белсенді ұстанымын бірте - бірте қалыптастырады [7].

Дидактикалық ойын баланың қоршаған дүние туралы түсінігін кеңейтіп және оны бекітіп нақтылай түседі.

Бала бақылау, оқыған кітап, естіген ертегі арқылы айналасын таниды. Олардың түсінігі алғашқы кезде айқын болмайды. Тәрбиеші баланың түсінігін дидактикалық ойындар арқылы нақтылап, дамытып саналы түрде түсінуін өрістетеді. Мысалы, бір заттың түсін атаңдар? Бояудың қандай түрін білесіңдер? Үй жануарларының үшеуін атаңдар. Бала дидактикалық ойын арқылы әр затқа байланысты жаңа білімді меңгеріп, түсінігін тиянақтайды.

Әрбір дидактикалық ойын ойлай білуге баулып, сөздік қорын өсіреді, ақыл - ой қызметін қалыптастырады.

Қорыта айтқанда, мектепке дейінгі мекемелерде арнайы ұйыдастырылған оқу қызметінде тімді пайдаланатын болсақ сабақ тартымды өтеді, балалардың білуге деген құштарлығын арттырады, түсініктерін тереңдетеді, танымдық қызығушылықтары дамиды.

Пайдалынған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті - Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы 2012ж .
2. Альжанова Г.Н. Дидактикалық ойындар баланың интелектісін дамыту құралы ретінде. «Бала және балабақша» журналы. №8-9-11-2011.
3. Шмаков С. А. “Игры учащихся – феномен культуры”, Москва, 1994 г.
4. Бастауыш мектеп, №3, 2003, А.Әбішева «Ойын элементтерін пайдаланудың педагогикалық ерекшеліктері»,
5. Аванесов. В.Н. Дидактическая игра как форма организации обучения в детском саду // Умственное воспитание дошкольника /под ред. Н.Н. Подьякова. - М.: 2000. -263с.
6. «Мектепке дейінгі балалық шақ» республикалық орталығы. «үш тілдегі дидактикалық ойындар жинағы» Әдістемелік құрал. Астана 2013
7. Бондаренко А.К. Дидактические игры в детском саду. – М.: «Просвещение», 1991ж

Әтемова Қ.Т.

п.ғ.д., Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің профессоры

Турсунходжаева Н.А., Сарсенова Ж.Ұ.

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранттары,
Түркістан қ., nadira.nadira.2013@mail.ru

ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫ ҚЫЗДАРЫНЫҢ БОЛАШАҚ ОТБАСЫЛЫҚ ӨМІРГЕ ДАЯРЛЫҒЫНЫҢ БҮГІНГІ КӨРІНІСІ

Абстракт: Жаһандық қарым-қатынас мәдениеті еуропа елдері халықтарына ғана емес, түркі халықтарының мәдениеті мен көзқарастарына да өзгеріс әкелді. Әсіресе, қыз балалары мен әйел азаматтардың көзқарасымен қоса, киіну мәдениеті, қарым-қатынас стилі және отбасылық дәстүрлерін сақтау жағдайына елеулі ықпал етуде. Әсіресе жас қыз балаларының болашақ жар, ана ретіндегі көзқарастары мен өмірлік ұстанымдары ұлттық тәрбиеден алысқандықтан барады. Сондықтан, бүгінгі күні түркі халықтарының қыз балаларын ұлттық ерекшелігіне тән көзқарастар мен дәстүрлері тұрғысында даярлау заман талабы болып отыр. Аталмыш мақала «Түркі халықтарының ұлттық құндылықтарды жаңғырту негізінде қыз балаларды болашақ отбасылық өмірге даярлау дәстүрлері» тақырыбындағы ғылыми жоба аясында жүргізілген зерттеу жұмысының нәтижелері бойынша даярланды. Мақалада түркі халықтары қыздарының бүгінгі болашақ отбасылық өмірге деген көзқарастары мен ұлттық ұстанымдары туралы баяндалады.

Кілт сөздер: Болашақ отбасылық өмір, қыз балалары, отбасы, түркі халықтары, тәрбие.

Түйін: Мақалада түркі халықтарының отбасылық ұлттық құндылықтары негізінде қыз балаларды болашақ отбасылық өмірге даярлау дәстүрлері және оның бүгінгі жастар арасында мақұлданып салыстырмалы сипатталады. Аталмыш мақалада көрсетілген деректер Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің студент қыздары арасында жүргізіліп, сараптама жасалған. Жүргізілген сауалнамалар нәтижесінде түркі халықтарының қыз балалары көзқарасындағы болашақ отбасылық өмірге даярлығының бүгінгі көрінісі сипатталған.

Резюме: В статье рассматриваются традиции подготовки девушек к будущей семейной жизни на основе семейных национальных ценностей тюркских народов, а также сравнительная характеристика взглядов современных молодых людей на данный вопрос. Информация, предоставленная в данной статье, была получена в ходе проведения опроса среди студентов Международного казахско-турецкого университета имени Ходжа Ахмеда Ясауи. В результате анализа опросов была выявлена характеристика готовности девушек тюркских народов к будущей семейной жизни.

Summary: This article deals with not only future family life preparation of girls on the basis of Turkic people's national family values, but also its acceptance among young generation of present time has been depicted.

Data specified in this article have been conducted and analyzed among girls students of Khoja Ahmed Yasawi international Kazakh-Turkish University. As a result of the the questionnaire it has been clearly identified the present time's description of future family life preparation of the girls of Turkic people.

Халқымызда «Еркек үйдің егесі, әйел үйдің шегесі» деп бекер айтпаған. Кез-келген отбасы босағасының беріктігі мен ынтымағының жарасымдылығы ондағы әйел баласының ақыл-парасатына тікелей байланысты. Осы тұста елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің «Қазақстан-2050» стратегиялық бағдарламасында әйел баласының отбасындағы орны мен ұрпақ тәрбиесіндегі рөлін ескерте келіп: «Біз қыздарымызға ертеңгі жар, ана деп қарап, тәрбиелеуіміз керек», - деп қыз балаларының тәрбиесіне ерекше көңіл бөлу керектігін тапсырған еді[1]. Бұл әсіресе, бүгінгі жаһандық тәрбие дәстүрлерінің күнделікті тіршілігімізге дендеп еніп, ұлттық болмысымызға едәуір ықпал етіп отырған заманда өте өзекті мәселеге айналып отыр. Өйткені, бүгінгі күні әрбір отбасындағы әйел болмысы мен оның қоғамдағы орны, рөлі ұлттық сипаттан алысқа бара жатқаны жасырын емес.

Бүгінгі қоғамдағы әлеуметтік құбылыстар мен жаһандану үрдістерінің талаптары әсіресе қыздар тәрбиесіне ерекше ықпал етуде. Балалардың даму ерекшеліктеріндегі қарқынды өзгерістер мен ата-аналардың тәрбиедегі қауқарсыздығы, мамандар дайындығы мен тәрбие мекемелері арасындағы байланыстың әлсіздігі, әлеуметтік сұраныстардың артуы мен отбасы мүшелері арасындағы қарым-қатынас және өзара мейірімділіктің жеткіліксіздігі отбасындағы тәрбиеге, соның ішінде қыз тәрбиесіне кері әсерін тигізіп келеді. Ата-аналар күні бойы үйде болмағандықтан, қыз балаларының тәрбиесі назардан тыс қалды. «Қызым үйде, қылығы түзде» деп халқымыз айтқандай[2] бүгінде мектеп жасында жүріп тұрмыс құрып жатқан боз балалар да бар.

Бұл келеңсіз жағдайлардың пайда болуы, бүгінгі жаһандық және батыс мәдениетінің жастарға қарқынды ықпал етуі болса, екінші жағынан, қыз балаларды болашақ отбасылық өмірге даярлаудың жеткілікті дәрежеде жүргізілмеуінен дер едік.

Сондықтан, қыз тәрбиесін ұлттық бағытта жетілдірудің тиімді жолдарын қарастырып, пайдалану үшін оны түркі халықтарына тән қыз, әйел балаларының болмысымен байланысты айқындап алған дұрыс болар деп ойлаймыз. Ең алдымен қыз балаларының болашақ отбасылық өмірге дайындығы мен оның іске асырылу жолдарын тарихи қалыптасуымыздағы дәстүрлермен байланысты сипаттайтын болсақ, дініміз ортақ түркі халықтарының қыз балаларына деген талаптары өте жақын екендігін байқаймыз.

Тарихи шолу.

Қыз тәрбиесіне байланысты ғылыми деректерге сүйенер болсақ, орта ғасырдағы түркі ғұламалары мұраларындағы болашақ отбасын құруға дайындық, жар таңдау, қызды ұзату мәселелері өзекті болған әрі қажеттілік туғызып отырған. Сонау Қорқыт жырларынан бастау алған қыз, әйел балаларының болмысының отбасы өміріндегі маңыздылығы аса мән беріліп жырланады[3]. Әйел отбасындағы ер азаматтың ақылшысы, бағдарлаушы жолдасы ретінде жырланады. Сондықтан, Қорқыт жырларында ер жігіттерге жар таңдауда қыз балаларына қояр талаптары тым жоғары болған. Қыз тәрбиесі мәселелері орта ғасыр ғұламасы Ж.Баласағұнның «Құтты білік» дастанында да баяндалады[4]. Тәрбиелі үйдің қызына үйлену ер жігіттерді барлық арманына қол жеткізетін жеңісі ретінде қарастырылады.

Ғұламалар мұраларындағы қыз тәрбиелеу көзқарастары халқымыздың дәстүрлерінде жалғасын тапқан. Халқымызда қыз тәрбиесі келін тәрбиесінен бөлінбей бірге қарастырылған. Себебі, келін жат жұрттан келіп, әлі отбасы дәстүрлеріне сіңісе қоймағандықтан қызына тәрбие бере отырып, келінін қоса тәрбиелеген. "Қызым саған айтам, келінім сен тыңда" деген мақал астарында келінге тікелей айта алмаған талаптарын қызына үйрете отырып тұспалдаған[5]. Жас келінді ата - анасы қолында ұстап, тәрбиелеген. Әбден қалыбына келген кезде ғана отау етіп, бөліп шығарған. Әйел тәрбиесіне оның ері де елеулі үлес қосқан. Сол тәрбиенің негізі бірін - бірі сүйу мен сыйлауда екені тағы белгілі. Өйткені, "Атың жаман болса сатып құтыларсың, қатының жаман болса қайтіп құтыларсың",- дей отырып, жас келінді жақсы етіп тәрбиелеу, келген жеріне тастай батып, судай сіңіп кетуі қашан да енеге сын болған. Сондықтан өз қыздарындай көріп бірге тәрбиелеген.

Түркі халықтарының қыз тәрбиесіндегі дәстүрлері мен әйел баласына деген қатынасы қашанда өзге ұлттарды қызықтырып келген. Себебі, ата-бабаларымыздан келе жатқан тәрбие дәстүрлерінде алып қосар ештеме жоқ, бәрі өз орнымен ұсынылып келген. Бұл дәстүрлердің заманның өзүна қарай тозығы жетпеген, қайта сұранысы арта түскендігіне бәріміз бүгінде куәсіз.

Түрік халықтарының отбасылық тәрбие дәстүрлерін зерттей келе, Ресей ғалымы, профессор Ю.К.Малницкий отбасындағы қыз, әйел баласына деген қатынасты былайша сипаттайды: «Қазақ халқының тұрмыс тіршілігінде әйел баласы ең алдымен шаруашылықтағы басты құндылық болып табылған. Қыз балалары жастайынан (5 жастан) анасының көмекшісі ретінде одан бір елі де қалмаған. Сөйтіп, анасының жанында жүріп әйел балаларына тән әрекет түрлерін, яғни су, отын әкелуге, киіз үйдің ішін жиып - теру, тамақ әзірлеу, іс тігу, қол өнермен айналысуға үйретіледі. Сонымен қатар, қазақ халқында әйел баласы өзінің шаруашылық жұмыстардағы жетістіктеріне қарай отбасында үлкен беделге ие болып отырған. Әйел мал шаруашылығын басқаруға, азықтандыруға, қол өнер бұйымдарын сатуға даярлау жұмыстарымен айналысуға құқылы болған. Оның көзқарасы мен пікірі отбасылық кеңесте шешуші дауысқа ие болған. Сондай- ақ, әйел ат үстінде еркін далада шабады, қонақтарды күтіп алуға және оларды қымыз, қымыранмен сусындандыруға қатысатын, тіпті олармен сұхбатқа да түсетін болған деп қазақ әйелдерінің басқа халықтардан ерекшелігін сипаттайды [6, 105 б.].

Міне, осылайша түркі халықтарына енген этностар қыздарын жастайынан болашақ ана болуға, жар ретінде отбасы өмірін ұйымдастыру мен шаруашылықты жүргізуге тәрбиелегендігін көреміз.

Әйтсе де, қоғам бір орында тұрған жоқ. Заманның дамуына қарай бүгінде ұлттық құндылықтарымыз біртіндеп жаһандық мәдениетпен кіріктіріліп, қыздарымыздың болмысы мен оған деген көзқарастар да өзгерді.

Зерттеу барысына талдау

Біз түркі халықтары қыз балаларының болашақ отбасылық өмірге даярлығының бүгінгі жағдайы мен оған деген көзқарастарын және ой-пікірлерін білу мақсатында Түркістан қаласында орналасқан Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің студент қыздары арасында сауалнама жүргіздік. Сауалнамаға аталмыш оқу орнында білім алып жатқан 10 мемлекеттен(Қазақстан, Ауғанстан, Түркменстан, Қырғызстан, Моңғолия, Түркия, Қытай, Қарақалпақстан, Болгария, Ресей) келген 13 ұлт өкілдерінің(Қалмақ, башқұрт, саха, ауған, қырғыз, болгар, түркімен, қарақалпақ, түрік, өзбек, қазақ, тәжік, ноғай) жалпы саны 190 қыздары қатысты. Сауалнамаға қатысқан қыз балаларының жасы 17 жас пен 25 жас аралығын қамтыды. Олардың

барлығының да діні ислам діні екендігі анықталды. Олай болса, бұл діндегі қыз балаларының көзқарастары мен болашақ отбасылық өмірге даярлық бойынша көзқарастары жақын болуы тиіс. Әйтсе де, бүгінгі заманның құбылыстары олар көзқарастарына әртүрлі әсер еткендігін көрсетті. Олардан төмендегідей сұрақтар бойынша жауаптар алынып, сараланды:

«Дәл қазір тұрмыс құруға дайынсыз ба?» деген сұрақ бойынша сауалнамаға қатысқан 17-25 жас аралығындағы қыздардың небәрі 29-ы (18%-ы) ғана дайын екендіктерін айтқан, қалған 82%-ы (161-і) әлі тұрмыс құруға психологиялық тұрғыдан дайын емес екендіктерін білдірген.

Бұдан шығатын тұжырым, бүгінгі қыз балаларын жоғары оқу орындарында болашақ кәсіби маман болуға дайындап шығарғанымызбен, отбасында тұрмыс құруға дайындығын қалыптастыру назардан тыс қалып келгендігін көруге болады. Сонымен қатар, ерте тұрмысқа шығып балалы болғандар арасында саналы түрде ана болуға, отбасылық жауапкершілікті сезінуге дайын болмайтындығы да осы себептен деп білеміз. Бүгінгі қоғамда болып жатқан сорақы құбылыстар мен қатігездік оқиғалардың орын алу себептері де осыдан деп білуге болады.

«Қыз балаларының қанша жастан тұрмыс құруы дұрыс деп ойлайсыз?» деген сұраққа сұралғандардың 8%-ы(16 адам) 17-20 жас аралығын қыз балалары үшін тұрмыс құруға қолайлы жас деп көрсеткен, ал 69%-ы(131 адам) 21 мен 25 аралығын көрсеткен, 19%-ы(36 адам) 25 жаста тұрмыс құрған дұрыс деп санайтынын айтса, 4%-ы(7 адам) қыз балаларын мына жаста тұрмыс құруы тиіс деп айту қате пікір деп ойлайтынын айта отырып, адам өзін тұрмыс құруға дайынмын деп санаған кезде отбасын құруы керек деп білетіндігін мәлімдеген.

Жоғарыдағы фактілерден жастардың басым бөлігінің қыз балаларының жастай тұрмыс құруына көзқарастарының теріс екендігін көруге болады. Шынында да қазіргі жастар, отбасын құрудан бұрын қоғамда өз орнын табуды, мамандық алып, қызметтік жетіктікке қол жеткізуді және әлеуметтік мәселелерін шешіп алуды жөн көреді. Сондықтан, қазіргі жастар болашақ жар таңдауда да біршама талаптар қояды және отбасын құруға асықпайды.

«Болашақ жарыңыздың қандай адам болғанын қалайсыз?» деген сұрақ бойынша қыз балалардың 73,2%-ы(139 қыз) негізінен жігіттің ішкі жан дүниесінің бай болғанын қалайтынын айтқан. Бұдан қыздардың оқыған, мінезі байсалды, ұстамды, әйел баласына түсіністікпен қарайтын, рухани бай, интеллект жігіттерді жоғары бағалайтынын көруге болады. Қыздардың ішіндегі 10%-ы(20 қыз) жігіттердің сымбатты болғанын қалайтынын жасырмаған. Ал, қалған 16,8%-ы(32 қыз) жауап беруге қиналғандар болды. Демек, олар болашақ отбасылық өмір туралы, жар таңдау бойынша әлі ойланбағандар қатарында болып тұр.

«Отбасында қанша балаңыз болғанын қалайсыз?» деген сұрақ төңірегінде жүргізген сауалнамаға қыздардың 14%-ы(26 қыз) 1-2 бала болғанын дұрыс деп санайтынын айтқан. 34 %-ы(64 қыз) 3-4 бала болғанды қалайды екен. Ал, сұралғандардың 42%-ы(79 қыз) 4 баладан жоғары болуы керек десе, 11% қыздар (21қыз) жауап беруге қиналғандар болды.

Сонымен қатар, қыздардың басым бөлігі (148 қыз) яғни сауалнамаға қатыстандардың 78%-ы тұрмыс құрғаннан кейін жігіттің ата-аналармен бірге тұруды қалайтындықтарын білдірген. Ал, қыздардың 15%-ы ата-енелерінен бөлек тұрғанды дұрыс көретіндіктерін білдірген.

Сауалнама бойынша сұралған сұрақтың жауаптары бойынша қыздардың 60%-ының отбасында болашақ отбасылық өмірге дайындайтын әңгімелер мен сұхбаттар жүргізіліп тұратыны анықталса, 23%-ының отбасында бұл тақырыпқа мүлдем әңгіме қозғалмайтындығы белгілі болды.

«Отбасы тыныштығы мен бақыты неде деп білесіз?» деген сұраққа сауалнамаға қатысқан қыз балаларының 3%-ы отбасындағы ұрыс-керіс пен келіспеушіліктің бәрі материалдық жағдайға байланысты деп білетінін көрсеткен. Шындығына да көп жағдайда отбасы тыныштығының бұзылуы қаражат тапшылығынан туындайтын қиыншылыққа төзбеу деп айтып жатамыз. Соған қарамастан сұралғандардың 92 %-ы ерлі-зайыптылардың арасында рухани жақындық пен өзара түсіністік болса материалдық жағдайдың қиындығы отбасындағы тыныштықтың бұзылуына себеп бола алмайды деп есептейтіндігін айтқан. Қыздардың 5%-ы жауап бере алмаған.

«Жұбайыңыз үйде отырғаныңызды қаласа келісер ме едіңіз? Әлде жұмыста болғанды қалайтыныңызды мойындатар ма едіңіз?» деген сұрақ бойынша 35%-ы келісетінін айтса, 58 %-ы келіспейтінін, жұбайын көндіруге тырысатынын мәлімдеген. Қалғандары жауап бере алмаған.

«Сіз үшін әйелдің орны қайда болуы керек?» деген сұраққа қыздардың 14%-ы өздеріне ерекше құрметтің болуы керектігін айтқан. Олар отбасы саясатын әйелдер жүргізгенде отбасы өмірі дұрыс болады деп білетінін айтса, 46%-ы ер адам үстем болуы керек деп есептейтінін айтқан. 27%-ы ері мен әйелі тең құқылы қарым-қатынас жасағанда отбасы өмірінде гармония болады деп білген. 13%-ы жауап бере алмағандар қатарында болды.

«Отбасы құндылығына нелерді жатқызасыз?» деген сұраққа ешқайсысы нақты жауап бере алмаған. Отбасы құндылығына қыздардың 81%-ы(154 қыз) рухани құндылық деп көрсеткен, бірақ ол құндылықтарды нақты атап көрсете алмаған. 3%-ы(5 қыз) материалдық құндылықты атаған.

Бұл сауалнама нәтижелерінен көретініміз, бүгінгі түркі халықтарына тән қыз балалардың отбасы өміріндегі көзқарастарының әртүрлілігін байқаймыз. Сонымен қатар, қыздардың отбасылық салт-дәстүрлерді білетіндері көпшілік болғанымен, оны пайдалануы төмен болып тұр. Отбасыларында қыз балаларды болашақ отбасылық өмірге мақсатты түрде даярлаудың назардан тыс қалып отырғандығы байқалады.

Қорытынды. Осы мәселелерге байланысты бүгінде мектептерде, тәрбие мекемелерінде жоғары оқу орындарында кешенді жұмыстар атқарылуы тиіс деп білеміз. Өйткені, қыз тәрбиесін ұлттық құндылықтармен байланысты іске асыру қоғамдағы келеңсіз оқиғалардың алдын алуға мүмкіндік береді. Сондықтан, ұлттық құндылықтар негізінде түркі халықтарына тән тәрбие дәстүрлерін насихаттау мен оны қыз бала тәрбиесінің негізіне алу қоғам сұранысынан туындап тұрған мәселе деп білеміз.

Бүгінгі жаһандану жағдайында әлемдік білім мен мәдениетті меңгере отырып, ұлттық құндылықтарды бойына сіңіріп өсу жастар тәрбиесін тұрақтандырады. Қыз балалары болашақ ана, жар болғандықтан оларды өз табиғатына тән дәстүрлермен тәрбиелеу маңызды. Өйткені, еліміздегі отбасы тәрбиесі дәстүрлерін берік ұстанған халықтың ұрпақтары өздерін ұлтына лайықты алып жүре алады. Бұл ең алдымен қыз балалардың болашақ жар, ана, әйел ретіндегі болмысын қалыптастырумен байланысты болмақ. Сондықтан, білім беру мекемелерінде жаһандық ақпараттар мен технологияларды меңгеру тиімді болғанымен, тәрбиеде ұлттық құндылықтарымызды басты назарда ұстау маңызды. Осы тұста елбасымыз Н.Ә.Назарбаев: «Білім мен тәрбие адамгершілікті қалыптастырудың қос қанатындай, сондықтан білім жаһандық, ал тәрбие ұлттық болуы керек»[7], - деп айта отырып, бүгінгі жастарды ұлттық және жаһандық мәдениетті қатар меңгеруі арқылы заман талабына сай тұлға етіп қалыптастыруды мақсат етеді.

Жоғарыдағы түркі халықтарының қыз балалары көзқарастарына талдау мынадай ерекшеліктерін атап көрсетуге негіз болады:

- бүгінгі түркі халықтарындағы қыз балаларының басым бөлігінің жастай тұрмыс құруға көзқарастарының теріс екендігі;

- түркі халықтарының өмір сүру салтына тән бірнеше ұрпақ өкілдерінің бір шаңырақ астында тұруы сақталғандығы көрінеді. Оның қажеттілігі бүгінгі ата-енелердің көзқарастары мен жастар көзқарастарының біршама жақындығы, сонымен қатар заман талабына сай ойлау, өмір сүру дәстүрлерінің бірыңғайлығы деп білеміз;

- егемендікке қол жеткізуімізге байланысты жастардың әлеуметтік қиыншылықтан қорықпай, көпбалалы отбасы болуға деген ниеттерінің болуы;

- түркі халықтарының қыз балалары арасында ұлттық құндылықтардан гөрі, әлемдік мәдениетті ұстану жағдайларының басымдығы;

- түркі халықтарының қыз балаларының жар таңдауда ер азаматтардың рухани деңгейінің жоғары болуын қалайтындығы;

- түркі халықтарының қыз балаларының «отбасы-ошақ қасында» қалып қоймай, қоғамда өз орны мен рөлін жоғары қоятындарының басымдығы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 ж.
2. Қазақ мақал - мәтелдері /жинап құрастырған Өтебай Тұрманжанов. - Алматы: Ана - тілі, 1993. - 173 б.
3. Қорқыт Ата. Энциклопедиялық жинақ. //Редакциясын басқарған Ә.Нысанбаев. - Алматы:"Қазақ энциклопедиясы баспасы, 1999. - 128 б.
- 4.Қазақ мақал - мәтелдері /құрастырған: Ж.Малайсайрин. - Алматы, 2004. - 184 б.
5. Баласағұн Ж. Құтты білік. - Алматы:Жазушы, 1986. - 358 б.
6. «...народы Средней Азии». Рукопись профессора Ю.К.Малницкого. ЮКОГА. Фонд № 1170. Название фонда «Документы о жизни и деятельности казахской национальной интеллигенции в Туркестане», ОП 10, Дело 4. – 118 с.
7. Н.Ә. Назарбаев. «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты // Егемен Қазақстан, 14 желтоқсан, 2012.

Кариев Сабыр
п.ғ.д., профессор

Кариева Қалия Өтепқызы
п.ғ.к. (PhD), доцент Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Karieva_Kalya@mail.ru, Астана қ.

БОЛАШАҚ ИНФОРМАТИКА МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ДАЯРЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

***Түйін:** Мақалада болашақ информатика мұғалімінің кәсіби дайындығын жақсартуға ықпал ететін ақпараттық технологияларды қолдану арқылы болашақ информатика мұғалімінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру процесі қарастырылады.*

***Аннотация:** В статье раскрывается процесс формирования профессиональной компетентности будущего учителя информатики с использованием информационных технологий, которые оказывают содействие совершенствованию профессиональной подготовки будущего учителя.*

***Summary:** The article reveals the process of forming the professional competence of the future computer science teacher with the use of information technologies that contribute to the improvement of the professional training of the future teacher*

Қазіргі ақпараттық технологиялардың қарқынды даму кезеңінде білім беретін оқу орындарының оқу үдерісінің тиімділігі болашақ мұғалімнің кәсіби дайындығына тікелей қатысты. Сол себепті ақпараттық-компьютерлік технологиялар құралдарын педагогикалық іс-әрекетте кеңінен қолдана білу іскерліктерінің жоғары деңгейде қалыптасуы мектеп мұғалімдерінің кәсіби дайындығына қойылатын талаптар қатарына енеді. Осы орайда жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдерді педагогикалық үдерісте ақпараттық технологиялар мен бағдарламалық құралдарды қолдануға ғана емес, осы құралдарды жасауға дайындау өзекті мәселе болып табылады.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында «Білім және кәсіби машық – заманауи білім беру жүйесінің, кадр даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдары. Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Барлық жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет», – деп атап көрсетті [1].

Қазіргі педагогикалық білім беру жүйесінің даму стратегиясын анықтауға және мұғалімдердің кәсіби дамуының өзекті мәселелерін тәжірибелік тұрғыдан шешуге міндетті болашақ кәсіби даярлық жүйесінің бейнесін қалыптастыру – қазіргі педагогикалық міндеттердің аса маңыздыларының бірі болып табылады. Педагогикалық-психологиялық әдебиеттерде педагогтың тұлғалық – кәсіби дамуы студенттердің кәсіби-педагогикалық бағдарлануын, педагогикалық оқу орындарындағы болашақ мұғалімдердің даярлығын, бітірушілердің шынайы педагогикалық тәжірибеге бейімделуін, тәжірибенің жинақталуына байланысты педагогикалық шеберліктің жетілдірілуін қамтитын үздіксіз үрдіс ретінде қарастырылады.

Болашақ мұғалімдердің өзін – өзі жүзеге асыруда олардың кәсіби әлеуетін дамыту маңызды болып табылады. Ол үшін үнемі өзін-өзі дамыту, белсендендіру, жүзеге асыру, тұлғаның танымдық дамуы жүреді.

Информатиканың салалық және элективтік курстарының енгізілуі жоғарғы кластарда информатиканы оқытудың әдістемелік жүйесіне жаңа талаптар қояды. Информатиканы және ақпараттық технологияларды бейіндік деңгейде оқып-үйрену келесі міндеттерге қол жеткізуге бағытталған: білім берудің саласын есепке ала отырып, информатика және ақпараттық технологиялар саласындағы жүйелілік және тереңдету; кәсіби ақпараттық технологиялармен танысу; бейіндік аумақтың мәселелерін шешуге бағытталған ақпараттық құралдарды құрастыру дағдысын қалыптастыру; таңдап алынған кәсіби салаға тән сипаттағы объектілер мен үрдістердің ақпараттық үлгісін өз бетінше жасай білу.

Өз маманының жақсы иесі болуы үшін, оқу үрдісін жалпы теориялық пәндер аралас пәндерге әсер етуі арқылы болашақ кәсіби дайындық нысанына бағыттап жасау қажет. Оқу сапасы шешуші кезеңінде танымдық дайындығының дамуына байланысты болады, Студенттер жоғары оқу орындарында оқытылатын барлық пәндердің жоспарын терең талдап, оқу пәндерінің мазмұны

туралы толық ақпарат алулары қажет. Бірінші , екінші курста олар жалпы мамандығына қажет болатын пәндерді оқиды, сондықтан бұл курстағы пәндерге көбірек көңіл аударулары керек.

Э.И. Кузнецовтың айтуы бойынша, болашақ информатика мұғалімінің әдістемелік дайындығының басты мақсаты ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, білім берудің негізгі принциптеріне дәйектелген білімді, дағдыны және іскерлікті қалыптастыру болып табылады:

- өзінің пәні бойынша педагогикалық бағдарламалардың негізгі оқудағы пакеттерінен хабардар болу және осы бағдарламалық құралдарды оқуда тиімді қолдана білу;
- компьютерді мәселелерді шешуші және білім беру құралы ретінде пайдалана білу;
- ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы оқыту нәтижесін бағалай білу және осыған байланысты білім беру үрдісін түзете білуі керек [2].

Осылайша, әдістемелік дайындық, болашақ информатика мұғалімін кәсіби даярлаудың басты буыны бола тұра, көп жағдайда кәсіби дайындықтың операциялық-технологиялық(қызметтік) компонентінің қалыптасуына сәйкес келеді.

Кәсіби даярлықтың ғылыми-теориялық (когнитивтік) компонентін қалыптастыру болашақ мұғалімнің пәндік дайындығымен дәстүрлі байланыста. Бұл ретте информатикаға әсер ететін, информатикада ғылым ретінде жүріп жатқан мәдени және техникалық өзгерістер, болашақ информатика мұғалімдерін пәндік дайындауды үнемі жетілдіріп отыруды талап етеді.

Пәндік салада информатика мұғалімін арнайы дайындау В.В. Лаптевтің зерттеулеріне сәйкес:

- «информатика» пәндік саласындағы негізгі (іргелі) дайындау;
- жаңа ақпараттық технологиялар саласындағы қолданбалы дайындау;
- «информатика» пәндік саласындағы әртүрлі бағыттар бойынша арнайы дайындау (информатиканың ғылым ретіндегі кейбір бөлімдері бойынша терендетіп немесе ілгері дайындау) арқылы қамтамасыз етіледі.

Алғашқы екеуі жоғарғы кәсіби білім берудің мемлекеттік білім стандартында көрсетілген оқу курстары мен пәндері арқылы, ал үшіншісі - мамандандыру пәндері мен аймақтық компоненттермен қамтамасыз етіледі.

Осылайша, болашақ информатика пәнінің мұғалімдерін пәндік дайындау 1-кестеде көрсетілгендей келесідей топтарға жіктеледі:

- базалық (негізгі) ғылыми дайындықты анықтайтын, информатика және есептеу техникасы саласындағы білімді;
- жаңа ақпараттық технологиялар жағдайында жұмыстың білімін, дағдысын және іскерлігін;
- қосымша (мамандандырылған) білім мен дағдыны қалыптастыруға бағытталған [3].

Кесте 1

Информатика мұғалімін пәндік салада арнайы дайындаудың құраушылары және олардың мазмұны

«Информатика» пәндік саласындағы арнайы дайындық		
Құраушылары	Не оқылады	МБС орны
Базалық (іргелі)	Информатика іргелі ғылым ретінде	Жоғарғы кәсіптік білім берудің мемлекеттік стандартының базалық және арнайы курстары
Қолданбалы (технологиялық)	Информатика қолданбалы ғылым ретінде (ғылымның онтологиялық анықтамасы) және технология	
Мамандандырылған (пәндік саланың бағыттары бойынша)	Информатика ғылымының жекелеген бөлімдері мен бағыты	Аймақтық компонентпен анықталатын, мамандандырудың пәндері және курстары.

Пәндік дайындық мақсаттарын жүзеге асыру төмендегі міндеттерді шешу арқылы қол жеткізіледі:

- информатиканың ғылыми пән ретіндегі негізгі түсініктері мен әдістері туралы теориялық білімді жинақтау және терендету;
- операциялық жүйелерді, утилитті, операциялық жүйелердің және операциялық қабықшаның қондырмаларын пайдалану негізінде дербес компьютерде жұмыс істей білуді және дағдыны қалыптастыру;

• компьютердің көмегімен ақпаратты ұсыну, сақтау, өңдеу және тарату тәсілдерін оқып-үйрену және меңгеру. Мәтінді, сандық кестені, мәліметтер базасын, жүйелік технологияларды, біріктірілген ортаны өңдеу жүйелерін және ғаламторды біріктіретін ақпараттық және коммуникациялық компьютерлік технологияларды пайдалану;

• оқу үрдісінде ақпараттық және коммуникациялық технологияларды, оқушылардың білімдік қызметін ұйымдастыратын және қашықтықтан оқыту технологиясын пайдалану тәсілдерін оқып-үйрену және меңгеру.

Пәндік сабақты дәстүрлі түрде оқыту, әдетте кәсіби қызметпен байланыстан тыс жүргізіледі. Қабылдау, зейін, жады үрдістері басты назарда болатыны жасырын емес. Дәрістік әдіс студентті ақпаратты «қабылдаушы» ретінде анықтаса, ал оқытушы сол ақпаратты «таратқыш» ролінде болады. Кәсіби қызметте баяндаушыдан үнемі дайын ақпаратты алуға ғана бейімделу аздық етеді, студентке қажетті ақпаратты өз бетімен ізденуіне тура келеді, әрбір оқушы осы үрдістің белсенді қатысушы бола алатындай ақпараттан ең маңыздысын ала білуі, оны оқып-үйрену барысын үлгілей және іске асыра білуі, өзінің білім алу қызметін өзі меңгере алатын деңгейде жүзеге асыра білуі керек болады [4].

Болашақ мұғалімдерді кәсіби дайындау барысында пәндік сабақтарды оқып-үйренуді ұйымдастырудың маңызды ерекшелігі ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың техникалық және бағдарламалық құралдарын белсенді түрде пайдалану болып табылады. «Жаңа ақпараттық технологиялар өзінің сипатына байланысты, дайын желілік білімді дидактикалық желілік технология арқылы беру үстемдігі бар дәстүрлі білім беру жүйесінде өзінің оқыту әлеуетін толығымен аша алмайды. Заманауи білім беру оқытатын ортаны (мұғалімдер, оқытудың құралдары және технологиясы) білім - декомпозиция – оқыту – синтез – білім - бақылау кестесін жүзеге асыратын білім берудің желілік моделінен, мақсат – міндет – зерттеу – білім – бақылау атты жаңа кестесіне ауысуға бағыттайды».

Болашақ информатика мұғалімдерін пәндік даярлау кезінде ақпараттық технологиялар, бір жағынан кәсіби білім беру құралы ретінде жүрсе, екінші жағынан - оқып-үйренуге тұратын зат болып табылады. Болашақ информатика мұғалімдерін пәндік даярлау барысында, ақпараттақ технологиялардың білім беру саласында қолданылатын үш моделі табиғи түрде жүзеге асырылады деп сендіре айтуға болады:

- 1) компьютер – танымдық құрал;
- 2) компьютер – оқыту құралы;
- 3) компьютер – оқып-үйрену объектісі.

Бұл өз кезегінде, болашақ информатика мұғалімдерінің кәсіби даярлығын дамыту мақсатында оларды пәндік дайындау үрдісіне, ақпараттық коммуникациялық технологиялар негізінде кәсіптік-бағдарлы міндеттерді құрастырудың және енгізудің алғышартын құрайды.

Біздің жағдайда, шешімі болашақ информатика мұғалімдерінің технологиялық біліктілігін дамытуға әсер ететін кәсіптік-бағдарлы міндет ретінде, студентке пәндік сабақтарды оқып-үйренуді кезінде ұсынылатын міндеттер деп түсінеміз, оның шарттары информатика мұғалімінің қызметінің компоненттерін сипаттайды, ал шешімі осы қызметтің нәтижесіне сәйкес келеді

Сонымен, болашақ мұғалімдерді кәсіби дайындау барысында пәндік сабақтарды оқып-үйренуді ұйымдастырудың маңызды ерекшелігі болып ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың техникалық және бағдарламалық құралдарын белсенді түрде пайдалану болып табылады. Әдетте, оқу пәндерін оқып-үйрену кәсіби қызметтен тыс жүргізіледі және кәсіби даярлықтың ғылыми-теоретикалық компонентін қалыптастыруға бағытталады.

Пайдаланылған дерек көздерінің тізімі

- 1 *Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы //Астана, – 2012.*
- 2 *Кузнецов Э.И. Общеобразовательные и профессионально-прикладные аспекты изучения информатики и вычислительной техники в педагогическом институте: дис.... д-ра пед. наук. - М.: 1990. - 347 с.*
- 3 *Лаптев В.В. Методическая теория обучения информатике. Аспекты фундаментальной подготовки. – СПб.: С.-Петербург, 2003. - 352 с.*
- 4 *Матросов В.Л. Перспективы развития предметной подготовки учителей информатики //Преподавание информационных технологий в России: Открытая всероссийская конференция. – Москва, – 2006.– с. 112-116.*

Карпыкбаева Акмарал Сатыбалдиевна
К.п.н., и.о.доцента МКТУ им. Х.А.Ясави г.Туркестан ; akma2001@mail.ru

Абдулхаков Батирбай Балтабаевич
Магистр МКТУ им. Х.А.Ясави г.Туркестан; batirbay@mail.ru

РОЛЬ ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН В ОБЩЕКУЛЬТУРНОМ РАЗВИТИИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Резюме. В статье говорится о том, что гуманитарные дисциплины, изучаемые студентами независимо от их специализации, играют важную роль в их общекультурном развитии. Акцентируется внимание на том, что именно они формируют гражданские качества труженика, защитника Родины, патриота – интернационалиста, семьянина, хранителя природы.

Ключевые слова: гуманитарные дисциплины, молодежь, культура, студенческая среда, общество, воспитание, педагогическая деятельность.

Түйін. Бұл мақалада білімгерлердің, мамандануына қарамастан, оқитын гуманитарлық пәндерінің, олардың жалпы мәдени дамуында маңызды рөл атқаратындығы туралы айтылады. Білімгерлердің бойында азаматтық, Отан қорғаушысы, патриот-интернационалист, отбасылық адамның, табиғатты сақтаушының қасиеттерін қалыптастырады деп назар аударылған.

Кілт сөздер: гуманитарлық пәндер, жасстар, мәдениет, студенттік орта, қоғам, тәрбие беру, педагогикалық қызмет.

Summary. The article is about the humanitarian subjects studied by students, regardless of their specialization, play an important role in their general cultural development. It is accentuated on the fact that they form the civic qualities of the worker, defender of the Motherland, a patriot as an internationalist, a family man, and a guardian of nature.

Key words: humanitarian subjects, youth, culture, student environment, society, education, pedagogical activity.

Важной проблемой общества на сегодняшний день является проблема определения и утверждения в обществе социально- приемлемых ценностей, ориентиров, развитие таких мировоззренческих взглядов, убеждений, позиций, которые способны оказать действенное консолидирующее влияние на общественное сознание, на формирование граждански активных, патриотических качеств у молодежи.

Сегодня, когда Казахстан делает крутой поворот в своем развитии, особенно ярко обозначился недостаток гуманитарного мышления - потеря традиций, уродливые деформации вековых норм бытия и нравственности, чудовищное падение самооценности человеческой личности - свидетельства этого. И в данный период важно объединение всех гуманитарных наук, общественных сил, чтобы наше государство было и осталось правовым, демократическим, чтобы общество, которое будет жить в этом государстве было сильным, здоровым духом и телом. Ведущие места должны занять философские науки, искусство, психология и история, эти науки, познавая мир, направляют людей к истине; изменения психологического состояния напрямую связаны с развитием духовности общества; искусство является ядром и главным средством эстетического воспитания, желанный, оптимальный результат которой - формирование целостной и гармоничной, самоценной и социально ценной, творчески активной личности, обладающей высокой культурой, что позволяет человеку жить гуманно и действовать убежденно, целенаправленно, избирательно, продуктивно, практично и общечеловечески значимо.

Назрела необходимость в переосмыслении концептуальных подходов к воспитанию подрастающего поколения и поиска новых форм и методов воспитательной деятельности в высших учебных заведениях.

Образование само по себе как ценность и его определяющая роль в формировании человека как творческого, духовного, культурного и социального существа бесспорна. Современная философия образования предлагает новые подходы в осмыслении соотношения ценностей гуманитарного знания и качества образования. По мнению Н.С. Розова [1, 129], выявлены общие образовательные ценности, относящиеся к выпускнику как главному продукту образования, а именно:

- ответственность за общезначимые ценности;
- свободное самоопределение индивида в культурном пространстве ценностей. Только через образование индивид может получить полноту представления о культурном смысловом пространстве выбора;

- компетентность как образовательная ценность.

Как справедливо отмечает Е.Сыдыков [2,15], в современных условиях модернизации казахстанского общества, становления суверенитета особая ответственность ложится на молодое поколение, как на носителя новых социальных ценностей. Известно, что молодежь представляет собой такую социальную группу, которая отличается динамизмом, изменчивостью, решительностью, бескомпромиссностью, максимализмом.

В стратегии развития нашего государства до 2030 года отмечается, что достижение долгосрочных целей в развитии Казахстана возможно только при наличии в стране высокоинтеллектуального человеческого потенциала с высоким уровнем духовного, научного и творческого развития.

Выпускник университета, как конечный продукт высшего образования, должен сегодня соответствовать потребностям нового общества и активно участвовать в решении его проблем.

Проведенный анализ ситуации в студенческой среде позволяет выявить следующие тенденции:

-современное студенчество представляет собой поколение, выросшее в условиях рыночных реформ, что отразилось на их ценностных ориентациях: в их сознании, наряду с такими общечеловеческими ценностями, как образование, здоровье, семья, доминируют прагматичность, индивидуальность, материальное благополучие;

-для значительной части молодежи получение качественного образования остается ведущей социальной ценностью;

-политические ценности и ориентиры в студенческой среде характеризуются рядом противоречий: с одной стороны, проявление интереса к политическим, экономическим, социокультурным процессам, происходящим в обществе, с другой стороны – низкая информированность;

-увеличивается количество творческой, талантливой молодежи, проявляющей себя в различных видах деятельности: спорте, искусстве, науке и т.д.;

-наблюдается образование студенческих молодежных организаций, движений, объединений не по политическим мотивам, а с учетом будущей профессиональной деятельности.

Гуманитарные науки, в отличие от естественных, имеют своим предметом реальность (человека, культуру, историю, дух), в котором, ценностно – смысловое содержание не может быть вынесено за рамки теоретического исследования и входит в его конечные выводы. В процессе изучения гуманитарных наук студенты усваивают это содержание, осознают значимость материальной и духовной культуры. Достижение целей социально – научного и гуманитарного образования любого специалиста, независимо от избранной им специальности дает:

- 1) понимание развития социальной организации и влияния на него науки и техники;
- 2) формирование способности к предвидению социально – экономических, нравственных и других последствий профессиональной деятельности;
- 3) овладение нравственными, этическими и социальными нормами, необходимыми для формирования личной ответственности, для деятельности в интересах общества, для достижения личного успеха;
- 4) развитие способности и интереса к творческой деятельности, потребности в непрерывном образовании;
- 5) умение мыслить логично и выражать убедительно свои мысли в устной и письменной форме;
- 6) способность выявлять и критически анализировать проблемы;
- 7) общее знакомство с шедеврами литературы и искусства и понимание их роли и влияния на цивилизацию.

Анализ учебных планов, программ свидетельствует, что изучение гуманитарных дисциплин в целом соответствует решению задач воспитания духовных и нравственных основ формирующейся личности, чего не скажешь о патриотическом воспитании, которое в данной системе высшего образования представлено недостаточно системно. Проблема заключается в материально – техническом обеспечении дисциплин, уровне профессиональной подготовки преподавателей, в недостаточно проводимой воспитательной работе со студентами. Сегодня возникла потребность в новых образовательных технологиях, использовании аудиовизуальных средств, установлении более тесной связи с музеями, театрами и другими организациями культуры. Но важнейшим все же остается решение проблемы разработки мировоззренческих основ воспитания молодежи в целом и его патриотического направления в частности. В этой

связи все более возникает необходимость разработки такой идеологии, которая, обладая развивающей функцией, способствует активному осмыслению важнейших проблем реальной действительности, конструктивному их решению. Именно идеология является теоретико - формирующей основой воспитания молодежи, поскольку вооружает его системой духовно-ценностных ориентаций. В более широком социальном смысле ясная и всесторонне разработанная идеология может избавить общество от тревожных сомнений, освободить его сознание от внутренних противоречий, политической неопределенности, духовно-нравственной деградации.

Говоря о том, что духовно-нравственный компонент нашего сознания составляет основу содержания общенациональной идеи, определяет внутреннее единство общества мы признаем важность гуманитарного образования. В структуре профессионально-педагогической подготовки учителя духовно-нравственные ценности занимают особое место, являясь основой, на которую опираются все остальные компоненты системы. Ценности здесь – это духовные феномены, имеющие личностный смысл и выступающие ориентирами человеческого поведения и формирования жизненных и профессиональных установок, патриотических качеств самих учителей как воспитателей подрастающего поколения.

Важнейшим условием единства общества является чувство гражданственности и патриотизма, любовь к Родине, родной земле, родному языку, к своей истории, культуре и т. д. Составляющими общенациональной идеи, являются государственность, федерализм, уважение к традициям, гуманизм, национальная и конфессиональная терпимость, милосердие, социальная справедливость, самоотверженность, законность, правопорядок, мир, благополучие и другие [3,254]. Эти составляющие являются предметом изучения гуманитарных дисциплин.

Предметы гуманитарного цикла, которые мы рассматривали в качестве ведущих в формировании патриотического сознания, почти одинаково стимулируют деятельность и способность студентов в процессе лекций и практических занятий активизировать познание, самопознание, чувство любви к Родине, развитие эмоционально-волевой сферы. Развитие эмоционально-волевой сферы студентов зависит не только от способности преподавателя, но и от содержания преподаваемого материала.

Таким образом, можно отметить, что блок гуманитарных наук, изучаемых студентами независимо от их специализации, играет важную роль в их общекультурном развитии. Именно они, обеспечивая языковой, художественно – эстетической, философской, социологической, правовой, политологической, исторической, экономической, психологической, педагогической подготовкой студентов, тесно переплетаясь, формируют гражданские качества труженика, защитника Родины, патриота – интернационалиста, семьянина, хранителя природы.

Список литературы:

- 1. Розов Н.С. Философия гуманитарного образования (Ценностные основания и концепция базового гуманитарного образования в высшей школе), М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1993, С.128-138.*
- 2. Сыдыков Е. Воспитательная система вуза: Концепция, опыт, традиции // высшая школа Казахстана, 2003, №2, С.14-21.*
- 3. Лутовинов В.И. Патриотизм и проблемы его формирования у российской молодежи в современных условиях (социально – философский анализ): Дис...д-р филос. наук, Москва, 1998, 488с.*

Кошкарова Ш.З.

кандидат педагогических наук, старший преподаватель; E-mail: sholpan_zk@mail.ru
Кызылординский государственный университет им.Коркыт Ата

Алайдарова А.

магистр педагогических наук, старший преподаватель; E-mail: aidan79@mail.ru
Кызылординский государственный университет им.Коркыт Ата

Беккожа Э.

Магистрант; E-mail: emka_1980_80@mail.ru
Кызылординский государственный университет им.Коркыт Ата

**СПЕЦИФИКА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ КОЛЛЕДЖА
ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ И РОЛЬ ЛИДЕРСКИХ
КАЧЕСТВ В ЕЁ ОРГАНИЗАЦИИ**

***Резюме:** Рассматриваются специфические особенности деятельности преподавателей профессионального обучения. Показана роль лидерских качеств в организации деятельности.*

***Түйіндеме:** Кәсіптік оқыту педагогтарының нақты әрекеттерінің қызмет ерекшеліктері қарастырылады. Ис-шара ұйымдарында көшбасшылық қасиеттер рөлі көрсетілді.*

***Resume:** Considered specific activity particular qualities of the teachers on the vocational training. Shown the role of leadership qualities in the organization of activities.*

Специфика деятельности преподавателей колледжа профессионального обучения обусловлена Законом РК «Об образовании», государственной политикой в области содержания среднего технического и профессионального образования, Государственным общеобязательным стандартом образования [1] и профилем специальности, которой он обучает студентов в колледже.

Преподаватели колледжа профессионального обучения призваны реализовывать основную цель деятельности колледжа: – готовить высококвалифицированных специалистов среднего профессионального образования, направленного на приобретение обучающимися знаний, умений, навыков и компетенций, позволяющих выпускникам вести профессиональную деятельность в определенной сфере и (или) выполнять работу по конкретной профессии.

В процессе обучения студентов определённой профессии преподаватели колледжа профессионального обучения в своей профессионально-педагогической деятельности в совокупности решают две задачи: педагогическую и функциональную. Если педагогическая задача возникает тогда, когда нужно перевести обучающихся из одного состояния в другое, дать им определённые знания, сформировать умения и навыки, то функциональная задача связана с поиском и отбором соответствующего инструментария педагогического воздействия на них и управление их деятельностью [2,3].

Ведущую роль лидерских качеств в педагогической деятельности преподавателей колледжа профессионального обучения мы связываем с её своеобразием, заключающемся, по мнению Ю. Н. Кулюткина, в том, что педагогическая деятельность, по существу, является преимущественно управленческой. Иначе говоря, является «метадеятельностью», как бы подстраивающейся под деятельность обучающихся [4].

Исходя из сказанного, мы считаем, преподаватели колледжа должны быть не только организаторами обучающей среды и преобразователями познавательной деятельности студентов, формировать у них профессиональные знания, но и воспитать личность с высокими нравственными идеями, активной жизненной позицией, широким кругозором, в сочетании с латеральным мышлением. Они должны содействовать укреплению учебно-материальной базы колледжа, использовать современные методики и технологии обучения, создавать все условия для учебы, творческого развития личности и организации досуга молодежи.

С целью определения роли лидерских качеств преподавателя колледжа профессионального обучения в организации педагогической деятельности нам необходимо также определиться в её основных управленческих функциях, для чего определимся в терминологическом значении понятия «функция».

Термин «функция» (от лат. functio - исполнение, осуществление) в словарных источниках определяется неоднозначно. Например, в Философском энциклопедическом словаре названный

термин означает обязанность, круг деятельности [5]. Современный энциклопедический словарь [6] трактует термин «функция» в нескольких смысловых значениях:

- внешнее проявление свойств какого-либо объекта в данной системе отношений;
- роль, которую выполняет определенный социальный институт или процесс по отношению к целому;
- назначение, роль (иногда и значение) языковой единицы или элемента языковой структуры.

Несколько значений исследуемого термина видим и в Педагогическом словаре. Приведём из него два смысловых значения:

1) деятельность, обязанность, работа; внешнее проявление свойств какого-либо объекта в данной системе отношений (например, функция органов чувств, функция денег).

2) роль, которую выполняет определенный социальный институт или процесс по отношению к целому (например, функция государства, семьи и т.д. в обществе) [7].

Итак, на основе приведенного краткого обзора словарных и научных источников заключаем: функция – это деятельность, обязанность, работа; внешнее проявление свойств какого-либо объекта в данной системе отношений; в педагогике – это специфическая деятельность, цель применения чего-либо, роль, которую выполняет образовательное учреждение, его преподаватели, удовлетворяя потребности личности, общества, государства.

В определении смысла управленческих функций преподавателей колледжа профессионального обучения из множества определений различных авторов нам импонируют применительно к нашему исследованию две формулировки понятия управленческой функции, данных В.Г. Афанасьевым и Г.Д. Дыляном.

Управленческая функция по В.Г. Афанасьеву [8] рассматривается с позиций отношения к субъекту управления и его конкретным действиям. Данный автор видит *управленческие функции* как функции-задачи, рассматривая их как «всякую деятельность (труд) человека», выражением которой считает управленческий цикл, начинаемый с постановки целей и задач и завершаемый их решением в конечном итоге управленческого процесса.

Вслед за Г.Д. Дыляном [9], мы разделяем его мнение в определении функции управления как «совокупность самостоятельных действий и операций, не нарушающих в функциональной модели управления принципа последовательности выполнения управленческого процесса; конкретный вид управленческой деятельности, который осуществляется специальными приемами и способами», принимая данное определение в качестве рабочего.

Итак, в ракурсе нашего исследования *управленческие функции преподавателей колледжа профессионального обучения* представляют собой конкретный вид педагогической управленческой деятельности, обеспечивающей системность овладения студентами профессией, осуществляемый специальными приемами и способами.

Дальнейшее рассмотрение научных источников показало, что подавляющее большинство исследователей в теории педагогического управления при всём многообразии содержания управленческой деятельности педагогов выделяют четыре первичные взаимосвязанные содержательные функции управления, которые, на наш взгляд, присущи и функциям преподавателей колледжа профессионального обучения. Эти функции традиционны - планирование, организация, регулирование, мотивация и контроль (рис.1).

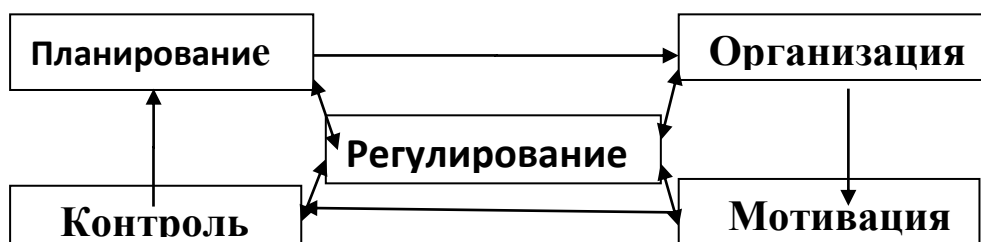

Рис.1 Взаимосвязь общих управленческих функций (по материалам Интернет-ресурсов)

В названных информационных источниках сообщается, что все эти функции, показанные на рисунке 1, объединены такими связующими процессами, как коммуникация (общение, обмен информацией) и принятие решений.

Рассмотрим кратко их содержательное наполнение.

Планирование – одна из ключевых управленческих функций преподавателя колледжа профессионального обучения. Планы служат основным средством обучения профессии. В задачи планирования учебно –воспитательной деятельности студентов колледжа входит разработка перспективных и текущих планов, планирование комплекса мер по их выполнению и контролю. Все виды планирования осуществляются на основе *базисного учебного плана* колледжа, представляющего собой государственный нормативный документ и являющегося составной частью государственного образовательного стандарта.

Организация, как функция преподавателя колледжа профессионального обучения, предназначена для создания обучающимся соответствующих условий для овладения избранной профессией, доведения им содержания управленческих решений. Функция реализуется через инструктирование, поиск механизмов адаптации к изменениям внешних и внутренних связей в системе профобучения, организацию учебно-познавательной и воспитательной деятельности студентов. Её содержательное наполнение включает воспитание и профессиональное развитие студентов колледжа; формирование и обоснование видов работ по изучаемой профессии в соответствии с законодательной и нормативно-правовой базой; полномочиями на принятие решений; ответственностью и санкциями за последствия принятых решений.

Регулирование как функция педагогического управления преподавателями колледжа профессионального обучения воспитательной и учебно-познавательной деятельностью студентов представляет собой вид деятельности, направленной на упорядочение, нормализацию, поддержание режимов функционирования колледжа как педагогической системы в сфере действия объективных законов в профессиональном образовании, принципов и обеспечения условий успешности протекания учебно- воспитательного процесса. Согласно данной функции преподаватели колледжа обеспечивают условия реализации государственных регуляторов в установленных для системы профессионального образования параметрах, заданиях, планах, программах, регламентах, нормативах и пр.

Контроль - основная управленческая функция преподавателей колледжа профессионального обучения. Контроль обеспечивает проверку реальной картины состояния протекания учебно-воспитательного процесса. Он включает педагогическую диагностику и оценку процессов профессионального развития студентов колледжа. В функцию контроля входит: наблюдение за процессом изменения в педагогической системе на данный момент; сравнение полученных результатов с предыдущими; выявление отклонений от заданной программы, их причин; анализ его результатов в соответствии с требованиями к качеству профессионального образования.

Мотивация (по Рубинштейну С.Л.) - «детерминация деятельности изнутри личности или «иерархическая организация всей системы побуждений» [10]. У Асеева В.Г. – это «все виды побуждений: мотивы, потребности, интересы, стремления, цели, влечения, мотивационные установки (или диспозиции), идеалы. Перечисленные мотивационные явления названный автор сводит в термин «побуждение» [11].

В мотивационной функции главную роль играет управление преподавателем направленностью личности студента колледжа на овладение избранной профессией, включающей ценностные ориентации, мотивы, цели, смыслы, идеалы, влияющие на его поведение и деятельность.

Для исполнения этой функции преподавателю колледжа профессионального обучения недостаточно обладать лишь необходимыми профессионально-педагогическими знаниями и навыками, чтобы на достаточном уровне выполнять свои прямые обязанности по обучению профессии, но и учитывать характер мотива, знания того, какие мотивы в первую очередь направляют познавательную деятельность студентов колледжа.

Согласно специфике и содержанию деятельности преподавателей колледжа профессионального обучения (табл.1) совершенно очевидно, для её успешного осуществления в условиях колледжа преподавателям необходимо обладать не только профессионально значимыми, но и лидерскими качествами, поскольку, как нами отмечено выше, преподавательская деятельность является управленческой.

Таким образом, требования общества к профессиональному обучению и социальные ожидания от преподавателей колледжа требуют от них субъективной готовности к реализации содержания образовательных программ среднего профессионального образования с учётом специфики педагогической деятельности, нормативного срока обучения по той или иной профессии и специальности, определяющей наиболее общие параметры обучения (профиль специальности, уровень профессиональной квалификации и т.д.). А также определяют характер деятельности каждого конкретного педагога соответственно его индивидуальности.

Таблица 1 - Специфика деятельности преподавателей колледжа профессионального обучения

Виды деятельности	Задачи деятельности	Особенности деятельности	Функции деятельности
1.Обучение профессии (теоретическое и практическое) 2.Воспитание 3.Развитие	1.Педагогические: перевод обучающихся из одного состояния в другое; обучение определённым знаниям; формирование технологических умений и навыков 2.Функциональные Поиск и отбор соответствующего инструментария педагогического воздействия на учащихся и управление их деятельностью	1.Субъект-субъектное взаимодействие 2.Соответствие целям общества и общественному идеалу. 3.В центре любой образовательной деятельности находится обучаемый. 4.Обеспеченность средствами педагогического воздействия и способами их применения в зависимости от характера труда. 5.Взаимобусловленность преобразований и изменений взаимодействующих субъектов. 6. Комплексная реализации функций.	1.Планирование теоретического и практического обучения 2.Организация 3.Регулирование 4.Мотивация 5.Контроль

Для достижения результативности обучения студентов колледжа избранной профессии и специальности преподавателям нужно учиться искусству влияния на людей, вдохновить и побуждать их стремления к учёбе, объединять для достижения поставленных целей, принятия решений и так далее.

В процессе учебно-производственного обучения преподаватель должен управлять психологическим климатом в группе, быстро реагировать на любую ситуацию, выбирать средства влиять на готовность каждого обучающегося выполнять задания различной степени сложности, занимая при этом центральное место в организации их совместной деятельности и регулировании межличностных взаимоотношений.

Как видим, ведущая роль лидерских качеств преподавателей колледжа профессионального обучения заключается в том, что они должны выступать как одна из ведущих характеристик личности педагога, а также в качестве значимых факторов, обеспечивающих успешность организации учебно-производственной и воспитательной деятельности студентов. Именно эта роль предопределяет необходимость развития лидерских качеств у преподавателей колледжа в соответствии с их индивидуальными особенностями и предпочтениями.

Далее попытаемся ответить на вопрос, какие же лидерские качества нужно иметь и развивать преподавателям колледжа профессионального обучения, чтобы влиять на обучающихся и вести их за собой?

Проанализировав значительное количество исследований по проблеме выявления и развития лидерских качеств, мы остановились на некоторых из них, наиболее отвечающим формату нашего исследования.

Так, руководствуясь сведениями из разных источников (Козыбакова Г.М.[12], Соколова Е.А.[13], Тайкова Л. В. [14], Уманский Л.И.[15], Уткин Э.[16] и мн. др.), мы акцентировали внимание на следующих лидерских качествах, необходимых, на наш взгляд, педагогу для организации деятельности в колледже профессионального обучения. Это: инициативность и склонность к организаторской деятельности; общий уровень развития как показатель сообразительности, разносторонности общих умственных способностей; способность «заряжать» энергией других людей; психологический такт — способность к установке мер воздействия на людей; уверенность в себе и собственных силах; терпимость к выражению открытого несогласия с мнением других; стремление к новизне; готовность принять вину на себя за неудачи, не теряя времени на поиск виноватых.

Мы считаем, что именно данные качества необходимо развивать у преподавателей колледжа профессионального обучения в первую очередь, поскольку они адекватно влияют на организацию всех видов деятельности студентов колледжа, связанных с обучением, воспитанием и развитием.

Литература

- 1.ГОСО РК 2.002-2008 - Государственный общеобязательный стандарт технического и профессионального образования. Образование среднее. 13.05.2016 № 292
- 2.Климов Е.А. Психология профессионала: избранные психологические труды / Е. А. Климов. – М.: Институт практической психологии; Воронеж: МОДЭК, 1996. – 400с.
- 3.Якушева С.Д. Основы педагогического мастерства: учебник для студ. высш. учебных заведений – М: Издательский центр «Академия», 2008. – 256 с.
- 4.Кулюткин Ю.Н., Бездухов В.П. Ценностные ориентиры и когнитивные структуры в деятельности учителя - Самара: Изд. СамГПУ, 2002.- 400 с.
- 5.Философский энциклопедический словарь / Под ред. Е.Ф.Губской и др. – М.: ИНФА, 1997. – 670с.
- 6.Современный энциклопедический словарь /ОСР Палек.- М.: Большая российская энциклопедия, 1998. – 1632 с.
- 7.Педагогический словарь (В 3 томах). Т. 2. Редакторы Г.М. Воловникова и др. Издательство АПН РСФСР, Москва, 1961г.-264с.
- 8.Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание, управление. – М., 1983. – 230с.
- 9.Дылян Г.Д. Управление системами образования в условиях их функционирования и развития (организационно педагогический аспект) [Текст]:[монография]/Г. Д. Дылян ; Министерство образования Республики Беларусь, Национальный институт образования (Минск). Минск : НИО, 2001. С.111.
- 10.Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М.: Педагогика, 1976. – с.286.
- 11.Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. – М.: Мысль, 1976.- с.7.
- 12.Козыбакова Г.М. Формирование лидерских качеств у студентов вуза. Автореф.дисс.канд.пед.наук. Туркестан, 2010. - 24с.
- 13.Соколова Е.А. Формирование лидерских качеств студентов –будущих менеджеров государственного и муниципального управления. Автореф.дисс.канд.пед.наук. 13.00.08. Самара, 2012, 20 с.
- 14.Тайкова Л.В. Формирование лидерских качеств у будущих педагогов дошкольного образования в вузе. Автореф. дисс. канд. пед. наук 13.00.08. Великий Новгород, 2014. - 24 с.
- 15.Уманский Л.И. Поэтапное развитие группы как коллектива. Коллектив и личность./Л.И.Уманский.—М.: Наука,1975.—184с.
- 16.Уткин Э.А. Курс менеджмента: учеб. для вузов / Э.А.Уткин. — М.: Зерцало, 2000. — 448 с.

Назарбек Толқын Сұлтанқызы,
оқытушы, ХҚТУ, Түркістан қаласы

Гайруллаева Рабиға Мырзахметқызы
оқытушы, ХҚТУ, Кентау қаласы, valna_74@mail.ru

МАТЕМАТИКА ОҚЫТУЫНДАҒЫ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТЫ ДАМУ

Түйін. Жалпы есептер жүйесінде орын анықтау, т.б. оның тұрпаттамасы қажет немесе бір жағынан алып қарағанда, мұғалімнің мәліметтер жинаудағы немесе сыныптан тыс іс-шаралардың жұмысын жеңілдетеді; бір жағынан, балаға қолданбалы есептерді нақты оқу материалдарын қолдана отырып тез шешуге мүмкіндік береді.

Резюме. Определение местоположения в системе общих задач, необходимость их формата, а так же с одной стороны, упрощение работы учителя в сборе данных или организации внеклассных мероприятий, с другой, дает школьнику возможность быстро решать прикладные задачи с использованием конкретных учебных материалов.

Summary. Determining the location in the system of common tasks, the need for their format, as well as on the one hand, simplifying the teacher's work in collecting data or organizing extra-curricular activities, on the other, gives the student the opportunity to quickly solve applied problems using specific training materials.

Адам өз жеке еңбегімен тапқандарымен ғана қосымша егелік етеді. Яғни, жеке танымдық процестен өткен білімдер ғана оқушының есінде қалады және ұғынады. Ол әрбір оқушыға нервті-психологиялық шығындарды және ой қызметінің күшеюін білдіреді. Біздің ойымызша, білім беруді гуманизациялау оқу процесі кезінде жағдай жасауды білдіреді, бір жағынан, нервті-психологиялық энергия шығындарын азайтуға барынша мүмкіндік беретін, екінші жағынан үйреніп жатқан материалды игеруде есер береді.

Мұндай жағдайларды жасау біршама қиындықтармен байланысты болады. Әсіресе сөз басқа ғылымдар үшін фундаментальды болып табылатын абстрактты ғылымдар жайлы болғанда. Мысалы, математика сондай ғылым бола тұра, әркім объективті жағдайды түсінуі үшін қажет. Барлық оқушылар математикалық білім алады. Бірақ, олардың ішіндегі азы ғана өздері математиканы жалғастырып, дамытады, ал оның әдістерін бәрі дерлік қолданатын болады. Сондықтан, математиканы оқыту процесінде оқушыларға логикалық тәртіптер мен дәлелдеулер жүйесі ретінде ғана емес, сонымен қатар танымдық әдістер ретінде, сұрақтарды практикалық түрін шешу құралы ретінде болмауы қажет. Бірақ, оқушыларға математикалық әдістердің күші мен маңыздылығын ұғындыру жеткіліксіз. Олардың математикалық білімдерін әр түрлі жағдайларда пайдалану біліктерін дамыту қажет. Мұндай ойды Чайер У.У [2] айтқан болатын. Оның айтуынша, егер өзіміз оқушыма мен қарапайым білім ғана емес, оған келешекте есептерді өз бетімен шешуге мүмкіндік беретін ақыл-ойдың икемділігін бере алған болсам, мен қанағаттанған болар едім.

Қолданбалы бағытты іске асыруда басты роль ойнайтын – қолданбалы ғылым, бақылау нысанындағы қызметі оқшаулауды білдіреді, жалпы жүйеде және оқу тәртібінде белгілі бір орынды алады. Бұл нақты есептерді шығаруда қажеттілікте себепші болуда және сонымен оқу жүйесіндегі материалдың ортақтығының орнын анықтайды.

Жалпы есептер жүйесінде орын анықтау, т.б. оның тұрпаттамасы қажет немесе бір жағынан алып қарағанда, мұғалімнің мәліметтер жинаудағы немесе сыныптан тыс іс-шаралардың жұмысын жеңілдетеді; бір жағынан, балаға қолданбалы есептерді нақты оқу материалдарын қолдана отырып тез шешуге мүмкіндік береді.

Типология сұрақтарының үлкен көңілді Соколов В.Н [1] өзінің жұмыстарында бөлген.

Қолданбалы математикадағы тұрпаттама: *табиғи болады, жасанды және қосалқы.*

Табиғи тұрпаттама негізінде есеп табиғатының анықтамасы байыпты және белгілі болады. Ережеге сәйкес, онымен тағайынды немесе шешімнің әдісінің мәнін, негізінде жаттап-оқу материал болып табылады, оқу материалдан тыс. Түрлендіруге сүйене отырып, осы белгілерге және оның әрекеттерінің ескеру болады.

Біздің зерттеулеріміз бойынша, ең қажетті тұрпаттама тағайынды шешімнің негізіне жатады, оқу материялы болып табылады. Сол себептен өзінің жұмысында біз оған айрықша көңілді бөлеміз, сайлап және тәжірибенің есебі келесі тақырыптарға: 1) натурал сан және әрекеттерді дайындау; 2) нөл саны; 3) жұп және тақ сандар; 4) жай сандар

Алдымен жолға қойылған бір немесе өзге қолданбалы есептер, оны сезіну қажет, е т. өзіне сіңіретін анықтаманы анықтап және қисындап.

Есеп оңайлатылған түсінушілікте — сол сұрақ, жауап үшін қажет жетер-жетпес ақпаратты жинау. Түсініксіз сұраққа жауап беруге болама, немесе белгісіз ақпарат көзіне сүйенген мәлімет мақсаттың, сол себептен алдымен оқушыдан нақты жауап немесе әрекет күтпестен бұрын, мұғалім өзіне сенімді болуы керек, айтылмыш баланың дәрежесімен сәйкес келуі керек, ол аса қиын және аса жеңіл болмауы керек, табиғи әрі қызықты түсіндіру болғаны жөн.

Қиындық — субъективтік мүмкіндік және субъектінің күйінен тәуелді болатын санат. Ал демек, ол мұғаліммен реттеу біледі, ара тәуелділік оқудан, зияткерліктен деңгейінің.

Ал міне екінші шартты мысалмен аңдатуға болады. Ақырында, есеп табиғи талғап-талдап түсіндіру, е т. ол үдерісті, көріністерді немесе қапта- ақиқаттықтың нысандарын өзінде болғаны керекке.

Айталық, түрлі пәннің біреуінің саны берілген, оларды мынадай тәртіпте аударып аласыңыз, бесіншісін тастап кеткіңіз, тоғызшы, оныншы немесе кез-келген басқа пән, тек алдында берілген пәндер қалатын еді.

Есептің осындай талғап-талдап түсіндіруі көптеген оқушының қызығушылығын, ал демек, қажеттілік оның шешіміне қажеттілік тудырады. Демек, дәл осы есепті басқаша шығаруға болады, белгілі тарихшының Флавия Иосифтің бір шытырман оқиғасынан әуес тарихтан бастауға болады.

Ол аз болғандай, тарихтың қызықты жайттары өзінің қызықтылығымен қажеттілік тудырады, оның рұқсатының мақсатының қисыны үшін болады, оқушының Баше де Мезирьяк сөздерін де еске түсіреді [5] «Міне біз көретін керемет тарих, не ашырған тиіс тіпті жас нәзіктіктерге қарамастан, ақылды тыңдау. Олар адамды маңызды қал-жағдайларға және анда-санда күтпеген пайданы дайындауды біледі.»

Математикалық білімдер орнықтырылады - ол пайдасыз жүк емес. Ал қажеттілік. Алынып жатқан білімнен еш болмаса қажеттілік болмаса, сол ертелі кеш олар керек болып қалады. Солай жалғаса отыра, білім алушыларда келешекте бұл керек емес деген ой пайда болмайды, және де босқа уақыт жоғалтып жатырмын деген ой түркілемейді.

Әлбетте айтылмыш тарих тапсырма болып табылмайды, алайда ол, біріншіден, көңілдің шоғырлануының құрулы мәселеде оқушы ойын жинайды, екіншіден, қолданбалы есептің қатарына жаттады. Сондай бір мысал келтіре кетсек;

Ақырында, қолданбалы есеп тек табиғи емес, және қызықты талғап-талдап түсіндіруді керек етеді. Тек осы жағдайда ғана біз математикаға деген қызығушылықты арттырамыз деген үмітте боламыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Соколов В.Н. Педагогическая эвристика. –М.: Просвещение, 1995, 329 б.
2. Шумилин А.Т. Проблемы теории творчества.-М.: Педагогика, 1989, 160б.
3. Гурова Л.Л. Психологический анализ решения задач.-Воронеж, 1976 ж., 364 б.
4. Колягин Ю.М., Оганесян В.А. Учись решать задачи: пособие для учащихся VII-VIII кл.-М.: Просвещение, 1980.-96 б.
5. Стойлова Л.П. Математика: Учеб. Пособие для студентов сред. пед. Учеб.заведений.-М.: Академия, 1997 ж., -464 б
6. Роках А.Г. Логика и эвристика научно-технических решений. –Саратов, 1991, 170 б.

Мухамеджанова Шарбат Талгатбековна

ст. преподаватель Карагандинского государственного университета имени Академика
Е.А.Букетова, город Караганда; charbat@mail.ru

Тлеужанова Кенжебала Тлеужанкызы

ст. преподаватель Карагандинского государственного университета имени Академика
Е.А.Букетова, город Караганда; 84kenje@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ КАК ЦЕЛЬ ОБУЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОМУ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

***Аннотация.** В данной статье авторами сделана попытка раскрытия следующих наиболее важных аспектов профессионально-ориентированного обучения иностранному языку студентов неязыковых специальностей: роль иностранного языка в формировании личности; обучение профессионально-ориентированному иностранному языку как средству общения в профессиональной деятельности; формирование интерактивной компетенции как цели обучения профессионально-ориентированному иностранному языку.*

***Түйіндемe.** Берілген мақалада авторлар тілдік емес мамандықтары студенттерін кәсіби-бағытталған шетел тіліне оқытудағы келесідей маңызды аспектілерін ашып көрсетті: тұлғаны дамытудағы шетел тілінің ролі; кәсіби-бағытталған шетел тілін оқыту кәсіби қызметте қарым-қатынас құралы ретінде оқыту; кәсіби-бағытталған шетел тілін оқыту мақсаты ретінде интерактивті күзiреттілікті қалыптастыру.*

***Abstract.** In this article, the authors attempt to reveal the following most important aspects of professionally-oriented foreign language teaching of students of non-linguistic specialties: the role of a foreign language in the formation of personality; training professionally-oriented foreign language as a means of communication in professional activities; formation of interactive competence as a goal of teaching professionally-oriented foreign language.*

Цель обучения иностранному языку - это осознанный и планируемый результат его преподавания и изучения. В педагогике цель рассматривается как важная социально-педагогическая и методическая категория и рассматривается в контексте социального заказа общества и государства по отношению к языковому образованию с учетом общеобразовательной концепции, принятой в обществе на определенном этапе его развития и развития системы высшего профессионального образования [1].

В настоящее время критерием востребованности выпускника высшего учебного заведения является не только объем знаний по специальности. Отношение «выпускник-общество» выражаются понятиями «конкурентоспособность», «профессиональная компетенция», которые определяют успех в процессе профессиональной адаптации, социализации и самореализации личности [2]. Возникла необходимость смены образовательной парадигмы.

В педагогике парадигма определяется как «совокупность основных положений и принципов, лежащий в основе той или иной теории, обладающая специфическим категориальным аппаратом и признающаяся группой ученых», как «совокупность основных представлений, не всегда осознаваемых, лежащих в основе педагогической практики». В настоящее время признается приоритетность гуманистической парадигмы и ее реализация с содержательно-педагогической точки зрения. Это подтверждается важнейшими направлениями реформы высшего образования, которые опираются на принципы, закрепленные в Законе Республики Казахстан «Об образовании» [3] и нашедшие отражение в последующих документах Правительства Республики Казахстан. Из этих документов следует, что в качестве приоритета высшего образования признается ориентация на интересы личности, соответствующие тенденциям общественного развития.

Основой гуманистической по своей сущности парадигмы личностно-ориентированного образования стали новые общественные ценности: саморазвитие, самообразование, самопроектирование, «самоопределение личности в культуре».

Переход от знаниевой педагогики к педагогике умений, от авторитарного стиля управления учебным процессом к субъектно-субъектным отношениям, то есть признанию студента полноправным участником учебного процесса, повлек за собой необходимость пересмотра содержания образования. Основопологающим фактором обновления содержания образования стал переход от дисциплинарно-информационного подхода к интеграции знаний в логике профессиональной деятельности.

На основании теоретического анализа современных программ и концепций иноязычного образования [4] мы пришли к выводу о том, что главная и конечная цель обучения иностранному языку студентов неязыковых вузов может быть сформулирована следующим образом: обеспечить активное владение иностранным языком как средством формирования и формулирования мыслей в области повседневного общения и соответствующей специальности.

Однако изучение опыта преподавания английского языка в нелингвистическом вузе убедительно показывает, что процесс приобщения будущих специалистов к реальной коммуникации идет крайне медленно. Студенты имеют ограниченные знания коммуникативных стратегий, не владеют языковыми средствами построения высказывания в интерактивном режиме. В результате уровень их готовности и способности выстраивать стратегии взаимодействия посредством иностранного языка, то есть сформированной особого рода компетенции, которая квалифицируется как интерактивная [5], недостаточен для осуществления профессионального межкультурного взаимодействия.

Изучение иностранного языка на неязыковом факультете представляет собой этап в практическом овладении языком, специфика которого определяется характером последующей профессиональной деятельности. При этом в качестве основной задачи выступает не только практическое овладение иностранным языком, но и развитие навыков и умений, необходимых для выполнения будущей профессиональной деятельности в ситуациях межличностного общения (участие в переговорах, проведение презентаций, ведение деловой переписки). Связывая процесс интеграции иноязычных способностей в сферу профессиональной деятельности будущих специалистов с развитием умений выстраивать стратегии коммуникативной деятельности, мы считаем необходимым и правомерным выделение в качестве объекта обучения профессионально ориентированному иностранному языку формирования интерактивной компетенции.

Интерактивная компетенция определяется рядом ученых как способность использовать язык для передачи и получения аутентичных сообщений на основе восприятия, модификации и трансформирования их смыслового содержания. Процесс передачи смыслов рассматривается как изменение и реструктурирование коммуникативного взаимодействия, при котором обучаемые или участники общения предвидят, осознают или испытывают трудности в понимании сообщения. Это общение, при котором внимание участников сосредоточено на решении коммуникативных задач, а не на произвольном потоке обмена информацией.

Для того чтобы перейти к содержательной характеристике интерактивной компетенции, мы должны ознакомиться с ее определением в трактовке наших и зарубежных ученых. Так, В. Bandura, J. Habermas, N. Holsky считают, что коммуникативная и интерактивная компетенция находятся в тесной связи друг с другом благодаря имеющимся целям, правилам, которые направлены на успешную коммуникацию. Л. М. Босова определяет профессиональную интерактивную компетенцию как сложное лингвопсихическое явление, обусловленное реализацией явных и скрытых стратегий участников коммуникации; совокупность взаимосвязанных качеств личности, способствующих установлению и поддержанию конструктивных контактов с другими людьми. Л. Е. Алексеева рассматривает это понятие как интегративное явление, которое предусматривает овладение совокупностью определенных знаний, умений и навыков взаимодействия и общения, способность к субъектно-субъектному взаимодействию, способность осуществлять обмен мнениями и взглядами в ходе взаимодействия, результатом которого является позитивное воздействие на реципиента. N. Foot & L. Cottrell - способность реализовывать свои цели в сложных социальных ситуациях, дать объективную характеристику поведения партнера, которая влияет на ситуацию взаимодействия и приводит к хорошему результату. Т. А. Ларина, интерактивная компетенция – это готовность и способность к эффективному коммуникативному взаимодействию посредством восприятия, понимания и интерпретации смыслов иноязычного текста и его языкового выражения в условиях профессионального дискурса, является объектом формирования в процессе обучения профессионально-ориентированному иностранному языку в нелингвистических вузах [53, 54].

В нашем исследовании интерактивность понимается как активное взаимодействие всех участников учебного процесса, при котором происходит взаимообогащающий обмен аутентичной профессионально значимой информацией на английском языке и приобретение умений профессионального общения. Мы придерживаемся взгляда Т. А. Лариной на термин «интерактивная компетенция» и определять ее как способность к профессиональному взаимодействию средствами иностранного языка на основе единства предмета деятельности и направленности на решение производственной задачи, а также необходимости сочетать языковую компетенцию, профессиональные знания и социально- поведенческий контекст [37]. Она характеризуется наличием навыков устанавливать, поддерживать и развивать взаимодействия с носителями иностранного языка

благодаря использованию коммуникативных стратегий, установленных норм и правил общения, а также способностью к эффективному коммуникативному взаимодействию посредством восприятия, понимания и интерпретации смыслов иноязычного текста и его языкового выражения в условиях профессионального дискурса. С этих позиций профессионально ориентированное обучение иностранному языку понимается как процесс, направленный на приобретение специальных навыков, основанных на профессиональных и лингвистических знаниях. Иностраный язык выступает «средством повышения профессиональной компетентности и личностно-профессионального развития студентов и является необходимым условием успешной профессиональной деятельности специалиста» [8, с. 22]. Результаты ряда исследований показали, что степень развития иноязычной компетенции определяется не уровнем знаний, умений и навыков в области иностранного языка, а тем, насколько часто обучаемые бывают вовлечены в коммуникативный процесс, основанный на передаче и восприятии смысловых структур. На этом основании можно утверждать, что интерактивная компетенция должна стать объектом формирования в процессе обучения профессионально ориентированному иностранному языку в нелингвистических вузах, так как она обеспечивает активное владение иностранным языком как средством межкультурной профессиональной коммуникации.

Формирование интерактивной компетенции как цель обучения профессионально ориентированному иностранному языку имеет социальную направленность и включает 4 компонента: учебный (лингводидактическое содержание цели), познавательный (лингвострановедческое содержание цели), развивающий (психологическое содержание), воспитательный (педагогическое содержание). Реализация образовательной цели предполагает формирование у студентов правильного представления об иностранном языке как общественном явлении, способствует развитию логического мышления. Ориентация на аутентичность учебного материала и его страноведческая тематика способствуют расширению профессионального кругозора студентов и выработке у них умений анализировать излагаемую в иноязычных источниках информацию. Достижение развивающих целей заключается в гармоничном развитии личности обучаемых, что включает в себя развитие интеллектуальной активности, творческих способностей, мышления, совершенствование умений самостоятельно логически и критически мыслить; развитие и совершенствование всех видов памяти, внимания, воображения, речевых коммуникативных возможностей. Развивающая функция обучения рассматривается как «особый дидактический объект, отражающий такой ракурс проблемы связи обучения и развития, в соответствии с которым устанавливается устойчивая зависимость хода и результатов интеллектуального развития в обучении от качества компонентов дидактической системы обучения».

Цель обучения выражается в ее компонентном содержании и «может быть достигнута только с помощью определенных, адекватных ей средств», а также создания необходимых условий, эффективных форм и методов организации учебного процесса с учетом личностных особенностей учащихся и принимая во внимание такие мотивационные установки, как:

- возможность применения полученных знаний и умений в профессиональной деятельности;
- стремление к общению и самовыражению;
- необходимость включения каждого обучающегося в учебный процесс;
- пробуждающее интерес обращение к неизвестной для обучающихся информации, которая должна быть включена в общий контекст содержания обучения.

Из этого следует, что поставленная цель обуславливает выбор соответствующего содержания. Содержание обучения рассматривается как сложное диалектическое единство, которое складывается из взаимодействия определенным образом организованного материала и процессом его освоения. Оно формируется социальным заказом через цели обучения и зависит от уровня развития педагогической теории и смежных с ней наук (лингвистики, психологии, психолингвистики и др.), от уровня разработки средств обучения (программ, учебников, учебных пособий), от уровня подготовки преподавательских кадров. Под содержанием обучения иностранному языку на неязыковых факультетах вузов понимается совокупность того, что студенты должны усвоить, чтобы качество и уровень владения иностранным языком соответствовали их запросам и целям (языковой и речевой материал, а также навыки и речевые умения). Иными словами, учебный материал и учебная деятельность рассматриваются как два непосредственно связанных компонента содержания обучения.

Литература:

1. Босова, Л.М. Об интерактивной компетенции специалиста в ситуациях профессионального межкультурного общения [Электронный ресурс]. - Режим доступа: БКр//му\у\аотъдеспа.ги, свободный.
2. Тестов, В. А. Фундаментальность образования: современные подходы. Педагогика. - 2006. - № 4. - С. 3-10.
3. Закон РК «Об образовании» от 27 июля 2007 года. [электр.ресурс]. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747
4. Кунанбаева С.С., Карамысова М.К., Иванова А.М. Концепция развития иноязычного образования. Алматы: Каз.ун-т междунар.отнош.и мир.яз. им.Абылай хана, 2006г.
5. Алексеева, Л.Е. Принципы интерактивного подхода к обучению профессионально ориентированному английскому языку [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.phil.ru.ru>, свободный.
6. Сагантаева С.Х., Салпебаева С.Т., Тилембаева А.А., Рахманова А.М. «Формирование интерактивной компетенции при обучении студентов», Инновационные методы обучения. Вестник КАЗНМУ №5, 2012г.
7. О.В.Макаренко. «Об интерактивной компетенции как составляющих профессиональной культуры специалиста», Компетентностный подход в современном высшем образовании.
8. Образцов П.И., Иванова О.Ю. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку на неязыковых факультетах вузов: Учебное пособие. - Орел: ОГУ, 2005. - 114 с.

Мухитденова Асем Ташимовна
кандидат политических наук кафедры политологии и политических технологий
КазНУ им. аль-Фараби; email: assem.m@mail.ru

ПРИМЕНЕНИЕ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ВУЗА

***Аңдатпа:** Мақала жоғары оқу орны студенттерін оқыту үрдісіне инновациялық әдістерді ендірудің өзекті мәселелеріне арналған. Қазіргі уақытта оқытудың жаңа формалары мен әдістерін іздестіру қарқынды жүргізіліп жатыр, ол студент тұлғасына бағытталған және барынша нәтижелі оқытудың директивті моделінен интерактивті моделіне көшу туралы айтуға мүмкіндік береді.*

***Кілттік сөздер:** оқытудың инновациялық әдістері мен формалары, оқытудың интерактивті моделі, кейс-стадия, Insert әдісі, блиц-сауалнама әдісі, мәселелік шығарма.*

***Аннотация:** Статья посвящена актуальной проблеме внедрения активных инновационных методов в процесс обучения студентов вузов. В настоящее время ведется интенсивный поиск новых форм и методов преподавания, что позволяет говорить о переходе обучения от директивной модели к интерактивной, более продуктивной и ориентированной на личность обучаемого.*

***Ключевые слова:** активные методы и формы обучения, директивная модель обучения, интерактивная модель обучения, кейс-стади, метод Insert, метод блиц-опроса, проблемное изложение.*

***Annotation:** The article is devoted to the actual problem of the introduction of innovative methods in the learning process of students of high schools. It is currently under an intensive search for new forms and methods of teaching, which allows us to move from prescriptive training model to interactive, more productive and focused on the individual student.*

***Keywords:** innovative methods and forms of learning, policy learning model, interactive model of training, case studies, Insert method, quiz, problem statement.*

Роль образования на современном этапе развития Казахстана определяется задачами и требованиями динамично развивающегося современного общества. В настоящее время появление более прогрессивных концепций, знакомство с передовым опытом стран, лидирующих на рынке образовательных услуг и разработка на этой базе национальной модели образования направлена на решение проблемы востребованности в условиях рыночной экономики будущего специалиста - выпускника вуза. Безусловно, что формирование молодого специалиста происходит в вузовских аудиториях, трудоемкий процесс подготовки кадров базируется на методиках обучения, результативность которых определяет уровень квалификации будущего выпускника.

В образовании сегодня провозглашается принцип вариативности, который дает возможность образовательным учреждениям выбирать и конструировать педагогический процесс по любой модели. Обеспечение качественной подготовки специалистов во многом зависит от эффективности учебного процесса. Будущему специалисту необходимо не только обладать глубокими и гибкими профессиональными знаниями и умениями, но и развитыми профессиональными и социальными качествами и характеристиками. Иными словами, существующий уровень развития производства ориентирует современного специалиста на необходимость овладения профессиональными умениями на уровне профессиональных компетенций. Профессиональные компетенции позволяют специалисту-профессионалу быть адаптивным к изменяющимся условиям на рынке труда, представляют возможность к самореализации в разнообразных сферах профессиональной деятельности [1].

И поэтому главной задачей на сегодняшний день становится не передача студентам определенного багажа знаний, а оказание воздействия на образ мышления и подход к явлениям. Образовательное учреждение должно ориентироваться в широком спектре современных инновационных технологических моделей. В опоре на инновационные технологии целенаправленно организуемая профессиональная подготовка способствует развитию познавательной деятельности, самостоятельности, творческой активности, продуктивного мышления студентов, что является крайне востребованным в развитом индустриальном обществе. Сегодня современные педагогические технологии акцентируют педагога на умения конструировать не только урок, но и создавать особую педагогическую среду, в которой возможна реализация активных методов обучения.

Активными методами обучения называют такие методы, которые побуждают к активной мыслительной и практической деятельности в процессе овладения учебным материалом. Они предполагают погрузиться обучающимся в контролируемое общение, включиться в реальные события. При этом создаются условия, в которых учащиеся вынуждены оперировать понятиями разного масштаба, включаться в решение проблемы информационного разного уровня. Активные методы помогают создать такую образовательную среду, в которой возможно достижение понимания проблемы.

Грамотное использование педагогом разнообразных активных педагогических методов позволяет сделать учебный процесс обучения не только интересным для студентов, но и результативным.

Возрастает уровень познавательной активности, усваиваемые знания носят гибкий характер, развивается критическое мышление и формируется способность к принятию творческих нестандартных решений.

Особенностями активного обучения являются: принудительная активизация мышления, когда обучаемый вынужден быть активным независимо от его желания, когда активность обучаемых совпадает с активностью преподавателя, а так же повышенная степень мотивации, эмоциональности, творчества. Отличительной чертой является и то, что преподаватель постоянно взаимодействует с обучаемыми посредством прямых и обратных связей, целенаправленно влияя на преимущественное развитие профессиональных, интеллектуальных, поведенческих умений и навыков в сжатые сроки [2]. Эффективность в усвоении учебного материала при использовании активных методов оцениваются по разному. Так, если при лекционной форме изучения материала усваивается не более 20% информации, то в деловой игре - до 90%.

Экспериментальные данные Х.Е. Майхнер подтверждают их преимущество в учебном процессе. Обучаемые сохраняют в памяти: 10% того, что читают; 20% того, что слышат; 30% того, что видят; 50% того, что слышат и видят; в то же время при активном восприятии информации они удерживают в памяти 80% того, что говорили сами; 90% того, что делали сами [3].

Определим, какие на сегодняшний день существуют активные группы методов.

М. Новак выделяет не имитационные и имитационные активные группы обучения [4].

К не имитационным группам относятся: проблемные лекции; проблемные семинары; тематические дискуссии; мозговая атака; круглые столы; педагогическое игровое упражнение; стажировка.

Имитационные подразделяются на игровые и неигровые.

К неигровым относятся: анализ конкретных ситуаций; имитационные упражнения; тренинг;

К игровым относятся: разыгрывание ролей; деловые игры; учебные игры - это блиц-игры, мини-игры, индивидуальные игровые занятия на ПК; производственные игры - это проблемно-деловые игры; исследовательские игры - это проблемно-деловые игры; организационно-деятельностные игры к ним относятся: инновационные и организационные игры; игровое проектирование.

В современных условиях развития рынка образовательных услуг и требований эпохи информационных технологий преподавание должно сочетать в себе выработанные практикой директивную и современную, носящую инновационный характер, интерактивную модели обучения.

Инновационная модель обучения базируется на внедрении в процесс обучения интерактивных методов: метод проблемного изложения, презентация, дискуссии, кейс-стади, работа в группах, метод мозгового штурма, метод критического мышления, викторины, мини-исследования, деловые и ролевые игры, метод Insert (метод индивидуальных пометок, когда студенты пишут 7-10-минутное ассоциативное эссе), метод блиц-опроса, метод анкетирования. Сам процесс передачи информации построен на принципе взаимодействия преподавателя и студента. Он предполагает большую активность обучаемого, его творческое переосмысление полученных сведений. Основные критерии интерактивной модели обучения: возможность неформальной дискуссии свободного изложения материала, меньшее число лекций, но большее количество семинаров, инициатива студента, наличие групповых заданий, которые требуют коллективных усилий, постоянный контроль во время семестра, выполнение письменных работ.

Приоритетным принципом системы высшего образования является принцип учета интересов обучаемого. В связи с этим перед преподавателями вузов стоит задача выработки и внедрения таких приемов и методов обучения, которые были бы нацелены на активацию творческого потенциала студентов, его желания обучаться.

На сегодняшний день существует много разработанных активных методов обучения, так, к примеру, в практической педагогической деятельности на занятии можно использовать следующие методы, это метод мозгового штурма, фундаменталистский метод, метод «грозди», метод «дерево решений», метод «сократический диалог», метод проекта, метод «займите позицию», метод «цепочки» и др.

Каждый из перечисленных методов имеет свои специфические особенности. Рассмотрим особенности некоторых из них.

Фундаменталистский метод. Данный метод вырабатывает умения выражать, выдвигать идеи или аргументировать ответ. Суть данного метода заключается в том, что фундамент создается основаниями идей. Поэтому фундаменталистский подход состоит в поиске научных или иных могучих оснований исследуемой идеи. Это укрепляет уверенность в ее существовании, связывает с более сильными, утвердившимися идеями, мобилизует известные знания, укрепляет студентов в понимании совершенства идей.

Метод мозгового штурма. Цель данного метода заключается в организации коллективной мыслительной деятельности по поиску нетрадиционных путей решения проблем. Данный метод вырабатывает умение концентрировать внимание, мыслительные усилия на решении конкретной

задачи, а также формирование опыта коллективной мыслительной деятельности и умение работать в малой группе.

Метод «сократический диалог». Цель - формулируют управленческую проблему и разбирают альтернативные подходы. Данный метод формирует умения отстаивать свою точку зрения, публично выступать, а также умение слушать и развивать мышления.

Метод «грозди». Основная цель - определения проблемы и задач исследования. Наличие центральной идеи (понятия) создает стержень, вокруг которого удерживаются мысли, а ветвистая структура позволяет им свободно распространяться и развиваться. Такой структурно-логический метод способствует тщательной формулировке задачи. Данный метод вырабатывает умение строить таблицы, схемы, иллюстративно выделять главное, умение видеть целиком и по частям.

Метод проекта. В основе метода проектов лежит развитие познавательных навыков обучающихся, умений самостоятельно конструировать свои знания, ориентироваться в информационном пространстве, развитие критического мышления. Метод проектов всегда предлагает решение какой-либо проблемы предусматривающей, с одной стороны, использование разнообразных методов, средств обучения, а с другой - интегрирование знаний, умений из различных областей науки. Результат работы над теоретическим проектом - презентация путей решения изучаемой проблемы, а над практическим - конкретный проект, готовый к внедрению. Данный метод позволяет формировать исследовательские умения и разрабатывать развивающие проекты.

Метод «515». Основная цель данного метода, это умение находить выход из сложившейся ситуации. Преподаватель предлагает студентам проблему. Необходимо в течение 5 минут письменно выдвинуть 15 идей.

Метод «Кейс-стади» или метод учебных конкретных ситуаций (УКС). Обучение с использованием конкретных ситуаций. Особенность данного метода заключается в том, что преподаватель не дает качественной оценки и любое высказывание воспринимается как допустимое. Центральным понятием УКС является ситуация, т.е. набор переменных, когда выбор какой-либо из них решающим образом влияет на конечный результат. Принципиально отрицается наличие единственно правильного решения. При данном методе обучения студент самостоятельно вынужден принимать решение и обосновать его. Метод кейс-стади - это метод обучения, при котором студенты и преподаватель участвуют в непосредственном обсуждении деловых ситуаций или задач. Эти кейсы, подготовленные обычно в письменном виде и составленные исходя из реальных фактов, читаются, изучаются и обсуждаются студентами. Кейсы составляют основу беседы аудитории под руководством преподавателя. Поэтому метод кейс-стади включает одновременно и особый вид учебного материала, и особые способы использования этого материала в учебном процессе.

В целом метод УКС позволяет принимать верные решения в условиях неопределенности; разрабатывать алгоритм принятия решения; овладеть навыками исследования ситуации; разрабатывать план действий; применять полученные знания на практике; учитывать точки зрения других специалистов. Этот метод способствует развитию умения анализировать ситуации, оценивать альтернативы, прививает навыки решения практических задач.

Метод «Цепочки». Студентам дается задания раскрыть проблему по следующим вопросам, отвечая по цепочке: «Кто?», «Что?», «Где?», «Когда?» и т.д. В зависимости от темы преподаватель варьирует, добавляет вопросы самостоятельно. Данный метод позволяет формировать умение описывать ситуацию, умение мобилизации и умения выделять главное, выступать ит.д.

Все рассмотренные выше методы предполагают активную самостоятельную познавательную деятельность студентов, направленную на решение поставленной проблемы, учебного задания и т.д. Они помогают формировать опыт поиска решений в нестандартных, разнообразных ситуациях. Позволяют студентам по настоящему «прожить» учебный процесс, научить студента думать, оценивать, принимать решение и нести ответственность, а также работать в постоянно меняющихся условиях. Результатом применения активных методов обучения является увеличение опыта творческой деятельности, готовность к практической активной деятельности, умение моделировать и принимать профессиональные решения.

Литература:

1. Чуб Е.В. Компетентностный подход в образовании // *Инновации в образовании*. - 2008. - № 3. - С. 21 – 26.
2. Барнс Л.Б., Кристенсен К.Р., Хансен Э.Дж. *Преподавание и метод конкретных ситуаций: Пер. с англ. / Под ред. А.И. Наумова*. – М., 2015. – 501 с.
3. Мынбаева А.К., З.М. Садуакасов. *Инновационные методы обучения, или как интересно преподавать*, Алматы, 2007.

STAGES OF FORMATION OF PUBLIC SPEAKING AND ITS COMPOSITE PARTS

Summary. *The article gives a definition of public speech and describes the main stages of the formation of public speaking: topic selection and definition of target setup, selection of materials, study and analysis of selected material, plan development, speech writing, the mastery of the material performance. Attention is paid to the composition of public speech and peculiarities of public speech, the ethics of the speaker. The basic techniques of keeping the audience's attention are discussed, and the most common rules of construction of three main parts are identified. There were a number of tasks solution of which is directly related to its achievement: the process of structuring as an important preparatory stage in the development of public speaking; the main types and features of the development and structuring of membership as one of the most important elements of the structure of public speaking; the main types and elements of the main part of public speaking are identified; the importance of concluding and summing up in the overall structure of public speech are discussed.*

Key words: *public speech, speaker, audience, performance, composition.*

Резюме. *В статье даётся определение публичной речи, рассматриваются основные ступени формирования публичного выступления: выбор темы и определение целевой установки, подбор материалов, изучение и анализ отобранного материала, разработка плана выступления, написание текста выступления, овладение материалом выступления. Уделено внимание композиции публичной речи и особенностям публичного выступления, этике оратора. Рассматриваются основные приёмы поддержания внимания аудитории, а также выявление наиболее общих правил построения трех основных его частей. Был определен ряд задач, решение которых было непосредственно связано с ее достижением: выделен процесс структурирования как важнейшего подготовительного этапа при разработке публичного выступления; определены основные типы и особенности разработки и структурирования выступления как одного из важнейших элементов структуры публичного выступления; выявлены основные типы и элементы основной части публичного выступления; рассмотрено значение заключения и подведения итогов в общей структуре публичной речи.*

Ключевые слова: *публичная речь, оратор, аудитория, выступление, композиция.*

Түйіндеме: *Мақалада көпшілік алдында сөйлеудің анықтамасы беріліп, көпшілік алдында сөз сөйлеудің негізгі қалыптасу сатылары қарастырылады: тақырыпты таңдау және мақсатты бағытты анықтау, материалдарды іріктеу, іріктелген материалды зерттеу және талдау, сөйлеу жоспарын әзірлеу, сөз сөйлеу мәтінін жазу, сөз сөйлеу материалын меңгеру. Көпшілік алдында сөйлеудің композициясы мен ерекшеліктеріне, сөйлеушінің этикасына көңіл бөлінеді. Аудиторияның көңілін демдеуге арналған негізгі тәсілдері қаралады, сондай-ақ жалпы үш негізгі бөлімдердің құрулу ережелері анықталған. Шешімі, оның жетістігімен тікелей байланысты бірқатар міндеттер белгіленген: құрылымдау процесі көпшілік алдында сөз сөйлеудің әзірлеу кезіндегі маңызды дайындық кезеңін бірі ретінде бөліңген. Кіріспенің негізгі типтері мен құрылымдау ерекшеліктері көпшілік алдында сөз сөйлеу құрылымының маңызды элементтері ретінде анықталған; көпшілік алдында сөз сөйлеудің негізгі бөлігінде негізгі типтері және элементтері белгіленген; қорытындылар мен жұмыс қорытындысын түйіндеудің маңызы көпшілік алдында сөйлеудің жалпы құрылымында қаралады.*

Түйін сөздер: *көпшілік алдында сөйлеу, шешен, аудитория, сөйлеу, композиция.*

"Public speech is a special form of speech activity in the conditions of direct contact; speech, delivered to a particular audience and addressed to a particular addressee; oratorical speech. Public speech is pronounced in order to inform listeners and provide them the desired impact (to persuade, to compel, to call for anything, etc.)" [1, 9].

"Careful preparation for the speech – the basis of confidence of the speaker, the success of his speech. According to the American educator, lecturer, writer, speaker, standing at the origins of theories of communication that have developed their own concept for conflict-free communication, D. Carnegie "many people make the mistake of not bothering to prepare his speech" [2, 190].

"In recent years, most scientific papers in the field of psychology and sociology dedicated to the techniques of public speaking" [3, 60]. In scientific journals dealing with the issues of formation and deliver public speeches, there are the following stages of preparation for speech.

The first step is topic selection and defining the purpose of the speech. "Public speech is pronounced in a certain audience, so the speaker in selecting the theme for the upcoming concert should not only thoroughly prepare for the upcoming performance, but also to consider the interests of the audience, and clearly imagine what audience he is to act, to take into account the psychological state and mood of his audience and try to choose a subject that it is fully consistent with the knowledge and personal attitudes of the

speaker. This, in turn, will allow him to succeed in communicating with the audience," [4, 9].

In formulating the theme of the upcoming performances, he should pay attention to such qualities of speech as accuracy, clarity, consistency, brevity, for a skilled "game" these qualities will allow the speaker not only to reveal the content of speech, but also to attract the attention of the audience to the topic. "Striving for precision of speech, it is necessary not only to use the words correctly, but also to ensure that their combination does not contradict the meaning of the utterance" [4, 197– 200].

In addition to the subjects of the speeches you need to think through and then articulate the purpose of the speech, since scientists determined that the effectiveness of the speech depends on the following factors:

- the extent to which it targets;

- the relationship of our result to the goal. In a public statement, it is common to single out the general and the specific goal. The general goal of public speech is informing, persuading, inspiring, calling to action, etc. A specific goal allows us to determine what exactly present find out during the speech, what statements of the speaker may contribute to the formation of their inner convictions in something that students can take after listening, etc. For example, in one of the lectures, the lecturer delivered a lecture "On the Harm of Smoking". He had a medical education and more than once delivered a similar theme to the public. When the lecture was over, the lecturer was asked:

"And why did you tell us all this?" It turned out that the audience is almost 100 percent non-smoking, as the speaker knew. The lecturer was at a loss to answer the question asked. Does this mean that he should not have spoken to this audience with such a topic? By no means. It was necessary only from the very beginning to determine what for he in this audience will talk about the dangers of smoking. Or in order to inform listeners about new information on this topic in connection with the development of medicine, or to encourage listeners to conduct explanatory work among their relatives and friends, or to share the methodology for conducting such a conversation. And in accordance with its purpose to present the material. Then the listeners would not have a feeling of bewilderment [5, 38].

Next stage is the selection of material, its study and analysis. In order to make the speaker's speech in its content and form aroused genuine interest among listeners, it is advisable to include as much factual material as possible in the narrative text, examples from reality, special attention should be given to illustrations on the indicated topic. In this regard, it is highly appropriate within the text of the speech the most diverse sources of information can be closely interwoven, starting from official documents, scientific and popular science literature, ending with various reference books, articles from newspapers and magazines, materials from the Internet, experience, etc.

A comprehensive analysis of the speeches of bright speakers shows the depth and originality of their ideas, the variety of genres and themes that reflects their interests, the logic of their thoughts, language and composition features of their performances. Oratory raises a person's spirituality, generous movement of mind, puts in the forefront of human concerns, interests, ideas. The noble goal of learning, the preaching of humanism and mercy, the "discovery" of truth exalt oratorical speech, affect the spiritual world of listeners, operate on the minds and hearts of the people [6, 45].

The third is the study and analysis of factual material. Arranging the collected factual material for an upcoming speech, the speaker should analyze, organize and highlight important points which will focus attention during the presentation. When analyzing the text of the upcoming speech, the speaker may have associative comparisons with someone, something, comparison with the processes occurring in reality, as well as new ideas on the topic of the speech. In accordance with this speaker in preparation for a public appearance should critically approach to the evaluation of the collected material, paying attention to the way in which it is possible to correlate the provisions referred to in the text of the speech, with the real events of modern reality and how to present them to the audience during the performance.

Before the speech, the speaker, according to experts, should determine the personal position in relation to the subject matter speech, outline the range of issues of concern to his imagination in material messages and if necessary to adjust them taking into account the future audience. "It is important that the material of the message was adapted to the specific audience that is targeted by the speech" [3, 9].

Furthermore, drawing up a speech plan is one of the most significant parts. In preparation, it is advisable to plan the speech, reflecting in it all the points of the presentation, because we know that the speech with well-designed and correctly constructed logical and compositional point of view has theoretical and practical significance, and can have a strong impact on the audience. Moreover, the plan of public speaking allows the speaker to focus on the main problem identified in the report, and to follow the rules, set for speaking.

The speaker should pay attention to the structural parts of public speaking. Construction of the public speech is personal, creative process demanding hard work and a deep understanding of the material from

the speaker. However, it should be noted that the centuries-old practice of reciting public speeches have developed a general structural part of the composition of an oral presentation, the knowledge of which allows the speaker to achieve his goals. Composition in the theory of oratory is a substantial structural material, which consists of a sequential distribution of informative material in accordance with the logic of presentation, communication situation and audience, i.e., structured and arranged in the best sequence the content of the speech for effective psychological impact on the audience. For the name of this process along with the word composition close to its meaning of building, structure are used. The composition of public speaking was formed in ancient times and still remains pristine, consisting of three components: introduction, main body and conclusion, each of which has its contextual features.

Introduction is an important part of the oratory. The objective of the introduction is to attract the attention of the audience, to establish contact with the audience, to create favorable conditions for the perception of speech, to prepare students for the adoption of the main provisions and conclusions of the speaker. . Therefore, the introduction of the form and content should be short, concise and closely related to speech, and also intonationally quiet, for a neutral tone in the future makes it possible to strengthen the expressive sound of speech. The speaker in the introduction substantiates the relevance of the topic, its significance for the audience, articulates the purpose of speech, his concept, summarizes the history of the issue etc. Particular attention in the prologue is paid to the first phrases which help the speaker to gain the attention of the audience and contribute to the creation of favorable conditions for further successful work in the audience. It's no accident that Roman poet Horace claimed that "one who started well can consider his work half done."."

The main part of the public speech is considered by researchers to be the most complex structural component, since the attention is focused on the designated theme and purpose of the speech, but it must be preserved and retained until the end of the speech, and for this it is necessary that the speech was properly organized logically so that the speaker's thoughts moved on the ascending line - from the old to the new, from known facts and arguments to the unknown, from weak arguments to stronger ones. Therefore, the speaker, working on the main part of his speech, should remember these methods of presenting the material and skillfully use them throughout the speech to achieve the goals and satisfaction of significant interests.

Conclusion is one of the most important compositional parts of any performance. Conclusion of speech should be laconic, convincing and bright, reproducing the main provisions of the material, should be remembered by listeners, leave a good impression. It is pertinent to note that an unsuccessful conclusion can significantly reduce the quality of speech. Logical completion of speech can serve as a frame - a technique characterized by the fact that in the conclusion there is a duplication (variation) of the main idea expressed in the introduction, summation of the most important provisions, summing up the speech, conclusions are made, specific tasks arising from the content of the speech . The speaker, thinking through the final part, should reflect on the last words that will be relevant in the epilogue of the narrative. The famous forensic speaker A.F. Koni believed that "... the end must be such that the listeners feel (not only in the tone of the lecturer, it is necessary) that there is nothing further to say."

References

1. Levchayeva N.V. *Public speaking as an effective means of improving the quality of training of students //World of science and education. 2015. No. 1. Page 9.*
2. Vvedenskaya L.A., Pavlova L.G., Kashayeva E.Yu. *Russian language. Culture of speech. Business communication. M.: Knorus. 2014. Page 423.*
3. Berleva S. Yu., Tsvetikova L.N., Plotnikova I.E. *Psychological - pedagogical recommendations for increasing the motivation of the student of medical University for oral response //Modern pedagogics. 2015. No. 9 (34). Page 59-63.*
4. Levchayeva N.V. *Business style: the use of features of communicative qualities of speech in the texts //In the collection: The XI Derzhavinsky readings in the Republic of Mordovia Materials of the All-Russian scientific and practical conference. Average and Volga institute (branch) of VGUYu (RPA of the Ministry of Justice of the Russian Federation); Editorial board: G.P. Kuleshova, N.N. Azisova, N.A. Podolny. 2015. Page 197 – 200.*
5. Beysenbayeva Z., Ualiyev N., *Linguoculturology: tutorial. – Almaty: Print-S, 2005. – Page 112.*
6. Syzdykova R. *Oratory. Almaty. 1987. – Page 230 .*

Оспанова Гулмария Тұрысбекқызы
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Maryama140870@gmail.com

Солтанаева Еркінгүл Молотқызы
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ, gulkataim@gmail.com

ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ ИННОВАЦИЯНЫ ПАЙДАЛАНУ

Түйін: Мақалада инновациялық технологияларды оқу үдерісіне пайдалану ерекшеліктері қарастырылған. Қазіргі таңда оқу үдерісіне «жаппай» енгізіліп жатқан инновациялық технологиялар көкейкесті мәселелердің тоғысында пайда болып, оқу үдерісіндегі әдістемелерге жаңаша тұрғыдан қарап, оны үздіксіз жаңғыртуға бағытталады. Осыған орай кез-келген студенттің қабілетіне қарай білім беруді, оны дербестікке, ізденімпаздыққа, шығармашылыққа тәрбиелеуді жүзеге асыратын заманауи инновациялық технологияны меңгеруге ұмтылуы керек.

Резюме: В статье рассматриваются особенности использования инновационных технологий в учебном процессе. В связи с этим в статье обосновывается необходимость лично-ориентированного обучения, основанного на индивидуальных возможностях студента, его любознательных и творческих способностях, что предполагает использовать в учебном процессе современные инновационные технологии обучения.

Summary: In the article features the use of innovative technologies in the educational process. In this regard, the article explains the need for a student-centered learning, based on the individual capabilities of the student, his curiosity and creativity, which intends to use in teaching modern innovative learning technologies.

Оқыту үдерісі оқу тапсырмаларының шешімін іздестіруге мүмкіндік беретін, арнайы қабілеттер мен дағдыларды орындауды студенттерден талап ететін, күрделі ұйымдастырушылық іс-әрекет болып табылады. Мұнда оқу материалының қаншалықты игерілуі емес, білім беру субъектісінің жаңалануы маңызды. Оқытудың эвристикалық әдістері ең алдымен, студенттердің тұлғалық қасиеттерін өзгертуге бейімделеді. Мысалы, А.В. Хуторскойдың айтуынша, «студенттің өзін шығармашылық қасиеттерінен көрсетуі эвристикалық оқытудың тапсырмасы ретінде, үш өзара байланысты мақсаттардан көрінеді: студенттің меңгеретін білім алу жүйесіндегі өнімін жасауы; осы салалардың басты мазмұнын өз нәтижелерімен сәйкестендіру арқылы игеруі; әр білім беру салаларында жеке білім беру траекториясын ретке келтіруі» [1, 55-б.].

В.И. Андреев оқытудың эвристикалық әдістерін «шығармашылық тапсырмаларды студенттердің іс-әрекетінің түйсіктік шараларын дамыту мақсатында, тұлғаның өзін басқаруы мен педагогикалық басқару заңдылықтарын, қағидаларын есепке алумен жасалынған, студент іс-әрекеті (оқу әдістері) мен педагог іс-әрекетінің (оқыту әдістері) «эвристикалық ережелерінің жүйесі» ретінде қарастырады [2, 132-б.]. Эвристикалық оқытудағы уақыттық шығындар дәстүрлі технологияларды пайдаланып оқытумен салыстырғанда артпайды.

Эвристикалық оқыту тарихы бойында көптеген әдістер мен олардың модификациялары жасалды. Тәжірибе көрсеткендей, бірқатар әдістердің тиімділігі жоғары және кеңінен қолданылады. Кең таралған әдістердің бірі, «миға шабуыл» - белгіленген тапсырманы шешу идеяларының ұжымдық шоғырландырылу әдісі болып табылады.

Студенттердің креативтілігін қалыптастыруға бағытталған эвристикалық әдістерін сурет 1-де көрсетеміз.

Когнитивтік әдістер – ғылымдағы зерттеу әдістері болып табылады. Оларға: жаттығу, анализ жасау, болжам жасау, салыстыру, бақылау әдістері жатады.

Креативтік әдістер – оқытуда студенттердің өзіндік оқу ресурстарын жасауына мүмкіндік туғызатын әдістер. Оларға: «миға шабуыл», «егер де», «инверсия», «әсірелеу», «жалғамалылық» әдістері жатады. Бұл әдістер физиканы оқытуда болашақ физика мұғалімдерінің алған білімдерін өздігінен тәжірибеде қолдана алуына, есептерді, мәселелерді өз бетінше шешуіне, және шешімдердің бірнеше жолын таба алуға мүмкіндік береді.

Ерекше іс-әрекеттік әдістер – білім беруді басқарушылардың, оқытушылардың және студенттердің әдістері болып бөлінеді. Оларға оқыту субъектісін жоспарлау және мақсатты белгілеу әдісі, оқушылардың білім беру бағдарламаларын жасау әдісі, қалыпты шығармашылық әдісі, оқытуды өздігінен ұйымдастыру әдісі, өзара оқыту әдісі, рецензия әдісі, эвристикалық іс-әрекетті бақылау әдісі, өзін бағалау және рефдеріс әдісі.

Сурет 1 – Эвристикалық оқыту әдістері

Эвристикалық әдістерді топтастырудың түрлі амалдары жасалынды. А.В.Морозов эвристикалық оқытудың осындай ұйымдастырушылық түрлерін ұсынды [3, 88-б.].

А.Қ. Мынбаева, З.М.Садвақасова «Инновационные методы обучения» еңбегінде инновацияны оқытудың жаңа технологиялары аспектісінде қарастырды. Олар инновацияны жаңалық және жаңалықты практикаға енгізетін үрдіс, мақсатқа бағытталған үрдіс ретінде қарастырған [4, 33-б.].

Н.Р.Юсуфбеков педагогикалық инноватикаға көп назар аударды. Оның ойынша педагогикалық инновация бұл педагогикалық жаңалықтарды құру, бағалау және педагогикалық қауымдастықтың игеруі, практикада жүзеге асыруы туралы ілім [4, 78-б.].

Ш.Т.Таубаева, С.Н.Лактионова білім берудегі инновациялық үрдістердің заңдылықтарын білдірді. Олар инновациялық үрдістің негізгі білім берудегі төрт заңдылығын көрсетті:

- педагогикалық инновациялық ортаны қайтарымсыз тұрақсыздандыратын заңдылық. Бұл заңдылықтың мағынасы – білім беру жүйесіндегі әр инновациялық үрдістің әлеуметтік-педагогикалық инновация ортасына тұрақсыз, қайтарымсыз әсерін тигізетінін меңзейді. Қалыптасқан бұрынғы ортаны мүлдем жандандыруға болмайды.

- инновациялық үрдістің финалды жүзеге асу заңдылығы. Жаңалық күйіндегі бастапқы инновациялық үрдіс ерте немесе кеш болса да жүзеге асырылады. Бұл стихиялы немесе саналы басқарылымда орындалады.

- педагогикалық инновациялардың стереотиптену заңдылығы. Әр педагогикалық инновацияның ой стереотипіне айналу тенденциясы бар;

- жаңа жағдайда педагогикалық инновацияның циклдік қайталану заңдылығы. Инновация әрқашан бұрын болған секілді көрінеді. Әлде ол мүлдем қайталанбаса да [6, 95-б.].

Сонымен иновация термині ғылыми зерттеуде мәселелік жалғасымын тапты.

Жоғарыда көрсетілген инновациялар туралы ойларды жүйелейтін болсақ инновацияның жан-жақты аспектіде қолданылатынын байқаймыз. Оның ситуативті болмыс күйін көреміз. «Яғни инновацияның тұрақты мәні бар ма?» - деген сұрақ туындайды. Осы жағдайда алдымен басқа сұраққа жауап беру керек: «Біз инновацияның практикалық көрінісі күйінде нені көреміз?».

Жалпы инновацияның практикалық көрінісінде жаңа аппараттарды, құжаттарды, заттарды, функцияларды, технологияларды, әдістерді, құралдарды және тағы да басқаларды көреміз. Осы тізбектелген жаңалықтардың ортақ қасиеті болып – жаңашылдықты, жаңа үрдісті байқаймыз. Демек, инновация – жалпылаушы ұғым болып табылатынына көзіміз жетеді. Осы жағдайда ой тұжырымдайтын болсақ, инновация өз бойында жаңашылдығы бар әртүрлі нақты ұғымдарды (заттық

формада, үрдіс түрінде, құрал ретінде) құрайды. Сол нақты ұғымдардың мазмұнына қарайтын болсақ, олардың әр қайсысының өзіндік табиғаты бар. Яғни, осыдан білетініміз инновацияның нақты анықтамасын, жүйелі заңдылықтарын құру мүмкін емес, тек жалпылама, барлығына ортақ заңдылықтарын, қызметін анықтауға болады. Осыдан шығатыны - инновацияның синергетикалық болмысы. Басқаша түсіндіргенде, инновацияның мәнін құрайтын инновациялық элементтерден қалыптасады. Элементтердің қалыптасу ерекшеліктері инновацияның типтерін анықтайды.

В.М. Полонский инновацияны қолдану спецификасы мен орнына байланысты келесі түрлерге жіктеді:

Технологиялық инновациялар – өнімдерді дайындаудың жаңа түрі болып табылады. Олар білім беруді дамытуға негіз қалыптастырады. Технологиялық инновациялар кейпінде білім беру жүйесінде, оқуға қолданатын әр-түрлі техникалық құралдар мен жабдықтарды көруге болады. Компьютерлік технологиялар, интернет желісі, ақпаратты сақтау және оны тасымалдау технологиялары оқытудың сапасын жағары көтереді. Дидактикалық ұстаным бойынша ақпараттық орта мен бағдарламалық камтасыз етуді қолдану оқытудың жаңа құралдарын білдірді.

Әдістемелік инновация – бұл оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастыратын әдістемелік саласындағы инновациялар. Бұл білім беру саласындағы кең тараған жаңалықтардың түрлері. Практикада әдістемелік инновациялар ұйымдастырудағы жаңалықтарды енгізумен тығыз байланысты. Олар білім беру жағдайында мақсат белгілі болғанмен де, қолданатын әдістер мен құралдар қосымша ізденісті қажет еткенде кездеседі. Бұл инновацияның түрі жеке әдістерде жиі кездеседі.

Ұйымдастырушылық инновациялар - жұмысты ұйымдастырудың әдістері мен жаңа формаларын игерумен байланысты. Сонымен қатар, ұйымдастырушылық инновациялар құрылымдық бөлімдердің, әлеуметтік топтардың, жеке тұлғалардың ықпалының өзгеруін меңзейді.

Басқарушылық инновациялар - белгіленген міндеттерді тезірек, сапалырақ шешу үшін қоладаныстағы басқару жүйесінің элементтерін жаңа басқарудың құрылымдық мен әдістемелік нұсқасына ауысым болып табылады. Басқарушылық инновациялар – басқарудың көбінесе жаңа моделі болып табылады.

Ғылым мен практикаға қосатын үлесіне байланысты инновациялар теориялық және практикалық болып бөлінеді. Теориялық инновацияларға ғылыми ізденіс нәтижесінен алынған білім берудегі, оқыту әдістемесіндегі жаңа тұжырымдар, тұғырлар, гипотезалар, бағыттар, заңдылықтар, жүктемелер, қағидалар жатады. Практикалық инновацияларға – жаңа әдістемелер, ережелер, алгоритмдер, бағдарламалар, дидактика саласындағы ұсыныстар, оқытудың техникалық құралдары, құралдар мен модельдер жатады [7, 4-б.].

Жоғары оқу орындарының оқу-әдістемелік жұмысындағы инновацияларды басқарудың мақсаты нақты міндеттер арқылы орындалады. Инновацияларды басқарудың негізгі міндеттеріне:

1. Оқу-әдістемелік жұмысына қолданылатын инновацияларды жобалау;
2. Оқу-әдістемелік жұмысына қолданылатын инновациялық жобаларды жоспарлау және ұйымдастыру;
3. Оқу-әдістемелік жұмысындағы инновацияларды ресурстармен қамтамасыз ету;
4. Оқытушылардың тиісті құзыреттілігін қалыптастыру;
5. Оқу-әдістемелік жұмысындағы инновацияларды нормативтік, әдістемелік құжаттармен қамтамасыз ету;
6. Оқу-әдістемелік жұмысындағы инновациялардың жүзеге асуын мониторингілеу;
7. Оқу-әдістемелік жұмысындағы инновациялардың тудырған нәтижелеріне сараптама жүргізу.
8. Кері байланыс орнату;
9. Оқу-әдістемелік жұмысындағы инновациялардың нәтижесін талдау және дамыту.

Көрсетілген міндеттерді жүзеге асыру үшін арнайы бір нормаларға сүйену көмегімен жүзеге асырылады. Жоғары оқу орындарының оқу-әдістемелік жұмысындағы инновацияларды басқарудың нормалары ең алдымен ұстанатымдардан тұрады.

Жоғары оқу орындарының оқу-әдістемелік жұмысындағы инновацияларды басқарудың келеі негізгі ұтанымдары бар: *жүйелілік пен тұтастық, синергетикалық, мақсаттық - бағдарлылық, технологиялық, құзыреттілік, нәтижелілік, кері байланыстық* ұстанымдар.

Жүйелілік пен тұтастық ұстанымы. Жоғары оқу орындарының оқу-әдістемелік жұмысындағы инновацияларды жүйелік табиғатын басшылыққа алу оны тиімді ұйымдастырудың алғышарттарын құрауға негіз болады. Бұл инновацияларды бақаруды тұтас жүйе ретінде қарастырып, оның негізгі қасиеттеріне сүйенуге мүмкіндік береді. Жүйенің интегративті сапасы ескеріліп, бір компоненттегі өзгерістер басқа компонент, не тұтас жүйенің өзіне өзгеріс енгізе алады. Сөйтіп,

жүйенің басқарудағы біртұтастық жүйенің барлық компоненттерінің дамуына, тұрақтануына, нығаюына ықпалы болады.

Синергетикалық ұстаным. Бұл тұрғыдан алғанда, жоғары оқу-орындарының оқу-әдістемелік жұмысындағы инновацияларды ұйымдастыратын адамдар, арнайы құрылымдық институттар - ашық және өзгертін, сыртқы ортамен қарым-қатынасы арқылы өзін-өзі дамытуға өзіндік мүмдігі бар жүйе. Осындай сапаларын атай отырып, оқу-әдістемелік жүйенің барлық деңгейлерінің де синергиялық қасиетін көруге болады. Жоғары оқу орындарының оқу-әдістемелік жұмысындағы инновацияларды басқару әрекеті өзінің мүмкіндіктері, ресурстары арқылы білім алушылар мен педагогтардың өзіндік дамуы мен өзіндік білім алуын ұйымдастыратын синергиялыққа негізделеді. Сөйтіп, басқаруда синергетикалық принциптің сақталуы педагогтардың, білім алушылардың, шығармашылық топтардың, білім беру ұйымының, т.б. өзін-өзі басқару негізінде дамуын қамтамасыз етеді.

Мақсаттық-бағдарлылық ұстаным жоғары оқу-орындарының оқу-әдістемелік жұмысындағы инновацияларды басқарудың белгілі бір мақсатқа қол жеткізуге бағытталуын, сонымен қатар жүйенің барлық компоненттеріндегі өзгерістер жалпы жүйе мақсатына сәйкес ұйымдастырылуын қамтамасыз етуді қажет етеді. Бұл принцип сонымен қатар мақсат қою барысындағы ізденушілік пен зерттеушілік әрекеттер негізінде басқару алды талдау қызметін де қамтиды.

Технологиялық ұстаным инновацияларды басқару алдына қойылған міндеттерді орындаудың технологиялық реті құрастырылып, қажетті ресурстардың алдын-ала анықталуын қамтамасыз етеді. Технология талаптарына сай қатысушылардың қызметтерін бөлісу және оларды үйлестіріп отыру ұйымның мақсатына қарай жылжуын қамтамасыз етеді, бұл принцип инновацияларды басқаруға қатысушы адамдар мақсаты мен оқу-әдістемелік жүйенің даму мақсатын сәйкестендіріп отыруға мүмкіндік береді;

Құзыреттілік ұстанымы жоғары оқу орындарының оқу-әдістемелік жұмысындағы инновацияларды басқаруға қатысушылардың мақсатты орындауға мүмкіндік беретін құзыреттіліктері болуын қажет етеді. Инновацияларды басқару – ақпараттық, коммуникативтік, рефлексиялық әрекеттер арқылы жүзеге асырылады, өйткені, жобалау барысында қамтылатын педагогикалық талдаулар мен шешімдер, болжау мен жоспарлау қызметтері негізінен оған қатысушылардың құзыреттіліктеріне байланысты. Бұл құзыреттіліктер адамдарға өз тәжірибесінен байыптай, зерттей отырып, проблемаларды талдау, бағалау, арқылы нәтижелі қызмет жасауға мүмкіндік береді.

Кері байланыс ұстанымы. Инновацияларды басқаруды ұйымдастыруда мақсат-міндеттермен қатар күтілетін нәтижелер белгіленеді. Оқу-әдістемелік жұмыс нәтиженің орындалу барысы, жолдары мен тәсілдері талданып, объективті баға беріледі. Кез келген оқу-әдістемелік жүйе - ашық әлеуметтік-педагогикалық жүйе ретінде әлеуметтік ортамен, ата-аналармен, түрлі қоғамдық, ұйымдарымен, сонымен қатар ұйым ішіндегі адамдармен диалогтық қатынас ұйымдастыра алады. Өзіндік түзету, коррекциялау, өз әрекетіне өзгеріс енгізу арқылы нәтижелердің тиімділігі қамтамасыз етіледі.

Нәтижелілік ұстанымы оқу-әдістемелік жұмысындағы инновацияларды басқару нәтижесінде орындалуы тиіс күтілетін нәтижелердің алдын - ала нақты сипатталуы мен оған қол жеткізуге бағытталған технологиялар мен тиімді әдіс - тәсілдердің, ресурстардың таңдалуымен қамтамасыз етіледі, сонымен қатар, нәтижелердің мақсатқа сәйкестілігі сараптамалар арқылы анықталады.

Сонымен қатар, оқу-әдістемелік жұмысындағы инновацияларды басқару қызметтерінің нәтижелері жүйе ішіндегі өзара тығыз байланыста болып келетін көптеген факторларға – *ресурстар мүмкіндігіне, ұйымдастырушылық ерекшеліктеріне, педагогтар құндылықтарына, сыртқы ортамен байланысына* т.б. – тәуелді екені ескеріледі.

Көрсетілген ұстанымдар жоғары оқу орындарының интерактивті оқыту жүйесін басқаруды жан-жақты тұғырларда жүзеге асыруға қолаушылығын тигізеді. Оқу-әдістемелік жұмысындағы инновацияларды басқарудың бірнеше тұғырлары қалыптасқан: жүйелілік тұғыр, біртұтастық тұғыр, үрдістік тұғыр, синергетикалық тұғыр, құрылымдық тұғыр, құзыреттілік тұғыр, жобалаушылық тұғыр, жеке тұлғалыққа бағдарланған тұғыр, техникалық дамыту тұғыры және тағы да басқалары.

Қалыптасқан тұғырлар бойынша инновацияларды басқару, сонымен қатар, арнайы қағидаларды ұстануға негіздейді. Теориялық тараптан басқарушылыққа тән қағидалар қатарына келесілер кіреді: оқу-әдістемелік жұмысындағы инновациялардың жағдайларының басқарылымды ауысуы; стихиялық бақарудан саналы басқару механизмдеріне ауысу; ақпараттық, материалды-техникалық және кадрлық қамтамасыз етілуі; инновациялық үрдістің нәтижесін болжау; инновациялық үрдістердің тұрақтылығын күшейту; инновациялық үрдістердің дамуын тездету. Сонымен қатар, жалпы басқарушылық қағидалар: объективтілік, заңдылық, жоспарлық, нәтижелілік, студенттерге

бағдарланған, жеке тұлғаға бағдарланған, білім сапалылығы, құзерттілігін арттырушы тиімділік және тағыда басқалары.

Жоғарыда көрсетілген теориялық модельдің барлық элементтерін жүйелі жүзеге асыру арқылы жоғары оқу орындарында интерактивті оқыту технологиялары арқылы студенттердің педагогикалық рефлексиясын қалыптастыруда, сапалы білім беруде оқу-тәрбие үрдісін мақсатқа сәйкес нәтижелі болуына мүмкіндік туындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Хуторской А. В. Технология эвристического обучения //Школьные технологии, 1998. -№ 4.- С. 55-57.
2. Андреев, В.И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности: методическое пособие. - М.: Высшая школа, 1981. - 240 с.
3. Морозов А. В., Чернилевский, Д. В. Креативная педагогика и психология: учебное пособие для вузов. -М.: Академический Проект, 2004. – 560 с.
4. Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Инновационные методы обучения. – Алматы, 2009. - 341 с.
5. Таубаева Ш.Т., Лактионова С.Н. Педагогическая инноватика как теория и практика нововведений в системе образования. - Алматы: Ғылым, 2001. – 296 с.
6. Полонский В.М. Инновации в образовании (методический анализ) //Инновации в образовании. - М., 2007. - №3. - 4-12 с.

Шахметова Д. С.

к.п.н., доцент кафедры психологии и СГД Университета «Туран-Астана»

Топанова М.С.

магистрант Университета «Туран-Астана», старший преподаватель кафедры филологических дисциплин АО «Медицинский университет Астана» г. Астана, topanovam@bk.ru

РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКОГО ВУЗА

***Түйіндемe:** Қазіргі заманда Қазақстанның білім беру саласындағы саясаты білікті және жан-жақты дамыған мамандарды даярлауға бағытталған. Аталмыш мақалада жоғарғы медициналық оқу орнында білім алушылардың креативті ойлау машығын дамыту мәселесі жан-жақты қарастырылған*

***Резюме:** В настоящее время политика Казахстана в сфере образования направлена на подготовку высококвалифицированных специалистов и всесторонне развитой личности. В данной статье рассматриваются вопросы развития креативного мышления у студентов медицинского вуза.*

***Summary:** Nowadays the policy of Kazakhstan in the field of education is aimed at the training of highly qualified specialists and a fully developed personality. The development of creative thinking among medical students are considered in this article.*

Мир вступил в третье тысячелетие. Характерной чертой современной эпохи является наличие в ней сложнейших политических, социально-экономических, экологических и множества других проблем. Для их реализации требуются не только образованные, но и креативные, способные к саморазвитию личности, воспитание, становление которых, в первую очередь, ложится на плечи современного образования.

Для эффективного функционирования казахстанской модели образования и обеспечения успешного интегрирования в мировое образовательное пространство приняты ряд стратегических документов: Закон «Об образовании» [1], Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы [2]. В Послании Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства»: отмечено, что к 2050 году Казахстан должен войти в число тридцати самых развитых стран мира. Достижение этой цели напрямую зависит от качественных показателей системы образования. Образование должно обеспечить успешность становления личности. [3].

Все это актуализирует необходимость обращения к проблеме креативного мышления, развития ее духовно-нравственного сознания, позволяющего ей активно, творчески включиться в общественную жизнь третьего тысячелетия, самореализовываться и самосовершенствоваться на основе духовно-нравственных ценностей.

В современном обществе востребован профессионал, обладающий субъектной активностью, самостоятельностью, инициативностью, гибкостью мышления, способностями к непрерывному и продуктивному самообразованию.

Студент с развитым креативным мышлением - это самоорганизующийся субъект образовательного процесса, способный к собственной образовательной деятельности, которая характеризуется: свободой выбора образовательных траекторий и путей решения задач профессионального становления; продуктивным взаимодействием преподавателя и студента, их взаимообогащением; рефлексией, осознанием и выработкой ее целей, смыслов; актуализацией проблемы личностных достижений, основанных на осознании своей уникальности, самооценности; креативным прогнозированием, ориентированным на выработку студентом осознанных планов, сценариев своей будущей профессиональной жизнедеятельности [4]

Новейший словарь иностранных слов и выражений дает следующее определение: «креативность» (лат. Creatio-созидание, сотворение) - созидательность; творческая, новаторская деятельность. По мнению американского психолога Элиса Пола Торренса, креативность включает в себя повышенную чувствительность к проблемам, к дефициту или противоречивости знаний, действия по определению этих проблем, по поиску их решений на основе выдвижения гипотез, по проверке и изменению гипотез, по формулированию результата решения[5]. А также известный американский предприниматель, основатель корпорации «Apple» Стив Джобс констатировал: «Креативность – это просто создание связей между вещами. Когда творческих людей спрашивают, как они что-то сделали, они чувствуют себя немного виноватыми, потому что они не сделали ничего на самом деле, а просто заметили. Это становится им понятно со временем. Они смогли связать разные кусочки своего опыта и синтезировать что-то новое. Это происходит потому, что они пережили и увидели больше, чем другие, или потому, что они больше об этом размышляют[6]. Трейси Брайан подчеркивал: «Когда вы изменяете качество вашего мышления, вы изменяете качество своей жизни, иногда мгновенно» [7].

Студент с развитым креативным мышлением - это самоорганизующийся субъект образовательного процесса, способный к собственной образовательной деятельности, которая характеризуется: свободой выбора образовательных траекторий и путей решения задач профессионального становления; продуктивным взаимодействием преподавателя и студента, их взаимообогащением; рефлексией, осознанием и выработкой ее целей, смыслов; актуализацией проблемы личностных достижений, основанных на осознании своей уникальности, самооценности; креативным прогнозированием, ориентированным на выработку студентом осознанных планов, сценариев своей будущей профессиональной жизнедеятельности [6].

Будущего специалиста-медика необходимо мотивировать к продуцированию уникальных, инновационных подходов к объекту своей деятельности, к творческому преобразованию стандартных схем поведения.

Развитие креативного мышления актуализируют самостоятельную поисковую активность студентов, превращают занятие в увлекательную игру, повышая мотивацию. Особое значение имеют навыки мышления в ситуациях выбора, когда студент должен осознанно принять решение. Таким образом, обучающийся демонстрирует творческие и ораторские способности, проявляет себя как уникальная личность, как полиглот и исследователь. Например, в процессе изучения лексической темы “Культура. Искусство. Народные традиции и праздники студентам предлагается погрузиться в состояние легкой релаксации с прослушиванием фрагментов классической музыки. В качестве опережающего домашнего задания предлагается создание рисунков на тему “Пейзаж” после прослушивания симфонии “Времена года” Антонио Вивальди. Таким образом осуществляется полное погружение в изучение данной темы, своеобразным финалом которого является написание эссе «С чего начинается Родина?». Такой симбиоз видов искусства способствует выявлению таланта обучаемых, развитию ораторского мастерства, развитию устной и письменной речи. Нестандартные задания формируют интерес к изучению предмета, влияют на повышение успеваемости. В процессе работы обучающиеся приобщаются к миру классической музыки и осуществляют возможность самореализоваться посредством живописи. При изучении лексической темы “Моя Родина-Казахстан” студентам демонстрируется фрагмент видеоклипа песни “Отан-ана” в исполнении Батырхана Шукенова, проигрываются произведения Курмангазы “Сарыарка”, “Адай”. Данный прием пробуждает у студентов чувство патриотизма и гордости за Родину, расширяет кругозор и формирует способность к образному мышлению, способствует более глубокому освоению материала и сопереживания за судьбу Родины.

Гуманизм-важнейшее качество студентов медицинского вуза. Воспитание гуманизма требует пристального внимания со стороны преподавателей гуманитарного цикла. В целях воспитания столь необходимого качества как гуманизм среди обучающихся проводятся конкурсы «Лучший волонтер», «Репортаж из дома престарелых», «Каждый день-День добра». Таким образом, осуществляется взаимодействие обучения и воспитания, сочетание работы над развитием креативного мышления и формирования таких качеств как гуманность, чуткость и доброта.

У каждого студента существует скрытый потенциал креативности, для раскрытия которого требуется рациональное педагогическое сопровождение. Раскрытие такого потенциала позволяет выявить уникальность личности студента в языковом, духовном, нравственном и психологическом плане.

Мы подчеркиваем мысль о том, что цель развития креативного мышления у студентов медицинских вузов есть важнейшая составляющая развития общества и государства, так как именно человек, руководствующийся в своей жизнедеятельности культурой, богатством знаний, традициями воспринимаются и осваиваются человеком через собственные внутренние условия (мотивы, установки, взгляды, ожидания, потребности, характер и др.) и таким образом образуют уникальность его индивидуального духовно-психологического мира, может в полной мере решать предстоящие задачи.

Список литературы:

1. Закон «Об образовании». (2007)
2. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы.
3. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н. А. Назарбаева Народу Казахстана Стратегия «Казахстан-2050» Новый политический курс состоявшегося государства.
4. Хацкевич Ю.Г. Новейший словарь иностранных слов и выражений. -М.: Аст, Хорвест. 2007
5. Торренс Э.П. The Torrance Test of creative Thinking-norms-Princeton, 1974
6. Стив Джобс. Журнал «Lired», 1996
7. Трейси Брайан. Измени свое мышление-и ты изменишь свою жизнь. -М., 2003

А. БАЙТҰРСЫНОВТЫҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ МҰРАЛАРЫНДАҒЫ ТІЛДІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін: Осы мақалада, А.Байтұрсынов шығармаларына ғылыми-теориялық талдау жасалынып, тілдің философиялық құндылығы ашып көрсетілген.

Резюме: В данной статье, сделан научно-теоретический анализ произведениям А.Байтұрсынова, рассмотрена ценность философии языка.

Summary: In this article are made theoretical analysis of the works of A. Baitursynov, considered the value of the philosophy of language.

Егер біз ойлау объектісі ретінде тіл туралы ғылымда қолда бар ұғымдарды қарастырсақ, онда бұл ұғымдардың тілдің әр түрлі теориясымен тең емес екенін көреміз. Екі мың жылдан астам тілді зерттеудің еуропалық дәстүрлерінде тілдің философиялық және эмпирикалық теорияларын қатаң бөлу болған жоқ (мысалы, Платонның “Кратил” диалогы лингвистика бойынша Европадағы бірінші арнайы шығарма болып табылады), тек соңғы екі жүз жылдықта тәсілдердегі айырмашылықтар философияда да, позитивті ғылымда да зерттеудің дербес тәсілдеріне айналды.

Ахмет Байтұрсыновтың тіл философиясына байланысты көзқарастарының қалыптасуына не әсер етті деген сауалға жауап іздесек, ол Европа мәдениетімен салыстыра келе мынадай тұжырым жасайды: “қазақ ақындарының өздерінің де, сөздерінің де міндері, кемшіліктері, жаман әдеттері өнерпаз Европа жұртының сындар әдебиетін көргеннен кейін байқалып, көзге түскен. Сонан кейін ғана Европа әдебиетінен тұқым алып, қазақ әдебиетінің сүйегін асылдандырып, тұлғасын түзетушілер шыға бастаған” [1. 277]. Демек, біздің ойымызша, Байтұрсынов Европа әдебиетімен жақсы таныс болған. Ал жоғарыда аталған түзетушілер қатарына Байтұрсынов Абайды жатқызады, сөйтіп қазақ әдебиетінің сындар дәуірін Абайдан бастайды. Абай тілі қазақ тіліне үлкен байлық әкелген, сондықтан Байтұрсынов осы тілді өзі де жақсы меңгеру нәтижесінде тіл мен ойға қатысты өз тұжырымдарын жасаған деп түсінеміз. Баяғы заманда тілді сый ретінде таныса, қазіргі ғылым оны адам санасында пайда болатын күрделі жүйе деп есептейді. Тіл философиясы тіл жүйесінің логикалық және абстрактылы сипатын айқындайды. Тілдік зерттеу мына принциптерді ұстайды: тілдің белгілі бір жүйесі болады және тілдің дамуындағы тарихи кезеңдер шартты түрде белгіленеді [2. 9]. Сондықтан қазіргі тілдердің ортақ тегін анықтауда қиындықтар бар.

Егер тіл бірліктерінің материалдық жағының белгі табиғаты болмаса, онда сезімдік таным үрдісіндегі шындықты бейнелеу мәні мен сол бейнелеудің әдісі болып, жүзеге асырудың қажетті құралы болып табылатын тіл арасында айрықша айырмашылық болмас еді. Белгі дегеніміз (ағыл. sign, фр. signe, нем. zeichen, итал. signe) сезіммен қабылданатын материалды зат (құбылыс, оқиға, әрекет), адамдардың танымы мен қатынасында кейбір заттардың немесе құбылыстардың, немесе заттардың қасиеті мен қатынастары және қолдану, сақтау, қайта құру, хабарлама (ақпарат, білім) хабарлама компоненттерін беру үшін қолданылады [3. 177]. Сонымен, белгі (знак) 1) материалды сезіммен қабылданатын зат; 2) бұл зат өкіл ретінде басқа затқа жіберілді, яғни басқа затты белгілейді. Гегельдің анықтамасы бойынша белгі тікелей пайымдаушы, өзіндегіден гөрі мүлдем басқа мазмұнды көрсетеді [4. 265]. Материалды сезіммен қабылданатын зат ретінде өзі көрсететін затқа қатысты анықтай қоймайды, бірақ олар қажет, яғни қандай да бір белгіні басқа белгіден айыру үшін қолданылады. Осыған байланысты Гегель белгіні (знак) таңбадан (символ) айыра отырып, таңба өз мәні мен ұғымы жағынан таңба ретінде өзі бейнелейтін аз болсын, көп болсын мазмұнды білдіреді [4. 265-266]. Мәселені гносеологиялық шеңберде қарастырғанда, белгі бейнеге (образ) қарама-қарсы қойылады, бейне өзі сияқтыға ұқсас. Тіл бірліктерінің материалдық жақтарының белгі қызметі туралы айта отырып, әдетте ол коммуникация үрдісіндегі затты көрсетеді, яғни бұл затты коммуникация актісінің мүшелері үшін, яғни, айтушы мен тыңдаушы үшін бейнелейді. Табиғи тілдің тілдік бірліктерінің материалдық жақтарының белгі қызметі абстрактілі, жинақталған ойлау мен таным үрдісінің қажетті компоненті мен шарты.

Тіл адамның ойлау үрдісін жүзеге асыратын қажетті құрал емес деген көзқарасқа сәйкес 1) тіл бірліктерінің материалдық, белгілік жақтары адам ойлауының міндеті, органикалық компоненті бола алмайды; 2) бұл тіл бірліктерінің идеалды жақтарын қолданбай таза түсінікті формада (әсіресе, соған сәйкес келмейтін сөздің мағынасы) жүзеге асады; 3) тіл бірліктерінің сәйкес ойлау бірліктері мен байланысының таза сыртқы, ассоциативті мәні бар. Осы ережеден түсінетініміз, егер тіл адам

ойының пайда болуында және дамуында қандай да бір роль атқарса, онысы тек ақпаратпен алмасуды қамтамасыз етуі болып табылады [5. 50]. Мәселені осылай қойғанда, тіл ойлауға қандай да бір кері әсер етеді деген ой болмау керек, демек ойлау мен тіл арасындағы өзара әрекет бір бағыт ретінде қарастырылады, яғни, тек ойлау тілге әсер етеді, біреу кері орны болмайды. А.А.Потебняның пікірі бойынша “ойдың жетілуі тек оны сөз арқылы ғана көрсетумен мүмкін болса, ал сөз тек ой жетілгенде ғана пайда болады немесе сөзге айналады” [6. 39]. Осы позиция тұрғысынан қазіргі халықтардың түсіндірмелік ойлау жиынтығы бір деңгейдегі әлеуметтік және рухани дамуға жеткенімен, олардың тілдері өз семантикасы жағынан бір-бірінен айырмашылығы болады. Тіл білімінің философиялық мәселелері бойынша жазылған еңбектерге қарағанда тіл мен ойлау үрдісі арасындағы өзара байланысты алғаш рет ғылыми түрде қарастырған неміс ғалымы Вильгельм фон Гумбольдт.

Тілді ойдан, адамды ойлау үрдісінен тыс қарастыруға болмайды әрі олардың арасындағы табиғи байланыстың бар екенін де ұмытпау керек. Өйткені, сыртқы қоршаған орта алғы шарттарына және адамзат рухына негізделі отырып, тіл адам мен сыртқы орта арасындағы аралық ой әлемін жасайды [7. 30]. Адамзат баласының саналы іс-әрекетінің жемісі - ой әлемі болғандықтан, ой дүниесі әлемнің жалғыз бейнесі ретінде қабылданады, сондықтан ойлау тек тілдік жаратылысқа ғана тән құбылыс. Тілдің философиялық мәні рухани дүниенің күші ретінде көрінеді.

Ахмет Байтұрсынов қазақ әліппесі мен қазақ тілі оқулықтарын жазды. 1910 жылдардан бастап қолға алды. Онымен қоса қазақ графикасын жасауға кіріседі. Қазақ графикасының негізінде қазақтың көп ғасырлық дәстүрі бар, өзге түркі халықтарды да пайдаланып отырғандықтан, туыстық жақындық сипаты бар араб таңбаларын алады. Оны қазақ фонетикасына икемдейді, ол үшін қазақша дыбыстары жоқ таңбаларды алфавиттен шығарады, арабша таңбасы жоқ қазақ дыбыстарына таңба қосады, қазақ тілінің жуанды-жіңішкелі үндестік заңына сай жазуға ыңғайлы дәйекші белгі жасайды. Сөйтіп 24 таңбадан тұратын, өзі “қазақ жазуы” деп өзгелер “Байтұрсынов жазуы” деп атаған қазақтың ұлттық графикасын түзеді. Одан осы жазуды үйрететін әліппе жазады. Жалпы тілді философиялық тұрғыда зерттеудің бір бағыты герменевтика, ол өзінің объектісі ретінде лингвистикалықтан гөрі философиялық абстракцияны, әдеби мәтіндердің жиынтығын қарастырады. Бұл жерде идеализациялау жинақтау мәтінде болмайды, сондықтан герменевтика тілдің эмпирикалық теорияларынан шеттетіледі. Бұл жерде екі принцип өте маңызды: таңба жүйесі идеясы мен оның методологиялық салдарлары, ең алдымен, тілдегі семантикалық рөлді синтагматикалық қатынасқа беру, таңбаның айналасы мен ішкі формаларына оның мәні тәуелді болатынын мойындау. Сондықтан да Байтұрсыновтың ғылыми-теориялық мұрасында тілдің философиялық мәселесі және көркем әдебиет шығармашылығы жайлы зерттеулер елеулі орын алатындығы ешкімді таңдандыра қоймады. Байтұрсыновтың философиялық ілімі марксизм-ленинизмнің ықпалынан тыс қалыптасқан. Сондықтан да болар оның ілімі тәуелсіз түрде пайымдаумен, сөз, сөйлеу, тіл туралы ғылымының бірқатар күрделі мәселелерін шешуде өзіндік өзгешеліктерімен көзге түседі.

А.Байтұрсынов қаламынан қазақ тіліне қатысты жалғыз жоғарыда аталған екі оқулығы емес, өзге де құралдар мен кітаптар туындады. Ол осы күні қолданбалы грамматика деп атап жүрген кітаптар қатарына жататын 1928 жылы Қызылордада жарық көрген екі бөлімнен тұратын екі кітап – “Тіл жұмсар”. Ол методика саласында 1910 жылдардан бастап 1927-1928 жылдарға дейін бірнеше материалдар жариялаған. Жазу таңбаларын (әріптерді) үйрету амалдарын түсіндіретін “Баяншы” атты методикалық еңбегінде тағы көрсетеді. 1927-1928 жылдары “Жаңа мектеп” журналында қазақ тілі методикасына арналған бірнеше мақала жариялайды. Сөйтіп оқу-ағарту идеясына сол кезеңдегі қазақ интеллигенциясы жаппай мойын бұрды. Әрбір зиялы азамат халқына қара танытып, сауатын ашуды, ол әрекетті “Әліппе” құралдарын жазудан бастауды мақсат етті. Сол 1911-1912 жылдары жасалып, Уфа, Орынбор қалаларының баспаханаларында жарық көрген Мұхамедораз Нұрбаев, Мұстақым Малдыбаев, Закария Ерғалиев, тағы басқалардың “әліп-билері” еді [8]. Бірақ олардың көбі бірер басылымнан соң кең қолданыс таба алмады. Солардың қатарында шыққан А.Байтұрсыновтың әліппесі “Оқу-құралы” деген атпен 1912-1925 жылдар арасында 7 рет қайта басылып, оқыту ісінде ұзақ әрі кең пайдаланылды. 1926 жылы ғалым әліп-бидің” жаңа түрін жазды. Бұл осы күнгідей суреттермен безендірілген оқулықтар сияқты болды. А.Байтұрсыновтың қазақ тілінің табиғатын, құрылымын танып-танытудағы қызметі енді мектепте қазақ тілін пән ретінде үйрететін оқулықтар жазумен ұласады. Осы тұста оның атақты “Тіл-құрал” атты үш бөлімнен тұратын, үш шағын кітап болып жарияланған оқулықтары дүниеге келеді. “Тіл-құрал” тек мектеп оқулықтарының басы емес, қазақ тілін ана тілімізде танудың басы болды, қазіргі қазақ тілі атты ғылым саласының іргетасы болып қаланды. Жалпы қазақ тіл білімін қалыптастырып, зерттеп, танып-білу тарихымызда А.Байтұрсыновтың “Оқу құралы” мен “Тіл-құралдарының” орны айрықша. Кезінде қазақ қауымы Байтұрсынов десе, “Тіл-құралды”, “Тіл-құрал” десе, Байтұрсыновты танытын болған. Сөйтіп оның

бұл еңбегі қазақтың ұлттық жазуын қалыптастырудағы алғашқы табысы болды. Байтұрсыновтың ойынша, тілдің ғұмыры ұзақ. Сол ұзақ ғұмырында тілдермен бірге олардың жазулары өзгеріп отыратындығын айтады. Ұзақ жылдар тәжірбиесі тұңғыш зерттеу еңбек, оқулық кітап – “Оқу құралында” бір жүйеге түсті. Жаңа дыбыстық әдіспен тәртіп етілген төл қазақша әліппе – жаңа емле басы төңкеріске дейін де, одан кейін де бірнеше рет басылды. Бізге белгілі соңғы 7-інші басылымы Орынбордан 1925 жылы жарық көрген. Ахаң бұл әліппелерге үнемі “бірінші кітап” деп көрсетіп отырады. Ал екінші кітаптың бізге бір-ақ басылымы белгілі. Оның толық аты – “Оқу құралы”. Қазақтың басқа түркі, араб, парсы сөздеріне жазылатын әріптерді үйрету үшін һәм оқуға төселу үшін тәртіп етілген. Арифбаға жалғас. Екінші кітап” (Орынбор, 1913, 52 бет). Сондай-ақ талай буын “қара танып”, сауат ашқан бұл әліппе 1926-27-28 жылдары жетілдірілген, суретті (қазіргі “Әліппелер” секілді түрінде жарық көрді. Бұл әліппе – “Әліпби. Жаңа құрал” деп аталады. Оның және бір түрі – “Сауат ашқыш”. Дыбыс жолымен тәртіптелген қазақша әліпби. Сауатсыз үлкендер үшін бірінші кітап” та бірінші рет (Орынбор, 1924; Семей. 1926) көп тиражбен басылып, кең тарады.

Байтұрсыновтың қағидалары тілдің философиялық құндылығын былай ашып көрсетеді: “Тіл – адамның адамдық белгісінің зоры, жұмсайтын қаруының бірі. Осы дүниедегі адамдар тілінен айырылып, сөйлеуден қалса, қандай қиындық күйге түсер еді. Осы күнгі адамдар жазудан айырылып, жаза алмайтын күйге ұшыраса, ондағы күйі де тілінен айырылғаннан жеңіл болмас еді. Біздің заманымыз – жазу заманы; жазумен сөйлесу ауызбен сөйлесуден артық дәрежеге жеткен заман” [9. 41]. Бұл оқулық қазақ мәдениетінің тарихында бұрын-соңды кездеспеген мүлде жаңа құбылыс болып қалды. Ол бұрын татарша, орысша оқып келген балалардың ендігі жерде өз тілінде оқу мүмкіндігі туғандығын әңгімелейді. Осы еңбегінде қазақтың дыбыстық жүйесімен жазу дағдыларын егжей-тегжейлі жазған. Мұның тосын дүние екенін Байтұрсыновтың өзі де мойындай келе, кітап кіріспесінде өз ойын былай жеткізеді: “Тіл құрал” деген аты қандай жат көрінсе, ішкі мазмұны да әуелгі кезде сондай жат көрінер, өйткені, бұл қазақта бұрын болмаған жаңа зат. Халықта бұрын болмаған нәрсе, жаңа шыққан кезінде жат көрініп, бірте-бірте бойы үйренген соң жатырқау қалатын. Арабша һәм наху, сарф үйренгендерге жат көрінгенмен, түсініксіз болмас. Араб һәм орыс наху, сарфаларында оқылатын заттар мұнда да оқылады. Айырмасы сол ғана: онда арабша иә орысша айтылған есімдер мұнда қазақша айтылады. Олай болғанда оқылатын заты бір, аты ғана басқа” [9. 42]. Сөйтіп, қазақ тілін ана тілімізде тұңғыш зерттеуші А.Байтұрсынов өзінің алдына жүйелі бағдарлама қойғанғы байқалады, яғни, ол әуелі қазақтың жазуын (графикасын) жасауды мақсат еткен, бұл үшін араб алфавиті негізіндегі “Байтұрсынов жазуы” дүниеге келген, екінші – сол жазумен сауат аштыруды ойлаған, бұл үшін “Оқу құралы” атты әліппе оқулығын жазған, одан соң қазақ тілінің грамматикалық құрылымын ана тілінде талдап беру мақсатын қойған, бұл үшін “Тіл - құралды” жазған, төртінші – тілді дұрыс қолдана білу тәртібін көрсетуді көздеген, бұл үшін “Тіл жұмсарды” жазған, бесінші – сауат аштыру, қазақ тілін оқыту методикасын жасауды міндетіне алған, бұл үшін “Баяншы” мен “Әліп-би астарын” жазған. Міне, бұлар Ахмет Байтұрсыновтың қазақ тілін зерттеудегі және оқу-ағарту саласындағы еңбектері. Демек, Байтұрсыновтың осы бағыттағы еңбектерін философиялық тұрғыда қарасақ, структурализм әдісі байқалады деп ойлаймыз. Структурализм тілді зерттеудің философиялық бағыты. Бұл философиялық ағымның негізі тілдің арнайы теориясының методологиясына соссюровтық лингвистикадағы жатады, оның мәнісі элементтердің индивидуалдығына немесе олардың материалдығына емес, қатынастарға негізделген тіл жүйесін уақыттан тыс квантикативтік зерттеу мүмкін. Бұл жерде мынадай принциптердің маңызы зор: тілдің әр элементі жүйе құрамында басқа элементтерге қатынасына қарай болады; жүйе шеңберіндегі қатынастар элементтерге үстемдік етеді; тілге сияқты адам ынтымақтастығында әрекет ететін кейбір басқа жүйелерде де қарастырады, яғни фольклор, әдет-ғұрыптар мен рәсімдер, туысқандық қатынастар т.б.

Қорыта келе, Байтұрсыновтың ғылыми-теориялық мұраларындағы тілдің философиялық мәселелерін талдауы бүгінгі ғылымның талаптарына сай келеді әрі үйренетін тағылымы да көп екенін байқадық. Қазақ тілінің фонетикалық және грамматикалық тарихын, шығу тегін зерттеу жұмыстары жүргізіліп жатыр. Біздің пікірімізше, қысқа ғана уақыт ішінде қазақ тілі өңделген белгілі бір жүйеге енді. “Өзінің алғашқы баспа сөзінен бастап аз-маз сауатты адамдарға олар арқылы сауатсыздарға түсінікті болатындай басқаларға қарағанда өзгеше принцип ұстады. Қалың көпшілікке тасталған әрбір ой сол уақытта іліп алынып, қоршаған ортаны дұрыс түсінуге түрткі болды” [6. 326].

Білім мен еңбек бір үрдістің екі жағын тығыз байланыстыратын екі түрлі нәрсе. Білім – адамның белсенді мақсаттарына жету құралы, “көпшіліктің қоғамдық құрылысқа білімсіз араласуы белсенді емес, әлсіз болады. Көпшілікті біліммен қамтамасыз етуде баспасөз үлкен рөл атқарады” [6. 326].

“Жазу тілінің әр түрлі тілдерде дамуы адамның жеке басының дамуының дәлелі ретіндегі қолтаңбалардың жекеленуіне жол ашады” [б. 326].

Халық шығармашылығы әрқашанда болған, ол қазір де бар. Біздің заманымыздағы халық шығармашылығы әр түрлі трансформацияларды бастан кешіріп, өзінің түрін өзгертті.

Қолданылғын әдебиеттер тізімі:

1. Байтұрсынов А. Шығармалары. Алматы: Жазушы, 1989. 277 б.
2. Абақан Е.М. Тілдің мәдени философиясы. Алматы: Айкос, 2000. 9 б.
3. Философская энциклопедия. М.: Сов. энциклопедия, 1962. Том 2. 177 с.
4. Гегель Г. Сочинения. Энциклопедия философских наук. Часть третья. Философия духа. М.: Гос.изд.полит.лит., 1956. 265 с.
5. Панфилов В.З. Гносеологические аспекты философских проблем языкознания. М.: Наука, 1982. 50 с.
6. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. М.: Искусство, 1976, 39 с.
7. Раев Д.С. Қазақ шешендік сөз өнерінің әлеуметтік-философиялық негіздері: Филос.ғыл.докт.дәр.алу үшін дайынд.дисс. Алматы: 2003. 30 б.
8. Сыздықова Р. Ахмет Байтұрсынов – қазақ тіл білімінің негізін салушы. А.Байтұрсынов творчествосына арналған ғылыми конференцияда сөйлеген сөз // Қазақ әдебиеті. 1990. 4 б.
9. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. Алматы: Ана тілі, 1992. 141 б.

Нагымжанова К.

П.ғ.д., «Тұран-Астана» университетінің профессоры, psikhologiya.kafedra@mail.ru

Мусаханова М.

«Тұран-Астана» университетінің магистранты

Алтынбекова А.

«Тұран-Астана» университетінің магистранты

СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ ТҰРҒЫДАН ӨЗІН-ӨЗІ ДАМУЫ МОДЕЛІ

***Түйіндеме:** Мақалада студенттердің кәсіби тұрғыда өзін-өзі дамыту мәселесі қарастырылған. Модель түсінігі анықталып, кәсіби дамыту моделі ұсынылып, теориялық және тәжірибелік тұрғыдан негізделген. Жоғары оқу орны студенттерін кәсіби дамыту компоненттері, критерийлері мен өлшемдері нақтыланған. Кәсіби дамуды үздіксіз жүріп отыратын процесс ретінде қарастырылып, студенттің ішкі күйінің өзгеруінің негізгі кезеңдері ұсынылған.*

***Аннотация:** В статье рассматривается профессиональное саморазвитие студентов. Определена концепция модели, а модель профессионального развития основана на теоретической и практической точке зрения. Определены компоненты, критерии и критерии профессионального развития студентов высших учебных заведений. Профессиональное развитие рассматривается как непрерывный процесс, и представлены основные этапы изменения внутреннего состояния студента.*

***Annotation:** The article deals with professional self-development of students. The concept of the model is defined, and the model of professional development is based on a theoretical and practical point of view. The components, criteria and criteria for professional development of students of higher educational institutions are determined. Professional development is considered as an ongoing process, and the main stages of the student's internal state change are presented.*

Бүгінгі таңда студенттің кәсіби дамуының мазмұны, сипаты жаңаша және бұлар кәсіби қабілеттерді дамытумен, өз бетінше білім қорын үнемі толықтырып отырумен байланысты болғаны жөн. Студент өзіне педагогикалық процесті ұйымдастырушы құрал ретінде қарап, өзін толық таныса білім беру технологияларын оңай меңгеріп, сапалы білім беру міндеттерін нақты шеше алады.

Зерттеу жұмысымыздың қысқаша мазмұнынан хабардар ететін студенттің кәсіби тұрғыдан өзін-өзі дамытуы моделін ұсынбас бұрын, «модель» ұғымына тоқталып өтсек.

Кең мағынасында модель дегеніміз – кез-келген объект пен процесстің және құбылыстың «өкілінің», «орынбасарының» рөліндегі ойдағы бейнесі немесе шартты образы. Ол зерттеліп отырған объектілердің бөлшектері арасындағы байланыстармен, ерекшеліктерді және құрылымдарды шағын көлемде көрсетіп, қажетті объект жайлы ақпарат алуды жеңілдетеді. Модель елеусіз ерекшеліктерді шеттеп, түпнұсқаның құрылымын нақтылай түседі. Ол құбылыстың жалпылама көрінісін беріп, шынайы тәжірибенің абстрактті түрдегі жиынтығының нәтижесін береді және объект жайлы түсінік пен эмпирикалық білімнің қатынасын анықтайды.

Бүгінгі педагогикалық ғылымда модельдеу кең тараған зерттеу әдістерінің бірі болып табылады. Модель және модельдеу категориялары ғылым әдіснамасына кибернетикадан келіп, біртіндеп жалпы ғылыми түсінікке айналып кетті. Философиялық энциклопедиялық сөздікте модельге былайша анықтама беріледі. Модель (француз. Modele, лат. Modulus өлшем, бейне, шек) ғылыми әдістемеді табиғи және әлеуметтік шынайылықтың белгілі бір үзіндісі сияқты.

Әдетте модель қол жетпейтін, бірақ көзделген мақсатты дүние сияқты. Бұған Х. Ремшмидттің және Т.А. Стефановскийдің моделді стандарт, тиісті жағдай деп түсіндірген көзқарастары сәйкес келеді.

В.А. Штофф аталған түсініктерді басқаша қырынан қарастырады. Бір жағынан модель дегеніміз шынайылықтың белгілі бір бөлігін жүйеленген және жетілдірілген түрінде көрсететін ойша және іс жүзінде құрылған құрылым. Алайда бұл тұрғыдан модель үнемі шынайылықты жетілдіруші, дамытушы ретінде әлемнің ғылыми бейнесінің құрамдас бөлігі сияқты көрініс береді. Шығармашылық қиялдың өнімі болғандықтан бұл сәт үнемі фактілермен, бақылаулармен және өлшемдермен шектеліп отыруға тиіс.

Бүгінгі күнгі зерттеулерде модельдің барлық түрлерін материалды –заттай және иделды – «қиялдағы, ойдағы» деп екіге бөлу дұрыс болып саналады.

Бұлайша бөлудің мәні мен мақсаты зерттеуші қарастырып отырған модельдің табиғатына сай танымдық мүмкіндіктерін бөліп қарастыру үшін маңызды. Осылайша бөлу моделдеудің танымдық процесс ретіндегі болмысын көрсетеді.

Педагогикалық процесс моделін жасауда біз Н.М.Борытканың қорытындысы бойынша, педагогикалық процессті моделдеу кезінде төмендегі жағдайларды бөліп қараймыз:

– процесстің кезеңдерін оның нақтылығын құбылыстың әрбір өзгермелі жағдайларында компоненттер құрылымы, тұтастық, өзгерістер ретінде қарастыру;

– процесстің заңды логикасы, оның дамуын болжау, оның жүзеге асуының ішкі және сыртқы шарттары;

– процесстің жағдайын «дағдарысты нүктелерде» бейнелеу; бір сапалық жағдайдан келесісіне ауысуына назар аудару;

– бағытталған өзін-өзі дамыту мен процесстің оң әсер етуіне жағдай жасайтын ішкі және сыртқы күштерді анықтау; жаңа сапалардың кезеңмен қалыптасуының мүмкіндіктері мен шарттарын анықтау.

Студенттің кәсіби өзін-өзі дамытуының моделін жасауда біздер отандық ғалым–педагогтар М.М. Рысқұлова, К.С. Құдайбергенова, Г.О. Абдуллаева еңбектеріне сүйендік.

Моделді студенттің кәсіби өзін-өзі дамытуға деген тұрақты қызығушылығын көрсететін – мотивациялық, кәсіби өзін-өзі дамытуға қатысты теориялық және әдістемелік білімдерін көрсететін – мазмұндық, кәсіби өзін-өзі дамытуды жүзеге асыра алуын бейнелейтін – іс-әрекеттік, өз әрекетіне баға бере алу, бақылау жасай алушылықты бейнелейтін – бақылау–бағалау түзетушілік компоненттерден және олардың әрқайсысын анықтайтын өлшемдерден тұратын бір-бірімен өзара тығыз байланыстағы біртұтас жүйе ретінде қарастырамыз.

Кесте 1 – Өзін-өзі кәсіби дамытуға даяр студент моделі

Компоненттер	Критерийлер	Өлшемдер
Мотивациялық	Өзін-өзі дамытуға деген қажеттілік	Студенттің жеке тұлғалық бағыттылығы; Ғылым, білім, тәжірибе жетістіктеріне деген қызығушылық; Өзін-өзі дамытуға деген қажеттіліктің болуы; Өз құндылықтарын сезіну; Өзін тануға және өзіне талдау жасауға ұмтылу; Мақсатқа бағытталған шешімдер шығарып, жауапкершілік алуға деген ұмтылыс; Өз кәсіби стилин табуға деген ұмтылыс.
	Студент тұлғасының бағыттылығы	
Маз-Мұндық	Тұлғаның өзін-өзі дамыту процесінің мәні туралы білімдер	Кәсіби тұрғыда өзін –өзі дамытудың маңызын, ролін білуі, Өзінің жеке тұлғалық даму деңгейін білуі; Кәсіби өзін-өзі дамытуда кездесетін қарама-қайшылықтарды білуі; Іс-әрекеттің өз алгоритмін құра білуі.
	Студенттің кәсіби өзін-өзі дамыту процесінің мәні туралы білімдер	
Операционалдық	Студенттің кәсіби өзін-өзі дамыту іс-әрекетін ұйымдастыруы	Өз бетінше мақсат қойып, кәсіби іс әрекетін жоспарлай және болжай білуі; Кездескен қиындықтарды жеңе отырып, кәсіби әрекетін ұйымдастыра алуы; Өзінің көзқарасын, пікірін ортаға сала білуі;
		Өзінің мінез – құлқы мен әрекетін басқара алуы; Өзінің кәсіби іс – әрекетіне талдау жасай алуы; Кәсіби тұрғыда өзін – өзі дамытуға бағытталған процесте кәсіби іскерлік, дағдылардың көрінуі; Өзін-өзі дамыту бағдарламасын құра білуі.
Бағалау түзетушілік	Бағалау потенциалының болуы	Өзге әріптестерінің жеке тұлғалық ерекшеліктері мен әрекеттерін бағалай алуы; Педагогикалық жаңалықтарды бағалай білу, педагогикалық процесс жағдайына диагностика жасай алу, әріптестерден тұратын шығармашылық топта жұмыс атқара алу. Өз кәсіби іс әрекетінде кездесетін стереотиптерді жеңіп, түзету жұмыстарын жүргізе білуі.
	Түзету потенциалының болуы	

Модельдегі сипатталған компоненттердің қызметі кәсіби өзін-өзі дамыту сапасының студентте бар не жоқ екендігін, мөлшерін, деңгейін көрсетеді. Кәсіби тұрғыдан өзін-өзі дамыту сияқты күрделі мәселенің дәл мөлшерін осындай деп айту қиын. Дегенмен, модельге сүйене отырып, кәсіби тұрғыдан өзін-өзі дамыту сапасының студент тұлғасындағы жай-күйі жөнінде жалпы мағлұмат алуға болады деп есептейміз.

Теориялық зерттеулерді талдау бізге өзін-өзі дамытудың айтарлықтай ерекшелігін бөліп алуға мүмкіндік береді. Яғни, жеке тұлғаның дамуының басты ішкі механизмі саналылықта, ал адамның өзін-өзі дамытуы субъектіліктің қалыптасуынан пайда болады. Субъектілік жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуының сапалық көрсеткіші болып табылады. Кәсіби өзін-өзі дамыту – адамның кәсіби іс-әрекет сапаларын өзгерту арқылы, іштей прогрессивті түрде өзін-өзі өзгертуі. Студенттің сана-сезімі – практикалық және танымдық іс-әрекеттің субъектісі, өзін маман ретінде ұғынуы және бағалауы. Өзіндік сана-сезім рефлексиямен тығыз байланысты. Мұнда ол теориялық ойлау деңгейіне көтеріледі.

Студенттің кәсіби тұрғыдан өзін-өзі дамытуы моделін құрмас бұрын, алдымен студенттің жеке тұлғалық және кәсіби белсенділік көрсететін кеңістік шекарасы анықталды. Бұл кеңістік шекарасына студенттің педагогикалық іс-әрекетін, яғни оқушыларды оқыту, тәрбиелеу, қоршаған ортамен қарым-қатынасқа түсу және өзіндік білім алуын жатқыздық.

Студенттің кәсіби өзін-өзі дамытуға деген ішкі қажетсінуі педагогикалық және оқыту әрекетіне деген қызығушылықтан пайда болады. Қажетсінуді оятатын ішкі түрткіні жеке тұлғаның интеллектуалды, эмоционалды, әрекеттік аясымен байланысты, үнемі мақсатқа бағытталған өзіндік білім алу деп қарастыруға болады. Білім алудың кәсіби дамуға деген қажетсінуіне ауысуы студенттің оқу-кәсіби әрекетін белсендендіреді. Бұл жағдайда танымдық әрекет кәсіби дамуға түрткі болатын фактор ретінде көрінеді.

Белсенді әрекет қойылған талаппен, түрткімен, қызығушылықпен, мақсатпен, сондай-ақ, жеке тұлғалық факторлармен, ұстаныммен, қағидамен, сеніммен байланысты болса, кәсіби бағытталудың қалыптасуындағы түрткі аясы ақпаратпен, интеграциямен, қарым-қатынастармен байланысты.

В.И.Чирков өзінің көпжылдық зерттеу қорытындысы негізінде сыртқы және ішкі түрткілерге салыстырмалы талдау жасады. Зерттеу қорытындысында ішкі түрткінің негізінде пайда болған жұмыс істеуге деген тілек тұрақты және ұзақ болып шықты. Ішкі түрткімен әрекет ететін адамдар жоғары шығармашылықпен, қуанышты эмоциямен ерекшеленеді. Мұның негізінде өзін-өзі сыйлау деңгейі де өседі. Сыртқы түрткінің негізінде жұмыс істейтіндер жылдам нәтижеге жету үшін қарапайым және стандартты тапсырмаларды таңдайды. Осыдан барып сапа деңгейі төмендейді. Шығармашылықпен жұмыс істеу деңгейі төмендейді, жағымсыз эмоциялар пайда болады. Ішкі түрткі өз кезегінде ішкі және сыртқы құндылықтар болып екі ұғымға бөлінеді. Ішкі құндылықтарға жеке тұлғалық өсу, жеке тұлғалық қарым-қатынас, интеллектуалды, эстетикалық, рухани, адамгершілік тұрғысында даму жатады. Сыртқы құндылықтарға қаржылық жетістік, тартымдылық, күш-жігерді жатқызуға болады. Сондай-ақ, зерттеу нәтижесі сыртқы құндылықтарға бағытталған адамдардың психикалық жағдайының көп жағдайда нашар болатынын көрсеткен. Ал, ішкі құндылықтарға бағытталған адамдар сырттан қолдау күтпейді, өз бетінше шешім қабылдауға тырысады, ондай адам өмірден ләззат алуға тырысады, өздерін бақытты сезінеді.

Жоғарыда келтірілген теорияға сүйене отырып, ересектердің ішкі түрткі негізінде жасалған әрекеттері қажеттілік, қызығушылық, өзіндік талдау және өзіндік бақылау арқылы орындалса жемісті болады деген қорытындыға келдік.

Студенттің кәсіби дамуы педагогикалық іс-әрекет аясында жүзеге асады. Студент өзінің кәсіби іс-әрекетінде меңгерген білімін, игерген дағды, іскерліктерін пайдалана отырып алдына қойған мақсатына жетуге ұмтылады, оқыту-тәрбиелеу міндеттерін шешеді. Оқушыларды оқыту, тәрбиелеу, оқушылармен, ата-аналармен, әріптестерімен, басқа да адамдармен қарым-қатынасқа түсу, өзіндік білім алу секілді педагогикалық іс-әрекетте студенттің тұлғалық және кәсіби даму мүмкіндігі зор. Студент үшін педагогикалық еңбек неғұрлым маңызды болса, соғұрлым студент өзін-өзі дамытуға ұмтылады.

Біздер ұсынған студенттің кәсіби өзін-өзі дамытуы моделі нәтижеге жетуге бағытталған. Ұсынылып отырылған моделге сәйкес оқыту, тәрбиелеу, қарым-қатынасқа түсу, өзіндік білім алу процестері студенттің білім беру саласында кәсіби қызметін жүзеге асыратын және кәсіби тұрғыда өзін-өзі дамытатын динамикалық жүйесі болып саналады.

Студент қызметінің мәні жүзеге асыратын педагогикалық іс-әрекет негізінен көрінеді. Бұл элеуметтік іс-әрекеттің ерекше түрі, ол жинақталған мәдениет пен тәжірибені ұрпақтан ұрпаққа

беруге және қоғамда нақты әлеуметтік роль орындауға бағытталған студенттің кәсіби дамуына жағдай тудыруға бағытталған.

Студенттің педагогикалық іс-әрекетінің мақсаты – оқыту мен тәрбиелеу мақсатын жүзеге асырумен тығыз байланысты. Бұл жалпы стратегиялық мақсат әр түрлі бағыттағы тәрбие мен оқытудың нақты міндеттерін шешуге бағытталған. Тұтас педагогикалық процесте жүзеге асырылатын педагогикалық іс-әрекеттің негізгі түрлері оқыту және тәрбие жұмысы болып табылады.

Тәрбие жұмысы – жеке тұлғаның жан-жақты даму міндетін шешу мақсатында тәрбие ортасын ұйымдастыру мен тәрбиеленушілердің әр түрлі іс-әрекетін басқаруға бағытталған педагогикалық әрекет. Ал оқыту – ол оқушылардың танымдық іс-әрекетін басқаруға бағытталған тәрбие әрекетінің түрі.

Білім беру мазмұнының мәселесімен айналысатын ғалымдар (В.В.Краевский, И.Я.Лернер, М.Н.Скаткин және т.б.) оқытудың білім мен іскерлік компоненттерінен басқа, адамның оқыту процесінде игеретін шығармашылық әрекет тәжірибесін және қоршаған ортаға деген эмоционалды-бағалы қатынасын жатқызады. Оқыту мен тәрбие жұмысының бірлігінсіз білім беру элементтерін жүзеге асыру мүмкін емес. Біртұтас педагогикалық процесс – ол «тәрбиелеп отырып оқыту» мен «оқыта отырып тәрбиелеу» бірігетін процесс (А.Дистервег).

Оқыту процесінде ерекше орын алатын оқыту әрекеті мен тұтас педагогикалық процесте жүзеге асырылатын тәрбие жұмысын салыстырып өтейік. Кез келген ұйымдастыру формасы сияқты, оқыту да уақытты, нақты мақсатты, оған жету нұсқаларын қажет етеді. Оқытудың тиімділігінің маңызды өлшемі оқу мақсатына жету болып табылады. Ал, тәрбие жұмысы кез келген ұйымдастыру формасы ретінде нақты мақсатқа жетуді талап етпейді. Тәрбие жұмысында мақсатқа бағытталған нақты міндеттерді алдын-ала көруге болады. Тәрбие міндеттерін шешу тиімділігінің маңызды өлшемі эмоция, мінез-құлық, іс-әрекетте көрінетін тәрбиеленушілер санасының өзгеруі.

Студент қандай іс-әрекетті жүзеге асырса да, процесс барысындағы өзгерістер мен құбылыстарды өзінше саралап, тәжірибе жинақтап отыруы қажет. Жалпы білім беретін мектеп студенті тек білімді игеріп, іскерлік, дағдыны меңгеріп қана қоймай, адамгершілік құндылықтарға ие болып, философия, психология, әлеуметтану, мәдениеттану, дидактика салаларын жақсы білуі, ұйымдастырушылық қабілеті болуы, оқыту технологияларымен жұмыс істей білуі қажет.

Студенттің шығармашылық потенциалы жинақтаған тәжірибесі, психологиялық-педагогикалық және пәндік білімі, дұрыс шешім қабылдауға, алдында тұрған міндеттерді шешуге, өзінің кәсіби қызметін жүзеге асыруға мүмкіндік беретін іскерлік, дағдысы негізінде қалыптасады. Педагогикалық шығармашылықтың болуы педагогикалық іс-әрекеттің негізгі компоненттерін: жоспарлау, ұйымдастыру, нәтижелерді талдау және жүзеге асыруды толық қамтиды.

Студенттің шығармашылығы көбінесе педагогикалық іс-әрекет аясындағы қарым-қатынасқа түсуде дамиды. Педагогикалық процеске қатысушылармен қарым-қатынасқа түсуде өзінің психикалық және эмоционалдық күйін басқарып, әр түрлі үлгідегі тәсілдерді пайдалана отырып, аудиторияның немесе жекелеген тұлғалардың назарын өзіне аудара алғаны дұрыс.

Е.С.Громов шығармашылық адамын жеті көрсеткіш: шынайылық, эвристикалық, қиял, белсенділік, зейін аудару, нақтылық, сезімталдық сипаттайды деп көрсетті. Сондай-ақ, студентге инициатива, дербестік, жаңашылдықты меңгеруге тырысу, мақсатқа ұмтылу, бақылау, есте сақтай білу қабілеттері мен сапалары тән.

Студент жеке тұлғалық даму мен кәсіби өсудің өзара байланысын күшейтуі керек. Студенттің тұрақты кәсіби өзін-өзі дамытуы жеке тұлғасымен, оның өзіне, басқа адамдарға және қоршаған ортаға, әлемге деген қарым-қатынасымен және педагогикалық іс-әрекетте бойындағы ресурстарды қолдануымен сипатталады.

Кәсіби педагогикалық іс-әрекетті жүзеге асырмас бұрын, оның құрылымдық, қызметтік, басқару-технологиялық, жеке тұлғалық-бағдарлық, гуманитарлық-аксиологиялық жағын қарастыру қажет. Оылайша қарастыру арқылы «түрткі – мақсат – нәтижеге жету» бағытында кәсіби іс-әрекетте нәтижеге жетуге болады.

Біз жоғарыда ұсынған ұстанымдарды ересектердің білім алуы процесінде студенттің кәсіби өзін-өзі дамытуы моделін жүзеге асыру барысында қолдануға болады деп ойлаймыз. Біз жүйелеген ұстанымдар студенттерге қызмет барысында кездескен стресстерді оңай жеңуге, барьерларды жоюға, сондай-ақ, ашық диалогқа түсе алу үшін жағымды атмосфера орната алуға көмектеседі.

Кәсіби дамуды үздіксіз жүріп отыратын процесс ретінде қарастыра отырып, студенттің ішкі күйінің өзгеруін: өзін-өзі бағдарлау, өзін-өзі тану, өзін-өзі өсіру, өзін-өзі дамыту деп кезендерге бөліп көрсеттік:

- өзін-өзі бағдарлау: өзінің кәсіби әрекетінің даму деңгейіне зер салып, кәсіби маңызды мақсаттар мен өзін – өзі дамыту міндеттерін қояды;
- өзін-өзі тану: өзінің жетістіктері мен кемшіліктерін ой таразысынан өткізіп, өзін-өзі дамыту әдісі мен құралын, тәсілі мен әрекетін таңдайды;
- өзін-өзі өсіру: белгіленген әрекеттерге қарап өзіндік даму барысы мен қортындысын салыстыруды жүзеге асырады;
- өзін-өзі дамыту: өзіндік жұмыс істеу нәтижесіне қажетті түзетулер енгізеді.

Әдебиеттер:

1. Рыскулова М.М. «Влияние общения преподавателей и студентов на саморазвитие личности будущего специалиста» Дисс...кан. пед. наук. Караганда., 2006
2. Кудайбергенова К.С. «Формирование готовности учителей общеобразовательных школ к профессиональной самореализации (инновационный аспект) Дисс...кан. пед. наук. Алматы, 2002
3. Абдуллаева Г.О. «Формирование готовности студентов к саморазвитию». Дисс...кан. пед. наук. Алматы., 2005
4. Пути перестройки высшего педагогического образования: межвуз.сб.науч.тр./ред В.С.Ильин, Волгоград.изд-во:Волгогр.пед.ин-а,1988.-208с
5. Кряхтунов М.И. «Психолого-педагогические условия профессионального саморазвития учителя». Дисс...док. пед. наук, Москва, 2002

Төребаева К.Ж.

П.ғ.д., профессор, psikhologiya.kafedra@mail.ru

Қабылда М.

«Тұран-Астана» университетінің магистранты

Жаулыбаева Д.

«Тұран-Астана» университетінің магистранты

ЖАСӨСПІРІМДІК КЕЗЕНДЕГІ ТҰЛҒАЛЫҚ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйіндеме: Мақалада жасөспірімдік кезеңнің психологиялық ерекшелігі қарастырылған. Жасөспірімдердің дамуының психологиялық ерекшеліктерінің зерттелуі бойынша ғалымдардың пікірлеріне талдау жасалған. Жасөспірімдік шақтың физиологиялық, психологиялық дамуы талданған.

Аннотация: В статье рассматриваются психологические особенности подростковой стадии. Анализ мнений ученых об изучении психологических особенностей развития подростков. Проанализировано физиологическое и психологическое развитие подросткового возраста.

Abstract: In the article, psychological features of the adolescent stage are considered. An analysis of the opinions of scientists on the study of psychological characteristics of adolescent development. The physiological and psychological development of adolescence is analyzed.

Жасөспірімдік шақ – психологиялық ерекшеліктері тұрақталып, алдағы уақытына қойған мақсаттарының анықталып, біршама тұрақтала бастайтын, құндылықтары мен қызығушылықтарының жүйесі түзілетін жеңілістері нәтижесінде жетістіктерге батыл қадам жасайтын кезең.

Я.А.Коменский оқушының балалықпен қоштасқан, бірақ бойы, ойлауы, күш-қайраты толық дамымаған жасадам екенін атап көрсетеді [6]. Яғни жасөспірімдік кезең балалық пен ересектік арасындағы өмірсүрудің ерекше тәсілі. Бұл кезде баланың дербестігі артады, басқа балалармен және ересектермен қарым-қатынасы мазмұнды бола түседі. Жасөспірімдік кезең тұлғаның қалыптасу кезеңі болып табылады. Сонымен бірге бұл өте жауапты кезең, себебі бұл кезеңде адамгершілік қасиеттердің негізі қаланады, адамдармен, қоғаммен қарым-қатынастың әлеуметтік бағамдары қалыптасады. Сондай-ақ осы жаста мінез-құлық сипаттары, эмоционалдық әсерлесу тәсілдері мен тұлғааралық мінез-құлық формалары тұрақтанады, өзіне және басқа адамдарға жауапкершілігі артады, басқа балалармен және ересектермен қарым-қатынасы мазмұндық жағынан кеңейе түседі. Бұл - өзін-өзі тану, өзін-өзі көрсету және өзін-өзі сендіру кезеңі.

Психология ғылымдарында адамның психикалық дамуының көптеген кезеңдері, шақтары белгілі. Оларды кезеңдерге бөлу түрлі негіздерге арқаланады. Бірінде адамның биологиялық дамуы, екінші бір топта – психикалық дамуы, үшіншісінде – әлеуметтік, тұлғалық дамуы, келесілерінде осылардың бәрі – биологиялық та, психикалық та, әлеуметтік те даму есепке алынады.

Жалпы, адам өмірін кезеңдерге бөлу ертеден басталады. Мысалы, қазақ халқында жасөспірім кезеңінде адам барынша физикалық жағынан күшті, ақыл – парасаты толысқан, ел – жұрттың қамын ойлайтын әлеуметтік белсенділігі ерекше жоғары адам дамуын жасөспірім кезеңіне сәйкес анықтайды.

Профессор М.М. Мұқанов «Жас және педагогикалық психология» еңбегінде баланың жасын кезеңдерге бөлуді қарастырған болатын. Ғалымның пікірінше, қазақ еліндегі адамдар өзгехалықтар сияқты балалары қай жасында нендей өзгерістерге ұшырайтынын бақылап, оның есеюіне орай жасты неше түрлі кезеңдерге бөлген [7].

Жасөспірімдік шақ баланың жыныстық толысуынан басталып, ересектік орын алғанға дейін созылатын, көптеген физиологиялық және әлеуметтік жағдайларға байланысты шектері анықталатын жас кезеңі. Бұл кезең 15-18 жасаралығында өтеді және көптеген өзіне тән ерекшелерімен сипатталады.

Жасөспірімдік кезеңде ағзада түбегейлі өзгеріс болады да, сол биологиялық пісіп жетілумен сипатталады: дене және физиологиялық дамудың жаңа кезеңі басталады. Ағзаның морфологиялық және физиологиялық қайта құрылуы эндокринді жүйедегі өзгеріспен сипатталады. Гипофиз гормоны ішкі секреция бездері мен терінің өсуіне белсенді әсеретеді. Осы кезде дененің өсуі, салмақтың артуы, кеуде қуысы өзгерісі және жыныстық жетілу үрдісі жүреді. Жас ерекшеліктер кезеңіндегі баланың дамуы өзгереді: денесінің пропорциясы ересек адамға сәйкестенеді, беті ұзарады, омыртқа жотасының дамуы дене дамуынан 1 жылға артта қалады. Балалық кезеңдегі эндокриндік және жүйке - жүйесіндегі

әрекет тепе – теңдігі жоғалады да, жаңа тепе – теңдік әлі орнамайды. Сондықтан жасөспірім ашуланшақ, қызба, қозу немесе қозғалысапатиясымен сипатталады. Ақыл – ой немесе денедегі шамадан тыс шаршау, жүйке қозғыштығы, аффект, қорқыныш, алаңдау, т.б. сезімдер эндокриндік өзгерістер жүйке тозуына әкеледі. Бұл ұйқысыздық, тез шаршау, көңіл – күйдің тез өзгеруінен көрінеді. Ер балалар мен қыз балалардың жыныстық дамуы бұл жаста пубертаттық кезеңде болады. Осы физиологиялық процеске байланысты ұл-қыздардың бір-біріне көз салып, жыныстық қызығушылығы да орын ала бастайды. Жасөспірімдік кезең бала мен ересектің арасындағы аралық жағдайда болады. Балалар материалдық жағынан әлі ата-аналар қарауында. Мектепте оған, ересек адамға деген көзқарас пайда болғанымен де, олардан да үнемі үлкендердің айтқанын сынамастан орындауды талап етеді. Бұл жағдай мектептен басқа жерде де анық байқалады.

Жасөспірімдік кезеңнің негізгі ерекшеліктеріне тоқталатын болсақ:

– Әлеуметтік тың балалықтан айырмашылығы жоқ;

– Психологиялық мәртебе қарама – қайшы: оларға даму қарқыны мен максималды деңгейде диспропорция тән;

– «ересектік сезім» жаңа тартымдылық деңгейін анықтайды.

Жасөспірімдік кезең онтогенез кезеңі. Санада түбегейлі өзгерістер байқалады [8]. Бұл адамдардың дамуы мен жыныстық пісіп – жетілу үрдісімен анықталады. Бұл факт жасөспірімдердің психофизиологиялық ерекшеліктеріне әсер етеді.

Кезең ерекшеліктерін сипаттайтын болсақ:

– Ересек адамның әлеміне енуге ұмтылу;

– «Ересек адам әлемінің» тәртіп нормалары мен құндылықтарына бағдарлану;

– Өзі туралы уақытша көзқарас қалыптастыру.

Жасөспірімдік шақта адамда өмірдің құндылықтарын таңдау мәселесі пайда болады. Жасөспірім өзінің ішкі әлемін түсінуге, өзіне деген қарым – қатынасты түсінуге, әлеуметтік ортамен қарым – қатынасты және адамгершілік құндылықтарды дұрыс қалыптасыруға талпынады. Дәл осы шақта адам ақ мен қараның ара жігін ажырату өз деңгейін табады. Жасөспірімде адамгершілік, ар – ұят, жауапкершілік секілді тұлғалық сипаттағы мәселелер толғандырады. Жасөспірімдік кезеңде бала адам бойында кездесетін оң және теріс диапазонына дейін жетеді. Мысалы: жасөспірім жақсылық пен жамандық қасиеттердің барлығын басынан кешіреді. Әрбір басынан өткен жағдайды сезіп – білуге талпынады.

Жасөспірімдердің ата-аналарымен, мұғалімдерімен және қоршаған ортадағылармен, құрбыларымен, өмірлік және әлеуметтік жағдайларда қарым-қатынас жасауындағы өзгерістер жасөспірімдік кезеңнің сипатының бірі болып табылатындығын атауға болады. сол себепті де жасөспірімдердің бойында бұрқ-сарқ еткен, аяқ астында пайда бола кететін мінез-құлықтың пайда болуы мүмкін. Осы себептерге байланысты қоршаған ортаға бейімелу үдерсі жүреді.

Сонымен қатар, жасөспірімдерді өзімір сүріп отырған ортасындағы қарама-қайшылықтарға деген қызығушылықтары пайда болып, өзінің басқаларға қажеттілігін сезіну мен басқалармен қарым-қатынас жасау, тұлғааралық қатынастары пайда болады. Бұл арқылы қоршаған ортадағы өз орнын белгілеп, оның қаншалықты маңызды екендігіне көңіл бөле бастайды. Осы айталғандарға байланысты жасөспірімдер өзінің қандай екеніне баға беріп, басқаларғасыни көзқараспен қарайды. Осы кезеңдегі өзін-өзі бағалау тәсілдерін көрсетуге болады:

1. жеткен нәтижелеріне өз талаптары деңгейін салыстыру, сәйкестігін бағалау;

2. Әлеуметтік жарыс, яғни өзін қоршаған адамдармен салыстырып бағалау.

Көрсетілген тәсілдер арқылы баланың өзіндік «Мен» бейнелері қалыптасады.

Курт Левин [9] бала мен ересек адам арасындағы өмір кеңістігін салыстыра келе, мынадай қорытынды жасайды: бала жасөспірімдік жасқа келгенде оған көптеген мәселелерді түсіну оңай болады, тек осылардың қайсысын таңдау керектігін болжау түсініксіз болады. Осыған орай оның өмір кеңістігі көлеңкелі болып қалады. Ал ересектердің кеңістігі дәуір кең, бірақ оның да өз шектеулері болады. Дененің қарқынды өсуі және мазасыздануы, осымен байланысты ересек өмірдің проблемаларын сезіну, жауапкершілік жүгінің артуы жасөспірімнің «Мен тұжырымдамасы өзгеріске ұшырауына әкеліп соғады». Бұл өзгерістердің биік шыңы, шамамен 12 – 13 жасаралығын қамтиды. Дәл осы кезде интеграция және барлық ақпаратты түсіну «Мен» бейнесіне жүктеледі. Балалық шақтан жасөспірімдік жасқа өту табалдырығында дене бітімі жайлап өзгереді және бірінші кезекте өзінің «меніне» баға беруден басталады. Жасөспірімдер өзінің сыртқы келбетіне көп көңіл бөліп, соны өзгертуге көп күш жұмсай бастайды. Өзінің сұлулығын дене бітімі, салмағы сияқты мәселелер көбірек алаңдатады.

Жасөспірімдік шақты дамудағы диспропорция кезеңі деп атайды, себебі бұл кезде баланың өзіне,

өзінің физиологиялық ерекшеліктеріне назары ерекше болады, басқалардың көзқарасына әсері шиеленіседі, өзіндік ар-намыссезімі мен өкпелегіштігі артады. Оқушылар өздерінің физикалық кемшіліктеріне ерекше мән беріп оларды өте көп деп есептейді.

Жасөспірім кезеңінде мінез-құлықтарында әртүрлі өзгерістердің болуы олардың ерекшеліктерінің өзгерісін байқауға болады. Бұл кезеңде, кейбір балалардың тәртібінің нашарлауын, сабаққа үлгерімі төмендеуін байқауға болады. Сонымен қатар қыздар мен ұлдарарасындағы қарым-қатынастағы тұрақсыздық көрінеді. Кейбір балаларда тіпті қоғамды жатсыну әдеті пайда болады. Жасөспірімдердің мінезіндегі мұндай қылықтардың негізіосы жастағы соматикалық және психикалық дамуда жатыр.

Жасөспірім өзін қоршаған әлемге баға береді. Өз дегенін орындатуға деген ниеттерін ашық білдіріп, оны қанағаттандыруға ұмтылып отырады. Өзі жақсы көретін, ерекше көретін, пір тұтатын адамдарының бойындағы кемшіліктерді көріп, сол үшін қынжылу пайда болады.

Жасөспірім кезеңге тән тағы біререкшелік жасөспірім барлық нәрсені өз бетімен орындап, үлкен адамдардың қамқорлығымен ақыл кеңесінен құтылғысы келеді [10]. Өздерінің құқықтарын басаптап ересектердің бақылауынан шығып кетуге ұмтылыстары басым болады. Өзбеттерінше шешім қабылдап, ересек екендерін басқаларғаанық көрсете бастайды. Бұл уақыттарда жастардың барлық нәрсені татып көрсем деген әуестігіартып, бұзықшылықтарға қосылып кету, ішімдік, анаша, есірткісекілді нашар қылықтарғаеріп кету қаупі зор. Жасөспірім бұл шақта өзінің дене бітіміне мән бере бастайды. Биологиялық жетілу барысында дене бітімінде кемістік болса, мазасызданады. Жасөспірімдерде өзін салыстыра бастайтын өз сұлулық эталоны болады. Көпшіліктен ерекшеленіп, көзге түсуге тырысады. Қыз бала әсіресе өзінің жеке бой күтімінеерекше мән береді. Ұл балаларда бұл кезде қарсыласу, бұзықтық, тілазарлық жиілеп, ересек болып көрінуге көбірек талпынады [10].

Жасөспірімнің тағы біререкшеліктері эмоционалдық тұрақсыздық. Әрине, кейбір жағдайларда, әлі тұрақсыз болып балалар әзіл жылы жасөспірім, психологиялық реакциялар, және. Осы уақыт ішінде өзін-өзі құрбан жүктеледі, өзін, өмір, жәнессіздің өмір жас тану білу қабілетін ұлғайту дайын болады. Әке-шешесіне талап қоюы жиілейді. Отбасындағы жайсыздықтарға қатты намыстанып, ата-анасына дасын көзбен қарайды. Тез өкпелегіш, көңілгеалғыш, тыз етпеашуланшақ мінезге тап болады. Психолог мамандар бұл уақытта жасөспірімдердің өмірден түңіліп, айналадағы құбылыстардың барлығын жағымсыз қабылдайтынын айтады. Жасөспірімдер түрліарман мен қиялға беріліп, өзіндік өмірдегі таңдауын жасауға талпынады.

Жасөспірімдік шақтағы дағдарыс[11] сипатынасыртқы факторлармен қатарішкі факторлар да әсеретеді. Сыртқы факторларға үлкендер тарапынан жасалынатын әрдайымғы бақылау, олардың қамқорлығына тәуелділік жатады, оқушы барлық ерік-күшімен бұдан арылуға тырысады, себебіол өзін жеке шешім қабылдап, өзінше әрекет етеалатын біршамаересек адаммын деп есептейді. Ішкі факторларғаоқушының өзіойлаған нәрселерді жүзегеасыруға бөгет болатын мінез-құлқы мен әдеті жатады (ішкі тыйым, үлкендерге бағыну әдеті және т. б.).

Алдымен бұл әлеуметтік емес мінез-құлқымен ерекшеленетін оқушыларға қатысты. Оқушылардаарнайы кешеннен құралған белгілі бір мінез-құлықтық реакция пайда болады. Бұл эмансипация реакциясы түрінде көрінеді, ол өз кезегіндеересектердің қамқорлығынан арылуға талпынысретіндегі мінез-құлық түрінде көрінеді.

Әдетте жасөспірімдік шақты ересектерден шеттеу кезеңі деп атайды. Бұл өз қатарларының құндылықтары мен өлшемдерінеерекше қараудан байқалады. Бұл кезеңдеоқушының мінез-құлқы және негізгі тұлғааралық қатынас түрлері тұрақтанады.

Қарым – қатынас жасөспірімдік кезеңнің негізгііс – әрекеті. Жасөспірім бала мектеп қабырғасында болғандықтан, оларғаоқу әлі де болса негізгііс – әрекет болып табылады. Алайда, ол психологиялық қарым – қатынасетіндеартқасырылады. Д.Б.Эльконин бойынша, негізгііс- әрекет құрбы – құрдастармен қарым – қатынастар болып табылады. Жасөспірімдік кезеңде қарым – қатынас өз бетімен өмірсүретін аймақтар тобынаапарылады. Бұл кезеңнің негізгіерекшелігі – қоғамда өзінің орнын табу, өзін табу. Құрбы – құрдастармен қарым – қатынастар мотивінің динамикасы алуан түрлі: құрбы – құрдастармен бірге болу, бірлесе әрекет ету 10-11 жаста; ұжымда өзінің орнын табу 12-13 жаста; өзіндік ерекшелікке, автономдылыққа деген ұмтылыс 14-15 жаста байқалады.

Жасөспірімдердің құрдастарымен қарым – қатынасы іс – әрекеттің басты типі. Ол арқылы әлеуметтік мінез – құлық, морльдық нормалар меңгеріліп, тепе – теңдік қатынас және бір – бірінесыйластық қалыптасады.

Жасөспірім үшін мектепте не маңызды? Балалар бір – бірімен қарым – қатынасорнатады, өзарасенімді әрі түсінікті қатынасты қалыптастыруға тырысады. Сол кездеоқу әрекетіартқы кезекке ысырылып, қарым – қатынасіс – әрекетіалға шығады. Ең маңызды әңгімелер үзілісте болады.

Жасөспірімдер бар құпияларымен, кезек күттірмейтін мәселелерін үзілісте шешуге тырысады. Мұғалімдермен қарым – қатынастың басқада формалары қалыптаса бастайды: Командада жас жігіттің рөлін, мұғалімі бағасы одан да маңызды болмақ. Осы кезеңдеол сипаттаманы болады өз күш жәнеотбасылық өмірдің қуаныш жеке дамуымен ойлауға, армандай алатын болады.

Жеке байланыс қалыптастыру үшін өте маңызды болып табылады. Бұл қызмет өзін-өзісезіну қалыптасады. Бұл қоғамдық сананың жаңа дәуір негізгі бейнесі болып табылады. Выготский санаты аралас білім білдіреді. Бұл қарым-қатынас, білім беру және өзін-өзіхабардарету мемлекеттік білім беру идеясы, ішкі жоспары [12].

Жасөспірім кезеңнің негізгіерекшеліктері жәнеодан жоғары жастағы қарым-қатынаста тұрақсыздық пен өзгерістердің бірі беруге болып табылады. Бұл жолы ересектер (ата-аналар, мұғалімдер) юрисдикциясы бостандық, еркіндік, азаттық үшін ұмтылу болып табылады. Мұның себебі әлемнің өз балаларының ішкі өзгерістер психология, ата-аналар, ата-анасының айғармағандықтан кеңістіктік ережесәйкесешқандай байланысжиі ұқсас пікір білдіруге болды бастап, бұл. Мысалы, ата-аналар баланың жекесипаттамалары бар, балаоны жақсы білемін, бірақ айырмашылықтарды бақылау салдарынан баланың сипаттағы кейін баланың өсіп жетілу елемеуге болады. Ең жасөспірімдер, жәнеата-аналар туралы мәселеніемдеуші деген олардың көзқарасы, олардың балалары, жәнеоның салдары ретінде, бақыланатын арасындағы қарым-қатынас кезінде кедергілерге тап үшін жасөспірімдер мен ата-аналар үшін орын қоя алмауы мүмкін. Тағы бір проблема жасөспірім менің бала жас «батыл» және «жабық» сипаты тек теріссалдарын көредіата-аналар жиі, көңілін емес, оң жағдайлар болып көрінуі болып табылады. Сол уақытта, (олардың алмасу, терең қуанышпен) ересек эмпатия қатынастарға жасөспірімдер пайда болады. ол кәметке толмаған ата көмектесуге дайын болғанына қарамастан, жасөспірімдеросындай қолдау және көмек қабылдауға дайын емес.Бұндай кезде жасөспірімдер өздеріне деген қарым – қатынаста теңдікті қалайды.

Өтпелі кезеңде эмоция өзгермелі, толқымалы, қызба болады. Көңіл – күй жиіалмасады. Эмоциялық реакциялардың кейбіреулері гормоналды және физиологиялық үрдіспен түсіндіріледі. 10-13 жаста жоғалған мектеп фобиялары қайта көріне бастайды. Енді әлеуметтің фобиялар қосылады. Жасөспірімдік кезеңде жасөспірім ұялшақ, жасқаншақ, өздерінің дене бітімінеаса назараударып, кемшіліктерін жиі көреді де, соның нәтижесіндеадамдармен қарым – қатынаста қайшылықта болуы мүмкін. Оның жабық кеңстіктен қорқыныш фобиясы пайда болады. Негативизм кейде өтпелі кезеңді үш жастағы дағдарысқасәйкес келетін екінші негитивизм фазасы деп атайды. Бала қоршаған ортаға қарсы болады, кикілжің, тәртіпті бұзуға даяр болады. Сонымен қоса, іштей алаңдау жеке қалуға тырысу да байқалады. Ұл балаларда негитивизм айқын және жиі, ал қыз балаларда кейінірек 14-16 жаста көрінеді.

Л.С.Выготский тәртіптің үш нұсқасын атайды [12]:

- Негитивизм жасөспірімдер өмірінің барлық аймақтарындаайқын көрінеді. Бұл 20% жасөспірімдерде байқалады. Балаотбасынан бөлектенеді, ешқандай мәмілеге келмейді.
- Жасөспірімдер – потенциалды негитивист. Бұл өмірлік жағдаяттардың кейбір бөліктеріндесоның ішіндеортаның кері әсерінереакциядан көрінеді. Бұл 60% жасөспірімдерде байқалады.
- Негитивті көріну мүлде жоқ. Бұл 20% жасөспірімдерде кездеседі.
- Өзін – өзі бағалау «Менінің» ерекшелігі. Жасөспірімдер депрессияны жиісезінеді:
- Өзінің индивидуалдылығын сезіну;
- Психожынысты идентификацияның пайда болуы.

Өзін – өзі бағалау стереотиптерінен (ерадам қандай болу керек, әйел адам қандай болу керек) тұрады. Балаата – анадан өзінің тәуелсіздігін, өзбеттілігін талап етеді. 10-12 жастағы балаата – анамен қарым – қатынаста бірлесуге, түсінісуге тырысады. Алайда, құндылықтар әр түрлі болғандықтан, өзінен басқа пікірге мойын ұсынбайды. Қарама – қайшылықтар тәртіпте, т.б. көрінеді. Білімге деген құштарлық пайда болады да, бағаға немқұрайлы қарайды. Кейде баланың мүмкіншілігі шектен жоғары, ал нәтижесі төмен болуы мүмкін. Әдетте жасөспірімдік кезеңнің соңына қарай көбіне қыздар мен ұлдар өздері шешуге шамасы келмейтіндей «бөлектенушілік дағдарысы» пайда болады, яғни, әлемнен бөліну, жалғыздық т.б. [60]. Олардың өзара қарым-қатынас өзгеруінеАта-ана қарым-қатынасы. Сонымен қатар, баспанасыздар үйден қалуға, курстар, бұтақтар, агрессивті мінез-құлық көбінесе, жатып тастау. Барлық жасадамдар физиологиялық және психологиялық өзгерістер құрылуына байланысты.Мамандарының айтуынша, жасөспірім шақ – қиын күрделі кезең деп тегін айтылмаған. Жасөспірім шақта өмірлік құндылықтарды іздену мен қатар өмірлік көзқарастар қалыптасады. Жасөспірімнің өз-өзін табуға, өзіне деген сенімділіктіартуға, өзін жайлы сезінуге, қызмет түрін табуға, жоғары жетістіктермен табыстарға қол жеткізугесынып жетекшінің тәрбие

жетекшісінің және психологтың рөлі үлкен [13].

Жасөспірімдік шақтың тұлғалық қалыптасу мәселелерін Қазақстандық ғалымдар еңбектерінде тұлғаны тәрбиелеудің жалпы теориялық және әдістемелік ерекшеліктері педагогикалық-психологиялық тұрғыда толық сипатталған. Тұлғаны қалыптастыру мәселелері философтардың (Н. А. Бердяев, Б. С. Гершунский және т.б.). Бірінші рет өмірге келу мектепке дейінгі жасқа жатады, яғни бала өзінің мінез – құлқын қоғамның талап – тілектері бойынша құрастыра бастағанда және т.б. баланың түрткілерге бағынуы қалыптаса бастағанда. Мектепке дейінгі жас кезеңі тұлғаның қалыптасуындағы өте маңызды саты болып табылады, себебі бала әлеуметтік өлшемдер мен талаптарды игеру механизмдерін жүзеге асырады.

Л.И.Божович тұлғаның екі негізгі критерийлерін бөліп көрсетті [14]. Біріншіден, ол өзінің қарсаңында тікелей күресуге, ол өз талаптарын деп ойлады, егерадам болуы мүмкін. Оның мінез-құлық саналы мінез-құлық болып табылады, егер Екіншіден, қорғасын пайдалану болып табылады. Кеңес психологиясының дәстүрінесәйкес, тұлға индивидтің қоғамдық игерілген тәжірибені, яғни адам өміріндегі өлшемдер мен құндылықтар туралы көріністерді игеру жолымен қалыптасады. Л.Н.Леонтьевтің айтуынша, тұлға «екірет туылады» [15]. Тұлға екі механизмдер әрекетінің нәтижесінде қалыптасады: стихиялық (түрткілердің мақсатқа жылжытудың жалпы механизмі) және арнайы (ұқсастырулар мен әлеуметтік рөлдерді игеру).

Бірінші рет өмірге келу мектепке дейінгі жасқа жатады, яғни бала өзінің мінез – құлқын қоғамның талап – тілектері бойынша құрастыра бастағанда және т.б. баланың түрткілерге бағынуы қалыптаса бастағанда. Мектепке дейінгі жас кезеңі тұлғаның қалыптасуындағы өте маңызды саты болып табылады, себебі бала әлеуметтік өлшемдер мен талаптарды игеру механизмдерін жүзеге асырады.

Тұлғаның қалыптасуының екінші сатысы жасөспірімдік жаста, адам өзінің түрткілерін ұғынуға тырысқанда басталады. Бұл саты өзіндік санамен, өзіндік тәрбиемен байланысты. Тұлға екі механизмдер әрекетінің нәтижесінде қалыптасады: стихиялық (түрткілердің мақсатқа жылжытудың жалпы механизмі) және арнайы (ұқсастырулар мен әлеуметтік рөлдерді игеру). Тұлғаны тәрбиелеу, егер ол дұрыс эмоциялық ренде (балағасүйіспеншілік, мейірімділік, бірақ сонымен қатар талап ету) өтсе ғана жемісін береді. Сонда бала үшін ата – ананың талаптары тұлғалық мағынаға толы болады, өйткені анасымен болу – бала үшін қуаныш. Алғашқы кездері бала талаптарды анасымен қарым – қатынаста болуы үшін орындайды. Басқаша айтқанда, талаптар мақсат болып, ал анасымен қарым – қатынас – түрткі рөлін атқарады. Уақыт келе, бала көбірек жағымды бастан кешірулерді өткізеді: ұзақ уақыт бойы жағымды эмоциялармен толыққан зат, ой, мақсат өзіндік түрткіге айналады, яғни түрткінің мақсатқа өзгеруі жүреді, мақсат түрткі беделіне ие болады.

А.Г.Ковалев тұлға құрылымында келесі құрылымшаларды бөліп көрсетеді [16].

- темперамент (табиғи қасиеттердің құрылымын);
- бағыттылық (қажеттіліктер, қызығушылықтар және идеалдардың жүйесін);
- қабілеттер (интеллектілік, еріктік және эмоциялық қасиеттердің жүйесі).

Б.Г.Ананьев тұлға құрылымына мынадай қасиеттер кіреді деп санайды, олар:

- индивидтің өзара қатынас жасайтын қасиеттерінің нақты кешені (жас – ерекшелік- жыныстық, нейродинамикалық, конституциялық - биохимиялық);
- индивидтік қасиеттерге жататын психофизиологиялық функциялардың динамикасы мен органикалық қажеттіліктердің құрылымы. Индивидтік қасиеттердің жоғарғы интеграциясы темперамент пен нышандарда көрсетілген;
- статус және әлеуметтік функция – рөлдер;
- мінез – құлық түрткісі және құндылық бағдар;
- құрылым және қатынастар динамикасы.

Дамудың әлеуметтік жағдайы. Тұлға дамуы шарттарының үш аспектісі:

1. Тұлғаның дамуы үшін қажет шарт – адамның шындыққа қатынасы. Ол жас ерекшелігіне байланысты әртүрлі болуы мүмкін. Адамдар арасындағы өзара әрекеттестіктің әлеуметтілігі – өзі туралы көрсететін қажетті шарты. Басқаларды түсіну – өзін түсінудің шарты.

2. Әлеуметтік орта – дамудың психикалық және тұлғалық факторы. Екі факторлар теориясы бар: биологиялық және әлеуметтік [12]. Л.С.Выготскийдің пайымдауынша: әлеуметтік орта тек қана даму факторы болып табылмайды, оған адамның өзі де кіреді. Адамның шындыққа қатынасы емес, ол адамның шындықтағы қатынасы. Дамудың әлеуметтік жағдайының негізгі функциясы – адам дамуын қамтамасыз ету және бар нақты қасиеттерді қамтамасыз етуі.

3. Орта адамның жаңадан пайда болу түрлерінің мүмкіншіліктерін даярлайды, ол оны жояды, жаңа жағдай пайда болады.

Оқу іс – әрекетіндегі жасөспірімдердің субъект ретіндегі ұстанымы олардың білім мазмұнын

меңгеруінен; таным қызметін жүзеге асыру жолдары мен әдістерінен, өзіндік даму процесінен танылады. Жалпы, адам бойындағы әлеуеттерді ықпалдастырып, танытатын белсенді әрекет көзі философия, психология, педагогика, ғылымдарында субъект ұғымы арқылы анықталып, негізделеді. Субъектілік өзін – өзі тану, рефлексия ерекшеліктерімен тікелей байланысты болады.

В.С.Мухинаның пікірінше, жас дамуының өлшемі-физиологиялық- психикалық даму кезеңдері, сонымен қатар тәрбие өтетін жағдай [18].

Жастың дамуы әрадамның өсуіне қатысты, әсіресе морфологиялық структурсының пісіп жетілуіне, адамның өзінің ішкі позициясы мен тығыз байланысты. Әр жасқа өзінің «басқарудағы психикалық функция» (Л.С.Выготский) және қызметтік басқару (А.Н.Леонтьев) әсеретеді.

Т.В.Драгунова, Д.Б.Эльконин зерттеулерінде жасөспірімдік шақтағы ерекшеліктердің біріретінде мынаны атап өткен. Яғни қасындағылардың олардың есейгендігін байқап, баға беруіолар үшін маңызды екендігін көрсеткен [19]. Олардың бірден-бірекершелігі кез-келген бастаған іс-әрекеттерінде өздерінің бауылып отырушы емес, қайтаркер болуға ұмтылатындықтары. Яғни өз әрекеттерінің бар уақытта нәтижелі болатындығын және ондағы өздерінің рөлдерін көрсетуді жоғары қояды және осыған басқалардың да назар қояғанын қалайды.

Бір уақытта балалық та, ересектік те қасиеттердің болуымен ерекшеленетін ортамен қарым-қатынаста пайда болатын психологиялық реакция жасөспірімдік шаққа тән болып келеді.

Ортамен қарым-қатынаста пайда болатын психологиялық реакция жасөспірімдік шаққа тән бір мезгілде балалық қасиеттің де, ересектіктің де болуынан көрінеді. Мұндай реакция оқушының сол кезеңдегі мінез-құлқын қалыптастыруға қатысып, бірде өте көп кездессе, бірде тіпті кездеспеуі мүмкін:

-Эмансипация реакциясы, ересектердің қамқорлығынан арылуға, даралыққа ұмтылу;

-Топтасу реакциясы, белгілі бір стилі мен топшілік қарым-қатынас жүйесі бар оқушылық топтардың құрылуына ұмтылу;

-Оқушының тұлғалық құрылымындағы ерекшеліктерді көрсететін әуестену реакциясы (хобби - реакция);

Қалыптаса бастаған жыныстық әуестіктен туатын реакция (онанизм, ерте басталған жыныстық өмір, жыныс проблемасына жоғары қызығушылық).

Жасөспірімдік шақтың шекарасын анықтауда біз Д.И.Фельдштейннің кезеңге бөлу тұжырымдамасына сүйендік [20]. Оның ойынша қазіргі жасөспірімнің жағдайы өзін қоршаған ортада қалыптастыруы, қоғамға пайдакелтіруі арқылы анықталады. Осыдан оқушының даму үдерісіндегі үш кезеңі көрінеді [21]:

Бірінші кезең - шартты түрде локальді - кірпияз атанған, бұл 10-11 жасаралығындағы оқушы өздігінен әрекет етуге талпынуымен ерекшеленеді. Бұл талпыныс үлкендер тарапынан оның мүмкіндіктері мен маңыздылығын тануды қажет ететіндігімен көрінеді [20,21].

Осы жастағы оқушылардың әрекеттерін талдау олардың әлеуметтік мақұлданатын іс-әрекеттерді орындау қажеттілігін түсіне отырып, өзіндік дербестілікке ұмтылуын анықтайды. Кезең көп жоспарлы қызметтің құрамымен және мазмұнымен анықталады, бұған оқушының өзі деенеді. 10-11 жастағы оқушыларды қоғамда әлеуметтік жағынан танылған істерге баулу оларды басқалардың игілігі үшін әрекет етуге әсерін тигізеді.

Екінші кезеңді - Д.И.Фельдштейн шартты түрде «құқықмәнді» деп атайды. Мұнда 12-13 жастағы оқушыларда қоғамға өзін мойындатуға деген талпыныс пайда болады, отбасы мен қоғам алдындағы міндеттер мен құқығын таниды. «Менің де құқығым бар», «Менің қолымнан келеді», «Мен міндеттімін» деңгейіндегі ересектікке талпыныс қалыптасады.

Үшінші кезең - Д.И.Фельдштейннің анықтауынша, «әрекеттену кезеңі». 14-15 жастағы оқушы ересектер әлеміне бейімделеді [21]. Оның ересектер әлемінде өмірсүруге дайындығы жан-жақты дамып, өзін-өзі танытуға, мойындатуға негізделеді. Оқушы қоғамға қажеттілігін сезініп, өзін-өзі бағалауға мүмкіндік алады. Оқушы ересектер сияқты қоғамның бір мүшесі ретінде жауапкершілігі артып, әлеуметтік маңызды роль атқаруға қатысады. Бұл кезде оқушыға үлкендер тарапынан, жолдастары мен сыныптастары тарапынан үлкен талап қойылып, ол оқушының оқудағы табыстары арқылы ғана емес, басқа тұлғалық қасиеттері арқылы, мысалы, оқушылар арасында қабылданған «ар кодексын» сақтау сияқты қасиеттермен анықталады.

А. Гезелл [22] дамуды жаңару, ықпалдасу және теңесу циклдерінің кезектесуі ретінде түсіндіреді. Оның ең белгілі еңбектерінің бірі – «Жастық шақ: 10 жастан 16 жасаралығы» деп аталады.

А.Гезеллді қызықтырған, жеке тұлғалық ерекшеліктер мен даму үдерісінің индивид мінез – құлқы арқылы көрінуі. Ол әртүрлі жастағы балалардың мінез – құлқын бақылай отырып, жасөспірім дамуының этаптары мен циклдерін бейнелейтін жалпы қорытынды жасады. Бұл жалпы

қорытындысында ол мінез – құлықтың хронологиялық жүйелілігін көрсетіп, әр этап үшін қарапайым жағдай деп есептеді.

Қазіргі жасөспірімдердің тұлғалық дамуы неміс ғалымы Х. Ремшидтің [23] зерттеулерінде есеюмен байланысты қарастырылды. Ол есеюді «соматикалық өзгерістерге бейімделуді және оларға әлеуметтік реакцияны қажет ететін жеке – дара процестер жиынтығы» деп анықтаған болатын.

Жасөспірімдік шақтың ең басты психологиялық құндылығы – өзінің ішкі жан дүниесінің байлығын аша білуі. Сыртқы әлемді өзіарқылы қабылдайды.

Өзін-өзі байқау, жүйелеу қажеттілігі, өзі туралы білімдерін жетілдіру қабілеті дамиды. Қыздар және жігіттер өз мінез-құлқын, сезімдерін, іс-әрекеттері мен қылықтарын жете түсінуге тырысады. Олар үнемі «Мінезді қалай анықтауға болады?», «Жаман әдеттен қалай арылу қажет?», «Денсаулығы нашарадам мықты мінезге ие болаалама?», «Мен қандай адаммын?» және т.б. сұрақтарды қоя бастайды. Негізгі мәселе өзін-өзі тәрбиелеу болып табылады. Өз-өзіне деген талаптар жоғарылап, тұрақтала бастайды [60].

Жасөспірімдер жасөспірімдерге қарағанда уайымдауларды жақсы түсінеді, «сезімдіоки» алады, сезімнің «шаблондық емес» формасын да түсіне алады. Мұның бәрі жоғары эмоционалды қабылдаудың туындауына себеп болады. «Жүрекпен» түсінушілік пайда болады, басқа адамның «жан қозғалысына» үн қату, әсіресе құрдастарымен сырласу көп болады. «Жүрекпен» түсінушіліктің өсуі қоршаған адамдармен әлеуметтік байланыстың жаңа қырынан, жаңа формасынан ашылуына және өз кезегінде жасөспірімнің эмоционалдық тәжірибесінің баюына көмегін тигізеді. Эмоционалдық сфераның облысында осындай сезімдерді қалыптастыру кезінде тұлға кемелденіп, дами бастайды. Басқа адамның ішкі әлеміне қызығушылық, өз сұрақтарына басқаның пікірін алуға деген талпыныс, өзінің күйзелістеріне бұлыңғыр ұмтылыс, бәрінен бұрын әдебиетке деген жоғары қызығушылықтан көрінеді. Бұл айтылғандардан өзін қоршаған ортадағылармен қарым-қатынасқа түсе отырып, құштарлығы, қызығушылығы артады.

Қорыта келгенде, жасөспірімдік шақ — жеке адамның толысуы мен қалыптасуының аяқталатын кезеңі. Жасөспірімдік кезеңдегілерге өзін басқаларға танытуғы ұмтылысы, ашылуы тән. Бұл кезеңдегі мамандыққа деген көзқарасы басқаша өзгеріп, таңдауға ұмтылысы пайда болады. еңбекке, ересектік өмірге араласуға талпынады. Сонымен жасөспірімдер үшін әлеуметтік жағынан даму, бірінші кезекте, жеке өмірдің табалдырығын аттап, жаңа қадам басуымен сипатталады. Оған еңбек әрекетіне қатынасып және өмірде өз орынын табу міндеті тұрады. Осыған байланысты, жасөспірімдердің тұлға болып қалыптасуына қойылатын талап та өзгереді: ол еңбекке, отбасылық өмірге, азаматтық міндеттерін өтеуге дайын болуы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Президенті - Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы
2. Н.Ә.Назарбаев 2014 жылдың 11 қарашасында «Нұрлы жол – болашаққа бағыт» атты өзінің халыққа жолдауы
3. «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар <http://www.akorda.kz>
4. Назарбаев Н. Қазақстан халқына жолдауы // Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму. 2015 жылғы 30 қараша
5. ҚР Тұңғыш Президенті - Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» http://www.inform.kz/kz/elbasy-makalasy-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru_a3016293
6. Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие / Сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – М.: Педагогика, 1989. – С.416
7. Мұқанов М.М. Жас және педагогикалық психология. – Алматы, 1981.
8. Адамзат ақыл-ой қазынасы. 10 томдық. – 3 том. – А., 2009.
9. <http://ovendij.ru>
10. Бапаева М.Қ. Даму психологиясы. Алматы, 2014
11. Аубакирова Ж.К. Жасөспірімдердің дамуының психологиялық және физиологиялық жас ерекшеліктері, 2013.
12. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под ред. В.В. Давыдова - М.: Педагогика, 1991.
13. Сатиева Ш. Даму психологиясы. Астана, 2012
14. Божович Л.И. Речь и практическая интеллектуальная деятельность ребенка (экспериментально-теоретическое исследование) // Культурно-историческая психология №1-3, 2006
15. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - 2-е изд. - М.: Политиздат, 1977. – С.304.
16. Өтпелі кезеңнің ерекшеліктері. Сайтқа сілтеме: <http://islam.kz/kk/articles/islam-jane-otbasy/otpeli-kezennin-ere421/>
17. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. - Питер: Мастер психологии. - 2010.
18. Мухина В.С. Психология детства и отрочества. Учебник для студентов психолого-пед. факультетов вузов. - М.: Институт практической психологии, 1998. – С.488.
19. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков / Под ред. Т. В. Драгуновой, Д. Б. Эльконина – М.: Просвещение, 1967
20. Фельдштейн Д. И. Психология развития личности в онтогенезе. – М.: Педагогика, 1989. – С.208

Төребаева К.Ж.

П.ғ.д., профессор, psikhologiya.kafedra@mail.ru

Жиенбаева Н.

«Тұран-Астана» университетінің магистранты

Смаил А.

«Тұран-Астана» университетінің магистранты

ЖАСӨСПІРІМДЕР АРАСЫНДАҒЫ ТҰЛҒАЛЫҚ ҚАҚТЫҒЫСТАРДЫҢ АЛДЫН АЛУҒА БАҒЫТТАЛҒАН ТӘЖІРИБЕЛІК ЖҰМЫСТАР

***Түйіндеме:** Мақалада жасөспірімдер арасындағы тұлғалық қақтығыстардың алдын алу мақсатындағы тәжірибелік жұмыстарды ұйымдастыру мәселесіне бағытталған. Тұлға бойындағы жеке қасиеттер мен ерекшеліктердің өзара байланысы нақтыланған. Тұлғалық қақтығыстарды болдырмаудың негізгі жолдары көрсетілген.*

***Аннотация:** В статье основное внимание уделяется организации практической работы по предотвращению личных конфликтов среди подростков. Определена взаимосвязь между личностными качествами и особенностями личности. Показаны основные способы предотвращения отдельных конфликтов.*

***Abstract:** The article focuses on the organization of practical work to prevent personal conflicts among adolescents. The relationship between personal qualities and personality characteristics is defined. The main ways to prevent individual conflicts are shown.*

Жасөспірімдердің психологиялық ерекшеліктеріне бағытталған зерттеулерге талдау жасай келе біздің зерттеу проблемамыз төңірегінде мынадай ой тұжырымдалды: әс-әрекетті мотивациялық, танымдық компоненттері бағытында шешіп, жасөспірімдерарасындағы тұлғалық қақтығыстардың алдын-алуға болады.

Қарым-қатынасонда тікелей іс-әрекет тиімділігін қамтамасыз ету үшін қажетті ақпарат алмасу басқару тиісінше, ерекшеліктер мәселеретінде, бостандығына кепілдік, мәдени іс-шаралар болып табылады. Екіншіден, адам әлеуметтік сапасы пайда қарым-қатынасы, адам қолы мәдени бірлігін пайдалану мүмкіндігін жасау. Үшіншіден, олардың жобалық құндылықтармен қарым-қатынасы.

Бас көруге, іс-қимыл тікелей білім ретінде, бірінші кезеңін орнату тұлғаретінде, мәдени қарым-қатынастардың тек бірінші белгілерін сіңіріледі, және тікелей іс-қимыл және тікелей іс-қимыл мәдениетін жоғарыда ерекшеліктерін жеке қақтығыстар әлемде. Сонымен қатар, мен қарым-қатынас, мәдени қарым-қатынастардың құралы ретінде адамдармен оның өзара іс-қимыл тақырыбы ретінде адамдарды тәрбиелеу қабылдау және түсіну. Адам үнемі адамгершілік, эстетикалық, дүниетанымдық сипаттағы бағалаудан тұратын оқиғалар арасында өмірсүреді. Мұнда ол міндеттерді анықтауы, шешімдерді іздеуі, табуы секілді іс-әрекеттер жасалынады.

Адам өмірлік іс-әрекетінің мақсатты бағытталған аспектілері мазмұны жалпы адамзаттық құндылықтарды ұғыну, мойындау үшін тұлғаны белсендірумен анықталады. Осылайша, адамзат жасаған материалдық және рухани құндылықтар шеңберінде қимыл жасайды, яғни белгілі бір мәдениет құрамында болады. Мұнда ол әрі мәдени ықпалдар объектісі, әрі құндылық тудырушы субъект ретінде белгіленеді.

Адамгершілік жүйеретінде келесі бөліктерден тұрады, олар өзіндік ішкі байланыста, өзіндік сипатқа ие және өзінің даму механизмі болады. Олар: адамгершілік сана, қатынастар, іс-әрекет, қадағалау механизмі (құндылықтар, идеалдар, нормалар, принциптер және т.б.). Атап айтқанда, адамгершілік іс-әрекет пен адамгершілік қатынастар моральдың объективті жағын анықтайтын болса, адамгершілік сана - өзіндік - субъективтік жағын бейнелейді. Айта кететін жайт, тек теориялық абстракцияда ғана адамгершілік жүйесінің бөліктерін жеке қарастыру мүмкін, ал шын мәнінде олар өзара байланыста жүреді.

Жасөспірімдер арасындағы тұлғалық қақтығыстар әлеуметтік қатынастардың арнайы бір түрі болып, адамдар іс-әрекеті (құлықтық) барысында пайда болады. қоғамда орынатын адамгершілік қатынастарының объективті жүйесі деп саналады. Қарым-қатынастың мазмұнына, түрлеріне қарай, адамдардың әлеуметтік байланысы тәсілдеріне және жіктеу жасалынады.

Қарым-қатынас мәдениетінің тағы бір құрамдас бөлігі санасы болып табылады. Сана құлықтың даму тенденциясын, оның перспективаларын айқындайды. Сонымен, сана өзіндік моральдық қатынастарды бейнелейді.

Іс-әрекеті - бұл рухани іс-әрекет болып, мұнда жеке тұлғаерік-күші нәтижесінде өзіндегі өзіншілдік сезімін жояды, қойылған адамгершілік мақсат жүзеге асады.

Кесте 1 – Жасөспірімдер арасындағы тұлғалық қатығыстар мен адамаралық қатынастардың сипаттамасы негізіндегі көрінісі

Қатынастар	Қатынастар белгілері
Адамның қоғамға	1. Адамзаттық 2. Адамның ұғымдағы маңыздылығын ұғыну 3. Қоғамдық борыш 4. Адамның қоғамдық белсенділігі 5. Өмірді жақсартуға ұмтылыс 6. Өз қалауларын қоғамдық жұмыстарға ендіру 7. Азаматтық борыштарды орындау 8. Өз мінез-құлқын қоғамдық нормаларғасай басқару
Адамның адамға	1. Гумандық 2. Құрметтеу 3. Мейірімділік 4. Өзара түсінушілік
Адамның өзіне-өзі	1. Өзінің жеке қасиеттерін бағалау (принципшілдік, өз бетінше жұмыс істеу, жинақтылық, сенімділік, жауапкершілік, қойылған мақсатқа жетуде өжеттілік) 2. Мінез-құлқын талдау және түзету (қажет болса) 3. Қызығушылығын, қажеттілігін бағалау 4. Өзін-өзі тәрбиелеуге ұмтылу
Адамның еңбекке	1. Еңбексүйгіштік 2. Жауапкершілік 3. Ұйымдасқандық 4. Жұмыскерлік 5. Тапқырлық 6. Еңбектің өмірлік маңызын түсіну 7. Ақыл-ой еңбегі мен денелік еңбек мәдениетінің болуы
Адамның табиғатқа	1. Жауапкершілік 2. Гумандылық 3. Табиғаттың адам үшін қажеттілігін түсіну 4. Қоғам мен табиғаттың өзара байланысы заңдылығын түсіну 5. Табиғи байлықтарды саналы түрде пайдалану 6. Келер ұрпақ үшін қолайлы биосфераны сақтау қажеттілігін ұғыну

Жасөспірімдер арасындағы тұлғалық қатығыстарды болдырмаудың бірден бір жолы алдымен қарым-қатынасқа түсушілердің мәдениетіне тікелей тәуелді. Демек, қарым-қатынас мәдениеті – бұл, қарым-қатынас пен коммуникация процесінде бірлікте қолданылатын мәдени нормалардың, білімдердің, құндылықтардың жиынтығы.

Қарым-қатынас жасау мәдениетінің басты көрсеткіші бұл сыпайылық. Сыпайылық – бұл қарым-қатынас жасау барысында өзге адамдардың көзқарасын, пікірін, қажеттілігін ескеру және бағалау.

Л.Успенский [43]: «Сыпайылық - бұл қоғамға енгізуге негіз болатын керемет өнер», - деп анықтаған.

Сыпайы болу үш фактор негізіне байланысты:

1. Өңгімелесушілер қаншалықты бір-бірін жақсы танытындығына және олардың статусына тәуелді. Қаншалықты бір-бірін аз танысағ статусы неғұрлым жоғары болса, сыпайылық деңгейі десоншалықты жоғары болады.

2. Тыңдаушының сөйлеушіге қарағанда билігі қандай дәрежеде екендігіне байланысты. Қолында билігі барадам қарым-қатынасқа түсушілер арасында соғұрлым жоғары құрметке ие болады.

3. Қарым-қатынастағы серіктесіңіздің жеке басына тіл тигізбеу.

Жасөспірімдер арасындағы тұлғалық қатығыстарды болдырмаудың негізгі жолдары:

а) тұлғасанасының дамуындағы (жақсылық, намысқойлық туралы адамгершілік білімдер);

ә) тұлға дүниетанымының дамуындағы (адамгершілік идеалдар, нормалар мен принциптер, адамгершілік бағыттар мен қызығушылықтар, сенімдер мен нанымдар);

б) тұлға қасиеттерінің жетілгендігі (адамсүйгіш, адамдарға деген құрметтік қатынас, мейірімділік, шыншылдық, ожданлық, адалдық, абыройлылық, борышқасену, жауапкершілік және т.б.);

в) тұлға қасиеттердің бірізді жүйеленуі, мораль нормалары мен қағидаларын ұғыну.

Кез-келген мәдениетті тұлға қарым-қатынасқа түсу барысында төмендегі жағдайларды ескеру қажет:

- тәртіптің «негативті» үлгілерінен аулақ болу;
- сөйлеушіні тындай білу;
- өзіңнің алғысыңды, ризашылығыңды білдіруге талпыну;
- сөйлеушіге жеке тұлғаретінде қарап, жеке басына құрметпен қарай білу;
- қарым-қатынас барысында шынайы болу.

Демек, адам өмірінде қарым-қатынас маңызды роль атқарады. Қарым-қатынасарқылы адамдар бір-біріарасындағы көптеген мәселелерді, түсінбеушілікті жоя алады, достық, сыпайылық, сыйластық, қолқорлық, адамгершілік т.б. орнатуға мүмкіндік алады, яғни қарым-қатынас барысындаақпарат алмасады.

Ақпарат алмасудың ерекше түріретінде қарым-қатынасис-әрекетке өзіндік әсерін тигізеді, оның мазмұнын өзгертіп жаңа қатынасорнатуға мүмкіндік береді. Оқытушы мен жасөспірімдерарасында дұрыс ұйымдастырған қарым-қатынасолардың мінез-құлқын, тәртібін түзетуге, реттеуге, басқаруға мүмкіндік туғызып, сонымен бірге білімдік жәнетәрбиелік мақсаттарды жүзегеасыруға үлесін қосады.

Сондықтан да білім беру үдерісіндегітұлғалық қатынастарды орнатудың әлеуметтік құрылымына талдаудың әлеуметтік аспектісін, мәнді белгілерін қарастырған жөн.

Себебі, біріншіден, тұлғалық қатынастар құрылымын қарастырғандаоның жалпы әлеуметтік қасиеттерін жәнеоның дамыту бағыттарына көңіл бөлінді.

Екіншіден, тұлғалық қатынастарқұрылымынанықтаупәнтуралы қажеттіжәне жеткілікті түсінік алуға болады.

Үшіншіден, тұлғалық қатынастарқозғалмалы динамикалық құбылыс болғандықтан оның даму механизмін бөліп көрсету қажет.

Төртіншіден, тұлғалық қатынастарқұрылымының күрделілігі мыналарға байланысты: а) өзара байланыс және өзара тәуелділіктің әлеуметтік, психологиялық, биологиялық-физиологиялық қасиеттеріне; ә) әр қасиеттің өзіндік маңыздылығына байланысты.

Кесте 2 - Білім берудегі тұлғалық қатынастың әлеуметтік құрылымы

№	Білім берудегі тұлғалық қатынасты қарастыру деңгейі	Әлеуметтік құрылымының негізгі компоненттері	Білім берудегі тұлғалық қатынастыңәлеуметтік құрылымының негізгі компоненттері
	I деңгей	Әлеуметтік қасиеттер	
1		Қоғамдық қатынастар және әрекеттер барысына негізгі қарым-қатынасқа түсу	Білім беру жүйесіндегі этикалық, құнды-бағытталған, эстетикалық ақыл-ой әрекеттік, адамгершілік қатынастар
2		микроорта	Оқу, ғылыми, мәдени-ағартушылық ұжымдар
3		әлеуметтік қызметтер (позиция, статус, роль)	Жасөспірімдер, оқытушылар, ЖОО әкімшілігі, ата-аналар
4		Рольдің интероеризациясы	Оқыту, білімді меңгеру, мінез-құлық нормалары, өзін-өзі танудың қалыптасуы, уағыздау
5		Интероризациядан экстероризацияға өту	Тұлғалыққасиеттерінесай қабілетінің, қызығушылығының, мотивінің,құндылық қасиеттерінің көрінуі
6		Экстероризация	Білім бері үдерісінде тұлғааралық қатынастардың жетілуі
7	II	Психологиялық-педагогикалық қасиеттер	Ақыл-ой қабілеттері, рационалдыққа және эмоционалдыққасай қиялдау, тәрбиенің, эмоцияның, сезімнің ерекшелігі
8	III	Биологиялық-физиологиялық қасиеттер	Морфофизиологиялық қажеттілік, жасы, темпераменті
9	IV	Генотиптік қасиеттер	Жалпысоматикалық, нейродинамикалық қасиеттер

Жоғарыда ұсынылған кестедегі мәліметтерге қарай отырып, білім беру аймағындағы тұлғалық қатынастың негізгі төрт деңгейі болатындығы туралы қорытынды жасауға болады.

Бірінші деңгей тұлғаның әлеуметтік маңызды қасиеттерінен тұрады. Яғни, адамның қоғамдық өмірге және әлеуметтік топтарға байланысты мінез-құлқын түсіну. Әлеуметтік тұрғыдан қарағанда тұлғаның құндылық қасиеттері жағымды қасиеттерді қабылдауынан, дәстүрден, қоғамдық моралдан, білім, білік, дағдылардың белгілі деңгейдегі бірлігінен, әлеуметтік рольдерді қажетті деңгейде меңгеруіне байланысты.

Екінші деңгей - психологиялық-педагогикалық. Бұл деңгей адамның мотивінен, қажеттілігінен, ақыл-ой қабілеттерінен, қиялынан, мінез-құлқынан, өзі туралы субъективті пікірінен тұрады.

Үшінші деңгей - тұлғаның биологиялық-физиологиялық қасиеттері - қажеттілік, темперамент, морфофизиологиялық ұйымдастыруы, кейіннен бұл аталғандарадам психикасының интеллектуалдық (зияткерлік) жәнәрухани күйінеайналып, дамиды.

Төртінші деңгей - детерминацияланған генетикалық, биологиялық тұқым қуалаушылық компоненттерден тұрады.

Тұлғалық қатынас құрылымының элементтерінің негізгі қасиеттерінің барлығы да тең мәнді, қатынасқа тәуелді өмір әрекетінің формасы ретінде көрініп, әр түрлі тиісті қызметтерді атқарады.

Кесте 3 — Білім берудегі қарым-қатынас қызметінің құрылымы

Білім берудегі қарым-қатынас қызметі	Адам әрекетінің жалпы қызметі					
	Коммуникативті (адамның өмірмен байланысын қамтамасыз етеді)	Ақпараттық (қоршаған ортаның қасиеттерінің көрінуін қамтамасыз етеді)	Когнитивті (қабылғанды қайта ойлау)	Эмотивті (дүниені қатынасына уайымдау)	Конативті (талпыныс тудыратын күштерді тудыру)	Креативті (шығармашылық күш табу)
Қарым-қатынас -тың әлеуметтік қызметі	Қауымның топтың білімі	Тәжірибені игеру, қабылдау	өзін-өзі тануды қалыптастыру	Тұлғаралық қарым-қатынасты қалыптастыру	Ұйымдастыру және басқару	Тұлғаны түрлендіру
Қарым-қатынастың әлеуметтік-психологиялық қызметі	өзара байланыс	өзара көріну	өзара түсіну	өзара қарым-қатынас	өзара әрекетте келісушілік	өзара әсер ету
Қарым-қатынастың психологиялық қызметі	Сөйлеу, жест, ым, әрекет, сезім мүшелері	Хабарлама, экспрессия, әрекет өнімі, түйсіну, қабылдау. естесактау	Фантазия, қиялдау, ойлану	Эмоция, сезім, көңіл-күй	Зейінді тұрақтандыру, ерік, қажеттілік, қызығушылық, мотив	сендіру, түсіндіру, еліктеу

Жоғарыда берілген теориялық материалдарға талдау жасай отырып тұлғалық қатынас-ақпараттық-коммуникативтік және психологиялық әрекеттің бірі, білім беру үдерісіндегі субъектінің бірлескен өмір әрекетінің мақсатына сай сезіммен, білімімен тәжірибеалмасуды іскеасыратын құрал деген қорытынды шығаруға болады.

Сонымен білім берудегі тұлғалық қатынасы туралы пікірлерді қарастыра отырып, мынадай тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді:

- 1) тұлғалық қатынас бірнеше элементтерден тұратын жүйелі үдеріс;
- 2) тұлғалық қатынас - бұл субъектаралық өзара әрекет;
- 3) тұлғалық қатынас - білім беру үдерісіндегі субъектілердің өзара қатынасын реттеу мақсатында және жалпы ортақ нәтижеге жетудегі келісімге бағытталған өзара әрекеттік үдеріс;

- 4) тұлғалық қатынас - қызметтік үдеріс;
- 5) қарым-қатынас - бір жағынан нормативті және басқарушы үдеріс болса, екінші жағынан өзіндік реттеуші үдеріс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Президенті - Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы
2. Н.Ә.Назарбаев 2014 жылдың 11 қарашасында «Нұрлы жол – болашаққа бағыт» атты өзінің халыққа жолдауы
3. «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар <http://www.akorda.kz>
4. Назарбаев Н.Қазақстан халқына жолдауы //Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму. 2015 жылғы 30 қараша
5. ҚР Тұңғыш Президенті - Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» http://www.inform.kz/kz/elbasy-makalasy-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru_a3016293
6. Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж.–Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие / Сост. В. М. Кларин, А. Н. Джурунский. – М.: Педагогика, 1989. –С.416
7. Мұқанов М.М. Жас және педагогикалық психология. –Алматы, 1981.
8. Адамзат ақыл-ой қазынасы. 10 томдық. – 3 том. –А., 2009.
9. <http://ovendij.ru>
10. Бапаева М.Қ. Даму психологиясы. Алматы, 2014
11. Аубакирова Ж.К. Жасөспірімдердің дамуының психологиялық және физиологиялық жас ерекшеліктері ,2013.

Турмамбеков Төрбай Адрахманұлы

Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ профессоры, ф.м.ғ.д. toge_bai@mail.ru

Абдраймов Рахымжан Турисбекович

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ- түрік университеті, докторант. Raha_ukgu@mail.ru

Курбанбеков Бакытжан Алимханович

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ- түрік университеті. Bakit_zhan_84@mail.ru

Ахметова Айтолқын Наятуллақызы

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ-МАТЕМАТИКАЛЫҚ БАҒЫТТА ЭЛЕКТРОДИНАМИКА ТАРАУЫН БЕЙІНДІК ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

***Резюме:** В этой статье рассматриваются методика создания авторских программ в профильном обучении школьного курса физики с переходом в 12 летнюю образованием Республики Казахстан. В данной статье раскрыты особенности профильного обучения. Предлагаемая научно-методическая база заключается в принципах отбора учебного материала, организации взаимосвязи базового и профильного содержания предмета, а также определении оптимальных путей обучения, обеспечивающих активную познавательную, исследовательскую и практическую деятельность учащихся в аспекте профиля обучения. Статья адресована учителям, руководителям организаций образования, методистам областных (городских) институтов и подготовки педагогических кадров.*

***Abstract:** This article examines the methodology for creating author programs in profile teaching of the school course of physics with the transition to the 12-year education of the Republic of Kazakhstan. In the context of the proficiency of the profile teaching. The proposed scientific and methodological base is based on the principles of teaching materials, organization of interrelations of basic and informational content, as well as identification of optimal ways of teaching, ensuring the active knowledge, research and practical activity in the field of teaching. The article is addressed to the trainers, the organizers of the organization of teaching, the methodologies of regional (city) institutes and pedagogical frameworks.*

***Кілттері сөздер:** Бейіндік оқыту, бейіндік-бағдарлы білім беру, физика, электродинамика.*

***Keywords:** Professional education, profile-oriented education, physics, electrodynamics.*

Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында [1], Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңында [2], Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында [3] және 12 жылдық білім беру бойынша құжаттарда ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар, ғылым мен техника жетістіктері негізінде тұлғаның қалыптасуы және дамуы үшін жағдайлар туғызу қажеттігі атап көрсетілген. Сонымен қатар бұл құжаттарда білім беру саясатының басым бағыттарының бірі ретінде мектептің жоғары сыныптарына бағдарлы оқытудың енгізілуі және ол оқушыларды әлеуметтендіруге, оқытуды даралауға, оқушылардың бейімділіктері мен қабілеттіліктерін толығырақ ескеруге, оқуларын әрі қарай жалғастыруы үшін жағдайлар туғызуға бағытталған оқыту жүйесі екендігі көрсетілген. Сондықтан мектептің алдында қазіргі заманғы өзгермелі жағдайларда еркін бағдарлана алуға, білім алуын жалғастыруға мүмкіндігі бар, өзінің болашақ қызметінде жетістікке жете алатын бәсекеге қабілетті мектеп түлегін дайындау міндеті тұр.

Бейіндік оқыту – 12 жылдық білім беру жүйесінде оқушылардың функционалдық қызметінің басым бағыты оқушылардың тереңдетілген кәсіптік білім беруге даярлығын жүзеге асыру үшін бағдарланған оқытуды енгізу болып табылады.

Бейіндік оқыту арнаулы бейімділігі мен қызығушылығын, танымдық қабілетін ескеруге бағытталған білім беру процесінің құрылымы мен мазмұнын ұйымдастыру түрі, жоғары сыныптағылардың оқуын даралау мен саралап жіктеудің педагогикалық жүйесі.

Қазақстандағы бейіндік оқыту жүйесінің дамуы:

- 16-18 жастағы азаматтардың білімділік деңгейін, олардың қабілеті мен қызығушылығын ескере отырып бәсекеге қабілеттілігін көтеру мақсатында мүмкіндіктерді кеңейтуге;
- жоғары сыныптағылардың мектептен кейінгі өмірлік жолды таңдауға бейімделудің негіздерін жасау, олардың кәсіптік мақсаттарын іске асыруға;
- еңбек нарығын кәсіби техникалық кадрлармен қамтамасыз ету мәселесін шешуге бағытталған.

Қазақстанда 12 жылдық білім беру жүйесіндегі бейіндік оқытуды жүзеге асыру келесі факторларға байланысты:

- 2020 жылы білім беру жүйесінің 12 жылдық оқу моделіне жалпылай көшуіне;
- 12 жылдық білім беру жүйесінің нормативтік, материалдық- техникалық базасының даярлығына;
- бейіндік оқытуда «мектеп–колледж–ЖОО» жүйесінің сабақтағын қамтамасыз ететін техникалық, кәсіптік және жоғарғы білім беру жүйесінің 12 жылдыққа сәйкес дамуымен байланысында.

Базалық мазмұндағы жалпы білім беретін пәндер оқытылу тіліне қарамастан барлық оқушылар үшін екі бағытта (жаратылыстану-математикалық, қоғамдық-гуманитарлық) жүзеге асу міндетті болып табылады.

Бейіндік пәндер екі бейіндік бағытқа сәйкес химиялық – биологиялық және физикалық – математикалық.

Сурет 1- Жаратылыстану-математикалық бағыттағы бейіндік пәндер құрылымы.

12 жылдық білім беру жүйесіндегі бейіндік оқыту жаратылыстану –математикалық бағыттағы пәндер химиялық – биологиялық және физикалық –математикалық бейіндік бағытта келесі пәндерді оқытады (1-сурет). [5]

Жаратылыстану және техника ғылымдары саласының қарқынды дамуы елімізде жоғары білікті мамандар даярлауды талап етуде. Жалпы орта білім беретін мектептерде физика пәнінен бейіндік-бағдарлы білім бермей, бұл мәселені шешу мүмкін емес.

«Физика» оқу пәнінің бағдарлы деңгейі – белгілі бір бағыт пен оқу бағдарын таңдап алған оқушылардың игеруі міндетті болып табылатын деңгей. Мазмұнның бағдарлы деңгейі жаратылыстану-математикалық бағыттың қайсыбір бағдарлары аясындағы оқушылардың физикадан жалпы білімдік дайындығын кеңйтуді және тереңдетуді, сондай-ақ таңдап алған оқу бағдары немесе мамандық саласы бойынша білім берудің келесі деңгейімен сабақтастықты қамтамасыз етеді.

Жаратылыстану-математикалық бағыттағы «Физика» оқу пәнін бағдарлы оқыту мақсаты ғылыми дүниетаным негіздерін қалыптастыру, мектеп оқушыларының зияткерлік қабілеттері мен танымдық қызығушылығын дамыту, құндылық бағдарларды тәрбиелеу болып табылады.

Физиканы оқытудың дамытушылық мақсаты:

- оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамыту, индуктивті, дедуктивті, ұқсастық бойынша ой қорытуды пайдалана білу.

- физика ғылымының құрылымын түсінуді қалыптастыру.
- физикалық теориялардың, олардың элементтерінің, ұғымдардың, модельдердің, заңдардың қолданылу шекаралары туралы білімді қалыптастыру.
- белгілі теориялық қағидаларды, математикалық аппараттарды, графиктік әдістерді, анықтамалық әдебиеттерді, есептеу техникасын және т.б. пайдаланып, есеп шығару дағдысын дамыту.
- физикалық құралдардың жұмыс принципін, құрылысын біліп, оларды пайдалана отырып, өлшеу нәтижелерін өңдеу және өлшеу қателіктерін анықтап, эксперименттен алынған шамалар бойынша қорытынды жасап, эксперимент жүргізу икемдігін дамыту.
- қарапайым техникалық қабілеттілікті дамыту.
- оқытудың қарастырылған жалпы мақсаттары физиканы оқыту процесін құрудың негізі, іргетасы болады.

Қазіргі әлемде ғылыми-техникалық революция жағдайында өнеркәсіптің барлық салаларында жоғарғы біліктілікті жұмыскерлер керек. Олар қазіргі заманғы күрделі машиналарды, компьютерлерді, робот-автоматтарды, басқарылатын станоктарды, т.б. жеңіл меңгере алатындай болуы керек. Сондықтан мектептің алдында оқушыларды тиянақты жалпы біліммен қамтамасыз ету және өз бетінше оқып-үйрену дағдысын қалыптастыру, қысқа мерзімде жаңа мамандық алуға немесе өндірістің дамуына қарай басқа мамандықты тез игеруге бейімдеу міндеті тұр.

Физиканы оқығанда, оқушылар тек ғылымның негізін біліп қана қоймай, ғылыми таным әдістерін, қазіргі заманғы өндірістің, техниканың, адамға тұрмыстық қызмет көрсетудің практикалық тәсілдері мен икемдіктерін игере білуі тиісті. Осыған байланысты қазіргі мектептерде бейіндік-бағдарлы білім беру үшін оқу әдістемесінің мазмұнын әлеуметтік, ғылыми-техникалық прогреске сәйкестендіру қажет. Сондықтан «Физика» оқу пәнін жаратылыстану-математикалық бағытта бейіндік оқытуда адамның табиғатпен өзара қарым-қатынасы, адамның ғаламдағы және планетадағы орны, өмірлік мәні бар мәселелер және оқушыларға білім беру мен тәрбиелеуде үлкен маңызы бар лабораториялық және практикалық жұмыстар кең орын алады [15].

«Физика» пәні бойынша бейіндік-бағдарлы білім беру кезінде мұғалім оқушылардың өз бетінше танымдық іс-әрекетін көрсететін оқыту технологияларын пайдалана отырып, оқу процесін ұйымдастыруына бағыт-бағдар береді.

Оқушылардың оқу-іс-әрекетін басқару оқыту технологияларын іріктеуге негізделген. Іс-әрекеттік-компетенттік тәсіл аясында оқу процесін ұйымдастыруда оқушылардың өз бетінше танымдық әрекетін көрсететін оқыту технологияларын қолдану неғұрлым тиімді.

«Физика» оқу пәнінің бағдарлы деңгейі – белгілі бір бағыт пен оқу бағдарын тандап алған оқушылардың игеруі міндетті болып табылатын деңгей. Мазмұнның бағдарлы деңгейі жаратылыстану-математикалық бағыттағы әр түрлі бағдарлар аясындағы оқушылардың физикадан жалпы білімдік дайындығын кеңейтуді және тереңдетуді қамтамасыз етеді. «Физика» оқу пәнінің бағдарлы деңгейі тандап алынған бағыт пен мамандану саласындағы білім берудің келесі деңгейімен (орта және жоғары кәсіби) сабақтастықты қамтамасыз етеді.

Электродинамика пәнінің базалық мазмұны.

Электродинамика. Денелердің электрленуі. Электр заряды. Зарядтардың өзара әрекеттесуі. Электр зарядының сақталу заңы. Кулон заңы. Электр өрісі. Электр өрісінің электр зарядына әсері. Электр өрісіндегі өткізгіштер және диэлектриктер.

Тұрақты электр тогы. Ток көздері. Ток күші. Кернеу. Электр кедергісі. Тізбек бөлігі үшін Ом заңы. Өткізгіштерді тізбектей және параллель қосу. Джоуль-Ленц заңы. Шала өткізгіштер. Конденсаторлар. Конденсаторларды қосу.

Магниттік өзара әрекеттесу. Магнит өрісі. Жердің магнит өрісі. Эрстед тәжірибесі. Токтың магнит өрісі. Электромагнит. Магнит өрісінің тогы бар өткізгішке әрекеті. Электрокозғалтқыш. Электромагниттік индукция. Фарадей тәжірибелері. Трансформатор. Электр энергиясының алыс қашықтыққа жеткізілуі.

Электромагниттік тербелістер. Электромагниттік өріс. Электромагниттік толқындар. Радиотелефон және теледидар байланыс принципі.

Жарық – электромагниттік толқын. Жарықтың шағылу және сыну заңы. Жазық айна. Линзалар. Оптикалық аспаптар. Жарықтың дисперсиясы. Электромагнитті сәулелердің түрі және оның тірі ағзаға әсері.

Адамзаттың энергетикалық проблемалары. Қазақстанның энергетикалық әлеуеті және оның болашағы.

Зерттеу мәселесіне байланысты төмендегідей ұсыныстар жасауға болады:

- 12 жылдық білім бейіндік оқыту білім беру мазмұнының даму тарихына қатысты проблемаларды зерттеуде нақтылы-тарихи жағдайларды, ұлттық мемлекеттік ерекшеліктерді, құндылық бағдарларды ескеріп, зерттеуге алынған мәселе педагогикалық құбылыс ретінде түрде бағалануы және жетілуі керек;

- Бейіндік оқыту барысында білім аймақтарында оқушылар бойында қалыптасуы тиіс айқындалған күзiреттiлiктер пәндердiң базалық мазмұндарын беру барысында қалыптасып, тәжірибе нәтижесі ғылыми негізделіп, ұсыныстар ретінде мемлекеттік құжаттарда көрініс табуы қажет;

Қорыта айтқанда, зертеу тақырыбына байланысты жұмыстар өз жалғасын әрі қарай әдістемелік нұсқаулар, құралдар, арнайы курстарда жалғасын табу керек деген қорытындыға келеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы (2012 ж. 14.12.). – Астана, 2012.
2. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы /Қазақстан Республикасы Президентінің 2010ж.07.12. №1118 Жарлығымен бекітілген.
3. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 27.07.2007.
4. Садықов Т.С., Абылкасымова А.Е. Методология 12-летнего образования. – Алматы: НИЦ «Ғылым», 2003. – 164 с.
5. Концептуальные проблемы создания и совершенствования школьных учебников: Научно-методическое издание /Под редакцией: А.Е.Абылкасымовой, М.В. Рыжакова. – Астана, 2011. – 168 с.
6. Муканова С.Д. Концептуальные основы развития профильного обучения в Республике Казахстан //Білім беру мекемесі басышыларының анықтамалығы = Справочник руководителя образовательного учреждения. –2011. – № 8. – С.74-84.
7. Тоқбергенова У.Қ. Мектептегі жаратылыстану пәндерінің мазмұнын бағдарлы саралаудың теориялық негіздері: п.ғ.д. диссер.авторефераты. – Алматы, 2009. – 51 б.
8. Смағұлова Г.Қ. және т.б. Шетелдік тәжірибедегі 12 жылдық білім беру //Аль-Фараби атындағы ҚазҰУ хабаршысы. – Алматы, 2012. – 9 б.
9. Карибаева А.А. 12-летнее образование в странах с переходной экономикой// Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы. Әлем халықтары тілдері сериясы. = Вестн. КазНПУ им. Абая. Сер. Языки народов мира. – 2006.– №1(8). – С.87-89.
10. Дружинский А.Н. Международный опыт 12-летнего среднего образования //Сборник Международной научно-практической конференции «Научное обеспечение функционирования 12-летнего среднего образования». –Алматы, 2007. – 20-21 апреля. – Ч.1. – С.45-49.
11. Бегалинова К.К. Современные тенденции образования //12 жылдық білім беру = 12-летнее образование. – 2010. – №12. – С.3-6.
12. Жұмағұлов Б.Т. Қазақстан Республикасы білім беру жүйесінің дамуы//12 жылдық білім беру = 12-летнее образование. – 2010. – №10. – Б.7-10.
13. Бектурова З.К. және т.б. Бейіндік оқытуды ұйымдастырудың әдістемелік негіздері. – Астана, 2008. – 56 б.
14. Бабаев Д.В., Омаралиев А.Ч. Совершенствование профессионального мастерства учителей естественно-математических дисциплин //Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы. Физика-математика ғылымдары сериясы = Вестн. КазНПУ им. Абая. Сер. Физико-математические науки. – 2005. – №2(13). – С.37-40.
15. Абылкасымова А.Е., Рыжаков М.В. Содержание образования и школьный учебник: Методические аспекты: Монография. – М.: Арсенал образования, 2012. – 224 с.

Shelestova Tatyana,
PhD, shelestova2009@mail.ru,

Shishkina Inna
senior teacher Academician Y.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda
inna.v.kh@gmail.com

EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL SUPPORT OF THE EARLY FOREIGN LANGUAGES TEACHING

***Аннотация.** В данной статье даны анализ и оценка перспективы развития раннего обучения английскому языку в Казахстане, рассматривается текущее состояние раннего обучения и потенциальные пути улучшения качества преподавания английского языка в школах Казахстана.*

***Түйіндеме.** Аталған мақалада Қазақстанда ерте жасан ағылшын тілін оқытудың перспективасы талданып, оған баға беріледі және ерте жасан оқытудың қазіргі кездегі жай-күйі мен Қазақстан мектептерінде ағылшын тілін оқыту сапасын арттырудың ықтимал жолдары қарастырылады.*

***Abstract.** The aim of the article is to give an account of the importance, evaluation and the development perspective of early English language teaching in Kazakhstan. The article investigates the current state of early language teaching and introduces possible changes to improve the quality of primary English language teaching in Kazakhstan.*

The socio-economic development of the modern Kazakhstan is taking place within the framework of the five institutional reforms put forward by the President of the country N.A. Nazarbayev. The strategy of their implementation is clearly and distinctly stated in the adopted program document “One hundred steps of N. Nazarbayev”. This plan of reforms has been called by the Head of the State the “Plan of the Nation”, the implementation of which should become the “number one” task for the next 10-15 years [1].

In order to implement the indicated reforms, the following steps should be taken in the system of education, in particular, step 79 provides for the gradual transition to the English language of teaching in the education system – in the senior school classes and the higher school [2].

In these conditions, the problem of teaching foreign languages (here in after - FL) in the primary school is especially topical; its strategy should be built in accordance with the new priorities of the school in the 21st century, the school as a source of development of abilities and creative activity of learners capable of independent solving of emerging problems in the form of communication [3]. The educational subject “Foreign language” has great potentialities of the impact on the learner’s personality, since all the spheres of human communication are affected and all the spheres of life are covered [4]. Moreover, the study of this subject should be carried out in accordance with the new State obligatory standard of the primary education, typical curricula and typical English language educational programs. The task is complicated by the fact that the State program for the development of education and science of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019 provides for a phased transition to the trilingual education [5].

The study of the scientific literature and the background of the issue show that the methodological science has not undertaken a study yet, in which an integral concept and methods of the early teaching of FL were offered. At the same time, the analysis of the current situation and the survey of teachers, who teach English in the primary school, allowed us establishing the fact that learners starting to study FL encounter a large number of difficulties affecting motivation and interest in the subject and, accordingly, the effectiveness of mastering FL. The reasons for the difficulties are rooted in the organization of the first year of FL studying, in the insufficient attention to the psycho-physiological capabilities of the junior school age, which are important to take into account when developing methods for the early teaching of FL, as well as in the unresolved problems associated with the development of the ability of a junior schoolchild to the foreign speech activity and with the formation of his/her conscious educational and cognitive activity. Achievement of the positive learning outcomes will be facilitated by the transition to the personal paradigm of education, for the implementation of which it is necessary to create a theoretical and methodological base that takes into account the specifics of the primary school.

One of the possible ways of resolving the issues mentioned above is to develop both a theoretical and methodological as well as technological basis for the successful teaching of FL at a junior school age characterized by its integrity and systematicity. It becomes possible when creating a methodology that takes into account the specifics of studying the subject “Foreign language” in the primary school.

All of the stated above has allowed us to establish contradictions:

- between the requirements of modern society for the level of foreign-language preparation of junior schoolchildren and the absence of a theoretical and methodological base necessary for the implementation of the developing potential of the subject “Foreign language” and creating conditions for organizing the process of successful mastering of FL by junior schoolchildren;

- between the existing theoretical base of teaching FL and the undeveloped character of the integral conceptual basis of the early teaching of FL in the context of trilingual education;

- between the necessity to improve the quality of teaching foreign languages to junior schoolchildren and the lack of methods for the early teaching of FL based on the best international practices and taking into account new trends in the foreign language education.

The need to resolve these contradictions determines the topicality of this work and allows us to formulate the problem of the research, which consists in the scientific search for conceptual and didactic solutions to the issues of the early teaching of FL in the modern primary school in Kazakhstan.

One of the most important goals in foreign language teaching should be creating competent foreign language users in terms of language and communicative competence. Depending on the age of the students, all four skills - listening, speaking, reading and writing are taught at all levels of the education system to a greater or lesser extent. The difference in the prevalence of language skills in foreign language teaching has been most visible in early learning, i.e. from the first to the fourth grade. More specifically, in the first and the second grade the emphasis is mainly on developing listening comprehension skills and speaking, while reading and writing skills are gradually introduced in the second half of the first grade. Reading and writing skills are taught and developed more systematically and intensely only in the third and fourth grade. This difference in the teaching of language skills at an early age has been introduced thanks to Piaget’s theory on the division of cognitive and social development of children in stages [6].

The main function of all components is the personality-forming function, namely: the moral, cognitive and communicative development of the personality of the junior schoolchild as a subject of one’s culture, which is capable of speaking a foreign language. The worked out methodology of the early teaching foreign languages is presented in Table 1.

Table 1 - Methodology of the early teaching foreign languages

STEP I. Setting of aims of the early FL teaching	aim and objectives of teaching English at the initial stage
STEP II. Planned result	systemic totality of knowledge, skills and abilities, values necessary for the foreign language communication of the primary school pupils distributed according to the levels of mastering a FL and the types of speech activity
STEP II. The totality of means of transforming the aim into a planned result	hierarchy of principles, content, technology and means of the early teaching English in the primary school

Thus, a methodology for the early teaching foreign languages represented by three main STEPs was worked out within the Project:

- the first STEP sets the algorithm of pedagogical aim setting in the field of the early teaching FL in the primary school, which reflects the aim and unity of the three objectives;

- the second STEP lays out a detailed image of the planned result, which reflects the systemic set of knowledge, skills and abilities, values necessary for the foreign language communication of the primary school pupils and distributed according to the levels of mastering the FL and the types of speech activity;

- the third STEP is aimed at creating a set of means of transforming the aim into a planned result, which is represented by a hierarchy of principles, a description of the content, technology and means of the early teaching English in the primary school.

An important aspect of the readiness of the educational institution to conduct educational activities is the provision of modern didactic means (textbooks, syllabuses, workbooks, teaching aids, methodological working outs, methodological guidelines, methodological recommendations, etc.), because through them a child learning a foreign language , will have to learn the material, get basic knowledge and its quality will influence how easily and quickly the child will be drawn into the process of learning a foreign language.

The basis of the offered methodology for the early teaching foreign languages is the system of the English language teaching aids at the initial stage (didactic means for pupils and a teacher) for pre-school and primary school education:

- didactic support of the early teaching foreign languages in the primary school: “Dictionary in pictures for primary school”, “Grammar in pictures for primary school”, “Alphabet and spelling in pictures for primary school”; methodological guidance on the use of the syllabus in English for the primary school.

Didactic support for the primary school was worked out and presented in the form of the syllabus in English for primary classes (“Dictionary in pictures for primary school”, “Grammar in pictures for primary school”, “Alphabet and spelling in pictures for primary school”), on paper and electronic media, the Methodological guidance on the use of the syllabus in English for the primary school.

The syllabus is considered by us as a model for the implementation of the worked out methodology of the early teaching a foreign language and as a means of implementing its embedded teaching technology. The didactic teaching aids in English worked out for the primary school for the most part possess all of the above characteristics and meet the requirements of the modern State obligatory standard of education (2017). Each of the didactic means worked out by us corresponds to the standard curriculum on the subject “English language”, has a certain structure and is offered as additional material for the basic English textbook “English” (published in Almaty).

The Basic Requirement for Primary School English postulates that the main aims of primary English include:

- to develop pupils’ interests, self confidence and positive attitude towards learning English;
- to cultivate the pupils’ language sense and enable good pronunciation and intonation;
- to develop the pupils’ preliminary ability to use English in daily exchanges and lay a good basis for further study.

Although the Basic Requirement does not enforce any specific method for teaching, the performance descriptors designate a change in methodology. They clearly reflect an activity-based approach, encouraging teaching and learning through listening, speaking, singing, playing, doing, acting, viewing, reading and writing to provide children opportunities to experience the language and facilitate their own discovery of meaning as a first-hand experience. Children are required to do things with English, and the learning process is expected to be a playful and happy experience.

It is also stated in the Basic Requirement that the assessment for primary school English needs to meet with the purposes of enhancing students’ overall development and teachers’ effectiveness in teaching. Formative assessment is expected to be used as the major method of assessing students’ achievement in English. Variety in forms of assessment and opportunities for pupils to choose from the different forms according to their own strength and interests should be the characteristics of the new assessment system for primary schools.

In that context the integrity of the worked out syllabus in English for the primary school is determined by its single conceptual basis, as well as by the structure that includes editions for the formation of skills of the foreign speech activity, lexical (Vocabulary), grammatical (Grammar), orthographical (English Alphabet) skills and abilities, as well as independent work (Tests). The redundancy of the speech material specifically introduced in the syllabus allows a teacher to creatively approach the planning of pupils’ activities.

Assignments with visual support purposefully develop pupils’ ability of independent and creative written speech.

The didactic means of teaching English on the preliminary (1st grade) and basic stages of the initial foreign language education are presented by the worked out syllabus in English for the primary school (“Dictionary in Pictures for Primary School”, “Grammar in Pictures for Primary School”, “Alphabet and spelling in pictures for primary school”), performing functions that are determined by the target component of the offered method of the early teaching FL and meet the requirements reflecting the specifics of the subject studying in the primary school.

The next element in the system of didactic means offered by us is the edition that organizes the activities of a teacher - Methodical guidance for the teacher on the use of the syllabus in English for the primary school. The methodical guidance contains recommendations for working with exercises aimed at developing skills in the foreign language communication; recommendations for conducting speech or phonetic drills; detailed recommendations for the work on new lexical and grammatical material; recommendations on the use of handouts; recommendations for describing possible project assignments.

The worked out syllabus in English for the primary school, including such editions as “Dictionary in pictures for primary school”, “Grammar in pictures for primary school”, “Alphabet and spelling in pictures for primary school” was successfully approved in the educational process of Karaganda schools (Communal public institution “Educational complex “school-kindergarten” No.77”, Communal public institution “Gymnasium No.3”) and submitted for examination to the Educational and Methodological Center for the

Development of Education in the Karaganda region to be recommended as the additional teaching aids in English to be used in schools of Kazakhstan.

Thus, the consideration of the conceptual foundations of the early teaching foreign languages formed the basis of the worked out monograph “Theory and methodology of the early teaching foreign languages” and the teaching aids “Methodology of the early teaching foreign languages”.

In order to verify the effectiveness of the results of the scientific project, the theoretically reasoned and practically worked out methodology for the early teaching a foreign language and its didactic support were introduced and approved in pre-school educational institutions (municipal state-owned public enterprise “Kindergarten No.16 Altynay”) and in the primary school of the city of Karaganda (Communal public institution “Educational complex “school-kindergarten” No.77”, Communal public institution “Gymnasium No.3”). Educational and methodological support for the early teaching foreign languages was presented in the syllabus, which includes:

- syllabus in English for primary classes containing such editions as “Alphabet and Spelling in Pictures for Primary School”, “Dictionary in Pictures for Primary School”, “Grammar in Pictures for Primary School” and the methodological recommendations on the organization of the early teaching foreign languages for the primary school.

We have discovered that although syllabus in English for primary classes are supposed to be fun and easy there are certain things teachers need to keep in mind when using them inside the classroom. First of all the teacher needs to do everything in his or her power to make sure that all students have a good experience from playing the game. Also the teacher needs to keep in mind that not all games fit certain students and some cannot be played inside the classroom. When selecting a game teachers need to ask themselves, “What are the goals am I trying to achieve by playing this game?” and they have to make sure that the game they choose is not too easy but at the same time not too difficult. If teachers believe a certain game might be too difficult for their students they need to be aware that they need to augment the game to make it more fitting.

English language teaching in Kazakhstan has entered a new era with the introduction of primary English. Many teachers are beginning to realize the need to change their beliefs about language and language learning, and the need to acquire new skills and techniques in teaching and in assessment according to the new concepts in teaching and learning and according to the needs of their students. Research into primary school English teaching and teacher training are urgently needed to ensure a better understanding so as to better inform and improve practice [7].

Литература:

1. План нации «100 конкретных шагов по реализации 5 институциональных реформ» // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31977084.
2. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs.
3. Республика Казахстан. Закон РК. Об образовании: принят 27 июля 2007 года, № 319-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.12.2016 г.) // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747.
4. Государственная программа развития и функционирования языков в Республике Казахстан на 2011-2020 годы.
5. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы: утв. 01 марта 2016 года [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://control.edu.gov.kz/sites/default/files/gpron_ukaz_ot_1.03.2016_no2015_1.pdf.
6. Piaget J. *Origins of intelligence in children*. New York: Norton. -1963. -126 p.
7. Zhetpisbayeva Bakhytgul A., Shelestova Tatyana Y. *Early English language teaching as a problem of pedagogical science and practice of education in Kazakhstan/Vestnik of Karaganda University “Pedagogics”, 2014. -№ -№ 4(76). – С.148-153.*

Саденова А. Е.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, ф. ғ. д., sadenovaa@mail.ru

Курманова Т.В.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, аға оқытушы. Алматы қ.

Азнабакиева М.А.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, аға оқытушы. Алматы қ.

КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗІРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ИНТЕРАКТИВТІ ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

***Резюме:** В статье рассматриваются интерактивные технологии для развития коммуникативной компетенции при усвоении казахского и русского языков как иностранного.*

***Summary:** The article deals with interactive technologies for the development of communicative competence in mastering the Kazakh and Russian languages as foreign.*

Қазіргі уақытта өзге тілді аудиторияларда шет тілдерін меңгеруде тиімділігі жоғары түрлі оқыту технологиялары қолданылады. Олардың ішінде интерактивтік оқыту технологиясы шет тілдерін екінші тіл ретінде үйренушілердің белсенділігін арттыруда қолайлы болып табылады.

Интерактивті оқыту – танымдық әрекетті ұйымдастырудың арнайы формасы. Интерактивті дегеніміз (ағылшын сөзі «интер» – бірлескен, «акт» – әрекет) бірлесе әрекетті жасау немесе сұхбат режимінде болу деген сөз. Интерактивті оқытуда тіл үйренуші мен оқытушының бірлескен әрекеті негізінде құрылған диалогты оқытудың маңызы зор.

Құрылымы жағынан ауызша коммуникация тілдік интеракция болып табылады. Жалпы ғалымдар интеракцияны коммуникация үдерісінің синонимы ретінде сипаттайды. Интеракция әрекет барысында, әсіресе диалогтық сөйлесуге үйретуде, субъекттердің белсенділігін, олардың шығармашылық ниетін және бірігіп әрекет етуге ұмтылуын қамтамасыз етеді. Бұл әрекеттің спецификалық сипаттамасын оның қарым-қатынасты ұйымдастырудың бір формасы болуы, онда субъектілердің бір уақытта бірігіп өзара әрекет етуі, нәтижеге жетуге бір-бірін түсініп, жауап беру үдерісіне бағытталуы және оның арнайы мазмұны енеді.

Тілдік қарым-қатынастың интерактивтік жағы – ол шартты термин, ол адамдардың біріккен әрекетімен байланысты, олардың біріккен әрекетін ұйымдастыратын тілдік қарым-қатынас болып табылады. Сондай-ақ, интеракция үдерісі әлеуметтік психологияда әлеуметтік тұрғыдан ұйымдастырылған тілдік қарым-қатынас деп көрсетеді. Бұл термин мәселесі әлеуметтік психологияда әуелден-ақ қарастырылады. Кей ғалымдар қарым-қатынас пен біріккен әрекетті теңдестіреді де, оларды коммуникация ретінде қарастырады. Ал кей ғалымдар интеракцияны біріккен әрекеттің, қарым-қатынастың кейбір үдерісінің бір түрі, оның мазмұны ретінде қарастырады. Олардың бірлігі туралы айтса да, қарым-қатынасты коммуникация, ал біріккен әрекетті интеракция ретінде қарастырады.

Негізгі материалдарды меңгеруге арналған сағаттарда оқу материалдары бойынша сөйлеу әрекеттері жүзеге асырылады. Оның алғашқы 1-2 сағаттарында лексикалық және грамматикалық дайындыққа басымдық беріліп, одан кейінгі сағаттарда ауызша және жазбаша коммуникативтік құзыреттерін дамыту көзделеді. Коммуникативтік құзірет деп сөйлеуге, жауаптасуға, жалпы сөйлеуге қажет дағдылар мен әрекеттерді меңгеруді айтады.

Тілді үйрену технологиясында коммуникативтік құзіреттілікті дамыту оқу-тәрбие міндеттерін өнімді шешу, мамандықты тұлға қалыптастыру құрамына айналдыру қабілетінен тұрады.

Диалогта жауапты алмай тынбау, керекті ақпаратты анықтаған соң, соңына жететін диалогтық хабар алу, жалыну, өтіну түрлері болады. Әр сөйлеу қадамының мақсаты болады, әрі сол арқылы интеракция «өзара ықпал» пайда болады.

Тіл меңгерудің деңгейі ретінде құзыреттіліктің қалыптасу дәрежесін түсінуге де болады, яғни тілдік қатынас үдерісінің сапалылығы мен бағалылығына шетелдік студенттің түрлі жағдаятта жылдам сөйлеуін есепке ала отырып, коммуникацияны жүзеге асыру қабілеттілігі, сөйлеу мақсатын орындату және тілдік бірліктерді қолдана алуы жатады.

Белгілі бір тақырыптарды бекіту үшін жаттығулар орындауда диалог – тіл үйренушіні толғануға, шешім қабылдауға, сын тұрғысынан ойлауға, альтернативті ойларды салыстырып қолдануға, пікір-сайысқа қатысуға, өзге тіл үйренушімен қарым-қатынас жасауға үйрете алады. Бұл әдіс оқытушы

үшін ең қажетті, оқытушы мен тіл үйренушінің қатынасынан тұрады. Бұл әдісті қолдану кезінде қарым-қатынасты бастаушы оқытушы, яғни оқытушы белгілі бір тақырыпта ақпарат береді, риторикалық сұрақтар қояды, студенттің жауабына қарсы шықпай, оны дамытып, толықтырады, бағыт береді. Осындай коммуникативті қарым-қатынас тіл үйренушінің сөздік қорын байытады, дұрыс сөйлеуге бағыттайды. Бұл әдісте үйретуші де тіл үйренуші де өте белсенділік танытады. Белгілі бір тақырыптың негізінде сұхбаттасып, ондағы мәселелерді жеңу жолында бір-бірімен сөз сайысына түсіп, әрі өз ойларын ортаға салады. Олар мұндай жағдайда бір-бірін тыңдайды, өздерінің ойларын, пікірлерін, білімін өзара қарым-қатынас арқылы әңгіме тақырыбына бағыттап қолданады. Сабақ үнемі көтеріңкі көңілде, студенттің сұраққа дұрыс жауап беруіне, белсенділік танытуына әсер ететіндей болуы қажет. Бұл әдісті қолдану нәтижесінде студенттердің оқу материалдарына қызығушылықтары артады, ал жұмыс формасы – әр студенттің өзін жақсы сезінуін қамтамсыз етеді.

Біріншіден, диалог түрінде сөйлеуге үйретуде сұрақ-жауап түрі кеңінен қолданылады. Әдетте оқытушының өзі сұрақтар қояды да студенттер тек сол сұрақтарға жауап берумен шектеледі. Бұл тәсілдердің кемшілігі студенттер өз бетімен әңгіме бастауға дағдыланбайды, басқа адам әңгімені бастаса тек соған жауап беріп қана отырады. Біздің ойымызша, сабақта тек бұл тәрізді тек диалогты қолданып қойған дұрыс емес, себебі біз студенттерге өз беттерімен әңгіме бастауға, өздігінен сұрақ қоюға да үйретуіміз керек. Студенттер бұл іскерлікті меңгергеннен кейін диалогтық бірлестіктердің басқа түрлерін де қолдана алады. Сұрақ-жауап диалогта алдымен оқытушы сұрақ қояды. Студенттер оқытушының сұрағына жауап береді. Келесі кезекте осы сұрақтарды өрбітіп, алған білімді дамыту мақсатында содан студенттер осы тақырып бойынша өз сұрақтарын бір-біріне қояды, басқа студенттер жауап береді. Ал студенттерді осы іскерліктерге үйрету үшін оқытушы дайын жауаптарды айтады, студенттер тиісті сұрақтарын қояды.

Диалог түрінде сөйлеп үйретуде төрт деңгейді қолдануға болады: сөйлем деңгейі – бір-бірімен байланысты 2-3 сөйлемнен тұрады. Кең өрістелген диалог деңгейі – еркін әңгіме, талқылау, айтыс. Дискуссия деңгейі – бірінші деңгейде студенттер белгілі мөлшерде ең қарапайым коммуникация актілерін меңгереді. Соның негізінде олар белгілі коммуникативтік мақсаттарды жүзеге асырады. Оқытудың төменгі сатысы үшін ең қарапайым сөз үлгілері белгіленген затты, қимылды атау, заттың сапасын, қимылдың мекенін атау, қимылдың бір затқа арналғанын білдіру т.б. Студенттер әуелі негізгі сөз үлгілерін қолданып үйренеді, яғни хабарлы сөйлем үлгілерін айтып жаттығады.

Негізгі сөз үлгісінің коммуникативтік варианттарын айтып, қолдануды меңгереді. Жалпы сұрақ, хабарлы сөйлем, сөйлемнің болымсыз түрі, арнайы сұрақ, интонация т.б. тақырыптар бойынша сабақ барысында жай сөйлем үлгілерімен танысады. Бұл аталған сөйлем үлгілерін меңгеру үшін студенттер оларды жиі қайталап айтып отыруы тиіс. Оқытушы ол үлгілерді қайталату үшін «Менің айтқанымды қайталаңыздар» деп әмір бергеннен гөрі студенттерге коммуникативтік тапсырма берсе әлдеқайда тиімді болады. Себебі студенттер оқытушының айтқанын қайталап отырмыз деп ойламайды, тапсырманы орындап отырмыз деп ойлайды. Сол коммуникативтік тапсырманы орындау кезінде олар оқытушының айтқанын қайталап айтады, сөйтіп сөз үлгілерін еріктен тыс меңгеріп алады.

Диалог әр түрлі мақсатпен жүргізіледі; серіктесінен бір нәрсені білу үшін, онымен пікір алмасу үшін т.б. Осыған байланысты микродиалогтың мына түрлерін қолдануға болады: мәлімет-пікір әсер алмастыру диалогы – мұнда пікірталас та, мәлімет алу да болуы мүмкін; қозғау салу диалогы – диалогтың бұл түрі әр қайсысы белгілі бір коммуникативтік міндет атқарады.

Сұрастыру диалогында бір серіктес белсенділік танытып, сұрақтар қойып отырады да, ал екіншісі сұрақтарға жауап береді.

Пікір, әсер алмасу диалогында серіктестердің екеуі де белсенді түрде екі жақты қозғаушы реплика бұйрық райлы сөйлемнің басқа түрінде кездеседі. Жауап репликасы 2-3 сөйлемнің біреуі ғана қозғаушы реплика болады.

Қозғау салу репликасында өтініш беріледі. Мұнда қозғаушы реплика бұйрық райлы сөйлем арқылы, жауап реплика сөйлемнің кез келген коммуникативтік түрі арқылы беріледі.

Сонымен бірінші деңгейде жеке репликаларды меңгеру, екінші деңгейде қарапайым репликаларды фразалардан жоғары бірлестіктерге біріктіреді, ал үшінші деңгейде кеңейтілген тұтас диалогтар құру іскерлігін меңгерсе, төртінші деңгейде еркін диалог, әңгіме жүргізе алатын деңгейге жетеді.

Диалогтар – қабылдауға, ойлауға, еліктеуге және сөйлеу үлгілерін есте сақтауға бағытталып, тіл үйренушілерді белсенді айтылым әрекетіне жетелейді.

Қазақ және орыс тілдерін оқытуда диалогтар арқылы жаттығулар орындалады. Тілді оқытуда диалог бойынша жаттығулардың төмендегідей түрлері қолданылады: тірек сызбалар арқылы ауызша диалог құрау; тірек сөздерге сүйене отырып, өз диалогын құрастыру; кестелерде берілген мәліметтер бойынша ауызша диалог құрау; диалогты өзгертіп әңгімелеу; диалогтарды толықтыру; берілген

диаграммаға сүйене отырып, жаңа диалог ұсыну; берілген жағдаяттық тапсырмаға сәйкес диалог құрау; берілген сұрақтарға жауап беру; сурет бойынша диалог құрау; берілген жоспар бойынша диалог құрау т.б. жаттығулары.

Диалог үлгілерін қолдана отырып жүргізілген қазақ және орыс тілдерін оқыту барысында тіл үйренушінің өз ойы мен пікірін тұжырымдай алуы, сөйлеу машығы мен негізін меңгеруі, ойды сөзбен жеткізудің қатысымдық амалдарын игеріп, оларды күнделікті өмірде кездесетін шынайы жағдаяттарда жұмсай алуы жүзеге асады.

Диалогты қолдану арқылы тілдік коммуникативтік құзіреттілікті дамыту қазақ және орыс тілдерін меңгертуде өте тиімді болып табылады.

Қорыта айтқанда, сабақта диалогтың бірнеше түрін белсенді түрде қолдану студент әрекетін белсендіру, оқу материалын, оқыту әдістері мен тәсілдерін жетілдіру сияқты негізгі педагогикалық мәселелерді іске асырады. Диалог ұжымдық іс-әрекет жүйесі арқылы жеке тұлға белсенділігін арттыруға негізделген, берілген материалды жылдам әрі сапалы меңгертуге бағытталған, ерекше үлгіде ұйымдастырылған тілдік қатынас.

Тіл үйренуде интерактивті әдісті қолдануда оқытушы мен тіл үйренушілер уақытты үнемдейді, тіл үйренушінің тіл үйренуге деген қызығушылығы артады, теориялық материалды тілдік қатынасым теорияс (жазылым, айтылым, тыңдалым, сөйлесім) арқылы практикалық тұрғыдан талдап, тұжырым жасап, оны өмірде қолдана білуге машықтанады, берілген тапсырманы сауатты, жоғары деңгейде, шығармашылықпен орындай білуге төселеді, кез келген шаршы топта өз көзқарасын дәлелдей отырып, ойын еркін, әрі шебер жеткізе алуға машықтанады.

Тіл үйренушінің логикалық ойлау жүйесі дамып, мазұнға сай түрлі сөзжұмбақтар, ұлттық ойындар ж.т.б түрлерін кеңінен қолдануға үйренеді. Сабақта ақпараттық технологиялармен жұмыс жасауды үйренеді. Тіл үйренуші өз бетімен жұмыс жасап, өздері қорытынды жасай алады.

Тіл үйренушілерге қазақ және орыс тілдерін меңгерту дұрыс сөйлеу (айтылым дағдысын қалыптастыру), сауатты жазу, мәнерлеп оқу, ауызекі сөйлесу және әңгімелесу дағдыларын қалыптастыру, дамыту бағытында жүреді.

Интерактивті технологияны қолдану арқылы тілдік коммуникативтік құзіреттілікті дамыту қазақ және орыс тілдерін меңгертуде өте тиімді болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психология, Словарь-справочник.-Минск, 1998.
2. Вежбицкая З.Н. Язык. Культура. Познание. –М., 1996.
3. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. - М.,1978
4. Құдайбергенова Қ.С. Құзырлылық амалының негізгі ұғымдары. -Алматы, 2007. -500 б.
5. Программа дисциплин «Иностранный язык для неязыковых факультетов университетов и неязыковых вузов».-М.,1990.
6. Маслыко Е.А., Бабинская П.С. Настольная книга преподавателя иностранного языка.- Минск: Высшая школа.- 1997г.
7. Общая методика обучения иностранному языку.Хрестоматия.-М.,1991.

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА КЕЙС-СТАДИ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Резюме: В статье рассматривается эффективность применения в учебном процессе высшей школы методов группового обучения и принятия решений, способствующих анализу конкретных ситуаций в ограниченные сроки. Так, одним из эффективных приемов обучения автор считает использование метода «кейс-стади». Анализируется педагогическое осмысление термина «кейс-стади», описываются преимущества, цели и задачи данного метода. Рассматриваются фазы работы с кейсом, показаны достоинства и сложности применения кейс-анализа при обучении русскому языку студентов не филологов. Дается поэтапное описание конкретной реальной ситуации, предназначенной для обучения учащихся анализу разных видов информации, ее обобщению, навыкам формулирования проблемы и выработки возможных вариантов ее решения в соответствии с установленными критериями. Кейс представлен как задача творческого уровня, порождающая новые смыслы и цели профессионального развития студента.

Ключевые слова: кейс-стади, учебный процесс, творческое мышление, инновационные педагогические технологии.

Түйін: Мақалада топтық оқыту әдістерін қолданудың тиімділігі және жоғары оқу орындарында білім беру үдерісінде шешімдер қабылдау, шектеулі уақыт шеңберіндегі нақты жағдайларды талдауды жеңілдету жолдары қарастырылады. Осылайша, автор оқытудың тиімді әдістерінің бірі ретінде кейс-стади әдісін қолдануды ұсынады. «Кейс-стади» терминінің педагогикалық интерпретациясы талданады, әдістің артықшылықтары сөз болады, сонымен қатар мақсаттары және міндеттері сипатталады. Кейспен жұмыс жасау фазалары қарастырылады, филологиялық мамандықта оқымайтын студенттерге орыс тілін оқытуда кейс-талдауды қолданудың қиындықтары мен артықшылықтары көрсетіледі. Студенттерге әртүрлі ақпарат түрлерін талдауды, оны жалпыландыруды, мәселені қалыптастыру дағдыларын және белгіленген критерийлерге сәйкес ықтимал шешімдерді әзірлеуді үйретуге арналған нақты жағдайдың қадамдық сипаттамасы келтірілген. Бұл оқиға студенттің кәсіби дамуы үшін жаңа мүмкіндіктер мен мақсаттар тугызатын шығармашылық тапсырма ретінде ұсынылады.

Summary: The article examines the effectiveness of the use of group teaching methods and decision making in the higher school educational process, which facilitate the analysis of specific situations within a limited time frame. The author considers the use of the method of "case studies" as one of the most effective methods of teaching. This article analyzes the pedagogical interpretation of the term "case-stage", the privileges, goals and tasks of using this method. Considered the phases of work with the case-study method, the advantages and disadvantages of applying the method and using case analysis in teaching the Russian language to non-philological students. Given the gradual description of the specific actual situation, designed to teach students the analysis of different kinds of information and generalization of skills to formulate problems and propose options for its solution in accordance with the established criteria. The case is presented as a creative task, generating new meanings and goals for professional development of the student.

С точки зрения компетентностного подхода к высшему образованию одной из целей применения инновационных педагогических технологий в процессе обучения студентов является развитие личности обучающегося, его способности к саморазвитию, самоопределению и самообразованию, то есть формирование ключевых компетенций. Инновационными подходами в учебном процессе педагоги считают практику моделирования, проектирования, использования активных и интерактивных форм работы со студентами, различные варианты семинаров, тренинги и внесение их элементов в практические занятия. Одним из эффективных методов обучения можно назвать метод кейс-стади или метод учебных конкретных ситуаций.

Кейс-метод (**casestudy**) (от англ. *case*— случай) – техника обучения, использующая описание реальных ситуаций. Кейс- метод впервые был применен в учебном процессе в стенах Гарвардской школы бизнеса (*HarvardBusinessSchool*) в 1924 году. Если следовать определению его разработчиков, - это метод обучения, при котором студенты и преподаватели участвуют в непосредственном обсуждении деловых ситуаций или задач. Кейсы составляют основу беседы под руководством преподавателя. Поэтому метод кейс-стади включает одновременно и особый вид учебного материала, и особые способы использования этого материала в учебном процессе. Обучающиеся должны проанализировать ситуацию, разобраться в сути проблем, предложить возможные решения и выбрать лучшее из них. Центральным понятием метода учебных конкретных ситуаций является понятие «ситуация», то есть набор переменных, когда выбор какого-либо из них решающим образом влияет на конечный результат. Принципиально отрицается наличие единственно правильного решения. При данном методе обучения студент самостоятельно вынужден принимать решение и обосновать его [1, с.5]. Студенту предоставляется возможность проверить теорию на практике и развить способность к

творческому мышлению. С другой стороны, практическая ситуация дополнительно вызывает интерес к процессу обучения, так как становится ясно каких теоретических знаний не хватает для решения проблемы.

Из выше сказанного следует, что **кейсы** в учебном процессе используются для:

➤ иллюстрации и демонстрации возможностей практического применения определенных концепций и методик;

➤ в рамках одной дисциплины (курса);

➤ в междисциплинарном контексте.

К **преимуществам** применения технологии кейс-стади относятся:

➤ помощь в понимании и усвоении информации;

➤ конкретизация процесса обучения;

➤ ситуационное обучение;

➤ получение навыков решения реальных проблем;

➤ развитие навыков работы в команде;

➤ развитие навыков публичного выступления.

В целом кейсовый метод позволяет решать следующие **задачи**:

➤ Разрабатывать алгоритм принятия решений;

➤ Находить верные решения в условиях неопределенности;

➤ Разрабатывать план действий, ориентированных на намеченный результат;

➤ Применять теоретические знания для решения практических задач;

➤ Учитывать мнение команды при принятии окончательного решения [2, с.10].

В зависимости от объема кейса, величина которого прямо зависит от его назначения, выделяют: **мини-кейс**, занимающий по объему от одной до нескольких страниц (рассчитан на то, что займет часть двухчасового занятия); **кейс средних размеров**, занимающий обычно двухчасовое занятие; **объемный кейс**, составляющий до нескольких десятков страниц (может использоваться в течение нескольких занятий). Традиционно кейс эффективен на практических занятиях, посвященных закреплению изучаемой темы. Однако, на наш взгляд, работа с кейсом бывает продуктивна и при введении нового материала для постановки проблемы, теоретические аспекты которой потом будут рассматриваться на лекциях. Эта технология может использоваться и самостоятельно, и как часть традиционных методов обучения или деловых игр и тренингов [3, с.8]. Таким образом, кейсы совмещают процесс простой передачи знаний и активное участие студентов в процессе обучения. Кейс – это нечто вроде инструмента, позволяющего применить теоретические знания к решению практических задач. Он способствует развитию у студентов самостоятельного мышления, увязывает теорию с практикой. Следовательно, суть метода заключается в том, что студентам предлагается готовая ситуация, которая в той или иной степени имитирует реальную, жизненную. Чаще всего она излагается письменно в виде готовой «истории», причем финал остается «открытым». В качестве учебной задачи участникам предлагают ее проанализировать и предложить свое решение [4, с.162].

Безусловно, возникают и трудности при подготовке кейсов по русскому языку и работе с ними, потому что студенты неязыковых специальностей с казахским языком обучения часто испытывают сложности в объяснении своей позиции, так как сталкиваются с языковым барьером. Поэтому прежде чем взяться за внедрение кейс-метода в свою деятельность, преподаватель должен четко ответить **на вопросы**:

1. Для кого и с какой целью пишутся кейсы?

2. Чему должны научиться студенты?

3. Какие уроки они из этого извлекут?

Далее правильно и четко сформулировать задание к решению кейса. Также необходимо подобрать такой набор информации, который бы в полной мере отражал суть проблемы, или, наоборот, объем информации должен быть недостаточным, что порождает интерес учащихся к кейсу и усиливает мотивацию работы над ним.

Также важно заранее продумать эффективность работы в группах, чтобы создалась ситуация коллективного обсуждения и решения ситуации. Работа в микрогруппах занимает центральное место в методе кейсов, потому что это один из лучших методов изучения и обмена опытом. Студенты, работая вместе, учатся слушать друг друга, обсуждают проблему, спорят, строят гипотезы, находят ошибки, проектируют решения, готовят материал для дискуссии, анализируют полученный результат.

Еще одной особенностью кейса является то, что он позволяет сочетать в себе различные методы и приемы обучения, которые дают возможность учащимся освоить и закрепить новые знания и формы

познания и анализа действительности. В этом и заключается одна из сторон эффективности применения кейс-метода в обучении студентов. Наглядный пример в таблице 1.

Таблица 1 «Методы и приемы, используемые в кейсе»

Методы и приемы	Содержание деятельности
Моделирование	Построение модели ситуации
Системный анализ	Системное представление и анализ ситуации
Мыслительный эксперимент	Способ получения знания о ситуации посредством ее мысленного преобразования
Метод описания	Создание описания ситуации
Игровые методы	Представление вариантов поведения героев в ситуации
«Мозговой штурм»	Генерирование идей относительно ситуации
Дискуссия	Обмен взглядами по поводу проблемы и путей ее решения

Из этого следует, что **цель** метода кейс-стади – научить студентов, как индивидуально, так и в составе группы:

- анализировать информацию;
- сортировать ее для решения заданной учебной задачи;
- выявлять ключевые проблемы;
- генерировать альтернативные пути решения и оценивать их;
- выбирать оптимальное решение и формировать программы действий.

Применение кейс-метода на занятиях русского языка не меняет содержание образования, преобразуется лишь форма обучения, отводится больше времени для индивидуального, группового и межгруппового взаимодействия студентов. Работа в группах и микрогруппах развивает в первую очередь коммуникативные и социальные компетенции обучающихся, что является одним из важных аспектов при обучении русскому языку студентов неязыковых специальностей.

В виде примера можно привести кейс «**Роль книг в современном обществе**», используемый в процессе обучения студентов 1 курса.

Ситуация: *Кто бы что ни говорил, но Интернет все глубже проникает в нашу жизнь, изменяя ее до неузнаваемости. Конечно, главное достоинство Интернета в том, что он является носителем информации. Не зря говорят, что тот, кто владеет информацией, владеет и всем остальным. Но все чаще и чаще Интернет выполняет не совсем ту функцию, которую должен, да и информация там содержится не всегда полезная. На заре развития Интернета он был именно информационной сетью, которая не могла выполнять никаких других функций. Об этом говорит и тот факт, что в первоначальном виде перед американскими учеными была поставлена цель разработать надежную систему передачи данных, она впоследствии и развилась в Интернет. Интернет просто является новым, но далеко не первым источником, как информации, так и развлечений. Может и есть отрицательные моменты, но самого главного у него не отнять – он двигает прогресс вперед, как некогда делали это книги, радио, телевидение. Так ли это? Отнюдь нет. С появлением Интернета роль книги в современном обществе изменилась, как бы отошла на второй план.*

Вопросы для обсуждения: Современное общество развивается с огромной скоростью. Люди перестают читать книги, дети проводят дни за компьютером. Что будет дальше? Какова роль книг в современном, напичканном технологиями, мире? Предложите варианты разрешения этой ситуации. Аргументируйте предложенные варианты.

Погружение в ситуацию, дискуссия: Именно книги играли большую роль в развитии подрастающего поколения. Не читая книги, люди деградируют. Чтение развивает мышление, пополняет наш словарный запас, воспитывает, улучшает наши грамматические и стилистические навыки. Как бы то ни было, книги хранят действительно живое дыхание истории, это кладь информации, которую невозможно исчерпать. В интернете мы видим лишь сухую информацию. Так ли это? Что вы думаете? Насколько интересно прочитать материал в книжном переплете?

Этапы работы: 1. Отберите материал по проблеме в соответствии со следующими разделами: а) в художественной литературе; б) в публицистике; в) в афоризмах, пословицах, поговорках, крылатых фразах.

2. Составьте список отобранной литературы, ссылок, источников информации.

3. Сделайте краткий обзор популярных утверждений, точек зрения.

Подробнее прокомментируйте наиболее глубокий, на ваш взгляд, материал на эту тему.

Сформулируйте свою точку зрения по теме, аргументируйте ее, используя собранный материал.

Результаты выполнения пунктов 1-3 оформите в электронном и/или печатном виде.

Противопоставление точек зрения по следующим параметрам:

Современная книга: сегодня/ раньше;

Роль книги в жизни человека;

Книги или интернет;

Настоящая книга или электронная.

Примечание: этот кейс может и должен включать в себя Приложения (дополнительные материалы). К каждому проблемному вопросу педагогу желательно предложить какой-то начальный материал: свои примеры художественных произведений, публицистических статей, полезные ссылки.

Занятие может быть проведено в форме дебатов.

Из выше сказанного следует, что применение кейс-метода способствует развитию коммуникативных, аналитических, практических и социальных навыков студентов. Для успешного решения подобных задач необходимы самостоятельные интеллектуальные действия обучающихся, основанные на интеграции психолого-педагогических знаний, читательского и жизненного опыта, перестройки их и включения в процесс решения задачи, в результате чего и вырабатывается «живое» педагогическое знание студента. Осознанные студентом действия, примененные в процессе решения педагогических задач-ситуаций, в дальнейшем становятся основой его стиля педагогического мышления, воспроизводятся в профессиональной деятельности.

Список использованной литературы:

1. К.А. Алена. Сборник кейсов для международного менеджера// – Пермь: ПФ ГУ-ВШЭ, 2004. – С. 5.

2. Сборник кейсов для вузов по дисциплинам гуманитарного и социально-экономического цикла: учебно-методическое пособие СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2015. – С. 10.

3. Савельева М.Г. Педагогические кейсы: конструирование и использование в процессе обучения и оценки компетенций студентов// Учебно-методическое пособие.- Ижевск, 2013. – С. 8.

4. ВЕСТНИК КазНПУ им. Абая, серия «Педагогические науки», № 2(54), 2017.- С.162

Абдирасилова Гүлмира Қалыбайқызы

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика университетінің доценті, ab.gulmira@mail.ru

Байтимбетова Перизат Абдисаматқызы

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика университетінің аға оқытушысы,
филология ғылымдарының магистрі, perizat737@mail.ru

КРЕДИТТІК ОҚУ ЖҮЙЕСІНДЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУ

Түйіндемe: Мақалада қазіргі кезеңде жоғары білім беру жүйесіндегі түбегейлі өзгерістердің бірі оқытудың кредиттік жүйеде жаңа педагогикалық технологияны жоғары оқу орындарында қолданудың маңыздылығы қарастырылады. Жаңа педагогикалық технология ғылымилық, жүйелілік және объективтілікке ұмтылуы үшін зерттелуші процеске әсер ететін сыртқы және ішкі факторлардың бүкіл кешенін ескеру қажет. Сонымен бірге жоғары білім, ғылым, өндіріс және қоғамның маманды әзірлеу сапасына қоятын талаптарын басшылыққа алған дұрыс. Педагогикалық жүйе оқу-тәрбиелік процесі меңгеру мен ұйымдастыруды жан-жақты көрсететін құрылым. Кредиттік оқыту технологиясы жағдайында студент білімді өз бетімен, өзіндік жұмыс барысында, оқытушы басшылығымен немесе оқытушының тікелей көмегісіз қабылдайтынын білгілі. Жоғары деңгейдегі нәтижелерге жету үшін **жаңа педагогикалық технология** түрлерін қолдануды қажет етеді.

Тірек сөздер: Кредиттік оқу жүйесі, педагогика, психология, жаңа педагогикалық технология.

Аннотация: В статье рассматривается важность использования в высших учебных заведениях новых педагогических технологий в кредитной системе что является в нынешнее время в системе высшего образования коренным изменением. Для того чтобы новые педагогические технологий стремились научности, систематичности и объективности нужно учитывать комплекс всех внутренних и внешних факторов действующих на исследовательский процесс. А также нужно принять во внимание качество требования специалистам высшим заведениям, науке, промышленности и общества. Педагогическая система основа всесторонне показывающая организацию и управление учебно-воспитательного процесса. Известно что в кредитной системе студент получает знания самостоятельно, во время самостоятельной работы, под руководством преподавателя либо без прямой помощи преподавателя. Для достижений высоких результатов необходимо использование новых педагогических технологий.

Ключевые слова: Кредитная система обучения, педагогика, психология, новая педагогическая технология.

Abstract: The article considers the importance of using new pedagogical technologies in higher education institutions in the credit system, which is a radical change in the system of higher education. In order for the new pedagogical technologies to strive for scientific, systematic and objective, it is necessary to take into account the complexities of all internal and external factors acting on the research process. And also the quality of the requirement for specialists in higher institutions, science, industry and society must be taken into account. The pedagogical system is the basis for comprehensively showing the organization and management of the teaching and upbringing process. It is known that in the credit system the student gets knowledge independently, during independent work, under the guidance of the teacher or without the direct help of the teacher. To achieve high results, it is necessary to use new pedagogical technologies.

Kew words: Credit system of education, pedagogy, psychology, new pedagogical technology.

Президент Нұрсұлтан Назарбаев 2006 жылы мамыр айының 26 жұлдызында Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде оқыған «Инновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономикасына» атты лекциясында былай деп айтқан еді: «Жеке тұлғаны функционалдық әзірлеу тұжырымдамасынан жеке тұлғаны дамыту тұжырымдамасына көшу жүріп жатыр. Жаңа тұжырымдама білім берудің даралық сипатын көздейді, ол әрбір нақты адамның мүмкіндіктерін және оның өзін-өзі іске асыруы мен өзін-өзі дамытуға қабілеттілігін ескеруге мүмкіндік береді. ...Сондай-ақ, қандайлық жақсы және кәсіби болса да бір де бір оқытушы, егер студенттің өзі білімге ұмтылмаса, егер студенттің өзі кәсіби, жоғары білікті маман болғысы келмесе, оны ештеңеге үйрете алмайды». Мұндай философиялық ұстаным бүгінгі күні бүкіл әлемде жүріп жатқан жоғары мектеп реформасының негізін құрайды.

Еліміздің жоғары мектеп жүйесі Болонья процесінің идеяларын толық қабылдап, өзінің мазмұнын осы үрдіспен байланыстыруы жоғары оқу орындарының жұмысына елеулі өзгерістер енгізуді талап етеді.

Дүниежүзілік озық тәжірибелерге сүйеніп, жаңа типті оқыту, яғни әр студенттің табиғи қабілетін дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасай отырып, оны жан-жақты дамыту керек. Қазіргі білім беру мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас пайда болып, оқытудың жаңа технологиясы өмірге келді. Яғни педагогикалық технология ұғымы іс-әрекетімізге кеңінен еніп, қолданылуда.

В.Кларин: «Технология сөзінен қандайда болсын істегі шеберлікті, оқыту-үйретудегі амалдардың жиынтығы, ал педагогикалық технология (тәрбие технологиясы, қарым-қатынас технологиясы, оқыту технологиясы) «педагогикалық мақсатқа қол жеткізу жолындағы барлық қисынды ілім амалдары мен әдіснамалық құралдардың жүйелі жиынтығымен жұмыс істеудің реті» – деп түсінік берді.

Педагогикалық жаңа технология – іс-әрекетке, оқыту барысында жүзеге асатын педагогикалық жүйе. Ол дара тұлғаны жетілдіруге, белгілі бір мақсатқа жету жолында арнайы ықпалды ұйғаруға қажетті байланысқан әдіс-тәсілдер. Ендеше педагогикалық технология – оқу-тәрбие үрдісінің шығармашылықпен оқытумен тәрбиенің тиімділігін қамтамасыз ететін жанды құрамдас бөлігі, технология – мақсатқа жететін әрекеттер жүйесі. Жаңа педагогикалық технология кез келген студенттің жетілген тұлға ретінде дамуы үшін маңызы зор.

Қазіргі уақытта педагогика ғылымының бір ерекшелігі – студенттің тұлғалық дамуына бағытталған жаңа оқыту технологияларын өмірге енгізуге ұмтылуы. «Педагогикалық технологиялар – бұл білімнің басымды мақсаттарымен біріктірілген пәндер мен әдістемелердің: оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың өзара ортақ тұжырымдамамен байланысқан міндеттерінің, мазмұнының, тұрпаттары мен әдістерінің күрделі және ашық жүйелері, мұнда әрбір құрамның басқаларына әсер етіп, студенттің дамуына жағымды жағдайлар жиынтығын құрайды»

Жаңа технология түрлерін сабақ үрдісінде пайдалану, студенттің шығармашылық, интеллектуалдық қабілетінің дамуына, өз білімін өмірде пайдалана білу дағдыларының қалыптасуына әкеледі.

Жаңа технологияны қолдану мына кезеңдер арқылы іске асады:

I кезең: оқып-үйрену;

II кезең: меңгеру;

III кезең: өмірге ендіру;

IV кезең: дамыту.

1. Жаңа педагогикалық технология мақсаты – оқытуды ізгілендіруі, яғни оқу құралдары студенттердің өздігінен танымдық іс-әрекетін жүргізе алатындай болуы керек. Жаңа педагогикалық технология түрлері өте көп.

2. Ойын технологиясы. Педагогикалық ойындар технологиясы дегеніміз педагогикалық жұмысты ойын түрінде ұйымдастырудың әдістері мен тәсілдерінің жиыны. Ойын түріндегі жұмыстар сабақ үстіндегі қолайлы деген жағдайларда пайда болып, студентті қызықтырушы құрал ретінде қолданылады.

3. Проблемалы оқыту технологиясы. Проблемалы оқыту – оқытушы басшылығы мен қиын мәселелерді туғызу және студенттердің белсенді түрде өз беттерімен мәселелерді шешу. Қорытындысында олардың ойлау қабілеттері дамып, шығармашылық іскерліктері мен дағдылары қалыптасуына жағдай жасайды.

4. Сын тұрғысынан ойлау технологиясы

Мақсат пен міндеттердің орындалуы мынадай ұзақ жоспарлар арқылы іске асады:

- ассоциация;

- бірлестік қызмет;

- көзқарасын талдау мен дәлелдеу түрінде қорғау. Бұл технология бойынша:

- оқу үрдісінде қызығушылық артады;

- студенттің өз бетімен білім алуына мүмкіндік беруі туады;

- студенттің ақпараттық тіл байлығы жетіледі.

5. Деңгейлік саралау технологиясы. Саралап оқыту технологиясы, оқыту процесінің белгілі бөлігін қамтып, ұйымдастырудың шешімдері, оны оқыту құралдарының жиынтығы түрінде көрінеді. Топтарды оқытуға әртүрлі қолайлы жағдай туғызуды қажет етеді; әдістемелік педагогикалық-психологиялық және ұйымдастыру-басқару шаралары біріктіріледі.

Деңгейлеп оқыту технологиясының мақсаты: әрбір оқушы өзінің даму деңгейінде оқу материалын меңгергенін қамтамасыз етеді.

1) Деңгейлеп оқыту әр оқушыға өз мүмкіндіктерін пайдалана отырып, білім алуына жағдай жасауға мүмкіндік береді;

2) Деңгейлеп оқыту әр түрлі категориядағы студенттерге, олармен саралай жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

3) Деңгейлеп-саралап оқыту құрылымында білімді игерудің бірнеше деңгейі қарастырылады: ең төменгі деңгей (базалық), бағдарламалық, күрделенген деңгей сондықтан әрбір студент меңгеруі тиіс.

6. Жекелеп оқыту технологиясы. Жекелеп оқыту – оқу процесін ұйымдастырудың мына түрлері мен үлгілерін қарастырады.

- оқытушы бір ғана студентпен жұмыс істейді;

- студент тек оқу құралдары мен өзара қатынаста (оқулықтар, компьютер, т.б) болады. Жекелік оқудың басты жетістігі баланың қабілетімен оқу қызметінің желісін әдісі мен мазмұнын өз қабілетіне қарай бейімдеуіне мүмкіндік береді.

7. Топтық технология. Бұл оқу жұмысының ұйымдастырудың үшінші және төртінші деңгейі. Бұндай жұмыс белгілі-бір тапсырманы бірлесіп шешуі үшін сыныпты уақытша топтарға бөлуді қажет етеді. Студенттердің өзіндік ерекшеліктерін ескеріп, бірлесіп үйренуге мүмкіндік береді.

8. Кезеңдеп оқыту технологиясы

1. Мәдени кезек сөз – оқу процесінің екі негізгі бөлігі арасында кезексөз түрінде құрылады.

Оқу-негізгі «таңдану нүктесі» айналасына орналасқан ішкі кезексөзге негізделіп құрылады.

2. Дидактикалық бірлікті ірілендіру (ДБІ) Әдістемелік құрылымның түзгіші негізіне оқытушы мен студент қызметін байланыстырушы ретінде грамматикалық, мәтіндік жаттығулар алынған, әрі тұра, кері ұғымдары мен қағидалары бір кезде оқытылады.

ДБІ технологиясының ашушы түзгіші – жаттығу – үшен сабақтардың бірінде қаралады:

- қазіргі тапсырма;

- кімге арналғандығы;

- жинақтау.

Технология мазмұнының басты ерекшелігі пән оқу материалдарының дәстүрлі дидактикалық құрылымын қайта құру.

3. Ойлау қызметін кезеңдер бойынша қалыптастыру, мақсаттың бағытталу технологиясы – бағдарлық білім, шеберлік және дағдыны әсерлі меңгеру. Бұл технология әрбір оқушының жұмыстарды, әрбір қадамын мұғалімнің бақылауын қажет етеді. Сабақ меңгерудің барлық кезеңдерінде бақылап отыру – технологияның ең маңызды құраушыларының бірі болады. Ол студентті қателесуден сақтандыруға бағытталады.

9. Жеке пәндік педагогикалық технология.

1. Ерте және ыждағатты сауаттылыққа оқыту технологиясы. Технология мазмұны оқу процесі бала миының танымдық қуатын жан-жақты жандандыра отыра, қызметі мен қатынастары арқылы баланың табиғи ойлауына негізделген.

2. Әсерлі сабақтар жүйесіне негізделген технология.

Мақсаттық бағыттары:

- қалыпты білім, шеберлік дағдыны меңгеру;

- ойлау қызметіне грамматикалық тәсілдерді меңгеру;

- қабілетті студенттерді дамыту;

10. Өзіндік дамыту технологиясы (М. Монтессори) Мақсаттық бағыты:

- жан-жақты дамыту;

- жекелікті тәрбиелеу;

- студент санасында ойлау қызметі мен пәндер түзгіштерін біріктіру.

Басты мақсаты – оқыту дағдысы: қолдағы ұсақ моторлар, есті дамыту.

11. Дамыта оқыту технологиялары.

1. Л.В. Занковтың дамыта оқу жүйесі. Оқыту қызметінің негізгі мотивациясы танымдық қызығушылық. Занков әдісі әр түрлі қызметтерге тарту, дискуссия, дидактикалық ойындарда оқытуда, пайдалану, сол сияқты есті, ойлауды, елестетуді, сөйлеуді байыту бағытындағы оқыту әдісі.

2. Жеке бас шығармашылығын дамытуға бағытталған дамыта оқыту жүйесі. Іздену, ойлап табу қызметтері процестері оқытудың негізгі мазмұны болады.

Дамыту мазмұны жақыннан орташаға, сонан кейін қашықтағы мақсаттық келешекке көшуден тұрады.

Бұл технологияда ұжымдық жұмыс әдісі кеңінен қолданылады; ойға шабуыл, ұйымдастыру – қызмет ойыны, еркін шығармашылық пікірталасы.

12. Модульдік оқыту технологиясы. Модуль дегеніміз – қандайда бір жүйенің, ұғымның нақтылатын, біршама дербес бөлігі.

Оқу модулі қайта жаңғыртушы оқу циклі ретінде үш құрылымды бөліктен тұрады. кіріспеден, сөйлесу бөлімінен және қорытынды бөлімнен тұрады. Әр студент оқу модулінде сағат саны әртүрлі болады. Бұл оқу бағдарламасы бойынша сол тақырыпқа, тақырыптар тобына немесе тарауға бөлінген сағат санына байланысты.

Жаңа технологияны қолдануда оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, үлкен ізденіспен, шығармашылыққа жетелеуге де болады. Нәтижесінде студент:

Оқыту процесінде жаңа технологияларды қолдана отырып білімін шыңдайды;

Жаңа оқыту үрдісін қалыптастырады;

Өздігінен ізденімпаздық қабілеті артады;

Қорытындылай келе, сабақтың тиімділігі: студент шығармашылық деңгейге оқытушы арқылы емес, өз іс-әрекеті арқылы жетті. Жаңа әдіс-тәсілдердің ұтымдылығы да осында. Технологияны пайдалану шығармашылық тұлға қалыптастыруға алып келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Назарбаев Н. *Инновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономикасына.* – Егемен Қазақстан, 2006, 27 мамыр.
2. Кларин М. В. *Инновации в мировой педагогике.* - Рига, «Эксперимент», 1998 г. - 180 с.
3. Беспалько В. П. *Слагаемые педагогической технологии.* - М.: Педагогика, 1989. - 192 с.
4. *Болонский процесс: Бергенский этап/Под ред. В.И.Байдено.* - М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов. – Астана: Национальный аккредитационный центр Министерства образования и науки Республики Казахстан. 2006. – 184 с.
5. Косгров Ю., Шил Дж., Софрониу С., Шорт Ф.. Ирландиядағы «Өмірлік білім» халықаралық тестінің қорытынды есебінен үзінді. – *Дауыс және көрініс. Оқу мен жазу арқылы сыни тұрғыдан ойлау туралы ұлттық журнал.* №1-2 (21), 2005.
6. *Педагогические мастерские: Франция—Россия.* /Под ред. Э. С. Соколовой. - М.: Новая школа, 1997. - 128 с.
7. Чупрасова В. И. *Современные технологии в образовании.* – Владивосток, 2000. – 54 с.

Aituarova B.M

Candidate of social science, docent, Kazakh National University after al-Farabi, bota_zakira77@mail.ru

Begalieva A.K.

senior teacher, Kazakh National University after al-Farabi

Nusupbaeva S.A

senior teacher, Kazakh National University after al-Farabi

Satkenova Zh.

senior teacher, Kazakh National University after al-Farabi

HISTORY OF KARA-KHITANS (1125-1212)

Түйіндеме: Мақалада Қарақытай мемлекетінің тарихы мен мәдениеті жайында баяндалады (1125-1212жж).

Резюме: В статье рассматриваются история и культура Каракутай(1125-1212гг).

Summary: The article deals with the history of the Kara-Khitans and the campaigns that were lead by the gurkhans (1125-1212).

The Kara-Khitans are descendants of the Khitan tribes who lived in the central Asia, Northern China and Manchuria of the Ussuri region. In the Chinese sources Khitans are called “khitta”, “tsitta”.

In 1114 the Khitans fought with the Jujanis. At the beginning of the X century the Khitan tribes created the state Liao (907-1125). In 1125 the Khitans were ruled by Yelu Dashi. With a 40 thousand army he invaded Zhetysu.

In 1125 Yelu Dashi's troops seized the central regions of Zhetysu. The local Turkic-speaking tribes called the Khitans the Kara-Khitans[1]. The Khitans' ruler founded his headquarters – Guz Orda near the city Balasugun (it is the city Burnyi). The ruler's title was named gurkhan. In 1128 the Kara-Khitans began to invade the lands of the Karahans state [2].

In 1134 the Kara-Khitans intruded into the city Bukhara and seized the central part of Maverannahr. The Karakhans became their vassals and paid duties. The Kara-Khitans went on campaign to Khorezm. The shakh of Khorezm paid annually 3000 of gold dinars [3].

The western boundary came to the lower current of the Amu Darya. The eastern boundary included the Uigur province of Gansu. In the south they reached Balkh and Hotan. In the north they bordered the Naymans. In 1143 gurkhan Yelu Dashi died. The power succession had its peculiarities.

Not only men but also women had the right to inherit the power. Under the Kara-Khitans law the woman had to be of the khan birth. In 1143 the throne was taken by a wife of Tabuyan. At the reign of gurkhan Ile it was conducted the census of the population [4].

In 1155 Yelu Dashi's daughter, Busugan, ruled. In 1171-1172 they went on a military campaign to lands of Khorezm because they refused to pay the duty of gold. The deaths of the Khorezm khan Al-Arslan caused discords for power between his sons.

The shakh Tekesh's son turned for help to the Kara-Khitans. With their help he overtook power in Khorezm and that is why he was made directly dependent on the Kara-Khitans.

The Kara-Khitans in union with shakh Khorezm in 1198-1204 fought with the Gurid tribes of Afghanistan. After shakh Khorezm's death Muhammad dared to struggle against the Kara-Khitans. Having lost the ally, the Kara-Khitans were defeated by the Gurids.

In 1208 the Kara-Khitans were defeated by the Naymans in the east. In 1210 shakh Khorezm attacked the Kara-Khitans. As the result of two struggles in 1212 the Kara-Khitans were defeated. The last gurkhan was taken prisoner by the Naymans khan Khuchluk and their lands became the Nayman's possessions.

References

1. *Материалы по истории киргизов и Киргизии. Вып. I М. 1973*
2. *Бартольд В.В. очерк истории Семиречья. Соч. Т. II, ч. I.*
3. *Рашид-ад-Дин. Сборник летописей. Т. I, М.-Л., 1952.*
4. *Материалы по истории киргизов и Киргизии. Вып. I М. 1973*

Бекметова Аруна Кернеевна

магистр, I.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, aguna_67@mail.ru

ЖОҒАРЫ МЕКТЕПТЕ ЗАМАНАУИ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Түйін. Мақала жоғары оқу орындарында оқытудың жаңа педагогикалық технологияларды пайдаланудың мүмкіндіктері және олардың кейбір мәселелері қарастырылған.

Резюме. В данной статье автор рассматривает возможности применения современных инновационных педагогических технологий в высших учебных заведениях и некоторые их аспекты.

Summary. In this article the author considers the possibilities of applying new innovative pedagogical technologies in higher educational institutions and some of their aspects.

Білім беру жүйесінде өзекті мәселелердің бірі – оқытуды жаңа педагогикалық технологиялар арқылы ұйымдастыру болып табылады. Оқыту үрдісі жаңаша бағдарламалар арқылы шығармашылыққа негізделген ізденістерді қажет етеді. Осындай мақсат көздеген жүйелі ізденістер оқытушылардың жаңа технологияны меңгеруіне, инновациялық жетілуіне мүмкіндік береді.

«Жаңа технологиялық қалып біздің қалай жұмыс істейтінімізді, азаматтық құқықтарымызды қалай іске асыратынымызды, балаларымызды қалай тәрбиелейтінімізді түбегейлі өзгертуде. Барлық жастағы азаматтарды қамтитын білім беру ісінде өзіміздің озық жүйемізді құруды жеделдету қажет. Білім беру бағдарламаларының негізгі басымдығы өзгерістерге үнемі бейім болу және жаңа білімді меңгеру қабілетін дамыту болуға тиіс» - деп Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев биылғы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауында да бұл мәселені назардан тыс қалдырған жоқ.

«Бұл жас ұрпақты ғылыми-зерттеу саласына және өндірістік-технологиялық ортаға ұтымды түрде кірістіруге көмектеседі», - деген жолдар соның дәлелі болады [1].

1960 жылдарда шетел зерттеушілері «педагогикалық технология» терминін енгізді. «Педагогикалық технология дегеніміз – тәжірибеде жүзеге асырылатын белгілі бір педагогикалық жүйенің жобасы, ал педагогикалық жағдайларға сай қолданылатын әдіс-тәсілдер – оның бөлігі ғана» – деп көрсеткен В.Беспалько.

Педагогикалық технология—оқытудың жоспарлы нәтижесі, процесін суреттеу және педагогикалық технология—педагогикалық мақсатқа жету үшін қолданылатын барлық жеке тұлғалық, құралдық, әдістемелік тәсілдердің жүйелі жиынтығы.

Инновация ұғымының негізін салуға үлес қосқан австриялық экономист Й.Шумпеттерді атауға болады.

1957-1964 жж. он жылдық тарихқа американдық білім жүйесіндегі инновациялар және өзгерістер кезеңі ретінде енеді.

XX-шы ғасырдың 90-шы жылдардың бас кезінде орыс ғылымдары Днепров В.И Загвязинский, еңбектерінде «инновация» ұғымы пайда болды. Олар «инновация» ұғымы білім беру жүйесінде жаңалықтарды жасап шығару, игеру, қолдану және тарту іс-әрекеті деп санайды.

Француз ғалымы Э. Брансуик педагогикалық жаңалықтардың 3 мүмкін түрін бөліп қарайды:

1. Жаңалық ретінде бұрын еш жерде, еш уақытта қолданылмаған білімдік идеялар мен әрекеттер алынады. Мүлдем жаңа нәрсе. Практикада ондай жаңалық өте сирек кездеседі.

2. Белгілі бір кезде, белгілі бір ортада көкейтестілігімен ерекшеленген, қайта орын алып отырған, жаңа жағдайға бейімделген идеялар. Бұл қазіргі педагогикалық жаңалықтардың көп бөлігін құрайды.

Мемлекетіміздің білім беру үдерісіне енген жаңартылған білім беру бағдарламасы – заман талабына сай келешек ұрпақтың сұранысын қанағаттандыратын тың бағдарлама. Қай елдің болсын өсіп-өркендеуі, ғаламдық дүниеде өзіндік орын алуы оның ұлттық білім жүйесінің деңгейіне, даму бағытына байланысты. «Ұрпағы білімді халықтың болашағы бұлыңғыр болмайды» дегендей, жас ұрпаққа сапалы, мән-мағыналы, өнегелі тәрбие мен білім беру – бүгінгі күннің басты талабы.

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына сәйкес, жылдам өзгермелі әлемде білім алуға деген білім алушылардың сұраныстарын қанағаттандыру, Қазақстан Республикасы азаматтарының жоғары білім беретін мекемелерінде интеллектуалдық, рухани және дене бітімі дамуын қалыптастыру болып табылады.

Дүниежүзілік экономикалық форум ХХІ ғасырдағы бәсекеге қабілетті маманның білімі мен іскерлігінің 16 түрін атап көрсетті. Олар ішінде келесі қасиеттер Жолдаумен үндеседі:

- ұжымдық жұмыс дағдылары;
- көшбасшылық қасиет;
- бастамашылық;
- IT-құзыреттілік;
- қаржылық және азаматтық сауаттылық және т.б. [2].

«Оқытудың мазмұндылығы заманауи техникалық тұрғыдан қолдау көрсету арқылы үйлесімді түрде толықтырылуға тиіс. Цифрлық білім беру ресурстарын дамыту, кең жолақты Интернетке қосу және мектептерімізді видеоқұрылғылармен жабдықтау жұмыстарын жалғастыру қажет», - деп Елбасымыз Жолдауда көрсетеді [1].

Озық экономика білім беру мақсаттарын «білетін адамнан» «шығармашылықпен ойлайтын, әрекет ететін, өзін-өзі дамытатын адамға» ауыстыруды талап етеді. Білім берудегі жаңғырту мен инновациялық үрдістердің жалғасуына ықпал етудің маңызды факторының бірі оқытушының кәсіби шеберлігі. Солай бола тұра «кәсіби шебер» түсінігіне пәндік, дидактикалық, әдістемелік, психология-педагогикалық білім мен дағды ғана емес, педогогтің жеке тұлғалық потенциалы, кәсіби құндылықтары да жатады. «Мұғалім көп әдісті білуге тырысуы керек. Оны өзіне сүйеніш, қолғабыс нәрсе есебінде қолдануы керек», - деп Ахмет Байтұрсынов айтқандай, қазіргі заман талабына сай білім беру мәселесі сол қоғам мүддесіне сай болуы керек [3]. Білім берудегі жаңаша оқыту бағдарламасының негізгі мақсаты – білім мазмұнының жаңаруымен қатар, критериалды бағалау жүйесін енгізу және оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдері мен әртүрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді.

Заман талабына сай көштен қалмай қазіргі таңда педагогтан өз пәнінің терең білгірі ғана болу емес, теориялық, нормативтік-құқықтық, психологиялық-педагогикалық, дидактикалық әдістемелік тұрғыдан сауатты және ақпараттық компьютерлік технология құралдарының мүмкіндіктерін жан-жақты игерген ақпараттық құзырлығы қалыптасқан маман болуын талап етуде.

Оқыту технологиясы мен әдістеме ғылымы бір-бірімен тығыз байланысты. Әдістеме ғылымы «Нені оқыту керек?», «Не үшін оқыту керек?», «Қалай оқыту керек?» деген сұрақтарға жауап іздесе, оқыту технологиясы «Қалай нәтижелі оқытуға болады?» деген мәселенің шешімін іздейді. Олардың мақсаты бір, яғни оқытудың тиімді жолдарын қарастыру. Оқытудың тиімді жолдары оқытудың инновациялық әдістері арқылы анықталады.

Жоғары білім беру мекемелерінде оқу үдерісін ұйымдастыру жоғары оқу орындарының іс-әрекетін ұйымдастырудың типтік ережелері мен жалпыға міндетті білім беру стандарттарына негізделіп жасалады және мамандықтың оқу жоспарымен, сабақ кестесімен реттеледі. ЖОО-да сабақтар аудиториялық және аудиториядан тыс деп бөлінеді.

Инновациялық оқыту білімді тереңдетумен қатар студенттерді оқу әрекетіне жетелеп, олардың оқуға деген ынтасын оятады. Бұл жаңа технологиялар шығармашыл қабілеттің дамуына жағдай туғызады. Қазіргі жаһандану саясатына сәйкес жаңа технологияны өз ыңғайына, пәніне лайықтап пайдалануы тиіс. Мәселен, сабақты тартымды өткізу және студенттердің оқуға деген қызығуын арттыру үшін әр сабақты түрлендіріп өткізу шарт. Ол үшін тек бір технологиямен шектеліп қалмай, әр түрлі технологияның сан қилы элементтерін пайдалану артық етпесі анық.

ЖОО модульдік технология дамыта оқыту идеясына негізделген. Модульдік оқытудағы негізгі мақсаты – студенттің өз бетінше жұмыс істей алу мүмкіндігін дамыту, оқу материалын өңдеудің жекелеген тәсілдері арқылы жұмыс істеуге үйрету.

Модульдік оқытудың өзегі – оқу моделі. Оқу моделі ақпараттардың аяқталған блогынан, бағдарламаны табысты жүзеге асыру бойынша берілген мұғалімнің нұсқауларынан және оқушы іс-әрекетінің мақсатты бағдарламасынан тұрады. Модульдік оқыту білім мазмұны, білімді игеру қарқыны, өз бетінше жұмыс істей алу мүмкіндігі, оқудың әдісі мен тәсілдері бойынша оқытудың дербестігін қамтамасыз етеді.

Аудиториялық сабақта мәселелік оқыту технологиясын қолданудың басты мақсаты – студенттің өз бетімен ізденуге үйрету, олардың танымдылығы мен шығармашылық икемділіктерін дамыту. Мәселелік оқыту технологиясын оқу үрдісінде қолдануда студенттердің мынадай қасиеттері қалыптасты:

- студенттің оқу тапсырмаларын орындауда белсенділіктері артты;
- оқу материалында қызықтыратындай мәселелер туғыза білді;
- студент оқу материалдарын сезім мүшелері арқылы қабылдап қана қоймайды, білімге деген қажеттілігін қанағаттандыру мақсатында меңгереді.

Жоғары оқу орындарының сабақ жүйесінде Л.С. Выготский, Л.В.Занков, Д.Давыдовтың дамыта оқыту технологиясын қолдану студенттің өз ойын, өз бақылауларын, танымын айтуына жағдай

жасайды. Аудиториядағы «тәртіп» ұғымы өзгереді. Студенттер жұмыс барысында шулайды, күледі, бір-бірімен әзілдеседі, рефлексияға қабілеттілік сияқты бағалы сапаны қалыптастырады. Сонымен қатар, өзінің психикалық жағдайы туралы ойлануы, өзінің толғаныстарын таңдай білуге бейімділік пайда болады [4, 5].

«Сын тұрғысынан ойлау» технологиясын ерекше беруге болады:

- практикалық іс-әрекетте болу
- басқаларды тыңдай білу
- білім іскерлік дағдыны қалыптастыру

Өз тәжірибеме тоқталсам, дәріс беру кезеңде мен төмендегідей технологияларды қолданамын:

1. Модульдік технология

«Кадрлық менеджмент» пәні бойынша тақырыптарды осы технологияны негізге алып, модульдерге бөлемін:

1-ші модуль. Кадрлық менеджменттің теориялық негіздері;

2-ші модуль. Кадрларды басқаруды ұйымдастыру;

3-ші модуль. Кадрлар қызметін бағалау.

2. Шаталовтың схемалық технологиясы.

Мысалы, «Персоналдың қызметі және оның қызмет етуіне қажетті негізгі талаптар» лекцияда төмендегі схемалар арқылы студенттерге ұйымдастырушылық құрылымда кадрды басқару қызметінің орнын түсіндіруге болады.

Заманауи тәжірибеде бірнеше нысандар кездеседі.

Бірінші нысанасында персоналды басқару қызметі әкімшілік бойынша басшысына бағынышты. Осы нысананың басты идеясы – барлық орталық координациялық (реттеушілік) қызметтер бір функционалдық жүйеде шоғырландырылған. Бұл нысана келесі 1 суретте көрсетілген

Сурет 1. Ұйымдастырушылық құрылымда кадрды басқару қызметінің орны: әкімшілік басшылығына бағыныштылығы

Осылайша тағы басқа схемаларды келтіруге болады.

3. «Проблемалық оқыту технологиясы».

Проблемалық оқыту өзіне тән үш түрлі формаларды іске асырылады:

- проблемалы баяндау;
- студенттердің біршама ізденуі;
- өздігінен зерттеуі.

Проблемалық оқыту студенттердің таным әрекетінің негізгі үш кезеңнен тұрады:

- проблемалық міндет қою және ұғыну;
- проблемалық міндетті талдау, болжамдар жасау, оны шешудің тиімді амалдарын қалыптастыру;
- проблеманы шешу, оның дұрыстығын анықтау.

Семинар (лат. «seminarium» – көшет, егу) – студенттердің оқу-танымдық іс-әрекеттерін ұйымдастыру формасы. Ол бекітуге арналған, сонымен қатар өз бетімен алған білімдерді тексеру мен бағалау тәсілі. Семинар сабақтарының басты мақсаты – білім алушыларға зерттелетін саланың ерекшеліктеріне сәйкес теориялық білімді қолданудың іскерлігі мен дағдыларын меңгеру мүмкіндігін беру. Оқытушы семинар барысында білімді қайталау және бекіту, бақылау, педагогикалық қарым-қатынас орнату сияқты міндеттерді шешеді. Мәселен, В.Шаталовтың тірек белгілері арқылы технологияның негізін семинар сабақтарын ұйымдастыру студенттің төмендегідей біліктілігінің қалыптасуына мүмкіндік берді:

- үнемі қайталау, міндетті кезеңдік бақылау, жоғары деңгейдегі қиыншылық, блокпен оқыту, тіректі қолдану;

- жеке бағдарлы қарым-қатынас, өзара ықпал;

- ізгілік, еркімен оқыту;

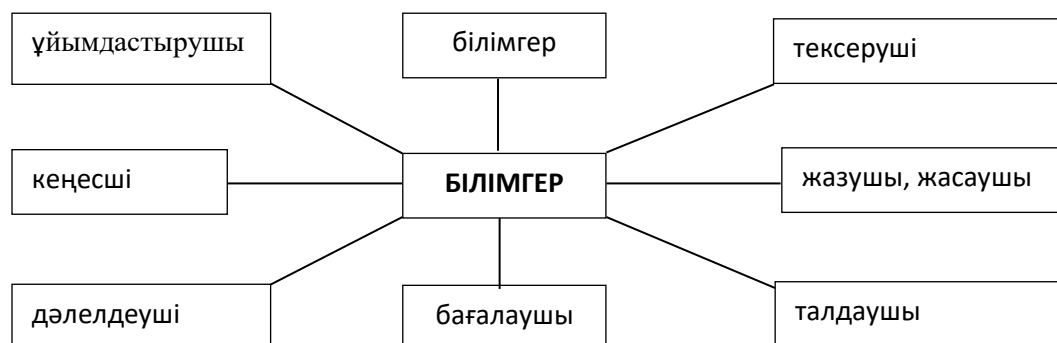
- идеяның жариялылығы, түзетуге, өсуге, табысқа жетуге жағдай жасау;

- оқыту мен тәрбиенің бірлігі.

Ұлы ағартушысы К.Д.Ушинский: «Балаға күштеп білім беруден гөрі, баланың білімге деген құштарлығын ояту ең маңызды мақсат», - деп өз замандастарына терең ой салған.

Оқыту үрдісінде И.Д.Первин мен В.К.Дьяченко ұсынған «топтық және ұжымдық оқыту технологиясы» оқытушының студенттер арасында өзара қарым-қатынас орнату арқылы оқытуды ұйымдастыруда ұтымды нәтижеге қол жеткізу. Бұнда топ мүшелерінің бірін-бірі оқытуы және әр қайсысының берілген мәліметтерді меңгеруі, білуі жүзеге асады. Топпен жұмыс жасауда оқытудың тиімділігі: топ ішінде ортақ проблеманы шешуде идея тастауы, өз пікірін дәлелдеуі, талқылауы, студенттердің ортақ ойға келуі. Басқаша айтқанда, студенттер бірге ойланады: болжамдар ұсынып, талқылайды. Талқылау кезінде олар «мүмкін», «егер», «бәлкім» деген сияқты сөздерді қолданып, өз идеясын дәлелдеу үшін «сондықтан» деген сөзді пайдаланып, топ тарапынан қолдау қажет болғанда «Солай емес пе?» деген сұраққа сүйенеді. Оқытудың маңызды бір бөлшегі – студенттердің өзін-өзі бағалауы, өз жұбын бағалауы және өзара топ мүшелерін бағалауы.

Ұжымды оқытуда студент мынадай рольдер атқарады:

Қазақстан Республикасының «Білім» туралы Заңының 8-бабында «Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп атап көрсеткен. Сондықтан, қазіргі даму кезеңі білім беру жүйесінің алдында оқыту үрдісін технологияландыру мәселесін қойып отыр[5].

Білім – болашақ бағдары, кез-келген оқу орынның басты міндеттерінің бірі – жеке тұлғаның күзiреттiлiгiн дамыту. Ақпараттық құзыреттiлiк – бұл жеке тұлғаның әртүрлi ақпаратты қабылдау, табу, сақтау, оны жүзеге асыру және ақпараттық – коммуникациялық технологияның мүмкiндiктерiн жан-жақты қолдану қабiлетi. Ол – оқу нәтижесiнде өзгермелi жағдайда меңгерген бiлiм, бiлiк, дағдыны тәжiрибеде қолдана алу қабiлетi болып табылатын жаңа сапа. АКТ-ны оқу-тәрбие үрдісінде қолдану студенттің қызығушылығын арттырып, шығармашылық шабытын шыңдап, ғылыми көзқарасын қалыптастырады. Өз сабақтарымызда АКТ пайдалану арқылы студенттердің жаңа ойларын, әсерлі идеяларын тартымды етіп көрсететіндігін аңғардық [6, 38]. Бүгінгі таңда білім берудің әр түрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы, ғылымға және тәжірибеге негізделген жаңа идеялар, жаңа технологиялар бар. Сондықтан әр түрлі оқыту технологияларын оқу мазмұны мен студенттердің дара және психологиялық ерекшеліктеріне орай тандап, тәжірибесіне сынап қараудың маңызы зор. Инновациялық білім беру құралдарына: аудио-видео құралдар, компьютер, интерактивті тақта, интернет, мультимедиялық құрал, электрондық оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешен, инновациялық

сайт және тағы басқалары жатады. Бұны бір сөзбен айтқанда оқу үрдісінде немесе сабақтарда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану деп атауға болады.

Осы педагогикалық технологияларды басшылыққа алып инновациялық әдістерді қолдану нәтижесінде студенттерде келесі құзыреттіліктер қалыптасты:

- сын тұрғысынан ұсынылған ақпараттар негізінде саналы шешім қабылдауға;
- өз бетінше мақсат және оны негіздеуге, мақсатқа жету үшін танымдық қызметті жоспарлауға және жүзеге асыруға;
- мәселені өз бетімен табуға, талдауға, іріктеу жасауға, қайта қарауға, сақтауға, түрлендіруге және тасмалдауға, оның ішінде қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың көмегімен жүзеге асыруға;
- логикалық операцияларды (талдау, жинақтау; құрылымдау; тікелей және жанама дәлелдеу; аналогия бойынша дәлелдеу; моделдеу, ойша эксперименттеу; материалды жүйелеу) қолдана отырып, мәселелерді өңдеуге;
- өзінің оқу қызметін жоспарлау және жүзеге асыру үшін жинақтаған білімін қолдануға мүмкіндік берді.

Қорыта айтқанда, инновациялық әдістерді сабақта қолдану келесі нәтижелерге жеткізеді:

1. Студенттерге еркін ойлауға мүмкіндік береді.
2. Тіл байлығын дамытады.
3. Өз ойын жеткізуге, жан-жақты ізденуге үйретеді.
4. Шығармашылық белсенділігін арттырып, ұжымда бірігіп жұмыс істеуге тәрбиелейді.
5. Өз бетімен білім алатын, көшбасшылық қасиетті жақсы меңгерген, білімді жеке тұлғаны қалыптастырады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. *Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 10 қаңтар.*
2. *Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Астана, 2016ж.*
3. *Интерактивті оқыту әдісін қолданып сабақты жоспарлау және басқару. Алматы-2014ж.*
4. *Абдраманова Г. Б. Инновациялық технологиялардың білім берудегі рөлі // Молодой ученый. – 2015. - №7. – Б. 4-6.*
5. *Білім туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы (2018 жылға өзгерістерімен).- <http://adilet.zan.kz>*
6. *Абсаева М.А. Технология интегративного обучения. Алматы, 2004. – Б. 35-38*

Бурибаева Майнура Абильтаевна

кандидат филологических наук, доцент кафедры общего языкознания и теории перевода Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, e-mail: mainura_b@mail.ru

Хамзина Шолпан Шапиевна

кандидат педагогических наук, доцент, профессор кафедры «Промышленный инжиниринг и дизайн» Инновационного евразийского университета, Павлодар

МОДЕРНИЗАЦИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ: РОЛЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВОСПИТАНИИ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЙ ЛИЧНОСТИ

***Түйін.** Мақалада Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласымен тығыз байланыста рухани-адамгершілік тұлғаны тәрбиелеу мәселелері қарастырылады. Қазіргі уақытта Қазақстанда білімнің барлық салаларында жақсы рухани жаңғыру байқалады, жалпы мәдениетті арттыруда сапалы «қозғалыс» бар. Дегенмен, білім беру саласындағы және жеке тұлғаны тәрбиелеудегі нақты күн тәртібінде тұрған мәселе: экологиялық білім беру, экологиялық сана мен экологиялық мәдениетті қалыптастыру. Жаратылыстану ғылымдарынан – биоэкология, геоэкология, химиялық экология саласынан алынған – осы ұғымдар гуманитарлық және жаратылыстану-техникалық ғылымдардың ортақ терминдеріне айналды. Мақалада қазақстандық автор жазған ертегілердің материалында жеке адамның экологиялық мәдениеті мен туған жеріне деген сүйіспеншілігін қалыптастыру мүмкіндігі сипатталады.*

***Резюме.** В статье рассматриваются вопросы воспитания духовно-нравственной личности в тесной взаимосвязи с программной статьей Н.Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». Так, сегодня во всех отраслях знаний в Казахстане наблюдается хорошая модернизация, качественный 'сдвиг' в повышении общей культуры. Однако актуальной повесткой дня в сфере образования и в воспитании личности остается экологическое образование, формирование экологического сознания, экологической культуры. Данные понятия, заимствованные из области естественных наук – биоэкологии, геоэкологии, химической экологии, в настоящее время стали общими, интегративными терминами гуманитарных и естественно-технических наук. В статье описывается, как на примере сказок казахстанского автора можно с детства прививать человеку экологическую культуру и любовь к родному краю.*

***Summary.** The article considers the issues of upbringing of a spiritually-moral personality in close relationship with the program article of N.Nazarbayev "A look into the future: modernization of public consciousness". So, today in all branches of knowledge in Kazakhstan there is a good modernization, a qualitative "shift" in the increase of the general culture. However, the actual agenda in the field of education and in the upbringing of the individual remains an ecological education, the formation of ecological consciousness, ecological culture. These concepts, borrowed from the field of natural sciences – bioecology, geoecology, chemical ecology, at present have become common, integrative terms of the humanities and natural sciences. The article describes how the example of fairy tales of a Kazakh author allows one to instill in an individual an ecological culture and love for one's native land.*

Эпоха глобализации и цифровых технологий вместе с большим объемом положительных характеристик принесла человечеству и массу вопросов, связанных с воспитанием личности – ‘здоровой’ в физиологическом развитии, ‘адекватной’ в психологическом развитии, ‘культурной, духовно обогащенной’ в нравственном воспитании. Ведь не секрет, что перед современным обществом стоит актуальный вопрос, связанный с массовой неграмотностью подрастающего поколения, она связана с повышенной ролью в жизни современного общества информационных технологий, технических средств (гаджетов), программы в которых обновляются ежедневно, а информация в них также быстро устаревает. Таким образом, у современного человека, начиная от 3-х лет, формируется некое ‘клиповое’ мышление: быстрее нажать на экран, быстрее прокрутить новостную ленту, быстрее прочитать текст, чтобы успеть охватить взглядом идущую следом информацию.

В результате перечисленных факторов перед современными родителями и педагогами (учителями школ и вузовскими преподавателями) возник целый ряд проблем: массовая неграмотность учащихся школ и студентов вузов, связанная с нарушением письменной культуры речи, устных речевых компетенций, отсутствие элементарных знаний об истории, культуре, традициях и обычаях своего народа, о природе (флоре и фауне), об экологии родного края, слабая память, нарушения в физиологическом развитии, неустойчивая психика и мн.-мн. др. Именно поэтому группа ученых Казахстана в фундаментальном проекте обратилась к проблеме детской литературы и детского чтения [1], а в монографии «Детская литература в Казахстане: от дискуссий к решениям» [2]

представлены исследования, связанные с такими вопросами: «Что принес с собой XXI в.: коммуникативные навыки или компьютерные зависимости?», «Какой сегодня ребенок?», «Как научить детей успешной социализации и коммуникации?», «Как правильно выбрать интернет-ресурсы?», «Как протекает творческий процесс в период дошкольного и школьного обучения?». И, наконец, «как поддержать в ребенке духовный потенциал и воспитать из него *Человека*, а не *робота* без сердца и способности к состраданию?». Ведь не секрет, что современная жизнь все более отдаляет людей друг от друга, а между родителями и детьми дома, учителями и учащимися в школе редко удается сказать теплое слово или «бросить» ласковый отеческий взгляд.

Современный ребенок, живущий в технократическом мире, поликультурном и полилингвальном континууме несет на себе большую нагрузку со стороны новейших технологий и информационного «бума». Умение без вреда и умеренно использовать гаджеты в повседневной жизни, обучать ребенка эффективному общению и уметь слушать ребенка, устанавливая гармоничные взаимоотношения, – главная задача современной эпохи. Сегодня важно направить личность в правильное интеллектуальное русло, но не путем ‘авторитарного давления’, а по принципу ‘гуманного сотворчества с ним, соучастия в его увлечениях и способностях’. Использование гаджетов, от которых сегодня трудно отделить, ‘оторвать’ ребенка, можно превратить в увлекательное путешествие в мир познания родного края, родной культуры, истории. И тогда высветятся уникальные природные ландшафты, в котором проживает ребенок, проблемные аспекты в экологии края, которые требуют детского осмысления, уникальные личности края, страны, с которых подрастающая личность будет брать пример, и мн. др.

Ответственность в духовно-нравственном, патриотическом воспитании личности сегодня возложена на учителей, преподавателей, родителей, в то время, как не только педагогам, но и средствам массовой информации (журналистам, блогерам), и наконец, просто взрослым – необходимо направлять детей в сторону роста интеллектуального потенциала, лучших традиций классической литературы, музыки, искусства. Кроме того, важно прививать естественное любопытство детей тем, чтобы посредством технических средств, которыми они пользуются ежедневно и имеют возможность входить во всемирную паутину, они получали полезную информацию и положительное представление об окружающем мире. От данного фактора зависит, насколько духовно богатое, психологически и физически здоровое, моральное устойчивое поколение вырастит в нашем обществе.

Детская литература тесно связана с развитием науки, истории, культуры. Тематика познавательных книг для детей зависит от того, какая отрасль науки занимает в данную эпоху господствующее положение, специалистов каких областей знаний ждет общество. Так, в каждую историческую эпоху по-своему проявляются связи детской литературы с фольклором, литературой, наукой, просвещением и другими областями культуры.

В последние годы в Казахстане наблюдается положительная тенденция во всех отраслях его развития: настойчиво популяризируется национальная музыка, литература, созданы все возможности для расширения сферы употребления казахского языка и его перехода на латинскую графику, что намного облегчает изучение молодежью английского языка, поскольку казахский и английский языки – типологически сходные языки, а одна графическая система намного облегчит грамматическое (в том числе орфографическое), техническое освоение иностранного языка. Одним словом, положительная динамика и хорошая модернизация общественного сознания идет давно. Однако актуальной повесткой дня в сфере образования и в воспитании личности остается экологическое образование, формирование экологического сознания, экологической культуры. Данные понятия, заимствованные из области естественных наук – биоэкологии, геоэкологии, химической экологии, в настоящее время стали общими, интегративными терминами гуманитарных и естественно-технических наук.

«Экологическое образование – это непрерывный процесс обучения, направленный на усвоение, систематизацию знаний об окружающей среде, приобретение умений и навыков природоохранной деятельности и формирование общей экологической культуры» [3]. Экологическую культуру необходимо прививать личности с самого рождения, которая начинается с колыбельных песен, а затем духовный рост человека продолжается в детстве в сказках и детских книгах. Современный мир, наполненный компьютерными играми, ни в коем случае не сможет восполнить преимущества чтения сказок, фантазии и осмысления, порождаемых этими сказками. О важности экологической культуры в современном казахстанском обществе неоднократно подчеркивает Президент Казахстана Н.Назарбаев. Это один из актуальных аспектов развития независимого государства. В программной статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» Н.Назарбаев отмечает: «Особое

отношение к родной земле, ее культуре, обычаям, традициям – это важнейшая черта патриотизма. Это **основа того культурно-генетического кода**, который любую **нацию делает нацией**, а не собранием индивидов. На протяжении столетий наши предки защищали конкретные места и районы, сохранив для нас миллионы квадратных километров благодатной земли. Они сохранили будущее. Что означает на практике любовь к малой родине, **что означает программа «Туган жер»? Первое:** необходимо **организовать серьезную краеведческую работу** в сфере образования, экологии и благоустройства, изучение региональной истории, восстановление культурно-исторических памятников и культурных объектов местного масштаба» [4].

С момента опубликования программной статьи президента начался новый серьезный этап развития страны: началась реализация уникальных проектов, обозначенных президентом. В этой связи возрос этнокультурный брендинг, который приобрел наибольшую значимость в условиях глобализации и активной миграции населения. В чем заключается суть этнокультурного брендинга? Она заключается в культурной технологии, под которой подразумевается укрепление конструктивного образа этноса и территории его проживания. Если толковать более наглядно, то многие страны, достигшие высокого уровня жизни посредством улучшения экономики, развитием искусства, передовых технологий и научных открытий, обращают внимание мирового сообщества именно на уникальность территории своего проживания, экологических и природно-ландшафтных особенностей страны, уникальности флоры и фауны своей страны, традиций, обрядов, языка этносов, проживающих на их территории.

Все сказанное выше сводится к тому, что повысить экологическую культуру населения, сформировать экологическое сознание жителей страны и тем самым повысить ее этнокультурный бренд, воспитать духовно-нравственных личностей страны возможно путем экологического образования молодого поколения, которое прививается с детства из книг, из семьи, из среды. Одним из таких инструментов экологического образования детей служат произведения казахстанского писателя-сказочника Нурсулу Шаймерденовой [5], содержание которых направлено на изучение природных чудес Казахстана, знакомство с особенностями существования в природе таких уникальных цветов, как тюльпаны, таких красивых птиц, как фламинго, традициями и обычаями казахского народа, его бережным отношением к природным ресурсам, особенностями воспитания в казахской семье сыновей и дочерей, об условиях выживания в степи и мн. др. Ее сказки учат детей замечать красоту окружающего мира, любить Родину, природу, быть отзывчивыми и добрыми, помогать друг другу. Приведем несколько таких фрагментов из разных сказок автора:

«Казахи в те времена жили в юртах и всё, что происходило в одной из них, сразу становилось известно всей округе. Тем более, что перекасти-поле быстро разносили вести по степи. Да и гонцы не заставляли себя ждать. Они скакали на своих резвых конях по степи, выкрикивая: - Суюнши! Суюнши! Хорошая весть! Такому великому событию, как рождение детей, радовались все» (Н.Шаймерденова. Принцесса цветов).

«Однажды, когда близнецам исполнилось по семь лет, дети увидели, что ветер, который разносил семена по миру, сжалился над плачущей женщиной и принёс ей маленькое семечко. Он оставил его у юрты, где так любила сидеть женщина. Семя стало прорасти, и вскоре в земле появилась луковица. Женщина поливала едва заметную луковицу каждый день. Через некоторое время у юрты из луковицы вырос красивый жёлто-красный тюльпан. Женщина дала ему красивое женское имя – Кызгалдак, что в переводе с казахского означало «Тюльпан»» (Н.Шаймерденова. Принцесса цветов).

«Но только те счастливики, которые приезжают ранней весной на южные просторы Шымкента, Шаульдера, Сузака, могут увидеть ту Кызгалдак-Тюльпан, которую так любил Тунжан. Именно она подарила вселенной любовь, мир, счастье, покой и радость. Перекасти-поле до сих пор рассказывают всем эту легенду. Имя красавицы с почётом занесли в Красную книгу, потому что все реже можно было встретить её на полях. Она пряталась от врагов в ночи. В Красной книге золотыми буквами написано, что надо бережно и с любовью относиться к тюльпанам, особенно к тем, в которых ещё жива душа Кызгалдак» (Н.Шаймерденова. Принцесса цветов).

«В это время все увидели всадника, который, приближаясь к хану, шёл всё медленнее, и лицо его было бледно-печальным. Все смотрели то на хана, то на хабарши. Когда хабарши подошёл ближе, взял домбру и протяжным голосом стал исполнять кюй – музыкальный напев, в котором он поведал о трагедии, произошедшей в доме хана, – все в скорби замолчали. Замер хан, слушая хабарши, а потом присел у озера, душа разрывалась над печальными звуками домбры» (Н. Шаймерденова. Прекрасные птицы Фламинго»).

«Каждый год весной прилетали розовые Фламинго в Кургальджино, поселялись большими стаями, жили все вместе и вместе заботились о своём потомстве. На рассвете они танцевали танго, и всей их любовью наполнялась великая Степь, они пели песни и радовались жизни. С каждым годом птиц становилось всё больше и больше. Хан издал указ, что самый почётный человек – это Учитель, который дарит детям Счастье знаний. Поэтому хан стал отправлять детей из аулов и городов на обучение к Учителю.

После сказки: Поколение летописцев – детей и внуков визиря – сохранили эту тайну, а я передаю её Вам, милые читатели. И сейчас можно увидеть розовых фламинго у озера Кургальджино. Казахи называют этих птиц қызыл қаз или қоқиқаз и считают, что они являются хранителями домашнего очага. Так, пусть будет благословен Ваш домашний очаг! Пусть будет любовь, счастье и радость в Вашем доме! (Н. Шаймерденова. Прекрасные птицы Фламинго»).

Важнейшая проблема интенсивного XXI века состоит в отсутствии тесного духовного контакта родителей и детей, который складывается из совместной деятельности и сотворчества. Вся народная мудрость казахов воплощается в сказках Нурсулу Шаймерденовой, в которых есть волшебство, хитрость, обман, разочарование, но во всех ее произведениях, конечно же, побеждает доброта и любовь. Эти чувства при чтении детьми и совместном обсуждении с взрослыми прививают им любовь к родной земле – к Казахстану, к родному краю (фламинго в Коргалжинском заповеднике, тюльпаны на юге Казахстана), к бескрайней казахской степи, которые нужно беречь, уважать и не загрязнять.

В настоящее время в образовательных учреждениях педагоги в адрес своих учащихся и студентов часто говорят: «вот какие современные дети», «какие дети рождаются гиперактивными». На такие реплики очень просто и гениально ответил Шалва Александрович Амонашвили: «Гиперактивному ребенку нужен гиперактивный учитель» [6]. При этом, он призывает учителей преодолеть трудный путь: сделать акцент на себе и воспитывать сначала себя, постоянно занимаясь самообразованием и не отставая от молодежи в знании технических навыков. Лекции и выступления легенды современной педагогики, доктора психологических наук, профессора, педагога-новатора Ш.А. Амонашвили позволяют найти ту точку опоры для современных родителей и педагогов, которые призваны растить подрастающее поколение. Важной стороной воспитания, по его мнению, всегда остается общение между детьми и взрослыми.

Известный русский писатель С.Т. Аксаков на склоне лет посвятил своей внучке Ольге произведение, написанное им по воспоминаниям из детства, «Детские годы Багрова-внука». Приведем фрагмент из данной книги: *«Я читал свои книжки с восторгом и, несмотря на разумную бережливость матери, прочел все с небольшим в месяц. В детском уме моем произошел совершенный переворот, и для меня открылся новый мир... Я узнал в «рассуждении о громах», что такое молния, воздух, облака; узнал образование дождя и происхождение снега. Многие явления в природе, на которые я смотрел бессмысленно, хотя и с любопытством, получили для меня смысл, значение и стали еще любопытнее. Муравьи, пчелы и особенно бабочки с своими превращениями из яичек в червяка, из червяка в хризалиду и наконец из хризалиды в красивую бабочку – овладели моим вниманием и сочувствием; я получил непреодолимое желание все это наблюдать своими глазами. Собственно нравоучительные статьи производили менее впечатления, но как забавляли меня «смешной способ ловить обезьян» и басня «о старом волке», которого все пастухи от себя прогоняли! Как восхищался я «золотыми рыбками!»» [7].*

Это произведение – автобиографическое и, несмотря на то, что оно было написано С.Т. Аксаковым в зрелом возрасте, воспоминания о детстве настолько сильно запечатлелись в его памяти, что так восторженно, красочно и ярко он смог передать эти ощущения в данном рассказе. В приведенном фрагменте видно, как познакомился и прочувствовал природные стихии автор-герой произведения. Пропущенные через его детское сознание законы природы, сюжеты книг, характер героев, хороший стиль произведений, которые он читал и перечитывал, – все это сохранилось в памяти писателя и оказали важную роль в формировании его личности как писателя, интеллигента. Позже М.Е. Салтыков-Щедрин, с завистью прочитав книгу С.Т. Аксакова, напишет философские строки о постижении «тайны вселенской жизни», «тайны общения природы и человеческой души», которые возможны при условии благоприятной творческой обстановки у человека в детстве и общения с ребенком: «Правда, что природа, лелеявшая детство Багрова, была богаче и светом, и теплом, и разнообразием содержания, нежели бедная природа нашего серого захолустья, но ведь для того, чтобы и богатая природа осияла душу ребенка своим светом, необходимо, чтоб с самых ранних лет создалось то стихийное общение, которое, захватив все его существо в колыбели, наполняет все его существо и проходит потом через всю его жизнь. Если этого общения не существует, если между

ребенком и природой нет никакой непосредственной и живой связи, которая помогла бы первому заинтересоваться великой тайной вселенной жизни, то и самые яркие и разнообразные картины не разбудят его равнодушия. Напротив того, при наличии общения, ежели дети не закупорены наглухо от вторжения воздуха и света, то и скучная природа может пролить радость и умиление в детские сердца» [8, с. 10-11].

Можно привести множество подобных примеров из жизни знаменитых людей, достигших совершенства, профессионализма в той или иной отрасли знаний – гуманитарной, технической или естественнонаучной. Отчасти, это – результат правильно сложившихся семейных ценностей, гуманного отношения к личности ребенка, уважительного отношения к окружающей среде всеми членами семьи.

Итак, экологическое образование имеет крайне важную значимость в развитии духовно-нравственного потенциала личности. Мир, который нужно постигать взрослым – это мир детей, наполненный мечтами, творчеством, размышлениями. Колыбельные песни и сказки играют огромную роль в становлении личности детей, их мировосприятия. Дети учатся жить и общаться, прежде всего, на сказках. При чтении книги важно совместное обсуждение взрослого с ребенком, тогда развиваются воображение, культура речи, в памяти запечатлеваются определенные сказочные или литературные образы, клише сказочных текстов, фольклора, народная мудрость. Ребенок учится умению образного сравнения, у него формируются ассоциативные связи и творческие способности. Результатом реализации представленных ключевых моментов в жизни казахстанского общества будет психологически здоровая, духовно обогащенная, любящая свою родину, Великая нация.

Литература:

1. Аманжолова Д.Б., Шаймерденова Н.Ж., Бурибаева М.А., Маликова Ж.Д. Научный проект «Детская литература как основа развития духовно-нравственной личности в поликультурном казахстанском обществе»: Авторское свидетельство №1981, выд. МЮ РК 08.08.2017.
2. Детская литература в Казахстане: от дискуссий к решениям / Коллективная монография / Под общ. ред. Н.Ж. Шаймерденовой. – М.: Флинта-Наука, 2015. – 176 с.
3. Экологическое сознание и экологическое образование: Викиверситет. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wikiversity.org/wiki/> (дата обращения 22.02.2018).
4. Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания. [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.akorda.kz (дата обращения 22.02.2018).
5. Шаймерденова Нурсулу. Принцесса цветов. – Астана, 2012. – 24 с.; Мамины сказки. – Астана, 2016. – 88 с.; Прекрасные птицы Фламинго. – Астана: ИП «Prof Design Studio», 2018. – 32 с.
6. Программа «Двенадцатые Международные Педагогические Чтения «Манифест гуманной педагогики – путь в будущее». – Москва, 22-24 марта. – М., 2013. – 14 с.
7. Аксаков С. Детские годы Багрова-внука. – СПб.: Азбука, 2012. – С. 41-42.
8. Салтыков-Щедрин М.Е. Собр. соч.: В 10 т. – М., 1988. – Т. 10. – С. 37 / Цитата по: Вступительная статья и комментарии Е.И. Анненковой «Вместо предисловия» в книге Аксаков С.Т. Детские годы Багрова-внука. – СПб.: Азбука, 2012. – С. 10-11.

Yergaliyeva Aida

Suleyman Demirel University, MA, Senior Lecturer, aida.yergaliyeva@sdu.edu.kz

Abdykulova Kalzhan

Suleyman Demirel University, MA, Senior Lecturer, kalzhanabdy@gmail.com

Kaskelen, Almaty

GENDER SEGREGATED CLASSES: EFFECTIVE OR NOT?

Abstract: *This article deals with a hotly debated topic nowadays about which schools are more effective – co-educational or single sex ones. It analyses such advantages of the single-sex schools as breaking the stereotypes of gender roles and providing both genders with a possibility to feel freer and less restricted in their preference for subjects and behavior in the classroom; eliminating undesirable distractions and provision of a specific type of education which is beneficial for a particular gender.*

Key words: *gender segregated, single sex schools, girls, boys, education*

Аннотация: *Данная статья посвящена горячо обсуждаемой теме в сфере образования на сегодняшний день, где обсуждаются плюсы и минусы образования в школах смешанного и раздельного (однополого типа). Анализируются такие преимущества раздельного обучения, как важность опровержения стереотипов гендерных ролей и обеспечения обоих полов возможностью чувствовать себя свободнее и менее ограниченными в своих предпочтениях на примере выбора предметов и поведения на занятиях; устранение нежелательных отвлекающих факторов и обеспечение определенного типа образования, который является полезным для определенного пола.*

Ключевые слова: *однополые, разнополые, смешанные, мальчики, девочки, обучение, образование, равенство.*

Түйін: *Бұл мақалада білім саласындағы қыздар мен ұлдарды бөлек оқытудың артықшылықтары мен кемшіліктері талқыланады. Американдық және британдық ғалымдардың зерттеулері мен қорытындыларының негіздерін, сондай-ақ онлайн-сауалнамаларына қатысты қоғамның пікір нәтижелерін мысал ретінде көрсетеді.*

Кілт сөздер: *қыздар мен ұлдар, жыныстық стереотиптер, аралас, оқу түрлері, теңдік*

In the past, education was only available to boys. When girls began to attend educational institutions, they had to attend all-girls schools only. Eventually, schools became co-educational, and this style is the most popular type of schooling today. Recently though, single-sex schools have made a comeback, and this has raised the question of whether they are actually more efficient than the co-educational schools. Previous studies from the American Psychological Association and the UK organization UCAS have found that, overall, girls perform better in most school subjects than boys, and that this trend has manifested in multiple countries since the early the 20th century. The media often promotes these findings through a type of moral panic, with advocate groups wringing their hands as they attempt to shape the discourse of a perceived threat to the development and future achievement of male students.

The "sexual orientation hole" in training is frequently ascribed to an absence of male instructors. However, a number of the studies have suggested that a teacher's gender has no significant impact on the pupils' academic achievement. Or maybe, young ladies appear to improve the situation since they have more positive view of instruction, read more, consider increasingly (an American investigation, however our examination supports this claim), and carry on superior to young men. While boys' lower academic achievement in school is concerning, it is time to acknowledge that though girls may be performing better at school than boys, these experiences can be fraught with heightened feelings of doubt, alienation and anxiety. [1, p. 363–381]

In spite of the absence of confirmation, a solid and generally held conviction remains that solitary sex tutoring is better for young ladies and coeducation is better for young men.

Open discernments can be skewed by the media which, in showing this view, tend to filter out research discoveries, or improve issues by overlooking the complexities. The fact, that nowadays the government schools are predominantly coeducational. Around 85% of Kazakhstan students attend these schools, which also tend to have higher percentages of students than in non-government schools. In Kazakhstan all schools are multi-sex. Girls and boys can study separately only in special state boarding schools or state sport schools. Also the majority of boarding schools are religious ones, and most often they are Islam schools.

Research proposes that young ladies who go to single-sex schools are surer about themselves as students in subjects, for example, science and material science than in coeducational schools. [3] In the absence of boys, the girls also feel less constrained in engaging in the classroom discussions.

For young men going to single-sex or coeducational schools, their certainty levels in material science and arithmetic are observed to be similarly high, and they riotously take part in classroom talk. However, there is no reliable confirmation to demonstrate that understudies – either young men or young ladies – accomplish higher evaluations in single-sex than in the coeducational settings. [2, pp.1-6] The major advantages of the coeducational schooling for boys includes socialization and preparation for the real world

While boys may learn to develop healthy relationships, appreciation and respect girls, this is less likely to occur in the single-sex boys' schools. For some previous solely young men's schools that have turned out to be coeducational, this is one reason to advance the change, regularly together with financial practicality contemplations. Girls in coeducational schools may learn similar social lessons. But they may also learn something else that advocates of single-sex schools for girls claim is not found in these schools: they may experience situations, when what they say in class, for example, is not always respected, and that teachers may hold different expectations of girls and boys, particularly in subject areas that are considered more suitable for males, including mathematics, physics and IT. [3], boys are more concerned about their image than girls are: boys want to look 'cool' and want to behave in a 'cool' manner. Demonstrating good school attitudes has no part in that. On the basis of ethnographic research Francis concludes that this difference in what concerns boys and girls could be the source of the difference i

Young men appear to join more significance to how they are seen by the group, while young ladies consider relational and intimate connections more essential. Accordingly n achievement between boys and girls. [2, pp.1-6]

Based on this, a hypothesis can be inferred, in particular that the sexual orientation particular investigation in coeducational schools impact the scholarly accomplishment of both young men and young ladies and that this impact is more grounded as for young men.

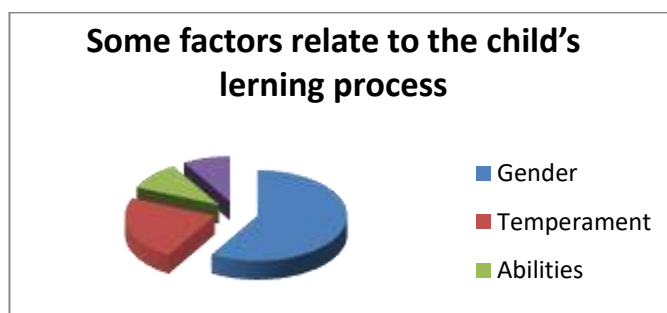
Ultimately, given the derived hypotheses, the final question is then whether the boys' and girls' study in coeducational schools might be responsible for the differential achievement of boys and girls. It is this question that the present article seeks to answer.

Before weighing the pros and cons of single-sex education for boys and girls, consider the influences of other things on the academic achievement.

In 2016 American scientist from National Association for Single -Sex Public Education Bill Hathaway conducted a research about main factors which influence on the process of study and student performance. 217 schools from different American states participated in the research. The research participants included 1897 girls and 2345 boys. The research was conducted during one year.

The following factors were discovered during the process of the research (see diagram 1)

Diagram 1 Many factors affect each child's learning profile and achievement.

According to the Bill's research, single sex schools showed 34.5% higher quality of education in comparison with mixed sex schools. Also throughout the process of observation it was discovered that boys and girls influence each other which causes decrease in their interest for study.

Other influences stem from the way parents and society nurture the child, like, for example, family upbringing and socioeconomic status.

To confirm the hypothesis, we conducted an online survey. Test consists of the next questions: *Do you agree or disagree with the following statement? Boys and girls should attend separate schools. Use specific reasons and examples to support your answer.*

The numbers of respondents were 578. The respondents included 175 parents, 83 teachers, 127 pupils, 95 school graduates and 102 did not indicate their status. Out of them, only 197 studied in same-sex schools. The research has given the next results:

- boys' and girls' brains do function in different ways, so they learn very differently. Girls are more uninvolved students; they are typically great visual and sound-related students and do well with heaps of

class exchanges and outlines. [2] Boys are more motor students and they have to learn by doing. Single sex classes would implied that we ought to provide food for various learning styles;- girls and boys are also engaged by different stimuli. If you cater the class to the girls interests you will lose the boys and if you cater to the boys interests you will lose the girls;

- boys are often intimidated by girls' superior verbal abilities in classes like English. They score far better without girls around. The same goes for girls in classes like woodwork, PE and science;

- the opposite sex can also be a major distraction for students. Keeping it out of the classroom can help get work done.

Some research has found that kids achieve higher results in single sex classes than in co education classes. [4, 451, 452-53]

Those who advocate for single-sex education in public schools argue that:

Some parents don't want their children to be in mixed-gender classrooms because, especially at certain ages, students of the opposite sex can be a distraction.

Single-sex education enhances student success when teachers use techniques geared toward the particular gender of their students.

Some research indicates that girls learn better when classroom temperature is warm, while boys perform better in cooler classrooms. If that's true, then the temperature in a single-sex classroom could be set to optimize the learning of either male or female students. [3]

Some research and reports from educators suggest that single-sex education can broaden the educational prospects for both girls and boys. Co-ed schools tend to reinforce gender stereotypes, while single-sex schools can break down gender stereotypes. For example, girls are free of the pressure to compete with boys in male-dominated subjects such as math and science. Boys, on the other hand, can more easily pursue traditionally "feminine" interests such as music and poetry. One mother, whose daughter has attended a girls-only school for three years, shared her experience to a researcher: "I feel that the single gender environment has given her a level of confidence and informed interest in math and science that she may not have had otherwise."

Those who claim single-sex education is ineffective and/or undesirable make the following claims:

Few educators are formally trained to use gender-specific teaching techniques. However, it's no secret that experienced teachers usually understand gender differences and are adept at accommodating a variety of learning styles within their mixed-gender classrooms.

Gender differences in learning aren't the same across the board; they vary along a continuum of what is considered normal. For a sensitive boy or an assertive girl, the teaching style promoted by advocates of single-sex education could be ineffective (at best) or detrimental (at worst). For example, a sensitive boy might be intimidated by a teacher who "gets in his face" and speaks loudly believing "that's what boys want and need to learn." [5]

However, it is worth to remember that students in single-sex classrooms will one day live and work side-by-side with members of the opposite sex. Educating students in single-sex schools limits their opportunity to work cooperatively and co-exist successfully with members of the opposite sex.

Measuring public perception

How does the general public view single-sex education? To answer that question, we conducted a research in early 2017. Survey results indicate:

More than one-third of Kazakhstanis feel that parents should have the option of sending their child to a single-sex school. (15% of respondents oppose the idea.)

Yet when asked if they'd consider a single-sex school for their own children, only 4% said they "definitely would" and 11% said they "probably would."

The fact remains that there are relatively few single-sex schools in our nation's public education system, and where they do exist, they are offered as an option rather than a requirement. If the single-sex education movement continues, you may find yourself in a position to vote for or against it in your own community.

References:

1. Eliot Lise "Single-Sex Education and the Brain". *Sex Roles* / p. 363-381, 2016
2. Martin, A. J., Marsh, H. W., McInerney, D. M., Green, J. *Young People's Interpersonal Relationships and Academic and Nonacademic Outcomes: Scoping the Relative Salience of Teachers, Parents, Same-Sex Peers, and Opposite Sex Peers. Teachers College Record. March 23, 2009, 1-6.*
3. Diana Jean Schemo "Correction Appended". *New York Times*. Retrieved 2007-08-17.
4. See Nancy Levit, *Separating Equals: Educational Research and the Long-Term Consequences of Sex Segregation*, 67 *Geo. Wash. L. Rev.* 451, 452-53
5. Riordan, C. (1990). *Girls and boys in school: together or separate*. New York: Teachers' College

Айгуарова Б.М.

Доцент, Эль-Фараби атындағы ҚазҰУ, bota_zakira77@mail.ru

Бегалиева А.К.

аға оқытушы, Эль-Фараби атындағы ҚазҰУ

Нусипбаева С.А.

аға оқытушы, Эль-Фараби атындағы ҚазҰУ

Шанбаева Ұ.С.

аға оқытушы, Эль-Фараби атындағы ҚазҰУ

САҚ ТАЙПАСЫНЫҢ ТАРИХЫ

***Түйіндеме:** Мақалада сақ тайпасының тарихы мен әскери-демократиялық қоғамы жайында баяндалады.*

***Резюме:** В статье рассматриваются сакское общество, сакское время высшего развития военной демократии как типа общественного устройства.*

***Summary:** The article presents the sak's society, sak's time of the highest development of military democracy as a type of social system.*

Қоладан жасалынған құрал-жабдықтар өз кезінде үлкен жаңалық болғанымен, олар да адам баласының дамуына байланысты өркендеудің жаңа қажеттіліктерін қанағаттандыра алмады. Өмірдің, тіршіліктің алға қарай жылжуы қалай да болмасын қажетті жаңалықтарды ашып отыруды талап етті. Адам баласының өмірдегі үлкен бір жаңалығы - темірден жасалған құрал-жабдықтардың жасалуы [1. 266]. Б.з.б. I мыңжылдықта қазақ жеріндегі ежелгі тайпалар темірді игеріп, қуатты тайпалық бірлестіктер құрды. Оларды көсемдер басқарды. Сол тайпалардың бірі - сақ тайпасы [2.196]. Қазақ тарихын зерттеуші ғалымдардың көпшілігі қазақ халқының арғы тегі Орта Азияны мекендеген сақтар деген пікір айтады. Белгілі ғалым М. Ақынжанов (1957) «қазақ» деген сөз «қас» (нағыз), «сақ» (тайпа аты) деген екі сөздің бірігуінен шыққан деп көрсетеді [3.516]. Қытай ғалымы Субэхай (1998) үйсіндердің арғы тегі «сәйжүн», яғни сақтар деген пікірді алға тартады. Қазақтардың арғы тегі ежелгі сақ тайпалары екендігін дәйектейтін бұл секілді тарихи тұжырымдар біршама [4.106].

Геродот б.з.б. V ғасырда «Тарих» деп аталатын еңбегінде б.з.б. I мыңжылдықта Орта Азияда, дәлірек айтсақ қазақ жерінде сақ жауынгер тайпасының болғандығы жөнінде дерек келтіреді. Сонымен қатар ол сақтардың аты массагеттер, исседондар, аримасиптар, дайлардан тұрғандығын айтады. Бұдан басқа деректерде соғдылар мен хорезмдіктердің теріскей жағын жүйрік ат мінген турлар мекендегені айтылады. Парсы деректерінде жүйрік атты турлар сақтар деп көрсетіледі. Грек ғалымдары сақтарды өз тілінде Азияны мекендеген скифтер деп атаған.

Парсылар сақтарды үш топқа бөлінеді деп жазады: тиграхауда, хаумаварға, парадария. Тиграхауда сақтары, яғни шошақ бөрікті сақтар Жетісу жерін, хаумаварға, яғни жүзімнен сусын жасайтын сақтар Мұрғаб жерін, парадария сақтары, яки теңіздің арғы жағындағы сақтар Арал теңізін және Сырдарияның арғы бетін мекендеген. Геродот сақтарды өте жауынгер, «қасқа қатал, досқа адал» деп сипаттайды. Олар соғыста өздері өлтірген жауының бас сүйегінен шарап құятын ыдыс жасаған. Ал бас терісінен шылбыр жасаған. Соғыста ерлік жасаған жауынгерлерді ерекше ардақтап құрметтеген. Жауының бас сүйегінен жасалған ыдысқа құйылған шарапты тек соғыста асқан ерлік көрсеткен батырларға ғана ұсынатын болған [5.206].

Сақ қоғамы - әскери демократиялық қоғам. Әйелдер мен ерлер тең құқылы. Күйеуі қайтыс болған жағдайда таққа әйелі отыратын болған. Сақтардың әйел патшасы, асқан сұлу әрі батыр Зарина өз заманында талай-талай жорықтарға қатысып қана қоймай, әсем қалалар салуға да көп еңбек сіңірген. Парфияны билеу үшін мидиялықтармен шайқас жүргізген. Б.з.б. VI ғасырда өмір сүрген сақтардың тағы бір патшайымы Томирис болды. Парсы патшасы Кир сақтарға қарсы жорық ұйымдастырады. Осы сәтте сақтар да жорыққа дайындалып, Кирдің шапқыншылығына табанды қарсылық көрсете білді. Тіпті Кир әскерін жеңіліске ұшыратты. Жиырма тоғыз жыл билік құрған Кир осы соғыста қаза табады.

«Тарихтың атасы» Геродот осы соғыс туралы былай әңгімелейді: «Кир массагеттерді бағындыруды жоспарлайды. Ал массагеттер болса өте көп. Олар Аракс өзенінің арғы бетінің күншығыс жағын мекендейді». Сақ патшасы Томирис Кирдің басын алып, жарғақ тұлыпқа қанды толтырып, оның ішіне басты салып тұрып: «Аңсағаның қан еді, тойғаныңша іш енді», - деп дария суына лақтырған деседі.

Б.з.б. 521-486 жылдары өмір сүрген парсы патшасы I Дари сақтарды өзіне бағындыру мақсатында оларға жиі-жиі шапқыншылық жасап отырған. Сақ тайпалары да өз тарапынан оларға тиісінше қарсылық көрсете білген. Ширак есімді сақ жауынгері өз денесін пышақпен кескілеп тастайды. Сөйтіп, парсыларға қашып барады. Оларға өзін сақтардан зәбір көрген адам ретінде көрсетеді. «Сақтардан кек алу үшін» бүкіл

парсы әскерін соңынан ертіп, парсыларды адастырып, шөл далада қырғынға ұшыратты. Ширак парсыларға: «Мен сендерді алдап, шөл далада адастырып қырғынға ұшыраттым, сөйтіп елімді жаудан аман алып қалдым», - дейді.

Б.з.б. VI ғасырдың аяғы мен V ғасырдың басында (500-449 жылдары) гректер мен парсылардың соғысында сақтар парсылардың жақтастары болған. Б.з.б. 490 жылы Марафон шайқасында сақтар парсылармен бірігіп, гректерге қарсы соғысқан.

Сақтардың тағы бір тарихы Александр Македонскийдің тарихымен байланысты. Б.з.б. IV ғасырдың бірінші ширегінде грек-македон патшасы Александр Македонский соғды астанасы Мараканда (қазіргі Самарқан) қаласын басып алып, Сырдарияға қарай бет алады. Сырдарияның бойында Кіші Александрия (Кіші Асхата) қаласын астана ретінде салады. Үлкен Александрия (Үлкен Асхата) қаласы Есіл өзенінің бойында салынған еді. А.Македонскийдің басқыншылық әрекетіне қарсы сақтар табан тіресе соғысты. Осы соғыста сақ тайпалары мыңдаған адамынан айырылды. Алайда ержүрек сақтардың үздіксіз шабуылынан грек-македон әскерлері қатты әлсірейді. Олар Кіші Александрия қаласына дейін кері шегінуге мәжбүр болады. Сақтар осы соғыста Александр Македонскийді садақпен атып өлтіреді. Грек басқыншылығына қарсы күресте сақ тайпалары осылайша ерлік көрсетіп, өз тәуелсіздігін сақтап қалды [6.55-566б].

Сақтардың тұрмысында жылқы малы үлкен рөл атқарған. Жылқы мінсе көлік, ішсе сусын, жесе ас боларлық пайдасы болды. Гиппократтың айтуынша, «сақтардың тұрған үйлері үш қабат киізбен жабылған арба үстінде болды. Бұл арбаларда әйелдер мен балалар отырды, ал ерлер үнемі ат үстінде болды»

Сырдария бойын мекендеген сақтар суармалы егін шаруашылығымен айналысты. Олар тары, бидай, арпа еккен. Сақтар - жартылай көшпелі тайпа.

Сақтардың обалары биік әрі кең болған. Сондай обаның бірі 1969-1970 жылдары Алматы қаласынан елу шақырымдай жердегі Есік өзенінің сол жақ жағалауынан табылды. Есік қаласында табылған обалардан Жетісу жерін мекендеген сақтардың экономикасы мен мәдениетінен хабар беретін «Алтын киімді адам» табылды. Бұл оба б.з.б. V ғасырда бой көтерген [7.246]. Бұл қабірде басын батыс жаққа беріп, шалқасынан жатқан 17-18 жасар сақ жауынгері жерленген. Оның басында екі жүз алтын әшекеймен безендірілген, биіктігі 65-70 см шамасындағы күннің бейнесі бейнеленген бас киім бар. Жауынгердің бас киімінен бастап аяқ киіміне дейін ұшып бара жатқан атты, құсты, жолбарысты, тауешкіні суреттейтін төрт мың алтын алқа қадалған. Бұдан біз сақтардың жоғары суреткерлік шеберлігі мен мәдениетін көреміз. Жауынгердің белінде алтынмен әшекейленген қайыс белдік, сол жағында алтын қанжар және алтынмен өрілген қамшысы бар. Сондай-ақ осы обадан 30-ға жуық ыдыс табылды. Күміс кесенің сыртына 26 әріптен тұратын екі жол сөздер жазылған. Бұл жазу тарихта «Есік жазуы» деп аталады. Өкінішке орай кеседегі жазудың мағынасы әлі ашылған жоқ. Десек те бұл қазақ жерінде жазудың осыдан 2500 жыл бұрын болғандығына дәлел бола алады [8.566]. Осы «Алтын киімді адам» бойынша археолог К. Ақышев зерттеу жұмыстарын жүргізді. Ол «Алтын киімді адамды» шошақ бөрікті сақтарға жатқызады [9.156].

Басқа тайпалар секілді сақтар да табиғаттың тылсым күштеріне сеніп, отқа, күнге, айға, суға табынған. Ертедегі сақтар өлген адам о дүниеде тіріледі деп санаған. Өлген адаммен бірге оның ас ішетін ыдыстарын, садақ, жебе, найза, қамшы, пышақ секілді қаруларын бірге көметін болған. Егер қайтыс болған адам ауқатты, шонжар болса, онда оған ең бағалы киімдерін кигізіп, қымбат заттарын бірге жерлеген. Бұл сақтарда әлеуметтік теңсіздіктің болғандығын дәлелдейді.

Тайпа өкілдері мен көсемдері дүниені жаратушы күш бар деп сенген. Соған арнап құрбандықтар шалатын болған. Әсіресе сақтар жылқы малын жиі құрбандыққа шалған.

Сақ тайпаларының қай тілде сөйлегені бізге әлі белгісіз. Ол туралы нақты пікірлер жоқ. Дегенмен б.з.б. VI-IV ғасырларда «Қазақстан территориясының солтүстігін мекендеген сақтар түркітілдес, ал оңтүстігін мекен еткен сақтар ирантілдес болған» деген болжамдар да жоқ емес. Қорыта айтқанда, ертедегі сақтар қазақ халқының арғы тегін құраған тайпалар деп айтуға тарихи негіз бар.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Жолдасбайұлы С. *Ежелгі және Орта ғасырдағы Қазақстан. А., 1995.*
2. Мусин Ч. *Қазақстан тарихы. А., 2008.*
3. Мыңжан Н. *Қазақтың көне тарихы. А., 1993.*
4. Салғарұлы Қ. *Таным тармақтары. А., 1998.*
5. Мусин Ч. *Сонда.*
6. Мыңжан Н. *Сонда.*
7. Мусин Ч. *Сонда.*
8. Мыңжан Н. *Сонда.*
9. Акишев К. *«Қурған Иссык» Искусство саков Казахстана - М., 1978.*

Жилова Юлия Павловна

магистр педагогики и психологии, докторант I курса по специальности
6D010500 - «Дефектология», Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
г. Алматы, E-mail: yulyazilowa@mail.ru

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ДЕТЕЙ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

***Резюме:** В статье отмечается важность развития творческого потенциала детей с задержкой психического развития в Республике Казахстан. Автором теоретически обоснована модель развития творческого потенциала детей с задержкой психического развития. Содержащиеся в статье предложения имеют практическую направленность и могут быть использованы в коррекционной работе с детьми с задержкой психического развития.*

***Түйін:** Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы психикалық дамуында тежелістері бар балалардың шығармашылық потенциалын дамытудың маңыздылығы туралы жазылған. Автор психикалық дамуында тежелістері бар балалардың шығармашылық потенциалын дамытудың моделін ғылыми негіздеген. Мақала мазмұны тәжірибелік бағытта болғандықтан және психикалық дамуында тежелулері бар балалармен түзету жұмыстарын жүргізуде қолдануға болады.*

***Summary:** The importance of creative potential development of the children with developmental delay in the Republic of Kazakhstan is marked in the article.*

The model of development the creative potential of the children with developmental delay is theoretically grounded by the author. Proposals contained in the article are practical and can be used in correctional work with children with developmental delay.

Глава государства в послание народу Казахстана «Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» особое внимание уделяет повышению качества образования. В связи с этим возрастает роль специального и инклюзивного образования, о чем свидетельствуют нормативные документы (Закон Республики Казахстан «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан», Закон Республики Казахстан от 20 февраля 2015 года № 288-V ЗРК «О ратификации Конвенции о правах инвалидов»). В соответствии с Законом Республики Казахстан «О ратификации Конвенции о правах инвалидов» инклюзивное образование обеспечивается на всех уровнях, стремясь при этом:... к развитию личности, талантов и творчества инвалидов, а также их умственных и физических способностей в самом полном объеме...» [1].

Творчество, творческие способности и потенциал были предметом активного поиска многих исследователей. «Если говорить о Европе, то «творческие способности получали большое внимание в полях психология и образование с 1950-х годов» - как отмечают зарубежные исследователи Baptiste Varbot, Maud Besançon, Todd Lubart. В российской педагогике активное изучение творческого потенциала началось в 80-90-е гг. (Т.Г. Браже, Л.А. Даринская, И.В. Волков, Е.А. Глуховская, О.Л. Калинина, В.В. Коробкова, Н.Е. Мажар, А.И. Санникова и др.) [2].

В Казахстане вопросы развития личности и творчества, начатые в 80 гг. прошлого столетия, успешно продолжают разрабатываться в настоящее время в КазНПУ им. Абая в НИИ Психологии под руководством заслуженного доктора психологических наук, профессора Намазбаевой Жамили Идрисовны [3].

Задержка психического развития является одним из самых распространенных психолого-педагогических диагнозов. По данным ВОЗ, эта проблема возникает почти у 30% детей, принятых в школу [4].

В связи с приоритетным направлением развития творчества и возрастающим числом детей с задержкой психического развития, мы пришли к пониманию того, что необходимо развивать творческий потенциал детей с задержкой психического развития, начиная уже с младшего школьного возраста. Это объясняется тем, что детям с задержкой психического развития в дальнейшем необходимо социализироваться и найти свою нишу в стремительно развивающемся мире.

«Что такое творчество?», «Этот ребенок творческий?», «Как мы можем улучшить творческие способности детей?» - эти вопросы представляют интерес во многих областях общественных наук и регулярно решаются психологами, педагогами и учителями. В нашем современном обществе, где люди должны постоянно приспосабливаться к новым проблемам и находить оригинальные решения, творчество действительно становится все более важным.

Нами проанализирована зарубежная и российская литература, рассмотрены понятия различных исследователей. Природа творческого потенциала разнообразна и каждый ученый - исследователь

рассматривает его с точки зрения последствий для образования [2].

Творческий потенциал ребенка с задержкой психического развития определен нами как совокупность его возможностей для инновационных решений разноплановых учебных задач, влияющих на характер образовательной деятельности [5].

Осуществив анализ и обобщив опыт ведущих исследователей в области творческого потенциала, мы пришли к выводу, что структура творческого потенциала детей с задержкой психического развития представлена четырьмя компонентами: мотивационно - ценностный компонент (творческая мотивация, интерес к творческой деятельности, творческая активность); содержательно - операционный компонент (знания о творчестве и способах творческой деятельности, творческие умения и навыки, умение и способность чувствовать проблему, создание нового, оригинального, общение в процессе коллективной творческой деятельности, общеучебные умения и навыки); эмоционально-волевой компонент (волевая саморегуляция поведения в различных нестандартных ситуациях, проявление эмоциональной стабильности в случае конфликта, выражение отношения к себе и другим людям); оценочно-рефлексивный компонент (умения и способности осознавать, анализировать, оценивать свое поведение, творческие возможности, рефлексия и самооценка) [2].

Опираясь на положения моделирования, а также на практические модели, которые представляют различные педагогические процессы, реализуемые в образовательных учреждениях, мы разработали педагогическую модель развития творческого потенциала детей с задержкой психического развития, состоящую из следующих компонентов: целевой, содержательный, деятельностный, результативный (рисунок 1).

Рисунок 1. Педагогическая модель развития творческого потенциала детей с задержкой психического развития

Следует отметить, что модель развития творческого потенциала детей с задержкой психического развития включает ряд общих и специфических педагогических условий.

Литература

1. Zhilova Yu.P. *To the question about development of creative potential of children with developmental delay* // Педагогика, психология, искусство: традиции и инновации: сборник научных трудов по материалам I Международной научно-практической конференции 31 ноября 2017 г., Калининград: НОО «Профессиональная наука», 2017. - 95 с. - С.10-15
2. Zhilova Yu. *The criteria and parameters of creative potential development of a child with developmental delay (Критерии и показатели развития творческого потенциала ребенка с задержкой психического развития)*// I International Conference on Research, Learning and Development: Conference Proceedings, March 31th , 2018, USA, Los Angeles: SPO "Professional science", Lulu Inc., 2018.235p. ISBN 978-1-387-73226-5
3. Пралиев С.Ж., Намазбаева Ж.И., Каракулова З.Ш., Садыкова А.Б. *Психологические основы развития творческой интеллектуальной личности в образовательной среде: Монография – Алматы: - Издательство «Ұлағат» КазНПУ им.Абая, 2012. – 232.*
4. Кузьменко Ю.П., Андрусенко Р.П. *Развитие мышления детей с задержкой психического развития с помощью информационно-коммуникативных технологий на уроках познания мира* // Международный научный журнал «Қазақстанның ғылымы мен өмірі – Наука и жизнь Казахстана», №1(35), Астана, 2016 г. ISSN 2073 – 333X
5. Жилова Ю.П. *Сущность творческого потенциала ребенка с ЗПП* // *Development of the creative potential of a person and society: materials of the VI international scientific conference on January 17–18, 2018. – Prague: Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ». – 2018.*

Kadenov Ye.T.

master of pedagogical science, PhD doctoral student, Al-Farabi KazNU, Almaty

ANALYSIS OF SOCIO-PEDAGOGICAL INTERVENTION WITH CHILDREN-VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE IN KAZAKHSTAN

Abstract: *in article analysis research work with children-victims of domestic violence. Domestic violence is not limited by geography, ethnicity or status; This is a global phenomenon. The problem of prevention of violence against children and adolescents is not only pedagogical, but also socio-economic.*

Key words: *socio-pedagogical activity, domestic violence, victims of domestic violence, cruelty to children, crisis intervention, social-pedagogical prevention, technology interventions.*

Резюме: *в статье анализируется работа с детьми-жертвами бытового насилия. Насилие в семье не ограничено по географии, этнической принадлежности или статусу; это глобальное явление. Проблема профилактики насилия над детьми и подростками носит не только педагогический, но и социально-экономический характер.*

Ключевые слова: *социально-педагогическая деятельность, насилие в семье, жертвы бытового насилия, жестокое обращение с детьми, кризисная интервенция, социально-педагогическая превенция, технологии интервенции.*

Резюме: *мақалада отбасындағы зорлық-зомбылық құрбандары болған балалармен жұмыс талданады. Отбасындағы зорлық қандай да бір география немесе этникалық құрамымен, статусымен шектелмейді; бұл жаһандық құбылыс. Зорлық құрбандары болған балалар мен жасөспірімдермен профилактика мәселесі тек педагогикалық емес, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық сипатқа ие.*

Кілттік сөздер: *әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекет, отбасындағы зорлық-зомбылық, отбасындағы зорлық құрбандары, кризистік интервенция, әлеуметтік-педагогикалық интервенция, интервенция технологиялары.*

Domestic violence occurs at the micro-level, but raises many problems requiring intervention. Witnessing the abuse usually are children. They can be prone to stress, destructive patterns of behavior, school failure, that total may cause long-term effects. The main idea of the project is developing new mechanisms and implementation of modern innovative technologies aimed at supporting children, strengthen the institution of the family and family values, providing comprehensive care and support families with children who need them.

Domestic violence is not limited by geography, ethnicity or status; This is a global phenomenon. The problem of prevention of violence against children and adolescents is not only pedagogical, but also socio-economic. It generated by life itself, the pace of socio-economic relations, which occur in Kazakhstan. As a multidisciplinary view of the activities implemented in the field of interests of public health and social welfare, social Pedagogics and psychology, legal sphere.

As is known, socio-pedagogical assistance to victims of domestic violence has two main directions: social and educational prevention (prophylactic) and social and educational intervention (overcoming, correction, and rehabilitation). For the most part, abuse against children is relatively mild, but for a long time. This type of abuse requires more intervention. Intervention is defined already as direct work with the child and his family in a situation of severe stress caused by violence, abuse. It includes the provision of specific services, psychological and social support, social therapy and psychotherapy. In most cases, it is the intervention activity that is the difficulty for the social educator. Which technologies to use, on what methodological principles to implement therapy and counseling?

In a common understanding of the intervention this systematic interference in the process of education to influence him. In his work the social teacher often confronted with the phenomenon of "crisis intervention" (crisis intervention, i.e. interference in the internal affairs of another person or group in crisis, to provide social, psychological, pedagogical, medical care) [1]. In the dictionary of the social teacher allocated 4 phase crisis intervention: 1) assessment of the State of crisis; 2) integrated planning activities, taking into account the characteristics of individual reserves crisis clients resources of their social environment; 3) interventions; 4) assessment of the status of the people after the crisis and assistance planning further assistance period [2]. And of course, each of these stages should be spelled out their equipment and technology socio-pedagogical intervention.

Throughout the civilized world the function of protecting children against domestic violence are not law enforcement agencies and the agencies of tutorship, guardianship authorities, local self-management (i.e. officials) and experts on social work and social pedagogues. Only they have the experience of constant and daily work with families falling in a difficult and even dangerous position. The most common forms and

methods developed in other systems: rehabilitation, physiotherapy rehabilitation treatment, socio-pedagogical counseling organization day stay in institutions for social [3], etc.

In Kazakhstan the issues of proper use of technology intervention only gaining momentum. Apart from working with children victims of domestic violence, social workers do not prepare. In the curricula of some universities only provided special courses covering this issue, but specialists are specifically active in this field and organizing training sessions at the University almost units.

The lack of proper scientific-methodical ensuring the socio-pedagogical intervention in social pedagogue's activities and the increasing need for systematic knowledge about techniques and technologies organization intervention update our research and greatly increase the novelty of results. We believe that in the current climate of increasing violence against children, and especially their social consequences for each family, require us to rethink the strategy and tactics of the specific socio-pedagogical activity, clarify its place in the system the interaction of the individual and families with a wide variety of social institutions. In addition, in relation to the child there is a kind of violence, such as the neglect of the interests and needs of the child. In this regard, the novelty of the research is to identify the mechanisms, technologies and techniques of socio-pedagogical intervention in working with children victims of domestic violence.

As part of our study, we have studied a great theoretical and scientific backlog, which indicates a small number of studies of the problem of intervention in dealing with children with victims of domestic violence. In most cases, work is presented related to the description of procedures and techniques for applying social and pedagogical rehabilitation for the category of women affected by domestic violence. These are the works: R.I. Eruslanova, E.V.Motsovkina, A.M. Picalova [4; 5]. In N. Sereda's researches the activity of state and public organizations rendering assistance to victims of domestic violence was analyzed [6]. In the joint work of M. Pisklakova and A. Sinelnikov, the historical, cultural aspects of domestic violence were considered [7]. The problem of preventive work with children of victims of violence is presented in the works of A. Sinelnikov, N.M. Platonova, Yu.P. Platonova, I.A. Furmanov, E.A. Shcheulova, and A.E. Nikolaeva [8; 9; 10; 11]. Specific techniques for working with children who survived violence are presented in the work of N.Osukhova [12].

However, the problem of violence against children is especially actively explored by foreign scientists. The analysis shows that the devastating consequences of domestic violence for women are investigated. Much less is known about the impact on children whose parents or guardians are being abused. These children are forgotten victims of domestic violence.

In foreign studies, it is argued that children who have been subjected to domestic violence may suffer from a number of serious and long-lasting effects. Children who grow up in a family where there is violence often become victims of child abuse. Not direct victims have the same behavioral and psychological problems as children who themselves are subjected to physical violence [13]. Children who are subjected to domestic violence may experience learning difficulties and limited social skills, be cruel, risky or offended and more likely to suffer from depression or serious anxiety. Children in the earliest years of life are particularly vulnerable: research by Brown et al. Shows that domestic violence is more common in homes with younger children than with older children [14]. Other studies also show that children who witness domestic violence are more often subjected to violence as adults - either as victims or perpetrators [15; 16; 17]. Children subjected to domestic violence are denied the right to a safe and stable home environment. Many suffer in silence, and these children need trust in adults to seek help and comfort. Little children who are exposed to domestic violence experience emotional stress, which can lead to a deterioration in cognitive and sensory development [18; 19; 20]. Changes in behavior can include excessive irritability, sleep problems, emotional fear, fear of loneliness, immature behavior and problems with toilet training and speech development [20]. As they grow, children who are exposed to violence can continue to show signs of problems. Children of primary school age may have more learning disabilities and demonstrate a weak concentration of attention. They usually do not do homework, they are irritable at school. In a study by M. James It is shown that 40% had lower reading abilities than children from non-violent homes [15]. At an older age, personal and behavioral problems among children who have been subjected to domestic violence can take the form of psychosomatic illnesses, depression, suicidal tendencies [21; 22]. V.J. Felitti, V.Herrera, L.McCloskey, R.F.Anda, V.J.Felitti believe that these children subsequently have a greater risk of substance misuse, pregnancy among juveniles and criminal behavior [23; 24; 25]. Studies by ACBaldry, W. Fantuzzo John, K. Mohr Wanda show that children who have experienced domestic violence lack the ability to feel empathy for others, they find it difficult to find friends because of social discomfort, they show signs of more aggressive behavior, like bullying, they have three times more likely to participate in hostilities [26; 21].

Thus, the problem of violence towards children in the scientific and methodological literature is presented rather narrowly: the socio-psychological aspects of the problem are analyzed, its causes at the macro and

micro levels, and the forms of support for those who have been subjected to violence. But the least explored was the most important aspect of the problem - social and pedagogical intervention. The main drawback of all social and pedagogical activities in dealing with violence is the lack of an integrated and systemic approach in the implementation of intervention.

In 2000 and 2001, the Committee on the Rights of the Child recommended that the Secretary-General and the General Assembly conduct an independent international study on violence against children. This study led to the development of country strategies to prevent and combat all forms of violence against children, to formulate recommendations for improving legislation, policies and programs related to the prevention of violence against children. A significant contribution to the development of scientific analysis on the issue of domestic violence should be considered the publication of the report of the World Health Organization "Violence and its impact on health. Report on the situation in the world "(2002) [27]. This is the first and a study of the problem of violence and health at the international level, which thoroughly explores the causes and roots of violence. The problem of violence against children is not removed from the UNICEF agenda [28]. The documents of the international organization emphasize that child abuse not only leads to obvious signs of physical harm, but often has psychological consequences. At the same time in the documents are allocated as children who are direct victims, as well as children as observers of violence or its consequences, or having a family and friends who are victims.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan regulates that the human dignity is inviolable, no one should be subjected to torture, violence and other ill-treatment. These constitutional norms completely extend also to the security of the individual from encroachments in the family. In his message "Strategy" Kazakhstan-2050 "the President of the country outlined one of the main tasks of the Kazakh society - the protection of motherhood and childhood from violence. Today we see many examples of society's intolerance to this phenomenon. At the moment, there are a number of measures to prevent and combat domestic violence. These include legislative acts, the creation of hotlines, crisis centers, shelters and shelters for victims of domestic violence, and the provision of psychological assistance to victims. In particular, in Kazakhstan on December 4, 2009, Law No. 214-IV "On the Prevention of Domestic Violence" (with amendments and additions in 2017) was adopted. The Standard for the provision of social services to victims of domestic violence has been adopted. In July 2017, a pilot social project of the Public Foundation "Institute of Equal Rights and Equal Opportunities of Kazakhstan" was started - the shelter "ARASHA" for victims of domestic violence with the support of the employment and social programs of Almaty and Nur Otan.

But, despite this, official statistics will not decrease. According to the National Commission for Women's Affairs and Family and Demographic Policy under the President of the Republic of Kazakhstan, in 2006, 360 facts of crimes in the family sphere, 63 committed murders and 87 inflicted medium harm to health were recorded. In these situations, it is children and adolescents who are the most vulnerable, unprotected part of our society. Brutal treatment of them, neglect of their interests not only causes irreparable harm to their health, both physical and mental, but also has serious social consequences.

Bibliography

- 1 Miteva P. *Technology crisis intervention as a crisis intervention//Herald of the Kaznu. A series of Pedagogical science ".-012.-No. 2 (36). 48-52 p.*
- 2 *Dictionary of the social pedagogue and social worker / ed. I.I. Kalacheva and others - 2 nd ed. - Minsk: Belarusian Encyclopedia, 2003. – 252 p.*
- 3 Alexeeva I.A., Novoselsky I.G. *Child abuse. Causes. Consequences. Assistance. -M.: Genesis, 2006.-256 p.*
- 4 Eruslanova R.I. *Domestic violence: a training manual-moscow: dashkov and co, 2010. -224 p.*
- 5 Mocovkina E.V., Pikalova A.M. *Violence against women in the family as socio-psychological problem//pedagogy: tradition and innovation: proceedings of the VI Internat. researcher. conf-Chelyabinsk: two Komsomolets, 2015. 270-271 p.*
- 6 Sereda N. *So widely that even not visible: domestic violence through the eyes of adults and adolescents. From the experience of women's crisis centres//violence and social change: theory, practice, and research. -2007. No. 11. 22-24 p.*
- 7 Pisklakova M., Sinelnikov A. *Anatomy of violence//social worker about the problem of domestic violence: instructional materials from the experience of crisis centres for women. E. Potapov. -M., 2001. -56 p.*
- 8 Sinelnikov A. *Socio-psychological rehabilitation of women and children affected by domestic violence: training manual-Barnaul, 2012-50 p.*
- 9 *Domestic violence: Especially psychological rehabilitation. N.M. Platonov and J.P. Platonova. — Spb.: Rech, 2004.-154 p.*
- 10 Furmanov I.A. *Psychology of children with conduct disorders: Vlados-press, 2004.-123 c.*

- 11 Shheulova E.a., Nikolaev A.e. *Opportunities organization of social work with children affected by family violence/modern scientific research and innovation.*-2016.-№12 URL: <http://web.snauka.ru/issues/2016/12/76367> (22.08.2017).
- 12 Osuhova N. *Application of psychodrama psychotherapy with children survivors of violence.* -M.: Chisty Prudy, 2005. -32 p.
- 13 World Health Organization, 'World Report on Violence and Health', ed. by Krug, Etienne G., et al., Geneva, 2002.
- 14 Brown, Brett V., and Sharon Bzostek, 'Violence in the Lives of Children', *Cross Currents, Issue 1, Child Trends DataBank*, August 2003.
- 15 James, M., 'Domestic Violence as a Form of Child Abuse: Identification and Prevention', *Issues in Child Abuse Prevention*, 1994
- 16 Centers for Disease Control and Prevention, and Calverton, MD, ORC Macro, 'Reproductive, Maternal and Child Health in Eastern Europe and Eurasia: A Comparative Report', Atlanta, GA 2003.
- 17 Indermaur, David, 'Young Australians and Domestic Violence', *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, No. 195, Canberra, 2001.
- 18 Osofsky, Joy D., 'The Impact of Violence on Children', *The Future of Children – Domestic Violence and Children*, Vol. 9, no. 3, 1999.
- 19 Koenen, K.C., et al., 'Domestic Violence is Associated with Environmental Suppression of IQ in Young Children', *Development and Psychopathology*, Vol. 15, 2003, pp. 297-311.
- 20 Perry, B.D. 'The neurodevelopmental impact of violence in childhood', Chapter 18 in: *Textbook of Child and Adolescent Forensic Psychiatry*, (Eds., D. Schetky and E.P. Benedek) American Psychiatric Press, Inc., Washington, D.C. pp. 221-238, 2001.
- 21 Fantuzzo John W. and Wanda K. Mohr, 'Prevalence and Effects of Child Exposure to Domestic Violence', *The Future of Children – Domestic Violence and Children*, vol. 9, no. 3, 1999.
- 22 Kernic, M.A. et al., 'Behavioral Problems among Children whose Mothers are Abused by an Intimate Partner', *Child Abuse and Neglect*, Vol. 27, no. 11, 2003, pp. 1231-1246.
- 23 Felitti V.J. et al, 'The Relationship of Adult Health Status to Childhood Abuse and Household Dysfunction', *American Journal of Preventive Medicine*, Vol. 14, 1998, pp. 245-258.
- 24 Herrera, V. and McCloskey, L. 'Gender Differentials in the Risk for Delinquency among Youth Exposed to Family Violence', *Child Abuse and Neglect*, Vol. 25, no.8, 2001 pp. 1037-1051.
- 25 Anda, R.F., Felitti, V.J. et al. 'Abused Boys, Battered Mothers, and Male Involvement in Teen Pregnancy', *Pediatrics*, Vol. 107, no. 2, 2001, pp.19-27.
- 26 Baldry, A.C., 'Bullying in Schools and Exposure to DV', *Child Abuse and Neglect*, vol. 27, no. 7, 2003, pp. 713-732.
- 27 World Health Organization: *violence and its impact on health. Report on the situation in the world.* -2002. -346, ISBN: 5- 7777- 0225- 2
- 28 *Violence Against Children In The Caribbean Region Regional Assessment Un Secretary General's Study On Violence Against Children*, UNICEF, Child Protection Section 2006, ISBN-13: 978-92-806-4070-0 ISBN-10: 92-806-4070-4

Әлімбаева М.

«БМ012400-Педагогикалық өлшемдер» мамандығының 2 курс магистранты, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., mina_1@mail.ru

Әмірова К.

«БМ012400-Педагогикалық өлшемдер» мамандығының 2 курс магистранты, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.

ШӘКІЛДЕУ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МОНИТОРИНГ ОҚУ ЖЕТІСТІГІН ӨЛШЕУДІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІ РЕТІНДЕ

***Түйін:** мақалада шәкілдеу мен педагогикалық мониторинг бақылау-бағалаушылық материалдардың маңызды көрсеткіштері ретінде қарастырылады. Шкаланың көмегімен шынайы процестерді моделдеу әдісі бірқатар жүйенің жеке атрибуттарының сандық және сандық емес мәндері негізінде жүргізіледі. Мониторинг көрсеткіштерінің жиынтығы әрқашан да білім берудегі ортақ тенденциялармен, үкіметтің және білім беруді басқарушы органдарымен тығыз байланыста жүзеге асырылады.*

***Резюме:** в статье шкалирование и мониторинг рассматриваются как одним из значимых показателей контрольно-оценочных материалов. Шкалирование позволяет разбить описание сложного процесса на описание параметров по отдельным шкалам. Основная цель мониторинга качества образования заключается в том, чтобы подчеркнуть особенности этих целей в улучшении качества школьного образования.*

***Resume:** In this article Scale is examined both method of design of the real processes through scales and both method of appropriation both numerical and unnumerical, values to the separate attributes of some system. Scale allows to break up description of difficult process on the specification of parameters on separate scales. The main goal of monitoring the quality of education is to emphasize the features of these goals in improving the quality of school education.*

Бүгінгі күні педагогикалық өлшемдер ғылымын оқып-үйренудің маңызы артып келеді. Осыған орай, қазіргі кезде жасалып жатқан реформалар, қоғамның әлеуметтік-экономикалық, саяси бағыттардағы өрлеулер құзыретті тұлғаның мәртебесін көтеріп, мерейін үстем етуде. Бақылау-бағалаушылық материалдарының маңызды көрсеткіштерінің бірі – шәкілдеу және педагогикалық мониторинг. Шәкілдеу білім беру сапасын өлшеуде, ортақ белгілерді реттеуде өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Педагогикалық мониторинг жалпыға белгілі бақылау түрлерінен оқушының оқу деңгейі мен оқыту жағдайына үздіксіз қадағалауды қамтамасыз ететін өзінің ұйымдастыру түрі, жинақтау, сақтау, мәліметті өңдеу және тарату қызметтері бойынша ерекшеленеді.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты жолдауындағы төртінші басымдылық білім беру жүйесіне қатысты, бұл кездейсоқтық емес — адами капиталдың сапасы әр адамның білімділігі және кәсіби шеберлігі деңгейімен тікелей байланысты [1]. Әлемді игеру сапалық танымнан бастау алды. Адам ешқандай қиындықтарсыз сапалық ерекшеліктерге ие болды, игерілген білімдер тиімді қолданыста жүрді. Алайда, көп кешіктірмей практика жалпы біртұтас заттардың ұқсастықтарын анықтауды және ортақ қасиеттері бойынша түрлі сапалы өлшемдерді салыстыруды айқындайды. Осылай, өлшемдер мен есептеулердің қажеттілігі туындады.

Қоршаған ортаның сандық және сапалық құбылыстары бір-бірімен тығыз байланысты. Педагогикалық құбылыстардың сапалық және сандық сипаттамаларын бірлікте оқып-үйренген жөн. Осыған орай, қазіргі кездегі әлемдік бірлестіктерді интеграциялауда бірнеше стратегиялық қадамдар жасалды. Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясында: «Жоғары оқу орындары білім беру қызметімен шектеліп қалмауы тиіс. Олар қолданбалы және ғылыми-зерттеушілік бөлімшелерін құруы және дамытуы қажет. Біз академиялық автономия кепілдігін берген жоғары оқу орындары тек оқу бағдарламаларын жетілдірумен шектелмей, өздерінің ғылыми-зерттеушілік қызметін де белсенді дамытуы тиіс» – деп атап көрсетті [2,4]. Саяси, экономикалық, мәдени жүйенің өзгеруі әсерінен Қазақстанның нарықтық экономика жағдайында демократиялық жолмен дамуы білім моделіне де келелі өзгертулер енгізді.

Шәкілдеу – сандық жүйенің көмегімен шынайы процестерді моделдеу әдісі [3]. Модельдің ең қарапайым түрі – нысандарды көрнекі етіп сурет, кескін, сызба формасында графикалық түрде көрсету. Ал, педагогикалық мониторинг білім беру жүйесінің қызметі туралы ақпаратты жинап, сақтап, саралап, таратуға және оның үздіксіз бақылап отыруға, даму болашағына болжау жасауға мүмкіндік беретін жұмыс жүйесі ретінде түсіндіріледі.

Жалпы білім сапасы көп айтылып жүрген бүгінгі шақта оқу-тәрбие үрдісінің әр түрлі қырларын талдауда мониторингтік зерттеу таптырмас құрал болып табылады. Мониторингтік зерттеу нәтижесінде оқу-тәрбие үрдісі туралы дәл, әділ тез ақпарат алуымызға болады. Ол ағылшынның «monitoring» деген сөзі мен латынның «monitor» деген сөзінен шыққан бақылау, бағалау деген

ұғымды білдіреді [4]. Оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастыру сапасының артуына септігін тигізетін мониторингті ұтымды қолдану ұстаз шеберлігін шыңдайды және оқушы мен мұғалім біліктілігін арттыра түсері даусыз.

Мониторинг көрсеткіштерінің жиынтығы әрқашан да білім берудегі ортақ тенденциялармен, үкіметтің және білім беруді басқарушы органдарымен тығыз байланыста жүзеге асырылады. Кең ауқымды мәліметтер мен сипаттамалық статистика мәліметтерін жинау тек білім беру жүйесі үшін ғана маңызды емес, ол сондай-ақ саяси сипатқа ие.

Күрделі процестерді зерттеуде, жаңа құрылыстардың конструкцияларын жасауда адам ылғи модельді пайдаланады [5, 167]. Яғни, педагогикалық өлшемдердің моделі ретінде әлеуметтік ғылымдарда (антропология, әлеуметтану, психология, т.б.) шәкілдеу оқылатын құбылыстарды математикалық талдаудың маңызды құралдарының бірі, бақылау, құжаттарды оқып-үйрену, сауалнама сұрақтары, эксперименттер немесе тестлеу арқылы алынған эмпирикалық берілгендерді ұйымдастыру тәсілі. Әлеуметтік және психологиялық нысандардың бірқатарын олардың орны мен уақытына қарай анықтау мүмкін емес, және тікелей өлшеуге жүгінеді. Сондықтан эмпирикалық сипаттағы сандық жүйенің ерекшеліктеріне қатысты сұрақтар туады. Шәкілдеудің түрлі әдістері сапалық сипаттамаларды қандай да сандық ақпараттарға көшірудің ерекше тәсілдері бола алады.

Шәкілдеудің жалпы процесі қандай да бір ережелер бойынша құрастырылады және екі кезеңнен тұрады:

1) берілгендерді жинақтау кезеңінде психологиялық ақпараттардың негізінде зерттелетін нысандардың эмпирикалық жүйесі құрылады және арасында қарым-қатынас түрлері орнайды;

2) берілгендерді талдау кезеңінде ақпараттардың көлемдеріне сай нысандардың эмпирикалық жүйесін моделдейтін қарым-қатынас, яғни, сандық жүйе құрылады; кейде бұл кезең шәкілдеу әдістерін таңдау мен жүзеге асыру ретінде де белгіленеді.

Мониторинг диагностикалық сипаттағы көптеген күнделікті міндеттерді шешуге көмектеседі. Мониторинг арқылы алынған мәліметтер жекелеген пәндердің бөлімдерін меңгерудегі жүйеленген қиындықтарды анықтауға, оқытушылар жұмысындағы инновациялық әдістердің тиімділігін, студенттердің оқудағы сәтсіздіктерінің себептерін диагностикалауға, оларды пәндік, әлеуметтік-экономикалық және басқа да факторлармен байланыстыра отырып анықтауға көмектеседі. Мониторинг жүйесі кері байланыстың орындалуын қамтамасыз етеді, оқыту жүйесінің күшті және әлсіз жақтарын анықтап, талдауға көмектеседі.

Ал, шәкілдеу әдістерінің көмегімен екі түрлі міндеттерді тиімді шешуге болады:

1) олардың топтық бағалауымен нысандардың жиынтығын сандық бейнелеу; бұл жағдайда, бейнелеу бағалау шкаласының көмегімен жүзеге асырылады;

2) индивидтердің ішкі сипаттамаларын сандық бейнелеу бекіту арқылы әлеуметтік-психологиялық құбылыстарға қарым-қатынасы көрініс табады

Соңғы уақытқа дейін педагогикалық ғылым сапалық деңгейде қалды. Онда бақылау мен эксперименттің байытылған материалдарын бейнелейтін эмпирикалық бөлімі жақсы қарастырылады; материалды жүйелейтін теориялық бөлігі де байытылады. Мұнда дамыған ғылымды сипаттайтын үшінші логикалық бөлігі – математикалық бөлігі қажет.

Қорыта келе айтарымыз, шәкілдеу педагогикалық өлшемдерді моделдеудің маңызды әдісі ретінде зерттелетін сипаттамаларға балл немесе басқа да сандық көрсеткіштер береді деп ой түйіндеуге болады. Ал, мониторинг жүргізудің нәтижесінде білім беру ұйымдарындағы көп мәселелерді талдап, сараптап, оқушымен жұмыс, педкадрлармен жұмыс сапасын арттыруға болады. Жүйелі талдаудың арқасында сабаққа қатысу деңгейі жақсарады, маңызды себептерсіз сабаққа келмеушілік қысқарады.

Болашақта мониторингтік зерттеу жүргізуіне байланысты тәжірибені ескере отырып, жұмыста тек сандық деректер ғана қолданылады. Сонымен қатар дұрыс бағытта жүргізілген педагогикалық талдау мен жоспарлы жүйе оқушылар мен мұғалімдердің жетістіктерге жетуіне ынталандырып, мектептің рейтингілік бағасының жоғарылауына себепкер болады.

Қолданылған әдебиеттер

1. Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 31 қаңтар 2017 жыл.

2. Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы.

3. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі. Педагогика және психология, Алматы: «Мектеп», 2002, -251б.

4. Словарь практического психолога. — М.: АСТ, Харвест. С. Ю. Головин, 1998, с. 931-932.

5. Бұлақбаева М.К. Заманауи және классикалық тесттерге кіріспе /Оқу құралы. – Алматы, 2016.

К ПРОБЛЕМЕ ПРЕДСТАВЛЕННОСТИ ПОНЯТИЯ ИНТЕНЦИЯ В ГУМАНИТАРНЫХ НАУКАХ

Резюме: В статье рассматриваются общие тенденции развития современной лингвистики как ведущей области гуманитарного знания. В статье нашли отражение материалы о специфике представленности понятия интенция в гуманитарных науках. Нами была проведена определённая исследовательская работа, в результате которой мы установили междисциплинарный характер содержания понятия интенция, при котором приоритетными становятся исследования когнитивной природы языка.

Түйін: Мақалада гуманитарлық білімнің жетекші саласы – қазіргі заманғы лингвистиканың жалпы даму әлеуеттері қарастырылады. Сонымен қатар мақалада гуманитарлық ғылымдардағы интенция ұғымының ерекшеліктері туралы материалдар көрініс тапқан. Белгілі бір зерттеу жұмыстарын жүргізу нәтижесінде интенция ұғымы мазмұнының пәнаралық сипатын анықтадық, осы ретте тілдің когнитивті табиғатын зерттеу басымдыққа ие болады.

Summary: The article considers general trends in the development of modern linguistics as the leading field of humanitarian knowledge. The article reflects materials about the specificity of the concept of intention in the humanities. We carried out a certain research work, as a result of which we established an interdisciplinary nature of the content of the intention concept, in which research on the cognitive nature of language becomes a priority.

Целью настоящей статьи является исследование интенции говорящего, являющейся базовым понятием всестороннего рассмотрения, что обусловлено востребованностью в современной лингвистике и смежных науках.

Интенция (лат. *intentio*) — лат. слово «*intentio*» имеет широкий спектр значений. В Средние века оно использовалось для перевода греч. слова «*tonos*» («напряжение») — термина философии стоиков, характеризующего активную и упорядочивающую функцию пневмы или, у др. авторов, мирового вещества. В средневековой традиции значения «*intentio*» могут быть разделены на две семантические подгруппы: практическую и теоретическую. К первой относится употребление его для обозначения воли и ее целей. Так, у Августина оно обозначает направленность души к цели, которая в позитивном отношении может быть только Богом. В то же время «внимание ума» («*animi intentio*»), согласно Августину, составляет — наряду с объектом, который мы воспринимаем, и актом нашего восприятия — существенный элемент познания. Особенно ясное выражение практического значения «*intentio*» обнаруживается в «Этике» П. Абеляра, который проводит различие между поступком (*opus*) и намерением (*intentio*) т.о., что нравственной оценке со стороны Бога подвергается только намерение человека (недоступное познанию со стороны др. людей), в то время как любой поступок сам по себе является этически нейтральным[1].

В лингвистической философии под интенцией понимается субъективное значение говорящего, а интенциональность является основополагающей стороной речевого механизма и продуцируемой им речи.

В теории речевых актов интенция рассматривается в контексте иллокутивных сил высказывания и иллокутивных типов речевых актов. Разграничиваются стандартные, формальные, диалогически-ориентированные, лексиколизированные типологии иллокутивных актов и типологии в контексте социального взаимодействия. В целом иллокуция характеризуется целенаправленностью, т.е. интенциональностью.

Социолингвистика анализирует реализацию интенции в аспекте социальной отнесенности. Отмечено, что выбор речевого выражения коммуникативной интенции говорящего должен согласовываться с социальными характеристиками адресата. Особо выделяются параметры возраста, общественного положения коммуникантов.

В психолингвистике интенцию относят к характеристикам начального этапа порождения высказывания. Она относится к промежуточной стадии между формированием мотива высказывания и внутренним программированием высказывания. Таким образом, процесс опосредования коммуникативных интенций делает возможным переход от планирования к непосредственной семантико-грамматической реализации замысла высказывания.

В теории речевого воздействия интенция рассматривается в отношении разработки ее оптимальной вербализации. Успешность реализации коммуникативной интенции напрямую зависит от выбора наиболее эффективных стратегий и тактик речевого поведения для каждого конкретного типа интенции, что демонстрирует уровень коммуникативной компетенции субъекта общения. Сюда также примыкает понятие о правилах построения и условиях успешности речевого акта и достижении перлокутивного эффекта (соблюдение / нарушение Кооперативного Принципа, применение разговорной имплицатуры).

В своем исследовании мы рассматриваем феномен интенции, как важнейшего компонента речевой деятельности, непосредственно в контексте функционирования речевых процессов, характеризующихся ситуативной и контекстной обусловленностью.

Следует отметить, что интенция говорящего отличается многоплановостью. Общая интенция является одновременным проявлением нескольких частных, наслаивающихся друг на друга интенций. Они различаются по этапу и времени реализации на исходные («первичные») и конечные, акторечевые и постакторечевые[2].

В Национальном корпусе русского языка нами выявлены следующие контексты использования понятия интенция:

М. В. Мусийчук. О сходстве приемов остроумия и механизмов построения парадоксальных задач // «Вопросы психологии», 2003

Таким образом реализуется интенция юмора как механизма изменения смысла в процессе восприятия. [М. В. Мусийчук. О сходстве приемов остроумия и механизмов построения парадоксальных задач // «Вопросы психологии», 2003]

Виктор Пелевин. Бэтман Аполло (2013) Интенция магического червя обычно ощущается нами как наше собственное желание. [Виктор Пелевин. Бэтман Аполло (2013)]

О. В. Аронсон. Коммуникативный образ. Кино. Литература. Философия. Ч. II (2007)

«Помимо своей направленности, она иная по существу: интенция поэта наивна, изначально и наглядна, в то время как переводческая — производив, окончательна и умозрительна. [О. В. Аронсон. Коммуникативный образ. Кино. Литература. Философия. Ч. II (2007)]

Так происходит, поскольку интенция переводчика, в отличие от авторской, направлена не на содержание, а на сам язык и на его ограничения в отношении способа выражения возможных содержаний. [О. В. Аронсон. Коммуникативный образ. Кино. Литература. Философия. Ч. II (2007)]

Задачей экранизации является в этом случае отыскание того типа образов, который был бы соотносим с опытом современного существования и при этом был бы «дополнительным» к текстам ровно настолько, чтобы не была разрушена их интенция священного. [О. В. Аронсон. Коммуникативный образ. Кино. Литература. Философия. Ч. II (2007)] Для Чехова — его специфическая этика принципиальной недостаточности искусства, его социальная интенция, накладывающая ограничения на сферу выразительности, заставляющая искать неиспользованные возможности языка, возможности не социального описания «типов», чего в русской литературе XIX века было немало, а такого единичного, частного жеста, характера, в которых бы проявлялась не та или иная группа людей, а некое «состояние времени». [О. В. Аронсон. Коммуникативный образ. Кино. Литература. Философия. Ч. II (2007)]

Муратова, используя свою специфическую манеру, через аттракцион, обнаруживает образ времени, образ именно сегодняшнего дня, его «настроение» в чеховских текстах, поскольку в них уже есть эта интенция. [О. В. Аронсон. Коммуникативный образ. Кино. Литература. Философия. Ч. II (2007)]. А. Гогтишвили. «Эйдетический язык» (реконструкция и интерпретация радикальной феноменологической новации А. Ф. Лосева) (2006). Первые склонны, по Стросону, считать, что коммуникация-интенция есть базовая составляющая значения вообще и, следовательно, детерминирует самую природу языка, определяя и его сущностные свойства, и формы становления и протекания языкового смысла. [Л. А. Гогтишвили. «Эйдетический язык» (реконструкция и интерпретация радикальной феноменологической новации А. Ф. Лосева) (2006)] Вторые придерживаются того мнения, что коммуникация-интенция не входит в базовый уровень значения и смысла и, соответственно, в сущность языка, что это — периферия языковой жизни, почти случайность, что значение предложений детерминировано семантическими и синтаксическими правилами, не имеющими никакого отношения к интенции и коммуникации, а определяемыми совсем иным параметром — условиями истинности, т. е. [Л. А. Гогтишвили. «Эйдетический язык» (реконструкция и интерпретация радикальной феноменологической новации А. Ф. Лосева) (2006)]

Л. А. Гогтишвили. К феноменологии непрямого говорения. Глава 2 (2006) В терминах феноменологии это значит, что в таких случаях внутренне расщепляется единая интенция, но за счет

антиномического контраста расщепивших ее нозс она тем не менее сохраняет референциальную силу, сохраняет нозматическое «зрение» (в статье «Антиномический принцип Вяч. [Л. А. Гоготишвили. К феноменологии непрямого говорения. Глава 2 (2006)]

Л. А. Гоготишвили. К феноменологии непрямого говорения. Глава 3 (2006) Но непротяженные нозтические смыслы могут быть и «значительней» протяженных, их вспышка способна привести в движение язык, разбудить семантику, разрядить непрямыми смыслами имеющееся в языковой «текстуре» напряжение, они могут трансформированно сохраняться как доминирующая несемантизированная интенция, связующая последовательность языковых актов в качестве, напр. [Л. А. Гоготишвили. К феноменологии непрямого говорения. Глава 3 (2006)] С. 5-31): «Можно сказать, что наррация есть особая интенция говорящего или пишущего субъекта дискурсии. [Л. А. Гоготишвили. К феноменологии непрямого говорения. Глава 3 (2006)]

Объективные сложности в дистрибуции терминологии, по причине каковых мы здесь оставляем вопрос о соотношении языковой модальности и языковой интенции без рассмотрения, вызваны, по всей видимости, генетической связью подразумеваемых феноменов (интенция «направлена» на объект, который наделяется тем или иным модусом бытия, исходя из модальности этого направленного на него интенционального акта). [Л. А. Гоготишвили. К феноменологии непрямого говорения. Глава 3 (2006)]

Л. А. Гоготишвили. К феноменологии непрямого говорения. Глава 4 (2006) рикеровский тезис об «интенции текста» (в смысле — не «автора»), на деле «порывают с той самой феноменологией, у которой они, якобы, заимствуют термин «интенция»: ведь для феноменологии интенция тесно связана с «сознанием»; текст же «сознанием» не обладает» (с. [Л. А. Гоготишвили. К феноменологии непрямого говорения. Глава 4 (2006)] Описывая две противоположные трактовки — интенционалистскую (признающую необходимость искать в тексте последовательное и связное намерение автора) и антиинтенционалистскую (предполагающую, что в тексте мы всегда обнаруживаем лишь то, что «говорит нам» сам текст, независимо от намерений своего автора), — сам Компаньон придерживается той точки зрения, что «интенция действительно составляет единственный мыслимый критерий правомерности толкования, но только она не тождественна ясному и осознанному умыслу» автора, так как существует множество видов «интенциональной деятельности», «которые не являются предумышленными и сознательными» (там же, с. [Л. А. Гоготишвили. К феноменологии непрямого говорения. Глава 4 (2006)] [Л. А. Гоготишвили. Символизм Вяч. Иванова на фоне имяславия (2006)

Имя Дионис описывается Ивановым как обретенное аналитически-лингвистическим путем: как только идея бога экстатических радений соединилась с идеей его сыновства по отношению к верховному богу, так сразу же и укрепилось имя Дионис, внутреннюю форму которого Иванов склонялся толковать как «сын Зевса» (так ли это на самом деле — для нас здесь несущественно, нам важна лишь соответствующая интенция ивановской мысли). [Л. А. Гоготишвили. Символизм Вяч. Иванова на фоне имяславия (2006)]

С. С. Неретина, А. П. Огурцов. Пути к универсалиям. Раздел I. Истоки (2006)

21 Уже Яска в своей этимологии выявляет металингвистические категории (действенность, содействие, интенция, установление однозначности, двусмысленность), которые задают рамку соотнесения для грамматического анализа. [С. С. Неретина, А. П. Огурцов. Пути к универсалиям. Раздел I. Истоки (2006)]

Это определенная диспозиция, или интенция, предполагающая вещь, бытие, реальность. [С. С. Неретина, А. П. Огурцов. Пути к универсалиям. Раздел I. Истоки (2006)]

Интенция вещи характеризует не только ее действительность и мыслимость, но и ее возможность. [С. С. Неретина, А. П. Огурцов. Пути к универсалиям. Раздел I. Истоки (2006)]

С. С. Неретина, А. П. Огурцов. Пути к универсалиям. Раздел II. Творец и род (2006)

Идея Абельяра об ответственности за намерения совершить поступок (интенция поступка) перед Богом обернулась для Боэция кровавой ответственностью перед земным судом. [С. С. Неретина, А. П. Огурцов. Пути к универсалиям. Раздел II. Творец и род (2006)]

И в этом Иоанн Скот, по-видимому, действительно следует Боэцию (на что указывает В. В. Петров), который, перелагая Цицерона, говорил, что энтимемы, то есть сокращенные силлогизмы, в которых одна из посылок, остающаяся в уме, опускается, «могут возникать из противоположных заключений не потому, что любая интенция не может выражаться одним и тем же именем (ведь энтимема — это ментальное схватывание, *mentis conceptio*, которое может соответствовать всем мыслям разом), но потому, что эти мысли, которые накоротке собираются от противного, наиболее остры». [С. С. Неретина, А. П. Огурцов. Пути к универсалиям. Раздел II. Творец и род (2006)]

Неретина, А. П. Огурцов. Пути к универсалиям. Раздел III. Спор об универсалиях (2006), ..а скорее прикидка ума, ориентация его на вещь, его замысел, предвидение, интенция. [С. С. Неретина, А. П. Огурцов. Пути к универсалиям. Раздел III. Спор об универсалиях (2006)].

С. 85. Интенция Очевидно, таким образом, что Абельяр рассматривает слова и вещи в каком-то особенном аспекте. [С. С. Неретина, А. П. Огурцов. Пути к универсалиям. Раздел III. Спор об универсалиях (2006)].

Этот термин — интенция, *intentio* — употреблялся еще Августином, а может быть, и раньше, а затем разрабатывался Авиценной, который, как и прочие средневековые философы-теологи, пытался объяснить происхождение универсалий в эмпирическом и интеллигибельном единстве. [С. С. Неретина, А. П. Огурцов. Пути к универсалиям. Раздел III. Спор об универсалиях (2006)].

Для определения универсалии Авиценна и использует термин «интенция», который не противоречит латинской традиции, как полагает А. де Либерабо (выше мы писали об Августине, но он встречается и у Тертуллиана), а, напротив, соответствует монотеистическому мировоззрению, «схватывающему» в единство и единством мир. [С. С. Неретина, А. П. Огурцов. Пути к универсалиям. Раздел III. Спор об универсалиях (2006)].

Но если «концепт» образован от глагола «*concipere*», «схватывать», «понимать» в глубинном смысле, то «интенция» — от глагола «*intendere*», «натягивать», «простирать», «настораживать», «направлять» или «понимать», «внимательно следить за тем, что хочется сказать или имеется в виду в момент действия». [С. С. Неретина, А. П. Огурцов. Пути к универсалиям. Раздел III. Спор об универсалиях (2006)].

«Эти же универсалии не существуют в интеллекте как форма в материи или акциденция в субъекте, ведь сущее в душе скорее есть интенция вещи, чем вещь». [С. С. Неретина, А. П. Огурцов. Пути к универсалиям. Раздел III. Спор об универсалиях (2006)].

Она, интенция, «не обретает вид и не индивидуируется из-за того, что она в нетелесном интеллектуальном свете, но остается универсальной». [С. С. Неретина, А. П. Огурцов. Пути к универсалиям. Раздел III. Спор об универсалиях (2006)].

Принимая различие потенциального и деятельного разумов, которое провел Аристотель, Альберт проводит различие между двумя интенциями: первая интенция как акт интеллекта направлена на внешний предмет, таким путем формируется понятие единичной вещи; вторая интенция имеет своим предметом акты интеллекта (универсальные понятия, правила вывода и пр. [С. С. Неретина, А. П. Огурцов. Пути к универсалиям. Раздел III. Спор об универсалиях (2006)] .

Это вообще было свойственно парижским теологам — исследовать интеллект и интеллигибельное само по себе, это — основная директория мысли, показывающая возможности интенции вещи и ее индивидуации, ибо интенция как таковая, по Альберту, еще не индивидуируется и не обретает вида «из-за того, что она в нетелесном интеллектуальном свете, но остается универсальной» (с. [С. С. Неретина, А. П. Огурцов. Пути к универсалиям. Раздел III. Спор об универсалиях (2006)]).

Если мы помним, то покой — это та точка напряженности, в которой Ансельму Кентерберийскому «преднеслось» доказательство бытия Бога, в которой едины не только разум и вера, но и бытие и мышление, в которой укоренено понимание — основная интенция стремящегося к покою разума. [С. С. Неретина, А. П. Огурцов. Пути к универсалиям. Раздел III. Спор об универсалиях (2006)] .

Б. С. Братусь. Леонтьевские основания смысловых концепций личности (2004) // «Вопросы психологии», 2004.08.10

Личность» А.Н. Леонтьев вновь обсуждает эти две основополагающие формулы, но в преломлении их непосредственно к собственной психологической концепции: «дело» как деятельность и «слово» как внутренняя интенция, означенная потребность, сознание, аффект, переживание. [Б. С. Братусь. Леонтьевские основания смысловых концепций личности (2004) // «Вопросы психологии», 2004.08.10].

В. П. Зинченко. Теоретический мир психологии (2003) // «Вопросы психологии», 2003.10.21

Интенция всей книги К. Поппера состояла в том, чтобы проиллюстрировать действие принципа, согласно которому вся история является или должна быть историей проблемных ситуаций, и в силу этого мы лучше можем понять мыслителей прошлого [8; 81, 83]. [В. П. Зинченко. Теоретический мир психологии (2003) // «Вопросы психологии», 2003.10.21].

И. М. Савельева, А. В. Полетаев. Знание о прошлом: теория и история. Том 1: Конструирование прошлого (2003).

Хотя специализация истории как знания о прошлой социальной реальности объективно сильно дезавуирует «практическую значимость» исторических трудов, тем не менее интенция легитимизировать (объяснять, оправдывать) настоящее, опираясь на знание о прошлом (прославлять,

«преодолевать» или обвинять прошлое), остается востребованной. [И. М. Савельева, А. В. Полетаев. Знание о прошлом: теория и история. Том 1: Конструирование прошлого (2003)].

Егор Радов. Змеесос (2003) [омонимия не снята] Все примеры (1)

— Скажи мне, в чем моя интенция, если я предельно люблю каждую корпускулу бытия в любой миг, наделяя трансцендентальной сущностью феномена сам этот феномен в мире явлений? [Егор Радов. Змеесос (2003)].

С. С. Хоружий. Человек и его три дальних удела. Новая антропология на базе древнего опыта // Вопросы философии, 2003, № 1, 2003 . Все примеры (2)

Разумеется, это — специфичный, существенно недочерченный, неполно данный предмет, как мы уже замечали; и такая интенция не может стать законченным интенциональным актом в гуссерлианском смысле. [С. С. Хоружий. Человек и его три дальних удела. Новая антропология на базе древнего опыта // Вопросы философии, 2003, № 1, 2003].

Из прочих выводов, что может доставить интенция на Первоимпульс, отметим еще всего один. [С. С. Хоружий. Человек и его три дальних удела. Новая антропология на базе древнего опыта // Вопросы философии, 2003, № 1, 2003].

М. Л. Гаспаров. Записи и выписки (2001) Все примеры (1)

Интенция Когда деструктивисты вместо статической «техники» писателя говорят об интенциональной «стратегии» писателя, он у них похож на Ленина, которому важнее была победа, чем истина. [М. Л. Гаспаров. Записи и выписки (2001)].

Инна Соловьева. Продолжение театрального рассказа. В поисках радости (1990-2000). Все примеры (1)

Интенция сталинского правления, в сущности, торжествует только теперь — в рассуждениях о тридцатых годах исходят из того, что вся материя существования оказалась всецело замещена чем-то неразмышляющим, идеологизированным, убийственным, энтузиастическим, однородным. [Инна Соловьева. Продолжение театрального рассказа. В поисках радости (1990-2000)].

В. М. Молчанов. Предпосылка тождества и аналитика различий // , 1999 . Все примеры (2)

Однако нет сомнения, что при разложении этих комплексов мы всегда достигаем первичных интенциональных характерных свойств, которые, по своей дескриптивной сущности, не позволяют редуцировать себя к каким-либо иным психическим переживаниям; и опять-таки нет сомнения в том, что единство дескриптивного рода “интенция” (“типологическое свойство акта”) (“Aktcharakter”) обнаруживает видовые различия, которые основываются в чистой сущности этого рода и предшествуют как *Argiōi* всей эмпирически психологической фактичности» [18] . [В. М. Молчанов. Предпосылка тождества и аналитика различий // , 1999] .

Из того, что существует многообразие интенций не следует, что существует интенция как таковая, если интенция обязана быть дескриптивным положением дел. [В. М. Молчанов. Предпосылка тождества и аналитика различий // , 1999] [омонимия не снята] ←...→

В. Е. Хализев. Теория литературы (1999) . Все примеры (1)

Ту же мысль выражают современные ученые: «Тема есть некоторая установка, которой подчинены все элементы произведения, некоторая интенция, реализуемая в тексте» 103. [В. Е. Хализев. Теория литературы (1999)] [омонимия не снята] ←...→6) .

В. М. Молчанов. Одиночество сознания и коммуникативность знака // , 1997 . Все примеры (9)

Таким образом, чистая интенция значения есть не что иное, как чистый акт придания значения, заключенный в оболочку конкретного психического переживания. [В. М. Молчанов. Одиночество сознания и коммуникативность знака // , 1997].

То, что конкретное психическое переживание имеет функцию чистой интенции значения, означает, собственно, что чистый акт придания значения — это ядро оболочки, или тело, облаченное в грамматические и конкретные психологические одеяния (*Gewand*), если не только достроить образ Гуссерля, но и обратить внимание на то, что интенция значения действительно имеет атомарную природу (об этом несколько позже). [В. М. Молчанов. Одиночество сознания и коммуникативность знака // , 1997]

Таким образом, значение как объект чистой логики, которое еще только предстоит освободить от психологической оболочки, уже выступает в качестве образца, с которого срисовывается ядро психического переживания — чистый опыт придания значения, или интенция значения, благодаря которому возможно само значение. [В. М. Молчанов. Одиночество сознания и коммуникативность знака // , 1997].

Сообщается всегда некоторая «мысль», интенция, т.е. значение. [В. М. Молчанов. Одиночество сознания и коммуникативность знака // , 1997]

Следует отметить, что интенция имеет тенденцию меняться даже по ходу отдельного высказывания: автор высказывания строит свою речь, одновременно интерпретируя ее и внося коррективы в тактическое воплощение стратегического замысла. Таким образом, вербализованная интенция не всегда тождественна исходной интенции, что объясняется необходимостью постоянного выбора говорящим языковых средств ее реализации и соблюдения ряда прагматических ограничений (условия успешности, нормативные аспекты речевой коммуникации).

Список литературы:

1. <https://dic.academic.ru/> 11.04.2018 22.00
2. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat
<http://www.dissercat.com/content/intentsiya-govoryashchego-v-aspekte-kommunikativno-tselevoi-semantiki#ixzz5CtsrFEWM> 10.04.2018 16.00
3. Бондарко, А.В. Теория значения в системе функциональной грамматики Текст. : на материале русского языка / А.В. Бондарко / Российская академия наук: Ин-т лингвистических исследований. М.: Языки славянской культуры, 2002. - 736 с.
4. <http://www.ruscorpora.ru/>

Космуратова А.Н.

старший преподаватель, Евразийский Национальный Университет им.Л.Н.Гумилева
nursseit@mail.ru

КОНТРОЛЬ ОБУЧЕННОСТИ КОММУНИКАТИВНЫМ УМЕНИЯМ

Резюме: В данной статье рассказывается о том, что регулярное проведение контроля усвоения учебного материала способствует повышению эффективности обучения. О новой технологии освоения иностранных языков НЕОС. О различных видах и формах проверки коммуникативных умений иностранных учащихся к общению как с пользователями, так и с носителями изучаемого языка.

Ключевые слова: функция контроля, время проведения, форма контроля, средства контроля.

Түйіндеме: Бұл мақалада оқу материалдарды жүйелі түрде тексеру, оның тиімділігіне әсер етуі туралы айтылады. Шет тілдерді үйрену жаңа технологиясы НЕОС туралы айтылады. Шетел оқушылардың қарым-қатынас тексеру әдістері туралы ой қозғайды.

Кілт сөздер: мониторинг функциясы, уақыты, бақылау нысаны, басқару элементтері.

Summary: This article describes that regular monitoring of the assimilation of educational material helps to increase the effectiveness of training. On the new technology of mastering foreign languages NNTS. On the different types and forms of checking the communicative skills of foreign students to communicate with both users and carriers of the studied language.

Key words: monitoring function, time spending, form of control, controls.

Если процесс обучения в целом можно представить как движение информации от одного субъекта к другому, от обучающего к обучаемому, то отличие системы языковой подготовки от преподавания специальных дисциплин будет заключаться в том, что первый субъект обучения (преподаватель-языковед) управляет учебно-речевой деятельностью второго субъекта обучения (студента), передавая ему необходимый минимум знаний о языке, вырабатывая навыки и умения оперирования полученными знаниями, составляющими объект изучения, в различных сферах и ситуациях общения. Другими словами, между двумя участниками учебного общения имеет место прямая связь: от преподавателя к студенту. Обратная связь реализуется, главным образом, при итоговом контроле, т. е. во время проведения зачета или экзамена, которые выявляют успешность овладения программным материалом, выполняют оценочную функцию в обучении русскому языку как иностранному, но не позволяют слушателю-иностранцу определить и устранить пробелы в своих знаниях и умениях, а преподавателю — внести коррективы в рабочие учебные планы и руководствоваться ими в дальнейшем процессе обучения.

Как известно, конечной целью обучения русскому языку на подготовительном факультете для иностранных граждан служит приобретение учащимися способности пользоваться определенным минимумом языковых средств и речевых действий для решения важных практических задач в социальной, социально-бытовой, социально-культурной и учебно-профессиональной сферах межкультурной коммуникации. Решая проблемы формирования коммуникативной компетенции, нельзя упускать из виду обучающий, управляющий, корректирующий и стимулирующий потенциал такой формы организации учебно-речевой деятельности на занятиях, как контроль.

Не вызывает сомнения тот факт, что регулярное проведение контроля усвоения учебного материала способствует повышению эффективности обучения. Авторы новой технологии освоения иностранных языков НЕОС (Нестрессовая Естественная Обучающая Система), разработанной в соответствии с древними естественными наследственными программами адаптации в живой природе, Н.В.Черемнова и В.С.Черемнов приводят такие данные о сохранении информации в долговременной памяти в течение четырех лет: «Оказалось, что забывается 65% материала, но периодическая четырехкратная и более раз проверка усвоения снижает эту цифру до 12%» (1,406), поэтому при обучении иностранному (неродному) языку по технологии НЕОС контроль усвоения пройденного материала является постоянным и занимает не менее 25% учебного времени. В наших условиях обучения языкам такой объем контроля кажется нереальным, тем не менее целесообразно изыскать резервы учебного времени для организации данной формы учебно-речевой деятельности, поскольку нельзя не признать справедливость утверждения создателей новой технологии НЕОС, что контроль существует не для проверок, а для закрепления знаний и, добавим, коммуникативных умений.

При проведении контроля чрезвычайно важно установить, что должно стать объектом проверки: языковая или коммуникативная компетенция обучаемых, т. е. знания о языке и выработанные на их основе речевые навыки или же умение применять сформированные речевые навыки в различных учебных и реальных ситуациях общения. Мнения методистов по этому вопросу расходятся. Не

секрет, что порою контроль уровня обученности коммуникативным умениям в устной и письменной речи подменяется учетом ошибок в произношении, лексике, грамматике или орфографии, в то время как вопрос, достигнута ли цель коммуникации, правильно ли угаданы коммуникативные намерения говорящего его собеседником, адекватно ли речевое поведение собеседников условиям общения, остается без внимания. На наш взгляд, для достижения целей коммуникации необходимы прежде всего правильный выбор речевого действия и соблюдение речевых и социально-поведенческих норм, принятых данным социумом в конкретных ситуациях и условиях общения, а не только безупречное владение языковым материалом.

Таким образом, объектом контроля избирается уровень сформированности навыков и умений у иностранных учащихся в различных видах и формах речевой деятельности: чтении, аудировании, говорении, письме, устной подготовленной и неподготовленной диалогической и монологической речи.

При организации контроля коммуникативных умений следует учитывать, во-первых, уровень обученности студентов-иностранцев (элементарный, базовый, пороговый, постпороговый уровни владения русским языком), а во-вторых, актуальность и посильность данных коммуникативных умений для обучаемых, т. е. необходимо дифференцировать источники контроля. Кроме того, важно определить цели и функциональную нагрузку проводимой проверки, методически точно, корректно сформулировать коммуникативные задания, выбрать оптимальные сроки проведения того или иного вида контроля.

На учебных занятиях по русскому языку используются различные виды и формы проверки коммуникативных умений, выявляющие способность и готовность иностранных учащихся к учебному или реальному общению как с пользователями, так и с носителями изучаемого языка. Рассмотрим некоторые из них.

- Предварительный контроль.

Функция контроля — диагностическая (определение исходного уровня русским языком).

Время проведения — начало учебного года у слушателей — иностранцев третьего или четвертого уровня обучения.

Форма контроля — индивидуальный контроль, поскольку по его результатам проводится распределение студентов по группам порогового, промежуточного (средне-продвинутого) и постпорогового (продвинутого) уровней обучения.

Средства контроля — тесты, определяющие уровень владения русским языком в соответствии с требованиями программы для предыдущих этапов обучения русскому языку как иностранному, диалогически-расспросы, небольшие по объему письменные задания (например, заполнить анкету, визитную карточку).

- Промежуточный контроль.

Функции контроля — обучающая (проверка эффективности усвоения материалов определенного раздела программы по русскому языку) и корректирующая (отбор материалов для коррекции неосвоенных или недостаточно освоенных коммуникативных навыков и умений в процессе дальнейшего обучения).

Время проведения — завершение каждого раздела (темы) учебной программы.

Форма контроля — групповой или индивидуальный контроль.

Средства контроля — диалог-беседа, ролевая игра, интервью, проводимые с опорой на изученную тему, личный опыт учащихся или после просмотра видео- и киноматериалов; написание сочинения, собственного рассказа по модели текста-источника, составление резюме, эссе, реферата по материалам изученного раздела (темы). Заметим, что средства контроля избираются с ориентацией на уровень обучения.

- Срезовой контроль.

Функции контроля — диагностическая, управляющая, стимулирующая.

Время проведения — за месяц до начала экзаменационной сессии, что позволяет установить степень обученности коммуникативным умениям, стимулировать учебные действия слушателей — иностранцев, дать представление о форме и структуре предстоящего итогового контроля по русскому языку.

Форма контроля — парный контроль, при котором два студента выполняют одно коммуникативное задание. Отметим, что, в отличие от предварительного и промежуточного, срезовой контроль проводится одновременно во всех учебных группах факультета для иностранцев с обязательной дифференциацией коммуникативных заданий для начального, базового, средне-продвинутого и продвинутого этапов обучения. Две или три учебные группы (больше не

рекомендуется, так как слишком широкая аудитория способна негативно повлиять на результаты срезового контроля) объединяются, для того чтобы активизировать речевые действия слушателей — иностранцев посредством общения с непривычным и, возможно, незнакомым собеседником, а именно: студентом из другой группы, еще лучше — из другого региона мира. Скажем, слушатель-аргентинец беседует с китайским студентом, южнокорейский студент — со слушателем-испанцем.

Другими словами, создание такой ситуации учебного общения позволяет приблизиться к условиям реальной межкультурной коммуникации.

Средства контроля — специальные тесты, проверяющие уровень сформированности навыков и умений диалогической и монологической речи.

Приведем пример теста, предложенного студентам-иностранцам порогового и постпорогового уровней обучения в апреле с.г. Он предусматривал участие тестируемых в беседе об актуальности изучения русского языка с опорой на предложенные вопросы, затем проведение интервью, в котором студенты самостоятельно выбирали роли корреспондента, иностранного бизнесмена, переводчика, писателя и др. и тему разговора, и, наконец, составление самостоятельного монологического высказывания, комментирующего одно из предложенных утверждений, например: Главное в жизни — это любимая работа, а деньги — это неважно; Не ошибается тот, кто ничего не делает; Скажи, кто твой друг, и я скажу, кто ты и др. При оценке речевой деятельности участников учебного общения учитывалось соответствие диалогических и монологических высказываний данной коммуникативной задаче, умение быстро и правильно ориентироваться в условиях общения, количество и развернутость инициативных и ответных реплик в интервью, употребление фраз, стимулирующих собеседника к продолжению разговора, объем и смысловая завершенность монологического высказывания, умение использовать средства выражения оценки, в том числе идиоматические, и обосновать свою точку зрения. Срезное тестирование обученности устной речи показало, что слушатели-иностранцы порогового и постпорогового уровней обучения способны и готовы к общению, понимают коммуникативные намерения собеседника и большей частью адекватно реагируют на его реплики как при непосредственном, так и при опосредованном речевом контакте. Языковые ошибки не нарушали коммуникацию.

- Итоговый контроль.

В том случае, если результаты срезового контроля оказались положительными, есть основания вынести тестирование коммуникативной компетенции на итоговый контроль, который должен выявить следующие коммуникативные умения обучаемых: 1) умение пользоваться речевыми действиями для сообщения или получения информации, выражения желания или просьбы, предложения или совета, объяснения своих слов или поступков, используемые для достижения целей коммуникации, установления и поддержания социальных и личных контактов; 2) умение использовать тактику общения в зависимости от условий реализации конкретного коммуникативного акта: социального статуса партнера, его реакции на слова собеседника, степени осведомленности о предмете беседы (2,53).

На экзамене по русскому языку студенты-иностранцы порогового уровня обучения участвовали в диалогах, ориентированных на решение двух из восьми практических задач повседневного общения (познакомиться с собеседником, узнать, как доехать до нужного места, поздравить однокурсника с успешной сдачей экзамена, с днем рождения или другим знаменательным событием, позвонить другу и договориться о встрече, пригласить его куда-нибудь, поговорить с продавцом книжного магазина о наличии в продаже необходимого учебника, попросить собеседника о какой-нибудь услуге) и проводили беседы, моделирующие две реальные ситуации учебного или социально-культурного общения с опорой на перечень коммуникативных заданий для каждого из собеседников. Например, предлагалось обсудить экологические проблемы в родной стране обучаемого, вопрос об организации рабочего дня студента-иностранца, о досрочной сдаче экзаменов, о важности изучения иностранных языков, о посещении музея, о выборе вида транспорта для поездки в другую страну и др. Так, инициатору беседы о выборе безопасного транспорта для путешествия по другой стране предстояло решить следующие коммуникативные задачи:

- сообщить, куда и когда он едет путешествовать;
- объяснить собеседнику, почему он сомневается, на каком транспорте ехать туда;
- попросить своего коммуникативного партнера посоветовать безопасный вид транспорта;
- сказать, на чем он решил ехать и почему;
- поблагодарить друга за совет.

Собеседник должен был выполнить речевые действия, которые соответствовали бы данной ситуации общения и инициативными высказываниям первого участника беседы:

- сказать, был он в этом месте или не был;
- узнать, на чем едет путешествовать инициатор беседы;
- сообщить свое мнение об этом виде транспорта и обосновать его;
- оценить решение инициатора беседы.

Разумеется, для решения данных коммуникативных задач требовалось владение не только речевыми навыками и нормами словоупотребления, но и определенным минимумом страноведческих знаний.

При оценке речевых действий обучаемых учитывались адекватность и точность решения поставленной коммуникативной задачи, адекватность употребления формул речевого этикета и стереотипных формул общения, правильность языкового оформления диалогических и монологических высказываний и, конечно же, темп и беглость речи. На наш взгляд, итоговый контроль выполнил не только оценочную, но и обучающую функцию.

Система многофункционального контроля позволяет повысить эффективность практического обучения русскому языку, активизировать учебно-речевую деятельность студентов, расширить каналы обратной связи (от обучаемого к обучающему) и, пожалуй, самое главное — снять страх перед испытанием.

Литература

1. Черемнова Н.В., Черемнов В.С. *Английский язык: Технология освоения иностранных языков НЕОС.-Минск: Современное слово, 2004.*
2. *Типовые тесты по русскому языку как иностранному. Пороговый уровень. Повседневное общение.-СПб.:Златоуст, 2002.*
3. *Ортони А., Клоур Дж., Колинз А. Когнитивная структура эмоций // Язык и интеллект.М.,1987*

Мукашева Анар Бекетбаевна

д.п.н., и.о.профессора кафедры педагогики и образовательного менеджмента
КазНУ имени аль-Фараби

Самадин Акку Нурболатқызы

магистрант 2-го курса специальности «Педагогика и психология»
КазНУ имени аль-Фараби, s.akku_94@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ-ПСИХОЛОГОВ В ВУЗЕ

Түйін: Мақалада педагог-психологтың университеттерде коммуникативтік мәдениетін қалыптастырудың үдерісі анықталады. Авторлар «коммуникативті мәдениет» ұғымын анықтап, сипаттайды, педагог-психологтың кәсіби қызметінің ерекшеліктерін сипаттайды. Қазіргі заманғы білім беру жүйесіндегі мұғалімдердің коммуникативтік мәдениетін қалыптастыру жолдары анықталды.

Кілттік сөздер: коммуникативтік мәдениет, педагог-психолог, кәсіби қызмет, коммуникативтік мәдениетті қалыптастыру жолдары.

Резюме: В статье рассматривается процесс формирования коммуникативной культуры будущих педагогов-психологов в вузе. Авторами дается характеристика понятию «коммуникативная культура», описываются особенности профессиональной деятельности педагога-психолога. Определены способы формирования коммуникативной культуры педагогов в современной системе образования.

Ключевые слова: коммуникативная культура, педагог-психолог, профессиональная деятельность, способы формирования коммуникативной культуры.

Summary: In the article is discussed the process of the formation of the communicative culture of the future pedagogist-psychologists in the universities. The authors define and characterize the concept of "communicative culture", describe the features of the pedagogist-psychologist professional activity. The authors defined the ways of formation of the communicative culture of the teachers in the modern education system.

Key words: communicative culture, pedagogist-psychologist, professional activity, ways of formation of communicative culture.

Казахстан входит в мировое образовательное пространство в соответствии с международными тенденциями глобализации. Поэтому к качеству высшего педагогического образования предъявляются высокие требования.

Современному обществу необходим педагог, который обладает высоким профессиональным уровнем коммуникативной культуры, способный общаться, работать с информацией, осуществлять ее поиск, давать грамотные развернутые ответы на вопросы. В связи с этим проблема формирования коммуникативной культуры будущего педагога в условиях кредитной системы обучения является актуальной для современной казахстанской педагогической науки.[1]

Коммуникативная культура является необходимым элементом в подготовке современного специалиста и занимает особое место в становлении личности. [2]

Многие исследователи считают, что коммуникативная культура является одним из элементов общей культуры личности и представляет собой совокупность таких знаний, умений, навыков, которые позволяют ей продуктивно использовать свои психические, физические, личностные качества для эффективного решения коммуникативных задач [3].

Педагог-психолог, как специалист системы «человек-человек», должен обладать высокой коммуникативной культурой, что подразумевает наличие коммуникативных знаний, умений, способностей, развивающих важные психологические качества, являющиеся составляющими компетентности педагога-психолога.

В странах, имеющие высокоэффективную систему образования, учитывают, что для того чтобы стать высококвалифицированным педагогом, человек должен обладать определенным набором характеристик, которые могут быть выявлены еще до того, как его начнут готовить к профессии учителя. Одними из них являются хорошо развитые коммуникативные навыки и навыки межличностного взаимодействия [4].

Именно поэтому коммуникативная культура может являться условием успешной профессиональной деятельности педагога-психолога и заслуживает всестороннего изучения и анализа.

С точки зрения лингвистических исследований Ю.Д.Апресяна, Л.А.Введенской, Т.А.Ладыженской, Д.С.Лихачева, М.Р.Львова, Л.Г.Павловой коммуникативная культура трактуется как совокупность знаний о языке, как культура владения устной и письменной речью [2].

Коммуникативная культура преподавателя рассматривается как компонент педагогической культуры, как личностный компонент профессионального мастерства, как условие успешности педагогического процесса и комфортности педагога в его профессиональной деятельности [5].

Коммуникативная культура педагога-психолога – совокупность специальных коммуникативных знаний, навыков и умений, с помощью которых специалист предотвращает возникновение психологических трудностей и прогнозирует результативность межличностного и делового профессионального взаимодействия.

В педагогической литературе выделяют две группы компонентов коммуникативных умений педагога-психолога [5]:

1. умения взаимодействовать с личностью и коллективом;
2. умения управлять собой.

В связи с этим, коммуникативное умение – это способность педагога-психолога управлять общением учащихся и своими взаимоотношениями с ними, умение устанавливать определенные взаимоотношения с людьми. Также, это умение устанавливать правильные взаимоотношения с детьми и перестраивать их в соответствии с развитием учащихся и требованиям к ним, способность правильно строить свое поведение, управлять им в соответствии с задачами общения.

Коммуникативная культура есть средство создания внутреннего мира личности, богатства его содержания, отражающего жизненные идеалы, направленность личности на культуру ее жизненного самоопределения. Ее можно рассматривать и как систему качеств личности, включающую:

- 1) творческое мышление;
- 2) культуру речевого действия;
- 3) культуру самонастройки на общение и психоэмоциональной регуляции своего состояния;
- 4) культуру жестов и пластики движений;
- 5) культуру восприятия коммуникативных действий партнера по общению;
- 6) культуру эмоций и пр. [2].

Коммуникативная культура выступает как необходимая составляющая профессионализма педагога-психолога в работе с детьми. Потребность в психологах, способных реализовать свои профессиональные функции через корректно созданную систему общения, выдвигает в разряд актуальных проблему формирования коммуникативной компетентности будущего специалиста, сегодняшнего студента [6].

Педагогическое общение имеет определенную структуру, которая соответствует логике педагогического процесса, включающего замысел, воплощение замысла, анализ и оценку. Поэтому коммуникативная культура в сегодняшней педагогической действительности – одно из наиболее важных условий гуманизации и улучшения образовательного процесса [7].

Многие исследователи считают, что коммуникативная культура педагога-психолога является профессионально значимым качеством личности, включающее [8]:

- коммуникативную компетентность (знания, умения и опыт их применения),
- коммуникативную направленность (отношение к партнеру, к себе, к коммуникативной деятельности)
- коммуникативную гибкость (находчивость, нестандартность мышления, эмоциональная саморегуляция).

Показателем коммуникативной культуры педагога-психолога является, прежде всего, гуманистическая позиция (интерес к другому человеку, к изучению самого себя), а затем уже средства, техники общения. Важно помнить, что оптимальное общение – это не умение держать дисциплину, а обмен с учениками духовными ценностями; общий язык с детьми – это не язык команд и послушания, а язык доверия. Для достижения этого педагог-психолог должен уметь [8]:

1) выстраивать коммуникативные задачи, включающие создание условий психологической безопасности в общении и реализации внутренних резервов партнера по общению, а также взаимообмен информацией, взаимопознание, взаимодействие;

2) пользоваться приемами, способствующими достижению высокого уровня общения.

Исследователями предлагаются следующие критерии оценивания уровня коммуникативной культуры педагога-психолога [8]:

- 1) коммуникативные и организаторские способности;
- 2) способность к сотрудничеству с учащимися;

- 3) готовность к сотрудничеству с коллегами;
- 4) готовность к сотрудничеству с родителями;
- 5) педагогический такт;
- 6) педагогическая культура речи.

Педагогу-психологу как специалисту для построения благоприятного и продуктивного общения необходимо овладение знаниями о возрастных особенностях детей, психических новообразованиях и трудностях подросткового возраста, основных барьеров, возникающих в процессе межличностного общения, и умение их устранять, умениями устанавливать контакт с детьми и диагностировать их поведение. Данный аспект позволяет установить специалисту контакт с детьми, что необходимо для дальнейшей работы с ребенком.

Одним из наиболее важных аспектов коммуникативной культуры является овладение множеством коммуникативных умений, необходимых будущему педагогу-психологу: умение слушать – умение внимательно выслушать ребенка, точно воспринимая и осмысливая его проблемы; умение управлять процессом общения – умение занимать и удерживать определенную ролевую позицию в процессе общения, задавать вопросы, брать инициативу в общении и передавать ее (в случае необходимости) ребенку, поддерживать его. Овладение невербальными средствами общения, это комплексное умение, включающее в себя умение наблюдать и интерпретировать невербальное поведение учащегося, умение управлять своим невербальным поведением, умение организовывать пространственное месторасположение во время беседы с ребенком [6].

В процессе подготовки специалистов в высших учебных заведениях, важно развивать у студентов коммуникативные способности, необходимые для дальнейшей профессиональной деятельности.

Мы в нашем исследовании применяем следующие критерии диагностики уровня коммуникативной культуры будущего педагога-психолога:

1. уровень самоконтроля в общении;
2. уровень эмпатийности;
3. уровень общительности;
4. уровень коммуникативных склонностей;

Представим результаты диагностики наглядно.

Диаграмма 1 – Уровень коммуникативного контроля студентов 2 курса

Диаграмма 2 – Уровень эмпатийности студентов 2 курса

Диаграмма 3 – Уровень общительности студентов 2 курса

Диаграмма 4 – Уровень коммуникативных склонностей студентов 2 курса

Исходя из обработанных данных, представим диаграмму уровня коммуникативной культуры по студентам 2 курса специальности «Педагогика и психология»:

Диаграмма 5 – Уровень коммуникативной культуры студентов 2 курса

По данным диагностики было выявлено, что у 22% студентов 2 курса специальности «Педагогика и психология» высокий уровень коммуникативной культуры и у 56% студентов – средний, 21% – низкий.

В педагогических университетах систематически осуществляется формирование коммуникативной культуры студентов при изучении дисциплин: педагогика, психология, введение в психолого-педагогическую профессию, теория и методика воспитательной работы и др. Но наибольшее влияние на формирование коммуникативной культуры имеют следующие дисциплины: казахский (русский), иностранный языки, социально-психологический тренинг, педагогическое мастерство, семейное консультирование, психолого-педагогическое консультирование, педагогика сотрудничества, психолого-педагогические основы взаимодействия семьи и школы, основы психолого-педагогического управления и др., с помощью которых обучающиеся осознают всю ценность общения, овладевают знаниями о природе, механизмах, формах и способах общения, правилах этикета, умениями использовать их в общении, что способствует формированию коммуникативной культуры студентов, повышению общей культуры, уровня их общительности.

Также широка роль прохождения производственной и педагогической практик. Сегодня практика приобрела более прочное положение в системе подготовки педагогических кадров. В условиях современного высшего профессионального образования педагогическая практика является одной из важных составляющих учебного процесса при подготовке педагогов-психологов и учителей.

Как считает О.А.Абдуллина, педагогическая практика – форма профессионального обучения в высшей школе, которая основывается на профессиональных знаниях, опирается на определенный теоретический фундамент, обеспечивает практическое познание закономерностей и принципов профессиональной деятельности, позволяет овладевать способами ее организации [9]. Целью педагогической практики является подготовка к целостному выполнению функций педагога-психолога.

В университетском образовании, для формирования коммуникативной культуры у будущих специалистов, необходимо подчеркнуть важность использования преподавателями инновационных методов, методов формирования интереса к обучению, к которым относятся защита творческих работ, проектов, создание проблемных моментов и поиск оптимальных решений, проведение научных конференций, дискуссий, связанных со специальностью, научной деятельностью и т.п. Помимо учебного процесса, несомненно, для развития коммуникативных умений и способностей важно организовывать и внеучебные научные мероприятия, способствующие вовлечению студентов в научно-исследовательскую работу. Это организация и проведение конкурсов, фестивалей, а также выполнение студентами различных самостоятельных работ, которые, на наш взгляд, стимулируют научное творчество студентов и активизируют их научно-исследовательские способности и межличностное общение [10].

Становление высококвалифицированного специалиста невозможно без развитой коммуникативной культуры, а ее формирование происходит в процессе обучения, где коммуникативная культура является носителем информации и предметом изучения. Поэтому коммуникативная культура является основополагающей составляющей профессионализма специалиста [2].

Также важно отметить, что формирование коммуникативной культуры является необходимостью современного образования, целевая направленность которого связывается с воспитанием личности обучающегося, которую характеризует не только информированность в различных областях науки, но и коммуникабельность и толерантность, современный тип мышления, ответственность и воля в принятии решений в различных жизненных ситуациях. Коммуникативная культура как важный элемент в общей подготовке специалиста, в данном случае педагога-психолога, способствует гармонизации отношений с окружающим его миром, совершенствованию взаимоотношений в профессиональной психолого-педагогической деятельности, адаптации к условиям современного общества, социальным, профессиональным, духовно-нравственным ценностям бытия.

Список использованных источников:

1. Иванова Е.Н., Байменова К.С., Разумова Л.П., Камешиова С.С. *Возможности самостоятельной работы студентов педагогических специальностей по формированию коммуникативной культуры* // Костанайский государственный педагогический институт. – 2015.
2. Гусевская О.В. *Формирование коммуникативной культуры личности как основа общекультурной компетентности* // Журнал «Ценности и смыслы». Издательство: Автономная некоммерческая образовательная организация «Институт эффективных технологий». – 2009. – С.131-141.
3. Лебедев О.Е. *Управление образовательными ресурсами*. – М. – 2004.
4. Кусаинов А.К. *Качество образования в мире и в Казахстане / А.К.Кусаинов – Алматы, 2013. – 196 с.*
5. Ермекова Т.Н., Абишев К. *Коммуникативная культура специалиста в системе образования // Современные проблемы науки и образования*. – 2009. – № 6-1. – С.108-110.
6. Дериглазова Р.Б. *Формирование коммуникативной компетентности педагога-психолога (На примере обучения студентов психологов для работы с девиантными подростками): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01: Ижевск, 2002. – 197 с.*
7. Форисенкова Т.А. *Коммуникативная культура педагога* // Социальная сеть работников образования: nsportal.ru. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:lvUK4Uk8Rs4J:https://nsportal.ru/npo-spo/arkhitektura-i-stroitelstvo/library/2012/05/04/kommunikativnaya-kultura-pedagoga+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=kz> (дата обращения: 26.11.2017).
8. Самиева О.Б., Шевченко С.А. *Коммуникативная культура педагогов как основа педагогического взаимодействия* // Вестник Северо-Казахстанского государственного университета им. М.Козыбаева. – №3(32). – 2016. – С.127-132.
9. Харченко Л.Н. *Преподаватель современного вуза: Компетентностная модель: Монография*. – М.: Директ-Медиа. – 2014. – 217 с.
10. Аманбаева Г.Ю., Касенова Н.А. *Развитие коммуникативной компетенции на занятиях русского языка*// Вестник КарГУ. – 2013.

Таубаева Ш.

доктор педагогических наук, профессор КазНУ им. аль-Фараби, Алматы.

Насыров С.А.

Магистрант 2-курса по специальности «6М012300 – Социальная педагогика и самопознание» КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, mina_1@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬ-СКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ

***Аннотация:** В статье рассматривается развитие понятий «предприниматель», «предпринимательский доход» и «предпринимательство», что дает возможность проследить эволюцию профессиональных предпринимательских компетенций, условий формирования. Раскрывается отличие процесса учебы и обучения, приводятся условия, в рамках которых данные компетенции могут быть сформированы и усовершенствованы. Дано определение лидера, предложены способы повышения данных качеств.*

***Annotation:** The article deals with the development of the concepts "entrepreneur", "entrepreneurial income" and "entrepreneurship", which makes it possible to trace the evolution of professional entrepreneurial competencies and conditions of formation. The difference between the process of study and training is revealed, conditions are given in which these competences can be formed and improved. The definition of the leader is given, ways of improving these qualities are suggested.*

***Түйін:** Мақалада «кәсіпкер», «кәсіпкерлік кіріс» және «кәсіпкерлік» ұғымдарының дамуы қарастырылады және кәсіби кәсіпкерлік құзыреттіліктің эволюциясын бақылауға мүмкіндік береді. Оқыту және білім беру процесінің айырмашылықтары ашылады, аясында берілген құзыреттіліктер қалыптасып, жетілдірілетін шарттар беріледі. Көшбасшыға түсінік беріліп, берілген қасиеттерді дамыту тәсілдері ұсынылады.*

В настоящее время к ведению бизнеса предъявляются новые требования, что выражается в способности делиться своими открытиями и проблемами с коллегами и конкурентами, заглядывать за пределы компании, чтобы не пропустить инновации и рыночные тренды, распределять задачи и управлять большими рассредоточенными коллективами, часть из которых может быть распределена по всему миру. Однако новые роли и задачи ставятся перед старыми людьми, которые не могут, а порой даже не хотят отказаться привычного образа ведения бизнеса, что повышает актуальность вопроса формирования профессиональных предпринимательских компетенций.

Такие качества специалиста, как компетентность, профессионализм, дальновидность, проницательность, эрудированность, системное мышление, аналитический ум становятся объектом пристального внимания и являются критериями оценки уровня творческого интеллекта и презентации каждой нации и народности в условиях сближения различных культур и цивилизаций. Формирование данных качеств возможно в процессе модернизации учебно-воспитательного процесса в высшей школе и, в частности, путем внедрения инновационных технологий в системе высшего образования (рис. 1) [1, с. 45].

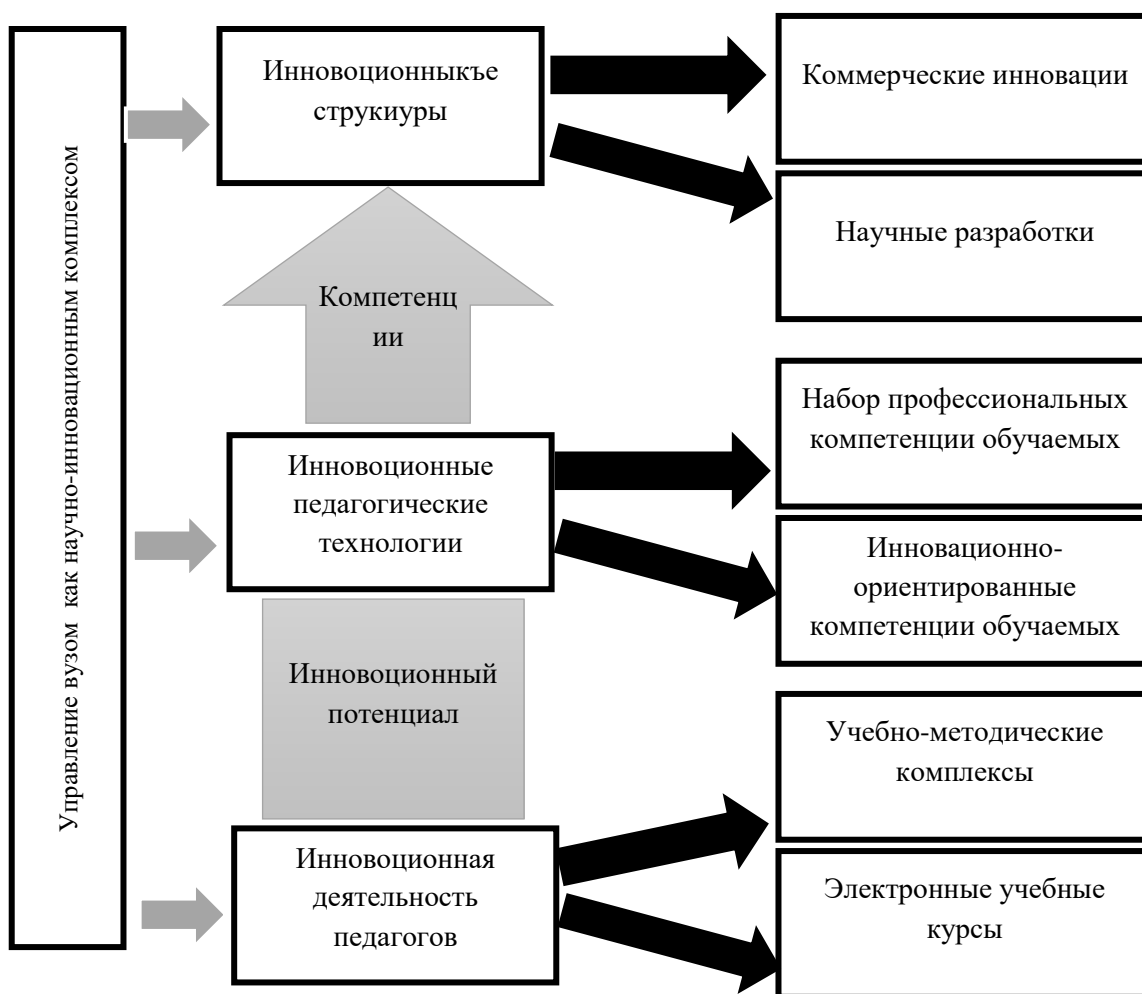

Рис.1. Инновации в деятельности вуза

Кадры – основа жизнедеятельности и конкурентоспособности любой организации. Вопрос подготовки кадров имеет многовековую традицию, а в каждой стране и свою специфику. Анализ трудов по развитию предпринимательства дает возможность рассмотреть развитие понятий «предприниматель», «предпринимательский доход» и «предпринимательство», проследить эволюцию профессиональных предпринимательских компетенций (табл. 1), а следовательно, раскрыть условия формирования.

Таблица 1 - Развитие понятий «предприниматель», предпринимательский доход» и «предпринимательство» [2, с. 42]

Время	Автор и предлагаемый вариант определения	Источник
Средние века	Предприниматель – человек, занимающийся внешней торговлей; организатор парадов, балаганов и представлений; лицо, отвечающее за выполнение крупномасштабных строительных или производственных проектов	Блинов А.О. (1997)
XVII в.	Предприниматель – лицо, заключившее с государством контракт, стоимость которого оговорена заранее. Такой человек берет на себя всю полноту финансовой ответственности за выполнение условий контракта, но если ему удастся уложиться в меньшую сумму, то разницу он присваивает себе	Хизрич Р. (1991)
1755 г.	Ричард Кантильон: Предприниматель – это человек, действующий в условиях риска; функция предоставления капитала или функция управляющего отличается от предпринимательской функции	Cantillion R. (1952)

1882	Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля: «Предпринимать, предпринять – затевать, решаться исполнить какое-либо новое дело, приступать к совершенно чего-либо значительного...»	Даль В. (1882)
1940	Георгий К. Гинс: Поведение предпринимателя в значительной степени определяется общественной средой и политикой государства: «Предпринимательство – живая творческая сила, свойственная самому предпринимателю, этика его – это результат влияния среды, это сила, определяющая направление деятельности предпринимателя и выбор им тех или других средств»	Гинс Г.К. (1992)
1990	А. Хоскинг: Бизнес (предпринимательство) – это «деятельность, осуществляемая частными лицами, предприятиями или организациями по извлечению природных благ, производству или приобретению и продаже товаров или оказанию услуг в обмен на другие товары, услуги или деньги к взаимной выгоде заинтересованных лиц или организаций»	Хоскинг А. (1993)

Из приведенных определений следует: предприниматель – это в первую очередь лидер, формирование которого, на наш взгляд, должно происходить на протяжении всей жизни, начиная со школьной скамьи и на разных этапах подготовки, соответственно будут разные методики.

По мнению П. Сенге, успешные руководители осознают, что они вовлечены в совершенно новую игру, в которой наибольшей помехой могут оказаться надежные в прошлом навыки и умения, т. е. во время изменений руководитель так же, как и все, учится, осваивает это новое, и ему могут задавать вопросы, на которые порой нет очевидных ответов. И такое право должно быть у каждого иначе, он превратится в одинокого героя, лишенного помощи и поддержки.

Таким образом, лидеры – это те, кто идет впереди, кто стремится к совершенствованию, а их надежность, способность и преданность делу дают им возможность влиять на других людей. Существующие подходы лидерства рассматривают черты личности, моральные нормы и деловые навыки, умение поддерживать процесс преобразований.

П. Сенге раскрыл теорию сил, благодаря которым происходят глубинные перемены и их торможение, что позволяет понять, как лидеры разных типов работают с указанными силами: каким стратегиям они следуют и какие уроки извлекают.

Изучение того, как лидеры работают с силами, изменяющими организацию, позволяет выделить факторы, влияющие на развитие и формирование лидерских способностей. Выделяют, что самой эффективной подготовкой является обучение на местах, что также подтверждает и опыт Японии. Опыт эффективных лидерских сообществ интересен с позиции того, как люди поддерживают самоусиливающиеся процессы роста, помогающие организациям изменяться, и как возникают противоположно направленные процессы, тормозящие и останавливающие рост. При осуществлении любых изменений, как правило, возникают сложности, решение которых возможно за счет обучения персонала.

При этом не стоит путать понятия «обучение» и «учеба». Обучение означает совершенствование, активное усвоение предмета, следуя заданному направлению в рамках определенной дисциплины. Процесс обучения происходит в реальной жизненной обстановке (не ограничивается аудиторными часами), трудно контролируем, но обеспечивает долговременное усвоение новых знаний и способность к эффективным действиям. В случае когда успехи игнорируются руководством, а экспериментаторов ждет либо увольнение, либо они сами уходят в компании, создающие для них соответствующие условия, отсутствие системы поощрений, а также недооценка реакции организационной структуры, понимания причин сопротивляемости новшествам, внедряемые инновации не приведут к ожидаемому эффекту.

Решение вышеуказанных вопросов возможно при осознании проблемы, что достигается путем прохождения следующих этапов: видения проблемы и сил, мешающих ее решению; выявления источников возникновения проблем и вариантов их решения, сил, содействующих в решении проблемы; люди, которых это также касается, способности, дополняющие ваши; выбор наиболее эффективных действий, необходимых способностей, стратегий; выявление ключевых показателей собственного прогресса, а также их постоянный контроль. Знакомство с базовыми принципами

системного мышления жизненно важно для любых форм бизнеса, но среди менеджеров такое знание пока еще редкость [3, с. 147].

Развитие данных навыков возможно путем совершенствования личности, в частности, путем изучения дисциплины управления временем и изложения материала в виде ментальных карт или путем применения пиктограмм, изучения моделей поведения, формирование общего видения будущего, применение упражнений, позволяющих развить коллективные знания и способности и т. д.

Немаловажную роль играет психологическая обстановка, наличие у сотрудников всех уровней инициативы, воображения, увлеченности и способности компании пробудить их, ведь человеческие способности относятся к категории талантов, а их нельзя навязать извне. Все люди индивидуальны, у каждого в разной мере развиты способности, но проявляются и развиваются они в человеке ровно в той мере, в какой этому будут способствовать воспитание и система отношений, в которые они так или иначе оказались включены, а стимулом для творчества является стремление к самореализации.

На наш взгляд, каждый студент (сотрудник) должен иметь свой индивидуальный план развития, что позволит ему понять какие знания, умения и навыки он хочет получить в рамках данной дисциплины. Не весь материал удастся изучить в рамках аудиторных часов, часть материал направляется на самостоятельное изучение. Составление индивидуальных планов развития позволяет сократить разрыв между растущими профессиональными требованиями и существующим уровнем компетентности. В основе составления данных планов заложены модели компетентности, при разработке которых применяют такие подходы, как ориентация на опыт наиболее выдающихся работников (в этом отношении интересен опыт лидеров японских компаний, руководителя Apple – Стива Джобса и т.д.), опрос экспертов, комбинирование моделей.

Список литературы

1. Гилязова А.А., Шарапов А.Р., Багаутдинова Н.Г. Совершенствование организационно-экономического механизма управления инновациями. Изд-во КНИТУ.: Казань, 2012. – 260 с.
2. Колесникова, Л.А. Предпринимательство и малый бизнес в современном государстве: управление развитием. – М.: Новый логос, 2000. – 133 с.
3. Сенге П.М. Пятая дисциплина. Искусство и практика обучающейся организации / [Пер. с англ. Б. Пинскера, И. Татариновой]. М.: ЗАО «Олимп – Бизнес», 2011. – 448 с. —

Рахимжанова М.Б.

докторант, ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, e-mail: r.mira@mail.ru

Гитихмаева Л.М.

магистр психологии ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, e-mail: Gitikhmaeyeva_Lm@enu.kz

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКИ ПРИ ОБУЧЕНИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНФОРМАТИКИ

Аннотация. В статье рассмотрены особенности курса «Компьютерная графика», представлено содержание тем для достижения необходимых знаний и навыков при освоении дисциплины «Компьютерная графика», раскрыты основные формы проведения занятий, проанализированы активные методы обучения, применяемые в курсе «Компьютерная графика».

Ключевые слова: реформа образования, «Цифровой Казахстан», компьютерная графика, активные методы обучения, case-study.

Аннотация. Мақалада «Компьютерлік графика» курсының ерекшеліктері талқыланып, «Компьютерлік графика» пәні бойынша қажетті білімдер мен дағдыларды меңгеру үшін тақырыптардың мазмұны, сабақтарды өткізудің негізгі түрлері, «Компьютерлік графика» курсында қолданылатын оқытудың белсенді әдістері қарастырылған.

Тірек сөздер: білім беру реформасы, «Цифрлық Қазақстан», компьютерлік графика, белсенді оқыту әдістері, case-study.

Annotation. The article is discussed the features of the course "Computer Graphics", is presented the content of topics to achieve the necessary knowledge and skills in the development of the discipline "Computer Graphics". The main forms of conducting studies, the active teaching methods used in the course "Computer Graphics".

Key words: education reform, «Digital Kazakhstan», computer graphics, active learning methods, case study.

Реформы, проводимые в образовании Казахстана, модифицировали требования к подготовке специалистов, ставя в приоритет формирование конкурентоспособной личности, самостоятельно добывающей, анализирующей, применяющей информационно-интеллектуальные ресурсы для креативного решения поставленных задач.

В Послании Президента народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» и в Государственной программе «Цифровой Казахстан» Н.А.Назарбаев отмечает, что человеческий капитал является основой модернизации. Ключевым приоритетом новых образовательных программ собственной передовой системы образования Казахстана должно быть развитие способности личности к постоянной адаптации и усвоению новых знаний, эффективное функционирование цифровой экосистемы. [1]

«Цифровой Казахстан» - это развитие креативного общества путем повышения цифровой грамотности населения, повышения квалификации специалистов в области информационных и коммуникационных технологий (ИКТ), усиление творческого потенциала нации, внедрение в повседневную жизнь цифровых технологий. [2]

В современном цифровом пространстве важную роль играет распознавание, создание и редактирование изображений, трансформация словесного описания в графическое изображение, перевод картинки в описание, оцифровка визуальной информации, полученной из реального мира, её обработка и хранение, т.е. компьютерная графика.

Начиная с 40-х годов XX века, компьютерная графика прошла сложный путь в своем развитии: от электронных абстракций до сложных композиций, созданных при помощи трехмерной графики. Развитие компьютерной графики связано с развитием технических средств - дисплеев. Компьютеры и визуальные возможности изменили способы создания и распространения изображений. Однако мощные компьютерные системы и программные, интеллектуальные продукты существуют сравнительно недавно, стремительно развиваясь в последнее десятилетие.

Компьютерная графика находит применение во множестве сфер деятельности человека: визуализация состава вещества при научных исследованиях, анимации, 3D эффекты в киноиндустрии, компьютерная томография в медицинских обследованиях, архитектурные презентации, создание прототипов и имитации динамики, дизайн одежды, создание компьютерных игр и обучающих программ. Таким образом, умение работать с компьютерной графикой - неотъемлемая часть информационной грамотности любого конкурентоспособного человека, поскольку графические изображения объединяют различные виды творчества человека.

В связи с возрастающей ролью информационных технологий, возникает необходимость пересмотра содержания курсов, методических подходов при подготовке ИКТ специалистов, содержания их профессиональных компетенций, в частности, в вопросах представления информации в виде графических образов: чертежей, схем, рисунков, презентаций, визуализаций, анимационных роликов, виртуальных миров и т.д.

Компьютерная графика - это особая область информатики, изучающая методы, средства и технологии создания и редактирования изображений компьютерных двумерных и трехмерных изображений различного характера (растровых, векторных, фрактальных и др.) с помощью программных вычислительных комплексов. Она охватывает все виды и формы представления изображений, доступных для восприятия человеком: на экране монитора, в виде копии на бумаге, киноплёнке, широко используя в качестве прикладного инструмента. [3]

В связи с постоянным ростом и развитием информационных технологий, в обществе растёт спрос на инновационные разработки - соответственно должен расти и уровень знаний. Вместе с тем, процесс совершенствования компьютерной техники и новых информационных технологий происходит очень быстро, а применение этих технологий в сфере образования отстает от их создания.

Следовательно, становятся актуальными разработка и совершенствование эффективной технологии обучения компьютерной графике с учетом специфики ее изобразительных средств, технических особенностей и с использованием методов творческого развития личности. Таким образом, содержательность обучения должна гармонично дополняться современным техническим сопровождением.

Для качественного образования будущих учителей информатики необходимо пересмотреть саму методику обучения компьютерной графике.

Методика обучения компьютерной графике рассматривается на сегодняшний день как важнейший компонент обучения будущих учителей информатики и представляет собой совокупность упорядоченных знаний о принципах, содержании, методах, средствах и формах организации образовательного процесса по изучению компьютерной графики в вузе.

Компьютерная графика, как учебная дисциплина, носит комплексно-прикладной характер. Освоение методов и понимание алгоритмов машинной графики требует владения базовыми понятиями фундаментальных дисциплин, умения создавать программные продукты на компьютере, реализуя теоретические знания на практике. Все это поможет успешному интегрированию будущих учителей информатики в исследовательскую и технологическую среду.

Опираясь на теорию и методику обучения информатики, представленные в работах С.А. Бешенкова, А.И. Бочкина, Л.И. Долинера, Е.К. Хеннера и др., на дидактические аспекты использования информационных технологий, описанные в исследованиях Е.И. Машбиц, Б.Е. Стариченко и др., рассмотрим курс обучения компьютерной графике с позиции теоретического анализа активных методов обучения. [4]

Активные методы обучения - это методы, побуждающие учащихся к активной мыслительной и практической деятельности в процессе овладения учебным материалом.

Активное обучение предполагает использование такой системы методов, которая направлена на самостоятельное овладение знаниями и умениями в процессе активной мыслительной и практической деятельности и нацелена на овладение навыками критического мышления.

Для этого проанализируем смысловое содержание лекционных и практических занятий курса «Компьютерная графика» для будущих учителей информатики (Таблица №1, Таблица №2).

Таблица 1.

Содержание лекционного курса дисциплины «Компьютерная графика»

№	Тема раздела	Тема лекции	Кол-во часов
1	Отображение графического объекта в компьютерной графике	Введение в компьютерную графику. Виды компьютерной графики. Понятие и отображение геометрического объекта.	0,5
		Координаты. Преобразования объектов и координат.	0,5
		Виды проекций и поверхностей. Представления объектов и их машинная генерация.	1

		Графические процессоры, аппаратная реализация графических функций.	1
2	Программные средства компьютерной графики	Программное обеспечение компьютерной графики. Презентационная графика.	1
		Основы работы растровой графики. Применение векторной графики. Трехмерная графика.	1
		Проектирование и разработка. Программных средств. Компьютерной графики.	1
3	Базовые растровые алгоритмы	Координаты. Прямое вычисление координат.	1
		Алгоритмы вывода прямой линии. Кривая Безье.	1
		Алгоритмы вывода фигур. Стили линии и заполнения.	1
		Алгоритмы закрашивания. Фрактальная графика.	1
4	Методы и алгоритмы трехмерной графики	Основы трехмерной графики. Модели описания поверхностей. Трехмерное моделирование. Наложение текстур.	1
		Представление пространственных форм. Параметрические бикубические куски. Полигональные сетки.	1
		<u>Prezi</u> как инструмент для создания интерактивной презентации.	1
		OpenGL в Windows. Создание графических примитивов. Матрицы OpenGL.	1
		Программный пакет Articulate. Создание электронных учебников. Использование анимации, графиков, звуков, видео.	1
		Итого	15

Таблица 2.

Содержание практикума дисциплины «Компьютерная графика»

№	Тема лабораторных работ	Кол-во часов
1.	Входное тестирование обучающихся.	0,5
2.	Работа по созданию рекламной продукции с использованием различных пакетов программного обеспечения компьютерной графики (Adobe PhotoShop, Adobe Illustrator, CorelDraw).	2
3.	Создание презентации «собственной фирмы» (Microsoft PowerPoint).	1
4.	Создание обучающей программы по разделу графики языков программирования с использованием средств тех же языков программирования.	2
5.	Создание фрактальных изображений.	1,5

6.	Использование средств 3d Studio Max 5.0 для создания и редактирования объемных графических объектов.	1
7.	Создание трехмерных графических объектов с помощью сплайного, кусочного и параметрического моделирования.	2
8.	Преобразование двухмерных форм в трехмерные объекты выдавливанием, вращением и разверткой формы.	2
9.	Использование модификаторов при трехмерном моделировании.	2
10.	Создание реальных форм. Наложение текстур и освещение.	2
11.	Создание использования функций геометрических преобразований.	4
12.	Изучение функций геометрических преобразований через Матрицы OpenGL	4
13.	Создание собственного ЦОР (цифрового образовательного ресурса) на темы по выбору, посредством программного пакета Articulate.	6
	Итого	30

Таким образом, лекционный материал курса «Компьютерная графика» разделен на четыре раздела, рассматривающих весь процесс создания графического объекта в компьютерной графике, описывающие программные средства компьютерной графики, и раскрывающие для студентов методы и алгоритмы трехмерной графики.

Правильно представленный лекционный материал с использованием технических средств обучения позволяет не только снабдить обучающихся большим количеством соответствующим образом организованных знаний, но и развивать интеллектуальные, творческие способности, способствовать повышению учебной мотивации, усилению коммуникативных способностей, накоплению фактических знаний, развитию информационной грамотности.

Одним из самых распространенных активных методов, применяемых в лекционном курсе «Компьютерная графика» является наглядный метод обучения, включающий в себя две большие группы: метод иллюстраций и метод демонстраций. [5]

Метод иллюстраций предполагает показ студентами иллюстративных пособий, рисунков, таблиц, картин, карт, плоских моделей и др. Например, в теме «Понятие и отображение геометрического объекта» студентам демонстрируются виды геометрических объектов, их особенности и их классификации (2d, 3d формат).

Метод демонстраций обычно связан с демонстрацией опытов, технических установок, видеофильмов и др. Например, в теме «Программный пакет Articulate» преподаватель демонстрирует создание электронных учебников, с пакетом, состоящим из трех утилит (Presenter, Quizmaker, Engage) и позволяющих создавать обучающие курсы, презентации, тесты и многие другие виды контента в форматах Flash и HTML5.

Наглядность - характерная особенность преподавания информатики в силу гибкости содержания понятия «информация», поскольку одну и ту же лекционную информацию можно представить в виде множества графических образов. Например, блок-схемы в лекции «Графические процессоры, аппаратная реализация графических функций» наглядно представляют структуру небольшого алгоритма и процесс его исполнения, таблицы исполнения, демонстрация преподавателем образца деятельности за компьютером при работе с готовой программой.

Однако дидактический принцип наглядности, являющийся ведущим в обучении, следует понимать шире, нежели возможность зрительного восприятия. Воздействуя на органы чувств, средства наглядности обеспечивают более широкое представление образа, что способствует прочному усвоению материала. Наглядность способствует развитию у студентов эмоционально-оценочного отношения к приобретаемым знаниям, повышая интерес к знаниям, облегчая процесс их усвоения, поддерживают внимание студента.

Целесообразно для этого использовать мультимедийные презентации, которые прочно вошли в систему образования (Power Point, Prezi).

Презентация может иметь различные формы, применение которых зависит от знаний, подготовленности преподавателя, а так же уровня знаний студенческой аудитории, формы занятия, самостоятельной работы, тестирования.

Готовая презентация экономит время и позволяет не использовать остальные виды наглядности и максимально сосредоточить внимание преподавателя на ходе занятия и объяснении лекционного материала. По ходу занятия необходимый материал поэтапно выводится на экран и рассматриваются основные вопросы данной темы. При использовании слайда-задания преподаватель организует обсуждение проблемного вопроса и подводит его итоги.

При использовании наглядности в обучении компьютерной графики необходимо соблюдать ряд условий:

- применяемая наглядность должна соответствовать теме изучения, раскрываясь по мере учебного занятия;
- демонстрируемая наглядность должна быть точно согласована с содержанием материала, не иметь рисунков и текста, отвлекающих внимания или не связанных с темой занятия;
- необходимо четко выделять главное, существенное при показе иллюстраций и детально продумывать пояснения, даваемые в ходе демонстрации явлений;
- просмотр презентации должно быть организовано таким образом, чтобы все студенты могли хорошо видеть демонстрируемое изображение;
- привлекать самих студентов к нахождению желаемой информации в наглядном материале или демонстрационном устройстве.
- Презентация должна быть не просто интересной для просмотра, она должна быть мотивирующей студентов к овладению программным инструментарием.

Наибольшее число активных методов обучения могут быть реализованы при проведении практических занятий.

Проведение практических занятий по компьютерной графике имеют свою специфику и обладают дидактической оригинальностью и своеобразием.

Практическое занятие по компьютерной графике – это занятие, проводимое под руководством преподавателя в компьютерной лаборатории, направленное на углубление научно-теоретических знаний, приобретение навыков практических приемов работы с компьютером в программных приложениях, различными прикладными пакетами компьютерной графики, овладение определенными методами самостоятельной работы, а также на поиск информации в различных информационных ресурсах и дальнейшее ее преобразование. В процессе таких занятий вырабатываются не только практические умения (владение навыками работы с электронными таблицами, построение диаграмм и графиков, создание и работа с базами данных, компьютерными презентациями и публикациями, использование справочников, поиск информации в интернете и других информационных учебных ресурсах), но и умения сотрудничать, принимать решения, проявлять творческий подход, развивают навыки познавательной творческой деятельности.

Самостоятельная работа студента дисциплины «Компьютерная графика» требуют от студентов высокого уровня самостоятельной работы с литературой для подготовки докладов и сообщения, предполагающих использование демонстрационных примеров на ПК.

Для усиления мотивации на занятиях целесообразно применение активных методов обучения: средства ИКТ, метод проектов, парацентрическая технология, анализ проблемных ситуаций, использование дидактических материалов с занимательным содержанием. Выбор метода активного обучения определяется дидактической задачей занятия.

Рассмотрим наиболее часто применяемые активные методы в курсе «Компьютерная графика»:

- групповые обсуждения - групповые дискуссии по конкретному вопросу в относительно небольших группах студентов.
- мозговой штурм - специализированный метод групповой работы, направленный на генерацию новых идей, стимулирующий творческое мышление каждого участника. Например, при создании собственного ЦОР на темы по выбору, посредством программного пакета Articulate студенты обсуждают стиль, дизайн представления материала, наличие/отсутствие визуализаций.
- case-study - метод анализа конкретных ситуаций развивает способность к анализу нерафинированных жизненных и производственных задач. Сталкиваясь с конкретной ситуацией, обучаемый должен выявить наличие проблемы, ее характеристики, определить свое отношение к ситуации. Например, при создании обучающей программы по разделу графики языков программирования с использованием средств тех же языков программирования студенты создают кейс заданий, пригодных для дальнейшего использования.

- метод проектов - форма организации учебного процесса, ориентированная на творческую самореализацию личности учащегося, развитие его интеллектуальных и физических возможностей, волевых качеств и творческих способностей в процессе создания новых продуктов, обладающих объективной или субъективной новизной, имеющих практическую значимость. Метод проектов - это гибкая модель организации учебного процесса, ориентированная на самореализацию студента путем развития его интеллектуальных и физических возможностей, волевых качеств и творческих способностей, коммуникативных, социальных, литературных способностей в процессе создания под контролем преподавателя новых продуктов. Например, в практической работе «Работа по созданию рекламной продукции с использованием различных пакетов программного обеспечения компьютерной графики (Adobe PhotoShop, Adobe Illustrator, CorelDraw)» студенты должны разработать брендбук компании, используя данные инструменты.

Метод проектов можно рассматривать и как технологию сотрудничества. Активное решение жизненных ситуаций требует поиска дополнительных знаний и выработки необходимых умений и навыков. Проект позволяет решить и проблему актуальности изучаемого материала, его значимости для студента. Любая образовательная технология должна способствовать раскрытию субъективного опыта студента, овладению умениями самообразования. Каждое задание должно предполагать не только отработку или закрепление какого-либо навыка работы, но и служить для развития общего кругозора студента, содержать практический факт. Формы работы с упражнениями преподаватель может выбрать в зависимости от уровня подготовленности учащихся.

В настоящее время преподавание информатики возможно благодаря использованию различных компьютерных учебных курсов, электронных учебников и книг, мультимедийных энциклопедий, тренажеров, контролирующих систем для автоматизированного тестирования.

Содержание, методы и формы обучения и достижение целей обучения реализуются на практике с помощью системы средств обучения. Все виды учебной деятельности формируются различными средствами. Для курса «Компьютерная графика» к таким средствам можно отнести syllabus, учебник и учебно-методическое пособие, комплекс задач, тестов, программные приложения и другое. Практические занятия направлены на освоение пакетов Adobe Photoshop, CorelDraw, OpenGL, GeoGebra, MatLab, MathCad и т.д.

Все электронные учебные диски можно разделить на следующие классы:

- электронные энциклопедии, справочники, учебники - подобны бумажным, только в электронном виде, которые содержат только изложение материала;
- электронные учебные тренажеры, позволяющие узнать и закрепить изучаемый материал, отвечая на определенные вопросы и выполняя тесты или задания; Например, по теме «OpenGL в Windows. Создание графических примитивов. Матрицы OpenGL» студенты самостоятельно знакомятся с программным интерфейсом OpenGL для использования функций геометрических преобразований позволяющих выполнять различные преобразования объектов - поворот, перенос, масштабирование.
- творческие среды, позволяющие студенту проявлять и развивать свои способности при работе над мультимедийными проектами, выдвигать свои версии и формировать свои миры.
- контролирующие системы, которые позволяют проконтролировать уровень изученного материала.

Широкие дидактические возможности компьютерных средств позволят обеспечить высокий уровень наглядности учебного материала, активизацию познавательной деятельности учащихся, повышение мотивации, проверку их знаний, подготовку выпускников к жизни в условиях формирующегося информационного общества.

Рассмотрим методы обучения Компьютерной графики и с позиций классификации методов, предложенной М.Н. Скаткиным и И.Я. Лернером. в основу которой положен характер познавательной деятельности обучаемых:

- информационно-рецептивный;
- репродуктивный;
- эвристический;
- исследовательский. [6]

Информационно-рецептивный метод подходит при изложении теоретических и практических основ курса (предъявление готовой информации, объяснение или иллюстрации словом, изображением, действием). Данный метод важен при изучении всех разделов дисциплины, так как одним из основных принципов построения дисциплины является наглядность, особенно характерная для изучения компьютерной графики.

Репродуктивный метод - преподаватель конструирует систему заданий на воспроизведение действий, уже известных и осознанных студентами, которые выполняя эти задания отрабатывают их воспроизведение. Это позволяет применять, углублять и закреплять знания и умения.

Эвристический метод формирует поисковую деятельность обучаемых и обеспечивается поэтапным усвоением опыта творческой деятельности, овладением отдельными этапами решения проблемных задач. Деятельность студентов направляется деятельностью преподавателя, который наталкивает обучаемых на решение конкретной проблемы.

Так как данная методическая система обучения студентов проектируется для специальности 6В011100-«Информатика», т.е. будущих учителей информатики, то примером эвристического метода может являться проведение студентами фрагментов обучающих занятий по данной дисциплине для своих же однокурсников.

Исследовательский метод учит применять имеющиеся знания для решения проблемных задач, обеспечивает овладение методами научного познания, является условием формирования интереса и потребности в творческой деятельности.

Интеллектуальная деятельность обучающегося выйдет на уровень научного мышления, поскольку поисковая деятельность в этом случае будет соответствовать этапам и логике научной деятельности (например, написание проектных работ.)

Опираясь на классификацию методов рассмотрим их практическую реализацию на примере курса «Компьютерная графика». (Таблица №3.)

Таблица 3.

Методы обучения, применяемые в дисциплине «Компьютерная графика»

№	Группы методов	Конкретные методы обучения	Пример реализации метода в курсе «Компьютерная графика»
1.	Информационно-рецептивный метод	Лекция, беседа, консультация, обзор, демонстрация, объяснение, иллюстрация, сообщение, инструктаж, анализ, обобщение, демонстрационный пример	Обзор современных пакетов программного обеспечения компьютерной графики, объяснение понятия «кривой Безье», иллюстрация изображения Adobe Photoshop
2.	Репродуктивный метод	Решение задач, беседа, работа с опорным конспектом, демонстрация, иллюстрация.	Работа с опорным конспектом по теме «Виды проекций и поверхностей», демонстрация графических функций в виде скриншотов, иллюстрация растровой графики.
3.	Эвристические метод	Дискуссия, обсуждение, анализ и самоанализ, работа с литературными источниками, обучение других.	Анализ ЦОРа, работа с зарубежными литературными источниками и программным обеспечением.
4.	Исследовательский метод	Работа с литературой, выявление и исправление ошибок, консультация, выступления на семинаре и конференции, проведение разработанных занятий, написание проектных работ, анкетирование	Написание проектных работ по разработке брендбука, выступления на семинаре с презентационным материалом, анализ современных пакетов программного обеспечения с выделением их преимуществ и ограничений.

Изучение дисциплины «Компьютерная графика» целесообразно начинать после первого семестра, после изучения пакетов прикладных программ Microsoft Office, которые идут по нарастающей сложности, переходя от изучения программ Word, Excel к программе Articulate.

Для эффективного освоения графических программ следует начинать с простого освоения программного продукта, что позволит сделать упор в обучении не на освоение программы, а на ее практическое применение в дисциплине «Компьютерная графика». Полученные таким образом

умения и навыки позволят на старших курсах быстрее и эффективнее освоить более сложные графические программные продукты.

ВУЗ выпускает специалистов, прежде всего, для работодателя, использующего в работе определенный программный продукт и, следовательно, ему необходим специалист, владеющий именно этим пакетом. Поэтому умение выпускника работать с различными программными пакетами делает его более востребованным специалистом, получающим преимущество на рынке труда.

Внедрение различных инновационных методик обучения бакалавров при освоении графических дисциплин имеет и ряд проблем, среди которых:

- нехватка методических разработок по обучению компьютерной графике.
- недостаточное количество профессиональных кадров при преподавании компьютерной графики;
- необходимость междисциплинарной связи в области подготовки будущих учителей информатики. [7]

Таким образом, должна быть проведена разработка учебно-методического обеспечения дисциплин компьютерной графики на основе «методической сетки», отражающей логику изучения учебного материала и позволяющей соблюдать планомерность в организации учебной деятельности за счет сопоставления учебных элементов как структурных единиц содержания предмета и компонентов учебной деятельности;

Необходимо создание портфолио - учебных работ в области компьютерной графики, отражающих соответствующие компетентность и компетенции профессиональной деятельности, которые могут быть востребованы на рынке труда для предоставления работодателям наиболее полных сведений о квалификации, а также об учебных достижениях студента вуза.

В процесс обучения компьютерной графики целесообразно включать большое количество активных методов обучения, стимулируя интерес студента, развивая его творческие способности, быстроту и беглость мышления.

Таким образом, практический интерес к дисциплине «Компьютерная графика» требует дальнейшего рассмотрения ее смыслового содержания и методического оснащения. При этом необходимо принять во внимание ее быстрое развитие как современной области исследований на базе перспективных информационных технологий, без которых невозможно достичь качественной подготовки будущего учителя информатики.

Литература:

1. http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvarya-2018-g
2. https://primeminister.kz/ru/page/view/gosudarstvennaya_programma_digital_kazahstan
3. Кононец Н.В. Практическое занятие по информатике в контексте ресурсно-ориентированного обучения студентов // фундаментальные исследования. - 2013. - № 11-3.
4. Волкова Л.Ф., Мухаметзянова К.Р. Особенности преподавания компьютерной графики при обучении бакалавров // Технические науки - от теории к практике: сб. ст. по матер. XXV междунар. науч.-практ. конф. № 8(21). - Новосибирск: СибАК, 2013.
5. <https://infourok.ru/sbornik-aktivnie-metodi-obucheniya-1712246.html>
6. Селявко Г.К. Педагогические технологии на основе информационно-коммуникационных средств. М. 2009.
7. Забродина Н. А. Роль компьютерной графики в обучении студентов в области художественных специальностей // Молодой ученый. - 2017. - №5. - С. 489-492. - URL <https://moluch.ru/archive/139/38130/> (дата обращения: 13.04.2018).

ДАМЫТА ОҚЫТУДА КОНЦЕПЦИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Түйін. Бұл проблеманы шешу сезімдік рационалды, үлгілік және көңілді аударарлық, нақты және абстрактты сияқты адамның танымдық әрекеттері жақтарының арақатынасы эмпирикалық және теориялық білімдердің табиғатын көрсететін кешенінің логикалық-психологиялық сұрақтарын арнайы үйренуді айтады.

Резюме. Проблема решения этой проблемы заключается в том, что связь между чувственной, рациональной, образцовой и абстрактной человеческой когнитивной деятельностью конкретно изучается логическими и психологическими вопросами комплекса эмпирических и теоретических знаний.

Summary. The problem of problem solving in the volumes is that the relationship between sensual, rational, imaginary and abstract human cognitive functioning is specifically studied by logical and psychological complexes of empirical and theoretical questions.

Оқытудың дәстүрлі жүйесінде оқушылар қандай да бір пәнді игеруде тек ғылыми түсініктерді ғана игереді. Бірақ ғылымның негіздерін игеру фактілерімен танысуды ғана емес, сонымен қатар олардың арасындағы қатынастарды тануды, оларды себеп-салдарлы байланыстаруды, қатынастарды үйрену объектісіне айналдыруды білдіреді. Бұл проблеманы шешу сезімдік рационалды, үлгілік және көңілді аударарлық, нақты және абстрактты сияқты адамның танымдық әрекеттері жақтарының арақатынасы эмпирикалық және теориялық білімдердің табиғатын көрсететін кешенінің логикалық-психологиялық сұрақтарын арнайы үйренуді айтады.

Танымның мұндай жақтарын біріктіретін ішкі негізі болып автордың ойы бойынша жалпылау процесі мен онымен тығыз байланысты адамның ой-әрекеттерінің негізгі формасы ретінде түсініктердің жасалу жолдары болып табылады. Осыған байланысты жалпылау мәселелеріне ерекше мән беріледі.

В.В. Давыдовтың [1] анықтамасы бойынша жалпылау процесі салыстыру арқылы баланың заттарды бірнеше қасиеттерінің қайталануларын бөліп көрсетуінен тұрады. Жалпылауда іздеу мен заттардың әр түрлілігінде әр түрлі варианттылығы сөзінің мағынасы оның мәні ғана емес, сонымен қатар белгіленген әр түрлі варианттылықтың көмегімен осы көптүрлілігінде заттарды тану да жүзеге асады. Жалпылау абстракциялау операциясымен ажырамас байланыста қарастырылады.

Теориялық және эмпирикалық оқу процесінде В.В. Давыдов [1] эмпирикалық және теориялық абстракцияның жалпылау мен түсініктерінің келесідей ерекшеліктерін көрсетеді (соңғы үш түсініктің орнына «білім» термині қолданылады).

Эмпирикалық білім	Теориялық білім
Бірдей ортақ қасиеттерді бөліп көрсетіп, заттарды салыстыру мен оларды елестету процесінде өндіріледі.	Барлық өзінің жарыққа шығуының генетикалық пайда болу негізі болып табылатын рольді талдау процесінде және ішкі бүтін жүйесінің ерекше қатынастарынан кейбір функциялар туындайды.
Салыстыру процесінде бұл заттар бір-бірімен байланысқан байланыспағандығынан тәуелсіз заттардың кейбір жиынтығының ортақ қасиеттерінен формальды белгілер арқылы жүзеге асады, білімі белгілі бір класқа заттар жиынтығының кейбір ортақ қасиеттерін бөліп алу арқылы жүзеге асырылады.	Барлығына бірдей негізі мен мәні ретінде талдау процесі бүтін генетикалық жүйенің бастапқы қатынасын ашуға мүмкіндік береді.
Ортақ қасиеттері формальды түрде заттардың ерекше және жекелеген қасиеттерімен қатарлас орналасқан ретінде ерекшеленеді.	Бүтін жүйенің шынайы өмірде бар барлығына ортақ бүтін жүйенің әр түрлі жарыққа шығуларының, барлығына ортақ бірліктерімен байланысының қатынастарымен байланысы есептеледі.
Заттардың сыртқы қасиеттерін көріністермен көрсетеді.	Заттардың ішкі қатынастары мен байланыстарын көрсетеді, сонымен қатар көріністердің шегінен де шығып кетеді.
Нақтылау процесі сәйкесінше заттардың класына жататын көрнекіліктерді, мысалдарды таңдаудан тұрады.	Нақтылау процесі бүтін жүйенің барлық негіздемелерінен бүтін жүйенің ерекше және жекелеп көрінуінің шығуы мен түсіндірілуінен тұрады.
Белгілеудің негізгі құралы термин сөздер болып табылады.	Әр түрлі символдық-белгілік құралдардың көмегімен ақыл-ой әрекеттерінің әдістерімен көрінеді.

В.В. Давыдовтың [1] негізгі концепциясы абстрактіден нақтыға шығу әдістерімен жүзеге асырылып әртүрліліктің бірлігі ретінде шынайы, нақты теориялық, нақты іске асыру болып табылады. Автор ойдың абстрактіден нақтыға шығу әдістерін балалардың оқу-әрекеттерін жүзеге асыруға қатысты қарастырады. Сонда білімді игерудің мәні білім өндірісінің актіне қатысып, оқушылардың әрекеттерін ұйымдастыруға, яғни ақиқатты қорытынды ретінде ғана емес, сонымен қатар ақиқаттық процесс ретінде, оған алып келген жолдарды түсінумен игеріледі.

Егер оқушылардың әрекеттеріне талдау жасасақ, ол келесі түрде көрінетін болады: қандай да бір оқу пәнін игеруге кіріспес бұрын оқушылар мұғалімнің көмегімен оқу материалының мазмұнын талдап, ондағы бастапқы барлық қатынастар, жеке материалда кездесетін көптеген басқа да жеке қатынастарда көрінетіні белгілі болатынын белгілеп көрсетеді.

Таңбалық формада белгіленгендерді алғашқы жалпы қатынаста есіне сақтай отырып, сонымен қатар оқушылар оқытылатын пәннің мазмұндық абстракциясын құрады. Оқу материалын талдауды жалғастыра отырып, оқушылар осы бастапқы қатынастан әр түрлі бұрын жарыққа шыққандармен заңдылық байланысты ашып көрсетеді және сонымен қатар үйрететін пәннің мазмұндық жалпы түсініктерін алады. Содан кейін оқушылар абстракцияға жиірек басқаларды біртіндеп шығару үшін олар оқу материалын кейбір «тор» арқылы белгілейтін бастапқы ойларды түсінікке айналдыратын мазмұндық абстракциялар мен жалпыламаларды қолданады.

Бұл «тор» бұдан былай оқушылар түсінік формасында абстрактіден нақтыға шығып келе жатқан жолын игеруді қажет ететін нақты оқу материалының барынша көптүрлілігінде олардың бағытталуының жалпы принципін атқарады.

Көрсетілген білімді алу жолының екі сипаттамасы бар:

- Балалардың ойлары жалпыдан жекеге мақсатты түрде жылжып отырады;
- Игеру – оқушылардың болып жатқан жағдайлардың мазмұны мен түсініктерді игеруді анықтауға бағытталған.

З.И. Калмыкова төмендегі көрсеткіштермен қалыптастыратын шығармашылық ойлауды оқуды өнімді есептейді:

- ойдың оригиналдығы, әдеттегіден алыстап кеткен жауаптарды алу мүмкіндігі;
- пайда болатын ерекше ассоциативті байланыстардың тез болуы және жай болуы;
- проблемаға сезімталдық, объектінің немесе бөліктерінің әдет болмаған қызметтері.

Өнімді ойлау көпзвеннолы динамикалық жүйені диалектикалық қарама-қайшы түрде бірге болатын компоненттер қатарын білдіреді.

Жаңа білімді іздеу процесі секіріс тәрізді болады. Ол жерде алгоритмдік қана емес, сонымен қатар эвристикалық әрекеттер де орындалады, сондықтан ол бұрын игерілген білімнің көмегімен жүзеге асырылып, және одан шығуды да қарастырады.

З.И. Калмыкованың [2;3] идеясы бойынша оқытуды жетілдіру бір адамға бағытталып жүзеге асырылмайды, тіпті ол технологиялық-педагогикалық тиімді принцип болса да. Және де ол оқушыларды дұрыс бағаламауға әкеп соғады, оқу процесі бір жақты болып қалады. Сондықтан, оқытудың проблемалылығы, даралылығын және оқытудың дифференциалдығы бар ойлаудың әр түрлі компоненттерінің үйлесімді дамуы (нақты, абстрақты-теориялық) ақыл-ой әрекеттерінің алгоритмдік және эвристикалық әдістерін қалыптастыру; арнайы есте сақтау (мнемикалық) әрекеттерді ұйымдастыруды құрайтын принциптер жүйесі қажет.

И.Я.Лернер мен М.Н.Скаткин концепциясы диалектикалық бірігіп оқыту мазмұны мен әдістерін қарастырады және ғылыми жаңалықтардың екі мәселесінде де өзара байланысқан ретінде қағидаланады.

Білім берудің мазмұнын анықтау – ол төмендегі сұрақтарға ғылыми аргументті түрде жауап беру деген сөз.

- 1) Мектепте қандай пәндер оқытылуы керек?
- 2) Әрбір пәннің материалы үшін қандай принцип және критери бойынша теріп алыну керек?
- 3) Оқу бағдарламалары мен оқулықтарда қандай өте қажетті білім, білік және дағдылар болуы керек?

Авторлардың ойы бойынша, білім беру мазмұнының проблемасына дәстүрлі әдістер барлық артықшылықтары болса да, олар кейбір сұрақтарға жауап бермейді:

1. Білім мен біліктерді игеру ақыл-ой мүмкіндіктерінің дамуына оқушылардың тәртіптілігінің қажетті деңгейіне, танымдық өз бетімен жеке жұмыс істей алуына кейде неге алып келмейді?

2. Білім мен біліктердің тең дәрежесінде шығармашылық ойлауы неге барлық оқушыларда бірдей дамымайды?

3. Оқушы шығармашылық ойлай алатын және тәртіпті тұлға болып қалыптасуы үшін дәстүрлі білім мен біліктердің мазмұнының қандай қосымша мүмкіндіктерін игеру керек?

Бұл сұрақтарға жауап іздеу И. Я. Лернер мен М.Н. Скаткиннің [4;5;6] білім беру мазмұнының қайнар көзі ретінде әлеуметтік тәжірибенің құрамы туралы теорияны жасап шығаруға алып келді.

Оқыту процесі – ол ең алдымен оқу пәндерінде көрсетілген және адамзаттың жинақтаған оқушының әлеуметтік тәжірибесін игеруіне бағытталған мұғалім мен оқушының өзара байланысу процесі.

Әрине, бір адамның бүкіл әлеуметтік тәжірибені игеруге мүмкіндігі жетпейді. Сондықтан авторлардың ойы бойынша тұлғаның жан-жақты дамуын қамтамасыз ететін игерудің мынадай маңызды элементтерін атап көрсетуге болады:

1) әлем туралы білім (табиғат, адам, қоғам, техника, қызмет және қызымет түрлері, әдемілік, өзің туралы);

2) қызмет әдістерін жүзеге асыру тәжірибесі (біліктер);

3) шығармашылық қызметтер тәжірибесі;

4) әлемге эмоционалдық-құндылық қатынастар тәжірибесі, яғни адамға, қоғамға, білімге, өз қызметіне, әдемілікке, өзіне.

Адамзат тәжірибесінің бұл төрт пластын И.Я. Лернер [5] төрт етістік: білу, істей алу, жасау, қалау арқылы сипаттайды.

Дәстүрлі оқыту мен білім беру мазмұнының бұл төрт элементінің алғашқы екеуі психологиялық-педагогикалық әдебиетте жақсы қарастырылған. Сондықтан соңғы екеуіне ғана тоқталамыз.

Алдымен шығармашылық қызметтің мәнін қарастырып өтейік:

И.Я. Лернер [5] шығармашылық ойлаудың мазмұндық аспектісіне сонымен қатар, шығармашылық қызметтің процессуалдық ерекшеліктеріне үлкен мән береді.

Оның ішінде ол шығармашылық қызметтің келесі ерекшеліктерін атап көрсетеді:

1) білімді өз бетінше ауыстыру;

2) жаңа проблемаларды таныс, үйреншікті ситуацияларда алдын ала білу.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Давыдов В.В. Проблема развивающего обучения. – М.: Педагогика, 1986., -220 с

2. Калмыкова З.И. Продуктивное мышление как основа обучаемости. - М.: Просвещение, 1981., - 120 с

3. Кожобаев К.Г. О воспитательной направленности обучения математике в школе: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1988. -80с.

4. Лернер И.Я. Процесс обучения по закономерности. - М.: Знание, 1980.-96 с.

5. Лернер И.Я. Проблемное обучение. –М.:Просвещение, 1974. -85с

6. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Просвещение, 1981.-120с.

Саденова А. Е.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, филология ғылымдарының докторы
Алматы қ., sadenovaa@mail.ru

Курманова Т.В.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, аға оқытушы. Алматы қ.

Азнабакиева М.А.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, аға оқытушы. Алматы қ.

КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗІРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ИНТЕРАКТИВТІ ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

***Резюме:** В статье рассматриваются интерактивные технологии для развития коммуникативной компетенции при усвоении казахского и русского языков как иностранного.*

***Summary:** The article deals with interactive technologies for the development of communicative competence in mastering the Kazakh and Russian languages as foreign.*

Қазіргі уақытта өзге тілді аудиторияларда шет тілдерін меңгеруде тиімділігі жоғары түрлі оқыту технологиялары қолданылады. Олардың ішінде интерактивтік оқыту технологиясы шет тілдерін екінші тіл ретінде үйренушілердің белсенділігін арттыруда қолайлы болып табылады.

Интерактивті оқыту – танымдық әрекетті ұйымдастырудың арнайы формасы. Интерактивті дегеніміз (ағылшын сөзі «интер» – бірлескен, «акт» – әрекет) бірлесе әрекетті жасау немесе сұхбат режимінде болу деген сөз. Интерактивті оқытуда тіл үйренуші мен оқытушының бірлескен әрекеті негізінде құрылған диалогты оқытудың маңызы зор.

Құрылымы жағынан ауызша коммуникация тілдік интеракция болып табылады. Жалпы ғалымдар интеракцияны коммуникация үдерісінің синонимы ретінде сипаттайды. Интеракция әрекет барысында, әсіресе диалогтық сөйлесуге үйретуде, субъекттердің белсенділігін, олардың шығармашылық ниетін және бірігіп әрекет етуге ұмтылуын қамтамасыз етеді. Бұл әрекеттің спецификалық сипаттамасын оның қарым-қатынасты ұйымдастырудың бір формасы болуы, онда субъектілердің бір уақытта бірігіп өзара әрекет етуі, нәтижеге жетуге бір-бірін түсініп, жауап беру үдерісіне бағытталуы және оның арнайы мазмұны енеді.

Тілдік қарым-қатынастың интерактивтік жағы – ол шартты термин, ол адамдардың біріккен әрекетімен байланысты, олардың біріккен әрекетін ұйымдастыратын тілдік қарым-қатынас болып табылады. Сондай-ақ, интеракция үдерісі әлеуметтік психологияда әлеуметтік тұрғыдан ұйымдастырылған тілдік қарым-қатынас деп көрсетеді. Бұл термин мәселесі әлеуметтік психологияда әуелден-ақ қарастырылады. Кей ғалымдар қарым-қатынас пен біріккен әрекетті теңдестіреді де, оларды коммуникация ретінде қарастырады. Ал кей ғалымдар интеракцияны біріккен әрекеттің, қарым-қатынастың кейбір үдерісінің бір түрі, оның мазмұны ретінде қарастырады. Олардың бірлігі туралы айтса да, қарым-қатынасты коммуникация, ал біріккен әрекетті интеракция ретінде қарастырады.

Негізгі материалдарды меңгеруге арналған сағаттарда оқу материалдары бойынша сөйлеу әрекеттері жүзеге асырылады. Оның алғашқы 1-2 сағаттарында лексикалық және грамматикалық дайындыққа басымдық беріліп, одан кейінгі сағаттарда ауызша және жазбаша коммуникативтік құзыреттерін дамыту көзделеді. Коммуникативтік құзірет деп сөйлеуге, жауаптасуға, жалпы сөйлеуге қажет дағдылар мен әрекеттерді меңгеруді айтады.

Тілді үйрену технологиясында коммуникативтік құзіреттілікті дамыту оқу-тәрбие міндеттерін өнімді шешу, мамандықты тұлға қалыптастыру құрамына айналдыру қабілетінен тұрады.

Диалогта жауапты алмай тынбау, керекті ақпаратты анықтаған соң, соңына жететін диалогтық хабар алу, жалыну, өтіну түрлері болады. Әр сөйлеу қадамының мақсаты болады, әрі сол арқылы интеракция «өзара ықпал» пайда болады.

Тіл меңгерудің деңгейі ретінде құзыреттіліктің қалыптасу дәрежесін түсінуге де болады, яғни тілдік қатынас үдерісінің сапалылығы мен бағалылығына шетелдік студенттің түрлі жағдаятта жылдам сөйлеуін есепке ала отырып, коммуникацияны жүзеге асыру қабілеттілігі, сөйлеу мақсатын орындату және тілдік бірліктерді қолдана алуы жатады.

Белгілі бір тақырыптарды бекіту үшін жаттығулар орындауда диалог – тіл үйренушіні толғануға, шешім қабылдауға, сын тұрғысынан ойлауға, альтернативті ойларды салыстырып қолдануға, пікір-

сайысқа қатысуға, өзге тіл үйренушімен қарым-қатынас жасауға үйрете алады. Бұл әдіс оқытушы үшін ең қажетті, оқытушы мен тіл үйренушінің қатынасынан тұрады. Бұл әдісті қолдану кезінде қарым-қатынасты бастаушы оқытушы, яғни оқытушы белгілі бір тақырыпта ақпарат береді, риторикалық сұрақтар қояды, студенттің жауабына қарсы шықпай, оны дамытып, толықтырады, бағыт береді. Осындай коммуникативті қарым-қатынас тіл үйренушінің сөздік қорын байытады, дұрыс сөйлеуге бағыттайды. Бұл әдісте үйретуші де тіл үйренуші де өте белсенділік танытады. Белгілі бір тақырыптың негізінде сұхбаттасып, ондағы мәселелерді жеңу жолында бір-бірімен сөз сайысына түсіп, әрі өз ойларын ортаға салады. Олар мұндай жағдайда бір-бірін тындайды, өздерінің ойларын, пікірлерін, білімін өзара қарым-қатынас арқылы әңгіме тақырыбына бағыттап қолданады. Сабақ үнемі көтеріңкі көңілде, студенттің сұраққа дұрыс жауап беруіне, белсенділік танытуына әсер ететіндей болуы қажет. Бұл әдісті қолдану нәтижесінде студенттердің оқу материалдарына қызығушылықтары артады, ал жұмыс формасы – әр студенттің өзін жақсы сезінуін қамтамсыз етеді.

Біріншіден, диалог түрінде сөйлеуге үйретуде сұрақ-жауап түрі кеңінен қолданылады. Әдетте оқытушының өзі сұрақтар қояды да студенттер тек сол сұрақтарға жауап берумен шектеледі. Бұл тәсілдердің кемшілігі студенттер өз бетімен әңгіме бастауға дағдыланбайды, басқа адам әңгімені бастаса тек соған жауап беріп қана отырады. Біздің ойымызша, сабақта тек бұл тәрізді тек диалогты қолданып қойған дұрыс емес, себебі біз студенттерге өз беттерімен әңгіме бастауға, өздігінен сұрақ қоюға да үйретуіміз керек. Студенттер бұл іскерлікті меңгергеннен кейін диалогтық бірлестіктердің басқа түрлерін де қолдана алады. Сұрақ-жауап диалогта алдымен оқытушы сұрақ қояды. Студенттер оқытушының сұрағына жауап береді. Келесі кезекте осы сұрақтарды өрбітіп, алған білімді дамыту мақсатында содан студенттер осы тақырып бойынша өз сұрақтарын бір-біріне қояды, басқа студенттер жауап береді. Ал студенттерді осы іскерліктерге үйрету үшін оқытушы дайын жауаптарды айтады, студенттер тиісті сұрақтарын қояды.

Диалог түрінде сөйлеп үйретуде төрт деңгейді қолдануға болады: сөйлем деңгейі – бір-бірімен байланысты 2-3 сөйлемнен тұрады. Кең өрістелген диалог деңгейі – еркін әңгіме, талқылау, айтыс. Дискуссия деңгейі – бірінші деңгейде студенттер белгілі мөлшерде ең қарапайым коммуникация актілерін меңгереді. Соның негізінде олар белгілі коммуникативтік мақсаттарды жүзеге асырады. Оқытудың төменгі сатысы үшін ең қарапайым сөз үлгілері белгіленген затты, қимылды атау, заттың сапасын, қимылдың мекенін атау, қимылдың бір затқа арналғанын білдіру т.б. Студенттер әуелі негізгі сөз үлгілерін қолданып үйренеді, яғни хабарлы сөйлем үлгілерін айтып жаттығады.

Негізгі сөз үлгісінің коммуникативтік варианттарын айтып, қолдануды меңгереді. Жалпы сұрақ, хабарлы сөйлем, сөйлемнің болымсыз түрі, арнайы сұрақ, интонация т.б. тақырыптар бойынша сабақ барысында жай сөйлем үлгілерімен танысады. Бұл аталған сөйлем үлгілерін меңгеру үшін студенттер оларды жиі қайталап айтып отыруы тиіс. Оқытушы ол үлгілерді қайталату үшін «Менің айтқанымды қайталаңыздар» деп әмір бергеннен гөрі студенттерге коммуникативтік тапсырма берсе әлдеқайда тиімді болады. Себебі студенттер оқытушының айтқанын қайталап отырмыз деп ойламайды, тапсырманы орындап отырмыз деп ойлайды. Сол коммуникативтік тапсырманы орындау кезінде олар оқытушының айтқанын қайталап айтады, сөйтіп сөз үлгілерін еріктен тыс меңгеріп алады.

Диалог әр түрлі мақсатпен жүргізіледі; серіктесінен бір нәрсені білу үшін, онымен пікір алмасу үшін т.б. Осыған байланысты микродиалогтың мына түрлерін қолдануға болады: мәлімет-пікір әсер алмастыру диалогы – мұнда пікірталас та, мәлімет алу да болуы мүмкін; қозғау салу диалогы – диалогтың бұл түрі әр қайсысы белгілі бір коммуникативтік міндет атқарады.

Сұрастыру диалогында бір серіктес белсенділік танытып, сұрақтар қойып отырады да, ал екіншісі сұрақтарға жауап береді.

Пікір, әсер алмасу диалогында серіктестердің екеуі де белсенді түрде екі жақты қозғаушы реплика бұйрық райлы сөйлемнің басқа түрінде кездеседі. Жауап репликасы 2-3 сөйлемнің біреуі ғана қозғаушы реплика болады.

Қозғау салу репликасында өтініш беріледі. Мұнда қозғаушы реплика бұйрық райлы сөйлем арқылы, жауап реплика сөйлемнің кез келген коммуникативтік түрі арқылы беріледі.

Сонымен бірінші деңгейде жеке репликаларды меңгеру, екінші деңгейде қарапайым репликаларды фразалардан жоғары бірлестіктерге біріктіреді, ал үшінші деңгейде кеңейтілген тұтас диалогтар құру іскерлігін меңгерсе, төртінші деңгейде еркін диалог, әңгіме жүргізе алатын деңгейге жетеді.

Диалогтар – қабылдауға, ойлауға, еліктеуге және сөйлеу үлгілерін есте сақтауға бағытталып, тіл үйренушілерді белсенді айтылым әрекетіне жетелейді.

Қазақ және орыс тілдерін оқытуда диалогтар арқылы жаттығулар орындалады. Тілді оқытуда диалог бойынша жаттығулардың төмендегідей түрлері қолданылады: тірек сызбалар арқылы ауызша диалог құрау; тірек сөздерге сүйене отырып, өз диалогын құрастыру; кестелерде берілген мәліметтер

бойынша ауызша диалог құрау; диалогты өзгертіп әңгімелеу; диалогтарды толықтыру; берілген диаграммаға сүйене отырып, жаңа диалог ұсыну; берілген жағдаяттық тапсырмаға сәйкес диалог құрау; берілген сұрақтарға жауап беру; сурет бойынша диалог құрау; берілген жоспар бойынша диалог құрау т.б. жаттығулары.

Диалог үлгілерін қолдана отырып жүргізілген қазақ және орыс тілдерін оқыту барысында тіл үйренушінің өз ойы мен пікірін тұжырымдай алуы, сөйлеу машығы мен негізін меңгеруі, ойды сөзбен жеткізудің қатысымдық амалдарын игеріп, оларды күнделікті өмірде кездесетін шынайы жағдаяттарда жұмсай алуы жүзеге асады.

Диалогты қолдану арқылы тілдік коммуникативтік құзіреттілікті дамыту қазақ және орыс тілдерін меңгертуде өте тиімді болып табылады.

Қорыта айтқанда, сабақта диалогтың бірнеше түрін белсенді түрде қолдану студент әрекетін белсендіру, оқу материалын, оқыту әдістері мен тәсілдерін жетілдіру сияқты негізгі педагогикалық мәселелерді іске асырады. Диалог ұжымдық іс-әрекет жүйесі арқылы жеке тұлға белсенділігін арттыруға негізделген, берліген материалды жылдам әрі сапалы меңгертуге бағытталған, ерекше үлгіде ұйымдастырылған тілдік қатынас.

Тіл үйренуде интерактивті әдісті қолдануда оқытушы мен тіл үйренушілер уақытты үнемдейді, тіл үйренушінің тіл үйренуге деген қызығушылығы артады, теориялық материалды тілдік қатынасым теорияс (жазылым, айтылым, тыңдалым, сөйлесім) арқылы практикалық тұрғыдан талдап, тұжырым жасап, оны өмірде қолдана білуге машықтанады, берілген тапсырманы сауатты, жоғары деңгейде, шығармашылықпен орындай білуге төселеді, кез келген шаршы топта өз көзқарасын дәлелдей отырып, ойын еркін, әрі шебер жеткізе алуға машықтанады.

Тіл үйренушінің логикалық ойлау жүйесі дамып, мазұнға сай түрлі сөзжұмбақтар, ұлттық ойындар ж.т.б түрлерін кеңінен қолдануға үйренеді. Сабақта ақпараттық технологиялармен жұмыс жасауды үйренеді. Тіл үйренуші өз бетімен жұмыс жасап, өздері қорытынды жасай алады.

Тіл үйренушілерге қазақ және орыс тілдерін меңгерту дұрыс сөйлеу (айтылым дағдысын қалыптастыру), сауатты жазу, мәнерлеп оқу, ауызекі сөйлесу және әңгімелесу дағдыларын қалыптастыру, дамыту бағытында жүреді.

Интерактивті технологияны қолдану арқылы тілдік коммуникативтік құзіреттілікті дамыту қазақ және орыс тілдерін меңгертуде өте тиімді болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Дьяченко М.И., Кандыбовыч Л.А. Психология, Словарь-справочник.-Минск, 1998.
2. Вежбицкая З.Н. Язык. Культура. Познание. –М., 1996.
3. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. - М.,1978
4. Құдайбергенова Қ.С. Құзырлылық амалының негізгі ұғымдары. -Алматы, 2007. -500 б.
5. Программа дисциплин «Иностранный язык для неязыковых факультетов университетов и неязыковых вузов».-М.,1990.
6. Маслыко Е.А., Бабинская П.С. Настольная книга преподавателя иностранного языка.- Минск: Высшая школа.- 1997г.
7. Общая методика обучения иностранному языку.Хрестоматия.-М.,1991.

Салтанова Галия Айсиевна

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау гуманитарлық университетінің физика-математика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор м.а., E-mail: galiyasaltanova@yandex.kz

Берикова Альфия Бериковна

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау гуманитарлық университетінің информатика кафедрасының магистранты, E-mail: apatia_s@mail.ru

ИНФОРМАТИКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫ СЫНИ ТҰРҒЫДАН ОЙЛАУҒА ҮЙРЕТУДІҢ ТИІМДІЛІГІ

***Түйін:** Сын тұрғысынан ойлау – Қазақстандағы білім беруді дамыту үшін маңызды болып табылатын қазіргі ең басты педагогикалық түсінік. Бұл модуль оқушылардың да, мұғалімдердің де сын тұрғысынан ойлауды дамытуды саналы және оймен қабылдауын көздейді. Сын тұрғысынан ойлау «ойлау туралы ойлану» деп сипатталған. Ол маңызды мәселелерді талқылау және тәжірибені ой елегінен өткізуді қамтиды.*

***Кілтті сөздер:** ұтқырлық, сыңаржақтылық, пайым, өзіндік сана-сезім, декламация.*

***Резюме:** Критическое мышление – самое главное понятие в Казахстане, являющееся важной для развития педагогического образования. Этот модуль предполагает развитие критического мышления и сознательного восприятия, как учащихся, так и учителей. Критического мышления описывается как «мышления о мышлении». Он включает в себе проведение анализа опыта мысли и обсуждения важных вопросов.*

***Ключевые слова:** мобильность, sentimentalность, сознание, самоцензура, декламация.*

***Summary:** Critical thinking is the most important concept in Kazakhstan, which is important for the development of pedagogical education. This module involves the development of critical thinking and conscious perception of both students and teachers. Critical thinking is described as "thinking about thinking." It includes the thoughts of experience and the discussion of important questions.*

***Key words:** mobility, sentimentality, consciousness, self-censorship, declamation.*

Қазақстан Республикасының "Білім туралы" заңында білім беру жүйесінің басты міндетіне жататын ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтары, білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беру жүйесін жаңарту, одан әрі дамыту көрсетілген. Дүниежүзілік білім беру кеңістігіне кіру мақсатында қазіргі кезде Қазақстанда білімнің жаңа жүйесі құрылуда. Бұндай жаңарулар педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үдерісіне нақты өзгерістер енгізумен қатар елімізде болып жатқан түрлі бағыттағы білім беру қызметіне жаңаша қарауды, қол жеткен табыстарды сын көзбен бағалай отырып саралауды, жастардың шығармашылық әлеуетін дамытуды, ойлау қабілеттерін арттыруды, мұғалім іс-әрекетін жаңаша тұрғыда ұйымдастыруды талап етеді.

Сындарлы оқыту теориясы оқушылардың ойлауын дамыту олардың бұрынғы алған білімдері мен жаңа сыныптағы дерек көздерінен, мұғалімнен, оқулықтан және құрбыларынан алған білімдерімен өзара әрекеттесуі жағдайында жүзеге асады деген тұжырымға негізделген. Құзырлы оқытудың маңызды факторы-оқушының тақырып мәнін өз бетімен меңгеруін мұғалімнің түсінуі мен бағалай алуы. Сондықтан да Шульман "үш көмекші" деп атаған қасиеттер мұғалімде болған жағдайда ғана оқыту тиімді де сәтті болып саналады дейді.

Үш көмекші құрал: бас, қол, жүрек. Дәстүрлі негізде берілген білімнің емтихан кезінде тиімділігін баса айта отырып, оның жаттанды түрде қалып қоятынын атап өту керек. Бағдарламаның оқушыға қаншалықты тиімді боларын, оның білім мен тәрбие берудегі үлесінің зор екенін білдім. Бұл жерде "Шығыс Аристотелі" атанған Әл Фараби бабамызбен үндесері хақ. Оқыта отырып тәрбиелеуді қатар алып жүрудің қыр-сырын ағылшындар терең меңгеріпті. Зерттеуші-психолог Шульманның "Мұғалімнің үш көмекшісі" деп атаған қасиеттері айтылады. Бас – кәсіби түсінік, қол – оқытудың тәжірибелік дағдылары, жүрек – кәсіби-өнегелік тұтастық. Бұл жердегі үлкен құнды пікір – әрбір мұғалім теория мен тәжірибені ұштастыра отырып, шын ынта ықыласымен оқушыларға мейірімділік, жанашырлық көрсете білу. Кеңес заманындағы "2" алған баланы жазалаудан арылу, оқушыға ой еркіндігін, сөз бостандығын беру. Елбасымыздың бүгінгі таңдағы сындарлы саясатының бірі-заман ағысына қарсы жүзер, бәсекеге қабілетті жастарды тәрбиелеу.

Оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін әр түрлі әдістерді қолданып, өз шеберлігін таныту қажет. Сыни тұрғыдан ойлау - сынау емес, шындалған шығармашылық ой.

Қазіргі кезде де мектептерде жиі қолданылып отырған жаңа модулінің бірі – оқушылардың жазу мен оқуда сыни тұрғыдан ойлау қабілетін қалыптастыруға бағытталған әдіс-тәсілдер. Сыни тұрғыдан ойлау – Қазақстандағы білім беруді дамыту үшін маңызды болып табылатын қазіргі ең басты педагогикалық түсінік. Бұл модуль оқушылардың да, мұғалімдердің де сыни тұрғыдан ойлауды дамытуды саналы және оймен қабылдауын көздейді.

Біз өмір сүріп отырған ақпараттық қоғамда, көпмәдениетті ортада бәсекелестік заманда, жаһандануға қарыштап қадам басқан уақытта халқымыз үшін маңызы аса зор оқу-ағарту ісін халықаралық талапқа

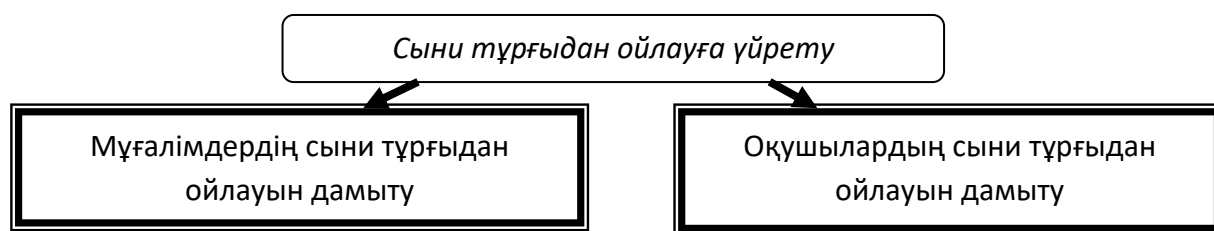
сәйкестендіріп, әлемдік сапа деңгейіндегі білім мен білік дағдыларына негізделген білім беру жүйесін құру кезек күттірмейтін мәселе. Соның алғашқы баспалдағы ретінде еліміздің педагог кадрлары оқытудың «Кембридж тәсілін» меңгертетін үш деңгейлі курстардан өтіп жатыр. Бұл бағдарламада түрлі тәсілдер қарастырылғанына қарамастан сындарлы (конструктивті) теориялық оқыту тәсіліне басымдылық берілген.

Кембридждік тәсілдің теориялық негізін оқып, танысып, оқытудың жаңаша әдіс-тәсілдерін - жеті модульді сабақ жүргізу тәжірибемде қолдану арқылы оның білім беруде артықшылығы мен пайдасы көп екеніне көзіміз жетті.

Сыни тұрғыдан ойлау таңдағандағы мақсатымыз оқушыларды сыни тұрғыда ойлауға үйрете отырып, информатика пәніне деген қызығушылығын арттырудың жолдарын қарастыру және тәжірибе жүзінде тексеру, бақылау, тыңдау, айқындауды жөн көрдік. Сондықтан да, мен информатика пәні сабағында сыни тұрғыдан ойлау технологиясын пайдалану тиімді деп есептеймін.

Сыни тұрғыдан ойлау «ойлау туралы ойлану» деген түсінік береді. Бұл модуль арқылы маңызды мәселелерді талқылауға болады және білім беру үшін тиімді болып табылады. Бұл оқушылардың да мұғалімдердің де сыни тұрғыдан ойлауды дамытуды саналы және оймен қабылдауын көздейді. Сыни тұрғыдан ойлау – бақылаудың, тәжірибенің, ойлау мен талқылаудың нәтижесінде алынған ақпаратты ойлауға, бағалауға, талдауға және синтездеуге бағытталған пәндік шешім. Сыни тұрғыдан ойлау көбіне қарсы пікір айтуға, баламалы шешімдерді қабылдауға, ойлау және іс – әрекетімізге жаңа немесе түрлендірілген тәсілдерді енгізуге дайын болуға, ұйымдастырылған қоғамдық әрекеттерге және басқаларды сыни тұрғыдан ойлауға баулуды білдіреді. Бұл жолдағы ең оңай тәсіл балалардың жеке басының тәжірибесіндегі дәлелдерге мән беруге ынталандыру.

Сыни тұрғыдан ойлау - Қазақстандағы білім беруді дамыту үшін маңызды болып табылатын қазіргі ең басты педагогикалық түсінік. Бұл модуль оқушылардың да, мұғалімдердің де сыни тұрғыдан ойлауды дамытуды саналы және оймен қабылдауын көздейді (1-сурет).

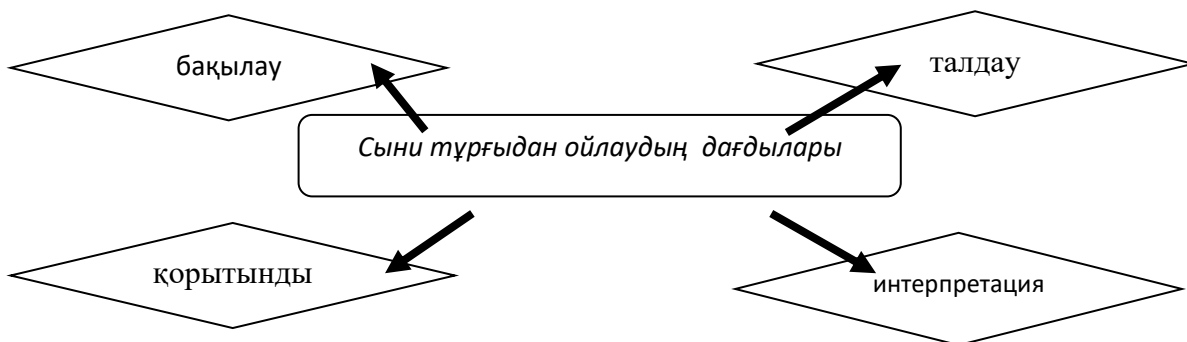
1-сурет

Сыни тұрғыдан ойлау туралы жалпы түсінік алу барысында негізгі деңгейде сыни тұрғыдан ойлау үдерісін дамыту қажет, оның ішінде:

- ақпаратты жинау;
- дәлелдерді сыни тұрғыдан талдау мен бағалау;
- нақты дәлелдер, шешімдер мен жинақталған қорытындылар;
- болжамдар мен ұсыныстар;

Сыни тұрғыдан ойлауға үйрету, сыныптағы оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауына, яғни бақылау, талдау, қорытынды, интерпретация тәсілдері қарастырылса, диалог арқылы сыни тұрғыдан ойлауды дамыту, оқушыларды диалог пен дәйектеуге, талқылауға, олардың механикалық есте сақтау, декламация, мазмұндама, талқылау, диалог түрлері беріледі, сонымен қатар әңгеменің сапасы мен мазмұны оқушылардың оқуы үшін маңыздылығы мен мұғалімдердің сыни тұрғыдан ойлауы, рефлексивтік оқыту, оқушылардың не үйренгені туралы сыни тұрғыдан ойлау да қамтылады.

Сыни тұрғыдан ойлау мәнмәтінді есепке ала отырып, бақылау мен тыңдау арқылы дәлелдер жинастыру және шешім қабылдау үшін талапқа сай өлшемдерді қолдану сияқты дағдыларды дамытуды қарастырады (2-сурет).

2-сурет

Мысалы, информатика пәнін оқытуда төмендегі үдерістер мен дағдыларды қолдануға болады:

- ✓ суреттер, фотосуреттер сияқты дәлелдерді жинақтау және топтастыруды;
- ✓ негізгі дереккөздерді бағалауды және соларға сәйкес сұрақтар қоюды;
- ✓ негізгі дереккөздерді жағдаяттық қорытындылармен және уақытша жинақтаулармен салыстыру және талқылауды;
- ✓ анағұрлым кең тәжірибе негізінде болжамдар мен ұсыныстарды қайта қарауды қамтуы мүмкін.

Оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау қабілеттерінен табуды қажет ететін негізгі ерекшеліктер: ұтқырлық, сыңаржақтылықтың болмауы, пайым, тәртіп, өзіндік сана-сезім.

- *Ұтқырлық:* ең жақсы түсініктемені табуға ұмтылу; үзілді-кесілді жауаптарды іздеудің орнына сұрақтар қою; дәлелдерді талап етіп, кез келген дәлелді есепке алып отыру; эмоцияға емес, себепке негізделу (бірақ төменде айтылатын өзін-өзі тануға қатысты эмоция да болуы ықтимал).
- *Сыңаржақтылықтың болмауы:* барлық қорытындыларды бағалау; болжамды көзқарастар мен мүмкіндіктердің барлығын қарастыру; баламалы интерпретацияларға ашық болуға ұмтылу.
- *Пайым:* дәлелдердің деңгейі мен маңызын мойындау; балама жорамалдар мен мүмкіндіктердің орынды екендігін немесе артықшылығын мойындау.
- *Тәртіп:* тиянақты, нақты және жан-жақты болу (барлық дәлелдерді есепке алып, көзқарастарға көңіл бөлу).
- *Өзіндік сана-сезім:* өзіміздің эмоциямыз бен көзқарасымыздың, сеніміміз бен болжамдарымыздың субъективті екенін сезіну.

Сыни тұрғыдан ойлау модулін сабақ барысында пайдалану

«Сыни тұрғыдан ойлауға үйрету» модулінің білім сапасын арттыруда, оқушылардың көзқарасын өзгертуге, шығармашылық қабілеттерін дамытуда басты рөл атқаратынын түсіндім. Мен алғашында өзімнің сыныбымда оқушылардың қаншалықты сыни ойлауға бейім екендіктерін бақыладым. Сонда мен оқушылардың сыни ойлауға дағдыланбағандарын байқадым. Ал осы жаңа технологиямен сабақтарды өткізгенде мен кішкене де болса оқушылардың санасын серпілтіп, миға шабуыл жасап, ой дағдыларына қозғау салғанымды байқадым. Бұрын сұрақ қоюдың да тәсілін білмейтін оқушылар қазір көп өзгерді, мен байқамаған тұстарды байқап, сөздерін дәлелмен жеткізуге тырысатын болды. Мен үнемі «неге?», «қалай?», «неліктен?» деген сұрақтарды жиі қолданатын болдым. Оқушыларым сөздерін дәлелдеу үшін жанталаса сөйлеп, ойларын дәлелдеп жеткізуге тырысатын болды. Мен оқушыларыммен бірге ойланып, бірлесе жұмыс жасап, сыни көзқарасымды өзгерте бастадым.

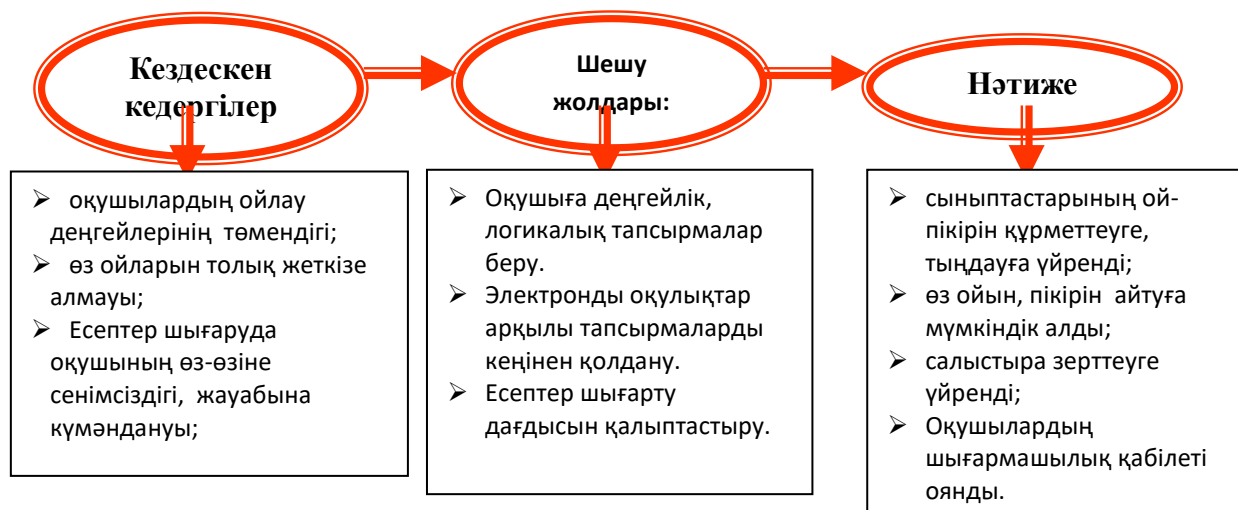
Мысалы: 7 сыныпқа «Вирусқа қарсы қауіпсіздік» деген сабағымның ұйымдастыру бөлімінде оқушыларға «Жақсы тілек» ойыны ұйымдастырдым. Оқушылар бірі-бірімен сәлемдесу кезеңінде жақсы тілектерін айтты. Оқушылар сәлемдесіп болған соң стикерлер таңдау арқылы 3 топқа бөлінді.

Үй тапсырмасын тексеру барысында «Кім жылдам?» ойынын өткіздім. 3 топ оқушылары болып берілген тапсырманы орындауға кірісті. Үй тапсырмасын қорыту кезінде «Ыстық орындық» стратегиясын пайдаландым. Бұл жерден оқушының бірі-біріне оқуына мүмкіндік беру керек деген ой болды. Жаңа сабақты «Суреттер сөйлейді» ойынын ұйымдастыру арқылы бастадым. Бұл тапсырманы берудегі мақсатым оқуға деген қабілеттілігін, ойлау, негіздеу және шығармашылық, сөз сөйлеу қабілеттерін дамыту. Осы тапсырманы бере отырып, оқушылардың оқуға деген, ойлау, сөз сөйлеу, шығармашылық қабілеттерін аштым.

Қабілеттерін аша отырып, оқушылар берілген суреттер бойынша өтетін жаңа сабақтың тақырыбын анықтады. Жаңа сабақ бойынша «Тез қимылда» ойынын, «Сенесің бе, сенбейсің бе?» атты тренинг өткіздім. Тренингтің шарты берілген тапсырмаға «ия» немесе «жоқ» деп жауап беру. Топтағы оқушылар жауаптарының дұрыстығын білу үшін, бір-бірілеріне сұрақтар қойып, өзара пікірлесті. Осы жерде

модульдің қалай оқу керектігін үйрету идеясы көрініс тапты, демек оқушылар бір-бірін оқыта отырып, өздері саналы түрде білім алады деген ой келді. Бұл жер де «Александрдің (2004) оқудағы әңгімелесу – қарым-қатынас жасаудың бірсарынды үдерісі емес, керісінше, идеялар екі жақты бағытта жүреді және осының негізінде оқушының білім алу үдерісі алға жылжиды» деген тұжырымы жүзеге асты.

Қорыта келе, сыни тұрғыдан ойлау оқушылардың ойын, сыни көзқарасын дамыта отырып, күмәнмен қарауға, ойын дәлелдеуге, сұрақ қоя білуге баулиды. Сыни ойлау арқылы оқушыларым көп өзгеріске түсті деп ойлаймын. Бұл істе кездескен кедергілер, оларды шешу жолдары, жұмыстың нәтижесі 3-суретте көрсетілген:

3-сурет

Жаңа формация мұғалімі сыни көзқарасы дамыған, өзінің жұмыс тәжірибесін, жаңа тәсілдерді қолдану және бағалау әрекеттерін сыни тұрғыдан бағалай алатын болу керек. Ең бастысы оқытудың бұл түрінде оқушы өте маңызды рөл атқарады, олар өз құрбы-құрдастарымен әлеуметтік байланыс жасай отырып, белсенді түрде білім жинақтайды.

Келешекте мен күтілетін нәтижеге жету мақсатында тынбай еңбек етіп, теориялық білімімді жетілдіріп практикамен әрмен қарай ұштастырып, қоғамдастық желі бойынша өзге де әріптестермен үзбей пікір алмасып тұруым керек деп түйдім. Менің алға қойған мақсатым- оқушыларды сыни тұрғыда ойлауға үйрете отырып, информатика пәніне деген қызығушылығын арттырудың жолдарын қарастыру және тәжірибе жүзінде тексеру, бақылау, тыңдау, айқындау. Бұл мақсатқа жететініме мен сенемін.

Ойымды түйіндей келе, қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі болып отырған сыни тұрғыдан ойлауды пайдалана отырып, мемлекетіміздің ертеңі - бүгінгі ұрпақтың өз бетімен оқуға деген құштарлықтары артатын, сыни тұрғыдан ойлаулары қалыптасқан, өзін-өзі бағалай алатын, сөйлеу тілдері дамыған, өз ойын еркін жеткізуге дағдыланған, «оқушы мен оқушы» қарым-қатынасы жүзеге асыра алатын жеке тұлғаның қалыптасуына өз мүмкіндігім мен қабілетімді жұмсап келемін.

Қай салада болмасын ондағы жұмыстың нәтижесі сапамен өлшенеді, мектептің сан-салалы жұмысының арасында білім сапасы бірінші орында тұратыны даусыз.

Әдебиеттер:

1. Мұғалімге арналған нұсқаулық. «НЗМ» ДББҰ, 2012, 306 бет
2. Тапсырмалар «НЗМ» ДББҰ, 2012 66 бет
3. «Информатика негіздері» республикалық ғылыми-әдістемелік педагогикалық журналы 2015 жыл №2
4. «МИФ» республикалық оқу-әдістемелік журналы 2016 жыл №3
5. «Тренингтік ойындар мен жаттығулар» әдістемелік құрал Алматы 2014ж
6. Интернет желісі.

Насыров С.А.

Магистрант 2-курса по специальности «6М012300 – Социальная педагогика и самопознание»
КазНУ им. аль-Фараби, Алматы.

Аймаш Б.С.

Магистрантка 1-курса по специальности «БМ010300 – Педагогика и психология» КазГосЖенПУ,
Алматы, mina_1@mail.ru

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОФИЛАКТИКА СКЛОННОСТИ К ЗАВИСИМОМУ ПОВЕДЕНИЮ СТУДЕНТОВ ВУЗА

***Аннотация:** Статья посвящена роли и значению профилактики зависимых форм поведения, а также возможности реализации различных методик профилактики в контексте образовательной среды как фундаментальному условию формирования культуры здоровья и ценностей здорового образа жизни, направленному в конечном итоге на повышения качества человеческого потенциала.*

***Annotation:** The article is devoted to the role and importance of prevention of dependent forms of behavior, as well as the possibility of implementing various prevention methods in the context of the educational environment as a fundamental condition for the formation of a culture of health and values of a healthy lifestyle, ultimately aimed at improving the quality of human potential.*

***Түйін:** Мақалада жоғары оқу орны студенттерінің тәуелділік қабілетін психологиялық және педагогикалық тұрғыда алдын-алу жолдары бүгінгі тұлға тәрбиелеуде маңызды факторлардың бірі ретінде қарастырылады. Себебі, студент тұлғасының салауаттылығына қатысты мәдениеті мен құндылығын қалыптастыру адами әлеуеті сапасын арттыруда басты құрал болып табылады.*

Современная ситуация в мире характеризуется кризисными явлениями во многих сферах общественной жизни. Сложные социально-экономические условия, дестабилизация финансового положения порождают у значительной части населения чувство страха перед действительностью и стремление уйти от реальности. В большей степени это присуще молодым людям и людям с низкими адаптационными способностями, которые в поисках средств защиты от возникающей фрустрации прибегают к стратегиям аддиктивного поведения.

На сегодняшний день существует большое разнообразие форм и видов зависимостей человека от различных аддиктивных агентов. В большинстве случаев это требует применения методов медицинской и психологической реабилитации. Особо остро стоит вопрос раннего выявления склонности молодых людей к аддиктивному поведению. Отсюда актуальным является поиск механизмов, факторов, выявление причин склонности человека к употреблению различных психоактивных веществ и своевременное осуществление профилактики. Решение конкретных профилактических задач в отношении предупреждения склонности молодых людей к аддиктивному поведению требует методологического и методического обеспечения психолого-педагогической профилактики.

Несмотря на разработанность проблемы аддиктивного поведения и большого числа работ как зарубежных (Адлер А., Ассаджиоли Р., Берн Э., Блос П., Бэндлер Р., Вертхаймер М., Гартманн Г., Гриндер Дж., Келер В., Келли Дж., Коффка К., Левин К., Маслоу А., Олпорт Г., Роджерс К., Фестингер Л., Франкл В., Фрейд З., Фромм Э., Шибутани Т., Эриксон Э.), так и отечественных (Ананьев Б.Г., Гоголева А.В., Дмитриева Н.В., Донских Т.А., Змановская Е.В., Клейберг Ю.А., Короленко Ц.П., Леонтьев А.Н., Менделевич В.Д., Овчарова Р.В., Рубинштейн С.Л., Четвериков Д.В., Эльконин Д.Б.) авторов, существует множество вопросов, на которые еще не даны полные ответы. Исследователи в основном сосредоточивают внимание на выявлении причин аддиктивного поведения личности и специфике развития различных форм аддикций, а также на разработке программ коррекции аддиктивного поведения преимущественно подростков.

Таким образом, специфика зависимого поведения заключается в том, что оно не включает болезненное состояние индивида, а предполагает нарушения нормативного поведения. Для его корректирования используются психотерапевтические приемы в целях психопрофилактики, а используемое в крайних случаях лечение направлено на дезинтоксикацию, если в этом есть необходимость. Следовательно, главными в отношении аддиктивного поведения являются не медицинские, а воспитательные мероприятия.

Типологий видов зависимого поведения много, и они чрезвычайно широки: употребление алкоголя, никотина; употребление веществ, изменяющих психическое состояние, включая наркотики, лекарства, различные яды; участие в азартных играх, включая компьютерные; сексуальное аддиктивное поведение; переизбыток или голодание; работолизм; просмотр телепередач и длительные прослушивания музыки на низкочастотных ритмах; нездоровое увлечение литературой в стиле «фэнтези», женскими романами; сектантство и т. д. Совершенно очевидно, что виды зависимого поведения различаются по своему содержанию, развитию и последствиям для индивида и

социальных групп. Но они имеют общее аддиктивное основание – зависимость, хотя она может иметь различный характер, например, психический (как в случае с прослушиванием музыки) или физиологический (как в случае с наркозависимостью). Зависимость от принятия алкоголя, наркотиков и различных химических препаратов при аддиктивном поведении ограничивается желанием изменения психического состояния, тогда как алкоголизм, наркомания и токсикомания являются болезнью[1].

Интересно, что носители зависимого поведения внешне соглашаются со своей зависимостью и даже демонстрируют угрызения совести из-за своей приверженности ему, но продолжают вести прежний образ жизни. Они каждый раз предлагают новые причины, оправдывающие это поведение, например, что голодание полезно для здоровья. Это вызвано устойчивостью стиля жизни, способом формирования которого является естественное свойство психики автоматически закреплять стереотипы и формы поведения (привычки). Поэтому, чтобы понять, почему так сложно избавиться от аддиктивного поведения или как появляется зависимость от него, необходимо рассмотреть его психофизиологические основания.

Так, психолог-кризисолог С.Смагин, обращаясь к авторитету психологов и физиологов С.Л.Рубенштейна и П.П.Павлова, полагает, что в основе аддиктивного поведения лежит привычка, означающая «не столько появление нового умения, сколько нового мотива или тенденции к автоматически выполняемым действиям. Другими словами, привычка – это действие, выполнение которого становится потребностью». С физиологической точки зрения, приобретение привычки сопровождается образованием в мозговых структурах устойчивых нервных связей, отличающихся повышенной готовностью к функционированию. Система устойчивых нервных связей составляет основу динамических стереотипов, обеспечивающих привычный образ действия. Их основная функция – вызывать эмоционально положительные состояния в период реализации привычки или, наоборот, отрицательные переживания в условиях, мешающих ее осуществлению. Поэтому со временем привычки, наносящие вред здоровью, начинают восприниматься как необходимые и даже приятные. Именно подобные негативные привычки, по мнению ученых-психологов, формируют аддитивное поведение[2].

Таким образом, в современной науке зависимое поведение изучается как деструктивное, поскольку основной акцент делается на злоупотреблении различными веществами с целью изменения психического состояния. Вместе с тем, зависимое поведение исключает формирование устойчивой физической зависимости. Достигается это посредством естественного свойства психики автоматически закреплять динамические стереотипы и привычные формы поведения. Поэтому для преодоления зависимого поведения используются психотерапевтические приемы и воспитательные мероприятия, учитывающие личностные и социальные причины его появления. Эти технологии разрабатываются с учетом низкой степени переносимости индивидами психологически дискомфортных состояний и нарушений межличностной коммуникации в виде нарастания социальной изоляции.

Элементы аддиктивного поведения свойственны любому человеку, уходящему от реальности путем изменения своего психического состояния. Проблема аддикции начинается тогда, когда стремление ухода от реальности, связанное с изменением психического состояния, начинает доминировать в сознании, становясь центральной идеей, вторгающейся в жизнь, приводя к отрыву от реальности. Зависимому поведению свойственны следующие признаки:

- синдром измененной восприимчивости организма к действию данного раздражителя (защитные реакции, устойчивость к нему, форма потребления);
- синдром психической зависимости (навязчивое влечение, психический комфорт в период потребления, будь то наркотик, алкоголь или игровой аппарат);
- синдром физической зависимости (компульсивное влечение, потеря контроля над дозой, абстинентный синдром, физический комфорт в интоксикации)[3].

Последний из приведенных признаков более выражен у людей, страдающих зависимостью от каких-либо химических веществ, но в меньшей степени он также может иметь место и у людей с нехимическими зависимостями. В любом случае эти три синдрома отличают человека, страдающего болезнью зависимости, от здорового.

Этапы развития зависимого поведения:

1-й этап. Появляется «точка кристаллизации» в связи с переживанием интенсивной положительной эмоции (или устранением отрицательной) при определенном действии. Возникает понимание, что существует вещество или способ, вид активности, с помощью которого можно сравнительно легко изменить свое психическое состояние.

2-й этап. Устанавливается зависимый ритм, который выражается в определенной последовательности обращения к средствам зависимости.

3-й этап. Формируется зависимость как составляющая часть личности. В этот период к предмету зависимости прибегают лишь в связи с жизненными затруднениями. Существует внутренняя борьба между естественным и зависимым стилями жизни. Постепенно зависимый стиль вытесняет естественный и становится частью личности, методом выбора при встрече с реальными требованиями жизни; в этом периоде в ситуациях повышенного контроля, особой ответственности возможен контроль над своим пристрастием.

4-й этап. Период полного доминирования зависимого поведения, которое полностью определяет стиль жизни, отношения с окружающими; человек погружается в зависимость, отчуждается от общества.

Зависимое поведение признается многофакторным явлением. Современное состояние науки позволяет говорить о следующих условиях и причинах (факторах) аддиктивного поведения[4].

Как правило, ведущая роль в происхождении аддиктивного поведения приписывается семье. В ходе многочисленных исследований была выявлена связь между поведением родителей и последующим зависимым поведением детей. Работы А.Фрейд, Д.Винникота, М.Балинта, М.Кляйн, Б.Спока, М. Маллер, Р.Спица убедительно свидетельствуют о том, что развитию ребенка вредит неспособность матери понимать и удовлетворять его базовые потребности.

Семья играет существенную роль не только в происхождении, но и в поддержании зависимого поведения (проблема созависимости). Родственники сами могут иметь различные психологические проблемы, в силу чего они нередко провоцируют «срыв» аддикта, хотя и реально страдают от него. В случае же длительного сохранения аддиктивного поведения у кого-либо из членов семьи у родственников аддикта, в свою очередь, могут появляться серьезные проблемы и развивается состояние созависимости. Имеются в виду негативные изменения в личности и поведении родственников вследствие зависимого поведения кого-либо из членов семьи.

В рамках индивидуальных различий прежде всего следует отметить половую избирательность зависимого поведения. Например, пищевая аддикция более характерна для женщин, в то время как гемблинг чаще встречается у представителей мужского пола. В ряде случаев можно говорить также о действии возрастного фактора. Так, если наркоманией страдают преимущественно лица от 14 до 25 лет, то алкоголизм в целом характерен для старшего возраста.

Психофизиологические особенности человека определяют индивидуальное своеобразие аддиктивного поведения. Они могут существенно влиять на выбор объекта зависимости, на темпы ее формирования, степени выраженности и возможность преодоления.

Выделяются следующие психологические особенности лиц с аддиктивными формами поведения: сниженная переносимость трудностей повседневной жизни, наряду с хорошей переносимостью кризисных ситуаций; скрытый комплекс неполноценности, сочетающийся с внешне проявляемым превосходством; внешняя социабельность, сочетающаяся со страхом перед стойкими эмоциональными контактами; стремление говорить неправду; стремление обвинять других, зная, что они невиновны; стремление уходить от ответственности в принятии решений; стереотипность, повторяемость поведения; зависимость; тревожность[5].

Говоря о факторах зависимого поведения, следует еще раз подчеркнуть, что в его основе лежат естественные потребности человека. Склонность к зависимости в целом является универсальной особенностью человека. При определенных условиях, однако, некоторые нейтральные объекты превращаются в жизненно важные для личности, а потребность в них усиливается до неконтролируемой.

На сегодняшний день профилактика зависимого поведения является одним из важных задач многих государств. Следует ясно осознать, что для продуктивной работы в области профилактики зависимости необходимо опираться на фундаментально разработанную методологию, которая в настоящий момент еще только формируется. Важно понимать, что проблема зависимости — это проблема не только школы, университета, а всех институтов общества; чтобы справиться с ней, необходимо формировать целостную политику государства.

Литература

1. Сердюк А. А. Профилактика наркотизма в системе народного образования: методические и организационные аспекты чтения спецкурсов // Профилактика наркомании: организационные и методические

- аспекты. *Итоговые материалы международного проекта / Сост. И. П. Руценко. — Харьков: Финарт, 2002. — С. 102–123.*
2. Симатова, О.Б. *Первичная профилактика злоупотребления психотропными веществами у подростков [Текст] / О.Б. Симатова. — Чита: изд-во ЗабГПУ, 2005. — 152 с.*
3. Карпов А.А. *Социально-психологическое содержание отношения к игре у зависимых игроков. Автореф. дисс. ...канд. психолог. наук. — Ярославль, 2011.*
4. *Проблема профилактики потребления психоактивных веществ в молодежной среде [Текст]: Вестник Института развития образования и воспитания подрастающего поколения при ЧГПУ // Под ред. А.Ф. Аменда, В.В. Латюшина, М.В. Жуковой, Е.В. Фроловой. — Челябинск: Изд-во ЧГПУ, 2002. — 381 с.*
5. Никишина, В.Б. *Состояние зависимости: метапсихологический анализ / В.Б. Никишина, И.В. Запесоцкая. — Курск: КГМУ, 2012. — 252 с.*

Сыдықов Б.Д.

п.ғ.д., Абай атындағы ҚазҰПУ, Математика, физика және информатика институтының доценті,
Алматы қ.

Сапажанов Е.

PhD докторант, Сулейман Демирель университеті, Қаскелең қ.

БОЛАШАҚ ӘСКЕРИ МАМАНДАРҒА МАТЕМАТИКАЛЫҚ ПӘНДЕРДІ КӘСІБИ БАҒЫТТА ОҚЫТУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа: Математикалық пәндерді оқып-білу болашақ әскери маманды дайындаудың ажырамастай бір саласы болып табылады. Оқытушы кәсіби бағытталған математика курсы жобалау барысында психология, педагогика және басқа ғылымдардың жетістіктеріне сүйене отырып, білімгерлердің психофизиологиялық және жас ерекшеліктерін, мотивациялық қалып-күйін, математикалық пәндерді оқып-білуге даярлық деңгейін, олардың болашақ мамандану ерекшеліктерін және т.б. көптеген факторларды ескеруі тиіс. Сонымен қатар еңбекте оқу іс-әрекеттерінің негізгі сипаттамалары келтірілген. Біздің көзқарасымыз бойынша, әскери ЖОО-да математикалық пәндерді кәсіби бағытта оқытуды жүзеге асырудың әдістемелік ұстанымдарының жүйесін жасаудың психологиялық-педагогикалық негіздері: оқу іс-әрекетінің психологиялық теориясы, дамыта оқыту идеялары, ақыл-ой әрекеттерін біртіндеп, кезең-кезеңмен қалыптастыру теориясы, ақыл ой іс-әрекетінің ассоциативті-рефлекторлық теориясы, оқу іс-әрекетін белсенділендіру теориясы және проблемалық оқыту теориясы болып табылады.

Резюме: Изучение математических дисциплин является неотъемлемой частью подготовки будущего военного. Опираясь на достижения психологической, педагогической и других наук, при проектировании профессионально направленного курса математики преподаватель должен учитывать многие факторы: психофизиологические, возрастные особенности обучаемых, состояние их мотивационной сферы, уровень подготовленности обучаемых к изучению математических дисциплин, особенности их будущей специализации и т.д. А также в работе приводятся основные характеристики учебной деятельности. На наш взгляд, психолого-педагогическими основами разработки системы методических принципов реализации профессиональной направленности обучения математическим дисциплинам в военном вузе являются: психологическая теория учебной деятельности; идеи развивающего обучения; теория поэтапного формирования умственных действий; ассоциативно-рефлекторная теория умственной деятельности; теория активизации учебной деятельности; теория проблемного обучения.

Abstract: The study of mathematical discipline is an integral part of the preparation of the future military. Based on the achievements of the psychological, pedagogical and other sciences, the teacher must take into account many factors when designing a professionally directed mathematics course: psychophysiological, age traits, the state of their motivational sphere, the level of preparedness of trainees for studying mathematical disciplines, the special features of their future specialization, etc. And also the main characteristics of educational activity are given in the work. There is: psychological theory of learning activity; ideas of developmental learning; the theory of step-by-step formation of mental actions; associative-reflex theory of mental activity; the theory of activation of educational activity; theory of problem learning.

Кәсіби іс-әрекетті игеру – ұзақ және күрделі үдеріс. Математикалық пәндерді оқып-білу болашақ әскери маманды дайындаудың ажырамастай бір саласы болып табылады. Оқытушы кәсіби бағытталған математика курсы жобалау барысында психология, педагогика және басқа ғылымдардың жетістіктеріне сүйене отырып, білімгерлердің психофизиологиялық және жас ерекшеліктерін, мотивациялық қалып-күйін, математикалық пәндерді оқып-білуге даярлық деңгейін, олардың болашақ мамандану ерекшеліктерін және т.б. көптеген факторларды ескеруі тиіс.

Заманауи кәсіби білім беру мәселелеріне мейілінше нақтырақ жауап беретін теория танымал психологтар мен педагогтар ұсынған іс-әрекет теориясы болып табылады.

Болашақ әскери мамандардың психологиялық мәселелерін қарастыру мен оны шешудің өзектілігі қоғамның сұранысымен анықталады, ал бұл өз кезегінде жекелеген ғылыми бағыттардың пайда болуына алып келді, яғни кәсіби дайындау психологиясы, инженерлік психология, әскери психология және т.б.

Оқыту үдерісін ұйымдастырудағы іс-әрекеттік ыңғай оқытушының өз күш-жігерін білімгерлердің белсенді, неғұрлым күрделі танымдық іс-әрекеттерін ұйымдастыруға бағыттайтындығын көрсетеді, бұл кезде олар білімдер жүйесін ғана емес, әлемді тану және түрлендіру тәсілдерін де меңгереді, тұлғалық сапаларын қалыптастырады және жетілдіреді. Іс-әрекеттік ыңғай, оқу іс-әрекеттің оның танымдық қызметтері (қабылдау, ес, жады, ойлау, елестету) ғана емес, сонымен қатар оның

қажеттіліктері, мотивтері, эмоция-лары, ерік-жігерлері біріктірілетін іс-әрекет ретінде қарастыру мүмкіндігін береді [1].

Жалпы алғанда, оқу іс-әрекеті ретінде адамның әрекеті саналы түрде білім, білік, дағдыларды игеруге бағыттағанда ғана мүмкін болады. Сондықтан В.В.Давыдовтың пікірі бойынша, «адам оқу іс-әрекетін игеру үдерісінде білім мен біліктерін ғана емес, оқу қабілетінің өзін жаңғыртады» [2].

Оқу іс-әрекетінің негізгі сипаттамалары:

- Ол оқу материалын және оқу міндеттерін шешуге арнайы бағытталған;
- Онда әрекеттің жалпы әдістері мен ғылыми ұғымдар игеріледі;
- Әрекеттің жалпы әдістері міндеттерді шешуді жүзеге асырады;
- Оқу іс-әрекеті оқушы бойындағы өзгерістерге алып келеді;
- Оқушының дербес әрекеттерінің нәтижесінде оның психикалық қасиеттері мен мінез-құлқы өзгеріске ұшырайды.

Оқу іс-әрекетінің мазмұнын теориялық ұғымдардың, мазмұндық абстракциялау және жалпылаулардың бірлігі ретінде анықталатын теориялық білімдер құрайды. Оқу іс-әрекетінің басты нәтижесі теориялық ойлаудың қалыптасқандығы болып табылады, одан оқыту барысында қол жеткізілетін білімдердің сипаты тәуелді болады.

Біздің пікірімізше, тұлғаның интеллектуалдық мүмкіндіктері өмірдегі белсенді және жемісті іс-әрекет негіздерінің бірі екендігімен келіспеуге болмайды, сондықтан мектеп оқушыға интеллектуалдық және психологиялық тұрғыда өсу мүмкіндігін беретін оқыту мен тәрбиелеудің шарттарымен қамтамасыз ететіндей әлеуметтік институт болып табылады. Әрбір оқушы – жеке іс-тәжірибені тасымалдаушы, ал оның мазмұны – елестетулер, түсініктер, ақыл-ой және практикалық әрекеттері, өз таптаурындары мен қойылымдары болып табылады.

Білімгерлердің іштей саралануы негізгі мектеп сыныптарынан жоғары сыныптарға өту барысында толығымен табиғи түрде көрініс табады, яғни бұл кезде әрбір оқушы өзінің танымдық қызығушылықтарын, болашақтағы кәсіби бағдарларын және қол жеткізген нәтижелерін ескере отырып, оқытудың түрліше мамандандырылған формаларын таңдай алады. Сондай-ақ, жалпы білім беретін мектепті бітіргенде жастардың ой-санасы, білімдарлығы және интеллектуалдық деңгейі қоғамның сол мезеттегі сұранысының талаптарына сай болғаны жөн.

Жоғары оқу орнына түсу барысында талапкерлер міндетті қатал таңдаудан өтеді. Бұл кезде болашақ студенттерге орта мектептегі сыныптан-сыныпқа көшуге қарағанда өзіндік саналы таңдау жасауға тура келеді. Осы мезетте әрбір жас жеткіншек басқа адамдар арасында өзін өзі анықтайды, сонымен қатар ол өз білімінің деңгейін бағалауға және оларды өзі таңдаған ЖОО-ның қоятын талаптарымен салыстыруға қабілетті болады. Жалпы алғанда, ЖОО-дағы оқытуға тән ерекшелік – жалпы білім беретін мектепке қарағанда оқушылардың білімді игеруге деген мотивациясы үлкен болып табылады. Оның ары қарайғы білімінің сапасы ақыл-парасатының қалыптасуына тәуелді болады. Адам өзінің ақыл-парасат әлемін болмысқа шығармашылық ыңғаймен қарау қажеттілігі туындағанда пайдалану үшін сақтай алуы маңызды болып табылады. Бұл кезде адам әртүрлі тәртіптемеде жалықтыратын жұмыстарға жеңіл өтуге қабілетті жұмыс істей алуы қажет, яғни атқарушылық сипатта әрекет етуге икемді болғаны жөн. Сондықтан білімнің міндеті, адамзат іс-әрекетінің осы бөлімін эмоционалды тұрғыда терістемеу, осы ұстаным аясында жасампаздық іс-әрекеттердің барлық түрлеріне оң қатынасты қалыптастыруға ұмтылу болады.

Мотив (түрткі) – кез-келген іс-әрекеттің негізінде жататын таным жолындағы қозғаушы күш. Білімгердің мотивациялық аймағының даму деңгейін, көбінесе, оқытудың табыстылығы және осы табыстылыққа әсер ететін факторлар анықтайды, яғни психологиялық (оқу пәнін оқып үйренуге мотивациялық – құндылық қатынастың жоғары деңгейі барысында) немесе педагогикалық (неғұрлым төмен деңгейде).

Психологтар жаңа білімдер мен іскерліктерді игеруге ынталы түрде түрткі болатын мотивтердің үш тобын ерекше айтады, мұндағы классификациялау негізіне мотивацияны туғызатын тәуелділік жатады, яғни жаңа білімдерге деген ынталандыру немесе қажеттілік болады [3,4]:

1. Тікелей ынталандыратын мотивтер. Оқу пәніне деген қызығушылық сыртқы факторлардың әсерінен қалыптасады.

2. Болашақты көздеген ынталандырушы мотивтер. Мотивация негізінде танымдық іс-әрекеттің өзіне қатысы жоқ мақсаттар жатады (мысалы, емтиханды табысты тапсыруды тілеу), бұл осы мақсаттарға жету құралы ретінде жарамды болады.

3. Танымдық ынталандырушы мотивтер. Оқуға қызығушылық ақыл-ой іс-әрекеті үдерісінде туындайды және проблемалық мәселенің шешімін іздеумен байланысты болады. Танымдық мотивация оқу үдерісінің тиімділігін белсендіру және арттыру факторы, ол білімгердің тұлғалық

калыптасуына, оның шығармашылық мүмкіндіктерін ашуға айқын әсер етеді. Танымдық мотивацияның туындауы келешекте оның кәсіптік мотивацияға трансформациялану мүмкіндігін береді [5,6].

ЖОО-да оқытуды ұйымдастырудың өзінше спецификалық ерекшеліктері бар, яғни болашақ маманды дайындау оның тұлғалық дамуының психологиялық заңдылықтарын ескеруді талап етеді, олар: кәсіби қызығушылықтары мен мотивтерін, кәсіби және шығармашылық еңбек қабілеттіліктерін қалыптастыру, кәсіби ойлауды дамыту. Студенттердің оқу-танымдық іс-әрекеті жоғары зияткерлік шабуылмен сипатталады, сондықтан студенттердің зияткерлік даму деңгейі оқу іс-әрекетінің нәтижелеріне әсер етеді. Сонымен қатар студенттердің оқу-танымдық іс-әрекеті олардың қабілеттерін қалыптастыру және дамыту үдерісіне әсер етеді.

Жоғрыра оқу орындарында мамандарды дайындаудың маңызды міндеттерінің бірі – тұлғаның кәсіби бағыттылығын қалыптастыру, оның негізіне тұлғаның белсенділігінің қайнар көзі ретінде қажеттіліктер мен мотивтер жатады. Таңдаған мамандықтарына деген студенттердің оң көзқарастағы қарым-қатынасы оқу іс-әрекетінің сипаттамасы ретіндегі танымдық белсенділікке және кәсіби қызығушылықтарының дамуына әсер етеді, бұл келешекте осы көрсеткіштердің болашақ маманның тұлғалық қыры ретінде қалыптастыруына алып келеді.

Дамыта оқыту идеялары педагогикада үлкен танымалдылыққа ие болды. Анағұрлым танымалдары Д.Б.Элькониннің, В.В.Давыдовтың және Л.В.Занкованың дамыта оқыту жүйесі болып табылады. Олардың негізінде Л.С.Выготскийдің еңбектері алынған, ол оқытуда «оқушының жақын арадағы даму аймағына» бағдарланудың қажеттілігін, сондай-ақ оның оқыту өзімен дамуды ілестіреді деген тұжырымы заманауи оқытудың негізгі ұстанымдарының бірі болып табылады. Тұлғаны дамыту деп уақыт мезетінде білімгер тұлғасындағы сапалы физикалық және психикалық өзгерістерді түсінеміз, оның кез-келген қасиеттеріндегі және параметрлеріндегі кішіден үлкенге, қарапайымнан күрделіге, төменнен жоғарыға өтуді түсінеміз. Даму адамзаттың қоғамдық-тарихи тәжірибелерінің элементтерін меңгеру арқылы жүзеге асырылады.

Дамыта оқыту деп оқытудың белсенді іс-әрекеттік тәсілін түсінеміз. Оған келесілер тән:

- Дамудың заңдылықтары ескеріледі, оқыту білімгердің тұлғалық ерекшеліктеріне икемделеді;
- Педагогикалық тұрғыда әсер ету білімгердің тұлғалық сапасын дамытуды алға жылжытады, ынталандырады, бағыттайды, қарқындатады;
- Білімгер іс-әрекеттің толыққанды субъектісі болып табылады;
- Оқыту тұлғаның сапаларының біртұтас жиынтығын дамытуға бағытталады;
- Оқыту білімгердің жақын арадағы даму аймағында іске асады;
- Дамыта оқыту мақсатты көздеген оқу іс-әрекеті ретінде жүзеге асырылады, мұнда білімгер өзін-өзі өзгертудің мақсаттары мен міндеттерін саналы түрде қояды және оларға шығармашылықпен қол жеткізеді.

П.Я.Гальперин мен Н.Ф.Талызина жасап, ұсынған ақыл-ой әрекеттерін кезең-кезеңімен қалыптастыру теориясының негізіне интериоризация идеясы қабылданған, яғни білімгерге қатысты сыртқы білімдер, нормалар, құндылықтарды жаңа психологиялық құрылымдарды жасау үшін ішкі жаққа аудару. Бұл теория студенттердің оқу-танымдық іс-әрекеттерін басқару мүмкіндіктерін былайша кеңейте түседі, яғни берілген қасиеттер бойынша білім, білік және дағдыларды қалыптастыру, білімгерлердің ары қарайғы психологиялық іс-әрекетінің сипатын болжау мүмкіндігін береді [7]. Білімгердің игеруі тиіс әрекеттерді қалыптастыруы алты кезеңнен тұратын меңгеру циклінен тұрады:

Бірінші кезең – мотивациялық. Бұл кезеңнің міндеті әрекеттерді орындауға дайындықтан, білімгерді оқытушымен бірлескен іс-әрекетке тартудан тұрады және білімгердің, сәйкесінше, мотивациясын қарқындатуды ұйғарады, бұл кезде мотивацияның танымдық қызығушылыққа негізделгені жөн.

Екінші кезең – бағдарлану, бұл әрекеттердің бағдарлану негізінің схемасын құрастырумен байланысты. Білімгерлер бұл кезеңде алдын-ала іс-әрекеттің сипатымен, оның орындалу шарттарымен, әрекеттердің ретімен танысады.

Үшінші кезең – материалдық немесе материалданған кезең. Білімгерлер әрекеттердің ұсынылған үлгілеріне сүйене отырып, өз әрекеттерінің мазмұнын игереді, ал оқытушы әрекеттер құрамына кіретін әрбір амалдың орындалуының дұрыстығын бақылайды.

Төртінші кезең – сырттай сөйлеу («көтеріңкі әлеуметтендірілген сөйлеу»). Білімгер игерілуі тиіс әрекеттердің барлық элементтерін дауыстап айтып шығады. Бұл кезеңде әрекеттерді әрі қарай

жалпылау жүзеге асырылады. Әрекеттердің бағдарлану негізінің схемасын қолдану қажет болмай қалады.

Бесінші кезең – іштей сөйлеу кезеңі. Әрекет іштей айтылады. Бұл кезеңде әрекеттерді жалпылау және жинақтау неғұрлым қарқынды жүргізіледі.

Алтыншы кезең – ақыл-ой әрекеті. Әрекет аутоматтандырылады, толығымен меңгеріледі, яғни әрекеттің ішкі (ақыл-ой) жаққа өтуі туралы айтуға болады (әрекеттердің интериоризациясы).

Оқып-үйренудің бірінші түрі былайша сипатталады, яғни оқушылар өздерінің оқу әрекеттерін байқау және қателесу әдісіне сүйене отырып құрады, бұл кезде әрекеттің бағдарлану негізі толық еместігімен сипатталады. Әрекеттерді қалыптастыру қателердің көптігіне байланысты қиындыққа тап болады.

Оқып-үйренудің екінші түрі әрекеттің толық бағдарлану негізімен сипатталады. Бұл жағдайда әрекетті қалыптастыру жылдам және қатесіз орындалады, бірақ оқушылар оқу әрекеттерін дайын түрде және шектеулі оқу материалы бойынша игереді.

Оқып-үйренудің үшінші түрі жалпылаған түрде берілетін әрекеттің толық бағдарлы негізімен сипатталады. Оқушылар өздерінің оқу әрекеттерін шарттарды талдау және оларға толығымен бағдарлану негізінде жеке-дара құрады. Оқу әрекеттері жылдам, қатесіз қалыптасады және жаңа жағдайларға тасымалдануы мүмкін.

Оқып-үйренудің төртінші түрі әрекеттің бағдарлану негізінің толықтығымен сипатталады, бірақ бұл кезде оқушылар оны өздігінен жеке, дербес құрады. Бұл жағдайда оқушылар шығармашылық әрекетті игеруде деп айтуға болады.

Біздің зерттеуіміз үшін маңызды болып саналатын келесі теория С.Л.Рубинштейн, Ю.А.Самарин, Н.А.Менчинская және т.б. жасап, ұсынған ақыл-ой іс-әрекетінің ассоциативті-рефлекторлық теориясы болып табылды [8]. Ассоциация деп оқушының санасында алдын-ала бар білімдермен жаңа білімдерді байланыстыруды түсінеміз. Ассоциативті байланыстарды тудыру және жалпылау, оларды неғұрлым жоғары деңгейдегі байланыстарға аудару оқушыларда білімнің жүйелігі сапасын қалыптастырудың қажетті шарты болады.

Ю.А.Самарин ассоциациялардың төрт деңгейін атап көрсетті, оған оқушылардың білімдерінің төрт деңгейі сәйкес келеді:

- Локальды ассоциациялар – оқушылардың білімдерінің бастапқы кезеңі, олар кейбір деректер ауқымында құралады және әртүрлі сезінулер мен олардың іздеріне арналған жүйені береді.
- дербес-жүйелік ассоциациялар – локальды ассоциацияларды біріктіру нәтижесінде пайда болатын ассоциациялар, олар локальды ассоциациялармен салыстырғанда заттар мен құбылыстардың қасиеттерін неғұрлым толық бейнелейді;
- Жүйеішілік ассоциациялар – байланыстардың неғұрлым кең жүйесі, бұл деңгейде бір оқу пәні шеңберінде білімдер мен дағдылар қалыптасады;
- Жүйеаралық ассоциациялар – білімнің әртүрлі сапалары үшін құрылған алдыңғы деңгейлердің байланыстарын біріктіру, өзара бағындыру нәтижесінде пайда болады. Мұндай түрдегі байланыстарға нақты элементтер мен заттар мен құбылыстарын, олардың түрленуін, бірлігі мен қарама-қайшылықтарын бейнелеу тән. «... пәнаралық ассоциациялар адамның ақыл-ойын қалыптастыруда алдыңғы қатарлы мәнге ие болады. Соңғы мезетте олар қоршаған ортаның және мінез-құлықтың бірлігі ретінде тұлғаның бірлігін, біртұтастығын қамтамасыз етеді [9].

Ақыл-ой іс-әрекетінің ассоциативті-рефлекторлық теориясы біздің зерттеуіміз үшін әскери ЖОО-да математикалық пәндерді кәсіби бағытта оқытуды жүзеге асырудың әдістемелік ұстанымдарының кешенін негіздеуде, атап айтқанда, пәншілік байланыстарды актуализациялауда, пәнаралық байланыстарды актуализациялау және синхронизациялауда үлкен мәнге ие болады. Бұл теория әртүрлі уақытта байланыстардың пайда болу механизмдерін неғұрлым терең түсіну мүмкіндігін береді.

Білімгерлердің оқу-танымдық іс-әрекеттерінің белсенділігін арттыруға ықпал жасайтын оқытудың жаңа әдістерін іздеу заманауи педагогиканың қарқынды дамып отырған бағыты болып табылады. Оқу іс-әрекеттерінің белсенділігін арттыру деп білімді игеруде, іскерлікті, дағдыларды практикалық тұрғыда қолдануларын қалыптастыруда, сонымен қатар өндірістік жағдайда болжау және дербес шешім қабылдау қабілеттерін қалыптастыруда студенттің қызығушылығын, дербестігін, шығармашылық белсенділігін арттыруға ықпал жасайтын оқытудың формаларын, тәсілдерін және құралдарын жасауға, оны қолдануға бағытталған оқытушының мақсатты іс-әрекетін түсінеміз.

Белсенді оқыту әдістерін қолдану деп студент өзін белсенді шығармашыл тұлға ретінде, өзінің танымдық іс-әрекетінің субъекті ретінде көрсете алатындай психологиялық-педагогикалық

шарттарды жасауды түсінеміз. Белсенді оқыту әдістерін іздеу әртүрлі бағытта жүргізіледі, демек әдістердің өзі дербес түрде белсенді, қарқынды және проблемалық болып жіктеледі.

Болашақ кәсіби іс-әрекетте пәндік және әлуметтік тұғырға ие болатын оқытудың формалары мен әдістерінің қатарына іскерлік ойындарды, проблемалық жағдайларды, студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстарын, курстық және дипломдық жобаларын, өндірістік практикасын және т.б. жатқызуға болады.

Проблемалық оқыту барысында білімгерлердің оқыту мазмұнымен белсенді әрекеттесуін оқытушы ұйымдастырады, осы кезеңде олар дербес ізденіс іс-әрекетін жүзеге асырады, білімді шығармашылықпен игеруге үйренеді, ойлау мен қабілеттерін дамытады, ғылыми таным әдістерін игереді.

Оқытушы оқу материалын дайын түрде баяндау барысында студент тек оны қабылдайды және материалды жаңғыртуға бағдарланады, студенттің белсенді ойлау іс-әрекетіне ықпал жасамайды, оны өздігінен шешім іздеуге қызықтырмайды. Проблемалық оқыту барысында оқытушы білімгерлер алдына мәселе қояды, яғни болжамды ұсыну, оны негіздеу және тексеруді талап ететін, жасырын қарама-қайшылыққа ие есепті береді. Оқытушының басшылығы мен студенттердің проблемамен өзара әрекеттесуі үдерісінде проблемалық жағдай туындайды [10].

Проблемалық жағдай туғызудың басты міндеті – білімгерде жағдайды талқылауға, есепті шешу жолдарын табуға ынта-ықылас тудыру. ЖОО-да оқытуды ұйымдастыру барысында проблемалық оқыту өте үлкен мәнге ие. Ал кәсіби білім берудің мақсаты – құзырлы маманды дайындау ғана емес, жаңалықтарға қабілетті кәсіпкерді дайындау. Проблемалық оқытудың негізгі үш формасын ерекше атап көрсетеміз: проблемалық баяндау, жекелеген ізденіс іс-әрекеті, зерттеушілік іс-әрекет.

Проблемалық тұрғыда ұйымдастырылған оқытудың жетістіктері қатарына мыналарды жатқызуға болады: яғни ол білімді өздігінен игеруге және оны шығармашылықпен қолдануға үйретеді, білімгердің тұлғалық мотивациясын қалыптастырады, білімгердің диалектикалық ойлауын және оқып-үйренетін құбылыстар мен заңдылықтардағы жаңаны көру қабілеттерін дамытуға ықпал жасайды, оқыту нәтижелерінің төзімділігін қамтамасыз етеді. Сонымен, әскери ЖОО-да математикалық пәндерді кәсіби бағытта оқытуды жүзеге асырудың әдістемелік ұстанымдарының жүйесін жасаудың психологиялық-педагогикалық негіздері: оқу іс-әрекетінің психологиялық теориясы, дамыта оқыту идеялары, ақыл-ой әрекеттерін біртіндеп, кезең-кезеңмен қалыптастыру теориясы, ақыл ой іс-әрекетінің ассоциативті-рефлекторлық теориясы, оқу іс-әрекетін белсенділендіру теориясы және проблемалық оқыту теориясы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности. - М.: Аспект Пресс, 1995. - 271 с.
2. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения, - М.: ОПЦ "ИНТОР", 1996.-541 с.
3. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы, эмоции. - М.: Изд-во МГУ, 1981. -38 с.
4. Шадриков В.Д. Психология деятельности и способности человека. -М., 1996.-318 с.
5. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. - М.: Высшая школа, 1991. - 207 с.
6. М.В.Буланова-Топоркова, А.В.Духавнева и др. Педагогика и психология высшей школы. - Ростов н/Д:Феникс, 2002. - 544 с.
7. Гальперин П.Я., Талызина П.Ф. Формирование знаний и умений на основе поэтапного усвоения умственных действий. - М.: МГУ, 1968. - 150 с.
8. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш.пед.учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. – М.: Владос, 1998 –688 с.
9. Самарин Ю.А. Очерки психологии ума. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962.-504 с.
10. Сыдықов Б.Д., Сапажанов Е. Әскери жоғары оқу орнында математиканы кәсіби бағытта оқытудың теориялық ерекшеліктері. Хабаршы. «Физика-математика ғылымдары» сериясы. -№4(60), Абай атындағы ҚазҰПУ. -Алматы, 2017. –Б.67-72.

ОҚУШЫНЫҢ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҮШІН ҚОЛДАНБАЛЫ ЕСЕПТЕРДІ ҮЙРЕТУ

Түйін. Жалпы есептер жүйесінде орын анықтау, т.б. оның тұрпаттамасы қажет немесе бір жағынан алып қарағанда, мұғалімнің мәліметтер жинаудағы немесе сыныптан тыс іс-шаралардың жұмысын жеңілдетеді; бір жағынан, балаға қолданбалы есептерді нақты оқу материалдарын қолдана отырып тез шешуге мүмкіндік береді.

Резюме. Определение местоположения в системе общих задач, необходимость их формата, а так же с одной стороны, упрощение работы учителя в сборе данных или организации внеклассных мероприятиях, с другой, дает школьнику возможность быстро решать прикладные задачи с использованием конкретных учебных материалов.

Summary. Determining the location in the system of common tasks, the need for their format, as well as on the one hand, simplifying the teacher's work in collecting data or organizing extra-curricular activities, on the other, gives the student the opportunity to quickly solve applied problems using specific training materials.

Адам өз жеке еңбегімен тапқандарымен ғана қосымша егелік етеді. Яғни, жеке танымдық процестен өткен білімдер ғана оқушының есінде қалады және ұғынады. Ол әрбір оқушыға нервті-психологиялық шығындарды және ой қызметінің күшеюін білдіреді. Біздің ойымызша, білім беруді гуманизациялау оқу процесі кезінде жағдай жасауды білдіреді, бір жағынан, нервті-психологиялық энергия шығындарын азайтуға барынша мүмкіндік беретін, екінші жағынан үйреніп жатқан материалды игеруде әсер береді.

Мұндай жағдайларды жасау біршама қиындықтармен байланысты болады. Әсіресе сөз басқа ғылымдар үшін фундаментальды болып табылатын абстрактты ғылымдар жайлы болғанда. Мысалы, математика сондай ғылым бола тұра, әркім объективті жағдайды түсінуі үшін қажет. Барлық оқушылар математикалық білім алады. Бірақ, олардың ішіндегі азы ғана өздері математиканы жалғастырып, дамытады, ал оның әдістерін бәрі дерлік қолданатын болады. Сондықтан, математиканы оқыту процесінде оқушыларға логикалық тәртіптер мен дәлелдеулер жүйесі ретінде ғана емес, сонымен қатар танымдық әдістер ретінде, сұрақтарды практикалық түрін шешу құралы ретінде болмауы қажет. Бірақ, оқушыларға математикалық әдістердің күші мен маңыздылығын ұғындыру жеткіліксіз. Олардың математикалық білімдерін әр түрлі жағдайларда пайдалану біліктерін дамыту қажет. Мұндай ойды Чайер У.У [2] айтқан болатын. Оның айтуынша, егер өзімнің оқушыма мен қарапайым білім ғана емес, оған келешекте есептерді өз бетімен шешуге мүмкіндік беретін ақыл-ойдың икемділігін бере алған болсам, мен қанағаттанған болар едім. Л.М. Фридманның математиканы оқытудағы арнайы мақсаттарын анықтайтын оқушылардың ақыл-ойын өңдеу қажеттілігін келесідей түрде құрылымдайды, оқытудың мақсаты, әрбір оқушы математикалық білімдер жүйесі мен оған негізделген білім мен біліктерді игере білуі қажет, яғни ол:

- сандық қатынастар мен табиғаттағы қоғамдағы және өнеркәсіптегі формалар туралы математиканың қарапайым заңдылықтарын өзіндік бейнесін ғылыми дұрыс түсінуі және бұл білімдерді пайда болуы мен дамытуы, тарихы жайлы анық түсінігі болуы;

- математикада қолданылатын ғылыми ізденістер мен дәлелдеулердің қарапайым әдістердің мағынасын анық түсінуі;

- маңызды практикалық есептердің математикалық модельдерін құра алып және оларды шеше алуы;

- кез келген өндіріс салаларында, ауыл шаруашылығында немесе қызмет көрсету саласында және орта мектепті бітірген соң өз білімін өзі дамыту немесе білімін жалғастыруы үшін және орта мектептің басқа да оқу пәндерін үйрену үшін математикалық дайындығының жеткілікті болуы.

Яғни, оқушылар математикадағы барлық бөлімдердің қолданбалы ерекшеліктерін және қызметтің барлық түрлері үшін қатаң логикалық талдаулардың мән-мағынасын сезіне білуі маңызды. Бірақ, бұл мақсаттарға жету бірнеше факторларға байланысты. Л.М.Фридман келесілерді бөліп көрсетеді: оқудың мазмұнына, оқушыларды оқыту процесінде қандай білімге, білік пен дағдыға ие, бұл білімдер оқушыларға қандай білім, білік пен дағды, қандай сәйкестікте, қандай тәртіпте, қандай тереңдік пен кеңдікте беріліп жатыр, білік пен дағдылардың мықтылығына байланысты. Қандай өмірлік ұстанымдар, құбылыстар мен факторлар негізінде математикалық түсініктер абстрактты қалыптасады, оқыту процесінде алынған білім мен біліктер қандай практикалық қосымшаларға қол жеткізеді, бұл білімдер қандай философиялық, методологиялық алады, тарихи көзқараспен қарағанда

оқыту мазмұнының қалай көркем етілетініне математиканы оқыту қоршаған өмірмен қалай байланысты. Білім беруді гуманизациялау тұлғаны әлеуметтендіруді білдіреді, яғни қоғамға адамның ауырмай, қалыпты енуі туралы куәландыратын әлеуметтік тәжірибенің дербестігін жүзеге асыру мен игеруді қамтамасыз ету. Гуманизация қандай да бір мәдени ортамен қарым - қатынас пен бірлескен қызметінің процесінде жүзеге асады. Оның өнімі ретінде өз бетінше ойлау, әлеуметтік позиция, дербес тұлғаның жеке әлемге қатынасын анықтайтын тұлғалық мағыналар болады.

Әлеуметтік тұлға үшін ешқандай шығынсыз істелу үшін білім беру оған адаптациялау механизмдері мен өз жеке дербестігін сақтап қалуға бағытталғандығын салу (заложить ету) қажет. Бәрінен бұрын, бұл адамның қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталғандық, яғни, оның жеке өмір сүрудегі тұрмыстағы қажеттілігі. Бұл проблеманы шешуде математиканың ролін бағалай алу мүмкін емес, және де ол танымның анағұрлым дамыған әдістерін ұсынады. Оқудың ғылыми танымның процесімен бірге кейбір ұқсастықтары болады. С.Л.Рубинштейн [3] «адамды дербес деп айтса ол жерде тек адамзаттың арқасында табылған білімдерді игереді, бұл әрине, адамзат үшін оны ашпайды, бірақ ол өзі үшін ол ашуы қажет, бұрын ашылып қойса да».

Математиканы оқыту қалай ұйымдастырылғаны, осы оқыту барысында қандай әдістер мен құралдар пайдаланатынына, оқушыларға білім догматикалық түрде ұсынылады ма, немесе оқушының басшылығымен өзіндік жұмыстың, белсенді нәтижесінде осы білімдерді игере алатындығына, қаншалықты білім мен біліктер берік және өз бетінше бір ғана жаттығу нәтижесінің көмегімен қалыптасатынына байланысты немесе олар терең білім негізделген бе?

Оқушының өзінің сабақта қалай оқитынына, оқуға қалай қарайтынына, пәнге қалай қызығушылық танытады, барлық оқу тапсырмаларын өз бетімен орындайды ма әлде басқалардың көмегімен орындайды ма, осы кезде оқу құралдарын қалай пайдаланады, математиканы оқыту оның қандай ой, сезімдерін оятатынын, математикадан алған білімдерін, біліктерін өз өмірінің практикасында қолданады ма, егер қолданса, онда қайтіп екендігіне байланысты. Тағы да басқа математикалық ой стиліне белсенді әсер ететін бірнеше факторларды атауға болады. Бірақ біз үшін олардың саны емес, олардың танымдық қызығушылығын оятатын практикалық әрекеттерде өндіру мен ұғынудың қаншалықты екендігі маңызды. Оқу процесінде бір жағында мұғалім болса, екіншісі – оқушы екендігі белгілі. Бұл процесте олардың ролдері біз үшін анық болып отырған сияқты: мұғалім оқу процесін басқарып, бағыттап отырады, ал оқушы мұғалімнің барлық талаптарын орындап отыруы қажет. Бірақ дәл мұндай оқу процесін тек армандауға болатын шығар. Егер дәл осы картина шыдыққа сәйкес келсе, мұғалімге өте оңай әрі жеңіл болар еді. Бірақ көбінде басқаша: мұғалім түсіндіреді, көрсетеді, тапсырмалар береді; ал оқушы оны орындамайды, сосын барлық көрініс бұзылады. Әрине, оқушыға қандай да бір тапсырманы істетіп, қандай да бір материалды жаттатқызуға да болады. Бірақ, көп адамдарда барлық нажим оқымай білу айласын немесе одан да жаманы – оқыса да білмей, яғни ойсыз парақтарды ақтарып отыру тудыратындығын естен шығармау керек. Мұндай тапсырманы бұлай орындау пайдасыз ғана емес, зиян. Мысалы, Э.В. Ильенкованың ойынша: «адамның басқа органдарына қарағанда ойлау органдарын искалечить ету өте оңай, ал оны емдеу өте қиын. Кейінірек тіптен мүмкін болмайды. Интеллектті миды құртудың ең бір «оңай» жолының бірі – білімді формальды үйрену. Дәл осы әдіспен ақымақ адамдар «өндіріледі» яғни ой өрісі қатып қалған адамдар...» Сонымен, мұғалімнің жұмысы оқу материалының түсіндіруі бойынша, білім беру арқылы, оқушы бұл тапсырмаларды, бұл түсіндірулерді, бұл жұмысты қаншалықты қалап, күткенінде ғана негізі оның барлық кәдімгі жұмыстарының мәні болады. В.А. Сухомлинский [1] жазады, «егер оқушының ықыласы болмаса біздің барлық ниеттеріміз, ізденістеріміз бен құрастыруларымыз күлге айналады» деген. Сонымен қатар әрбір мұғалімнің басты міндеті оқушыларға белгілі бір білім жиынтығын беріп қана қоймай, сонымен қатар олардың оқуға деген қызығушылығын оятып, оларға оқуды, шығармашылық ойлауды, яғни олардың танымдық қызығушылығын дамыту керек.

Танымдық қызығушылық оқу процесінің барлық функцияларын қамтиды. Сонымен, қоғамды ақпараттандыру дәуірі қазіргі заманғы мамандық иесі болуда қолданбалы есептер арқылы оқушылардың танымдық қабілетін арттыру маңызды мәселе болып қала береді. Жоғарыда айтылған жайттар оқушыларға математиканың қолданбалы есептерін оқытудың маңыздылығын айқындауға мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. В.А.Сухомлинский Педагогическая эвристика. –М.: Просвещение, 1995, 329 б.
2. Шумилин а.Т. Проблемы теории творчества.-М.: Педагогика, 1989, 160б.
3. Гурова Л.Л. Психологический анализ решения задач.-Воронеж, 1976 ж., 364 б.

Касымбекова Мархабат Асхатовна

докторант КазУМОиМЯ им. Абылай хана, e-mail: marhabat.k@mail.ru

Чакликова Асель Тураровна

доктор педагогических наук, проректор работе КазУМОиМЯ имени Абылай хана,
qweras@inbox.ru

КОГНИТИВНО-КОММУНИКАТИВНЫЙ ПРОФИЛЬ ОБУЧАЮЩИХСЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ДИАГНОСТИКИ МЕЖКУЛЬТУРНО -КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

***Түйін.** Бұл мақалада мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттіліктің деңгейіне диагностика жүргізудің ғылыми-зерттеу нәтижелері ұсынылған. Авторлар студенттердің мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілігін диагностика жасау құралы ретінде оқушының когнитивтік және коммуникативтік профилін қарастырады. Профилді пайдалану МКК дамыту жолындағы кемшіліктерді уақтылы толтыруды жеңілдетеді, студенттерге бағдарланған оқытудың талаптарына сай келеді, және білім бағалау және мониторинг өткізудің айқындығын қамтамасыз етеді.*

***Summary.** This article presents the results of a study on the diagnostics of the level of intercultural-communicative competence development. The authors view the cognitive-communicative profile of students as a tool for diagnosing intercultural-communicative competence. Profile as a diagnostic tool may contribute to timely filling the gaps in the development of ICC, it meets the requirements of student-centered learning, and also provides transparency in the evaluation and monitoring of training, thanks to clearly designed descriptors and criteria.*

***Резюме.** В данной статье приведены результаты исследования диагностики уровня развития межкультурно -коммуникативной компетенции. Авторы рассматривают как инструмент диагностики межкультурно -коммуникативной компетенции когнитивно-коммуникативный профиль обучающихся. Профиль как инструмент диагностики, способствует своевременному заполнению пробелов в развитии МКК, соответствует требованиям студенто-центрированного обучения, а также обеспечивает прозрачность в оценке и мониторинге обучения, благодаря четко разработанным дескрипторам и критериям.*

***Ключевые слова:** межкультурно -коммуникативная компетенция, инструмент диагностики, профиль обучающихся,*

ВВЕДЕНИЕ

Современные политические и социальные тенденции в мире характеризуются растущей взаимосвязью и взаимозависимостью между странами и обществами в результате беспрецедентного уровня глобальной мобильности людей. Следовательно, для студентов важно не только изучить иностранный язык, но и научиться ценить свою культуру, язык, веру и убеждения, а также учиться взаимодействовать с представителями других культур, познавая общность и различия, и развивая взаимное уважение. А это предполагает развитие межкультурно -коммуникативной компетенции (МКК) средствами иностранного языка. Поэтому вопрос о том, как диагностика МКК может быть интегрирована в учебную программу, также широко обсуждается в данное время. Некоторые преподаватели ошибочно рассматривают диагностику в качестве дополнительной нагрузки, особенно с учетом того как уже перегружен учебный процесс. Мы предлагаем решить данную проблему используя когнитивно-коммуникативный профиль (КК профиль) обучающихся как инструмент диагностики межкультурно -коммуникативной компетенции.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

За последнее десятилетие Профиль обучаемого (Learner Profile (LP) стал неотъемлемой частью учебного плана во многих учебных заведениях для содействия процессу оценивания и отчетности по индивидуальному развитию студентов. Профиль обучаемого (ПО) в рамках иноязычного образования состоит из списка атрибутов МКК, предназначенных для продвижения системы ценностей, ведущей к развитию студентов, не только академически подготовленных, но также готовых стать эффективными членами глобального сообщества, способных эффективно взаимодействовать с процессами быстрых социальных изменений, растущим опытом культурного разнообразия и обмена, а также реалий глобальной взаимозависимости.

Когнитивно-коммуникативный профиль обучающихся как инструмент диагностики образовательных достижений описывает широкий круг способностей и обязанностей, которые выходят за рамки академических успехов. Такой профиль - это целая иерархия когнитивно-

коммуникативных способностей, на которой может быть построено остальное планирование и необходим, для того чтобы конкретизировать цели обучения, стимулировать мотивацию обучающихся, выявить их сильные стороны или пробелы в освоении МКК. Они состоят из рекомендации по планированию ежедневных действий студентов, какие последовательные шаги к сформированности МКК они могут использовать.

Предлагаемый нами когнитивно-коммуникативный профиль обучающихся построен на основе шести субкомпетенций в составе МКК (коммуникативная, концептуальная, рефлексивная, лингвокультурная, социокультурная и когнитивная) по модели Кунанбаевой С.С. и их возможных дескрипторах по шкале таксономии образовательных целей СОЛО. [1, с. 113] Таксономия СОЛО разработана и используется с целью оценки образовательных достижений именно в университетах, а также для составления тестов по всему миру. Используемые в рамках исследования дескрипторы составлены на основе ALTE Can Do дескрипторов (). Диагностика МКК начинается с простого обследования на основе вопросов, которые позволят обучающимся мыслить метакогнитивно об их учебной деятельности. Результаты диагностики документируются с целью сбора данных о развитии МКК и оценки роста. Создание профиля обучающегося дает студенту более глубокое понимание своей учебной траектории при развитии МКК. КК профиль также предоставляет подробную информацию, которая объединяет понятия «межкультурное взаимопонимание», «глобальное мышление», «чувствительность к культурным различиям» и «гражданин мира».

КК профиль обучающихся ориентирован на то, чтобы развивать личностные черты, которые носят глобальный характер, например, открытость, терпимость, любопытство и готовность к открытиям, уважение к другим. Профили обучающихся являются живыми документами: так как могут часто пересматриваться и обновляться. Например, можно использовать их как отправную точку для совершенствования целей и составления планов на каждый день, неделю, модуль или академический год. Эти планы направляют студентов в процессе обучения и обеспечивают понимание того, что они выполняют то, что им нужно, что работает лучше для них, как в академическом, так и в личностном плане. Студенты могут отслеживать как решение повседневных задач и каждое отдельное действие ведет их к достижению большой цели.

Таким образом, профиль как инструмент диагностики, соответствует требованиям студенто-центрированного обучения, так как они могут регулярно практиковать качества личности, такие как ответственность за свою учебу, постановку целей и осуществление целенаправленного выбора, благодаря которым они могут быть успешными и за пределами учебного заведения.

Студентам предоставляется информация о КК профиле, о том, как они будут учиться в начале года. В партнерстве со студентами разрабатываются цели и шаги действий, как эти цели могут быть достигнуты, а также осуществляется регулярная (ежедневная и еженедельная) диагностика успехов и отражение роста в конце периода, как прогрессируют студенты.

При частой проверке, студенты видят влияние своих повседневных действий на результаты. Еще одно преимущество КК профиля- обеспечение прозрачности в оценке и мониторинге обучения. Согласно современным требованиям ничто не должно быть неожиданностью для студентов при оценке их учебных достижений и у них должно быть ясное представление о том, что они могут сделать для достижения своих целей.

КК профиль был разработан нами с целью получить информацию о межкультурных проблемах, с которыми студенты могут столкнуться. Цель диагностики отслеживать преодоление трудностей. Когда студент знает, какие пробелы в развитии МКК ему необходимо заполнить, то он добьется больших успехов. Например, если он не владеет стратегиями вежливости или не знает правила невербальной коммуникации. Студенты получают более глубокое понимание того, как развитие когнитивных способностей влияет на межкультурную коммуникацию, и на то, как необходимо воспринимать культурные различия и общности и реагировать на них.

Таким образом, КК профиль представляет набор нормативных признаков, как академических(лингвистических), так и личных качеств, основанных на всеобъемлющей цели достижения развития МКК, необходимых для гражданства и достижения успеха в глобальном мире: уважительное понимание другой культуры, формы невербального общения, правила этикета и т.д. Преподавателям предлагается разрабатывать план для каждой темы учитывая данные атрибуты МКК. Используемые в рамках данного исследования атрибуты МКК могут вызвать ряд вопросов, в том числе: «Насколько точно определены основные элементы ПО, которые характеризуют идеального студента? Почему именно этот набор атрибутов МКК, а не другой? Насколько эффективно представлен каждый атрибут МКК сопровождающими дескрипторами?»

Ответом на эти вопросы является тот факт, что мы не рассматриваем текущий список атрибутов ПО как завершенный. Для того чтобы рассматривать ПО как инструмент диагностики, помогающий распознать отклонения в развитии МКК необходимо постоянно разрабатывать дескрипторы по каждой теме в новых контекстах. Например, Ван Оорд (Van Oord, 2013) считает, что любой список положительных атрибутов «никогда не является исчерпывающим». [4, стр. 210]

ПО является не только представлением об идеальном студенте, который может мотивировать и направлять его на изучение целей для МК. Вместе с этим он может стать «картой для пожизненного путешествия» в стремлении к межкультурному мировоззрению, подготовка к обучению на протяжении всей жизни, вовлекая студентов и преподавателей в формы рефлексии и самооценки. [2, р. 2] По своей сути, ПО стремится к тому, чтобы дескрипторы были переносимыми и адаптивными, и устанавливали универсальные нормативные требования к обучающемуся. Например, ИВО (2008) утверждает, что: «Профиль обучающегося - это профиль личности как пожизненного учащегося». [2, стр.1]

В какой-то степени, возлагая ответственность на студента, мы учим его активно принимать решения в обучении не только в университете, но и за его пределами и сборе информации на протяжении всей их жизни (см. Также Field 2006).

Благодаря созданию КК профиля студенты смогут уверенно ориентироваться в концепции межкультурного образования, а также в системе целей и ценностей необходимых для освоения МКК. Профиль обучающегося это попытка ясно и кратко изложить цели и ценности в развитии МКК, а также воплощение того, что означает данная компетенция.

Создание КК профиля это попытка представить образ идеального студента, со сформированной МКК, отвечающего требованиям глобализованного мира, и таким образом, установить нормы используя набор общих атрибутов, которые будут развиваться у студентов, изучающих иностранный язык.

ВЫВОДЫ

В заключение можно почеркнуть, что КК ПО обладает рядом преимуществ. Как достоинства КК ПО можно рассматривать, то что используемые дескрипторы являются переносимыми и адаптивными, и устанавливают универсальные нормативные требования к сформированности МКК. Профиль как инструмент диагностики, соответствует требованиям студенто-центрированного обучения, так как помогает принимать студенту не только ответственность за свою учебу в стенах университета, но и за его пределами и становится основой для обучения на протяжении всей жизни. Согласно современным требованиям к оценке учебных достижений студентов КК профиль обеспечивает прозрачность в оценке и мониторинге обучения, благодаря четко разработанным дескрипторам и критериям. А это все способствует нашей цели диагностике пробелов в развитии МКК.

Список использованных источников

1. Кунанбаева С.С. *Теория и практика современного иноязычного образования*, Алматы, 2010
2. IBO. 2008. *IB learner profile booklet*. Cardiff: International Baccalaureate Organization.
3. Field, J. 2006. *Lifelong Learning and the New Educational Order*. Stoke-on-Trent: Trentham Books.
4. Van Oord, L. 2013. 'Moral education and the International Baccalaureate learner profile' in *Educational Studies*, 39(2), 208-218. <https://idiinventory.com/wp-content/themes/evolution/pdfs/IDP-Exemplar-Jose.pdf>

Таубаева Шаркул Таубаевна

доктор педагогических наук, профессор КазНУ имени аль-Фараби, shtaubayeva@yandex.ru

Токтасынова Асылзат Галымжановна

магистрант 2 курса, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, askonai_94@mail.ru

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОПЫТА ПРИМЕНЕНИЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ТЕСТИРОВАНИЯ В ПРЕВЕНТОЛОГИИ В РОССИИ И КАЗАХСТАНЕ

Түйін: Превентологияның кейбір маңызды аспектілері, әлеуметтік ауытқулардың алдын алу, жас ұрпақтың денсаулығын қалыптастыру мен сақтауда білім беру жүйесінің маңыздылығы қарастырылады. Сондай-ақ тәуелді мінез-құлықпен Ресей мен Қазақстанның тәжірибесін салыстырмалы талдауы ұсынылады.

Кілттік сөздер: тестілеу, психологиялық-педагогикалық превенция, мінез-құлық, тәуелділік, профилактика.

Summary: Some important aspects of preventology, the prevention of social deviations, the importance of the education system in the formation and preservation of the health of the younger generation are considered. It also offers a comparative analysis of the experience of Russia and Kazakhstan with dependent behavior.

Keywords: test, social norms, behavior, student youth, diagnosis.

В современной педагогике выделяют превентивную педагогику, которая является специфической частью человекознания. Она призвана выявлять причины роста количества детей с девиантным и делинквентным поведением, детей, находящихся в группе риска, трудных детей. Несомненно, этот рост связан, с одной стороны, с низкой педагогической культурой некоторых родителей, их реальной неготовностью реализовывать свои родительские функции, а с другой — с неспособностью ребенка выбрать верную моральную позицию и полноценно вписаться в социум. Все это заставляет субъектов педагогического процесса стремиться к предупреждению отрицательных явлений и процессов в обучении и воспитании детей, устранению затруднений, которые они испытывают в жизни и деятельности, предупреждению их асоциального поведения.

Доклад посвящен сравнительному анализу используемых методов тестирования в практике казахстанских и российских психолого-педагогических служб и организаций, а именно в работе с особой группой населения - дети и подростки, учащаяся молодежь, имеющая какие-либо зависимости и отклонения от нормы.

В последнее время термин профилактика рассматривают и как превенция. Слово «превенция» (от лат. praeventio) означает предупреждение, а «превентивный» предупреждающий, предохраняющий, опережающий действие противоположной стороны. Отсюда следует, что превентивная педагогика призвана защитить ребенка от влияния неблагоприятных факторов в учебе и поведении, предупредить ситуации, когда он в поисках пути решения проблемы, в стремлении к успеху в деятельности оказывается в асоциальной или антисоциальной среде.

Психолого-педагогическая превенция — это специальный вид деятельности педагога психолога, направленный на сохранение, укрепление и развитие психологического здоровья детей на всех этапах дошкольного и школьного детства.

Психолого-педагогическая превентивная работа — малоразработанный вид деятельности, хотя ее важность признается всеми учеными и практиками, имеющими отношение к психологической службе образования.

Психолого-профилактическая работа может проводиться как с отдельными подростками или группами, классами, возрастными параллелями, так и с воспитателями, учителями, родителями, другими взрослыми, которые оказывают влияние на мироощущение и развитие ребенка. Психолог начинает психопрофилактическую деятельность тогда, когда еще нет сложностей в работе с ребенком, классом и пр., но он предупреждает эти сложности как возможные.

Большое значение при проведении превентивных работ играет психолого-педагогическое тестирование, которая играет диагностическую, регулирующую роль.

Как известно, *тестирование* — целенаправленное, одинаковое для всех испытуемых обследование, проводимое в строго контролируемых условиях, позволяющее объективно измерить изучаемые характеристики непытуемого и педагогического процесса. Это стандартизированная процедура измерений учебных достижений обучаемых, обработки результатов тестирования, количественного и качественного анализа учебной деятельности. Адаптивное тестирование как правило, компьютерное, при котором в зависимости от уровня подготовленности испытуемого ему

выдаются задания соответствующей трудности, адаптированные к уровню знаний данного испытуемого.

Психологические и педагогические тесты в образовании, между собой имеют глубокие различия. Анна Анастаси пишет, что педагогические тесты оценивают результаты усвоения общего для всех обучаемых программного курса, а психологические тесты предназначены для отражения индивидуального восприятия жизненного опыта, различающегося по социальным и экономическим условиям его приобретения [1].

Результаты проведенного тестирования в психологии используются главным образом для прогнозирования успешности какой-либо деятельности в зависимости от полученных качественных и количественных оценок личностных характеристик, и склонностей или носят рекомендательный характер при выявлении личностных проблем, для определения путей их преодоления.

Педагогические тесты, в частности, в итоговом контроле, дают педагогу информацию о количественной оценке существующего уровня подготовленности обучаемого, которая предназначена, в основном, для принятия административных и управленческих решений.

Определим ряд внешних различий между психологическими и педагогическими тестами в образовании:

1. Формулировка заданий (в психологических тестах носит как правило косвенный характер, в педагогических тестах – прямой характер)

2. Диагностика (в психологических тестах не существует «правильных» ответов, происходит определение характеристик личности, при этом педагогические тесты проверяют знания, а значит требуют строго соответствия ответа испытуемого правильному ответу).

3. Цели интерпретации (в психологических тестах определяют характеристики личности, в педагогических выявляется уровень усвоения знаний у испытуемого) [2].

Заметим, что иногда границы между рассматриваемыми видами тестирования могут стираться, особенно в тех случаях, когда тесты нацелены на проверку логического мышления и творческих способностей учащихся.

Далее, исходя из цели доклада, рассмотрим особенности превентивной деятельности в России и Казахстане. Ниже представлена таблица, со статистическими данными.

Таблица. 1 – Статистика по объектам превентивной деятельности

	Общая численность население	Наркомания	Алкоголизм	Психические расстройства и расстройства поведения
				Употребление табака
Российская Федерация (http://www.gks.ru)	146,8 млн От 20.03.2017	259,5 тыс. человек (данные Минздрава России, расчет Росстата) От 29.11.2017	1444,5 тыс. человек (данные Минздрава России, расчет Росстата)	121,0 тыс. человек
Республика Казахстан (stat.gov.kz/)	18 157 078 до 1 февраля 2018 года	274,07 тыс. От 12.2017	128,732 тыс. От 12.2017	176 000 тыс. От 12.2017

В контексте стран в области превентивной деятельности приняты и реализуются различные программы и проекты, которые призваны смягчить последствия аддикций, реабилитировать и обеспечить полноценную адаптацию к условиям жизнедеятельности.

Как мы уже говорили психолого-педагогическое тестирование в области превенции в организациях образования немного отличается. Так анализ исследований за последние 3 года в Казахстане (на опыте КазНУ им. аль-Фараби), посвященных проблеме превентивной деятельности показывает наиболее часто используемые методики тестирования. Это следующие диагностические методики:

- Патохарактерологический диагностический опросник А.Е. Личко,
- Определение склонности к отклоняющемуся поведению А.Н. Орел (м.в. и ж.в.),
- Тренинговая программа по профилактике девиантного поведения подростков здоровьесберегающих технологий,
- Методика «Измерения уровня тревожности» Тейлора,
- Оценка агрессивности. Тест Ассингера,
- Методика выявления причин отклонений в поведении и развитии подростков – Н.В. Перешина, М.Н. Заостровцева,
- Тест на созависимость (тест Уайнхолда).

На рисунке ниже представлен сравнительный анализ диагностических методов и тестов используемых в практике казахстанских и российских психологических служб. (на след. стр)

Резюмируя выше сказанное отметим, что, так как тестирование является уникальным методом контроля и оценивания знаний, позволяющий провести качественное и количественное измерения уровня знаний, и психологических особенностей, и предпочтений испытуемого, необходимо сформировать у участника тестирования такую психологическую атмосферу, которая позволит ему полностью раскрыться. Именно поэтому, сегодня, разработка методик, требований и правил проведения тестирования является важной задачей повышения качества образовательного процесса.

Список литературы

1. Анастаси А., Урбина С., Алексеев А.А. Психологическое тестирование Санкт-Петербург, 2007. Сер. Мастера психологии (7-е международное издание)
2. Александра Я., Татьяна В. Профилактика зависимости от Психоактивных веществ. Руководство по разработке и внедрению программ формирования жизненных навыков у подростков группы риска. — М.: УНП ООН, 2008. — 70 с.
3. Садвакасова З.М. Технологии в работе с детьми девиантного поведения. Арт-педагогический аспект: монография / З.М. Садвакасова.— Алматы: Қазақ университеті, 2016. — 273 с.
4. Кулганов В. А., Белов В. Г., Парфенов Ю. А. Превентология. Профилактика социальных отклонений. Учебное пособие. — СПб.: Питер, 2014. — 304 с: ил. — (Серия «Учебное пособие»).

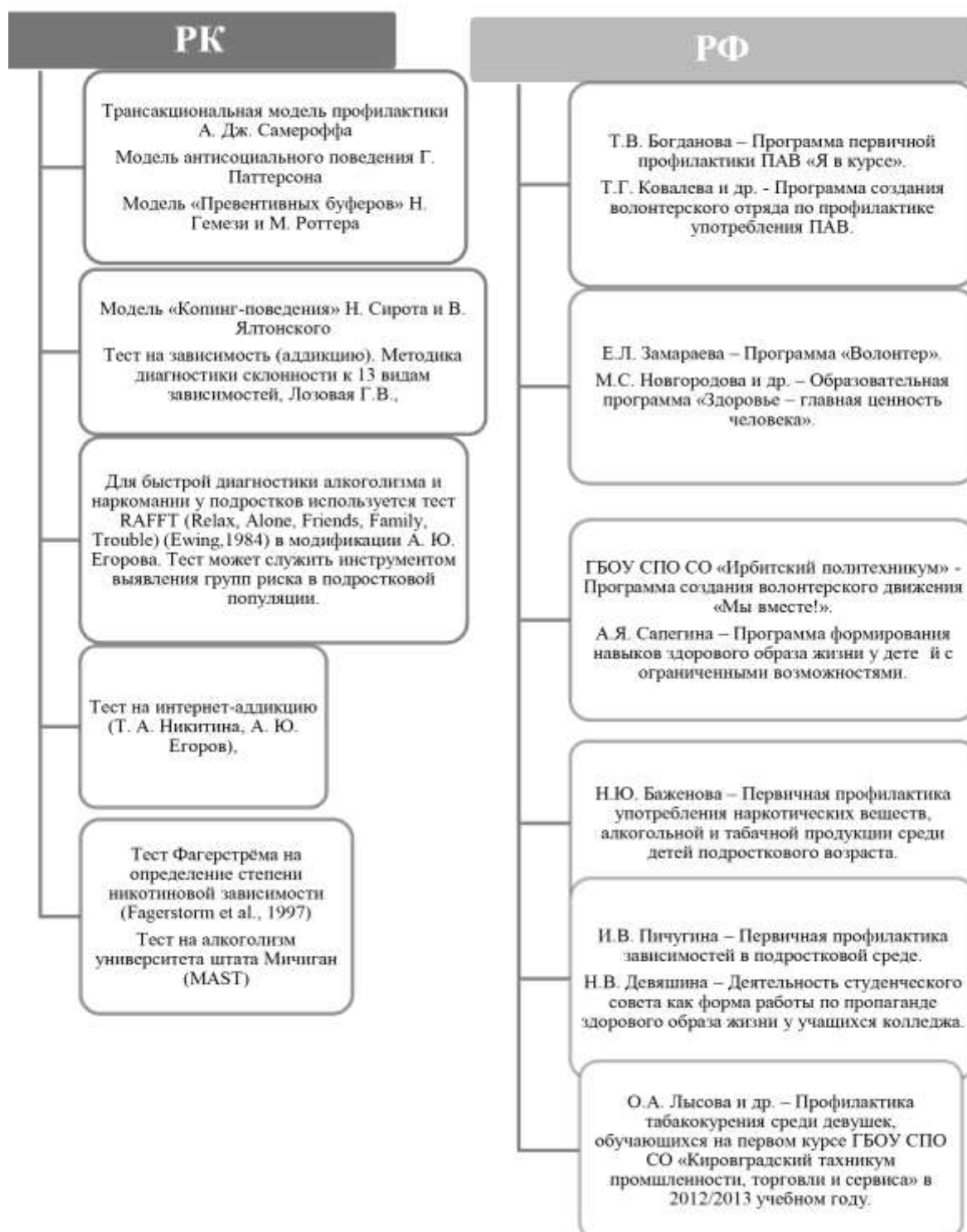

Рисунок 1. - Методы которые применяется в профилактике зависимых поведения/аддикции

Успанова Диана Кабдуловна

PhD докторант 1 курса по специальности «социальная педагогика»
КазНУ имени аль-Фараби, г. Алматы, talent_26@mail.ru

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ПРОБЛЕМЫ ИЗМЕРЕНИЯ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

***Резюме.** Современный период совершенствования процесса духовно-нравственного воспитания студенческой молодежи происходит в направлении повышения его качества и оптимизации. Эффективность воспитания нравственных качеств студенческой молодежи средствами социально-культурной деятельности находится в прямой зависимости от того, насколько она пронизывает содержание, стиль, атмосферу всей жизни индивидуума.*

***Түйін.** Студенттік жастарды рухани-моральдық тәрбиелеу процесін жетілдірудің заманауи кезеңі оның сапасын арттыру және оңтайландыру бағытында жүзеге асырылады. Студент жастардың моральдық қасиеттерін әлеуметтік-мәдени қызметі арқылы тәрбиелеудің тиімділігі адамның бүкіл өмірінің мазмұны, стилі, атмосферасына қалай енетініне тікелей байланысты.*

***Summary.** The modern period of improvement of process of spiritual and moral education of student's youth occurs in the direction of increase in his quality and optimization. The efficiency of education of moral qualities of student's youth means of welfare activity is in direct dependence on as far as it penetrates contents, style, the atmosphere of all life of an individual.*

Воспитание духовно-нравственных качеств студенческой молодежи является одной из актуальных проблем общества, и приобретает особое значение в современных условиях развития казахстанского общества.

Нынешняя социально-культурная обстановка в казахстанском обществе характеризуется как трудоемкая и разноречивая. Новые общественно-политические реалии, активное формирование рыночной экономики, расширение средств общественной информации, каналы которой заполнены низкопробной продукцией и наступательной рекламой, значительно влияют на духовно-нравственный уклад жизни окружения, активизируют ход пересмотра многочисленных идейно-нравственных ценностей и изучения новых духовных ориентиров.

Тревогу рождает духовно-нравственное положение молодого поколения. Его первостепенный признак спад общественной, личностной и духовной идентичности, ведущий к потере смысла существования, обесценивания значения работы как технологии самореализации личности и обстоятельства процветания сообщества. Вопрос развития нравственных качеств молодого поколения, являясь важной для окружения в полном, особенно ценна для образовательной практики. Появляется потребность поглубже изучать процесс обучения нравственности в высших образовательных институтах, для того чтобы уменьшить проявления бездуховности и распушенности в студенческой среде, где эти данные, к сожалению, существуют (отвержение патриотизма, как социальной ценности, пренебрежение общественных общепризнанных мерок действия, отрицание позитивного навыка предыдущих поколений, потребительский подход к формированию, утрата значимости материальных потребностей и стезей простого обогащения, безнравственные и асоциальные типы работы и др.). Все это значительно надрыгает положение молодого поколения как общественного, умственного и духовного ресурса формирования Казахстана в XXI веке.

Духовно-нравственный спад общества, обесценивание духовных ценностей проявили отрицательное воздействие на общественное понимание многих социальных и возрастных групп населения государства, стремительно уменьшилось влияние казахской культуры, искусства и создания как главнейших условий развития высококонравной культуры. Стала все больше видна градационная потеря высококонравного сознания нашим окружением. Безразличие, самолюбие, враждебность, непочтительное отношение друг к другу все обширнее распространяются в социальном сознании, становясь обычными формами общения.

Вопрос добронравного воспитания студенческой молодежи остается важной неотделимой частью, таким образом, как и развитие духовного мира молодежи, установление моральных ценностей постоянно обладает общественно-педагогическую роль и порождает непреходящий научное внимание. Проблема духовно-нравственного воспитания отображена в разных общественно-гуманитарных концепциях, школах и направлениях, является основным объектом общепедагогической, социологической, психологической и педагогической идеи. Наличие разнообразных

методологических подходов к парадоксу духовно-нравственного воспитания активизирует потребность разбора, осмысления и исследования данной проблемы.

Нравственность принадлежит к наиболее ранним конфигурациям социальной жизни. Она формировалась согласно критерию того, как человек вышел из первобытного состояния, осмыслил себя членом установленного коллектива, обозначил собственное расположение к иным. В этап развития человеческого общества нравственность выражалась в варианте нравов и традиций. Социально-экономические обстоятельства устанавливают содержимое и направленность нравственного влияния, аспекты нравственной оценки, духовное значение представлений добра (зла), обязанности, совести и чести.

Сократ, который оценивал душу, прежде всего, как ресурс разума и нравственности, полагал, что подлинная мораль есть понимание этого, что есть благополучие и, одновременно с тем, польза для человека [1]. Философ всегда требовал и призывал размышлять над тем, верно ли проживает человек, что является философски аргументированным предупреждением вопреки самодовольства и успокоенности.

Аристотель, отталкиваясь от древнегреческого слова «этос» в значимости нрава, сформировал слово «этический» для обозначения особенного класса человеческих качеств, вышеназванных им моральными добродетелями. Этические достоинства являются качествами нрава, характера человека, их также именуют искренними качествами. Он также ввел слово «этика» для обозначения совокупности моральных добродетелей как особенной предметной сферы познания и для отделения самого данного познания как особой науки.

В начальном смысле «этика», «мораль», «нравственность» - различные слова, однако один термин. Со временем за этими словами приступает фиксироваться различный значение: под этикой имеется в виду область знания, дисциплина, а под моралью (нравственностью) - изучаемый ею объект. [2]. Как мы видим, античная философия выделялась изобилием и многообразием моральных течений.

Отдельные философы стремились разбить этические определения нравственности и морали. По Гегелю, под моралью подразумевается индивидуальный аспект действий, а под нравственностью - сами действия в их справедливо детальной полноте: мораль - в таком случае, какими видятся поведение индивиду в его субъективных оценках, умыслах, а нравственность - в таком случае, какими на самом процессе являются действия человека в реалистичном опыте жизни семьи, люда, страны [3]. В контексте культурно-языковой традиции под нравственностью понимаются высокие основные принципы, а под моралью - приземленные, исторически изменяющие нормы действия.

Таким образом, мораль можно квалифицировать как главенство разума над аффектами; желание к высочайшему благу; благую волю, альтруизм мотивов; умение жить в человеческом общежитии; гуманизм или общественную форму взаимоотношений между народами; независимость воли; обоюдность отношений, сформулированную в золотом правиле нравственности. Из этого мы узнаем, что ученые античной эпохи обратили свое внимание на человека, положив начало изучению тех качественных отличий, которые свойственны только душе человека и которых нет у других живых существ.

Английский мыслитель, основоположник материализма, Ф. Бэкон задачи науки представлял в завоевании природы и модернизировании человека. Для достижения данного Бэкон создал программу перестройки целой концепции научного познания, главный целью которой была соперничество с догматизмом и эмпиризмом предшествующего знания. Он исходил из утверждения об этом, что вера и наука формируют независимые сферы. Как сторонник концепции «двойственности истины», он допускал две истины - божественную и научную.

Французский мыслитель Декарт идентифицировал душу с сознанием. Он переработал мысль Августина о «внутреннем опыте», рефлексии, и высвободил ее от духовно-мистического содержания, произведя светской. Данное повергло к тому, что этические взгляды Декарта непосредственно переплелись с его концепцией познания. Центральная концепция этики ученого - главенство над человеческими страстями - в значительной мере перекрикивалась с моральным учением стоиков. Значимым отличием в этих позициях существовало то, что самопознание у Декарта становилось высоконравственной работой, а правда и благо отождествлялись [4].

В эру Просвещения интерес мыслителей заинтересовал процесс духовного формирования социума. Данная тенденция подходила гуманистическим устремлениям просветителей, устремляющихся к общественной гармонии на базе свершения гражданского равноправия, общественно-политической независимости, общего просвещения.

Эра Просвещения, в основе которой находится главная значимость сознания и науки в познании, представляет работы Э. Кондильяка, где впервые предоставлено психологическое понимание

вопросов духовности и нравственности. Соратник Д. Дидро, Э. Кондильяк, полагал, что все духовное схватывает свое начало в чувствах. Тем не менее при своем развитии чувства человека избавляются при поддержке речи от Эмоционального опыта, обобщаются посредством мышления и становятся едиными воззрениями, нравственностью, основой духовного идеальности и сознания себя [4].

Особенное место в осмыслении определений духовности и нравственности исполнили немецкие ученые конца XVIII - начала XIX вв. такие как Кант, Гегель. Проанализировав убеждения И. Канта на душевные качества личности, подчеркнем, что он никак не сдерживал интеллектуальность только лишь сознающим сознанием, именуя дух «оживляющим принципом в человеке». В непростом понятии о внутреннем мире человека, детальном в «Критике чистого разума», формируя принцип о субстанциональности души, он писал: «Как предмет одного лишь внутреннего чувства эта субстанция дает понятие нематериальности; как простая субстанция – понятие неразрушимости; тождество ее как интеллектуальной субстанции даёт [понятие] личности; все они вместе дают (понятие) духовности» [5, с.603]. И. Кант причислял духовные и душевные силы, наравне с физическими, к разряду естественных природных сил человека. Устанавливая духовность как своеобразное качество человеческой естества, ученый, тем не менее, подчеркнул, что сущность человека есть только осуществимость духовного формирования, она не включает в себя духовности в качестве имманентной характеристики, что попросту разворачивается согласно критерию взросления человека [6, с.219]. Исследование мировоззренческих моральных мнений на вопросы нравственности и духовности выявил их динамику: от идеалистической вплоть до морализаторской, далее нравоучительной. В Европе все более и более прослеживается несоответствие между научным и религиозным подходом. В XIX в. Лейбниц, Декарт, Спиноза выбирали говорить не о «духе», а о «сознании» либо мышлении.

Нравственная оценка действий всей работы подразумевает присутствие у субъекта деятельности моральных потребностей. Из числа моральных потребностей особенное положение занимают коллективистские и нравственные гуманистические потребности, т.е. потребности в согласовании индивидуального и социального интересов, в подчинении первого второму, и необходимость в разумном отношении к народам, в опеке о благе любой определенной личности [7].

Нравственная необходимость – это внутреннее, не предопределенное суждениями индивидуальной выгоды, желание людей, общества в целом, к честности, справедливости, правдивости [8, с. 12].

Из методологических подходов к исследованию проблем с точки зрения деятельностного подхода, обусловливаемого социальными потребностями, нравственная необходимость представляет собой объективную потребность в конкретных условиях жизни и становления, а содержательная суть нравственности выражается в моральных потребностях личности – справедливости, честности и гуманности [9].

Таким образом, исполняя свои регуляторные функции, нравственность проявляет на человека и надлежащее формирующее влияние. Регуляторное и формирующее влияния являются двумя ключевыми функциями нравственности в системе общества [10].

А нравственное воспитание студенческой молодежи – это трудный и разносторонний процесс развития у личности моральных эталонов, чувств, определений и взглядов, привычек добронравного действия, реализуемый под влиянием социальных институтов с целью подготовки ее к деятельному участию в социальной, производственной и культурной жизни, исполнения разных общественных ролей. Нравственное воспитание - это внедрение справедливых ситуаций в субъективный мир личности на уровне сознания, чувств, действия [11].

Сущностью нравственного воспитания, как независимого типа воспитания, представляется формирование целого нравственного сознания индивидуума, формирование общей системы моральных качеств личности, реализуемых в ее действии, в то период как прочие виды воспитания формируют и осуществляют контроль только единичные стороны нравственного сознания, определенную элемент моральных качеств личности. Формировать мораль – следовательно, оказывать воздействие не только лишь на взгляды человека, понятия и определения, но и гарантировать фактическую регуляцию действия, взаимоотношения со средой. Существенную значимость в формировании нравственности представляют привычки, которые создаются и закрепляются, минуя через сознание.

Воспитание молодого поколения постоянно ориентировано на развитие определенных ценностей, которые смотрятся в качестве основных принципов воспитания. Собственно ценности лежат в основе многих нынешних концепций воспитания.

В качестве автономного направления нравственное воспитание разворачивается на материале определенной деятельности в форме отношений активных людей, определённых настоящими коллективами и общественными группами. При этом разные типы деятельности обозначают в качестве его предпосылок и критерий.

Прогрессивная педагогика уже давно допускала потребность интенсивной позиции личности в обучении и воспитании, которая регулируется целой системой установленных перед личностью и перенимаемых ею общественных запросов, главнейшее положение среди которых принадлежит нравственности.

Основу нравственного воспитания студенческой молодежи составляет процесс формирования научного мировоззрения и его развития. Мировоззрение включает начальные ориентиры, нормы и эталоны деятельности людей, принадлежащие к абсолютно всем методам освоения реальностью.

Социально-концептуальное исследование нравственного воспитания основывается на принципах первичности общественного существования и вторичности общественного сознания, историзма, системного подхода, диалектической взаимосвязи потомственных и общественных условий, балансе личности и группы, на личностно-деятельностном подходе при изыскании процесса нравственного развития личности.

Нравственное воспитание студенческой молодежи должно быть направлено на формирование таких человеческих качеств, как общественный долг, честь, благородство, милосердие, доброта, любовь к ближнему, гуманизм, толерантность и патриотизм.

Таким образом, методологические подходы к изучению проблемы измерения духовно-нравственных качеств студенческой молодежи как ценности современного общества нам позволило прийти к следующим выводам: нравственность предполагает собою комплекс единых основ действия людей согласно взаимоотношению друг к другу и окружению, ее нормы и основы приобретают идеологическое подтверждение и отражение в контексте духовного мира, который представляется мировоззренческой базой нравственности и содействует саморазвитию личности (самообразованию, самовоспитанию). Духовность ведь обуславливается как ценностная оценка сознания, направленность личности в мир совершенного. Духовность присуща абсолютно всем без изъятия человеческим индивидам, тем не менее, эта способность заложена в человеке потенциально и реализуется в творчестве, в межличностной коммуникации, душевном переживании человека.

Литература

1. Платон *Апология Сократа* // Соч. в 3 т. М.: Мысль, 1970. Т. 1.
2. Даль В. *Толковый словарь живого великорусского языка. А-З* / В. Даль // *Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т.* – М.: Русский язык, 1978. Т. 1. – 693с.
3. Гегель Г.В. *Философия духа. Энциклопедия философских наук* / Г.В. Гегель. – М.: Мысль, 1977. – Т.3. – 471 с.
4. *История философии в кратком изложении* / Пер. с чеш. И.Н. Богута. – М., Мысль, 1995. – 590с.
5. Кант, И. *Критика практического разума* / И. Кант. Соч.: В 6 т. Т 4 (1). *Мораль и рациональность.* М., 1995. – Т.3. – 801 с.
6. Кант И. *Основы метафизики нравов* // И. Кант. Соч. в 6 т. М., 1965. Т. 4 (1).. *Новый перевод: И. Кант Основоположения к метафизике нравов* // И. Кант Соч. – М., 1997. – Т.3. – 275 с.
7. Блюмкин В.А. *Нравственное воспитание (философско-этические основы)* / В.А.Блюмкин, Г.Н. Гумницкий, Т.В. Цырлина – Воронеж, 1990. – 58 с.
8. Крутов Н.Н. *Нравственные потребности личности*/ Н.Н. Крутов – М., 1981. – С.12.
9. *Современные технологии социально-культурной деятельности: Учеб. пособие* / Под науч. ред. проф. Е.И.Григорьевой. – Тамбов: Першина, 2004. – 512 с.
10. Мосолов В.А. *История русской педагогики как урок современному нравственному воспитанию* / В.А. Мосолов // *Актуальные проблемы профессионального образования и совершенствования гуманитарных знаний.*/ Под ред. И.П. Кузьмина. – СПб, 1995.
11. Лихачев Б.Т. *Педагогика. Курс лекций.* – М.: Владос, 2010. – 647 с.

Чункенова Сымбат Сабитовна

«Бастауыш оқыту педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының PhD докторанты,
I.Жансүгіров атындағы ЖМУ, Symbat_27.07@mail.ru

БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМІНІҢ КӘСІБИ ІС-ӘРЕКЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Түйін: Мақалада мұғалімнің кәсіби білімін көтеру қажеттілігін туғызып отырған мотивтер, өздігінен білім алудың көздері, кәсіби бейімделуге әсер ететін факторлар жайында баяндалған. Болашақ педагогтарды әзірлеуде педагогикалық іс-тәжірибенің мазмұны қарастырылады. Себебі педагогикалық іс-тәжірибе маманның кәсіби жетілуінде теориялық білім мен практиканың маңыздылығын айқындайды. Сондықтан кәсіптік іс-әрекетті педагогикалық зерттеу көкейкесті мәселелердің бірі болып табылады.

Резюме: В данной статье раскрывается роль педагогической практики в подготовке будущих педагогов. О том, что она является одной из основных форм их профессионального становления, которая позволяет синтезировать теоретические знания и практический опыт. Поэтому профессиональная деятельность является одной из актуальных проблем педагогических исследований, а также в статье указана необходимость повышения профессиональных знаний, мотивов и самообразования.

Summary: This article reveals the role of pedagogical practice in the preparation of future teachers. The fact that it is one of the main form of their professional development, which allows them to synthesize theoretical knowledge and practical experience. Therefore, professional activity is one of the topical problem of pedagogical research. Also, the article mentions the need to improve professional knowledge, motivation and self-education.

Бүгінгі заман талабына сәйкес жаңа тұрпатты мұғалімнің қызметі мен кәсіби маман ретіндегі бейнелік көрінісі - педагогикалық құралдардың бүкіл әлеуетін меңгерген, өзін-өзі жетілдіруге үнемі ұмтылып отыратын, рухани дамыған, әлеуметтік жағынан жетілген шығармашыл тұлға, білікті маман. Жаңартылған білім беру мазмұнына сәйкес білім берудің ұлттық моделін енгізуге мүдделі және оқыту мен тәрбиелеу жұмыстарын ұйымдастыру барысындағы мақсаты - бәсекеге қабілетті оқушы тұлғасын қалыптастыру мен дамыту болып табылады.

Қазіргі қоғамымыздағы мұғалім - біздің тәуелсіз мемлекетіміздің болашағын қалап жатқан маман. Елбасы атап көрсеткеніндей, “Тек жоғары сауатты, дарынды, дана әрі отансүйгіш мұғалім ғана лайықты ұрпақ тәрбиелеп шығара алады. Бүгінде, мұғалім балаларға білімдер жиынтығын беріп қана қоймай, сонымен бірге, ең бастысы – оларды өмір бойы үйренуге үйретулері керек”-деген болатын [1].

Қоғам әрқашан да мұғалімге жоғары талап қояды. Біреуді үйрету үшін, өзің де одан да көп білуің керек. Жаңа формация мұғалімі тек өз пәнін білумен ғана шектелмейді, әдістемені, жақын ғылымдарды, қоғам өмірін, саясатты, экономиканы білуі керек, себебі оның алдындағы оқушылар өзгереді, уақыт өзгереді, оқушының қоғам, қоршаған орта туралы көзқарастары тереңдейді.

Әрбір мемлекеттің өсіп - өркендеуінің, бәсекеге қабілетті болуының ең басты ошағы - осы ұстаз берген білім. Сондықтан да дамудың ең биік көкжиегінен көрінгісі келетін кез-келген мемлекет, ең алдымен, білім беру саласын дұрыс жолға қойып, білім, тұлға сапасын көтеруді мақсат етеді.

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың халыққа Жолдауында да білімі мен білігі жағынан шет елдегі замандастарымен бәсекеде жеңілмейтін, рухы кемел қазақстандықтардың жаңа ұрпағын тәрбиелеу қажеттігі баса айтылған. Ендеше, осындай бәсекеге қабілетті, рухы биік ұрпақ тәрбиелеу жаңа формация мұғалімінің еншісіне тиері хақ. Олай болса, осы кәсіби даму бағдарламасы көпшілік көңілінен шығып, іс-тәжірибесінде кең қолданыс табады деген сенімдемін [2].

Қазақстандық білім беру жүйесінің өз алдына ұлттық моделі қалыптасып даму үстінде. Бұл әлемдік білім беру кеңістігіне ықпалдастырылған және жеке тұлға мен қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыратын көп деңгейлі үздіксіз білім берудің ұлттық үлгісін қалыптастыру үшін білім беруді дамытудың стратегиялық басымдықтарын негіздей отырып, болашақ мамандардың іргелі пәндік білім алуларына, кәсіптік шығармашылығын дамытуға, оны ұйымдастыра білуге дайындау, өздігімен білім алу қажеттіліктерін қалыптастыруға бағытталуы жұмыстардың мемлекет тарапынан қолдау тауып, жүзеге асырылуда. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы [3].

Қазіргі ғылымның жетістіктері, сонымен қатар отандық педагогтар мен психологтардың еңбектері болашақ педагогтардың кәсіптік дайындығы қазіргі қоғамның негізгі міндеттерінің бірі екендігін дәлелдейді. Болашақ мамандардың өз қызметінің мазмұны мен мақсатын өз бетінше саналы түрде қабылдауы аталған үрдістің нәтижелілігінің негізгі жағдайы болып табылады.

Білікті маман - бұл қай кезде де ең алдымен кәсіби деңгейі жеткілікті, интеллектуалдық, шығармашыл идеясы мол тұлға. Ол оқытудың жаңа технологияларын қолданатын, оқу-тәрбие ісіне белсене араласатын қоғамның ең озық бөлігінің бірі деп табылады. Жоғары оқу орнында білікті маманды даярлау үшін оқытушының да, білімгердің де қажымас еңбегі қажет. Педагогикалық іс-тәжірибе мұғалімді кәсіби даярлау жүйесінде басты құрылымдақ-құрамалары болып табылады.

Ал, білім беруде кәсіби құзырлы маман иесі атану үшін - мамандығы бойынша өз пәнін жетік білетін, оқушының шығармашылығы мен дарындылығының дамуына жағдай жасай алатын, тұлғалық - ізгілік бағыттылығы жоғары, педагогикалық шеберлік пен өзінің іс-қимылын жүйелілікпен атқаруға қабілетті, педагогикалық технологиялардың жаңа үлгілерін толық меңгерген және білімдік мониторинг негізінде ақпараттарды тауып, оларды таңдап сараптай алатын, отандық және шетелдік педагогикалық озық тәжірибелерді шығармашылықпен қолдана білетін кәсіби маман педагогті айтамыз.

Мұғалімнің кәсіби білімін көтеруі қажеттілігін туғызып отырған мотивтер:

- Күнделікті ақпаратпен жұмыс; (күнделікті толассыз ақпарат көзін меңгеру)
- Шығармашылық талпыныс;
- Қазіргі заманғы ғылымның дамуы (педагогика, психология);
- Қоғам өміріндегі өзгерістер;
- Бәсекелестік;
- Материалдық стимул;
- Қызығушылық.

Мұғалім еңбегі жоғары деңгейдегі ұтқырлығымен, күрделілігімен және жан-жақтылығымен ерекшеленеді, бұл оның терең және кәсіптік білімінің, білік-дағдыларының болуын қажет етеді. Өзіндік білім алудың шеңберінен тыс мұғалімнің тұлғалық және кәсіптік дамуы мүмкін емес.

Өздігінен білім алу көздері:

- семинарлар мен конференциялар;
- шеберлік сыныбы;
- іс-тәжірибе алмасу бойынша іс-шаралар;
- біліктілікті жетілдіру курсы;
- экскурсиялар, театрлар, мұражайлар, концерттер, газеттер, журналдар;
- әдебиет (әдістемелік, ғылыми, көркем)
- Интернет.

Жоғарыда көрсетілген педагогикалық өзіндік білім алу көздері - жеке, ерікті процесс, ол бұған саналы қажеттілік негізінде жүзеге асырылады. Алайда, ол педагогикалық біліктілікті жетілдірудің барлық формалары ретінде белгілі бір жетекшілікті талап етеді.

Педагогикалық өзіндік білім алу мәселесі негізгі жұмыспен бірге жүріп, күнделікті қалыптасқан /догмалық/ жүйедегі педагогикалық үдерісті ысырып тастайтын, талаптануы басым, жаңашылдыққа жаны жақын, педагогикалық біліктіліктің, шеберліктің, алғырлықтың дамуы мен қалыптасуының маңызды жолы ретінде мақсатқа бағытталған педагогикалық қызметтегі кездесетін түрлі қиындықтар мен жағдаяттарды жаңаша шеше білуге бейімділігі басымдылыққа ие болу.

Яғни, қоғам әрқашанда мұғалімге жоғары талап қояды. Жаңа тұрпатты мұғалім тек өз пәнін білуден ғана шектелмейді, әдістемені, жақын ғылымдарды, қоғам өмірін, саясатты, экономиканы білуі керек, себебі оның алдындағы оқушылар өзгереді, уақыт өзгереді, оқушының қоғам, қоршаған орта туралы көзқарастары тереңдейді.

Әрбір мемлекеттің өсіп - өркендеуінің, бәсекеге қабілетті болуының ең басты ошағы - осы ұстаз берген білім. Сондықтан да дамудың ең биік көкжиегінен көрінгісі келетін кез-келген мемлекет, ең алдымен, білім беру саласын дұрыс жолға қойып, сапасын көтеруді мақсат етеді.

Мұғалімнің кәсіби білігін шыңдаудың үздіксіздігі оның шығармашылық қабілетінің дамуының кепілі және өзіндік жеке педагогтік тәжірибесінің дамуының алғы шарты болып табылады. Ұстаздың кәсіби шеберлігінің негізі, біріншіден, мұғалімнің өмірге көзқарасы, оның идеялық наным. Екіншіден, пәнді жетік білуі, ойын оқушыларға жеткізу үшін жан-жақты, терең дайындықпен баруы, оқушылар бойына әдеп, әдет, дағды сияқты жақсы қасиеттерді сіңіруі, моральдық нормаларды білуі. Үшіншіден, оқыту мен тәрбиелеудің жаңашыл әдіс-тәсілдерін міндетті түрде меңгеру. Білім берудің ұлттық моделіне көшкен қазіргі мектепке ойшыл, зерттеуші, практикалық қызметте педагогикалық үйлестіруді шебер меңгерген психолог педагогтік диагностика қоя білетін іскер мұғалім қажет. Күнделікті іс- тәжірибеде мұғалімнің кәсіптік білімін көтеруіне мектеп ішінде де жағдай жасау керек. Ол үшін мектепте ғылыми-әдістемелік кеңес пен бірлестіктердің және зертханалардың жұмыс істеуі тиіс. Бүгінгі өмір талабына сай ұстаздардың біліктілігі мен

білімділігін шыңдап отыратын жоғарыда атап өткен мәселелермен қатар, әр мектепте интернет жүйесі барлық сыныптарға қосылып жұмыс істеуі жөн шығар. Сондықтан да белгілі бір әдісті немесе іс-шараларды іске асырмас бұрын мұғалімнің әдістемелік жұмысының мазмұнын анықтаған жөн. Ол үшін мұғалімнің жалпы мәдениеттілік даярлығы, әдістемелік, зерттеушілік, кәсіптік адамгершілік, тәрбиелік мәдениеті, диагностикалық және басқару мәдениетінің жиынтығы арқылы кәсіптік педагогикалық деңгейін зерттеу қажет. Ғылымдардың дифференциацияланулары негізінде білім беруді ұйымдастыруға негізделген оқу пәндерінің өзара байланысу мен жаһандану қатар жүріп келе жатқан бүгінгі таңда мектептегі жеткіншектерге білім берудің сапасы мен деңгейін жан-жақты көтеру жаңаша ойлайтын, оқыту мен тәрбиенің жаңа технологиясын күнделікті жұмысында қолдана білетін ұстаздардың ғана жұмысы жемісті болмақ.

Болашақ мамандардың тұлға ретінде қалыптасуында педагогикалық практиканың мәнін көтерудің бірнеше себебі бар: біріншіден, жоғары оқу орны қабырғасында өткізілген теориялық дайындықтар нәтижесі педагогикалық практика кезінде қолданылады да, оның жетістігі мен кемшілігі айқын көзге түседі. Екіншіден, педагогикалық практика кезінде студенттер оқушылармен тікелей қарым-қатынасқа түсу арқылы оның жеке дара ерекшеліктері мен қабілеттерін айқындайды, олардың мінез-құлықтарындағы кейбір кемшіліктерді түзетуге ұмтылады. Үшіншіден, педагогикалық практика кезінде студенттердің өзіндік «менінің» мәні арта түседі. «Мен білемін», «үйренемін», «үйретемін», «тәрбиелеймін», «қарым-қатынас жасай аламын» деген сияқты сенімі нығаяды. «Қазақстан 2050» стратегиясында баса көрсетілгеніндей, білім алушыларымыздың білімін педагогикалық практика арқылы сапалы меңгеруі мақсатында, педагог мамандарды даярлауда, жас ұрпақты тәрбиелеуде студенттер практикасына үлкен көңіл бөліп, білім ордасында алған теориялық білімдерін тәжірибеде ұштастыруы үшін бар мүмкіндіктер жасалуда.

Болашақ мұғалімнің кәсіби бейімделуіне әр түрлі факторлар әсер етеді. С.Б.Елканов педагогикалық іс-әрекетке жеке тұлғаның сәтті бейімделуі үшін тұрақты кәсіби ықыластың болуы ең маңызды фактор деген нәтижеге келеді. Кәсіби біліктілікті жоғары оқу орында кәсіби икемі бар болашақ маман саналы да сапалы іс-әрекетке дағдыланады.

Р.П.Жданов кәсіби бейімделуге әсер ететін факторлар жайында айтқанда мыналарды ерекше атап кеткен:

- *Жас мұғалімнің жеке тұлғасының даму факторлары;*
- *Әлеуметтік психологиялық факторлар;*
- *Әлеуметтік факторлар [4].*

Ол факторлардың бірінші тобына таңдаған мамандығына жас мұғалімнің ішкі психологиясының бекітілуін, жас маманның кәсіби жарамдылығын, педагогикалық іс-әрекетке дайындығын жатқызады: мінезі, жүйке жүйесінің түрі, өзін-өзі бағалауы, оның кәсіби дайындылығының деңгейі, жқмыс қабілеттілігі, өнегелі қасиеттері және тағы басқалары.

Екінші топ факторларына - жас мұғалімнің педагогикалық ұжымымен қарым-қатынасы, әріптестерімен мектеп әкімшілігімен қарым-қатынасы, педагогикалық еңбектерін ұйымдастыру ерекшеліктері, ұжымның психологиялық климаты және тағы басқасы жатады.

Педагогикалық қызмет жан-жақты болып табылады, бұл уақытта өнеге, тәртіптілік, ұйымдастырушылық аспектілерін ерекше атауға болады.

Жас мұғалімнің жұмысының сәттілігі оны қоғамдық - саяси, жалпы білім беру, арнайы, психологиялық - педагогикалық әдістемелік дайындығымен байланыста болады.

Қандай да болмасын маман дайындау мәселесінің нәтижелілігі теориялық білім мен практикалық іскерліктің қабысуынан келіп туындайтыны белгілі. Осыған байланысты педагогикалық практиканың негізгі міндеті студенттің педагогикалық ойын дамытып, іскерлігін шыңдау. Кәсіби шеберлігі дұрыс қалыптасқан мұғалім ғана кез - келген іс-әрекет барысында оқушылардың көңіл-күйін сезіп, білімге деген ынтасын байқап, осының негізінде олармен тиімді қарым-қатынас жасаудың жолын, әдіс-тәсілін іздестіреді.

Бастауыш сыны мұғалімі оқытудың әдіс-тәсілдерін меңгерумен бірге шебер, икемді, үнемшіл, эстетикалық талғамы жоғары болатындай тұрғыда дайындалады.

Студенттік шақтағы кәсіпке бейімделу кезінде үлкен нәтижелер көрінсе, соған орай студенттің мотивациясы жоғарылайды және кәсіп арқылы оның шығармашылық дамуы басталады, студенттің іс-әрекет мәнері, үлгісі, қарым-қатынасы, мінез-құлқы, қызығушылығы, құндылығы қалыптасады.

Тұлғаның қалыптасуы мен кәсіпке бейімделу процесі үздіксіз болуы қажет. Сонымен қоса, кәсіпке бейімделу кезінде тұлғаның құндылықтар жүйесі, қызығушылықтары бір-бірімен өте тығыз байланыста болады, сондықтан да оларды бөліп қарастыру мүмкін емес.

Кәсіпке бейімделу кезінде студентте ең негізгісі “осы кәсіп маған керек” деген сана қалыптасуы керек. Ол студенттің қабілетіне, индивидуалды психологиялық ерекшеліктеріне тәуелді. Студенттерге берілетін кәсіптік шеберлік үнемі олардың таным процесін дұрыс ұйымдастырып, іс жүзінде ізденушіліктерін тудырып отыру арқылы жүзеге асады. Мұны жоғары оқу орының оқу-тәрбие процесін ұйымдастыруда ескерген жөн деп санаймыз.

Әдебиеттер

1. Берикханова А.Е. Педагогикалық мамандыққа кіріспе. Оқу құралы. - Алматы, 2009.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2017 жыл.
3. «Мұғалімдердің біліктілігін арттыру бағдарламасы» Астана.
4. Садықов Т.С. и др. О разработке ведущих идей в профессиональной подготовке будущего специалиста // Вестник АГУ им. Абая. №5(5), 2001.

ЭЛЕКТРОНДЫҚ БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУҒА АРНАЛҒАН ТИІМДІ ТӘСІЛ

Резюме: Статья посвящена вопросам и информатизации учебного процесса Университета с помощью электронного учебника. Электронный курс - книга - современное средство обучения. Использование электронного курса - книги значительно повышает качество и эффективность учебного процесса, мотивацию студента и оптимизирует деятельность учителя. Учитель раскрывает преимущества электронной книги в рамках таких гуманитарных дисциплин, как: Психология, Педагогика и Культурология.

Түйін: Мақалада электронды курс - кітабының көмегімен университеттің оқу үрдісін ақпараттандыру және мәселелеріне арналған. Электрондық курс - кітап оқудың заманауи құралы. Электронды курсты пайдалану - оқу процесінің сапасы мен тиімділігін, студенттің ынталылығын арттырады және мұғалім қызметін оңтайландырады. Мұғалім электронды кітаптың артықшылықтарын гуманитарлық пәндер бойынша: психология, педагогика және мәдениеттану пәндері бойынша ашып көрсетеді.

Summary: The article is devoted to the questions and the informatization of the educational process of the University with the help of an electronic course – book. An electronic course – book is a contemporary means of learning. The usage of an electronic course – book considerably increases the quality and effectiveness of the learning process, the student's motivation, and optimizes a teacher's activity. A teacher reveals the advantages of an electronic book in the course of such humanitarian disciplines as: the Psychology, the Pedagogics and the Culturology.

Мақала электронды оқулықтарды пайдалану арқылы университеттің оқу үдерісін ақпараттандыру мәселелеріне арналған. Оқудың заманауи құралы бола отырып, электрондық оқулық оқытудың сапасы мен тиімділігін айтарлықтай жақсартады, студенттерді ынталандыру және мұғалім қызметін оңтайландырады. Мұғалім «Мультиурология», «Психология және педагогика» жалпы гуманитарлық цикл пәндері бойынша электрондық оқулықтарды пайдаланудың артықшылықтарын ашып көрсетеді.

Қазіргі заманғы қоғамды ақпараттандыру үдерісіндегі басым бағыттардың бірі білім беруді ақпараттандыру болып табылады - білім беру секторын білім беру мен тәрбиелеудің психологиялық-педагогикалық мақсаттарын іске асыруға бағытталған жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану мен дамытудың әдіснамасы мен практикасымен қамтамасыз ету үдерісі. Бұл процесс төмендегідей міндетті шарттарды орындау үшін орта мектептің мұғалімін бастайды:

- қоғамды ақпараттандырудың заманауи шарттарында стажердың тұлғаның дамуына сәйкес келетін білім берудің мазмұны, әдістері мен ұйымдық формаларын таңдау әдістемесі мен стратегиясын жетілдіру;

- Студенттің интеллектуалды әлеуетін дамытуға, білімді өз бетінше меңгеру дағдысын қалыптастыруға, ақпараттық-білім беру, тәжірибелік-зерттеу жұмыстарын, дербес ақпаратты өндеуді жүзеге асыруға бағытталған әдістемелік оқыту жүйесін құру;

- компьютерлік тестілеуді жасау және пайдалану, тренерлердің білім деңгейін бақылау және бағалаудың диагностикалық әдістері. [5]

Қазіргі кезде білім беруді ақпараттандыру жағдайында педагогикалық ғылымның парадигмасының өзгеруіне, білім берудің құрылымы мен мазмұнын өзгертуге ешкім күмән келтірмейді. Ақпаратты жинақтаудың белсенді және тәуелсіз нысандарына негізделген оқытудың жаңа әдісі, ақпаратпен ұжымдық қабылдауда бағытталған дәстүрлі оқыту әдістерімен кеңінен қолданылатын демонстрациялық және көрнекі түсіндірме әдістер. [2]

Оқу үрдісін жандандыру, оның тиімділігі мен сапасын арттыру үшін электрондық оқулықтарды пайдалану маңызды емес. Электронды оқу құралы компьютерлік оқыту жүйелерінің бір түрі болып табылатын, оған енгізілген мүмкіндіктерге байланысты әртүрлі типтерге жатқызылуы мүмкін. Енді электронды оқулық автоматтандырылған оқыту жүйелерімен теңестіріледі.

Меніңше, электрондық оқулықтардың бірегей мүмкіндіктерінің сипаттамасына айрықша көңіл бөлінеді, оны пайдалану педагогиканың білім беру үдерісін қарқындету тарихында бұрын-соңды болмаған жағдайдың алғышарттарын жасайды:

- *Дереу кері байланыс;*
- *Нақты және «виртуалды» процестердің, құбылыстың объектілері немесе үлгілері туралы білім туралы ақпаратты компьютерлік визуализациялау;*
- *Ақпараттың жеткілікті үлкен көлемін мұрағаттау, оны беру мүмкіндігімен, сондай-ақ, қолжетімділікті және пайдаланушыны қолжетімділікті;*

- ақпараттық-іздеу қызметін есептеу процестерін автоматтандыру, сондай-ақ оқу экспериментінің нәтижелерін фрагменттің немесе эксперименттің өзін қайталап қайталау мүмкіндігімен өңдеу;
- Ақпараттық және әдістемелік қолдау процестерін автоматтандыру, оқу іс-шараларын ұйымдық басқару және оқу нәтижелерін бақылау.
- Электронды оқулықтардың мүмкіндіктері тыңдаушының жеке басын дамытуға, жаңа білім беру мамандарын сапалы түрде басқа да даярлауға, ақпараттық қоғамда жайлы өмір сүру дағдыларымен қамтамасыз етуге айтарлықтай әсер етеді және мыналарды қамтамасыз етеді:
 - ойлауды дамыту (мысалы, көрнекі тиімді, көрнекі, интуитивті, шығармашылық, теориялық);
 - эстетикалық тәрбие (мысалы, компьютерлік графика мүмкіндіктері, мультимедиялық технологиялар);
 - қарым-қатынас дағдыларын дамыту;
 - қиын жағдайға шешім қабылдау немесе шешімдерді ұсыну дағдыларын қалыптастыру.
 - эксперименталды-зерттеу жұмыстарын жүргізу дағдыларын дамыту;
 - Ақпараттық құзыреттілікті және ақпараттық мәдениетті қалыптастыру.

Тәжірибе көрсеткендей, электрондық оқулықтардың функционалдық сипаттамалары бай және әр түрлі. Олар оқытудың құралы ретінде ғана емес, оқу процесін жетілдіруде де тиімді болып табылады, ол оның тиімділігі мен тиімділігін жоғарылатады, сонымен қатар өздерін дәлелдейді:

- ✓ Айналадағы шындықты білу және өзін-өзі тану құралы;
- ✓ Жеке даму құралдары;
- ✓ зерттеу нысаны (мысалы, информатика курсы мен меңгеру барысында);
- ✓ ақпараттық және әдістемелік қолдау құралдары;
- ✓ Озық педагогикалық технологияларды тарату үшін байланыс құралдары;
- ✓ Басқару үдерістерін автоматтандыру құралдары, оқыту қызметінің нәтижелерін түзету, компьютерлік педагогикалық тестілеу және психодиагностика;
- ✓ студенттердің дербес, ғылыми-зерттеу және интеллектуалды бос уақытын ұйымдастыруға арналған құралдар.

Электронды оқулық - бұл баспа басылымдарын толықтыратын, топқа, жеке немесе жеке оқытуға қызмет ететін және тыңдаушылардың білімі мен дағдыларын бақылауға мүмкіндік беретін жаңа ақпаратты ұсыну үшін жасалған компьютерлік педагогикалық бағдарламалар.

Жаңа үлгідегі оқу құралы ретінде электрондық оқулық ашық немесе ішінара ашық жүйе болуы мүмкін, яғни, оқулықтың мазмұны мен құрылымына өзгерістер енгізуге мүмкіндік беретін осындай жүйе. Әрине, оқулықта рұқсат етілмеген өзгертулерді шектеу керек, өйткені біріншіден, «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» заң бұзылмайды және электронды оқулықты рұқсат етілмеген өзгертулерден қорғау үшін құпия сөз немесе құпия сөз жүйесі қолданылуы керек. Екіншіден, егер бұл мүмкіндік ұсынылса, электронды оқулықтың жалпы құрылымы мен мазмұны бұзылмауы үшін тәжірибелі оқытушыға ғана рұқсат етіледі.

Электронды оқулықтың кейбір міндетті элементтерін қарастырамын:

1. Электрондық оқулық экранда мәтінді ұзақ уақыт бойы оқып-үйрену айтарлықтай әлсіздікке әкеліп соғады және білімнің қабылдауын және ассимиляциялануын тудырады. Мұндай оқулықтарда иллюстрациялық материалдың үлкен көлемі болуы керек.

2. Фрагменттерді пайдалану процестер мен құбылыстардың динамикасына жеткізуге мүмкіндік береді. Файлдардың үлкен көлеміне қарамастан, оларды қолдану ұсынылады; студенттердің қабылдау және қызығушылығы артып, білім сапасы жақсарады.

3. Дәстүрлі білім беруде жаңа материал ұсынылған кезде ауызша құралдар басым болады. Осыған байланысты, электронды оқулықта аудио фрагменттерді пайдалану тек ақпаратты ұсынудың әдеттегі тәсілдеріне жақындатуға ғана емес, сонымен қатар жаңа материалды қабылдауды жақсартуға мүмкіндік береді, сонымен қатар мидың визуалды және есту орталықтарының қызметін белсендіруге мүмкіндік береді. ЮНЕСКО-ның мәліметтері бойынша, ақпараттың тек 12% -ы дыбыс қабылдауда, ал көрнекі ақпарат 25% -ке, аудиовизуалды ақпарат үшін қабылданған ақпараттың 65% -ына дейін жетеді.

4. Электронды оқулық оқулықтың элементтері бойынша гиперсілтемелерді қамтуы керек және басқа электронды оқулықтар мен анықтамалықтарға сілтемелер болуы мүмкін.

5. Ерекше дидактикалық мән мәтін, графика және басқа материалдардың орналасуы. Жаңа ақпарат қабылдау сапасы, қорыту және талдау мүмкіндігі, есте сақтау жылдамдығы, оқу ақпаратының меңгеруінің толық болуы беттегі ақпараттың орналасқан жеріне (компьютердің экраны) және бір-

бірін бақылайтын беттердің кезектілігіне байланысты. Электронды оқулық бетбелгілерді кез келген жерден жасауға, бетбелгілердің тізімін көрсетуге, кез келген тәртіпте сұрыптауға мүмкіндік береді.

Электронды оқулықта дәстүрлі, баспа түрінде ұсынылған әдебиеттер тізімі болуы керек. Жоғарыда айтылғандай, электронды оқулық университеттің нақты оқу жоспарына бейімделуі мүмкін, сондықтан әдебиеттер тізімінде кітапханада немесе басқа басылымдарда бар кітаптардың санын көрсете аласыз. Әдебиеттер тізімі журналдардағы мақалалармен, ғылыми конференциялар жинақтарымен және т.б., сонымен қатар білім беру мекемесінің серверлерінде немесе Интернетте орналастырылған электронды басылымдармен ғана байланыстырылмайды. [6]

Әрбір университеттің оқу үдерісі тірі және шығармашылық тәуелсіз организм болып табылады. Осыған байланысты электрондық оқулықты өзгерту қажет болуы мүмкін. Ең алдымен, оны осы мекемедегі пәннің ерекшелігін, материалдық-техникалық базаның, мұғалімнің жеке тәжірибесін, қазіргі ғылымның жай-күйін, тыңдаушылардың дайындықтың негізгі деңгейін, пәндерді оқуға бөлінген сағаттардың көлемін ескере отырып, нақты оқу жоспарына бейімдеу, е.

Бұл оқулықтар әр пән бойынша дыбыс-анимациялық презентациялар, егжей-тегжейлі тестілеу, бақылау сынақтары, терминдер сөздігі және жеке тұлғалар туралы қысқаша ақпарат туралы толық мәтіндік ақпаратпен қамтамасыз етілген.

Электронды оқулық тек баспа басылымдарын қайталап қана қоймай, компьютерлік техниканың барлық заманауи жетістіктерін қолдануы керек. Университеттің оқу үрдісінде электронды оқулықтарды пайдалану басқа басылымдармен қатар, баспа басылымдарын жоққа шығармай, бір-бірімен толықтырады.

2005 жылдан бастап электронды оқулықтарды практикалық қолдану АФ ФЕУ-дің «КрасААУ» АБФ оқу үдерісінде бірқатар маңызды артықшылықтарға ие болды:

- электронды оқу құралдарының әртүрлі мүмкіндіктерін іске асыру арқылы оқу үдерісінің тиімділігі мен сапасын арттыру;
- Оқу ақпаратын компьютерлік визуализациялау, ойын жағдайларын қосу, басқару мүмкіндіктері, жұмыс режимін таңдау арқылы студенттердің танымдық белсенділігін белсендендіруге ынталандыруды ынталандыру;
- әртүрлі пәндік облыстардың проблемаларын шешуде аудиовизуалдық ақпаратты қоса алғанда, ақпаратты өңдеудің қазіргі заманғы құралдарын пайдалану есебінен интерформациондық байланыстарды тереңдету;
- оқу үрдісін даралау және саралау (мысалы, күрделіліктің әртүрлі дәрежелері бойынша мақсатқа қарай қадамдық прогрестің болуына байланысты);
- кері байланыспен бақылау, қателіктерді диагностикалау (студенттің қате әрекеттерінің себебін анықтау және компьютер экранында тиісті ескертулер ұсыну) және оқу іс-шараларының нәтижелерін бағалау;
- студенттер мен оқытушылардың өзін-өзі бақылау және өзін-өзі түзету;
- оқу материалдарын игеру және студенттерді өзін-өзі дайындау процесінде оқытуды жүзеге асыру;
- зерттелген объектінің, процесінің немесе моделінің білім туралы ақпаратын компьютерде визуализациялау;
- оқу іс-шаралары үшін қажетті ақпараттық дерекқорларды құру және пайдалану және ақпараттық желіге қол жеткізу;
- Оқу стратегиясын оқытып үйрену;
- ойлаудың теориялық және көрнекі-фигуративтік түрлерін дамыту
- қиын жағдайдағы оңтайлы шешімдерді немесе нұсқауларды жасау мүмкіндігін қалыптастыру;
- білім беру қызметінің мәдениетін қалыптастыру, тыңдаушының ақпараттық мәдениеті мен нұсқаушысы.

Әдебиеттер

1. Баянов А.А. Студенттердің оқу үрдісінің динамикасы. // Жоғары білім бүгін, 2008, №3
2. А.А. Кузнецов. Сергеева Т.А. Компьютерлік бағдарлама және дидактика // Информатика және білім. - 2006 ж., № 2
3. Ланкин В., Григорьева О. Электронды оқулық: мүмкіндіктері, мәселелері, перспективалары. // Ресейде жоғары білім, 2008, №2.
4. «Оқу үдерісіне бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеу және қолдану» VII Бүкілресейлік семинарының материалдары / Информатика мәселелері институты, ММУ - М., 2008
5. Роберт В. V. Білім берудегі қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар / IV Роберт-М.: Мектеп баспасөзі, 2007.
6. Тыщенко, О.Б. Компьютерлік оқытудың жаңа құралы - электронды оқулық // Оқу үрдісіндегі компьютерлер, 2008, № 10, 89-92.

СТРАТЕГИЯ И ТАКТИКА В КОММУНИКАТИВНОМ ПРОЦЕССЕ

Түйін: Бұл мақалада қарым-қатынас жағдайындағы коммуникативтік мінез-құлық стратегиялары мен тактикалары жөнінде айтылады. Сондай-ақ коммуникативтік жағдайдағы коммуникативтік мінез-құлықтың тілдік параметрлері қарастырылады. Коммуникативтік мінез-құлықтың негізгі стратегиясы ашық, жабық және монологтық стратегия болып табылады. Бұл немесе сол стратегияны коммуникаторлар арқылы таңдау, ең алдымен, жеке коммуникативтік мақсаттары, мәртебесі байланысты қатынастар, тәрбиелеу деңгейі және жалпы мәдениет айтылады.

Кілтті сөздер: қарым-қатынас, мінез-құлық стратегиясы мен тактикасы.

Резюме: В данной статье рассматривается стратегии и тактики в коммуникативном общении. А также в статье рассматриваются языковые параметры коммуникативного поведения в коммуникативной ситуации. Основными стратегиями коммуникативного поведения являются открытые, закрытые и монологичные стратегии. Выбор коммуникантами той или иной стратегии обусловлен, прежде всего, их личными коммуникативными целями, статусно-ролевыми отношениями, уровнем воспитания и общей культуры.

Ключевые слова: общение, стратегия и тактика.

Summary: This article focuses strategies and tactics of communicative behavior. The article also discusses the language parameters of communicative behavior in a communicative situation. The main strategies of communicative behavior are open, closed and monologue's strategies. The choice of this or that strategy by communicants is conditioned, first, by their personal communicative goals, status-role relations, level of upbringing and General culture.

Keywords: communication, strategy and tactics

Одним из приоритетных научных направлений антропоцентрической лингвистики является исследование коммуникативного поведения. В этом отношении внимание ученых привлекает не только язык как система коммуникативных средств, но и использование языка говорящим человеком. Это касается области коммуникативной лингвистики, прагмалингвистики, гендерной лингвистики, социо- и психолингвистики.

В коммуникативном процессе всегда используется общения. [1, с. 51]

Общение - это сложный, многогранный процесс установления и развития контактов между людьми. Согласно целей и средств общения разделяют на идеальное (когда происходит обмен между людьми идеями, представлениями, переживаниями) и материальное (когда люди общаются посредством неких предметов). Когда говорят о средствах общения имеют в виду то, с помощью чего люди взаимодействуют между собой или обмениваются информацией (слова или жесты, мимика и т.д.). Если речь идет о приемы общения, то это способы кодирования, передачи информации или влияния людей друг на друга. Иногда говорят о каналы общения - то это пути или направления, по которым информация передается от одного человека к другому [2, с. 64-71].

Общение-осознанный, целенаправленный информационный людьми, сопровождающийся собеседников, установлением контакта между ними и обратной особый вид взаимодействия потребностью в совместной. Содержание общения:

1. обмен информацией;
2. оказание воздействия друг на друга
3. реализация взаимоотношений с помощью речевых и неречевых средств.

Рационально оформленный, информационный обмен между сопровождающийся индивидуализацией установлением эмоционального обратной связью. Общение – взаимодействия людей, порождаемый деятельности.

Общение как коммуникативная деятельность характеризуется с помощью таких понятий, как "цели", "стратегия", "тактика". Коммуникативные цели человека определяются его потребностями, в частности: потребностью во взаимодействии с другими людьми; потребностью в получении информации; потребностью в познании себя и другого, в самоактуализации [1, с.65-66]. Однако условием эффективного общения является правильно выбранная его стратегия и тактика ее осуществления. Стратегия заключается в поиске и разработке индивидуального, неповторимого образа действий, это создание особого вида ценности.

В процессе общения с другими может прибегать к определенным стратегиям и тактикам, чтобы достичь эффективных результатов. Что такое коммуникативная стратегия и коммуникативная

тактика? Сам термин «стратегия» изначально заимствован из военной науки, в которой под «стратегией» понимается «общий, не детализированный план военной деятельности, охватывающий длительный период времени; способ достижения сложной цели, позднее вообще какой-либо деятельности человека» [2, с.64-71]. Вторая часть определения позволяет более широко использовать термин «стратегия», поэтому сейчас понятие «стратегия» (равно как и «тактика») используется разными науками (психологией, историей, политологией, экономикой, менеджментом, лингвистикой и др.) [3, с. 110]. Все виды стратегий объединяются тем, что они представляют своего рода гипотезы относительно будущей ситуации и обладают большей или меньшей степенью вероятности [4, с. 130].

Коммуникативная стратегия является частью коммуникативного взаимодействия или поведения. Для достижения цели, в коммуникативной стратегии мы пользуемся целым рядом вербальных и невербальных средств. Стратегия является лишь общей нормой поведения, в некоторых случаях можно выходить за рамки стратегии. Люди ежедневно используют стратегии. Например, каждый день любой из нас использует такую стратегию, как приветствие. Приветствие используется для разных людей, а значит и для разных целей коммуникации с этими людьми. Со временем малая часть стратегий теряет свою информативность за счет того, что ритуализируется. Стратегия есть «результат, на который направлен коммуникативный акт» (Е.В. Ключева) «общая рамка, канва поведения» (Е.П.Черногрудова общая схема действий участников коммуникативного процесса, общий план достижения цели, к которой стремятся собеседники. Коммуникативная стратегия - часть коммуникативного поведения или коммуникативного взаимодействия, в которой серия различных вербальных и невербальных средств используется для достижения определенной коммуникативной цели (В.Б. Кашкин). [4, с. 95].

Каждый человек в зависимости от ситуации, от своего прошлого опыта, от поведения оппонента, от этапа развития общения выбирает ту или иную стратегию для общения. Наиболее часто встречаются следующие стратегии:

Стратегии общения:

1. Открытое — закрытое общение.
2. Монологическое — диалогическое.
3. Ролевое (исходя из социальной роли) — личностное (общение «по душам»).

Открытое общение — желание и умение выразить полно свою точку зрения и готовность учесть позиции других. *Закрытое* — нежелание или неумение выразить понятно свою точку зрения, свое отношение, имеющуюся информацию. Использование закрытых коммуникаций оправданно в случаях: когда есть значительная разница в степени предметной компетентности и бессмысленно тратить время и силы на поднятие компетентности «низкой стороны»; в конфликтных ситуациях (здесь открытие своих чувств, планов противнику нецелесообразно). Открытые коммуникации эффективны, если существует сопоставимость, но не тождественность предметных позиций (обмен мнениями, замыслами). «Одностороннее выспрашивание» — полузакрытая коммуникация, в которой человек пытается выяснить позицию другого и в то же время не раскрывает свою. «Истерическое предъявление проблемы» — тот случай, когда человек открыто выражает свои чувства, проблемы, обстоятельства, не интересуясь тем, желает ли другой «войти в чужие обстоятельства», слушать «излияния» [3, с. 14-15].

«Каждая речевая стратегия характеризуется определенным набором речевых тактик. Речевая тактика – это конкретный речевой ход (шаг, поворот, этап) в процессе осуществления речевой стратегии; речевое действие (речевой акт или совокупность нескольких речевых актов) соответствующее тому или иному этапу в реализации речевой стратегии и направленное на решение частной коммуникативной задачи этого этапа. Реализация совокупной последовательности речевых тактик призвана обеспечить достижение коммуникативной цели речевого общения (конкретной интеракции)».

Известно, что одну и ту же стратегию общения можно воплотить благодаря различным тактикам. Тактики общения разнообразны по своей направленности и зависят от психологических особенностей конкретных субъектов взаимодействия, их системы ценностей, установок, социальной системы общения, социокультурного и этнопсихологического контекста коммуникативного процесса [1, с. 125].

Коммуникативная тактика отличается от коммуникативной стратегии тем, что тактике присущи практические действия в реальном процессе взаимодействия, и тактика по своим масштабам не соотносится с коммуникативной стратегией, а соотносится с набором коммуникативных задач, намерений. Тактический ход, который является практическим средством достижения коммуникативной цели, является коммуникативным намерением.

Тактика общения – реализация в конкретной ситуации коммуникативной стратегии на основе владения техникой общения (совокупности конкретных коммуникативных умений: говорить и слушать) и знаний правил общения . [5, с. 15-17].

Речевая тактика – практический инструмент говорящего.

Главный критерий тактического взаимодействия – показатель «отношение - обращение», отражающий степень готовности получать в общении не только положительные эмоции, но и критические замечания, не навязывать собственную точку зрения или слепо доказывать свою правоту. Так же на форму взаимодействий партнеров влияют их личностные особенности, свойства и качества. Непосредственные представления о партнере взаимодействия определяют тактику взаимодействия.

Двумя основными факторами, определяющих тактику позицию субъектов общения, являются факторы доминирования – подчинения. На этой основе в общении выделяют следующие тактические позиции:

- 1) Доброжелательная позиция принятие собеседника
- 2) Нейтральная позиция
- 3) Враждебная позиция непринятие собеседника
- 4) Доминирование, или «общение сверху»
- 5) «Общение на равных»
- 6) Подчинение, или позиция «снизу»

Речевые тактики выполняют функцию способов осуществления стратегии речи: они формируют части диалога, группируя и чередуя модальные оттенки разговора (оценки, мнения, досаду, радость и т.п.). [3, с. 112-114].

Коммуникативные стратегии реализуются с помощью тактик. Речевой тактикой следует считать одно или несколько действий, которые способствуют реализации стратегии. «Речевая тактика...имеет в своей основе ряд частных речевых приёмов – узких, специализированных способов построения высказывания, в совокупности направленных на достижение заданной цели» [2, с. 70]. Значит, тактики и стратегии являются одним из способов реализации определённого плана целенаправленной деятельности человека.

Таким образом, мы можем сделать вывод, что коммуникативные стратегий и тактики в различных ситуациях общения дает возможность для формирования модели речевого поведения, поскольку именно общение является основополагающим для существования общества. Стратегия и тактика речевого поведения охватывает всю сферу построения процесса коммуникации, когда ставится целью достижение определенных долговременных результатов. В самом общем смысле речевая стратегия и тактика зависимости от конкретных условий общения и личностей коммуникантов, а также реализацию этого плана. Иными словами, речевая стратегия и тактика представляет собой комплекс речевых действий, направленных на достижение коммуникативной цели.

Список использованной литературы

1. Иссерс О. С. *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи.* – М.: – 2008. – 288 с.
2. Анохина В.С. *Стратегии и тактики коммуникативного поведения в малой социальной группе (семье) // Вестник Ставропольского государственного университета. 2008. № 56. – С 64-71.*
3. Гойхман О. Я., Надеина Т. М. *Речевая коммуникация.* – М.: – 2008. -272 с.
4. Кашкин В.Б. *Введение в теорию коммуникации: учебное пособие / В. Б. Кашкин.* – М.: Флинта, 2013. – 224 с.
5. Темиргазина З.К. *Современные теории в отечественной и зарубежной лингвистике.* — Павлодар, – 2002.

Әбу Ақниет Жанызаққызы

«6M011200 - Химия» мамандығының 2-курс магистранты,
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, E-mail: A_akniet_kz@mail.ru.

Ғылыми жетекші – PhD, х.ғ.к., доцент **Байсалова Г.Ж.**

ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН «ЖОҒАРЫ МОЛЕКУЛАЛЫҚ ҚОСЫЛЫСТАР ХИМИЯСЫ» КУРСЫНДА ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

***Резюме.** В статье «Возможности применения технологии проблемного обучения в курсе «Химия высокомолекулярных соединений»» рассматривается метод проблемного обучения и влияния метода проблемного обучения на студентов.*

***Ключевые слова:** Инновационные технологии, проблемное обучения, абстрактное мышления, высокомолекулярные соединения, химические реакции полимеров.*

***Summary.** In the article Opportunities of applying the technology of problem training in the course «Chemistry of high molecular compounds» and the influence of the method of problem training on students is considered.*

***Key words:** Innovative technologies, problem training, abstract thinking, high molecular compounds, chemical reactions of polymers.*

Бүгінгі күні алдыңғы қатарлы елдердің барлығында білім берудің жаңа жүйесі ұсынылып, жеке тұлғаны қалыптастырудағы мүмкіндіктері мен жолдары іздестіріліп, зерттеліп, оны ұтымды түрде білім беру үрдісінде қолданылуда. Жалпы жоғары кәсіптік білім беру құрылымын жаңарту білім беру процесіне қатысушылардың талабын, мүмкіндігі мен қызығушылығын толық ескеруді, студенттер таңдаған мамандық пен берілетін білімді қазіргі қоғамның әлеуметтік-экономикалық сұранысына сәйкестендіруді, білім беру тәсілдерін студенттердің өз бетімен білім алуына бағыттауды, жеке тұлға ретінде дербес дамуын қамтамасыз етуді көздеп отыр. Білім беру үрдісінің ішкі мүмкіндіктерін дамыту білім берудің жаңа моделдерін жасап, студенттерге берілетін білімнің міндеттерін, мақсатын, мазмұнын және оқыту технологиясын өзгерту арқылы жүргізіледі [1].

Әдістемелік әдебиеттерде білім алушылардың дамуы химиялық білімнің мазмұнына байланысты химиялық эксперимент жасағанда, сан және сапа есептерін шығарғанда және мәселелерді оқыту кезінде жүзеге асатыны баяндалған. Студенттердің ойлау қабілетін дамытуды қамтамасыз етуде теориялар мен заңдардың маңызы зор. Ю.В. Ходаковтың еңбегінде (заттардың құрылысы және химиялық құбылыстар туралы негізгі ұғымдарды қалыптастыру барысында) білім алушылардың логикалық ойлауын дамытудың мазмұнына мыналар жатқызылған болатын: бақылаған нәрсені салыстыру арқылы ұқсастығы мен айырмашылығын анықтай білу; құбылысты ой жүзінде жеке бөліктерге жіктеу (анализ), оларды қайтадан біріктіру (синтез) арқылы заттың тұтас күйін және жеке бөліктерінің арасындағы байланысты танып білу; бақылаулар мен жеке деректерден тиісті қорытынды жасап, дұрыстығын тексере білу; өз ойының дұрыстығын дәлелдеп, жалған болжамдарды теріске шығара білу; өз ойын анық, жүйелі және нанымды баяндауға үйрену.

Химиялық білім – теориялар мен заңдарды, формулалар, химиялық тіл және кейбір химиялық есептерді дұрыс шығару ережелерін білуден құралады [2].

Осы орайда білім беру мекемелерінде, соның ішінде жоғарғы оқу орындарында студенттер берілетін білімді тиімді игеруі және алған білімдерін практикада қолдана білетіндей болуы үшін әр түрлі оқыту формалары, әдіс-тәсілдері, ақпараттық технологиялар мен инновациялық оқыту технологиялары (деңгейлеп саралап оқыту, бағдарламалап оқыту технологиясы, проблемалық оқыту және т.б.) кең қолданылады. Жаңа педагогикалық технология түрлері өте көп [3].

Алдымен, технология сөзінің шығу тарихына тоқталар болсақ, «технология» сөзі педагогика ғылымына өндірістік өнеркәсіп саласынан енген болатын. Өнеркәсіпте тауарды барынша сапалы және экономикаға тиімді етіп жасап шығарудың әдіс-тәсілдерін білдірді. Ал, « педагогикалық технология» термині өткен ғасырдың 70-ші жылдары білім беру саласында кең қолданыла бастады. ХХІ ғасырға аяқ басып, химия ғылым саласы дамытылып, әр түрлі зерттеу жұмыстары іске асырылуда, сондай-ақ химиялық білім беру саласында сан түрлі педагогикалық технологиялар қолданыс тапты. Химия пәнін мектепте немесе жоғары оқу орындарында оқыту барысында деңгейлеп оқыту технологиясы, бағдарламалап оқыту, молульдік оқыту және проблемалық оқыту технологияларын қолдану арқылы студенттерге білім беру тиімдірек болмақ [4]. Оқытушы жақсы нәтижелерге жету үшін оқушы немесе студентті оқыту процесінің белсенді мүшесіне айналдыра алуы керек. Мұндай нәтижеге жету үшін оқыту әдістерінің ішінде эвристикалық әңгіме, проблемалық мазмұндау, дедуктивті тәсіл алдыңғы орындарды алады. Осы айтылған әдіс – тәсілдерді жинақтау

арқылы М.И.Махмутов негізін қалап, дидактикалық жүйе ретінде ғылыми түсінік берген проблемалық оқыту технологиясы құралады.

М.И. Махмутов пікірінше, проблемалық оқыту – білім алушылар игерген дайын ғылыми тұжырымдамалар мен жүйеленген өз бетінше ізденіс бірігетін, білім алушылардың танымдық ізденіс қалыптастыруға, проблемалық жағдаяттарды шеше отырып, шығармашылық қабілеттерін де дамытуға арналған дамытушылық оқытудың бір түрі [5].

Жоғары молекулалық қосылыстар химиясын оқып – үйрену барысында білім алушы:

- Алған білімін дұрыс қолдана алу, оны практикада орындай алуы;
- Химиялық тапсырмаларды орындай алуы;
- Химиялық эксперименттерді орындай алуы: бақылап, салыстырып, химиялық эксперименттің нәтижелерін ауызша немесе жазбаша түзете алу, қорытынды шығара алуы;
- Химиялық тапсырмалардың шешуін ауызша немесе жазбаша көрсетіп бере алуы қажет.

Қазіргі таңда Қазақстандағы барлық дерлік жоғары оқу орындарында дәріс, семинар, практикалық сабақтар және зертханалық, тәжірибелік оқыту формалары қолданылады. Проблемалық оқыту технологиясын оқытудың барлық формаларында қолдануға болады [6].

И.Г. Геращенконың ойынша, химия теориялық ғылымдар секілді білім алушылардың танымдық ойлауының дамуына әсер етеді. Сондықтан, жоғары молекулалық қосылыстар химиясын кейбір студенттерге игеру, түсіну қиындық тудырмау үшін ойлаудың негізгі тәсілдерін (салыстыру, абстарктілі ойлау, жалпылау) қолданып көрген жөн.

Студенттерде проблемалық ойлау қабілетін дамыту үшін жоғары молекулалық қосылыстар химиясынан дәріс сабақтарында жаңа материалдарды игерту үшін проблемалық мазмұндауды, эвристикалық ізденіс және дедуктивті тәсілдерді көптеп қолдану керек. Дәріс сабақтарында абстарктілі ойлауды игеру химиялық теориялар мен заңдарды оқып – үйренуде септігін тигізеді. Абстарктілі ойлауды қалыптастыру арқылы полимерлердің химиялық реакцияларының ерекшеліктерін (концентрацияның әсері, конформациялық әсер, «көрші» әсері т.б.), реакциялардың жүру жағдайларын, заттардың қасиеттерінің құрылысына, құрамына тікелей байланысты екендігін оқып-үйретуге болады.

Проблемалық оқыту технологиясымен химия пәнін оқытудың бірнеше сатылары бар:

1 – саты. Проблемалық сұрақ. Кейбер зерттеу нәтижелері көрсеткендей проблемалық сұрақ:

- күрделі әрі карама – қайшылықтармен байланыстырылған;
- қызықты, бірақ ғылым деңгейінен аспауы;
- сыйымды, яғни көптеген сұрақтар шеңберін қамти алуы;
- проблемалық жағдаят туындата алатындай қиын болуы керек.

2 – саты. Проблемалық жағдаят. Проблемалық сұрақтан проблемалық жағдаятты туындату:

- проблемалық сұрақты тереңдету арқылы;
- оның шешімінің түрлі қырларын іздеу арқылы;
- түрлі жауаптарды салыстыру арқылы жүзеге асырылады.

3 – саты. Проблемалық жағдаяттарды шешу формалары:

- дискуссия;
- мәселелік дәріс;
- проблемалық тапсырмалар мен есептер;
- іздену – зерттеушілік сипаттағы тапсырмалар;
- проблемалық бағыттағы тарихи құжаттар, текстер мен материалдар.

4 – саты. Проблемалық жағдаятты туындатқан факторларды анықтау:

- білім алушылардың даму деңгейі;
- берілген материалдың сипаттамасы;
- студенттердің шығармашылық және танымдық қабілеттері, олардың қызығушылықтары мен қажеттіліктері;

- ізденушілік жұмыстың ұйымдастырылуы;

- себеп – салдарлық байланыстарын анықтау.

5 – саты. Проблемалық сабақтардың блоктарын құру.

6 – саты. Студенттердің проблемалық сипаттағы өздік жұмыстарын дайындау.

7 – саты. Проблемалық дидактикалық және бақылау материалдарын дайындау [7 – 9].

Майкл Фарадей айтқандай: «Химия ғылымы сияқты ешқандай да ғылым экспериментті қажет етпейді. Химияның негізгі заңдары, теориялары мен тұжырымдамалары нақты фактілерге негізделген. Сондықтан, тәжірибе арқылы бақылап отыру әрдайым маңызды». Полимерлер химиясын оқытуда тәжірибелік сабақтардың, зертханалық жұмыстардың алар орны ерекше. Проблемалық

оқыту технологиясына сүйеніп, өткізілетін химиялық эксперименттердің мынадай сатыларын бөліп қарастыра аламыз:

- *теориялық – аналитикалық*: эксперименттің мақсаттарын проблемалық тұжырымдама түрінде, теориялық негіздерді оқыту және анализдеу, зерттеудің техникасы мен жүргізілу әдісін анықтау;

- *дайындық кезеңі*: керекті құрал – жабдықтар мен реактивтерді дайындау, студенттердің алған теориялық білімдерін практикалық тұрғыдан қолдануға жігерлендіру, проблемалық жағдаят туындату, проблема қалыптастыру және студенттерді шешімін табуға бағдарлау;

- *ізденушілік*: проблеманы шешу жолдарын іздестіру, тәжірибені өткізу және бақылау арқылы проблеманы шешу тәсілдері, бақылау мен нәтижелерді қорытындылау;

- *қорытынды*: нәтижелерді салыстыру, проблемалық жағдаяттың ақырғы шешімін қорытындылау, рефлексия.

«Тігілген полимерлердің ісіну кинетикасын зерттеу», «Табиғи талшықтар қасиеттері», «Каучук пен резина қасиеттері», «Пластмассалар қасиеттері» тақырыптарындағы зертханалық жұмыс мысалдарында көрсетсек. Проблемалық оқыту технологиясы арқылы жүргізілген зертханалық жұмыстардың ерекшелігі: студенттерге зертханалық жұмыстардың тақырыптары, керекті реактивтер мен құрал – жабдықтар тізімі ғана беріледі, ал орындалу техникасы мен әдістерін студенттер өздері ізденіп табуы керек. Осылайша, дайын берілген материалдың болмауы студенттер алдына нақты және шығармашылық міндеттерді қояды. Кемшілігі: кейбір білім алушылардың теориялық бөлімнен білімдері жеткіліксіз болуынан пайда болатын қиындықтарды шешуге көп уақыт жұмсауы. Сондықтан, әлсіз студенттермен жұмыс істегенде, алдыңғы сабақтың соңында актуальді мәселелерді шешіп отыру керек, сонда, студенттер келесі сабаққа теориялық дайын болып келеді. Біз студенттердің танымдылық жағынан белсенді болуын көздегендіктен, студенттердің эксперимент мақсаттарын, нәтижелерге жету жолдарын, экспериментті орындау техникасын өзі құрастырғанын, құрал – жабдықтарды дұрыс таңдай біліп, олардың кемшіліктерін өздері түзете алуларын, алдына қойылған мәселелердің дұрыс шешімін табуға және өзі қалағандай оң нәтижелерге жете алуына қол жеткізе аламыз.

Осы технологияны пайдалана отырып жоғары молекулалық қосылыстар химиясы бойынша зертханалық жұмыстарды жүргізу білім алушылардың және оқытушының нақты үйлестіруші рөлін ескере отырып, білімді өздігінен алуға мүмкіндік береді, бұл материалды жақсы түсінуге және есте сақтауға әкеледі [8 – 11].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.*
2. *Нұғыманұлы И., Шоқыбаев Ж.Ә., Өнербаева З.О. Химияны оқыту әдістемесі: Оқу құралы. – Алматы: Print-S, 2005. – 354б.*
3. *Береснева Е. В. Современные технологии обучения химии: учебное пособие. М.: Центрхимпресс, 2004. – 144 с.*
4. *Құрманәлиев М.Қ., Рыскалиева А.Қ. Химияны оқытудағы қазіргі технологиялары. Оқу құралы. – Алматы, 2013. 29-41 бб.*
5. *Махмутов М. И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории. М.: Педагогика, 1975. – 246–258с.*
6. *Шардарбеков Д.Ш. Қазіргі заман сабағы оның құрам бөліктері және сабақты талдау әдістері. – Алматы. 2007, 23 б.*
7. *Новые педагогические и информационные технологии в системе образования // Под ред. Е.С.Полат. – М., 2005.*
8. *Семчиков Ю. Д. Высокмолекулярные соединения. - М.: Академия, 2005.- 368 с.*
9. *Ерғожин Е.Е., Құрманәлиев М.Қ. Жоғары молекулалық қосылыстар –Алматы: Print-S, 2008*
10. *Борисова Н.В. Образовательные технологии как объект педагогического выбора. Учеб.пособие. – Москва, 2000.*
11. *Береснева Е. В., Горева И. В. Технология использования учебного химического эксперимента в профессиональной подготовке бакалавров и магистров химии. European Social Science Journal (Европейский журнал социальных наук). – 2013. – № 9 (36), т. 3. – С. 171-178.*

Бердалиева Айсулу

Магистрант 2 курса КазНУ им. аль-Фараби, факультета биологии и биотехнологии,
г. Алматы, e-mail: asyoka189@list.ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ ПО ИЗУЧЕНИЮ РОСТСТИМУЛИРУЮЩЕЙ АКТИВНОСТИ В ЭКОЛОГО-БИОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

***Резюме:** Углубленное изучение свойств ростстимулирующих микроорганизмов способствует повышению эколого-биологического образования, а также расширению кругозора у учащихся школ.*

***Summary:** In-depth study of the properties of growth-stimulating microorganisms promotes an increase in ecological and biological education, as well as widening the outlook in schoolchildren.*

***Түйін:** Өсімді ынталандыратын микроорганизмдердің қасиеттерін терең зерттеу экологиялық және биологиялық білім берудің өсуіне, сондай-ақ мектеп оқушылары туралы болжамды кеңейтуге ықпал етеді.*

Создание нового отношения человека к природе - задача не только социально-экономическая и техническая, но и нравственная. Она вытекает из необходимости воспитывать экологическую культуру, формировать новое отношение к природе, основанное на неразрывной связи человека с природой. Одним из средств решения данной задачи становится экологическое воспитание, где под воспитанием в широком смысле слова понимается образование, развитие, воспитание (в узком смысле слова).

Цель экологического воспитания - формирование ответственного отношения к окружающей среде, которое строится на базе экологического сознания. Это предполагает соблюдение нравственных и правовых принципов природопользования и пропаганду идей его оптимизации, активную деятельность по изучению и охране природы своей местности [1].

Сама природа понимается не только как внешняя по отношению к человеку среда - она включает в себя человека.

Ответственное отношение к природе - сложная характеристика личности. Она означает понимание законов природы, определяющих жизнь человека, проявляется в соблюдении нравственных и правовых принципов природопользования, в активной созидательной деятельности по изучению и охране среды, пропаганде идей правильного природопользования, в борьбе со всем, что губительно отражается на окружающей природе [2].

Условием такого обучения и воспитания выступает организация взаимосвязанной научной, нравственной, правовой, эстетической и практической деятельности учащихся, направленной на изучение и улучшение отношений между природой и человеком.

Критерием сформированности ответственного отношения к окружающей среде является нравственная забота о будущих поколениях [3].

Цель экологического воспитания достигается по мере решения в единстве следующих задач: образовательных - формирование системы знаний об экологических проблемах современности и пути их разрешения; воспитательных - формирование мотивов, потребностей и привычек экологически целесообразного поведения и деятельности, здорового образа жизни; развивающих - развитие системы интеллектуальных и практических умений по изучению, оценке состояния и улучшению окружающей среды своей местности; развитие стремление к активной деятельности по охране окружающей среды: интеллектуального (способности к анализу экологических ситуаций), эмоционального (отношение к природе как к универсальной ценности), нравственного (воли и настойчивости, ответственности) [4].

Нужны конкретные требования, охватывающие ценностные ориентации, знания и умения на базовом уровне экологического образования. Этому способствует определенное содержание, основанное на интеграции областей знания: социальной экологии (человек рассматривается единственным сознательным компонентом всех экосистем); экологии человека (науки о системных связях человека с окружающей средой).

Содержание экологического воспитания включает в себя систему норм (запретов и предписаний), которые вытекают из ценностных ориентаций, принципиально отличающихся от господствующих [5].

Критерием эффективности экологического воспитания и образования могут служить как система знаний на глобальном, региональном, локальном уровнях, так и реальное улучшение окружающей среды своей местности, достигнутое усилиями школьников [6,7].

Бурное развитие биологического земледелия требует создания новых эффективных технологий, решающих одновременно несколько задач: повышение урожайности культур и качества сельскохозяйственной продукции, а также защиту растений от болезней и вредителей. Для решения этих проблем важно повысить экологический уровень образования подрастающего поколения за счет действия биологических кружков [8,9].

В настоящее время в педагогической науке ведется интенсивный поиск путей и средств совершенствования экологического образования. Вовлечь школьников в процесс познания живой природы, заставить их задуматься о тонких взаимоотношениях в природе, научить высказывать свои мысли и отстаивать их - это основа организации биологического кружка, т.к. эколого-биологическое образование формирует у подрастающего поколения понимание жизни как величайшей ценности. Таким образом, на базе кафедры биотехнологии проводились занятия под названием «Занимательная микробиология» для школьников 10-11 классов. Занятия проводились в лаборатории кафедры «Общей микробиологии». Все школьники в конце каждого года проводили научно-исследовательскую работу. Занятия кружка проводились два раза в неделю по два часа. В результате такой работы каждый обучающийся был мотивирован на дальнейшее изучение естественно-научных дисциплин. Обучаясь в научном кружке школьники получали теоретические и практические знания об основных биологических свойствах микроорганизмов разных видов: микроскопических грибах, бактерий, а также обучались методам их выделения и изучения; обучались работе с оптическими приборами-микроскопами, самостоятельно готовили препараты для микроскопирования, делали посеvy, проводили первичную идентификацию микроорганизмов; приобретали навыки работы с живыми культурами бактерий и грибов. Поскольку в задачу нашей работы со школьниками входит также мотивация на научно-исследовательскую деятельность, ежегодно некоторые обучающиеся кружка «Занимательная микробиология» выполняли научные проекты. Свои работы ребята выполняли на базе кафедры. Результаты исследований обсуждали вначале на занятиях кружка, где авторы делали доклад в виде постерной или компьютерной презентации. Так например, сотрудники лаборатории совместно со школьниками изучали ростстимулирующую способность микроорганизмов по отношению к сельскохозяйственным растениям, а также показывали свои умения и навыки по изучению микроорганизмов перед учащимися.

При использовании исследовательских методов был расширен кругозор знаний у учащихся о ростстимулирующей активности микроорганизмов.

Список использованной литературы

1. Алирзаев Ч.М. Дидактические основы экологического образования в современной национальной школе: Дис. канд. пед. наук. - М., 1995. - 184с.
2. Афонин А.В., Демкина А. Внимание экологическому воспитанию // Специалист, 1996, № 5. - С.18-19.
3. Головки О.Н. Исследование научно-педагогических основ экологизации школьного образовательного процесса: Автореф. дис. канд. пед. наук. - М., 1998. - 20 с.
4. Горовая В.И. Экологизация образовательной подготовки студентов небиологических специальностей // Биология и экология в системе высшего педобразования / Под ред. Й.Н. Пономаревой, В.И. Горовой. -С.-Петербург-Ставрополь, 1994.-С.184.
5. Горовая В.И. Об экологическом образовании и воспитании // Современные проблемы экологии и природопользования на Ставрополье. - Ставрополь, 1993. -С.86-87.
6. Горовая В.И. Некоторые вопросы подготовки студентов к экологическому воспитанию школьников // Совершенствование подготовки студентов к воспитательной работе в школе и ПТУ. Ч. 2. - Даугавпилс, 1986. - С. 15-17.
7. Гирусов Э.В. Экологическое сознание как условие оптимизации взаимодействия общества и природы // Философские проблемы глобальной экологии. - М., 1983. -С.105-120.
8. Глазачев С.Н. К построению концепции содержания экологического образования в подготовке учителя // Образование по вопросам окружающей среды на современном этапе. -Иваново, 1985. - С. 152-160.
9. Галкин Ю.Ю., Никонорова Е.В. Экология раздвигает горизонты // Вестник экологического образования в России, 1998, № 1 (7). - С. 12.

Шмидт М.А.

I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.
дефектология мамандығының магистранты, e-mail: smidtm@mail.ru

Ержанова Г.Ж.

I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.
педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, e-mail: Gulnur_ppf@mail.ru

Майлыбаева Г.С.

I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.
ЖМУ қауымдастырылған профессоры PhD докторы, gulmirasabyr@mail.ru

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕ ИНКЛЮЗИВТІ ОҚЫТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Түйіндеме: Мақалада жалпы білім беретін мектепте инклюзивті оқытуды ұйымдастыру мәселесі қарастырылған. Инклюзивті білім беру – мүмкіндігі шектеулі оқушылардың тең құқығын анықтайды және ұжым іс-әрекетіне қатысуға, адамдармен қарым-қатынасына қажетті қабілеттілікті дамытуға мүмкіндік береді. Инклюзивті бағыт арқылы мүмкіндігі шектеулі балаларды оқуда жетістікке жетуге ықпал етіп, жақсы өмір сүру мүмкіншілігін қалыптастырады. Осы бағытты білім беру жүйесіне енгізу арқылы оқушыларды адамгершілікке, ізгілікке, қайырымдылыққа тәрбиелей аламыз.

Резюме: Данная статья посвящена организации инклюзивного обучения в общеобразовательной школе. Инклюзивное обучение дает возможность учащимся с ограниченными возможностями активно участвовать в деятельности коллектива, развивать своей способности. Через инклюзивное обучение учащиеся могут достичь в учебной деятельности хороших успехов, а также у них формируются духовно-нравственные качества.

Summary: This article is devoted to the organization of inclusive education in the general education school. Inclusive education enables students with disabilities to actively participate in the activities of the team, develop their abilities. Through inclusive education, students can achieve good success in educational activities, as well as they develop spiritual and moral qualities.

«Кемсітуді білмейміз, бәріміз де бірдейміз» - деген ұстанымды негізге ала отырып, қазіргі қоғамымызда өзекті мәселеге айналған мүмкіндігі шектеулі балалар тағдырын талқылаудағы инклюзивті білім берудің негізгі түсінігі мен ұстанымдары қарастырылады.

Осы тұрғыдан келгенде, Қазақстан Республикасы дүниежүзілік қауымдастықтың мүшесі ретінде халықаралық Конвенциялар мен Декларациялардың негізгі қағидаларын басшылыққа алынады. Халықаралық Конвенциялар мен Декларациялар: Бала құқықтары туралы Конвенция, Адам құқығы туралы жалпыға ортақ Декларация, Мүгедектердің құқықтары туралы Декларация, Саламанк Декларациясы «Білім алуда ерекше қажеттіліктері бар балаларға арнайы білім беру және жағдайын реттеу үшін».

Мүмкіндігі шектеулі балалардың құқықтары Қазақстан Республикасының Заңдарында қарастырылған: Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы, Қазақстан Республикасының «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық қолдау туралы» Заңы, Қазақстан Республикасының «Бала құқықтары туралы» Заңы.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауында: «Мүмкіндігі шектеулі азаматтарға көбірек көңіл бөлу керек. Олар үшін Қазақстан кедергісіз аймаққа айналуы тиіс».

Мүмкіндігі шектеулі бала (балалар) – белгіленген тәртіппен расталған, туа біткен, тұқым қуалаған, жүре пайда болған аурулардан немесе жарақаттардың салдарынан тіршілік етуі шектелген, дене және (немесе) психикалық бұзылыстары бар он сегіз жасқа дейінгі бала (балалар).

Инклюзия» - «inclusif» француз тілінен аударғанда «өзімді қосқанда» ал, «include» латын тілінен аударғанда «араластырамын» деген мағынаны білдіреді.

Инклюзивті білім беру – барлық балалардың психикалық және физикалық мүмкіндіктеріне, ата-аналарының әлеуметтік және экономикалық мәртебесіне, мәдениетіне, жеке ерекшеліктеріне қарамастан білім алуы мен нәтижелі табысқа жетуі үшін қажет жағдайлар жасау және білім берудің баршаға қолжетімділігін қамтамасыз ету.

Инклюзивті білім берудің мақсаты – мүмкіндігі шектеулі балалардың эмоционалдық ерік-сезім, физикалық, танымдық даму ерекшеліктерін ескере отырып, жалпы білім беру бағдарламасын (мемлекеттік білім беру стандарты) меңгерту.

Инклюзивті білім берудің негізгі ұстанымдары:

1. Адам құндылығы оның мүмкіндігіне қарай қабілеттілігімен, жеткен жетістіктермен анықталады;
2. әрбір адам сезуге және ойлауға қабілетті;
3. әрбір адам қарым-қатынасқа құқылы;
4. барлық адам бір-біріне қажет;
5. білім шынайы қарым-қатынас шеңберінде жүзеге асады;
6. барлық адамдар құрбы-құрдастарының қолдауы мен достығын қажет етеді;
7. әрбір оқушы үшін жетістікке жету-өзінің мүмкіндігіне қарай орындай алатын әрекетін жүзеге асыру;
8. жан-жақтылық адам өмірінің даму аясын кеңейтеді.

Жалпы білім беретін мектепте инклюзивті оқытуды ұйымдастыру кезінде бірқатар мәселелер пайда болды, бұл мәселелер мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтендіру тапсырмасымен байланысты. Бұл мәселелерді шарты түрде бір сыныпта әртүрлі деңгейдегі білімді қажет ететін балалардың оқытылуына, мүмкіндігі шектеулі балалардың мұғаліммен және сыныптастарымен әрекеттестігіне, ата-аналардың өзіндік білім алуға көзқарастарын жатқызуға болады.

Зерттеудің маңызды жайттары Л.С.Выготскийдың қалыпты және мүмкіндігі шектеулі балалардың даму заңдылығы, оларға арналған психикалық еңбек етуге байланысты концепциясы тағы басқаға сүйенген. Д.Эльконин, Д.Эванс, П.Вендер тағы басқа ғалымдардың қайта құрылу мен педагогикалық психологияда зерттеулер үлкен орын алды.

Зерттеулерді жүргізу үшін көптеген теориялық әдістемелерді қолдану керек: зерттеуге байланысты психологиялық-педагогикалық деректер, дәрігерлік-педагогикалық құжаттар; жалпы мектеп бағдарламасы, қатысушылардың мектептегі жұмыстары; эмпирикалық әдістер: қатысушымен (баламен), оның ата-анасымен, мұғаліммен әңгіме жүргізу; анкеттеу; мүмкіндігі шектеулі балаларға мұғалімдерімен қоса бақылау жүргізу; психологиялық-педагогикалық диагностика қолданылады.

Анықтаушы эксперименті 3 бағытта жүргізілді:

- Жалпы мектеп мұғалімдерінің инклюзивті оқыту жүйесіне дайындығын зерттеу;
- мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналарының қазіргі арнайы білім беру жүйесі, инклюзивті оқытуға дайындығы;
- мүмкіндігі шектеулі балаларды қалыпты балалармен жалпы мектепте инклюзивті оқытуды талдау.

Анықтаушы эксперимент Алматы облысы, Талдықорған қаласындағы № 13, 21 орта мектептерде жүргізілді. Анықтаушы экспериментке барлығы 20 мұғалім қатысты, олардың 10 № 13 орта мектеп мұғалімдері, 10 № 21 орта мектеп мұғалімдері. Зерттеуге алынға мұғалімдердің қазіргі арнайы білім жүйесі, инклюзивті оқыту жайында хабары жоқ. Жалпы мектептегі жалпы мектеп мұғалімдері инклюзивті түзете-дамыта оқытудың кейбір аспектілерінде зерттелді.

Қалыпты балалармен мүмкіндігі шектеулі балалардың өзара әрекеттестігін зерттеу үшін бақылау және әңгіме барысында «Зоопарк» ойыны қолданылды. Ойын барысын бақылай отырып, біз көңілімізді әртүрлі топ оқушыларының өзара қарым-қатынасына, біріккен қызмет барысында олардың қарым-қатынас әдістеріне, тәртібінің жеке ерекшеліктеріне аудардық. Балалардың тапсырманы шешу үшін қолданған әрбір сөйлемдері бағаланды.

Мүмкіндігі шектеулі оқушылардың мектепке деген қатынасы балалық үрей тесті арқылы зерттелді. «Отбасы суреті» графикалық тапсырмасын талдау және әңгімелесу оқушылардың ата-аналарымен, отбасыларымен қарым-қатынасын көрсетті. Зерттеу тапсырмаларынан шыға отырып, оқушылардың графикалық қызметтерінің келесі мінездемелері зерттелді: бөлшектерді сызу және өшіру, отбасы мүшелерін салудағы түстік гамма, олардың көлемдері және бетте орналасуы және т.б. Қалыпты дамыған балалардың ата-аналарының біріктіріп оқытуға деген көзқарастарын білу мақсатында «Менің балам және оның мектептік сыныбы» анкетасы қолданылды. Мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп жатқан ата-аналардың ұстанымын білу үшін «Отбасындағы өзара қарым-қатынасты зерттеу» анкетасы қолданылды. Жалпы білім беретін мектептердің мұғалімдерінің әлеуметтік интеграциялауға көзқарастарын білу үшін «балаларды тексеру картасы» қолданылды. Тәжірибе қорытындысы келесі критерийлер бойынша бағаланды: мүмкіндігі шектеулі балаларды отбасындағы тәрбиелеу ерекшеліктері, ата-аналардың біріктіріп оқытуды күту деңгейі. Тәжірибенің қорытындысы бойынша, қалыпты дамуға балаларды тәрбиелейтін отбасылар білімдірек.

Мүмкіндігі шектеулі балалардың қызығушылықтары - кітап оқу, таза ауада серуендеу және ойнау, телебағдарламаларды көру, уақытты үйде жай өткізу және т.б. Бұл оқушылардың ата-аналары бірінші кезекте өз балаларының тәртіптерінің өзгеруін күтеді. Болашақта олар өз балаларында кәсіби маман иегерлерін және жай ғана «жақсы адамды» көреді.

Мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналарына және отбасыларына деген қатынастарын талдайық. Графикалық тапсырманы орындамас бұрын, бұл балалар ұзақ уақыт бойы тапсырманы орындауға бағытталды, суретте қандай заттарды салуға болатындығын нақтылады, саланған суреттің бөлшектерін сызып, өшірді, отбасыларының бейнесін бір түспен және сол сияқты әртүрлі түстермен бейнеледі. Инклюзивті түрде білім алатын оқушылар бірінші өздерін салды, олар өз ата-аналары үшін қаншалықты маңызды екендігін көрсетті.

Тәжірибе барысында ең бастысы қалыпты дамыған балалардың ата-аналарының инклюзивті білім беруге деген көзқарастарын анықтау. Сұраққа алынған ата-аналардың 8-і, олардың балаларымен бірге мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алып жатқанын білмейді екен және олар біріктіріп білім беруді мүлде жақтамайды. Олардың ойлары бойынша түзету жұмыстарды орындау үшін және жалпы мектептің мұғалімдеріне көмек көрсету үшін мұғалім-дефектологтар болса ғана инклюзивті білім беру мүмкін болады. Олар біріктіріп оқу кезінде пайда болатын кері кезеңдерді айтып кетті: мүмкіндігі шектеулі оқушылардың мектеп бағдарламасын қабылдауының төмен деңгейі, балалық ұжымды қалыптастырудағы қиындықтар.

Қазіргі мектептердің педагогтардың мүмкіндігі шектеулі балалар туралы елестетулері бар, олардың көбісі инклюзивті білім беру - мектеп жұмысын жүйелеу үшін қажетті үрдіс екендігін түсінеді, осыған байланысты олар өз қызметтерін қайта құрауға дайын. Бірақ олар былай дейді, «арнайы түзету жұмысын жүргізетін білімі бар мамандарсыз және қалыпы балалармен және олардың ата-аналарымен қосымша сабақтар жүргізіп отырмаса, онда инклюзивті білім беруді жүзеге асыру екі талай.

Тәжірибе балалардың әлеуметтік дамуы ішкі жүйелік жағдайға және баланың психикалық ерекшелігіне байланысты екенін көрсетті. Баланың әлеуметтік дамуына, өмірлік қызметін жүзеге асыратын жағдай әсер етеді және мектептегі ортаның да маңызы зор [40].

Әртүрлі деңгейдегі мүмкіндігі шектеулі балаларға инклюзивті білім беру, олардың әлеуметтік дамуы үшін негізгі бағыттарды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді: қалыпты дамыған балалармен және ересектермен өзара қарым-қатынасқа түсулерін қамтамасыз ету, үлгермеушілік сезімінің пайда болуына жол бермеу, сыныптың микросоциумында барлық оқушылардың өзара әрекеттестігін ұйымдастыру.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беретін мектеп жағдайында инклюзивті оқыту әртүрлі және көп қырлы, әрбір педагог осы үрдістің қатысушысы - өзінің әлеуметтік тәжірибесін кеңейте алады.

Мұғалім психологиялық білімінің жеткіліксіздігіне өзінің сұранысын жазбаша түрде жеткізгенде қиындықтарға тап болды, ал психологтарды мұғалімнің хабарлаған мәселесін түсіну үшін қажетті педагогикалық дайындық деңгейінің жоқтығын тәжірибе көрсетеді. Сондықтан жалпы мектеп мұғалімдеріне қалыпты сауалнамалар жүргізіліп, мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытуға қаншалықты дайын екендерін тексеруге сұрақтар берілді:

- Сіздің ойыңызша баланың мәселесі қай жерде ерекше көрініс табады?
- Оқу тапсырмасын орындалғанда бала қандай қиындыққа тап болады?
- Қиындық кездескенде бала не істейді?
- Сіздің ойыңызша бала қандай қасиеттері оны жеңуге ықпал етеді?
- Сіздің ойыңызшы баланың қандай қасиеті оны жеңуге кедергі жасайды?
- Қандай тапсырмаларды, жұмыс түрін бала өзінше орындайды?
- Сіздің ойыңызшы оқу әрекетінің қай түрінде ол ерекше сәтті?
- Сіз балаға көмектің қай түрін ұсынасыз?
- Сіз баламен жеке жұмыс жасайсыз ба? Сабақ барысында? Сабақтан кейін?
- Жеке көмекті қалай көрсетесіз?

Қойылған сұрақтарға жазбаша жауап қайтарғанда ұстаздардың көпшілігі мәселені анық көре алады, өз қателіктерін көреді, өз сұрақтарына өз бетімен жауап алады. Команданың түрлі мамандарының баланы алғашқы қарауы қолдаудың бірінші кезеңі болып табылады. Баланы алғаш рет қарайтын психолог бала және оның отбасы туралы қосымша анамнез мәліметтерін жинайды (психологиялық анамнез). Бұл жағдайда басқа мамандар алынған анамнез мәліметтерін толықтырып және нақтылайды, өз ұсыныстарында әр нақты жағдайда басқа да мамандардың қатысу қажеттілігін анықтап, кейбір жағдайларда түрлі мамандардың баланы жан-жақты қарау кезегін анықтайды.

Осындай үйлестіру жұмысын орындауда сөзсіз психологтың өз тәжірибесі және мамандылығы маңызды. Бұл кезең консилиум мамандарының жеке қорытынды жасалғаны мен аяқталады. Баланы жан-жақты қарастырғаннан кейін мамандар алынған нәтижелерді ұжымдық талқылаудан өткізеді. Бұл талқылауды консилиум жұмысының екінші кезеңі деп қарастыруға болады. Қарастыру нәтижелерін бірігіп талқылау балаға басқа мамандардың көзқарасымен қарауға мүмкіндік береді, баланың мәселесі және оның даму ерекшелігі туралы бірдей түсіністік қалыптасып және балаға көмектесетін түзете-дамыту шараларының кешені анықталады.

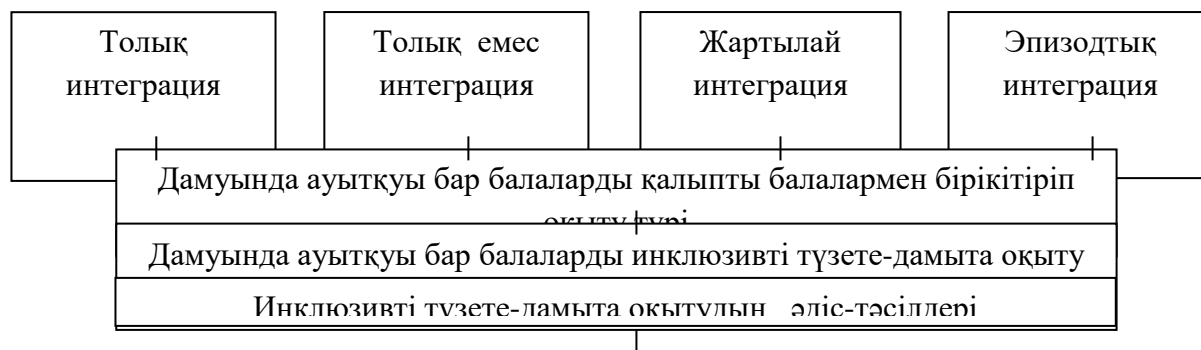
Консилиум жұмысының үшінші кезеңі бір тоқсанда бір ретке кем өтпейтін баламен өткізген жұмыстың нәтижесін талқылау болып табылады. Қорытылған нәтиже оқушының жеке даму картасында жазылған. Сонымен, консилиум жұмысын үш кезеңге бөлуге болады:

1 кезең - мәселені талқылап балаға түрлі мамандардың қарау жоспарын нақтылау. Әрі қарай баланың мәселесі бойынша мамандардың ақпарат жинауы жүзеге асады.

2 кезең - “дөңгелек үстел”, баланың мәселесінің шешімін іздеу және мамандардың әрекеттестігін талқылау. Түзету жұмысында тірек болатын баланың сақталған функциялары көрсетіледі. Баланы дамыту жұмысының мақсаты, оған жету жолдары мен әдістері анықталады. Оқушыны дамытудың жеке бағдарламасының мазмұнына және пән бойынша оқытудың бағдарламасын бейімдеуге ұсыныстар беріледі. Отбасы мүшелерін қоса барлық үлкендердің тарапынан баланың жағдайына сәйкес ыңғайлы жолы қарастырылады.

3 кезең - баламен өткізілген жұмыстың нәтижесін қолдау көрсету қызметінің барлық мамандарының талқылауы.

Консилиум қортындысы бойынша мамандар жалпы білім беретін мектепте мүмкіндігі шектеулі жеңіл диагноздары бар оқушыларды топтастыруына қарай инклюзивті оқытудың әдіс-тәсілдердің жүргізілуін талдады. Мүмкіндігі шектеулі балаларды қалыпты балалармен біріктіріп оқытудың құрылымдық үлгісі I-суретте берілген.

Сурет 1 - Мүмкіндігі шектеулі балаларды инклюзивті оқытудың құрылымдық үлгісі

Шет ел тәжірибесіне сүйену барысында мүмкіндігі шектеулі балаларды қоғамнан шектемеу мақсатында инклюзивті оқыту енгізу көзделеді. Инклюзивті оқыту жүйесін енгізуде алдымен жалпы мектеп мұғалімдерінің даярлау қажеттігі туындайды. Жалпы мектеп мұғалімдерінің қаншалықты осы жүйеге дайындығын келесі кесте бойынша анықтауға болады.

Кесте 3- Мұғалім және оқушылардың іс-әрекеттерін талдау

Жалпы мектеп мұғалімі	Оқушыларды инклюзивті оқыту
1. Мұғалім сабақты қалай бастады?	1. Оқушыларға жалпы сипаттама беріңіз.
2. Мұғалім сұрақтарды қалай қойып отырды?	2. Сабақтың басындағы оқушылардың оқу материалдарын қабылдауы.
3. Сабақтарды оқытудағы бірізділік	3. Сұрақтардың мүмкіндігі шектеулі оқушыларға түсінікті болуы
4. Оқушылардың іс-әрекетін мұғалім қалай ұйымдастырып отырды (жеке, жұпта, топта)?	4. Жауаптардың сәйкестілігі.
5. Мұғалімнің тіл байлығы мен сөйлеу мәнері қалыпты оқушыларды мүмкіндігі шектеулі оқушыларға салыстырғанда	5. Мүмкіндігі шектеулі оқушылардың жеке, жұпта, топта жұмыс істей білуі.

6. Мұғалімнің бет-әлпеті, жүріс-тұрысы, қимылдары.	6. Топ басшылығын атқаруға икемділік
7. Сабақтың екінші кезеңіндегі жұмыс қабілеттілігі.	7. Мүмкіндігі шектеулі оқушылардың сыныптастарымен қарым-қатынасқа түсулері.
8. Әдістерді пайдаланудың тиімділігі.	8. Мүмкіндігі шектеулі оқушылардың
9. Мұғалімнің таңдап алған әдістерінің мақсатқа жетелеуі.	9. Сабақтың 2-ші фазасындағы оқушылардың жұмысқа қабілеттілігі.
10. Қаншалықты олар тиімді болды?	10. Жұмыс қабілетін жоғарлататын сұрақтар.
11. Сабақтың құрылымын өзгерту мүмкіндіктері.	11. Оқушылардың сабақтың 3-ші фазасындағы жұмысқа қабілеттілігі.
12. Мұғалім қалайша оқушылардың ойлау белсенділігін арттырып отырды?	12. Тәртіп, оқушылардың жеке дара ерекшеліктері.
13. Қандай тәсілдерді пайдаланды?	13. Бағалау, өзін-өзі бағалау, бірін - бірі бағалау үрдісіне қатысуы.

Анықтаушы эксперимент барысында қазіргі арнайы білім беру жүйесі бойынша жалпы мектептерде инклюзивті оқытудың ерекшелігін жалпы мектеп мұғалімдерін әртүрлі сауалнамалар арқылы және мұғаліммен оқушылардың іс-әрекеттерін талдау барысында анықталды.

Жалпы мектеп мұғалімдерінің біріктіріп оқытуға деген көзқарастарын бақылау барысында оқушылармен іс-әрекеттерін талдауда «Мұғалім сабақты қалай бастады?», «Мұғалім сұрақтарды қалай қойып отырды?», «Сабақтарды инклюзивті оқыту ерекшеліктерінде жүргізу бірізділігі», «Оқушылардың іс-әрекетін мұғалім қалай ұйымдастырып отырды (жеке, жұпта, топта)?». Мұғалімнің тіл байлығы мен сөйлеу мәнері қалыпты оқушыларды мүмкіндігі шектеулі оқушыларға салыстырғанда қалай жүргізгендігі анықталды, мұғалімнің бет-әлпеті, жүріс-тұрысы, қимылдары бақылауға алынды, әдістерді пайдаланудың тиімділігі, «Мұғалім қалайша оқушылардың ойлау белсенділігін арттырып отырды?», «Қандай тәсілдерді пайдаланды?», «Оқушылардың білімін мұғалім қалай бағалады?» Аталға сұрақтар анықтаушы эксперимент барысында қарастырылып, мұғалімдерге қазіргі арнайы білім беру жүйесі, инклюзивті оқытуға байланысты әдістемелік көмектер көрсетілді.

Кесте 4 – Жалпы мектеп мұғалімдерінің инклюзивті оқыту жүйесіне дайындығының көрсеткіші

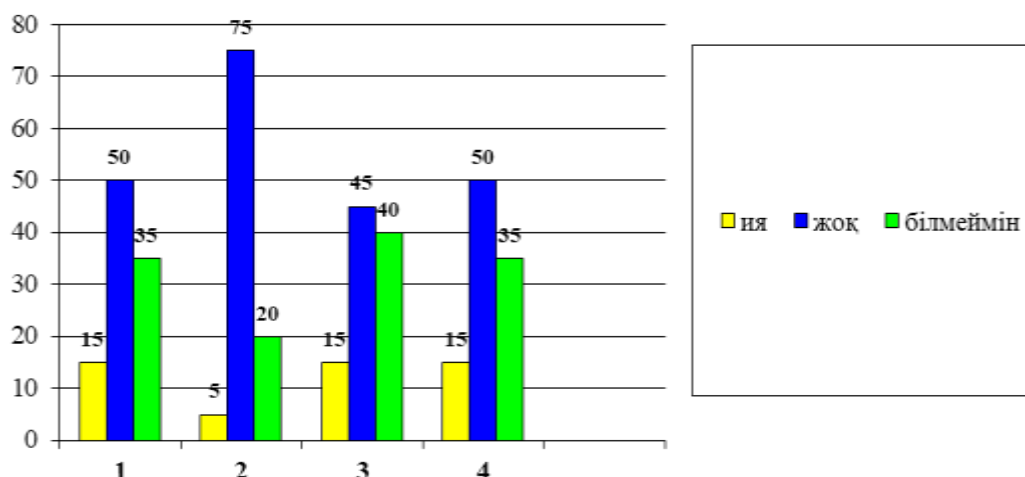
№	Сұрақтар	Жауап түрлері		
		Ия	Жоқ	Білмеймін
1.	Жалпы мектептердің инклюзивті оқыту жүйесіне ауысуын қалайсыз ба?	3	10	7
2.	Инклюзивті оқыту және интеграциялап оқыту терминдерін түсінесіз бе?	1	15	4
3.	Сіздің тәжірибеңізде мүмкіндігі шектеулі баланың кездескенін қалайсыз ба?	3	9	8
4.	Мүмкіндігі шектеулі балаларды қалыпты балалармен бірге жалпы мектепте оқытуды жөн деп санайсыз ба?	3	10	7

Жалпы мектеп мұғалімдерінің инклюзивті оқыту жүйесіне дайындығының көрсеткіші нәтижесі негізінде жалпы мектеп мұғалімдерінің инклюзивті оқыту жүйесіне қаншалықты дайын екенін бақылау барысында сұрақтарға жауаптар алу арқылы анықтадық.

Жалпы мектеп мұғалімдерінің инклюзивті оқыту жүйесіне дайындығының көрсеткіші бойынша сұрақтар берілді. «Жалпы мектептердің инклюзивті оқыту жүйесіне ауысуын қалайсыз ба?» сұрағына 3 мұғалім ия, 10 мұғалім жоқ, 7 мұғалім білмеймін деп жауап берді. «Инклюзивті оқыту және интеграциялап оқыту терминдерін түсінесіз бе?» сұрағына 1 мұғалім ия, 15 мұғалім жоқ, 4 мұғалім білмеймін деп жауап берді. «Сіздің тәжірибеңізде мүмкіндігі шектеулі бала кездесті ме?» сұрағына 11 мұғалім ия, 9 мұғалім жоқ, білмеймін деген жауап болмады, «Мүмкіндігі шектеулі балаларды қалыпты балалармен бірге жалпы мектепте оқытуды жөн деп санайсыз ба?» сұрағына 3 мұғалім ия, 10 мұғалім жоқ, 7 мұғалім білмеймін деп жауап берді.

Жалпы мектеп мұғалімдерінің инклюзивті оқыту жүйесіне дайындығы бойынша жалпы мектеп мұғалімдеріне бірнеше сұрақтар қойып, жауаптарды анықтадық.

Жалпы мектеп мұғалімдерінің инклюзивті оқыту жүйесіне дайындығының көрсеткіші 2-суретте берілген.

Сурет 2 - Жалпы мектеп мұғалімдерінің инклюзивті оқыту жүйесіне дайындығының көрсеткіші (%)

Алынған жауаптарды талдай отырып балаларға «Жалпы мектептердің инклюзивті оқыту жүйесіне ауысуын қалайсыз ба?» сұрағына балалардың 15 % ия деп жауап берді, 50 % жоқ, 35 % білмеймін деп жауап берді. «Инклюзивті оқыту және интеграциялап оқыту терминдерін түсінесіз бе?» сұрағына балалардың 5 % ия, 75 % жоқ, 20% білмеймін деп жауап берді. «Сіздің тәжірибенізде мүмкіндігі шектеулі баланың кездескенін қалайсыз ба?» сұрағына балалардың 15 % ия, 45 % жоқ, 40% білмеймін деп жауап берсе, «Мүмкіндігі шектеулі балаларды қалыпты балалармен бірге жалпы мектепте оқытуды жөн деп санайсыз ба?» сұрағына 15% ия, 50% жоқ, 35 % білмеймін деп жауап берді.

Сонымен, «Жалпы мектеп мұғалімдерінің инклюзивті оқыту жүйесіне дайындығы» мәселелерінің жағдайы аса емес. Бұл тұрғыда зерттелетін білімнің сапасына әсер ететін: қазіргі арнайы білім беру жүйесі, соның ішінде инклюзивті оқыту жүйесі әлі де төменгі деңгейді көрсетіп отыр. Себебі жалпы мектеп мұғалімдерінің басым бөлігінің дайындығы әлі де жеткіліксіз деңгейді көрсетіп отыр.

Қазіргі арнайы білім беру жүйесінің даму тенденцияларын жалпы мектептерде мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы мектепте қалыпты балалармен бірге инклюзивті оқытуды анықтау жолдары қарастырылып, сауалнамаға қатысқан мұғалімдер саны анықталды. Қалыптастыру әдістерін тәжірибеден көруді келесі тармақта қарастырамыз.

Инклюзивті білім беру – мүмкіндігі шектеулі оқушылардың тең құқығын анықтайды және ұжым іс-әрекетіне қатысуға, адамдармен қарым-қатынасына қажетті қабілеттілікті дамытуға мүмкіндік береді. Инклюзивті бағыт арқылы мүмкіндігі шектеулі балаларды оқуда жетістікке жетуге ықпал етіп, жақсы өмір сүру мүмкіншілігін қалыптастырады. Осы бағытты білім беру жүйесіне енгізу арқылы оқушыларды адамгершілікке, ізгілікке, қайырымдылыққа тәрбиелей аламыз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Арнайы педагогика [Мәтін] / Л.С. Заркенова, Н.Н. Омарова, Б.И. Ильясова.- Алматы: Эверо, 2014.- 180б.
2. Специальная педагогика [Текст]: Учебное пособие для студ.высш.учеб.заведений / Под ред. Назаровой Н.М.- 8-е изд., испр.- М.: Академия, 2008.- 400с.
3. Инклюзивті білім беру жағдайында даму мүмкіндігі шектеулі оқушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің ұйымдастырылуы // «Открытая школа» журналы. № 7(128) 09. 2013ж.
4. Елисеева И.Г. Включение детей с ограниченными возможностями в общее образование. Ресурсные материалы. / Астана 2013. – 107 с.
5. Шматко Н.Д. Базовые модели интегрированного обучения. // Дефектология. – 2008. - № 1- С. 79-83;

Ашекеева Құралай Несіпбекқызы
ф.ғ.к., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті

Сайлау Айгерім Маратқызы
«Педагогика және психология» мамандығының 4 курс студенті, aigera_96_176@mail.ru

БАЛАНЫ МЕКТЕПКЕ ДАЙЫНДАУ МӘСЕЛЕСІ

«Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» білім беру жүйесін дамытудың негізгі міндеттерінде белгіленген білім беру парадигмасын өзгерту, ең алдымен балаларды мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты жаңартылды. Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың жалпы білім беретін үлгілік бағдарламасы және мектепалды дайындықтың білім беру бағдарламасы әзірленді.

Мектепалды балалық кезеңнен кіші мектеп жасына өту баланың дамуына сапалы өзгерістер туғызады. Бұл баланы мектепке жасына байланысты шақыру фактісі ғана емес, сонымен қатар психикалық және жеке тұлғаның белгілі бір қасиеттерін қалыптастыру арқылы ағзаның физиологиялық жүйелерін жетілдіру арқылы анықталады. Баланы мектепке көшуі оған көптеген жаңа міндеттер қояды. Баланың айналасындағы өз позициясы өзгереді және оның қарым-қатынасының бүкіл жүйесі өзгереді.

Отандық әдебиеттерде балаларды мектепке дайындау мәселесі аясында Б. Баймұратова, Т.Н. Доронова, Қ.Б. Арганчаева, Т.И. Гризик, Б. Дабылова және т.б. қарастырса, бала мінезін қалыптасуы мәселелерін Қ. Сейсенбаев, Н. Айғабылов, мектеп жасына дейінгі балаларды оқыту, тәрбиелеу және дамыту мәселелерін Б.О. Арзанбаева, Т.А. Левченко ғалымдардың еңбектерінде біршама қарастырылған.

Ресей зерттеушілері мен психологтары И.Шванцер, Л.И. Божович баланың мектепке дайындығы аспектілерін қарастырса, Л.А. Венгер, Н.И. Непомнящая, В.В. Холмовский, Е.Е. Кравцова мектептегі оқуға дайындықтың бағыттарын қарастырды. А.Н.Леонтьев, Л.С.Выготский, Л.И. Божович, А.В. Запорожец, М.И. Лисина, Д.Б. Эльконин, В.С. Мухина, Н.Г. Салмина, К.В. Бардин, Л.А. Венгер, А.Л. Венгер психологиялық дайындық мәселелерін, сонымен қатар, баланың негізгі мектепке дайындық анықтамаларын Г.Г. Кравцова, Е.Е. Кравцова, Р.В. Овчарова, В.С.Мухина қарастырды.

Тәрбиелеу мен оқытуды ұйымдастыру үшін заманауи оқытудың әдістерін өмір талаптарына сәйкес келтіруге бағытталған жаңа, тиімді, психологиялық және педагогикалық тәсілдерді іздестіруді қажет етеді. Бұл тұрғыдан мектеп жасына дейінгі балалардың мектепте оқуға дайындық мәселесі ерекше маңызға ие болады. Жалпы білім беретін мектептердің 1 – сыныбына қабылданған балалар, мектептік оқу жүйесінде айтарлықтай қиындықтарға ұшырайды. Олардың қиындықтарға ұшырауының басты себебі – мектептік оқуға дайын еместігінде. Оқуға берерде баланың тек жасына немесе дене дамуының көрсеткіштеріне қарап қана қоймай, сонымен қоса психологиялық дайындығын да ескеру қажет.

Қазіргі таңдағы талап бойынша мектептің бірінші сыныбына келетін балалардың физиологиялық жағынан мықты, адамгершілік, мәдениеттілік, еңбексүйгіштік қасиеттері мол, ерік-жігері күшті, жұмыс қабілеттеріне ие, білімге қызығушылық сипаттары мол болуы қажет. Сондықтан да мектеп пен мектепке дейінгі мекеменің, ата-аналардың басты міндеті – баланы мектептегі оқуға, мектеп өміріне дайындау.

Ал баланы мектепке дайындау - баланың өмірінің барлық салаларын қамтитын күрделі міндет. Мектепке психологиялық дайындығы - бұл тапсырманың бір ғана көрінісі, бірақ осы көріністе әртүрлі тәсілдер төмендегідей айқындалады:

1). Мектеп жасына дейінгі балаларды оқытуға қажетті белгілі бір біліктілік пен дағдыларды қалыптастыруға бағытталған зерттеулер.

2). Баланың психикасының өзгеруі мен жаңа өзгерістерін зерттеу.

3). Білім беру қызметінің жеке компоненттерінің генезисін зерттеу және оларды қалыптастыру жолдарын анықтау.

4). Баланың ересек адамның нұсқауларын дәйектілікпен орындауында берілген тапсырмаға саналы түрде бағынуға қабілеттілігін зерттеу. Бұл қабілет ересек адамның айтылған нұсқауларын орындаудың жалпы әдісін меңгеру қабілетімен байланысты.

Мектепалды дайындық мәселесі бала өмірін дұрыс ұйымдастыруды, жаңа білімдер мен жаңа бағыттағы технологияларды меңгертуді және бала тәрбиесіндегі тың жаңалықтарды қамтамасыз етіп

отыруды көздейді. Бұл туралы М. Оспанбаева өзінің еңбегінде былай дейді: «Мектептің 1- сыныбына барынша жақсы дайындықпен келетіндер – мектепке дейінгі кезеңде отбасында, балабақшада жүйелі түрде үйрету жұмыстары жүргізілген балалар».

Ғалымдардың зерттеулерінде баланың мектепке дайындығын үш жеке аспектілермен қарастырады. Олар:

- дене дайындығы;
- арнайы дайындығы;
- психологиялық дайындығы.

Дене дайындығы деген кезде әрине оның денсаулығы, соның ішінде перинаталды даму кезеңі, генотипі және физиологиялық пісіп-жетілу екініне байланыстылық қарастырылады. Баланы мектепке қабылдас бұрын оның денсаулығының жағдайы көптеген көрсеткіштермен бағаланады.

Ендігі арнайы дайындық деп – оқу, есеп жазуды меңгеру барысында қажетті іскерлік пен дағдылардан көрінетін ерекшеліктер. Осы дағдылар бірінші сыныптың бағдарламасын меңгеруге жеткілікті болып табылады.

Психологиялық дайындық – бұл интеллектуалды жеке тұлғалық даму мен эмоционалды-ерік механизмдерін құрайды.

Интеллектуалды дайындық – бастауыш сынып бағдарламасын меңгеруге қажетті психикалық процестердің дамуы қарастырылады.

Мектепке психологиялық дайындықты жүзеге асыру ісін ғалымдар түрліше жіктейді. Л.И. Божович, И. Шванцар зерттеулеріне сүйене отырып, мектепке дайындықты жүзеге асыру ісін үш бағытта жүргізу қажет деп тұжырымдайды. Ал Е.Е. Кравцова мектепке дайындықтың төрт бағытын қарастырады:

1. Балаларды мектептегі оқуға қажетті нақты іскерліктер мен дағдыларды қалыптастыру;
2. Мектеп жасына дейінгі кезеңнің аяғында байқалатын жаңа құрылымдар мен бала психикасындағы өзгерістерді зерттеу;
3. Оқу әрекеттерінің алғы шарттары;
4. Баланың берілген ережелер мен ересектер талабына саналы түрде бағыну іскерлігі.

Балаларды мектепке дайындау олардың психологиялық, педагогикалық және физиологиялық талаптарын ескере отырып, бастауыш мектепке оқытудың даярлық сапасының жағдайын жүзеге асыруы қажет. Алты жасар бала мектеп жағдайында оқуға дайын. Себебі ол қимыл-тірек қозғалысы жағынан саналы әрекет етеді. Ол үлкендер ұсынған тілек-талаптарды өздігінше орындай алады. Ойын барысында да ойлы әрекет ету арқылы өзінің не істегісі келетінін біліп, соны дұрыс атқаруға тырысады, өз әрекетінен белгілі дәрежеде қорытынды шығарады. Жақсы – жаман қылықтарды алып, нені істеуге, нені істемеу керектігін де біледі, яғни белгілі дәрежеде өздерінің мінез құлықтарын басқара алады. Сондықтан бұл кезеңде мұғалімдер мен тәрбиешілер және ата-аналар, бала дамуына ерекше мән беріп, оның ары қарай жетіліп, дамуы үшін жұмыстар жүргізетін болса, 12 жылдық мерзімді орта білімге көшуде алты жастан бастап оқытудың саяси және әлеуметтік мәніне ықпал етуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «ҚР білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарына арналған Мемлекеттік бағдарламасы» мен Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңының (2007ж.).
2. Оспанбаева М.П. Мектепке психологиялық даярлық диагностикасының ғылыми негіздері. Алматы, 2002.
3. Кравцова Е.Е. Психические проблемы готовности дошкольников к обучению в школе. М.: Академия, 2005.
4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – СПб.: Питер, 2008.
5. Бардин К.В. Подготовка ребенка к школе. М.: Изд-во «Мозаика-синтез», 2005.

Разиева К.Д.

студентка магистратуры Казахского Национального Университета имени Аль-Фараби, младший научный сотрудник лаборатории иммунологии, АО «Научный центр противoinфекционных препаратов», Алматы, e-mail: evamilla92@mail.ru

Исламов Р.А.

кандидат биологических наук, начальник отдела доклинических испытаний АО «Научный центр противoinфекционных препаратов», Алматы

Бактыбаева Л.К.

кандидат биологических наук, доцент Казахского Национального Университета имени Аль-Фараби, г. Алматы, e-mail: layilia.baktybaeva@kaznu.kz

АПРОБИРОВАНИЕ МЕТОДА ФЛУОРЕСЦЕНТНОЙ МИКРОСКОПИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АКТИВАЦИИ NF-KB СИГНАЛЬНОГО ПУТИ КЛЕТОЧНЫХ ЛИНИЙ HELA И МОНОНУКЛЕАРОВ ЧЕЛОВЕКА

Резюме: В этой статье показаны методики подготовки клеток для проведения исследования на флуоресцентном микроскопе BD Bioimager 855 (BD Biosciences, US) а также подбор стимуляторов для использования в качестве позитивных контролей при тестировании лекарственных препаратов. Объектами исследования были выбраны 2 клеточные линии – раковые клетки Hela и человеческие мононуклеары. Данные методики были разработаны, оптимизированы и апробированы для проведения дальнейшего комплексного скрининга. В ходе данного исследования был проведен сравнительный анализ стимуляторов PMA, LPS, ConA, FGA, TNF-alpha. Так же были рассмотрены различные варианты фиксации, пермеабилзации и блокировки клеток по таким критериям как время инкубации, температура и используемые растворы. Были получены количественные результаты активации и деактивации NF-Kb фактора стимулирующим агентом на флуоресцентном микроскопе BD Bioimager 855. Таким образом, нами были найдены и протестированы оптимальные методики подготовки, прокраски и стимуляции клеток для проведения дальнейших исследований в области изучения новых лекарственных препаратов.

Ключевые слова: NF-kB, сигнальные пути, флуоресцентная микроскопия, новые лекарственные препараты, HELA

Summary: This chapter details methods to prepare and stain cells, such as confocal and widefield fluorescent microscopy carried on BD Bioimager 855 system. Study was carried out on 2 cell lines, which are Hela and human mononuclear cells. Those methods were developed and optimized, for running a compound screening campaign. In this study 5 stimulatory agents PMA, LPS, ConA, FGA and TNF-alpha were comparatively analyzed. Additionally, several fixation, permeabilization and cell blocking buffers were analyzed and the optimal ones chosen by criteria as incubation time, temperature and toxicity. An image data of the activation and de-activation of the NF-Kb factor by a stimulating agent on a BD Bioimager 855 fluorescent microscope were obtained. Thus, optimal techniques for cell preparation, staining and stimulation to carry out further researches on novel drug targets were found, tested and analyzed.

Key words: NF-Kb, signal pathways, fluorescent microscopy, novel drug targets, HELA

Түйіндемe: Бұл мақалада жасушаларды бояу әдістері көрсетілген. Олар BD Biomager 855 (BD Biosciences, US) аппаратында өткізілетін конфокальдық және кеңполярлық флуорисценттік микроскопия әдістері. Бұл зерттеу жұмыстары қатерлі ісiкке шалдыққан Hela және мононуклеарлық адам жасушалары сияқты жасушалардың екі түрінде өткізілген. Берілген зерттеу әдістері өңделіп, қолдануға тиімді етіліп және комплексті скрининг өткізуге апробацияланған. Зерттеу жұмысының барысында PMA, LPS, ConA, FGA, TNF-Alpha стимуляторларының салыстырмалы анализі өткізілген. Сонымен қатар, инкубация уақыты, температура және қолданылған ерітінділер сияқты өлшемдерді қолдана отырып, тұрақтандырудың, пермеабилзацияның және жасушаларға блок қою үрдістерінің түрлі нұсқалады қарастырылды. BD Biomager 855 флуоресцентті микроскопында ынталандырушы агенттің қолдануымен өткізілген тестілеу үрдісінде, NF-kB фактордың активация және деактивация көрнекті қорытындылары алынды. Солайша, дәрілік препараттарды зерттеу саласындағы алдағы болатын зерттеу жұмыстарына арнап, біз жасушаларды дайындау және бояудың қолайлы жолдарын тауып, тестіледік.

Түйін сөздер: NF-kB, сигналдық жолдары, флуоресценттік микроскопия, жаңа дәрілік препараттар, HELA

Введение

Стимуляция NF-kB сигнального пути, демонстрирующая транслокацию специфического NF-kB протеина из цитоплазмы в ядро клетки является одним из новейших методов исследования клеточной

активации (5). Для получения количественной оценки клеточной активации используются различные методы подсчета, такие как High content screening (HCS), High Content Analysis (HCA), High Content Imaging (HCI), и Image Cytometry (IC). Изучение активации клетки методом стимуляции NF- κ B дает возможность протестировать новые лекарственные препараты на внутриклеточном уровне, так как позволяет изучить внутриклеточное пространственное распределение белков-мишеней а так же эффект оказываемый препаратом на клетку при возбуждении NF- κ B фактора.(17) Метод флуоресцентной визуализации имеет ряд преимуществ перед другими методами подсчета в количественной оценке пространственных измерений, таких как транслокация или перераспределение белков, рецепторная интернализация, клеточная морфология, подвижность клеток, клеточный цикл, клеточные сигналы и так далее.(7)

Долгое время изучение активации NF- κ B фактора было невозможно в полной мере ввиду ограничений традиционной микроскопии, таких как низкой стандартизации, плохой пропускной способности, невозможности получить результаты день в день, и других свойств не позволяющих проводить многие манипуляции (29). Однако, с изобретением автоматической флуоресцентной микроскопии появилась возможность сделать большой шаг в развитии и тестировании новых лекарственных препаратов.(3)

2016 год был ознаменован 30-летием со дня открытия сигнального пути NF- κ B. Однако несмотря на это многое касательно данной темы еще остается нераскрытым. Транскрипторы фактор NF- κ B, или другими словами семейство белков Rel, был впервые описан в 1986 году. Это универсальный фактор транскрипции, контролирующий экспрессию генов иммунного ответа, апоптоза и клеточного цикла.(2)

Семейство NF- κ B состоит из белков: NF- κ B1 (или p50), NF- κ B2 (или p52), RelA (или p65), RelB и c-Rel, образующих 15 комбинаций димеров.(24) Все белки семейства объединяет наличие домена гомологии Rel, который обеспечивает образование белковых димеров, связывание NF- κ B с ДНК и с цитозольным ингибиторным белком I κ B. Фактор NF- κ B проявляет активность только в димерной форме (возможно образование как гетеро-, так и гомодимеров), причём наиболее распространённые формы — димеры субъединиц p50 или p52 с субъединицей p65.(11) Все эти белки имеют в своем составе Rel домен - высоко консервативную N-концевую последовательность из 300 аминокислот, - который необходим для димеризации, связывания с ДНК и ассоциации с белками семейства I κ B - цитоплазматическим ингибитором NF- κ B.(19) Гомодимеры p50 и p52 играют роль репрессоров генной экспрессии, тогда как p65, c-Rel и RelB в любых сочетаниях, в том числе и с p50 и p52 играют роль активаторов транскрипции.(10) Помимо Rel домена данные белки имеют специальные NLS (nuclear localizing signal) последовательности, которые необходимы для транспорта данных белков в ядро из цитоплазмы.

В отсутствие стимулов NF- κ B находится в цитоплазме в неактивном виде, будучи в комплексе с белками семейства I κ B.(4,18) Семейство I κ B насчитывает 6 отдельных белков: I κ B- α , I κ B- β , I κ B- γ (C-концевой домен белка p100 семейства Rel), I κ B- δ (C-концевой домен белка p105 семейства Rel), I κ B- ϵ и Bcl-3.(26) Все члены данного семейства содержат в своей последовательности анкириновый повтор, который позволяет им связываться с NF- κ B и обеспечивать его цитоплазматическую локализацию.(14) I κ B белки являются мишенями для разнообразных сигнальных путей, активируемых внутри- и внеклеточными стимулами (цитокины, вирусы, оксиданты, факторы роста).(20,9) В покоящейся клетке NF- κ B накапливается и сохраняется в неактивном состоянии ингибирующим протеином I κ B. В результате действия различных стимулов запускаются пути сигнальной трансдукции, что немедленно приводит к активации специфической I κ B киназы – IKK.(8) I κ Bs являются также членами генной семьи (I κ B α , I κ B β , I κ B γ , I κ B δ , I κ B ϵ). Активация IKK комплекса и последующая деградация I κ B приводит к освобождению NF- κ B. Освобожденный NF- κ B белок перемещается в ядро и связывается с κ -B-сайтами внутри промоторов соответствующих генов для активации их транскрипции.(22,16,30) Несмотря на то, что NF- κ B фактор это димер, состоящий из различных комбинаций генов, широко применяется в науке именно белок Rel A (p65), который используется как белок-мишень для флуоресцентных красителей.

Активация клеток при стимуляции сигнального пути NF- κ B является достаточно молодым методом получения количественных результатов, который в настоящее время применяется в различных областях исследований, в том числе и в фармакологии. Клеточная линия, выбранная в качестве объекта исследования иллюстрирует как воздействует препарат на определенный орган. При проведении тестирования новых лекарственных препаратов *in vitro* клетки инкубируют с препаратом либо его частью, способной активировать и стимулировать клетку с максимальной осторожностью, дабы не вызвать дополнительного стресса(12). Стимулирующая часть препарата

активирует рецептор распознавания паттерна на поверхности клетки, что ведет к последующему эндоцитозу препарата либо его части внутрь клетки (6). Активация рецепторов опознавания паттерна на поверхности клеток ведет к фосфорилиции и последующей активации NF-κB сигнального пути, что в последующем ведет к специфическому ответу в виде выброса определенных цитокинов, хемокинов и других действий(15,23).

NF-κB активация имеет прямое значение для поиска и тестирования препаратов во многих фармацевтических компаниях а так же в медицинских целях, так как NF-κB контролирует генную экспрессию различных про- и против- воспалительных медиаторов (13,21). Так же NF-κB регулирует ряд генов, вовлеченных в регулирование опухолегенеза, метастаз, пролиферации и апоптоза.

Другие гены, регулируемые транскрипционным фактором NF-κB ответственны за иммунный ответ и воспаления, и включают peptide transporter (TAP-1), proteasome subunit LMP2 (25), MHC class II variant chain genes (27,28), и другие неизвестные гены.

В этой статье показаны методики окрашивания клеток, такие как конфокальная и широкополярная флуоресцентная микроскопия проводимые на флуоресцентном микроскопе BD Bioimager 855. Так же рассмотрены две линии клеток, такие как раковые клетки Hela и мононуклеарные клетки человека, где первая линия относится к монослойной а вторая к суспензионной типам клеток. Hela клетки были выбраны для исследования по ряду причин, таких как доступность, простота исследований, быстрый рост, живучесть и монослойность. Мононуклеарные клетки человека являются той линией клеток, на которых впоследствии будут изучаться новые лекарственные вещества иммуностимулирующего и иммуномодулирующего действия. Данные методики были разработаны, оптимизированы и апробированы для проведения комплексного скрининга, и включают поиск наилучших стимуляторов и реагентов для активации NF-κB сигнального пути.

Целью данного исследования было найти и оптимизировать наиболее эффективную методику для подготовки, прокраски и стимуляции клеток для анализа на флуоресцентном микроскопе BD bioimaging 855 а именно протестировать и выбрать наиболее эффективные реагенты для подготовки клеток, стимулятор активации NF-κB сигнального пути а так же время и условия подготовки клеток.

Материалы и методы исследования

В качестве материала для исследований использовались клеточные линии Hela и мононуклеары человека. Для проведения исследований была использована клеточная линия Hela, находящаяся в замороженном виде в криобирке. Для разморозки клеток была использована водяная баня, 70% этанол, среда RPMI-1640 (Thermo Fisher Scientific, US) и стерильные 96 луночные плашки. Так же для проведения анализа на аппарате BD Bioimager 855 (BD Biosciences, US) были использованы специализированные 96 луночные плашки (BD Biosciences). Целая кровь была получена от донора. Мононуклеарная клеточная вытяжка была получена из человеческой крови с помощью осаждения гепарином, градиентного центрифугирования, а так же с использованием 1xPBS (Thermo Fisher Scientific, US), RPMI-1640, Ficoll-Paque (MilliporeSigma, US). Для подготовки и прокраски клеток на аппарате BD Bioimager 855 были использованы следующие реагенты: Фиксирующий буфер 4% формальдегид (Thermo Fisher Scientific, US), Пермеабилзирующий буфер Triton X-100 (Thermo Fisher Scientific, US), Блокировочный буфер 3% FBS (Thermo Fisher Scientific, US) Cytifix раствор (MilliporeSigma, US), 0.01% Tween-20 (MilliporeSigma, US), Hoechst 33342 (BD Biosciences, US) , Purified Mouse Anti- NF-κB p65 (BD Biosciences, US), Goat anti-mouse IgG(H+L) (BD Biosciences, US), Alexa Fluor 555 (BD Biosciences, US), LPS , TNF-alpha, ConA., PMA, ФГА.

Разморозка и рассадка клеток Hela на плашку

Криобирка, содержащая замороженную культуру клеток Hela была изъята из хранилища с жидким азотом и немедленно помещена в водяную баню с температурой 37°C. Пробирка была мягко прокручена в водяной бане для быстрой разморозки клеток, пока не осталось незначительного количества льда внутри. Пробирка затем была перенесена в ламинарный шкаф. Перед тем как открыть поверхность пробирки была обработана 70% этанолом. Необходимое количество заранее приготовленной среды RPMI-1640 было внесено в пробирку для центрифуги с содержащимися внутри размороженными клетками. Клеточная суспензия была подвержена центрифугированию на скорости 200 × g на 5 минут. После центрифугирования супернатант был слит, и осадок ресуспензирован в питательной среде а затем перенесен на 96 луночную плашку в объеме 100,000 клеток на ячейку . Плашка с клетками была помещена в инкубатор 37°C, 5% CO₂ на ночь.

Выделение и культивирование мононуклеарных клеток человека.

Кровь была получена от донора и помещена во флакон для сбора. Далее кровь была гомогенизирована с добавлением гепарина и оставлена в ламинарном шкафу на 2 часа. К образцу далее был добавлен PBS в соотношении 1:1. Образец далее был аккуратно перенесен в новый конический флакон содержащий фиколл раствор с помощью пипетки, где был разделен на слои. Флакон был подвержен центрифугированию на 400g на 30 минут при 20°C. После центрифугирования моонуклеарное кольцо было собрано аккуратно с помощью пипетки, клетки были подсчитаны на камере Горяева и перенесены в новый флакон, к которому была добавлена среда RPMI-1640. Клетки далее были рассажены на 96 луночную плашку (BD Bioscience) в объеме 30,000 клеток и помещены в инкубатор 37°C, 5% CO₂ на ночь.

Подготовка и прокраска клеток Hela

96 луночная плашка с клеточной культурой была изъята из инкубатора. Далее были внесены стимуляторы LPS, TNF-alpha, ConA, PMA, ФГА в концентрациях, оптимальных для активации клеток на 30 минут. Далее супернатант был удален и затем в лунки с клетками было добавлено по 100 мкл 4%формальдегида. Клетки были проинкубированы в течение 10 минут. Далее клетки были промыты и пермеабиллизированы. В лунки было добавлено по 100 мкл 0,5% раствора Triton X-100 на 5 минут. После последующей процедуры промывки в лунки было добавлено по 100 мкл буфера для блокировки, необходимого для избегания неспецифичных соединений на 30 минут. Далее клетки были окрашены первичными и вторичными антителами. Антитела добавлялись в объеме по 50 мкл на лунку, затем клетки инкубировались 1 час при комнатной температуре. После добавления вторичных антител клетки инкубировались в темноте. Затем было проведено контрастное окрашивание ядер красителем Hoechst 3332. В лунки было добавлено по 100 мкл красителя, с последующей инкубацией на 5 минут в темноте при комнатной температуре. 96 луночный планшет с образцами был проанализирован на BD Bioimager 855. В качестве позитивного контроля был использован TNF-alpha в концентрациях 30 мкл/мл и 60 мкл/мл.

Подготовка и прокраска моонуклеарных клеток человека

96 луночная плашка с клеточной культурой моонуклеаров человека была изъята из инкубатора. Клетки были рассажены по 250 тыс клеток в 4 эппендорфа. В первый и во второй эппендорфы был добавлен стимулятор LPS, в третий эппендорф был добавлен стимулятор ФНО-альфа и последний эппендорф служил негативным контролем. Клетки были фиксированы раствором Cytofix на 20 минут. Далее клетки были промыты и пермеабиллизированны 0.5% температуре + 4°C. На следующий день клетки были окрашены первичными антителами. 100 мкл первичных антител было добавлено в каждый эппендорф, после чего клетки были проинкубированы 1,5 часа при комнатной температуре. После последующей промывки 100 мкл вторичных антител было добавлено в эппендорфы, с последующей инкубацией на 1 час при температуре + 4°C в темноте. Затем был добавлен краситель Hoechst 3332 для контр-окрашивания ядер, по 100 мкл на лунку. После промывки клеточный осадок в эппендорфах, после проведения процедур окрасок был смешан с mounting buffer и перенесен на заранее подготовленные покровные стекла. Покровные стекла были перевернуты и прикреплены к микроскопным стеклам образцами вниз, края были зафиксированы лаком.

Результаты исследований и их обсуждение

Клеточные линии Hela и моонуклеары человека были выделены, прокультивированны, проинкубированы со стимуляторами, а так же окрашены для анализа на флуоресцентном микроскопе BD Bioimager 855. После подготовки и прокраски клеточной линии Hela было зафиксировано свечение антител к NF-kB и ядер. С помощью флуоресцентного микроскопа BD Bioimager 855 удалось дифференцировать активированные и неактивированные клетки различными стимулирующими агентами (рис 1, рис 2). Так же удалось рассмотреть различные стимуляторы активации сигнального пути (рис. 3). По результатам исследований было показано, что оптимальными условиями для фиксации и пермеабиллизации клеток является 15 минутная инкубация при комнатной температуре. После сравнения 2 различных буферов для фиксации клеток был сделан вывод, что готовый раствор Cytofix лучше фиксирует клетки. Клетки, к которым был добавлен раствор Cytofix, были более здоровые. В лунках, где был добавлен 4% раствор формальдегида, наблюдалось большее количество мертвых и разрушенных клеток.

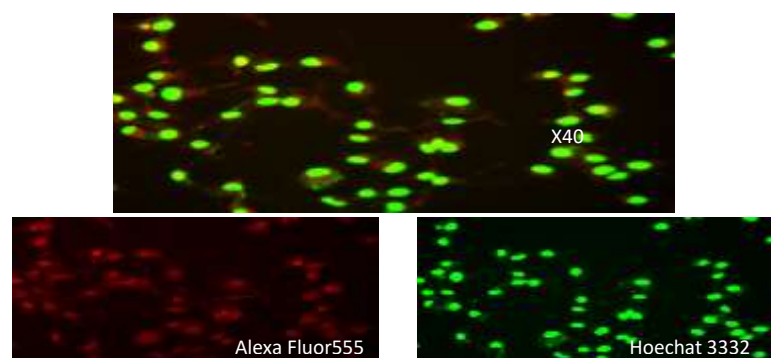

Рисунок 1- Неактивированный NF-kB сигнальный путь (негативный контроль).

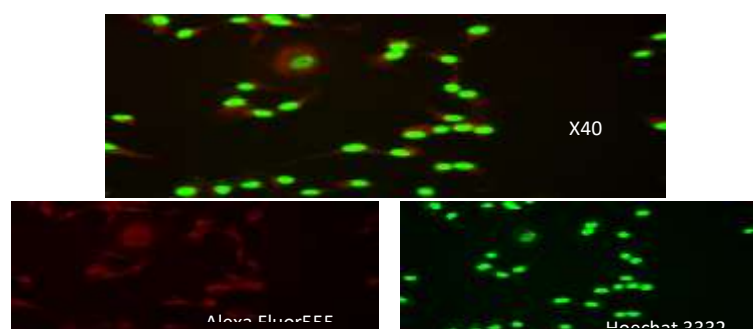

Рисунок 2- Активированный NF-kB сигнальный путь (позитивный контроль).

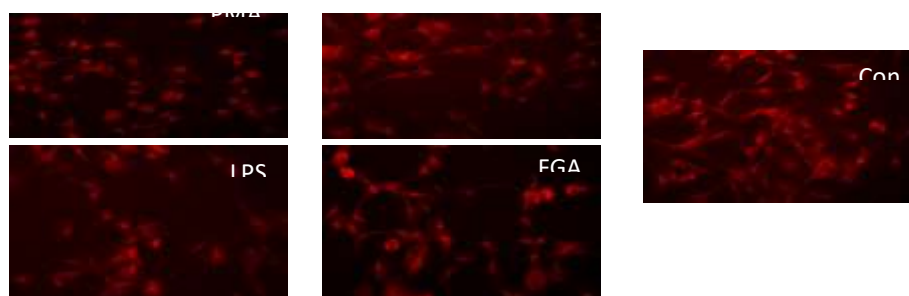

Рисунок 3 - Активированная культура клеток HeLa после добавления различных стимуляторов.

Были протестированы пять различных стимуляторов NF-kB фактора PMA, LPS, ConA, FGA, TNF-alpha, добавленные к клеткам за 12, 4, 1, 0,5, 0,25 часа до начала процедуры окрашивания. Наиболее положительно себя показали клетки, проинкубированные со стимуляторами за 30 минут до прокраски клеток. Более длительная инкубация негативно сказалась на общем состоянии клеток, тогда как менее длительная инкубация не была достаточна для активации всех клеток в лунках. Таким образом, был отобран наиболее оптимальный для дальнейшего применения в качестве позитивного контроля при тестировании препаратов. Так, в присутствии LPS, ConA, PMA клетки были активированы, причем LPS показал себя как наиболее эффективный стимулятор в этом ряду. LPS в концентрации 2.5 мкг/мл добавленный за 30 минут до начала процедуры окрашивания клеток, может далее быть использованным в качестве позитивного контроля. В присутствии TNF-alpha и FGA клетки не активировались, что свидетельствует о том, что данные стимуляторы не сработали. Отсутствие активации клеток данными стимуляторами может быть объяснено рядом причин, такими

как недостаточная доза стимулятора, недостаток либо переизбыток времени инкубации стимулятора с клетками, недостаточная пермеаблизация клеток либо производственный брак реагентики.

Были опробованы две методики окрашивания, такие как широко полярная – на 96 луночном планшете для монослойной культуры клеток Hela и конфокальная – на микроскопных стеклах для суспензионной мононуклеарной культуры клеток, которые из-за наличия жидкости в лунках, не осаждаются на дно и не позволяют провести исследование на специализированной 96 луночной плашке.

Нами были обнаружены и дифференцированы активированные и не активированные Hela и мононуклеарные клетки, однако количество мертвых мононуклеаров во много раз превышало количество мертвых клеток в линии Hela, несмотря на то, что было решено увеличить концентрацию мононуклеарных клеток для анализа с 30.000 клеток на лунку до 10^6 клеток на лунку. Так же количество активированных стимуляторами клеток в линии Hela было значительно больше. Ряд факторов мог вызвать полученные результаты. Изначальное состояние крови донора играет немаловажную роль, поэтому в последующих экспериментах потребуется увеличить число доноров для сравнения результатов. Так же определенные технические неисправности и недочеты могли повлиять на конечный результат. К тому же методика окрашивания для клеточной линии Hela и для мононуклеарных клеток использовалась разная, где мононуклеарные клетки подверглись частому центрифугированию и, возможно, испытывали больший стресс, откуда возникло большое количество мертвых клеток. Hela клетки показали себя более жизнеспособными и пластичными, однако основным объектом исследования в последующих экспериментах являются иммунные клетки человека, способные показать влияние препарата на защитную систему. Таким образом, описанный и изученный метод подготовки, инкубации и стимуляции мононуклеарных клеток к конфокальному микроскопированию на аппарате BD Bioimager 855 может быть в дальнейшем использован для анализа новых лекарственных препаратов. Данная методика дает возможность проводить последующие исследования для изучения процента активированных клеток при различных дозах препарата и при различном времени инкубации с препаратом с выведением оптимальных значений.

Заключение

В этой статье были показаны две методики окрашивания клеток, такие как конфокальная и широкополярная флуоресцентная микроскопия проводимые на аппарате BD Bioimager 855. Так же были рассмотрены две линии клеток, такие как раковые клетки и мононуклеарные клетки человека, где первая линия относится к монослойной а вторая к суспензионной типам клеток. Данные методики были разработаны, оптимизированы и апробированы для проведения комплексного скрининга, и включают поиск наилучших стимуляторов и реагентов для активации NF- κ B сигнального пути.

Литература

1. A.S. Baldwin, Jr., *The NF-kappa B and I kappa B proteins: new discoveries and insights.* // *Annu. Rev. Immunol.* –1996 - Vol.14 – p.649-683.
2. Ahmad M, Marui N, Alexander R, Medford R. *Cell type-specific transactivation of the VCAM-1 promoter through an NF- κ B enhancer motif.*// *J. Biol. Chem.* - 1995 – vol. 270 – p.8976–83.
3. Arenzana-Seisdedos F, Thompson J, Ro-driguez M, Bachelier F, Thomas D, Hay R. *Inducible nuclear expression of newly synthesized I κ B α negatively regulates DNA-binding and transcriptional activation of NF- κ B.* // *Mol. Cell. Biol.*- 1995 – Vol.15 – p.2689–96.
4. Boer W.I., Alagappan V.K., Sharma H.S. *Molecular mechanisms in chronic obstructive pulmonary disease: potential targets for therapy* // *Cell Biochem. Biophys.* – 2007. – Vol. 47, №1. – P. 131-148.
5. Beinke S., Ley S.C. *Functions of NF-kappaB1 and NF-kappaB2 in immune cell biology* // *Biochem. J.* – 2004. – Vol. 382. – P. 393-409.
6. Baeuerle P, Henkel T. *Function and activation of NF- κ B in the immune system.* // *Annu. Rev. Immunol.* 1994;12:141–79.
7. Bharti AC, Aggarwal BB. *Nuclear factor-kappa B and cancer: its role in prevention and therapy.*// *Biochemical Pharmacology.* – 2002 – vol.64 – p.883–888.
8. Baldwin AS. *Control of oncogenesis and cancer therapy resistance by the transcription factor NF-kappaB.* *J. Clin. Invest.*- 2001 - vol. 107 – p.241-246.
9. Brown A, Linhoff M, Stein B, Wright K, Baldwin A, Basta P, Ting J. *Function of NF- κ B/Rel binding sites in the MHC class II invariant chain promoter is dependent on cell-specific binding of different NF- κ B/Rel subunits.*// *Mol. Cell. Biol.* – 1994 – vol.14 – p.2926–35.
10. Brown A, Linhoff M, Stein B, Wright K, Baldwin A, Basta P, Ting J. *Function of NF- κ B/Rel binding sites in the MHC class II invariant chain promoter is dependent on cell-specific binding of different NF- κ B/Rel subunits* // *Mol. Cell. Biol.*- 1994 – Vol. 14 – p. 2926–35
11. Chen L.W., Egan L., Li Z.W., et al. *The two faces of IKK and NFkappaB inhibition: prevention of systemic inflammation but increased local injury following intestinal ischemia-reperfusion* // *Nat. Med.* – 2003. – Vol. 9. – № 5. – P. 575-581.

12. Chen F, Castranova V, and Shi X. New insights into the role of nuclear factor-kappaB in cell growth regulation. // *Am. J. Pathol.* – 2001 – vol.159 p. 387-397
13. Ding GJ, Fischer PA., Boltz RC., Schmidt JA., Colaienne JJ., Gough A., Rubin RA., Miller DK. Characterization and Quantitation of NF- κ B Nuclear Translocation Induced by Interleukin-1 α and Tumor Necrosis Factor- α . // *J Biol Chem.*- 1998 – Vol. 273 – p. 28897–28905.
14. Ghosh S., May M.J., Kopp E.B. NF- κ B and Rel proteins: evolutionarily conserved mediators of immune responses.// *Annu. Rev. Immunol.*- 1998 – vol.16 – p.225–260.
15. Guttridge D.C., Albanese C., Reuther J.Y., et al. NF-kappaB controls cell growth and differentiation through transcriptional regulation of cyclin D1 // *Mol. Cell. Biol.* – 1999. – Vol. 19. – P. 5785-5799.
16. Ghosh S., May M.J., Kopp E.B. NF-kappaB and Rel proteins: evolutionarily conserved mediators of immune responses // *Ann. Rev. Immunol.* – 1998. – Vol.16. – P. 225-260.
17. Heiss E, Herhaus C, Klimo K, et al. Nuclear factor kappa B is a molecular target for sulforaphane-mediated anti-inflammatory mechanisms.//*J. Biol. Chem.*- 2001 – vol. 276- p.-32008 - 32015.
18. Hayakawa M., Miyashita H., Sakamoto I., et al. Evidence that reactive oxygen species do not mediate NF-kappaB activation // *EMBO J.* - 2003. – Vol. 22, № 13. – P. 3356-3366.
19. **O. Joseph Trask, Jr, BS. Nuclear Factor Kappa B (NF- κ B) Translocation Assay Development and Validation for High Content Screening // The Hamner Institutes for Health Sciences - Eli Lilly & Company and the National Center for Advancing Translational Sciences - 2004 – Vol. 27 – P. 59-72**
20. Stepan JJ, Alenfeld F, Boivin G, Feyen JH, Lakatos P. Mechanisms of action of antiresorptive therapies of postmenopausal osteoporosis. // *Endocr Regul.* – 2003- vol.37 – p.225–238.
21. Solan N.J., Miyoshi H., Carmona E.M., et al. RelB cellular regulation and transcriptional activity are regulated by p100 // *J. Biol. Chem.* – 2002. – Vol. 277, № 2. – P. 1405-1418.
22. Siebenlist U, Franzoso G, Brown K. Structure, regulation and function of NF- κ B.// *Annu. Rev. Cell Biol.*- 1994 – Vol.10 – p.405–55.
23. Pahl H.L. Activators and target genes of Rel/NF- κ B transcription factors.// *Oncogene.* – 1999 – vol.18 – p.6853–6866.
24. Romashkova JA, Makarov SS. NF-kappaB is a target of AKT in anti-apoptotic PDGF signaling. // *Nature.* – 1999 – vol.401 – p.86–90.
25. Van Antwerp DJ, Martin SJ, Kafri T, et al. Suppression of TNF-alpha-induced apoptosis by NF-kappaB. // *Science* – 1996 – vol. 274 - p. 787-789.
26. Wright K, White L, Kelly A, Beck S, Trowsdale J, Ting J. Coordinate regulation of the human TAP1 and LMP2 genes from a shared bidirectional promoter // *J. Exp. Med.* -1995- Vol. 81:1459–71
27. Wright K, White L, Kelly A, Beck S, Trowsdale J, Ting J. Coordinate regulation of the human TAP1 and LMP2 genes from a shared bidirectional promoter.// *J. Exp. Med.* – 1995 – vol.83 – p.1421–59
28. Wu H, Lozano G. NF- κ B activation of p53: a potential mechanism for suppressing cell growth in response to stress. // *J. Biol. Chem.* – 1994 – vol.269 – p.67–74.
29. Zie QW, Kashiwabara Y, Nathan C. Role of transcription factor NF- κ B/Rel in induction of nitric oxide synthase.// *J. Biol. Chem.* - 1994 – vol.269 – p.4705–8.
30. Zhang JH, Chung TDY, Oldenburg KR. A simple statistical parameter for use in evaluation and validation of high throughput screening assays.//*J. Biomol Screen.* – 1999 vol. 4 – p. 67–73.

Жаркова Ирина Маратовна

К.б.н., и.о. доцента факультета биологии и биотехнологии КазНУ,
г. Алматы, e-mail: irina.zharkova@kaznu.kz

Калинина Татьяна Александровна

Магистрант 2 курса факультета биологии и биотехнологии КазНУ,
г. Алматы, e-mail: tanja-94@mail.ru

РОЛЬ РАЗЛИЧНЫХ ПОДХОДОВ ОСВОЕНИЯ ИММУНОЛОГИЧЕСКИХ И ГИСТОЛОГИЧЕСКИХ МЕТОДИК В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ СТУДЕНТАМ БАКАЛАВРИАТА

Түйін. Мақалада оқу жоспарында иммунология және гистологияны оқыту әдістерін таңдаудың маңыздылығы қарастырылады. Студенттердің материалды меңгеру ерекшеліктері және оқытудағы кейбір әдістердің тиімділігі көрсетілген.

Түйінді сөздер: иммунология, гистология, оқыту әдісі, даму нәтижелері.

Резюме. В статье рассматриваются вопросы значимости выбора методов преподавания иммунологии и гистологии в рамках учебной программы. Показаны особенности освоения материала студентами и результативность некоторых приемов в обучении.

Ключевые слова: иммунология, гистотехника, методы обучения, результаты освоения.

Summary. The article is discussed the importance questions of the choice of teaching methods immunology and histology in the curriculum. The features of learning materials by students and the performance of some techniques in teaching.

Key words: immunology, histotechnical, teaching methods, results of the exploration.

В настоящее время в Казахстане растет потребность в квалифицированных кадрах в области лабораторной диагностики. Подготовкой непосредственно лаборантов занимаются средние специальные и высшие учебные учреждения, однако спрос на квалифицированные кадры остается выше количества выпускников. Подготовка лаборантов – сложный и ответственный процесс обучения. Он включает в себя освоение теоретического материала и отработку практических навыков и умений [1].

Освоение теоретического материала должно не только давать знания в данной области, но и возможность студенту творчески относиться к работе, анализировать и принимать нестандартные решения при возникновении трудностей в процессе работы. За время практических занятий у студента формируются профессиональные навыки и компетенции. Поэтому преподавателю необходимо наиболее правильно выбрать программу обучения. Выбор программы обучения является сложной и ответственной задачей педагога, где должны учитываться цели обучения, уровень владения фундаментальными дисциплинами и оснащенность учебной лаборатории.

Поэтому целью нашей работы стало изучить разный подход и методы преподавания клинических методик иммунологии и гистологии; выявить условия, при которых достигается максимальное освоение материала.

Для проведения исследования нами было сформировано две группы студентов 2-4 курсов, в каждой по 10 человек. Обучение осуществлялось в течение 10 недель непрерывно и придерживалось принципа единого научного и учебного процесса [2]. В связи с различным уровнем знаний студентов по фундаментальным дисциплинам и уровнем занятости для подготовки специалистов по методикам иммунологии и гистологии были применены различные подходы и методы обучения. Обучение студентов состояло из двух частей: лекционных занятий с практической отработкой навыков и умений. Для каждой группы студентов была разработана программа обучения. В программу вошел перечень тем лекционных и практических заданий, общие компетенции курса и объем часов обучения. В учебный процесс были включены следующие разделы:

- фиксирующие жидкости и принцип фиксации материала;
- способы обезвоживания материала;
- работа с микротомом и правила резки материала;
- окраска препаратов стандартной методикой (гематоксилин и эозин) и гистохимическая окраска препаратов (по Маллори, альциановым синим, Ван-гизоном, по Массону);
- работа с микроскопом, видео-установкой для фиксации снимков собственных срезов;
- иммунологические методы исследования.

Для первой группы, студентов младших курсов, лекционные занятия проводились в аудитории, по формальной типологии предложенной ЮНЕСКО [3].

В течении 10-ти недель студентам были прочитаны следующие виды лекций:

- Традиционная лекция с использованием наглядных пособий, иллюстраций, слайд-шоу и примеров. Традиционная лекция дала возможность подробно объяснить студентам материал, ответить на все вопросы по ходу объяснения и дать время проанализировать новый материал.

- Проблемная лекция, в которой необходимо было оценить значимость темы с разных сторон. В начале лекции перед аудиторией ставился проблемный вопрос (например, охарактеризуйте значение фиксации биологического материала для гистологических исследований), ответы на который студенты узнавали исходя из рассказа преподавателя. В конце лекции отводилось время на обсуждение и дискуссию, где студенты предлагали свои варианты ответа.

- Лекция-беседа. За время такой лекции происходило вовлечение студентов в разговор. Средством активизации студентов являлись вопросы к аудитории. Преимуществом такой лекции было то, что внимание студентов акцентировалось на значимые и важные детали в изучаемом материале, групповое обсуждение позволило расширить круг мнений на проблему. В свою очередь, преподаватель следил, чтобы каждый студент успел ответить и выразить свою точку зрения.

- Визуальная лекция. Данная лекция проводилась с помощью видео-фильма. Студентам демонстрировался обучающий видео-фильм с комментариями лектора-преподавателя. Таким образом, студентам сразу демонстрировались практические навыки.

Лекции второй группы, студентов старших курсов, проводились по технологии электронного (дистанционного) обучения, т.е. по информальной типологии предложенной ЮНЕСКО [3]. Для проведения таких лекций главным условием было разработать качественные разнообразные и доступные учебные материалы. В комплект учебных материалов для дистанционного обучения студентов входили: *лекции*, включающие, как теоретические, так и практические вопросы, где давалось детальное описание технологии выполнения тех или иных методик, которые сопровождалось обязательным иллюстрированием. Особо важно было присутствие иллюстраций при описании гистологической техники и этапов обработки ткани, в то время, как в описании методик иммунологии, важно было акцентировать внимание на детали проведения анализа (например, угол наклона стекла при изготовлении мазка крови). Другим, не менее важным элементом методического комплекса было наличие *гlossария*, где подробно описывались значения терминов, необходимые для усвоения материала. Помимо этого, к лекциям предоставляется *список учебной литературы*. Проблема разработки электронной лекции состояла в том, что необходимо было заранее предугадать возможные вопросы студентов и изложить ответы на них в учебном пособии. Задача преподавателя, также заключалась в том, чтобы заинтересовать студентов и вовлечь их в процесс обучения. Связь студент-преподаватель при дистанционном обучении осуществлялась посредством интернет технологий через e-mail или skype, а также в согласованное время при личной встрече в аудитории. Во время встречи со студентами проводилась лекция-консультация, где учащиеся готовили заранее вопросы, которые им были непонятны.

Вторая часть обучения в обеих группах осуществлялась в лаборатории. Целью практических работ была отработка технических приемов, изученных в теории. Студенты во время занятий имели возможность овладеть практическими навыками работы со световым микроскопом, техникой микромирания, самостоятельно провести обработку биологического материала, а также познакомиться с базовыми иммунологическими анализами. В лабораторные занятия были включены и темы, где студенты могли самостоятельно провести анализ макро- и микроскопических структур клеток и тканей органов лабораторных животных, а также оценить иммунологический статус организма.

Для отработки практических навыков иммунологических методик был использован инновационный метод кейс-технологий. В основе, которого было создание проблемной ситуации, основанной на фактах из жизни и решение этих проблем в процессе обучения. Применение кейс-технологий дают возможность студентам принимать самостоятельные решения в устранении проблем, которые могут возникнуть при работе и развивают аналитическое мышление. Использование данного метода проходило в 2 этапа: открытая дискуссия, когда студенты делились своими идеями решения проблемы, и второго этапа – проверки идей на практике. Данный метод позволил связать теоретическую подготовленность студентов с практической подготовкой.

На лабораторных занятиях по гистотехнике применялся метод научных проектов, предложенный в 1918 году В. Килпатриком. Использование данного метода подразумевало самостоятельную работу под руководством преподавателя в виде исследовательского проекта [4]. Так, для студентов были

предложены органы лабораторных животных на выбор. После чего они выполняли гистологические срезы самостоятельно под руководством преподавателя и магистранта-практиканта. Решение проблем, возникающих у студентов, осуществлялось совместно с другими студентами группы и обсуждалось позже в конце занятия.

Для закрепления и контроля усвоения материала в процессе обучения был проведен текущий и итоговый контроль. В результате было выявлено, что усвоение учебной программы первой группой, где применялись разнообразные виды лекций, было более продуктивно, чем усвоение материала второй группой студентов. Традиционная лекция показала хорошие результаты по темам, требующим подробного объяснения материала со стороны преподавателя. Проблемная лекция и лекция-беседа показали более низкий уровень понимания изложенного материала студентами, т.к. не всех студентов удавалось вовлечь в разговор и обсуждение. Общий уровень успеваемости по теоретическому материалу студентами первой группы составил 90%. Студенты, обучающиеся во второй группе по дистанционной программе, показали 70% успеваемости, это можно объяснить недостаточной мотивацией студентов и их неполной концентрацией во время работы с лекционным материалом.

При отработке навыков практической части методов иммунологии у студентов первой группы возникли такие проблемы, как: взятие крови у животного не с первого раза, приготовление толстого либо тонкого мазка, нанесение на стекло слишком большой капли. Во второй группе возникали такие трудности, как медленная техническая работа, неправильная фиксация и недостаточное окрашивание мазка. В процессе отработки навыков гистотехники у студентов первой группы возникли трудности, в основном, связанные с недостаточностью навыков практической работы, такие как, например, сворачивание срезов в трубочку, появление пузырей при заключении срезов под покровное стекло, в то время как во второй группе трудности были связаны с недостаточностью знаний в теоретическом плане, например, неправильно разводили растворы, путались в последовательности этапов обработки материала.

Таким образом, в результате проведения занятий лучший результат показали студенты первой группы, где учащиеся, во время обучения постоянно имели личный контакт с преподавателем, как во время лекций, так и практических занятий, что повышало уровень мотивации. В этой группе чаще проводился текущий контроль, способствующий закреплению материала. Кроме того, работа в группе способствовала обсуждению нового материала и проблемных вопросов с одноклассниками, что приводило к лучшему усвоению и запоминанию информации. Более низкие результаты обучения у второй группы можно объяснить тем, что они работали над теоретическим материалом индивидуально, в свободном режиме, многие не поддерживали постоянный контакт с преподавателем и соответственно плохо проработали лекционный материал. В связи с этим отработка практических навыков у этой группы была дольше и сопровождалась большим количеством ошибок.

Поэтому, особо важно при разработке программ обучения практических курсов уделять внимание, как теоретической, так и практической подготовке.

Литература:

1. С.А. Донсков, И.Л. Некрасова, В.Г. Шестакова, Е.Б. Ганина, Т.И. Елисеева, Н.А. Костюничева. *Роль гистологической лаборатории в процессе преподавания дисциплины «Гистология, эмбриология, цитология».* – Тверь 2016, - 320 с.
2. Морозова В.Т., Наумова Е.В. *Проблемы и основные принципы подготовки врачей клинической лабораторной диагностики. Организация лабораторной службы, Москва 2011.* – С. 61-65.
3. Жанузакова М.А., Усебаева Н.Ж., Селедцов В.П., Шульга Е.А. *Современные аспекты непрерывного профессионального образования в системе здравоохранения Республики Казахстан.* – Вестник АГИУВ №4, 2011. - С. 7-8.
4. Жаркова И.М., Кобегенова С.С. *Выполнение научно-исследовательских проектов по курсу «Спецпрактикум по гистологии» как интерактивный компетентностный подход при подготовке квалифицированных специалистов.* – Алматы «Казак университет», - 2016. 79-81 с.

Байтаева Г.Р.

к.э.н., доцент, Жетисууский государственный университет им. И.Жансугурова,
г.Талдыкорган, E-mail - baytaeva@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ МЕНЕДЖЕРОВ В ВУЗЕ

Аннотация: Успешная реализация задач, поставленных главой государства Н.А. Назарбаевым по вхождению Казахстана в число 30 наиболее конкурентоспособных стран, во многом зависит от формирования профессионального аппарата, способного эффективно выполнять государственные функции, оказывать населению качественные услуги. В статье рассматриваются некоторые проблемы подготовки управленцев новой генерации, способных эффективно реализовывать задачу по построению экономики, ориентированной на инновационную и социальную модель развития, необходимо менять и систему обучения государственных служащих.

Ключевые слова: Кадровый корпус, эффективное управление, инновационные методы управления, управленческие компетенции.

Резюме: Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаев қойған міндеттерді табысты іске асыру бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарына кіру Қазақстанның негізінен бағытталған, тиімді экономиканы қалыптастыру жөніндегі міндеттерді жүзеге асыру қабілетті басқарушылардың жаңа буынын даярлау мәселелерін талқылайтын сапалы қызмет болып табылады. Мақалада тиімді мемлекеттік функцияларды орындауға қабілетті кәсіби аппарат қалыптастыру, инновациялық және әлеуметтік даму моделін өзгерту және азаматтық қызметшілерді оқыту жүйесі туралы қарастырылған.

Түйін сөз: психолінгвистика, антоним, полярлық, эмоция, контекст, оппозиция.

Resume: Successful implementation of the tasks set by the head of state N.A. Nazarbayev is one of the 30 most competitive countries in Kazakhstan, in many respects depends on the formation of a professional apparatus capable of effectively performing public functions and providing the population with quality services. The article considers some problems of training managers of a new generation capable of effectively implementing the task of building an economy oriented towards innovative and social model of development, it is necessary to change the system of training of civil servants.

Key words: Personnel building, effective management, innovative management methods, managerial competencies

Благодаря изменениям общественного сознания ,в последнее время в нашей стране утверждается представление о государственном управлении как о профессиональной деятельности, которая требует не только общей и специальной эрудиции, чиновничьей лояльности и научного мировоззрения, жизненного опыта и личного обаяния, но и профессиональных знаний. В результате экономических, политических ,социальных преобразований наша страна достигла определенных результатов в сфере науки и культуры, высокий уровень образования и трудовой квалификации населения. Однако эти преимущества год от года становятся все менее и менее очевидными. Даже надеясь на преодоление демографического кризиса, позитивные результаты от реализации «национальных проектов» – эти меры призваны обеспечить простое воспроизводство населения страны, – нельзя не отметить опасные тенденции в том, что касается качества трудовых ресурсов, причем эти опасения в полной мере относятся как к качеству подготовки – управленцев центрального и регионального уровней, так и к менеджерам в сфере бизнеса и экономики, не говоря уже о качестве подготовки «синих воротничков». Стратегия-2030 связывала переход на инновационный путь развития, прежде всего, с масштабными инвестициями в человеческий капитал, а развитие национальных систем образования обозначалось в роли ключевого элемента глобальной конкуренции. Сегодня нередко недовольства среди населения на рост численности чиновников.. Но дело не в количестве государственных служащих, не в процентном соотношении их к общему числу занятых в экономике, а в том, в какой мере этот управленческий класс выполняет возложенные на него функции, довольно ли население качеством предоставляемых им услуг? Не лучше ли доверить управление государством образованному, гибкому, восприимчивому к новым идеям корпусу ответственных профессионалов?

Кадровый корпус сегодняшнего управленческого класса в преобладающей степени сформировался в условиях рыночных преобразований, в то двадцатилетие, которое прошло после разрушения СССР и краха советской управленческой модели. Но адекватные новым реалиям подходы к подготовке управленческих кадров не могли утвердиться столь же стремительно. Советская система подготовки партноменклатуры устарела еще при своей жизни, а надежды начала 1990-х годов, что управленцев можно готовить в рамках системы высших учебных заведений, были наивными изначально. И дело не в том, что трудно из преподавателя научного коммунизма и истории

КПСС в одночасье получить профессора-специалиста в области государственного и местного управления. Ущербна сама заявка семнадцатилетних юношей и девушек, выбирающих своей профессиональной стезей не медицину или биологию, право или экономику, а систему управления. То есть на вопрос: «Кем вы хотите стать?», они, без всякого сомнения, отвечают: «Акимами». Другой вопрос, что получив профессию, начав практическую работу и увидев карьерные перспективы, человек, осознав необходимость специальных управленческих методик и технологий, выбирает государственное управление как средство реализации своих способностей и сил. Успешная реализация задач, поставленных главой государства Н.А. Назарбаевым по вхождению Казахстана в число 30 наиболее конкурентоспособных стран, во многом зависит от формирования профессионального аппарата, способного эффективно выполнять государственные функции, оказывать населению качественные услуги. Для подготовки управленцев новой генерации, способных эффективно реализовывать задачу по построению экономики, ориентированной на инновационную и социальную модель развития, необходимо менять и систему обучения государственных служащих.

В соответствии с этой концепцией в Жетысуском государственном университете осуществляется подготовка по направлению «Государственное и местное управление» («ГМУ»). Именно эта программа из года в год подтверждает статус самой привлекательной среди программ бакалавриата. Причем, она не преследует целью подготовку «начальников». Речь идет о программах, сочетающих базовые знания в сфере правового обеспечения управления, государственного регулирования экономики и фундаментальную гуманитарную подготовку. Очевидно, выпускнику школы трудно однозначно определиться с выбором профессии, программы ГМУ дают возможность получить хорошую подготовку, сохраняющую свободу выбора специальности после окончания бакалавриата, на этапе выбора программы магистерского уровня. На основе анализа предпочтений потенциальных работодателей были разработаны траектории подготовки :

- 1) Госслужба и управление;
- 2) Государственное регулирование реального сектора экономики.

- В рамках существующих образовательных программ по государственному и местному управлению существуют базовые профили, обеспечивающие основные требования потребителей образовательных услуг, а также инновационные, продвинутые, актуализированные программы, которые в некоторой степени работают на опережение в формировании профессиональных компетенций специалистов в сфере государственного управления

- Образовательные программы как бакалавриата так и магистратуры предусматривают изучение иностранных языков, правового обеспечения государственного и местного управления, методов моделирования и прогнозирования в государственном управлении; возможность модульного обучения в зарубежных вузах-партнерах.

Разработка этой образовательной программы обоснована необходимостью подготовки конкурентоспособных и адаптивных управленческих кадров в сфере государственного управления для решения задач повышения эффективности государственного и местного управления, инновационного развития экономики и обеспечения международной конкурентоспособности РК. Отличительными особенностями программы являются:

- формирование компетенций для инновационного государственного управления;
- подготовка выпускников к работе как в государственном, так и в частном секторах экономики;
- интеграция в образовательные программы механизмов профессионального отбора и воспитания.

Управленческие компетенции формируются на таких дисциплинах, как «Управление проектами и программами»; «Региональная экономика и региональное управление»; Управление персоналом, Госслужба и управление, Государственное регулирование экономики, Корпоративное управление, Государственное регулирование инновациями, Управление качеством государственных услуг и др.

Другая ситуация – когда, получив профессию, начав практическую работу и увидев карьерные перспективы, человек, осознав потребность в знании специальных управленческих методик и технологий, выбирает государственное управление как средство реализации своих способностей и сил. Приобрести необходимые знания и компетенции призваны программы магистерской подготовки. В последнее время у населения сложилось неоднозначное отношение к госслужащим. Недоверие к представителям управленческого класса неминуемо приводит к неуважению к принимаемым ими актам и реализуемым ими решениям.

Нельзя не согласиться, что назрела пора коренного изменения ситуации. Это ясно всему обществу, это ясно и большинству государственных служащих. Эффективность государственного управления связывается с разработкой и внедрением механизмов, обеспечивающих результативность профессиональной деятельности государственных служащих. Эта модель предполагает переориентацию бюджетных и управленческих процессов с учета ресурсов на учет результатов. Информационные технологии, развитие гражданского общества, повышение требований потребителей к качеству предоставляемых услуг обусловило понимание необходимости повышения эффективности управленческого процесса, увеличение заинтересованности государственных служащих в конечных результатах своей деятельности. Более того, система государственного управления в новых социальных условиях все в большей и большей степени нуждается в авторитете у граждан, в поддержке со стороны структур гражданского общества. А это возможно лишь в условиях повышения качества профессиональной деятельности и образования государственных служащих. Потребители публичных услуг, будь то гражданин или бизнес-корпорация, и в принципе, и тем более в непростых экономических условиях, требуют открытости, подконтрольности и подотчетности государственных структур.

Сегодня назрела на наш взгляд необходимость формирования политической элиты как слоя людей, понимающих цели развития страны, готовых отстаивать ее интересы, а не свои бизнес-проекты и свое место в «совете директоров планеты». Кадры, особенно стоящие во главе государственных органов, являются реальными носителями власти, ее авторитета. Оценку политического класса эксперты зачастую проводят на основе преимущественно формализованных показателей (возраст, образование, стаж работы, пол). Необходимо соотносить эти качества с назначением кадров в реализации компетенции и полномочий государственных органов, выявлять способность работников эффективно выполнять возложенные на них функции, права и обязанности. Этому предназначению призвана служить сформированная в стране новая модель кадрового резерва.

Среди существующих механизмов преодоления кадрового голода должны найти свое место три взаимодействующих элемента:

- профессиональные управленцы – специалисты, лояльные к политическому правящему классу, разделяющие его основные ценности и согласные с задаваемыми этим классом тенденциями государственного развития.
- представители структур гражданского общества, которые в силу своих профессиональных качеств обладают необходимыми знаниями и в состоянии системно включиться в процессы государственного управления, принятия и реализации управленческих решений;
- активисты политических партий, которые в ходе партийной политической борьбы, получая доверие населения по итогам избирательных кампаний, получают легальные основания для включения в процессы осуществления государственной власти.

Современное развитие общества требует изменения подходов к государственным программам подготовки профессиональных чиновников-управленцев всех трех указанных групп. Но из какой бы из названных групп не были управленцы, объем и сложность решаемых управленческих задач приводят к необходимости в большей степени делегировать полномочия подчиненным. При этом должен учитываться уровень их компетентности, а личная ответственность должна возрастать. Как этого добиться, как перевести исполнение рутинных обязанностей в поле осознанной ответственности? Считается, что отход от авторитарного стиля управления, когда чиновник, вспоминая известную идеологию управления, – «только винтик», формирование идеологии партнерства приводит к тому, что высший чин начинает искать творческого подчиненного. Так мы приближаемся к формуле «нужный человек на нужном месте». Возникает естественный вопрос – можно ли найти такого чиновника или его необходимо обучить для решения ожидаемых задач? Сегодняшние условия постоянно повышают требования к потенциальному кандидату.

Когда станет просто невыгодно принимать на работу чиновника, не имеющего основательного специального образования, дополнительного образования, так как он будет не способен ориентироваться на конечный результат и, главное, нести за него ответственность, тогда можно будет говорить о создании эффективной управленческо-чиновничьей среды. Новая управленческая среда повысит интерес молодого поколения к административной работе, привлечет квалифицированных специалистов, в том числе перспективных и активных молодых выпускников. Баланс интересов руководителей и исполнителей в управленческой цепочке, отсутствие излишнего контроля, создание условий для развития и самореализации чиновника повысят производительность и результативность чиновничьей деятельности.

Не секрет, что современные чиновники проявляют лишь часть своих способностей, не все готовы уделять время не то что внедрению инновационных элементов управления, а хотя бы элементарному самообразованию. Тем не менее, побуждение к инициативности и творчеству в управлении возможно и необходимо. Управленческая среда должна быть заинтересована во внедрении новых методов и способов в своей управленческой деятельности.

Существующие модульные образовательные программы, разработанные на кафедре, в сфере государственного и местного управления охватывает все уровни образования – от бакалавриата до программ дополнительного профессионального образования, содержат как базовые образовательные программы, призванные обеспечивать повышение общего уровня образования и подготовки государственных служащих, так и продвинутые программы, выступающие опорными точками для развития новых актуальных компетенций, формирования управленцев в сфере публичного администрирования нового формата, способных эффективно отвечать на новые вызовы государственного управления.

Литература

1 *Послание Президента Республики Казахстан. - Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия Казахстан - 2030: новый политический курс состоявшегося государства» // <http://www.akorda.kz> 15.12.2012.*

2. *Лян Л.Л. Роль ВУЗов в подготовке специалистов в системе государственного управления в Республике Казахстан: дис. ... канд. эконом. наук: 08.00.05. - Алматы, 2016. – 139 с.*

3. *Абуева Н. О некоторых аспектах внедрения менеджеральной модели государственного управления в Республике Казахстан // Казахстанская цивилизация. - 2016. - №1. - С. 5-10.*

4. *Дауранов И.Н. Организация государственного управления. – Алматы: НВШГУ, 2017. - 152 с.*

МАЗМҰНЫ/ СОДЕРЖАНИЕ

Аяшев О.А., Ибашова А.Б., Сулейменова Л.А. ПРИМЕНЕНИЕ ЦИФРОВОЙ ТЕХНОЛОГИИ НА ОСНОВЕ ГИС ПО ОБУЧЕНИЮ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА	8
Barsay B.T., Bilyalova Z., Abykanova B. FORMATION OF HISTORICAL - MATHEMATIC COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF MATHEMATICS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTES.....	13
Арзымбетова С. Ж. ОҚУШЫЛАРДЫҢ БЕЛСЕНДІ ОҚЫЛЫМ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....	17
Юсуф Ж., Динашева Л.С., Атемова Қ.Т. ОСМАН ИМПЕРИЯСЫ МЕН ТҮРКІСТАН ӨЛКЕСІНІҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕЛЕРІНДЕГІ САБАҚТАСТЫҚ	21
Ахметова М.К. КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ИНОЯЗЫЧНОЙ ПОДГОТОВКЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНОГО ЦИКЛА.....	26
Бекмамбетова З. Ж., Беркимбаева С. К. РОЛЕВЫЕ ИГРЫ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ	29
Дүйсенбаев А. Қ., Шаштығарин М. М. СТУДЕНТТЕРДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШЕБЕРЛІГІН ДАМУДЫҢ ТАНЫМДЫҚ НЕГІЗДЕРІ	33
Торохтий Л. С., Дюсетаева Р. К. УЧЕБНЫЕ МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАНЦЕВ РУССКОМУ ЯЗЫКУ	36
Ашекеева Қ. Н., Аймаханова М. Б. ОТБАСЫНАН ӨЗ ЕРКІМЕН КЕТУГЕ БЕЙІМ БАЛАЛАРДЫ ӨЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АЛДЫН – АЛУ	40
Aripzhan G. Zh. SPIRITUAL MODERNIZATION: MY BIRTHPLACE IS MY GOLDEN CRADLE	44
Aripzhan G. Zh. PECULIARITIES OF FORMING WORDS IN ENGLISH WITH THE HELP OF CONVERSION.....	46
Исаева Ж.И., Ермекбаева А.Ш. ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ МОТИВТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗІНДЕ СӨЗ ӘДЕБІН ОҚЫТУДЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	49
Жумабекова У.Ж., Сиргебаева С.Т., ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ.....	53
Кенжеғалиев Қ. К., Нұржан М. ҚАЗАҚ ФУТБОЛЫНЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ ХАҚЫНДА.....	56
Абдукаримов Б. У., Абусейтов Б. З. ФУТБОЛШЫЛАРДЫ КҮШТІК БАҒЫТТА ДАЙЫНДАУ ӘДІСТЕМЕСІ.....	59
Алшынбаев К. И., Сейсенбеков Е. К., Алайдаров И. Қ., Беков А. А. БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕГІ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ НЕГІЗДЕРІ	63
Абусейтов Б. З., Әбділлаев Ә. К. МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАР ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ӨЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАҢЫЗЫ.....	69

Ақназаров С. Б. ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРЫН ОҚУ ЖӘНЕ ӘСКЕРИ-ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ ҮРДСІНДЕ ПАЙДАЛАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ	72
Ахмедов А.А. ӘР ТҮРЛІ СПОРТ ТҮРІНЕ МАМАНДАНҒАН СПОРТШЫЛАРДЫҢ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ	77
Дуйсенов О. К. СПОРТТЫҚ ОЙЫНДАР МЕН ӘСКЕРИ БӨЛІМШЕЛЕРДЕ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛАТЫН ІС-ӘРЕКЕТТЕР	80
Дуйсенов О. К. ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ЖАСТАРДЫҢ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	84
Абусейтов Б. З., Абдукаримов Б. У. ДЕНЕ САПАЛАРЫН ДАМУДА ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ.....	88
Оразов Ш.Б. ЗАКАЛИВАНИЕ К ХОЛОДУ В РЕЖИМЕ УТРЕНЕЙ ГИМНАСТИКИ	92
Алшынбаев К. И., Садыкова Д. Б., Атакаева А. Т., Сейсенбеков Е. К. ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНЕН ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ БАҚЫЛАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІНІҢ СИПАТТАМАСЫ	95
Базарбаева К.К., Боранбаева Д.Ж. БАСКЕТБОЛ ОЙНАУДА ЖЫЛДАМДЫҚ ҚУАТЫН ОРНЫҚТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ АМАЛДАРЫ.....	99
Базарбаева К.К., Испандиярова А.М. БАСКЕТБОЛШЫЛАРДЫҢ ДАЙЫНДЫҚ ДЕҢГЕЙІНІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІ.....	106
Базарбаева К.К. СПОРТ ЖӘНЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫҢ АДАМГЕРШІЛІК ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ЫҚПАЛЫ	112
Баатов К. Д., Баатов Б. К. СПОРТ МЕНЕДЖМЕНТІ ПРИНЦИПТЕРІ	120
Жилисбаев Н. К., Абдукаримов Б. У. ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ТАНЫМДЫҚ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛІК МӘНІНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТАЛДАУ.....	123
Кекілбекова М., Төлбасиев Н. ӘЙЕЛДЕР СПОРТЫНЫҢ АЛҒАШҚЫ ДАМУ ПРОЦЕСТЕРІ	127
Майлыбаева А.Д., Рахметова М.Т., Сисенова Д.А. КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ КЕҢІСТІК НЕГІЗІНДЕ КАФЕДРАНЫҢ ПРАКТИКА ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ	131
Беркимбаев К. М., Байдаулетова Т. Т. ДУБЛИНДІК ДЕСКРИПТОРЛАР МЕН ДУАЛДЫ ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІ АРАСЫНДАҒЫ САБАҚТАСТЫҚ АЯСЫНДА БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУ МӘСЕЛЕСІ.....	135
Nishanova S.T., Makkambayeva L.I. THE VALUE OF MASS MEDIA IN THE ERA OF GLOBALIZATION	141
Ыбыраимжанов Қ.Т., Нусупбекова А.Е. ЖАҢАРТЫЛҒАН ОҚУ БАҒДАРЛАМАСЫНА СӘЙКЕС ДҮНИЕТАНУ САБАҒЫНДА АҚПАРАТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ РЕСУРСТАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІГІ	143
Абдраманова Н. БІЛІМ САПАСЫН БАҒАЛАУДАҒЫ ӨЗЕКТІ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР	147

Карпыкбаева А. С., Бесимбаев Б. Н. ВОСПИТАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ В ВУЗЕ	153
Түйебаев М., Турмамбеков Т. А., Курбанбеков Б. А. ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ЖӘНЕ ОНЫ ТҮЛҒА БОЙЫНА ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТӘСІЛДЕРІ	156
Orazbaeva A. S. COMMUNICATIVE SITUATIONS ARE THE KEY TO EFFECTIVE SPEAKING	160
Райханова Г. А., Рахимжанова Г. К., Газизова М. Р. ЖОО-ДАҒЫ ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕ СТУДЕНТТІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ ӘДІСТЕМЕЛІК ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ТЕТІКТЕРІ	163
Уразбаев Ж. А. ОҚУШЫЛАР ҰЖЫМЫНЫҢ ДАМУ КЕЗЕНДЕРІНДЕГІ ІС-ӘРЕКЕТІ МЕН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҰЙЫМНЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ	167
Рахимжанова М.Б. ФОРМИРОВАНИЕ МОДЕЛИ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНФОРМАТИКИ	171
Рыскельдина А. А. КЛЮЧЕВАЯ РОЛЬ ПЕДАГОГА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ	175
Таганова А.М. ОҚУЛЫҚТЫ ТАНУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ.....	178
Тогайбаева А. К., Утеуова А. А. ЖАСТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ЖОҒАРЫ БІЛІМНІ ЖЕТІЛДІРУ ЖӘНЕ ДАМУДЫҢ МАҢЫЗЫ	183
Торыбаева Ж.З., Нуридинова Г.А., Кунтуганова С.Ы РЕАЛИЗАЦИЯ ТЕХНОЛОГИИ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ПРИБЛИЖЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ К ЗДОРОВОМУ ОБРАЗУ ЖИЗНИ.....	186
Agaidarova K. N. MULTIMEDIA IS A GREAT TOOL TO IMPROVE STUDENTS' LEARNING SKILLS	190
Менлибекова Г. Ж., Ибраев С. Б БІЛІМ КЕҢІСТІГІНДЕ МҰҒАЛІМ ТҮЛҒАСЫН КӘСІБИ СӘЙКЕСТЕНДІРУ	193
Kalizhanova A. N., Maryshkina T. V. ANALYSIS OF THE CONCEPT OF "SUCCESSFUL WOMAN" ON THE EXAMPLE OF JACQUELINE KENNEDY'S BIOGRAPHY	197
Ашекеева Қ. Н., Исабай А. М. ЖАСТАР СУБМӘДЕНИЕТІМЕН ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҰМЫСҚА САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ	202
Ашекеева Қ. Н., Хадрова Ш. Б. МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҮЛГЕРІМІНЕ УАҚЫТТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ӘСЕРІ	207
Байташева Г.У., Аширова Ж.Б., Иманова Э.М. БІРЛЕСКЕН ТОПТЫҚ ЖҰМЫСТЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕМЕСІ.....	211
Байташева Г.У. СТУДЕНТТЕРДІҢ СЫНЫПТАН ТЫС ӘРЕКЕТТЕРІН ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІГЕ КІРІКТИРЕ ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	216
Махметова А.М., Бақтығалиева А.У. ЖЕЛІЛІК ЭЛЕКТРОНЫ ОҚУЛЫҚТАРДЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ БІЛІМ АЛУ ҮРДІСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	220

Бегимбаева А.А., Бактыбаева Л.К. СПЕЦИФИКА ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.....	224
Елькеева А.Б., Крымбай Б.С ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫННЫҢ БАЛА ДАМУЫНДАҒЫ МАҢЫЗЫ	227
Әтемова Қ.Т., Турсунходжаева Н.А., Сарсенова Ж.Ұ. ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫ ҚЫЗДАРЫНЫҢ БОЛАШАҚ ОТБАСЫЛЫҚ ӨМІРГЕ ДАЯРЛЫҒЫНЫҢ БҮГІНГІ КӨРІНІСІ	231
Кариев С., Кариева Қ. Ө. БОЛАШАҚ ИНФОРМАТИКА МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ДАЯРЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	235
Карпыкбаева А. С., Абдулхаков Б. Б. РОЛЬ ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН В ОБЩЕКУЛЬТУРНОМ РАЗВИТИИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ.....	238
Кошкарлова Ш.З., Алайдарова А., Беккожа Э. СПЕЦИФИКА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ КОЛЛЕДЖА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ И РОЛЬ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ В ЕЁ ОРГАНИЗАЦИИ	241
Назарбек Т. С., Гайруллаева Р. М. МАТЕМАТИКА ОҚЫТУЫНДАҒЫ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТЫ ДАМУЫТУ	246
Мухамеджанова Ш. Т., Тлеужанова К. Т. ФОРМИРОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ КАК ЦЕЛЬ ОБУЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОМУ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ.....	248
Мухитденова А. Т. ПРИМЕНЕНИЕ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ВУЗА	252
Nessipbay G. B. STAGES OF FORMATION OF PUBLIC SPEAKING AND ITS COMPOSITE PARTS	255
Оспанова Г. Т., Солтанаева Е. М. ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ ИННОВАЦИЯНЫ ПАЙДАЛАНУ	258
Шахметова Д. С., Топанова М.С. РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКОГО ВУЗА	263
Ашекеева Қ. Н. А. БАЙТҮРСЫНОВТЫҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ МҰРАЛАРЫНДАҒЫ ТІЛДІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	265
Нағымжанова К., Мусаханова М., Алтынбекова А. СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ ТҮРҒЫДАН ӨЗІН-ӨЗІ ДАМУЫТУ МОДЕЛІ	269
Төребаева К.Ж., Қабылда М., Жаулыбаева Д. ЖАСӨСПІРІМДІК КЕЗЕҢДЕГІ ТҮЛҒАЛЫҚ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	274
Төребаева К.Ж., Жиенбаева Н., Смаил А. ЖАСӨСПІРІМДЕР АРАСЫНДАҒЫ ТҮЛҒАЛЫҚ ҚАҚТЫҒЫСТАРДЫҢ АЛДЫН АЛУҒА БАҒЫТТАЛҒАН ТӘЖІРИБЕЛІК ЖҰМЫСТАР	281
Турмамбеков Т. А., Абдраимов Р. Т., Курбанбеков Б. А., Ахметова А. Н. ЖАРАТЫЛЫСТАНУ-МАТЕМАТИКАЛЫҚ БАҒЫТТА ЭЛЕКТРОДИНАМИКА ТАРАУЫН БЕЙІНДІК ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	286
Shelestova T., Shishkina I. EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL SUPPORT OF THE EARLY FOREIGN LANGUAGES TEACHING.....	290

Саденова А. Е., Курманова Т.В., Азнабакиева М.А. КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗІРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ИНТЕРАКТИВТІ ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	294
Абайдельданова М.К. ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА КЕЙС-СТАДИ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ	297
Абдирасилова Г. Қ., Байтимбетова П. А. КРЕДИТТІК ОҚУ ЖҮЙЕСІНДЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУ	301
Aituarova B.M., Begaliev A.K., Nusupbaeva S.A., Satkenova Zh. HISTORY OF KARA-KHITANS (1125-1212)	305
Бекметова А. К. ЖОҒАРЫ МЕКТЕПТЕ ЗАМАНАУИ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ	306
Бурибаева М. А., Хамзина Ш. Ш. МОДЕРНИЗАЦИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ: РОЛЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВОСПИТАНИИ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЙ ЛИЧНОСТИ.....	311
Yergaliyeva A., Abdykulova K GENDER SEGREGATED CLASSES: EFFECTIVE OR NOT?	316
Айтуарова Б.М., Бегалиева А.К., Нусипбаева С.А., Шанбаева Ұ.С. САҚ ТАЙПАСЫНЫҢ ТАРИХ.....	319
Жилова Ю. П. ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ДЕТЕЙ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ	321
Kadenov Ye.T. ANALYSIS OF SOCIO-PEDAGOGICAL INTERVENTION WITH CHILDREN- VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE IN KAZAKHSTAN	324
Әлімбаева М., Әмірова К. ШӘКІЛДЕУ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МОНИТОРИНГ ОҚУ ЖЕТІСТІГІН ӨЛШЕУДІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІ РЕТІНДЕ	328
Койлыбаева С.С. К ПРОБЛЕМЕ ПРЕДСТАВЛЕННОСТИ ПОНЯТИЯ ИНТЕНЦИЯ В ГУМАНИТАРНЫХ НАУКАХ	330
Космуратова А.Н. КОНТРОЛЬ ОБУЧЕННОСТИ КОММУНИКАТИВНЫМ УМЕНИЯМ.....	336
Мукашева А. Б., Самадин А. Н. ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ-ПСИХОЛОГОВ В ВУЗЕ.....	340
Таубаева Ш., Насыров С.А. ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ.....	345
Рахимжанова М.Б., Гитихмаева Л.М. ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКИ ПРИ ОБУЧЕНИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНФОРМАТИКИ.....	349
Назарбек Т. С. ДАМЫТА ОҚЫТУДА КОНЦЕПЦИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ	357
Саденова А. Е., Курманова Т.В., Азнабакиева М.А. КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗІРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ИНТЕРАКТИВТІ ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	360

Салтанова Г. А., Берикова А. Б. ИНФОРМАТИКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫ СЫНИ ТҰРҒЫДАН ОЙЛАУҒА ҮЙРЕТУДІҢ ТИІМДІЛІГІ.....	363
Насыров С.А., Аймаш Б.С. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОФИЛАКТИКА СКЛОННОСТИ К ЗАВИСИМОМУ ПОВЕДЕНИЮ СТУДЕНТОВ ВУЗА	367
Сыдыков Б.Д., Сапажанов Е. БОЛАШАҚ ӘСКЕРИ МАМАНДАРҒА МАТЕМАТИКАЛЫҚ ПӘНДЕРДІ КӘСІБИ БАҒЫТТА ОҚЫТУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	371
Назарбек Т. С. ОҚУШЫНЫҢ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҮШІН ҚОЛДАНБАЛЫ ЕСЕПТЕРДІ ҮЙРЕТУ	376
Касымбекова М. А., Чакликова А. Т. КОГНИТИВНО-КОММУНИКАТИВНЫЙ ПРОФИЛЬ ОБУЧАЮЩИХСЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ДИАГНОСТИКИ МЕЖКУЛЬТУРНО -КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ	378
Таубаева Ш. Т., Токтасынова А. Г. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОПЫТА ПРИМЕНЕНИЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ТЕСТИРОВАНИЯ В ПРЕВЕНТОЛОГИИ В РОССИИ И КАЗАХСТАНЕ	381
Успанова Д. К. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ПРОБЛЕМЫ ИЗМЕРЕНИЯ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ.....	385
Чункенова С. С. БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМІНІҢ КӘСІБИ ІС-ӘРЕКЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	389
Шермантаева Ж.У. ЭЛЕКТРОНДЫҚ БІЛКІЛІКТІ АРТТЫРУҒА АРНАЛҒАН ТИІМДІ ТӘСІЛ.....	393
Динмухаметова К.К., СТРАТЕГИЯ И ТАКТИКА В КОММУНИКАТИВНОМ ПРОЦЕССЕ	396
Әбу А. Ж., Байсалова Г.Ж. ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН «ЖОҒАРЫ МОЛЕКУЛАЛЫҚ ҚОСЫЛЫСТАР ХИМИЯСЫ» КУРСЫНДА ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	399
Бердалиева А. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ ПО ИЗУЧЕНИЮ РОСТСТИМУЛИРУЮЩЕЙ АКТИВНОСТИ В ЭКОЛОГО-БИОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ.....	402
Шмидт М.А., Ержанова Г.Ж., Майлыбаева Г.С. ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕ ИНКЛЮЗИВТІ ОҚЫТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ	404
Ашекеева Қ.Н., Сайлау А.М. БАЛАНЫ МЕКТЕПKE ДАЙЫНДАУ МӘСЕЛЕСІ.....	410
Разиева К.Д., Исламов Р.А., Бактыбаева Л.К. АПРОБИРОВАНИЕ МЕТОДА ФЛУОРЕСЦЕНТНОЙ МИКРОСКОПИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АКТИВАЦИИ NF-KB СИГНАЛЬНОГО ПУТИ КЛЕТОЧНЫХ ЛИНИЙ HELA И МОНОНУКЛЕАРОВ ЧЕЛОВЕКА.....	412
Жаркова И.М., Калинина Т.А. РОЛЬ РАЗЛИЧНЫХ ПОДХОДОВ ОСВОЕНИЯ ИММУНОЛОГИЧЕСКИХ И ГИСТОЛОГИЧЕСКИХ МЕТОДИК В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ СТУДЕНТАМ БАКАЛАВРИАТА.....	419
Байтаева Г.Р. НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ МЕНЕДЖЕРОВ В ВУЗе	422